

ლ ე ო კ ვ ა მ ა მ ი

თანაბეღროვე ქართული ენის სინგაქსი

მასაში შივსბაღლი ბამოცემა

საქართველოს სსრ საბაღო განათლების
სამინისტრომ დამტკიცეა პედაგოგიური
ინსტიტუტების სტუდენტთა სახელმძღვანელოდ

ბამოცემლობა „ბანათლიბა“
თბილისი — 1988

წიგნში წარმოდგენილია ავტორის ხანგრძლივი კვლევამუშაის შედეგები: ქართული ენის სინტაქსის დარგში. მასში საკმაოდ სრულად არის განხილული სიტყვათშეერთება-შეკავშირების წესები, წინადადების ტიპები რაგ-ვარობისა და აგებულების მიხედვით, განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები. წიგნს დამატების სახით დაერთვის სასვენი წიგნთა ხმარების წესები.

საკითხების განხილვისას ძირითადად იხილი ქართული ენის მასალა გამოყენებული. გზადგება ძველი და საშუალო ქართულის მონაცემებიც არის მოხმობილი. გათვალისწინებულია ქართული ენის ცოცხალ კილოთა ზოგიერთი ჩვენებაც.

წინა გამოცემისაგან განსხვავებით, ზოგიერთი საკითხი უფრო სრულად და თანამედვერულად არის განხილული, დამატებულია ორი პარაგრაფიც (§ 143ა, § 168ა).

წიგნი განკუთვნილია უმადლესი სასწავლებლების ქართული ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტთათვის სახელმძღვანელოდ. იგი გარკვეულ დახმარებას გაუწევს ქართული ენის სასწავლებლებს და ყველას, ვინც ქართული ენის სინტაქსის საკითხებით არის დაინტერესებული.

K 460200000—418 328—88
M—602 (08)—88

© გამომცემლობა „განათლება“, 1988

ცვლილებებით

I. წინადადება. სიტყვათა შეკავშირება

§ 1. სინტაქსი როგორც გრამატიკის დარგი. სინტაქსის საგანი.

ენას ყოველმხრივ რამდენიმე საენათმეცნიერო დისციპლინა შეისწავლის. ამ დისციპლინათა სისტემაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს გრამატიკას, რომელიც ორი დარგისაგან — მორფოლოგიისა და სინტაქსისაგან შედგება. ეს დარგები შეისწავლიან ენის გრამატიკული წყობის ორ სხვადასხვა, მაგრამ ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულ მხარეს.

მორფოლოგია სწავლობს ენაში არსებულ სიტყვათა ჯგუფებს, მათთვის დამახასიათებელ ზოგად გრამატიკულ მნიშვნელობებს ანუ გრამატიკულ (მორფოლოგიურ) კატეგორიებს და ამ კატეგორიათა გამოხატვის ფორმებს. მაგ., სახელის ცვალების სისტემა ბრუნვისა და რიცხვის მიხედვით, ხოლო ზმნისა პირის, რიცხვის, კილოსა და სხვა კატეგორიების მიხედვით მორფოლოგიის შესწავლის საგანია. მაგრამ მორფოლოგიის საგანი ზოგჯერ უფრო ფართოდ ესმით: მისი შესწავლის ობიექტად მაინც ვევენ არა მარტო სიტყვათა ფორმაცვალებას, მიმოხრას, რომელიც სიტყვის ფარგლებში ხდება, არამედ ახალ სიტყვათა წარმოებასაც, ე. ი. წარმოქმნასაც, რომელიც ენის ლექსიკური შედგენილობის ღირებულების ერთ-ერთი ძირითადი საშუალებაა. მაშასადამე, ასეთი სახით, მორფოლოგია არის გრამატიკის დარგი, რომელიც შეისწავნის ენაში არსებულ სიტყვათა ფორმაცვალებასაც და წარმოქმნასაც¹.

სიტყვები მათი ლექსიკური მნიშვნელობისა და ფორმის საშუალებით ერთმანეთს უკავშირდებიან და ქმნიან ისეთ ორგანიზებულ ერთეულს, როგორიცაა წინადადება. მაგ., სრულმნიშვნელოვანი სიტყვებია: მონადირე, თოფი, დათვი, მოკვლა, რომლებსაც ხარკვეული ფორმაც აქვს (ყველა სახელობით ბრუნვაშია), მაგრამ ამ სახით ეს სიტყვები ერთმანეთს ვერ დაუკავშირდება. ამ სიტყვებისაგან რომ წინადადება შევადგინოთ, საჭიროა, ისინი ერთმანეთს შევეწყუთ ქართულ ენაში ისტორიულად შემუშავებული წესების შესაბამისად. მაგ., ასე: მონადირემ თოფით დათვი მოკლა. აქ სიტყვათა შეკავ-

¹ Грамматика русского языка. Изд. Акад. Наук СССР, 1953, т. I, гл. 15—16; т. II, 1954, гл. 5.

შირება სწორია როგორც მნიშვნელობის, ისე ფორმის თვალსაზრისითაც. მნიშვნელობის მიხედვით შეუძლებელია ამ სიტყვათა ასეთი შეწყობა: დათვიმამონადირითთოფიმოკლა, მიუხედავად ამისა, რომ ზმნასთან შეწყობილი სახელები იმავე ბრუნვის ფორმით არიან წარმოდგენილი, როგორც ეს გვაქვს წინადადებაში: მონადირემთოფითდათვიმოკლა. მაშასადამე, სიტყვათა შეკავშირებისათვის მნიშვნელობა აქვს არა მარტო სიტყვების ფორმას, არამედ მათს ლექსიკურ შინაარსსაც.

დასახელებულ წინადადებაში ფორმიან სიტყვათა შეკავშირებისას მიერთებულია: მონადირემმოკლა, თოფითმოკლა, დათვიმოკლა. მაგრამ ხშირად სიტყვათა შეკავშირებაში მონაწილეობას იღებს უფორმო სიტყვა, რომელიც სხვა სიტყვას მნიშვნელობის მიხედვით ეწყობა. მაგ., გუშინგააკეთა. გუშინ უფორმო სიტყვა, რომელიც ზმნის წარსული დროის ფორმასთან არის შეწყობილი, რამ შეუძლებელია ეგვევ სიტყვა დაუკავშირდეს ახლანდელისა და ახლანდელის ფორმებს. ამასთანავე, ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის შეკავშირება აქ წინადადებას გვაძლევს. მაშასადამე, ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის შეკავშირება ზოგჯერ წინადადებას ქმნის, ზოგჯერ კი წინადადების ნაწილს წარმოადგენს.

ტერმინი სინტაქსი მომდინარეობს ბერძნული სიტყვისგან Syntaxis, რომელიც ქართულად დაკავშირებას, შედგენას ნიშნავს. ეს ტერმინი აერთიანებს ორ ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულ ცნებას — ენის სინტაქსურ წყობასა და ამ წყობის შემსწავლელ თეორიულ დისციპლინას.

სიტყვათა შეკავშირება და წინადადება ძირითადი ენობრივი ერთეულებია, რომელთაც სინტაქსი შეისწავლის. სინტაქსი არკვევს, რა და რატობის სიტყვები შეეწყობა ერთმანეთს და როგორ, რადანიშნულება აქვს წინადადებაში შემავალ სიტყვებს; განიხილავს წინადადების აღნაგობას, მის ტიპებსა და თვითთულისათვის დამახასიათებელ გრაფიკულ თავისებურებას და აგრეთვე იმ საშუალებებს, რომელთა მეოხებითაც ხორციელდება სიტყვათა შეხამება წინადადებასა და სიტყვათა შეკავშირებაში¹.

წინადადება შეიძლება გადმოიცეს ერთი სიტყვითაც. ამ შემთხვევაში ეს ერთი სიტყვა სინტაქსის შესწავლის ობიექტიც არის და ფოლოგიისაც, მაგრამ მათი თვალსაზრისი სხვადასხვაა: მორფოლოგიის დახასიათებას ამ სიტყვას ფორმის თვალსაზრისით, მორფოლოგიის კატეგორიების მიხედვით, სინტაქსი კი განიხილავს მას ფუნქციის სიტყვა-წინადადების ტიპის მიხედვით.

¹ В. Г. Адмони. Введение в синтаксис современного немецкого языка. М., 1955, стр. 14.

წინადადება აზრის სიტყვიერ ფორმაში გამოხატვის ძირითადი ენობრივი ერთეულია. ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის შეკავშირება, როცა ის წინადადების ნაწილს წარმოადგენს (და არა წინადადებას); არამედ ისეთი თავისთავადი, დამოუკიდებელი ენობრივი ერთეული, როგორც წინადადება. ასეთ შემთხვევებში სიტყვათა შეკავშირებას ჩვეულებრივ წინადადებისადმი დაქვემდებარებულ ენობრივ ერთეულად მიიჩნევენ.

იმ ენებში, სადაც სიტყვები მდიდარია მიმოსახრელი ანუ ფორმაციკლების აფიქსებით, მორფოლოგია და სინტაქსი გრამატიკის თანაწილო ფუნქციები დაარგებულია. სინტაქსური კატეგორიები მჭიდროდ ახის დაკავშირებული მორფოლოგიურ კატეგორიებთან. ასეთ ენებში სინტაქსი ემყარება მორფოლოგიას, ე. ი. მრავალ სინტაქსურ კატეგორიებს საფუძვლად მორფოლოგიური კატეგორიები უძევს. მაგ., ბრუნვის სინტაქსის რიცხვის მორფოლოგიური კატეგორიები არსებითია სინტაქსში სიტყვათა შეწყობისათვის — შეთანხმებისა და მართვისათვის (მაგ.: მაღალი სახლი, მაღალმა სახლმა... ა გ უ რ ი ს სახლი, თ ო ფ ი თ მო-
ვლ... ბავშვები მიდიან...).

ერთი და იგივე მორფოლოგიური ოდენობა სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით შეიძლება სხვადასხვაგვარი აღმოჩნდეს. მაგ., არწივი ი ამ ო რ წინადადებაში: არწივი გაფრინდა და არწივი დი ი ჰ ი რ ე ს — სახელობითი ბრუნვის ფორმაა, ე. ი. მორფოლოგიურად ერთი და იგივეა, სინტაქსურად კი მათ შორის განსხვავებაა: პირველ წინადადებაში (არწივი გაფრინდა) ქვემდებარება, მეორეში (არწივი დაიჰირეს) — პირდაპირი დამატება. ამასთანავე, აღსანიშნავია ისიც, რომ სიტყვის ფორმა ზოგჯერ მხოლოდ სიტყვათა შეკავშირებაში შეიძლება დადგინდეს. მაგ., წყარომ მოთხრობითი ბრუნვის ფორმაა ცალკეც და სხვა სიტყვასთან დაკავშირების დროსაც, მაგრამ რა ფორმაა წყაროს, ამაზე გარკვეული პასუხის გაცემა მხოლოდ მაშინ შეგვიძლია, თუ ვიცით, რომელ სიტყვასთან არის ის გრამატიკულად დაკავშირებული. მაგ., წყაროს მიცემითი ბრუნვის ფორმაა, როცა ვამბობთ „მგზავრი წყაროს მიუახლოვდა“, მაგრამ ხეგვე ფორმა ნათესაობითია წინადადებაში: „წყაროს წყალი სასმელად დასალევია“. მაშასადამე, მორფოლოგია და სინტაქსი ერთმანეთთან ორგანულად დაკავშირებული გრამატიკის დარგებია. მორფოლოგია შეისწავლის სიტყვას ფორმის თვალსაზრისით, სინტაქსი კი მატყვას განიხილავს, ერთი მხრივ, როგორც სიტყვათა შეკავშირების ელემენტს, ხოლო, მეორე მხრივ, როგორც წინადადების წევრს, ე. ი. სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით¹.

¹ Современный русский язык. Синтаксис. Изд. Московского университета. 1957, гл. 6.

სინტაქსი სიტყვათა შეკავშირებისა და წინადადების შესწავლის დროს აბსტრაქციას ახდენს კერძოსა და კონკრეტულისაგან. იგი იკვლევს ენაში ისტორიულად შემუშავებულ ზოგად წესებს, რომლებიც საფუძვლად უძევს სიტყვათა შეკავშირებასა და წინადადების ტიპების მიღებას. მაგ., სიტყვათა შეკავშირებები: ლ ა მ ა ზ ი ბ ა ვ შ ვ ი, მ ა ლ ა ლ ი ს ა ხ ლ ი, დ ი დ ი მ ი ნ დ ო რ ი, ძ ლ ი ე რ ი ქ ა რ ი ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა თ ა ვ ი ა ნ თ ი კ ო ნ კ რ ე ტ უ ლ ი შ ი ნ ა ა რ ს ი თ, მაგრამ სინტაქსურად ყველა ერთი ტიპისაა.

ასევე მარტივი წინადადებები: ა რ წ ი ვ ი გ ა ფ რ ი ნ დ ა, მ დ ი ნ ა რ ე ა დ ი დ ა, მ ზ ე ა მ ო ვ ი დ ა — სხვადასხვა შინაარსისაა, მაგრამ გრამატურულად ყველა ერთი ტიპისაა, ყველა სიტყვათა შეკავშირების ერთ ზოგად წესს ემყარება.

საერთო სინტაქსური წესი შემუშავდება მრავალი კონკრეტული მაგალითის ანალიზზე დამყარებით, მაგრამ მიღებული წესი არ გულისხმობს ერთ რომელიმე კონკრეტულ შემთხვევას, არამედ ყველა სათანადო შემთხვევას, რომლებზედაც ვრცელდება ესა თუ ის სინტაქსური წესი, სინტაქსური კანონი. მაშასადამე, ზოგადი წესი აერთიანებს მრავალ კონკრეტულ შემთხვევას, ხოლო ყოველ კონკრეტულ შემთხვევას მოცემულია ზოგადი წესი.

სინტაქსს, როგორც ენის შემსწავლელ თეორიულ დისციპლინას, ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მის მამამთავრად ითვლება მეორე საუკუნის ბერძენი გრამატიკოსი აპოლონიოს დისკოლი („მძიმე აპოლონი“), რომლისთვისაც სინტაქსის საგანია სიტყვათა შეკავშირება-შეხამება. „მორფოლოგია დიონისესი და სინტაქსი აპოლონიოსისა (მცირედის ცვლილებებით) საუკუნეთა განმავლობაში მისაბადი მაგალითი და ერთადერთი სახელმძღვანელო იყო ჭერ რომაელთა ხელში, და მთელი აწინდელი დასავლეთ ევროპისათვის საშუალო საუკუნეთა განმავლობაში“¹.

სინტაქსის საგნის შესახებ ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ერთნი სინტაქსის საგნად სიტყვათა შეხამება-შეკავშირებებს მიიჩნევენ, მეორენი — წინადადებას, წინადადების წევრებს: მესამენი — სიტყვათა შეხამება-შეკავშირებებსა და წინადადებას და სხვ. ზემოთ სინტაქსის საგანი და მისი მიზანი განსაზღვრულია მესამე თვალსაზრისის მიხედვით.

წინადადება

წ 2. წინადადება როგორც სინტაქსური ერთეული. აღამიანები ენის საშუალებით უზიარებენ ერთმანეთს თავიანთ აზრებს, აღწევენ ერთი-

¹ არნ. ჩიქობავა, რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? III, თურ. „ახალ სკოლისაგან“, № 11—12, 1929, გვ. 75.

ერთგაგებას და ამყარებენ ურთიერთობას. ძირითადი ენობრივი ერთეული კი, რომელშიც ხორციელდება აღნიშნული აზრის მატერიალური ენობრივ გარესში გამოხატვა და გაფორმება, წინადადებაა. იგი რიგი გრამატიკული ნიშნებით ხასიათდება, რომლებიც მას ერთ მთლიან, დამოუკიდებელ (თავისთავად) ენობრივ ერთეულად წარმოგვიდგენს: გამოხატავს დამთავრებულ აზრს. წინადადების გრამატიკული სტრუქტურა შეიცავს ენობრივ საშუალებებს, რომლებიც ერთმანეთთან ორგანულად არიან დაკავშირებული და ემსახურებიან დამთავრებული აზრის სიტყვიერ ფორმაში გამოხატვას, სახელდობრ:

① წინადადება, უპირველეს ყოვლისა, წარმოადგენს სიტყვათა ორგანიზებულ შენაერთს, რომელიც დამთავრებულ აზრს გამოხატავს. მაგ., სიტყვათა წყება: ხ ა ვ ე რ დ ი ვ ი თ, ბ ი ბ ი ნ ი, ბ ა ლ ა ხ ი, მ წ ვ ა ნ ე, ს ი ო, ნ ა ზ ა დ არ წარმოადგენს სიტყვათა შეკავშირებას, სიტყვათა ორგანიზებულ შენაერთს, და არცაა წინადადება. მაგრამ თუ ამ სიტყვებს ერთმანეთს შევუწყობთ ენაში არსებული გრამატიკული წესების შესაბამისად, მივიღებთ წინადადებას. მაგ.: „ხავერდივით მწვანე ბალახს აბიზინებს სიო ნაზად“ (წერ.), ან: „ხავერდივით მწვანე ბალახი ბიზინებს სიოსაგან ნაზად“ და მისთ.

2. წინადადებისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია პრედიკატულობა, ზმნა-შემასმენელი. მაგ., ზემოთ დასახელებულ წინადადებაში დამთავრებული აზრი ექვსი სიტყვით არის გადმოცემული. წინადადებიდან რომ ზმნა-შემასმენელი (აბიზინებს) ამოვიღოთ, დანარჩენი ხუთი სიტყვა (ხავერდივით მწვანე ბალახს სიო ნაზად) არ გამოხატავს დამთავრებულ აზრს, ე. ი. ვერ ქმნის წინადადებას. როცა კი დავუმატებთ შემასმენელს, მივიღებთ დამთავრებულ აზრის გამოხატველ ენობრივ ერთეულს — წინადადებას. მაშასადამე, შემასმენელი წინადადების ძირითადი ელემენტია. ამის გამო წინადადება ხშირად მართლ ზმნა-შემასმენლით. ე. ი. ერთი სიტყვითაც გადმოიცემა. მაგ.: თენდება. გრილა. წვიმს (§ 124).

3. ყოველი წინადადებისათვის დამახასიათებელია გარკვეული ინტონაცია, რომელიც აერთიანებს მასში შემავალ სიტყვებს ერთ მთლიან ენობრივ ერთეულად (როცა წინადადება ერთზე მეტ სიტყვას შეიცავს) და გამოყოფს მას სხვა წინადადებისაგან. მაგალითად: და დ გ ა შე მ ო დ გ ო მ ა. და ი წ ყ ო ფ ო თ ო ლ მ ა. ჩ ა მ ო ც ვ ე ნ ა. გ რ ი ლ ა. და მ ე რ თ ვ ი ლ ს ა გ დ ე ბ ს (ვაჟა, 6, 236). აქ ოთხი დამთავრებული აზრია გამოთქმული, ე. ი. ოთხი წინადადებაა. პირველი წინადადება ორი სიტყვით არის გადმოცემული, მესამე — ერთით, მეორე და მეოთხე — სამ-სამით. ყოველი მათგანი დამთავრებულ აზრს გამოხატავს, ინტონაციურად ერთი მთლიანი ერთეულია და გამოყოფილია მომიჯნავე წინადადებისაგან.

წინადადების დამთავრებულობა ნაწერში აღინიშნება სასვენი ნიშნით (წერტილით, კოხვისა თუ ძახილის ნიშნით).

როგორც ვხედავთ, დამთავრებული აზრი წინადადების საშუალებით გადმოიცემა, წინადადება კი ერთი ან რამდენიმე სიტყვისაგან შედგება, რომლებიც ენაში შემუშავებული გრამატიკული წესების შესაბამისად არიან გაფორმებული, ერთმანეთთან შეწყობილი და ინტონაციურად ერთ მთლიან ერთეულად წარმოდგენილი.

მაშასადამე, წინადადება ჰქვია გაბმული მეტყველების ერთ ისეთ მთლიან ენობრივ ერთეულს, რომელიც შედგება გრამატიკის წესების შესაბამისად გაფორმებული ერთი ან რამდენიმე ერთმანეთთან შეწყობილი სიტყვისაგან და დამთავრებულ აზრს გამოხატავს. ამ განმარტებაში ასახვას პოულობს წინადადების, როგორც სინტაქსური ერთეულის, შესაქმნელად საჭირო ყველა ძირითადი პირობა: სიტყვობრივი შედგენილობა, გრამატიკული გაფორმება და ენის უშუალო კავშირი აზროვნებასთან. წინადადების კონკრეტული შინაარსი, ცხადია, გრამატიკის შესწავლის ობიექტს არ წარმოადგენს. აზრი რომ ვამბობთ, ვგულისხმობთ იმას, რის გადმოცემაც სურს მოქმედს მოცემული წინადადებით. მაგ., ს ი თ ბ ო ს ა გ ა ნ რ კ ი ნ ა ფ ა რ თ ო ვ დ ე ბ ა. ამ წინადადების შინაარსი ფიზიკის შესწავლის საგანია და არა გრამატიკისა.

წინადადება დამოუკიდებელი ერთეულია და დამთავრებულ აზრს გამოხატავს, რომ ვამბობთ, ამას ერთგვარი შეზღუდვა სჭირდება. გაბმულ მეტყველებაში წინადადება ჩვეულებრივ ნაწილია ნათქვამისა, იგი აზრობლივ სხვა წინადადებებთან არის დაკავშირებული... ამიტომ ზოგი რამ ცალკე აღებული წინადადების მიხედვით შეიძლება არ იყოს ნათელი, მაგალითად, მოყვანილ ნაწყვეტში პირველი წინადადება („დადგა შემოდგომა“) აზრს სრულად გამოხატავს, მომდევნო წინადადებებში გადმოცემული მოქმედება რომ მაშინ ხდება, როცა შემოდგომა დადგა, — ეს პირველი წინადადების მიხედვით არის გასაგები. აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგჯერ აზრის ნათლად გამოხატვას გარკვეული სიტუაცია განსაზღვრავს. მაგ., რომ გავიგონოთ, ვ ა ნ ო მ წ ა ა ქ ც ი ა, ჩვენთვის გაუგებარი იქნება, ვინ წააქცია ვანომ. მაგრამ თუ ვიცით, რომ გ ი ვ ი და ვ ა ნ ო ჭ ი დ ა ო ბ ე ნ და გავიგონეთ, ვ ა ნ ო მ წ ა ა ქ ც ი ა ო, ჩვენთვის გასაგებია, თუ ვინ იგულისხმება წაქცეულად და ამის გამო აზრის დაუმთავრებლობა არ იგრძნობა. მაშასადამე, კონტექსტი თუ სიტუაცია აზუსტებს და აკონკრეტებს წინადადებით გადმოცემულ აზრს.

წ 8. სინტაქსური კავშირი. წინადადების წევრები ერთმანეთს ენაში შემუშავებული გრამატიკული წესების მიხედვით უკავშირდება. წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ი ს წ ე ვ რ ე ბ ს შ ო რ ი ს ე ნ ა შ ი ის ტ ო რ ი უ ლ ა დ

შემუშავებული გრამატიკული წესების მიხედვით დამყარებულ კავშირს სინტაქსური კავშირი ვკვიცია.)

წინადადების რომელიმე წევრი (თუ წინადადება მრავალწევრიანია) შეიძლება იმავე წინადადებას ყველა სხვა წევრს უკავშირდებოდეს, ან ედებოდა ან რამდენიმეს. ამ მხრივ ყველაზე მეტი უნარი ზმნა-შემასმენელს აქვს. მაგ., წინადადებაში თოვლმა მთლად დაფარა დედამიწა (ეველ., 3, 236) შემასმენელს სინტაქსური კავშირი აქვს ყველა დანარჩენ წევრთან (თოვლმა დაფარა, მთლად დაფარა, დაფარა დედამიწა), ხოლო სხვებს — თითო წევრთან. ახლა ავილოთ ასეთი წინადადება: მთვარემ ბადესავით გადააფარა ტყეს თავისი სხივები (ვაჟა). აქ ექვსი წევრია: ქვემდებარე (მთვარემ), ვითარების გარემოება (ბადესავით), შემასმენელი (გადააფარა), ირიბი დამატება (ტყეს). განსაზღვრება (თავისი) და პირდაპირი დამატება (სხივები). ამთგან შემასმენელი ოთხ წევრს უკავშირდება (მთვარემ გადააფარა, ბადესავით გადააფარა, გადააფარა ტყეს, გადააფარა სხივები); პირდაპირი დამატება — ორს (გადააფარა სხივები, თავისი სხივები), ხოლო თითო-თითო წევრთან აქვს სინტაქსური კავშირი ქვემდებარეს (მთვარემ გადააფარა), ვითარების გარემოებას (ბადესავით გადააფარა), ირიბ დამატებას (ტყეს გადააფარა) და განსაზღვრებას (თავისი სხივები).

სხვა წევრებთან სინტაქსური კავშირის დასამყარებლად მნიშვნელობა აქვს იმასაც, თუ რა მეტყველების ნაწილით არის გადმოცემული წინადადების ესა თუ ის წევრი. მაგალითად, ქვემდებარეს, რომელიც არსებითი სახელით არის გადმოცემული, შეიძლება ორი წევრი დაუკავშირდეს — შემასმენელი და განსაზღვრება. მაგ.: შეშინებულმა ბავშვმა სიმღერა შეწყვიტა (გვეტ., 12). მაგრამ, თუ ქვემდებარე გადმოცემულია უპირო ზმნით, მაგალითად, საწყისით, მაშინ მას სინტაქსურად შეიძლება დაუკავშირდეს გარემოებაც და უბრალო დამატებაც. მაშასადამე, ესა თუ ის წევრი რა და რა წევრს შეიძლება დაუკავშირდეს, ამისთვის მნიშვნელობა აქვს არა მარტო რას, თუ რა წევრია ის, არამედ იმასაც, თუ რა მეტყველების ნაწილით არის ეს წევრი გადმოცემული.

§ 4. სინტაქსური კავშირის გამოხატვის ძირითადი საშუალებანია სინტაქსური კავშირისა თუ მიმართების გამოხატვის ძირითადი ენობრივი საშუალებებია: ფორმა სიტყვისა, დამხმარე სიტყვები, სიტყვათა განლაგება (რიგი) და ინტონაცია.

1. სინტაქსური კავშირისათვის ქართულ ენაში დიდი მნიშვნელობა აქვს სიტყვის გრამატიკულ ფორმას. მაგ., რომ ავილოთ სიტყვები ქორი, წიწილა, წაღება, არაა წინადადება, რადგანაც ეს სიტყვებ:

არ არის ერთმანეთთან შეწყობილი სათანადო ფორმით, ე. ი. მათ შორის არ არის სინტაქსური კავშირი. მაგრამ ეს სიტყვები რომ სათანადო ფორმით შევეუწყოთ ერთმანეთს, მათ შორის გარკვეული სინტაქსური მიმართება დამყარდება, მაგ.: ქორმა წიწილა წაილო (ვგა). აქ სამი ფორმიანი სიტყვის შეკავშირება წინადადებას ქმნის. ამათგან წაილო ორპირიანი გარდამავალი ზმნის ფორმაა—სინტაქსურად შემასმენელი; ქორმა მოთხრობითი ბრუნვის ფორმით არის შეწყობილი ზმნის სუბიექტურ პირთან და ქვემდებარეა, ხოლო წიწილა: სახელობითში დგას და პირდაპირი დამატება.

2 დამხმარე სიტყვები, რომელთაც მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა სინტაქსური კავშირისა და სინტაქსური მიმართებისათვის, თანდებულები და კავშირები.

თანდებულები დაერთვის სახელის ბრუნვის ფორმას, ავსებს მას დამატებითი მნიშვნელობით და მისი მეშვეობით ამყარებს სახელი სინტაქსურ კავშირს სხვა სიტყვასთან. მაგალითისათვის ავიღოთ ზე, შე და თან თანდებულებიანი მიცემითის ფორმა ამ სამ წინადადებაში: წიგნი მაგვიდაზე ილო, წიგნი მაგვიდაში ილო, წიგნი მაგვიდასთან ილო. მაგვიდაზე, მაგვიდაში, მაგვიდასთან—ყველა ადგილზე მიუთითებს, მაგრამ სხვადასხვაგვარად: მაგვიდაზე აღნიშნავს, რომ საგანი მაგიდის ზედაპირზე ილო. მაგვიდაში—მაგიდის შიგნით, მაგვიდასთან კი—მაგიდის სიახლოვეს. უთანდებულო მიცემითის ფორმას (მაგიდას) კი ილო-სთან სინტაქსური კავშირის დამყარება და აღნიშნულ მნიშვნელობათა გადმოცემა არ შეუძლია.

კავშირი გარკვეულ მიმართებას ამყარებს სიტყვებსა და წინადადებაებს შორის. ასე, მაგალითად, და აერთებს ორ ერთგვარ წევრს ან წინადადებას; მაგრამ აპირისპირებს სიტყვებსა თუ წინადადებაებს; რომ აქვემდებარებს ერთ წინადადებას მეორესთან და სხვ. კავშირს, რომელიც ფუნქციის მიხედვით განსხვავდება თანდებულისაგან, დიდი მნიშვნელობა აქვს შერწყმული და რთული წინადადების სხვადასხვა სახეობის შექმნისათვის.

წინადადებაში გარკვეულ როლს ასრულებენ ნაწილაკებიც.

3. სიტყვათა განლაგების მნიშვნელობა, საერთოდ, დიდი ყველა ენაში. მაგრამ იგი სიტყვათა მიმართებისა თუ სინტაქსური ფუნქციის გამოხატვის გრამატიკულ საშუალებას უმეტესად იმ ენებში წარმოადგენს, სადაც არ არის განვითარებული სიტყვათა ფორმაცვალების სისტემა. ასეთ ენებში სიტყვათა წყობა შედარებით მყარია, სიტყვის სინტაქსურ ფუნქციას მისი ადგილი განსაზღვრავს.

ქართულ ენაში, რომელიც მდიდარია სიტყვის ფორმათა საწარმოებელი აფიქსებით, სიტყვათა განლაგება შედარებით თავისუფალია.

ასე, მაგალითად, წინადადებაში ქორმა წიწილა წაილო სამი წევრია და სიტყვათა განლაგების ექვსი ვარიანტია შესაძლებელი:

ქორმა წიწილა წაილო (ცაუა)
ქორმა წაილო წიწილა.
წიწილა ქორმა წაილო.
წიწილა წაილო ქორმა.
წაილო ქორმა წიწილა.
წაილო წიწილა ქორმა.

როგორც ვხედავთ, სიტყვათა რიგის შეცვლისას წინადადების წევრებს შორის სინტაქსური კავშირი არ ირღვევა და არც მათი სინტაქსური ფუნქცია იცვლება: წაილო ყველა შემთხვევაში შემასმენელია, ქორმა — ქვემდებარე, წიწილა კი — პირდაპირი დამატება.

ძველ ქართულში გვქონდა შემთხვევა, როცა სიტყვის სინტაქსურ ფუნქციას მისი ადგილი განსაზღვრავდა წინადადებაში. ასე იყო, მაგალითად, როცა გარდამავალი ზმნის მეორე სერიის ფორმებთან შეწყობილი ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება ადამიანის საკუთარი სახელებით გადმოიციმოდა, რომელნიც სახელობითსა და მოთხრობითში ფუძის სახით იყვნენ წარმოდგენილი. „კ ა ე ნ მოკლ ა ბ ე ლ“ ნიშნავდა: „კაენმა მოკლ ა ბ ე ლ ი“, „...ჭეროდე მაშინ შეიპყრა იოვანე“ — „ჭეროდემ მაშინ შეიპყრა იოვანე“. ადგილების შეცვლა იწვევდა მათი სინტაქსური ფუნქციის შეცვლას. მაგ., ა ვ თ ა ნ დ ი ლ ნ ა ხ ა ტ ა რ ი ე ლ (ან: ა ვ თ ა ნ დ ი ლ ტ ა რ ი ე ლ ნ ა ხ ა) ძველი ქართულის მიხედვით ნიშნავდა ამას: ა ვ თ ა ნ დ ი ლ მ ა ნ ა ხ ა ტ ა რ ი ე ლ ი, ხოლო ტ ა რ ი ე ლ ნ ა ხ ა ა ვ თ ა ნ დ ი ლ (ან: ტ ა რ ი ე ლ ა ვ თ ა ნ დ ი ლ ნ ა ხ ა) — ტ ა რ ი ე ლ მ ა ნ ა ხ ა ა ვ თ ა ნ დ ი ლ ი, ე. ი. პირველი სახელი ქვემდებარე იყო, მეორე კი — პირდაპირი დამატება. ახალ ქართულში ადამიანის საკუთარ სახელებს ეს ორი ბრუნვა გარჩეული აქვთ ერთმანეთისაგან, ასე რომ ამ სიტყვათა სინტაქსურ ფუნქციას ფორმა განსაზღვრავს და არა ადგილი.

ზემოთ აღინიშნა, რომ სიტყვათა განლაგება ქართულში შედარებით თავისუფალია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სიტყვათა განლაგების როლი სინტაქსური და სტილისტიკური თვალსაზრისით დიდია ქართულ ენაშიც. გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა სიტყვის ადგილი მყარია. მაგ., სახელზემით გადმოციმულ წევრს გარემოება (აგრეთვე უბრალო დამატება), როგორც წესი, უსწრებს. ბუნებრივია ითქვას: ს ა ნ ა დ ი რ ო დ წ ა ს ვ ლ ა გადაწყვიტა, მაგრამ არ ითქმის: წასვლა სანადიროდ გადაწყვიტა. ამიტომ წინადადების წევრების გადასმ-გადმოსმას სხვადასხვა შედეგი მოსდევს:

ა) სიტყვათა განლაგების ცვლას სხვადასხვა სტილისტიკური ელფერი ახლავს, მაგრამ სიტყვის მიმართება სხვა სიტყვასთან და მისი სინ-

ტაქსური როლი არ იცვლება. ამის ნიმუშია ქო რ მა წ ი წ ი ლ ა წ ა-
ი ლ ო-ს ზემოთ დასახელებული ვარიანტები.

ბ) წინადადების წევრების გადასმ-გადმოსმის დროს რომელიმე მათ-
განმა შეიძლება გაწყვიტოს სინტაქსური კავშირი ერთ სიტყვასთან და
სხვა სიტყვას დაუკავშირდეს. მაგ.: პ ა ტ ა რ ა გ ო გ ო მ ჩ ა ფ ი თ
წყ ა ლ ი მ ო ა რ ბ ე ნ ი ნ ა (კლდ., 1, 179). ამ წინადადებაში ზედსარ-
თავი სახელი (პატარა) ქვემდებარის განსაზღვრებაა. მაგრამ იგი რომ
ქვემდებარის შემდეგ გადავსვათ ფორმის შეუცვლელად, გაწყვიტს
მასთან სინტაქსურ კავშირს. მომდევნო სიტყვას (უბრალო დამატებას:
ჩაფით) დაუკავშირდება და მის განსაზღვრებად იქცევა.

ვ) წინადადების წევრების გადასმ-გადმოსმის დროს შეიძლება
სულ დაირღვეს სინტაქსური კავშირი და ხელთ შეგვრჩეს მხოლოდ
სიტყვები (და არა წინადადება). ავიღოთ ასეთი მაგალითი: მკრთალი
ნათელი სავსე მთვარისა მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰფენოდა. (ჭავ., 45).
ახლა ამ წინადადებაში შემავალი სიტყვები დავალაგოთ ასე: მოჰფე-
ნოდა მთვარისა ზედ სავსე მშობელს ნათელი ქვეყანას მკრთალი. სი-
ტყვებს შორის გაწყდა სინტაქსური კავშირი, რის გამოც ისინი წინადა-
დებას ვერ ქმნიან და, ცხადია, აზრსაც ვერ გადმოგვცემენ.

მაშასადამე, როგორც ზემოთ განხილული შემთხვევებიდან ჩანს,
სიტყვათა განლაგებას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს წესიერი სინტა-
ქსური კავშირისათვის. ამასთანავე, სიტყვათა განლაგების როლი,
როგორც სინტაქსური საშუალებისა, ქართულში შედარებით მკრთალია.
მაგრამ როგორც სტილისტიკური საშუალება, იგი მეტად მნიშვნელო-
ვანია და ფართოდაც არის გამოყენებული (§ 129).

დ) სიტყვებისაგან წინადადებათა შედგენისათვის დიდი მნიშვნე-
ლობა აქვს ინტონაციას.

გაბმული მეტყველება, როგორც ცნობილია, იყოფა წინადადე-
ბებად, ხოლო ყოველი წინადადება წარმოადგენს ფონეტიკურ მთლი-
ანობას¹. წინადადებაში შემავალ სიტყვათა ერთ ენობრივ ერთეულად
გამთლიანების საფუძველს ინტონაცია წარმოადგენს. წინადადების
ინტონაციურ ელფერს, თავის მხრივ, დიდი მნიშვნელობა აქვს წინადა-
დებისა და მასში შემავალ სიტყვათა სწორად გააზრებისათვის. ინტონა-
ციის დიდი როლი, როგორც ცნობილია, ნათლად ჩანს თუნდაც იმ მარ-
ტივი მაგალითიდან, როცა წინადადებას ვუპირისპირებთ მასში შემავალ
სიტყვებს ისე, რომ ისინი ინტონაციურად გათიშული არიან ერთმანე-
თისაგან. მაგ., ავიღოთ, ერთი მხრივ, წინადადება მ ა რ ა ბ დ ე ლ თ ა
ნ ა ხ ი რ ი შე მ კ რ თ ა ლ ი ბ ლ ა ვ ი ლ ი თ შე მ ო ვ ი დ ა ს ო-
ფ ე ლ შ ი (ჭავ., 4, 142) და, მეორე მხრივ, ამ წინადადებაში შემავალი

¹ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, გვ. 138.

სიტყვები ასე: მარაბდელთა. ნახირი. შემკრთალი. ბღავილით. შემოვიდა. სოფელში. ცხადია, ამ სიტყვებს სხვაგვარი ინტონაციური ელფერი ახლავს წინადადებაში და სხვაგვარი მაშინ, როცა მათ ინტონაციურად ვთიშავთ ერთმანეთისაგან.

ერთი და იმავე დაწერილობის წინადადების სხვადასხვაგვარად გააზრანება ხშირად იპის მიხედვით ხდება, თუ რა ტონაციით წარმოვთქვამთ მათ. „ამ შემთხვევაში, როგორც ცნობილია, ინტონაცია და მახვილი აფიქსის მაგივრობის გამწევი საშუალებაა“¹. ავიღოთ ასეთი მარტივი შემთხვევა: ბ ა ვ შ ვ ი ს კ ო ლ ი დ ა ნ მ ო ვ ი დ ა წ ინ ა და დ ე ბ ა თ ხ რ ო ბ ი თ ი ა, მ თ ქ მ ე ლ ი ნ ა ც ნ ო ბ ა მ ბ ა ვ ს გ ა დ მ ო გ ვ ე ც ე მ ს. ახლა ავიღოთ ასე: ბ ა ვ შ ვ ი ს კ ო ლ ი დ ა ნ მ ო ვ ი დ ა? ეს წინადადება კითხვას შეიცავს. როგორც ვხედავთ, სიტყვები და მათი განლაგება ერთნაირია ორსავე შემთხვევაში, მაგრამ ისინი განსხვავებულად არიან ინტონაციურად და ამის შესაბამისად მოღალატის ანუ რაგვარობის მიხედვითაც.

ინტონაცია მეტად რთული მოვლენაა; იგი შეიცავს ერთმანეთთან შერწყმულ რამდენიმე ფონეტიკურ ელემენტს ანუ საშუალებას, როგორცაა: პაუზა ანუ დაყოვნება წინადადების ნაწილებს შორის წარმოთქმისას, მელოდიკა ანუ ტონის მოძრაობა, მახვილი (სხვადასხვა სახისაა)...

წინადადებაში სიტყვათა სინტაქსური კავშირისათვის პაუზის როლი შეიძლება ვუჩვენოთ ასეთ მარტივ მაგალითზე: ბავში პატარა/სახლში შევიდა². აქ პატარა ქვემდებარის განსაზღვრებაა. ბავში/პატარა სახლში შევიდა. აქ იგივე პატარა სინტაქსურად ადგილის გარემოებას უკავშირდება.

წინადადების მელოდიკა მრავალფეროვანია. მისი სხვადასხვა სახეობა ხშირად სხვადასხვაგვარ მიმართებას ამყარებს წინადადების ნაწილებს შორის, ან ცვლის მთელი წინადადების შინაარსს.

წინადადებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია ლოგიკური მახვილი.

ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში წინადადების აზრის ზუსტად გამოხატვისა და მსმენელის მიერ თქმულის სწორად გაგებისათვის შეიძლება რომელიმე სიტყვას მეტი მნიშვნელობა მიენიჭოს. ასეთი სიტყვა დანარჩენ სიტყვებთან შედარებით გაძლიერებულად წარმოითქმის, ე. ი. მახვილის მატარებელია წინადადების აზრის მიხედვით. ასეთ მახვილს აზრითი ანუ ლოგიკური მახვილი ჰქვია. ლოგიკური მახვილის მატარებელი სიტყვა წარმოადგენს წინადადების ლოგიკურ ცენტრს და გავლენას ახდენს სიტყვათა რიგზე. მაგალითად, წინადადებაში ქორმა წიწილა წაიღო სიტყვათა სხვადასხვა განლაგება გვექნება იმის შესაბამისად. თუ რომელ სიტყვაზეა ლოგიკური მახვილი. მაგ:

¹ ს. ელენტი, ქართული ენის ფონეტიკა, 1956, გვ. 249.

² დახრილი ხაზი პაუზის ადგილს აღნიშნავს.

ქორმა წიწილა წაიღო.
წიწილა ქორმა წაიღო.
წაიღო ქორმა წიწილა.

ლოგიკური მახვილის სტილისტიკური ფუნქცია დიდია: იგი წინადადებას სხვადასხვა აზრობლივ ელფერს აძლევს.

ლოგიკური მახვილის მატარებელი სიტყვა ზოგჯერ დაყოფით ან განსხვავებული შრიფტით არის დაბეჭდილი, ხელნაწერში კი ჩვეულებრივ ხაზგასმას მივმართავთ.

§ 5. წყვილები. წყვილთა რაოდენობა წინადადებაში. წინადადება მეტწილად რამდენიმე სიტყვისაგან შედგება, რომლებიც ქმნიან სიტყვათა შეკავშირებებს. ორი წევრი ქმნის ერთ სიტყვათა შეკავშირებას, ანუ ერთ სინტაქსურ ერთეულს. ასეთ ერთეულს წყვილი ჰქვია¹. მას სხვანაირად სინტაგმას ეძახიან.

წყვილი სიტყვათა შეკავშირებისაგან წარმომდგარი უმცირესი სინტაქსური ერთეულია. წინადადება ჩვეულებრივ ასეთი ერთეულებისაგან შედგება.

წყვილთა რაოდენობა წინადადებაში ყოველთვის ნაკლებია წევრთა რაოდენობაზე. მაგ., დავაწყვილოთ შემდეგი წინადადებები: დადგა გაზაფხული. ჰაერში სითბო დატრიალდა. ყველგან ამოყვეს თავები პატარა ნაზმა ყვავილებმა (რაზ., 5). ამ ნაწყვეტში სამი მარტივი წინადადებაა. პირველ წინადადებაში ორი წევრია, წყვილი — ერთი. მეორეში სამი წევრია, წყვილი — ორი: 1. ჰაერში დატრიალდა; 2. სითბო დატრიალდა. მესამე წინადადებაში ექვსი წევრია, წყვილი — ხუთი: 1. ყველგან ამოყვეს; 2. ამოყვეს თავები; 3. ამოყვეს ყვავილებმა; 4. პატარა ყვავილებმა; 5. ნაზმა ყვავილებმა.

მაშასადამე, მარტივ წინადადებაში იმდენი წყვილია, რამდენიც წევრია ერთის გამოკლებით.

მოყვანილ მაგალითებში იმდენი წევრია, რამდენიც სიტყვაა, რადგანაც ყოველი სიტყვა ამავე დროს წინადადების წევრიცაა. მაგრამ, თუ წინადადების წევრი ერთზე მეტი სიტყვით არის გადმოცემული, მაშინ წევრების რაოდენობა ნაკლებია, ვიდრე სიტყვებისა. მაგ.: ...მონადირემ ირმის გასწვრივ შენიშნა მიმავალი ვეფხვი (ვაჟა, 4, 134). ამ წინადადებაში ექვსი სიტყვაა, ხოლო წევრი ხუთია, რადგანაც ირმის გასწვრივ ერთი წევრია. წყვილების შედგენის თვალსაზრისით ზოგჯერ მსგავსი ვითარებაა შერწყმულ წინადადებაში. მაგ.: რწყილი და ჰიანჰველა დამშობილდნენ (ხალხ.). ამ წინადადებაში სამი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაა და სამივე წევრია წინადადებისა, მაგრამ მოცემულ შემთხვევაში ერთგვარი ქვემდებარებები. რომელნიც მხოლოდითი რიცხვის ფორმით არიან წარმოდგენილი, ცალ-ცალკე არ შეიძლე-

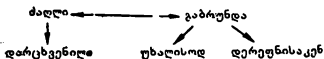
1 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 4.

ბა დაუკავშირდნენ ზმნის მრავლობითის ფორმას: რწყილი და კიანკველა ერთად შევა წყვილის ცალად ზმნა-შემასმენელთან.

რთულ წინადადებაში წყვილთა რაოდენობა მასში შემავალ წინადადებებში ცალ-ცალკე იანგარიშება. მაგ.: თავმჯდომარემ ზარი და აწყარუნა და დარბაზში სიჩუმე ჩამოვარდა (დად., 507). ამ წინადადებაში სულ ექვსი წევრია, მაგრამ წყვილი ოთხია (და არა ხუთი), რადგანაც მოცემული რთული წინადადება ორი მარტივი წინადადებისაგან შედგება. ანალოგიური ვითარებაა ერთგვარშემასმენლიან შერწყმულ წინადადებაშიც. მაგ., მშვილდ-ისარით შაშვსა ვსლევდით, ჩიტს ვუღვამდით კაკანათსა, ლასტს ვუღვებდით ბელურებსა (ერ.). ამ წინადადებაში სამი ერთგვარი შემასმენელია, რომელნიც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ქმნიან სინტაქსურ კავშირებს. ამიტომ აქ იმდენი წყვილი უნდა მივიღოთ, რამდენიც წევრი მოიპოვება შიგ სამის გამოკლებით. მართლაც, მოცემულ წინადადებაში ცხრა წევრია, ხოლო წყვილი ექვსია, ე. ი. სამით ნაკლები: 1. მშვილდ-ისარით ვსლევდით, 2. შაშვსა ვსლევდით, 3. ჩიტს ვუღვამდით, 4. ვუღვამდით კაკანათსა, 5. ლასტს ვუღვებდით, 6. ვუღვებდით ბელურებსა.

§ 6. ხიტყვათა მიმართების ტიპები წინადადებაში. წინადადებაში შემავალ სიტყვათა მიმართება ძირითადად ორგვარია: დაქვემდებარებითი და არადაქვემდებარებითი.

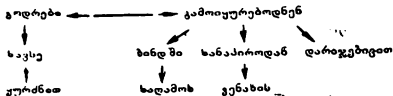
დაქვემდებარებითია ისეთ სიტყვათა შეკავშირება, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ არ არიან თანასწორი: წყვილის წევრთაგან ერთი მთავარი ანუ წამყვანი სიტყვაა, მეორე კი — დაქვემდებარებული, ე. ი. დაქვემდებარება ცალმხრივია. მთავარი სიტყვა იკავშირებს, დაქვემდებარებული კი უკავშირდება მას. ამიტომ დაქვემდებარებულ სიტყვას მთავარი სიტყვის მიმართ ჩვეულებრივ კითხვაც დაესმის. კავშირი ამ ორ სიტყვას შორის სინტაქსურია. დაქვემდებარება ხშირად საურთიერთოა: წყვილის წევრთაგან ერთი ნიშნის მიხედვით ერთი იქვემდებარებს მეორეს, სხვა ნიშნის მიხედვით მეორე — პირველს. ასეთი საურთიერთო დაქვემდებარება გვაქვს, მაგალითად, ზმნა-შემასმენელსა და ქვემდებარეს შორის. მაგ.: დარცხენილი ძაღლი უხალისოდ და დერეფნისაკენ (ჯაფ., 18). ამ წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირება ასეთ სურათს გვაძლევს:

ზმნა-შემასმენელს (გაბრუნდა) ორი დაქვემდებარებული სიტყვა ახლავს — უხალისოდ (ვითარების გარემოება) და დერეფნისაკენ (აღგილის გარემოება). ასეთ დაქვემდებარებას თანადაქვემდე-

ბარება ჰქვია. მაშასადამე, ამ წინადადების მეორე ნაწილში არაერთგვარ წევრთა თანადაქვემდებარება გვაქვს.

დაქვემდებარებულ სიტყვას, თუ მას სხვა სიტყვის დაქვემდებარების უნარი აქვს, შეიძლება ახლდეს თავისი დაქვემდებარებული, დაქვემდებარებულის დაქვემდებარებულს — თავისი დაქვემდებარებული. ასეთ დაქვემდებარებას თანამიმდევრული დაქვემდებარება ეწოდება. თანადაქვემდებარება და თანამიმდევრული დაქვემდებარება შეიძლება ერთდროულად იყოს წინადადებაში. მაგალითი: ყურძნით სავსე გოდრები საღამოს ბინდში ვენახის სანაპიროდან დარაჯებივით გამოიყურებოდნენ (ეგდ., 3, 129). ამ წინადადებაში შემავალ სიტყვათა დაქვემდებარებითი შეკავშირებების სქემა ასეთია:

ამ წინადადების მორგანიზებელი სიტყვებია გოდრები (ქვემდებარე) და გამოიყურებოდნენ (შემასმენელი), რომლებიც ერთმანეთთან საურთიერთო დაქვემდებარებით არიან. დაკავშირებული წინადადების პირველ ნაწილში გაბატონებულ სიტყვას (გოდრები) ახლავს დაქვემდებარებული (სავსე), ამას — თავისი დაქვემდებარებული (ყურძნით), ე. ი. დაქვემდებარება თანამიმდევრულია. ყურძნით აღმზოლოდ დაქვემდებარებული სიტყვაა, სავსე კი დაქვემდებარებულიც არის და დამქვემდებარებელიც. წინადადების მეორე, ნაწილში ზმნა-შემასმენელს უშუალოდ ახლავს სამი თანადაქვემდებარებული სიტყვა (წინადადების წევრი). ამათგან პირველ ორს („ბინდში“ და „სანაპიროდან“) თავ-თავისი დაქვემდებარებული სიტყვა ახლავს, ე. ი. წინადადების ამ ნაწილში ერთდროულად თანადაქვემდებარებაც არის და თანამიმდევრული დაქვემდებარებაც.

არადაქვემდებარებითა ისეთ სიტყვათა მიმართება, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ თანასწორი არიან, ე. ი. ერთი სიტყვა არ არის მეორეზე დამოკიდებული. ასეთი სიტყვები თანწყობილი არიან და წყვილს ვერ ქმნიან; ასრულებენ ერთსა და იმავე სინტაქსურ ფუნქციას და ერთმანეთთან შეერთებული არიან უკავშიროდ ან ამა თუ იმ-მანერ-თებელი კავშირით. წყვილის ცალად მოეპოვებათ საერთო სიტყვა, რომლის მიმართაც ისინი ან გაბატონებული სიტყვები არიან, ანდა დაქვემდებარებული, ან კიდევ საურთიერთო დაქვემდებარებით არიან დაკავშირებული. მიუგებენ ერთსა და იმავე კითხვაზე. მაგ.: ხეხილი

წითლად, ყვითლად, თეთრად ყვავოდა (ვაჟა, 6, 91). ზმნა-შემასმენელს, რომელიც გაბატონებული სიტყვაა, სამი ერთგვარი ეითარების გარემოება ახლავს. შეერთება უკავშიროა. ახლა ვნახოთ ასეთი წინადადება: ტ ბ ა მ ო ს ე ე ნ ე ბ ი თ დ ა შ ე უ შ ფ ო თ ე ბ ლ ა დ იღვა (ვაჟა, 5, 98). აქ ერთგვარ წევრთა შეერთება კავშირიანია. როცა წინადადებაში ერთგვარი წევრი ორზე მეტია, შეიძლება ორივე სახის შეერთება იქნეს გამოყენებული: კავშირიანისა და უკავშიროც. მაგ.: ჩემი ავტო დარიალში ზ ა თ ქ ი თ, ღ რ ი ა ლ ი თ ა დ ა გ უ გ უ ნ ი თ შე-მოვაგდე (ვაჟ., 3, 482).

საერთო სიტყვასთან თანწყობილ სიტყვათა საურთიერთო დაქვემდებარების მაგალითია: ხის ფ ო თ ლ ე ბ მ ა დ ა მ ც ე ნ ა რ ე ე ბ მ ა კ ა ნ კ ა ლ ი დ ა ი წყ ე ს (ვაჟა, 5, 15). აქ ზმნა-შემასმენელთან ორი ქვემდებარე არის დაკავშირებული საურთიერთო დაქვემდებარებით.

თანწყობილი სიტყვები ზოგჯერ სხვადასხვა სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებენ. მაგ.: მ ა რ ა დ დ ა ყ ვ ე ლ გ ა ნ, ს აჭ ა რ თ ვ ე ლ ო ვ, მ ე ვ ა რ შენთანა!.. (ვაჟ., 128). თანწყობილ სიტყვათაგან, რომლებიც აქ „და“ კავშირით არიან შეერთებული, პირველი (მ ა რ ა დ) დროის გარემოებაა, მეორე კი — ადგილისა (§ 148). v

§7. სიტყვათა სინტაქსურა შეკავშირების სახეებში. სიტყვათა სინტაქსური დამოკიდებულება სხვადასხვაგვარია. ზოგჯერ დაქვემდებარებული სიტყვა გაბატონებულ სიტყვასთან შეწყობილია ლექსიკური მნიშვნელობის მიხედვით, მაგრამ ამას მორფოლოგიური გამოხატულება არ ახლავს. უფრო ხშირად სიტყვათა შეკავშირებას ქმნიან ფორმა-წვალეზადი სიტყვები. რომელთაგანაც სინტაქსურად გაბატონებული სიტყვა დაქვემდებარებულს ჯარკვეული ფორმით შეიწყობს სათანადო შინაარსის გადმოსაცემად. ქართულში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა სიტყვათა სინტაქსური ურთიერთობა უფრო რთულია: სიტყვათა სინტაქსური დაქვემდებარება საურთიერთო ხასიათისაა (§ 54).

• სიტყვათა სინტაქსური დამოკიდებულების ძირითადი სახეებია: შე თ ა ნ ხ მ ე ბ ა, მ ა რ თ ე ა დ ა მ ი რ თ ე ა.

8. შეთანხმება. შეთანხმება ჰქვია სიტყვათა ისეთ შეკავშირებას, როცა დაქვემდებარებული სიტყვა იმ ფორმას იღებს, რომელიც წამყვან სიტყვას აქვს.

შეთანხმებისათვის საჭიროა, რომ სინტაქსურად დაკავშირებულ სიტყვებს ზიარი გრამატიკული კატეგორია ჰქონდეს. ასეთ კატეგორიებზე რუსულსა და სხვა ევროპულ ენებში მიჩნეულია ბრუნვა, რიცხვი, სქესი და პირი. ქართულ ენაში, როგორც ვიცით, სქესის კატეგორია არ არის. ასე რომ ამ კატეგორიის მიხედვით შეთანხმებაც არა გვაქვს.

იმ სიტყვას, რომელიც ითანხმებს, მათანხმებელი ეწოდება: იმ სი-

ტყვას კი, რომელიც ეთანხმება, — შეთანხმებული. მათანხმებელი სიტყვა სახელია, შეთანხმებული — სახელი ან ზმნა. მაგ.: შემკრთალი ბელურები ღობეზე აფრინდნენ (ვედ., 3, 237). წყვილებია: შემკრთალი ბელურები, ბელურები აფრინდნენ, ღობეზე აფრინდნენ. შეთანხმებისათვის მნიშვნელოვანია პირველი ორი წყვილი. ამათგან პირველ წყვილში მთავარი სიტყვაა არსებითი სახელი (ბელურები), მიმღეობა კი მასზეა დამოკიდებული. მთავარი სიტყვა სახელობითშია (ბელურებ-ი) და სახელობითში დგას მასთან შეწყობილი მიმღეობაც (შემკრთალ-ი). არსებითი სახელი რომ მოთხრობითში დაეაყენოთ, მიმღეობაც მოთხრობითში გადადგება: შემკრთალმა ბელურებმა. მაშასადამე, მათ შორის შეთანხმებაა ბრუნვაში. არსებითი სახელი მათანხმებელია, მიმღეობა — შეთანხმებული.

სახელმა სახელი (და სახელზმნა) შეიძლება შეითანხმოს არა მარტო ბრუნვაში, არამედ რიცხვშიც. მაგ.: დაღამდა. წ ვ რ ი ლ ნ ი ვ ა რ ს კ ვ ლ ა ვ ნ ი აყვავდნენ, დასხდნენ ცაზედა (ვაჟა). წარ-იან მრავლობითში დასმული საზღვრული (ვარსკვლავ-ნი) ითანხმებს მსაზღვრელ სახელს ბრუნვასა და რიცხვშიც: წვრილ-ნი ვარსკვლავ-ნი, მაგრამ მოყვანილ წინადადებაში („შემკრთალი ბელურები ღობეზე აფრინდნენ“) მრავლობითში დასმულ არსებითთან მიმღეობა მხოლოდობითში დგას; ე. ი. ვერ ითანხმებს რიცხვში.

ახლა ვნახოთ მეორე წყვილი: ბელურები აფრინდნენ. წყვილში შედის არსებითი სახელი (ქვემდებარე) და ზმნა (შემასმენელი). ორივე მრავლობითში დგას. ქვემდებარე რომ მხოლოდობითში გადავიყვანოთ, შემასმენელიც მხოლოდობითში დადგება: ბელურა აფრინდა. მაშასადამე, მათ შორის შეთანხმებაა რიცხვში. მათანხმებელია სახელი, შეთანხმებული — ზმნა (შემასმენელი).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მრავლობითში დასმული სახელი ხშირად ვერ ითანხმებს ზმნას რიცხვში: მთები ინგრეოდა, ხეები ტყდებოდა (ვაჟა, 5, 315).

პირველი პირის ნაცვალსახელს ზმნა პირველი პირის ფორმით ეწყობა, მეორე პირის ნაცვალსახელს — მეორე პირის ფორმით, ხოლო მესამე პირის სახელბთან ზმნაც მესამე პირის ფორმით არის შეწყობილი. პირის ნაცვალსახელი აღნიშნავს პირს ლექსიკურად, ზმნაში კი პირი გამოხატულია გრამატიკულად, ფორმობრივ. მაშასადამე, ლექსიკურად გამოხატულ პირს გრამატიკული პირი ეფარდება, გრამატიკულს — ლექსიკური. სხვა ენებში (რუსულში, გერმანულში...) ამ ურთიერთობას ჩვეულებრივ შეთანხმებად მიიჩნევენ: სახელი ითანხმებს ზმნას პირშიო. ეს თვალსაზრისი, ჩვენი აზრით, მართებულია საერთოდ და კერძოდ ქართული ენის მიმართაც, ასე რომ სახელისა და

ზმნის ურთიერთობა პირის მიხედვით შეთანხმებად უნდა მივიჩნიოთ ქართულშიც.

შეთანხმება აქ ლექსიკურ-ფორმობრივია.

მაშასადამე, ქართულში შეთანხმების ოთხი შემთხვევა გვაქვს:

1. სახელი ითანხმებს სახელს (ზედსართავს, რიცხვით სახელს. მსახლერელად გამოყენებულ არსებითსა და ნაცვალსახელს) და სახელ-ზმნას (ჩვეულებრივ მიმღეობას) ბრუნვაში: მაღალი სახლი, მაღალმა სახლმა... ორი კაცი, ორმა კაცმა... ურემი შეშა, ურემმა შეშამ... ჩემი წიგნი, ჩემმა წიგნმა... შემკრთალი ბელურები, შემკრთალმა ბელურებმა...

2. სახელმა სახელი და სახელზმნა (მიმღეობა) შეიძლება შეითანხმოს ბრუნვასთან ერთად რიცხვშიც: მთანი მაღალნი, მთათა მაღალთა, მთებო მაღლებო... შორნი მნათობნი მოკამკამენი...

3. სახელი ითანხმებს ზმნას პირში: მე წავედი. შენ წახვედი, ის წავიდა; ჩვენ წავედით, თქვენ წახვედით, ისინი წავიდნენ.

4. სახელი ითანხმებს ზმნას რიცხვში (მაგრამ არა ყოველთვის). ბავშვი თამაშობს — ბავშვები თამაშობენ, მერცხალი მოფრინდა — მერცხლები მოფრინდნენ (მაგრამ: ხე დგას — ხეები დგას). სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმას ზმნის მრავლობითი რიცხვის ფორმა შეეწყობა, ე. ი. შეთანხმება ფორმობრივია.

წამყვანი სიტყვა ზოგჯერ არ იცვლება ბრუნვისა და რიცხვის მიხედვით, დაქვემდებარებული სიტყვა კი მასთან შეწყობილია გარკვეული რიცხვის (და ბრუნვის) ფორმით. ასე, მაგალითად, პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელები ისეთი სიტყვებია, რომელთაც სახელის მორფოლოგიური კატეგორიები (ბრუნვა და რიცხვი) არ გააჩნიათ. ლექსიკური მნიშვნელობის მიხედვით მე და შენ ერთზე მიუთითებენ, ჩვენ და თქვენ კი — მრავალზე. ეს ნაცვალსახელები მათი მნიშვნელობის (და არა ფორმის) მიხედვით ითანხმებენ ზმნას რიცხვში (მე ვაკეთებ, შენ აკეთებ; ჩვენ ვაკეთებთ, თქვენ აკეთებთ) ე. ი. შეთანხმება აქ ლექსიკურ-ფორმობრივია.

§ 9. მართვა. მართვა ჰქვია სიტყვათა ისეთ სინტაქსურ დამოკიდებულებას, როდესაც ერთი სიტყვა მოითხოვს მეორისაგან ისეთ ფორმას, რომელიც მას არ გააჩნია საერთოდ ან არ აქვს მოცემულ შემთხვევაში.

იმ სიტყვას, რომელიც მართავს, მმართავი ეწოდება: იმ სიტყვას კი, რომელიც იმართვის, მართული ჰქვია, მაგ.: ტყის ჰაერმა პავლე მალე გამოაცოცხლა (ჯავ., 1, 130). ავიღოთ პირველი წყვილი: ტყის ჰაერმა. წყვილში ორივე სახელია. მთავარი სიტყვაა ჰაერმა, ტყის კი მასზეა დამოკიდებული. მთავარი სიტყვა მოთხოვითშია,

დამოკიდებული — ნათესაობითში. მთავარ სიტყვას რომ ბრუნვა ვუცვალოთ, დამოკიდებული მაინც ნათესაობითში დარჩება: ტყის პაერი, ტყის პაერთ, ტყის პაერო. მაშასადამე, მთავარი სიტყვა დამოკიდებულს მოითხოვს ნათესაობით ბრუნვაში, რომელიც წამყვან სიტყვას. საერთოდ, აქვს, მაგრამ მოცემულ შემთხვევაში არ გააჩნია. აქ სახელი (და არა მისი ფორმა) მართავს სახელს ბრუნვაში. მმართავია პაერმა. მართული — ტყის. სახელმა ბრუნვაში შეიძლება მართოს არა მარტო არსებითი სახელი (ან არსებითი სახელის მნიშვნელობით ნახმარი სხვა სახელები), არამედ სახელზმნაც. ამასთანავე, მმართავი სიტყვა შეიძლება მართული გახდეს. მაგ.: კაცის მოკვლის ამბავი; პაას თავზარსა სცემს (ვაჟა, 6, 73). ამ წინადადებაში კაცის და მოკვლის — ორივე ნათესაობითშია, მაგრამ მათ შორის შეთანხმება კი არ არის ბრუნვაში, არამედ მართვა: მოკვლის, რომელიც საწყისია, მართულია სიტყვისაგან ამბავი (მოკვლის ამბავი, მოკვლის ამბავმა, მოკვლის ამბავს...), კაცის ნათესაობითში დგას იმიტომ, რომ ის მართულია მოკვლის მიერ (კაცის მოკვლა, კაცის მოკვლამ, კაცის მოკვლას...). მაშასადამე, კაცის მართულია, მოკვლის კი მართულიც არის (მოკვლის ამბავი) და მმართავიც (კაცის მოკვლა).

ნათესაობითში დასმულ სიტყვათაგან ორივე მართულია ამ წინადადებაშიც: მთვარის შუქის ანარეკლი ოღნავ ანათებდა ფარდულს (ქიჩაძე, 3, 249). ანარეკლი სიტყვა შუქის მმართავია (შუქის ანარეკლი, შუქის ანარეკლმა...), ხოლო ეს უკანასკნელი მართავს სიტყვას მთვარის (მთვარის შუქი, მთვარის შუქმა...). მაშასადამე, ანარეკლი მმართავი სახელია, მთვარის — მხოლოდ მართული. შუქის კი მართულიც არის და მმართავიც.

სახელი ბრუნვაში შეიძლება მართოს ზმნამ (პირიანმა თუ უპირომ). მაგალითად, წინადადებაში მონადირემ თოფით დათვი მოკლა ზმნა მმართავია, ხოლო მასთან შეწყობილი სამივე სახელი მართულია მისგან ბრუნვაში.

პირიანი ზმნა იუღვლის. მას ბრუნვის კატეგორია არ გააჩნია. მაშასადამე, აქ მართვის იმ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როცა წამყვანი სიტყვა დამოკიდებულს იმ ფორმით შეიწყობს, რომელიც მას წამყვან სიტყვას) საერთოდ არა აქვს.

დასახელებულ შემთხვევებში მართვას გვაძლევს ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის სინტაქსური ურთიერთობა: მმართავი სიტყვა უშუალოდ მოითხოვს მართული სიტყვისაგან ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას, ე. ი. მართვა უშუალოა. მაგრამ გვაქვს მართვის უფრო რთული შემთხვევა, როცა მართვითს ურთიერთობაში მონაწილეობას იღებს დამხმარე სიტყვა (თანდებული) ან სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა (ზმნიზედა) დამხმარე სიტყვის (თანდებულის) მნიშვნელობით. მაგ.: კოლმე-

ურნეები სასოფლო კალოებისკენ მიდიოდნენ (ჯაფ., 224). კენ, როგორც ვიცით, თანდებულია, იგი დამხმარეა, უფორმო, მაგრამ ბრუნებადი. სიტყვისაგან მოითხოვს ნათესაობითის ფორმას: კალოებისკენ. არ შეიძლება ითქვას: კალოებიკენ, კალოებმაკენ, კალოებსკენ, კალოებითკენ, არამედ მხოლოდ ასე: კალოებისკენ. მაშასადამე, კენ თანდებული მართავს სახელს ნათესაობით ბრუნვაში. მართავენ სახელს ბრუნვაში სხვა თანდებულებიც: ზოგი — ერთ ბრუნვაში, ზოგიც — ორში.

მსგავსი ვითარება გვაქვს მაშინაც, როცა სახელის ბრუნვის ფორმას დაერთვის ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით. მაგ., გარშემო სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაა და ადგილის გარემოებას აღმოგვცემს წინადადებაში: გარშემო სრული მყუდროება სუფევდა (ყაზ., 1, 126); მაგრამ ეგვევ გარშემო თანდებულის მნიშვნელობით არის ნახმარი და წინადადების წევრს სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმასთან ერთად აღმოგვცემს ამ მაგალითში: იის გარშემო ბევრი ყვავილი და ბალახი იყო ამოსული (რაზ., 1). მაშასადამე, თანდებულის მნიშვნელობით ნახმარი ზმნიზედა მართავს სახელს ბრუნვაში. მაგრამ ეს მართავს არ შეიძლება იმ რიგში ჩადგეს, რომელიც გვაქვს სახელის მიერ სახელისა და ზმნის მიერ სახელის უშუალო მართვის შემთხვევებში.

საქმე ის არის, რომ თანდებული დამხმარე სიტყვა ან ბგერათა კომპლექსია, რომელიც დამატებითი მნიშვნელობით ავსებს ბრუნვის ფორმის შინაარსს და გარკვეულ მიმართებას ამაყარებს ზმნასთან. თანდებული წყვილის ცალი კი არ არის, არამედ წყვილის ცალის შემადგენელი ნაწილი. მაშასადამე, ისეთი სიტყვა თუ ბგერათა კომპლექსი, როგორცაა თანდებული, არ შეიძლება იყოს გაბატონებული, წამყვანი სიტყვა, ხოლო სახელი — მასზე დაქვემდებარებული სხვა სიტყვისაგან (ზმნისაგან) დამოუკიდებლად. ნამდვილად წამყვანი ანუ გაბატონებული სიტყვაა ზმნა, რომელიც მართავს სახელს თანდებულის მეშვეობით, ე. ი. მართვა უშუალოებითია.

მაშასადამე, ზემოთ განხილული შემთხვევების მიხედვით ქართულში გვაქვს მართვის სამი შემთხვევა:

1. სახელი მართავს სახელს (სახელზმნითურთ) ბრუნვაში;
2. ზმნა მართავს სახელს ბრუნვაში;
3. უფორმო სიტყვა (თანდებული და ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით) მართავს სახელს ბრუნვაში;

მართული სახელი ზოგჯერ შეთანხმებულიც არის. მაგ.: [მთანი] შავს ნისლს შავის ფიქრებისას მუზარადად იხურავენ (ჯაფ., 5. 135).

წყვილში ნისლს ფიქრებისას წამყვანი სიტყვა მიცემითში

დგას (ნ-სლ-ხ), დაქვემდებარებული სიტყვა კი ნათესაობით-მიცემითის რთული ფორმაა (ფიქრებ-ისა-ს): ნათესაობითის ფორმა მართვით არის გამოწვეული, მიცემითისა — შეთანხმებით. მაშასადამე, ფ ი ქ რ ე ბ ი ს ა ს მართულ-შეთანხმებულა ბრუნვაში საზღვრული (წამყვანი) სიტყვის მიერ.

მართული სიტყვა მთავარ ანუ წამყვან სიტყვას შეიძლება შეეთანხმოს არა მარტო ბრუნვაში, არამედ რიცხვშიც. მაგ.: ყვავილთ პირს ეკონებიან ცივნი ნამცვრევენი ცისანი (ვაჟა). წყვილში ნამცვრევენი ცისანი წამყვანი სიტყვაა ნამცვრევენი, რომელიც ნარიანი ძრავლობითის სახელობითი ბრუნვის ფორმაა, ცისანი კი მასზეა დამოკიდებული. ეს უკანასკნელი მართულია ნათესაობით ბრუნვაში (ც-ინ-ანი), შეთანხმებულია რიცხვსა და ბრუნვაში (ცისა-ნი-ი).

ზმნ-სა და სახელის სინტაქსური ურთიერთობა ბევრ ენაში მარტივია: სახელი (ქვემდებარე) სინტაქსური ურთიერთობის თვალსაზრისით გაბატონებული, წამყვანი სიტყვაა, ზმნა-შემასმენელი კი — დაქვემდებარებული. ქვემდებარე ითანხმებს ზმნა-შემასმენელს პირსა და რიცხვში, თვითონ ზმნა-შემასმენელი კი ვერ ახდენს გავლენას სახელის (ქვემდებარის) ფორმაზე: სინტაქსური დამოკიდებულება ცალმხრივია.

ქართულში ამ მხრივ თავსებური ვითარებაა. სახელი (ქვემდებარე თუ დამატება-ობიექტი) და ზმნა-შემასმენელი ერთმანეთზე ახდენენ გავლენას, ე. ი. სინტაქსური დამოკიდებულება ურთიერთდაქვემდებარებითია. მაგ.: ბავშვებ წერს, ბავშვმა დაწერა... ბავშვები წერენ, ბავშვებმა დაწერეს. სახელი (ამ შემთხვევაში ქვემდებარე) ითანხმებს ზმნა-შემასმენელს პირსა და რიცხვში, ზმნა-შემასმენელი კი მართავს სახელს ბრუნვაში.

§ 10. სინტაქსური დაქვემდებარება ერთი სიტყვისა ორი სხვადასხვა სიტყვისადმი ერთდროულად. ზემოთ აღინიშნა, რომ დაქვემდებარებული სიტყვა ზოგჯერ მართულ-შეთანხმებულია, ხოლო მმართავი და მათანხმებელი სიტყვა ერთი და იგივეა (ნისლს ფიქრებ ისა ს, ნამცვრევენი ცისანი). იშვიათად გვაქვს ისეთი შემთხვევაც, როდესაც სიტყვის ფორმას ორი სხვადასხვა სიტყვა განსაზღვრავს: ერთი — ბრუნვის მიხედვით, მეორე — რიცხვისა. ამის ნიმუშია მიმართებითი ნაცვალ-სახელი რომელიც (აგრეთვე როგორიც). ეს ნაცვალსახელი მაქვემდებარებელი კავშირის როლს ასრულებს რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში: დამოკიდებულ წინადადებას აერთებს მთავართან. იგი ბრუნვაში ანგარიშს უწევს დამოკიდებული წინადადების იმ სიტყვას, რომელთანაც სინტაქსურ კავშირშია, ხოლო რიცხვში — მთავარი წინადადების მისამართ სიტყვას. მაგ.: „მდინარის ნაპირზედ შავად

მოჩანდა აქა-იქ პატარა წისქვილები, რომლებსაც ღამის
გამო უბრალო ქვებისაგან ძლივს გამოარჩევდით» (ყაზ.).

რომლებსაც მრავლობითში დგას იმიტომ, რომ იგი ეთანხმებ-
რიცხვში მთავარი წინადადების ქვემდებარეს (წისქვილები). ეს
უქანასკნელი რომ მხოლოდობითი დაგაყენოთ, მიმართებითი ნაცვალსა-
ხელიც მხოლოდობითი გადადგება: წისქვილი, რომელსაც...

რომლებსაც მიცემითში დგას. მას ამ ბრუნვაში მოითხოვს და-
მოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი, რომელთანაც ის წყვი-
ლში შედის: რომლებსაც გამოარჩევდით, რომლებ-
ბიც გამოარჩივთ.

მაშასადამე, მოცემულ წინადადებაში მიმართებითი ნაცვალსახელი
ეთანხმება რიცხვში მთავარი წინადადების ქვემდებარეს, ხოლო ბრუნ-
ვაში მართულია დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენლისაგან.

§ 11. შირთვა. შირთვა ჰქვია სრულმნიშვნელოვან სიტყვათა ისეთ
შეკავშირებას, როცა წამყვანი სიტყვა დამოკიდებულს შინაარსობლივ
იკავშირებს ისე, რომ ამას რაიმე გრამატიკული გამოხატულება არ ახ-
ლავს. მაგ.: ოქროპირი გვიან დაბრუნდა (გვეტ, 210); განთიადი ნე-
ლა-შლიდა ფრთებს (ქიაჩ., 3, 416). გვიან და ნელა უფორმო
სიტყვებია. ზმნიზედები. რომლებიც მოცემულ წინადადებაში მიერ-
თიან შემასმენელს.

წამყვან სიტყვას მიერთვის უფორმო სიტყვა — ზმნიზედა, ან ზმნი-
ზედების წყებაში ჩამდგარი თანდებულისა სახელი. წამყვანი სიტყვა,
რომელსაც ახლავს მართული, ჩვეულებრივ ზმნა (პირიანი თუ უპი-
რო: გვიან დაბრუნდა, გვიან დაბრუნება, გვიან დაბრუნებული), მაგ-
რამ იგი შეიძლება იყოს სახელი (ჩვეულებრივ ზედსართავი) ან თვით
ზმნიზედა: ძალიან დიდი, ოდნავ წითელი... ძალიან შორს, უფრო ნელა,
ძალიან გვიან.

§ 11. ა. სიტყვათა დაქვემდებარებითი შეკავშირების ტიპები.
სიტყვათა დაქვემდებარება, როგორც ვიცით (§ 9), ორგვარია: ცალმხრი-
ვი და საურთიერთო.

ცალმხრივია დაქვემდებარება, როდესაც წყვილის ცალთაგან ერთი
გაბატონებულია, მეორე — დაქვემდებარებული. მაგ.: ახალი წიგნი.
არსებითი სახელი (წიგნი) გაბატონებული ანუ მთავარი სიტყვაა, ზედ-
სართავი სახელი (ახალა) — დაქვემდებარებული, რომელიც უკუგაგ-
ლენას ვერ ახდენს მთავარ ანუ დაქვემდებარებულ სიტყვაზე. ასეთ
დაქვემდებარებას უცხო სიტყვით სუბორდინაცია ჰქვია (ლათ. subordinatio —
საერთოდ. დაქვემდებარება). მაშასადამე, დასახელებულ
მაგალოში დაქვემდებარება სუბორდინაციულია.

საურთიერთოა დაქვემდებარება, როდესაც წყვილის ცალეები ერთ-
მანეთზე ახდენენ გავლენას: ისინი ერთმანეთის მიმართ დაქვემდებარ-

რებლებიც არიან და დაქვემდებარებულებიც. მაგ.: ბავშვები ხატავენ, ბავშვებმა დახატეს. სახელი (ამ შემთხვევაში — ქვემდებარე) ითანხმებს ზმნა-შემასმენელს პირსა და რიცხვში, ზმნა-შემასმენელი კი მართავს სახელს ბრუნვაში. მაშასადამე, საურთიერთო დაქვემდებარებას ქმნის სინტაქსური დამოკიდებულების ორი სახე — მართვა და შეთანხმება: სახელი მათანხმებელიც არის და მართულიც, ზმნა-შემასმენელი კი — მმართავიცა და შეთანხმებულიც.

საურთიერთო დაქვემდებარება, პროფ. არნ. ჩიქობავას აზრით, საურთიერთო მართვას გულისხმობს. მაგ., ორპირიანი (და სამპირიანი ზმნა) მართავს მასთან დაკავშირებულ სახელებს ბრუნვაში, სახელები (სუბიექტი, ობიექტი) მართავენ ზმნას პირში და ხშირად ითანხმებენ მას რიცხვშიც. ამ სახელების პირი ზმნის ფორმაში წარმოდგენილია ან რეალურად, ან პოტენციურად. მაგ.: ბავშვი სურათს ხატავს. „ხატავს“ ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა. „ბავშვი“ სუბიექტური პირის შესაბამისი სახელია, „სურათს“ — ობიექტური პირისა. პირველი რეალურად არის წარმოდგენილი ზმნის ფორმაში ხ სუფიქსით („ხატავ-ხ“), მეორე („სურათს“) — პოტენციურად.

საურთიერთო მართვას პროფ. არნ. ჩიქობავა კოორდინაციას უწოდებს, ხოლო კოორდინაციის მონაწილე სიტყვებს — კოორდინატებს. ზმნა, როგორც კოორდინაციის ცენტრი, ძირითადი კოორდინატია (coordinata princeps): სინტაქსური დამოკიდებულების ძაფები მასში იყრის თავს. სახელებიც კოორდინატებია: დიდი ან მცირე. განსხვავებას ვათ შორის ქმნის რიცხვის გრამატიკული კატეგორია. ის კოორდინატი, რომელიც მართავს ზმნას პირში და ითანხმებს მას რიცხვში, დიდი კოორდინატია (coordinata maior). ხოლო ის კოორდინატი, რომელიც მართავს ზმნას პირში. მაგრამ ვერ ითანხმებს მას რიცხვში, მცირე კოორდინატია (coordinata minor). ჩვენს მაგალითში „ბავშვი“ დიდი კოორდინატია (ბავშვები ხატავენ), „სურათს“ — მცირე (ხატავს სურათს, ხატავს სურათებს).

კოორდინაციის თეორიის თანახმად ერთპირიან ზმნასა და მასთან სახელობითი ბრუნვის ფორმით შეწყობილ სახელს შორის მართვა ცალმხრივია; სახელი მართავს ზმნას პირში, მაგრამ ზმნა ვერ მართავს სახელს ბრუნვაში. მაგ.: ბავშვი იზრდება, ბავშვი გაიზარდა, ბავშვი გაზრდილა; ბავშვები იზრდებიან, ბავშვები დაიზრდებიან, ბავშვები დაზრდილან.

წინადადების წევრების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, საურთიერთო მართვაა ორპირიანი (და სამპირიანი) ზმნით გადმოცემულ შემასმენელსა და მასთან დაკავშირებულ ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს შორის, ხოლო ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნით გადმოცემულ

შემასმენელსა და ქვემდებარეს შორის მართვა ცალმხრივია, ე. ი. კოორდინაცია არა გვაქვსო¹.

ასეთია მოკლედ კოორდინაციის თეორიის ძირითადი დებულებები. „კოორდინაცია“, როგორც გრამატიკული ტერმინი, სპეციალურ ლიტერატურაში ამჟამად სხვა მნიშვნელობითაც იხმარება.

სახელისა და ზმნის ურთიერთობა პირის მიხედვით შეთანხმებად არის მიჩნეული სხვა ენებში, რასაც გარკვეული საფუძველი აქვს.

სახელებში გამოიყოფა პირის სახელები. მაგ., მ ე და ჩ ვ ე ნ პირველი პირის ნაცვალსახელებია, შ ე ნ და თ ქ ვ ე ნ — მეორე პირისა, ხოლო დანარჩენი სახელები მესამე პირისად ითვლება. პირველი პირის აღმნიშვნელ სახელებს ზმნაც პირველი პირის ფორმით შეეწყობა (მე ვთბები, ჩვენ ვთბებით), მეორე პირის სახელებს — მეორე პირის ფორმით (შენ თბები, თქვენ თბებით), ხოლო მესამისას — მესამე პირის ფორმით (ის თბება, ისინი თბებიან). მაშასადამე, რომელი პირის აღმნიშვნელი სახელიც გვაქვს, ზმნაც იმ პირის ფორმას იღებს, რაც, როგორც ეს ზემოთაც აღინიშნა (§ 8), შეთანხმება უფროა, ვიდრე მართვა.

მარტივი წინადადების შედგენილობის განხილვისას ჩვენ ტრადიციულ ტერმინებს (ქვემდებარეს, დამატებას, შემასმენელს...) გამოვიყენებთ და წინადადების მთავარ წევრთა სინტაქსურ მიმართებათა შესახებ მსჯელობისას საუბარი გვექნება საურთიერთო დაქვემდებარებაზე, რაც, როგორც ზემოთაც ითქვა, საურთიერთო მართვას არ გულისხმობს.

საურთიერთო დაქვემდებარება გვაქვს მთავარ წევრებს შორის, ცალმხრივი დაქვემდებარება კი — მთავარსა და არამთავარ, ან თვით არამთავარ წევრებს შორის.

ცალმხრივი დაქვემდებარებისას დამოკიდებული სიტყვა გაბატონებულ სიტყვასთან შეიძლება შეთანხმებული იყოს ბრუნვაში (მაღალ-ი მთებ-ი), ბრუნვასა და რიცხვში (მთა-ნი მაღალ-ნი-ი), ან მართული ბრუნვაში (ხ ი ს სახლი, დ ა ნ ი თ დაქრა), ან მართულ-შეთანხმებული (სახლმა ხ ი ს ა მ. ლეკები მ გ ლ ი ს ა ნ ი), ან კიდევ მართული (გ უ შ ი ნ წავიდა, ი ქ იღგა).

§ 11 ბ. წყვილების შედგენილობა მეტყველების ნაწილთა მიხედვით ცალმხრივი დაქვემდებარებისას. წყვილების შედგენილობა სხვადასხვაგვარია. იმის მიხედვით, რომელ მეტყველების ნაწილს განეკუთვნება გაბატონებული სიტყვა ცალმხრივი დაქვემდებარების დროს. გამოიყოფა სამი ძირითადი ტიპი: სახელური, ზმნური და ზმნიზედური.

სახელური სიტყვათა შეკავშირება თავის მხრივ ოთხგვარია: სუბს-

¹ ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში, 1928; რა თაობაზედებები ახასიალებს ქართული ენის აგებულებას?, შურ. აქულტურული აღმშენებლობა, № 7, 1930; ენათმეცნიერების შესავალი, 1950.

ტანტიური (ლათ. nomen substantivum — არსებითი სახელი), ადიექტიური (ლათ. adjectivum — ზედსართავი სახელი), რიცხვითსახელური და ნაცვალსახელური.

ზმნური შეკავშირება ფართო მნიშვნელობით გულისხმობს სახელ-ზმნურ შეკავშირებასაც. ზმნის პირიანი ფორმა ძირითადი წევრია საერთოერთო დაქვემდებარებისა და გაბატონებულია ყოველთვის ცალმხრივი დაქვემდებარების დროს, სახელზმნა კი შეიძლება იყოს საერთოერთო დაქვემდებარების მონაწილეც, გაბატონებულიც და დაქვემდებარებულიც.

1. სუბსტანტიური სიტყვათა შეკავშირება. სუბსტანტიურ სიტყვათა შეკავშირებაში მთავარი ანუ გაბატონებული სიტყვა არსებითი სახელია, დაქვემდებარებული შეიძლება იყოს სახელები (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი) და სახელზმნები, იშვიათად — ზმნიზედაც.

ა) დაქვემდებარებული სიტყვა არსებითი სახელია: ურემი შეშა, ბოთლი წყალი, უღელი ხარი, ჰექტარი მიწა... ამხანაგის წიგნი, აგურის სახლი, წიგნების კარადა.

ბ) დაქვემდებარებული სიტყვა ზედსართავი სახელია: დიდი სახლი, მწვანე მინდორი, ხავსიანი ქვა, იქაური ხილი, მომალე კაცი, უდიდესი მთა, მთანი მაღალნი.

გ) დაქვემდებარებული სიტყვა რიცხვითი სახელია: ორი ირემი, ცხრა ძმა, ასი წელი, ბევრი წიგნი; მეორე მერხი, მეოცე საუკუნე; მესამე დი ჰექტარი.

დ) დაქვემდებარებული სიტყვა ნაცვალსახელია: ის სახლი, ისეთი კაცი, ჩემი წიგნი, რამდენი ბავშვი, რომელი ამხანაგი, რამდენიმე სტუდენტი, ვიღაცა კაცი, ყველა ამხანაგი, ყოველი კაცი.

ე) დაქვემდებარებული სიტყვა სახელზმნაა (ჩვეულებრივ მიმღებობა): აღელვებული ზღვა, დაჭრილი არწივი, დამკვნიარი ყვავილი, მღულარე წყალი, წველა ყველი.

არსებით სახელს ზმნიზედური მნიშვნელობით გამოყენებისას დაქვემდებარებულ სიტყვად შეიძლება ზმნიზედაც დაუკავშირდეს: აღრე დილით, გვიან ღამით, ოღნავ გეზად.

დაქვემდებარებული სახელი თუ სახელზმნა გაბატონებულ არსებით სახელს საზღვრავს რაიმე ნიშნის მიხედვით, სინტაქსური დამოკიდებულების მიხედვით, ეთანხმება ბრუნვაში (ზოგჯერ რიცხვშიც), ოლონდ, სუბსტანტიურ მსაზღვრელად შეწყობილი არსებითი სახელი მართულია ბრუნვაში (ამხანაგის წიგნი) ან მართულ-შეთანხმებული (წიგნმა ამხანაგისამ, ლეკვი მგლისანი).

2. ზმნური სიტყვათა შეკავშირება. ზმნურ სიტყვათა

შეკავშირებაში ზმნა გაბატონებული ანუ დამქვემდებარებელი სიტყვაა, მისი წყვილის ცალი კი დაქვემდებარებული, რომელიც უკუგაველენას ვერ ახდენს გაბატონებულ სიტყვაზე.

ზმნას დაქვემდებარებულ წევრად შეიძლება დაუკავშირდეს არსებითი სახელი და ზმნიზედა. პირველი დამატებითს მიმართებას გამოხატავს, მეორე — გარემოებითს. დაქვემდებარებული სიტყვა სინტაქსური დამოკიდებულების მიხედვით მართულია ბრუნვაში ან მართული.

ზმნა ფართო მნიშვნელობით, როგორც ვიცით, სახელზმნებსაც გულისხმობს, რომლებიც დაქვემდებარებულ წევრებს პირიანი ფორმებით იკავშირებენ. განსხვავება მათ შორის მინიმალურია. ამიტომ სახელზმნურ სიტყვათა შეკავშირებებს ცალკე აღარ გამოვყოფთ.

ა) დაქვემდებარებული არსებითი სახელი შეიძლება იდგეს ყველა ბრუნვაში. გარდა მოთხრობითისა და წოდებითისა.

სახელობითი ბრუნვა: ბ უ ლ ბ უ ლ ი ვ ი თ გალობდა, მ ე რ ც ხ ა ლ ი ვ ი თ ჭიკჭიკებდა, ვ ე ფ ხ ვ ი ვ ი თ იბრძოდა, ჩ ე მ ი დაწერილი, შ ე ნ ი გაგზავნილი.

მიცემითი ბრუნვა: ქ ა ლ ა ქ ს მიდიოდა, ხ ე ს მოფარებულნი, ო რ შ ა ბ ა თ ს წავიდა, ა მ ხ ა ნ ა გ ზ ე ფიქრობდა, ს ო ფ ე ლ შ ი ცხოვრობდა, ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ თ ა ნ თამაშობდა, ხ ე ს თ ა ნ იღვა, ვ ე ფ ხ ვ ს ა ვ ი თ იბრძოდა, მ თ ე ბ ს შ ო რ ი ს მიიკლავნებოდა.

ნათესაობითი ბრუნვა: მ ზ ი ს ამოსვლა, ხ ი ს მოჭრა, ხ ი ს მჭრელი, ო ე დ ი ს თ ვ ი ს მიუწერია, ძ მ ი ს ა გ ა ნ მიუღია, ი ნ ს ტ ი ტ უ ტ ი ს კ ე ნ მიდიოდა, ლ ო მ ი ს ე ბ რ დაიღრიალა. გათენებისთანავე წავიდა, ა მ ხ ა ნ ა გ ი ს მიერ გაიგზავნა, ს ი ც ი ვ ი ს გამოვერ წავიდა.

მოქმედებითი ბრუნვა: ფ ა ნ ქ რ ი თ დახატა, ც ო ლ -შ ვ ი ლ ი თ ჩამოვიდა, ხ ვ რ ე ლ ი თ ამოიყვანს, წ ყ რ ო მ ი თ გადახედა, ზ ა მ თ რ ო ბ ი თ ცივა, ს ი ც ი ვ ი თ იყინებოდა, ც ო ლ შ ვ ი ლ ი თ უ რ თ ჩამოვიდა, ს ო ფ ლ ი დ ა ნ დაბრუნდა.

ვითარებითი ბრუნვა: ა რ წ ი ვ ა დ მოეჩვენა, ც ო ლ შ ვ ი ლ ი ა ნ ა დ ესტუმრა. ს ო ფ ლ ა დ ცხოვრობდა, ჯ გ უ ფ ა დ ისხდნენ, ს ა ხ ლ ა მ დ ე მოვიდა. ს ა ლ ა მ ო მ დ ე უცადა.

შ ე ნ ი შ ვ ა : ბ რუნვის ფორმები, რომელიც გარემოებითს მიმართებას გამოხატავენ, ზმნიზედური მნიშვნელობით არიან ნახშიარი.

ბ) დაქვემდებარებული სიტყვა ზმნიზედაა (პირველადი ან მეორეული): ი ქ ცხოვრობს, ი ქ ი დ ა ნ ჩამოვიდა, გ ვ ი ა ნ დაბრუნდა, ძ ა ლ ი ა ნ მოეწონა, რ ა ტ ო მ დ ა ც დააგვიანდა, კ ა რ გ ა დ სწავლობს, ფ ე ხ ო ა ფ ე ხ მიჰყვა, დაუყოვნებლივ დაბრუნდა, ო რ ჯ ე რ წაიკითხა. დ ა ს ა ს ვ ე ნ ე ბ ლ ა დ წავიდნენ.

3. ა დ ი ე ქ ტ ი უ რ ი ს ი ტ ყ ვ ა თ ა შეკავშირება. ზედსარ-

თავი სახელი გაბატონებულ (დამქვემდებარებელ) სიტყვად იშვიათად გვხვდება. დაქვემდებარებული სიტყვა შეიძლება იყოს სახელი ან ზმნი-
ზედა.

ა) დაქვემდებარებული სიტყვა სახელია, რომელიც სახელობითსა და მიცემითში ჩვეულებრივ თანდებულიანია, მოქმედებითში — უთან-
დებულო, და გამოხატავს განსაზღვრებითს. დამატებითს ან გარემოე-
ბითს მიმართებას.

სახელობითი ბრუნვა: ბაცი მწვანე, მუქი ცისფერი, სისხლივით წითელი, თოვლივით თეთრი, ლომივით ძლიერი, არწივივით ლალი, მგელივით ხარბი.

მიცემითი ბრუნვა: ნახშირსავეით შავი, თოვლსავეით თეთრი, ლომზე ძლიერი (< ლომზე უფრო ძლიერი), ბულბულზე უკეთესი, ენაზე ტბილი.

შენიშვნა: უფროობითი ხარისხის ფორმებს ზე თანდებულიანი მიცემითის ნაცვლად წინათ ნათესაობითის ფორმა შეეწყობოდა: გაზაფხულის უკველუცესი, შემოდგომისაგან უფრო უმსუქნესი და თვალთაგან უფრო უმაღესი არა რა იქნების პირსა ზედა ქვეყნისასა (საბა).

მოქმედებითი ბრუნვა: დვინით სავსე, გულით კეთილი, ფერთ წითელი, საქმით მართალი.

შენიშვნა: ზედსართავი, რომელიც არსებით სახელს მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით იკავშირებს, მეტწილად ზმნური წარმოშობისაა.

ბ) დაქვემდებარებული სიტყვა ზმნიზედაა: ძალიან კარგი, ოდნავ თეთრი, მეტად ლამაზი, დიდად საინტერესო, მეტი სმეტად დიდი.

4. რიცხვითი სახელი გაბატონებულ სიტყვად. რიცხვითი სახელი ჩვეულებრივ დაქვემდებარებული სიტყვაა, იშვიათად — გაბატონებულიც.

რაოდენობითი, რიგობითი და წილობითი რიცხვითი სახელები ერთმანეთისაგან რამდენადმე განსხვავდებიან სიტყვათა შეკავშირების თვალსაზრისით.

ა) რაოდენობით რიცხვით სახელს შეიძლება ახლდეს დაქვემდებარებულ სიტყვად სახელი (რიცხვითი, არსებითი) და ზმნიზედა: პირველი ხუთი (კაცი), მეორე ათი (სტუდენტი), რიცხვით ორმოცამდე (ცხენოსანი), ზუსტად ასი (კაცი), ძალიან ბევრი (ამხანაგი).

ბ) რიგობით რიცხვით სახელს შეიძლება შეეხამოს არსებითი სახელი, რაოდენობითი რიცხვითი სახელი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით (უთანდებულო და თანდებულიანი) და ადგილის ზმნიზედა: ვაჟკაცობით პირველი (კაცი), რიგით მესამე, სიით მეათე, მა-

გიდიდან მეხუთე, ათიდან პირველი, ხუთიდან მეორე, წინიდან პირველი, ბოლოდან მეორე.

რიგობით რიცხვით სახელს განსაზღვრებად შეიძლება ახლდეს რიგობითივე რიცხვითი სახელი. მაგ.: მეორე მეხუთეს კრინტი არ დაუძრავს (ყ. ლორთქ.); მესამე მეხუთე ახალგაზრდა ქალი იყო (ყ. ლორთქ.).

გ) წილობით რიცხვით სახელს დაქვემდებარებულ სიტყვად შეიძლება ახლდეს არსებითი სახელი და რაოდენობითი რიცხვითი სახელი: სახლის მესამედი (ნაწილი), გავიდა შემოდგომის მესამედი (მავ.), ვაშლის ნახევარი, ცხრის მესამედი (ნაწილი), ათის ნახევარი.

რიცხვითსახელური სიტყვათა შეკავშირება ზოგჯერ წინადადების ერთ-წევრია და წყვილად არ ჩაითვლება. მაგ.: ათის ოცდახუთ წუთზე...

5. ნაცვალსახელური სიტყვათა შეკავშირება. ნაცვალსახელი თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით გაბატონებულ სიტყვად იშვიათად იხმარება. დაქვემდებარებული სიტყვა ჩვეულებრივ ნაცვალსახელია, იშვიათად ზედსართავი და რიცხვითი სახელი: ყველაფერი ეს, ყოველივე ის, ყველა ისინი; ზოგი ვინმე, რალაც ამგვარი, ვიღაც სხვა, კარგი ვინმე, მცირე რამე, ჩვენგან არავინ; ერთი ზამ, ბევრი რამ, ერთი ვინმე...

6. ზმნიზედური სიტყვათა შეკავშირება. ზმნი: ზედური ანუ ადვერბიალურ (ლათ. adverbium — ზმნიზედა) სიტყვათა შეერთებაში გაბატონებული სიტყვა ზმნიზედაა.

საკუთრივ ზმნიზედები, როგორცაა, მაგალითად, აქ, იქ, გუშინ, ხვალ. შარშან და სხვა, გაბატონებულ სიტყვად არ გვხვდება. სახელისა და სახელზმნისაგან მიღებულ ზმნიზედებს კი დაქვემდებარებულ სიტყვად შეიძლება ახლდეს სახელი და ზმნიზედა, როგორც იმ სიტყვას, რომლისგანაც თვით ზმნიზედა არის წარმომდგარი.

ა) დაქვემდებარებული სიტყვა სახელია, რომელიც მიცემითში დგას, ან ნათესაობითში: ყველაზე კარგად (<ყველაზე უფრო კარგად). ბუღბუღზედ უკეთესად, ვერხვის მოსაჭრელად, წყლის დასაღვეად, გამოცდის ჩასაბარებლად...

ბ) დაქვემდებარებული სიტყვა ზმნიზედაა: ძალიან შორს, ძალიან კარგად, მეტად საამუხრად, მეტისმეტად უხალისოდ, ერთობ უდარდელად, გვიან ღამით, ადრე დილით.

დაქვემდებარებული სიტყვა დამატებითს ან გარემოებითს მიმართებას გამოხატავს, სინტაქსური დამოკიდებულების მიხედვით კი სახელი მართულია ბრუნვაში, ზმნიზედა — მართული.

§ 12. წინადადების ტიპები მტკიცების მიხედვით. მტკიცების მიხედვით წინადადება ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი.

წართქმითია წინადადება, რომელიც აზრს დადებითად გამოხატავს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, წართქმითია წინადადება, თუ ზმნით გამოხატული მოქმედება დადებითად არის წარმოდგენილი (სრულდებოდა, სრულდება ან შესრულდება). მაგ.: ბავშვი მღერის; სახლი მაღალია; მღინარე აღიღდა; გაზაფხული მალე დადგება და მისთ.

უკუთქმითია წინადადება, რომელიც აზრს უარყოფითად გამოხატავს, ე. ი. ზმნით გადმოცემული მოქმედების შესრულება გამორიცხულია. (არ სრულდებოდა, არ სრულდება ან არ შესრულდება). ბავშვი არ მღერის; სახლი არ არის მაღალი; ბავშვი არ მღეროდა და მისთ.

უკუთქმითი წინადადება სხვადასხვაგვარია იმის მიხედვით, უარყოფა სრულია თუ ნაწილობრივი. სრული უარყოფაა, მაგ., წინადადებაში: სპილოს ლომსავეთ ცალკე ცხოვრება არ მოსწონს (გოგ., 182). ნაწილობრივი უარყოფის მაგალითია: ვანომ ლექსი კი არ დაწერა, არამედ მოთხრობა.

წინადადებას უკუთქმითს შინაარსს აძლევს:

- ა) უარყოფითი ნაწილაკები: არ, ვერ, ნუ, აღარ, ვეღარ, ნულარ.
- ბ) უარყოფითი ნაცვალსახელები: არავინ, ვერავინ, ნურავინ, არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი...
- გ) უარყოფითი ზმნიზედები: არსად, ვერსად, არსაიდან, ვერსაიდან, არასოდეს...

ქართულში სამი უარყოფითი ნაწილაკია: არ, ვერ, ნუ. უარყოფით ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებში შედის რომელიმე მათგანი. სამივე ნაწილაკი უარყოფას გამოხატავს, მაგრამ მნიშვნელობით ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება.

არ კატეგორიულ უარყოფას გამოხატავს და იხმარება როგორც თხრობითი კილოს, ისე უკუთქმითი ბრძანებითის გამოსახატავად კავშირებითის ფორმებთან (არ წავიდა; არ წახვიდე!).

არ ზოგჯერ განცვიფრების ნაწილაკია. მაგ.: ძლივს შუბლგახსნილი არ ვნახე! (ჭავ.). განცვიფრების არ ნაწილაკის შემცველი წინადადება ფორმით უკუთქმითია, შინაარსით — წართქმითი.

ნუ ნაწილაკი აწარმოებს უკუთქმით ბრძანებითის თხრობითი კილოს ფორმებისაგან (ნუ წერი ნუ დაწერი!).

ვერ გამოხატავს უარყოფას შესაძლებლობის მიხედვით (ვერ წავიდა, ვერ გააკეთა და მისთ.).

უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები, რომლებიც შეიცავენ ერთ-ერთს დასახელებულ ნაწილაკთაგან, წინადად-

ბის წევრებია. მაგ.: ნუვინი იტყვის ობლობისა ვაებას (ბარ.); მთვართით გაშუქებულ ქუჩაში არავინ ჩანდა (გვეტ. 216). ნუვინი და არავინ — ორივე ქვემდებარეა.

უარყოფითი ნაცვალსახელებისა და უარყოფითი ზმნიზედების შემცველ წინადადებაში შეიძლება ნახმარი იყოს რომელიმე უარყოფითი ნაწილაკი, რომელიც აძლიერებს უარყოფას. მაგ.: ვერსად ვერ ვნახე, არსად არ წახვიდე და მისთ. ამ შემთხვევაში უარყოფა ორმაგია.

ორმაგი უარყოფა ძველ ქართულში არა გვაქვს. ის ამჟამადაც არაა ქართველურ ენებში — სვანურსა და მეგრულ-ჭანურში, ხოლო ქართულ კილოებსა და ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში გავრცელებულია, არცთუ იშვიათად გვხვდება საშუალ ქართულშიც¹.

ორმაგი უარყოფა ქართულში მეორეული მოვლენაა. იგი ქართული ბუნებისაა, მაგრამ მის გავრცელებას ახალ ქართულში ხელი შეუწყობს რუსულის ვავლენამაც².

§ 18. წინადადება მოდლობის მიხედვით. ნათქვამის მიზანი სხვადასხვაგვარია: იგი გადმოგვცემს რაიმე ცნობას გარემომცველი სინამდვილიდან, ან მიზნად ისახავს თანამოუბრისაგან გაიგოს რაიმე, ან კიდევ გამოხატავს მთქმელის ნება-სურვილს, რომლის შესრულებასაც მოითხოვს ის. მაშასადამე, წინადადებაში ჩანს მთქმელის დამოკიდებულება მთქმელის წინაარსისადმი.

მოდლობის ანუ რაგვარობის მიხედვით განასხვავებენ წინადადების სამ ტიპს: თბრობითს, კითხვითსა და ბრძანებითს. თვითეულს შეიძლება ახლდეს ესა თუ ის ემოციური იერი, ან გამოხატავდეს საკუთრივ მთქმელის ძლიერ გრძნობას. ამის მიხედვით დამატებით გამოიყოფა ძახილისა და კითხვით-ძახილის წინადადებები.

მოდლობა ანუ რაგვარობა გულისხმობს ნათქვამის მიმართებას სინამდვილისადმი, რაც წინადადებაში სხვადასხვა საშუალებით გადმოიცემა. ამ შხრივ გამოიყოფა სხვადასხვა ტიპის წინადადება.

ა) გამოხატავს უეჭველობას, უტყუარობას, რისიმე დადასტურებას: გუშინ მთელ დღეს წვიმდა. სინამდვილის თვალსაზრისით, მთქმელის წინაარსი შეიძლება არ იყოს ნამდვილი, მაგრამ მთავარია ის, რომ მთქმელს გადმოცემული აქვს როგორც ნამდვილი, უტყუარი ფაქტი. ამ ტიპის წინადადება მოდლობის მიხედვით ძირითადია.

ბ) გადმოგვცემს მთქმელის ვარაუდს, შესაძლებლობას, არარეალურობას, სასურველობას: ალბათ წავიდა; ეს ამბავი იმას იქნებ არც კი გაუგვია.

გ) გამოხატავს მთქმელის ნება-სურვილს, ჩვეულებრივ მეორე პი-

¹ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა., ორმაგი უარყოფა ქართულში: წელიწადული, I — II, 1923 — 1924, გვ. 74 — 116. ² ი. ქ. ვ. ე.

რისადმი მიმართულს, რომ მან იმოქმედოს ამ ნება-სურვილის შესაბამისად. ასეთი წინადადება კი არ გადმოგვცემს სინამდვილის რაიმე ფაქტს, არამედ — ბრძანებას, რომელიც უნდა შესრულდეს მისამართი პირის მიერ.

თვითეულ ტრეში შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე სახეობა. მაგ., ბრძანებითი წინადადება გამოხატავს არა მარტო საკუთრივ ბრძანებას, არამედ თხოვნას, რჩევას, გაფრთხილებას, მიწვევას...

§ 14. თხრობითი წინადადება. თხრობითია წინადადება, რომელიც გადმოგვცემს რაიმე ცნობას ამა თუ იმ ფაქტის ან მოვლენის შესახებ, ადასტურებს რასმე ან უარყოფს. მაგ.:

ამოვიდა მზე. ნამი შეშრა ყანებზე. პეპლები აფრთხილდნენ ყვავილებზე. ფუტკარიც აბზუილდა (რაზ., 6).

მოყვანილ ნაწყვეტში ოთხი თხრობითი წინადადებაა, რომლებიც გამოხატავენ ბუნებაში მომხდარ მოვლენებს.

საუბარში თხრობითი წინადადება ხშირად წარმოადგენს პასუხს კითხვაზე. ადასტურებს რასმე ან უარყოფს. მაგ.:

— რა ამბავია? — რა ლა ც ჩ ხ უ ბ ი მ ო ს ვ ლ ი ა თ. — ვისა და ვის? — გ ი ო რ გ ი ს ა და მ ე ჟ ი ნ ი ბ ე ს. — რაზედ? — ს წ ო რ ე დ ა რ ც მ ე ვ ი ც ი (ჭავ., 451).

თხრობითი წინადადება ენაში ყველა სხვა ტიპის წინადადებაზე უფროა გაერყელებული. ის, რასაც თხრობითი წინადადება გადმოგვცემს, შეიძლება იყოს ნამდვილიც და არანამდვილიც. მაგრამ ეს წინადადების ტიპს არა ცვლის. მოდალობის მიხედვით თხრობითი გადმოგვცემს არა მარტო იმას, რაც ამა თუ იმ ფიზიკურ დროში მომხდარ მოქმედებას გულისხმობს, არამედ იმასაც, რაც სავარაუდოა და შესაძლებელი. ასეთ წინადადებაში ნახმარი ზმნა ჩვეულებრივ თხრობითი კილოს ფორმაა, მაგრამ არცთუ იშვიათად კავშირებითია.

ქართულ თხრობითს წინადადებაში სიტყვათა განლაგება რამდენადმე თავისუფალია.

თხრობითი წინადადების ინტონაცია მეტ-ნაკლებად რთულია. მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა რაოდენობას და წინადადების ტიპს მოდალობისა და აღნაგობის მიხედვით (მარტივი, შერწყმული, რთული). თხრობითი წინადადების ინტონაცია აღმავალ-დაშავალია. მომდევნო წინადადებისაგან (თუ ასეთი არის) გამოიყოფა პაუზით.

ყოველი თხრობითი წინადადება ე ვდება — დაბალი ტონით!

თხრობითი წინადადება-ს ბოლოს წერტილი დაისმის.

§ 15. კითხვითი წინადადება. კითხვითია წინადადება, რომელიც კითხვას შეიცავს. ასეთი წინადადების მიზანია, მოუბარმა მიიღოს თა-

ნამოუბრისაგან მისთვის საკირო ახალი ცნობა, დაუდასტუროს ან უარ-
ყოს კითხვითი წინადადებით გამოთქმული აზრი.

კითხვითი წინადადება თანამედროვე ჭარბულში ორგვარია: ერთი
ისეთი, რომელიც შეიცავს კითხვითს სიტყვას ან კითხვითს ნაწილაკს,
მეორე კი ისეთი, რომელშიც არ ურევია კითხვითი სიტყვა თუ კითხვითი
ნაწილაკი.

კითხვითი სიტყვებია: კითხვითი ნაცვალსახელები (ვინ? რა? რომე-
ლი? და სხვ.) და კითხვითი ზმნიზედები (სად? როდის? რატომ? და
სხვ.), რომლებიც წინადადებაში ამა თუ იმ წევრს გადმოსცემენ.

კითხვითი ნაწილაკებია: განა, ხომ, ნუთუ, თუ, ა, რომლე-
ბიც კითხვასთან ერთად ამა თუ იმ ემოციურ იერსაც გამოხატავენ.

კითხვითს წინადადებაში ერთდროულად შეიძლება იყოს ორი კი-
თხვითი ნაწილაკი ან კითხვითი სიტყვა და ნაწილაკი: განა მართლა
ხომ არ ეამბობთ? (ვაჟა); განა შაგას ვინა ფიქრობს? (ვაჟ.).

ინტონაციურად კითხვითი წინადადება არსებითად განსხვავდება
თხრობითისაგან. თვით კითხვითი წინადადების ინტონაცია ბევრნაირია,
მაგრამ მათი უმრავლესობა ჭგუფდება დასახელებული ორი მთავარი
ტიპის გარშემო¹.

§ 16. კითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადება. კითხვითსიტყვი-
ანი კითხვითი წინადადება მოითხოვს კითხვითი სიტყვის შესაბამის
პასუხს, რომელიც შეიძლება მოკლედ (ხშირად ერთი სიტყვით) გადმო-
იყოს. მაგ., ავიღოთ ასეთი წინადადებები: სად წავიდა ბავშვი? რო-
დის წავიდა ბავშვი? რატომ წავიდა ბავშვი? რისთვის წავიდა
ბავშვი? შემკითხველმა იცის ყველა დასახელებულ შემთხვევაში. რომ
ბავშვი იწავიდა, მაგრამ არ იცის ის, რასაც კითხვითი სიტყვით
გადმოცემული წევრი გადმოგვცემს: პირველ შემთხვევაში — წასვლის
ადგილი. მეორე შემთხვევაში — წასვლის დრო. მესამე შემთხვევაში —
წასვლის მიზეზი. მეოთხე შემთხვევაში — წასვლის მიზანი. მაშასადამე,
ამ ტიპის წინადადებაში კითხვის ქვეშ წინადადების ის წევრია დაყე-
ნებული, რომელიც კითხვითი სიტყვით (ნაცვალსახელით, ზმნიზედით)
არის გადმოცემული, ამიტომ კითხვის მანტილიც ამ სიტყვაზეა.

კითხვას აძლიერებს განმეორება: სად მიხვალ, სადა, წყეულო?
საითყენ მიეჩქარები? (ვაჟა, 3, 251).

კითხვითი სიტყვათაგან ზოგი ქვემდებარეა ან დამატება, ან კიდევ
განსაზღვრება (კითხვითი ნაცვალსახელები), ზოგიც ერთ-ერთი სახის
გარემოება (კითხვითი ზმნიზედები); მაშასადამე, ზოგი შემასმენელთან
შედის წყვილში (როდის ჩამოვიდა?), ზოგიც — სახელით გად-
მოცემულ წევრთან (რომელი ამხანაგი ჩამოვიდა?).

¹ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 140.

კითხვითი სიტყვა ჩვეულებრივ იწყებს წინადადებას, ხოლო მეორე ადგილზე მისი წყვილის ცალია. ასე, მაგალითად, ზმნასთან დაკავშირებულ კითხვითს სიტყვებს — ქვემდებარე-დამატებად შეწყობილ ნაცვალსახელებსა და კითხვითი ზმნიზებით გადმოცემულ გარემოებათ — უშუალოდ მოსდევს შემასმენელი, ხოლო კითხვითს ნაცვალსახელებს, რომლებიც წინადადებაში არსებით სახელთან არიან დაკავშირებული და ამის გამო მსაზღვრელებია, — საზღვრული წევრი. მაგ.: ვინ გითხრა შენ ეგ ამბავი? რა მოგიტანა მამამ საჩუქრად; როდის მწიფდება ქერი? (გოგ.); რატომ არ დაუძინია ციკუნისა? (რაზ.); რომელი ფრინველია განთქმული გალობით? (გოგ.).

ამ ტიპის კითხვითი წინადადების ინტონაცია დამავალია, მაგრამ არა იმ სიღაბლემდე, როგორც ეს თხრობითი წინადადების წარმოთქმის დროს ეკაქვს, ე. ი. კითხვითსიტყვიანი წინადადების „ინტონაცია უფრო მაღალია. ვიდრე თხრობითისა“¹. კითხვითს სიტყვაზე ტონი ძლიერდება და ოდნავ მაღლდება² (შდრ.: მამა გუშინ სოფელში წავიდა. როდის წავიდა მამა სოფელში?).

თუ კითხვითი სიტყვა არ იწყებს წინადადებას, ინტონაცია აღმავალ-დამავალია, წინადადების ინტონაციური ცენტრი წინადადების შიგნითაა (და არა დასაწყისში).

ყველაზე ადრე რომელი ყვავილები იშლება? (გოგ.); თვალებს რად იფშენეტს მორცხვი ასკილი? (რ. მარგ.); პატარა ბავშვებს რაში აწვენენ? (გოგ.); კოდალა სადღა იყო? (რაზ.).

კითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადების ინტონაცია ზოგჯერ აღმავალია; მახვილია კითხვითს სიტყვაზე, უკანასკნელ სიტყვაზე ტონი მაღლდება და ბოლო მარცვალი გაგრძელებულად წარმოითქმის. „ასეთია ე. წ. განმეორებული შეკითხვის ინტონაცია“³. აქ გასარჩევია ორი შემთხვევა.

ა) კითხვა მეორდება თვით შემკითხველის მიერ (ვთქვათ, იმის გამო, რომ პასუხი გარკვევით ვერ გაიგონა, ან გაიგონა, მაგრამ დაავიწყდა): — როდის ჩამოვიდა მამა სოფლიდან? — გუშინ. — როდის ჩამოვიდნ?

ბ) კითხვა მეორდება თანამოუბრის მიერ (ვთქვათ, იმის გამო, რომ შეკითხვა ვერ გაიგონა გარკვევით და უნდა შეამოწმოს კითხვის სისწორე. ან კიდევ იმის გამო, რომ უცებ არ შეუძლია გასცეს პასუხი და ურო სჭირდება მოსაფიქრებლად...): — ვინ აშენებს ელექტროსადურს? — ვინ აშენებს? (ჭაფ., 47); — მთამზე, ვინა ხარ, გულნაკ-

¹ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 140; ს. ფლენტოქარათული ენის ფონეტიკა, 1956, გვ. 285. ² გ. ახვლედიანი, იქვე. ³ იქვე.

ლულად ნუ გამიშვებ... ვინა ვარ? (ვაგ., 268); — მაშ რამდენია? — რამდენია? (ვაგ., 331). — ვინ გიშლის, ჩემო კიკო? — ვინ მიშლის? ხელსშემშლელი ბევრია! (წერ., 7,221).

კითხვითი სიტყვის შემცველი წინადადება ზოგჯერ თხრობითია: სად რას ჩამოგლეჯდა და ისევ მილურსმავდა, სად რას ამოაძრობდა და ისევ ჩასქედდა (კ. ლორთქ.); ხალხი ქუჩაში ბევრი იყო. ზოგი სად მიდიოდა და ზოგი სად (რ. ქორ.).

შენიშვნა: კითხვითი ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედებისაგან ცნაწილაკი აწარმოებს მიმართებით სიტყვებს, რომლებიც დამოკიდებულ წინადადებას აერთებენ მთავართან, მაგრამ ზოგჯერ მიმართებითია ც-ს დაურთველადაც.

სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა
ორბნი, არწივი ვერ შეხებია;
სად წვიმა-თოვლი, ყინულად ქმნილი,
შისიგან აროდეს არა დნებია;
სად უდაბურსა მას მყუდროებას
კაცთ ქრამული ვერ შესწდენია;
სად მეუფება ჰქვა-ქუხილსა,
ყრულს და ქართა მხოლოდ ქმთენია, —
უწიხდელს დროში ღვთისა მოსაეთა
გამოუქვამავთ მუნ მონასტერი (ვაგ.).

სადაც და სად — ორივე მიმართებითია, მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელს აქ არ ერთვის ცნაწილაკი.

§ 17. კითხვითნაწილაკიანი წინადადება. როგორც უკვე აღინიშნა (§ 15), კითხვითი ნაწილაკებია: განა, ნუ თუ, ხომ, თუ, ა.

ა) განა კითხვისა და გაკვირვების გამოხატველი ნაწილაკია. რომელიც ჩვეულებრივ საკითხავი სიტყვის წინ დგას და მეტწილად იწყებს წინადადებას: განა თვითონ თავს დაანებებს? (ს. კლდ.); განა კარგები ცოტანი არიან? (არაგვ.); განა ლუარსაბი ბედნიერი არ იყო? (ვაგ.). სასაცილო არ არის განა ეს, ნაია? (ქიაჩ.).

ზოგჯერ განა წინადადების ბოლოს ექცევა, იშვიათად განკერძობებითაც დგას ხოლმე: მე ეგ ყოველი არ ვიცი განა? (ბარ.); შვილო, შენც ჩვენს დღეში ხარ, განა? (დ. შენგ.).

ამ ნაწილაკის შემცველი კითხვითი წინადადების ინტონაცია რთულია: ჩვეულებრივ კითხვასაც გამოხატავს და გაკვირვებასაც. როდესაც კითხვა სკარბობს, კითხვის მახვილია შემასმენლის ბოლო მარცვალზედაც. მაგ.: განა კარგები ცოტანი არიან? ამგვარად წარმოთქმული გულისხმობს, რომ შემკითხველი დადასტურებას ან უარყოფას მოელოდა. მაგრამ თუ ამ წინადადებას დამავალი ინტონაციით წარმოთქვამთ (განა კარგები ცოტანი არიან?), იგულისხმება: კარგები ცოტანი არ არიან.

ბ) ხომ ჩვეულებრივ გამოხატავს კითხვას, რომელზედაც მოქმე-
ლი დადასტურებითს პასუხს მოელის, ან „აღნიშნავს დადასტურებას
იმისას, რაც წინდაწინ ითქვა: „ხომ გეუბნებოდით, ნუ წახვალ-მეთქი“¹.
თავადაც ხომ გინდა ელგუჯას ნახვა? (ყაზ.); ხომ შენიშნე, ჯვარი
პირველად რა ადგილს გამოჩნდა? (არაგვ.).

გ) ნუთუ კითხვა-განცვიფრებას გამოხატავს, უფრო კი — მეორეს
(განცვიფრებას). კითხვის მახვილი თვით ამ ნაწილაკზეა: ნუთუ გუ-
ლი აიყარა თავის საყვარელ შვილზე? (ჯავ.); ნუთუ ნალველი, დარ-
დი და ჯვარი თან არავეისი წამოვიღია? (ჯავ.).

ნუთუ რთული შედგენილობისაა (ნუ — თუ); მას კითხვითი ნაწი-
ლაკის მნიშვნელობას თუ აძლევს, რომელიც ჩვეულებრივ კავშირია,
მაგრამ ზოგჯერ კითხვითი ნაწილაკის მნიშვნელობაც აქვს: წასვლას
აპირებთ თუ? (გვ. 207); ხუმრობ თუ? (ბარნ., 1, 40); მემუქრები
თუ? (ჯავ., 309); ჩემმა ხმაურმა თუ დაგაფრთხო? (დ. შენგ.); წიგნებს
შაინც თუ კითხულობ? (გ. ფანჯ.). თუ ზოგჯერ კავშირიც არის და ნა-
წილაკიც: ხუმრობ თუ მართლა მეუბნები? (ჯავ.); შენს სიწითლეში მე
შიდევს შრალი. თუ ეს აბანოს ორთქლის ბრალია? (გრიშ.). — ზღვით
შეხვედით თუ ხმელეთით? — ვკითხე მე (ნ. დუმბ., 121). შენ საექიმოდ
ჯაგიშვეს თუ ნერგების საშოვნელად? (კ. ლორთქ.).

დ) თანამედროვე ქართულში ჩაკითხვას გამოხატავს ა (ბ-ს დარ-
თვით აჰ. ან ჰა), რომელიც კი არ დაერთვის რომელიმე სიტყვას, არა-
შედ განკვეთვებით დგას: იქნებ ძილი გინდა, ა? (ს. კლდ.); ა? არ მეს-
მის კარგად. ჩემო დავით, უკაცრავად, გაიმეორე (ქიაჩ.); ეგ რაები
წააგლეინია, ბა? (ჯავ.); როგორ არის საქმე, ა ბ? (ლომთ.).

კითხვითი წინადადება, საზოგადოდ. პასუხს მოითხოვს თანამოუ-
ჭარისაგან, მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა წინადადება
მატრუქტურულად კითხვითია, მაგრამ იგი არ მოითხოვს პასუხს. აქ რა-
მდენიმე შემთხვევაა:

ა) არ მოითხოვს პასუხს შემხვედრი კითხვები, ე. ი. ისეთი კითხვი-
თი წინადადება, რომელიც კითხვითი წინადადების საპასუხოდ არის
შათქვამი: — როგორ მოშორდი? — რა გითხრა, შვილო? (ჯავ.,
195); ახლა — შენ რომ მართო დარჩები? — იკითხა კესომ. — მარ-
ტო რად დავრჩები? ზოგი ჩემს გულშიაც ჩაიხედე, რამდენი
შლარტები მიზის (ჯავ., 446); — ვის დაეძებ? — ვის უნდა დავე-
ძებდე? (გ. შატბ.).

ბ) არ მოითხოვს პასუხს ისეთი კითხვითი წინადადება, რომელიც

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 629.

თვითვე შეიცავს პასუხს. ასეთ კითხვებს რიტორიკული ჰქვია¹: ვინ დათვალოს ზღვაში ქვიშა და ან ცაზე ვარსკვლავები? ვინ შეამკობს ღირსეულად ქართველ გმირთა მხარ-მკლავები? (წერ.); ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში? (ვაგ.); ბულბულის სტვენით ნადირა ვის მოუგერებიაო? (წერ., 8. 27).

რიტორიკული კითხვები გამოყენებულია არა მარტო მხატვრულ ლიტერატურაში, არამედ ჩვეულებრივს სასაუბრო ენაშიც, ზეპირსა და წერიტს მეტყველებაში. ასეთი კითხვების სტილისტიკური მნიშვნელობა დიდია: მეტ სიტყვულს კმატებს ნათქვამს, ამხვილებს მსმენლისა თუ მკითხველის ყურადღებას რომელიმე ფაქტზე, მოვლენაზე... მხატვრულ ლიტერატურაში ხშირია შემთხვევა, როცა ავტორი კითხვით მიმართავს უსულო საგნებს, ბუნებას, მკითხველს... მაგ: მთებო, მთებო რას ელით, ვის ელით? ნუთუ გყავთ სატრფო ჯიდი ხნის უნახავი? იქნება შვილი დაჰჭარგეთ? იქნება ძმა ან დედა გყავთ შორს წასული და არაფერი ამბავი მოგსვლიათ? პასუხი არ ისმის. სდგანან წარბშეუხრელად, ელოდენ, ელიან და კვლავ ექნებათ მოლოდინი. რა დაამრობს იმათ გულში იმ მოლოდინის ზღვას? (ვაგა, 5. 317).

რიტორიკულ კითხვებზე პასუხებს ხშირად თვითონ ავტორი იძლევა. ასეთი კითხვა-პასუხები აზრის განვითარების მოხდენილი სტილისტიკური ხერხია. მაგ: აღარ გაათავებ? — მკითხავს მოწყენილი, და იქნება გაჭაგრებულიც, მკითხველი. — როგორ არა? გავათავებ, მაგრამ იცით რითა? იმითი, რომ ლუარსაბის ბედნიერება დაირღვევა. თუ მაგისთანა მტკიცე ბედნიერებაც დაირღვევა, მაშ რაღა ყოფილა დაურღვეველი ქვეყანაზე? — დამბახებს ჩემთან ერთხმად დაღონებული მკითხველი.

მარტო ქვეყანაა, მკითხველო, დაურღვეველი და ერთი ლამაზი, გონიერი ქართველის ანდაზა: „ის ურჩევნია მამულსა, რომ შვილს სჯობდეს მამასა“ (ვაგ., 386).

თანამოუბრის კითხვითი წინადადება ზოგჯერ მოუბრის მიერ დამსმული კითხვითი წინადადების შინაარსის დაზუსტებას მოითხოვს: — ვინ იყო ის ქალი? — რომელი, ხმამაღლა რომ იცინოდან (გვეტ.).

§ 18. კითხვითი წინადადება, რომელიც არ შეიცავს კითხვითს სიტყვას. კითხვითი წინადადება შედგენილობით ხშირად არ განსხვავდება თხრობითი წინადადებისაგან: მასში არ მოიპოვება კითხვითი სიტყვა.

¹ რიტორი (ბერძ. rhetor) მკვერმეტყველს, ენამკვერს აღნიშნავდა, რიტორიკა (ბერძ., rhetoriké) — მკვერმეტყველების თეორიას, რიტორიკული (ბერძ., rhetorikos-იდან) — მკვერმეტყველურს, ორატორულს. რიტორიკულ კითხვა პოეტური ფიგურის ერთ-ერთი სახეობაა, რომელიც მკითხვის ფორმით შეიცავს რისიმე მტკიცებას.

თუ კითხვითი ნაწილაკი. მაგ., ბ ა ე შ ე ი მ ო ვ ი ღ ა თხრობითი წინადადებაა, მაგრამ იგივე წინადადება კითხვითია, როცა ვამბობთ: ბ ა ე შ ე ი მ ო ვ ი ღ ა? სიტყვათა წყობა, მათი ფორმა და სინტაქსური ურთიერთობა არ შეცვლილა, მაგრამ შეიცვალა ინტონაცია და ამის შესაბამისად წინადადების მოღალატაა. ამ შემთხვევაში წინადადებას კითხვითს შინაარსს მხოლოდ ინტონაცია აძლევს.

ამ ტიპის კითხვითი წინადადების მიზანია, შემკითხველმა თანამოუბრისაგან მიიღოს დადებითი ან უარყოფითი პასუხი, რომელიც მოკლედ (ერთი სიტყვით) შეიძლება იქნეს გაცემული. მაგ.: — მეზვრემ მწვანელი მოიტანა? — ჰკითხავდა კიდეც ბატონი. — მ ო ი ტ ა ნ ა (კვ., 333): — გასინჯა ექიმმა? — გ ა ს ი ნ ჯ ა (ჯაფ., 46).

დადასტურება ანუ უარყოფა ხშირად მიეხები სიტყვებით გადმოცემა. მაგ.: — თქვენ ძმა გყავთ; — ა რ ა (კლდ., 163); — ისევ შენ უნდა წახვიდე საზამთროს ქირაზე? — ჰო, დედი სხვებს არა სცალიათ (ბარნ., 2, 66); — რასაც ფრთები არა აქვს, ვერ გაფრინდება? მაგალითად, კაცი ვერ გაფრინდება? — ვ ე რ ა (წერ., 1, 49); — გაიგონეთ, რაც გითხარით? დაიხსომეთ? — დ ი ა ხ, ბატონო, დ ი ა ხ! (კვ.).

ძველ ქართულში ისეთ კითხვითს წინადადებაში, სადაც არ ერია კითხვითი სიტყვა, მოიპოვებოდა კითხვითი ა ნაწილაკი, რომელიც წინადადებას კითხვითად აქცევდა. ეს ნაწილაკი ჩვეულებრივ ზმნას დაერთოდა, მიუხედავად იმისა, თუ სად იყო ის წინადადებაში: თავში, შუაში თუ ბოლოში. მაგ., „შუშანიკის მარტილობაში“ სამივე შემთხვევის დამადასტურებელი მაგალითებია: ხუცეს, მ ი უ ძ ლ უ ა ნ ო ა სამკაული ესე მისი? (23, 27); აქამომდე ცოცხალდა ა რ ს ა საწყალობელი იგი? (30, 2); უბადრუკო, არა მისი გაზრდილი ხ ა რ ა? (21, 9); იაკობ მანდა ა რ ს ა? (24, 31).

ძველ ქართულში კითხვას გამოხატავდა აგრეთვე -შე ნაწილაკი, რომელიც გამოყენებული იყო ცალკე ან -ა ნაწილაკთან ერთად და დაერთოდა ზმნასაც და მეტყველების სხვა ნაწილებსაც¹.

-ა ნაწილაკი იშვიათად მოგვიანო ხანის (XVII—XVIII სს.) მწერლობაშიც გვხვდება, ცოცხალია ამჟამადაც ქართულის ზოგ კილოში (მაგ., მთის კილოებში: ფშაურში ხევსურულში...) და ამის გამო

¹ ეს ნაწილაკები შენიშნული ჰქონდა ზოგიერთ ძველ გრამატიკოსსაც. მაგ., პ. იოსელიანი წერს: „ზმნანი ოდესმე შეიქმნებიან კითხვითად მიმატებითა დაბოლოებითა მარცხელისაჲმ ასოჲსა ა: შენ ჩემდა მოხუალა? მან არა მოგუცესა ხარკი? — შე ა ოდესმე მიემატების ზმნათაჲ და სახელთაჲ განმშტანიერებოსათჳს. ლექსთა გამოღებისა, მაგ., ძალუძსშეა, საქმეთაგანმეა? (რომ. 3, 17); გარნა ესე არს ხმარებულ წერილს შინა, ხოლო მღაბურად იხმარების ხ ო მ, მაგ., ხომ არ გინახავს? ხომ არ გიხილავს? და ესეცა უკუთქმითთა ზმნათა თანა და ნიშნავს კითხუას“.

² იოსელიანი, პირუტყლ-დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისა. თბ., 1863, მე-3 გამოცემა. ავ. 64.

ვევდება XIX საუკუნის მწერლობაშიც (ვაჟასა და მისი ძმების, აგრეთვე ყაზბეგის ნაწერებში). მაგ.: არ ჩამოხვალთა ჩვენთანა, მალათ ნადგომნო იანო? (ხევის., 251, 609, 27); არ მოგწყინდათა, ქართველნო, რუსთ მეფის სამსახურია? (ხევის., 187, 471, 3); ტანთ არ ისხამსა აბჯარსა? (ვაჟა, 3, 186); შინა ხარა? (ვაჟა, 5, 368); მამ ჩემთვის მოხვედა (ყაზ.).

მეგრულში -ა-ს ფარდი კითხვით ნაწილაკია -ო, რომელიც ზმნას დაერთვის, კითხვის მახვილი მეორე მარცვალზეა ბოლოდან¹. ზმნას დაერთვის კითხვითი ნაწილაკები სვანურსა და ქანურში. ასეა ეს ქართულის იმ კილოებშიც, სადაც ეს (-ა) ნაწილაკი ჯერ კიდევ ცოცხალია. კითხვის მახვილი ქართველურ ენებში ზმნაზე ეცემა. ქართულ კილოებში ამ მხრივ ერთგვარობა არა გვაქვს. ასე, მაგალითად, ფშაურ კილოში მახვილი პირველ მარცვალზეა გადმოწეული (გაგონილაა?)². ზემო-რაჭულში, სადაც ნაშთის სახით არსებობს კითხვითი ნაწილაკი -ა, ეს ნაწილაკი ზმნა-შემასმენელს დაერთვის, „ა-ს წინამავალ მარცვალზე ხდება ხმის ამაღლება“³.

ძველი ქართულის, ქართულის ცოცხალ კილოთა და სხვა ქართველურ ენათა მონაცემები ცხადყოფენ, რომ -ა და მისი ფარდი ნაწილაკები ქართველურ ენებში ჩვეულებრივ ზმნა-შემასმენელს დაერთვის და კითხვის მახვილიც მეტწილად მასზეა; ეს კი, თავის მხრივ, იმაზე მიგვიჩივებს, რომ კითხვის მახვილი ქართულში ისტორიულად სწორედ შემასმენელთან არის დაკავშირებული. ამასთანავე, ქართულ ლიტერატურულ წარმოთქმაზე დაკვირვება, კილოებისა და ქართველურ ენების (მეგრულ-ჭანურისა და სვანურის) მონაცემები მოწმობს, რომ მახვილი უნდა ყოფილიყო არა -ა ნაწილაკზე. არამედ წინამავალ ხმოვანზე. ე. ი. მეორე მარცვალზე ბოლოდან (მოვიდა-ა?, როგორც ეს გვაქვს ამჟამად მეგრულში (გოკონ-ო? — გინდა?, სი რექ-ო? — შენ ხარ?). მახვილიანი წინამავალი ხმოვნის ვაგლენით უმახვილო -ა ნაწილაკი დასუსტდა და შემდეგ სულ დაიკარგა (არნ. ჩიქობავა, ა. შანიძე). შედეგად მივიღეთ იმის წინ მდგომი მახვილიანი მარცვლის გაგრძელება, ასე რომ კითხვის მახვილის მატარებელი პირველი მარცვალს ბოლოდან (გააკეთე?) ისტორიულად მეორე მარცვალისა (გააკეთე-ა).

ამ ტიპის წინადადებაში საკითხავ სიტყვას რომ შემასმენელი წარმოადგენს და კითხვის მახვილიც მასთან არის დაკავშირებული, ამას ადასტურებს კითხვითი წინადადებები და მათზე გაცემული პასუხები.

1. Кнпшндзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка. 1914. გვ. 014; 092.

2 ა. შანიძე, ვაჟას ლექსიკონი: ვაჟა-ფშაველა, ტ. III, 1930, გვ. 405 — 406.

3 შ. ძიძიგური, ძიგბანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, 1954, გვ. 59.

— სიმინდი მოტეხეს? — მოტეხეს, ახლა მექი ჩალასა კრის (ყ. ლორთქ.); დახუნდარა ნახე? — ვნახე (ყ. ლორთქ.); — მეზვრემ მწვანელი მოიტანა? — მოიტანა (ჭავ.); — გასინჯა ექიმმა? — გასინჯა (ჯაფ.); — შშობლები გყავს? — მყავს, ამხანაგო გენერალო (ყ. ლორთქ.).

თანამედროვე ლიტერატურულ წარმოქმნაში სრული ერთგვარობა და გარკვეულობა მაშინ, როცა ზმნას წინადადებაში უკანასკნელი ადგილი უჭირავს: ინტონაცია აღმავალია; კითხვის მახვილს ატარებს ბოლო მარცვალი, რომელიც გაგრძელებულად წარმოითქმის. მაგ., პეპიას სახლი იცრ? (ჭავ.); მატარებელმა ჩაიიარან? (ს. კლდ.); მერე მადლობა გადაუხადე? (ევდ.); მერე დათიკო სწავლას თავს ანებებ? (ჭავ.).

როცა შემასმენელი არ არის წინადადების ბოლოში (ე. ი. თავშია ან შუაში), კითხვის მახვილი მაინც მას გადაჰყვება, წინადადების დასასრულს ტონი დაბლდება, მაგრამ არა იმდენად, როგორც ამას თხრობითში აქვს ადგილი. ინტონაცია აღმავალ-დამავალია, მაგ.: შეასრულეთ დავალება? (ს. კლდ.); გასინჯა ექიმმა? (ჯაფ.); მირზა, გახსრეს უკანასკნელი შეხვედრა ფიქრის გორაზე? (გვეტ. 92).

ასეთი წარმოთქმა სწორი ლიტერატურული წარმოთქმაა, მაგრამ ამ ტიპის წინადადებაში გვხვდება კითხვის მახვილის უკანასკნელი სიტყვის ბოლო მარცვალზე გადატანაც, ე. ი. აღმავალი ინტონაციით წარმოთქმა: შეასრულეთ დავალებან? გასინჯა ექიმმან? მირზა, გახსოვს უკანასკნელი შეხვედრა ფიქრის გორაზე?

მეტი გამართლება პირველი სახის წარმოთქმას აქვს, ასე რომ უმჯობესია კითხვის მახვილი შემასმენელს შეეუწნარჩუნოთ მაშინაც, როცა მას წინადადებაში არ უჭირავს უკანასკნელი ადგილი.

ინტონაციასთან ერთად კითხვითს წინადადებაში გარკვეული მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა განლაგებასაც. ასე. მაგალითად, როცა კითხვის ქვეშ დაყენებულია არა შემასმენელი, არამედ წინადადების სხვა წევრი, ეს უკანასკნელი შემასმენლის წინ ექცევა და ინტონაცია უფრო რთულ სახეს იღებს: ასეთი სიტყვა ლოგიკური მახვილით გამოიყოფა, ხოლო კითხვის მახვილი შემასმენლის ბოლო მარცვალზეა. მაგ.: ეს წიგნი იმან დაწერან? (ჭავ.). ამ წინადადებაში ლოგიკური მახვილით გამოიყოფა ქვემდებარე (იმან), კითხვის მახვილი კი შემასმენელზეა. ქვემდებარე რომ პირველ ადგილზე აღმოვსვათ, ლოგიკური მახვილის ქვეშ სხვა სიტყვა დადგება: იმან ეს წიგნი დაწერან?

თუ ზმნა-შემასმენელი გამოტოვებულია, კითხვის მახვილი (ჩვეულებრივი კითხვისა თუ ჩაკითხვისა) იმ სიტყვის პირველ მარცვალზეა ბოლოდან, რომელსაც წინადადებაში უკანასკნელი ადგილი უჭირავს.

— მარტო ეგრას გვეყოფა? — ერთი კარგი ჩიხირთმან? — ჩიხირ-

თმა?... პა, ჩიხირთმა?... (კავ., 349); ლევან! ეს კარგი, მაგრამ ჩემი ბრძანება? (ბარნ., 3, 276).

თუ ამ ტიპის წინადადების ბოლოს მიმართვას, კითხვის მახვილი მის წინ მდგომი სიტყვის პირველ მარცვალზეა (ბოლოდან).

— შენი სახელი, ძმობილო? — მკითხა იმან (კავ., 271);

— არა, დათო? (კავ.); — შენა, დარეჯან? (კავ.).

კითხვა ზოგჯერ მიმართვითაც არის გადმოცემული. ამ შემთხვევაში კითხვის მახვილიც მასზეა, მაგ.: — ცირა! ბატონო? (წერ.).

ზოგჯერ თხრობითად წარმოდგენილ წინადადებას მოსდევს უარყოფის ნაწილაკი არა (ან დადასტურებისა ხო მ), რომლითაც მოქმელი ნათქვამის დადასტურებას მოითხოვს. ასეთი ნაწილაკი დამოუკიდებელ ერთეულად არას წარმოდგენილი და სიტყვა-წინადადების ბადალა. კითხვის მახვილი მასზეა. მაგ.: დილით ბებეს წინთა უეჭველად მოქსოვილი დახედებოდა, არა? (რახ., 82); ორნაქმარეზია მამიდა თქვენი, არა? (კლდ. 1, 165); სრულებით არა ჰგავს თინა პატარაძალს, არა? (გვეტ.); რა კარგი ლამეა, არა? (არ. სულაქ.).

შემასმენლის მიხედვით შერწყმულ წინადადებაში კითხვა შეიძლება ეხებოდეს ყველა შემასმენელს და შეიძლება არა. მაგ.: მამ ტყუილად ენთებოდა და ზოუსვენრად ტოკავდა მისი გული? (ყაზ.); ხარჯი არ დამიკლია, თავი არ დამიზოგავს, სალარო თითქმის დავაცალიერე და მეტი რა მექნა? (წერ.) პირველ წინადადებაში კითხვა ეხება ორივე შემასმენელს, მეორეში — უკანასკნელს, მეოთხეს.

რთულ თანწყობილ წინადადებაში კითხვითია ყველა მასში გაერთიანებული წინადადება, ანდა ერთ-ერთი (ჩვეულებრივ უკანასკნელი): რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? (კავ.-250); ბეჟანი რაღას ფიქრობდა, ან დაობლებულს ბატკანს რა დავმართა? (ვაჟა, 6, 288); მამალი და კოდალა ყველაფერს კარგად ჰხედავდენ დაბლა, ხოლო იმათ ვინ დაინახავდა? (ვაჟა, 6, 209).

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში კითხვა ჩვეულებრივ მთავარს ეხება, რომელშიაც შეიძლება იყოს კითხვითი სიტყვა (თუ ნაწილაკი) და შეიძლება არა. კითხვითი ინტონაცია მთავარს ახლავს. მაგ.: რომელ უბედურებას დამეორჩილებინა ისინი, ვინც ისე სიცილით და უზრუნველად სიკვდილს წინ ეგებებოდა ამ რამდენისამე წლის წინათ? (ყაზ., 191); ნუთუ ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხოვრეს, რომ ოთხი ფიჭვის ფიცარი ეშოვნათ და სამ-სამი ადლი მიწა? (კავ., 387); მეც ძეზავნი საომრად, დედისერთასა, რომ თავი დავსდო მამულისა ჩვენის სახსნელად? (კავ., 142); ეგ რომ არ იყოს, გაექცეოდ შენ ჩემს სამსახურს, ჩემს ბრძანებასა?.. (კავ., 156).

თუ მთავარი გამოტოვებულია, კითხვის მახვილი დამოკიდებული წინადადების უკანასკნელი სიტყვის ბოლო მარცვალზეა. მაგ.: — მე

ვარაუდით მიეხვდი, რომ ორმოცია. — რომ არ იყოს ორმოცნი? (ჭავ., 331); — ორში რომ ერთი ამოგარჩევირნი? (იქვე, 259).

ყოველგვარი კითხვითი წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშანი დაისმის.

§ 19. ბრძანებითი წინადადება. ბრძანებითი წინადადება გამოხატავს მთქმელის ნება-სურვილს, რომლის შესრულებასაც ის ავალუბს ანა თუ იმ პირს.

ბრძანებითს წინადადებაში ბრძანებითი კილოს ფორმებია გამოყენებული, რომლებიც წართქმითია ანუ უკუთქმითი. ამის შესაბამისად ბრძანებითი წინადადებაც ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი.

წართქმითი ბრძანებითი გულისხმობს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულებას: გაჩუმდი! გაჩუმდი ხმა ჩაიწყვიტე! (წერ.); მზეო, დამხედე! წვიმავ, დამნამე! (ვაჟა); გააღე კარები! (ნიწ.).

უკუთქმითი ბრძანებითი კრძალავს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულებას, ამიტომ ასეთ ბრძანებითს აკრძალვითსაც ეძახიან: კაკო, ნუ სწყრები! (ჭავ.); ნუ ჩქარობ, ვაჟო! (ყაზ); გასწი, ნულარ აგვიანებ! (წერ., 7, 175); არ წახვიდე! არსად წახვიდე! ნურსად წავა!

ზმნის ფორმა ზოგჯერ შეკვეცილია: ნუ მარცხვენ ყაჩაღს, გამეცა, წადი! (ჭავ.); ლორო, მომე ჭაგარი! (ხალხ.); გამო, შეითამაშე, არვინ ეტყვის მამაშენს! (ერ.).

ბრძანებითს წინადადებას ხშირად აკლია ზმნა, რომელიც ადვილად შეიძლება აღვადგინოთ. მაგ.: ცხენები ჩქარა! ცხენები ჩქარა! (გვეტ.); ქულზე კაცი ყველანი ჯარში! (ჭავ.); წყნარად! სიჩუმე! — მოისმა მასწავლებლის ხმა და შეწყდა ჩურჩული (ევდ.); მწყობრად! მარდადი ერთად! (ჭავ.); სიკვდილი მოლაღატეს, სიკვდილი! (ყაზ.) დედაკაცო, ცეცხლი! (ჭავ.); ტაში, ტაში, ტაში! (გვეტ.).

ბრძანებითი წინადადება არ არის ვრცელი, მრავალსიტყვიანი. მასში ხშირად მოიპოვება ისეთი ნაწილაკები, რომლებიც აძლიერებენ ბრძანებას, ან გამოხატავენ ამა თუ იმ ნიუანსს. ასეთი ნაწილაკებია: დაეილდე (<დაეხსენ), აბა, ბარემ, მო (მოდი) და სხვ. მაგ.: დეე რისხვით ცამ იქექოს. (ევდ.); დე მკერდს სისხლის დალი აჩნდეს და შუბლს — ოფლის ნაკადული! (ევდ.); აბა, ბიჭო, ბანი! (ვაჟა); ბარემ ესეც წაიღე! მოდი გავისიერნოთ!

ბრძანებითს წინადადებას სხვადასხვა ელფერი ახლავს. ამ მხრივ იგი მრავალფეროვანია. ამა თუ იმ ელფერის გამოხატვის ძირითად საშუალებას, გარდა ზმნის ფორმებისა და დამხმარე სიტყვებისა, ინტონაცია წარმოადგენს, ასე რომ ბრძანებითი წინადადების ინტონაცია მრავალფეროვანია. იგი (ბრძანებითი წინადადება) შეიძლება გამოხატავდეს:

ა) საკუთრივ ბრძანებას: გაიყვანეთ! — უბრძანა მან

შემსრულებელს (კლდ.); ააოხრეთ! აიკელით! ნურავის დაზოგავთ! (წერ.); ხელები ზევით! (ტაბ.).

ბ) მოწოდებას: მეგობრებო, წინ... წინ გასწით! (ევდ.); აბა, ბიჭებო, მიშველეთ! (ჭავ.).

გ) რჩევად-დარიგებას: ბიჭო, ჰკვიანად, ჰკვიანად! (ვაჟა), საკუთარ თავს გაუფრთხილდი კარგად! (გვეტ.).

დ) წაქეზება-გამხნევებას: ნუ გეშინია, ბიჭო, გამაგრდი! (გვეტ.); ჩანჩურ! მაგრა დადექ! მაგრა დადექ! (ჭავ., 1, 8). გულს ნუ გაიტეხ, მგოსანო! (ვაჟა).

ე) თხოვნასა და ხვეწნა-მუდარას: ღმერთო, ჩემი შვილი პირნათლად ატარე! (ყაზ.); აბა, თუ ღმერთი გწამს, წაიკითხე! (ჭავ.); მოდო, რა! (დ. შენგ.).

ვ) დალოცვას: აი გაიზარდე, გაიზარდე! (ვაჟა); დაესწარით ღრავალს მეუღლით, შვილებით! (ვაჟა); ესრე ტკბილად დამიბერდი, ჩემო შვილო! (ვაჟა).

ზ) წყველ-კრულვას: შენს მოღალატეს მტერზე მოქნეული ზმალი ტარშიამც გაუტყდების! (ყაზ.); შენ გაგინმეს ეგ ენა და ფეხები, შე პირქუშო! (ჭავ.); წყეულიმც იყოს ღლე იგი! (ბარ.).

თ) მიწვევა-მიპატიჟებას: მობრძანდით, ჩაი მიირთვიოთ! (გვეტ., 91); მობრძანდით, მობრძანდით, გენაცვალე! (გვეტ.).

ი) მისალმებებას: ოპ, გლახუკას გაუმარჯოს, ჩემს გლახუკას! (ჭავ.).

ბრძანება მიმართულია სუბიექტური პირისადმი. ბრძანებითი წინადადებით მთქმელი ზოგჯერ თავისთავსაც მიმართავს: პა, პეტრევი! თავს გაუფრთხილდი, არ გაბრიყვდე! (ჭავ.).

ბრძანებითი კილოს ფორმა პირველი პირისა მრავლობითში ინკლუზიურია ყოველთვის: წავიდეთ ჩქარა! (ვაჟა).

„მთის კილოებში გვხვდება ფორმა, რომელიც ბრძანებითია, მაგრამ თხოვნის ელფერი გადაჰკრავს“¹. მაგ.: მზალვე მომიკითხე... უთხოდე, მომიგონოდე... (ყაზ.); მთავ, შენ ის ჩემი ნათქვამი გულ-მკერდზე დაიწეროდი ბარო, წარბნი და წამწამნი იმ სიტყვით დაიკეროდი! (ვაჟა).

ბრძანებითი წინადადება ზოგჯერ რიტორიკულია: მიმართულია ბუნების ძალისადმი, უსულო საგნებისადმი, მიცვალებულისადმი და სხვა, რომელთაც არ შეუძლიათ, მთქმელს გამოეხმაურონ და მისი ნება-სურვილი შეასრულონ. მაგ.: აღდეგ, გმირთ-გმირო, ნუ გძინავს! (ხალხ.); მზეო, ამოდი, ამოდი, ნუ ეფარები გორასა! (ხალხ.); ნიავო მთისავ, ბუნების მაცოცხლებელო სულო, დამბერე, გააგრილე ჩემი მხურვალე გული! (ვაჟა).

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 21*

ბრძანებითი წინადადების ბადალია ფუნქციურად ნება-სურვილის გამოხატველი შორისდებულები: ა რ ი ქ ა, ბიკებო! (ვაე.); ს უ! ჩუმაღმეთქი! (ვაეა); ჩ უ! იძინოს, ძილი წამალია (გვატ.).

ბრძანებითი წინადადების ბოლოს ჩვეულებრივ ძახილის ნიშანი დაისმის.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ბრძანებითი წინადადების ბოლოს, თუ ის თხრობითისებრ მშვიდი ტონით წარმოთქმას გულისხმობს, წერტილი იწერება (და არა ძახილის ნიშანი): ჯერ დაწყნარდი და მერე ერთხელ კიდევ მოციფქროთ. (ჯავ.); შენ აქ მოიცადე. (ვაე.).

§ 20. ძახილის წინადადება. თხრობითს, კითხვითსა და ბრძანებითს წინადადებებს მეტ-ნაკლებად შეიძლება ახლდეს მთქმელის ესა თუ ის ემოცია ანუ გრძნობა. ამ მხრივ, როგორც ეს ზემოთ განხილული შემთხვევებიდანაც კარგად ჩანს, განსაკუთრებით ბრძანებითი წინადადება გამოირჩევა. მაგრამ ყველა დასახელებული ტიპის წინადადებისათვის ემოციური იერი დამატებითი ელემენტია, ხოლო ძირითადია ის, რომ ერთ შემთხვევაში რაიმე ამბავს გადმოგვცემს, მეორე შემთხვევაში კითხვას შეიცავს, მესამე შემთხვევაში კი მთქმელის ამა თუ იმ ნება-სურვილს გამოხატავს.

ძახილის წინადადებას მთქმელის დიდი გრძნობა ახლავს. ამ ტიპის წინადადებისათვის ძირითადი სწორედ მთქმელის ემოციის, მისი გრძნობის გამოხატვაა. წინადადებას ემოციურ იერს მეტწილად სპეციფიკური ინტონაცია აძლევს, რომელიც ისევე მრავალფეროვანია, როგორც თვით გრძნობითი ელფერი. თხრობითი, კითხვითი და ბრძანებითი წინადადებები ხშირად ადვილად გადაკეთდება ძახილისად, რომელიც მთქმელის ამა თუ იმ გრძნობას მეტ-ნაკლებად გამოხატავს.

ძახილის წინადადების გრძნობით ელფერი მრავალფეროვანია, ამასთანავე, იგი ხშირად რამდენიმე გრძნობითს იერს ერთდროულად გამოხატავს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ერთი და იმავე დაწერილობის ძახილის წინადადება ხშირად სხვადასხვა ემოციურ იერს ატარებს. ყოველივე ამის გამო ცალკე აღებულ წინადადებაში ზოგჯერ ძნელდება კიდევ იმის დადგენა, თუ რა გრძნობითი იერი არის წამყვანი ანუ ძირითადი მოცემული ძახილის წინადადებისათვის. მაგალითისათვის ავიღოთ ასეთი წინადადება: უ უ ჰ, რ ა ღ ვ ი ნ ო ა! (ჯავ., 3, 479). ეს წინადადება ერთ შემთხვევაში შეიძლება ნიშნავდეს: უ უ ჰ, რ ა კ ა რ გ რ ღ ვ ი ნ ო ა! მაგრამ შეიძლება საპირისპირო მნიშვნელობა გადმოგვცეს: უ უ ჰ. რ ა ც უ დ ი ღ ვ ი ნ ო ა! წარმოთქმ-ს დროს წინადადების მნიშვნელობა, მისი გრძნობითი იერი ზუსტდება ინტონაციისა თუ სიტუაციის საშუალებით, დაწერილი წინადადებისა კი — კონტექსტის მიხედვით. მაგ., მოყვანილი წინადადების მნიშვნელობა კონტექსტის მიხედვით პირველია: უ უ ჰ, რ ა კ ა რ გ ი ღ ვ ი ნ ო ა!

ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: უპ, რა ამინდია! ეს წინადადებაც იმის მიხედვით, თუ რა პირობებშია ის თქმული, შეიძლება სხვადასხვა მნიშვნელობისა იყოს, სახელდობრ: თუ კარგი ამინდია, მაშინ ამ წინადადებების მნიშვნელობა ასეთია: უპ, რა კარგი ამინდია! მაგრამ თუ ამინდი ცუდია და მაშინ გავიგონეთ ის, მას საპირისპირო მნიშვნელობა აქვს: უპ, რა ცუდი ამინდია! წინადადების კონკრეტული გრძნობითი იერი ამ შემთხვევაში გასაგებია სიტუაციის მიხედვით.

ძახილის წინადადების ემოციური იერა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მრავალფეროვანია. იგი შეიძლება გამოხატავდეს:

ა) კმაყოფილებას, სიხარულს, აღტაცებას, მოწონებას: — ძლივს შეუბღახსნილი არ ვნახე! (ქავ., 447); ვიშ, რა კარგია, რა ლამაზი პატარა ია! (გრიშ.); ოპ, რა კარგი ხარ, ოცნებავ ტკბილო! (ვაჟა, 6, 293).

ბ) ნატყრას, სურვილს: ახ, ნეტავი მალე გათენდეს.. (რაზ., 37); ახ, ნეტავი შეც ნასწავლი ვიყო! (ვაჟა, 5, 28).

გ) გაკვირვებას, გაოცებას: უპ, რა ამაყი ყოფილა! (დად., 123); ეს რა მესმის, თქვენი ჰირიმეთ! (ქავ., 343); ვა! მეტი რაღა გინდა! (ქავ., 379); დახე, ძალი პატრონს არ მოჰშორებია! (ქავ., 472).

დ) დანაწეებას, სიბრალულს: ააპ. რა ტყე გაფუჭდა, რა ტყე დაიღუპა.. აფსუსს.. (ვაჟა, 6, 183); უი, ქა, საწყალი ტორუა! — აპობდა გოგრას დედა (ვაჟა, 5, 219); საბრალო წიფელი! (ვაჟა, 5, 87).

ე) დაცინვას, ნიშნის მოგებას: — ეეე, რა ბლომდა ჰყვანან მაგ ჩვენს კნიაზსა და! (ვაჟა, 5, 206). იფ, იფ!.. დამიხედეთ მთის მებატონის შვილს! (ყაზ., 163): — გამოიცნო?! — სთქვა ნიშნის მოგებით დარეჯანმა (ქავ., 331); ჰე, ახია შენზედ!. (ვაჟა).

ვ) აღშფოთებას, ზიზღს, სიძულვილს: ბრიყვები, სულელები! ჰმ. ჰმ. ვერ უყურებ მაგათ თავხედობას! (ვაჟა, 6, 249), პოი, ბნელო ლამევ. მეჭავრები შენ მე! (ქავ., 257); ფუი, მაგისტანა პატონებასაც რა ვუთხრა! (კლდ.).

ზ) მწუხარებას, გულსიტკივილს, შიშს: ვაი, - რა ცარიელია ეს სავეს ქვეყანა უადამიანოდ!.. (ქავ., 275); ოპ, რამდენი შტერი გყავს! ოპ, ადამიანო! (ვაჟა, 5, 10); ოპ, რა დროს გამოჩნდა ის ფეხოსატეხი და! (ვაჟა).

ძახილის წინადადებაში ხშირად შორისდებულა, რომელიც ადამიანის ამა თუ იმ გრძნობას უშუალოდ გამოხატავს. ძახილის წინადადება კონკრეტულა შინაარსით ავსებს შორისდებულის მნიშვნელობას. იგი (შორისდებული) დანიშნულენით წინადადების ბადალია, იხმარება ცალკევე (ი 157).

გარდა მრავალფეროვანი ინტონაციისა და შორისდებულებისა, ძახილს წინადადებისათვის დამახასიათებელია სპეციალური სიტყვები

და ნაწილაკები, რომლებიც ამ ტიპის წინადადების შექმნის ლექსიკური საშუალებებია. სრულმნიშვნელოვან სიტყვათაგან აქ გვაქვს კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნიზედები, რომელთაც შეცვლილი აქვთ ძირითადი მნიშვნელობა: გამოხატავენ ამა თუ იმ ემოციურ იერს (და არა კითხვას). მაგ.: ეს რა მესმის, თქვენი ჭირიმეთი (ვაჟ., 343); ოჰ, რა შეშინებული იყო მსხალი! (რაზ., 99); ოჰ, რამდენი მტერი გყავს! (ვაჟა, 5, 10); უუჰ, როგორ ქანაობს ეს მატარებელი (ვაჟ., 2, 100).

ნაწილაკებიდან ძახილის წინადადებისათვის დამახასიათებელია აკი (<არ-კი), არ (არა), მც(მცა), ნეტავი (<ნეტარ ვინ), და...

აკი „გამოხატავს გაკვირვებას მოულოდნელი ამბის გამო“¹.

არ უკუთქმითი ნაწილაკია, მაგრამ ხშირად ის განცვიფრების ნაწილაკია და წინადადება წართქმითი შინაარსისაა. აკი შეიცავს არ ნაწილაკს, მაგრამ წინადადებაში ეს ორი ზოგჯერ ერთდროულად არის წარმოდგენილი: აკი გაცნობე! — ჰაი ჰაი ჰაი!.. მეც არ გამიკვირდა (ბარნ., 1, 96); — თურმე წყალი არ დაჰკლებია! (ვაჟა, 5, 116); — აკი იმ ძუძუმწოვრებმა არ გამქურდეს ეს ღროული კაცი! (ვაჟ., 409).

ნეტავი (ნეტა) ნატვრითი ნაწილაკია. ნატვრასვე გამოხატავს მც (მცა) ნაწილაკიც. და კავშირია, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევაში მას ძახილის ნაწილაკის მნიშვნელობა ეძლევა და ჩვეულებრივ ისეთ წინადადებაშია. რომელიც შეიცავს ნატვრითს ნაწილაკს: ეჰ, ნეტავი მეც იმას თან გავყოლოდი!.. (ვაჟ., 316); — უი, უწინამც დღე გაუქრება! (ვაჟ., 338); ნეტამც არ დაგძინებოდა, ჩიტო ნიბლიავ, ნარზედა! (ხალხ.); ახ, ნეტავი წიგნი კი ვიცოდე და! (ვაჟ., 414); ახ, ნეტავი ის ვალი კი არ მემართოს და! (ბარნ., 3, 13).

კითხვითი სიტყვა და ნაწილაკი ზოგჯერ ერთდროულად არის გამოყენებული: — მიხვდით ხომ მიზეზს წისქვილის დადგომისას? — ჰკითხავდა თედე ხალხს. — მივხვდით, შენი ჭირიმე, როგორ არ მივხვდით! — უპასუხებდა ხალხი (ვაჟა, 5, 116).

ძახილის წინადადებისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მრავალფეროვანი ინტონაცია. რომლის წყალობითაც ხშირად სტრუქტურულად წართქმითი წინადადება უკუთქმითი შინაარსისა ხდება, უკუთქმითი წინადადება კი — წართქმითისა. მაგ., ძახილის წინადადება: მან ყველაფერი იცის! შეიძლება ნიშნავდეს ამას: მან არაფერი არ იცის, ხოლო წინადადება მან არაფერი არ იცის! საპირისპირო მნიშვნელობისა იყოს: მან ყველაფერი კარგად იცის!

ძახილის წინადადების ინტონაცია ჩვეულებრივ დამავალია. ამ ტიპის წინადადებაში მახვილი ჩანს მეტწილად წინადადების შიგნით და

¹ ა. შანძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 633.

მის ბოლოს! მიუხედავად იმისა, რომ ძახილის წინადადების გრძნობითი იერი და ამის შესაბამისად ინტონაცია მრავალფეროვანია, წერა-წი უოველთვის ერთი ნიშანი დაისმის — ძახილისა.

მოლაპარაკის მღელვარების, მისი მძიმე სულიერი მდგომარეობისა და მოზღვავებული გრძნობის გამო წინადადებები ზოგჯერ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად წარმოთქმის, პაუზებით, დაუმთავრებლობის ინტონაციით. — კიდეე!.. კიდეე მეძახის!.. დღევანდელ დღეს დაიბადა, დღევანდელ დღეს!.. მოვდივარ, მოვდივარ!.. (ვაკ., 471); ავჩქარდი... შეეცდი... მაგრამ რაღა დროს? გვიანლა არი!.. გვიანლა არი!.. (წერ., 6, 58).

წინადადება ზოგჯერ კითხვასაც გამოხატავს და ამა თუ იმ გრძნობასაც. ასეთ წინადადებას კითხვით-ძახილის წინადადება ჰქვია. წინადადების ბოლოს ორი ნიშანი დაისმის: კითხვისა და ძახილისა. კითხვით-ძახილის წინადადების ინტონაცია რთულია — კითხვით-ძახილისა: — იმერელი უნდა გახლდესთ ვინმე! — იმერელი? (წერ., 1, 225); განა ყველა, რაც ხმელია, კაცისგან საწუნარია?! (ვაკ., 5, 88); მართლა გველე-შაპივით არ მოიკლაცნება ეს არაგვი?! (წერ., 1, 225).

§ 21. წინადადების მოდალობის გამოხატვის საშუალებანა. წინადადების მოდალობის გამოხატვის ენობრივი საშუალებებია: ზმნის კილოს ფორმა, ინტონაცია, მოდალური სიტყვები და ნაწილაკები, წინადადების კონსტრუქცია.

ა) ზმნის კილოს ფორმები წინადადების მოდალობის გამოხატვის ძირითადი მორფოლოგიური საშუალებაა. ასე, მაგალითად, თხრობითი კილოს ფორმა, როცა ის თავისი პირდაპირი ანუ ძირითადი მნიშვნელობით არის ნახმარი, გამოხატავს მოქმედებას, როგორც ფაქტს, რომელიც ხდება ერთ-ერთ დროში. კავშირებითის ფორმა მოქმედებას წარმოგიდგენს არა როგორც ფაქტს, არამედ როგორც სასურველს თუ შესაძლებელს; ბრძანებითი კილოს ფორმა კი გადმოგცემს მოქმედლის ნება-სურვილს, რომელიც უნდა შესრულდეს.

წინადადების ლექსიკური შედგენილობისა და ინტონაციის საშუალებით შეიძლება გადმოიციეს მოდალობის სხვადასხვა ნიუანსი. ასე, მაგალითად. ბრძანებითი კილოს ფორმით შეიძლება გადმოიციეს: კატეგორიული ბრძანება, თხოვნა-მუდარა, მიწვევა, გამხნეება და სხვ.

ბ) ყოველ წინადადებას თან ახლავს გარკვეული ინტონაცია, რომელიც ზოგჯერ მოდალობის გამოხატვის ძირითადი საშუალებაა. ასე, მაგალითად, სხვადასხვაგვარი ინტონაციით წარმოთქმული ერთი და იმავე წინადადებით შეიძლება გამოიხატოს:

1 გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 141. ს. ქლენტი, ქართული ენის გრამატიკა, გვ. 267.

1. მოქმედების უეჭველობა: ეს შენ გააკეთე.
2. ეჭვი. კითხვის ქვეშ დაყენება: ეს შენ გააკეთე?
3. ბრძანება, დავალება: ეს შენ გააკეთე!

გ) მოდალური სიტყვები და სიტყვათა შეკავშირება წინადადების მოდლობის გამოხატვის ლექსიკური საშუალებაა. მაგ., ერთმანეთს რომ შევადაროთ ბ ა ვ შ ვ ი წ ყ ა ლ შ ი ჩ ა ვ ა რ და და ბ ა ვ შ ვ ი კ ი ნ ა ლ ა მ წ ყ ა ლ შ ი ჩ ა ვ ა რ და, შევნიშნავთ, რომ მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა: პირველში მოქმედება სრულდება, მეორეში — არა. განსხვავებას ქმნის კ ი ნ ა ლ ა მ, რომელიც წინადადებას განსხვავებულ მოდალურ ელფერს აძლევს. ასევე განსხვავებულია ერთმანეთისაგან „ბ ა ვ შ ვ ი ს ო ფ ე ლ შ ი წ ა ვ ი დ ა“ და „ბ ა ვ შ ვ ი ი ქ ნ ე ბ ს ო ფ ე ლ შ ი წ ა ვ ი დ ა“. აქ განსხვავებას ზმნური წარმომავლობის ნაწილაკი (იქნებ) ქმნის.

§ 22. წინადადების ტიპები აგებულების მიხედვით. აგებულების მიხედვით ქართულში სამი ტიპის წინადადება გამოიყოფა: მარტივი, შერწყმული და რთული.

მარტივია წინადადება, რომელშიც აზრი ერთი ან ერთმანეთთან დაქვემდებარებით (და საურთიერთო დაქვემდებარებით) დაკავშირებული რამდენიმე სიტყვით გადმოიცემა. მაგ: გადიქუხა, ჩიტებმა მორთეს ერთხმად სიმღერა (ვაჟა, 5, 13). აქ ორი მარტივი წინადადებაა: პირველ წინადადებაში აზრი ერთი სიტყვით არის გადმოცემული, მეორეში — ოთხი სიტყვით. რომლებიც ერთმანეთთან დაქვემდებარებით და საურთიერთო დაქვემდებარებით არიან დაკავშირებული. მაგ., დაქვემდებარებითი ურთიერთობაა წყვილში მ ო რ თ ე ს ე რ თ ხ მ ა დ, ხოლო საურთიერთო დაქვემდებარებაა წყვილებში: ჩიტებმა მორთეს, მორთეს სიმღერა.

შერწყმულია წინადადება, რომელშიც მოიპოვება რამდენიმე ერთგვარი წევრი. მაგ.: ხის ტოტებზე ჩიტუნები ფ რ თ ხ ი ა ლ ო ბ ე ნ. ს რ ი ა ლ ო ბ ე ნ, ი შ ე ნ ე ბ ე ნ მ ა ლ ლ ა ბ უ დ ე ს. და ჰ ზ ხ ა რ ი ა ნ და გ ა ლ ო ბ ე ნ (წერ.). აქ ერთ ქვემდებარესთან ხუთი შემასმენელია დაკავშირებული, ე. ი. ეს წინადადება შერწყმულია შემასმენლების მიხედვით.

რთულია წინადადება, რომელიც რამდენიმე (ორი ან ორზე მეტი) მარტივი ან შერწყმული წინადადებისაგან შედგება. მაგ.: ხმაურობა თანდათან სუსტდებოდა და ლამის უფსკრული მიდამოს ქუჩადულად ეპარებოდა (ყაზ., 2, 446); ზურა და სულხანი ისევ გზას გაუდგნენ, ყურშა კი არსენას ძებნას შეუდგა (ჯავ., 4, 460); ერეკლემ და როს-

ტომმა მარჯვნივ აუხვიეს, ზურა და სულხანი კი ყურშას გაჰყვნენ და მარცხნივ დაეშვნენ (იქვე, 460).

პირველი რთული წინადადება ორი მარტივი წინადადებისაგან შედგება, მეორე — შერწყმულისა და მარტივისაგან, მესამე კი — ორი შერწყმულისაგან.

ზოგიერთ ენაში (რუსულში, გერმანულში...) შერწყმული წინადადება მარტივის ერთ-ერთ სახედ არის მიჩნეული.

III. წინადადების მთავარი წევრები

§ 23. წინადადების წევრის რაობა. სიტყვა, როგორც ენის ლექსიკური ერთეული, და იგივე სიტყვა, როგორც წინადადების სტრუქტურული ელემენტი, ერთი და იგივე არ არის. მაგ., მედიდური და არწივი, როგორც ლექსიკური ერთეულები, არ ასრულებენ რაიმე სინტაქსურ ფუნქციას. მაგრამ იგივე სიტყვები, როგორც ნაწილები, მაგალითად, წინადადებისა „მედიდური არწივი მთისკენ მიფრინავდა“ გარკვეულ სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებენ: არწივი ქვემდებარე, მედიდური — განსაზღვრება.

წინადადების უმარტივეს დაუნაწევრებელ სტრუქტურულ ელემენტს, რომელიც გარკვეულ სინტაქსურ ფუნქციას გამოხატავს, წინადადების წევრი ჰქვია.

წინადადების წევრი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვით ან სიტყვათა შენაერთით გადმოიცემა. მაგალითად: დაბურულს ტყეში დიდი მუხა იდგა (გოგ., 71). მოცემულ წინადადებაში ხუთი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაა. ხუთივე სიტყვა წინადადების წევრია, ე. ი. აქ იმდენი წევრია, რამდენიც სიტყვა. ახლა ვნახოთ ასეთი წინადადება: დაბლა უზარმაზარი ჰალა იყო დაცემული (ვაჟა, 5, 349). ამ წინადადებაშიც ხუთი სიტყვაა, მაგრამ წინადადების წევრი ოთხია და არა ხუთი (იყო დაცემული ერთი წევრია: შემასმენელი). წინადადებაში შეიძლება ერიოს ისეთი სიტყვაც, რომელიც არ არის წინადადების წევრი და არც რომელიმე წევრის შემადგენლობაში შედის. მაგალითად: ჭრელი პეპელა დაათრო და გააბრუა იამა (წერ.). აქ „და“ დამხმარე სიტყვაა (კავშირი), რომელიც აერთებს ორ სიტყვას, მაგრამ არ არის წინადადების წევრი და არც ახლავს რომელიმე წევრს. მაშასადამე, დასახელებულ წინადადებაში ხუთი წევრია და ერთი არაწევრი.

წინადადების წევრი ამა თუ იმ კითხვაზე მოგვიგებს. მაგალითი: გოჩამ გაკვირვებით გადმოხედა შვილს (ქიაჩ., 3, 87). ამ წინადადებაში შემავალი წევრების კითხვები და პასუხებია:

რა ქნა გოჩამ? — გადმოხედა.

ვის გადმოხედა გოჩამ? — შვილს.

ვინ გადმოხედა შვილს? — გოჩამ.

როგორ გადმოხედა გოჩამ შვილს? — გაკვირვებით.

წინადადების წევრს კითხვა არ ეწყობა „როცა წევრად ბრძანებითი ფორმაა მეორე პირისა, ან თვით კითხვითი სიტყვა“¹. არ ეწყობა ან ძნელად ეწყობა კითხვა შემასმენელს მაშინაც, როცა ის გადმოცემულია ზოგიერთი გარდაუვალი ზმნით, რომელაც არაა ბრძანებითი ფორმა მეორე პირისა (ჰყავს, აქვს. უყვარს, ჰშია, არის და სხვ.). მაშასადამე, კითხვის დასმა-დაუსმელობა წინადადების წევრის საკონტროლო საშუალებად არ გამოდგება: წევრია წინადადებისა თუ არა, ამისათვის მთავარია სიტყვის (და სიტყვათა შენაერთის) მნიშვნელობა და არა ის, დაესმის თუ არა მას კითხვა.

წინადადების წევრი შეიძლება გადმოიცეს მთელი წინადადებითაც. მაგალითი: ს ჯ ო ბ ს ს ი ც ო ც ხ ლ ე ს ა ნ ა ზ რ ა ხ ს ა ს ი კ ვ დ ი ლ ი ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ ი აფორიზმია. აქ სულ ორი წევრია: შემასმენელი (აფორიზმია) და ქვემდებარე (სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი), რომელიც თავისთავად ხუთწევრიანი წინადადებაა.

§ 24. წინადადების მთავარი და არამთავარი (მეორეხარისხოვანი) წევრები. წინადადების წევრებია: შემასმენელი, ქვემდებარე, დამატება, განსაზღვრება და გარეშობა. ამთგან ზოგი წევრი რამდენიმე სახისაა. ასე, მაგალითად, გარემოება შეიძლება იყოს: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა და მიზნისა. რამდენიმე სახისაა აგრეთვე დამატება და სხვ.

წინადადების წევრები ორგვარია: მთავარი და არამთავარი. ტრადიციის მიხედვით მთავარი წევრებია ქვემდებარე და შემასმენელი, ხოლო ყველა დანარჩენი — არამთავარი. წინადადების წევრთა ასეთი კლასიფიკაცია შემუშავდა XIX საუკუნეში, შემუშავდა იგი რუსული, გერმანული და სხვა ევროპული ენების წინადადებათა ანალიზის საფუძველზე, ე. ი. იმ ენებისა, სადაც ზმნა მხოლოდ ერთპირიანია. წინადადების წევრთა ამგვარი კლასიფიკაცია დამკვიდრდა ქართულშიც, მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ენის გრამატიკული წყობა არსებითად განსხვავდება დასახელებულ ენათა გრამატიკული წყობისაგან.

მარტივი წინადადების სინტაქსური მექანიზმი ქართულში მეტ-ნაკლებად რთულია. მარტივია ეს მექანიზმი, როცა შემასმენლად ერთპირიანი ზმნა ევაქვს, ხოლო რთულია, როცა შემასმენელი ორპირიანი ან სამპირიანი ზმნით არს გადმოცემული. ამასთან დაკავშირებით წინადადების მთავარ და არამთავარ წევრთა საკითხიც განსხვავებულ მიდგომას მოითხოვს.

ერთპირიანი ზმნის შემცველ წინადადებაში მთავარი წევრი ორია: შემასმენელი და ქვემდებარე. მაგალითი: მთიდან ბარად მომდინარი არწივი მის კენწეროზე ისვენებდა (ვაჟა, 5, 87). ზმნის ფორმაში გამოხატულია ქვემდებარის პირი (ისვენებდა); ამასთანავე, ზმნა-შემასმენელი

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, 1953, გვ. 4.

ეთანხმება ქვემდებარეს პირსა და რიცხვში: არწივი ისვენებდა, არწივები ისვენებდნენ. ერთპირიანი ზმნის შემცველ წინადადებაში ქვემდებარე ერთადერთი წევრია, რომელიც გავლენას ახდენს ზმნის ფორმაზე.

ახლა ვნახოთ ორპირიანი გარდაუვალი ზმნის შემცველი წინადადება: სტუდენტი მესალმებამე. სტუდენტი ქვემდებარეა, მე — ირიბი დამატება. ზმნის ფორმაში აღნიშნულია ორივეს პირი: მ-ესალმებ-ა. შეიძლება აღინიშნოს არა მარტო ქვემდებარის მრავლობითობა, არამედ ირიბი დამატებისაც: სტუდენტები გვ-ესალმები-ან ჩვენ. ასეთივე ვითარებაა მაშინაც, როცა შემასმენლად ორპირიანი გარდაუვალი ზმნაა. ზმნის ფორმაში აქაც გამოხატულია როგორც ქვემდებარის, ისე პირდაპირი დამატების პირიც (ნიშნით ან პოტენციურად). ამასთანავე, შემასმენელი რიცხვში შეიძლება შეეთანხმოს ქვემდებარესაც და პირდაპირ დამატებასაც. მაგალითად: ის მხატავს მე, ისინი გვხატავენ ჩვენ. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დამატება, პირდაპირი თუ ირიბი, ხშირად ვერ ითანხმებს ზმნა-შემასმენელს რიცხვში, მაგრამ ეს საქმის ვითარებას არ ცვლის, რადგანაც ყოველთვის ვერც ქვემდებარე ითანხმებს ზმნას რიცხვში (§ 56).

როგორც ამ მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, შემასმენელთან სინტაქსური ურთიერთობის თვალსაზრისით ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს შორის არ არის არსებითი განსხვავება. დამატება, პირდაპირი თუ ირიბი, სინტაქსური უფლებით ქვემდებარეს ეტოლება. „ორპირიან ზმნებში, გარდამავალშიცა და გარდაუვალშიც, სუბიექტი და ობიექტი არსებითად ერთნაირი სინტაქსური უფლებით სარგებლობს: სუბიექტის ძალა განელებულია, ობიექტისა — გაძლიერებულია, და ამის შედეგად სინტაქსური დაპირისპირება სუბიექტისა (ქვემდებარისა) და ობიექტისა (დამატებისა) მოხსნილია. დამატება ქვემდებარეს ეტოლება; ტრადიციული ტერმინი რომ ვიხმაროთ, დამატება წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრი კი არაა, არამედ ისევეა მთავარი წევრი, როგორც ქვემდებარე“¹. მაშასადამე, ზოგადად თუ ვიმსჯელებთ. მთავარი წევრებია: შემასმენელი, ქვემდებარე, ირიბი დამატება და პირდაპირი დამატება, ხოლო უბრალო დამატება, განსაზღვრება და გარემოება (სხვადასხვა სახისა) არამთავარი წევრებია.

ხვედრითი წონისა და სინტაქსური ძალის მიხედვით მთავარ წევრებს შორის ერთგვარი გარჩევაცაა. შემასმენელი ძირითადი წევრია, რომელსაც უკავშირდება ფორმის საშუალებით ყველა დანარჩევი მთავარი წევრი. მეორე ადგილს ქვემდებარე იკავებს, ხოლო დამატება (პირდაპირი და ირიბი) მესამე რიგში ექცევა.

¹ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში. საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის შრომებ, ტ. 11, № 2, 1941, 83-197.

§ 25. მთავარ წევრთა რაოდენობა წინადადებაში. მთავარ წევრთა რაოდენობას წინადადებაში ზმნის ფორმა განსაზღვრავს: წინადადებაში იმდენია მთავარი წევრი, რამდენ პირიანიც არის ზმნა ერთის მიმატებით. მაშასადამე, ქართულ მარტივ წინადადებაში მთავარ წევრთა რაოდენობა და შედგენილობა სხვადასხვაგვარია. მაგალითად: ცეცხლი ოდნავლა ბუტბავდა (ვაჟა, 6, 15); ზმნა ერთპირიანი და ამის გამო მთავარი წევრი ორია; ქვემდებარე (ცეცხლი) და შემასმენელი (ბუტბავდა). განრისხებული ბატონი მოსამსახურეებს მიუბრუნდა (ვედ, 3, 15): მიუბრუნდა ორპირიანი გარდაუვალი ზმნაა. მთავარი წევრი სამია: შემასმენელი (მიუბრუნდა), ქვემდებარე (ბატონი) და ირიბი დამატება (მოსამსახურეებს). ნელი სიო ოდნავ არხევდა ფოთლებს (გვეტ. 433): არხევდა ორპირიანი გარდაუვალი ზმნაა. მთავარი წევრი აქაც სამია: შემასმენელი (არხევდა), ქვემდებარე (სიო) და პირდაპირი დამატება (ფოთლებს). შვილმა დედას წერილი მისწერა: აქ ზმნა სამპირიანია და ამის გამო წინადადებაში ოთხი მთავარი წევრია: შემასმენელი (მისწერა), ქვემდებარე (შვილმა), პირდაპირი დამატება (წერილი) და ირიბი დამატება (დედას).

წინადადებაში ზოგჯერ მხოლოდ ერთი მთავარი წევრია. მაგ., „დასავლეთ საქართველოში გუშინ განუწყვეტლივ წვიმდა“ უსუბიექტო ანუ უქვემდებარო წინადადებაა; აქ მთავარი წევრი ერთია: შემასმენელი (წვიმდა).

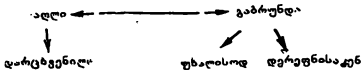
მაშასადამე, ქართული მარტივი წინადადება მთავარ წევრთა შედგენილობის თვალსაზრისით შეიძლება იყოს ერთშემადგენლიანი, ორშემადგენლიანი, სამშემადგენლიანი და ოთხშემადგენლიანი.

შენიშვნა: ქართული გარდაუვალი ზმნა ზოგჯერ თითქოს ოთხი პირის გაგებას იძლევა: დათიკო, თუ კაკი ხარ. [შენ მი] ჩემს ცხენს სიმიინდი მიკმეი (ლორთქ., 59). „მიკმეი“-სთან დაკავშირებულია ქვემდებარე (შენ). პირდაპირი დამატება (სიმიინდი) და ორი ირბი დამატება (მე, ცხენს). I პირი მფლობელი ირიბია, მესამე კი (ცხენს) — კუთვნილი. მაშასადამე, „მიკმეი“-ს თუ ოთხპირიან ზმნად ჩავთვლით, მოცემულ წინადადებაში სულ ხუთი მთავარი წევრი იქნება¹.

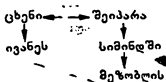
§ 26. არამთავარი წევრები მთავარ და არამთავარ წევრებთან. მთავარი წევრები დამოუკიდებლად აყალიბებენ წინადადებას (ლამე გამოეთხოვა ქვეყანას, ჰავ., 439), ან წარმოადგენენ წინადადების საფუძველს (თუ წინადადებაში არამთავარი წევრებიცაა: პატარა გუგულე ბი თანდათან მოიზარდნენ, გოგ., 36). ისინი წარმოადგენენ წინადადების საყრდენ ცენტრებს, მის მაორგანიზებელ წევრებს, ხოლო

¹ ლ. კოკნაძე, ზმნის ოთხპირიანობისათვის ქართულში; ეურნ. „სომუნისტური აღზრდისათვის“, № 8 — 9, 1937, გვ. 72 — 74; ა. შანძძე, ქართული გოამბიკის საფუძვლები, გვ. 344 — 347.

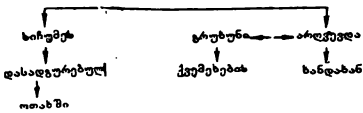
არამთავარი წევრები მათ გარშემო იყრიან თავს. არამთავარი წევრები სინტაქსურად უკავშირდებიან მთავარ წევრებს, ხსნიან მათ, ავრცობენ და მათთან ერთად ქმნიან სიტყვათა შეკავშირებას. გარემოება და უბრალო დამატება ჩვეულებრივ შემასმენელს ახლავს, განსაზღვრება კი — ქვემდებარესა და დამატებას. მაგალითად: დარცხვენილი ძაღლი მუხალინოდ გაბრუნდა და დერეფნისაკენ (ჯაფ., 18). აქ ქვემდებარეს ახლავს განსაზღვრება (დარცხვენილი ძაღლი), შემასმენელს კი ორი გარემოება: ვითარებისა და ადგილისა (უხალისოდ გაბრუნდა დერეფნისაკენ). სქემატურად ეს ასე გამოიხატება:

არამთავარი წევრი შეიძლება ახლდეს თვით არამთავარ წევრსაც. მაგ.: ივანეს ცხენი მეზობლის სიმინდში შეიპარა (გოგ., 8). ამ წინადადებაში არამთავარი წევრებია: ივანეს, სიმინდში და მეზობლის. პირველი ქვემდებარეს ახლავს (ივანეს ცხენი), მეორე — შემასმენელს (სიმინდში შეიპარა), მესამე კი — არამთავარ წევრს (მეზობლის სიმინდში).

„ოთახში დასადგურებულ სიჩუმეს ხანდახან ქვემეხების გრუნუნო არღვევდა (გვეტ. 434), ამ წინადადებაში სამი მთავარი წევრია, ოთხი კი — არამთავარი. ამ უკანასკნელთაგან სამი მთავარ წევრებს ახლავს, ხოლო ერთი — არამთავარს.

§ 27. მეტყველების ნაწილები სინტაქსური თვალსაზრისით. „სინტაქსური თვალსაზრისით სიტყვები ორ ჯგუფად იყოფა: ერთი მხრივ გვაქვს თავისთავადი ანუ დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვები, რომლებიც წევრებად შედიან წინადადებაში, მეორე მხრივ კი — ისე-

თი „სიტყვები“, რომელთაც დამოუკიდებლობა აკლიათ, წინადადების წევრობა არ შეუძლიათ, მაგრამ მეტად საჭირონი არიან წინადადებაში: ისინი მნიშვნელობას უცვლიან წინადადების წევრს ან მთელ წინადადებას და ამით გარკვეულ სამსახურს ასრულებენ¹.

სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა დამოუკიდებლად, სხვა სიტყვების დაუხმარებლად გვაძლევს გარკვეულ წარმოდგენას საგანზე, ამა თუ იმ მოვლენაზე. საგნის ნიშან-თვისებაზე, რაოდენობაზე და სხვ., ე. ი. ასრულებს ამა თუ იმ წევრის სინტაქსურ ფუნქციას. მაგალითად: ნაცრისფერ ცაზე ფერმიხდილი მთვარე ზანტად მიიზღაწნებოდა (ლორთქ., 2, 339). ამ წინადადებაში ექვსი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაა, ე. ი. ექვსი წევრია. სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა ფორმაცვალებადია (სახელები, ზმნები), ანდა ფორმაცვლელი, უფორმო (ზმნიზედები).

სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები, წინადადებაში მოხმარების თვალსაზრისით, ოთხ ჯგუფად იყოფა²; ესენია:

1. სიტყვები, რომელთაც წინადადების გაფორმებისათვის ყველაზე დიდი მნიშვნელობა აქვთ. ესენი არიან ზმნები, რომლებიც წინადადებაში შემასმენლად შედიან. ქართული ზმნა წინადადების დედაძარღვია. აზრის გამოხატვის საშუალებებით მეტყველების სხვა ნაწილები მას ვერ შეედრება. ზმნა ცალკეც გადმოგვეცემს აზრს, ცალკეც წინადადებაა, დანარჩენი სიტყვები კი ცალ-ცალკე თუ ერთად აღებული, არ გამოხატავენ რაიმე გარკვეულ აზრს, მაშასადამე, არც არის წინადადება. ამიტომ არ არის გასაკვირი ის დიდი შეფასება, რომელსაც აძლევდა ზმნას ილია ჭავჭავაძე, რომლის აზრითაც მეტყველების ნაწილებს შორის „მართო ზმნა არის აზრის გამომეტყველი“³. მართლაც, ზმნა სული და გულია ქართული ენისა, ბურჯია მისი.

2. სიტყვები, რომლებიც წინადადებაში ქვემდებარისა და დამატების გადმოსაცემად არიან გამოყენებული, ასეთებია: არსებითი სახელები, ნაცვალსახელები (პირისა, კითხვითი...), საწყისები, მოქმედებითი გვარის მიმღობანი, წილობითი რიცხვითი სახელები.

3. სიტყვები, რომლებიც წინადადებაში არსებითი სახელით ან გრამატიკულად მასთან გათანაბრებული სიტყვით გადმოცემული წევრის განსაზღვრებად იხმარება. ასეთი სიტყვებია: ზედსართავი სახელები, რიცხვითი სახელები (რაოდენობითი და რიგობითი), ზოგი ნაცვალსახელი (კუთვნილებითი...) და ვნებითი გვარის მიმღობანი.

4. სიტყვები, რომლებიც ზმნასთან არიან დაკავშირებული და მის „განსაზღვრებად გვევლინებიან, ე. ი. გარემოებას აღნიშნავენ (აღვილისას, ღროისას და სხვ.)“⁴. ასეთი სიტყვებია ზმნიზედები.

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 36. 2 იქვე. 3 ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953, გვ. 52. 4 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 36.

5. „სიტყვები“, რომლებიც ცალკე, ე. ი. დამოუკიდებლად, არ მიგვითითებენ არც საგანზე, არც საგნის ნიშან-თვისებაზე, არც მოქმედება-მდგომარეობაზე, არც გარემოებაზე... ასეთი სიტყვებია დამხმარე სიტყვები (თანდებული, ნაწილაკი, კავშირი), რომელთაც, საზოგადოდ, წინადადების წევრობა არ შეუძლიათ, მაგრამ გარკვეული როლი აქვთ დაკისრებული და ერთმანეთისაგან სხვადასხვა ნიშნით განსხვავდებიან. ასე, მაგალითად, კავშირი აერთებს ორ სიტყვას (ორ წევრს), ანდა ორ წინადადებას და გარკვეულ მიმართებას ამყარებს მათ შორის. თანდებული (აგრეთვე ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით) დაერთვის სახელს ამა თუ იმ ბრუნვაში და მასთან ერთად გადმოსცემს წინადადების წევრს. ნაწილაკი კი დაერთვის როგორც სახელს, ისე ზმნასა და ზმნიზედასაც, ე. ი. ახლავს ამა თუ იმ წევრს.

6. ენაში გამოიყოფა ერთი ჯგუფი სიტყვებისა, რომლებიც სხვა სიტყვებთან სინტაქსურ კავშირს მოკლებული არიან, „მაგრამ სხვა სიტყვებს უპირისპირდებიან როგორც წინადადების ეკვივალენტები“¹. ასეთი სიტყვებია შორისდებულები.

ამა თუ იმ მეტყველების ნაწილთან დაკავშირებულია რომელიმე ძირითადი სინტაქსური ფუნქცია, მაგრამ ენებში განუწყვეტლევ მიმდინარეობს სიტყვის ერთი მეტყველების ნაწილიდან სხვა მეტყველების ნაწილში გადასვლის პროცესი, ე. ი. გადანაცვლება ერთიდან მეორეში, და ამის შედეგად მისი სხვა სინტაქსური ფუნქციით აღჭურვა. ეს პროცესი არც ქართულისათვის არის უცხო. ამის შედეგია სუბსტანტივაცია, ადიექტივიზაცია, ადვერბიალიზაცია. ასე, მაგალითად, ზედსართავი სახელი წინადადებაში განსაზღვრებაა (მაღალი სახლი), მაგრამ ის შეიძლება არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოვიყენოთ და ქვემდებარე ან დამატება გამოხატოს. მაგალითად: ამის გაგონებაზე მაღალმა, რომელსაც აბესალომი რქმეოდა, თვალები დააბრიალა (ს. კლდ., 105). მაღალმა ქვემდებარეა.

დამოუკიდებელი სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა შეიძლება დასუსტდეს და ის დამხმარე სიტყვად იქცეს. მაგ., უნდა ორპირიანი ზმნა და შემასმენლად შედის ასეთ წინადადებაში: მას სწავლა გულით უნდა. ეგვივე უნდა დამხმარე სიტყვაა, როცა ვამბობთ: ვაუკაცს ვაუკაცობა ყველგან უნდა ეტყობოდეს (ყაზ., 2, 35).

დამხმარე სიტყვა, თავის მხრივ, შეიძლება სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის მნიშვნელობით იქნეს გამოყენებული. მაგალითად, „და“ კავშირია წინადადებაში: მინდორი და ველი ყვავის (ერ.), მაგრამ არსებითი სახელის მნიშვნელობით არის გამოყენებული და ქვემდებარეა შემდეგს წინადადებაში: და მაჭგუფებელი კავშირია.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 36.

სახელის მნიშვნელობით შეიძლება გამოყენებულ იქნეს შორის-
დებულიც. მაგალითად: ტკივილისაგან ვაი წამოიძახა. ვაი აქ სახე-
ლია და, როგორც წინადადების წევრი, პირდაპირი დამატებაა.

შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი

§ 28. შემასმენლის რაობა. კითხვები. შემასმენელი წინადადების ძირითადი წევრია, რომელიც გამოხატავს საგნის მოქმედებას (ბულბული გალობს), მდგომარეობას (ბავშვი წევს), გრძნობითს და მოკიდებულებას ერთი საგნისას მეორისადმი (დედას შვილი უყვარს), ყოლა-ქონებას (ვანოს ორი შვილი ჰყავს, ვანოს წიგნი აქვს), რა მოსდის საგანს (სითბოსაგან რკინა ფართოვდება), როგორია საგანი (შაქარი ტკბილია), ვინ არის ან რა არის საგანი (ის კაცი ილია წინამძღვარი შვილია, ჰვა; ია ყვავილია) და სხვ.

შემასმენელი ზმნის პირიანი ფორმით ან პირიანი ფორმის მონაწილეობით გადმოიციემა. ზმნა მდიდარია გრამატიკული კატეგორიებით და ამის გამო ერთდროულად მრავალ ცნებას გამოხატავს. ამიტომაც შემასმენელიც ისეთივე მდიდარი შინაარსის, ე. ი. მრავალი ცნების, გამოხატველია, როგორისაც თვით ის ზმნა, რომლითაც შემასმენელია გადმოციემული.

მარტივი წინადადების სტრუქტურა, მისი ყალიბი ზმნის ფორმაშია მოცემული: ზმნის ფორმა განსაზღვრავს საყრდენ ანუ მთავარ წევრთა რაოდენობას წინადადებაში. ზმნა-შემასმენელი აფორმებს წინადადებას და აძლევს მას დამთავრებულ სახეს (§2). მასთან ფორმის საშუალებით დაკავშირებულია სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა ფარდისახელები, წინადადების მთავარი წევრები (ქვემდებარე, ირიბი დამატება, პირდაპირი დამატება). უმეტესად მასვე უკავშირდება წინადადების არამთავარი წევრებიც — უბრალო დამატება და გარემოება. სიტყვათა შეკავშირების თვალსაზრისით ზმნა-შემასმენელს ვერც ერთი წევრი ვერ შეეღრება. ის, ცალკე აღებულიც, წინადადებაა. მაშასადამე, შემასმენელი არა მარტო ერთ-ერთი მთავარი წევრია წინადადებისა, არამედ სხვა მთავარ წევრთა შემცველიც.

შემასმენელი, გარდა ზემოთ აღნიშნული შემთხვევებისა (§ 23), ამ თუ იმ კითხვაზე მოგვიგებს. ეს კითხვებია: რას შვრება? რას იზამს? რა ქნა? რა მოსდის? როგორია? და სხვ. კითხვაში შემავალი ზმნა შემასმენელს შესაბამისი მწკრივის, პირისა და რიცხვის ფორმით შეეწყობა.

შემასმენელი ორგვარია: მარტივი და შედგენილი. მარტივი შემასმენელი ზმნის ამა თუ იმ მწკრივის ფორმით გადმოიციემა, შედგენილი

კი ბრუნებადი სიტყვითა და მეშველი ზმნით. მაგ.: ეზოში ციციანთე-
ლები და ფ რ ი ნ ა ვ დ ნ ე ნ (გვეტ. 314); მე და ის დიდი მ გ გ ო ბ რ ე -
ბ ი ვ ი ყ ა ვ ი თ (ლომ., 381). და ფ რ ი ნ ა ვ დ ნ ე ნ მარტივი შემასმენე-
ლია, მე გ ო ბ რ ე ბ ი ვ ი ყ ა ვ ი თ — შედგენილი.

§ 29. მარტივი შემასმენელი. მარტივია შემასმენელი, რომელიც
ზმნის უღლების ფორმით არის გადმოცემული. მწკრივის ერთი ფორ-
მა, რომლითაც შემასმენელია გადმოცემული, შეიცავს ლექსიკურ
მნიშვნელობასაც და კატეგორიებსაც (პირს, რიცხვს, დროს, კილოს
და სხვ.). მაგ.: მთის წვერზე წამოგებული მზე ხალისიანად ბ რ წ ყ ი -
ნ ა ვ დ ა ფოთლებზე ცვარი კ ა მ კ ა მ ე ბ დ ა (გვეტ., 150); ტალავერ-
ში სიჩუმე ჩ ა მ ო ვ ა რ დ ა (კ. ლორთ., 2, 237).

მარტივი შემასმენელი ზოგჯერ იმ სახელისაგან ნაწარმოები ზმნის
ფორმაა, რომლითაც ქვემდებარეა გადმოცემული: მისი და ვ თ ა -
რი ძველებურად ველარ და ვ თ რ ო ბ დ ა (კ. ლორთქ.); თ ე მ ი ძველე-
ბურად ველარ თ ე მ ო ბ ს (ჯავ.).

ზოგი გარდაუვალი ზმნა (IV უღლების ზმნები) აწმყოს მწკრივის
პირველსა და მეორე პირში რთული ფორმითაა წარმოდგენილი (მე-
სამე პირში მარტივი ფორმაა): ვღგავარ, ვღგავართ; დგახარ, დგა-
ხართ...

რთულია ერთპირიან გარდაუვალ ზმნათა ფორმები III სერიის
სამსავე მწკრივში, ხოლო ორპირიანი გარდაუვალისა — 1-ლ თურ-
მეობ-თში, გავზრდილვარ, გაზრდილხარ... გავზრდილიყავ, გაზრდილი-
ყავ, გაზრდილიყო; გავზრდილიყო, გაზრდილიყო, გაზრდილიყოს... მივ-
სალმებივარ, მისალმებიხარ... რთულია აგრეთვე გარდამავალ ზმნათა
1-ლი თურმეობითის ფორმები I და II ობიექტურ პირში (წარმოშობით
სუბიექტურში): ავუშენებივარ, აუშენებიხარ... ასეთი რთული ფორ-
მები მწკრივის ფორმებია, ე. ი. შედის ზმნის უღლების სისტემაში, და
ამიტომ მარტივ შემასმენლად მიიჩნევა.

მარტივ შემასმენლად მიიჩნევა რთული ზმნებით გადმოცემული
შემასმენელიც: უზრუნველყო, უგულვებელყო, ცხადყო, შეურაცხყო!
რამდენიმე ზმნა-წარმოშობით შედგენილი შემასმენელია, ამჟამად
კი — მარტივი: ცივა (<ცივ არს), თბილა (<თბილ არს), ცხელა
(<ცხელ არს), გრილა (<გრილ არს), ბნელა (<ბნელ არს), ვარგა
(<ვარგ არს), კმარა (<კმარის <კმა არის)².

რთული ზმნები უფრო ფართოდ იყო გავცელებული ძველ ქარ-
თულში, ვიდრე ახალში. ასეთი ზმნები ისტორიულად წარმომდგარი
არიან ზმნა-შემასმენლისა და მასთან სინტაქსურად დაკავშირებული

1 კ. თევზაძე, რთული ზმნის მიმართება შედგენილ შემასმენელთან: ა. ს. პუ-
შკინის სახ. თბილისის სახელ. პედინსტიტუტის შრომები, ტ. 14, 1959, გვ. 185 —
191. 2 ა. შანიძე, ქართული: გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 546 — 548.

წვერის ქვემდებარის, დამატების...) შეერთებისაგან, ან კიდევ შედგენილი შემასმენლის კომპონენტთა შერწყმის შედეგად¹.

მარტივი შემასმენელი ხშირად გართულებული სახითაც გვხვდება.

(ა) მარტივი შემასმენელი გამოხატულია ერთი და იმავე ზმნის განმეორებით. გამოხატავს მოქმედების ინტენსივობას, გახანგრძლივებულ პროცესს, მოქმედების ცდის არაერთხელობას. ასეთი განმეორება ჩვეულებრივია, როცა ზმნა წყვეტილის მწკრივის ფორმაა უსრული ასპექტისა. მაგ.: ი თ მ ი ნ ა, ი თ მ ი ნ ა ბიძინამ, მაგრამ ველარ შოითმინა... (რახ., 367).

(ბ) გართულებული მარტივი შემასმენელი გადმოცემულია შერწყმული ზმნებით, „რომლებიც ერთად იხმარება, მაგრამ პირველი ბოლო-შეკვეცილია, მეორე კი სრული ფორმითაა წარმოდგენილი. შეიჩწყმება ხოლმე სინონიმური ან კონტრასტული შინაარსის მქონე ზმნები, ან კიდევ (და ეს უფრო ხშირად ხდება) ერთი და იმავე ფუძისაგან სხვადასხვა ზმნისწინით ნაწარმოები ზმნები“². მაგ.: და წყნარდ-დადღუშდა მდინარეც (ვაჟა); მამალი მდიდურად მიღიშოდიოდა (ვაჟა, 5, 151).

გ) მარტივი შემასმენელი შეიძლება გართულებულ იქნეს დამხმარე სიტყვების (ნაწილაკების) დართვით. ასე, მაგალითად, ზოგიერთი ნაწილაკი აწარმოებს კილოს ფორმას (ნუ მიღიხარ! არ წახვიდე!), ზოგი შესაძლებლობა-ვარაუდს გამოხატავს (შეიძლება, იქნებ, ეგებ), ზოგი კიდევ უნახაობას (თურმე), განმეორებულ მოქმედებას (ხოლმე) და სხვ. ზოგი ნაწილაკი მხოლოდ ერთი რომელიმე კილოს ფორმასთან იხმარება. ასეთია, მაგალითად, „უნდა“, რომელიც I ან II კავშირებითის ფორმას ახლავს, ან კიდევ მეორე თურმეობითისას, რომელიც მესამე კავშირებითის ნაცვლად არის ნახმარებ. ზმნა-შემასმენელს ერთდროულად შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ნაწილაკი. ნაწილაკები სხვა ელფერს აძლევენ შემასმენელს, მეტ-ნაკლებად ცვლიან მის მოღალაობას. მაგალითები, სპილოს ლომსავეთ ცალკე ცხოვრება არ მოსწონს (გოგ., 182); ვაჟაკი ერთხელ გადაფურთხებულს ველარ ალოკავს (ყაზ., 2, 314); ვაჟაკს ვაჟაკობა ყველგან უნდა ეტყობოდეს (ყაზ., 2, 35); [კურდღელს] შიშით კინაღამ გული გაუსკდა (წერ.); ვერ ხედავ, ლამის ცა ჩამოიქცეს (ვაჟ.); ზამთრობით მგელი ესტუმრება ხოლმე ხმელს წიფელს (ვაჟა).

§ 80. შედგენილი შემასმენელი. შედგენილი შემასმენელი ორი ნაწილისაგან შედგება: ბრუნებადი სიტყვისა და ზმნის პირიანი ფორ-

¹ ქ. თევზაძე, რთული ზმნები ძველ ქართულში: პუშკინის სახ. თბილისის სახელ. პედინსტიტუტის შრომები, ტ. 13, 1959, გვ. 398—409. ² ა. შანშიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 514. ³ ძმ. გვ. გვ. 636.

მისაგან. მაგ.: ისინი ჩვენი მეგობრები არიან (გოგ., 90). ისინი ქვემდებარება, მეგობრები არიან კი შედგენილი შემასმენელია, რომლის პირველი ნაწილი სახელია, მეორე კი — ზმნა. შემასმენლის ლექსიკურ მნიშვნელობას, ბრუნებადი სიტყვა გამოხატავს, შედგენილ შემასმენელში შემავალ ზმნას კი დაკარგული აქვს დამოუკიდებლობა და დამხმარე ანუ მეშველი სიტყვის როლს ასრულებს: ამყარებს კავშირს ქვემდებარესა და შედგენილ შემასმენელში შემავალ სახელს შორის და გამოხატავს ზმნურ კატეგორიებს: მწკრივს, პირს, რიცხვს, დროს, კილოს. რადგანაც შედგენილი შემასმენლის ბრუნებადი ნაწილი ჩვეულებრივ სახელია ან მორფოლოგიურად მასთან გათანაბრებული სახელზმნა, ამიტომ მას შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ჰქვია, დამხმარე ანუ მეშველ ზმნას კი — ზმნური ნაწილი. მაშასადამე, მეგობრები შედგენილი. შემასმენლის სახელადი ნაწილია, არიან კი — ზმნური. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის აღსანიშნავად სპეციალურ ლიტერატურაში ნახმარია სხვა ტერმინიც: შემასმენლისი¹. შედგენილ შემასმენელს რთულსაც უწოდებენ, შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს — თანააერთს, პრედიკატივს, სახელითსა თუ სახელურ ნაწილს, ხოლო ზმნურ ნაწილს — საერთსა და კოპულას. ჩვენ ვამჯობინებთ ტერმინებს: შედგენილი შემასმენელი, სახელადი ნაწილი, ზმნური ნაწილი.

ზოგჯერ შემასმენლის გამოხატვა მთლიანად სახელს აქვს დაკარგებული, მეშველი ზმნა კი ჩავარდნილია, გამოტოვებულია. მაგალითები: ჩემი სათქმელიც ეგ არის!... შენ — ს ტ უ მ ა რ ი და ჩეუ — მ ა ს პ ი ნ ძ ე ლ ი (წერ., 1, 265); შენ — მამა, მე — შვილიო, მითხრა (ეგა, 6, 146).

შედგენილი შემასმენელი შეიძლება გართულებულ იქნეს დამხმარე სიტყვებით, მოდალური სიტყვებითა და ნაწილაკებით, სიტყვათა შეკავშირებით: ვაჟაკი ხარ, ლაჩარი ნუ იქნები (გაბ., 61); იგი შეწუხებული უნდა ყოფილიყო (კლდ., 110).

§ 31. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის გადმოცემა. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი უმეტესად ზედსართავი სახელით, არსებითი სახელითა და მიმღობით გადმოიცემა, უფრო იშვიათად კი — რიცხვითი სახელით, ნაცვალსახელითა და საწყისით.

ამათგან სახელადი ნაწილის გადმოსაცემად ძირითადია არსებითი სახელი. რომელიც ხშირად ჩავარდნილია (გამოტოვებულია) და მის ადგილს იკავებს მსაზღვრელი სიტყვა (ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი, მიმღობა).

¹ ი. იმნაიშვილი, წრფელობითი ბრუნვის საკითხოსათვის საკუთარ სახელეზში: პუშკინის სახ. თბილისის სამსწ. ინსტ. შრომები, ტ. III 1943, გვ. 269, მისივე შედგენილი შემასმენელი ქართულში: იმავე ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, 1948, გვ. 188.

ა) სახელადი ნაწილი არსებითი სახელია: ცაცა და ვანო დ ა მ მ ა ნ ი ი ყ ვ ნ ე ნ (ველ., 3, 8).

ბ) სახელადი ნაწილი ზედსართავი სახელია: სანდრო თუმცა ზ ა რ მ ა ც ი ი ყ ო , მაგრამ გული კი კ ე თ ი ლ ი ჰ ჰ ო ნ დ ა (გოგ., 19).

გ) სახელადი ნაწილი მიმღობაა: ეს კაცი დაჰ რ ი ლ ი უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო (ყაზ., 1, 52); მამ საქმე გ ა ჩ ა ლ ხ უ ლ ი ყ ო ფ ი ლ ა (ყაზ.).

დ) სახელადი ნაწილი რიცხვითი სახელია: — ისე გამოვიცნო? მამ კარგი, ო ც - დ ა - ა თ ი ი ქ ნ ე ბ ა (ჰავ., 331); თუ კაცი ვარ, ო რ მ ო ც ი უ ნ დ ა ი ყ ო ს (ჰავ., 331).

ე) სახელადი ნაწილი ნაცვალსახელია: მათის ზრუნვის საგანი შე ნ ხ ა რ და შე ნ ი ქ ნ ე ბ ი (ჰავ., 97); ... მომავალი ჩ ვ ე ნ ი ა (ჰავ., 97).

ვ) სახელადი ნაწილი საწყისია: ცოლ-ჰმრის აშლა მეზობელს გ ა ყ რ ა ე გ ო ნ ა ო (ანდ.).

ქვემდებარე და შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ზოგჯერ ერთი და იმავე სიტყვით არის გადმოცემული: უსწავლელის ყ ო ფ ნ ა რ ა ყ ო ფ ნ ა ა , უსწავლელის ს ი ც ო ც ხ ლ ე რ ა ს ი ც ო ც ხ ლ ე ა (ვაჟა); ჩვენი ს ო ფ ე ლ ი ლამაზი სოფელია (ო. იოს.).

§ 82. სახელადი ნაწილის ბრუნვა. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ძველ ქართულში ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი. მაგ.: მე ვარ ჰ ა ნ უ კ , მე ვარ კ ა ც და მისთ. ახალ ქართულში სახელადი ნაწილი ფუძის სახით იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს. მაგ.: არ იყო ხ ნ ი ე რ , მაგრამ ვით წმინდანს სულის სიმაღლე ზედ დასრეწოდა (ჰავ., 187). შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი თანაშედროვე ქართულში ჩვეულებრივ სახელობით ბრუნვაში დგას (მხოლოდითში ან მრავლობითში). მაგ.: მე მ წ ე რ ა ლ ო გახლავარ (ჰავ., 251); საათი მაღლა იყო ჩ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი (წერ., 1, 17); ჩვენ თქვენი ს ტ ტ უ მ რ ე ბ ი ვართ (ყაზ., 1, 319).

შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად იშვიათად 1-ლი და მე-2 პირის უბრუნველ ნაწილსახელებაც გვხვდება: ... ეხლა დედამ მომაგონა, რომ იმათი მწყემსი მე ვიყავი (ვაჟა, 5, 170); ის გვადი ბიგვა მე ვარ, ჰირიმე (ქიაჩ., 3, 223).

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ზოგჯერ ნანათესაობ-თარი სახელობითია, რომელიც, როცა მხოლოდით რიცხვშია. გარეგნულად არ განსხვავდება ნათესაობითის ფორმისაგან, მრავლობითში დასმისას კი ნათესაობით-სახელობითის რთული ფორმა მკაფიოდ არის წარმოჩენილი. მაგ.: ვასო კარგი გ უ ლ ი ს ა ა (ვაჟა, 5, 29); მიიმუნები სხვადასხვა ჯ ი მ ი ს ა ნ ი ა რ ი ა ნ (გოგ., 189); ისინი სხვა-ნაირი მ ო ღ გ მ ი ს ა ნ ი ა რ ი ა ნ (გვეტ., 128).

ნათესაობითის ფორმა ხშირად იხმარება წლოვანების გადმოსაცემად. მაშინ თორმეტის წლისა ვიყავი (ვაგ., 152); მაშინ შევიქენ მეცოცის წლისა (ვაგ., 155); შენ სამი წლისა იქნებოდი (ვაგ., 345).

უნდა ვივარაუდოთ, რომ დასახელებულ შემთხვევებში გამოტოვებულია სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი, ე. ი. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი, რომლის ადგილსაც მართული განსაზღვრება იკავებს. ამას მოწმობს თუნდაც ისეთი შემთხვევები, როცა ასეთი სახელი წარმოდგენილია და მის გამოტოვებას არ აქვს ადგილი: მე მაშინ ოცდახუთი წლის ვაჟაკი ვიქნებოდი (ლომ., 167); [პეპია] ოცი წლის ბიჭი გეგონებოდა (ვაგ., 313).

სახელადი ნაწილი გვხვდება აგრეთვე მიცემითსა და ვითარებითში¹. ვითარებითში დასმულ სახელად ნაწილს, თუ ის ზედსართავისაგან არის მიღებული, ზმნიზედის მნიშვნელობა აქვს. მაგ.: ეს უფრო უხვფათოს გახდიდა გზას (გვეტ., 558); დედოფლად იყო ჩვენი ნაცნობი ინგილო ქალი (გოგ., 270); დილაზედ ავადმყოფი უარესად შეიქმნა (კლდ.); ბალღი ვიყავ და ბაღლად ვარჩები (ლ. ასათ.).

სახელად ნაწილად რაოდენობითი რიცხვითი სახელის მდებარეობისა ვითარებითი ბრუნვის ფორმაც გვხვდება: [ბასკები] რიცხვით ერთ მილიონამდე არიან (ვაგ., 3, 227).

§ 33. შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი. ზმნათა დიდზე დიდი უმეტესობა წინადადებაში მარტივი შემასმენელია. რამდენიმე ზმნა კი ხან მარტივი შემასმენელია, ხან მეშველი. მეშველი ზმნა ჩვეულებრივ გარდაუვალია, იშვიათად — გარდამავალიც. ყველაზე ხშირად შედგენილი შემასმენლის ზმნურ ნაწილად ვარდა მისი მონაცვლე ზმნები გვხვდება.

1. ვარ. ამ ზმნას მხოლოდ აწმყოს მწკრივის ფორმები მოეპოვება: ვარ, ხარ, არის, ვართ, ხართ, არიან. მყოფადის წრეში მას ენაცვლება ვიქნებო (ვიქნებოდი, ვიქნებოდე), მეორე და მესამე სერიის მწკრივები კი ყოფა ზმნისაგან აქვს შეესებულებული. მაგ.: ჩვენ ახალგაზრდები ვართ (რაზ., 345); შენ ჰკვიანი გოგო ხარ (გვ., 268); ისინი დაბინავებულნი იქნებიან (ვაჟა, 5, 97); ვახშმობა გადასული იქნებოდა (რაზ., 78); გამიხარდი განთქმული მონადირე იყო (ვაჟა, 6, 134); ვაჟაკი პირდაპირი უნდა იყოს (ყაზ., 1, 87); ეს ძალღი ისევ ცოცხალი ყოფილა (ლომ., 336).

1 ი. იმნაიშვილი, შედგენილი შემასმენელი ქართულში, გვ. 194. 2 სიმართლეს არ შეეფერება, თითქოს თანასაერთად ხშირად გვხვდებოდეს ზმნებუდა (განსაკუთრებით ადგილისა). მაგ., „ბავშვი აქ არის“, „შენ შორს ხარ“ და მისთანა, მაგალითებში არის და ხარ მარტივი შემასმენლებია, აქ და შორს კი — ადგილის გარეშობა.

ვარ ზმნის შესამე პირის ფორმა ხშირად შეკვეცილია, დარჩენილია მარტო თავკიდური ა, რომელიც შეერთებულია სახელად ნაწილთან ან რომელიმე სხვა სიტყვასთან.

ა) ა შეერთებულია სახელად ნაწილთან: შოშია ლამაზი ფ რ ი ნ ვ ე ლ ი ა (გოგ., 124); პირიმზე მზის მ ო ტ რ ფ ი ა ლ ე ა (ვაჟა, 5, 238).

ბ) ა შეერთებულია სხვა სიტყვასთან, თვით ქვემდებარესთანაც კი: ფშატაძე დიდს საქმეებშია გ ა ბ მ უ ლ ი (ვაჟა, 5, 292); არც ერთი საქმე არაა პ ა ტ ა რ ა, რომელიც ხალხის კეთილდღეობას ემსახურება (ს. კლდ., 8) ...უზარმაზარი მთებია ა ყ უ დ ე ბ უ ლ ი (ლომ., 271).

მოყვანილ მაგალითებში შემასმენლებია: ა (რის) გაბმული, ა(რის) პატარა, ა(რის) აყუდებული.

ა ზოგჯერ მარტივი შემასმენლის შეკვეცით არის მიღებული: გარეთ საშინელი სიცივეა (რაზ., 20); გზის პირად ერთი ტალახიანი მოედანია (წერ.); ირგვლივ მთებია, დიდრონი (ვაჟა). ს ი ც ი ვ ე, მ ო ე დ ა ნ ი და მ თ ე ბ ი ქვემდებარეებია, ა(რის) კი სამსავე შემთხვევაში მარტივი შემასმენელია (და არა შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი). მაშასადამე, დასახელებულ მაგალითებში ორი დამოუკიდებელი წევრი ერთ სიტყვად არის წარმოდგენილი.

„არის“ ერთპირიანი ზმნაა, ორპირიანად ის არ გადაკეთდება და თუ წინადადებაში, სადაც ეს ზმნა შედგენილი შემასმენლის ნაწილია, ორპირიანი ფორმაა საჭირო, მაშინ მას ენაცვლება „მაქვს“ ან „მყავს“. პირველი („მაქვს“) მაშინ, თუ შედგენილ შემასმენელთან სახელობით ბრუნვაში შეწყობილი სახელი უსულო საგანს აღნიშნავს, და მეორე („მყავს“) მაშინ, თუ ასეთად სულიერი საგანია¹. მაგ.: წერილი გაგზავნილი მაქვს = ჩემი წერილი გაგზავნილია. ბავშვი გაგზავნილი მყავს = ჩემი ბავშვი გაგზავნილია. ამ ზმნებს მეორე სერიის მწკრივები აკლიათ, მყოფადის წრის მწკრივებში კი იმავე ძირისაგან ნაწარმოები ენიანი ვნებითი ენაცვლება (მექნება, ძეყოლება...), შესამე სერიაში კი გვაქვს მქონია (მქონოდა, მქონოდეს), მყოლია (მყოლოდა, მყოლოდეს). მაგ.: თვალები დახუჭული მაქვს (წერ., 1, 205); ზოგს ძალს ყურები აცქვეტილი აქვს (გოგ., 165); ონისეს თავი დახრილი ჰქონდა (ვაზ., 2, 457); ჩემი გეგმა შესრულებული მექნება (ს. კლდ., 1, 145); გალიაში დედლებთან ერთად მამალიც ჰყავდა დამწყვდეული (ვაჟა, 6, 195); ცოლ-შვილი შეხიზნული ჰყავდა სიმამრთან აჭარაში (გვეტ.); მე თავის დროზე გაფრთხილებული მყავდით ყველანი (ს. კლდ.).

„არის“ ზმნას I-ლსა და მე-3 სუბიექტურ პირში ენაცვლება გახლავს (ერთპირიანი ზმნის მნიშვნელობით). ეს ზმნა „ლექსიკურად

1 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, 11, სინტაქსი, 1963, გვ. 13.

იგივეა, რაც „არის“, ოღონდ იხმარება მორიდებულ საუბარში, რომელიც უმცროსისაგან უფროსისადმია მიმართული“¹. ამ ზმნას მე-2 სუბიექტური პირის ფორმა აკლია. აქ მას ენაცვლება ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ი. ორივე დასახელებული ზმნა იხმარება შედგენილი შემასმენლის ზმნურ ნაწილად. მაგ.: მე მწერალი გახლავართ (ჰავ., 251); ქორი ორივე ფეხებით გახლავსთ ჩამოკიდებულნი (წერ., 1, 235); რუსუდანი ჰკვიანი, გამოცდილი მანდილოსანი ბრძახდება (ლომ., 293); თქვენ ვინა ბრძანდებით? (ჰავ.). მარტივი შემასმენელი, რომელიც სტატიკური ზმნით არის გადმოცემული, შეიძლება შეეცვალოს „წინადადებაში შედგენილი შემასმენლით, რომელშიც ვნებითის მიმღობა შედის: სთესია — დათესილია, სწერია — დაწერილია, ჰმარხია — დამარხულია, ანთია — დანთებულია, აწყვია — დაწყობილია, აბარია — მიბარებული აქვს (ან ჩაბარებული აქვს) და მისთ... მაშასადამე, სტატიკური ზმნა — ეს არის ფორმა, რომელსაც შეუძლია თამამად შეეცვალოს პასივის მიმღობიანი შედგენილი შემასმენელი. ამიტომ, სადაც სტატიკური ფორმა არა გვაქვს, იქ სწორედ ასეთი შემასმენელი იხმარება: „იმ მარნის უკანა კედელზედ ამოყვანილი გახლდათ ერთი პატარა ოთახი მოაჯირითურთ. მოაჯირს ეკრა ზედ მერცხლის ბუდესავით ერთი მცირედი ფიცრული“ (ჰავ., „კაც.-ად.“). „მიკვრა“ ზმნას აქვს სტატიკური ფორმა (აკრავს — ეკრა), „ამოყვანას“ კი — არა. ამიტომ ერთ შემთხვევაში ნახმარია სტატიკური ფორმა („ეკრა“), მეორე შემთხვევაში — მეშველზმნიანი მიმღობა: „ამოყვანილი გახლდათ“ = ამოყვანილი იყო“².

მეშველი ზმნის მნიშვნელობით იხმარება აგრეთვე რამდენიმე სხვა ზმნაც: გახდა, დარჩა, ჰგონია, გამოდგა, გამოვა, ჩანს და სხვ.

ა) ...ონისეს გული ჩვილდებოდა და მორჩილი ხდებოდა (ყაზ., 2, 456); პატარა შიმელები დიდი ხეები გახდნენ (რაზ., 148); [კამეჩს] ზაქობაში გატარებული დრო სანატრელი გაუხდა (რაზ., 230).

ბ) აბესალომიც კმაყოფილი რჩებოდა (არაგვ., 276); მოხუცებული ძალიან კმაყოფილი დარჩა (ელდ., 1, 149); მეზობელ სანარიელებს ეს ამბავი შეუნიშნავი არ დარჩენიათ (ქიაჩ., 3, 191).

გ) ავს კაცს ყოველი კაცი თავისი მსგავსი ჰგონია (საბა, 132); დედას შვილი ისევ ლოგინში მწოლარე ეგონა (ჰავ., 440).

დ) [ბუთქია] სამ-ოთხ დღეში უშველებელი ძაღლი დადგება!..

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 194.

2 იქვე, § 387, გვ. 324.

(ქიაჩ., 3, 94); ბეჟანი დიას მოხერხებული ყმაწვილი დადგა (ჭავ.).

ე) რა ვუყოთ, თუ ეს სარკე გაბზარული გამოდგება და შიგა-და-შიგ ლაქებიანიცა; (ჭავ., 388); ჩვენი შიში ტყუილი გამოდგა (გოგ.).

ვ) დასვენებოც ეკვიტანელი ჩანს (გ. ახვლ., 137); გარეგნულად მანუჩა ჩიაკაცი ჩანდა (ქიაჩ., 3, 267).

ზ) იგი ნიკიერი აღმოჩნდა (ქიაჩ., 3, 269); კედელი წნელი სა აღმოჩნდა (გვეტ., 463).

თ) „უიშე!.. ჩემი გაზრდილი ნუ მომიკვდება, ეს ბავშვი ისე იციანის, რომ სწორედ სულელი გამოვაო!“ (წერ., 1, 4); ...თქვენც დედათქვენსავით მოსისხლენი და მტაცებლები გამოხვალთ! (რაზ., 388).

ზოგჯერ შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი წარმოდგენილია, მეშველი ზმნა იგულისხმება: — ტანკისტი იყავით? — ტანკისტი (ო. იოს.); ცა იყო ნაზი და წმინდა (ლეონ.); დილა წყნარი იყო და მზიანი (გ. რჩ.).

§ 34. აღწერილობითი ვნებითი შემასმენლად. „ზოგიერთ ზმნას არ უხერხდება ვნებითის ფორმათა წარმოება. ამიტომ მათ მაგიერობას ეწევა აღწერილობითი, ანუ პერიფრასტული ფორმები, რომლებიც ასეა ნაწარმოები: საულღებელი ზმნა ვნ. წარსულ-დროიანი მიმღობის სახით არის წარმოდგენილი, ხოლო მწკრივის წარმოება მეშველ ზმნას აქვს დაკისრებული. მეშველად გამოყენებულია „იქნება“, „იქნა“. ამ მოვლენას სრულ-სახიან ზმნებში აქვს ადგილი, მაშასადამე, აღწერილობითი ვნებითი არ შეიძლება აწმყოს წრეში შეგვხვდეს, რომელიც უსრულ-სახიანი ზმნის კუთვნილებაა! აღწერილობითი ვნებითით გადმოცემული შემასმენლის ნიმუშებია: მოტანილ იქნა (იქნეს, იქნება), დანიშნულ იქნა (იქნეს, იქნება) და მისთ.

აღწერილობითი ანუ პერიფრასტული ვნებითი ახალ ქართულში თანდათან იფართოებს ხმარების არეს და ისეთ ზმნათაგანაც გვაქვს, რომლებიც „დოლად აწარმოებენ ვნებოს“². მაგ., ითქმის: დიინიშნა მასწავლებლად — დანიშნულ იქნა მასწავლებლად, გაირიცხა ინსტიტუტიდან — გარიცხულ იქნა ინსტიტუტიდან და მისთ. მაგრამ აღწერილობითი ვნებითი ერთადერთია, თუ ორპირიან მოქმედებითს არ ეწარმოება სათანადო ვნებითი. მაგ., შეიძინა წიგნები — შეძენილ იქნა წიგნები, წაიყვანა ბავშვი — წაყვანილ იქნა ბავშვი და მისთ.

პერიფრასტული ვნებითი უნდა გარჩეულ იქნეს შედგენილი შემასმენლისაგან. რომელშიც ვნებითის მიმღობა შედის. ასეთი შედგე-

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 304. 2 იქვე, გვ. 304.

ნილი შემასმენელი აწმყოს წრეშიც იხმარება. ამას გარდა, 1:1 სერიაში მას „იყო“ მოუღის და აბა „იქნა“ „თანხა გაღებულია“, „თანხა გაღებული იყო“, „თანხა გაღებული იქნება“. ასეთ შედგენილ შემასმენელს რელატიური ფორმებიც უკეთდება; ამა შემთხვევაში „არის“ ზმნას აწმყოში „აქვს“ და „აყავს“ ენაცვლება: „თანხა გაღებული მაქვს“, თანხა გაღებული მქონდა“, „თანხა გაღებული მექნება“, „ძმა გაგზავნილი მყავს“, „ძმა გაგზავნილი მყავდა“, „ძმა გაგზავნილი მეყოლება“. პერიფრასტული ვნებითი კი მარტოოდენ აბსოლუტურ ფორმებს გვაძლევს. ამას გარდა, რადგანაც ფორმა აბსოლუტურია, აქ აღარ ხდება გარჩევა სულიერსა და უსულოს შორის, როგორც შედგენილ შემასმენელთან, — ყველგან „იქნება“ და „იქნა“ უნდა: „თანხა გაღებულ იქნება“, „თანხა გაღებულ იქნა“, „ძმა გაგზავნილ იქნება“. „ძმა გაგზავნილ იქნა“. როგორც მაგალითებიდან ჩანს, პერიფრასტულ შემასმენელში მიმღეობა ფუძის სახით არის წარმოდგენილი (მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა მიმღეობა მიუძღვის მეშველ ზმნას), შედგენილ შემასმენელში კი მას სახელობითის ნიშანიც ახლავს დღევანდელ ქართულში¹.

სიტყვათა მყარ შეკავშირებას ერთი წევრის მნიშვნელობა აქვს: ბეჟანს ეს სიტყვები ჰქუა ში და უჯდა (ჰავ.); დიდმა ბატონმა. თქვენ იქირა წაილო“ (ჰავ.). „ჰქუაში დაუჯდა“, ე. ი. „მოეწონა“, ხოლო „თქვენი ქირა წაილო“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მოკვდა“.

ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ა

§ 35. ქვემდებარის რაობა. ქვემდებარე. როგორც ვიცით, წინადადების მთავარი წევრია, რომელიც ზმნის სუბიექტური პირის ფარდის სახელით არის გადმოცემული.

ქვემდებარით აღნიშნული საგანი რეალური ვითარების მიხედვით ისევე მრავალფეროვანია, როგორც თვით სუბიექტური პირი, სახელობრ:

ა) რეალურადაც მოქმედია, აქტიურია: არ წ ი ვ მ ა ფრთა ფრთას შემოჰკრა (რახ., 286).

ბ) რეალურად უმოქმედოა: ტყეში ერთი მ უ ხ ა იღვა (ვაჯა, 5, 194).

გ) რეალურად სამოქმედოა: ეს სასურველი ს ი ტ ყ ვ ა თემურა ზისაგან იქნა წარმოთქმული (ლომ., 305).

დ) მოქმედების გამომწვევი მიზეზი თუ საქმის მოთავე და ხელმძღვანელია, ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას კი რეალურად სხვა (resp..

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 304.

ირიბი ობიექტი) ასრულებს: ვნანობ, რომ ესე უსახელოდ მოგეკვლე-
ვინე [მე] (ჭავ., 319).

ე) აღნიშნავს საგანს, რომელიც არც მოქმედია და არც სამოქ-
მედო, რომლის შესახებაც შემასმენელი გადმოგვცემს, თუ რა არის,
როგორია ან რა მდგომარეობაშია ის: ია მშვენიერი პაწაწინა სუნიანი
ყვავილია (რაზ., 143); კარგია გაღვიძებული ა დ ა მ ი ა ნ ი... (ჭავ., 257);
ა ვ ა დ მ ყ ო ფ ი დამშვიდებულია და მისთ.

მაშასადამე, გრამატიკული სუბიექტი და რეალურად მოქმედი სა-
განი ზოგჯერ ერთი და იგივეა, ზოგჯერ — სხვადასხვა, მაგრამ, მიუხე-
დავად ამისა, ერთი რამ ყველა შემთხვევისათვის საერთოა: ქვემდე-
ბარე ყოველთვის ზმნის სუბიექტურ პირთან არის შეწყობილი, ე. ი.
ის წევრია, რომელიც სუბიექტური პირის ფარდია. ეს არის საერთო,
ზოგადი ნიშანი, რომელიც აერთიანებს ქვემდებარის ყველა შემთხვე-
ვას. ამიტომ ბუნებრივია, როცა ქვემდებარის რაობას ამ ზოგადი ნი-
შნის მიხედვით განვსაზღვრავთ.

§ 86. ქვემდებარის გადმოცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით.
ქვემდებარე ჩვეულებრივ სახელითა და სახელზმნით გადმოიცემა. სა-
ხელთაგან უმეტესად არსებითი სახელები და ნაცვალსახელებია (პი-
რისა, კითხვითი) გამოყენებული, სახელზმნათაგან კი — საწყისები და
მოქმედებითი გვარის მიმღობანი. მაგრამ ქვემდებარე შეიძლება გად-
მოიცეს ყოველგვარი სიტყვით, რომელიც არსებითი სახელის მნიშ-
ნელობით არის გამოყენებული. იგი შეიძლება გადმოიცეს აგრეთვე
სიტყვათა შეკავშირებითა და მთელი წინადადებით.

1. არსებითი სახელი ქვემდებარედ: დილის ნ ის ლ ი თანდათან
იფანტებოდა (გვეტ., 352); გაშლილ ზღვაში ნ ა ვ ი ოღნავ ირხეოდა
(გრ. აბ., 221).

2. ზედსართავი სახელი ქვემდებარედ: ც ო ფ ი ა ნ ი უცებ შედ-
გა (რაზ., 354); ლ ო ნ ი ვ რ ე ბ ი წინ მიდიოდნენ, უ ლ ო ნ ო ნ ი კ ი
უკან მისდევდნენ (გოგ., 198).

3. რიცხვითი სახელი ქვემდებარედ: ა ი ე რ თ მ ა გატეხა ნაჭუჭი
და გამოძვრა ბუდეში: მ ა ს მოჰყვა მ ე ო რ ე, მ ე ს ა მ ე, მ ე ო თ ხ ე,
მ ე ხ უ თ ე და მ ე ე ქ ვ ს ე. მაგრამ მ ე შ ვ ი დ ე კ ი ტყუილად აკაკუ-
ნებს შ-გნიდან. ვერ გამოტეხა და ვერა ნაჭუჭი (გოგ., 120).

4. ნაცვალსახელი ქვემდებარედ: მ ე ჩემს ლექსს წავიკითხავ,
შ ე ნ შენი ლექსი წაიკითხე (ვედ., 3, 314); ჩ ვ ე ნ სტუმრები ვართ
(ყაზ., 1, 319); თ ქ ე ე ნ ყმაწვილი კაცი ბრძანდებით (ჭავ., 355); ის ი ნ ი
ქორწილში იყვნენ დაპატიებულნი (ვაჟა, 5, 284); ვ ი ნ შეამკოს ღირ-
სეულად ქართველ გმირთა მხარ-მკლავები? (წერ.).

5. სახელზმნა ქვემდებარედ: საამურია სიცხეში წყალში დ გ ო მ ა
(ვაჟა, 5, 12); შორიდან ბულბულის კ ვ ნ ე ს ა-გ ა ლ ო ბ ა ისმოდა

(ვაჟა, 6, 91); დ ა ჯ რ ი ლ მ ა თვალები ნელ-ნელა გაახილა (გვეტ, 422).

6. ქვემდებარედ არსებითი სახელის მნიშვნელობით ხმარებული ზმნიზედა, თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი, შორისდებული, ზმნის პირიანი ფორმა თუ ასო-ბგერაა: ა რ ს ა დ დღეს ადგილის ზმნიზედაა (ა. შ., 617); თ ვ ი ს აღნიშნავს დანიშნულებას (ა. შ., 624); მაერთებელ კავშირთაგან ყველაზე გავრცელებულია და, რომელიც აერთებს წინადადების ორ წევრს ან ორ წინადადებას (ა. შ., 625); ვ ა შ ა მათ მოღვაწეობას, ვ ა შ ა მათ ამაყს დროშას! (ვაჟა, 2, 32); დროის მიხედვით „ღ ა ვ წ ე რ ე“ წარსულია, რადგანაც მას პირისპირ უდგას „ღ ა ვ წ ე რ ა“, რომელსაც მომავლის გაგება აქვს (ა. შ., 391); ბარკალზე დაღად „ხ“ იყო გამოხატული (ვაჟა, 5, 268); ყ, ხ და ლ პარამონიულ ჯგუფებს ქმნიან წინამავალ სამეულ ბგერებთან (ა. შ., 23).

7. საკუთარი სახელი (გეოგრაფიული, ისტორიული მოვლენების, წიგნების. ამა თუ იმ თხზულების ან მისი ნაწილის სახელწოდება და სხვ.), რომელიც გადმოცემულია მთელი წინადადებით ან სიტყვათა შეკავშირებით. წინადადებაში ერთი წევრია. მაგალითად, როცა ვამბობთ „რაჲ გინახავს, ველარ ნახავ“ ა. ცაგარლის პიესააო“, ქვემდებარეა მთლად პიესის სათაური („რაჲ გინახავს, ველარ ნახავ“), რომელიც თავისთავად, ცალკე აღებული, რთული ქვეწყობილი წინადადებაა.

§ 37. ქვემდებარის ბრუნვები. ქვემდებარე ბევრ ენაში ყოველთვის სახელობით ბრუნვაში დგას. ასეა ეს, მაგალითად. რუსულში, გერმანულში და სხვა ევროპულ ენებში. მაშასადამე, დასახელებულ ენებში ერთი სინტაქსური კონსტრუქცია გვაქვს. ესაა ნომინატიური ანუ სახელობით-ბრუნვიანი კონსტრუქცია.

ქართულში განსხვავებული ვითარებაა: ქვემდებარე სამ ბრუნვაში გვხვდება (მხოლოდითსა და მრავლობითში). ეს ბრუნვებია: სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი. ამათგან მოთხრობითი საკუთრივ ქვემდებარის ბრუნვაა, სახელობითსა და მიცემითში კი, გარდა ქვემდებარისა, შეიძლება იღვეს დამატებაც. თქმული მესამე პირს ეხება 1-ლსა და მე-2 სუბიექტურ პირთან ქვემდებარედ უბრუნველი ნაცვალ-სახელებია შეწყობილი: მე, შენ, ჩვენ, თქვენ. ამ ნაცვალსახელებს ქვემდებარის ბრუნვები არა აქვთ გარჩეული, ამიტომ სინტაქსური კონსტრუქცია ყოველთვის ერთგვარია. მაშასადამე, ახალ ქართულში სულ ოთხგვარი სინტაქსური კონსტრუქცია გვაქვს:

ა) ნომინატიური ანუ სახელობით-ბრუნვიანი: ჭაღებში ქ ე დ ა ნ ი ლუღუნებს (ჭაგ.); მოწმენდილ ცაზე ვ ა რ ს კ ვ ლ ა ვ ე ბ ი მიმოფანტულან (მიხ. შრეგლ., 503).

ბ) ერგატიული ანუ მოთხრობით-ბრუნვიანი: მ ე უ რ მ ე მ უ რ ე მ ი გააჩერა (ევდ., 3, 125); ქ ა ლ ე ბ მ ა ნ ა ბ ი ზ ა უ ჩ ქ ა რ ე ს (ქიაჩ.. 3, 157).

გ) დატიური ანუ მიცემით-ბრუნვიანი: შეხურებულს გ უ ლ ს სის-
ბლის მოძრაობა აეჩქარებინა (ყაზ., 2, 294).

დ) ინდეფინიტური ანუ გაუფორმებელი: მე ვხატავ, მე დავ-
ხატე, მე დამიხატავს; ჩ ვ ე ნ ვხატავთ, ჩ ვ ე ნ დავხატეთ, ჩ ვ ე ნ დავვი-
ხატავს...

ქვემდებარე, რომელიც მოთხრობით ბრუნვაში დგას, აქტიურია, მოქმედი: ის იგივეა, რაც რეალურად მოქმედი საგანი, აქტიურია ზშირად სახელობითში დასმული ქვემდებარეც, მაგრამ ასეთი ქვემ-
დებარე არცთუ იშვიათად რეალურად მოქმედების განმცდელი თუ სამოქმედოა, ხოლო ზოგჯერ არც მოქმედი და არც სამოქმედო. მი-
ცემითში დასმული ქვემდებარე ინვერსიის საფუძველზეა მიღებული (ი ი სერიაში) და რეალურად მოქმედ საგანზე მიუთითებს.

ისტორიულად პირველადია ინდეფინიტური კონსტრუქცია, რომე-
ლიც დღემდე 1-ლი და მე-2 პირის ნაცვალსახელებმა შემოგვინახეს. —
„გაცილებით უფრო ძველი, ვინემ ნომინატიური და ერგატიული
კონსტრუქციები“¹. ამათგან ნომინატიური კონსტრუქცია უფრო ახალია,
ვინემ ერგატიული².

§ 18. ქვემდებარის კითხვები. ქვემდებარე ვ ინ ან რა გგუფის
სახელით არის გადმოცემული. ამის შესაბამისად ქვემდებარეც ამ ორ
კითხვაზე მიუგებს.

ვ ინ ნაცვალსახელს ორი ფორმა აქვს: ვ ინ და ვ ის. ვ ინ
წარმოშობით მოთხრობითის ფორმაა (ვი-ნ), რომელიც შემდეგ სახე-
ლობითში არის გადმოსული³. ვ ის კი ამ ნაცვალსახელის მიცემითის
(და ნათესაობითის) ფორმაა. ამიტომ სახელობითსა და მოთხრობითში
დასმული ქვემდებარე, როცა ის აღმნიშნავს სახელითაა გადმოცემული,
ვ ინ კითხვაზე მიუგებს (ვ ინ წერს? — ბავშვი. ვ ინ დაწერა? — ბავ-
შვმა), მიცემითში დასმული კი — ვ ის კითხვაზე (ვ ის დაუწერია? —
ბავშვს).

რა ნაცვალსახელს სამივე ბრუნვის ფორმა განსხვავებული აქვს
(რა მოდის? — ძალი. რამ შექამა? — ძალმა. რას შეუქამია —
ძალს).

ვინ. ვის. რა და რას კითხვებზე, გარდა ქვემდებარისა. მიუგებენ
დამატება-ობიექტებიც (§ 45). რამ კი საკუთრივ ქვემდებარის კი-
თხვაა.

ქვემდებარეს, რომელიც კითხვითი ნაცვალსახელით არის გადმო-

1 არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკა-
სიურ ენებში. 1. 1948, გვ. 3. 2 იქვე, გვ. 6. 3 ამ ნაცვალსახელის ფუძეა ვი „სა-
ხელობითსა და მოთხრობითში ბრუნვის ნიშნად წარმოღუენილი ნ. როგორც ეს
პირველად პ. შუხართმა აღნიშნა. წარმოშობით მარტოოდენ მოთხრობითსაა
და სახელობითში შემდეგ არის გადასული“. ა. შანიძე. ქართული გრამატიკის
საფუძვლები, გვ. 102.

ცემულ კითხვა არ დაესმის. ამასთანავე, ბუნებრივი კითხვის დასმაც
 ძნელდება მაშინაც, როცა ქვემდებარე მრავლობით რიცხვში დგას.
 ქვემდებარის ამოსაცნობად კითხვებს ვერ დავეყრდნობით.

§ 30. ქვემდებარე გარდამავალ ზმნასთან. გარდამავალი ზმნის
 ქვემდებარე რეალურადაც მოქმედი, თუმცა ერთგვარი გარჩევა მაინც
 არის იმ-ს მიხედვით, გარდამავალი ზმნა უშუალო კონტაქტის ფორმას
 თუ შუალობითისა. უშუალო კონტაქტის ფორმასთან ქვემდებარე მო-
 ქმედების უშუალოდ შემსრულებელია (ბ ა ვ შ ვ ი სურათს ხატავს),
 შუალობითი კონტაქტის ფორმასთან კი იგი საქმის ხელმძღვანელია,
 მოთავეა, მოქმედების უშუალოდ შემსრულებელი კი ირიბი ობიექტია
 (ბ ა ვ შ ვ ი ა მ ხ ა ნ ა გ ს სურათს ახატვინებს).

გარდამავალი ზმნის (ორპირიანისა თუ სამპირიანის) მე-3 სუბიექ-
 ტურ პირთან შეწყობილი ქვემდებარე ბრუნვაცვალებადია: პირველი
 სერიის ფორმებთან სახელობით ბრუნვაში დგას, მეორე სერიის ფორ-
 მებთან — მოთხრობითში, მესამე სერიის ფორმებთან კი — მიცემით-
 ში. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ სახელობითში დასმულ ქვემდებარე
 რეს გარდამავალი ზმნა I სერიის ერთ-ერთი მწკრივის ფორმით შე-
 ეწყობა. მოთხრობითში დასმულს — მეორე სერიისა, ხოლო მიცემით-
 ში დასმულს — მესამე სერიისა. მაშასადამე, მწკრივის ფორმა გა-
 საზღვრავს ქვემდებარის ბრუნვის ფორმას, ეს უკანასკნელი კი —
 ზმნის სერიას, ე. ი. სინტაქსური დამოკიდებულება ამ მხრივ მათ შორის
 საერთიერთო ხასიათისაა. ენახოთ ეს ორპირიანი გარდამავალი ზმნის
 მაგალითზე.

I სერია

ა) ა რ წ ი ვ ა ს წ რ ე

1. ა რ წ ი ვ ა ფრთებს შლის	
2. " " " შლიდა	ქვემდებარე სახელობითშია.
3. " " " შლიდეს	

ბ) მ ყ თ ფ ა დ ი ს წ რ ე

4. ა რ წ ი ვ ა ფრთებს გაშლის	
5. " " " გაშლიდა	"
6. " " " გაშლიდეს	"

II სერია

7. ა რ წ ი ვ ა ფრთები გაშალა	
8. " " " გაშალოს	ქვემდებარე მოთხრობითშია.

III სერია

9. ა რ წ ი ვ ა ს ფრთები გაუშლია	
10. " " " გაუშალა	ქვემდებარე მიცემითშია.
11. " " " გაუშალოს	

მაშასადამე, გარდამავალი ზმნის მე-3 პირის ფორმა ქვემდებარის სემეგარ ს-ნტაქსურ კონსტრუქციას ქმნის: ნომინატიურს ანუ სახელობით-ბრუნვიანს (I სერიაში), ერგატიულს ანუ მოთხრობით-ბრუნვიანს (II სერიაში) და დატიურს ანუ მიცემით-ბრუნვიანს (III სერიაში).

ამგვარი სინტაქსური კონსტრუქცია გვაქვს იმ ზმნებთანაც, რომელთაც პირდაპირი დამატება დაკარგული აქვთ და ამის გამო სამპირიანი ზმნა ორპირიანად არის გადაქცეული, ორპირიანი — ერთპირიანად, მაგრამ ინარჩუნებენ გარდამავალი ზმნის სხვა ნიშნებს (მორფოლოგიურსა და სინტაქსურს): არ ჩილი გაოცებით შეხედავს კესოს, „ა რ ჩ ი ლ მ ა გაოცებით შეხედა კესოს“ (ვაგ.), არ ჩ ი ლ ს გაოცებით შეხედავს კესოსთვის.

ზმნები, რომელთაც პირდაპირი დამატება აღარ აქვთ და ქვემდებარე კი ბრუნვაეცვალეზადი ეწყობათ, წარმოშობით მოქმედებითი გვარის ფორმებია. ასეთი ზმნების ერთი წყება ენაცვლება ნაკლული მწკრივების შესაესებად საშუალი გვარის ზმნებს, რომელთაც საკუთარი ფორმები მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივებში მოეპოვებათ: ცხოვრობს ი გ ი, იცხოვრა მ ა ნ, უცხოვრია მ ა ს.

ზოგიერთ გარდამავალ ზმნას ყველა სერისის ფორმები არ ეწარმოება. მაგ., სათავისო და სასახისო ქცევის ფორმები გვაქვს 1-ლსა და მე-2 სერიაში, მესამეში კი — არა. ამიტომ ასეთი ზმნები ორ სინტაქსურ კონსტრუქციას ქმნიან: სახელობით-ბრუნვიანსა და მოთხრობით-ბრუნვიანს: მეზობელი სახლს ი შე ე ნ ე ბ ს, მეზობელმა სახლი ა ი შე ე ნ ა; კალატოზი მეზობელს სახლს უ შე ე ნ ე ბ ს, კალატოზმა მეზობელს სახლი ა უ შე ე ნ ა.

ეს ორი კონსტრუქცია გარდამავალი ზმნისაა, მესამე კი (დატიური ანუ მიცემით-ბრუნვიანი) ისტორიულად ინვერსიის ნიდაღზე არის მიღებული (გარდაუვალი ზმნის ირიბი დამატებისაგან).

§ 40. ქვემდებარე გარდაუვალი ზმნის მე-3 პირის ფორმასთან. გარდაუვალი ზმნა ვნებითი ან საშუალი გვარისაა. ვნებითი, თავის მხრივ, სხვადასხვაგვარია: ინიანი (ერთპირიანი), ენიანი (ორპირიანი), დონიანი (ერთპირიანი ან ორპირიანი) და უნიშნო (ერთპირიანი ან ორპირიანი). ერთპირიანია ან ორპირიანი საშუალი გვარის ზმნაც.

რეალური ვითარების მიხედვით გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარით გადმოცემული საგანი სხვადასხვაგვარია. სახელდობრ:

ა) რეალურადაც მოქმედია: მალე მონადირენი ტყეში გაიფანტნენ (გვეტ. 410): მ უ რ ი ა ღრინავს, ყუფს, ტრიალებს (რაზ., 13).

ბ) რეალურად სამოქმედოა: ოპ, როგორ ცივა, ძვლები შეყინება! (რაზ.); ზამთარში მ დ ი ნ ა რ ე ე ბ ი მთლად იყინება (გოგ.); სითბოსაგან რ. კ ი ნ ა ფართოვდება.

გ) გამომწვევი მიზეზია, რეალურად კი მასზე სხვა მოქმედებს: ეკვლევინება იგი მას; ეთრევიინება იგი ზღვის ტალღებს და მისთ. გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარეს ზოგჯერ სხვა ნიუანსიც ახლავს. დასახელებული შემთხვევები ძირითადია, ხოლო ზოგიერთ ზმნასთან ქვემდებარის საკითხი სპეციალურ განხილვას მოითხოვს (§ 52).

გარდაუვალი ვნებითი გვარის (ერთპირიანი თუ ორპირიანი) ზმნიც მესამე პირის ფორმასთან შეწყობილი ქვემდებარე ბრუნვავაუცვლელია: იგი ყოველთვის სახელობით ბრუნვაში დგას. მაშასადამე, გარდაუვალი ზმნის მე-3 პირის ფორმასთან ერთი სინტაქსური კონსტრუქცია გვაქვს. ესაა სახელობით-ბრუნვიანი ანუ ნომინატიური კონსტრუქცია. ამასთანავე, სახელობითში დასმულ სახელს (resp. ქვემდებარეს) გარდაუვალი ზმნა შეიძლება შეეწყოს სამივე სერიის ფორმით. ამდენად, გარდაუვალი ზმნით გადმოცემული შემასმენლისა და მისი ქვემდებარის ერთმანეთთან შეწყობის წესი ბევრად უფრო მარტივია, ვიდრე გარდაუვალი ზმნით გადმოცემული შემასმენლისა და მისი ქვემდებარისა. ვნახოთ ეს ერთ-და ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა ნიმუშებზე.

ზმნა ერთპირიანია

ზმნა ორპირიანია

I ხერია

ა) აწმყოს წრე

1. ბ ა ვ შ ვ ი იმალება	1. ბ ა ვ შ ვ ი დედას ემალება
2. " იმალებოდა	2. " " ემალებოდა
3. " იმალებოდეს	3. " " ემალებოდეს

ბ) მყოფადის წრე

4. " დაიმალება	4. " " დაემალება
5. " დაიმალებოდა	5. " " დაემალებოდა
6. " დაიმალებოდეს	6. " " დაემალებოდეს

• II ხერია

7. " დაიმალა	7. " " დაემალა
8. " დაიმალოს	8. " " დაემალოს

III ხერია

9. " დამალულია	9. " " დამალულია
10. " დამალულიყო	10. " " დამალულიყო
11. " დამალულიყოს	11. " " დამალულიყოს

სახელობითში დგას ქვემდებარე დონიანი და უნიშნო ვნებითის მე-3 პირის ფორმებთანაც. მაგ., სახლი შენდება, სახლი აშენდა, სახლი აშენებულა; სახლი უშენდება, სახლი აუშენდა, სახლი აშენებია; მუხის ტოტი ხმება, მუხის ტოტი გახმა, მუხის ტოტი გახმარა; მუხის ტოტი უხმება, მუხის ტოტი გაუხმა, მუხის ტოტი გახმობია.

ბრუნვაუცვლელია ქვემდებარე საშუალი გვარის ზმნებთანაც, ოღონდ აქ ცალკე უნდა გამოიყოს ის საშუალი გვარის ზმნები, რომლებიც „დანაკლის ფორმათა შესავსებად თავის ფუძის მოქ. გვარის ზმნათა ფორმებს იყენებს, მაგრამ ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილებით: პირდაპირ-ობიექტური პირის გამორიცხვით. ამის გამო ისინი რამდენადმე მოქმ. გვარის თვისებას იზიარებენ: III სერიის ფორმებს ინვერსიულად იყენებენ. ამას ერთვის სინტაქსური მოვლენაც: სუბიექტის ბრუნვად ასეთ ზმნებთან მოთხრობითია II სერიაში და მიცემითი III-ში¹. მაგ.: ტირის ბ ა ვ შ ე ი, იტირა ბ ა ვ შ ე მ ა, უტირია-ბ ა ვ შ ე ს; ცხოვრობს კ ა ც ი, იცხოვრა კ ა ც მ ა, უცხოვრია კ ა ც ს. მაშასადამე, ამ ტიპის (resp. მედიაქტივის) ზმნათა მე-3 პირის ფორმასთან სამგვარი სინტაქსური კონსტრუქცია გვაქვს (ისევე როგორც გარდამავალი ზმნის მე-3 პირთან). ყველა სხვა შემთხვევაში კი გარდაუვალი ზმნის მე-3 პირის ფორმასთან ქვემდებარე მულამ სახელობით ბრუნვაში დგას.

გარდაუვალი ზმნის მე-3 პირის ფორმასთან ქვემდებარე ყოველთვის სახელობით ბრუნვაშიაო, რომ ვამბობთ, იგულისხმება ქართული სალიტერატურო ენა, თორემ ზოგიერთ კილოში გარდაუვალი ზმნის მე-2 სერიის ფორმებთან ქვემდებარე მოთხრობითშიც გვხვდება მსგავსად მეგრულისა, სადაც მოთხრობით-ბრუნვიანი კონსტრუქცია მე-2 სერიაში ერთადერთი კონსტრუქციაა. „მეგრულისებური ტენდენციები შენიშნულია ქართულ დიალექტებში; უფრო ინტენსიურია ეს პროცესი გურულსა და ქვემო-იმერულში, სადაც ზანურის კვალი ხელშესახებია; უფრო მკრთალია აღმოსავლურ კილოებში (ქართლურში, კახურში...), სადაც მოვლენა დამოუკიდებლად ჩაისახა. ბავშვმა დაიშალა, ბავშვმა დაემალა, დედამ დაეხმარა, კაცმა მოვიდა და მისთ. სალიტერატურო ქართულისთვის მიუღებელია.

§ 41. ქვემდებარე პირველი და მეორე პირის ფორმებთან, პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელები, როგორც ვიცით, უბრუნველია. ამიტომ, როგორც უნდა იყოს ზმნა გარდამავლობისა თუ სერიების მიხედვით, მასთან ქვემდებარედ შეწყობილი ნაცვალსახელები პირველსა და მეორე პირში ყველგან ერთი და იმავე სახისა იქნება. ამასთანავე, აღნიშნული ნაცვალსახელებით გადმოცემულ ქვემდებარესთან ზმნა (გარდაუვალი თუ გარდამავალი) შეიძლება ვიხმაროთ სამივე სერიის ფორმით. მაშასადამე, როგორც გარდაუვალი, ისე გარდამავალი ზმნის პირველი და მეორე პირის ფორმებთან ყოველთვის

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 314, 571. ² არნ. ჩიჭო ბავა, ერვადიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, 1, 83. ³ აგრეთვე: ვ. თოფურია, სინტაქსური ანალიზის ერთი შემთხვევა ქართულში, „ჩვენი მეცნიერება“, 1923, № 1.

მხოლოდ ერთი სინტაქსური კონსტრუქცია გვაქვს. ესაა ანდეფინიტური ანუ ოდენფუძიანი კონსტრუქცია, რომელიც არსებითად განსხვავდება ნომინატიური, ერგატიული და დატიური კონსტრუქციებისაგან.

მაგალითი გარდაუვალ ზმნაზე: მე ვიმალები, მე დავიძალე, მე დაემალულვარ; შენ იმალები, შენ დაიძალე, შენ დამალულხარ; ჩვენ ვიმალებით, ჩვენ დავიძალეთ, ჩვენ დავმალულვართ; თქვენ იმალებით, თქვენ დაიძალეთ, თქვენ დამალულხართ.

მაგალითი გარდაუვალ ზმნაზე: მე ვაშენებ, მე ავაშენე, მე ამიშენებია; შენ აშენებ, შენ ააშენე, შენ აგიშენებია; ჩვენ ვაშენებთ, ჩვენ ავაშენეთ, ჩვენ აგვიშენებია; თქვენ აშენებთ, თქვენ ააშენეთ, თქვენ აგიშენებიათ.

პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელები, რომლებიც ზმნის ფორმით ადვილად იგულისხმება, ხშირად გამოტოვებულია, ღამეს ვატარებ ხეზედა ძილით, დილას ვახარებ ვალობით ტკბილით (ჟავ., 11); ეგრე ადვილად ნუ არცხვენ ჩემს ხმალს და იმის პატრონს ნუ ეტახი მხდალს (ჟავ., 160); მთელი ღამე დავდიოდით ველზე (ვაჟა, 5, 15).

თუ პირველი და მეორე პირის ფორმებთან ქვემდებარედ ბრუნვიანი სიტყვებია დაკავშირებული (ცალკე ან უბრუნველ ნაცვალსახელებთან ერთად), ისინი მათ ისე შეეწყობა, როგორადაც იმავე ზმნის მესამე პირის ფორმებს გარდაამავლობისა და სერიების მიხედვით. მაგ.: ერთხელ მე და პაპა ჩემი ერთს ადგილს შევიყარენით (ჟავ., 76); მე და ჩემმა ამხანაგებმა სიცილი დავიწყეთ (ვაჟა, 5, 180); გავიზიარეთ ყველამა საქმე (ჟავ., 153); მაშ შენ და პეპი ამ შეკარით პირობა ერთად, რომ შენი ბატონი დღეს დილით მოგეკლათ? (ჟავ., 310).

მაშასადამე, სინტაქსური კონსტრუქციისათვის მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ზმნის ფორმას, არამედ იმასაც, თუ მასთან ქვემდებარედ როგორი სიტყვაა შეწყობილი — ბრუნებადი თუ უბრუნველი. ამასთანავე, გარდაუვალი ზმნა ქართულში ქმნის ორგვარ სინტაქსურ კონსტრუქციას (ნომინატიურსა და ინდეფინიტურს), გარდაამავალი კი — ოთხგვარს (ნომინატიურს, ერგატიულს, დატიურსა და ინდეფინიტურს).

§ 42. ქვემდებარე ბრძანებითის ფორმასთან. პირველი და მეორე პირის ბრძანებითის ფორმასთან ხშირად იხმარება წოდებითში დასმული სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რად მიიჩნევეს მოუბარი ანუ პირველი პირი იმას, ვინც უნდა შეასრულოს მისი ნება-სურვილი, ბრძანება, ასეთ შემთხვევებში სათანადო პირის ნაცვალსახელი შეიძლება არც კი იყოს ნახმარი, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ქვემდებარეა არა წოდებითში დასმული სიტყვა, არამედ ზმნის ფორმით ნაგულის-

ხმევი სუბიექტური პირი, რომლის შესაფერისი ნაცვალსახელი თავის-თავად იგულისხმება. მაგ.: მზეო, დამხედე! წვიმავ, დამნამე! (ვაჟა, 5, 239). ქვემდებარეა მეორე სუბიექტური პირი მხოლოდით რიცხვში, მისი შესაფერისი შენ იგულისხმება. წამოდექით, ყმაწვილებო! ქვემდებარე აქაც მე-2 სუბიექტური პირია, ოღონდ მრავლობით რიცხვში, სადაც ბრძანებითის ფორმასთან თქვენ იგულისხმება. წავიდეთ, ძმებო! აქ ქვემდებარეა 1-ლი სუბიექტური პირი მრავლობითი რიცხვისა, მისი შესაფერისი ჩვენ კი იგულისხმება. წოდებითში დასმული სახელები: მზეო, წვიმავ, ყმაწვილებო და ძმებო — ყველა მიმართვაა და წინადადების წევრი არ არის.

ბრძანებითის ფორმასთან ნაცვალსახელის ხმარება ჩვეულებრივია, როცა ლოგიკური ხაზგასმა თუ დაპირისპირებაა ქვემდებარეებისა. ჩვენც ავღგეთ, ძმანო, და ერთიც გამარჯვებისა დავლიოთ. (გრ. ორბ.); მე სოფელში წავალ, შენ კი აქ დარჩი.

დამატება-ობიექტები

§ 43. დამატებათა ორი ძირითადი ჯგუფი. ქართულში დამატებათა ორი ძირითადი ჯგუფი გვაქვს: დამატება-ობიექტები და უბრალო დამატებანი. დამატება-ობიექტები ზმნის ობიექტური პირის ფარდის სახელებია. უბრალო დამატება არ არის ზმნის აგებულებით ნაგულისხმევი და ამის გამო ზმნის ობიექტურ პირთან არც არის დაკავშირებული. მაგალითად. ტოროლამ ნისკარტით ამოგლიჯა რამდენიმე ბალახი (გოგ.). ამ წინადადებაში ორი დამატებაა: ბალახი და ნისკარტით. ამათგან პირველი (ბალახი) ზმნის ობიექტური პირის ფარდი სახელია, ე. ი. დამატება-ობიექტია, მეორე კი (ნისკარტით) ზმნის ობიექტურ პირთან არ არის დაკავშირებული და უბრალო დამატებაა. ზმნა-შემასმენელთან ამგვარი მიმართების გამო დამატება-ობიექტს პირმიმართ დამატებას უწოდებენ, უბრალო დამატებას — პირმიმართავს.

დამატება-ობიექტები წინადადების მთავარი წევრებია, უბრალოდ დამატებანი — არამთავარი. დამატება-ობიექტები წინადადებაში მამის გვაქვს, როდესაც შემასმენელი ორ- და სამპირიანი ზმნით არის გადმოცემული. უბრალო დამატება შეიძლება ახლდეს არა მარტო პირიან ზმნას (რამდენპირიანიც უნდა იყოს ის). არამედ უპირისპ. მაგალითად. თოფით მოკლული დათვი ურმით წაიღეს სოფელში: ამ წინადადებაში სამი დამატებაა: დათვი, ურმით და თოფით. ამათგან ერთი (დათვი) ზმნა-შემასმენლის ობიექტური პირის ფარდი სახელია (წაიღეს, რა? — დათვი), ორი დანარჩენი კი („ურმით და „თოფით“) ზმნის პირთან არ არის დაკავშირებული. შეიძლება ითქვას: ურმით წასაღები, ურმით წაღებული, ურმით წაღება. თოფით

დაკავშირებულია მიმღობასთან (მოკლული), რომელიც მოყვანილ წინადადებაში განსაზღვრება (მოკლული დათვი), ე. ი. თოფით არამთავარი წევრია არამთავარ წევრთან. მაშასადამე, დათვი დამატება-ობიექტია, ურმით დათოფით კი ორივე უბრალო დამატება.

ორპირიან ზმნასთან ერთი დამატება-ობიექტია დაკავშირებული, სამპირიანთან. — ორი. მაგ.: მთვარე ღრუბელს მოჰფარებოდა (ყაზ., 2, 446): მოჰფარებოდა ორპირიანი ზმნაა. ორივე პირი მესამეა. სუბიექტური პირის ფარდი სახელია მთვარე, ობიექტურისა — ღრუბელს. მაშასადამე, მთვარე ქვემდებარეა, ღრუბელს — დამატება-ობიექტი. ვანომ გრძნობიერი წერილი მისწერა დედ-მამას (ვუა 6, 272): მასწერა სამპირიანი ზმნაა. სამივე პირი მესამეა. ამათგან ერთი პირი სუბიექტისაა, ორი — ობიექტისა. სუბიექტური პირის ფარდი სახელია ვანომ, ობიექტური პირებისა — წერილი და დედ-მამას. მაშასადამე, სამპირიანი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან ფორმის საშუალებით დაკავშირებულია ქვემდებარე და ორი დამატება-ობიექტი.

ობიექტური პირი ორგვარია: პირდაპირი და ირიბი. ამის შესაბამისად დამატება-ობიექტიც ორგვარია: პირდაპირი და ირიბი. ორპირიან ზმნასთან ერთ-ერთია შესაძლებელი, სამპირიანთან — ორივე.

§ 44. დამატება-ობიექტების გადმოცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით. დამატება-ობიექტები იმავე მეტყველების ნაწილებით გადმოიცემა, რომლებითაც ქვემდებარე. ამ მხრივ ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს შორის განსხვავება არ არის.

ქვემდებარისა და დამატება-ობიექტების გადმოცემასთან დაკავშირებით უნდა გვახსოვდეს ქართული ენის ერთი თავისებურება, „ქართულ ენას შეუძლია აბრუნოს არა მარტო სახელი, არამედ ზმნაც, ზმნიზედაც, თანდებულებიც, კავშირიც, ნაწილაკიც, შორისდებულებიც, ე. ი. ყოველგვარი სიტყვა, მათ შორის ჩვეულებრივი სახელის რომელიმე ბრუნვის ფორმაც. მეტიც შეიძლება ითქვას: ქართულს შეუძლია აბრუნოს მთელი წინადადებაც კი. ქართული ენის ამ თავისებურებას უკვე ილია ჭავჭავაძემ მიაქცია ყურადღება“¹. ამ თავისებურების გამო დასახელებული მეტყველების ნაწილები თუ სიტყვათა შეკავშირება და წინადადება შეიძლება გამოვიყენოთ არსებითი სახელის მნიშვნელობით და დამატება-ობიექტებიც გადმოიყეს.

1. არსებითი სახელი დამატება-ობიექტად: საოცარი სილამაზით მოხიბლული ლელა სტუმარს თვალს ვერ აშორებდა (გრ. აბ. 441).

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 77.

2. ზედსართავი დამატება-ობიექტად: გადავემტერეთ... ავსა, კარგსა... (ვავ., 416); დიდს ეუბნებოდნენ, პატარას ასმენდნენ და ავულისხმებდნენო (ანდ.).

3. რიცხვითი სახელი დამატება-ობიექტად: [ფშატაძე] ერთს ქათამს მოსტაცებდა, მეორეს — ბატს, მესამეს — ინლაურს, მეოთხეს — ცხვარს და სხვ. (ვაჟა 5, 296).

4. ნაცვალსახელი დამატება-ობიექტად: შენ მე წამახალისე, მე კიდევ შენ წავახალისებ (ვავ., 282); მერე მე ძროხა ვის ჩავაბარო? (ვავ. 157).

5. სახელწმინა დამატება-ობიექტად: ნოდარმა ხარბად დაიწყო ქაშა (გვეტ. 454); ნაცნობმა ხმამ დაჭრილს ქრუანტელი მოკვავარა (გვეტ., 483).

6. ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები და ზმნის პირიანი ფორმა სახელის მნიშვნელობით დამატება-ობიექტად. ამიტომსა და იმიტომს ჩირაძე ყურს არ უგდებს (ვაჟ. 2.179); თანს-გასაძლიერებლად „ერთად“ ერთვის (ა. შ., 620); ბუნებაც „ვაშას“ უძახის მდიდრად მორთულის ალმითა (ვაჟა. 4, 29); არც კოს ამბობდა და არც არას (დად., 349); სადაც შევდივარ, ყველგან დაბრძანდის მეუბნებიან... (წერ., 7, 31).

7. სიტყვათა შეკავშირება თუ წინადადება დამატება-ობიექტად: 1883 წლის დასაწყისში დაეწერე „შელის ნუკრის ნაამბობი“, დაიწერეს იმავე წლისა — „მოხუცის ნათქვამი“ (ვაჟა 5, 506); „მეხიკი დაჯეცა“ — საც ზედ დაატანდა (ვაჟ., 329).

§ 45. დამატება-ობიექტების ბრუნვები და კითხვები. დამატება-ობიექტების ბრუნვებია სახელობითი და მიცემითი: აპრილის პირმცინარი მზე თე დამიწას საგაზაფხულო სხივებით გულ-მკერდს უქარკავდა (ქიაჩ.). ამ წინადადებაში ორი დამატება-ობიექტია და ორივე მიცემით ბრუნვაში დგას. „ელიზბარმა თოფს ფალია გამოუცვალა“ (ვაჟა. 6, 182): ამ წინადადებაშიც ორი დამატება-ობიექტია: თოფს და ფალია. ამათგან ერთი სახელობითში დგას (ფალია), მეორე — მიცემითში (თოფს). ეს ორი ბრუნვა ქვემდებარისა და დამატება-ობიექტების საზიარო ბრუნვებია.

დამატება-ობიექტების კითხვებია ვინ და რა სახელობითისა და მიცემითის ფორმით. (ვინ? ვის? რა? რას?). ამ კითხვებზე მიუგებს სახელობითსა და მიცემითში დასმული ქვემდებარეც (ვინ კითხვავ შე მოთხრობითში დასმული ქვემდებარეც). მაშასადამე. ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს საზიარო აქვთ არა მარტო ბრუნვები (გარდა მოთხრობითისა), არამედ კითხვებიც (გარდა რამ კითხვისა). ამიტომ ქვემდებარისა და დამატება-ობიექტების ამოსაცნობად და ამ წყერთა

ერთმანეთისაგან გასარჩევად თავისთავად არც ბრუნვები გვშველის და არც კითხვები.

§ 45. პირდაპირი დამატება. პირდაპირია დამატება, რომელიც წინადადებაში პირდაპირ-ობიექტური პირის ფარდი სახელია. ასეთი დამატება მხოლოდ გარდამავალ ზმნას მოეპოვება (ორპირიანს თუ სამპირიანს) და აღნიშნავს, რომ ქვემდებარის მოქმედება მას ეხება უშუალოდ (ტყეში გლეხი შეეშას აპობდა, დ. შენგ., 1, 30) ან სხვა პირის მეშვეობით (სიცივემ წიწილას) დედის უბე მოაძებნინა, (რაზ.).

მესამე პირდაპირ-ობიექტურ პირთან შეწყობილი დამატება პირდაპირია და ბრუნვაცვალებადი: პირველი სერიის ფორმებთან მიცემითში დგას, ხოლო მეორე და მესამე სერიის ფორმებთან — სახელობითში.

თქმულის მიხედვით ისიც ნათელია, რომ მიცემითში დასმულ პირდაპირ დამატებასთან ზმნა I სერიის ფორმით იზმარება, სახელობითში დასმულთან კი — II ან III სერიისა. ამასთანავე, III სერიის ფორმასთან სახელობითში დასმული პირდაპირი დამატება ისტორიულად გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარისაგან ინვერსიის შედეგად არის წარმომდგარი.

პირდაპირი დამატებებს კითხვებია: ვინ? რა? ვის? რას?

გარდამავალ ზმნასთან ქვემდებარეც ბრუნვაცვალებადია. მასასადამე, გარდამავალ ზმნასთან ორი ბრუნვაცვალებადი წევრია დაკავშირებული: ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება. მათ ორი საზიარო ბრუნვა აქვთ (მიცემითი და სახელობითი), მაგრამ არ შეიძლება, რომ ერთსა და იმავე წინადადებაში ორივე სახელობითში იყოს ან ორივე მიცემითში. ასე. მაგალითად, როცა ქვემდებარე სახელობითში დგას პირდაპირი დამატება მიცემითშია, ხოლო როცა ქვემდებარე მოთხოვნილობითშია ან მიცემითში, პირდაპირი დამატება სახელობით ბრუნვაში დგას. მაგალითები:

ზმნა ორპირიანია .

ზმნა სამპირიანია

I სერია

ა) ა წ მ ყ ო ს წ რ ე

1. ბავშვი წ ე რ ი ლ ს წ ე რ ს	1. ბავშვი ე ე და ს წ ე რ ი ლ ს ს წ ე რ ს
2. " " " წ ე რ და	2. " " " ს წ ე რ და
3. " " " წ ე რ დეს	3. " " " ს წ ე რ დეს

ბ) მ ყ ო ფ ა დ ი ს წ რ ე

4. " " " და წ ე რ ს	4. " " " მის წ ე რ ს
5. " " " და წ ე რ და	5. " " " მის წ ე რ და
6. " " " და წ ე რ დეს	6. " " " მის წ ე რ დეს

II სერია

7. ბავშვმა წერილი დაწერა 7. ბავშვმა დედას წერილი მისწერა
8. " " " დაწეროს 8. " " " მისწეროს

III სერია

9. ბავშვს წერილი დაუწერია 9. ბავშვს დედისთვის წერილი მიუწერია
10. " " " დაუწერა 10. " " " მიუწერა
11. " " " დაუწეროს 11. " " " მიუწეროს

მაშასადამე, გარდამავალი ზმნის მე-3 პირის ფორმა პირდაპირი დამატების ორგვარ სინტაქსურ კონსტრუქციას ქმნის: სახელობით-ბრუნვიანსა და მიცემით-ბრუნვიანს. ეს ორი კონსტრუქცია ძალაშია მაშინაც, როცა გარდამავალ ზმნას მოეპოვება 1-ლი და მე-2 სერიის ფორმები, ხოლო მესამისა არ გააჩნია (მაგ., სათავისო ქცევას).

§ 47. ირიბი დამატება. ირიბია დამატება, რომელიც წინადადებაში ირიბობიექტური პირის ფარდ სახელად არის წარმოდგენილი. ირიბი დამატება აქვს როგორც გარდაუვალ, ისე გარდამავალ ზმნასაც. გარდაუვალი ზმნა, რომელსაც ირიბი დამატება ახლავს, ოპირიანია, გარდამავალი კი — სამპირიანი.

ირიბი დამატება უმოქმედოა: ქვემდებარის მოქმედება მას არა-პირდაპირ ანუ ირიბად ეხება, მაგრამ რეალური ვითარების მიხედვით ირიბ-ობიექტური პირი (და ამასთან დაკავშირებით ირიბი დამატებაც) სხვადასხვაგვარია. დავასახელოთ ზოგიერთი ნიუანსი:

ა) ქვემდებარის მოქმედება უშუალოდ ეხება: მოხუცი ხეს მიეყრდნო; მანქანა სახლს დაეჭაბა; დედა შვილს ეფერება.

ბ) აღნიშნავს მფლობელს. საგანს: ვანოს ამხანაგის მისამართი ახლაც უბის წიგნაკში უწერია.

გ) ზმნით აღნიშნული მოქმედების უშუალო შემსრულებელია: დედამ შვილს წყაროდან ცივი წყალი მოატანინა. იგულისხმება, რომ რეალურად წყლის მომჩანი შვილია, ე. ი. ირიბი დამატება.

დ) მოქმედების უშუალო შემსრულებელია, ოღონდ პასიური: დათიკო უსახელოდ მოეკვლევინა გაბროს; ეთრეგინებინა იგი ზღვის ტალღებს. ასეთ შემთხვევებში ქვემდებარე გამომწვევი მიზეზია ირიბი დამატება კი — ზმნით აღნიშნული მოქმედების შემსრულებელი.

ირიბი დამატება ბრუნვაუცვლელია: იგი ყოველთვის მიცემით ბრუნვაში დგას. ირიბი დამატების კითხვებია: ვის? რას? მაშასადამე, ირიბ დამატებას ბრუნვა და კითხვები საზიარო აქვს ქვემდებარესა და პირდაპირ დამატებ.სთან!

1 კითხვების ხერხი ძალე სასკოლო გრამატიკებში ფართოდ არა გამოყენებული როგორც სიტყვის ფორმის, ისე სიტყვისა და დამოკიდებული წინადადების სინტაქსური ფუნქციის ამოსაცნობად. მაგრამ კითხვების ხერხმა შეიძლო კარგად

გარდაუვალი ზმნის ირიბ დამატებასა და გარდამავალი ზმნის ირიბ დამატებას შორის განსხვავებაა: გარდაუვალ ზმნას ირიბი დამატება სამსაზე სერიაში აქვს, გარდამავალს კი — მხოლოდ პირველი და მეორე სერიის ფორმებთან. ენახოთ ეს სათანადო ნიმუშებზე:

ირიბი დამატება გარდაუვალ ზმნასთან

ირიბი დამატება გარდამავალ ზმნასთან

I სერია

ა) ა წ მ ყ ო ს წ რ ე

1. მთვარე ღ რ უ ბ ე ლ ს ეფარება	1. შვილი დედას წერილს სწერს
2. " " " ეფარებოდა	2. " " " " სწერდა
3. " " " ეფარებოდეს	3. " " " " სწერდეს

ბ) მ ყ თ ფ ა დ ი ს წ რ ე

4. " " " მოეფარება	4. " " " " მისწერს
5. " " " მოეფარებოდა	5. " " " " მისწერდა
6. " " " მოეფარებოდეს	6. " " " " მისწერდეს

II სერია

7. მთვარე ღ რ უ ბ ე ლ ს მოეფარა	7. შვილმა დედას წერილი მისწერა
8. " " " მოეფაროს	8. " " " " მისწეროს

III სერია

9. " " " მოჟფარებია
10. " " " მოჟფარებოდა
11. " " " მოჟფარებოდეს

სამპირიანი გარდამავალი ზმნა მე-3 სერიაში ორპირიანი ხდება: ზმნას აკლდება ირიბობიექტური პირი (და ამის შესაბამისად ირიბი დამატება). ასეთ ზმნას ამ სერიაში შეიძლება შევეუწყოთ მესამე სახელიც, შვილს დედას თვის წერილი მიუწერა (I თურმ.), შვილს დედას თვის წერილი მიეწერა (II თურმ.), შვილს დედას თვის

განაცადა. ა. პეშკოვსკიმ პირველად უარყოფითად შეაფასა კითხვების რილი მორფოლოგიაში (Искольная и научная грамматика, 1922, გვ. 80), ხოლო შემდეგ მათი გამოყენება ზედმეტად ჩათვალა სინტაქსშიც („Вопрос о вопросах“, сборник статей, М.-М., — 1925, გვ. 43). პეშკოვსკის გავლენა ჩვენშიც დიდი იყო: კითხვები ერთხანს განიდევნა გრამატიკებიდან. ი. ფერაძე და ი. სიხარულიძე ენის დაკვირვებაში (1927) წერდნენ: „კითხვების შეთოდ ძველი ლოლიკური გრამატიკის ნახდერძევეა, ის ფორმალი თვალსაზრისით მიუღებელი დ უარსაყოფია“ (გვ. XIX). ამ საკითხს სპეციალურ წერილი მიუძღვნა ვ. თოფჩარიამ. რომელმაც ა. პეშკოვსკის მსგავსად, „კითხვების“ შეთოდს უარყოფითი შეფასება მისცა („კითხვების“ შეთოდით გრამატიკის სწავლებისათვის“, თურმ. „ახალ სკოლისაკენ“, 1928, № 1 — 2).

მართლაც, კითხვების ხერხს მრავალი ნაკლი ახლავს (ზოგიერთ გრამატიკულ კატეგორიას კითხვა არ დაესმის; ერთი და იგივე კითხვა დაესმის სხვადასხვა გრამატიკულ ფორმას, ან კიდევ რამდენიმე სხვადასხვა კითხვა შეიძლება მოიხდინოს ამა თუ იმ გრამატიკულმა ფორმამ და სხვ.), მაგრამ ყოველზე ეს შინის არ იძლევა იმის საბაზს, რომ კითხვები, როგორც დამხმარე საშუალება, განედევნოთ გრამატიკიდან.

წერილი მიეწეროს (III კავშ.). დ ე დ ი ს თ ვ ი ს ა რ ა რ ი ს ზ მ ნ ი ს ო ბ ი ე ქ -
ტ უ რ პ ი რ თ ა ნ შ ე წ ყ ო ბ ი ლ ი. ი გ ი უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა ტ ე ბ ა ა. მ ა შ ა ს ა დ ა მ ე, ი ს
ს ა ხ ე ლ ი. რ ო მ ე ლ ი ც გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ზ მ ნ ა ს თ ა ნ 1-ლ ა დ ა მ ე-2 ს ე რ ი ა შ ი
ი რ ი ბ დ ა მ ა ტ ე ბ ა დ ა რ ი ს შ ე წ ყ ო ბ ი ლ ი, მ ე-3 ს ე რ ი ი ს ფ ო რ მ ე ბ თ ა ნ ნ ა თ ე ს ა ო -
ბ ი თ შ ი გ ა დ ა დ გ ე ბ ა, თ ვ ი ს თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ს დ ა ი რ თ ა ვ ს დ ა უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა -
ტ ე ბ ა დ გ ა დ ა კ ე თ დ ე ბ ა.

მოყვანილი ნიმუშებიდან ნათლად ჩანს, რომ ორპირიან გარდა-
უვალ ზმნასთან ორი ბრუნვაუცვლელი წევრია დაკავშირებული: ქვემ-
დებარე და ირიბი დამატება. სამპირიანი გარდამავალი ზმნის პირველ.
და მეორე სერიის ფორმებთან სამი წევრია დაკავშირებული:
ქვემდებარე, ირიბი დამატება და პირდაპირი დამატება. ამასთან ორ,
წვერი ბრუნვაუცვალეზადია (ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება),
ერთი — ბრუნვაუცვლელი (ირიბი დამატება). ბრუნვაუცვალეზადი წვე-
რები გადაპყვიზა ზმნას მე-3 სერიაშიც, ირიბი დამატება კი უბრალო
დამატებად იქცევა.

მ ა შ ა ს ა დ ა მ ე, გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ზ მ ნ ე ბ ს შ ო რ ი ს პ ი რ თ ა რ ო დ ე ნ ო ბ ი ს მ ი -
ხ ე დ ვ ი თ გ ა ნ ს ხ ე ა ე ბ ა I-ს ა დ ა II ს ე რ ი ა შ ი, III ს ე რ ი ა შ ი კ ი ყ ვ ე ლ ა
გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ზ მ ნ ა ო რ პ ი რ ი ა ნ ი ა. „ძ ე ლ ი ქ ა რ თ ო ლ ი ე ნ ი ს ძ ე გ ლ ე ბ შ ი
ა ქ ა-ი ქ ვ ხ ვ დ ე ბ ი თ გ ა მ ო ნ ა კ ლ ი ს ე ბ ს ა ც: მ ე ს ა მ ე პ ი რ ი ს ი რ ი ბ ი
ო ბ ი ე ქ ტ ი III ს ე რ ი ი ს ფ ო რ მ ე ბ შ ი ც (თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი I დ ა II)
ძ ი-კ ე მ ი თ ბ რ უ ნ ვ ი ს ფ ო რ მ ი თ უ კ ა ვ შ ი რ დ ე ბ ა გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ -
ზ მ ნ ა ს ა ს“¹. მ ა გ., მ ი მ ი ც ე მ ი ა ნ მ ე ი გ ი ნ ი მ ა ს. „ა მ ფ ა ქ ტ შ ი ნ ა თ ლ ა დ
ა რ ს ა ხ ე ბ ა ძ ე ლ ი ქ ა რ თ ო ლ ი ე ნ ი ს ც ლ ა — III ს ე რ ი ი ს ფ ო რ მ ე ბ ი გ ა უ თ ა -
ნ ა ბ რ ო ს I დ ა II ჭ გ უ ფ ი ს ფ ო რ მ ე ბ ს, ს ა ხ ე ლ დ ო ბ რ, დ ა ა მ ყ ა რ ო ს გ ა ნ ს ხ ე ა -
ე ბ ა პ ი რ თ ა რ ო დ ე ნ ო ბ ი ს მ ი ხ ე დ ვ ი თ გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ზ მ ნ ე ბ ს
შ ო რ ი ს III ს ე რ ი ი ს ფ ო რ მ ე ბ შ ი. პ რ ო ც ე ს ი დ ა წ ყ ე ბ უ ლ ა, მ ა გ რ ა მ ე ვ რ
გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ უ ლ ა“².

გარდაუვალი თუ გარდამავალი ზმნის მე-3 ირიბობიექტურ პირ-
თან ყოველთვის ერთი სინტაქსური კონსტრუქცია გვაქვს. ესაა მიცე-
პითბრუნვიანი ანუ დატიური კონსტრუქცია.

§ 48. დამატება-ობიექტების შეხვედრა ბრუნვაში. ირიბი დამა-
ტების ბრუნვა, როგორც უკვე ითქვა. ყოველთვის მიცემითია. პირ-
ველი სერიას ფორმებთან მიცემითში დგას პირდაპირი დამატებაც.
სამპირიან ზმნას ორივე დამატება მოეპოვება — პირდაპირიცა და
ირიბიც. ამიტომ, როცა სამპირიანი ზმნა 1-ლი სერიის რომელიმე
შწკრივის ფორმაა, ორივე დამატება მიცემით ბრუნვაში დგას, ე. ი.
გვაქვს ამ დამატებათა ბრუნვაში შეხვედრა. მაგ.: ჭავრი უკლავს

¹ დ. გენაძე, სამპირიან ზმნათა III სერიის ფორმების შესახებ ძველქარ-
თულში: აღ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტი-
ტუტის შრომები, XVII, 1957, გვ. 469. ² იქვე, გვ. 471.

კ ლ დ ე ს გ უ ლ ს (ვაჟა). თუ რომელია მიცემითში დასმულ დამატება-თაგან პირდაპირი და რომელი — ირიბი. ამისათვის საჭიროა ზმნა მეორე სერიაში გადავიყვანოთ: პირდაპირი დამატება სახელობითში გადადგება, ირიბი კი ისევ მიცემითში დარჩება: ჯავრმა მოუკლა კ ლ დ ე ს გ უ ლ ი. მაშასადამე, კ ლ დ ე ს ირიბი დამატება ყოფილა, გ უ ლ ს (გ უ ლ ი) კი — პირდაპირი. სამპირიან ზმნასთან დამატებათა ერთმანეთისაგან გარჩევა ჩვეულებრივ ადვილად ხერხდება მე-2 სერიაში გადაუყვანლადაც. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გვხვდება რ-ეთი შემთხვევებიც, როცა ძნელდება იმის დასახელება, თუ რომელია პირდაპირი დამატება და რომელი ირიბი:

ა) ორივე დამატება ერთი და იმავე სიტყვით არის გადმოცემული: ფ რ თ ა ს ფ რ თ ა ს შემოვკრავ (ჰავ., 203). რომელია პირდაპირი დამატება და რომელი — ირიბი? როგორ შევეუწყოთ ზმნის მეორე სერიის ფორმას — „ფრთა ფრთას შემოვკარ“ თუ „ფრთას ფრთა შემოვკარ“? ასეთ შემთხვევებში შ. რუსთველს, ნ. ბარათაშვილს, ი. ჰავეცკაძეს; ა. წერეთელს, ვაჟა-ფშაველას, თ. რაზიკაშვილს, გ. ტაბიძეს რიგით პირველი პირდაპირ დამატებად აქვთ წარმოდგენილი, რიგით მეორე კი ირიბად. მაგ.: ფ რ თ ა ფ რ თ ა ს ჰკრა და აღმალდა (ბარ.); არწივმა ფ რ თ ა ფ რ თ ა ს შემოჰკრა (რაზ., 286); შავმა ყორანმა ფ რ თ ა ფ რ თ ა ს შემოჰკრა (ტაბ., 422); კ ა ც ი კ ა ც ს ა შემოსტყორცა (რუსთ.); ხ ე ლ ი ხ ე ლ ს დაჰკრეს (ჰავ., 363); ვუხმობ ფრიდონს და ავთანდილს, მ ხ ა რ ი მ ხ ა რ ს მივცეთ, ხ ე ლ ი — ხ ე ლ ს (წერ.); ნ ი ს კ ა რ ტ ი ნ ი ს კ ა რ ტ ს გადაადღეს (ვაჟა, 5, 95).

იშვიათად გვხვდება ამ დამატებათა სხვაგვარი განლაგებაც: თ ვ ა ლ ს თ ვ ა ლ ი ვერ გავუსწორე (ჰავ.).

ბ) დამატება-ობიექტები გადმოცემულია ერთი ტიპის სახელებით: ჯავრი უკლავს დ ე დ ა ს შ ვ ი ლ ს. ეს წინადადება მეორე სერიაში შეიძლება გადავიყვანოთ ორგვარად: „ჯავრმა მოუკლა დ ე დ ა ს შ ვ ი ლ ი“ ან „ჯავრმა მოუკლა დ ე დ ა შ ვ ი ლ ს“. ასეთ შემთხვევებში კონტექსტის ან სხვა რაიმე პირობის მიხედვით ირყევეა, მიცემითში დასმულ დამატება-ობიექტთაგან რომელი უნდა გავიგოთ ირიბ დამატებად და რომელი — პირდაპირად.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: თან-იან მრავლობითში დასმული ირიბი დამატება ფორმობლივ ემთხვევა ამავე რიცხვში დასმულ ქვემდებარეს: დამფრთხალ მ ხ ე დ ა რ თ ც ხ ე ნ თ ა ც თავი წაართვეს (კალან.). თანიანი ფორმები რომ ეზიან მრავლობითში გადავიყვანოთ, მივიღებთ: დამფრთხალ მ ხ ე დ რ ე ბ ს ც ხ ე ნ ე ბ მ ა ც თავი წაართვეს. მაშასადამე, მ ხ ე დ ა რ თ მიცემითის ფორმაა (სინტაქსურად ირიბი დამატება), ც ხ ე ნ თ ა ც — მოთხრობითისა (სინტაქსურად ქვემდებარე).

§ 49. დამატება-ობიექტები პირველი და მეორე პირის ფორმებ-

თან. პირველ და მეორე ობიექტურ პირებთან დამატებად უბრუნველი ნაცვალსახელებია შეწყობილი: შე, შენ, ჩვენ, თქვენ. ამავე ნაცვალსახელებით გადმოიცემა ქვემდებარეც პირველ და მეორე სუბიექტურ პირთან. ამიტომ ამ პირებთან დასახელებული ნაცვალსახელებით გადმოცემული ქვემდებარე და დამატება-ობიექტები ერთმანეთისაგან გარეგნულად არ არიან გარჩეული, მიუხედავად იმისა, თუ როგორია ზმნა (გარდაუვალ თუ გარდამავალი) და რომელი სერიის ფორმაა იგი. თუ რა სინტაქსური ფუნქციით არის ნახმარი წინადადებაში ესა თუ ის უბრუნველი ნაცვალსახელი, ამას ვარკვევთ ზმნის ფორმის ანალიზით: სუბიექტურ პირთან შეწყობისას ეს ნაცვალსახელები ქვემდებარეა, პირდაპირ-ობიექტურ პირთან შეწყობისას — პირდაპირი დამატება, ხოლო ირიბ-ობიექტურ პირთან შეწყობისას — ირიბი დამატება.

ქვემდებარე	პირდაპირი დამატება	ირიბი დამატება
შე ეხატავ	შე ეხატავს	შენ მიხატავს სურათს
შენ ხატავ	შენ ხატავს	შენ გიხატავს "
ჩვენ ეხატავთ	ჩვენ ეხატავს	ჩვენ გვიხატავს "
თქვენ ხატავთ	თქვენ ხატავს	თქვენ გიხატავს "

ეს ნაცვალსახელები წინადადებაში ხშირად გამოტოვებულია, მაგრამ ზმნის ფორმის მიხედვით ჩვეულებრივ კარგად ჩანს, პირველი და მეორე პირი ქვემდებარეა თუ ერთ-ერთი სახის დამატება-ობიექტი.

თუ პირველისა და მეორე ობიექტური პირის ფორმასთან ბრუნვიანი სიტყვაა დამატებად (ცალკე თუ უბრუნველ ნაცვალსახელთან ერთად), იგი ისევე შეეწყობა ზმნას გარდამავლობისა და სერიების მიხედვით, როგორც მესამე ობიექტურ პირს: პაპამ გვკითხა მე და ჩემს ამხანაგებს (ვაჟა, 5, 19); რად იბურავთ თავს ხშირი ნისლებით, თუ ჩუმ-ჩუმად რასმე არა ჰფიქრობთ და მაგ ფიქრს არ გვიმალავთ ადამიანის შვილებს? (ვაჟა, 5, 318); სად მოგვწოდებოდი ცაში ვარსკვლავს (ჭავჭავაძე, 462).

ადამიანის საკუთარ სახელებს „ძველად არ ჰქონდათ განსხვავებული სახელობითი, მოთხრობითი და წოდებითი“¹. ამის გამო, როცა საზოგადო სახელი სახელობითის ან მოთხრობითის ფორმით იყო მოსალოდნელი, ადამიანის საკუთარი სახელი ფუძის სახით იხმარებოდა. ასეთი რამ ჩვეულებრივია საშუალო ქართულშიც — „ვეფხისტყაოსანსა“ და მოგვიანო ხანის მწერლობაშიც. მაგ.: ავთანდილ და ლომი ფრიდონ შიგნით ერთად შეიყარნეს (რუსთ., 1417, 1); ტარიელ ასმათ. ავთანდილ თვალთაგან ცრემლნი დალაშნეს (რუსთ., 943, 2); ლეონ მარტო იყო (საბა, 52); თქვა ლეონ არაკი (საბა). როცა გარდამავალი ზმნის მეორე სერიის ფორმასთან ქვემ-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 52.

დებარედ და პირდაპირ დამატებად აღამიანთა საკუთარი სახელები იყო შეწყობილი, მათი სინტაქსური ფუნქცია რიგით ირკვეოდა (§ 4): პირველი ქვემდებარე იყო, მეორე — პირდაპირი. დამატება. მაგ.: რა ტარიელ, ფრიდონ იცნა, თქვა: „ვნახეო, ვინცა მინა“ (რუსთ., 1380, 1). ტარიელ ქვემდებარეა, ფრიდონ — პირდაპირი დამატება. მათ რომ რიგი შევეუნაცვლოთ, შეეცვლებათ სინტაქსური ფუნქცია: „რა ფრიდონ ტარიელ იცნა“... ამ შემთხვევაში ქვემდებარეა ფრიდონ, ხოლო ტარიელ პირდაპირი დამატებაა.

§ 50. ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება „იცის“ და „უწყის“ ზმნებთან. გარდამავალი ზმნის პირველი სერიის ფორმებთან, როგორც ვიცით, ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაში დგას, პირდაპირი დამატება — მიცემითში. ამ საზოგადო წესის გამოხატვის წარმოადგენს ორი გარდამავალი ზმნა — იცის და უწყის, რომელთაც აწმყოს წრეში ქვემდებარე მოთხრობითში შეეწყობა და პირდაპირი დამატება — სახელობითში: პაპამ ანდაზებით ლაპარაკი იცის (ვაჟა, 6, 69); ეს ყველა ამ კარგად უწყის (ვაჟა). ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების ამგვარი შეწყობა გარდამავალი ზმნის I სერიის ფორმასთან გამოწვეულია იმით. რომ იცის და უწყის წარმოშობით მეორე სერიის ფორმებია, სახელდობრ II ხოლმეობითისა, მაგრამ გადმოსული არიან I სერიაში და შენარჩუნებული აქვთ ის სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელსაც ქმნის გარდამავალი ზმნა II სერიაში!.

იცის და უწყის ერთი მნიშვნელობის ფორმებია, სინონიმებია. მეორე სერიის ფორმები ორივეს აკლია. საკუთარი წარმოებისა: სამი მწკრივი მოეპოვებათ: აწმყო, უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი. უწყის მოძველებული ფორმაა, საყოველთაოდ აღარ იხმარება. მყოფადის წრეში და მესამე სერიაში მას არ ენაცვლება რომელიმე ზმნა, ვიცის კი ენაცვლება გარდაუვალი ზმნის ტიპის ფორმები. (მყოფადის წრეში — მეცოდინება, მეცოდინებოდა, მეცოდინებოდეს III სერიაში — მცოდნია, მცოდნოდა, მცოდნოდეს). ..მაშასადამე ვიცი — მცოდნია შერეული უღლების ზმნა: აწმყოს წრის მწკრივების ფორმები გარდამავალი ზმნის ტიპისაა, III სერიისა კი — გარდაუვალისა. გვიანდელი მწკრივებიც (მყოფადის წრისა) აგრეთვე გარდაუვალი ზმნის მსგავსად აქვს გაკეთებული: მეცოდინება. მეცოდინებოდა, მეცოდინებოდეს². მიუხედავად იმისა, რომ ამ ზმნის აწმყოს წრის მწკრივთა ფორმები, ერთი მხრივ, და მყოფადის წრისა და III სერიის მწკრივების ფორმები, მეორე მხრივ, „სხვადასხვაგვარად აგებული ფორმებია, გრამატიკული შინაარსით ისინი ერთნია და ერთ-

ა. შანიძე, სუბიექტური პრედიკატი მეორე პირისა და ობიექტური პრედიკატი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, 1920, გვ. 6, შვშ, 2. 2 მისივე გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან, თბილისის სახელ. უნივერსიტე-

მანეთის მაგიერობას ეწვევიან მწკრივებში¹, ამიტომაც, რომ ჩვენს ცნობიერებაში ეს ფორმები (იცის-ეცოდინება-სცოდნია) ერთი ზმნის უღლების ფორმებად ისახება, ასე რომ „ბ ა ე შ ვ ს გ ა კ ვ ე თ ი ლ ი ე ც ო დ ი ნ ე ბ ა“ და „ბ ა ე შ ვ ს გ ა კ ვ ე თ ი ლ ი ს ც ო დ ნ ი ა“ სინტაქსურად იმგვარადვე უნდა შეფასდეს, როგორც „ბ ა ე შ ვ მ ა გ ა კ ვ ე თ ი ლ ი ი ც ი ს“, ე. ი. მიცემითში დასმული სახელი ქვემდებარეა, სახელობითში დასმული კი — პირდაპირი დამატება². მაშასადამე, ამ ზმნის მესამე პირის ფორმები ორგვარ სინტაქსურ კონსტრუქციას ქმნის: მოთხრობითბრუნვიანს (აწმყოს წრის მწკრივების ფორმებთან) და მიცემითბრუნვიანს (მყოფადის წრისა და III სერიის მწკრივების ფორმებთან), პირდაპირი დამატება კი ყოველთვის სახელობითშია. ვნახოთ ეს სათანადო მაგალითზე:

I სერია

ა) აწმყოს წრე

1.	ბ ა ე შ ვ მ ა გ ა კ ვ ე თ ი ლ ი ი ც ი ს	
2.	" "	იყოლა
3.	" "	იყოლეს

ბ) მყოფადის წრე

4.	ბ ა ე შ ვ ს გ ა კ ვ ე თ ი ლ ი ე ც ო დ ი ნ ე ბ ა	
5.	" "	ეცოდინებოლა
6.	" "	ეცოდინებოლეს

III სერია

9.	" "	სცოდნია
10.	" "	სცოდნოლა
11.	" "	სცოდნოლეს

§ 51. ბრუნვაუცვლელი დამატება პირდაპირი დამატების მნიშვნელობით. ქართულში მოიპოვება რამდენიმე ზმნა, რომელთაც ფორმავნებითისა აქვთ, მნიშვნელობა მოქმედებითისა. ეს ის ზმნებია, რომელნიც გრამატიკულ ლიტერატურაში დემონენსების სახელით აღიწინებია.

ვნებითის რელატიური ფორმა ორპირიანია. დემონენსური ხასიათის რელატიური ფორმები კი შეიძლება იყოს არა მარტო ორპირიანი, არამედ სამპირიანიც. ორპირიანი დემონენსებია ე ზ ი დ ე ბ ა. ე რ ე კ ე ბ ა. ე წ ე ვ ა, ჰ ყ ვ ე ბ ა წინადადებებში:

ი გ ი ქ ვ ე ბ ს ე ზ ი დ ე ბ ა.

ბ ა ე შ ვ ი ხ ა რ ე ბ ს ე რ ე კ ე ბ ა.

¹ის ძველი ქართული ენის ათედროს შრომები, 7, 1961, გვ. 224; ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 539—540. ²მისივე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან, გვ. 225. 2 იქვე.

ძალღიპატრონს კბილებით გარეთ ეწევა.
სტუმარი საინტერესო ამბავს ჰყვება.

პირველი სამი ზმნა მნიშვნელობით მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივებში იხმარება, მეოთხე კი (ჰყვება) — სხვა მწკრივებშიც, სუბიექტი ყველგან აქტიურია და მიცემითში დასმულ სახელს პირდაპირი დამატების მნიშვნელობა აქვს.

სამი პირის გაგებას იძლევა დეპონენსები: ეკითხება, ემუქრება, უტუნება, ეტყვის, ეხვეწება, ევეღრება, ჰპირდება, უყვება. ამათგან ჰპირდება დონიანია, უყვება — უნიშნო, დანარჩენები კი პრეფიქსული წარმოებისაა (ენიანი): [გოკები დედას] ძუძუს ეხვეწებთან (წერ., 1. 8); მხურვალედ ევეღრებოდა ზეცას შვებას (კლ., 205); მამა შვილს საჩუქარს ჰპირდება.

ამ ტიპის ზმნას სამპირიანობა შეიძლება მესამე სერიაშიც გადაყვეს: მამა შვილს საჩუქარს ჰპირდება (აწმყო); მამა შვილს საჩუქარს დაჰპირდა (წყვეტილი); მამა შვილს საჩუქარს დაჰპირებია (I თურმეობითი). როგორც ვხედავთ, ზმნის სუბიექტურ და ობიექტურ პირებთან შეწყობილი სამივე სახელი ბრუნვათუცვლელია. მამა ქვემდებარეა, შვილს და საჩუქარს დამატებებია (ერთი — პირისა, მეორე — ნივთისა). ორივე დამატება წარმოშობით ირიბია, მაგრამ ამჟამად პირველი (შვილს) ირიბი დამატებაა, მეორეს კი პირდაპირი დამატების მნიშვნელობა აქვს¹. ამის გამო ასეთმა დამატებამ შეიძლება ბრუნვაც იცვალოს: წმინდა გიორგის ჯვარი დაჰპირდნენ იმას, ვინც მეან ცოცხალს დამიჭერდა, ან მკვდარს მიმიტანდა (ჭავ., 318); იი, ეს ამბავი მოუყვა ახლა ზაქრომ ვარამაძეს და ორივემ გულიანად გაიცინა (თ. დონე.). სალიტერატურო რის თვალსაზრისით, ასეთი შეწყობა მიუღებელია; უნდა: „...ჯვარს დაჰპირდნენ იმას“, „იი, ამ ამბავს მოუყვა ახლა ზაქრო ვარამაძეს“...

„დეპონენსობა ითქმის „იტყვის“ ზმნის შესახებაც, რომელიც აშკარად გარდამავალი ზმნაა: „იტყვის სიტყვას“, „ძმას ამბავს ეტყვის“. ეს ზმნა ამჟამად მართო მყოფადის წრეში იხმარება, სხვაგან კი მას სხვა ზმნები ენაცვლება: იტყვის — უბნობს (ამბობს) — თქვა; ეტყვის — ეუბნება — უთხრა, რაც არაპირდაპირი გზით მის გარდამავლობას ადასტურებს“².

ე მოუღის პრეფიქსად „ეძებს“ ზმნას, რომელიც გარდამავალია: ეძებს ის მას, ეძება მან ის. გარდამავალ ზმნათა წყებაშია „ისერის“ და „ეისერის“ ფორმებიც, რომელთაც ბრუნვაცვალებადი ქვემდებარე და დამატება შეეწყობათ: ისერის ის ქვას — ისროლა მან ჯიჯ;

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 309. 2 იქვე, გვ. 307.

უხერხის ის ჩიტს ქვას — ესროლა მან ჩიტს ქვა¹. მაგ.: მონადირემ არწივს თოფი ესროლა, კურდღლები კი ყირამალა გადაცვივდნენ (ჩავ., 1, 449).

§ 52. ქვემდებარისა და დამატების საკითხი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან. ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარისა და დამატების საკითხი სადავოა. ასეთ ზმნათა უმეტესობა ამა თუ იმ გრძნობას გამოხატავს: მიყვარს, მომწონს, მძულს, მეჭავრება... ამავე ჯგუფში შემოდის ყოლა-ქონებისა და ზოგიერთი სხვა შინაარსის გამომხატველი ზმნაც: მყავს, მაქვს, მახსოვს, მიძინავს... ამ ჯგუფის ზმნათგან ზოგი მარტო შანის რიგის ნიშნების მიხედვით იცვლება (მაქვს, მცვივა, მტვივა...), ზოგი კი — ორივე რიგის ნიშნების მიხედვით (მოვწონვარ — მომწონს, ვახსოვარ — მახსოვს...).

გარდაუვალი ზმნა, როგორც ვიცი, ერთპირიანია ან ორპირიანი. ერთპირიან ზმნაში სუბიექტური პირია, ორპირიანში — სუბიექტური და ირიბობიექტური. ამის შესაბამისად ერთპირიანი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან ქვემდებარეა შეწყობილი, ორპირიანთან კი — ქვემდებარე და ირიბი დამატება. ორივე წევრი ბრუნვაუცვლელია: ქვემდებარე სამივე სერიის ფორმებთან სახელობითში დგას, ირიბი დამატება კი — მიცემითში (§ 47). ამ ორ ბრუნვაში დგას სადავო ზმნათა მესამე პირის ფორმასთან შეწყობილი სახელებიც: დედას უყვარს შვილი, მამას სძულს ტყუილი... თუ ამ ზმნებთან დაკავშირებულ სახელთა სინტაქსური კვალიფიკაცია ისეთივე იქნება, როგორც, საზოგადოდ, ორპირიან გარდაუვალ ზმნასთან დაკავშირებული სახელებისა, მაშინ სახელობითში დასმული სახელი (შვილი, ტყუილი) ქვემდებარედ დასახელდება, მიცემითში დასმული კი (დედას, მამას) — ირიბ-დამატებად.

ზმნათა ეს ჯგუფი, არაერთი ენათმეცნიერის აზრით, ამჟამად ინვერსიულია: სუბიექტური პირის ნიშნით რეალური ობიექტია გამოხატული, ობიექტური პირის ნიშნით კი — რეალური სუბიექტი. ამის შესაბამისად მიცემითში დასმული სახელი ქვემდებარედ უნდა გაციხადდეს, სახელობითში დასმული კი — დამატებადაც.

ქვემდებარის საკითხს მაქვს, მომწონს და მისთანა ზმნებთან სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა პროფ. ა. შანიძემ. ამ გამოკვლევაში² დამაჩერებლად არის დასაბუთებული, რომ დასახელებული ტიპის ზმნები არ შეიძლება გავიჯოთ ინვერსიულად, ე. ი. ვინის რიგის ნიშნით სუბიექტური პირია გადმოცემული, შანის რიგის ნიშნით კი — ირიბობიექტური. ამის შესაბამისად მესამე პირის ფორმასთან სახელობითში დასმული სახელი ქვემდებარეა, მიცემითში დას-

¹ ქართული გრამატიკის საფუძვლები გვ. 308.

² გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში.

შული კი — ირიბი დამატება. ეს ასეა როგორც ისტორიული, ისე თანამედროვე თვალსაზრისითაც და აი რატომ:

1. ქვემდებარე, როგორც ვიცით, ზმნის სუბიექტურ პირთან შეწყობილი სახელია, ირიბი დამატება კი — ირიბობიექტურთან. სუბიექტურ პირს არკვევს ვინის რიგის ნიშნები, ობიექტურს კი — მანის რიგისა. „ეს ზოგადი დებულება ირღვევა III სერიის მწკრივებში, სადაც გარდამავალ ზმნებში ინვერსიას აქვს ადგილი; აქ ფორმები მოქმედ პირად, ე. ი. სუბიექტად გამოხატავენ იმ პირს, რომლის ობიექტური ნიშანია ნახმარი შიგ, ხოლო უმოქმედო, ე. ი. ობიექტურ პირად — იმას, რომელიც სუბიექტური ნიშნით არის შიგ წარმოდგენილი. ამიტომ მათი ფარდი სახელებიც სათანადო კვალიფიკაციას იღებენ“¹. მიცემითში დასმული სახელი ქვემდებარეა, სახელობითში დასმული კი — პირდაპირი დამატება, მაშასადამე, მესამე სერიის ინვერსიული ფორმები, ოდესღაც გარდაუვალნი, ენას გარდამავალ ზმნათა I და II სერიის ფორმებთან აქვს გათანაბრებული, ე. ი. გარდამავალ ზმნათა წყებაშია ჩაყენებული.

გვაქვს თუ არა ასეთივე ურთიერთობა შიგ ვარს ტიპის ზმნებთან დაკავშირებულ სახელებს შორის? არა, არ გვაქვს. საქმე ის არის, რომ ეს ზმნები გარდაუვალნი ზმნებია. რაკი ეს ასეა, ცხადია, მათ პირდაპირი დამატება არ შეიძლება ახლდეს და, ამდენად, ასეთ ზმნებთან დაკავშირებულ სახელებს შორის არ შეიძლება იყოს ისეთი ურთიერთობა, როგორიც გვაქვს III სერიის ინვერსიულ ზმნებთან დაკავშირებულ სახელებს შორის. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ენათმეცნიერთა ერთი ნაწილი ამ საცილობელ ზმნებს მაინც ინვერსიულ ზმნებად მიიჩნევს: მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელით გადმოცემული საგანი აქტიურია, რეალური სუბიექტია, სახელობითში დასმული სახელით აღნიშნული საგანი კი — სამოქმედო, რეალური ობიექტია.

ზემოთ ნაჩვენებია ქვემდებარის ნიუანსები. აღნიშნულია, რომ იგი ხან რეალურად მოქმედია, ხან სამოქმედო, ხან კიდევ არც მოქმედია და არც სამოქმედო (§ 35). არც ირიბი დამატებაა ყოველთვის ერთგვარი. იგი რეალურად ზოგჯერ ის პირია, რომელსაც ეკუთვნის გრამატიკული სუბიექტი ან პირდაპირი ობიექტი, ზოგჯერ მოქმედების უშუალო შემსრულებელია და ა. შ. (§ 47). ამდენად, ცხადია, „რეალური სუბიექტი“, „რეალური ობიექტი“ გრამატიკული ცნებები არ არის, „სინტაქსურ ცნებას ვერ მოგვცემს და გრამატიკულ ტერმინად ვერ გამოდგება“²; მაშასადამე, ეს ცნებები ვერც დაედება საფუძვლად გრამატიკული სუბიექტისა და გრამატიკული ობიექტის.

¹ ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, გვ. 213. ² იქვე, გვ. 212.

ტის გარკვევას. „მართლაც, რეალურად მოქმედი პირი რომ იგივე იყოს, რაც გრამატიკული სუბიექტი (ანუ ქვემდებარე), მაშინ, ცხადია, ვნებითი გვარის ზმნის ფორმიან წინადადებაში სუბიექტის საკითხი სხვაგვარად გადაწყდებოდა, ვიდრე დღეს ჩვეულებრივ წყდება ქართულისა და სხვა ენების მასალის მიხედვით; მაგალითად, ამ წინადადებაში „გათოხნა სიმინდები“ სუბიექტი არ გვექნებოდა, რადგანაც რეალურად მოქმედი პირი არ ჩანს, ხოლო ამ წინადადებაში „კლდეზე გადაჩეხილი ცხენი შექმულ იქნა ტურებისაგან“ სუბიექტად „ტურებისაგან“ უნდა მიგვეჩინია“¹. მაგრამ არის კი ნამდვილად რეალურად მოქმედი მიცემითში დასმული სახელით აღნიშნული საგანი და რეალურად სამოქმედო — სახელობითში დასმული სახელით გადმოცემული საგანი? ვნახოთ საცილობელ ზმნებთან დაკავშირებული სახელები ამ თვალსაზრისითაც. ავიღოთ ასეთი წინადადება: „ვახტანგს თმა უთეთრდება“. თ მ ა ქვემდებარეა, ვ ა ხ ტ ა ნ გ ს — ირიბი დამატება. ეს არც არის სადავო, მაგრამ არის ამათგან რომელიმე მოქმედი? არა, არ არის. უ თ ე თ რ დ ე ბ ა -ს რომ ერთპირიანი ფორმა შევეუნაცვლოთ, წინადადება ასეთ სახეს მიიღებს: „ვახტანგის თმა თეთრდება“. რ ა მოხდა? ორპირიანი გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე (თმა) იმავე ზმნის ერთპირიან ფორმასთან ქვემდებარედ გადავიდა, ირიბი დამატება კი ნათესაობითში გადადგა და მართულ განსაზღვრებად გადაკეთდა. ეს უკანასკნელი აღნიშნავს, რომ სუბიექტი მისი კუთვნილებაა. ახლა ვნახოთ სადავო ზმნათა შემცველი ასეთი წინადადებები: „ვახტანგს დედა ცოცხალი ჰყავს“; „ვახტანგს სახლი აშენებული აქვს“. ჩანს თუ არა აქ, რომ ვ ა ხ ტ ა ნ გ ს რეალურად მოქმედი და დ ე დ ა და ს ა ხ ლ ი რეალურად სამოქმედო? არა, ეს არ ჩანს. ჰ ყ ა ვ ს და ა ქ ვ ს ზმნებს აბსოლუტური ფორმები არ ეწარმოებათ, ამიტომ, როცა წინადადებაში ერთპირიანი ფორმაა საჭირო, მათ არის ენაცვლება: ვახტანგის დედა ცოცხალი არის; ვახტანგის სახლი აშენებული არის. სახელობითში დასმული სახელი ერთპირიან ფორმასთან აქაც ქვემდებარედ გადავიდა, მიცემითში დასმული კი — მართულ განსაზღვრებად. ასეთივე კანონზომიერება გვაქვს სტატიკური ვნებითის სასხვისო ქცევის ფორმისათვის ერთპირიანი ზმნის შენაცვლების დროსაც: ბავშვი აკვანში მიწევს — ჩემი ბავშვი აკვანში წევს; ამხანაგს წიგნები მაგიდაზე უწყვიან — ამხანაგის წიგნები მაგიდაზე აწყვიან... ახლა „ავიღოთ „მძულს“, რომელიც ტიპობრივია გრძნობის გამომხატველ ზმნებს შორის (მძულს, მიყვარს, მომწონს, მსურს, მძაგს, მეზიზღება და სხვ.).

¹ ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, გვ. 213.

რა მოქმედებას გვიჩვენებს ის? — მხოლოდ იმას, რომ ვიღაცა სიძულვილის გრძნობით არის შეპყრობილი გარკვეული პირის ან საგნის მიმართ: ქეთოს კოტე სძულს, ქეთოს თევზი სძულს, ქეთოს ჩხუბი სძულს და მისთ. ჩანს თუ არა, რომ ქეთო მოქმედებდეს ან კოტეზე, ან სხვა რამეზე? არა, არ ჩანს. მაშ რა ურთიერთობაა მათ შორის? თუ მსჯელობის გამოსავლად ქეთოს ავიღებთ, უნდა ვთქვათ, რომ ქეთო არის მოძულე კოტესი, თევზისა, ჩხუბისა და მისთ. და, თუ გამოსავლად კოტეს, თევზსა და სხვას ავიღებთ, გვექნება, კოტე, თევზი, ჩხუბი სიძულვილის საგნებია ქეთოსთვის, ე. ი. ეს ისეთი საგნებია, რომლებიც სიძულვილს აღძრავენ ქეთოში¹. მაშასადამე, არ დასტურდება, რომ მიცემითში დასმული სახელი რეალურად აქტიური იყოს ან მისგან გამომდინარეობდეს მოქმედება, სახელობითში დასმული სახელი კი — რეალურად სამოქმედო. ამიტომ „განცხადება იმისი, რომ „მაქვს“, „მყავს“, „მძულს“ ან მისთანა ზმნებში ობიექტური ნიშნით გამოხატული პირი რეალურად მოქმედი პირიაო, არაა დასაბუთებული“².

2. ერთპირიან ზმნასთან ქვემდებარეა შეწყობილი: ბავშვი წევს, ძალი ყვფს, სახლი შენდება. ზოგიერთ საცილობელ ზმნას დაკარგული აქვს ერთი პირი და ამჟამად მხოლოდ მიცემითში დასმული სახელი შეეწყობა (ბავშვს სძინავს, პაპას სცივა); მაგრამ ეს ფაქტი არ ადასტურებს ამ ჯგუფის ზმნათა ინვერსიულობას. საქმე ის არის, რომ ზმნამ შეიძლება დაკარგოს როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური პირიც. როცა ზმნა სუბიექტურ პირს კარგავს, ის ნახშირია უქვემდებაროდ, უსუბიექტოდ, ობიექტური პირი კი თავის ადგილას რჩება. მაგ., იცის ორპირიანი ზმნა (იცის მან ის), მაგრამ ეს ზმნა ზოგჯერ ერთი პირის გაგებას იძლევა: არაგვი კალმახი იცის. რა წევრია აქ კალმახი — ქვემდებარე თუ პირდაპირი დამატება? რა თქმა უნდა, პირდაპირი დამატება, ქვემდებარე კი გაუჩინარებულია. „დაეცა“ ორპირიანია ფორმით და ასეც იხმარება („ქორი დაეცა დედალსა“), მაგრამ ირიბი დამატება ჩვეულებრივ არამთავარ წევრად არის ქცეული და ზმნა ერთპირიანად იხმარება: წვიმის წვიმე თე ბი მძიმედ და ეცა სახურავზე (მიხ. მრევლ.)

რა ითქმის საცილობელ ზმნათა ორპირიანი ფორმების შესახებ, რომელთაც ამჟამად მხოლოდ მიცემითში დასმული სახელი შეეწყობა? ამ მხრივ გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა ცივა — მცივა, ცხელა — მცხელა ზმნათა ჩვენება.

ცივა და ცხელა მესამე სუბიექტური პირის ფორმებია, რომლებიც, როგორც ვიცით (§ 29), წარმოშობით შედგენილი შემასმენ-

1 ა. შანშიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, გვ. 222. 2 იქვე.

ლებია: ცივა<ცივ არს, ცხელა<ცხელ არს. ორივე ზმნა იხმარება უსუბიექტოდ, ე. ი. სახელობითში დასმული სახელის შეუწყობლად. ცხადია, სუბიექტის აღდგენა რომ შეიძლებოდეს, ის უთუოდ სახელობითში დადგება. ამ ზმნათა ორპირიანი ფორმებია: მცივა გცივა, სცივა, გვცივა... მცხელა, გცხელა, სცხელა, გვცხელა..., რომელთაც მხოლოდ ერთი სახელი ეწყობა და ეს სახელი მესამე პირის ფორმასთან მიცემითში დგას: პაპას სცივა (სცხელა, ლვიძავს, სძინავს). ის სახელი რომლის შეუწყობლობის გამო ცივა (და ცხელა) უსუბიექტოა, არ აღდგება ამ ზმნათა ორპირიან ფორმებთანაც. მაშასადამე, მცივა და მცხელა ისევე უსუბიექტოა, როგორც თვით ცივა და ცხელა. მაშ რა წვერია ამ ზმნათა მესამე პირის ფორმასთან მიცემითში დასმული სახელი? რაკი ზმნა გარდაუვალა და უსუბიექტო, ცხადია, ეს სახელი შეიძლება იყოს მხოლოდ და მხოლოდ ირიბი დამატება. ამის შესაბამისად ირიბი დამატება იქნება ამ ზმნათა I-ლი და მე-2 პირის ფორმასთან შეწყობილი უბრუნველი ნაცვალსახელები: მე მცივა, შენ გცივა, ჩვენ გვცივა, თქვენ გცივათ... მართლაც, „მცივა-ში რომ I პირი ძივიჩნით გრამატიკულ სუბიექტად. ეს იმას ნიშნავს, რომ აბსოლუტური ფორმა (ე. ი. ცივა) იმიტომ გახდა იმპერსიონალური, რომ მას ჩამოეცალა მან სხვა შანის რიგის ნიშანი“, რაც თავისთავად ცხადია, დიდი შეუსაბამობა იქნებოდა. ასევე უსუბიექტო იქნება სძინავს, ლვიძავს და მისთანა ზმნები, ხოლო მათთან მიცემითში დასმული სახელი (აგრეთვე I და II პირის უბრუნველი ნაცვალსახელები) — ირიბი დამატება.

3. დაისმის კითხვა: საცილობელი ზმნებისა და III სერიის გარდამავალ ზმნათა ერთმანეთისაგან გათიშვა და მათთან დაკავშირებული სახელების სხვადასხვაგვარი კვალიფიკაცია ხომ არ არის თანამიმდევრობის დაუცველობა?

გარდამავალ ზმნათა III სერიის ფორმები, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, გარდაუვალ ზმნათა ინვერსიული ფორმებია: მათთან მიცემითში დასმული სახელი ოდესღაც ირიბი დამატება იყო, სახელობითში დასმული სახელი კი — ქვემდებარე. ეს ფორმები გარდამავალ ზმნათა წყებაში ჩადგნენ, მოქმედებითი გვარის ზმნათა სისტემაში შოუქცნენ და მოეპოვებათ კონვერსიული ფორმები გარდაუვალ ზმნათა სახით. ამის გამოა, რომ მათთან მიცემითში დასმული სახელი, ისტო-

1 ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, გვ. 223.

2 „ძინავს“, „ძინება“, „ძინებს“ ზმნებთან უაქარგულია „ძილ“. რომელიც პირველ ორ ზმნასთან ქვემდებარედ იყარაუდება, მესამესთან — პირდაპირ დამატებად. ზოგიერთ კილოში ამ ზმნასთან ორპირიანი ფორმები ცოცხალია და გვხვდება იმ კრიოებიდან ვამოსულ მწერალთა ნაწერებში: ნემარწყნებულს მთა-ბარს ძილი იმ ეძინებოდა (ვაჟა, I, 176); ძილს არ იძინებდა (ლენს., 17).

რეული თვალსაზრისით ირიბი დამატება, ქვენდებარედ გვესმის. ხოლო სახელობითში დასმული სახელი, ისტორიული თვალსაზრისით ქვემდებარე. — პირდაპირ დამატებად.

როგორია საქმის ვითარება მაქვს, მომწონს, მახსოვს და მისთანა ზმნებთან? ეს ზმნები გარდაუვალია და ამიტომ მათი გარდამავალ ზმნებთან გათანაბრება გამორიცხულია. ეს კი თავისთავად გულ-სხმობს, რომ, თუ ამ ზმნებს ინვერსიულად მივიჩნევთ, სახელობითში დასმული სახელი არ იქნება არც პირდაპირი დამატება (ასეთი დამატება გარდაუვალ ზმნას არ ახლავს) და არც ირიბი (ირიბი დამატების ბრუნვა მიცემითია და არა სახელობითი); არაედ რაღაც სხვა. გამოდის, რომ ქართულში სამგვარი ობიექტური პირი და ამის შესაბამისად დამატება ობიექტის სამი სახეობა უნდა გამოიყოს: პირდაპირი, ირიბი და მაქვს ტიპის ზმნათა დამატება, რომელსაც სათანადო სახელი არ ეძებნება. ყველაფერი ეს კი ახალ სიძნელეს ქმნის და კიდევ უფრო ართულებს როგორც ზმნის მორფოლოგიურ ანალიზს, ისე მარტივი, შერწყმული თუ რთული წინადადების ანალიზსაც. თუ ამ ზმნათა ინვერსიულობას გამოვრიცხავთ, საკითხი მარტივად წყდება: სახელობითში დასმული სახელი ქვემდებარედ დასაბუღდება, მიცემითში დასმული კი — ირიბ დამატებად. მაშასადამე, როცა მომწონს ტიპის გარდაუვალ და III სერიის გარდამავალ ზმნებთან დაკავშირებულ სახელებს სხვადასხვაგვარად ვახასიათებთ, დაცული არის გარკვეული თანამიმდევრობა.

4. ამ ჯგუფის ზმნათა სხვა ენაზე თარგმნისას ქვემდებარედ მიცემითში დასმული სახელი გადადის, რაც იმის სასარგებლოდ მერყეობს, რომ ეს ზმნები ინვერსიულად იქნეს მიჩნეული. ამ მოსაზრებასთან დაკავშირებით რამდენიმე მომენტს უნდა გავსვას ხაზი:

ა) ქართული ზმნა, როგორც ვიცით, შეიძლება იყოს არა მარტო ერთპირიანი. როგორც ეს გვაქვს რუსულში, გერმანულში და სხვა ევროპულ ენებში. არამედ ორ- და სამპირიანიც. ქართული ზმნის კონსტრუქცია არსებითად განსხვავდება დასახელებულ ენათა ზმნის კონსტრუქციისაგან. ამის შესაბამისად განსხვავებულია მარტივი წინადადების სტრუქტურაც. ასე, მაგალითად, ქართულში პირდაპირი და ირიბი დამატება სხვა სინტაქსური ოდენობაა, ვიდრე ამავე სახელოდების წევრები დასახელებულ ენებში. ქართულ ერთ-, ორ- და სამპირიან ზმნას ინდოევროპულ ენებში ერთპირიანი ზმნა შეეწინააღმდეგება, ამ ენათა ერთპირიანი ზმნა კი ქართულ თარგმანში ხან ერთპირიანად წარმოდგება, ხან ორპირიანად, ხან კიდევ სამპირიანად. ყოველივე ეს წინასწარვე გამორიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ ქართული ზმნის კონსტრუქცია ყოველთვის დაცულ იქნეს სხვა ენებზე თარგმნისას (და პირუქუ); ამიტომ ბუნებრივია, სადავო ზმნებთან დაკავშირებულ-

ლი სახელების კვალიფიკაციის დროს უნდა გამოვდიოდეთ არა ამ ზმნების სხვა ენებზე თარგმნიდან, არამედ მათი მორფოლოგიურ-სინტაქსური სტრუქტურებიდან თვით ქართულ ენაზე¹.

მართლაც, „...უცხო ენებზე მითითება აქ საბუთად ვერ გამოდგება. ერთი ენის აცებულება შეიძლება არსებითად განსხვავდებოდეს მეორისაგან, ამისდა კვალად ერთი ენის კატეგორია-სქემებით ხელმძღვანელობა მეორის შესწავლისას შეიძლება ისევე შეუფერებელი აღმოჩნდეს, როგორც „ერთი ქალაქის გეგმით ხელმძღვანელობა მეორე ქალაქის დათვალეირებისას“ (Mauthner²).

ბ) უ ყ ვ ა რ ს, ა ქ ვ ს, ა ხ ს ო ვ ს და მისთანა ზმნებს ჩვეულებრივ ისე თარგმნიან რუსულ ენაზე, რომ ქვემდებარედ მიცემითში დასმული სახელი წარმოდგება: უყვარს მას ის — он любит то. აქვს მას ის — он имеет то, ახსოვს მას ის — он помнит то. ამ შემთხვევაში „ქართული ზმნის გრამატიკული ბუნება რუსულ თარგმანში დაკული არ არის. შეიძლება ისეც ითარგმნოს, რომ თავისებურება ქართული ზმნისა თარგმანშია დაკული ცოცხალი: უყვარს მას ის — он любит его, აქვს მას ის — то имеется у него, ახსოვს მას ის — то помнится ему. გარდა ამისა, „ჰყავს“ ტიპის ზმნებში ურევია „მოსწონს“, რომელიც რუსულად ისე ითარგმნება, რომ სუბიექტ-ობიექტის შებრუნება საჭირო არ არის: ლიზას ანდრო მოსწონს — Лизе нравится Андрей. არც ერთ ენათმეცნიერს არ შეუძლია თქვას, რომ აღნიშნულ რუსულ წინადადებაში ქვემდებარეა Лизе, ხოლო Андрей დამატებაა“³. მაშასადამე, თარგმანის ჩვენება არ ადასტურებს, რომ ეს ზმნები ინვერსიულად იქნეს გაგებულნი და ამის შესაბამისად მიცემითში დასმული სახელი ქვემდებარედ მივიჩნიოთ.

5. ოპირიანი გარდაუვალი ზმნა, როგორც ვიცით, სამპირიანი გარდაუვალი ზმნის მობრუნებული ანუ კონვერსიული სახეა. კონვერსიის დროს გარდაუვალი ზმნის სუბიექტური პირი (resp. სუბიექტი) იყარგება. ირიბობიექტური პირი (resp. ირიბი ობიექტი) თავის ადგილას რჩება, ხოლო პირდაპირ-ობიექტური პირი (resp. პირდაპირი ობიექტი) სუბიექტური (resp. სუბიექტი) ხდება. თუ გამოსავლად გარდაუვალ ზმნას ავიღებთ, ამისი ქვემდებარე გარდაუვალ ზმნასთან პირდაპირ დამატებად გადავა. ხოლო ირიბი ირიბადვე დარჩება:

კლავტოზმა (ქვემდ.) გიზობღელს (ირ. დამ.) სახლი (პირ. დამ.) აუშენა.
მეზობღელს (ირ. დამ.) სახლი (ქვემდ.) აუშენდა.

¹ ა. შან ი ძ ე, სუბ. პრეფიქსი მეორე პირისა და ოპ. პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, 1920. 31. 67—70.

² არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში: 1. მეორე გამოცემა, 1968, გვ. 23. ³ ა. შან ი ძ ე, სუბ. პრეფიქსი მეორე პირისა და ოპ. პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, 1920, გვ. 69—70. ⁴ მისივე, გრამატიკული სუბიექტ-ობიექტის უაღრესად ზმნასთან ქართულში, გვ. 220.

როგორია ამ მხრივ საქმის ვითარება საცილობელ ზმნებთან? შე-
იძლება ითქვას, რომ ეს ზოგადი წესი დაკუთვლია ამ ზმნებთანაც. მაგ.:

- ა) ის ვახტანგს თევეზს აძულებს
ვახტანგს თევეზი სძულს || სძულდება
- ბ) ის ვახტანგს ლექსს ახსომებს
ვახტანგს ლექსი ახსოვს
- გ) ის ბავშვს წყალს აწყურებს
ბავშვს წყალი სწყურია

როგორც ვხედავთ, გარდაუვალ ზმნასთან მიცემითში დასმული სახელი გარდამავალთან ირიბი დამატებაა, სახელობითში დასმული სახელი კი — პირდაპირი დამატება. მაშასადამე, ის ზოგადი წესი, რომელიც გვაქვს გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა კონვერსიულ ფორმებს შორის, ძალაშია საცილობელ ზმნებთანაც. ეს კი იმის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ მაქვს, მომწონს ტიპის ზმნებთან სახელობითში დასმული სახელი ქვემდებარედ იქნეს მიჩნეული, მიცემითში დასმული სახელი კი — ირიბ დამატებად.

6. აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც: არ არის მტკიცედ განსაზღვრული საცილობელ ზმნათა წრე, ე. ი. არ არის სრული თანხმობა იმათ შორის. ვინც გარდაუვალ ზმნათა ინვერსიას სცნობს I სერიაში. იგრძნობა ობიექტური საზომის უქონლობა. ამით აიხსნება, რომ ზოგისთვის ასეთ ზმნათა რაოდენობა სამიოდე ათეულით განისაზღვრება. ზოგისთვის კი ერთი სამად მეტია. ამას კი გარკვეული უხერხულობა ახლავს, აძნელებს და ართულებს ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა შეპყვილი წინადადების სინტაქსურ ანალიზს. თუ ორპირიან გარდაუვალ ზმნებთან დაკავშირებული სახელების სინტაქსურ კვალიფიკაციას ერთ ზოგად წრის დავეუქვებდებარებთ, ე. ი. სახელობითში დასმულ სახელს ქვემდებარედ დავასახელებთ და მიცემითში დასმულს კი — ირიბ დამატებად, გრამატიკულ წესს მწყობრი და თანამიმდევრული სახე ეძლევა, რაც აადვილებს მარტივი წინადადების სინტაქსის როგორც სწავლებას, ისე მის შესწავლასაც. ცხადია, საკითხის ამგვარად გადაწყვეტას უპირატესობა ეძლევა მეთოდოლოგიური თვალსაზრისითაც.

გვაქვს ერთგვარი გამოწვევისი: მაქვს და მყავს ზმნათა ზმნისწინიანი ფორმები (მიმაქვს, მომაქვს, ჯამაქვს... მიმყავს, მომყავს, ჯამომყავს...) უზმნისწინო ფორმებისაგან განსხვავებული ლექსიკური ერთეულებია და გარდამავალ ზმნათა წყებაში არიან ჩამდგარი. ამის გამო ასეთი ფორმები ინვერსიულად არის გაგებული და ამის შესაბამისად მიცემითში დასმული სახელი ქვემდებარედ არის მიჩნეული, სახელობითში დასმული კი — პირდაპირ დამატებად. მაგ.: ვანოს წიგნი მოაქვს, ვანოს სტუმარი მოჰყავს. ვანოს ქვემდებარეა, წიგნი და სტუმარი კი — პირდაპირი დამატება.

მყავს ზმნის ზმნისწინიანი ფორმები „მარტო აწმყოს წრეში“
 ჩმარება, სხვაგან კი ენაცვლება ყვან ფუძისაგან იმავე ზმნისწინით
 ნაწარმოები ზმნები: მოჰყავს — წამოიყვანს, მოიყვანს, მრჰყავს — წაი-
 ყვანს, შიიყვანს, გაჰყავს — გაიყვანს და სხვ.¹ მაქვს ზმნის ზმნის-
 წინიან ფორმებს ორი გარდამავალი ზმნა ენაცვლება: მოაქვს — მოი-
 ტანს, წამოიღებს, მიაქვს — მიიტანს, წაიღებს... მოაქვს იხმარება
 აწმყოს წრეში (მოაქვს, მოჰქონდა, მოჰქონდეს) და მესამე სერიაში
 უსრული ასპექტის გამოსახატავად: მოჰქონებია — მოუტანია.²

„მაშასადამე, „მოაქვს“ და „მოჰყავს“ ფორმები ენას გათანაბრე-
 ბული აქვს გარდამავალ ზმნათა III სერიის ფორმებთან, სადაც ინვერ-
 სიას აქვს ადგილი. ამის მიხედვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „მოაქვს“
 და „მოჰყავს“ ინვერსიული ზმნებიაო, სხვათა შესახებ კი ამისი თქმა
 არ შეიძლება“³.

§ 58. ქვემდებარე და დამატება გარეგნულად მსგავს შემასმენ-
 ლებთან. ერთი და იგივე ფორმა ზმნისა ზოგჯერ შეიძლება სხვადასხვა-
 გვარად იქნეს გაგებული — გარდამავლად ან გარდაუვლად, მოქმე-
 დებითად ან ვნებითად..., რაც გამოწვეულია სხვადასხვა მნიშვნელობის
 ერთი და იმავე მწკრივის ან სხვადასხვა მწკრივის ფორმათა დამთხვე-
 ვით. დავასახელოთ რამდენიმე შემთხვევა:

1. სტატიკურ ვნებითს აწმყოში და გარდაუვალ ზმნებს I თუ-
 რმეობითში ერთნაირი წარმოება ახასიათებს. ამის გამო სტატი-
 კური ვნებითის აწმყოს ფორმა სასხვისო ქცევისა გარეგნულად ხში-
 რად არ განსხვავდება მოქმედებითი გვარის ზმნის I თურმეობითის
 დაუსრულებელი სახის (უზმნისწინო) ფორმისაგან.

აწმყო
 (სტატიკურა ვნებითი)

I თურმეობითი
 (მოქმედებითი გვარი)

ქაბულობაში გაციონილი ლექსები ვახ-
 ტანგს ახლავ უბის წიგნაჲში უწერ-
 რია. ლექსები ქვემდებარეა. ვახ-
 ტანგს — ირიბი დამატება.

ქაბულობაში ვახტანგს ლექსე-
 ბი ი უწერია.
 ვახტანგს ქვემდებარეა, ლექსე-
 ბი — პირდაპირი დამატება.

ფორმათა დამთხვევას ადგილი აქვს სხვა პირებშიც: მიწერია,
 გიწერია, გვიწერია, გიწერიათ.

მოქმედებითისა და სტატიკური ვნებითის ფორმათა დამ-
 თხვევა თქმულით არ ამოიწურება: წარმოების თვალსაზრისით მოქმე-
 დებითის II თურმეობითის ფორმა უდრის სტატიკური ვნებითის
 წყვეტილის ფორმას, ხოლო მოქმედებითის III კავშირებითის ფორმა
 ემთხვევა სტატიკური ვნებითის II კავშირებითის ფორმას: ეწერა,

¹ ი. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქარ-
 თულში, გვ. 226. ² იქვე, გვ. 226. ³ იქვე, გვ. 227.

ეწეროს. სხვახაირად რომ ვთქვათ, მოქმედებითი გვარისა და სტატიკური ვნებ-თის ფორმათა შეხვედრას ადგილი აქვს მაშინაც, როცა სტატიკური ვნებითის ფორმა წყვეტილია ან II კავშირებითი, მოქ. გვარისა კი II თურმეობითი ან III კავშირებითი (შესაბამისად).

წყვეტილი
(სტატიკური ვნებითი)

მოაჯირს ეკრა ზედ მერცხლის ბუდესავეთ ერთი მცირედი ფ ძ ც რ უ-ლი (ქავ.).

მიცემითში დასმული სახელი (მოაჯირს) ირიბი დამატებაა, სახელობითში დასმული (ფიცრული) კი — ქვემდებარე.

II თურმეობითი
(მოქმედებითი გვარი)

ლაშის წყუღიაღისათვის განთიადს ნისკარტი ეკრა და ფერი ეც-ლეინებონა (ყავ.).

აქ მიცემითში დასმულ სახელი (განთიადს) ქვემდებარეა, ხოლო სახელობითში დასმული სახელი (ნისკარტი) პირდაპირი დამატებაა.

2. მოქმედებითი გვარის ზმნის II თურმეობითის ფორმა შეიძლება დაემთხვეს ენიანი ვნებითის წყვეტილის ფორმას. ამის გამო უზოგიერთი ზმნის მოქმედებითი გვარის ფორმა მეორე თურმეობითში იგივეა, როგორც ენიანი ვნებითისა წყვეტილში.¹

წყვეტილი
(ენიანი ვნებითი)

ტყეს თანდათან ჩრდელი მოეფინა (ვეფ.).

მოეფინა წყვეტილის ფორმა მოეფინება ზმნისა. მიცემითში დასმული სახელი (აქ: ტყეს) ირაბი დამატებაა, სახელობითში დასმული სახელად (აქ: ჩრდილი) — ქვემდებარე.

II თურმეობითი
(მოქმედებითი გვარი)

მზეს სოფლისთვის შუქი მოეფინა.

აქ მოეფინა II თურმეობითის ფორმა მოეფინეს ზმნისა. მიცემითში დასმული სახელი (აქ: მზეს) ქვემდებარეა, სახელობითში დასმული სახელი კი (აქ: შუქი) — პირდაპირი დამატება.

ფორმათა დამთხვევა ხდება II და III კავშირებითებშიც. მაგ, მოეფინოს ენიანი ვნებითის II კავშირებითის ფორმადაც შეიძლება გაეიგოს (ტყეს ჩრდილი მოეფინოს) და მოქმედებითი გვარის ზმნის III კავშირებითადაც (მზეს სოფლისთვის შუქი მოეფინოს).

3. მოქმედებითი გვარის -ავ და -ამ თემის ნიშნის მქონე ზმნათა მყრ. უაღის სასხვისო ქცევის ფორმები ხშირად ემთხვევა I თურმეობითის ფორმებს.

მყოფალი
დედა შევილს კაბას შეუკვრა აქს.

ზმნა საშპირიანია; ქცევა სასხვისოა; დრო მოშაველია; დედა ქვემდებარეა. შევილს — ირიბი დამატება, კაბას კი პირდაპირი დამატებაა.

I თურმეობითი
დედას შევილსთვის კაბა შეუკვრა აქს.

ზმნა ორპირიანია; ფორმა ინერსიულია; წარმოების მიხედვით სასხვისო ქცევის ფორმა, მაგრამ ქცევის გავრცელება არ აბლაღს. დედას ქვემდებარეა კაბა — პირდაპირი დამატება.

¹ ი. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელო არასრულდ საშუალო სკოლის V, VI და VII კლასებისათვის, 1939, გვ. 131.

ზმნა რომ უზმნისწინოდ (უსრული ასპექტით) ავიღოთ, მაშინ ერთმანეთს ! თურმეობითისა და აწმყოს ფორმები დაემთხვევა (მდრ.: დედა შეიღს კაბას უკერავს და დედას შეიღისთვის კაბა უკერავს).

4. სათავისო ქცევის მეორე სერიის ფორმები ემთხვევა ინიანი ვნებითის იმავე სერიის ფორმებს.

ს ა თ ა ვ ი ს ო ქ ც ე ვ ა
(წყვეტილი)

ინიანი ვნებითი
(წყვეტილი)

ბავშვმა ც რ ე მ ლ ი მოიწმინდა.

(II კავშირებითი)

ბავშვმა ც რ ე მ ლ ი მოიწმინდოს.

მ ო ი წ მ ი ნ დ ა (მოიწმინდოს) ორ-

პირიანი გარდამავალი ზმნაა

აწმყოში იქნება ი წ მ ი ნ დ ე ს . ბ ა ვ -

შ ე შ ა ქ ე ვ ა დ ე ბ ა რ ე . ც რ ე მ ლ ი —

პირდაპირი დამატება.

ალიონზე ც ა მოიწმინდა (ეცდ.).

(II კავშირებითი)

ალიონზე ც ა რომ მოიწმინდოს... მ ო -

რ ი წ მ რ დ ა (მოიწმინდოს) აქ ერთპი-

რიანი ზმნაა, აწმყოში იქნება ი წ მ ი ნ -

დ ე ბ ა სახელობითი დასმული სახელი

(აქ: ც ა) ქვემდებარება.

5. უნიშნო ვნებითის სასხვისო ქცევის ფორმა წყვეტილში შეიძლება დაემთხვეს მოქმედებითი გვარის იმავე მწკრივის სასხვისო ქცევის ფორმას.

წ ყ ვ ე რ ი ლ ი
(უნიშნო ვნებითი)

წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი
(მოქმედებითი გვარი)

მ ტ რ ე დ ს გულში ნათელი ჩ ა -
უ ლ გ ა (ვაჟა, 5, 106).

ზმნა ორპირიანია; სახელობითი

დასმული სახელი (ნათელი) ქვემდებარება,

მიცემითი დასმული (მტრებს) —

ირიბი დამატება. მყოფადში იქნება:

ჩაულდება.

დ ე დ ა მ ბ ა ვ შ ე ს ჩ ი ა ნ ი ბ ო თ -
ლი თბილ წყალში ჩაუღვა.

ზმნა სამპირიანია; დ ე დ ა მ ქვემდებარება,

ბ ა ვ შ ე ს — ირიბი დამატება.

ბ ო თ ლ ი — პირდაპირი დამატება.

მყოფადში იქნება: ჩაულდამს.

II სერიაში ერთმანეთს შეიძლება დაემთხვეს უნიშნო ვნებითისა და მოქმედებითის საარვისო ქცევის ფორმებიც. მაგალითად:

წ ყ ვ ე რ ი ლ ი
(უნიშნო ვნებითი)

ირივრავა, ქ ა რ ი ჩ ა დ გ ა (წერ.).

წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი
(მოქმედებითი გვარი)

ბ ა ვ შ ე შ ა ბ ო თ ლ ი წყალში ჩ ა დ გ ა .

6. სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმები პირველსა და მეორე ობიექტურ პირებში (I-სა და II სერიაში) გარეგნულად ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება.

ს ა თ ა ვ ი ს ო ქ ც ე ვ ა

ს ა ს ხ ვ ი ს ო ქ ც ე ვ ა

ლექებმა რომ დამიჭირეს [მე]

დამდეგ იყო მათათვისა (ხალხ.).

ზმნა ორპირიანია; ლ ე ვ ე ბ შ ა ქვემდებარება,

მ ე ლ ი ა — პირდაპირი დამატება.

• (დამიჭირეს) სათავისო ქცევის ნიშანია.

მძებრებმა მე შელოა და მიჭირეს.

ზმნა სამპირიანია; მ ე ქ ე ბ რ ე ბ შ ი

ქვემდებარება, მ ე ლ ი ა — ირიბი დამატება,

მ ე ლ ი ა — პირდაპირი დამატება.

• (დამიჭირეს) აქ სასხვისო ქცევის ნიშანია.

7. ლ. კვაპაძე

§ 54. შემასმენლისა და მასთან შეწყობილი მთავარი წევრების სინტაქსური ურთიერთობის ძირითადი საკითხები. შემასმენელი, როგორც ვიცით, წინადადების ძირითადი წევრია, რომელიც უმეტესად ზმნის პირიანი ფორმით გადმოიცემა. ზმნა-შემასმენელი წინადადების ხერხემალია; იგი, ი. ჰავკვაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „დედა-ძარღვია ჩვენი მეტყველებისა“, „სული და გულია“ მისი¹. ზმნა-შემასმენლის ეს დიდი მნიშვნელობა კარგად აქვთ შენიშნული ძველ გრამატიკოსებსაც. მაგალითად, თ. ჟორდანიას აზრით, შემასმენელი „არის უფალი მრთელის წინადადებისა“.²

შემასმენელს სინტაქსურად მრავალი წევრი უკავშირდება: მისი წყვილის ცალი შეიძლება იყოს არა მარტო ქვემდებარე და დამატება-ობიექტები (პირდაპირი და ირიბი), არამედ წინადადების არამთავარი წევრებიც — უბრალო დამატება და გარემოება (სხვადასხვა სახისა). მაგრამ შემასმენელთან მათი დაკავშირების ხასიათი სხვადასხვაგვარია. უბრალო დამატება და გარემოება დაკავშირებულია მასთან აზრის მიხედვით, ე. ი. ზმნის აგებულების მიხედვით არ იგულისხმება არც ერთი მათგანი; სინტაქსური დამოკიდებულების მიხედვით მათ შორის ცალმხრივი დაქვემდებარებაა: ზმნა-შემასმენელი მართავს უბრალო დამატებას ბრუნვაში, გარემოება კი მირთულია ქვემდებარე და დამატება-ობიექტები ზმნის სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა ფარდი სახელებია, სამივე წევრი იგულისხმება ზმნის აგებულებაში, ე. ი. მასთან დაკავშირებული არიან არა მარტო აზრის მიხედვით, არამედ ფორმის საშუალებითაც. დაქვემდებარება მათ შორის საურთიერთოა: ზმნა-შემასმენელი ენაში ისტორიულად შემუშავებული წესის შესაბამისად შეიწყობს ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს ბრუნვაში, თვითონ კი ეთანხმება მათ პირში და ხშირად რიცხვშიც.

სახელისა და ზმნის ფორმები და მათი ერთმანეთთან შეწყობა-შეკავშირების წესები ენაში შემუშავებულია საუკუნეთა განმავლობაში. ჩვენ, მოლაპარაკენი, ვიცავთ სიტყვათა შეკავშირების იმ წესებს, რომლებიც ისტორიულად არის შემუშავებული ენაში. „მაგ., თუ გვინდა, რომ „შექამა“ ზმნას „მგელი“ სუბიექტად შევეწყოთ, გვექნება „მგელმა შექამა“; და, თუ გვინდა ობიექტად, უნდა ვთქვათ: „მგელი შექამა“. თუ გვინდა, რომ „მგელმა“ ფორმა იყოს წინადადე-

¹ ი. ჰავკვაძე, ტ. IV, გვ. 70—71. ² თ. ჟორდანია, ქართული გრამატიკა, 1889, გვ. 119.

ბაში, მასთან „შეკმა“ ზმნა უთუოდ II სერიის ფორმით უნდა ვიხმართ: „მგელმა შეკამა“ ან „მგელმა შეკამოს“¹.

სახელს, რომელიც ზმნასთან სუბიექტად ან ობიექტად არის შეწყობილი, ორი გრამატიკული კატეგორია მოეპოვება: ბრუნვა და რიცხვი. ამათგან მათი რიცხვის ფორმა არ არის გამოწვეული სხვა სიტყვასთან სინტაქსური ურთიერთობით, ბრუნვის ფორმას კი განსაზღვრავს ზმნა-შემასმენელი. მაშასადამე, ეს უკანასკნელი საკითხი ქვემდებარისა და დამატება-ობიექტების შემასმენელთან სინტაქსური ურთიერთობის ერთ-ერთი ძირითადი საკითხია. ამის შესახებ ზემოთ საკმაოდ ვრცლად იყო საუბარი. ორიოდ სიტყვით ქვემდებარისა და დამატება-ობიექტების შემასმენელთან ბრუნვაში შეწყობის ძირითადი წესები ასე შეიძლება გადმოიკეს: გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე ბრუნვაუცვლელია: იგი სამივე სერიის ფორმებთან სახელობით ბრუნვაში დგას. გარდაამავალი ზმნის ქვემდებარე ბრუნვაუცვლელია: I სერიის ფორმებთან სახელობითშია, II სერიის ფორმებთან — მოთხრობითში, ხოლო III სერიის ფორმებთან მიცემითში დგას. ბრუნვაუცვლელია პირდაპირი დამატებაც: I სერიის ფორმებთან მიცემითში დგას, II და III სერიის ფორმებთან კი — სახელობითში. ირიბი დამატება ყოველთვის მიცემით ბრუნვაშია. „სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის ბრუნვა-უცვლელადობა ქართული ენის დამახასიათებელი ნიშანია და მსგავსი რამ სხვა ტიპის ენებში არ მოიპოვება“². აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ პირდაპირი (და ირიბი) დამატება, როგორც ვიცით. ქართულში სწვა სინტაქსური ოდენობაა, ვიდრე ამავე სახელწოდების წევრები რუსულსა და სხვა ევროპულ ენებში.

ზმნის პირიან ფორმას, რომლითაც შემასმენელი გადმოიცემა, ერთდროულად მრავალი მორფოლოგიური კატეგორია მოეპოვება (ზოგს — მეტი. ზოგს — ნაკლები). ამათგან ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებთან სინტაქსური ურთიერთობისათვის მნიშვნელოვანია პირისა და რიცხვის კატეგორიები. „რიცხვის გამოხატვა ზმნაში საზოგადოდ მჭიდროდ არის დაკავშირებული პირის კატეგორიასთან: მხოლოდ პირი შეიძლება იყოს ამა თუ იმ რიცხვის მქონე“³. ეს უკანასკნელი ზმნას საერთო აქვს სახელთან. ქვემდებარისა და დამატების რიცხვის ფორმა, როგორც უკვე ითქვა. არ არის გამოწვეული სხვა წევრთან სინტაქსური ურთიერთობით. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით შემასმენელზე: შემასმენლის რიცხვის ფორმა დამოკიდებულია ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებზე. ამიტომ ქვემდებარე-შემასმენლისა, ერთი მხრივ, და დამატება-ობიექტებისა და შემასმენლის სინტაქსური ურთიერთობა,

¹ ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, გვ. 212. ² იქვე, გვ. 227. ³ შისიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 168.

მეორე მხრივ, ერთ-ერთ ძირითად საკითხად ამ წევრთა შორის რიცხვის (და პიროს) მიხედვით დამყარებული ურთიერთობის გარკვევას გულისხმობს.

შემასმენელი, რომელიც ერთპირიანი ზმნით არის გადმოცემული, რიცხვში ქვემდებარეზეა დამოკიდებული. როგორადაც უნდა გავაგრძოთ წინადადება, სადაც შემასმენლად ერთპირიანი ზმნა გვაქვს, მასში, გარდა ქვემდებარისა, არ აღმოჩნდება სხვა წევრი, რომელსაც შეეძლოს გავლენა მოახდინოს შემასმენლის ფორმაზე. სხვა ვითარებაა, როცა შემასმენლად ორპირიანი (და სამპირიანი) ზმნაა. ამ შემთხვევაში ზმნა-შემასმენლის ფორმაზე გავლენას ახდენს არა მარტო ქვემდებარე, არამედ დამატებაც (პირდაპირი და ირიბი).

ძვემდებარე და შემასმენელი

§ 55. შემასმენელი მხოლოდობითში დახმულ ქვემდებარესთან. მხოლოდობითში დახმულ ქვემდებარესთან, საზოგადოდ, შემასმენელიც მხოლოდობითში დგას.

ქვითინებდა შეელი, კენესოდა ჭეირანი, ოხრავედა ირემი (ევდ.).

მხოლოდობითში დგას შემასმენელი მაშინაც, როცა მხოლოდობით რიცხვში დახმული ქვემდებარე კრებითი სახელია (ხალხი, ჯოგი, გუნდი, სტუდენტობა და სხვ.) ან რიცხვითი სახელი (ერთზე მეტი), ან კიდევ ნაცვალსახელი „ყველა“: მოზღვავებულმა ხალხმა ცეცხლი მალე ჩააქრო (ვაჟა, 190); ცხვარი მთის კალთებზე შეფენილიყო (რაზ., 6); ყველა მიურბოდა, უფრთხოდა ტყეს (ვაჟა).

ქვემდებარესთან, რომელიც დასახელებული ტიპის სახელებით არის გადმოცემული, იშვიათად შემასმენელი მრავლობითშიც გვხვდება: ამ ლაპარაკში ჩამოერივნენ გუგუას ნათესაობა (ყაზ., 2, 262); ყველა გაოცებით უყურებდნენ ერთმანეთს (წერ.); ნიგვზის ქვეშ ორივემ გაიხადეს ჩოხები (კლდ., 1, 173).

ამ მაგალითებში მხოლოდობითში დახმულ ქვემდებარესთან შემასმენელი აზრის მიხედვით არის შეთანხმებული მრავლობითი რიცხვის ფორმით. ამგვარი დაკავშირება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მიუღებელია. ამიტომ მრავლობითში დახმული შემასმენლები წესით მხოლოდობითში უნდა დაისვას.

ამ მხრივ ერთგვარობა არ გვქონდა ძველ ქართულშიც: კრებითი სახელით გადმოცემულ ქვემდებარესთან შემასმენელი უფრო ხშირად მრავლობითშია დახმული (ე. ი. ასეთი სახელის ლექსიკურ მნიშვნელობას ეწევა ანგარიში), მაგრამ არცთუ იშვიათად მხოლოდობითში დგას (ე. ი. სიტყვის ფორმას ექცევა ყურადღება)¹.

¹ ი. ი. შანიჭილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957, გვ. 314—315.

სუბიექტური პირების მიხედვით რიცხვში მონაცვლე ზმნათაგან კრებითი სახელით გადმოცემულ ქვემდებარეს მხოლობითი რიცხვის ფორმით ეწყობა მრავლობითის ფუძე, არაკრებითი სახელით გამოხატულ ქვემდებარეს კი — მხოლობითის ფუძე.

ქვემდებარედ არაკრებითი ქვემდებარედ კრებითი სახელია

ცაცხვის ჩრდილში ბავშვი იქდა
დაქრილი მგელი კვდებო
ხის ძირში ფოთოლი გლიო
მუხის ძირში რკო ეგდო

რკინის ხარს ბაშის კული აბია.
(გამოცანა: ნემსი და ძაფი)
ხიდან ფოთოლი ვარდებო.

ცაცხვის ჩრდილში ხალხი ისხდო.
შემოდგომაზე მწერო იხოცებო.
ხის ძირში ფოთოლი ყრია
ჩამოცენილი რკო ზოგან მცირე ზეადა
ეყარა (გვ. 480).
ხეს ფოთოლი ასხია.

ხიდან ფოთოლი ცვივო.

როცა ქვემდებარეს განსაზღვრებად ახლავს ისეთი სახელი, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობაც ერთზე მეტს გულისხმობს. ქვემდებარეც მხოლობითში დაისმის და შემასმენელიც: ოთახიდან ორი დედააკაცი გამოვიდა (ს. კლდ., 73); ერთ ადგილსა მრავალი თეთრი ყარყატი ბუღობდა (საბა): ერთს ბაღში ბევრი ხეხილი იდგა (გოგ., 47); ყველა მთიელი მწყემსი სამთო ქოხს ამვჯარად აკეთებს (ვაჟა, 5. 158).

აღნიშნული წესიდან გადახვევა ორი სახისა გვხვდება:

ა) შემასმენელი აზრის მიხედვით უწყევს ანგარიშს ქვემდებარეს და მრავლობითში დგას: მეორე ოთახიდან გამოცვივდნენ სამი დამალული ბიჭი (ვაჟ., 309).

ბ) მრავლობითში დგას ქვემდებარეც და შემასმენელიც: ყველა ფრინველები გზას უთმობენ (ვაჟა, 5, 238); სახლის უკან, ზვარში. იდგნენ რამდენიმე კაკლის ხეები (ლომ., 257).

სალიტერატურო ქართულში ორივე სახის გადახვევა თანაბრად მიუღებელია. მაშასადამე. მოყვანილი მაგალითები სალიტერატურო ენაში მიღებული წესის შესაბამისად ასე უნდა გადაკეთდეს: მეორე ოთახიდან გამოვიდა სამი დამალული ბიჭი; ყველა ფრინველი გზას უთმობს; სახლის უკან, ზვარში, იდგა რამდენიმე კაკლის ხე.

ზოგჯერ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით გადმოცემულ თანაობის უბრალო დამატებას ეწევა ანგარიში და მხოლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შემასმენელი მრავლობითის ფორმით არის შეწყობილი: კობა თავის ამხანაგებით გავიდნენ კლდის ძირობაში (ყაზ., 1. 276); დედოფალი თავის მოახლეებით და სასახლის ქალებით ხეივანში ჰილოფზე ისხდნენ და მძივით ვეებერთელა ფარდას ქარგავდნენ (ლორთქ., 2, 307); გადიოდა დრო.

კვლავ ერთ პერქვეშ ცხოვრობდენ ნადირი თავისი უკანასკნელი
ორი ცოლით (გაზ. „თბ.“, 1958, 13.6, № 126 (1529).

ასეთი შეწყობა ქართულისათვის მიუღებელია.

§ 56. შემასმენელი მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან. მრავ-
ლობითი რიცხვის წარმოება სახელებში, როგორც ვიცით, ორგვარია:
ეზიანი და ნარ-თანანი. ეს ორგვარი წარმოება ერთმანეთის პარალე-
ლურად იხმარებოდა და იხმარება დღესაც. მაგრამ მათი გამოყენების
არე ძველსა და ახალ ქართულში სხვადასხვაგვარია. ძველ ქართულში
გაბატონებული იყო ნარ-თანანი წარმოება: „ეზიანი მრავლობითი
ძველ ქართულში. მე-11 საუკუნემდის, იშვიათად გვხვდება... მე-12
საუკუნიდან მოყოლებული კი იგი თანდათან მეტსა და მეტს გასაქანს
პოულობს და საქმე იქამდის მიდის, რომ ახალ ქართულში სრულ გა-
ბატონებას აღწევს“¹. მაშასადამე. თანამედროვე ქართულში ეზიანი
წარმოებაა გაბატონებული, ნარ-თანანი ფორმები კი შედარებით იშ-
ვიათად იხმარება.

ეზიანი და ნარ-თანანი მრავლობითის სინტაქსური ძალა განსხვავ-
ებული იყო წინათ და რამდენადმე განსხვავებულია დღესაც. ამიტომ
ეზიანსა და ნარ-თანან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შემა-
სმენლის რიცხვში შეთანხმების საკითხს განვიხილავთ ცალ-ცალკე.

ა) შემასმენელი ეზიან მრავლობითში დასმულ
ქვემდებარესთან. ეზიან მრავლობითში დასმული ქვემდებარე
ძველ ქართულში ჩვეულებრივ ვერ ითანხმებდა შემასმენელს
რიცხვში: ყრმები მცირე გამოვიდა ქალაქით (4 მეფ. 2. 23);
ჰრქუა ყრმებთან მან პავლეს (თეკლ. 105. 29). მაგრამ იშვი-
ათად თვით ძველ ქართულშიც ითანხმებდა ეზიან მრავლობითში დას-
მული ქვემდებარე შემასმენელს რიცხვში: მაგ: ჰრქუეს ყრმებ-
თან მან პავლეს (თეკლ. 105. 29)².

ეზიანი მრავლობითი, როგორც უკვე აღინიშნა. თანდათანობით გა-
ბატონოა ინაშ-ლა თანაც გაძლიერდა ამ ნიშნის სინტაქსური ძალა:
ეზიან მრავლობითში დასმული ქვემდებარე თანამედროვე ქართულში
ხშირად ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში. შეთანხმებისათვის მნიშე-
ნელობა: აქვს როგორც თვით სახელს, რომლითაც ქვემდებარეა გად-
მოცემული. ისე ზმნა-შემასმენელსაც. ასე. მაგალითად. ვინ ჯგუფის
სახელთა სინტაქსური ძალა უფრო დიდია. ვიდრე რა ჯგუფის სახელე-
ბისა. ამ უკანასკნელი ჯგუფის სახელებიდან სულიერი საგნის სახელე-
ბის სინტაქსური ძალა ვინ ჯგუფის სახელებისას ეტოლება, არასული-
ერთა სახელებს სინტაქსური ძალა კი ჩამორჩება სულიერ საგანთა

¹ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა; ა. შანიძე, ა. ბარამიძე, ილ. აბურ-
ლაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, 1935, გვ. 013. ² ი. იმნაიშვი-
ლი, დასახელებული წიგნი, გვ. 305—306. ³ მაგალითები ამოღებულია ი. იმნაი-
შვილის წიგნიდან, გვ. 304—306.

სახელების სინტაქსურ ძალას. მნიშვნელობა აქვს იმასაც, ზმნის სუბიექტური პირი რეალური ვითარების მიხედვით აქტიურ სუბიექტს გულისხმობს თუ პასიურს და სხვ. მხატვრულ ლიტერატურაში შეთანხმებას სტილისტიკური მიზნითაც მიმართავენ, ასე რომ მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შემასმენლის შეწყობა თანამედროვე ქართულში რთულია და მრავალფეროვანი. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გამოიყოფა ისეთი შემთხვევები, სადაც მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შემასმენლის რიცხვში შეწყობის წესი რამდენადმე შეყობრია და თანამიმდევრული. განვიხილოთ ეს შემთხვევები ცალ-ცალკე.

ეზიან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან, რომელიც ადამიანის ან სხვა სულიერი საგნის (ცხოველების, ფრინველების, თევზების, მწერების, ქვეწარმავლების) სახელით არის გადმოცემული. შემასმენელი ჩვეულებრივ მრავლობითში დგას, ე. ი. ეთანხმება მას რიცხვში: გ უ და მ ა ყ რ ე ლ ე ბ ი მთაში მი დ ი ო ღ ნ ე ნ (ყაზ., 2, 438); საძოვრებიდან ძ რ ო ხ ე ბ ი ზოზინით ბ რ უ ნ დ ე ბ ო ღ ნ ე ნ (გვეტ., 71); მ ზ ე ზ ე ლ ი ფ ს ი ტ ე ბ ი ვერცხლოვით ბ რ ჭ ვ ი ა ლ ე ბ დ ნ ე ნ (გოგ.): პ ე პ ლ ე ბ ი ა ფ რ თ ხ ი ა ღ ნ ე ნ ყვაილებზე (რაზ., 6).

ზოგიერთ კილოში (გურულში, იმერულში). მსგავსად ძველი ქართლისა, ხშირად არა გვაქვს შეთანხმება¹. შეუთანხმებლობის შემთხვევები გვხვდება სალიტერატურო ენაშიც. მაგ.: მ ხ ე დ რ ე ბ ი ერთმანეთში ი რ ე ო დ ა (ვაჟა, 5, 3): შემოდგომაზე... ჩვენს ქვეყანას თანდათან² ფ რ ი ნ ე ე ლ ე ბ ი ა კ ლ დ ე ბ ა (გოგ., 159): ცაცხვის ქვეშ შეკაზმული ც ხ ე ნ ე ბ ი ე ბ ა (ბარნ., 2, 141).

სულიერი საგნის სახელით გადმოცემულ ქვემდებარეს, რომელიც ეზიან მრავლობითში დგას, სუბიექტური პირების მიხედვით რიცხვში შონაცვლე ზმნათა მრავლობითის ფუძე მრავლობითი რიცხვის ფორმით ეთანხმება. მაგ.: ი ქ ჯ გ უ ფ ა დ ი ს ხ ღ ნ ე ნ ბ უ ზ ე ბ ი (ჭავ., 330); ფ რ ი ნ ე ე ლ ე ბ ი სიცილით ი ხ ო ც ე ბ ი ა ნ (ვაჟა, 6, 349): საწყალი მე უ რ მ ე ე ბ ი, სიცხისაგან დაოსებულნი, კონკილაზედ აყენებულ უ რ მ ე ბ ს ქ ვ ე შ ე ყ ა რ ნ ე ნ... (ჭავ., 485).

როცა ეზიან მრავლობითში დასმული ქვემდებარე უსულო საგნის სახელია, შემასმენლის რიცხვში შეწყობის მტკიცე წესი არა გვაქვს: ხშირია როგორც შეთანხმების, ისე შეუთანხმებლობის შემთხვევები. თანამედროვე ქართულში ამ მხრივ დიდი რყევაა. ამითაა გამოწვეული, რომ თანაბარ პირობებში ერთი და იგივე ზმნა-შემასმენელი ხან მრავლობითში დგას და ხან მხოლოდობითში. ასეთი შემთხვევები გვხვდება არა

¹ ს. ვ ღ ნ ე ტ ი, გურული კილო, 1936, გვ. 68; არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში, გვ. 201.

მარტო სხვადასხვა მწერლის, არამედ თვით ერთი ავტორის ნაწერებშიც კი. საილუსტრაციოდ დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

1. ა) წვიმის ცვარები სეტყვასავით მკვეთრად სცემდა ფანჯრების შუშებს (ვაჟა, 6, 78).

ბ) ხმელის წიფლის ტოტები ამაყად დედამიწას სცემდენ... (ვაჟა, 5, 87).

2. ა) ძამო! რატკბილად, რა უდარდელად ჩემი დღეები იქ მიდღიოდნენ! (ვაჟა, 153).

ბ) ასე მიდიოდა მოხუცის დღეები... (ყაზ., 2, 314).

3. ა) ... ღამეში მთები კიდევ უფრო მაღალი ჩანდნენ (ს. კლდ., 49).

ბ) ვაზის შეყვითლებულ ფოთლებში მწიფე მტევნები ჩანდა (ს. კლდ., 133); მოქუშულ ცაზე აქა-იქ ჩანდა ვარსკვლავები... (ვედ., 3, 34).

4. ა) ეს გაფოთლილი ხეები ამაყად დასცქერიან ბეჩავს ხმელს წიფელს... (ვაჟა, 5, 88).

ბ) ზვეიდან კი ტოტებდაბურული ხეები დასცქერის თავზე (ვედ., 3, 211).

5. ა) ხეებმა თელას თვალიერება დაუწყეს (ვაჟა, 6, 139).

ბ) მუცელას კბილებმა კაწკაწი დაუწყეს (ვაჟა, 5, 348).

6. ა) [გვადის] მუხლები უკანკალებდნენ (ქიარ., 3, 47).

ბ) ირინეს ხელები უკანკალებდა (ვაჟა, 200).

„ზმნის შეთანხმება - ებიან სახელობითთან იწყება იმ შემთხვევებიდან, სადაც სახელობითი რეალურ სუბიექტად გვევლინება, მასთან ყველაზე აქტიურ სუბიექტს, ადამიანს, აღნიშნავს, შემდეგ კი ვრცელდება ისეთ მაგალითებზე, სადაც რეალური სუბიექტი ადამიანი არაა, მაგრამ ზმნა მოქმედებითი გვარისაა; აქ ჭერ კიდევ გვაქვს რყევა, თუმცა განვითარების ტენდენცია ნათელია“¹. ეს ტენდენცია ებიან მრავლობითში დასმული ქვემდებარის სინტაქსური როლის გაძლიერებისაკენ არის მიმართული, რასაც, სხვათა შორის, ხელს უწყობს აუარებელი ლიტერატურის თარგმნა იმ ენებიდან, სადაც მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შემასმენელიც მრავლობითში დგას.²

რიცხვში შეთანხმება თანამედროვე ქართულში უმეტესად მაშინ էდება, როცა ზმნის სუბიექტური პირი რეალური ვითარების მიხედვით აქტიურად მოქმედ საგანს გულისხმობს, „ან კიდევ როცა უსულო საგანი გაპიროვნებულია და მას სულიერივით (ცოცხალივით)

¹ არნ. ჩ. ქობაქვა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში, გვ. 200. ² იქვე, გვ. 201.

მოქმედება მიეწერება¹. აქტიურ სუბიექტს გულისხმობს მოქმედებითი გვარის ზმნები. ერთი წყება საშუალო გვარის ზმნებისა და ზოგიერთი ვნებითი. მაგ.: ნაპრალოთა თავზე მდგომარე მუხები წყრომით არხე ვდნენ ტოტებს (ვაჟა, 6, 59); მთებმა დახუქეს თვალები (ვაჟა, 3, 165); ხეები განაგრობდნენ თათბირს (ვაჟა, 6, 142); მთებმა შავი ნაბდები წამოიხსეს (ვაჟა 5, 56); დუღუნებდნენ ყვავილები ერთხმად (ვაჟა, 6, 303); ციდან ღრუბლები ქურდებივით მიიპარებოდნენ... (რაზ., 213).

მოყვანილ მაგალითებში ყველა გვარის ზმნები ურევია, მაგრამ სუბიექტი ყველგან აქტიურად მოქმედს გულისხმობს: უსულო საგნის სახელები გაპიროვნებულია.

შეუთანხმებლობა ხშირია განსაკუთრებით მაშინ, როცა ზმნავნებითი გვარისაა: მთები ინგრეოდა, ხეები ტყდებოდა (ვაჟა, 5, 315). ხეები კი იტრცეებოდა, მინდვრები ტიტვლდებოდა (რაზ., 179); ცას შავი ღრუბლები გადაეკრა (ვაჟა, 6, 146).

ებიან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარეს, რომელიც უსულო საგნის სახელით არის გადმოცემული, სუბიექტური პირების მიხედვით რიცხვში მონაცვლე ზმნის მრავლობითის ფუძე ეწყობა (მხოლოდითი რიცხვის ფორმით): ყვითელი ფოთლები ყველგან მუხლებამდე ყვარა (გვ., 485).

ბ) შემასმენელი ნარ-თანა მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან. ნარ-თანა მრავლობითში (ე. ი. ნარაან სახელობითსა და თანაან მოთხრობითში) დასმული ქვემდებარე ძლიერ ქართულში ყოველთვის ითანხმებდა შემასმენელს რიცხვში და ჩვეულებრივ ითანხმებს დღესაც. ამ შემთხვევაში ერთმანეთს მკვეთრად არ უპირისპირდება სულიერი და უსულო საგნის სახელებით გადმოცემული ქვემდებარეები. მაგ.: ფრინველნი გასაფრენად ემზადებოდნენ (რაზ., 123); ყვავილნი მუდამ ეამს სიცოცხლეზე საუბრობდნენ (ვაჟა, 6, 39); მისნი კიდენი, ხშირხალიანნი და ზამთრისგან დაყვითლებულნი. ამ წვანდნენ (ვაჟა, 5, 95); ფრინველთ ხმა გაკმინდეს... ყვავილთ სული განაბეს (ვაჟა, 5, 288); ისინი [ლოდები] თვალდაშტერებით დასცქერიან უფსკრულს (ვაჟა, 5, 237).

მრავლობითში დგას შემასმენელი მაშინაც, როცა ნარაან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარეს განსაზღვრებად ახლავს ერთზე მეტი რაოდენობის გამომხატველი სახელი: გუშინ შვიდნი გერკა-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 114.

ქელნი სანადიროდ წასულიყვნენ (ხალხ.); ორნი კაცნი მოდიოდეს საღაურნი სადმე გზასა (რუსთ., 255, 2); შეიყარნენ ოთხნი ამხანაგნი (საბა); ასეთი მრავლობითი ფორმალურია, რადგანაც შვიდი და შვიდნი (აგრეთვე: ორი და ორნი, ოთხი და ოთხნი) მნიშვნელობით ერთია.

შემასმენელი წარიან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან იშვიათად მხოლოდითშა დგას. ამ შემთხვევაში ქვემდებარედ ან უხულო საგნის სახელია, ან კიდევ ნაცვალსახელი, რომელიც უსულო საგნის სახელის მაგიერ არის ნახმარი: მობანე კლდენი გვერდით არახლავს (ჭავ., 249); ძუძუსაწოვებს ალაზანს გაღმა-გამოღმა ნწვერვალნი (შან.). ყველანი ერთად მზუზე გიშერეთ სამურად ბრჭყვინავდა (რაზ., 197); ...ესენი ხმებოდა და ძირს ფერფლად ცვიოდა (რაზ. 206).

წარიან მრავლობითში დასმული ქვემდებარე ძველ ქართულში ოთანხმებდა მიყვარს, მაქვს და მისთანა გარდაუვალ ზმნებსაც: მაქასა უყუარან ძენი თხნი: გუძულან ეშმაკნი: მრწმანან მესიტყუანი შენნი. ასეთ ზმნებთან ქვემდებარემ შეთანხმების ძალა დაკარგა. მაგრამ შეთანხმების შემთხვევები იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ახალ ქართულშიც: მე თანა მყვანან რკინისა ძმები (ჭავ., 150); რაკარგი მეგობრები მყვანან გვერდსა! (ვაჟა, 5, 60); მე დედიჩემის ბიძები ძლიერ მიყვარდენ (ლომ. 30).

§ 57. შედგენილი შემასმენელი მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან. შედგენილი შემასმენელი ჩვეულებრივ სახელობითში დასმულ ქვემდებარეს ახლავს. ამავე ბრუნვაში დგას შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილიც. ამიტომ, როცა მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შედგენილი შემასმენლის ორივე ნაწილი მრავლობითშია, ქვემდებარესა და სახელად ნაწილს საერთო აქვს ბრუნვა და რიცხვი, ხოლო ქვემდებარესა და მეშველ ზმნას — რიცხვი. მაგ.: პატარა შიმელები დიდი ხეები გახდნენ (რაზ., 148); მაიმუნები სხვადასხვა ჯიშისანი არიან (გოგ., 189);

მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შედგენილი შემასმენლის რიცხვში შეწყობასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია რამდენიმე მომენტი:

ა) ებიან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შედგენილი შემასმენლის შეწყობის ოთხი შემთხვევაა გასარჩევი:

1. შედგენილი შემასმენლის ორივე ნაწილი მხოლოდითშია: ტალავერში მაღლა ყურძნის მტევენები იყო ჩამოკიდებული

1 არნ ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 247.

(წერ., 1, 37); ხის ძირებზე, იქვე ხევის პირად, ჟოლის ფესვები იყო ამოსული (ვაჟა, 5, 12).

2. მეშველი ზმნა მრავლობითშია, სახელადი ნაწილი — მხოლობითში: ქახელები ციქულებული ყოფილან... (წერ., 1, 271); ბავშვები სოფელში იყვნენ წასული.

3. მეშველი ზმნაც მრავლობითშია და სახელადი ნაწილიც: ესლიფსიტები პატარა ორაგულები იყვნენ (გოგ., 194); ყმაწვილები განუყრელი მეგობრები გახდნენ (ქიაჩ., 3, 325); თავგები დღისით სოროებში არიან მიმალულნი (გოგ., 135).

4. სახელადი ნაწილი მრავლობითშია, მეშველი ზმნა — მხოლობითში; მისი ცრემლები სიხარულის ცრემლები იყო (ვედ., 3, 253).

ბ) ნარიან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შედგენილი შემასმენლის შეწყობის ორი ძირითადი შემთხვევა გვაქვს:

1. შედგენილი შემასმენლის ორივე ნაწილი მრავლობითში დგას. ისინი ჩვენი მეგობრები არიან (გოგ., 90); ყველანი ღამაზეები იყვნენ (ვაჟა, 5, 239);

2. მეშველი ზმნა მრავლობითშია, სახელადი ნაწილი მხოლობითში: ისინი დაბინავებულნი ციქნებიან (ვაჟა, 5, 97); ყველანი სოფელში იყვნენ წასული:

დამატებით შეიძლება აღინიშნოს:

1) მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან სახელით (არსებით, ზედსართავით) გადმოცემული სახელადი ნაწილი ჩვეულებრივ მრავლობითში დგას, ვნებითს მიმღეობით გადმოცემული სახელადი ნაწილი კი მხოლობითშიც გვხვდება და მრავლობითშიც. მრავლობითის გადმოსაცემად მეშველი ზმნის ფორმაც საკმარისია, ასე რომ უპირატესობა მიმღეობის მხოლობით რიცხვში დასმას უნდა მიეცეს.

2. აქვს და ჰყავს ზმნებთან სახელად ნაწილად. როგორც წესი, მიმღეობის ფორმებია დაკავშირებული. მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან ამ ტიპის შედგენილი შემასმენლის ორივე ნაწილი ჩვეულებრივ მხოლობითშია: ზოგს ძაღლს ყურები აცქვეტილი აქვს (გოგ., 165); [კატას] თვალები დახუჭული ჰქონდა (გოგ., 7).

§ 58. შემასმენლის რიცხვი პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებით გადმოცემულ ქვემდებარესთან. 1-ლი და მე-2 პირის ფორმებთან. როგორც ვიცით, ქვემდებარე უბრუნველი ნაცვალსახელებით არის გადმოცემული. მხოლობითი და მრავლობითი აქ გარჩეულია სიტყვის მნიშვნელობით: მე და შენ ერთზე მიუთითებს, ჩვენ და თქვენ — მრავალზე.

როცა პირველი და მეორე სუბიექტური პირი მხოლოდითშია და ქვემდებარე შე და შენ ნაცვალსახელებით არის გადმოცემული (ან გულისხმება), შემასმენელი ყოველთვის მხოლოდით რიცხვში დგას: ძ ე ჩემს ლექსს წ ა ვ ი კ ი თ ხ ა ვ, შე ნ შენი ლექსი წ ა ი კ ი თ ხ ე (ივლ., 3, 314).

როცა პირველი და მეორე სუბიექტური პირი მრავლობითშია და ქვემდებარედ ჩ ვ ე ნ და თ ქ ვ ე ნ ნაცვალსახელები ან ამ ნაცვალსახელთა ნაცვალად მათი მნიშვნელობის გადმოცემში სიტყვა თუ სიტყვებია, შემასმენელი ყოველთვის მრავლობითში დგას: ჩ ვ ე ნ კაკლის ძირში შე ვ ე ი ყ უ ჟ ე ნ ი თ (ლომ., 359); ძროხას ვ უ ვ ლ ი დ ი თ ჩ ვ ე ნ ერთგულადა, გ ა ვ ი ზ ი ა რ ე თ ყ ვ ე ლ ა მ ა ს ა ქ მ ე, და რიგ-რიგითა ყ ვ ე ლ ა ძ მურადა ვ ყ ა რ ა უ ლ ო ბ დ ი თ ძროხასა ლამე (ჭავ., 153); ო რ ი ვ ე მ გულიანად გ ა ვ ი ც ი ნ ე თ (ჭავ., 1, 163); მ ე და ბ ი ძ ა ჩ ე მ ი ვ ე ნ ა ხ შ ი შევედი (ლომ. 355). თ ქ ვ ე ნ ი მ ა ს კ ა რ გ ა დ ა რ ი ც ნ ო ბ თ (ჭავ., 83); ი მ ა ს კ ა ც ე ბ ი პ ი რ ი მ ზ ე ს ე ძ ა ხ ი თ (ვაჟა, 5, 238).

ჩ ვ ე ნ და თ ქ ვ ე ნ ნაცვალსახელებთან (ან მათ შემცვლელ სიტყვებთან) შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი ყოველთვის მრავლობითში დგას. მრავლობითშია ჩვეულებრივ სახელადი ნაწილიც: ჩ ვ ე ნ თქვენი ს ტ უ მ რ ე ბ ი ვ ა რ თ (ყაზ., 1, 319); ყ ვ ე ლ ა ნ ი სიკვდილის შ ვ ი ლ ე ბ ი ვ ა რ თ (ყაზ., 1, 58); თ ქ ვ ე ნ ერთგული მ ე გ ო ბ რ ე ბ ი ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ი თ (ლომ.); მ გ ლ ე ბ ი, საზოგადოდ, მ ო ხ ე რ ხ ე ბ უ ლ ე ბ ი. ხ ა რ თ (ვაჟა, 6, 254).

როცა თ ქ ვ ე ნ ერთი პირის მისამართით არის ნახმარი, მეშველო ზმნა მრავლობითშია, სახელადი ნაწილი კი მხოლოდითში დგას: თ ქ ვ ე ნ ყ მ ა წ ვ ი ლ ი კ ა ც ი ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ი თ (ჭავ., 355); [თ ქ ვ ე ნ] დიდი გულჩახვეული კ ა ც ი ყ ო ფ ი ლ ხ ა რ თ (გვეტ., 244).

მიმღეობის ფორმა ორსავე რიცხვში გვხვდება, მაგრამ უფრო ბუნებრივია მისი მხოლოდითში დასმა. მხოლოდითში დაისმის კრებითი სახელით გადმოცემული სახელადი ნაწილიც. მაგ.: ჩ ვ ე ნ ამ ზაფხულს სოფელში ვ ი ყ ა ვ ი თ წ ა ს უ ლ ი; თ ქ ვ ე ნ სტუმრად ი ყ ა ვ ი თ მიწვეული; [თქვენი] პ ა ტ ი ო ს ა ნ ი, დარბაისელი ხ ა ლ ხ ი ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ი თ (ვაჟა, 5, 286).

დამატება-ოპიკატები და შემასმენელი

§ 59. პირდაპირი დამატება და შემასმენელი. პირდაპირი დამატების რიცხვი პირველი პირის ფორმასთან გარჩეულია ყოველთვის: მხატავს იგი მე, გვხატავს იგი ჩვენ, მხატავენ იგინი მე, გვხატავენ იგინი ჩვენ, მხატავ შენ მე, გვხატავ შენ ჩვენ, მხატავთ თქვენ მე, გვხატავთ თქვენ ჩვენ.

მეორე პირის ფორმასთან პირდაპირი დამატების რიცხვი გარჩეულია მაშინ, როცა ქვემდებარე მხოლოდითშია: გხატავთ მე თქვენ, გხატავთ (<გხატავსთ) იგი თქვენ. როცა შემასმენელი ქვემდებარესთან არის მრავლობითში შეთანხმებული, პირდაპირი დამატების მრავლობითობა ზმნის ფორმაში აღუნიშნელი დარჩება: ჩვენ გხატავთ შენ (თქვენ), ი გ ი ნ ი გ ხ ა ტ ა ვ ე ნ შენ (თქვენ). ამიტომ სალიტერატურო ქართულისათვის მიუღებელია, როცა მეორე პირის ფორმასთან აღნიშნულია როგორც ქვემდებარის, ისე, პირდაპირი დამატების მრავლობითობაც: როცა ჩვენგანი ვინმე ავად ხდება, „დოხტურს“ და ფერშალთან არ ვაგვრბივართ თქვენსავით, რომლებიც თქვენ ტყუილად გ ფ ც ქ ე ნ ი ა ნ თ და გ ა ტ ყ ა ვ ე ბ ე ნ თ (ვაჟა, 7, 217).

„III პირდაპირ-ობიექტურ პირს საკუთარი ნიშანი არა აქვს არც მხოლოდითში და არც მრავლობითში. ამის გამო არც ვარჩევთ ფორმებისა ობიექტის რიცხვის მიხედვით, ე. ი. ზმნას ერთი და იგივე ფორმა აქვს მაშინაც, როცა ობიექტი მხ. რიცხვშია, და მაშინაც, როცა იგი მრ.-შია; ფორმები: კლავს, ხატავს, მალავს, ტეხს, თხრის, აკეთებს, ათბობს და მისთანა ერთ ობიექტზედაც ითქმის და ბევრზედაც: კლავს მას — კლავს მათ, ხატავს მას — ხატავს მათ, დაწვა სახლი — დაწვა სახლები, ამოთხარა ორმო — ამოთხარა ორმოები, გააკეთა საქმე — გააკეთა საქმეები და მისთ“¹.

II სერიის ფორმებთან წარიან მრავლობითში დასმული პირდაპირი დამატების მრავლობითობა ძველ ქართულში ყოველთვის აღინიშნებოდა ზმნაში უნ სუფიქსით. ე. ი. შემასმენელი ეთანხმებოდა პირდაპირ დამატებას რიცხვში. შეთანხმება ჩვეულებრივია „ვეფხისტყაოსანში“ და იგი გვხვდება საშუალი ქართულის მოგვიანო ხანის ძეგლებშიც. თვალთა კელი უკუივლო, ცხელნი ცრემლნი მოიწურნა.

ქრმალ-კაპარკი მოიმაგრა, მკლავნი გაიმამაცურნა (93, 1—2).

შევიდა, მოტირალნი გამოასხნა, ორნივე მკლავნი დაუხსნნა და მრავალი სისხლი აღინნა (საბა, 95).

ძველ ქართულში იშვიათად ებიან მრავლობითში დასმული პირდაპირი დამატებაც ითანხმებს ზმნას: ვანასხნა სულები იგი უკეთური სიტყუთა (მ. 8. 16 CD); მაშინ დაჟღენეს ქრისტიანეთა აღუმაღ გუამებო იგი მომწყდართა მათ (კიმ. II, 25, 26).

თანამედროვე სალიტერატურო ენასა და ქართულის ბევრ კილოში პირდაპირი დამატების რიცხობრივი ვარჩევა აღარ არის, მაგრამ შემორჩენილია ზოგიერთ კილოში (მაგ.: ფშაურში, ხევსურულში...) და

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები. გვ. 186. 2 არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძველ ქართულში. თბილ. უნივ. შრომები, ტ. IX, 1929; ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენა, გვ. 275; ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 186—187. მ. ი. ი მ ნ ა ე შ ე რ ლ ი, დასახელებული შრომა, გვ. 207, 669.

გვხვდება ლიტერატურაშიც იქიდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში (მაგ. ვაჟა-ფშაველასაში): გაშალნეს ხელნი ჩემს გასათაცებლად (ვაჟა); გრგვინვით ჩამოვლნეს ჭალანი (ვაჟა); იმათ მე მკრეს, მე ისინი ვკრენ (ვაჟა).

პირდაპირი დამატება გვაქვს გარდამავალი ზმნის მე-3 სერიის ფორმებთანაც: გაუზრდია დედას შვილი (შვილები). ასეთი დამატება. როგორც ვიცით, წარმოშობით ქვემდებარეა, მაგრამ იგი ძველ ქართულშივე პირდაპირ დამატებასთან არის გათანაბრებული. როცა მე-3 სერიის ფორმასთან შეწყობილი პირდაპირი დამატება, წარმოშობით ქვემდებარე. ნართან მრავლობითში იღვა, ოთანხმებდა შემასმენელს რიცხვში: უპოვიან მამასა შვილნი. განუზრდიან მამასა შვილნი, დაუფარვან ღრუბელსა ვარსკვლავნი. მსგავსი მაგალითი მოიპოვება ილიას „აჩრდილში“, „ისიკენ აღუპყრნა თრთოლითა ხელნი და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი“. ასეთმა სახელობითმა დაკარგა სინტაქსური ძალა და შემასმენელს ვედარ ითანხმებს რიცხვში. გარდამავალი ზმნის მე-3 სერიის ფორმებს ახალ ქართულში ითანხმებს მიცემითში დასმული სახელი — ქვემდებარე, რომელიც წარმოშობით ირიბი დამატებაა: დაუწერიათ მათ წიგნი (წიგნები), გაუზრდიათ ბავშვი (ბავშვები).

პირდაპირობიექტური პირების მიხედვით რიცხვში მონაცვლე ზმნათაგან მრავლობითში დასმულ ან კრებითი სახელით გადმოცემულ პირდაპირ დამატებასთან მრავლობითის ფუძეა შემასმენლად. მაგ.: ორმოში ქვები ჩავყარე (მღრ. ორმოში ქვა ჩავაგდე); ორმოში ფეტვი ჩავყარე (ხალხ.); ტყემ მოისხა ფოთოლი (ვაჟ.); [კოტეს] ჩიტის ბარტყები ბუღიდან ამოესხა (გოგ.).

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც, რომელიც და ზმნისწინის ხმარებასთან არის დაკავშირებული: როცა პირდაპირი დამატება მხოლობით რიცხვშია, მაშინ ერთი ზმნისწინია ნახმარი (გა, ამო, შე, გამო და სხვ.). მაგრამ. როცა პირდაპირი დამატება „მრავლობითში გადადგება მაშინ შეიძლება ზმნაში ჩვეულებრივ ზმნისწინს და შეენაცვლოს“¹. მაგ.: აი დააფრინეს მერცხლებმა ბარტყები (გოგ.); შაშვები ძალიან შეწუხდნენ: ვერც ბარტყები დაზარდეს, ვერც ქურდი იპოვეს (რაზ.); ქალებმა დაყვლიფეს ბატები. დაწიწკნეს. დატუსეს. ფეხებსაც კარი წააძრეს. მერე გამოწლეს. კუჭები დაატყავეს, დარეცხეს და ხონჩით იქვე ტახტთან თაროზე შედგეს (რაზ., 174).

დაყოფით დაბეჭდილ ფორმებში და ზმნისწინი ყველგან გა ზმნისწინს ენაცვლება: გააფრინეს ბარტყი — დააფრინეს ბარტყები, გაზარ-

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 263.

დეს ბარტყი — დაზარდეს ბარტყები, გაყვლიფეს ბატი — დაყვლიფეს ბატები... ასეთი შენაცვლება მაშინაც არის შესაძლებელი, როცა პირდაპირი დამატება მხოლოდითშია, მაგრამ მას განსაზღვრებად ახლავს ერთზე მეტი მნიშვნელობის გამომხატველი სახელი, ან განსაზღვრების დაურთველად გულისხმობს საგანთა სიმრავლეს: ...თითო დედალ-მამალი თორმეტამდე შვილს დაზარდის ხოლმე ერთს ზაფხულში (გოგ., 122); დიასახლისმა ქურქლეულობა და რეცხა (მდრ. შვილს გაზარდის, ლამბაქი გარეცხა).

და ზმნისწინის ასეთი შენაცვლება ამჟამად აუცილებელი აღარ არის, ასე რომ შეიძლება ითქვას: ბარტყი გააფრინეს — ბარტყები გააფრინეს, შვილი გაზარდეს — შვილები გაზარდეს, კბილი ამოაძვრეს — კბილები ამოაძვრეს და მისთ¹.

§ 50. ირიბი დამატება და შემასმენელი. პირველი პირის ფორმასთან ირიბი დამატების რიცხვი გარჩეულია ყოველთვის: შესალმება ბავშვი მე, გვესალმება ბავშვი ჩვენ. შესალმებიან ბავშვები მე, გვესალმებიან ბავშვები ჩვენ; შესალმები შენ მე, გვესალმები შენ ჩვენ, შესალმებით თქვენ მე. გვესალმებით თქვენ ჩვენ.

მეორე პირის ფორმასთან ირიბი დამატების მრავლობითობა ზმნაში შეიძლება აღინიშნოს და შეიძლება არა: ირიბი დამატების მრავლობითობა აღინიშნება, თუ შემასმენელი არ არის ქვემდებარესთან მრავლობით რიცხვში შეთანხმებული: გესალმებით მე თქვენ, გესალმებათ იგი თქვენ. თუ შემასმენელი შეთანხმებულია ქვემდებარესთან მრავლობითში, ირიბი დამატების მრავლობითობა ზმნის ფორმაში აღარ აღინიშნება: გესალმებით ჩვენ თქვენ. გესალმებიან იგი თქვენ. აქ, როგორც ვხედავთ. სხვადასხვა მნიშვნელობის ფორმათა დამთხვევასაც აქვს ადგილი: „გესალმებით“ ფორმაში თან ქვემდებარის მრავლობითობას აღნიშნავს (გესალმებით ჩვენ თქვენ), ან ირიბისას (გესალმებით მე თქვენ).

მესამე პირის ფორმასთან შეწყობილი ირიბი დამატება, როგორც ვიცით, მუდამ მიეცემითშია: გარდაუვალ ზმნას სამივე სერიის ფორმებთან ახლავს, გარდამავალს კი — 1-ლი და მე-2 სერიის მწკრივებთან (§ 47). ებიანსა თუ თანაან მრავლობითში დასმული ირიბი დამატება ძველ ქართულში ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებდა, ახალ ქართულში კი ირიბი დამატების სინტაქსური ძალა გაზარდილია და გარკვეულ შემთხვევებში ითანხმებს შემასმენელს მრავლობით რიცხვში. შეთანხმებისათვის მნიშვნელობა აქვს, შემასმენელი გარდამავალი ზმნით არის გადმოცემული თუ გარდაუვალით. ერთგვარობა არა გვაქვს ორპირიან გარდაუვალ ზმნებთანაც:

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 263.

ა) ირიბი დამატების მრავლობითობა არ აღინიშნება გარდამავალი ზმნის ფორმაში: ჩემს ფანჯრის ზევით მერცხალი ბუდეს უკეთებს შვილებსა („დედა ენა“, 90); კოდალა ბეჯითად აცლიდა ჭიამატლებს დაზიანებულ ხეებს (რაზ.); პეტრემ ყმაწვილებს ქვეშგაუშალა თავისი ნაბადი (კავ., 408).

ბ) გარდაუვალი ზმნის მე-3 პირის ფორმასთან შეწყობილი ირიბი დამატების მრავლობითობა შეიძლება აღინიშნოს ზმნის ფორმაში და შეიძლება არა. „ირიბ დამატებას რომ შეეწყოს შემასმენელი მრ. რიცხვში, საჭიროა, რომ ამას ხელს არ უშლიდეს ქვემდებარე, ე. ი. არ უნდა ჰქონდეს ისეთი ქვემდებარე, რომელიც ზმნისაგან აუცილებლად მოითხოვდეს მრავლობითი რიცხვის ფორმას“¹: პატარძლებს აკენები გვერდით ედგათ (ვაჟა, 5, 244); დამშეულ ძაღლებს სუნეცათ (წერ.): ხობებებს მამლის დანახვზე თავზარი დაეცათ (ვაჟა, 6, 201). სახლებს წყალი წურწურით ჩამოსდიოდათ (კავ., 1, 281).

მაგრამ თუ ქვემდებარედ ისეთი სახელია, რომელიც შემასმენელს მრავლობითში მოითხოვს, ირიბი დამატების მრავლობითობა ზმნაში აღარ აღინიშნება: დედებს ბავშვები გვერდით ედგენ; დამშეულ ძაღლებს ეცენ².

ხშირად ქვემდებარე არ უშლის ხელს, მაგრამ ირიბი დამატების მრავლობითობა მაინც არ არის აღნიშნული ზმნაში: მაგდანა თავის მოწმეებს ჯულუხვად დაუხვდა (გაბ.); ია მალ-მალ ამოეფარებოდა ბუერისა და ძირხვენის ფოთლებს (რაზ., 1); განრისხებული ბატონი მოსამსახურეებს მიუბრუნდა (ეედ., 3, 15); შენი ამბავი, ეხლა მართალი, ზღაპრად მიუვა ჩვენს შეიღვილებს (კავ., 151).

როცა ქვემდებარე და ირიბი დამატება ორივე მრავლობითშია, ზოგჯერ შეინიშნება ერთგვარი მერყეობაც: მაგ., „მათ მოსვლოდნენ მოკეთები“ შეიძლება ამ სახითაც შეგვხედეს: „მათ მოსვლოდათ მოკეთები“.

ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ირიბი დამატების სინტაქსური ძალა აღემატება ქვემდებარისას. მაგ., მოსწონს, უყვარს, აქვს და მისთანა ზმნებში ჩვეულებრივ შეიძლება აღინიშნოს ირიბი დამატების მრავლობითობა, მრავლობითში დასმული ქვემდებარე კი შემასმენლის რიცხვზე ვერ ახდენს გავლენას: მოსწონს ან მოსწონთ მათ ისინი, აქვს ან აქვთ მათ ისინი და მისთ.

¹ ი. შანიძე, ქართული გრამატიკა, II, 1948, გვ. 118—119. მ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში: საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ II, № 6, 1941, გვ. 566; აგრეთვე: ქართული ენის ზოგადი დასასრულები: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 058.

მხოლოდითში დასმულ ირიბ დამატებასთან შემასმენელი ზოგჯერ აზრის მიხედვით მრავლობითშია შეწყობილი: ტიტა და ლეო ამ ორომტრიალში ყველას დაავიწყდათ (ევდ., 3, 130); ორვეს ოფლი ჩამოსდიოდათ (ევდ.); ყველას ხმლები ერთყათ წელზე... (ვაჟა, 5, 307).

ასეთ შემთხვევებში შემასმენლის მხოლოდითში დასმა მიღებული.

§ 51. მსგავსება და განსხვავება ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს შორის. ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს შორის მსგავსებაა:

1. ქვემდებარე და დამატება-ობიექტები მთავარი წევრებია. ისინი შემასმენლის წყვილის ცალებია, რომლებიც ზმნასთან დაკავშირებული არიან მორფოლოგიურად, ფორმის საშუალებით;

2. გადმოიცემა ერთი და იმავე მეტყველების ნაწილებით;

3. საერთო აქვთ ორი ბრუნვა (სახელობითი და მიცემითი — ქვემდებარესა და პირდაპირ დამატებას, მიცემითი კი — ქვემდებარესა და ირიბ დამატებას);

4. მოეპოვებათ საერთო კითხვები: ვინ? ვის? რა? რას?

5. ზმნის ფორმაში შეიძლება აისახოს სამივე წევრის არა მარტო პირი, არამედ რიცხვიც;

6. მათს ბრუნვას ზმნის ფორმა განსაზღვრავს.

განსხვავებაა:

1. ქვემდებარე ზმნის სუბიექტური პირის ფარდი სახელია, დამატება-ობიექტები — ობიექტური პირისა;

2. ქვემდებარე გვაქვს როგორც ერთ-, ისე ორ- და სამპირიან ზმნებთან, დამატება-ობიექტები კი მარტო ორ- და სამპირიან ზმნებთან (ორპირიანთან — ერთ-ერთი, სამპირიანთან — ორივე);

3. მოთხრობითი ბრუნვა საკუთრივ ქვემდებარის ბრუნვაა;

4. რამ კითხვაზე მარტო ქვემდებარე მიუგებს;

5. შედგენილი შემასმენელი ქვემდებარესთან არის დაკავშირებული (და არა დამატებასთან);

6. ქვემდებარის სინტაქსური ძალა აღემატება დამატება-ობიექტებისას.

IV. წინადადების არამთავარი წევრები

უბრალო დამატებანი

§ 52. ზოგადი ცნობები უბრალო დამატების შესახებ. უბრალო დამატება, რომელიც არ არის შეწყობილი ზმნის ობიექტურ პირთან.

უბრალო დამატება წინადადების არამთავარი წევრია, რომელიც თავისი ფორმითა და შინაარსით რამდენიმე სახისაა. იგი ახლავს როგორც ზმნის პირიან ფორმას, ისე უპიროსაც (საწყისსა და მიმღეო-

ბას): ფ ა ნ ქ რ ი თ დ ა ხ ა ტ ა , ფ ა ნ ქ რ ი თ დ ა ხ ა ტ ვ ა , ფ ა ნ ქ რ ი თ დ ა ხ ა ტ უ ლ ი . ასეთი დამატება გვხვდება ზედსართავ სახელსა და ზმნიზე-დასთანაც. მაგ.: ა მ ა ზ ე ტ უ რ ფ ა და კ ა რ გ ი მე ს ხ ვ ა ა ლ ა რ ა მ გონია (ვაჟა); ფრინველებში ყ ვ ე ლ ა ზ ე დ თ ა მ ა მ ა დ კოდალა იქცეოდა (ვაჟა, 5, 290).

უბრალო დამატება ჩვეულებრივ არსებითი სახელით (საწყისითურთ) და ნაცვალსახელებით გადმოიციემა, იშვიათად — სხვა მეტყველების ნაწილებითაც. იგი უთანდებულოა ან თანდებულოანი. მისი ბრუნვებია: მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი უბრალო დამატებას კითხვად დაესმის ვ ი ნ ა ნ რ ა ი მ ფორმით, რა ფორმითაც თვით უბრალო დამატებაა გადმოციემული. მაგ.: გუშინ ტყეში ვნადირობდი რ ო კ ო ზ ე (ჯამს., I, 620); ლევან მეფეს ნიშანიც უკვე გამოეგზავნა ქ ა ლ ი ს თ ვ ი ს (ბარს., 3, 214); დემეტრეს სახლის ეზოში ღ ვ ი ნ ი თ სავსე ტიკები ეწყო (ვაჟა, 6, 103); [გვადიმ] ხურტნი ნ ა ბ დ ი ა ნ ა დ სახლში შეათრია (ქიაჩ., 3, 52).

ამის პირიანი ფორმა, როგორც ვიცით, წინადადებაში შემასმენელია, ზმნიზედა — გარემოება, ხოლო უპირო ფორმითა და ზედსართავი სახელით შეიძლება გადმოიციეს სხვადასხვა წევრი. ამიტომ უბრალო დამატება შეიძლება ახლდეს არა მარტო შემასმენელს, არამედ წინადადების სხვა წევრებსაც.

1. უბრალო დამატება შემასმენელთან: ზოგან არწივის ხ ა ფ ა ნ გ ი თ ი ქ ე რ ე ნ (გოგ., 149);... ფრინველები ერთმანეთს ე გ ზ ი ბ რ ე ბ ო დ ნ ე ნ მ ხ ი ა რ უ ლ ე ბ ა შ ი (ევდ., 3, 284).

2. უბრალო დამატება ქვემდებარესთან: ტ ა ნ კ ე ბ თ ა ნ ბ რ ძ ო ლ ა გამარჯვებით დამთავრდა (გვეტ., 448).

3. უბრალო დამატება დამატებასთან: ზურაბმაც მშვენივრად იცოდა თ ა რ ზ ე დ ა კ ვ რ ა (გოგ., 222); ფშავლებმა ხშირად ერთმანერთთან ლექსით შ ა ი რ ო ბ ა იციან (ვაჟა, 6, 477).

4. უბრალო დამატება განსაზღვრებასთან: ა რ წ ი ვ ი ს ა გ ა ნ შე შ ი ნ ე ბ უ ლ ი წეროები სულ დაბლა და დაბლა ეშვებოდნენ (რაზ., 254); ს ი ც ი ვ ი ს ა გ ა ნ დ ა ფ ი ჩ ხ ე ბ უ ლ ი ტოტები კანკალებენ და ცახცახებენ (რაზ., 96).

5. უბრალო დამატება გარემოებასთან: ოტია გაიქცა ც ხ ე ნ ი ს მ ო ს ა ყ ვ ა ნ ა დ (კლდ., 1, 227); მთა ყ ვ ე ლ ა ზ ე მეტად დაჩაგრულია ზამთრისაგან (ვაჟა, 5, 155).

სხვადასხვა ფორმით გადმოციემული უბრალო დამატება ზოგჯერ შინაარსით ერთნაირია. მაგ.: აგერ ჩემი პატრონი მობრძანდება თავის ც ო ლ -შ ვ ი ლ ი თ ბღის დასათვალისწინებლად (ვაჟა, 6, 45); იძულებული გავხდი... წამოვსულიყავ სამშობლოში ც ო ლ შ ვ ი ლ ი ა ნ ა დ (წერ., 1, 78). ც ო ლ -შ ვ ი ლ ი თ და ც ო ლ შ ვ ი ლ ი ა ნ ა დ შინაარ-

სით ერთნაირია (ორივე თანაობას გამოხატავს), ფორმით — განსხვავებული. გვაქვს პირიქითაც: ფორმით ერთნაირია, მნიშვნელობით — სხვადასხვა. მაგ.: სტუმრები საკუთარი ავტომატით ჩამოვიდნენ (ქიაჩ., 3, 200); სტუმრები ცოლ-შვილით ჩამოვიდნენ. „ავტომატებით“ და „ცოლ-შვილით“ — ორივე უბრალო დამატებაა და ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება არც ფორმით (ორივე მოქმედებით ბრუნვაშია), არც წყვილის ცალით (ორივე ერთსა და იმავე ზმნასთან შედ. წყვილში) და მასთან სინტაქსური კავშირით (ორივე მართულია ზმნისაგან მოქ. ბრუნვაში), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა შინაარსისაა: ავტომატით საკუთარის დამატებაა, ცოლ-შვილით — თანაობისა. განსხვავება ამ სიტყვების განსხვავებულმა ლექსიკურმა მნიშვნელობამ განსაზღვრა.

უბრალო დამატება პირმიუმართავი დამატებაა. იგი გაბატონებული სიტყვისაგან მართულია ბრუნვაში უშუალოდ ან თანდებულის მეშვეობით

§ 53 უბრალო დამატება მიცემითში. მიცემითში დასმული უბრალო დამატება ჩვეულებრივ თანდებულისაა, იშვიათად — უთანდებულოც. მოუგებს კითხვებზე: ვისზე? რაზე? ვისთან? რაში? ვისთან ერთად? რასთან ერთად? უთანდებულო დამატებას კითხვაც უთანდებულოდ დაესმის. მიცემითში დასმული უბრალო დამატება შინაარსის მიხედვით რამდენიმე სახისაა.

1. უთანდებულო მიცემითი უბრალო დამატებად გვხვდება ზოგიერთი ზმნის პირიან ფორმასთან და ვნებითი გვარის მიმღობასთან.

ა) უთანდებულო უბრალო დამატება პირიან ფორმასთან იშვიათია. მაგ.: ერთმა გლეხმა ფიცხლავ ქუდს ხელი იტაცა („დედა ენა“, 17); თოფიანებმა თოფებს ხელი გაიკრეს (ვაჟა, 5, 125).

უთანდებულო ფორმები შეიძლება შეიცვალოს ზე თანდებულისანი: ქუდზე ხელი იტაცა, თოფებზე გაიკრეს ხელი. ასეთ შემთხვევებში ამჟამად თანდებულისანი ფორმა უფრო ბუნებრივია. ვაჟა-ფშაველას ანალოგიურ შემთხვევაში უბრალო დამატება თანდებულისანი ფორმით აქვს კიდევაც ჯადმოცემული: ცოტა რომ გაიარეს, უფრო ფიცხად გაიკრეს თოფიანებმა ხელი თოფებზე, ნაჭახიანებმა — ნაჭახზე, წალდუნეიანებმა — წალდუნეაზე და შეუბიანებმა — შუბზე (ვაჟა, 5, 125).

ბ) ზოგიერთი ზმნის ირიბი დამატება იმავე ზმნის ვნებითი გვარის მიმღობას ფორმის შეუცვლელად გადაჰყვება: მელია საქათრეს შემოეჩვია — საქათრეს შემოჩვეული მელია. მიმღობა, რომელსაც ასეთი დამატება ახლავს, ჩვეულებრივ ილ და ულ სუფიქსებით არის ნაწარმოები. მაგ.: ყველაზედ უფროსი ჩვენში თორმეტს

წელს არ იყო გადაცილებული (ჭავ., 418); გზატკეცილს აყოლებული თბრილის გაღმა, ცოტა მოშორებით, გოჩას სახლისაყენ ბილიკი უხვევდა (ქიაჩ., 3, 24); მეზობლებსაც ძალიან ვარ შეჩვეული (ბარნ., 3, 416); ბალებით დატვირთულ ღარიბ ოჯახიდან გამოსული, ქალაქში განადგურებულ კერას შეფარებული, მშვიერ-მწყურვალ და ტიტველ-შიშველი სინათლეს თუ სითბოს მოწყვებილი, ყოველგვარ სისუფთავეს და მოვლას მოკლებული, ყოველგვარ კეთილს დანატრებული პატარა შეაკრთო და გაახარა უკიდურესმა სიღარიბემ... (ბარნ., 3, 408).

უპირო ფორმებთან ამგვარი უბრალო დამატება უფრო ფართოდ იყო გავრცელებული ძველ ქართულში. იგი პირიანი ზმნის ირიბი დამატებისაგან მომდინარეობს, საერთო აქვს მასთან ფორმაც და მნიშვნელობაც, ამის გამო ასეთ დამატებას **არიბისებრ უბრალო დამატებას** ვეძახით.

უთანდებულო მიცემითი ჩვეულებრივია და კავშირის წინ მდგომი დამატებისათვის: ფრინველები დიდ წინდახედულობას იჩენენ შვილების დაზრდასა და იმათ დაფრენაში (გოგ.): მთლად ტყავში, ნაბადსა და ყაბალახში გახვეული პატარა ბიჭი ცხენს მიერეკებოდა (ყახ.).

2. თანდებულისანი უბრალო დამატება სხვადასხვა მნიშვნელობისაა:

ა) გამოხატავს სამოქმედო საგანს: ტანკებთან ბრძოლა გამარჯვებით დამთავრდა (გვეტ., 448); იგულისხმება: ტანკებსებრძოლენ (და ეს ბრძოლა გამარჯვებით დამთავრდა).

ბ) უფრო გავრცელებულია თანაობის გამოხატვა: [დედაჩემს] ცნობისმოყვარეობასთან შრომისმოყვარეობაც შეთვისებული ჰქონდა (წერ., 1, 18); იმსიბერესთან იმ უბედურსაერთი სხვა ჰირიკ ზედ გამოება (ჭავ., 155).

თანდებულისან თანაობის დამატებას ახალ ქართულში გასაძლიერებლად ჩვეულებრივ ერთად ზმნიხედა დაერთვის, რომელიც უფრო ნათლად გახაზავს დამატების აღნიშნულ მნიშვნელობას: გალიაში დედლებთან ერთად მამალიც ჰყავდა დამწყვდეული (ვაჟა, 6, 195); ნიავთან ერთად მეც ვარხვედი ოცნების ხეხილს (გრიშ.).

თანაობის დამატება (მიცემითში), თავის მხრივ, სხვადასხვა მნიშვნელობისაა. პირიან ფორმასთან იგი ორგვარია:

ა) შემასმენლით გამოხატულ მოქმედებას ასრულებს არა მარტო ქვემდებარე, არამედ უბრალო დამატებით გადმოცემული საგანიც, მაგრამ ისე, რომ ქვემდებარის მოქმედება თან სდევს უბრალო დამატებისას. მაგ.: მგლებიც მეც ხვარეებთან ერთად მთა-ბარო-

ბენ (რაზ., 124); ირმებთან ერთად ისიც დანავარდობდა (ვაჟა, 5; 267); ნოდარი უცნობთან ერთად პუნქტისაკენ გაემართა (გვეტ., 424).

ბ) ეხება იგივე მოქმედება, რაც პირდაპირ დამატებას: გაფაცი-
ცებით ხოხნიდნენ ქროხები ბალახთან ერთად ყვავილებს (ვა-
ჟა, 6. 304); ტყვიის სადნობ ტაფაში სხვა ტყვიის ნაჭყლეტებ-
თან ერთად წინამ ერთი ტყვია ჩააგდო... (ვაჟა, 5, 70).

თან-დართული უბრალო დამატების კითხვებია: ვისთან? რას-
თან? ვისთან ერთად? რასთან ერთად?

3. ზე თანდებულებიანი დამატება აღნიშნავს საგანს, რომ-
მელსაც ეხება ზმნით გადმოცემული მოქმედება. ასეთი „დამატება
ძოუდის სხვადასხვა შინაარსის ზმნებს, რომელთა შორის ზოგი აღ-
ნიშნავს ფიქრს, მსჯელობას, საუბარს, ზრუნვას და სხვ.“¹ მაგ.: დედა
ნიბლია... ფიქრობდა მინდორში წასულ მეუღლეზე (რაზ., 6);
ყვავილნი მუდამეამს სიცოცხლეზე საუბრობდნენ (ვაჟა,
6, 39); შეენზედ მოუბნობს კაცი და ქალი (ვაჟ., 151).

ასეთი დამატება ჩვეულებრივია უპირო ფორმებთანაც: ზურაბმა
მშვენივრად იცოდა თარზე დაკვრა (გოგ., 222); მთელი ღამე თე-
ვლორემ და ელიზბარმა ნადირობაზე ლაპარაკში გაატარეს
(ვაჟა, 6, 180); ზედ ხის შამფურზე აგებული მწვადი იწვებო-
და (ვაჟა).

ზე-დართული დამატება ჩვეულებრივია უფროობითი ხარისხის
ფორმებთან და გამოხატავს შესადარებელ საგანს: ლუარსაბს გაუ-
ხარდა, ელისაბედს ეწყინა: ჩემზედ უკეთესი იქნებო (ვაჟ., 366);
ყველაზედ უძვირფასესი განძი სხვა დარჩა ოთარანთ ქვრივს თა-
ვის ქმრისაგან (ვაჟ., 429).

უფროობითი ხარისხის ფორმები ისტორიული თვალსაზრისით
ზმნური წარმოშობისაა. პრეფიქსი უ იგივეა, რაც სასხვისო ქცევის
უ². ძველ სალიტერატურო ქართულში (IX ს-მდე) ამ უ-ს წინ მიუ-
ძლოდა ჰ (ან ხ), რომელიც III პირის ნიშანი იყო ზმნაშიც და სახელ-
შიც: ჰ-უ-კეთ-ეს ან ხ-უ-კეთ-ეს ფორმებში (ზედმიწვევით: ჰ-უკეთ-
ეს ან ხ-უკეთ-ეს ფორმებში) ძველის-ძველად ჰ პრეფიქსის (resp.-ხ
პრეფიქსის) ფუნქცია ისე აღიქმოდა, როგორც იმავე ბეგრისა გა-ჰ-
უ-კეთ-ა ან გახ-უ-კეთ-ა ფორმებში³. უფროობითი ხარისხის ფორმე-
ბთან უბრალო დამატება ძველ ქართულში ჩვეულებრივ ნათესაობით-
ში იდგა, იშვიათად მიცემითში (უთანდებულოდ). თავდაპირველად

1 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 31. 2 ა. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში, თბ., უნივ. შრომები, ტ. I, 1936, გვ. 333—334. 3 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 144—145.

იგი მხოლოდ მიცემითის ფორმით უნდა ყოფილიყო შეწყობილი, ხოლო შემდეგ ნათესაობითი შეენაცვლა¹. ნათესაობითის ფორმით შეწყობა ჩვეულებრივ საშუალო ქართულშიც. მაგ.: საშუალომან თქვა ფერობა მამისა და მოახსენა: — დ ე დ ო ფ ლ ი ს უ ლ ა მ ა ზ ე ს ი, მეფის ც ხ ე ნ ი ს უ მ ს უ ქ ნ ე ს ი და მეფის შე ვ ა რ დ ნ ი ს უ მ ა ლ ე ს ი არ იქნების პირსა ზედა ქვეყანისასაო (საბა).

ახალ ქართულში უფროობითი ხარისხის ფორმებთან ჩვეულებრივია ზე თანდებულის მიცემითი, ხოლო ნათესაობითის ფორმით „შეწყობა დღეს უკვე მოძველებულია“².

ზე თანდებულის დამატება ხშირია დადებითი ხარისხის ფორმებთან: იგი შეიძლება ახლდეს ვითარების ზმნიზედებსაც: გ ა ნ ა ი მ ა ზ ე ლ ა მ ა ზ საყ-თხაეს წიგნს კიდევ შეჰხვდება ადამიანი? (ვაჟა); ა მ ა ზ ე ტ უ რ ფ ა და კარგი მე სხვა აღარა მგონია (ვაჟა); ყ ვ ე ლ ა ზ ე უ ფ რ ო მ კ ა ფ ი ო დ ე ლ ი კ ო ს ხ მ ა ი ს მ ო დ ა (ქიაჩ., 3, 196).

ზე-დართული უბრალო დამატების კითხვებია: ვისზე? რაზე?

4. შ ი - დ ა რ თ უ ლ ი უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა ტ ე ბ ა ა ხ ლ ა ვ ს ზ მ ნ ა ს (პირიანსა თუ უპიროს). მოგვიგებს კითხვებზე: რაში? ვისში?

ჩვეულებრივია ასეთ დამატებად საწყისები და აბსტრაქტული სახელები. უფრო იშვიათად კონკრეტული არსებითი სახელები და სხვა ბრუნებადი სიტყვებაც (მიმღეობა, ნაცვალსახელი, რიცხვითი სახ.: - ლი); სჯობს მ ო ნ ე ბ ა შ ი გადიდკაცებულს თავისუფლების ძ ე ბ ნ ა შ - მ ა ე ვ დ ა რ ი (წერ.): ფრინველები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ მ ხ ი ა რ თ ე ბ ა შ ი (ევდ., 3, 284); ჩემთან ს ა ფ რ თ ხ ე შ ი ბევრჯერ ყოფილა (ვაჟ.).

შ ი თანდებულის სახელი ზოგჯერ ზმნასთან მყარ სიტყვათა შეკავშირებას ქმნის და ცალკე წევრად აღარ გამოიყოფა: ლ ი ზ ა თ ვ ა ლ შ ი მოუვიდა (ჯაბ., 121); მთისკაცს ეს რჩევა ჰქ უ ა შ ი დ უ უ ჯ დ ა (ქიაჩ., 3, 333). „თ ვ ა ლ შ ი მ ო უ ვ ი დ ა“ და „ჰ ქ უ ა შ ი დ ა უ უ ჯ დ ა“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მოეწონა“.

§ 84. უბრალო დამატება ნათესაობითში. ნათესაობითში დასმული უბრალო დამატება უთანდებულოა ან თანდებულის. თანდებულთაგან აქ გვხვდება: გან, მიერ, თვის, გულისთვის. შესახებ, მიმართ და სხვ.

ნათესაობითში დასმული დამატება შინაარსით მრავალფეროვანია: ზოგი რიკალური ვითარების მიხედვით მოქმედ საგანს გამოხატავს, ზოგი — სამოქმედოს, ზოგი საგნის დანიშნულებაზე მიუთითებს ან კიდევ მასალაზე, რომლისგანაც რაიმე კეთდება და სხვ. მოეპოვება რო-

1 ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 446. 2 ა. შინიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 32.

გორც პირიან ფორმებს, ისე უპიროსაც, იშვიათად ზედსართავ სახე-
ლსაც.

ნათესაობითში დასმულ უბრალო დამატებათაგან გრამატიკულ
ლიტერატურაში რამდენიმე ძირითადი სახეა გამოყოფილი. ეს სახე-
ებია: ქვემდებარისებრი ანუ სუბიექტისებრი, პირდაპირისებრი და ირი-
ბისებრი დამატებები¹. გამოიყოფა რამდენიმე სხვა შინაარსის დამატე-
ბაც, რომელთაც სახელი არა აქვთ შერქმეული.

1. ქვემდებარისაგან გამოსულ უბრალო დამატებას, რომელიც
რეალური ვითარების მიხედვით მოქმედ საგანს აღნიშნავს, ქვემდე-
ბარისებრი დამატება ეწოდება. მაგ.: პატარა კეკეს სიცივე
ხელებს უყინავდა — „პატარა კეკეს სიცივისაგან ხელები ეყინე-
ბოდა“ (გოგ.). სიცივე ქვემდებარეა, სიცივისაგან — ქვემ-
დებარისებრი დამატება.

გასარჩევია ქვემდებარისებრი დამატების მიღების რამდე-
ნიმე შემთხვევა:

ა) მოქმედებითი გვარის ზმნის ქვემდებარე სათანადო ვნებითთან
ზშირად ქვემდებარისებრ დამატებად გადაკეთდება:

სამპირიანი მოქმედებითი სათანადო (ორპირიანი) ვნე-
ბითი

უინვამ მცენარეს ფესვები გაუხმო. უინვისაგან მცენარეს ფესვები გა-
უხმა.

ორპირიანი მოქმედებითი სათანადო (ერთპირიანი)
ვნებითი

უინვამ მცენარის ფესვები გაახმო. უინვისაგან მცენარის ფესვები
გახმა.

ეს, თავის მხრივ, იმასაც გულისხმობს, რომ ქვემდებარისებრი და-
მატება ქვემდებარე განდება, თუ ზმნას ვნებითი გვარიდან მოქმე-
დებითში გადავიყვანთ: სითბოსაგან რკინა ფართოვდება — სი-
თბო რკინას აფართოებს.

მოქმედებითი გვარის ზმნის ქვემდებარე იშვიათად შეიძლება
ქვემდებარისებრ დამატებად გადაკეთდეს სათანადო საშუალო გვა-
რის ზმნასთანაც: ქექა-ქუხილი დედამიწას აზანზარებდა — „ქე-
ქუხილისაგან დედამიწა ზანზარებდა“ (ჯავ., 3, 316).

ბ) გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე იმავე ზმნის საწყისთან ქვემ-

1 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 34.

დებარისებრ დამატებად გადაიქცევა: ჟუჟუნა წ ვ ი მ ა მოვიდა და ამაღ
დამქნარი ყვაილები გამოაცოცხლა — ჟუჟუნა წ ვ ი მ ი ს მოსვლამ
დამქნარი ყვაილები გამოაცოცხლა; მ დ ი ნ ა რ ე აღიღდა და ეს
ხილს წალებით ემუქრებოდა — მ დ ი ნ ა რ ი ს აღიღება ხილს წალებით
ემუქრებოდა.

გ) გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე იმავე ზმნის ვნებითი გვა-
რის მიმღობასთან ქვემდებარისებრი დამატება გახდება: ქ ო რ მ ა წ ი-
წილა წ ა ი ლ ო, იძახდა წიავ-წიავსა, — ქ ო რ ი ს წალებული წიწილა
იძახდა წიავ-წიავსა.

ქვემდებარისებრი დამატება დასახელებულ მაგალითებში უთან-
დებულოა, მაგრამ იგი ჩვეულებრივ გან და მიერ თანდებულებს
დაირთავს: ფ უ ტ კ რ ი ს ა გ ა ნ დაკბენილი [თოთია] დათვივით ბურ-
ტყუნებდა (ჯავ., 2, 457); ს ი ც ი ვ ი ს ა გ ა ნ შეწუხებული მყეფრები
ხმას ველარ ილებდნენ (რაზ., 20); მ წ ყ ე მ ს ე ბ ი ს ა გ ა ნ გატუსულ
ყუნჭის გვერდზე... თხილი იღვა (ვაჟა, 6, 18); თ ა დ უ ლ ა ს მ ი ე რ
მოტანილმა ახალმა ცნობამ საერთო გამოცოცხლება შეიტანა ქალებ-
ში (ჯავ., 154).

„I და II პირის ნაცვალსახელთა უბრუნველობის გამო იხმარება
მათ-მათი კუთვნილებითი“¹. მე ავაშენე სახლი — ჩ ე მ ი აშენებული
სახლი, შე ნ ააშენე სახლი — შე ნ ი აშენებული სახლი, ჩ ვ ე ნ ავა-
შენეთ სახლი — ჩ ვ ე ნ ი აშენებული სახლი, თ ქ ვ ე ნ ააშენეთ სახ-
ლი — თ ქ ვ ე ნ ი აშენებული სახლი. ჩ ე ძ ი, შე ხ ი, ჩ ვ ე ხ ი, თ ქ ვ ე ნ ი
მნიშვნელობით აქ იგივეა, რაც: ჩემ მიერ, შენ მიერ, ჩვენ მიერ, თქვენ
მიერ (ან: ჩემგან, შენგან, ჩვენგან, თქვენგან).

მ ი ე რ თანდებულიანი სახელი ყოველთვის ქვემდებარისებრი და-
მატებაა, გან-დართული კი, გარდა ქვემდებარისებრისა, რამდენიმე
სახისაა.

ა) „გარკვეულ ზმნებთან (მზადება, კეთება, ჩამოსხმა და სხვ.)
აღნიშნავს მასალას, რომლისაგანაც რაიმე კეთდება“². კოდებს, სადღ-
ვებლებს, კასრებს, სულ ც ა ც ხ ვ ი ს ა გ ა ნ აკეთებენ (რაზ. 149);
ქ ვ ი ს ა გ ა ნ ციხეებს აგებდნენ ჩვენი წინაპრები (დად., 171).

ბ) აღნიშნავს დაშორებას, დაცილებას, თავის დაღწევას: იაგო
მორჩა და სრულიად განთავისუფლდა თავის ქ რ ი ლ ო ბ ი ს ა გ ა ნ
(ვაზ., 1, 30); ომარაშვილმა დაიხსნა გა კ ი რ ე ვ ბ ი ს ა გ ა ნ სამარ-
თალი (ჯავ., 436).

გ) „გან“-დართული დამატება აგრეთვე აღნიშნავს გამოყოფას, გა-
მორჩევას.: ოთხ წასულ ა მ ხ ა ნ ა გ თ ა გ ა ნ ერთი დაბრუნდა; ო რ ი-
ს ა გ ა ნ ერთი მიყავ: ტყვე მქმენ ანუ მიაზატე“ (რუსთ.)³

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 35. ² ი ქ ვ ე, გვ. 40.
³ ი ქ ვ ე, გვ. 41.

გან თნადებულიანი ნათესაობითი საშუალ ქართულში უფრო-ობითი ხარისხის ფორმებთან გვხვდება (იშვიათად XIX საუკუნეშიც). ასეთი დამატება აღნიშნავს შესაღარებელ საგანს¹. გაზაფხულის უკეკლუცესი, შემოდგომისაგან უფრო უმსუქნესი და თვალ-თაგან უფრო უმაღესი არა რა იქნების პირსა ზედა ყოვლისა ქვეყნისასაო (საბა, 55). ახალ ქართულში, როგორც უკვე ითქვა, ზედსართავ სახელთან დაკავშირებული უბრალო დამატება ჩვეულებრივ ზედართული მიცემით გადმოიცემა.

ზოგიერთი გარდაუვალი ზმნა ფორმით ორპირიანია, მაგრამ სუბიექტური პირის დაკარგვის გამო მარტო ირიბ-ობიექტური პირის გაგ: პას იძლევა და უბრალო დამატებას უთანდებულო ნათესაობითში მოითხოვს: ბავშვს ეშინია მგლისა, ბავშვს რცხვენია სტუმრებისა. ასეთი დამატება ამ ზმნებთან ძველ ქართულში უფრო ხშირად გან თნადებულს დაირთავს: ეშინის მას კაცისაგან (ან: ეშინის კაცისა). ჰრცხუენის მას კაცისაგან (ან: ჰრცხუენის კაცისა). ძველებური წარმოება, ე. ი. გან-დართული ნათესაობითი, ამჟამად შემორჩენილია ზოგიერთ კილოში (ხევსურულში, ფშაურში...), მაგრამ სალიტერატურო ენაში უთანდებულო ფორმა იხმარებო. I და II პირის უბრუნველ ნაცვალსახელთა მაგიერ მათ-მათი კუთვნილებითი გვაქვს: ეშინია ჩემი (შენი, ჩვენი, თქვენი).

ნათესაობითის ფორმა ჩვეულებრივ გავრცობილია. მაგ.: ყველას ეშინოდა ჩაღბოს მუშტისა (ჯავა, 6, 101); ძალიან ეხატრებოდა დედაკაცისა ქმარ-შვილს (ბარნ., 2, 298). ასეთი შეწყობა სწორია, მაგრამ გვხვდება ამ წესიდან გადახვევის შემთხვევაც. მაგ.: ნანას ყოველთვის ეშინოდა ზღვის (ო. იოს., 81); თავის პასუხის რატომღაც თვითონვე შერცხვა (დ. შენგ., 2, 203).

აქვე დაისმის კითხვა: ეშინია, რცხუენია, ეხატრება ზმნებთან შეწყობილ სახელთა ნათესაობითი ბრუნვის გავრცობილი ფორმები მართლაც ნათესაობითის ფორმებია თუ ნათესაობით-სახელობითისა? ზომ არ არის აქ ჩავარდნილი საზღვრული სახელი, რომლის ადგილიც უკავია მართულ მსაზღვრელს; ასეთ ვარაუდს აძლიერებს ის ფაქტი, რომ დასახელებულ ზმნებს გარკვეული ტიპის სახელები (და სახელზმნები) სუბიექტური პირის ფარდ სიტყვებად შეეწყობა სახელობითი ბრუნვის ფორმით, სახელდობრ:

ა) ნაგენეტივარი ნაცვალსახელები: მამ რად ეშინიათ ჩემი (ჯავ., 2, 276); შენი არავის ეშინიან (ჯავ., 2, 276); იმისი ცმეშინოდა (ჯავ., 10, 235); იმას არავისი ეშინოდა (ჯავ., 2, 449).

¹ არ. მარტიროსოვი, თნადებული ქართულში, გვ. 230. 2 ი. იმნაი-შვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნებათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 715..

ბ) ფუძეუკვეცილი სახელები: [კურკას] მაშოსის ცხვენოდა და ეშინოდა (ჯავ., 1, 94); პატარა ფინიასი ცქი მეშინია („დროშა“, № 1, 1975, გვ. 11); ნუცას ყველასი რცხვენოდა და ეშინოდა (ჯავ., 1. 36).

გ) საწყისი (და სახელი, რომელიც საწყისის მაგივრობას ეწევა): ამ ხილზე მარტო გავლა მეშინია (კ. ლორთქ., 3, 223); [თამაზს] ზმის ამოღება მეშინოდა („ციცქარი“, № 1, 1971, გვ. 92); ...და ფასთან დგომა მრცხვენოდა („ციცქარი“, № 12, 1970, გვ. 25); რცხვენოდა თავის წამოწევა („მნათობი“, № 4, 1975, გვ. 100); მანქანის მართვა მეშინია (გაზ. „თბილისი“, № 34, 1974, გვ. 4); მასთან ჩხუბი მრცხვენოდა (წერ., 8, 327).

დ) იშვიათად მიმღეობაც: კარგ ყმად ვინა ვთქვათ, ვაყებო, ნათქვამი არა გვრცხვენოდეს (ვჯავ.).

საწყისი ამ ზმნებთან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმითაც გვხვდება, რაც იქნებ ანალოგიით აიხსნება. მაგ.: მამაკაცს მამაკაცის სიახლოვეს მუდამ რცხვენია შიშის გამხელისა (გამს.); ნაბინას ოცხვენოდა გაბრაზებისა (მიხ. შრეველ., 402); ღამე გარეთ გამოსვლისა ეშინია (ო. იოს., 459).

საწყისის ამგვარი ფორმები შეიძლება შეიცვალოს სახელობითით: რცხვენია შიშის გამხელა, რცხვენოდა გაბრაზება, ეშინია გარეთ გამოსვლა.

2. პირდაპირისებრი უბრალო დამატება, რომელიც პირდაპირი დამატებისაგან არის გამოსული. ასეთი დამატება შეიძლება ახლდეს მხოლოდ სახელზმნას (საწყისსა თუ მიმღეობას), ნათესაობითში დგას და შინაარსით პირდაპირ დამატებას ჩამოჰგავს. იგი ყოველთვის უთანდებულოა.

გასარჩევია პირდაპირისებრი დამატების მიღების ორი შემთხვევა:

ა) პირიანი ზმნის პირდაპირი დამატება იმავე ზმნის საწყისთან პირდაპირისებრ დამატებად გადაკეთდება: ურემი გააჩერა — ურნის გაჩერება, სურათი დახატა — სურათის დახატვა, ხე მოჭრა — ხის მოჭრა.

ბ) პირდაპირი დამატება იმავე ზმნის მოქმედებით გვარის მიმღეობასთან პირდაპირისებრ დამატებად იქცევა: ვინც ეს წიგნი დაწერა საქვეყნოდ ცნობილი მწერალია — ამ წიგნის დამწერი საქვეყნოდ ცნობილი მწერალია; ვინც ეს საქმე გააკეთა, ჩვენი მეგობარია — ამ საქმის გამკეთებელი ჩვენი მეგობარია.

მაშასადამე, პირდაპირი დამატება იმავე ზმნის საწყისთან და მოქმედებითი გვარის მიმღეობასთან პირდაპირისებრ დამატებად იქცევა:

პირველი და მეორე პირის უბრუნველ ნაცვალსახელთა მაგივ-

რად თავ-თავისი კუთვნილებითი ნაცვალსახელებია ნახმარი: გადაწყვიტა, რომ მე წავეყვანე — გადაწყვიტა ჩემი წაყვანა; მოვიდა ის, ვისაც მე უნდა წავეყვანე — მოვიდა ჩემი წამყვანი და მისთ. ეს ნაცვალსახელები ისე ეთახხმებიან სახელზმნას ბრუნვაში, როგორც ატრიბუტული განსაზღვრება.

უთანდებულო ნათესაობითში, როგორც ვიცით, დგას ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება. ამასთან ერთად მოქმედებითი გვარისა და ვნებითი გვარის ზმნებს, საზოგადოდ, საწყისი საერთო აქვთ. ამიტომ კონტექსტის გარეშე ზოგჯერ ძნელდება იმის გარკვევა, თუ რად უნდა იქნეს მიჩნეული საწყისთან ნათესაობითის ფორმით დაკავშირებული უბრალო დამატება — ქვემდებარისებრად თუ პირდაპირისებრად¹. ავილოთ ასეთი მაგალითი: ბ ა ვ შ ვ ი ს დამალვა მამამ ვერ შენიშნა. ბ ა ვ შ ვ ი ს უბრალო დამატებაა, მაგრამ აქ არ ჩანს, ქვემდებარისებრი დამატებაა ის თუ პირდაპირისებრი. მივმართოთ კონტექსტს: უცებ ბავშვი დაიმალა. ბ ა ვ შ ვ ი ს დამალვა მამამ ვერ შენიშნა. ბ ა ვ შ ვ ი ს აქ ქვემდებარისაგან არის მიღებული, მაშასადამე, ქვემდებარისებრი დამატებაა. ახლა ავილოთ ასე: დედამ ბ ა ვ შ ვ ი დამალა. ბ ა ვ შ ვ ი ს დამალვა მამამ ვერ შენიშნა. ბ ა ვ შ ვ ი ს აქ პირდაპირი დამატებისაგან არის გამოსული, ე. ი. პირდაპირისებრი დამატებაა.

3. ი რ ი ბ ი ს ე ბ რ ი ა უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა ტ ე ბ ა, რომელიც ჩვეულებრივ ირიბი დამატებისაგან არის მიღებული და შინაარსითაც ირიბ დამატებას ჩამოჰკავებს. ასეთი დამატება თ ვ ი ს-დართული ნათესაობითით არის გადმოცემული და მოეპოვება როგორც გარდამავალი თუ გარდაუვალი ზმნის პირიან ფორმას, ისე საწყისსა და მიმღებობას. გასარჩევია ირიბისებრი დამატების მრღების რამდენიმე შემთხვევა.

ა) გარდამავალი ზმნის ირიბი დამატება მესამე სერიის ფორმებთან ნათესაობითშიც გადადგება, თ ვ ი ს თანდებულს დაირთავს და უბრალო დამატებად იქცევა: მდინარე კ-მ მწყემსს ბატკანი მოსტაცა — „მდინარე კ-ს მწყემსის თ ვ ი ს ბატკანი მოეტაცნა“ (ვაჟა, 5, 55).

ბ) როცა გარდამავალი ზმნის სასხეისო ქცევა გამოხატავს, რომ პირდაპირი ობიექტი ირიბისთვის არის დანიშნული, ირიბი დამატება იქვე ზმნის საარვისო ქცევის ფორმასთან ირიბისებრ დამატებად იქცევა: დიდი ხევწნის შემდეგ ბიძამ ლადას კაკანათი გაუკეთა (ევდ., 3, 116) — დიდი ხევწნის შემდეგ ბიძამ ლადას თ ვ ი ს კაკანათი გააკეთა; ერთხელ ლაშქრობიდან დაბრუნებულმა ერეკლემ თავის ლაშქარს ნადიმი გაუმართა (ვაჟა) — ერთხელ ლაშქრობიდან დაბრუნებულმა ერეკლემ თავისი ლაშქრისათვის ნადიმი გამართა.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ვნის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 37.

გ) როცა გარდაუვალი ზმნის სასხვისო ქცევის ფორმა აღნიშნავს, რომ სუბიექტი ირიბისთვის არის დანიშნული, ირიბი დამატება იმავე ზმნის საარვისო ქცევის ფორმასთან აქაც ირიბისებრ დამატებად გადაკეთდება: ბ ა ვ შ ვ ს საუზმე უშხადდება — ბ ა ვ შ ვ ს თ ვ ი ს საუზმე შხადდება; მ ე ზ ო ბ ე ლ ს სახლი უშენდება — მ ე ზ ო ბ ლ ი ს თ ვ ი ს სახლი შენდება.

დ) პირიანი ზმნის ირიბი დამატება იმავე ზმნის უპირო ფორმასთან ზოგჯერ ირიბისებრ დამატებად გადაკეთდება: შ ვ ი ლ ს კაბა შეუყერა — შ ვ ი ლ ს თ ვ ი ს კაბის შეყერვა; შ ვ ი ლ ს თ ვ ი ს შეყერილი კაბა.

თ ვ ი ს თანდებული, საზოგადოდ, დანიშნულებას გამოხატავს. ასეთი დამატება შეიძლება ახლდეს არა მარტო ერთ- და ორპირიან ზმნებს, არამედ სამპირიანი ზმნის საარვისო და სასხვისო ქცევის ფორმებსაც: ბ ა ვ შ ვ ს თ ვ ი ს შეაკერვინა, ბ ა ვ შ ვ ს თ ვ ი ს შეუყერა. თ ვ ი ს-დართული დამატება ეწყობა ზოგიერთ ზედსართავ სახელსაც: ბ ა ვ შ ვ ს თ ვ ი ს სასარგებლო რჩევა-დარიგება; ქ ვ ე ყ ნ ი ს თ ვ ი ს სასახლო ახალგაზრდა და მისთ.

თ ვ ი ს თანდებულს დაერთავენ უბრუნველი ნაცვალსახელებიც: შენთვის, ჩვენთვის, თქვენთვის. I პირის მხოლოდით რიცხვში იქნება ჩემთვის; გიგლას მართალი ეთქვა ჩ ე მ თ ვ ი ს (ვაჟა); მერე შენთვის დამილოცნია (ვაჟ.).

თ ვ ი ს თანდებულისანი უბრალო დამატების მნიშვნელობა აქვს ნათესაობითის ფორმას, რომელსაც გ უ ლ ი ს თ ვ ი ს დაერთვის: შვილმა რომ დ ე დ ი ს გ უ ლ ი ს თ ვ ი ს ერბო-კვერცხი მოიწვას ხელის გულზე, იმის ამაგს მაინც ვერ გადაიხდისო (ხალხ.).

თ ვ ი ს თანდებულისანი უბრალო დამატების მნიშვნელობით იხიწებოდა და-დართული ნათესაობითიც, რაც ძალიან გავრცელებული იყო ძველ ქართულში¹. მაგ., „მხატვრისადა მიეცა“². ასეთი ფორმები ანეჟამად შემონახულია ფშაურ კილოში და გვხვდება ვაჟა-ფშაველასა და ზოგიერთი სხვა მწერლის ნაწერებში. მაგ. ო რ ი ს ა დ (=ორისთვის) თოფი დაეკრა ბერიძეს (ვაჟა, 5, 144); ჯ ო გ ი ს ა დ გაესვათ ხელი და გაერეკათ (ვაჟა, 5, 144); შე ჩ ე მ ი ს ა დ მაყურებელს თვალს დავიბრმავებ და შე ნ ი ს ა დ მაყურებლით-ლა ვივლი და ვიცოცხლებ (ვაჟ., 449).

სალიტერატურო ქართულში უბრალო დამატების გადმოსაცემად ნათესაობითის ფორმას ანეჟამად დ შ ი (დამი) დაერთვის: ორივეს მად-

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 621; ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 38. 2 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ვიორგი შთაწმიდლის ენა „იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების“ მიხედვით (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3), 1946 გვ. 112

ლობით გვიცემდა გული მზისადმი, ქვეყნისადმი (ს. კლდ., 25); სარდიონიც შორეული პატივისცემით იყო გამსჭვალული საჩინოსადმი (ჯაფ., 57).

უბრალო დამატებაა აგრეთვე ნათესაობითში დასმული სახელი, რომელსაც დაერთვის თანდებულები: შესახებ, მიმართ, მაგივრად, ნაცვლად... მაგ.: ირინემ არაფერი იცოდა დღევანდელი პარტიული კრების შესახებ (ჯაფ., 85); ამხანაგის მიმართ გულისხმიერება გამოიჩინა; ქალის მაგივრად იმას ეშინოდა, შიშით ისა დნებოდა (ვაჟა, 6, 463); პასუხის ნაცვლად თომამ მკერდში ჩაიხიბითა (ჯაფ., 1, 251).

უბრალო დამატებაა აგრეთვე წილ და თაობაზე დართული ნათესაობითიც: სახეს აღრინდელი უმანკოების წილ კმუნვის ბეჭედი მიეღო... (წერ., 7, 342); ჩემ წილ დაგადებ პატრონად, თავდად ჩემთა სპათასა (რუსთ., 155, 3); მე მინდოდა დათიკოსთან მომელაპარაკნა პეპიას ქალის თაობაზე და (ჭავ., 307).

თუ უბრალო დამატება რამდენიმეა (ორი ან მეტი) და დაკავშირიც არის ნახშიარი, კავშირის წინ მდგომი ჩვეულებრივ უთანდებულოა: ეკ თქვენის სურვილისა და გადაწყვეტილებისათვის მიმინდვია (ჯაბ.).

§ 85. უბრალო დამატება მოქმედებითში. მოქმედებით ბრუნვაში დასმული უბრალო დამატება ძირითადად ორი სახისაა: საჭურვლისა და თანაობისა. საჭურვლის დამატება ყოველთვის უთანდებულოა, თანაობისა კი უთანდებულოც შეიძლება იყოს და თანდებულისა.

ა) საჭურვლისაა დამატება, რომელიც აღნიშნავს იარაღს (საჭურველს — ძველებურად) ანუ საშუალებას, რითაც მოქმედება სრულდება: ზოგან არწივს ხაფანგით იჭერენ (გოგ., 149); ვერც დაყვავებით და ვერც გაჯავრებით მე ისინი ვერ შევაჩერე (გოგ., 83).

ხაფანგით, დაყვავებით და გაჯავრებით — ყველა საჭურვლის დამატებაა.

საჭურვლის დამატება მოგვიგებს კითხვაზე: რით? რა საშუალებით? იგი შეიძლება ახლდეს უპირო ზმნასაც (საწყისსა და მიმღობას): გადარჩა ჩვენი ქვეყანა მტრის ხელით აოხრებასა (გოგ.); მთვარიით გაშუქებულ ქუჩაში არავინ ჩანდა (გვეტ., 216); სხვები ფოთლებით შებურულ ხეებზე სხედან (ვაჟა).

მოქმედებით ბრუნვაში დასმული უთანდებულო დამატება, როგორც მიუგებს კითხვაზე რით, შეიძლება ახლდეს ზოგიერთ ზედსართავ სახელსა და რიგობით რიცხვით სახელს (მაგალითად, პირ-

ველს). „ასეთი ზედსართავი უმეტესად ზმნური წარმოშობისაა“¹. სავსე, მაძლარი, მართალი... მაგ.: დემეტრეს სახლის ეზოში დვინით სავსე ტიკები ეწყო (ვაჟა, 6, 103); ფერიოთ წითლები იყვნენ (ვაჟა, 5, 315); საქმიოთ მართალი, გულიოთ წმინდა; ხუმარადაც ვარგებულხარ, ვაჟკაცობით პირველიო (წერ., 5, 27).

უთანდებულო მოქმედებითის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია ძველ ქართულშიც საქურვლის დამატების გადმოცემა იყო. ამ ფუნქციას გავრცობილი მოქმედებითი ასრულებდა².

ცალკე უნდა გამოიყოს ისეთი შემთხვევა, როცა ზმნის პირიან ფორმასთან უთანდებულო მოქმედებითის ფორმით მისივე საწყისია დაკავშირებული, რაც პარონომაზიის სახელით არის ცნობილი: მაგ.: ჭამით ისინი ვერა სჭამენ, სმით ისინი ველარა სმენ, რაკაცები არიან? (ვაჟ., 327); მოტეხით ერთი წკირიყ არ მოუტეხია (ვაჟა); შეძლებით რაკარ შეიძლება (ვაჟ., 360); — კარგი, წაბრძანებით წაბრძანდებით (დადა).

საწყისი გამოყოფის და აძლიერებს პირიანი ზმნით გადმოცემული მოქმედების ინტენსიობას ან უარყოფას გამოხატავს უკუთქმითი ნაწილაკების საშუალებით (როგორც ეს გააქვს პირველ ორ მაგალითში). ინტენსიობის გასაძლიერებლად ზოგჯერ კი ნაწილაკიც არის გამოყენებული. მაგ.: შეძლებით კი შეიძლება, მაგრამ ნიშნობაში მეც უნდა ვიყო (ვაჟ., 361).

პარონომაზიულ გამოთქმებში გააქვს მონაცვლე ზმნებიც, რომლებიც მნიშვნელობით სინონიმებია: თქმით ვეტყვი: ყოფნით ხვალაც აქვიქნები; სმით დავლევ და მისთ.

პარონომაზიული გამოთქმები გავრცელებული იყო ძველ ქართულში და არც ახალ ქართულშია იშვიათი³.

საწყისის პარონომაზიულ გამოთქმებში შეიძლება ახლდეს ატრიბუტული განსაზღვრება. მაგ.: ხმელი წიფელი ამოიკვნესებს ღრმა კენესით (ვაჟა); ისინი მაინც სრულფასოვანი ცხოვრებით ცხოვრობდნენ („ლიტ. საქ“. № 15, 1973). პირველ მაგალითში საწყისი მოსდევს პირიან ფორმას, მეორეში — უსწრებს.

პარონომაზიული წყვილის ცალი ზოგჯერ იმავე ძირისაგან წარმოქმნილი აბსტრაქტული სახელია. მაგ.: თუმცა ჯერ არ იყო ივრის წყლით სავსე. მაინც სიცოცხლით ცოცხლობს ფარულით

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 45.

² თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელთა ბრუნვის ისტორიისათვის ქაროილურ ენებში, I, 1956, გვ. 415; ი. იშნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 720—721. ³ ა. წერეთელი, პარონომაზია ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, 1954, გვ. 461—502. ი. იშნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 234, 272.

(გრ. აბ.). ისეთი შემთხვევაც გვხვდება, როდესაც მოქმედებით ბრუნვაში დასმული აბსტრაქტული სახელი შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილისაგან არის წარმოქმნილი. მაგ.: თებერა იყო ლ ა მ ა ზ ი სოფლური ს ი ლ ა მ ა ზ ი თ (ბარნ., 2, 429).

მოქმედებით ბრუნვაში დასმული საწყისი თუ აბსტრაქტული სახელი იშვიათად თანადაქვემდებარებული წევრია შერწყმულ წინადადებაში. მაგ.: ჩვენს ხალხს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია თავისის ცხოვრებითა და თვითმოქმედებით (ვაგ., 2, 483); იოლად კი არა, დიდი წვალე ბითა და მოუსვენარი ცხოვრებითეცხოვრობდი („მნათობი“, № 4, 1975, გვ. 128). შერწყმული წინადადების ნაწილები იშვიათად პარონომაზიული გამოთქმებია. მაგ.: ზოგჯერ იგი [ვაჟა] მათი სიცილით იცინის და მათი ტირილით ტირის („მნათობი“, № 9, 1974, გვ. 172).

გრამატიკულ ლიტერატურაში ასეთ გამოთქმათა სინტაქსური კვალიფიკაცია სხვადასხვაგვარია. ასე, მაგალითად, სასკოლო გრამატიკებში საწყისის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა უბრალო დამატებად არის დასახელებული¹. სპეციალურ გამოკვლევაში გამოთქმულია აზრი, რომ პარონომაზია ერთ ცნებას გამოხატავს და ის „სინტაქსურად სხვა არაფერია, თუ არა შედგენილი შემასმენელი“². მართლაც, როცა მოქმედებით ბრუნვაში დასმულ სიტყვას არ ახლავს ატრიბუტული განსაზღვრება, პარონომაზიული წყვილი მყარ სიტყვათა შეხამებად გვევლინება, ერთ ცნებას გამოხატავს და, როგორც წინადადების წევრი, შემასმენლად უნდა დასახელდეს, მაგრამ არა შედგენილ შემასმენლად, არამედ მყარ სიტყვათა შეკავშირებით გადმოცემულ შემასმენლად: შედგენილ შემასმენელში ზმნის პირიანი ფორმა დამხმარეა, მეშველია, შემასმენლის გამოხატვის ძირითადი დატვირთვა სახელად ნაწილზეა, პარონომაზიულ გამოთქმებში კი ზმნის პირიანი ფორმა ნახმარია თავისი ძირითადი მნიშვნელობით, იგი თავისთავადია და არა მეშველი.

მოქმედებითში დასმულ სიტყვას პარონომაზიულ გამოთქმებში ხშირად ახლავს ატრიბუტული მსაზღვრელი, იშვიათად — სუბსტანტიურიც. ასეთ შემთხვევებს, ჩვენი აზრით, განსხვავებული კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს, სახელდობრ: როდესაც პარონომაზიული წყვილის საწყისს (თუ აბსტრაქტულ სახელს) მსაზღვრელი ახლავს, იგი თავის მსაზღვრელიანად დამოუკიდებელ წევრად გვევლინება და ზმნის პირიანი ფორმისადმი დამატებითს, ან გარემოებითს მიმართებას გამოხატავს. მაგ., როგორც ზემოთ ითქვა, საწყისის მოქმედებითი ბრუნვის

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 44; ჩვენი: ქართული ენის სინტაქსი, 1958, გვ. 90. ² კ. წერეთელი, პარონომაზია ქართულში, გვ. 477

ფორმები საკურელის უბრალო დამატებებია წინადადებაში: „ვერც და ყვევებით და ვერც გაჭავრებით მე ისინი ვერ შევაჩერე“, მაგრამ ორივე ვითარების გარემოებაა წყვილებში: და ყვევებით უთხრა, გაჭავრებით შეხედა. ზემოთ დასახელებულ მაგალითთან მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა უბრალო დამატებაა წინადადებაში: „თებერა იყო ლამაზი სოფლური სილამაზით (კითხვა: რით იყო ლამაზი?), მაგრამ ვითარების გარემოებაა შემდეგს წინადადებაში: „იოლად კი არა, დიდი წვალებითა და მოუსვენარი ცხოვრებით ვცხოვრობდი“ (კითხვა: როგორ ვცხოვრობდი?).

საწყისი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით შეიძლება ახლდეს არა ნარტო მისსავე პირიან ფორმას. არამედ შედგენილ შემასმენელსაც, რომლის სახელადი ნაწილი, ვნებითი გვარის მიმღებობით გადმოცემული. და საწყისი ერთი და იმავე პირიანი ფორმისაგან არიან ნაწარმოები: წასვლით წასული იყო, დაღევით დაღეული ჰქონდა, წაყვანით წაყვანილი ჰყავდა და მასთ. ასეთი პარონომაზიული გამოთქმები შედგენილი შემასმენლის გართულებული სახეა.

ბ) თანაობის დამატება მოქმედებითში უთანდებულოა ან ურთთანდებულოანი. ეს თანდებული მიღებულია ერთისაგან ხმოვნის შეცვლით და აღნიშნავს ერთადობას ანუ თანაობას¹. ძველ ქართულში თანაობის დამატება ყოველთვის ურთთანდებულოანი მოქმედებითით გადმოიცემოდჷ.

ახალ ქართულში თანაობას უფრო ხშირად უთანდებულო მოქმედებითი გამოხატავს, ურთთანდებულოანი ფორმა კი იშვიათად იხმარება. მნიშვნელობით ორივე ერთია. ამიტომ უთანდებულო ფორმა შეიძლება შეიცვალოს თანდებულოანი, თანდებულოანი — უთანდებულოთი: ცოლ-შვილით ჩამოვიდა, ცოლ-შვილით ურთ ჩამოვიდა. ასეთი დამატება ახლავს საწყისსა და მიმღებობასაც: ცოლშვილით ჩამოსვლა, ცოლ-შვილით ჩამოსული (ან: ცოლ-შვილითურთ ჩამოსვლა, ცოლ-შვილითურთ ჩამოსული). ცოლ-შვილით თუ ცოლ-შვილით ურთ მნიშვნელობით იგივეა, რაც ცოლ-შვილით ან ერთად, ცოლ-შვილი ან ან. მოგვიგებს კითხვაზე: ვისთან ან რასთან ერთად?

პირიან ზმნასთან დაკავშირებული თანაობის დამატება გულისხმობს:

1. გარდაუვალთან — თანაობას ქვემდებარესთან ერთად: აგერ ჩემი პატრონი მობრძანდება თავის ცოლ-შვილით ბაღის დასათვალიერებლად (ვაჟა, 6, 45); დაესწარით მრავალს მეუღლით და შვი-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 622; ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 43; არ. შარტიროსოვი, თანდებული ქართულში გვ. 233. ² თ. შარაძეანიძე, დასახელებული შრომა, გვ. 416; ი. იშნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 204; 268; 352—354;

ლებით (ვაჟა); სხვებს არც გვაღი ჩამორჩებოდა თავის შვილებითურთ (ქიაჩ. 3, 192).

2. გარდამავალთან — თანაობას პირდაპირ დამატებასთან ერთად: არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეციოთ მე ნათელი და მოუსვენარი დღე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაი-გლახითა! (ქავ., 257); [შალვას] ანკესი ძუითურთ ნინიამ გაუმართა (ვაჟა, 5, 162).

ურთ თანდებულებიანი მოქმედებითის ფორმა ყოველთვის თანაობის დამატებაა, უთანდებულო მოქმედებითით კი, გარდა სხვადასხვა მნიშვნელობის უბრალო დამატებისა, შეიძლება გადმოიცეს გარემოება.

§ 48. უბრალო დამატება ვითარებითში. ვითარებითში დასმული უბრალო დამატება ყოველთვის უთანდებულოა. შინაარსით ძირითადად ორგვარია: თანაობისა და ახალი ვითარების აღნიშვნელ-გადმომცემი.

ა) იან სუფიქსით ნაწარმოები სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა ჩვეულებრივ თანაობის დამატებაა. მნიშვნელობით იგეგა, რაც ურთ თანდებულებიანი მოქმედებითით გადმოცემული თანაობის დამატება, ე. ი. გამოხატავს:

1. გარდაუვალ ზმნასთან თანაობას ქვემდებარესთან ერთად: აგერ ესტატეც გამოჩნდა თავის სტუმრებიანად (ვაჟა, 6, 172); [მამალი] კაკანათიანად შეძვრა ფიჩხებში (ევდ., 3, 287);

2. გარდამავალ ზმნასთან თანაობის პირდაპირ დამატებასთან ერთად: [გვად-მ] ხურჯინი ნაბდინად სახლში შეათრია (ქიაჩ. 3, 52); [ზვაევი] ათასწლოვან მუხას ძირიანად ჰგლეჯდა (რაზ., 216).

ასეთი დამატება შეიძლება ახლდეს უპირო ზმნასაც: ძირიანად მოგლეჯა, ძირიანად მოგლეჯილი.

ურთ თანდებულებიანი უბრალო დამატება თანამედროვე ქართულში ჩამდენადმე მოძველებულია, მას ცვლის უთანდებულო მოქმედებითი ან იან სუფიქსით ნაწარმოები სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა.

ბ) ვითარებით ბრუნვაში დასმული უბრალო დამატება ხშირად აღნიშნავს გარდაქმნას. ცვალებას. გადაქცევას, ე. ი. ახალ ვითარებას: ტყე უზარმაზარ ქალაქად იქცა (ვაჟა, 6, 79); ქალაქად უბრალო დამატებაა, რომელიც მიუთითებს, რომ ის ამ სიტყვით აღნიშნული საგანი კარგო — არამედ სხვა (ტყე). ე. ი. ის, რაც ტყე იყო, ქალაქი გახდა. ამის გამო ასეთ დამატებას ვითარების დამატებას ეძახიან. მოგვიგებს კითხვაზე: რად? „ასეთი დამატება ჩვეულებრივია ზმნებთან, რომლებიც აღნიშნავენ დანიშვნას. გადაქცევას, მოჩ-

ენებას¹. მაგ.: შარშან გერამ გვადი მწყემსადაც არ დანიშნა (ქიარ.); დიდი შიში დიდ გაცეხებად გადაიქცა (გოგ., 264); ირმას ერთბაშად ლოყები ნაკვერცხლებად ექცა (გვეტი., 143); ცხვიარს შველი მგლად ეჩვენებოდა (ვაჟა, 6, 287); კლდეებს შავ ზეწრად ჯანლი გადაჰფარებოდა (ვაჟა, 6, 326).

ამ ტიპის უბრალო დამატება შეიძლება ახლდეს უპირო ზმნასაც: იმ წუთებში ბეჟიას, — ასე ეძახდნენ მწყემსს, — ფრინველად გადაქცევა უნდოდა (ყაზ., 2, 67).

ზმნის პირიან ფორმასთან ცვალემა, გარდაქმნა, გარდაქცევა ეხება ქვემდებარეს (გარდაუვალთან) ან პირდაპირ დამატებას (გარდამავალთან): ღვინო სპილენძად იქცა (რაზ., 19); მესამე ჩხირმა [ღვინო] სპილენძად აქცია (რაზ., 19).

ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქცია ძველ ქართულშიც ამ ტიპის უბრალო დამატების გამოხატვა იყო.

გ ა რ ე მ ო ე ბ ა

§ 87. გარემოების რაობა, სახეები და გადმოცემის ხაშუალებანი.. გარემოება არის წინადადების არამთავარი წევრი, რომელიც აღნიშნავს მოქმედების ადგილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს, მიზანს, ზომა-ოდენობას ან ხარისხს რაიმე ნიშან-თვისებისას.

ამის მიხედვით გარემოება შეიძლება იყოს: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა, მიზნისა და ზომა-ოდენობისა. ზოგჯერ ცალკე სახეებად გამოყოფენ აგრეთვე პირობისა და დათმობის გარემოებებსაც²

გარემოება ჩვეულებრივ ზმნასთან დაკავშირებული წევრია (დასასვენებლად წავიდა, დასასვენებლად წასვლა, დასასვენებლად წასული), მაგრამ ზოგი სახის გარემოება შეიძლება ახლდეს ზედსართავ სახელსაც (სისხლივით წითელი) და ზმნიზებასაც (ტყვიასავით სწრაფად, ძალიან მალა) და აძლიერებს წამყვანი სიტყვის მნიშვნელობას.

გარემოების გადმოცემა ზმნიზედის ძირითადი სინტაქსური ფუნქციაა: ზმნიზება წინადადებაში გარემოებაა. მაგრამ ამავე ფუნქციით გამოყენებულია სხვა მეტყველების ნაწილებიც: არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი და ზმნა (ჩვეულებ-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 44. 2 А. Н. Гвоздев, Современный русский литературный язык, ч. II. Синтаксис, М., 1958, გვ. 108. პირობის გარემოება ცალკე სახედ არის წარმოდგენილი აკადემიის რუსული ენის გრამატიკისა (სინტაქსი, II, ნ. 1, 1954, გვ. 599) და მოსკოვის უნივერსიტეტის მიერ პროფ. ე. შ. გალკინა-ფედორუკის რედაქციით გამოსულ სინტაქსშიც. (1957, გვ. 221).

რაც უპირო, ე. ი. საწყისი და მიმლეობა, იშვიათად პირიანი ფორმაც). გარემოება შეიძლება გადმოიციეს სიტყვათა შეკავშირებითაც.

გარემოების გადმოცემა სიტყვა უფორმოა, ან მას ბრუნვის ფორმა აქვს. იგი შეიძლება იდგეს მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში (უთანდებულოდ ან თანდებულის დართვით). გარემოება იშვიათად სახელობითი ბრუნვის ფორმითაც გადმოიციება.

გარემოების კითხვები იგივეა, რაც ზმნიზედებისა, ოღონდ კითხვა არ დაესმის თვით კითხვითი ზმნიზედით გადმოცემულ გარემოებას. გარემოება მირთული წევრია წინადადებისა.

ადგილის გარემოება

§ 68 ადგილის გარემოების რაობა. კითხვები. ადგილის გარემოება გამოხატავს მოქმედების ადგილს ან მიმართულებას. ის მოგვიგებს კითხვებზე: სად? საიდან? საითკენ? სადამდე?

სად კითხვაზე მოგვიგებს ადგილის გარემოება, რომელ-ც აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც იმყოფება საგანი ან მოქმედება ხდება: იქ ჯგუფად ისხდნენ ბუზები (ჭავ., 330); ცაზე ვარსკვლავები აკაფდნენ (წერ., 1, 244); ეზოში სტუმრები მიდი-მოდიოდნენ (კლდ., 1, 140).

მიმართულების აღნიშვნა სხვადასხვაგვარია:

ა) აღნიშნავს ადგილს, საითკენაც საგნის მოძრაობა მიმართული: კოლმეურნეები სასოფლო კალოებისკენ მიდიოდნენ (ჭავ., 224); მენახირეები ნახირს სოფლისკენ ძოვით მოაყოლებენ (რაზ., 59).

კალოებისკენ აღნიშნავს ქვემდებარის მოძრაობის მიმართულებას, სოფლისკენ — პირდაპირი დამატებისას. კითხვა: საითკენ?

ბ) გვიჩვენებს იმ პუნქტს, საიდანაც იწყება მოქმედება: მთიდან ნიავი წამოვიდა (ევდ., 3, 122); მართამ ბუხრიდან ცეცხლიანი შუგუზალი მოარბენინა (ევდ., 3, 278).

მთიდან ქვემდებარის გამოსვლის პუნქტს აღნიშნავს, ბუხრიდან — პირდაპირი დამატებისას. კითხვა: საიდან?

გ) გამოხატავს მიწვევის პუნქტს: კესო... ხმაამოუღებლივ მიიყვამიცვალებულს სასაფლაომდე (ჭავ., 464). კითხვა: სადამდე?

ადგილის გარემოება ახლავს საწყისსა და მიმლეობასაც: ფრთხილს ძალს პატრონის გარეთ გასვლა არ გამოეპარა (ჭავ., 471); სწორგრიდან ამოღებულ ივანით ახალი ვენახი გაშენდა (ჭავ., 182).

ადგილის გარემოება გადმოიციება ადგილის ზმნიზედითა და არსებითი სახელით. სახელი ადგილის გარემოების გადმოსაცემად ოთხ

ბრუნვაში გვხვდება: მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში. ნათესაობითში დასმული ადგილის გარემოება მუდამ თანდებულიანია, სხვა ბრუნვებში კი თანდებულიანიც შეიძლება იყოს და უთანდებულოც.

ადგილის გარემოება შეიძლება გადმოიცეს სხვა მეტყველების ნაწილითაც, როცა ის არსებითი სახელის მნიშვნელობით არის ნახმარი: ვ ა ი დ ა ნ ვ უ ი შ ი ჩ ა გ ვ ა გ დ ო (ჭავ., 415).

ზოგიერთ გამოთქმაში ზმნა გამოტოვებულია და ადგილის გარემოება ისე არის წარმოდგენილი: ფქვილი — ა ქ ა, ქ ა ტ ო — ი ქ ა (ხალხ.) გ ა რ ე თ — ა ტ ლ ა ს ი, შ ი გ ნ ი თ — ა თ ა ს ი (გამოცანა: ბროწეული).

§ 99. ზმნიზედა ადგილის გარემოებად. ზმნიზედით გადმოცემული ადგილის გარემოება მნიშვნელობით სხვადასხვაგვარია:

ა) აღნიშნავს ადგილს, სადაც არის საგანი ან მოქმედება ხდება: ა ქ, ი ქ, შ ი ნ, შ ი გ ნ ი თ; გ ა რ ე თ; ზ ე ვ ი თ; ქ ე ვ ე ვ ი თ; თ ა ვ შ ი, ბ ო ლ ო შ ი, შ უ ა შ ი; ა ღ მ ა, გ ა ღ მ ა, გ ა დ ა ღ მ ა, გ ა მ ო ღ მ ა; გ ა დ მ ო ღ მ ა, შ ო რ ს, ა ხ ლ ო ს, შ ო რ ი - ა ხ ლ ო, ი რ გ ვ ლ ი ვ, ა ქ - ი ქ. ა ხ ლ - მ ა ხ ლ ო, დ ა ბ ლ ა, მ ა ღ ლ ა და მ ის თ.

ზმნიზედა უბრუნველი სიტყვაა. ზოგჯერ იგი სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მნიშვნელობით დაცილებულია ნამდვილი ბრუნვის ფორმებისაგან და ზმნიზედად არის ქცეული: შ ო რ ს, ა ხ ლ ო ს, ძ ი რ ს, თ ა ვ შ ი, შ უ ა შ ი, ბ ო ლ ო შ ი, გ ვ ე რ დ ი თ, თ ა ვ ი თ... ადგილ-მდებარეობის გამომხატველ ზმნიზედებში მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით გვხვდება ზოგიერთი ზმნიზედაც: გ ა რ ე თ (<გარე-ათ), ზ ე - მ ო თ (<ზემო-ათ), ქ ე ვ მ ო თ (<ქვემო-ათ), შ ი გ ნ ი თ, ქ ე ვ ე ვ ი თ და მ ის თ. ამ ჭკუთის ზმნიზედების კითხვა: ს ა დ? მ ა გ: ი ქ რ ა გ ი ნ დ ა შ ე ნ? — კ ი თ ხ ა მ ა ნ ბ ო ლ ო ს (ჭავ., 148); გ ა რ ე თ ც ხ ე ნ ე ბ ი ზ ე ვ ი ნ ე ბ დ ნ ე ნ (გვეტ., 401); დ ე დ ა მ თ ი ლ ი უ ქ ა ნ უ ზ ის (ხალხ.); დ ა ღ მ ა დ ა ე შ ვ ა დ ა მ უ რ ა (წერ.); დ ა ბ ლ ა მ წყ ე რ ი გ ა ნ ა ბ უ ლ ა (წერ.); ი რ გ ვ ლ ი ვ ს ა მ ა რ ის ე - ბ უ რ ი ს ი რ უ მ ე ს უ ფ ე ე ლ ა (გვეტ., 403); გ ა რ შ ე მ ო ს რ უ ლ ი მ ყ უ დ რ ო ე - ბ ა ს უ ფ ე ე ლ ა (ყაზ., 1, 126). შ ი ნ გ ვ ი ა ნ მ ი ვ ე დ ი (გვეტ., 316); ყ ა ნ ე ბ შ ი ს ა დ ღ ა ც ა ტ ი რ დ ა დ ა ღ ლ ა (ტაბ.); მ ა რ ჭ ვ ნ ი ვ მ ო ჩ ა ნ დ ა ს ო ფ ე ლ ს ა გ ა ნ ე (გვეტ., 5); ა ქ ა - ი ქ მ გ ლ ის კ ვ ა ლ ი ც ე ტ ყ ო ბ ა (ვაჟა, 5, 37).

ბ) აღნიშნავს ადგილს, საითკენაც მოძრაობა არის მიმართული: ა ქ ე თ კ ე ნ, შ ი ნ ის კ ე ნ... კ ი თ ხ ვ ა: ს ა ი თ კ ე ნ? (საით?). ასეთ ზმნიზედებს კენ თანდებულიანი მოქმედებითის ან ნათესაობითის ფორმა აქვთ. მაგ.: ს ვ ა ვ ი ც მ ხ რ ე ბ ის ტ ყ ლ ა შ ა - ტ ყ ლ უ შ ი თ ი ქ ი თ კ ე ნ მ ი ე შ უ რ ე ბ ო დ ა (რაზ.); დ ა შ ი ნ ის ა კ ე ნ მ ო კ უ რ ც ხ ლ ა ა დ ვ ს ი ღ მ ა ს ი ხ ა რ უ ლ ი თ ა (წერ.); ს ა დ მ ი ხ ე ა ლ, ს ა დ ა, წყ ე უ ლ ო? ს ა ი თ კ ე ნ მ ი ე ჩ ქ ა რ ე ბ ი? (ვაჟა, 3, 251).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ „ქართულში არ არის გარჩეული ერთ ადგილას მყოფობისა და სხვა პუნქტისაკენ მიმართული მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნიზედები, როგორც ეს არის ზოგიერთ ენაში (ვთქვათ,

რუსულში): მაგ., ქართული სად შეესატყვისება რუს. где-საც და куда-საც: სად ცხოვრობს შენი ძმა? где живет твой брат? სად გაემგზავრა შენი ძმა? куда отправился твой брат?»¹.

ვ) აღნიშნავს გამოსვლის ანუ მოქმედების დასაწყის პუნქტს; მიუგებს კითხვაზე: ს ა ი დ ა ნ? ასეთი ზმნიზედები წარმომდგარაა განთანდებულიანი მოქმედებითისაგან: აქედან, იქიდან, შინიდან, გარედან, ზევიდან, ქვევიდან ჯალმიდან და მისთ. მაგ.: შ ო რ ი დ ა ნ მოდის... წინ უძევს ბევრი ცხრა მთა და ცხრა ველი (წერ.); ქ ვ ე ი დ ა ნ მტკვრის დუღუნი ისმის (ჯავ., 4, 493); თუ ი ქ ი დ ა ნ ვერა წამოიღო-რა, ა ქ ე დ ა ნ უფრო ვერას წაიღებსო (ხალხ.).

დ) გადმოსცემს მიწვევის პუნქტს. კითხვა: სადამდე? ამ ჯგუფის ზმნიზედები მიღებულია მ დ ე ა ნ მ დ ი ს თანდებულიანი ვითარებითისაგან: აქამდე, აქამდის, იქამდე, შინამდე. მაგ.: ა ქ ა მ დ ე გადმოსავალი მრავალი მთა და გორია (ვაჟა); არ ეგონა, თუ ი ქ ა მ დ ე მიიტანდა ტყვიას (რაზ.).

ზოგიერთი ზმნიზედა ამა თუ იმ პირთან სიახლოვესაც გამოხატავს. შდრ., აქ, მანდ, იქ: ა ქ დ არ ჩ ი, მამაშენთან (ჯავ.); ი ქ ყ ვ ა ვ ი ლ ე ბ ი გაშლილა (წერ.); რომელი ხართ მანდ? (წერ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: ზემოთ დასახელებულ ზმნიზედათაგან ზოგიერთი სხვა სახის გარემოებასაც გადმოსცემს. ამისათვის მნიშვნელობა აქვს მაკავშირებელ სიტყვას, მის ლექსიკურ შინაარსს. მაგ., ზემოთ დასახელებულ მაგალითში ა ქ ა მ დ ე ადგილის გარემოებაა, მაგრამ იგოვე ზმნიზედა დროის გარემოებაა წინადადებაში: შვილო, სად იყავ ა ქ ა მ დ ე ? (რაზ.).

§ 70. მიცემითა ადგილის გარემოებად. მიცემითის ფორმა ადგილის გარემოებად უთანდებულოა ან თანდებულიანი. აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც იმყოფება საგანი ან ხდება მოქმედება. მიუგებს კითხვაზე: ს ა დ? უთანდებულო მიცემითი, ფორმის თვალსაზრისით, ორგვარია: მარტივი და რთული.

ა) მ ა რ ტ ი ვ ი ფ ო რ მ ა ა დ გ ი ლ ი ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ა დ ჩვეულებრივ გაუფრცობელია. ასეთი ფორმით ადგილის გარემოების გადმოსაცემად უმეტესად გეოგრაფიული სახელები გვხვდება, უფრო იშვიათად სხვა სახელებიც, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობაც ადგილზე მიუთითებს. მაგ.: იმ სალამოს ს ტ ე ფ ა ნ წ მ ი ნ დ ა ს ამოვედი (ჯავ., 255); ვანოს მამა დილით ადრე ურმით ქ ა ლ ა ქ ს მიდიოდა (გოგ., 61); მეორე ზამთარს გიორგიმ ქ ა ლ ა ქ ს ჩასვლა ველარ გაბედა (გაბ., 145); სახნისმა თქვა: ქ ვ ე ს კ ნ ე ლ ს დავალ, მზისა შუქი მენატრება (ხალხ.).

ადგილის გარემოების გადმოცემა მიცემითი ბრუნვის უძველესი

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 614.

ფუნქციას¹. უთანდებულო ფორმები ადგილის გარემოებად ჩვეულებრივი იყო ძველ ქართულში, თანამედროვე ქართულში კი იშვიათად იხმარება. მათ ჩვეულებრივ თანდებულიანი ფორმები ცვლის: სტეფანწმინდაში, ქალაქში, დიდუბეში...

ბ) ადგილის გარემოება ზოგჯერ ნათესაობით-მიცემით ისრთული ფორმით არის გადმოცემული: ელგუჯა და მზალვე დასახლდნენ ხარანაულეებისას (ყაზ.); მეორე დღეს სოლომანმა გასწია ქაიხოსრო ქათამაძისას (ცლდ., 1, 77); ერთხელ ყმაწვილმა კაცებმა თავი მოიყარეს ერთი ამხანაგისას (წერ., 7, 327); ოთარაანთ ჭერივი არჩილიანთას მივიდა (ვაგ., 444).

ნათესაობით-მიცემითის ფორმები, რომელთაც ამჟამად ზმნიზედური მნიშვნელობა აქვთ და ადგილის გარემოებას გადმოსცემენ, წარმომდგარია მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელის (resp. განსაზღვრების) განმარტობებისაგან. ჩაეარდნილია საზღვრული სახელი სახლსა, ე. ი. მიცემითში დასმული ადგილის გარემოების სინტაქსური ფუნქცია გადასულია განმარტოებულ მართულ-შეთანხმებულ მსაზღვრელზე. რომელიც ზმნიზედად არის ქცეული: (სახლსა) მეზობლისასა > მეზობლისას.²

ჩემი, შენი, ჩვენი, თქვენი ნაგენიტივარი ნაცვალსახელებია. მათ მიცემითის ფორმაზე (ჩემსა, შენსა, ჩვენსა, თქვენსა) შეიძლება ხელახლად დაირთონ კიდევ ბრუნვის ნიშანი და „ამგვარად ორმაგი წარმოება მოგვეცენ: ჩემსა-ს, შენსა-ს, ჩვენსა-ს, თქვენსა-ს“.³ ასეთი ფორმები ადგილის გარემოების გადმოსაცემალად გვხვდება.

ადგილის გარემოების გადმოსაცემად მიცემითის ფორმას დაერთვის თანდებულები: ზე (ზედ, ზედა), ში, თან (თან-ც). შუა, შორის (აგრეთვე ზოგიერთი ზმნიზედა თანდებულს მნიშვნელობით). თანდებულს აზუსტიებს და უფრო კონკრეტულად გამოხატავს მოქმედების მიმართებას სახელით აღნიშნულ საგანთან. სხვადასხვა თანდებული ამ მხრივ სხვადასხვა ნიუანსს გადმოსცემს.

ზე თანდებულიანი მიცემითი გამოხატავს საგნის ადგილმყოფობასა თუ მოქმედებას სახელით აღნიშნული საგნის ზედაპირზე: ველზედ სქლად იწვანისლი (ვაჟა): ცაზედ ვარსკვლავები ცაბცახებდნენ (გრ. აბ., 113): აივანზე კვლავ სიჩუმე ჩამოვარდა (ევდ., 215); ბანზედ პურის მარცვლები ეყარა (გოგ.); ყანაზედა მივდიოდით, ამიფრინდა თვალწინ მწყერი (წერ.).

მნიშვნელობის გასაძლიერებლად ზე თანდებულიან სახელს შეიძ-

1 ა. შარტიშვილი. შიშველი და ნათესაობითი ბრუნვის წარმოება და ფონეტიკური ძველ ქართულში, 376. 2 ა. შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 94; 609. 3 იქვე. გვ. 108.

ლება ახლდეს ზმნიზედა ზ ე დ: ფთორის მარცვალი ზ ე დ ტ ო ტ ზ ე
ა ც ო ც დ ა (რაზ., 89).

„შ ი შინაგან სიერცეს გულისხმობს (სიღრმეს ან შემოზღუდულ
რასმე)“: ფთორის მარცვალმა ის ზამთარი მსხლის ქ ე რ ქ შ ი გაატა-
რა (რაზ., 91); ბ ა ლ შ ი შვლები დაკუნტრუშობდნენ (ვაჟა, 6, 147).

მნიშვნელობის გასაძლიერებლად შ ი თანდებულიან სახელთან
შეიძლება იყოს ზმნიზედა შ ი გ: [ყმაწვილმა] სიხარულით წამოიძახა:
შ ი გ გ უ ლ შ ი არ მოხვედრია! (არაგვ.).

თ ა ნ აღნიშნავს სიახლოვეს სახელით გამოხატულ საგანთან: ბ უ-
ხ ა რ თ ა ნ კ ა ტ ა კ რ უ ტ უ ნ ე ბ დ ა (რაზ.); ე ტ ლ ი კ ლ უ ბ თ ა ნ გაჩერდა
(გვეტ., 36!); ა ლ ა ყ ა ფ ის კ ა რ ე ბ თ ა ნ მ ა ნ ქ ა ნ ა მ ს ვ ლ ა შეანელა (ქიაჩ.,
3, 200).

შ უ ა და შ ო რ ი ს ცალკე მდგომი თანდებულებია, რომლებიც
იხმარება ორ (ან მეტ) სახელთან, ან მრავლობითში დაყენებულ ერთ
სახელთან. ან კიდევ ერთი სახელის მხოლოდითის ფორმასთან, თუ მას
განიაზღვრებად ახლავს ერთზე მეტი რაოდენობის აღმნიშვნელი სა-
ხელი. შ უ ა (აგრეთვე შ ო რ ი ს) თანდებულიანი ადგილის გარემოე-
ბა გულისხმობს საგნის ადგილმდებარეობასა თუ მოქმედებას სახე-
ლით (ან სახელებით) აღნიშნულ საგნებს შორის. მაგ.: კ არ ის თ ა ვ ზ ე ო ბ ო-
ბ ა ს ა ბ ლ ა ბ უ დ ე ბ ი გაება კ ე დ ე ლ ს ა და კ ე რ ს შ უ ა (ჯაფ., 174);
გ ა უ ე ა ლ კ ო ბ ე ბ ს შ უ ა ა ქ ლ ე მ ის კ უ ზ ი ე თ მ ო ჩ ა ნ დ ა ერთი მომცრო
ბორცვი (გვეტ., 397); მ ო რ ჩ ე ნ ის გ ზ ა ზ ე დ ა მ დ გ ა რ ი მ ე ო მ რ ე ბ ი კ ა რ-
ე ე ბ ს შ ო რ ი ს მიმოდითოდნენ (გვეტ., 486).

ზოგიერთი ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით სახელის მი-
ცემითი ბრუნვის ფორმასაც დაერთვის და სახელთან ერთად ჯადმოს-
ცემს ადგილის გარემოებას: მ ზ ე ა ჰ ა რ ის მ თ ე ბ ს ი ქ ი თ ნ ე ლ ა ე შ ვ ე-
ბ ა (გვეტ., 265); კ ი შ კ ა რ ს გ ა დ ა ლ მ ა ბ ა ე შ ვ ე ბ მ ა კ ი ე ნ ი თ ჩ ა ი რ-
ბ ი ნ ე ს (ს. კლდ., 115); დ ე დ ა კ ა ტ ა კ ა რ ს უ კ ა ნ ც უ ც ქ ს, გ რ ძ ე ლ კ უ დ-
ა მ ო ძ ე ბ უ ლ ი (წერ.).

§ 71. ნათესაობითი ადგილის გარემოებად. ადგილის გარემოების
ჯადმოსაცემად ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის კ ე ნ თ ა ნ-
დებულო¹ ან ადგილის ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით.

კ ე ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი, რომელიც შემასმენელთან

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე ქ ა რ თ უ ლ ი გ რ ა მ ა ტ ი კ ის საფუძვლები, გვ. 620. მ ა ძ ე ლ ა დ ი თ ქ მ ო-
და „კერძო“, რომელიც შოთხობდა მოქმედებითს (კითხვაზე: ს ა ი დ ა ნ ?), ან
ერთარებითს (კითხვაზე: ს ა ი თ კ ე ნ ?); მ ა რ ქ ე უ ნ ი თ კ ე რ ძ ო, მ თ ა დ კ ე რ ძ ო, ბ ო ლ ო
მ ა რ ქ ე ლ ო ს და კ ა რ გ ე ის შ ე მ დ ე დ რ ა ჩ ე ნ ი ლ ი კ ე რ ი ც ე ლ ა კ ე ნ ა ლ და ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ
და უ ი ა ე შ ი რ ა: მ ა რ ქ ე უ ნ ის კ ე ნ, მ თ ის კ ე ნ და მ ე ო რ ე მ ზ რ ი ე კ ე რ - მ ა კ ე შ ო გ ვ ე ა, რ ა ლ
„ე ე ფ ხ ის - ო ტ ა ო ს ა ნ შ ი ც“ არის დადასტურებულ (იზღვრათავე სარკმლით გატყორცა“
1116) და დღეს ჩვეულებრივია ეყვას ნაწერებში, სადაც ზოგჯერ მარტო კ ვერჩება
ა. შ ა ნ ი ძ ე ქ ა რ თ უ ლ ი გ რ ა მ ა ტ ი კ ის საფუძვლები, გვ. 622.

კ ე ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ის ფ ო რ მ ა, ჩ ე ვ ნ ი ა ზ რ თ, არ არის უბრალო და-

არის დაკავშირებული, აღნიშნავს იმ ადგილს, საითკენაც ქვემდებარე ან პირდაპირი დამატება მიემართება, მიუგებს კითხვაზე: საითკენ? (საით?).

ა) აღნიშნავს ქვემდებარის მოძრაობის მიმართულებას: მზე დასავლეთისკენ გადაიწურა, (ვაჟა, 6, 339); ნოდარი უცნობთან ერთად პუნქტისაკენ გაემართა (გვეტ., 424).

ბ) გამოხატავს პირდაპირი დამატების მოძრაობის მიმართულებას: მეორე დღეს ალაზამ ძროხა გარეკა მთისაკენ [6] (ვაჟა, 3, 254); მენახირეები ნახირს სოფლისკენ ძოვნით მოაყოლებენ (რახ., 59);

ადგილის ზმნიზება თანდებულის მნიშვნელობით ჩვეულებრივ ნათესაობ-თის ფორმას მოითხოვს და ორივე ერთად გამოხატავს ადგილის გარემოებას. ასეთი ზმნიზებები, ისევე როგორც თანდებულები, გამოხატავენ ადგილს სახელით აღნიშნულ საგანთან მიმართებით: ხის ძირას, სახლის გარშემო, მაგიდის ქვეშ, სახლის წინ, სახლის უკან... მიუგებს კითხვაზე: სად? მაგ.: გაზაფხულდა, ბუჩქის ძირას თავს აწონებს ნახი ია (წერ.); იის გარშემო ბევრი ყვავილი და ბლახი იყო ამოსული (რახ., 1); ღორი ასწლოვან მუხის ქვეშ რკოთი გაძდა, უაბერა (ცახელი); ორი კაცი ჭიშკრის უკან აიტუნა (ჯავ.); მონადირემ ირმის გასწვრივ შენიშნა მიმავალი ვეფხვი (ვაჟა, 6, 134); ტრედებისახლოს მწყრის ჭუკჭუკი მოისმა (ვაჟა, 5, 100); მზე გადახრილი ჯერ კიდევ სრულად მთისა გადაღმა არ დასულიყო (ჯავ., 188); ქეთევანის სახლის წინ ცხენოსანი შეჩერდა (გრ. აბ.); ჯაბა სახლის ირგვლივ შემოყრილ ასფალტს მოჰყვებოდა (ო. იოს.); დერეფნის ბოლოში სანთელი იბუტებოდა (დ. შენგ.);

„ქვეშ“ ზოგჯერ სახელთან არის შეზრდილი და ბრუნვის ფორმა არა ჩანს: ტრამვაი ლიანდაგის დაბალ ხიდქვეშ გაძვრა (დ. შენგ.); ფეხქვეშ ხრეში არ ხრამუნობს (ო. იოს.).

მატება, როცა ეს თანდებული სულიერი საგნის სახელს დაერთვის (წმრ.: მ. თაბაკეძე, ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდთა, 1959, გვ. 313). ახალ ქართულში კერძო-ს შენაცვლა კენ თანდებული, იგი სახელებთან მართონათესაობით იხმარება და მხოლოდ და მხოლოდ მიმართულებას გამოხატავს (არ. მარტიოსოვი, თანდებული ქართულში, გვ. 224). ეს რომ ასეა ამის დადასტურებლად თუნდაც საქმარისია მოვიყვანოთ ორიოდე ისეთი მაგალითი, სადაც სულიერი და უსულო საგნის სახელები, რომელთაც კენ დაერთვის ერთმანეთს პარალელურად ერთი და იმავე ფუნქციით არის გამოყენებული: მიფრინავს გილი თავის დედისაკენ, თავის ურტებ ტყეებისაკენ, თავის ტოლამზანაგებისაკენ (რახ., 171); გულმა გამიწია გომზბორისაკენ, ხალხისაკენ და ნათესავებისაკენ (ჯავ., 2, 535). ამასვე ადასტურებს ასეთი მაგალითები: აქეთ, ჩემკენ, დარანებს შევაფაროთ თავი (გ. შატბ. 213);... დედის მტკიცე ხელი ჩაუტად და დაეინებით სწევდა წინ, შეფრისაკენ (გრ. აბ., 7); თაუდახროლმა ღვიწჷმ ასწრაფებით გამოსწია შინისაკენ, ჟალაბისაკენ (ლეონ., 111).

§ 72. მოქმედებითი ადგილის გარემოებად. მოქმედებითი ბრუნვის ერთ-ერთი მთავარი ფუნქცია როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში ადგილის გარემოების გადმოცემაა.

უთანდებულო მოქმედებითი გადმოცემული ადგილის გარემოება ქველ ქართულში ჩვეულებრივ აღნიშნავდა გამოსვლის ანუ მოქმედების დასაწყისს პუნქტს სივრცეში (კითხვაზე: ს ა ი დ ა ნ?). ამ ფუნქციის გადმოსაცემად უთანდებულო მოქმედებითი ფორმა ძველ ქართულში ფართოდ იყო გავრცელებული, გან თანდებულიანი კი იშვიათად იხმარებოდა. უთანდებულო მოქმედებითი გამოსვლითი ფუნქციით ახალ ქართულში იშვიათად გვხვდება. მაგ.: ის იყო, რომ ბრუნდებოდან ს ა ბ ე რ ძ ნ ე თ ი თ ქართლის ჭარი (წერ.); ვიშ, გაზაფხული შოდის შორთული, შოდის და შოაქვს ც ი თ სიხარული (ჭავ., 9); ტ ყ ვ ე ო ბ ი თ დაბრუნებული ძმებში ყოფნითა სტკებოლა (ვაჟა); კ ა რ ი თ გამოსხლეტილი სინათლის შუქი მისასვლელ გზაზე სვეტიცვით გაწვა ეზოში (ქიაჩ., 3, 310); ოფლი წურწურით პატიოსან შუბლით გელვრება (ჭავ., 52).

უთანდებულო მოქმედებითი ზოგჯერ აღნიშნავდა მოქმედების ადგილს ან მოქმედების მიმართულებას გარკვეული პუნქტისაკენ (კითხვებზე: სად? საითყენ?). ამ ფუნქციით ორიოდ სხელი (მაგ., მხარეებისა) უთანდებულო მოქმედებითი ფორმით დღესაც იხმარება: ს ა მ ხ რ ე თ ი თ. ა ღ მ ო ს ა ვ ლ ე თ ი თ და დ ა ს ა ვ ლ ე თ ი თ მთები ტყით იყენენ დაფარულნი (ბარნ., 1, 13); ჩ რ დ ი ლ ო ე თ ი თ, მთელი ქართლის გაყოლებაზე, კავკასიონის უღელტეხილი აღმართულა (ჭავ., 2, 302); ქალმა ხმა ვერ გასცა, გაუშვირა ხელი ა ღ მ ო ს ა ვ ლ ე თ ი თ. (წერ., 1, 257); გიორგიმ დ ა ს ა ვ ლ ე თ ი თ გაიხედა (გ. შატბ.).

უთანდებულო მოქმედებითი ადგილის გარემოების გადმოსაცემად ჩვეულებრივია დღესაც ზოგიერთ კილოში (ფშაურში, ხევსურულში...). ადგილის გარემოების გადმოცემა გან თანდებულიან მოქმედებითს შედარებით გვიან დაეკისრა; ამ ფუნქციით, ჩვეულებრივ, უთანდებულო მოქმედებითი და ზოგჯერ გან თანდებულიანი ნათესაობითი იხმარებოდა. უთანდებულო მოქმედებითი ბრუნვის გამოყენება ადგილის გარემოების გადმოსაცემად თანდათან შეიზღუდა და გამოსვლითის ფუნქციით ახალ ქართულში საბოლოოდ გან თანდებულიანი მოქმედებითი დამკვიდრდა. სახლ-ით-გან, სოფლ-ით-გან, მთ-ით-გან, წუარო-თ-გან, მკლერმა გ-მ (თანდებულის თავკიდურმა ბგერამ) დაიმს-

¹ ქ ძ ო წ ე ნ ი ძ ე, -გან თანდებულიანი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 125.
² თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 415. ³ ქ. ძ ო წ ე ნ ი ძ ე, დასახელებული შრომა, გვ. 195—202.

გავსა თ (ბრუნვის ნიშნის თანხმონებით ნაწილი) და მივიღეთ ასეთი ფორმები: სახლ-ილ-გან, სოფლ-ილ-გან, მთ-ილ-გან, წყაროლ-გან. შემდეგ ზღვიარება და ბოლოთანხმონიან და ფუძეუკვეცად სახელებთან მივიღეთ იღან (სოფლ-იღან, ხ-იღან), ფუძეუკვეცელ სახელებთან კი — დან (წყარო-დან). გან თანდებულისანი მოქმედებითი XIX საუკუნის (და XX საუკუნის დასაწყისის) წერილობითს ძეგლებში შეიძლება შეგვხვდეს ბრუნვის ნიშნისა და თანდებულის შენახვით (სახლით-გან), ან თ-ს გამჟღერებით (სახლ-ილ-გან). მაგ.: ...და თურმე ყოვლით იმედმიხდილი ქართლით გან წასვლას დააპირებდა (ბარ., 50); მთებ იღ გან ჩამონადენი წყლები წუთზედ ნიაღვრებად გადაიქცენენ (ყაზ., 1, 116); დედას ძუძუღ გან შეიღსა აპლეგენ (ჰავ., 131); ვირო კარებთან აიტუზა. მახათი კარებ იღ გან შეძვრა, სხვანი ერდოღ გან ჩავიდნენ სახლში („დედა ენა“, 26).

ამჟამად იხმარება მხოლოდ ასე: ქართლიდან, მთებიდან, ძუძუდან. კარებიდან, ერდოდან, სადაც წაშლილია როგორც ბრუნვის ნიშნის. ისე თანდებულის პირვანდელი სახე. მაგ.: ფოთლები დან წკაპ-წკაპით ჩამოდოდა ცვარი წვიმისა (ვაჟა, 6, 138); სანერგოდ ახმოლებული ვაზით ახალი ვენახი გაშენდა (ჯაფ., 182); მიწი დან ბალახი იწვევებოდა (გვ. 10, 490).

ადგილის გარემოებაა დამ თანდებულისანი მოქმედებითის ფორმაც (კ-თხეზზე: საიღან). ასეთი ფორმები ხშირია აღმოსავლეთ საქართველოს კუთხეებიდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, გვხვდება უფრო ადრეც (XVII—XVIII სს.):¹ ოთახიღამ გარეთ გამოვედი (ჰავ., 255); [ჩიტი] ჩადუნოღან გადაჭდა ბურაზე. ბუერიღამ მიესალმა გუგულის-კაბას, გუჯული-სკაბიღამ მიგოგდა პატარა წყაროსთან (ვაჟა, 5, 157).

დამ-დართული ფორმა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში არ იხმარება.

გან თანდებულისანი მოქმედებითი ზოგჯერ ახლავს მიმღებობას. რომელიც საწყის პუნქტს ანუ გამოსვლითობას სივრცეში უფრო მკვეთრად გამოხატავს: აღჯაყალიღან დაწყებული, სვიმონის მგზავრობა ერთი განუწყვეტელი დღესასწაული იყო (ბარნ., 1, 44); ხელმოკლე ხალხი მოსახლეობდა ვანქის მთიდანიღან დაწყებულ იორბელიანთ სასახლეებამდინ (ბარნ., 1, 136); — ვითომ

¹ ოთახიღამ, სტეფანწმინდიღამ და მსოფნა ფორმები წინა გან თანდებულისანი მოქმედებითის ვარიანტად ძიანდათ. ამჟამად პროფ. არჩიქოზაევას მიერ გამოკვეულია, რომ დამ დამოუკიდებელი თანდებულის რომელიც მიღებულია დაღმე დაღმა ზმინზედისაგან მოქმედებითის ფორმაზე დართოთ, ასე რომ ოთახიღამ, სტეფანწმინდიღამ არ არის ოთახიღან და სტეფანწმინდიღან ფორმათა ფონეტიკური ვარიანტი. იხ. არჩ. ჩიქოზაევა, ერთი უცნობი თანდებული ახალ ქართულში: ენის, ისტორიისა და მატკულტ. ინსტიტუტის მოამბე, ტ. I, 1937.

აგრე ღრმად გაქვს აზნაურობა გამჭდარი? — ქ ე ჩ ო დ ა ნ მ ო ყ ო -
ლ ე ბ უ ლ ი ფ ე ხ ი ს ფ რ ჩ ხ ი ლ ე ბ ა მ დ ე აზნაურები ვართ (ჯავ., 2, 325).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი რ ი ს გ ა ნ (ან: ვ ი ს გ ა ნ) კ ი -
თ ხ ე ა ზ ე ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ს მ ო ი თ ხ ო ვ ს და ასეთი სახელი უბრალო დამატე-
ბაა (ან მოხეზის ჯარემოება). კითხვაზე ს ა ი დ ა ნ მოქმედებითს დაე-
რთვის და ადგილის ვარემოებაა. იაგო განთავისუფლდა ჳ რ ი ლ ო ბ ო -
ს ა გ ა ნ (ყ ა ზ.): ჳ რ ი ლ ო ბ ი ს ა გ ა ნ უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა ტ ე ბ ა ა. კ ი თ ხ ე ა ზ ე ნ ა რ ი ს გ ა ნ? ი ა -
ვ ო ს ჳ რ ი ლ ო ბ ი დ ა ნ ს ი ს ხ ლ ი ა ლ ა რ ს დ ი ო ლ ა: ჳ რ ი ლ ო ბ ი დ ა ნ ა დ გ ი -
ლ ს ჯ ა რ ე მ ო ე ბ ა. კ ი თ ხ ე ა: ს ა რ დ ა ნ? მ ა გ რ ა მ ა რ ი ს შ ე მ თ ხ ე ე ვ ა, რ ო ც ა ძ ნ ე -
ლ დ ე ბ ა და დ გ ე ნ ა, გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი უ ნ დ ა ვ ი ხ მ ა რ ო თ თ უ
მოქმედებითი. მ ა გ: ჳ ა ლ ა ბ ი ს ა გ ა ნ მ ო ძ ლ ე ბ უ ლ ს, ტ ო ლ -ს ო რ ო -
ს ა გ ა ნ ვ უ ლ ა ყ რ ი ლ ს, ს ა ტ რ ფ ო ს ა გ ა ნ მ ი ე ი წყ ე ბ უ ლ ს, ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს
მ ო რ ე ვ ი დ ა ნ (?) გ ა რ ი ყ უ ლ უ ხ მ ა რ ვ ა ე კ ა ც ს ო რ ი გ ზ ა ლ ა ე ღ ო წ ი ნ:
ს ა მ ა რ ი ს კ ე ნ და მ თ ხ ო ვ რ ო ბ ი ს კ ე ნ (ბ ა რ ნ., 2, 24). მ ო რ ე ვ ი დ ა ნ თ უ
მ ო რ ე ვ ი ს ა გ ა ნ? კ ო ნ ტ ე ქ ს ტ რ ს მ ი ხ ე დ ვ ი თ მ ო ს ა ლ ო დ ნ ე ლ ი ი ყ ო მ ო -
რ. ე ვ ი ს ა გ ა ნ (და ა რ ა მ ო რ ე ვ ი დ ა ნ). ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი ა მ ო ს ა ლ ო დ -
ნ ე ლ ო შ ე მ დ ე დ გ მ ა გ ა ლ ი თ ე ბ შ ი ც: მ ა გ ა ზ ე უ ე კ თ ე ს ი რ ა ი ქ ე ნ ბ ა, ჩ ე მ ო ბ ა ტ ო ნ ო!
ს ო რ ო ე დ დ ა მ ი ხ ს ნ ი გ ა ჳ ი რ ე ვ ე ბ ი დ ა ნ (ბ ა რ ნ., 3, 63); ტ ა ნ ე კ ე ბ თ ა ნ
ბ რ ძ ო ლ ა გ ა მ ა რ ჳ ე ვ ე ბ ი თ დ ა მ თ ა ვ რ დ ა, მ ა გ რ ა მ ხ უ თ ი ვ ა ე კ ა ც ი დ ა ნ მ ა -
რ ტ ო ო რ ი დ ა ბ რ უ ნ დ ა (გ ვ ე ტ. 448).

§ 73. ვითარებითი ადგილის ვარემოებად. ვითარებითი ბრუნვის
ურთ-ერთი უძველესი და ძირითადი ფუნქცია ადგილის ვარემოების
გადმოცემაა.

უთანდებულო ვითარებითი ადგილის ვარემოების გადმოსაცე-
მად ძველ ქართულში ფართოდ იყო გამოყენებული. აღნიშნავდა ად-
გილს ან მიმართულებას (კითხვაზე: სად? საით?). ძველი ქართულის
უთანდებულო ვითარებითი ბრუნვის ადგილი ახალ ქართულში თან-
დებულოდ მიცემითს უკავია¹. მ ა გ., შ ე ვ ი დ ა ტ ა ძ რ ა დ — შ ე ვ ი დ ა ტ ა -
ძ ა რ შ ი. გ ა ნ ე ლ ა უ დ ა ბ ნ ო დ — უ დ ა ბ ნ ო შ ი წ ა ვ ი დ ა. მ ა გ რ ა მ
ი შ ვ ი ა თ ა დ უ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ო ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ ი ა დ გ ი ლ ს ვ ა რ ე მ ო ე ბ ი ს გ ა დ მ ო ს ა -
ც ე მ ა დ ა ხ ა ლ ქ ა რ თ უ ლ შ ი ც გ ზ ხ ე დ ე ბ ა, აღნიშნავს ადგილს და უპასუ-
ხებს კითხვაზე სად? მ ა გ.: ა ს ე მ ი დ ი ო დ ა ქ ე ვ ე ყ ნ ა დ ც ხ ო ვ რ ე ბ ა
(რ ა ზ. 207); ბ ა რ ა დ დ ა ვ დ ი ო დ ი ს ა დ ა ვ ლ ო დ (ვ ა ე ა); მ ი ნ დ ვ რ ა დ

¹ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, მიმართულებითი (გარდაქცევითი) ბრუნვის მნიშვნელო-
ბისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქარ-
თელურ ენებში, წიგნი, I, 1956, გვ. 13—14; ქ. შ ი ქ ე ლ ა ძ ე, მიმართულებითი
ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: სახ. ბრ. ისტორიისათვის ქართულურ
ენებში, გვ. 405; თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის
წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 423—424; ე. ბ ა ბ უ ნ ა შ ე ო ლ ი,
მოქმედითი და ვითარებითი ბრუნვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში: იმა-
ვე წიგნში, გვ. 394—395; ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა
ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 735.

თოვლი აღარ იდო (რაზ., 212); წიწილის თეთრი ბუმბული ვ ე ლ ა დ
გაჰქონდა ნიავესა (ვაეა); მონგოლი მოხელეები მშვიერი მგლებივით
დაძრწოდნენ ქ ა ლ ა ქ ა დ და ს ო ფ ლ ა დ (გრ. აბ.).

ვითარებითი ბრუნვის ფორმას ადგილის გარემოების . გადმოსა-
ცემად ძველ ქართულში დაერთოდა თანდებულები: მ დ ე (მდის),
კ ე რ ძ ო (> კენ), მ ი მ ა რ თ. ამათგან ახალ ქართულში ვითარებით
ბრუნვას მოითხოვს მ დ ე (მდის), რომელიც ადგილის გარემოების გად-
მოსაცემად მეტწილად გეოგრაფიულსა და ადგილის აღმნიშვნელ სა-
ხელებს დაერთვის.

მ დ ე (მდის) თანდებულებიანი ადგილის გარემოება აღნიშნავს და-
სასრულ პუნქტს, ე. ი. მიწვევის პუნქტს სივრცეში. მიუგებს კითხ-
ვაზე: ს ა ლ ა მ დ ე? ქალმა ისინი ექიმ ტარსაიძის ს ა ხ ლ ა მ დ ე მი-
ცილა (ლომ.); ქ უ თ ა ი ს ა მ დ ი ს ო რ ი დღის სავალი იყო (წერ.).

მოქმედების დასაწყისი პუნქტისა და დასასრული პუნქტის აღ-
მნიშვნელი სიტყვები ზოგჯერ პარალელურად არის წარმოდგენილი
და ორივე ერთად აღნიშნავს ადგილს (მანძილს) ერთი პუნქტიდან
მეორე პუნქტამდე. პირველი თანდებულებითი ბრუნვის
ფორმით არის გადმოცემული, მეორე კი — მდ ე (მდის) თანდებულები-
ანი ვითარებითისა: ს ა ხ ლ ი დ ა მ ე კ ლ ე ს ი ა მ დ ე და მე რ ე ე კ-
ლ ე ს ი ი დ ა მ ს ა ს ა ფ ლ ა ო მ დ ე კ უ ბ ო ეჭირა არჩილს (ჟავ., 464);
იერიშზე გადასული ჭარების ყოყინა ც ი ს კ ი დ უ რ ი დ ა ნ ც ი ს კ ი-
დ უ რ ა მ დ ე გ ო ს მ ო დ ა (დ. შენგ., 2, 9); აბა, მითხარი, და ს ა ვ ლ ე-
თ ი დ ა ნ ა მ ო ს ა ვ ლ ე თ ა მ დ ი ს რამდენი ხნის სავალია? (ა. ლ.,
55); ძელქვას მ თ ი დ ა ნ ქ ა ლ ა მ დ ე გაედგა ფესვები (ი. ლის.).

ს ა ხ ლ ი დ ა ნ ტიპის ადგილის გარემოებასთან ერთად არცთუ
რწვიათად წარმოდგენილია სხვა შინაარსის ადგილის გარემოება, რომელიც
ჩვეულებრივ იმავე (იშვიათად სხვა) სიტყვის თანდებულებიანი
მიცემითის, ნათესაობითის და უთანდებულო ვითარებითი ბრუნვის
ფორმით ან ზმნიზებით არის გადმოცემული: ბ ო რ ც ვ ი დ ა ნ ბ ო-
რ ც ვ ზ ე გადავდიოდი (გრამ., 404); ყანწები ხ ე ლ ი დ ა ნ ხ ე ლ შ ი
გადადიოდა (ჯვეტ. 135); ღია კ ა რ ე ბ ი დ ა ნ ქ ო ხ ე ბ შ ი მზე უხ-
ვად შედიოდა (გვეტ. 68); გახარებული ვანო ხ ი დ ა ნ ხ ე ს თ ა ნ
სიცილით გარბოდა (დ. შენგ., 2, 340); წელში მოხრილი ნ ა ნ გ რ ე-
ვე ბ ი დ ა ნ ნ ა ნ გ რ ე ვ ე ბ ი ს ა კ ე ნ გადავზროდი (დ. შენგ., 2, 108);
ს ო ფ ლ ი დ ა ნ ს ო ფ ლ ა დ დადიხარ (ჟავ., 364); თავაულებლივ გა-
რბიან და ბ ლ ი დ ა ნ მ ა ლ ლ ა დევეკაციები (გ. რჩ.).

ასეთივე შინაარსის ადგილის გარემოებაა გადმოცემული შემდეგ
მაგალითშიც, სადაც ნათესაობითის ფორმას დაერთვის ზმნიზება თა-
ნდებულად: მ თ ი ს ი ქ ე თ ი დ ა ნ მ თ ი ს ა ქ ე თ შ ი მოვჩანჩალებ-
დით. (ლეონ.).

§ 74. დროის გარემოების რაობა. კითხვები. დროის გარემოება გამოხატავს მოქმედების დროს. მიუგებს კითხვებზე: როდის? რადროიდან? რადრომდე? (სანამდის?) რამდენ ხანს?

კითხვაზე როდის მიუგებს დროის გარემოება, რომელიც გამოხატავს დროის გარკვეულ ერთეულს, დროის მონაკვეთს: დღეს მერცხალი შემოფრინდა (წერ.); ალიონზე ცა მოიწმინდა (გვ., 406); ზაფხულობით ვარდისა ხშირი სტუმარია ბულბული (ვაჟა, 6, 43).

კითხვაზე რადროიდან მიუგებს დროის გარემოება, რომელიც აღნიშნავს მოქმედების დასაწყისს მომენტს. მაგ.: თეიმურაზისა და მარგოს ამოსვლის მეორე დღიდან ჩაყო და მისი სტუმრები ახალ ცხოვრებას შეუდგნენ (ჩავ., 2, 305); თეოფილე სიყრმიდანვე გარჯაში იყო (გვეტ., 107).

დროის გარემოება, რომელიც გამოხატავს მოქმედების დასასრულს, უპასუხებს კითხვაზე: რადრომდე? (სანამდის?) მაგ.: სიკვდილამდის ვის მოუკლავს თავი კაცსა მეცნიერსა (რუსთ.); კარგაშუალამდის გასწია ნიშნობის ვახშამმა (გაბ.).

დროის გარემოება, რომელიც გვიჩვენებს მოქმედების მიმდინარეობის ხაგრძლივობას, მიუგებს კითხვაზე: რამდენ ხანს? (რამდენი ხნის განმავლობაში?). მაგ.: სხდომა სამსაათს გაგრძელდა; ერთი ზამთრის განმავლობაში ასი მგელი მოვკალი (ვაჟა, 6, 145).

დროის გარემოება დასახლებულ მაგალითებში ზმნის პირიან ფორმებთან არის დაკავშირებული, მაგრამ იგი შეიძლება ახლდეს სახელზმნისაც (საწყისსა და მიმდინარეობას). მაგ.: პატარაობისას მიღებული შთაბეჭდილება და შეყვარებული საგანი სამარის კარამდე საყვარელ საგნად რჩება (ვაჟა, 5, 19); გოგონებს ადრე ადგომა ეზარებოდათ (გოგ.).

დროის გარემოება გადმოიცემა საკუთრივ დროის ზმნიზებით ან არსებითი სახელით (საწყისითურთ). სახელი დროის გარემოების გადმოსაცემად შეიძლება იდგეს მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში (თანდებულის დართვით ან უთანდებულოდ). დროის გარემოება იშვიათად სახელობითშიც გვხვდება.

§ 75. ზმნიზება დროის გარემოებად. ზმნიზებით გადმოცემული დროის გარემოება გვიჩვენებს დროის გარკვეულ ერთეულს ან დროის გარკვეულ მონაკვეთს კონკრეტულად. მისი კითხვაა: როდის? — ახლა, ხვალ, გუშინ, ზეგ, შარშან, შემდეგ, მერმე, ადრე, გვიან, მუდამ...

ზმნიზება უფორმო სიტყვაა, მაგრამ ხშირია დროის გარემოებად

ისეთი ზმნიზედები, რომლებიც სახელის (და საწყისის) ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმისაგან არიან წარმომდგარი, ან კიდევ ფუძესა თუ ფუძეთა კავშირიანი და უკავშირო შეერთებით მიღებულ თხზულ სიტყვებს წარმოადგენენ. მაგ.: ეგ ქკუა წინათ უნდა გეხმარა, თორემ ეხლარაღას გიშველისო („დღეა ენა“, 44); ოქროპირი გვიან დაბრუნდა (გვეტ., 210); ერთხელ ძლიერ დაცხა (ვაჟა, 5, 12); წელს ოთხი თქვენოდენა ნახნავები მქონდა (ვაჟ., 342); ...დაკუსული თვალები არასოდეს არ იცქირებოდნენ პირდაპირ და თამამად (გვეტ., 85); განთიადისას გააბა მამალმა ყვილი (ვაჟა); მელიამ მაშინვე ჩიხვის ბუღისკენ გასწია (რაზ.); ზამთარ — თბილი, ზაფხულ — გრილი (წერ.); [ჩაღხო] ზამთარ-ზაფხულ გაღელილი დადიოდა (ვაჟა).

ორიოდე ზმნიზედა მოუგებს კითხვაზე: სანამდე? — აქამომდე, აქამდე, მანამდე, ესენი მდე თანდებულისანი ვითარებითისაგან არიან მიღებული. ზოგი ზმნიზედა ხან ადგილის გარემოებაა და ხან დროისა: სულ ბოლოს სუფრაზე ბულბული იჭდა (ვაჟა); ბოლოს ახალგაზრდა ქალებიც გამოჩნდნენ (ჯავ.). ბოლოს პირველ მაგალითში ადგილის გარემოებაა, მეორეში — დროისა.

§ 76. მიცემითი დროის გარემოებად. მიცემითი ბრუნვის ფორმა დროის გარემოების გადმოსაცემად უთანდებულოა ან თანდებულოა. ასეთი ფორმა ხშირად დროის ზმნიზედად არის ქცეული.

უთანდებულო მიცემითი დროის გარემოებადაც ორგვარია: მარტივი და რთული.

1) მარტივი ფორმა (უთანდებულო) დროის გარემოებად ჩვეულებრივია, როცა ვასახელებთ დღეებს (ორშაბათს, სამშაბათს...), თვეებს (ოქტომბერს (ხუთ თებერვალს. ოც მაისს...), წელს (ათს ცხრაას სამოცდასამ წელს...), დღეებს (აქამდე), დროის გარკვეულ ერთეულს (ორ წუთს, ორ საათს, ორ დღეს, ორ კვირას, ორ თვეს, სამ წელიწადს...). უთანდებულოა აგრეთვე ნა — ეკ აფიქსებით ნაწარმოები სახელები, რომელთაც ზმნიზედური გამოყენება აქვთ. აღნიშნავს „დროს“. როდესაც უკვე გავლილია ძირეული აღნიშნული ხანი“¹. მაგ.: თემურაზი მთელ ზაფხულს გარინდული დადიოდა (ჯავ., 2, 248); მეორე ზამთარს გიორგიმ ქალაქს ჩასვლა ვერ გაბედა (გაბ., 145); ნავახშმევს ირაკლიმ სტუმარი თავის ოთახში წაიყვანა (გვეტ., 91).

ბ) დროის გარემოებაა ნათესაობით-მიცემითის ფორმები საწყისებისა (და ზოგიერთი სახელისა). ასეთი ფორმები დროის გარემოებ-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 135.

ბად წარმოდგარია მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელისაგან. ჩა-
ვარდნილია (ქამსა): (ქამსა) შუალამისასა > შუალამისას¹. მაგ.
რიქრაქისას მტრის ქვემეხებმაც იწყეს ბუბუნი (გვეტ., 429);
ვატარაობისას თევზაობა ძლიერ მიყვარდა (გოგ., 213);
ბავშვობისას კაკოს მეძახდნენ (წერ., 1, 4).

დროის გარემოების გადმოსაცემად მიცემითის ფორმას ახალ
ქართულში დაერთვის თანდებულები: ში, ზე, იშვიათად სხეაც (შო-
რის) და ზოგიერთი ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით.

ში დაერთვის თვეების სახელებს (იანვარში, თებერვალში, მარტ-
ში...), აგრეთვე წლის დროების ორ სახელს: ზაფხულში, ზამთარში.
ში თანდებულანია ჩვეულებრივ დროის გარემოება, როცა მოქმე-
დება დროის გარკვეულ მონაკვეთში ხდება: ორ წუთში, ოთხ საათში,
ორ დღეში, სამ კვირაში, ორ წელიწადში, მე-12 საუკუნეში. ამათგან
ზოგიერთი უთანდებულოდაც გვხვდება. მნიშვნელობა აქვს ზმნას.
მაგ., ითქმის: კამათი სამსაათს გაგრძელდა, მაგრამ: საქმე სამ
საათში გაკეთდა.

ზე დაერთვის წლის დროების ორ სახელს (გაზაფხულზე, შემო-
დგომანზე) და ზოგიერთ სხვა სიტყვასაც (განთიადზე, ალიონზე, რი-
რაქზე). ზე თანდებულია გამოყენებული, როცა მოქმედების დაწყე-
ბა ან დამთავრება საათებსა და წუთებშია ნაჩვენები. მაგ., კრება ორ
საათზე დაიწყო, ხუთსაათზე დამთავრდა. მაგ.: ზამ-
თარში ეს მუხაკი სახლსა ჯობდა (რახ., 65); ალიონზე ცა
მოიწმინდა (გვეტ., 406); მეორე გაზაფხულზე ცირცელს ფოთ-
ლები აღარ გამოუტანია (რახ., 140).

დროის გარემოება მიცემითში დასმული დროის აღმნიშვნელ-
სახელები, რომელთაც შორის თანდებული დაერთვის: „შუშანი-
კის მარტვილობა“ დაწერილი უნდა იყოს 476—483 წლებს შო-
რის. ასეთ შემთხვევებში ჩვეულებრივ ში თანდებულიან მიცემითს
ხმარობენ: „შუშანიკის მარტვილობა“ დაწერილი უნდა იყოს 476—
483 წლებში.

საწყისისა და ზოგიერთი სახელის თან თანდებულიანი მიცემი-
თი, როდესაც მას ერთად ზმნიზედა დაერთვის, დროის გარემო-
ბის გაგებას იძლევა: ამ სიტყვებთან ერთად უცნობი კაცი მი-
ვიდა ქვასთან (ყაზ.)².

ზოგიერთი ზმნიზედა დროის გარემოების გადმოსაცემად მიცემი-
თის ფორმასაც დაერთვის. მაგ.: მას აქეთ დარჩა ეს ხმალი საშუ-
აზე (ვაჟა, 6, 389); ამას იქით ველარ გაჰბედავენ მაგისტანა ოინებს

¹ ა. შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები. გვ. 135. 2-ე არ. მარტი-
როსოვი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ
ქართულში, გვ. 378.

(ვაჟა, 6, 212);და ერთს წუთს უკან ძროხა ბლავილით გაიშლებოდა ფართო მინდორზედ (ვაჟ., 153).

საჯობს, ეს ზმნიზედები ადგილის გარემოების გადმოსაცემად გამოვიყენოთ, დროის გარემოების გადმოსაცემად კი შემდეგ ვიხმაროთ (ჩვეულებრივ ნათესაობითის ფორმასთან)!

დროის გარემოების გადმოსაცემად ახალ ქართულში (იშვიათად ძველშიც) ზოგიერთი სახელი სახელობით ბრუნვამიც უკვდება. მაგ.: **ორი წელიწადი** ვიყავი მეზაღედ (ვაჟა, 5, 139); **მთელი ღამე** დავდიოდი ველად (ვაჟა, 5, 15); **მთელი დღე** გასტანა მკაცრმა ბრძოლამ (გვ., 430).

უპირატესობა მიცემითს ეძლევა, ასე რომ ზემოთ მოყვანილი მაგალითები სალიტერატურო ენაში მიღებული ნორმის მიხედვით ასეთ სახეს მიიღებს: **ორ წელიწადს** ვიყავი მეზაღედ; **მთელ ღამეს** დავდიოდი ველად; **მთელს დღეს** გასტანა მკაცრმა ბრძოლამ.

მიცემითი ბრუნვის ერთ-ერთი მთავარი ფუნქცია ძველ ქართულშიც დროის გარემოების გამოხატვაა.

§ 77. ნათესაობითი დროის გარემოებად. ნათესაობითი ბრუნვა დროის გარემოების გადმოსაცემად შედარებით იშვიათად იხმარება. იგი ამ წევრის გამოსახატავად დაირთავს თანდებულს (თანავე, თვის) ან ზმნიზედას თანდებულის მნიშვნელობით (შემდეგ, წინ).

თანავე დროის გარემოების გადმოსაცემად საწყისის ნათესაობითის ფორმას დაერთვის და აღნიშნავს, რომ შემასმენლით გამოხატული მოქმედება უშუალოდ მოსდევს თანავე თანდებულთან სიტყვით გადმოცემულ მოქმედებას. მაგ.: **გაღვიძების თანავე ირგვლივ** გაცეცებით მიმოიხედა (გვეტ., 403); **დაბადების თანავე დედამ ყურსკეციტა** დაუძახა, იმის პატარას დასკი — ნაბია (ევდ., 3, 135); **გაღვიძების თანავე ირგვლივ** გაცეცებით მიმოიხედა. მნიშვნელობით იგვევა, რაც: **როგორც კი** გაიღვიძა. ირგვლივ გაცეცებით მიმოიხედა.

დროის გარემოებაა დროის აღმნიშვნელი ლექსიკურ ერთეულთათვის თანდებულთან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაც. მაგ.: **პლატონმა** მიიპატიჟა **დანისუნელი** დღისათვის ახლო მეზობლები (კლდ., 1, 183); **მე-13** საუკუნის **დამდეგისათვის** მათი [მონღოლების] გვაროვნული წყობილება უკვე საკმაოდ შერყეული იყო („საქართველოს ისტ.“, 242); **დღის სამი საათისათვის** უკლებლად მოვიყარეთ თავი მის ბინაზე (გვეტ., 273).

წინ დროის გარემოების გადმოსაცემად საწყისის ან დროის აღმნიშვნელი სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის. მაგ.:

1 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა. II, 1948, გვ. 62—63.

ველები წასვლის წინ მოგროვებას გუნდ-გუნდად იწყებენ ხოლმე (გოგ., 157); მშენიერი სანახვია მოშენილი ცა განთიადის წინ (გოგ., 248).

შემდეგ დროის ზმნიზებაა, რომელიც ხშირად საწყისისა თუ სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის თანდებულის მნიშვნელობით და მასთან ერთად გამოხატავს დროის გარემოებას. მაგ.: დიდი ხვეწნის შემდეგ ბიძამ ლადას კაცანათი გაუკეთა (ჯედ., 3, 116); ცოტა ხნის შემდეგ ახმაურებულს ვენახში სიჩუმე ჩამოვარდა (ვედ., 3, 129); ნახევარი საათის შემდეგ ვერხვი დაბლა ევლო გაშრილი (ვაჟა, 6, 41).

როცა შემდეგ (ან: შემდგომ) სახელს ახლავს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ საწყისია ჩავარდნილი. ასეა, მაგალითად, უკანასკნელ ღრ წინადადებაში. ჩავარდნილი საწყისი რომ აღვადგინოთ, მივიღებთ: ცოტა ხნის გასვლის შემდეგ... ნახევარი საათის გასვლის შემდეგ...

შემდეგ ზოგჯერ მიცემითის ფორმასთანაც გვხვდება: ცოტა ხანს შემდეგ გორის პირიდან საზარელი ყმული შემომესმა (რაზ., 126), მაგრამ ეს სალიტერატურო ქართულისათვის მიუღებელია.

შემდეგ-ის მნიშვნელობით მერე ზმნიზებაც იხმარება: ჰელი არსებით შეძრწუნებულმა ცოტა ხნის მერე ცივი ხმით იკივლა (ვეტ., 404). უპირატესობა პირველს (შემდეგ-ს) ეძლევა.

უთანდებულო ნათესაობითის ფორმაა ორიოდე დროის ზმნიზება: მყის, მარადის (<მარადის), წუხელის... ორი უკანასკნელი შემოკლებითაც იხმარება: მარად, წუხელ! ძველ ქართულში, გარდა ამ ზმნიზებებისა, ნათესაობითის ფორმა დროის გარემოებად შემორჩენილია რამდენიმე სხვა სიტყვაში (ზამთრის, ზაფხულის, სამხრის, წუთის, ზვალის...)¹ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ასეთი ფორმები წიგნდება მიღებული იყოს საზღვრულის ჩავარდნის შედეგად². ძველ ქართულში უფრო ხშირია თანდებულისანი ნათესაობითი დროის გარემოებად: ქუხილის წინა, შემდგომად ორისა დლისა და სხვ.

§ 78. მოქმედებითი დროის გარემოებად. მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა დროის გარემოებად უთანდებულოა ან თანდებულისანი.

უთანდებულო მოქმედებითი გადმოცემული დროის გარემოება რამდენიმე სახისაა, სახელდობრ:

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 609. 2 ი. იმნაი-შვილი, ძველ ქართულში დროის გარემოების გამოხატვის ზოგიერთი საშუალებისა და „უფობისტყაონის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის: „კომუნისტურ აღზრდისათვის“, 1957, № 2, გვ. 73—80. 3 თ. უთურგაიძე, დროის ზმნიზება ნათესაობით ბრუნვაში, ნ. ბარათაშვილის სახ. გორის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომათა, III; 1956, გვ. 99—100.

ა) აღნიშნავს დროის გარკვეულ მონაკვეთს, როცა მოქმედება სრულდება. მიუგებს კითხვაზე: როდის? მაგ.: დილით ყველანი ადრე წამოხტნენ (რახ., 329); გაზაფხულითაც წერობმა გადიარეს წინა და შემოდგომითაც ისევ ისინი მოდიან (რახ., 17); ასურეთი მზით გავიარეთ (ბარნ., 2, 38).

ბ) ობა სუფიქსით ნაწარმოები სახელის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა გვიჩვენებს განმეორებულ მოქმედებას ძირეულით აღნიშნულ დროის მონაკვეთებში. კითხვა როდის? მაგ.: კლდე დამლაშობით სტირის (ვაჟა, 5, 135); დილაობით ნამები შეგროვდებოდნენ იის ფოთლებზე (რახ., 1); ზაფხულობით დერეფანში ედგა და ზამთრობით — შინა (ვაჟა, 5, 48).

გ) აღნიშნავს დროის ერთეულით გამოხატულ ვადას. ასეთ დროის გარემოებას, როგორც წესი, მსაზღვრელად ახლავს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი ან ნაცვალსახელი რამდენიმე. მიუგებს კითხვაზე: რა ხნით? (რამდენი ხნით?) მაგ.: იმ ხანებში მამაჩემი კახეთს წავიდა ერთის კვირით (ვაჟა, 6, 316); ორი (ან: რამდენიმე) დღით წიგნი მათხოვეო და მისთ.

გან თანდებულიანი მოქმედებითი გამოხატავს მოქმედების დასაწყისს დროში. უბასუხებს კითხვაზე: რადროიდან? მაგ.: თეოფილე სიყრმიდანვე გარჯაში იყო (გვ., 107); იმ დღიდან უფრო სამკიდროდ შეიცვალა ჩენი განწყობილება (წერ., 1, 178).

თანდებულიანი ფორმა ზოგჯერ ახლავს მიმდევობას, რომელიც მოქმედების დასაწყისს დროში უფრო მკვეთრად გამოხატავს. მაგ.: არ, ღმერთო, ამ კალანდიდან მოწყებული წალმა შეატრიალო ჩემი იღბალი! (ნინ., 134); უძველესი დროიდან მოკიდებული ლეკები და ქართველები ერთმანეთის მეზობლად ცხოვრობდნენ (ლომ.); გაზაფხულიდან დაწყებული ზამთრის პირამდე მდინარე ერთთავად მღვრიე იყო... (ვაჟა, 5, 311).

მოქმედების დასაწყისს ძველ ქართულში გან თანდებულიანი მოქმედებითი გამოხატავდა. უთანდებულო მოქმედებითი ამ ფუნქციით თითქმის არ იხმარებოდა. ასეა ეს ახალ ქართულშიც. უთანდებულო მოქმედებითი მოქმედების დასაწყისის გამოსახატავად ძალზე იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს. მაგ.: სიყრმით ჩამიკლავს მამულში თავი (ვაჟ., 157).

1 ქ. ძოწყენიძე, -გან თანდებულიანი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში, გვ. 196; არ. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში, გვ. 23; თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 414—415; ა. კიზირია, ადგილის და დროის გარემოება ძველ ქართულში, გვ. 119; ი. იშნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 219, 725.

§. 79. ვითარებითი დროის გარემოებად. ვითარებითი ბრუნვის ფორმა დროის გარემოებად უთანდებულოა ან თანდებულიანი.

უთანდებულო ვითარებითი, ზმნიზებად ქცეული, დროის გარემოების გადმოსაცემად იშვიათია. უჩვენებს მოქმედების დროს კითხვებზე: როდის? მაგ.: ძველად ჩვენში გვარიშვილობას დიდი ფასი ედვა (წერ., 1, 292); ძველად, ძველის-ძველად, როგორც ყველამ ვიცით, კაცობრიობა განადირებული ცხოვრობდა (ვაჟა, 5, 33); შაშვი ამჟამად თავის თავს გამარჯვებულად სთვლიდა (ვაჟა, 6, 343); [ტარიელმა] პირველად სულ ვერაფერი ვერ გააკრვია (ქიაჩ.); ბავშვმა თავდაპირველად თავის დედა-ენაზე უნდა გაიხსნას გონება (ვაგ.); დილაადრიანად სოფელში რალაც ხმაურობა ატყდა (ვაგ.); სწორედ იმხანად მარხავდნენ ციციკორეს (ლეონ.).

მდე (მდის) თანდებული დროის გარემოების გადმოსაცემად დაერთვის საწყისს ან ისეთ სახელს, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობაც დროზე მიუთითებს; აღნიშნავს მოქმედების დასასრულს ანუ გარკვეულ პუნქტამდე მიწევნას დროში. უპასუხებს კითხვებზე: როდემდის? სანამდის? რა დრომდე? მაგ.: ...ასე გრძელდებოდა გათენებამდის (ყაზ.); მზეს ერთი შუბის ტარილა ჩაუღიოდა ჩასვლამდის (ვაჟა); ...მოხუცს სიკვდილამდის კიდევ მოესწრო თავისი ქალის მკერდში ჩაკერა და ისე დაელია სული (ყაზ., 218); ...ოთხშაბათამდის ნუ მომელოდებითო (ვაგ.); შებინდებამდე მინდვრიდან ნახირი დაბრუნდა (ლეონ.).

მოქმედების დასაწყისისა და მიწევნის ანუ დასასრულის გამომხატველი სიტყვები ხშირად ერთად გვაქვს და აღნიშნავს დროს, რომელიც ორ პუნქტს შორის არის მოქცეული. პირველი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით არის გადმოცემული, მეორე — ვითარებითისა. მოქმედებითის ფორმას ზოგჯერ შეიძლება ახლდეს მიმღეობაც, რომელიც მოქმედების დასაწყისს დროში უფრო თვალნათლივ მიუთითებს: რიქრაქიდან დაღამებამდე მთელს სოფელს მისი ომახიანი გრგვინვა ესმოდა (ვაგ., 2, 305); ...დილიდან საღამომდე როდზივიჩის აღარ ვშორდებოდი (წერ., 1, 59); გაზაფხულიდან დაწყებული ზამთრის პირამდე მდინარე ერთთავად მღვრიე იყო... (ვაჟა, 5, 311).

ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქცია ძველ ქართულშიც დროის გარემოების გადმოცემაა. ბრუნვის ფორმა მაშინაც უთანდებულო იყო ან თანდებულიანი (უმეტესად) და მნიშვნელობაც ისეთივე ჰქონდა, როგორც დღეს.

დროის გარემოების მნიშვნელობა აქვს ისეთ გამოთქმებს, როგო-

რიცხვა: „ის ის იყო“, „სადაცაა“: მზე ის-ის იყო ამოდიოდა (ბარნ., 1, 309); სა და ც ა ა ხელი უნდა წაავლოს კისერზე (გამს., 1, 124).

ვითარების გარემოება

§ 80. ვითარების გარემოების რაობა. კითხვები. ვითარების გარემოება მნიშვნელობის მიხედვით მრავალფეროვანია. მასში, გარდა საკუთრივ ვითარების გარემოებისა, პირობით ვეერთიანებთ მნიშვნელობით მასთან ახლო მდგომ გარემოებებსაც—ზომა-ოდენობისა და წერობის გამომხატველ გარემოებებს¹. მაშასადამე, ვითარების გარემოება მნიშვნელობის თვალსაზრისით გარემოებათა ფართო წრეს მოიცავს, სახელდობრ:

ა) უშუალოდ ახსიათებს თვისებრივად მოქმედების პროცესს, ე. ი. გვიჩვენებს, როგორ ხდება მოქმედება: ხმაურობა თ ა ნ დ ა თ ა ნ სუსტდებოდა და ღამის უფსკრული მიდამოს ქ უ რ დ უ ლ ა დ ე პ ა რებოდა (ყაზ., 2, 447).

ბ) მოქმედება ხასიათდება მოქმედი პირის მდგომარეობაზე მითითებით: გამოვედი ორნი ობოლნი ამ ტრიალ დედამიწაზედ უ პ უ რ ო დ, უ ფ უ ლ ო დ, უ ბ ი ნ ა ო დ, უ ნ უ გ ე შ ო დ, უ თ ვ ი ს ტ ო მ ო დ (კავ., 415).

გ) მოქმედება ხასიათდება გარეგანი თანმხლები ნიშნებით: ნისკარტი გავაღე და მ ხ რ ე ბ გ ა შ ლ ი თ შევეუტიე უ რ ც ხ ვ შ ა შ ვ ა (რაზ., 67).

დ) გამოხატავს მსგავსება-შედარებას: დაპრილმა... წნორის ფ უ რ ც ე ლ ს ა ვ ი თ ც ა ხ ც ა ხ ი დ ა ი წ ყ ო (ყაზ., 2, 448); მაღლა ფოთლებში ელვარებს ვაშლი, ს ის ხ ლ ი ვ ი თ წ ი თ ე ლ ი (წერ.).

ე) აღნიშნავს ზომა-ოდენობასა და გზისობას (წერობას): ციციას მე ტ ა დ უ გ ვ ი ა ნ დ ე ბ ო დ ა (ყაზ., 2, 77); მცხოვრებთა რიცხვი ე რ თ ი ო რ ა დ გ ა ზ რ დ ი ლ ი ყ ო (ქიაჩ., 3, 38); [მგელმა] ო რ ჭ ე რ თ უ ს ა მ ჭ ე რ კ ი დ ე ვ დ ა ი ყ მ უ ვ ლ ა და მერე გაჩუმდა (რაზ., 126).

ვითარების გარემოება მიუგებს კითხვებზე: რ ო გ ო რ ? (რანაირად?). რ ა მ დ ე ნ ა დ ? რ ა მ დ ე ნ ჭ ე რ ? მ ე რ ა მ დ ე ნ ე დ ?..

ვითარების გარემოება ახლავს როგორც ზმნის პირიან ფორმას, ისე საწყისსა და მიმღეობას, არაიშვიათად ზედსართავ სახელსა და ზმნიზედასაც. მაგ.: ველზე ს ქ ლ ა დ ი წ ვ ა ბ ა ლ ა ხ ი (ვაჟა, 5, 15); [ჯიორგის] კ ო ხ ტ ა დ და ფ ა ქ ი ზ ა დ ჩ ა ც მ ა - დ ა ხ უ რ ვ ა უ ვ ვ ა რ დ ა (კავ., 431); გარშემო მარტყია მ ა გ რ ა დ დაჰედლილი ლოდები (ვაჟა,

¹ ზომა-ოდენობისა და წერობის გარემოებები ცალკე წევრად არ არის გამოყოფილი არც პროფ. ა. შ ა ნ ი ძ ი ს ქ ა რ თ უ ლ ი ე ნ ის გ რ ა მ ა ტ ი კ ა შ ი (ნაწ. II) და არც უშაღლესი სასწავლებლების თანამედროვე ქართული ენის პროგრამებში.

5, 237); ხ ა ვ ე რ დ ი ვ ი თ მწვანე ბალახს აბიბინებს სიო ნაზად (წერ.); ვენახს ქერივი ძ ა ლ ი ა ნ კარგად უვლიდა (ქავ., 428).

ვითარების გარემოება გადმოიცემა ზმნიზედით ან სახელით (არსებითით, ზედსართავით, რიცხვითით, ნაცვლასახელით) და უპირო ზმნით (საწყისით, მიმღობით), რომელთაც ვითარების ზმნიზედის მნიშვნელობა ეძლევათ. ბრუნვიანი სიტყვა ვითარების გარემოების გადმოსაცემად შეიძლება იღვეს მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში, იშვიათად სახელობითშიც. ბრუნვის ფორმა მოქმედებითსა და ვითარებითში უთანდებულაა, სხვა ბრუნვებში — თანდებულიანი.

§ 81. ზმნიზედა ვითარების გარემოებად. ვითარების, ზომა-ოდენობისა და ჭერობის ზმნიზედები სინტაქსურად ვითარების გარემოებაა. აქ შემოდის როგორც საკუთარი წარმოების ზმნიზედები, ისე სახელის მარტივი ან გაორკეცებული ფუძით გადმოცემული ზმნიზედები, აგრეთვე სახელისა და სახელზმნის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი ზმნიზედები. ვითარების გარემოებას, რომელიც გადმოცემულია ბრუნვის ფორმით, განვიხილავთ ცალკეულ ბრუნვათა მიხედვით, აქ კი წარმოვადგენთ ისეთ შემთხვევებს, როცა ვითარების გარემოება არ არის გადმოცემული ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით. აქვე გვულისხმობთ ისეთ შემთხვევებსაც, როცა ვითარების ზმნიზედს ჩამოშორებული აქვს ბრუნვის ნიშანი (სრულად ან ნაწილობრივ).

ა) ვითარების გარემოება გადმოცემულია სახელის ფუძით: შიმშილმა ბახალეები ძ ა ლ ი ა ნ შეაწუხა (რახ., 388); ერთ სახლში თავები ძ ლ ი ე რ გამრავლდნენ (გოგ., 6); ალექსი ძ ლ ი ე რ გამბედავი ბავშვი იყო (გოგ., 5).

ბ) ფუძეა გაორკეცებული. შეერთება უკავშიროა ან კავშირიანი. რთული სიტყვა ზოგჯერ სხვადასხვა ფუძის შეერთებისაგან არის წარმომდგარი. ევაქეს ისეთი შემთხვევებიც, როცა თხზულ სიტყვას სრულად ან ნაწილობრივ მოკვეცილი აქვს ბრუნვის ნიშანი. მაგ.: ჯარი ფ ე ხ დ ა ფ ე ხ... მისდევდა მეფესა (გოგ., 268); გ უ ლ დ ა გ უ ლ ეძებდა არჩილს... (ჯაფ., 86); მგლების ყმულილი თ ა ნ დ ა თ ა ნ ახლოვდებოდა (რახ., 126); ...ფაფუკი ღრუბელი ნ ა ჰ ე რ - ნ ა ჰ ე რ აქა-იქ მიდიოდ-მოდოდა (ქავ., 440); არწივი ნ ე ლ - ნ ე ლ ა დაბლა იწევდა (ვაჟა, 6, 88); მომავლები ხ მ ა მ ა ლ ლ ა ლაპარაკობდნენ (ყაზ., 738).

ზოგი ვითარების ზმნიზედა სახელის ფუძისა და ზმნიზედის შეერთებისაგან არის წარმომდგარი: ზოგი გ უ ლ ა ლ მ ა, ზოგიც პ ი რ ჰ ე ეყარნენ (ყაზ., 33).

ღ) ვითარების გარემოებას გამოხატავს სახელის ე ბ რ თანდებუ-ლიანი ფუძე. აღნიშნავს მსგავსებას: [ბეჟიას] თვალები ც ე ც ხ ლ

ე ბ რ ანთებოდა (ყაზ., 2, 114); წყალნი, მითთ დაქანებულნი, ალ-
მ ას ე ბ რ უფსკრულს ცვივიან (გრ. ორბ.).

დ) ვითარების გარემოება გადმოცემულია ჭერობის ზმნიზედებით, რომელთაც აწარმოებს რიცხვითი სახელებისა და ზოგიერთი ნაცვალ-სახელის ფუძეთაგან ჭერ (გზის და ხელ): [მგელმა] ო რ ჭ ე რ თუ ს ა მ ჭ ე რ კიდევე დაიყმუველა და მერე გაჩუმდა (რაზ., 126); ნო-
დარი ო ც დ ა მ ე ო რ ე ჭ ე რ გავიდა ბრძოლის ველზე (გვეტ., 431); ჩემთან საფრთხეში ბ ე ვ რ ჭ ე რ ყოფილა (ჭავ., 150); რ ა მ დ ე ნ-
ჭ ე რ ქარი შეარხევს საროს, ი მ დ ე ნ ჭ ე რ მტკვარი უმეტეს ოხ-
რავს (ბარ., 37).

ე) ვითარების გარემოება გამოხატულია ჩვენებით ნაცვალსახელ-
თაგან რ ე-თი ნაწარმოები ზმნიზედებით, როგორცაა: ეგრე, აგრე, ისე (<ისრე), ასე (<ასრე)... რ ე ამ შემთხვევაში „აღნიშნავს სახეს, ნაირობას“: ე გ რ ე ნუ მძრახავ... მომიგდე ყური (ჭავ., 160); ა გ-
რ ე ხომ არ არის მართლა ქვეყანა მომართული, რომ ერთმა იმუშაოს
და სხვამ იქეიფოს! (ჭავ., 2, 154); როგორც კრება დაადგენს, ჩვენც
ი ს ე მოე-ქცევით (ჭავ., 33); ვფიქრობდი: ნეტა მამ რისთვის მორ-
თო ეს ე ლამაზად წუთისოფელი? (ჭავ., 195).

ვ) ვითარების გარემოება¹ შირად გადმოცემულია ივ სუფიქსით
ნაწარმოები ვითარების ზმნიზედით. ასეთი წარმოება განსაკუთრებით
ხშირია უარყოფითი მიმღეობისაგან, ხოლო არსებით და ზედსართავ
სახელთაგან იშვიათად. მაგ.: ის მიდიოდა წყლისკენ შეუჩერებ-
ლ ი ვ და მოუაზრებლივ (ყაზ., 2, 47); ს ა მ ა რ ე ბ რ ი ვ
სდუმდა კლდე (ვაჟა, 6, 473); ბუხარი ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ გუგუნებდა
(გვეტ., 271); სამი დღე გ ა ნ უ წ ყ ვ ე ტ ლ ი ვ თოვდა (ჭავ., 1, 45).

წ (მწ). მიცემითი და სახელობითი ვითარების გარემოებად. ვითა-
რების გარემოებაა ვ ი თ თანდებულიანი მიცემითისა და სახელობი-
თის ფორმები. გამოხატავს მსგავსება-შედარებას. ეს თანდებული და-
ერთვის სახელის მხოლობითისა და ებიანი მრავლობითის ფორმებს
მიცემითსა და სახელობითში: ბოლოხმოვნინან სახელებს — მიცემითში,
ბოლოთანხმოვნინანებს — მიცემითშიც და სახელობითშიც². მაგ., ხალხი
ფ უ ტ კ ა რ ი ვ ი თ ი რეოდა (გვეტ., 125); დაჭრილმა... წნორის ფ უ რ-
ე ლ ს ა ვ ი თ ცახცახი დაიწყო (ყაზ., 2, 448); [მიმინო და ჭიხოლა]

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 612. მ უძველეს დროს
ქართულ ენას უნდა ჰქონოდა ერთი ბრუნვა, რომელსაც იგი აწარმოებდა. ეს ბრუნვა
უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი სახეობა მოქმედებითისა. მისი ფორმები ნაშთის საბი-
თაა მოღწეული. ის ძვ. სალიტ. ქართულშიც ნაშთია, ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრა-
მატიკის საფუძვლები, გვ. 76.

2 ებიან მრავლობითში ყველა სახელი ბოლოთანხმოვნინანია: ებ შედის სახე-
ლის ფუძეში. ამიტომ, ფუძეების მიხედვით ვარჩევთ ვით თანდებულის დართვისას
მხოლოდ მხ. რიცხვში გვეყვ. ნარ-თანთან მრავლობითში დასმულ სახელს ვით
თანდებული არ დაერთვის.

ხან ბელურებივით უივეივებდნენ, ნიბლიებივით წიწინებდნენ. ხან მზე წვიასავით წრიპინებდნენ და ღობემძვრალასავით წიოდნენ (რაზ., 183).

ვ ერთ (<ვითა <ვითარ) „უფრო აღრე ცალკეც იწერებოდა და სიტყვის წინაც გვხვდებოდა“.1 ასეთი რამ იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ახალ ქართულშიც. მაგ.: ცისა ლაფეარდი, ვით ნაკვერჩხალი, წითლად და ყვითლად მზისგან ჰლუოდა (ჰავ., 188); ჩამავალი მზე ვით ფრთა-გამლილი, უზარმაზარი, წითელი არწივი მიექანება უთავბოლო სივრცის გადაღმა (ჯავ., 2, 449).

ზოგიერთი ზმნიზება, რომელსაც ზე თანდებულიანი მიცემითის ფორმა აქვს, წინადადებაში ვითარების გარემოებაა. მაგ.: დათვები ყალბზე ღვებოდენ (ვაჟა, 6, 309); სწორედ ჩვენებურ ყაიდაზე იყო მოწყობილი (ჯავ., 33); ყალიონი ძალზედ გამოაბოლა (ჰავ., 452); დაეფრინავ ტყეებში ჩემს ნებაზე (რაზ., 220); [ნადირნი]... ჩხაოდენ თავის ჰანგზე, თავის ხმაზე... (ვაჟა, 6, 261).

§ 88. ნათესაობითი ვითარების გარემოებად. ებრ (და მებრ) თანდებულიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა წინადადებაში ვითარების გარემოებაა. ებრ მნიშვნელობით იგივეა, რაც ვით, ე. ი. აღნიშნავს მსგავსებას. სიმართლეს არ შეეფერება, თითქოს ებრ და ვით თანდებულიანი ფორმები უბრალო დამატება იყოს და არა ვითარების გარემოება. ებრ თანდებულიანი ფორმები ამჟამად რამდენადმე მოძველებულია. მაგ.: ფრილოს აებრ ჩამოთლილი აქვს იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის ზღუდე (ჰავ., 185); მანაც სალაამურის ამებრ დაიკვნესა (ეგდ., 3, 28). მეც მისებრ, ძამო, მიღრინავს გული (ჰავ., 148); ყველანი ჩვეულეების ამებრ ოხუნჯობდნენ... (ყაზ., 2, 387).

§ 84. მოქმედებითი ვითარების გარემოებად. მოქმედებით ბრუნვაში დასმული საწყისი ჩვეულებრივ ვითარების გარემოებაა. ამავე ფუნქციას ასრულებს მოქმედებით ბრუნვაში დასმული ზოგიერთი არსებითი სახელიც. „ვითარების გარემოებას გამოხატავს აგრეთვე ობ-ზე გათავებული სახელები ზომა-წონის აღსანიშნავად მოქმ. ბრუნვაში: მეტრობით, კილოობით, გირვანქობით და სხვა“.2 მაგ.: არჩილა გაოცებით შეხედა კესოს (ჰავ., 462); ჯიხვს სისხლი თქრიალით გასდიოდა (რაზ., 200); ჩემი ავტო დარიალში ზათქით, ღრიალით, და გუგუნით შემოვავადე (ჯავ., 3, 482); ...სი-

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 620. 2 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, 1948, გვ. 71. მოქმედებითი ბრუნვის ერთ-ერთი მთავარი ფუნქცია ძველ ქართულში ვითარების გარემოების გადმოცემა იყო. იხარება ობოლა გაუერტობელი ფორმა.

ფ რ თ ხ ი ლ ი თ მიდიოდნენ ჩვენი მგზავრები (ყაზ., 1, 21); პელაგია დ ი დ ის ა მ ბ ი თ შეეგება სტუმარს (კლდ., 246); თითო-ოროლა წ ვ ე თ ო ბ ი თ ნამს ვასხურებ (ვაჟა, 5, 237); — მერმე? — მერმედა იქერენ ფ უ თ ო ბ ი თ (დად., 47).

§ 85. ვითარებითი ბრუნვა ვითარების გარემოებად. სახელისა და მიმღეობის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა ხშირად ზმნიზედის ფუნქციით არის აღჭურვილი და წინადადებაში გარემოებაა¹, უმეტესად ვითარებისა. ეს ბრუნვა ვითარების გარემოების გადმოსაცემად ფართოდ არის გამოყენებული². ბრუნვის სახელიც ა. შ ა ნ ი ძ ი ს მიერ ამ უუნქციის მიხედვით არის შერჩეული. აქ გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა:

ა) ზედსართავი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა, რომელიც ზმნიზედად არის ქცეული, წინადადებაში ჩვეულებრივ ვითარების გარემოებაა. მიუგებს კითხვაზე: რ ო გ ო რ? რ ა მ დ ე ნ ა დ? მაგ.: ველზე ს ქ ლ ა დ იწვა ბალახი (ვაჟა, 5, 15); მატარებელი ზ ა ნ ტ ა დ დაიძრა (გვეტ., 67); თოვლის წყლებმა დაიწყეს ც ე ლ ქ ა დ დენა მინდვრად და ბევებში (ვაჟა, 5, 95); კარგუამ გამოიღო მარწუხით თ ე თ რ ა დ გავარვარებული, გლვივებული რკინა (რახ.); შუა მინდორზე ლ უ რ ჯ ა დ მოლაპლაჟ ტბა მოჩანდა (ვაჟა, 5, 97).

ვითარების გარემოებაა . ი ა ნ სუფიქსით ნაწარმოები ზოგიერთი ზედსართავი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაც. მაგ.: შ ი შ ი ა გ უ ლ ი ა ნ ა დ ათვალიერებდა ამ ნაფეხურებს (რახ., 196); მთის წვერზე წამოგებული მზე ხ ა ლ ი ს ი ა ნ ა დ ბრწყინავდა (გვ., 150); ფრინველები ხომ ე რ თ ი ა ნ ა დ მიიმაღნენ! (ევდ., 3, 318).

ბ) მიმღეობა ვითარების გარემოების გადმოსაცემად ვითარებით ბრუნვაში დაისმის. „ვითარების გარემოებად ჩვეულებრივ ვნებითი და საშუალი გვარის იხმარება“³ კითხვა: რ ო გ ო რ? მაგ.: ეშმაკი მელია მ ო უ ფ ი ქ რ ე ბ ლ ა დ არათერს გააკეთებდა (რახ., 59); არჯალა მ დ უ მ ა რ ე დ იჯდა (ვაჟა, 5, 172); მყინვარმა თურმე უცებ შე-
ეკრა ქ რ ი ს ხ ა ნ ე დ წარბი (ვაჟ., 192).

გ) ვითარების გარემოება გადმოცემულია ვითარებით ბრუნვაში დაყენებული რიცხვითი სახელით. კითხვა: რ ა მ დ ე ნ ა დ? მ ე რ ა მ დ ე ნ ე დ? მაგ.: ხალხი ო რ ა დ გაიყო (ყაზ., 1, 146); ...თეთრი ნაბა-

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 611.

2 ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია ძველ ქართულშიც ვითარების გარემოების გადმოცემაა. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, გვ. 12; 15; თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები, გვ. 424; 429; ი. ი შ ა ი შ ე ი ლ ი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 742; ა. კ ი ზ ო რ ი ა, ვითარების გარემოება ძველ ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, IX—X, 1958, გვ. 140—141. 3 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 70.

დი ოთხად მოკეცა (ვაჟა, 6, 394); შვიდად გაგლეჭილი მიუტანეს თევდორას ქული (ვაჟა, 5, 131); მცხოვრებთა რიცხვი ერთობად გაზრდილიყო (ქიან., 3, 38); გაეარდა ბურთი... მარჯვედ, ბიჭებო! აღარ გაუშვათ მეორედ იქით! (წერ.).

დ) ვითარების გარემოებას გამოხატავს რამდენიმე არსებითი სახელი ვითარებითი ბრუნვის ფორმით. მიუგებს კითხვაზე: როგორ? მაგ.: იქ ჯგუფად ისხდნენ ბუზები (ქავ., 330); ...ღვინის ურმები იღგნენ მწკრივად ლოჭინის ხევის პირს (ქავ., 406); ...ცოტა გეზად უნდა დაგეჭირა (ქავ., 450).

ასეთი სახელები ვითარების გარემოების გადმოსაცემად ფუძის გაორკეცებითაც გვხვდება მრავლობითი რიცხვის საკომპენსაციოდ: კედლებს ბუჩქ-ბუჩქად მწვანე ხავსი გადაკვრია (გაბ., 41); ფრინველები წასვლის წინ მოგროვებას გუნდ-გუნდად იწყებენ ხოლჰე (გოგ., 157); დაუდგეს წინა ასო-ასოდ აქნილი რაჭული ხბო (წერ., 1, 15); ქალები ჯგუფ-ჯგუფად დადიოდნენ ხილის საკრეფად. (ყაზ., 2, 345).

ამნაირ კომპოზიტებს სხვა ბრუნვის ფორმები არ ეწარმოება ძველ ქართულში კომპოზიტის პირველი ნაწილიც დაირთავდა ბრუნვის ნიშანს, ახალ ქართულში კი ის ფუძის სახით არის წარმოდგენილი. ზოგჯერ ბრუნვის ნიშანი ჩამოშორდება მეორე ნაწილსაც.¹

ე) ვითარების გარემოებაა ზოგიერთი ნაცვალსახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაც, რომელიც ზმნიზედად არის ქცეული. მიუგებს კითხვებზე: როგორ? რამდენად? — ამდენად, მაგდენად, იმდენად, ამნაირად, მავნაირად, იმნაირად... მაგ., რამდენადაც გაიწია ვაჭრობამ, რმდენად იმატა ჯაგუს შრომამ (ბარნ., 1, 154); ეს : ნ ე თ ო ო რ ა დ მითხრა, რომ... მაშინვე გამოეტრიალდი (ქავ.); — დამეხსენა... — მითხრა იმან იმგვარად, რომ, ვისაც მართლად დახსნა უნდა, ისე იმრიგად არ იტყოდა (ქავ., 297).

სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა, რომელიც ზმნიზედად არის ქცეული, ზოგჯერ ბრუნვათა რიგიდან არის ამოვარდნილი: სხვა ბრუნვის ფორმები არ ეწარმოება. ასეთი სიტყვებია, მაგალითად: ერთბაშად. უცბად, ბლომად... ხშირია აგრეთვე შემთხვევა, როცა ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილია ნაწილობრივ ან მთლიანად. მაგ.: ნელა (<ნელა-ად), ჩქარა (<ჩქარა-ად), ლუკმა-ლუკმა (<ლუკმა-ლუკმა-ად), ნაკუწ-ნაკუწ (<ნაკუწ-ნაკუწ-ად)².

მიზაწესი გარემოება

§ 80. მიზეზის გარემოების რაობა. კითხვები. მიზეზის გარემო-

¹ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები. ძველ ქართულში, გვ. გვ. 744; ა. კიზირია, ვითარების გარემოება ძველ ქართულში, გვ. 141. 2 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 614.

უბა აღნიშნავს მოქმედების გამომწვევ მიზეზს. მიუგებს კითხვებზე: რატომ? რის გამო? რამიზეზე? მაგ.: ამ სიმხდალის გამო კურდღელი დღისით სულ თავის ბუნაგში იწვა (გოგ., 54). სიმხდალის გამო მიზეზის გარემოებაა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რატომ იწვა კურდღელი დღისით თავის ბუნაგში.

დასახელებულ მაგალითში მიზეზის გარემოება ზმნის პირიან ფორმას ახლავს (სიმხდალის გამო იწვა), მაგრამ იშვიათად იგი შეიძლება ახლდეს საწყისსა და მიმღობას (სიმხდალის გამო წოლა, სიმხდალის გამო დაწოლილი): ...ცოლთან ჩხუბის გამო დარცხვენოლი ხოსრო შუადღეზე დაბრუნდა შინ (გვეტ., 147).

მიზეზის გარემოებას გამოხატავს მიზეზის ზმნიზედა და სახელი (საწყისითურთ) ნათესაობითსა და მოქმედებითში. ნათესაობითი ბრუნვა მიზეზის გარემოებად ყოველთვის თანდებულიანია, მოქმედებითი — უთანდებულო.

§ 87. ზმნიზედა მიზეზის გარემოებად. მიზეზის ზმნიზედა წინადადებაში მიზეზის გარემოებაა. ასეთი ზმნიზედები ენაში ცოტაა. ესენია: ამიტომ, მაგიტომ, იმიტომ, რატომ, რატომღაც... მაგ.: რატომ არ მღერით, მთებო? (ვაჟა, 5, 317); — მაშ არა სთხოვდები? — არა. — რატომ? — იმიტომ. — მაინც? — იმიტომ (ჭავჭავაძე, 306); კარები მძიმე იყო და ამიტომ ცუგას ფეხი ძალიან დაშავებოდა (გოგ., 22); რატომღაც ჩემი შორეული წარსული, ჩემი ახალგაზრდობა მომაგონდა უეცრად (ს. კლდ.).

§ 88. ნათესაობითი მიზეზის გარემოებად. ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას მიზეზის გარემოების გადმოსაცემად დაერთვის თანდებულები: გამო, გან, თვის... .

გამო თანდებულიანი ნათესაობითი თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივ მიზეზის გარემოებაა: ისინი ძლიერ შეწუხებულნი იყვნენ მუცელას ავადმყოფობისა გამო (ვაჟა, 5, 341); უთუოდ ამ სისხლის გამო მარიდებს პირიშუე თვალსა (ვაჟა, 5, 238).

გან თანდებულიანი მიზეზის გარემოება ძალიან ჰგავს ამავე ფორმით გადმოცემულ ქვემდებარისებრ დამატებას. მსგავსება მათ შორის ისე დიდია, რომ ზოგჯერ ძნელდება კიდეც იმის გარკვევა, თუ რად უნდა იქნეს მიჩნეული ასეთი ფორმა — ქვემდებარისებრ დამატებად თუ მიზეზის გარემოებად. ქვემდებარისებრი დამატება რეალურად მოქმედ საგანს აღნიშნავს, მიზეზის გარემოება კი მიზეზზე მიუთითებს. პირველი მიერთანდებულიანი ნათესაობითით შეიძლება შეიცვალოს, მეორე კი — გამო თანდებულიანით. მაგ.: ლომი სიბრაზისა გან თვალებიდან და კბილებიდან ცეცხლსა ჰყრიდა (ვაჟა, 6, 250). სიბრაზისა გან მნიშვნელობით იგივეა, რაც სიბრაზის გამო, ე. ი. მიზეზის გარემოებაა. არწივისა გან

შეშინებული წეროები სულ დაბლა და დაბლა ეშვებოდნენ (რახ., 254); არწივისაგან იმავე მნიშვნელობისაა, რაც არწივის მიერ, ვ. ი. ქვემდებარისებრი დამატებაა. გან თანდებულისანი მიზეზის გარემოების მაგალითებია: ბავშვებმა შიშისაგან ტირილი მორთეს (გოგ., 83); ბეკინა ამ სოფლად აღარ იყო ჭავერისაგან (კლდ., 1, 191); დედაბერი შიშისაგან უკან გადავარდა (ევდ., 3, 136).

მიზეზის გარემოებაა ზოგჯერ თვის თანდებულისანი ნათესაობითი: მთიული მთლად გაფითრდა ამგვარი დამცირებისათვის (ჯახ., 1, 241); ყველანი გაუჭავერდნენ ამ მოუთმენლობისათვის (ვაჟა, 5, 128); ირაკლი ბავშვივით მომღიმარ მირზას ესაყვედურებოდა დავიწყებისათვის (გვეტ., 88).

თვის თანდებულისანი ნათესაობითი მიზეზის გარემოების გადმოსაცემად გავრცელებული იყო ძველ ქართულში, ამჟამად კი იშვიათია. მის ნაცვლად სჯობს გამო თანდებულისანი ნათესაობითი გაშოვიყენოთ.

მიზეზის გარემოებას გადმოგვეცემს ნათესაობითის ფორმა, რომელსაც დაერთვის წყალობით, მოწყალებით, გამოსახობით, მიზეზით, მეოხებით: ჩვენ ვერ შევეურიგდებით იმას, რომ ზოგიერთის თავქარიანობის წყალობით ოჯახი განადგურდეს (ჯაფ., 39); ...ცოლებს მოწყალებით ძმებს ჩხუბი მოუვიდათ და გაიყარნენ (ვაჟ., 369); ამის გამოსახობით აქეთკენ გვალვა ძრიელ ხშირი სტუმარია (ლომ., 82); თუ თქვენ იმიზეზით მას რაიმე ევნო, ცოცხალი ვერ გადაშირჩებით (ს. კლდ.).

§ 89. მოქმედებითი მიზეზის გარემოებად. უთანდებულო მოქმედებითით მრავალი წვერი გადმოიციმა. ასეთი ფორმა მიზეზის გარემოებაა, როცა ის შეიძლება შეიცვალოს გამო თანდებულისანი ნათესაობითით. მაგ.: მელიამ სიმწვავეთ (= სიმწვავის გაშო) კინალამ დაიყვირა (რახ., 71). ამ ფუნქციის გადმოსაცემად უმეტესად აბსტრაქტული სახელები და საწყისებია გამოყენებული. მაგ.: [სვაეი] სიმამლით ძლივსლა ქშინავდა... (ვაჟა, 6, 3); მგლები შიმშილით დაძრწოდნენ და ყმუოდნენ (ვაჟა, 6, 17); ბეკეკას შიშით რძე სულ დაავიწყდა (რახ., 341); ნინკია სიხარულით ფეხზე აღარ დგებოდა (ვაჟა, 6, 222).

მიზნის გარემოება

§ 90. მიზნის გარემოების რაობა. კითხვები. მიზნის გარემოება გამოხატავს მოქმედების მიზანს. უპასუხებს კითხვებზე: რისთვის? რამიზნით? მაგ.: ილია საჩქაროდ მოემზადა წასასვლელად (გვეტ., 251). წასასვლელად მიზნის გარემოებაა, რომელიც აქ

ზმნის პირიან ფორმას, შემასმენელს, ახლავს და აღნიშნავს, თუ რის-
თვის მოემზადა ილია საჩქაროდ.

მიზნის გარემოება შეიძლება ახლდეს სახელზმნასაც — საწყისსა
და შიშლებობას: წახალისებულმა ბუმ ხელად დაიწყოს ს ა ნ ა დ რ ო დ
მ ზ ა დ ე ბ ა (რაზ., 254); ს ა ძ ე ბ ნ ე ლ ა დ წ ა ს უ ლ ი ძ მ ა დ ნ ა ფ ი -
ც ე ბ ი ხ ე ლ ც ა რ ი ე ლ ი და ბ რ უ ნ დ ნ ე ნ (ჯავ.).

§ 31. მიზნის გარემოების გამოხატვის ხაზუალებანი. მიზნის გა-
რემოება გადმოიცემა მიზნის ზმნიზედით, სახელითა და სახელზმნით.
გამოყენებული აქვს ორი ბრუნვა: ნათესაობითი და ვითარებითი. პირ-
ველი ყოველთვის თანდებულისანია, მეორე — უთანდებულო.

მიზნის ზმნიზედები წარმოშობით ნაცვალსახელებია, რომელთაც
თვის თანდებულისანი ნათესაობითის ან უთანდებულო ვითარები-
თის ფორმა აქვთ: ა მ ის თ ვ ის, მ ა გ ის თ ვ ის, ი მ ის თ ვ ის, მ ის-
თ ვ ის, ა მ ა დ, ი მ ა დ... ეს სიტყვები გარკვეულ შემთხვევებში ნაც-
ვალსახელებადვე რჩებიან და წინადადებაში უბრალო დამატებებია.
მაგ.: მას მ ის თ ვ ის წერილი მიუწერია; ის ა მ ა დ იქცა, ეს — ი მ -
ა დ და მისთ. მაგრამ იგივე სიტყვები ხშირად ზმნიზედებია და წინა-
დადებაში მიზნის გარემოებას გადმოსცემენ. ეს ზმნიზედები ჩვეუ-
ლებრივ რთული ქვეწყობილი წინადადების მთავარში იხმარება. მაგ.:
მე ჩონჯური მ ის თ ვ ის მინდა, რომ სიმართლეს მსახურებდეს (წერ.);
ძმად გაწა ი მ ა დ გავფიცულვართ, რომ ეგენი მითხრა? (ყავ.); სწო-
რედ ა მ ის თ ვ ის გეახელ. რომ მეთქვა შენთვის ყოველი.

ძველ ქართულში თვის (თვს) თანდებულისანი ნაცვალსახელი,
ზმნიზედად ქცეული, მიზნის გარემოებას გადმოსცემდა. ასეთი მნი-
შვნელობით ეს ზმნიზედები „ზოგჯერ ახალ მწერლობაშიც გვხვდება,
მაგრამ, რომ მკვეთრად გარჩეულ იქნეს ერთმანეთისაგან მიზნის და
ნიშნის, არ უნდა არიოთ „ამისთვის“ „ამიტომ-თან“ და „იმისთვის“
„იმიტომ-თან“¹.

სახელსა და სახელზმნას (ჩვეულებრივ საწყისს) მიზნის გარემო-
ების გადმოსაცემად ნათესაობითში დაერთვის თვის ან გულის-
თვის, აგრეთვე მიზნით. მაგ.: [სარდიონმა] ბიჭი აფრინა სახლში
თ ო ფ ის თ ვ ის (ვაჟა, 6, 35); კაცი ს ი მ შ ვ ი დ ის ა და მ ო ს ვ ე ნ ე -
ბ ის ა თ ვ ის არის გაჩენილი (წერ., 1, 19); მამალი ნიბლია ჩვეუ-
ლებისამებრ მინდორში დაფრინავდა ს ა კ მ ლ ის ა თ ვ ის (რაზ.,
7); წვრილი ფრთოსნები სოფლებში იყრიდნენ თავს ს ა რ ლ ო ს
ე უ ლ ის ა თ ვ ის (რაზ., 179); ქართველნი მეომარნი თავგანწირუ-
ლად იბრძოდნენ სამშობლოს დ ა ც ვ ის ა თ ვ ის (გოგ., 67); სამეგრე-
ლოში ხის სახლებს ჯანმრთელობის დ ა ც ვ ის მიზნით აგებენ
(დად., 171).

¹ ა. შ ა ნ ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, 1948, გვ. 159.

მიზნის გარემოება უმეტესად ვნებითი გვარის მომავალ-დროიანი მიმღეობის ვითარებითი ბრუნვის ფორმით გადმოიციემა, რომელიც ზმნიზებად არის ქცეული. მაგ.: მასპინძლები დასაძინებლად ემზადებოდნენ (ვაჟა, 4, 241); ხეებზე კოკორი გასაშლელად მომზადებულა (ვაჟა, 5, 155); ოტია გაიქცა ცხენის მოსაყვანად (ყლდ., 1, 227); მხედარი აჩქარებოთ გამოვიდა ბრძანების ასასრულებლად (წერ., 1, 260).

მიზნით დართული ნათესაობითი ქართულისათვის არ არის ბუნებრივი მიზნის გარემოების გადმოსაცემად. მის ნაცვლად უნდა ვიხმაროთ თვის თანდებულიანი ნათესაობითი ან მომავალ-დროიანი მიმღეობის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა!.

მიზნის გარემოებაა სა — ო თავსართ-ბოლოსართით წარმოქმნილი ზოგიერთი სახელი ვითარებითში: ბიძაჩემი ადრე გააარულიყო სანადიროდ (ვაჟა, 5, 70); არწივმა გამოუცხადა იმათ სტუმრის მოსვლის მიზეზი და აგრეთვე ისიც, რომ ხვალისთვის სალაშქროდ მომზადებულიყვნენ (ვაჟა, 6, 33).

მიზნის გარემოება ძველ ქართულში ხშირად საწყისის ვითარებითი ბრუნვის ფორმით გადმოიციემოდა, რაც ცოცხალია საშუალ ქართულშიც. მაგ.: დაჯდა წერად ანდერძისად, საბრალოსა საუბრისად: „ჰე, მეფეო, გავიპარე ძებნად ჩემგან საძებრისად (რუსთ., 788, 1—2); ორნი ამხანაგნი წავიდნენ ნადირობად (საბა, 156).

საწყისი ვითარებითში მიზნის გარემოების გადმოსაცემად ახალ ქართულში არ იხმარება, მას მომავლის მიმღეობა ენაცვლება იმავე ბრუნვაში, თუმცა იშვიათად მაინც შეიძლება შეგვხვდეს XIX — XX სს. ზოგიერთი მწერლის ნაწერებში. მაგ.: აი, სამასნი გმირები, ღუშეთით თბილისს მოსულნი, მეფის შეწევნად და მის წინ მისთვისვე შეფიცებულნი (გრ. ორბ.); აქ ცდომა უეჭველია, იმიტომ რომ სწორედ ის თვალია დახუჭვილი, ის ყურია დახშული, რომელიც სჭრის სხვის ხედვად, სხვის სმენად (ვაჟ., 465); მას არ ესხნეს თვალნი ხედვად ჭრნილებათა ჰაეროვანთა და ყურნი სმენად ბგერათა ეთეროვანთა (ბარნ., 3, 412); მათაც აბეჯთებდა სწავლად და წერად (ლ. გოთ.); მოვიდა მცხოვრებთა მოსერად და თრევეად, მოვიდა თვისივე სისხლისა თხევეად (ყალან.).

ვითარებითში დასმული საწყისი მიზნის გარემოების გადმოსაცემად დღესაც იხმარება ქართულის ზოგ კილოში, მაგალითად, ხევსურულში.

¹ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა. ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, 1965, 33-102.

§ 82. პირობისა და დათმობის გარემოებათათვის. პირობისა და დათმობის გარემოებანი, როგორც უკვე ითქვა, ქართულში ცალკე წევრებად არ არის გამოყოფილი (§ 67). მაგრამ ქართულშიც გვხვდება სიტყვათა შეკავშირების ისეთი შემთხვევები, რომელთაც გადაქართვით ვერ მივაკუთვნებთ ზემოთ განხილულ გარემოებათა რომელიმე სახეს: მათ პირობის ან დათმობის შინაარსი ახლავს.

პირობისა და დათმობის შინაარსის მქონე დამოკიდებული წინადადებანი ქართულშიც საკმაოდ ფართოდ არის გავრცელებული, ხოლო შესაბამის გარემოებათა გამოყენება შეზღუდულია და ერთობ მკრთალი.

პ ი რ ო ბ ი ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ა ახლავს ზმნას და აღნიშნავს იმ პირობას, რომელშიც სრულდება მოქმედება¹. მიუგებს კითხვებზე: რ ა შე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი? რ ა პ ი რ ო ბ ე ბ შ ი? გამოხატავს სიტყვათა შეკავშირება (და არა ცალკე სიტყვა). მაგ.: ო რ ი ვ ე შე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი უცილო დაღუპვა მოელოდა შორენას (გამს.); [გაიოზი] მოლაღატედ შეგიერთდათ და ა რ ა ვ ი თ ა რ შე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი არ ენდოთ (ქიაჩ.); დლის ექვს საათამდე მე ვ ე რ ა ვ ი თ ა რ შე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი ვერ გამოვალ ჩემი საკანიდან (ლომთ.); უნდა იცოდეთ, რომ ი მ პ ი რ ო ბ ე ბ შ ი დარჩენა, როგორშიაც ვიყავით, აღარ შეგვიძლია (დად.).

დათმობის გარემოება აღნიშნავს ერთგვარ პირობას, რომლის მიხედვითაც არ არის მოსალოდნელი ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულება, მაგრამ ეს უკანასკნელი გამორიცხავს ამ პირობას და მაინც სრულდება. მას შეიძლება დავუსვათ კითხვა: მ ი უ ხ ე დ ა ვ ა დ რ ი ს ა? ასეთ გარემოებას გამოხატავს სახელისა თუ სახელზმნის ნათესაობითის ფორმა, რომელსაც ახლავს მ ი უ ხ ე დ ა ვ ა დ თანდებულის მნიშვნელობით. მაგ.: მ ი უ ხ ე დ ა ვ ა დ მ ი ს ი ა ხ ი რ ე ბ უ ლ ო ბ ი ს ა, გარეშეებსაც ძალიან უყვარდათ მამაჩემი... (წერ., 1, 21); მ ი უ ხ ე დ ა ვ ა დ ა პ რ ი ლ ი ს მ ზ ი ა ნ ი დ ლ ი ს [გაიოზს] ნაბადი ეხურა (ქიაჩ.).

განსაზღვრება

§ 83 განსაზღვრების რაობა. კითხვები. განსაზღვრება არის წინადადების არამთავარი წევრი, რომელიც ახლავს არსებითი სახელით ან მასთან გათანაბრებული სიტყვით გადმოცემულ წევრს და ახასიათებს ანუ განსაზღვრავს მას რაიმე ნიშნის მიხედვით. მაგ.: ყ ვ ი თ ე ლ ი

¹ А. Н. Гвоздев, დასახელ. წიგნი გვ. 108.

ფოთლები ყველგან მუხლამდე ეყარა) (გვეტ., 485); თეიმურაზმა ლას-
ლასით რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა (ჯავ., 2, 416); შენი ამბავი,
ეხლა მართალი, ზღაპრად მიუვა ჩვენს შვილიშვილებს (ჯავ., 151);
აბა, წარმოიდგინეთ ერთი მხრით... სოფლელი ბავშვი და მეორე
მხრით... ქალაქელი ყმაწვილი!... (წერ., 1, 9); ეს წერილი არ იამა
არც მეფეს, არც მის ამაღას (ბარნ., 1, 120).

ყვითელი, რამდენიმე, შენი, ჩვენს, სოფლელი,
ქალაქელი და ეს — ყველა განსაზღვრებაა. ამათგან ყვითე-
ლი აღნიშნავს ფერს, რამდენიმე — რაოდენობას, შენი და
ჩვენი კუთვნილებას, სოფლელი და ქალაქელი სადაურობას,
ეს კი მიუთითებს პირველ პირთან ახლო მყოფ საგანზე.

მინაარსის მიხედვით განსაზღვრება მრავალფეროვანია, რასაც და-
სახელებული შემთხვევები ვერ ამოწურავს. მაგრამ მათი გამაერთიან-
ებელი ზოგადი ნიშანი ერთია: ყველა სახის განსაზღვრება მსაზღვ-
რელია. ე. რ. ხსნის ანუ საზღვრავს არსებითი სახელით გადმოცემულ
წევრს რაიმე ნიშნის მიხედვით.

განსაზღვრება მიუგებს კითხვებზე: რომელი? როგორი?
ოანაირი? რამდენი? მე რამდენი? სადაური? როდი-
ნდელი? ვისი? რისა?

განსაზღვრება ყოველთვის დაქვემდებარებული წევრია, ხოლო
მისგან განსაზღვრული წევრი, რომელიც განსაზღვრების წყვილის ცა-
ლია, სინტაქსურად გაბატონებული ანუ წამყვანი სიტყვაა.

§ 24. განსაზღვრების სახეები. განსაზღვრება ორგვარია: ატრიბ-
უტული და სუბსტანტიური.

ატრიბუტი და სუბსტანტივი ლათინური ტერმინე-
ბია. პირველი საგნის ნიშან-თვისებაზე მიუთითებს, მეორე — თვით.
საგანზე. ატრიბუტი ანუ საგნის ნიშან-თვისება ჩვეულებრივ ზედსა-
რთავი სახელით ანუ ატრიბუტივით გადმოიცემა, მაგრამ ხშირად ზედსა-
რთავისებრ გამოიყენება და შეეწყობა საზღვრულ წევრს სხვა სა-
ხელები) (რიცხვითი სახელი, არსებითი სახელი, ნაცვალსახელი) და
სახელმწიფი (ჩვეულებრივ მიმღეობა, იშვიათად საწყისიც კი): მაღ-
ლი სახლი, ხუთი წიგნი, ურემი შეშა, ჩვენი სახლი, დაბუ-
რული ტყე, წველა ყველი. მაღალი (ზედსართავი სახელი), ხუ-
თი (რიცხვითი სახელი), ურემი (არსებითი სახელი), ჩვენი (ნა-
ცვალსახელი), დაბურული (მიმღეობა) და წველა (საწყისი) —
ყველა ატრიბუტული განსაზღვრებაა. მაშასადამე, ატრიბუტულია
განსაზღვრება, რომელიც გადმოცემულია ზედსართავი სახელით (ატ-
რიბუტივით) ან კიდევ სინტაქსურად მასთან გათანაბრებული სხვა მე-
ტყველების ნაწილთ.

სუბსტანტიურია განსაზღვრება, რომელიც გამოხატულია სუბს-

ტანტივით, ე. ი. არსებითი სახელით, ან გასუბსტანტივებული სხვა მეტყველების ნაწილთ. მაგ.: ფითრის მარცვალმა ის ზამთარი მსხლის ქერქში გაატარა (რაზ., 91); ფითრის და მსხლის — ორივე არსებითი სახელით გადმოცემული სუბსტანტიური განსაზღვრებაა. პატარის დარდი წაყვა ლიზიკოს (ბარნ., 3. 177); იმ დროცვილის რქებში არწივი გაიკეთებდა ბუდესა (რაზ., 95). პატარა ზედსართავი სახელია, დალოცვილი — მიმღობა, მაგრამ მოყვანილ მაგალითებში ერთსაც და მეორესაც არსებითი სახელის მნიშვნელობა აქვს და სინტაქსურად ორივე სუბსტანტიური განსაზღვრებაა.

მაშასადამე, ატრიბუტული განსაზღვრება ზედსართავით ან მასთან გათანაბრებული სიტყვით გადმოიციემა, სუბსტანტიური კი — არსებითი სახელით ან გასუბსტანტივებული სიტყვით. რამდენადაც ენაში სუბსტანტივაცია და ადიექტივიზაცია გაგრეცლებული მოვლენებია, ამდენად, ცხადია, ერთი და იმავე სიტყვით ატრიბუტული განსაზღვრებაც შეიძლება გადმოიციეს და სუბსტანტიურიც. მაგალითად, პატარა და დალოცვილი დამოწმებულ წინადადებებში, როგორც უკვე ითქვა, სუბსტანტიური განსაზღვრებებია, მაგრამ ამ სიტყვებით ჩვეულებრივ ატრიბუტული განსაზღვრება გადმოიციემა. მაგ., ხელში უჭირავს პატარა ჩანთა (ნონ., 35); დალოცვილი დარი იღვა: მშრალი, უღრუბლო (ბარნ.).

ფორმის მიხედვით, ე. ი. საზღვრულთან სინტაქსური ურთიერთობის თვალსაზრისით, განსაზღვრება სამგვარია: შეთანხმებული, მართული და მართულ-შეთანხმებული.

განსაზღვრება საზღვრულს ეთანხმება ბრუნვაში (მაღალი მთებ-ი, მაღალ-მა მთებ-მა), ან ბრუნვასა და რიცხვში (მთა-ნ-ი მაღალ-ნ-ი, მთა-თა მაღალ-თა). ატრიბუტული განსაზღვრება შეთანხმებული განსაზღვრებაა.

მართულია განსაზღვრება, რომელიც ნათესაობითშია დასმული: აგურის სახლი, ამხანაგის წიგნი და მისთ. მართული განსაზღვრება შეიძლება შეეთანხმოს საზღვრულ წევრს ბრუნვაში (წიგნ-მა ამხანაგისა-მ), ბრუნვასა და რიცხვში (წიგნ-ნი ამხანაგისა-ნ-ი). ასეთი განსაზღვრება მართულ-შეთანხმებულია. მართული და მართულ-შეთანხმებული განსაზღვრება სუბსტანტიურია.

მაშასადამე, ატრიბუტული განსაზღვრება შეთანხმებულია, სუბსტანტიური — მართული ან მართულ-შეთანხმებული.

შენიშვნა: განსაზღვრება საზღვრულ წევრს ზოგჯერ ისე მჭიდროდ უკავშირდება, რომ მათი ერთმანეთისაგან გათიშვა შეუძლებელია: ორივე ერთად წინადადების ერთი წევრია: შავი ზღვა,

წყნარი ოკეანე, კასპიის ზღვა და მისთ. ბევრი კომპოზიტი მსაზღვრელ-საზღვრულსაგან არის წარმომდგარი¹.

ატრიბუტული განსაზღვრება

§ 95. ატრიბუტული განსაზღვრების გადმოცემა სხვადასხვა მეტყველებების ნაწილით. განსაზღვრება და მისგან განსაზღვრული წევრი ბრუნებადი სიტყვებით გადმოიცემა. საზღვრული წევრი ყოველთვის არსებითი სახელით ან არსებითი სახელის მნიშვნელობით ნახმარი სიტყვით არის გამოხატული, განსაზღვრება კი შეიძლება გადმოიცეს ზედსართავითა და მასთან გათანაბრებული სხვა სახელებითა და სახელწმინდით. მაგ.: ე ს უ კ ა ნ ა ს კ ე ლ ი პასუხს აძლევდა პ ი რ ვ ე ლ „მ ე ს“ (ვაჟა): საზღვრული წევრები გადმოცემულია გასუბსტანტივებული ზედსართავი სახელით („უკანასკნელი“) და პირის ნაცვალსახელით („მეს“). პირველს ატრიბუტულ განსაზღვრებად ახლავს ჩვენებითი ნაცვალსახელი (ეს), მეორეს — რიგობითი რიცხვითი სახელი (პირველი).

ატრიბუტული განსაზღვრების გადმოცემის თვალსაზრისით განსხვავებაა როგორც მეტყველების ნაწილებს შორის, ისე თვით ერთი მეტყველების ნაწილის ფარგლებშიც. ზოგიერთი მეტყველების ნაწილისათვის მთლიანად ან სიტყვათა გარკვეული ჯგუფისათვის ატრიბუტული განსაზღვრების გამოხატვა ძირითადი სინტაქსური ფუნქციაა, ზოგისთვის — არაძირითადი. მაგალითად, ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი (რაოდენობითი, რიგობითი), ზოგიერთი ნაცვალსახელი და ვნებითი გვარის მიმღეობანი ჩვეულებრივ განსაზღვრებაა. არსებითი სახელები, მოქმედებითი გვარის მიმღეობანი, ზოგიერთი ნაცვალსახელი (მაგალითად, პირისა) ძირითადად ქვემდებარე-დამატებას გადმოსცემენ, მაგრამ ზოგი ამათგანი ხშირად განსაზღვრებისა და გარემოების გადმოსაცემად არის გამოყენებული.

§ 96. ზედსართავი სახელი (და მიმღეობა) განსაზღვრებად. ატრიბუტული განსაზღვრების გამოხატვა, როგორც უკვე ითქვა, ზედსართავი სახელის ძირითადი სინტაქსური ფუნქციაა. ვითარებითი ზედსართავი გამოხატავს საგნის ნიშნს ან თვისებას თუ ნიშნის ან თვისების ხარისხს უშუალოდ, მიმართებითი კი — ძირეული სიტყვით აღნიშნულთან მიმართებით. განსაზღვრება ზოგჯერ ფუძეგაორკეცებული და ნაირფუძიანი ზედსართავი სახელით არის გადმოცემული. მიუხედავად კითხვებზე: რ ო გ ო რ ი? რ ო მ ე ლ ი? ს ა დ ა უ რ ი? რ ო დ ი ნ დ ე ლ ი? მაგ.: ბუხარში ნ ე ლ ი ცეცხლი ენთო (ქიაჩ., 3, 311): ამ უ ს ი ა მ ო ვ ე ნ ო შემთხვევამ შეაწუხა იოთამე (ბარნ., 1, 352);

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 154-157.

დ ე დ ა შ ვ ი ლ უ რ ი სიყვარული მძლეოთა-მძლეა (ჭავ., 442); ქ ა რ თ უ ლ სათამაშოებს ბავშვები თავის ხელით აკეთებენ (წერ., 1, 9); ი ქ ა უ რ თუმანს ა ქ ა უ რ ი მანეთი მიორჩევნია (წერ.); მ ა შ ი ნ დ ე ლ ი სტუდენტობა სულ სხვანაირი იყო საზოგადოდ... (წერ., 1, 70); საბძლიდან გამოვიდა მ ა ლ ა ლ-მ ა ლ ა ლ ი კაცი (ბარნ., 1, 206); წყალზე წ ი თ ე ლ-ყ ვ ი თ ე ლ ი ჰაველი ციმციმებდა (ჯავ.).

მიმღეობა წინადადებაში ისეა გამოყენებული, როგორც ზედსართავი სახელი. ატრიბუტულ განსაზღვრებად ყოველგვარი მიმღეობა გვხვდება, მაგრამ უფრო ხშირად ვნებითი და საშუალი გვარისა კითხვა: რ თ გ ო რ ი? რ თ მ ე ლ ი? მაგ.: შ ი მ შ ი ლ ი თ შ ე წ უ ხ ე ბ უ ლ ი მ გ ლ ე ბ ი ღ მ უ ო ლ ნ ე ნ (რაზ., 20); ...ა ქ ა ი ქ მოჩანდნენ მ ბ ე უ ტ ა ვ ი ვ ა რ ს კ ვ ლ ა ვ ე ბ ი (გვეტ., 204); ბ ა რ ტ ყ ე ბ ის დ ა მ ქ ა რ გ ვ ე ლ ი ჩ ი ტ ი კ ვ ლ ა გ ო დ ე ბ ლ ა (გვეტ., 108); დ ა მ ფ რ თ ხ ა ლ ი ც ხ ე ნ ე ბ ი ა ხ ვ ი ხ ვ ი ნ დ ნ ე ნ (დ. შენგ., 1, 130).

ხშირია ატრიბუტულ განსაზღვრებად რთული სახელები, რომელნიც არსებითი სახელისა და მიმღეობისაგან (მიმღეობა უმეტესად ვნებითი გვარისა) ან სხვადასხვა ტიპის სახელთა შეერთებისაგან არიან წარმომდგარი. მაგ.: თ ვ ა ლ ე ბ გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი, ტ უ რ ე ბ-მ ო კ უ მ უ ლ ი, ს ა ხ ე გ ა ნ ა ც რ ე ბ უ ლ ი მონადირე სმენად იყო გადაქცეული (ვაჟა, 6, 467); კ ო ხ ტ ა თ ა ვ მ ო მ წ ო ნ ე მსხალი უდროოდ დაბერდა (რაზ., 97); ო რ ლ ო ბ ე ე ბ შ ი ჰ რ ე ლ გ ო ჰ ე ბ ი ა ნ ი ლ ო რ ე ბ ი ღ რ უ ტ უ ნ ე ბ დ ნ ე ნ (გვეტ., 68); ვ ა რ ა მ გ ა გ ე ლ ი დ ა ს ა რ გ ის თ მ ო-გ ვ ე ლ ი გ უ ლ მ ა გ ა რ ი ვ ა ე ქ ა ც ე ბ ი ი ყ ვ ე ნ ... (გოგ., 314).

§ 87. რიცხვითი სახელი განსაზღვრებად. რაოდენობითი და რიგობითი რიცხვითი სახელი წინადადებაში ჩვეულებრივ ატრიბუტული განსაზღვრებაა. რაოდენობითი რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის რაოდენობას. მიუგებს კითხვაზე: რ ა მ დ ე ნ ი? რიგობითი განსაზღვრავს საგანს რიგის მიხედვით უპასუხებს კითხვებზე: რ ო მ ე ლ ი? მ ე რ ა მ დ ე ნ ე? წილობითი რიცხვითი სახელი, განსაზღვრებად გამოყენებული, გამოხატავს საზღვრული საგნის ნაწილს რიცხობრივი შეფარდებით. მიუგებს კითხვებზე: რ ა მ დ ე ნ ი? მ ე რ ა მ დ ე ნ ე ი?

საზღვრული, რომელსაც განსაზღვრებად რიცხვითი სახელი ახლავს, მხოლოდობითი დაისმის. რაოდენობითი რიცხვითი სახელით გადმოცემული ატრიბუტული განსაზღვრება და მისგან განსაზღვრული სახელი არსებითად წინადადების ერთი წევრია, რომელიც ადვილად შეიძლება შეიცვალოს საზღვრული სიტყვის მრავლობითის ფორმით (შდრ.: შ ა რ შ ა ნ ც ხ რ ა კ ა ლ მ ა ხ ი დ ა ვ ი ჰ ი რ ე (რაზ.: 266) და „შ ა რ შ ა ნ კ ა ლ მ ა ხ ე ბ ი დ ა ვ ი ჰ ი რ ე“). მაგ.: მ ე ო რ ე დ ლ ეს ა ლ ა ყ ა ფ შ ი

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 41.

სამი კაცი შემოვიდა (ჭავ., 2, 163); ...ბაღში ბეგრი ხეხილი იდგა (გოგ., 47); ბურსაპირის ბელელში ურიცხვი ცხვარი იდგა (ყაზ., 2, 344); განთიადისას ნენეს მეხუთე გოგო გაუჩნდა (გაბ., 154); დათეს იმის მეასედი ზარალიც არ მოუცია ჩვენთვის, რაც ამ მკვლემსა და მელა-ტურებმა მოგვცესო (ვაჟ.); სიყვარულს ხომ მაინც მიუხვდებოდი და მაინც, სხვა არა იყოს-რა, თუნდა ნაასალი მადლიც გიორგისა არ სცხებოდა (ჭავ., 468); ნახევარი გზა თითქმის ჩუმად და ხმაამოუღებლივ გაიარეს (ვაჟა, 5, 122).

მდე თანდებულიანი რაოდენობითი რიცხვითი სახელი არსებითთან ხმარებისას ატრიბუტული განსაზღვრებაა. აღნიშნავს რაოდენობას მიახლოებით; მაგ.: ოცდაათამდე კაცი წავიდა დათვზე (ვაჟა, 5, 122); თითო პეპელამ ხუთასამდე კვერცხი დასდვა (გოგ., 205); როტას ზურნის ჭყვიტინით ორმოცამდე ქართველი მილიციელი მოსდევდა (ჭავ., 4, 105).

ასეთი განსაზღვრება იშვიათად მდე თანდებულიანი ზედსართავი სახელითაც გადმოიციემა: ალი ახედავს ვარსკვლავებს და არავითარი მოსალოდნელი მორღებულულობა, არავითარი სუსტიდან მოძლიერობამდე ქარი (ნ. დუმბ.).

§ 98. ნაცვალსახელი განსაზღვრებად. ატრიბუტულ განსაზღვრებად ნაცვალსახელთაგან, გარდა პირისა და ურთიერთობითი ნაცვალსახელებისა, მეტ-ნაკლებად ყველა ჯგუფი იხმარება, მაგრამ ამ ფუნქციით უმეტესად ჩვენებითი, კუთვნილებითი, განსაზღვრებითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია გამოყენებული. სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით განსხვავებაა თვით ერთ ჯგუფში გაერთიანებულ ნაცვალსახელებს შორისაც. მაგ., კითხვით ნაცვალსახელთაგან როგორი, რომელი, რამდენი ჩვეულებრივ განსაზღვრებას გამოხატავენ, ვინ და რაკი — ქვემდებარე-დამატებას. ჩვენებითი ნაცვალსახელები წინადადებაში განსაზღვრებაა, მაგრამ ზოგი მათგანი (ეს, ეგ, ის) პირის ნაცვალსახელიც არის და ამის შესაბამისად ხან ქვემდებარე-დამატებად არის ნახმარი (ის მღერის, ის მოიყვანა...), ხან — განსაზღვრებად (ის ბავშვი მღერის).

ა) ჩვენებითი ნაცვალსახელები მიუთითებენ საჯანზე, საჯანის ნიშან-თვისებასა და რაოდენობაზე. მიუგებენ კითხვებზე: როგორი? რომელი? რამდენი? აღნიშნავენ ამა თუ იმ პირთან სიახლოვესაც. მაგ.: დიდებული რამ არის ეგ მყინვარი (ჭავ., 255); იმ გზას დაადეგ. წადი, — და როცა ცხვირწამოწვდილი მთა შეგვეჩრება, ის მთა იქნება კული-გორაცა (ჭავ., 148); ჩხუბში იმისთანა სიტყვას ნუ იტყვი, რომ შურაგების დროს შეგვრცხვესო (ხალხ.); კაკალმაც ისეთი პასუხი მომცა, როგორიც მუხამ (რაზ., 90); იმდენი ბავშვი, ერთად თავმოყრილი, ჩემს დღეში არ მენახა (წერ., 1, 43).

ბ) კუთვნილებითი ნაცვალსახელები აღნიშნავენ საზღვრული საგნის კუთვნილებას ნაცვალსახელით ნაგულისხმევი პირისადმი. მიუგებენ კითხვაზე: ვისი? ეს ნაცვალსახელი კითხვით-კუთვნილებითაა. რომელიც არსებით სახელთან ატრიბუტული განსაზღვრებაა. მაგ.: პატარა ჩემი ამხანაგები ჩემს გულჩვილობას იქ დასციონდნენ (ჰავ., 152); შენი ამბავი, ეხლა მართალი, ზღაპრად შიუვა ჩვენს შვილიშვილებს (ჰავ., 151); ქალმა გამაცნო თავისი პატარა (ბარნ., 2, 135); მგლები ამაღამ სოფელს უნდა ესტუმრონ, — ესაა მათი ფიქრი და განზრახვა (ვაჟა, 6, 8); ვისი შვილი ხარ, პატარავ?

გ) კითხვით ნაცვალსახელთაგან ატრიბუტულ განსაზღვრებად ჩვეულებრივია რომელი, როგორი, რანაირი, როდიხდელი, საღაური, რამდენი, იშვიათად — ვინ და რა. ამავე ნაცვალსახელებისაგან არის ნაწარმოები მიმართებითი ნაცვალსახელები, რომლებიც ზოგჯერ ატრიბუტული განსაზღვრებებია. მაგ.: დარეჯან. აბა თუ ჰკვიანი დედაკაცი ხარ, გამოიციან ამ ფიცარზედ რამდენი ბუზი, ზის? (ჰავ., 330); მეფემ აღარ იცოდა, როგორი მადლი გადაეხადა წერეთლისათვის (წერ.); ოჰ, რანაირი ტანჯვა გამოვიარე! (არაგვ.); რომელ მხატვრობას შეუძლია გადასცეს ბავშვს ის, რასაც სოფელში მყოფი თავის თვალთ ჰხედავს? (წერ., 1, 8); — კაცი მოკლეს... — ვინ კაცი? (ყაზ., 429); ის რა ხე იყო, იმათ რომ ხილი მოიპარეს? (ჰავ., 334); იქნებ აკვანში ის ყრმა წევს, ვისიც არ ითქმის სახელი (ჰავ., 101); როგორიც ავთანდილი წენ იყავ, მეც იმისთანა შერმადინობა გაგიწიე (ჰავ.).

დ) ატრიბუტული განსაზღვრება გადმოიცემა განსაზღვრებითი და ჯანუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებით: ყველა, ყოველი; თვითელი, სხვა... ერთი, ზოგი, ვილაც, რაღაც, ვინმე, რამე... მაგ.: ყველა ბუზი ბუზის, ფუტკართან ყველა ტყუის (ანდ.); ამას იქმონდა ყოველი კაცი (ჰავ., 161); ჩვენ თვითოელი ფრინველის მოსვლა გვახარებს (გოგ.); ის სხვა ქვეყნისაგან მიეშურება (რაზ.); იყო ერთი ღარიბი ცოლ-ქმარი (ხალხ.); ზოგი ჭირი მარგებელიაო (ანდ.); დაფრთხა რომელიღაც ფრინველი ბარდებში (გამს.); თუ გყავს ვინმე სტუმარი, სთქვი და გაათავე (ვაჟა, 6, 206); გამდელი... იტყოდა რომელიმე ზღაპარსა (არდ.); თეიმურაზმა ლასლასით რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა (ჰავ., 2, 416).

ზოგიერთ ნაცვალსახელთან (ყველა, ყოველი, რამდენიმე...) საზღვრული წევრი მხოლოდითში დაისმის. ამიტომ თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმათა მიხედვით წინადადება ყველა ფრინ-

ველები გზას უთმობენ (ვაჟა, 5, 238) ასე შეიცვლება: ყველა ფრინველი გზას უთმობს.

§ 99. არსებითი სახელი ატრიბუტულ განსაზღვრებად. ატრიბუტულ განსაზღვრებად ჩვეულებრივია ზომის სახელი (სანტიმეტრი, მეტრი, მტკაველი, აღლი, კილომეტრი, ჰექტარი, ქევეა...), წონისა (გრამი, მისხალი, კილოგრამი, ტონა, ფუთი...), საწყაოსი (კოლი, კასრი, ჭიჭა, აბგა, ბოთლი, ჩაფი, დოქი, ორმო, ურემი; ვაგონი, გოდორი, გადალი...), პროფესიისა (ექიმი, ვაჭარი, მებაღე, მასწავლებელი...), წოდებათა და თანამდებობათა სახელები (გლები, აზნაური, თავადი, პროფესორი, დოცენტი, დირექტორი...), აგრეთვე მიმართვის დროს სახმარებელი სიტყვები (ძია, დეიდა, მამიდა, ამხანაგი, ბატონი...) და ბევრი სხვაც (ხელი, ღერი, ძირი, ფრთა, უღელი, ცალი, წყვილი, თოფი, კომლი...)¹.

ატრიბუტულ განსაზღვრებას, რომელიც ზომის, წონის, ფართობის, საწყაოს ან რაიმე ერთეულის გამომხატველი არსებითი სახელით (ხელი, ფრთა, ძირი, უღელი...) არის გადმოცემული, ჩვეულებრივ ახლავს რიცხვითი სახელი ატრიბუტულ განსაზღვრებადვე რაოდენობის გამოსახატავად. მაგ.: ნუთუ ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხოვრეს, რომ ოთხი ფიჭვის ფიციარი ეშონათ და სამ-სამი აღლი მიწა? (ვაჟ., 387). აქ თუნდა ოთხი ჩაფი ღვინო ჩაეტევა (ვაჟ.); იქ ერთი ორმო თხილი მაქვს შენახული (ვაჟა, 6, 169); [ეფემიამ] ერთი კასრი ფქვილი გამტკიცა... (რაზ., 84); გლებმა გათიბა ცხრა ურემი თივა (ევლ., 3, 251); [ეფემიამ] ერთი პატარა ლამბაქი გონიწყი მოადულა (რაზ., 84); გუშინ... ერთი აბგა მწყერი გამოეგზავნა (ვაჟ., 340); ვენახში ათი-ათორმეტი ძირი ატამიც იდგა (ვაჟ., 62); დედამ შვილს ჩაულაგა ერთი ხელი... ქვეშაგები (ვაჟ., 447).

ატრიბუტულ განსაზღვრებად იშვიათად საწყისიც გამოიყენება, რომელიც უმეტესად ოდენობის ერთეულის აღსანიშნავად იხმარება²: ბაბაღემ ჭიბიდან ამოიღო ერთი გაბმა აბრეშუმში (ვაჟ., 337).

§ 100. განსაზღვრება წინადადების სხვადასხვა წევრთან. განსაზღვრება. ატრიბუტული თუ სუბსტანტიური, შეიძლება ახლდეს არსებითი სახელით გადმოცემულ ყოველ წევრს, სახელდობრ:

ა) ქვემდებარეს: გრილი ნიაჯი ფოთლიანს არხვს (ვაჟ., 4, 500); ...ამომაველი მზის სხივები მოეფინა დედამიწას (კლდ., 1, 173).

ბ) პირდაპირ დამატებას: პავლემ შვილებს თბილ ტანისამოსი უყიდა (ვაჟ., 1, 118); მათა ორბის ფრთე-

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 87.

2 იქვე.

ბი მოისხეს (ან. კლან., „საქართველოო ლამაზო“); ქარი ფანჯარას პეშ-
ვით აყრიდა თოვლის ფიფქებს (ქ. ლორთ., 1, 331).

გ) ირიბ დამატებას: პაწაწინა ამბავს ფარდა აეხა-
და (ჯავ., 3, 443); გადახრილი მზე დარბაზის სარკმელს აღ-
გებოდა (გვეტ., 401).

დ) შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს:
დათუნა ბარნაველი დინჯი კაბუკია (ჯავ., 4, 36); ეს წისქვილი
ბერას წისქვილია (ბარნ., 1, 12).

ე) სხვადასხვა მნიშვნელობის უბრალო დამა-
ტებას:

1. მიცემითში დასმულს: კარგა ხანს იჯდა ვანუას მტე-
რი ყვავი მოხარშულ კვერცხებზე (რაზ., 162); ... ზედ ხის
შამფურებზე აგებული ირმის მწვადი იწვებოდა (ვაჟა, 6,
339); ღამე... მიწას ბნელს სუღარაში ხვევდა (ყაზ., 2, 387).

2. ნათესაობითში დასმულს: პატრონმა გამოხარ-
შული პარკებისაგან წვრილი ძაფი ამოახვია (გოგ., 205);
მთიელის ცხოვრების შესახებ მოძღვრის შეხედულება
საიდუმლო არ იყო (ყაზ., 2, 461); მაგიდასთან მოჩანდა უცნობი
მხატვრის მიერ უცნაურად დახატული შოთა რუსთაველის
სურათი (გვეტ., 152).

3. მოქმედებითში დასმულს: ნადირის ხორციით
ძაღვებს ასუქებდნენ (ჯავ., 1, 120); აგერ ჩემი პატრონი მობრძანდება
თავის ცოლ-შვილით ბალის დასათვალიერებლად (ვაჟა, 6,
45); [სარდიონი] ფქვილიანი ტომრითურთ ჩავარდა ხრამში
(ჯავ., 6).

4. ვითარებითში დასმულს: ტყე უზარმაზარ
ქალაქად იქცა (ვაჟა, 6, 79); ... აგერ ესტატეც გამოჩნდა თავის
სტუმრებიანად (ვაჟა, 6, 172); ჯარის მოთავეებად...
გამოცდილი კაცები დააყენა (ბარნ., 1, 991).

ა) გარემოებას:

1. ადგილისას: დაბურულს ტყეში დიდი მუხა იდგა
(გოგ., 71); მგზავრებმა ერთ დანგრეულ სახლთან შეისვენეს
(გვეტ., 489); სოფლის მოედანზე პატარა ბიჭები ბურთს თამა-
შობენ (ქ. ლორთქ., 1, 394); ალაყაფის კარებთან მანქანამ
სვლა შეანელა (ქიაჩ., 3, 200); კოლმეურნეები სასოფლო კალო-
ებისაკენ მიდიოდნენ (ჯავ., 224); ღია კარებიდან ქოხებში
მზე უხვად შედიოდა (გვეტ., 68).

2. დროინას: მეორე გაზაფხულზე ცირცელს ფოთ-
ლები აღარ გამოუტანია (რაზ., 140); იმ ხანებში მამაჩემი კა-
ხტის წავეიდა ერთის კვირით (ვაჟა, 6, 316);

3. ვითარების გარემოებას: მამუკა დასაკლავი ხარით აბლავლა (გვეტ., 25); ქალი ვერხვის ფოთოლივით ათრთოლა (ბარნ., 1, 151).

4. მიზნის გარემოებას: უთუოდ ამ სისხლის გამო მარიდებს პირიშე თვალსა... (ვაჟა, 5, 238); ლამპის უქონლობის გამო ბოთლში ჩარქობილი კარტოფილის სანთელი აენტო (გვეტ., 33); მთიული მთლად გაფითრდა ამ გვარი დამცირებისათვის (ყაზ., 1, 241).

5. მიზნის გარემოებას: იქ ყვავილები გაშლილა ჩემს საზრდოდ, საწუწუნელადო (წერ.); წიწილებისა და იმათი] დედების გულისთვის მამალმა რამდენიმე ინდაური ცალ-ცალკე გალახა (ვაჟა, 5, 152).

ბ) განსაზღვრებას (ატრიბუტულსა თუ სუბსტანტიურს) შეიძლება ახლდეს განსაზღვრება. აქ გასარჩევია რამდენიმე ძირითადი შემთხვევა:

1. სუბსტანტიურ განსაზღვრებას ახლავს ატრიბუტული განსაზღვრება: ირგვლივ ჩამოცვენილი ფოთლების სურნელი იდგა (გვეტ., 437); ხმელის წიფლის ტორები ამაყად დედაშიწას სცემდნენ, ასკდებოდნენ (ვაჟა, 5, 87).

2. სუბსტანტიურ განსაზღვრებას ახლავს სუბსტანტიურივე განსაზღვრება: დადიანმა კარგად იცოდა მეფის ლაშქრის მდგომარეობა (ბარნ., 1, 121); შემოდგომის წვიმის მსხვილი წვეთები ფოთლებზე შხაპუნებდნენ (გვეტ., 450).

3. ატრიბუტულ განსაზღვრებას ახლავს ატრიბუტული განსაზღვრება: ბალღებს მინდვრიდან ერთი მუჟა წითელ-ყვითელი ენძელა მოეტანათ... (რაზ., 214); ეფემიამ ერთი პატარა ლამპაჟი გოზინაყი მოადულა (რაზ., 84).

განსაზღვრება, როგორც ეს ზემოთ დამოწმებული მასალიდანაც კარგად ჩანს, ყველა წვერთან გვხვდება, მაგრამ ამ მხრივ განსხვავებულია. ქვემდებარე-დამატებასთან განსაზღვრების ხმარება ჩვეულებრივია, გავრცელებული, გარემოებასთან — იშვიათი. ერთგვარობა არც გარემოებებში გვაქვს: ზოგიერთ გარემოებას განსაზღვრება ხშირად ახლავს (მაგ., ადგილისას), ზოგს კი — ძალზე იშვიათად (მაგ., მიზნისას). ეს ბუნებრივიცაა: რაც უფრო ხშირია არსებითი სახელის გამოყენება ამა თუ იმ წვერის ვადმოსაცემად, მით უფრო ხშირია მასთან განსაზღვრების ხმარება.

§ 101. განსაზღვრების ადგილი. განსაზღვრება (ატრიბუტული თუ სუბსტანტიური) უსწრებს საზღვრულ წვერს (პატარა სახლი) ან მოსდევს მას (სახლი პატარა). თანამედროვე ქართულში ჩვეულებ-

რ. ივია წ-ნ მდგომი (პრეპოზიციული) განსაზღვრება, მომდევნო. (პოსტპოზიციური) განსაზღვრება კი იშვიათად იხმარება (ისიც უფრო პოეზიაში).

განსაზღვრებისა და მისგან განსაზღვრული წევრის იმ წყობას, რომელიც გაბატონებულია და ჩვეულებრივი თანამედროვე ქართულში, პირდაპირი ჰქვია, ხოლო იმ წყობას, რომელიც იშვიათად იხმარება, — ინვერსიული ანუ შებრუნებული. მაშასადამე, განსაზღვრებისა და მისგან განსაზღვრული წევრის წყობა ორგვარია: პირდაპირი და ინვერსიული.

განსაზღვრება, პრეპოზიციული თუ პოსტპოზიციური, ჩვეულებრივ უშუალოდ ეკვრის საზღვრულ წევრს: მარინეს ძმა დაუღალავი მონადირე იყო (ჯავ., 4, 176); ველს მშვენიერსა ჩახძინებოდა (ჯავ., 147); ფოთლებიდან წააწკაპით ჩამოდიოდა ცვარცვანისა (ჯავ., 6, 138).

განსაზღვრება, ატრიბუტული თუ სუბსტანტიური, ზოგჯერ გათიშულია საზღვრული წევრისაგან სხვა წევრით თუ წევრებით; ასეთი გათიშვა ჩვეულებრივ ლექსის საჭიროებით არის გამოწვეული, მიმართავენ მას სტილისტიკური მიზნით. გათიშული განსაზღვრება შეიძლება უსწრებდეს საზღვრულ წევრს ან მოსდევს მას. მაგ.: ჩამოუჭიმა ყურები მაგრად და თვალზედ მზრუნველს უსვამდა ხელსა (ჯავ., 151); მზე ეფინება ნაზი ქუთაისსა და თბილისს (ტაბ., 1, 326); მთათ რომ შეხედა მაღალთა, დაიქვითინა მწარედა (ჯავ.); ზღუდე გამაგრდა ქართლისა (ჯავ.); ცა მწყრალი ყინულისასა მიწას ესროდა ზოდებსა (ჯავ.); მთელი ღამე ოდის ჰრიალებდა კარი (მ. ლებ.).

წინადადებაში ზოგჯერ წარმოდგენილია განსაზღვრება, საზღვრული წევრი კი გამოტოვებულია, მაგრამ კონტექსტის მიხედვით ადვილად იგულისხმება. „ამგვარი მოვლენა ჩვეულებრივია, როცა საზღვრულის გამეორება არ ჰსურთ და სტილისტიკური მიზნით გამოტოვებენ ხოლმე“.1 ასეთ განსაზღვრებას განმარტობებული განსაზღვრება ჰქვია. განმარტობებული განსაზღვრება ჩვეულებრივ სუბსტანტიურია: წიგნი იმისთანა რამ არის, რომ თქვენის სოფლის ამბავს ქალაქში ჩამოიტანს, ქალაქისას სოფელში წაიღებს (ჯავ., 272); ამბობენ ვაუკაცობისას, თოფისასა და ხმლისასა (ჯავ.); კაკლის ხეები ეზოებში და ხილისანი ბაღჩებსა და ბაღებში შეიკუნწლა ახალის თოვლის ქულითა (ჯავ., 469).

ხშირია განსაზღვრების განმარტობა თავისებურ გამოთქმებში: „შე უბედურის დღისავ“ და მისთ.2 კიდევ უფრო ხშირია, რომ გან-

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 93. 2 იქვე, გვ. 94.

მარტოებულმა განსაზღვრებამ „სრულიად დაკარგოს კავშირი საზღვრულთან და ზმნიზედად იქნეს გამოყენებული ადგილისა და დროის აღსანიშნავად: ბიძისას, მამიდისას, შუალამისას, გათენეზისას, სადილობისას, ვაჰშობისას და მისთ“.¹

განსაზღვრება ზოგჯერ პაუზით გამოეყოფა საზღვრულ წევრს და წინადადებაში განეკრძოებით დგას (მასთან დაკავშირებული სიტყვებითურთ). ასეთ განსაზღვრებას განეკრძოებულ იქნა (§ 150). მაგ.: კესოს ტახტზედ გადაეშალა დახაზული ქალაღი, სხვადასხვა ფერად აქრელებული (ვაგ., 454); გვადის წინ ბრიგადირი ზოსიმე იღვა, ცალგვერდით მისკენ მობრუნებულ იქნა (ქიაჩ., 3, 56).

§ 102. რამდენიმე განსაზღვრება ერთ საზღვრულთან. საზღვრულ წევრს ერთდროულად შეიძლება ახლდეს რამდენიმე (ორი ან ორზე მეტი) ერთგვარი ან არაერთგვარი განსაზღვრება. ერთგვარია განსაზღვრებები, რომლებიც უშუალოდ უკავშირდებიან საზღვრულ წევრს და ერთმანეთის მიმართ თანწყობილი არიან. მაგ.: ბნელი, თბილი და წყნარი ღამე იყო (ჯავ., 1, 132); იმის ბინაში აგრეთვე მრავლად მოიპოვებოდა ნისკარტები ბელურასი, წიპრიასი, ქერონა ჩიტისა (ვაჟა, 5, 189).

ორივე მაგალითში სამ-სამი ერთგვარი განსაზღვრებაა: პირველში ატრიბუტული. მეორეში — სუბსტანტიური. ერთგვარწევრებიან წინადადებას, როგორც ვიცით. შერწყმული წინადადება ჰქვია. მაშასადამე, ორივე წინადადება ერთგვარგანსაზღვრებიანი შერწყმული წინადადებაა (§ 145).

საზღვრულ წევრს შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ატრიბუტული ან ატრიბუტული და სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელნიც არ არიან ერთმანეთის მიმართ თანასწორი, თანწყობილი (ე. ი. ერთგვარი) წევრები. მაგ.: უკან ერთი შავი საზარელი ობობა მოსდევდა (რაზ., 113); საღირაშენში დაბანაკებულს ქართველები სლაშქარს ეძინა (ბარნ., 1, 36).

პირველ მაგალითში საზღვრულს (ობობა) სამი ატრიბუტული განსაზღვრება ახლავს (ერთი, შავი, საზარელი), მეორეში — ერთი ატრიბუტული (დაბანაკებულს) და ერთი სუბსტანტიური (ქართველების). ეს განსაზღვრებები არ არიან ერთგვარი წევრები, ამიტომ ორივე წინადადება მარტივია (და არა შერწყმული). ჩვენ აქ სწორედ ამ ტიპის განსაზღვრებებს განვიხილავთ, ე. ი. ასეთ შემთხვევებს, როცა საზღვრულ წევრთან დაკავშირებული განსაზღვრებანი არ არიან ერთგვარი, ერთმანეთის მიმართ თანწყობილი; ერთგვარგანსაზღვ-

¹ ა. შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 94.

რებიანი წინადადება კი განხილული გვაქვს ქვემოთ როგორც ერთგვარწევრებიანი ანუ შერწყმული წინადადების ერთ-ერთი სახეობა (§ 145).

ა) რამდენიმე ატრიბუტული განსაზღვრება ერთსაზღვრულთან. საზღვრულ წევრს ერთდროულად შეიძლება ახლდეს ორი ან სამ-ატრიბუტული განსაზღვრება, რომლებიც სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით ახასიათებენ მას.

როცა საზღვრულ წევრს ორი ატრიბუტული განსაზღვრება ახლავს, წყობა ორგვარია:

1. ორ ატრიბუტულ განსაზღვრებათაგან ერთი უსწრებს საზღვრულს, მეორე კი მოსდევს: შორნი მნათობნი მოკამქამენი იმ მწუხარს ღამეს მხიარულობდნენ (ვაგ., 147); ნელად მოღელავს მოღუღუნე მტკვარი ანკარა (ბარ.).

2. ორივე ატრიბუტული განსაზღვრება საზღვრული წევრის წინაა. პრეპოზიციულია. ნაცვალსახელითა და რიცხვითი სახელით გადმოცემული განსაზღვრება ჩვეულებრივ პირველ ადგილზეა, ზედსართავითა და მიმღეობით გადმოცემული — მეორე ადგილზე. მაგ.: [ღათვმა]... ორი პატარა ბოკვერი გამოიყვანა (ვაგ., 1, 118); ერთი გამძღარი სვაფი კლდის თავზე იჯდა (ვაგ., 6, 3); ფიცხაუ შეიკრება ოცდაათი შეიარაღებული ვაჟკაცი (გოგ., 231); ჩვენნი პატარა მდინარე მრისხანედ აბურცდა... (გოგ., 195).

პირველ ადგილზე ის განსაზღვრებაა, რომელიც განსაზღვრავს საზღვრულს უახლოეს განსაზღვრებიანად.

ხშირია შემთხვევა, როცა ორივე განსაზღვრება ზედსართავი სახელით ან ზედსართავი სახელითა და მიმღეობით არის გადმოცემული, იშვიათად — მიმღეობებითა და ნაცვალსახელებით: მინდორში დაშლილყო მშენიერი უსუნო ყვავილი (გოგ., 7); თბილმა უეგუბებულმა ჰაერმა მოძრაობა დაიწყო (ვაგ., 406); აქ შეფარებულნი დაჭრილი ჯიხვი მონადირისაგან ხელშეუხებელი რჩებოდა... (ყაზ., 2, 489).

საზღვრულ წევრს, როგორც უკვე ითქვა, შეიძლება ახლდეს სამი ატრიბუტული განსაზღვრება, რომლებიც, როგორც წესი, უსწრებენ საზღვრულს. ამათგან პირველი უმეტესად ან რიცხვითი სახელია, ანდა ნაცვალსახელი, მომდევნო ორი კი — ზედსართავები (ან ზედსართავი და მიმღეობა, ან კიდევ ზედსართავი და არსებითი). იშვიათად სამივე განსაზღვრება ზედსართავი სახელით არის გადმოცემული. ამ განსაზღვრებათაგან საზღვრულს უშუალოდ უახლოესი უკავშირდება ყოველი წინა განსაზღვრება კი განსაზღვრავს მას მომდევნო განსაზღვრებიანად (განსაზღვრებებიანად). მაგ.: [ღამურას] მთელი ტანი ერთს

პატარა მოგრძო გუნდას მიუგავს (გოგ., 128); [კოდალამ] ახლაც გამოათრია ერთი მსუქანი მოთეთრო ჭია (ვაჟა, 6, 92); უკან ერთი შავი საზარელი ობობა მოსდევდა (რაზ., 113); აგერ ის უზარმაზარი მოთეთრო ხე ევკალიპტუსი გახლავთ (ჯავ., 3, 43); ეფემიამ ერთი პატარა ლამბაქი გოზინაყი მოადულა (რაზ., 84); ია მშვენიერი პაწაწინა სუნინი ყვავილია (რაზ., 143).

ბ) ერთ საზღვრულთან დაკავშირებულ განსაზღვრებათაგან ერთ-ერთი სუბსტანტიურია, დანარჩენი — ატრიბუტული.

როცა საზღვრულ წევრს ერთი სუბსტანტიური და ერთი ატრიბუტული განსაზღვრება ახლავს, განსაზღვრებათა პოზიცია საზღვრულის მიმართ სხვადასხვაგვარია:

1. ატრიბუტული განსაზღვრება უსწრებს საზღვრულ წევრს, სუბსტანტიური კი მოსდევს მას (უშუალოდ ან გათიშულია მისგან). ამ უკანასკნელს შეიძლება ახლდეს თავისი განსაზღვრება. მაგ.: ამოწვდილს ხმალსა მტრისასა წინ მიაგებე ფარით (ვაჟ., 102); ტკბილი ხმა ისმოდა საღამურისა (ვაჟა, 5, 14); მკრთალი ნათელი სავეს მთვარისა მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰყენოდა და თეთრი ზოლი შორის მთები ისა ლაქვარდ სიერცეში დაინთქმებოდა (ვაჟ., 45).

2. ორივე განსაზღვრება საზღვრულის წინაა. უშუალოდ საზღვრულის წინ ხან ატრიბუტული განსაზღვრება დგას და ხან სუბსტანტიური. ეს უკანასკნელი ზოგჯერ ძალიან მჭიდროდ არის დაკავშირებული საზღვრულთან და მათი გათიშვა არ იქნება. სხვა შემთხვევებში კი უშუალოდ საზღვრულის წინ შეიძლება იყოს ატრიბუტული განსაზღვრება.

ა) ატრიბუტული განსაზღვრება პირველ ადგილზეა, სუბსტანტიური — მეორეზე (ე. ი. უშუალოდ საზღვრულის წინ): დაწყვეტილი ტელეფონის მავთულეები გველის წიწილებივით სისინებდნენ (გვეტ., 217); ...ზედ ხის შამფურებზე აგებულ იორმის მწვადი იწებოდა (ვაჟა, 6, 339), ამ დროს მელისას სოროში შემოპარული მზის სხივი მოჰხედა (რაზ., 60).

ბ) პირველ ადგილზე სუბსტანტიური განსაზღვრებაა, მეორეზე — ატრიბუტული: ვაზის შეყვითლებულ ფოთლებში მწიფე მტევნები ჩანდა (ს. კლდ., 133); მოედანზე ცხენოსანთა მოზრდილი რაზმი გამოჩნდა (ჯავ., 4, 474); მთვარე ცეცხლის მრგვალი ბურთივით ამოგორდა (ჯავ., 1, 318);

ასეთ შემთხვევებში სუბსტანტიურ განსაზღვრებას, თავის მხრივ, შეიძლება ახლდეს განსაზღვრება: შემოდგომის წვიმის მსხვილი წვეთები ფოთლებზე შხაუნებდნენ (გვეტ., 450);

ჩამავალი მზის აღმაცერი სხივები ეთხოვებოდნენ ტბისპირულას კლდოვან ნაპირებს (ჯაფ., 222).

შემოდგომის (შემოდგომის წვიმის) და ჩამავალი (ჩამავალი მზის) — ორივე განსაზღვრების განსაზღვრებაა (პირველი — სუბსტანტიური, მეორე — ატრიბუტული).

საზღვრულს შეიძლება ახლდეს ერთი სუბსტანტიური და ორი (და მეტი) ატრიბუტული განსაზღვრება. განსაზღვრებათა პოზიცია საზღვრულის მიმართ ანალოგიურია ზემორე განხილული შემთხვევებისა: პეტრეს ეს ამისთანა პატივი შვილისა... ძალიან უხაროდა (ჭავ., 409); პირზე შაქრის თეთრი სქელი ქაღალდი ჰქონდა და აფარებული (რახ., 53); სახლში ერთი თეთრი ბამბის ქულა მეგულებოდა (რახ., 48).

განსაზღვრების სინტაქსური ურთიერთობა წინადადების საზღვრულ წევრთან

§ 103. ძირითადი მომენტები წინადადების საზღვრულ წევრთან განსაზღვრების სინტაქსური ურთიერთობისა. განსაზღვრება და მისგან საზღვრული წევრა სახელებით (და მათთან გათანაბრებული სხვა სიტყვებით) გადმოიკემა. სახელს კი ქართულში, საზოგადოდ, ორი გრამატიკული კატეგორია აქვს: ბრუნვა და რიცხვი. ამიტომ განსაზღვრების სინტაქსური ურთიერთობა წინადადების საზღვრულ წევრთან ბრუნვასა და რიცხვში ურთიერთობას გულისხმობს, რისთვისაც, თავის მხრივ, მნიშვნელობა აქვს: ა) ატრიბუტულია განსაზღვრება თუ სუბსტანტიური; ბ) პირდაპირია წყობა თუ ინვერსიული; გ) ატრიბუტული განსაზღვრება ბოლოხმოვნისა სახელით არის გადმოცემული თუ ბოლოთანხმოვნისათვის; დ) პრეპოზიციული განსაზღვრება საზღვრულთან დგას უშუალოდ თუ გათიშულია მისგან; ე) განმარტოებულია განსაზღვრება, თუ მასთან ერთად წინადადებაში წარმოდგენილია საზღვრული წევრიც; ვ) რა ტიპის სახელია ატრიბუტულ განსაზღვრებად, ზ) ებიან მრავლობითში დგას საზღვრული წევრი თუ ნარ-თანთანში...

§ 104. ატრიბუტული განსაზღვრება და საზღვრული. ზედსართავი სახელით (მიმღებობითურთ) გადმოცემული ატრიბუტული განსაზღვრება ძველ ქართულში მეტწილად მოსდევდა საზღვრულ წევრს, რიცხვითი სახელითა და ზოგიერთი ჯგუფის ნაცვალსახელით გადმოცემული განსაზღვრება კი უმეტესად უსწრებდა საზღვრულს¹. მაგრამ ძველი ქართულისათვის უფრო დამახასიათებელია მომდევნო ანუ პოსტ-

¹ ვ. კახაძე. საზღვრულ-საზღვრულის თანამიმდევრობა ოთხთავში: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 337—338; ი. იმნაიშვილი. სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში გვ. 545, 556 ო. კალაძე, განსაზღვრება ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961, გვ. 83—84.

პოზიციური განსაზღვრება. განსაკუთრებით ხშირია პოსტპოზიციური განსაზღვრება ნათარგმნ შეგლებში¹. ამიტომ ასეთი წყობა (ე. ი. ჭერ — საზღვრული, შემდეგ — განსაზღვრება) ძველი ქართულისათვის პირდაპირ წყობად არის მიჩნეული, შებრუნებული კი (ე. ი. ჭერ — განსაზღვრება, შემდეგ — საზღვრული) — ინვერსიულად².

განსაზღვრება, როგორი სახელითაც უნდა იყოს ის გადმოცემული, ახალ ქართულში ჩვეულებრივ უსწრებს საზღვრულს; ასეთი წყობაა ნორმა დღევანდელი ქართულისათვის, მომდევნო განსაზღვრება კი ძალზე იშვიათია (§ 101). მაშასადამე, ძველი ქართულისათვის ინვერსიულად მიჩნეული წყობა (დიდი სახლი) დღევანდელი ქართულისათვის პირდაპირია, პირდაპირ წყობად მიჩნეული კი (სახლი დიდი) — ინვერსიული.

არსებითი ხასიათის სხვაობაა ძველსა და ახალ ქართულს შორის ატრიბუტული განსაზღვრების საზღვრულთან შეწყობის თვალსაზრისითაც. განსაზღვრების საზღვრულთან შეწყობისათვის ძველ ქართულში არ ჰქონდა მნიშვნელობა არც წყობას (ე. ი. უსწრებდა ის საზღვრულს თუ მოსდევდა მას) და არც ფუძის დაბოლოებას (ე. ი. ბოლოთანხმოვნინი სახელით იყო ის გადმოცემული თუ ბოლოხმოვნინით); (ატრიბუტული განსაზღვრება ყოველთვის ისევე სრულად დაირთავდა ბრუნვის ნიშნებს, როგორც საზღვრული, ამდენად, ატრიბუტული განსაზღვრების საზღვრულთან შეწყობის წესი ძველ ქართულში უფრო მწყობრი იყო და მარტივი, ვიდრე ახალში. მაგ.: „დიდი სახლი“ და „პატარა სახლი“ რომ ძველი ქართულის მიხედვით ვაბრუნოთ, ასეთ სურათს მივიღებთ: სახ.: დიდი სახლი, პატარა სახლი, მოთხრ.: დიდმან სახლმან, პატარამან სახლმან, მიცემ.: დიდსა სახლსა, პატარასა სახლსა, ნათეს.: დიდისა სახლისა, პატარისა სახლისა, მოქმედ.: დიდითა სახლითა, პატარითა სახლითა, ვითარ.: დიდად სახლად. პატარად სახლად. წოდებ.: დიდო სახლო, პატარაო სახლო. წარ-თანინ მრავლობითში დასმულ საზღვრულს განსაზღვრება ეთანხმებოდა რიცხვეშიც. ებიან მრავლობითში დასმულ საზღვრულთან კი გვხვდება როგორც შეთანხმების, ისე შეუთანხმებლობის შემთხვევებიც. მაგ.: დიდნი სახლნი, დიდთა სახლთა, დიდნო სახლნო; დიდები (ან დიდი) სახლები, დიდებმან (ან: დიდმან) სახლებმან და შემდგომი.

ატრიბუტული განსაზღვრების შეწყობა საზღვრულთან ახალ ქართულში რიგი თავისებურებებით ხასიათდება. ეს თავისებურებები მოკლედ ასეთია:

ა) პ რ ე პ ო ზ ი ც ი უ ლ ი ა ტ რ ი ბ უ ტ უ ლ ი განსაზღვრება, რომელც ბოლოხმოვნინი სახელით (სახელზმნითურთ) არის გად-

¹ ი. კალაძე, დასახვლებული შრიმა გვ. 79. 2 ა. შანიძე, ქართული გრაფიკის საფუძვლები, გვ. 90.

მოცემული, მხოლოდითსა თუ მრავლობითში დასმულ საზღვრულს ფუძის სახით ეწყობა ყველა ბრუნვაში: დუდუნით მიდის პატარა მდინარე (ლორთქ., 2, 203); პატარა გოგომ ჩაფით წყალი მოარბენინა (კლდ., 1, 179); პატარა მაროს ძმამ მერცხლის ბარტყი მიუყვანა (გოგ., 30); ვიწრო ხევიდან პატარა მდინარის შესილი ისმოდა (ლორთქ., 2, 318);შტაბიდან ხაზზე ვბრუნდებოდი პატარა რაზმით (მიხ. მრევ.). რბილი ბამბასავით ფაფუკი გინგლი პაწაწა ბუბულებად გადაიქცა (რაზ., 309); ეპ, არ დაგიჯდეს სიცოცხლის ფასად ეს სიმამაცე, პატარა ქალო (ნონ., 52).

ახალ ქართულში აქა-იქ შეიძლება შეგვხვდეს ბრუნვის ნიშანთა ღართვითაც (მიცემითსა და ნათესაობითში და ანალოგიურად განვითარებული ხ მოქმედებითში)¹. მაგ.: მაჰლეჯს, დაიფევს წყულულშია მწვანეს ბალახსა მთისას (ვაჟა); უცხო სკაცისა მოზარევე, ხეესურთ მოგიკლეს ქმარია (ვაჟა); მწვანის ქათობით კობტაობს მთების კალთები ტყიანი (ვაჟა).

ასეთი შეწყობა დღევანდელ ქართულში არ იხმარება. უნდა: მწვანე ბალახს, უცხო კაცის, მწვანე ქათობით.

ბ) საზღვრულის წინ მდგომი ატრიბუტული განსაზღვრება, რომელიც ბოლოთანხმოვინანი სახელით (მიმღეობითურთ) არის გადმოცემული, ახალ სალიტერატურო ქართულში საზღვრულს სხვადასხვაგვარად ეწყობა. ზოგიერთ ბრუნვაში დასმულ საზღვრულთან ატრიბუტული განსაზღვრების შეწყობის ერთი სახეობა გვაქვს, ზოგთან — ორი, ზოგთან — სამი.

1. სახელობითსა და წოდებითში დასმულ საზღვრულთან ატრიბუტული განსაზღვრება ყოველთვის დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს. ასეა ჩვეულებრივ მაშინაც, როცა საზღვრული მოთხრობითშია. თუ საზღვრული აღმანის საკუთარი სახელია, წოდებითში ფუძის სახით არის წარმოდგენილი. განსაზღვრებას კი დაერთვის ბრუნვის ნიშანი. მაგ.: ქუჩაში მსუბუქი მანქანა იდგა (ს. კლდ., 59); მოზღვავე ბუღალმა ხალხმა ცეცხლი მალე ჩააქრო (ვაჟა, 5, 190); ჰოი, ბნელო დამევე, მეჭავრები შენ მე! (ჭავ., 257); მშვიდობით და გამარჯვებით, გარჯევე ბუღო გაბრეილ!.. (ჭავ., 319).

განსაზღვრება მოთხრობითში დასმულ საზღვრულთან იშვითად შეიძლება შეგვხვდეს ბრუნვის ნიშნის მოკვეციტაც, „მაგრამ ამგვარი წარმოება ხელოვნურია და „პოეტური თავისუფლები“ — *licentia poetica* — გამოვლენად მიიჩნევა“² მაგ.: გაქრა ის დროცა!.. დიდმა

¹ ი. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 87; ქართული ენის გრამატიკა, I, 1948, გვ. 70.

² არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, 1950, გვ. 048.

ნღველმა, კირთების ქვეშე და ჩ ა გ რ უ ლ ბედმა, სრულად მოგიკლა სიცოცხლის ძალა (ჭავ., 30); კვლავ ქვეყნისა მ ჩ ა გ რ ა ვ ძალამ იგი დროშა დასცა დაბლა (ჭავ., 75); დ ა ბ უ რ უ ლ ტყემ თავჩაქინდვრით მთის კალთაზე მიიძინა (ტაბ.). დამის სიცივით შ ე ყ ი ნ უ ლ ცვარმა ხეთა ტოტები ჰირხლით გათოშა (გრძ.).

2. მიცემითსა და ვითარებითში დასმულ საზღვრულთან შეიძლება გვექნეს ატრიბუტული განსაზღვრების შეწყობის ორი სახეობა: ა) ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილია; ე. ი. განსაზღვრება საზღვრულთან ფუძის სახით არის შეწყობილი: გ ა ფ რ ე ნ ი ლ ქორს ბაზიერები დაედევნენ (წერ., 1, 235); კლდეებს შ ა ვ ზეწურად ჭანლი გადაჰვარებოდა (ვაჟა, 6, 326).

ბ) განსაზღვრება მიცემითი ბრუნვის ფორმით ეწყობა როგორც მიცემითში, ისე ვითარებითში დასმულ საზღვრულს: მერთალი ნათელი სავეს მთვარისა მ შ ო ბ ე ლ ს ქვეყანას ზედ მოჰფენოდა (ჭავ., 45); მეფეს ჭარი გაყოფილი ჰყავდა ს ა მ ს ნაწილად (გოგ., 256).

პირველი სახეობა დღევანდელი სალიტერატურო ქართულიდან ძირითადია, მეორე კი შედარებით იშვიათად იხმარება. ეს უკანასკნელი გარკვეულ შემთხვევებში დასაშვებია და ზოგჯერ ერთადერთი სწავ. მაგალითად. თუ ატრიბუტულ განსაზღვრებად კუთვნილებითი ნაცვალსახელია, მაშინ მიცემითსა და ვითარებითში ბრუნვის ნიშნის დართვა აუცილებელია (რომ არ აიროს პირის ნაცვალსახელებში): ჩ ე მ ს ამხანაგს, შ ე ნ ს ამხანაგს, ჩ ვ ე ნ ს ამხანაგს, თ ქ ვ ე ნ ს ამხანაგს, მ ა თ ს ამხანაგს; ჩ ე მ ს ამხანაგად, შ ე ნ ს ამხანაგად, თ ქ ვ ე ნ ს ამხანაგად, მ ა თ ს ამხანაგად.

თუ ატრიბუტული განსაზღვრების ფუძედ მოქმედებითი ან ვითარებითი ბრუნვის ფორმებია გამოყენებული, ან კიდევ ფეხზე დაბოლოებული ზედსართავი სახელი, ბრუნვის ნიშნის დართვა აუცილებელია იმ შემთხვევაში, როდესაც უნიშნო ფორმა შეიძლება გაცეხულ რქნეს სხვა წევრად (მაგ., შდრ.: „ამას შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ი თ ს მოვლენას უწოდებენ“ და „ამას შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ი თ მოვლენას უწოდებენ“; „პ ი რ ე ე ლ ა დ ს სამედიცინო დახმარებას მოითხოვდნენ“ („კომ.“. 19. 09. 79) და „პ ი რ ე ლ ა დ სამედიცინო დახმარებას მოითხოვდნენ.“ „ამას ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ ს მოვლენად მიიჩნევენ“ და „ამას ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ მოვლენად მიიჩნევენ“).

თუ საზღვრულს უსწრებს რამდენიმე ერთგვარი ატრიბუტული განსაზღვრება, უაზლოესი ჩვეულებრივ ფუძის სახით არის შეწყობილი, სხვები კი შეიძლება შეგვხვდეს ბრუნვის ნიშნის დართვითაც, თუნდაც ბოლომთვინიანი: ა ხ ა ლ გ ა ზ რ ა ს, ლ ა მ ა ზ ს ა და პ ა რ ი ო ს ა ნ ქერივს მრავალი მთხოველი გაუჩნდა... (ჭავ., 4, 38); შ ე შ ი ნ ე ბ უ ლ ს ა და გ ა ბ რ უ ე ბ უ ლ მოწაფეს ცხვირში სისხლი

წასკადა... (წერ., 1, 56); ვიწროსა და ჩაბნელებულ ტანას გაჰყენენ (ჯავ.).

ბრუნვის ნიშნის დართვა ხშირია მაშინაც, როცა ატრიბუტულ განსაზღვრებასა და საზღვრულს შორის ჩამდგარია ამ უკანასკნელის ნართული განსაზღვრება, ან სახელით გადმოცემული სხვა წევრი: სალირაშენში და ბანაკებულს ქართველების ლაშქარსეძინა (ბარნ., 1, 35); აქ თითქმის მთელს თელავის ახალგაზრდობას ნახავდით (ბარნ., 1, 70).

ვით თანდებულებანი სახელობითის ფორმასთან ატრიბუტული განსაზღვრება შეიძლება შეგვხვდეს ფუძის სახით, მიცემითში დასმულთან კი — სახელობითის ფორმით, რაც სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით გაუმართლებელია: პავლე ხაფანგში გაბმულ მგელივით ტრიალებდა სალამოდე და დაქრილ დათვივით ჰგმინავდა, ღმუროდა. ოხრავდა (ჯავ., 1, 111); ..მათი ტალღა მორღვეული გუბესავით შეიჭრა შიგნით (ჯავ., 4, 447); ...გაფანტული ბრბოსავით გაბრუნდნენ (ჯავ., 4, 483).

გვაქვს: ეს კაცი, ეგ კაცი, ის კაცი, ნაგრამ ვით თანდებულებანი სახელობითთან მონაცვლე ფუძეა გამოყენებული: ამ კაცივით, მაგ კაცივით, იმ კაცივით.

3. ატრიბუტული განსაზღვრება. რომელიც უშუალოდ უძღვის საზღვრულს და ბოლოთანხმონიანი სახელით არის გადმოცემული, ნათესაობითა და მოქმედებით ბრუნვაში დასმულ საზღვრულთან ახალ ქართულში შეწყობის სამ სახეობას ქმნის.

I. განსაზღვრება წარმოდგენილია ნათესაობითის სრული დაბოლოებით: ხმელის წიფლის ტოტები ამაყად დედაშიწას სცემდნენ, ასკვდობდნენ (ჯავ., 5, 87); დიდის პატივით მიიღო მოსემ დაეითი (ჯავ., 362).

ასეთი შეწყობა დღევანდელ ქართულში იშვიათად იხმარება.

II. განსაზღვრებას მოკვეცილი აქვს ბრუნვის ნიშნის თანხმონითი ნაწილი და გარეგნულად სახელობითის ფორმას ემსგავსება: ირგვლივ ჩამოცვნილი ფოთლების სურნელი იდგა (გვეტ., 437); შასპინძელი დიდი ამბით შეეგება სტუმარს.

დღევანდელი სალიტერატურო ქართულისათვის ასეთი შეწყობა ძირითადია.

III. ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილია მთლიანად, ე. ი. განსაზღვრება ფუძის სახით არის წარმოდგენილი: არა მარტო ტკბილ ხმებისთვის ჯამომგზავნა ქვეყნად ცამა (ჯავ.); სატრფოვ! ხშირად ლალი ფიჭრი გამიტაცებს სუბუქ ფრთათა (ჯავ.); თეთრ ზამბახების დგანან ფარდებო (ტაბ.) ყვითელ ფოთლით შეიგოსა გაზაფხულის მთა და ველი (ტაბ.).

მესამე სახეობა უფრო ხშირად პოეზიაში გვხვდება, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევებში ასეთი შეწყობა ძირითადია საერთოდაც. ასე, მაგალითად, თუ საკუთარ სახელს ატრიბუტულ განსაზღვრებად ახლავს პ რ ო ფ ე ს ი ი ს, თ ა ნ ა მ დ ე ბ ო ბ ი ს, სამეცნიერო და სამხედრო ხ ა რ ი ს ხ ი ს ა თუ წ ო დ ე ბ ი ს აღმნიშვნელი ბოლოთანხმოვნიანი სახელი (აგრეთვე ზოგიერთი სხვა: ამხანაგი, არტელი, გაზეთი, ყურნალი, სტუდენტი...), იგი ფუძის სახით ოთხ ბრუნვაში შეეწყობა საზღვრულს: მიცემათში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში. მაგ.: ე ქ ი მ მ აჩაბელს, ე ქ ი მ მ აჩაბლის, ე ქ ი მ მ აჩაბლით, ე ქ ი მ მ აჩაბლად.

საკუთარი სახელის ატრიბუტულ განსაზღვრებას, რომელიც არსებითი სახელით არის გადმოცემული, დანართს უწოდებენ. იგი განსაზღვრების ერთ-ერთ სახედ ითვლება. მაგ.: ე ქ ი მ ი მ აჩაბელი, პ რ ო ფ ე ს ო რ ი დოლიძე, თამარ მეფე, გაზეთი „კომუნისტი“, დავით რ ე ქ ტ ო რ ი. გოგია უ ი შ ვ ი ლ ი და სხვ.

ებთან მრავლობითში დასმულ საზღვრულს ატრიბუტული განსაზღვრება, რომელიც ბოლოთანხმოვნიანი და უშუალოდ უძღვის საზღვრულს. ისე შეეწყობა, როგორც მხოლობითში დასმულს, ე. ი. არ ეთანხმება რიცხვში. მაგ.: მაღალი სახლები, მაღალმა სახლებმა, მაღალ სახლებს და შემდგომი. მრავლობითი რიცხვის უქონლობის საკომპენსაციოდ „ზოგჯერ ადგილი აქვს მსაზღვრელის ფუძის გაორკეცებას. რაც ერთგაარ მაგივრობას სწევს რიცხვის გამოხატვის საქმეში. ამ შემთხვევაში თვით საზღვრული შეიძლება მხოლობითშიც იდგეს. გაორკეცება თითქმის აუცილებელი ხდება, თუ საზღვრულს: საზოგადოდ მრავლობითს ვერ აწარმოებს¹“. მაგრამ „ზოგჯერ გაორკეცებას სხვაგვარი ცვლილება შეაქვს მნიშვნელობაში: შავ-შავი=მოშავო, თხელ-თხელი=მოთხელო, ხმელ-ხმელი=მოხმელო²“. ამ შემთხვევაში ფუძეგაორკეცებულ ფორმებს ოდნობითი ხარისხის მნიშვნელობა აქვს. ზოგჯერ ატრიბუტულ განსაზღვრებად სხვადასხვა ფუძის შეერთებით მიღებული რთული სახელია, რომელიც აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის მაგივრობას სწევს. მაგ.: ლ ა მ ა ზ - ლ ა მ ა ზ ი ბიჭები თოფ-იარაღში სხდებოდნენ (ხალხ.); იბერიელთა სოფელი... მ ა ღ ა ლ - მ ა ღ ა ლ ი ცხენები... ხალიბის ფოლადს ადნობენ მამაცი ხალიბელები (ასათ., 72); ფ ე რ ა დ - ფ ე რ ა დ ი სიზმრებივით ერთმანეთს გაპყვნენ ფ ე რ ა დ - ფ ე რ ა დ ი ბავშვობის წლები (ნონ., 6). წყალზე წ ი თ ე ლ - ყ ვ ი თ ე ლ ი ჰავლი ციმციმებდა (ჭავ., 4, 297); შემოდგომა მოვიდა წ ი თ ე ლ - ყ ვ ი თ ე ლ ფერებით (ასათ., 158); საბძლიდან გამოვიდა მ ა ღ ა ლ - მ ა ღ ა ლ ი კაცი (ბარნ., 1, 167).

¹ ა. შინიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 95. 2 იქვე, გვ. 96

ნარიან მრავლობითში დასმულ საზღვრულს ატრიბუტული განსაზღვრება (ბოლოთანხმოვნიანი სახელი) ჩვეულებრივ ეთანხმება რიცხვში, თანიან მრავლობითში დასმულს დღევანდელ ქართულში: ფუძის სახით ეწყობა (მაგრამ ეს ფუძე წარმომდგარია თ(ა)ს ჩამოკვეციტ): მ ა ლ ა ლ ნ ი მთანი, მ ა ლ ა ლ ნ ო მთანო, მ ა ლ ა ლ (<მაღალთა) მთათა. XIX საუკუნის მწერალთა ნაწერებში მეტწილად შეთანხმებაა ორსავე შემთხვევაში: მოლხენით იყვენენ უ დ ა რ დ ე ლ ნ ი მთიებნი ცისა (კავ., 51); მთებს დაეციდნენ წ ვ რ ი ლ ნ ი ვარსკვლავნი (ვაჟა, 3, 64); ა ხ ო ვ ა ნ ნ ო ფრინველნო, ვაჟაკნო ხმლიანნო, დაიწიეთ უკან, უკან (ვაჟა, 6, 351); რად აღნთ ც ი ვ თ ა წყაროთა? რად აქანებთ ზვაებს? რადა ზრდით ლ ა ლ თ ა ხარ-ჩიხვთა (ვაჟა, 5, 318). წ ა რ ვ ლ ი ლ თ ა დღეთა შენთა მახსოვს დიდებულება (კავ., 128).

თუ ატრიბუტულ განსაზღვრებად ისეთი სახელია, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობა ერთზე მეტს გულისხმობს, საზღვრული წევრი მხოლოდობითში დაისმის: სერზედ მიდის ს ა მ ი მ გ ე ლ ი (ხალხ.); ო რ ი ა თ ა ს ი ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ხუმრობა არ გახლავსთ (წერ. 1, 230); ო რ ო ჭ ა დ ა რ ო, წ ყ ვ ი ლ ო ჭ ა დ ა რ ო, შემოხვეულო შექთა ბადრებით (ტაბ.).

სალიტერატურო ქართულისათვის მიუღებელია, როცა ამ ტიპის განსაზღვრებასთან საზღვრული მრავლობითშია: მწყემსთა შორის მ რ ა ვ ა ლ ი მ ო ხ ე ვ ე ე ბ ი ი ყ ვ ე ნ ... (ყაზ., 2, 270); ყ ვ ე ლ ა ფ რ ი ნ ვ ე ლ ე ბ ი გზას უთმობენ (ვაჟა, 5, 238).

ნარ-თანიანი წარმოებისას საზღვრული და მისი ატრიბუტული განსაზღვრება შეიძლება შეგვხვდეს მრავლობითში: ...ბლარტებსავით გარს ვეხვიენით დედ-მამას ო რ ნ ი დ ა ნ ი დ ა ს ა მ ნ ი ძ მ ა ნ ი (კავ., 418); წაიშალა ამ ო რ თ ა გ ვ ა მ თ ა ცხოვრების კვალი დედამიწის ზურგზედა (კავ., 387).

ასეთი შეწყობა იშვიათია და პრაქტიკულად მნიშვნელობა არცა აქვს.

§ 106. მომდევნო ატრიბუტული განსაზღვრება და საზღვრული. მომდევნო ატრიბუტული განსაზღვრება ეთანხმება საზღვრულს ყველა ბრუნვაში, მიუხედავად იმისა, 'ბოლოთანხმოვნიანი სახელით არის ის გადმოცემული თუ ბოლოხმოვნიათ.

სახელობითი ბრუნვა

ბალში ვაზი ო ბ ო ლ ი მეტის ლხენითა სტირის (კავ., 71); ხეზე შემოჭდა ჩ ი ტ ი პ ა ტ ა რ ა (ვაჟა).

მოთხრობითი ბრუნვა

ვაჰმე სიბერემ წყეულმა გრაკლად მომხარა წელშია (ვაჟა);
...ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაყალა (ვაჟ., 136).

მიცემითი ბრუნვა

ველს მშვენიერსა ჩასძინებოდა (ვაჟ., 147); ქალის ქვითინ-
სა მღულღარეს. მთანი იწერენ მკერდზედა (ვაჟა).

ნათესაობითი ბრუნვა

ღიაცს მუდამაც უხდება ღლოვა ვაჟკაცის კარგისა (ვაჟა); ანაზ-
დად ისმის სიმღერა იაღონისა ნაზისა (ასათ., 25);... იმ ხის წმი-
ნდის ფოთოლი, ხილი საკვდავდაც დაჭრილს ეკურნებოდა (ვაჟა-
135).

მოქმედებითი ბრუნვა

გაჰყვა ნაბიჯით ნელითა (ვაჟა); რამ აატირა მოხუცი ეგრე ცრემ-
ლითა ცხარითა (ვაჟა). გაღის ღუმილი ოთახიდან ნაბიჯით ზან-
ტით (მ. შაჰ., 105).

ვითარებითი ბრუნვა

იმ სარკმლით სხივი მისი სენაკში სვეტად ბრწყინვალედ
ჩაეშვებოდა (ვაჟ., 188); იმ ჩვენი ობლის სული კი იქცა პეპელად
ქრელადა (ვაჟა).

წოდებითი ბრუნვა

...კლდეო მალალო, შეინახე ჩემი ფესვები!.. (ვაჟა, 5, 239);
ოჰ, რა კარგი ხარ. ოცნებავ ტკბილო! (ვაჟა, 6, 293); სუმბულო ტუ-
რფავ, მოიგონე მკაცრი ზამთარი (ბარ., 26).

ნარ-თანთან მრავლობითში დასმულ საზღვრულს მომდევნო ატრი-
ბუტული განსაზღვრება ჩვეულებრივ ეთანხმება რიცხვშიც: ...და მას.
ფოთოლნიც მოშრიალენი ხშირად უფრთხობდნენ მოსვენებასა.
(ვაჟ., 149); თვალნო ღამაზნო, ვინ უძლოს თქვენსა ძლიერსა ბას-
რობას (ბარ.); კავკასის მთების წვერთა მალაღთა ზედ გადაჰფინა-
ოქროს ნათელი (ვაჟ., 125).

ეზიან მრავლობითში დასმულ საზღვრულთან მომდევნო ატრიბუ-

ტული განსაზღვრება მხოლოდითშიც გვხვდება და მრავლობითშიც: ნაქერალში დამდგარან თუშები თე ქიანები, გარს სანგლად შე-
მოუვლიათ ხეები ბე ქიანები (ვაჟა); მოდიან, მაგრამ მასთან
'მეხვედრა ვერ გაუბედავთ ქუჩებს პატარებს (ასათ., 52); შედრ-
კა, აკოცა ყვავილებს გაშლილს (ასათ.).

მომდევნო ატრიბუტული განსაზღვრება, რომელიც კუთვნილები-
თი ნაცვალსახელით (ჩემი, შენი, ჩვენი, თქვენი, მათი) არის გადმოცე-
მული, მიცემითში დასმულ საზღვრულს ორმაგი მიცემითის ფორმით
შეეწყობა: ნუთუ სხვა რამე, სიმღერის გარდა, ვერ უშველიდა ტკი-
ვილებს ჩემსას? (ასათ., 50); მე მისთვის დავრჩი, რომ ხსოვნას
შენსას სიკვდილის ხელი არ მივაკარო (ნ. ნად.).

ში, ზედა თან თანდებულიანი საზღვრულის მომდევნო ატრი-
ბუტული განსაზღვრება თანდებულიანი ხდება: გაიფრენს გარეთ და-
მეში ბნელში (ვაჟა, 3, 153); სისხლს არა სწოვდა მას თვის საზრ-
ლოდ, როგორც რამ ფითრი გალაღებული მსხლის ტოტზე დაჩაგ-
რულზე (ბარნ., 2, 316); ეს ორი დღეა, რატომღაც ვარ ხასიათზე
ისეთზე (მ. მაჭ., 65); მინდა ახალ გზებზე გაქრა, შეხლა ქართან
ახალთან (ლ. სულ.).

§ 106. გათიშული ატრიბუტული განსაზღვრება და საზღვრული.
ატრიბუტული განსაზღვრების გათიშვა მეტწილად ხდება სახელობი-
თში, მოთხრობითსა და მიცემითში, იშვიათად — სხვა ბრუნვებშიც.
ასეთი განსაზღვრება, ბოლოთანხმოვნიანი თუ ბოლოხმოვნიანი, ყო-
ველთვის სრულად დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს, მიუხედავად იმისა,
უსწრებს საზღვრულს თუ მოსდევს მას.

სახელობითი ბრუნვა

დიდი დააღეს ლაშე ბი (ვაჟა, 4, 163); რაზე შეჰკრთი, მტი-
რალნი რისთვის მომპაყარ თვალნი? (ვაჟა, 42); ცეცხლი გუზ-
გუზებდა ძლიერი (ბარნ., 2, 229); დილის ნიავი დაქროდა ნელი
(ვაჟა, 199).

მოთხრობითი ბრუნვა

დღე ილულავდა თვალებსა, ცივმა დაჰბერა ნიავმა (ვაჟა);
ქარმა დაჰბერა ძლიერი (ვაჟა).

მიცემითი ბრუნვა

ცოცხალსკი უნდა ეხუროს ვაჟკაცსა ქული თავზედა (ვა-
ჟა); უცხაურსა ვგრძნობ ძალასა (ვაჟა); მწვანეს ეწვდება

ფოთოლსა ხარი ირემი რქიანი (ვაჟა); გაჭირდა, გოლვას ვერა-
ვინ ვერ უძლებს ამისთანასა (ერ.); მთათ რომ შეხედა მალ-
ლთა, დაიჭვითინა მწარედა (ვაჟა): [ბესიცი] სიამის ბურუსში გაე-
ხვია გაურკვეველში... (ბარნ., 2, 311).

სხვა ბრუნებში, როგორც უკვე ითქვა, ატრიბუტული განსაზღ-
ვრების გათიშვა ძალზე იშვიათია. მაგ.: თუმც ჭერ არ არის ივრის
წყლით სავსე, მაინც სიციოცხლით ცოცხლობს ფარულით
(გრ. აბ.); ირემი დაპიწყებოდა, ხედ ქცეულიყო ხმელადა (ვაჟა,
3, 105); მთათი გადმიშვი, მალალო... (ყაზ.).

გათიშული განსაზღვრება, რომელიც უსწრებს მოქმედებითშივე
დასმულ საზღვრულს, ინარჩუნებს ამავე ბრუნვის ით დაბოლოებას.
მაგ., მოყვანილ მავალითში საზღვრულსა და მის განსაზღვრებას რომ
ადგილი შეეუნაცვლოთ, მივიღებთ: ...მაინც ფარულით ცოცხლობს
სიციოცხლით.

ატრიბუტული განსაზღვრების გათიშვის შემთხვევები გვხვდება
ძველ ქართულშიც.

განმარტოებულნი განსაზღვრება, მსგავსად გათიშული განსაზღვრე-
ბისა, იმ ბრუნვის ფორმას იღებს, რომელშიც საზღვრული წევრი ივა-
რაუდება (და შეიძლება შეასრულოს საზღვრულის სინტაქსური ფუნ-
ქცია): თავის მარცხს კაცი ვერ ვიტყვით, ჩქარა ვიუბნებთ სხვისა-
სა (ვაჟა); ერთ ხელში ხანჯალი მიჭირავს, მეორეში — ოქრო
(წერ., 1, 255).

§ 107. სუბსტანტიური განსაზღვრება და საზღვრული. სუბსტანტი-
ური განსაზღვრება, როგორც უკვე ითქვა (§ 94), არსებითი სახელით
ან არსებითი სახელის მნიშვნელობით ნახშირი სხვა მეტყველების ნაწი-
ლით გადმოიციემა. მაგ.: ღიზიკოს დედასაც ხომ გაპყვა მაშინ თავის
პატარების დარდი (ბარნ., 3, 177); იმ დალოცვილის რქებში
არწივი გაიკეთებდა ბუდესა (რაზ., 95); ვიცის დედა სტიროდაო, არ
ვიცისა იცინოდაო (ანდ.).

მნიშვნელობის მიხედვით ასეთი განსაზღვრება სხვადასხვაგვარია:
აღნიშნავს კუთვნილებას (სტუდენტის წიგნი), მასალას (აგურიის
სახლი), დანიშნულებას (ჩაის კოფი), საგანს, რომელიც ეკუთვნის
საზღვრულით აღნიშნულ საგანს (სახლის მებატრონი)...

თუ სასხვისო ქცევის ფორმა კუთვნილებითს ურთიერთობას გამო-
ნატავს (სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს შორის ან ობიექტებს შორის),
ანავე ზმნათა საარვისო ქცევის ფორმასთან ირიბი დამატება სუბსტან-
ტიურ განსაზღვრებად გადაკეთდება: მგელს ლეკვი უკვდება —
მგლის ლეკვი კვდება; მონადირე მგელს ლეკვს უკლავს — მონა-
დირე მგლის ლეკვს კლავს.

სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელიც უშუალოდ უძღვის საზ-

ღვრულს, მართულია ნათესაობითში. საზღვრულის ბრუნებისას იგი არ იცვლება. მართული განსაზღვრება ახალ ქართულში ჩვეულებრივ გაუვრცობელია. მაგ.: თამბაქოს ბოლი დარბაზს ღრუბელივით ედება (ბარნ., 1, 61); ტყის ჰაერმა პავლე მალე გამოაცოცხლა (ჯავ., 1, 130); გადახრილი შუე დარბაზის სარკმელს ადგებოდა ((გვეტ.. 401); კოტის ფრთების შრიალი ჰაერში დაიქარგა (ჯავ.). ვერცხლის ბადიით შარბათი დაალევინეს... (ბარნ., 167); ჯარის მოთავებად... გამოცდილი კაცები დააყენა (ბარნ., 1, 99); შშვიდობა შენდა, გაზაფხულის სტუმარო, შშვიდობა შენსა მოსვლას (რაზ., 115).

მართული განსაზღვრება იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს გავრცობილი ფორმითაც, რაც მეტწილად ლექსის საჭიროებით არის გამოწვეული. დასწინ მდგომი მართული განსაზღვრება ჩვეულებრივ გავრცობილია. მაგ.: ცისა ლაყვარდი, ვით ნაკვერჩხალი, წითლად და ყვითლად მზისგან ჰლუვოდა (ჯავ., 188); მალისა მთისა წვევრზედა საფულავი გამითხაროდი (ვაჟა, 1, 5); ერთმა ქალმა ვერცხლისა და ოქროს კოვზები იყიდა.

მართულ განსაზღვრებას შეიძლება ახლდეს მართულივე განსაზღვრება: დადიანმა კარგად იცოდა მეფის ლაშქრის მდგომარეობა (ბარნ., 1, 121). ნათესაობითში დასმულ სახელებს შორის თითქოს შეთანხმებაა, მაგრამ ეს მოჩვენებითია: ნამდვილად აქ ორივე სახელი მართულია თავ-თავის საზღვრულის მიერ.

სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელიც საზღვრულის წინ დგას უშუალოდ, იშვიათად მართულ-შეთანხმებულია, რაც არც ძველი ქართულისათვის არის უცხო¹. მაგ.: ქედანი დაფრინავს, წმინდა თევდორეს შესთხოვს ოქროსას ბოლოს და ფრთასა (ვაჟა); შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ (ჯავ., 131); ძნელია, დამარცხებისას ამბავს ისმენდნენ დედანი (ვაჟა, 2, 203).

სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელიც მოსდევს საზღვრულს, ამ უკანასკნელს ეთანხმება მოთხრობითსა და მიცემითში, ხშირად წოდებითშიც (ე. ი. მართულ-შეთანხმებულია), სახელობითსა და ვითარებითში მართული გავრცობილი ფორმით არის შეწყობილი, ხოლო ნათესაობითსა და მოქმედებითში ასეთი წყობა არ იხმარება. მაგ.: მოვიდა შუაგული შემოდგომისა (ჯავ., 456); დიდხანს იტრიალა ამ ფიქრების მორევში გულმა და გონებამ ოთარაანთ ქვირვისამ (ჯავ., 449); ბალახმა ცხვარი ამოიტყუა და მეც ამოვ-

¹ ლ. კოკნაძე, მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან შეთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში; თბ., სახელ. უნივერსიტ. შრომები, 45, 1951, გვ. 205—206; ჯ. ლორთქიფანიძე, მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობის ისტორიიდან ქართულში; პუშკინის სახელობის თბ., სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. 13, 1959, გვ. 389—395.

ყვე ფარასა ცხვრისას (ვაგ., 192); ...და წყარო იგი წყაროდ
შვებისა სჩქეფდა იმ გულით გარდმოდენილი (ვაგ., 135); მგოსა-
ნო საქართველოსავ, წამოიხედე ზეზედა (ვაჟა, 1, 181); გაშ-
ლილო მზეო, გაესილო მთვარეც, აღელაჟა ვარლო წინანდალი-
სა (ასათ., 47).

მომდევნო სუბსტანტიური განსაზღვრება ზოგჯერ არაა შეთანხმე-
ბული მოთხრობითსა და მიცემითში, ხოლო სახელობითში (აგრეთვე ვი-
თარებითში) გაუვრცობელი ფორმაა ნახმარი, რაც დღევანდელი სალი-
ტერატურო ქართულის ნორმათა მიხედვით მიუღებელია. მაგ.:
აგერ მცხეთაც — სავანე გმირთა, დიდი აკლამა დიდის ცხოვ-
რების (ვაგ., 135); თითქოს ძალებმა ბუნებისა მხოლოდ შენ
გინმეს (ნ. ნად.): ...და ჭიკჭიკებდა, როგორც ბულბული, სიმღერას
ქართლის ბედნიერების (ასათ.).

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ნორმათა მიხედვით
უნდა იყოს: აკლამა დიდი ცხოვრებისა, თითქოს ძალებმა
ბუნებისამ, სიმღერას ქართლის ბედნიერებისას.

სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელიც ბოლოუკვეცელი სახე-
ლით არის გადმოცემული (გარდა e-ზე დაბოლოებულისა) და მოსდევს
საზღვრულს, სახელობითში ფუძედ იყენებს ნათესაობითის გაუვრცო-
ბელ ფორმას და დაირთავს სახელობითი ბრუნვის ნიშანს. მაგ.: ლექსი
ვაჟასი, მოთხრობა ილიასი, წიგნი ნინოსი, ამხანაგი პეტ-
რესი, დედა დუტუსი. მაგ.: ახალ გრიგალებს ვსწირავთ სი-
ცოცხლეს ჩვენ, პოეტები საქართველოსი (ტაბ.); არჩილი ჩა-
ფიქრდა: გაუკვირდა მიუხვედრელობა კესოსი (ვაგ., 467).

სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელიც მოსდევს საზღვრულს,
„თანამედროვე ქართულში შედარებით იშვიათია და გამართლებულია
მხოლოდ სტილისტური და სინტაქსური ხასიათის საჭიროებით“¹.

თუ საზღვრული და მართული განსაზღვრება ისეთი სახელებით
არის გადმოცემული, რომელთაც მრავლობითი ეწარმოებათ, ოთხი შე-
მთხვევაა გასარჩევი².

ა) საზღვრული და მართული განსაზღვრება — ორივე მხოლობით-
შია: უხუცეს ჰადრის ხეს ფოთლები დასცვივდა (გრიშ., 452).

ბ) საზღვრული მრავლობითშია, განსაზღვრება — მხოლობითში.
ვერხვის ფოთლებმა თრთოლა დაიწყეს (ვაჟა, 5, 95).

გ) საზღვრული მხოლობითშია, განსაზღვრება — მრავლობითში:
ტანზე ყვავილები და ფოთლების კაბა ეცვა (ვაჟა,
6, 139).

¹ ვ. თ. თ. რ. ი. ნანათესაობითარი მსაზღვრელის შეთანხმება საზღვრულთან:
სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, გვ. 361. ² ე. ნიკოლაი-
შვილი, საკუთარი სახელი მსაზღვრელად ძველ ქართულში: სახელთა ბრუნების
ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, გვ. 324—326:

დ) საზღვრული და მართული განსაზღვრება — ორივე მრავლობითშია: ხ ე ე ბ ი ს ტ ო ტ ე ბ მ ა თ ანთახი იწყეს სიბრაზისაგან... (ვაჟა, 6, 139).

თუ მართულ განსაზღვრებად მრავლობითის უქონელი სახელია, ხოლო საზღვრულად — ისეთი სახელი, რომელსაც მრავლობითი ეწარმოება, ორი შემთხვევა გვაქვს:

ა) საზღვრული და მართული განსაზღვრება — ორივე მხოლოდითშია: ი ვ ა ნ ე ს ც ხ ე ნ ი მეზობლის სიმინდში შეიპარა (გოგ., 8).

ბ) მართული განსაზღვრება მხოლოდითშია, საზღვრული — მრავლობითში: ქარი ამრიალებდა ს ი მ ი ნ დ ი ს გამხმარ კ ლ ე რ ტ ო ე ბ ს (გამს., 1, 336).

ორი შემთხვევაა გასარჩევი მაშინაც, როცა მართულ განსაზღვრებას მრავლობითი ეწარმოება, საზღვრულად კი მრავლობითი რიცხვის უქონელი სახელია:

ა) მართული განსაზღვრება და საზღვრული — ორივე მხოლოდითში: ვ ე შ ა პ ი ს ს ი ს ხ ლ ი ნაკადულად ჩადიოდა მტკვარში (ბარნ., 1, 78).

ბ) მართული განსაზღვრება მრავლობითშია, საზღვრული — მხოლოდითში: ვ ე შ ა პ ე ბ ი ს ს ი ს ხ ლ ი ნაკადულად ჩადიოდა მტკვარში.

თუ საზღვრული და მართული განსაზღვრება მრავლობითი რიცხვის უქონელი სახელებით არის გადმოცემული, მათი დაკავშირების ერთი შემთხვევა გვაქვს: ორივე მხოლოდითშია: თ ა მ ბ ა ქ ო ს ბ ო ლ ი დარბაზს ღრუბელივით ედება (ბარნ., 1, 61); თ რ ი ა ლ ე თ ი ს ც ა ს ი ს ხ ლ ის ფერად იღებება (ჯავ., 4, 358).

მართული განსაზღვრების რიცხვის ფორმა არ არის გამოწვეული სინტაქსური ურთიერთობით.

ზოგიერთი სახელი მართულ განსაზღვრებად თანინი მრავლობითით იხმარება: მ წ ე რ ა ლ თ ა კავშირი, პ ი ო ნ ე რ თ ა სასახლე, მ უ შ ა თ ა კლასი, მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა თ ა აკადემია...

მართულ-შეთანხმებულ განსაზღვრებას მრავლობითის ფორმა ჩვეულებრივ ნარ-თანინი აქვს!

თუ საზღვრული წევრი ნარ-თანინ მრავლობითში დგას, მომდევნო სუბსტანტიური განსაზღვრება მართულია ბრუნვაში და შეთანხმებულია ბრუნვასა და რიცხვში სახელობითში, მოთხრობით-მიცემითსა და წოდებითში, სხვა ბრუნვებში არ იხმარება. მაგ.: დაღეწილები ეყარნენ ა ბ ჯ ა რ ნ ი ჩემის ძ მ ი ს ა ნ ი (ვაჟა, 3, 19); ქ ო რ - შ ა ვ ა რ დ ე ნ ე ნ ი მაღლის მ თ ი ს ა ნ ი სოფელს მთებიდან თვალს ადევნებდნენ (ვაჟა, 3, 60); მიგეგმ, გათრიონ ყუნჭივით ტ ა ლ ლ თ ა არაგვის წ ყ ლ ი ს ა თ ა (ვაჟა, 3, 49); ა რ წ ი ვ თ ა მაღლის მ თ ი ს ა თ ა ნეტავ რად უნ-

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 91.

დათ მქებარი! (ვაჟა, 3, 8); ძალნო ბუნებისანო, მოგროვდით ჩემთან, მოისმინეთ მუდარა ჩემი (ვაჟა, 6, 5).

სუბსტანტიური განსაზღვრება ზოგჯერ გათიშულია საზღვრულისაგან (სახელობითში. მოთხრობითსა და მიცემითში). თუ წინ დასმული სუბსტანტიური განსაზღვრება გათიშულია საზღვრულისაგან, ისევე როგორც მომდევნო, ის მართულ-შეთანხმებული ხდება (გარდა სახელობითისა)¹, მაგ.: თეთრ ზამბახების დგანან ფარდები (ტ. ტაბ.); ს ი ს ხ ლ ი ს ა მ მორწყო წვიმამა... (ვაჟა, 3, 12); ცა მწყყალი ყ ინ უ ლ ი ს ა ს ა მიწას ესროდა ზოდებსა (ვაჟა, 3, 306); ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი ს ა ს დავწნავ გვირგვინსა (ვაჟა, 5, 228).

განმარტოებული სუბსტანტიური განსაზღვრება ფორმის თვალსაზრისით ყოველთვის მართულ-შეთანხმებულია (გარდა სახელობითისა მხოლოდობითში)²; კაკლის ხეები ეზოებში და ხ ი ლ ი ს ა ნ ი ბაღჩებსა და ბაღებში შეიკუნწლა ახალის თოვლის ქულითა (ვაჟ., 469); ხმალს აშველებენ ფარებსა, მ ტ რ ი ს ა ს დაიკვრენ ძვირადა (ვაჟა); ხან ერთის ჩიბეში ვიყავი და ხან მ ე ო რ ი ს ა შ ი (წერ., 8, 131); არ გეყურება, შეუბედურის დ ღ ი ს ა ვ, რომ მიძიმე საქმე მაქვს-მეთქი!.. (ვაჟ., 301); ხბოს ტყავი თხელია, ხ ა რ ი ს ა — სქელი.

„ასეთ შემთხვევაში ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ შ ი ც კ ი შეთანხმება გვაქვს: თავის თავს არ თვლიდა სოფლის მ ც ხ ო ვ რ ე ბ ლ ა დ, არამედ — ქ ა ლ ა ქ ი ს ა დ.“³

განმარტოებული განსაზღვრება თანდებულისაა, თუ გამოტოვებულ საზღვრულად თანდებულისა სახელი იგულისხმება:... ხევსურებმაუ თავიანთ „ტალავარ“ ნაყიდ ფ ა რ ჩ ი ს ა ზ ე გაცვალეს... (ვაჟა, 7, 263); ფშაველ გლებთა ცხოვრება შედარებთ ბ ა რ ე ლ ე ბ ი ს ა ს თ ა ნ სრულიად სხვა ნიადაგზეა აღმოცენებული... (ვაჟა, 7, 265); ჩვენს ყანაში სიმინდი ეთესა, მეზობლისაში — ქერი.

თ ა ნ თანდებულის დართვისას შენახულია მიცემითი ბრუნვის ნიშანი (ბარელებისა-ს-თან), ზ ე და შ ი თანდებულების დართვისას კი დაკარგულია (ფარჩისასზე < ფარჩისასზე, მეზობლისაში < მეზობლისასში).

§ 108. სუბსტანტიური განსაზღვრების გარჩევა უბრალო დამატებისაგან. სუბსტანტიური განსაზღვრება, როგორც ვიცით, მართულია ან მართულ-შეთანხმებული. ასეთივეა ფორმის თვალსაზრისით ზოგი სახის უბრალო დამატებაც (ქვემდებარისებრი, პირდაპირისებრი). ამ შემთხვევაში განსაზღვრებასა და უბრალო დამატებას შორის გარეგნული განსხვავება არაა: ერთიცა და მეორეც მართულია ან მართულ-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 93. ² ი ქ ვ ე, გვ. 93 — 94. ³ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ნახათესაობითარი მსაზღვრელის შეთანხმება საზღვრულთან. გვ. 360.

შეთანხმებული. მაგალითად, ამ წყვილებში: ამ ხ ა ნ ა გ ი ს წიგნი, ამ ხ ა ნ ა გ ი ს წასვლა, ამ ხ ა ნ ა გ ი ს წაყვანა — სიტყვა ამ ხ ა ნ ა გ ი ს წინადადების სხვადასხვა წევრია. პირველ წყვილში განსაზღვრებაა, მეორეში (ამ ხ ა ნ ა გ ი ს წასვლა) — ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება, მესამეში — (ამხანაგის წაყვანა) — პირდაპირისებრი დამატება. ამ ხ ა ნ ა გ ი ს სამსავე შემთხვევაში მართული სახელია ნათესაობითში. ახლა ავიღოთ ასე: წიგნმა ამ ხ ა ნ ა გ ი ს ა მ, წასვლამ ამ ხ ა ნ ა გ ი ს ა მ, წაყვანამ ამ ხ ა ნ ა გ ი ს ა მ. ამ ხ ა ნ ა გ ი ს ა მ მართულ-შეთანხმებული სახელია, მაგრამ პირველ წყვილში განსაზღვრებაა, მეორესა და მესამეში — უბრალო დამატება (ქვემდებარისებრი — მეორე წყვილში, პირდაპირისებრი — მესამეში).

ფორმის თვალსაზრისით, როგორც ვხედავთ, განსაზღვრებასა და უბრალო დამატებას შორის განსხვავება არ არის, ხოლო შინაარსის მიხედვით ისინი სხვადასხვაა. სახელთან შეწყობილი სახელი (ამხანაგის წიგნი, წიგნმა ამხანაგისამ) აღნიშნავს კუთვნილებას და განსაზღვრებაა, სახელზმნასთან (ამ შემთხვევაში საწყისთან) შეწყობილი სახელი რეალური სუბიექტია (ამხანაგის მოსვლა, მოსვლამ ამხანაგისამ), ან ობიექტი (ამხანაგის წაყვანა, წაყვანამ ამხანაგისამ), ე. ი. დამატებაა. განსხვავება იმისაგან წარმოდგება, რომ მიმართება სახელისა სახელთან სხვა და ზმნისა სახელთან კიდევ სხვა. საწყისი უბრალო სახელი კი არ არის, არამედ ზმნა-სახელია.¹

პრამედიკატული განსაზღვრება

§ 108. ხაკითხის ისტორიისათვის. მიმღეობისა და სახელის ზოგიერთი ფორმის სინტაქსური კვალიფიკაცია გრამატიკულ ლიტერატურაში სადავოდ არის ქცეული. მხედველობაში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როგორიცაა: ილია გ ა ხ ა რ ე ბ უ ლ ი გამოვიდა გარეთ (გვეტ., 251); ლუარსაბი გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი იღვა (ქავ., 353) და მისთ. მართლაც, რა წევრია დამოწმებულ წინადადებებში გ ა ხ ა რ ე ბ უ ლ ი და გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი?

ასეთი საცილობელი ფორმები ახალ ქართულსა და ქართული ენის ცოცხალ კილოებში ფართოდ არის გავრცელებული. იგი არც ძველი ქართულისათვის არის უცხო².

აღნიშნულ ფორმათა თავისებურება შენიშნული ჰქონდა ზოგიერთ ძველ გრამატიკოსსაც. მაგ., თ. ჟორდანიას, რომელსაც შემასმენელთან დაკავშირებული სიტყვები, გარდა ქვემდებარისა, დამატებით სიტყ-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 92.

² ა. ლ ო ნ ტ ე ატრიბუტივიანი შემასმენელი ქართულში: ცხინვალის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, 11, 1955, გვ. 255—256; ი. ი მ ნ ა ი-შ ი ლ ი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 678. ჩვენი: მიმღეობისა და სახელის ზოგიერთი ფორმის სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის, თურ. აკადემისტური აღზრდისათვის, № 12, 1957, გვ. 35.

ვებად აქვს დასახელებული, წერს: „დამატებითად დაიდება სახელობითი ბრუნვა, გარნა თითქმის მუდამ მიმღეობათაგან წარმოებულნი ანუ მიმღეობითნი ზედ-შესრულნი, მაგ., კ ა ბ უ კ ი წ ა რ ვ ი დ ა მ ხ ი ა რ უ ლ ი (და არა: მ ხ ი ა რ უ ლ ი კ ა ბ უ კ ი, არცა: წ ა ვ ი დ ა მ ხ ი ა რ უ ლ ა დ); პეტრე ვნახე ფ ე რ მ კ რ თ ა ლ ი, შ უ ბ ლ-შ ე გ რ უ ლ ი, მ ო წ ყ ე ნ ი ლ ი, სკამზე მ ჯ დ ა რ ი. სიტყვები: მ ხ ი ა რ უ ლ ი, მ-კ რ თ ა ლ ი და სხვ. ზმნებისაგან წარმოებულია (მიმღეობანი) და დამატებითად ხმარებული“.¹

თ. ჟორდანიასათვის, როგორც ეს მოყვანილი ადგილიდანაც კარგად ჩანს, დასახელებული ფორმები არც ჩვეულებრივი განსაზღვრებაა და არც ვითარების გარემოება.

ამ საკითხთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიტერატურაში რამდენიმე მოსაზრებაა გამოთქმული. ასეთი ფორმები, ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი ს აზრით, სინტაქსურად ზმნასთან არის დაკავშირებული, ვითარების გარემოების კითხვაზე (როგორ?) მიუგებენ და ამის გამო ვითარების გარემოებად უნდა იქნენ მიჩნეული². „ამგვარი ვითარების გარემოება, — წერს ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, — წარმოშობით განსაზღვრება იყო, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მან მიატოვა თავისი ჩვეულებრივი ადგილი (ქვემდებარის წინ) და ზმნას დაუახლოვდა და დაუკავშირდა, ის ვითარების გარემოებად იქცა“.³

ი. იმნაიშვილი ამ საკითხს უფრო ვრცლად ეხება წიგნში „სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“, სადაც მიმღეობის ზემოთ დასახელებული ტიპის ფორმები კვლავ ვითარების გარემოებად არის მიჩნეული. ამ მოსაზრების გასამაგრებლად ავტორს რამდენიმე ახალი საყურადღებო საბუთიც მოჰყავს.⁴ მაშასადამე, მიმღეობის დასახელებული ფორმები, ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი ს აზრით, წინადადების დამოუკიდებელი წევრია, სახელდობრ ვითარების გარემოება.

დასახელებული ტიპის მიმღეობის ფორმათა სინტაქსური როლის გარკვევას სპეციალური წერილი მიუძღვნა ა. ლ ლ ო ნ ტ მ ა, რომელიც ასეთ ფორმებს რთული ანუ შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად მიიჩნევს. გარდა გარემოებისა, ... „შემასმენელთან შეიძლება გაჩნდეს ატრიბუტივიც, რომელიც მაშინ დაკარგავს სინტაქსურ კავშირს სახელთან და ზმნას მიეკედლება ასეთ შემასმენელს ჩვენ ატრიბუტივიანს ვუწოდებთ.

¹ თ. ჟორდანიას, ქართული გრამატიკა, 1889, გვ. 121. ² ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, შედგენილი შემასმენელი ქართულში, გვ. 211—212. ³ იქვე, გვ. 212. ⁴ ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 675—679.

ატრიბუტივიანი შემასმენელი, — განაგრძობს ავტორი, — რთული შემასმენლის ერთ-ერთი სახეობაა. ამიტომ ქართულში შემასმენელი გვაქვს: ზ მ ნ უ რ ი, მ ა რ ტ ი ვ ი (დაღლილი კაცი მი დის), შე დ-
ჯ ე ნ ი ლ ი, რ თ უ ლ ი (კაცი დაღლილი იყო), ა ტ რ ი ბ უ ტ ი ვ ი-
ა ნ ი რ თ უ ლ ი (კაცი დაღლილი მი დის)“.¹

მაშასადამე, ა. ლ ლ ო ნ ტ ი ს აზრით, მიმღეობის დასახელებული ტიპის ფორმები დამოუკიდებელი ანუ ცალკე წევრი კი არ არის, არამედ ნაწილი წინადადების წევრისა, სახელდობრ, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი.

ორივე მოსაზრებას გარკვეული საფუძველი აქვს. არგუმენტები, რომლებიც მოხმობილია ამ ორი ერთიმეორის გამომრიცხველი მოსაზრების დასასაბუთებლად, საყურადღებოა და ანგარიშგასაწვევი. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენი აზრით, მიმღეობის (და სახელის) საცილობელი ფორმები არც ვითარების გარემოებაა და არც შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი, არამედ — განსაზღვრების ერთ-ერთი სახეობა, რომელიც პ რ ე დ ი კ ა ტ უ ლ ი ა ნ უ შემასმენლური განსაზღვრების სახელით არის ცნობილი².

ვითარების გარემოება ზმნა-შემასმენლის „განსაზღვრება“ ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით. იგი უფორმო სიტყვით ან სახელისათუ სახელზმნის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით გადმოიცემა და თანაბრად შეეწყობა ზმნის პირიანსა და უპირო ფორმებს (ფაქიზად იცვამს ან იცვამენ. ფაქიზად ჩაცმა, ჩაცმული; გაოცებით უყურებდა ან უყურებდნენ, გაოცებით ყურება და მისთ.). მიმღეობისა და სახელის საცილობელი ფორმები შეიძლება იდგეს არა მარტო სახელობითში, არამედ მოთხრობითსა და მიცემითშიც (უთანდებულოდ). ეს ფორმები შეიძლება შეიცვალოს რიცხვის მიხედვითაც. ასეთი ფორმაცვალეობა ვითარების გარემოებისათვის შეუძლებელია. ამდენად, ზემოთ დასახელებულ მაგალითებში გ ა ხ ა რ ე ბ უ ლ ი, გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი, ჩვენი აზრით, არ შეიძლება მივიჩნიოთ ვითარების გარემოებად.

მიმღეობა (და სახელი), რომელიც ზმნასთან არის დაკავშირებული, ხშირად მართლაც შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია. მაგრამ ეს ხდება არა ყოველგვარ, არამედ ზოგიერთ ზმნასთან, რომელიც დამხმარე ანუ მეშველი ზმნის როლს ასრულებს. მაგ., მიმღეობები შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია, როცა ვამბობთ: ილია გ ა ხ ა რ ე ბ უ ლ ი ი ყო, ლუარსაბი გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი დ ა რ ჩ ა, ქალი დაღონებულ ი ყო ფ ი ლ ა, ქალი გულშეწუხე-

¹ ა. ლ ლ ო ნ ტ ი, ატრიბუტივიანი შემასმენელი ქართულში, გვ. 254—255.

² Е. И. Шендельс, Грамматика немецкого языка, 1952, гл. 259—262; В. Г. Адмоян, Введение к синтаксису современного немецкого языка, М., 1955, гл. 358—364; Е. В. Гулига, М. Д. Натанзон, Грамматика немецкого языка, М., 1957, гл. 268.

ბ უ ლ ი ჰ ყ ა ე ს და მისთ. ამ შემთხვევაში შემასმენლის გამოხატვის ძირითად როლს მიიღეობა ასრულებს, ხოლო ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა დასუსტებულია და დამხმარე სიტყვამდე არის ჩამოქვეითებული. საცილობელ შემთხვევებში კი მიიღეობა და ზმნის პირიანი ფორმა — ორივე სრული მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია, მათ ცალ-ცალკე დაესმის კითხვა და, ამდენად ერთიცა და მეორეც წინადადების დამოუკიდებელი წევრია: ზმნის პირიანი ფორმა შემასმენელია, მიიღეობა კი ზმნა-შემასმენელთან დაკავშირებული განსაზღვრებაა.

შედგენილ შემასმენელში, როგორც წესი, ერთი სახელადი ნაწილი გამოიყოფა. ისეთი ფორმები კი, რომელთაც ჩვენ პრედიკატულ განსაზღვრებას ვუწოდებთ, ზმნას ერთდროულად შეიძლება ახლდეს ორიც (არაერთგვარი, ე. ი. მარტივ წინადადებაში), რაც აღდიერებს იმ მოსაზრებას, რომ ასეთი ფორმები არ შეიძლება იყოს შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი. მაგ.: ...გიორგი ცოცხალ-მკვდარი ნახეს დედამიწაზედ პირქვე დამხოხილი (ჭავ., 458); [ოთარაანთ ქვრივი] ცოტა ხანს ეგრეხე ღდაბჭენილი იდგა გარინდებული (ჭავ., 471); დარიკო ხმაგაკმენდილი იჭდა მწუხარებისაგან კრიჭა შეკრული (კლდ., 1, 141).

§ 110. პრედიკატული განსაზღვრების ძირითადი ნიშნები. პრედიკატული ანუ შემასმენლური განსაზღვრება წინადადების არამთავარი წევრია, რომელიც შემასმენლის ჯგუფში შედის. მაგრამ ამასთანავე დამოკიდებულია ქვიმღებარესა თუ დამატება-ობიექტზე და საგანს (ქვემდებარეს ან დამატება-ობიექტს) ახასიათებს ანუ განსაზღვრავს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულების მომენტთან მიმართებით. იგი ერთდროულად ზმნასთანაც არის დაკავშირებული და ქვემდებარესა თუ დამატება-ობიექტთანაც. ასეთი განსაზღვრება ჩვეულებრივ აღნიშნავს არა საგნის მუღმვის ან რამდენადმე ხანგრძლივად დამახასიათებელ ნიშანს, არამედ დროებოს, მომენტურს. ე. ი. ისეთს. რომელიც მისთვის (საგნისათვის) დამახასიათებელია ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულების პროცესში. მაგალითად. შევადართ ერთმანეთს სულ განაბული ამ ორ წინადადებაში: „სულ განაბული ნიბლია შესცქეროდა ალაღს“ და „ნიბლია სულ განაბული შესცქეროდა ალაღს.“ (რაზ., 6). პირველი წინადადება რომ დავაწყვილოთ, მივიღებთ: სულ განაბული ნიბლია, ნიბლია შესცქეროდა, შესცქეროდა ალაღს. აქ სულ განაბული ჩვეულებრივი ატრიბუტული განსაზღვრებაა, რომელიც წყვილში ქვემდებარესთან შედის და ამ უკანასკნელს განსაზღვრავს ზმნა-შემასმენლისაგან დამოუკიდებლად. მეორე წინადადების წყვილებია: ნიბლია შესცქეროდა. სულ განაბული შესცქეროდა, შესცქეროდა ალაღს. აქ სულ განაბული შემასმენელთან შედის წყვილში, მაგრამ ამასთანავე დაკავ-

შირებულთა ქვემდებარესთან, რომელსაც განსაზღვრავს ზმნით გამოხატული მოქმედების დროსთან მიმართებით. სხვანაირად რომ ვთქვათ, „ნიბლია ს უ ლ გ ა ნ ა ბ უ ლ ი შესსკეროდა ალაღს“, — ეს იმას ნიშნავს, რომ ნ ი ბ ლ ი ა ი მ მომენტში ი ყ ო ს უ ლ გ ა ნ ა ბ უ ლ ი, როცა ის ალაღს შესსკეროდა. მაშასადამე, ს უ ლ გ ა ნ ა ბ უ ლ ი ამ შემთხვევაში პრედიკატული განსაზღვრებაა, რომელიც გამოხატავს ისეთ ნიშანს, რომელიც საზღვრულ საგანს ახასიათებს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულების პროცესში, მაგრამ საერთოდ მისთვის (საგნისათვის) ეს დამახასიათებელი არ არის.

პრედიკატული განსაზღვრება ზოგჯერ ისეთ ნიშანსაც გამოხატავს. რომელიც საგანს მუდმივად ან დროის ხანგრძლივს მონაკვეთში ახასიათებს, მაგრამ განსაკუთრებით შესამჩნევი თუ ყურადღება გასამახვილებელი ხდება ზმნით გადმოცემული მოქმედების შესრულების მომენტში. მაგ.: დ ი დ ი და თ ვ ა ლ ტ ა ნ ა დ ი იღვა იგი მთისკაცის წინ (ქიაჩ., 3, 468).

პრედიკატული განსაზღვრება სხვადასხვა იერს ატარებს, მაგრამ მიუხედავად ამა თუ იმ იერისა, პრედიკატული განსაზღვრებისა და შემასმენლის ურთიერთობის ყველა შემთხვევისათვის საერთოა ის, რომ კავშირი მათ შორის დროის მიხედვითაა.

პრედიკატული განსაზღვრება ჩვეულებრივ ქვემდებარეს განსაზღვრავს, მაგრამ იგი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, შეიძლება განსაზღვრავდეს დამატება-ობიექტსაც (პირდაპირსა და ირიბს) და იმ ბრუნვაში დგას, რომელშიაც მისგან საზღვრული წევრი. ასეთი განსაზღვრება მეტწილად გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარის განსაზღვრებაა, ამიტომ უმეტესად სახელობითშია დასმული. მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესა თუ დამატება-ობიექტთან ზოგჯერ პრედიკატული განსაზღვრებაც მრავლობითში დგას.

ა) პრედიკატული განსაზღვრება ქვემდებარისა: ყ ა ფ ლ ა ნ ი გ ა ო ც ე ბ უ ლ ი უ სკეროდა თეოს (გვეტ., 82); ჩ ე ნ ი მ უ რ ი კ ა გ ა კ ვ ი რ ვ ე ბ უ ლ ი შემომჩერებოდა (ვაჟა, 6, 312); ოჭროპირი თ ა ვ დ ა ხ რ ი ლ ი უ სმენდა თეოფილეს (გვეტ., 181); მ ა ჩ ვ ე ბ ი და ჩ ო ჭ ი ლ ე ბ ი იღგნენ დათვის წინაშე (ვაჟა, 6, 251); ვ ა მ ე ხ მ ა გ ა ო ც ე ბ უ ლ მ ა შეხედა ბარამს (დაღ., 515);... მ ე ლ ი ა მ დ ი დ ხ ა ნ ს და ყ უ ნ თ ე ბ უ ლ მ ა უ ცადა მას თავის სოროს პირზე (ვაჟა, 5, 188); ბ ო ქ ი მ ა რ თ ლ ა ც კ ა რ გ ი იზრდებოდა (გრ. აბ.): შ ო რ ი დ ა ნ მ თ ა თ ე ო რ ი და ლ ა მ ა ზ ი ჩ ა ნ დ ა (ლ. ვოთ.).

ბ) პირდაპირი დამატების პრედიკატული განსაზღვრება: თქვენისთანა პატივსაცემ კაცს ხ ე ლ ც ა რ ი ე ლ ს ვ ე რ გ ა ვ ი ს ტ უ მ რ ე ბ (ლომ., 225); ცხენს გ ა მ ო კ ე თ ე ბ უ ლ ს დაგაბვედრებს დარიკო (კლდ., 145); მეორე დილით საგინაშვილი ყ ე ლ გ ა მ ო ჭ რ ი ლ ი იპოვეს (ჯავ., 4, 334);

რს კაცი ისევ-ისევ მწოლარე დავინახე (ჭავ., 265); [ტოროლამ] განაბვა ოსტატური იცის (გოგ.); ის ორი კაცი ცოცხალი არავის უნახავს (ყ. ლორთქ.).

გ) ირიბი დამატების პრედიკატული განსაზღვრება: კოდალას ფულუროში მჭდომარეს წავაწყდი (ვაჟა); იმათ ამ ამბავმა მოუშხა დებლებს მოასწრო (ბარნ., 1, 94); თეკლიასაც უვახშმოს დაეძინა (რაზ., 79); თუ დაკრილს ცოცხალს მიუსწრო, ნუ აქვს სიკვდილის დარდია (ვაჟა).

§ 111. პრედიკატული განსაზღვრების გადმოცემა. პრედიკატული განსაზღვრება მეტწილად ვნებითი გვარის მიმღეობით არის გადმოცემული, უფრო იშვიათად — საშუალო გვარის მიმღეობითა და სახელით (ზედსართავით, იშვიათად სხვა სახელებითაც): ვნებითი გვარის მიმღეობათაგან უმეტესად უღ და იღ სუფიქსებით ნაწარმოები წარსულ-დროიანი ფორმები იხმარება.

ა) ვნებითი და საშუალო გვარის მიმღეობა პრედიკატულ განსაზღვრებად: არაგვი ადიდებულ ი, „ადევებული“ მოდის (ვაჟა, 5, 54); შვიდად დაგლეჯილი მიუტანეს თევდორას ქული (ვაჟა, 5, 131); ეფემია გაუხდელი იწვა (გვეტ., 268); დათვი მეორე დღეს შუადღემდე სოფლის შუა მოედანზე გასატყავებელი ეგდო... (ვაჟა, 5, 133); ჰეჰ! — გავარდა თოფი და კურღელი იქვე მკედარი გაგორდა (გოგ., 56).

ბ) სახელი პრედიკატულ განსაზღვრებად: დოდონა ნადვლიანი იდგა შოფერის კაბინასთან (ს. კლდ., 101); დედაკაცი შინ ტუტყიანი დადიოდა... (ბარნ., 2, 298); იგი პატარა დაობლდა (ვაჟა, 4, 133); დილა უმზეო და პირქუში გათენდა (გვეტ., 256); ნოდარი პირველი იშედგა ხიღზე (გვეტ.); მირზამ ზლაპრებიც ბევრი იცოდა (გვეტ.); ჩემი ხმა მე თვითონ სხვანაირი მომეჩვენა (დ. შენგ.); რა ბაყბაყბ დევი მე მნახეს (ჭავ.).

ხშირია პრედიკატულ განსაზღვრებად ტოლად-შერწყმული ან სხვა ტიპის რთული სიტყვები. ასეთ რთულ სიტყვათა ორივე ან მეორე (ზოგჯერ მესამე) ნაწილი ჩვეულებრივ მიმღეობაა: ...გიორგი ცოცხალ-მკედარი ნახეს... (ჭავ., 458); გიორგი თავჩაღუნული იდგა (ლომ.); ონოფრე იდგა გულხელდაკრეფილი... (ყაზ., 2, 479); დედა ნიბლია მხრებგაშლილი მიეგება ძვირფას მუღლეს... (რაზ., 6).

პრედიკატული განსაზღვრება შეიძლება ახლდეს როგორც გარდაუვალ (ერთ- და ორპირიან), ისე გარდამავალ (ორ- და სამპირიან) ზმნასაც. მაგრამ უფრო ხშირად იგი ისეთ ზმნებთან გვხვდება, რომლებიც მდგომარეობას ან მოძრაობას გამოხატავენ, ან მხედველობასთან, სმენასა და

მეტყველებასთან არიან დაკავშირებული. ზმნის ფორმები უმეტესად წარსული დროისაა, უფრო იშვიათად — აწმყო-მომავლისა.

§ 112. პრედიკატული განსაზღვრების მიმართება ატრიბუტულ განსაზღვრებასა და ვითარების გარემოებასთან. პრედიკატული განსაზღვრება, საზოგადოდ, ორმაგი სინტაქსური ბუნებისაა: ერთდროულად დაკავშირებულია ზმნა-შემასმენელთან და სახელთანაც, რომელსაც იგი განსაზღვრავს ზმნით გამოხატული მოქმედების დროსთან მიმართებით. ამ ორმაგი სინტაქსური ბუნების გამო იგი ხშირად ახასიათებს საგანსაც და საგნის მოქმედების პროცესსაც. ასეთ შემთხვევაში პირველის გამო განსაზღვრებას ეკედლება, ხოლო მეორის გამო ვითარების გარემოებას უახლოვდება. მაგრამ ამ მხრივ ყოველთვის ერთნაირი ვითარება არ არის: პრედიკატულ განსაზღვრებაში ზოგჯერ ერთ-ერთი მომენტი სპარბობს, ზოგჯერ კი ორივე მხარე თითქმის თანაბრად არის წარმოდგენილი. მაგალითად: იგი პ ა ტ ა რ ა დაობლდა, დარჩა უმწეო, ბეჩავი (ვაჟა, 4. 133). პ ა ტ ა რ ა, რომელიც ზედსართავი სახელით გადმოცემული პრედიკატული განსაზღვრებაა, ახლოს დგას ჩვეულებრივს ატრიბუტულ განსაზღვრებასთან. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: ის თ ვ ა ლ ე ბ დ ა ქ ე ტ ი ლ ი, გ ა ყ ვ ი თ ლ ე ბ უ ლ ი და გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი იწ (ლომ., 19). აქ სამი პრედიკატული განსაზღვრებაა, რომელთაგანაც გ ა ყ ვ ი თ ლ ე ბ უ ლ ი უფრო ჭარბად არის წარმოდგენილი განსაზღვრებასთან სიახლოვის მომენტი, ვიდრე ორ დანარჩენში. ასეთი სიახლოვით აიხსნება, რომ ზოგჯერ ძნელდება კიდევ გარკვევა იმისა, თუ რასთან გვაქვს საქმე — ჩვეულებრივს ატრიბუტულ (ან განკერძოებულ) თუ პრედიკატულ განსაზღვრებასთან. მაგ.: ალგეთის დილაც დაროსავით უ ძ ი ლ ო, მ ო ლ უ შ უ ლ ი, ც რ ე მ ლ ი ა ნ ი და შ ფ ო თ ი ა ნ ი გათენდა (ჭავ., 4, 350). აქ ოთხი პრედიკატული განსაზღვრებაა, რომლებიც ძლიერ ჩამოჰგავს ჩვეულებრივს ატრიბუტულ განსაზღვრებას.

ახლა ვნახოთ ასეთი მაგალითი: ჭავარა გ ა კ ვ ი რ ვ ე ბ უ ლ ი და გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი შესჩერებოდა დარეჯანს (ვაჟა, 5, 51). გ ა კ ვ ი რ ვ ე ბ უ ლ ი და გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი — ორივე პრედიკატული განსაზღვრებაა, მაგრამ თუ მათ წინადადებისაგან ინტონაციურად გამოვაცალკევებთ და ამის შესაბამისად წერის დროს მძიმეებით გამოვყოფთ, — მაშინ ზმნასთან გაწყვეტენ კავშირს და განკერძოებული განსაზღვრებები გახდებიან (§ 150); მაგ.: ჭავარა, გ ა კ ვ ი რ ვ ე ბ უ ლ ი და გ ა შ ტ ე რ ე ბ უ ლ ი, შესჩერებოდა დარეჯანს, ასევე, სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქციისაა მიმღობის ფორმა შემდეგ მაგალითებში: „მე, შ ე შ ი ნ ე ბ უ ლ ი, დავბრუნდი შინ“ და „მე შ ე შ ი ნ ე ბ უ ლ ი დავბრუნდი შინ“.

ნიშანი, რომელიც ქვემდებარეს ეკუთვნის, ხშირად ეკუთვნის ზმნა-შემასმენლით გამოხატულ მოქმედებასაც, ე. ი. წარმოდგენს როგორც ქვემდებარის, ისე ქვემდებარის მოქმედების ნიშანსაც. ასეთ შემთხვე-

ვებში პრედიკატული განსაზღვრება ახასიათებს საგანსაც (ქვემდებარეს) და საგნის (ქვემდებარის) მოქმედების პროცესსაც. მაგ.: ყაფლანი გ ა ო ც ე ბ უ ლ ი უცქეროდა თეოს (გვეტ., 82). გ ა ო ც ე ბ უ ლ ი ახასიათებს როგორც ქვემდებარეს (თეოს რომ უცქეროდა, მაშინ იყო ყაფლანი გ ა ო ც ე ბ უ ლ ი), ისე ქვემდებარის მოქმედებასაც (ყაფლანი გ ა ო ც ე ბ ი თ უცქეროდა თეოს). მეორე მომენტი, ე. ი. ვითარების გარემოებასთან სიახლოვე, აქ ისე ძლიერად არის წარმოდგენილი, რომ სახელობითი ბრუნვის ფორმით გადმოცემულ მიმღებობას ვითარების გარემოების კითხვაც კი დაესმის¹: რ ო გ ო რ უცქეროდა ყაფლანი თეოს. ამიტომ შემთხვევითი არ არის, რომ ერთსა და იმავე ზმნასთან ერთ შემთხვევაში პრედიკატული განსაზღვრებაა წინადადებაში, მეორე შემთხვევაში — ვითარების გარემოება: გ ა ო ც ე ბ უ ლ ი შეჰყურებდა კაქკაქი ამ დიდრონ კლდეებს (ვაჟა); როკოები და შურთხებიც გ ა ო ც ე ბ ი თ შეჰყურებდნენ კაქკაქს (ვაჟა).

პრედიკატული განსაზღვრებისა და ვითარების გარემოების ასეთი სიახლოვეთ აიხსნება, რომ ისინი ზოგჯერ ერთი ოდენობის სინტაქსურ ერთეულებდაც კი არიან წარმოდგენილი (§ 148, 1). მაგ.: ის მიდიოდა წყნარად და დაფიქრებულ ი (ყაზ., 2, 355); ... ი ფ რ თ ხ ი წ ი თ და გ ა ჩ უ მ ე ბ უ ლ ნ ი მიდიოდნენ (ყაზ., 2, 305).

მსგავსი ვითარება გვაქვს იშვიათად რთულ თანწყობილ წინადადებაშიც: ვითარების გარემოება და პრედიკატული განსაზღვრება ერთმანეთის ფარდ წევრებად პრიან წარმოდგენილი დასაპირისპირებლად. მაგ.: გლეხები ხ ა რ ხ ა რ ი თ გარბოდნენ, არსენა კი გ ა მ ა ლ ე ბ უ ლ ი მისდევდა... (ჯავ., 4, 489); ხალხი თ ა ვ და კ ი დ ე ბ ი თ, მ ო რ ჩ ი ლ ა დ ისმენდა ამ სიტყვებს, საბა კი და ჩ ო ქ ი ლ ი იდგა... (ვაჟა, 5, 85).

მოუხედავად იმისა, რომ დასახელებულ მაგალითებში პრედიკატული განსაზღვრება ვითარების გარემოებას ერწყმის ან მის ფარდ (ბადალ) წევრად არის წარმოდგენილი, იგი განსხვავებულ მნიშვნელობას მაინც ინარჩუნებს. მაგ., წინადადებაში: ის მიდიოდა წყნარად და დაფიქრებულ ი — ერთმანეთს რომ შევადაროთ წყნარად და დაფიქრებულ ი, განსხვავებას ადვილად შევნიშნავთ: ვითარების გარემოება (წყნარად) ახასიათებს ზმნით გამოხატული მოქმედების პროცესს, პრედიკატული განსაზღვრება (დაფიქრებულ ი) კი ახასიათებს საგანს (და საგნის მოქმედების პროცესსაც). ამიტომ ამ ორი წევრის ერთმანეთთან გათანაბრება, საზოგადოდ, სტილისტიკურად გაუმართლებელია. მაგ., წინადადებაში: შემომფიცე, რომ ისე უ ხ ი ა რ ე ბ ლ ა დ და შე უ ნ-

¹ ი. გ რ ი შ ა შ ე ი ლ ი ერთ-ერთ თავის მოგონებაში წერს: „მაგონდება ერთი სენა „ურთელ აკოსტადან“ — რაბინის საზარელი წველა! დგას ვეროკო და ისმენს რაბინის განაჩენს, მაგრამ როგორ დგას? — თ ა ვ და ხ რ ი ლ ი ხ ა ზ ზ ა მ ა ჩ ე ნ ი ა. — ლ. კ.). იხ. ი. გ რ ი შ ა შ ე ი ლ ი, მოგონების ერთი . ფურცლი, „ლტ. გაზეთი“, 1957, 14 18 (1032).

დობარს მოჰკლავ, როგორც მე ვკვდები! (ჰავ., 315) — უმჯობესია ორივე ვითარების გარემოებად იქნეს წარმოდგენილი (...უზიარებლად და შეუნდობრად) ან პრედიკატულ განსაზღვრებად (უზიარებელს და შეუნდობარს) და წინადადება ისე გაიმართოს. სხვა ადგილას და-თი შეერთებული სიტყვები ერთსა და იმავე ბრუნვაშია (ერთგან -- პრედიკატულ განსაზღვრებად, მეორეგან -- ვითარების გარემოებად): უზიარებელი და მოუნანიებელი მივდივარ სააქოლამში (ჰავ., 315); — პეპია რასა იქს? — მოკვდა — ესე უზიარებლად და მოუნანიებლად, როგორც მე? (ჰავ., 319).

პრედიკატული განსაზღვრება, როგორც ვიცით, უმეტესად სახელობითში დგას და მნიშვნელობით რამდენადმე უახლოვდება ვითარების გარემოებას. ამის გამო ზოგჯერ (თუმცა იშვიათად) იგი შეიძლება შეგვხვდეს სახელობითში მაშინაც, როცა სხვა ბრუნვა (მოთხრობითი ან მიცემითი) არის მოსალოდნელი.

— რაცალები? — იკითხა იმან და გაშტერებულ იდაუწყო ყურება (ყაზ.): ხვარამუხს თავჩაქინდრულ იეძინა (გვეტ., 25); ფეხშიშველი მოიარა გელათი და მოწამეთა (ლორთქ., 2, 118); უნდა იყოს: ... გაშტერებულმა (ან: გაშტერებით) დაუწყო ყურებდა. თავჩაქინდრულს ეძინა, ფეხშიშველმა მოიარა.

პრედიკატული განსაზღვრება უნდა გარჩეულ იქნეს შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილისაგან. შედგენილ შემასმენელში, როგორც ვიცით, ზმნა მეშველია, ე. ი. არაა დამოუკიდებელი, და სახელადი ნაწილის გარეშე შემასმენელს ვერ გამოხატავს. პრედიკატულ განსაზღვრებასთან ზმნა დამოუკიდებელია, ე. ი. შემასმენელია. შევუპირისპიროთ ერთმანეთს შემდეგი წინადადებები: „ჰაბუკი გარინდებულ იყო“ და „ჰაბუკი გარინდებულ იქდა“ (გვეტ., 199). გარინდებულ იყო შედგენილი შემასმენელია, მაშასადამე, გარინდებულ იქ სახელადი ნაწილია, იყო — მეშველი ზმნა. მეორე წინადადებაში გარინდებულ პრედიკატული განსაზღვრებაა, იქდა — მარტივი შემასმენელი.

მიმღეობის სადავო ფორმები, როგორც ზემოთაც გარკვევით აღინიშნა, ორმაგი სინტაქსური ბუნებისაა. მაგრამ ამის გამო იმის მტკიცება, რომ ასეთი ფორმები ხან პრედიკატულ განსაზღვრებად ჩავთვალოთ და ხან ვითარების გარემოებად, ჩვენი აზრით, არ არის სწორი. მაგალითად, ქვემოთ დაყოფით დაბეჭდილი სიტყვები — ყველა პრედიკატული განსაზღვრებაა და არა ვითარების გარემოება: გოგია კიდევ დიდხანს იქდა ჩაფიქრებულ ი (გ. შატბ.); ბულბული გაჩუმებულ ი და გამტკნარებულ ი იქდა (ვაჟა); ანუსი გაფითრებულ ი იქდა (გვეტ.); დედაჩემი მკვდარი ივით გაყვითლებულ ი იქდა (ლომ.); ბონდო იქდა კუშტი და შუბლშეკრული (დ. შენგ.).

სიმართლეს, ჩვენი აზრით, არც ის შეეფერება, თითქოს პრედიკატული განსაზღვრება ძირითადად სახელებით გადმოიციმოდეს და არა მიმღევეთ!

§ 118. პრედიკატული განსაზღვრების ადგილი წინადადებაში. პრედიკატული განსაზღვრება ჩვეულებრივ უშუალოდ უსწრებს ზმნა-შემასმენელს ან მოსდევს მას. იგი უმეტესად შემასმენლის წინ დგას, ბოლო მომღევენო შედარებით იშვიათად იხმარება.

ა) პრედიკატული განსაზღვრება უსწრებს ზმნა-შემასმენელს: გოგრა დაღვრემილი გამოიციქრება (ვაჟა, 5, 218); გოგრა გაბღენძილი წავიდა (ვაჟა, 5, 220); ლუარსაბი გაშტერებულ იდგა... (ვაჟა, 353); ლევანი გაყუჩებულ იქდა (კლდ., 1, 273).

დასახელებულ მაგალითებში პრედიკატული განსაზღვრება მოსდევს სახლერულ წვერს — ქვემღებარეს, მაგრამ ზოგჯერ შემასმენელი საზღვრული წვერის წინ არის წამოწეული და პრედიკატული განსაზღვრება დაშორებულა მისგან. მაგ.: გაოცებულნი გამოვიდნენ სახლიდან ვაჟრები (წერ., 1, 302). პირმოკუმული იქდა ბებერი (ვაჟა, 5, 343).

ბ) პრედიკატული განსაზღვრება მოსდევს ზმნა-შემასმენელს: ოქროპირი დიდხანს იქდა გარინდებულნი (გვეტ., 155); ონოფრედგა გულხელდაკრეფილი (ყაზ., 2, 479).

პრედიკატული განსაზღვრება და ზმნა-შემასმენელი ზოგჯერ გათიშულია ერთმანეთისაგან ამა თუ იმ სიტყვითა თუ სიტყვებით: დიდხანს იდგა დათო კედელზე მიყუდებულნი (ევედ., 3, 234); იქვე იდგა ისიც დონაჭშემოყრილი (ვაჟა, 6, 299); მისძახოდი ჩხიკეებს გახარებულნი (ვაჟა, 6, 316); დიდხანს ვიდექით ჩვენ ასე გაშტერებულნი (ლომ., 22).

თუ ზმნას ორი არაერთგვარი პრედიკატული განსაზღვრება ახლავს, ერთი უსწრებს მას, მეორე კი მოსდევს: [ოთარაანთ ქვრივი] ცოტას ხანს ეგრე ხელდაბჯენილი იდგა გარინდებულნი (ვაჟა, 471).

პრედიკატული განსაზღვრება დამოუკიდებელი წარმომავლობისა ჩანს. იგი თითქოს შედგენილი შემასმენლის შეკუმშული სახეა, სახელადი ნაწილი უმეშველზმნოდ (მდრ. „ოქროპირი თავდახრილი უსენენდა თეოფილეს“ და „ოქროპირი თავდახრილი იყო და უსმენდა თეოფილეს“). იგი არ არის წარმომდგარი განკერძოებული თუ განმარტოებული განსაზღვრებისაგან, მით უმეტეს ზმნიზედისაგან. არც ის არის დამაჭერებელი, თითქოს აღნიშნული მნიშვნელობის ფორმები

1 ნ. ბასილია, პრედიკატული განსაზღვრების შესახებ ახალ ქართულში: ა. შ. გორკის სახელობის სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, XVIII—XIX, გვ. 260; 263.

ატრიბუტული განსაზღვრებისაგან იყოს მიღებული მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშვის ან რიგის შეცვლის გზით.

V. ბრუნვათა ფუნქციები

§ 114. წინასწარი შენიშვნები. სიტყვათა შეკავშირებისათვის ქართულში. როგორც აფიქსებიან ენაში, დიდი მნიშვნელობა აქვს ბრუნვის კატეგორიას: ამ კატეგორიის საშუალებით მყარდება სინტაქსური კავშირი სახელისა სახელთან და ზმნასთან...

სხვადასხვა ბრუნვას სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქცია აქვს. ზოგ ბრუნვას ერთი ფუნქცია აქვს, ზოგს — რამდენიმე. ამასთანავე, ერთი და იგივე ფუნქცია შეიძლება სხვადასხვა ბრუნვამაც გამოხატოს. მაგ.: ბ ა ვ შ ე ი სახელობითი ბრუნვის ფორმაა, რომელიც ქვემდებარეა წინადადებაში „ბ ა ვ შ ე ი ხატავს“, მაგრამ იგივე ბ ა ვ შ ე ი პირდაპირი დამატებაა, როცა ვამბობთ „ბ ა ვ შ ე ი იხატა“. მაშასადამე, ფორმა ერთია, ფუნქცია — სხვადასხვა. ერთი და იმავე სიტყვის სახელობითი ბრუნვის ფორმა სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქციისა აღმოჩნდა, რაც განსაზღვრა იმან, თუ ზმნის რა ფორმასთან არის შეწყობილი ამ სახით. ახლა ავიღოთ ასეთი მაგალითი: „ცოლ-შვილით ჩამოვიდა“ და „ცოლშვილიანად ჩამოვიდა“. ცოლ-შვილით მოქმედებითი ბრუნვის ფორმაა, ცოლშვილიანად — ვითარებითისა, მაგრამ ფუნქციის მიხედვით ერთნაირია: ორივე თანაობის უბრალო დამატებას გამოხატავს.

ბრუნვათა ფუნქციები ახალ ქართულში ჯერ კიდევ არაა სათანადო სიღრმითა და სისრულით შესწავლილი. წინამდებარე წიგნში ამა თუ იმ წევრის განხილვასთან დაკავშირებით გზადაგზა ნაჩვენებია, თუ რო-

1 ძველ ქართულში ბრუნვათა ფუნქციებს ეხება რამდენიმე შრომა, რომელთაგანაც ზოგი საეციალურად ეძღვნება ამა თუ იმ ბრუნვის ფუნქციას ან აღნუსხვას, ზოგჯერ სხვა საკითხებთან დაკავშირებით. ამ შრომებში აღსანიშნავია: არს. ჩ ი ქ ბ ა ვ ა, ც მართულებითი (გარდაქცევილი) ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის; ქეთ. შ ი ქ ე ლ ა ძ ე, მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ქართულში; არს. შ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში; თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში; ე. ბ ა ბ უ ნ ა შ ვ ი ლ ი, მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში; ქ. ძ ო წ ე ნ ი ძ ე, -გან თანდებულებითი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში; ა. კ ბ ი რ ი ა, სახელობითისა და მოთხრობითის ფუნქციები ძველ ქართულში და სხვ. ბრუნვათა ფუნქციები აღნუსხულია და-ერთად თავმოყრილი ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი ს წიგნში: სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში. დასახელებულ შრომებში მეტ-ნაკლებად ახალი ქართულის ბრუნვათა ფუნქციები ზედამე არის საუბარი. ბრუნვათა ფუნქციები ახალ ქართულში ცალ-ცალკე არის წარმოდგენილი ბ. ტ. რ უ ღ ე ნ კ ო ს გრამატიკაში (Грамматика грузинского языка, 1940, გვ. 75—83). ბრუნვათა ფუნქციები საქმოდ სრულად არის აღნუსხული ია-კეულ წევრთა გადმოცემასთან დაკავშირებით ა. შ ა ნ ი ძ ი ს „ქართული ენის გრამატიკაში“ (ნაწ. II, 1948).

მელი წვერი რა და რა ბრუნვის ფორმით გადმოიციემა. ამიტომ აქ ჩვენ ბრუნვათა ძირითადი ფუნქციების ჩამოთვლით დავეკმაყოფილდებით.

§ 115. სახელობითი ბრუნვის ფუნქციები. სახელობითი ბრუნვის ფორმით გადმოიციემა:

1. ქვემდებარე გარდაუვალი ზმნის სამივე სერიის და გარდამავალი ზმნის პირველი სერიის ფორმებთან: გ უ ღ ა მ ა ყ რ ე ლ ე ბ ი მთაში მოდიოდნენ (ყაზ., 2, 438); ე ტ ლ ი კ ლ უ ბ თ ა ნ გაჩერდა (გვეტ., 316); მ თ ვ ა რ ე მ თ ის წვერს ამოეფარა (მიხ. მრევლ., 539); მთვარეს ღ რ უ ბ ე ლ ი მიჰფარებოდა (დ. შენგ., 64); ხ ე ე ბ ი განაგრძობდნენ თათბირს (ვაჟა, 6, 142).

2. პირდაპირი დამატება გარდამავალი ზმნის მეორე და მესამე სერიის ფორმებთან: მეურმემ უ რ ე მ ი გააჩერა (ვედ., 3, 125); სიცოცხლის მომცემს შუეს ათასფერად აეყვავებინა დ ე ღ ა მ ი წ ა (რაზ., 1).

პირდაპირი დამატება სახელობითშია ზოგიერთი ზმნის აირველი სერიის ფორმებთანაც: ზ ა მ თ ა რ ი ვ ა რ ი ა ნ შ ი მეტად ცივი იცის (გოგ., 59); ეს ყველამ კარგად უწყის (ვაჟა).

3. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი: დილა მ შ ვ ე ნ ი ე რ ი, ყ უ ზ ი და თ ბ ი ლ ი ი ყო (ყაზ., 2, 190); ვახშობა გად ა ნ უ ლ ი ი ქ ნ ე ბ ლ ა (რაზ., 78).

4. დროის გარემოება: ო რ ი წ ე ლ ი წ ა დ ი ვ ი ყ ა ვ ი მ ე ბ ა ლ ე დ (ვაჟა, 5, 139); მთელი დღე გასტანა მკაცრმა ბრძოლამ (გვეტ., 430).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: უპირატესობა მიცემითში დასმას ეძლევა (§ 76).

5. ვითარების გარემოება (თანდებულიანი): ხალხი ფ უ ტ კ ა რ ი ვ ი თ ი რ ე ო ღ ა (გვეტ., 125); წამოხტა კ ა ყ ო ლ ო მ ი ვ ი თ ზ ე ზ ე (კავ., 149).

§ 116. მოთხრობითი ბრუნვის ფუნქცია. მოთხრობითი ბრუნვა გამოხატავს ქვემდებარეს გარდამავალი ზმნის მეორე სერიის ფორმებთან: შეშინებულმა ბ ა ვ შ ვ მ ა ს ი მ ლ ე რ ა შეწყვიტა (გვეტ., 12); შ ი მ შ ი ლ მ ა ბ ა ხ ა ლ ე ბ ი ძ ა ლ ი ა ნ შეაწუხა (რაზ., 388).

მოთხრობითში დგას ქვემდებარე ი ც ი ს და უ წ ყ ი ს ზ მ ნ ა თ ა აწმყოს წრის ფორმებთან: პ ა პ ა მ ა ნ დ ა ზ ე ბ ი თ ლ ა პ ა რ ა კ ი ი ც ი ს (ვაჟა, 6, 69); ეს ყ ვ ე ლ ა მ კ ა რ გ ა დ უ წ ყ ი ს (ვაჟა).

მოთხრობითი ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი ზოგიერთი გამოთქმა, რომელიც ფიცილის ფორმულად არის ქცეული და შორის-დებულთა რიგებში დგას: ჩ ე მ მ ა მ ზ ე მ, მ ა მ ა - შ ვ ი ლ ო ბ ა მ, დ ა ძ მ ო ბ ა მ და მისთ. დ ე ღ ა შ ვ ი ლ ო ბ ა მ, ბევრს არ გთხოვ: შენს მი-წას მიმბარეო... (წერ.). ასეთი ფორმები გარდამავალი ზმნის ქვემდებარისაგან მომდინარეობენ.

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე ქ ა რ თ უ ლ ი გ რ ა მ ა ტ ი კ ი ს სა ფუნქციები, გვ. 647.

§ 117. მიცემითი ბრუნვის ფუნქციები. მიცემითი ბრუნვა, როგორც ვიცით, უთანდებულოა, ან თანდებულიანი. ამ ბრუნვის ფუნქცია მრავალფეროვანია.

უთანდებულო მიცემითი გამოხატავს:

1. ქვემდებარეს:

ა) გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმებთან: შეხურებულს გულს სისხლის მოძრაობა აეჩქარებინა (ყაზ., 2, 294); მინდორში ბალღებს ენახათ გაწიწკნილი ბუ (რაზ., 257).

ბ) გარდამავალ ზმნათა წყებაში ჩამდგარი ზოგიერთი გარდაუვალი ზმნის პირველი სერიის ფორმებთან: წიწილის თეთრი ბუმბული ველად გაჰქონდა ნიავსა (ვაჟა); გლეხს ურმით თივა მიჰქონდა (გოგ.); დედას ბავშვი სკოლაში მიჰყავს.

2. პირდაპირ დამატებას გარდამავალი ზმნის პირველი სერიის ფორმებთან: განთიადი ნელა შლიდა ფრთებს (ქიაჩ., 3, 416); გაზაფხულზე დაწყებულ საქმეს ზაფხული გვირგვინს დაადგამს (ვაჟა, 5, 198).

3. ირიბ დამატებას:

ა) გარდაუვალი ზმნის სამივე სერიის ფორმებთან: ნოდარი ტყეს უახლოვდებოდა (გვეტ., 432); ღამე გამოეთხოვა ქვეყანას (ვაჟ., 439); მასპინძელს ღვინო მოჰკიდებოდა (ჯაფ., 136).

ბ) გარდამავალი ზმნის პირველი და მეორე სერიის ფორმებთან: თვალეზაბარწყინებული მარო ალტაცებით უჩვენებდა კაჰკაჰს დამძებსა (რაზ., 318); დედაბერმა ორჯერ გადასცა ლილეის ლაშას საიდუმლო წერილი (გრ. აბ., 264).

4. უბრალო დამატებას ვნებითი გვარის მიმღეობასთან (იშვიათად ზმნის პირიან ფორმასთანაც): მაღალი წოდება შიშითა და ბოღმით გაჰყურებდა მომავალს, რადგან მემკვიდრეობით უსაქმობას შეეცვისებულს და უზრუნველობას შესისხლხორცებულს საკუთარი ძალა ვერ წაემძღვარებინა წინ ამ ახალ გზაზე ცხოვრებისა... (ბარნ., 3, 48).

5. რთული შემასმენლის სახელად ნაწილს: ის გარემოება, რომ ყური მოეკრათ ამ ამბისათვის, ჩემთვის უკვე საინტერესოს ხდიდა მათთან საუბარს (ს. კლდ., 43); ეს უფრო უხიფათოს გახდიდა ზნას (გვეტ., 458).

6. ადგილის გარემოებას: ...იმ საღამოს სტეფანშმინდას, ამოვედი (ვაჟ., 255); აფრინდა ქორი, აფრინდა, არაგვი ჩაინადირა, მცხეთას დაეცა დედალსა, ავქალას მტვერი აღინა (ხალხ.).

7. დროის გარემოებას: ნავახშმევს ირაკლიმ სტუმარი თავის ოთახში წაიყვანა (გვეტ., 91); თეიმურაზი მთელ ზაფხულს გარინდული დადიოდა (ვაჟ., 2, 248).

შენიშვნა: ადგილისა და დროის გარემოებას გადმოსცემს ნათესაობით-მიცემითის რთული ფორმა, რომელიც საზღვრულის ჩავარდნიდან არის წარმომდგარი (§§ 70; 76): ქალი მეზობლისას ყოფილიყო (ბარნ., 2, 272); განაიადისას გააბა მამალმა ყვილი! (ვაჟა, 6, 201).

თანდებულიანი მიცემითით გადმოიცემა:

1. სხვადასხვა მნიშვნელობის უბრალო დამატება: ყვავილი მუდამ-ჯამს სიციცხლეზე საუბრობდნენ (ვაჟა, 6, 39); მხოლოდ ნიავე ტყისა მოლხენით ტყეში ფოთლებთან ლაზღანდარობდა (ვაჟ., 147); [დედაჩემს] ცნობის მოყვარეობასთან შრომისმოყვარეობაც შეთვისებული ჰქონდა (წერ., 1, 18); ირმებთან ერთად ისიც დანავარდობდა (ვაჟა, 5, 267).

2. ადგილის გარემოება: ეტლი კლუბთან გაჩერდა (გვეტ., 361); თრთის და კანკალებს ცაზე ვარსკვლავი (ტაბ.); ტყეში ერთი მუხა იდგა (ვაჟა, 5, 194); ორზღვას შუა ძველის-ძველად საომარი ყოლელი (ტაბ.); მორჩენის გზაზე დამდგარი მეომრები კარვებს შორის მიმოდინდნენ (გვეტ., 486).

3. დროის გარემოება: ალიონზე ცა მოიწმინდა (გვეტ., 406); ასი წლის ბებერმა იანვარში მარწყვი მოინდომაო (ანდ.).

4. ვითარების გარემოება: ...სანთლების შუქზე ექვსი ხანჯალი ექვს მოკლე ელვასავით დატრიალდა (ვაჟ., 4, 494); ყალიონი ძალზედ გამოაბოლა (ვაჟ., 452).

შენიშვნა: მიცემითში შეიძლება იდგეს ფიცილის ფორმულა, რომელსაც შორისდებულის მნიშვნელობა აქვს: ერთს გვითხავ, დედა-შვილობას, მითხარ პასუხი ამისა (ვაჟა, 3, 168). ასეთი გამოთქმები დამატება-ობიექტებისაგან ჩანს წარმომდგარი.

§ 118. ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციები. ნათესაობით ბრუნვაში შეიძლება იდგეს მხოლოდ წინადადების არამთავარი წევრი. ამათუ იმ წევრის გადმოსაცემად ამ ბრუნვის ფორმას ხშირად დაერთვის თანდებული (ყენ, თვის, გან, მიერ, ებრ) ან ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით.

უთანდებულო ნათესაობითი გამოხატავს:

1. უბრალო დამატებას რამდენიმე ზმნის პირიან ფორმასთან: ...ეშინოდათ იმის გესლიანი სიტყვისა (ბარნ., 1, 157); საწყალ დედაკაცს რცხვენოდა მეზობლებისა (ბარნ., 1, 149); ძალიან ეხათრებოდა დედაკაცისა ქმარ-შვილს (ბარნ., 2, 298);

2. სხვადასხვა მნიშვნელობის უბრალო დამატებას სახელზმნასთან (ქვემდებარისებრს, პირდაპირისებრს): დედა ნიბლია მოუსვენრად ელოდა ამხანაგის დაბრუნებას (რაზ., 7); დედაჩემი ვახშმის მზადებას შეუდგა (ვაჟა, 5, 68).

3. სუბსტანტიურ განსაზღვრებას (რომელიც აღნიშნავს მასალას, კუთვნილებას, დანიშნულებას); ვერცხლის ბადიით შარბათი და-
ალევიენს... (ბარნ., 1, 167); მთის კალთებს გარს შემოეზღუდათ
მოზრდილი ვაკე (ბარნ., 1, 13).

4. გარეგნულად ნათესაობითის ფორმა აქვს ზოგჯერ შედგენილი
შემასმენლის სახელად ნაწილს (§ 32): შენ სამის წლისა იქნე-
ბოდი (ვაე, 354); ვასო კარგი გულისაა (ვაეა, 5, 29); შენ რამ-
დენი წლისა იქნები? (ვაეა, 5, 264); იანვრის მიწურულში თერ-
მეტი წლისა გახდა ბიძინა (ჯაფ., 79).

თანდებუიანი ნათესაობითთ გადმოიცემა:

1. სხვადასხვა მნიშვნელობის უბრალო დამატება: არწივისა-
გან შეშინებული წეროები სულ დაბლა და დაბლა ეშვებოდნენ (რაზ.,
254); თაღულას მიერ მოტანილმა ახალმა ცნობამ საერთო გამო-
ცობლება შეიტანა ქალებში (ჯაფ., 154); მზეს პირი მოეკრა მთების
წვერებისათვის (რაზ.); კოდებს, სადღეებლებს, კასრებს სულ
ცაცხვისაგან აკეთებენ (რაზ., 149).

2. ადგილის გარემოება: იხეების გუნდმა გადაიჭროლა ზღვის-
კენ (გამს., 1, 325); იის გარშემო ბევრი ყვავილი და ბალახი-
ყო ამოსული (იქვე, 1); მონადირემ ირმის გასწვრივ შენიშნა
მიმავალი ვეფხვი (ვაეა, 6, 134); ვასოს დედ-მამას სახლის წინ
მშვენიერი ბაღი ჰქონდათ (გოგ., 89).

3. დროის გარემოება: გაღვიძებისთანავე ირგვლივ გა-
ცეცებით მიმოიხედა (გვეტ., 403): "ორი კვირის შემდეგ ში-
შია დაბრუნდა ხევსურეთში (ვაეა, 6, 477); მშვენიერი სანახაია მოწ-
მენდილი ცაგანთიადის წინ (გოგ., 248).

4. ვითარების გარემოება: ყველანი ჩვეულებისამებრ
ოხუნჯობდნენ, იცინოდნენ და მხიარულობდნენ (ყაზ., 2, 387); ფრა-
ალოსაებრ ჩამოთლილი აქვს იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის
ზღუდე (ვაე., 185).

5. გიზების გარემოება: ისინი სიშორის გამოვერ მიდიოდ-
ნენ პაპასთან სამასლაათოდ (ვაეა, 5, 21); სიცივისაგან ყვაიცი-
კი ველარ აღებდა პირს, რომ დაეჩხავლა (ეგდ., 3, 204).

6. მიზნის გარემოება: მამალი ნიბლია ჩვეულებისამებრ მინ-
დორში დაფრინავდა საკმლისათვის (რაზ., 7); წერილი ფრთოს-
ნები სოფელში იყრიდნენ თავს საზრდოს გულისათვის
(იქვე, 179).

§ 119. მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციები. უთანდებულო მოქმე-
დებითი ბრუნვის ფორმით შეიძლება გადმოიცეს:

1. უბრალო დამატება (საკურკლისა და თანაობისა): ზოგან არწივს.
ხაფანგით იჭერენ (გოგ., 149); აგერ ჩემი პატრონი მობრძანდე-

ბ. თავის ცოლ-შვილით ბაღის დასათვალიერებლად (ვაჟა, 6, 45).

2. ადგილის გარემოება (სხვადასხვა მნიშვნელობისა): ტყვეობით დაბრუნებული ძმებში ყოფნითა სტკებბოდა (ვაჟა); მზე დასავლეთით მთებს ეფარებოდა (ლომ., 413); ა. ბარამ! მაგრამ ახლა იქით გაიხედე, ჩრდილოეთით (დად., 315).

3. დროის გარემოება (სხვადასხვა მნიშვნელობისა): დილით ძროხაში მგზავნიდნენ, სადამოს — ღორისკენაო (ხალხ.); [სოსანა] პატარაობითვე ამ უბანში იზრდებოდა ცალხელაანთ მართასას (ბარნ., 1, 144); ზაფხულობით უფრო შესაბრაღისია ხმელი წიფელი (ვაჟა).

4. ვითარების გარემოება: შალვა მოწიწებით, გაფაციცებით ყურს უგდებდა მამას (ვაჟა, 5, 159); ჯიხვს სისხლი თქრაღალით გასდიოდა (რაზ., 200); ...თითო-ოროღა წვეთობით ნამს ვასხურებ (ვაჟა, 5, 237).

5. მიზეზის გარემოება: მელიამ სიმწვავეით კინაღამ დაიყვირა (რაზ.); [სვაგი] სიმამღრით ძლივღღა ქშინაღდა (ვაჟა, 6, 3); თავგეს შიშით თვალთ დაუბნელღა (რაზ., 365).

შენიშვნა 1. უთანღებუღო მოქმეღებითი მონაწიღეობას იღებს პარონომაზიულ კონსტრუქციაში (§ 65): კითხვით კარგად ვკითხუღობღი (წერ., 1, 44); ვცხოვრობ ცხოვრებით ტბიღითა (ვაჟა); მოწონებით ბევრი მოსწონღა ზურაბს (ბარნ., 2, 89).

შენიშვნა 2. უთანღებუღო მოქმეღებითი ზოგჯერ კავშირის როღს ასრუღებს დანართთან (§ 151): ეს ობიექტი, წარმოშობით ირიბი, თავის აღღაგას რჩება სხვა ობიექტის შევეანის შემღღეგაც (ა. შ. 347).

თანღებუღიანი მოქმეღებითით გამოიხატება:

1. უბრაღო დამატება (თანაობისა): [შაღვას] ანკესი ძუითუღრთ ნინიამ გაუღართა (ვაჟა, 5, 162); [სარღიონი] ფქვიღიანი ტომრთუღრთ ჩავარღა ხრამში (ჯაფ., 6).

2. ადგიღის გარემოება (რომელიც აღნიშნავს დასაწყის პუნქტს სივრცეში): ფოთღებღდან წკაპწკაპით ჩამოღიოღა ცვარი წვიმიღსა (ვაჟა, 6, 138); მიწიღდან ბაღაბი იწვერებოღა (გვეტ., 490).

3. დროის გარემოება (რომელიც უჩვენებს მოქმეღების დასაწყისს. დროში): თეოფიღ სიყრმიღანეე გარჯაში იყო (გვეტ., 107); მზაღო დიღიღდანეე ფერმიხღდიღი იჯღა... (ყაზ., 1, 51).

§ 120. ვითარებითი ბრუნვის ფუნქციები. უთანღებუღო ვითარებითი ბრუნვის ფორმით გაღმოიციემა:

1. უბრაღო დამატება (ვითარებისა და თანაობისა): ჩარქეპა ნახეუღართუღნგად იქციევა, ნახევარი თუნგი — თუნგადღა (რაზ., 360);

...აგერ ესტატეც გამოჩნდა თავის სტუმრებთანად (ვაჟა, 6, 172).

2. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი: დილაზე ავადმყოფი უარესად შეიქმნა (კლდ., 1, 210); ფშველი კარახელი... ავად არის... (ვაჟა, 6, 394); დარჩა ქვრივად საწყალი ლუარსაბი (ვაჟ., 387).

3. ადგილის გარემოება: ასე მიდიოდა ქვეყნად ცხოვრება... (რაზ., 207); მინდვრად თოვლი აღარ იდო (რაზ., 212).

4. დროის გარემოება: ძველად ძველის-ძველად, როგორც ყველამ ვიცით, კაცობრიობა განადირებული ცხოვრობდა (ვაჟა, 5, 33).

5. ვითარების გარემოება: ხეხილი წითლად, ყვითლად, თეთრად ჰყვოდა (ვაჟა, 6, 91); არჯალა მდუმარედ იჭდა (ვაჟა, 5, 172); იქ ჩგუფად ისხდნენ ბუზები (ვაჟ., 330).

6. მიზნის გარემოება: [მამალმა] მტრების გასაგულისებლად, გასაჯავრებლად სამჯერ ზედიზედ დაიყივლა (ვაჟა, 6, 212); ნოდარმა ორი მებრძოლი გაგზავნა დასაზვერად (გვეტ., 454); ერთ დღეს გოგრა სანადიროდ გავიდა (ვაჟა, 5, 219).

შენიშვნა: არსებითი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა კავშირის როლს ასრულებს დანართთან (§ 151): დურმიშხანი, გვაზად წამალაძე, იმერელი იყო (ჭონქ.); ლაშას დარჩა ერთი მცირეწლოვანი ვაჟი, სახელად დავითი... (გოგ., 300).

თანდებულიანი ვითარებითი გამოხატავს:

1. ადგილის გარემოებას (ე. ი. მიწევის პუნქტს სივრცეში): კესო... ზმა-ამოუღებლივ მიჰყვა მიცვალებულს სასაფლაომდე (ვაჟ., 464); ქუთაისამდის ორი დღის სავალი იყო (წერ.).

2. დროის გარემოებას (მიწევის პუნქტს დროში): მამა-შვილის ჩურჩულმა მამლის ყვირლამდე გასტანა (ვაჟ.); იმათი ბრძოლა დილიდან საღამომდე გაგრძელდა (ვაჟა).

3. განსაზღვრებას (რაოდენობითი რიცხვითი სახელისაგან): თითო პეპელამ ხუთასამდე კვერცი დასდვა (გოგ., 205); ოცდაათამდე კაცი წავიდა დათვზე (ვაჟა).

4. შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს: [ბასკები] რიცხვით ერთ მილიონამდე არიან (ვაჟ., 3, 226).

§ 121. წოდებითი ბრუნვის ფუნქცია. წოდებით ბრუნვას ერთადერთი ფუნქცია აქვს: იგი გამოხატავს მიმართვას მე-2 პირად წარმოდგენილი საგნისადმი (§ 155). ასეთი ფორმა წინადადების წევრად არ არის მიჩნეული, მაგრამ მას შეიძლება ახლდეს მიმყოლი სიტყვა (სიტყვები) არამთავარი წევრების სახით: აი, ძმავო, ეს წიგნი არის ქართველების გულის საუნჯე (ვაჟ., 283); რა მშვენიერი რამ ხარ, დე-

ლის რიერაჟო რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის ცვრით პირდაბანილო ქვეყანავე! (იქვე, 257).

ბრუნვათა ფუნქციების განხილვასთან დაკავშირებით ზემოთ არაფერია თქმული ატრიბუტული და პრედიკატული განსაზღვრების შესახებ: პირველი იმ ბრუნვაში დგას (ან ივარაუდება), რომელშიაც საზღვრული წევრია, ე. ი. ყველა ბრუნვაში შეიძლება იდგეს. პრედიკატული განსაზღვრება ქვემდებარეს ან დამატება-ობიექტს (პირდაპირსა და ირიბს) განსაზღვრავს ზმნით გამოხატული მოქმედების დროსთან მიმართებით და იმ ბრუნვაში დგას, რომელშიაც დასახელებული წევრები.

VI. მარტივი წინადადების ტიპები

§122. მარტივი წინადადება მთავარ წევრთა შედგენილობის მიხედვით. ინდოევროპულ ენებში, როგორც ცნობილია, წინადადების მოაჯარი წევრი ორია: ქვემდებარე და შემასმენელი. მარტივი წინადადება ამ ენებში ან ორივე მთავარ წევრს შეიცავს, ან ერთს. ამის შესაბამისად მარტივი წინადადება ორგვარია: ერთშემადგენლიანი და ორშემადგენლიანი.

ქართულში, როგორც ვიცით, მთავარი წევრებია არა მარტო ქვემდებარე და შემასმენელი, არამედ დამატება-ობიექტებიც (პირდაპირი და ირიბი). ამის გამო ქართული მარტივი წინადადება მთავარ წევრთა შედგენილობის მიხედვით არსებითად განსხვავდება ინდოევროპულ ენათა მარტივი წინადადების შედგენილობისაგან. მაგრამ. მოუხდავად ამისა, ჩვეულებრივ ქართულშიც მარტივი წინადადების ორ ტიპს გამოყოფენ: ერთშემადგენლიანსა და ორშემადგენლიანს: ამოსავალია ქვემდებარე და შემასმენელი. ხოლო დამატება-ობიექტებს არ ეწევა ანგარიში. მაშასადამე, ქართული მარტივი წინადადება სტრუქტურულად გათანაბრებულია ინდოევროპულ ენათა მარტივ წინადადებასთან, რაც, ჩვენი აზრით, არ არის მართებული: წინადადების მთავარ წევრთა შედგენილობის მიხედვით მარტივი წინადადების ტიპების გამოყოფისას არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ დამატება-ობიექტებს.

ქართული მარტივი წინადადება მთავარ წევრთა შედგენილობის მიხედვით შეიძლება იყოს: ერთშემადგენლიანი, ორშემადგენლიანი, სამშემადგენლიანი და ოთხშემადგენლიანი.

ერთშემადგენლიანია მარტივი წინადადება, რომელშიც ერთი მთავარი წევრია: ქოხში საკმაოდ ჩამოხელოდა (ყაზ.); საშინლად ცხელოდა (ვაჟა); ღამით ცოტაოდნად წამოეწვიმა (ჭაფ., 111).

სამსავე წინადადებაში ერთი მთავარი წევრია — შემასმენელი, ხო-

ლო სხვა მთავარი წევრი არ არის და არც იგულისხმება. პირველი და მეორე წინადადება ორშემადგენლიანი წინადადებისაგან არის წარმოდგარა, მესამე კი — სამშემადგენლიანისაგან.

ორშემადგენლიანია მარტივი წინადადება, რომელშიაც შემასმენელი ერთპირიანი ზმნით არის გადმოცემული: ქარი გრიალე-ბდა (რაზ.); მთიდან ბარად მომდინარი არ წივი მის [ხელი წიფლის] კენწეროზე ისვენებდა (ვაჟა, 5, 87). ორივე წინადადებაში ორ-ორი მთავარი წევრია: ქვემდებარე და შემასმენელი. ესენია ჩვეულებრივ ორშემადგენლიანი წინადადების ნაწილები. გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როდესაც ორშემადგენლიანი წინადადების ნაწილებს შემასმენელი და ერთ-ერთი დამატება (პირდაპირი ან ირიბი) წარმოადგენს: ღამე რთვილს აგდებს (ვაჟა, 6, 236); მატარებელს მცხეთაში დაათენდა (გვეტ., 67). ორივე წინადადება ორშემადგენლიანია, მაგრამ მათ შორის განსხვავებაა: პირველი შეიცავს შემასმენელსა და პირდაპირ დამატებას, მეორე კი — შემასმენელსა და ირიბ დამატებას. ორივე წინადადება უქვემდებაროა და წარმოდგარა სამშემადგენლიანი წინადადებისაგან.

სამშემადგენლიანია მარტივი წინადადება, რომელშიაც შემასმენელი ორპირიანი ზმნით არის გადმოცემული: ოთახში დასადგურებულ სრჩუმეს ხანდახან ქვემეხების გრუხუნე არღვევდა (გვეტ., 434); ამ კლდესაც ხავერდით მწვანე ხავსი გადაჰკვრია (ვაჟა, 5, 86).

პირველ წინადადებაში ზმნა გარდამავალია, მეორეში — გარდაუვალი. ამის შესაბამისად პირველი წინადადების მთავარი წევრებია შემასმენელი, ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება, ხოლო მეორისა — შემასმენელი, ქვემდებარე და ირიბი დამატება.

სამშემადგენლიანი წინადადება შეიძლება მივიღოთ ოთხშემადგენლიანისაგან პირის დაკარგვის შედეგად: ზამთარში ფანჯრის მიწებს შიგნიდან ოფლს დაასხამს ხოლმე (გოგ.). ამ წინადადებაში სამი მთავარი წევრია: შემასმენელი, ირიბი დამატება (მინებს) და პირდაპირი დამატება (ოფლს). ზმნა უსუბიექტოდ არის ნახმარი.

ოთხშემადგენლიანია წინადადება, რომელშიც შემასმენელად სამპირიანი ზმნაა: გადახრილი მზე უხვად აფრქვევდა სხივებს ამწვანებულ სოფელს (გვეტ., 260); თვალებგაბრწყინებული მარო ალტაცებით უჩვენებდა კაჰკაჰს დაძმებსა (რაზ., 318);

§ 123. გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადება. ინდოევროპულ ენებში, როგორც უკვე ითქვა, მარტივი წინადადება ერთშემადგენლიანია ან ორშემადგენლიანი, რომლებშიც, გარდა მთავარი წევრებისა, შეიძლება იყოს ერთი ან რამდენიმე არამთავარი წევრიც. იმის მი-

ჭედვით, მარტივი წინადადება მარტო მთავარ წევრებს შეიცავს თუ მთავართან ერთად არამთავარსაც, გამოყოფილია მარტივი წინადადების ორი სახეობა: გაუვრცობელი და გავრცობილი. გაუვრცობლად იწოდება წინადადება, რომელიც მარტო ქვემდებარესა და შემასმენელს შეიცავს (ორშემადგენლიანი) ან მარტო ერთ მთავარ წევრს (ერთშემადგენლიანი), ხოლო გავრცობილად მიჩნეულია ისეთი წინადადება, რომელშიც, გარდა მთავარი წევრებისა, ლიპოვება ერთი ან რამდენიმე არამთავარი წევრი. მაშასადამე, დასახელებულ ენებში გაუვრცობელი წინადადება შედგება ერთი ან ორი წევრისაგან, გავრცობილი კი — ორი (როცა წინადადება ერთშემადგენლიანია) და ბევრ წევრისაგან.

გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადების ასეთი განსაზღვრა ბოლო ხანებამდე დამკვიდრებული იყო ქართულ გრამატიკებშიც. თუ ამისაველად მხოლოდ ქვემდებარესა და შემასმენელს მივიჩნევთ, ცხადია, გაუვრცობელ და გავრცობილ წინადადებათა მოცემული გაგება ქართულის მიმართაც ძალაში დარჩებოდა. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ქართულში, როგორც ვიცით, მთავარი წევრებია არა მარტო ქვემდებარე და შემასმენელი, არამედ დამატება-ობიექტებიც (პირდაპირი და ირიბი), რომელთა უგულვებლყოფა გაუვრცობელ და გავრცობილ წინადადებათა განსაზღვრისას გაუმართლებელი იქნებოდა. ამიტომ, როცა შემასმენლად ორ- და სამპირიანი ზმნაა, გაუვრცობელი წინადადებას შემადგენლობაში, გარდა ქვემდებარისა და შემასმენლისა, შევა ერთ-ერთი ან ორივე დამატება-ობიექტი (ერთ-ერთი, როცა ზმნა ორპირიანია, და ორივე, როცა შემასმენელი სამპირიანი ზმნით არის გადმოცემული). მაშასადამე, გაუვრცობელია წინადადება, რომელიც მარტო მთავარ წევრებს შეიცავს: მაგ.:

1. გაზაფხულდა (ვაჟა);
2. ქარი ჩადგა (წერ.);
3. ნოდარმა თვალები დახუჭა (გვეტ.);
4. მთვარე ღრუბელს ამოეფარა (ტაბ.);
5. ხეებმა თელას თვალიერება დაუწყეს (ვაჟა);

პირველი გაუვრცობელი წინადადება ერთშემადგენლიანია. მარტო შემასმენელს შეიცავს (გაზაფხულდა), რომელთანაც ქვემდებარე არ არის და არც იგულისხმება; მეორე — ორშემადგენლიანი. შეიცავს ქვემდებარესა (ქარი) და შემასმენელს (ჩადგა): მესამე და მეოთხე — ორივე შემადგენლიანია. ორივე მათ შორის განსხვავებაცაა: მესამე წინადადება, სილაც შემასმენლად ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა, შეიცავს ქვემდებარეს (ნოდარმა), პირდაპირ დამატებასა (თვალები) და შემასმენელს (დახუჭა), მეოთხე კი, სადაც შემასმენლად ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა, — ქვემდებარეს (მთვარე). ირიბ დამატებასა (ღრუ-

ბელს) და შემასმენელს (მოპფარებოდა). მეხუთე წინადადებაში შემასმენელი გადმოცემულია სამპირიანი გარდამავალი ზმნით და ამის გამო წინადადება ოთხ მთავარ წევრს შეიცავს: ქვემდებარეს (ხეებმა), ირიბ დამატებას (თელას), პირდაპირ დამატებასა (თვალიერება) და შემასმენელს (დაუწყეს).

გავრცობილია წინადადება, რომელიც, გარდა მთავარი წევრებისა, შეიცავს ერთ ან რამდენიმე არამთავარ წევრს. მაგ., მოყვანილ წინადადებებს თითო-თითო წევრი რომ დაეუმატოთ, ყველა გავრცობილი გახდება.

1. გვიან გაზაფხულდა;
2. ძლიერი ქარი ჩადგა;
3. ნოდარმა თვალები ოდნავ დახუჭა;
4. მთვარე თანდათან ღრუბელს ამოეფარა;
5. გაკვირვებულმა ხეებმა თელას თვალიერება დაუწყეს.

პირველი და მეორე შემთხვევა გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადებებისა ქართულშიც ისეთივეა, როგორც ევროპულ ენებში, დანარჩენი შემთხვევები კი (მე-3, მე-4, მე-5) სპეციფიკურია ქართველური ენებისათვის, სადაც ზმნა არა მარტო ერთპირიანია, არამედ ორ- და სამპირიანიც.

§ 124. სრული და უსრული წინადადება. წინადადება სრულია ან უსრული (არასრული).

ს რ უ ლ ი ა წინადადება, რომელშიც გამოტოვებულად არ იგულისხმება რომელიმე აუცილებელი წევრი და კონტექსტისა თუ სიტუაციისაგან დამოუკიდებლად გადმოგვეცემს დამთავრებულ აზრს. სრულ წინადადებაში ხშირად წარმოდგენილია არა მარტო შემასმენელი და მასთან დაკავშირებული ყველა სხვა მთავარი წევრი, არამედ ერთი ან რამდენიმე არამთავარი წევრიც. მაგ.: გაზაფხულდა. ჭეჭილები გაბზინდა (ვაჟა, 6, 95); ქარი გრიალებდა. თოვლი მზეზე სპეტაკად ბრწყინავდა. მსხალი ნელა-ნელა ირწეოდა (რაზ., 92); მოზღვავებულმა ხალხმა ცეცხლი მალე ჩააქრო (ვაჟა, 5, 190); ელიზბარმა თოფს ფალია გამოუცვალა (ვაჟა, 6, 182).

უ ს რ უ ლ ი ა წინადადება, თუ მასში გამოტოვებულია ერთი ან რამდენიმე წევრი (მთავარი თუ არამთავარი), რომლებიც ადვილად იგულისხმება კონტექსტის ან სხვა რაიმე გარკვეული პირობის მიხედვით. ასეთი წინადადება კონტექსტისა თუ სიტუაციის გაუთვალისწინებლად მოკლებულია თავისთავადობასა და სტრუქტურულ დამოუკიდებლობას. ამის გამო უსრული წინადადება, ცალკე აღებული, ხშირად შეიძლება იქცეს ისეთ სიტყვად და სიტყვათა შეკავშირებად, რომელიც არ გამოხატავს რაიმე გარკვეულ აზრს. მაგ.: კ ა რ გ ა დ და კ ა რ გ ა დ

არიან, ცალკე აღებულნი, გაუგებარია, მაგრამ ქვემოთ . მოყვანილ კონტექსტში მათი მნიშვნელობა საეხებით ნათელია:

— გამარჯობა, ღვთისავარი

— გაგიმარჯოს, როსტომი როგორა გყავს საქონელი და ღედ-მამა?

— კარგად. შენი საქონელი და ჭალაბობა რაღასა იქს?

— კარგად არიან (ჭავ., 4, 84).

აქ კარგად და კარგად არიან — ორივე უსრული წინადადებაა. გამოტოვებული წევრები შეიძლება აღვადგინოთ კითხვების მიხედვით, ასე რომ მნიშვნელობით ეს წინადადებები ემთხვევა შემდეგ სრულ წინადადებებს: საქონელი და ღედ-მამა კარგად მყავს; ჩემი საქონელი და ჭალაბობა კარგად არიან.

უსრული წინადადება ზოგჯერ რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილს წარმოადგენს. გამოტოვებული წევრი (წევრები) დასახელებულია რთული წინადადების სხვა ნაწილში და ამის გამო იგი ადვილად იგულისხმება. მაგ.: ყორანი იჭდა მუხის ერთ ხმელ ტოტზე და თვალებიდან ცრემლი დაპაღუპით ჩამოსდიოდა (ვაქა), ყორანი, რომელიც დასახელებულია პირველ წინადადებაში და ქვემდებარეა, იგულისხმება მეორეში ირიბ დამატებად. მეორე წინადადება სრულად იქნება: ყორანს თვალებიდან ცრემლი დაპაღუპით ჩამოსდიოდა.

ზოგჯერ რთულში შემავალი წინადადებები უსრულია. გამოტოვებული წევრი იგულისხმება წინა ნათქვამისა თუ წინადადების მიხედვით, მაგ.: თიბათვის ღღე იყო. გაჭირებული გუგული თავის „გუგუს“ გაიძახოდა [გუგულს] ბუღობის დრო მოსვლოდა და ჭუგულმა არ იცოდა ჯერ კიდევ არავისი ბუღე, რომ [გუგულს] კვერცხი ჩაედვა და გაძოეჩეკა (რაზ.). გამოტოვებული წევრი, რომელიც აქ აღდგენილია და კვადრატულ ფრჩხილებშია ჩასმული, იგულისხმება წინა წინადადების მიხედვით. ასეთი აღდგენა სტილისტიკურად გაუმართლებელია.

უსრულ წინადადებას შეიძლება აკლდეს არა მარტო ერთი ან რამდენიმე წევრი, არამედ მთელი წინადადებაც — მთავარი ან დამოკიდებული. მაგ.:

— მე ვარაუდით მივხვდი, რომ ორმოცია.

— რომ არ იყოს ორმოცი?

— ჭარიმ: გადამახდე ვინე (ჭავ., 331).

უსრული წინადადება ჩვეულებრივია განსაკუთრებით დიალოგებში, კითხვა-მივების დროს. ხშირად უსრულია არა მარტო პასუხი, არამედ თვით კითხვაც. მაგ.:

— თედოს მანასაანთ გოლასათვის ქამრის ღილები წაერთმია. ჩვენ

უკანვე გვინდოდა გამოკვერთმია და ჩხუბი მოგვივიდა. მომერია, ის უილია, მე — პატარა.

— მერე წაართვით?

— წავართვით.

— რა უყავით?

— ისევ გოლას მივეცით (ჰავ., 433).

ზემოთ დასახელებულ შემთხვევებში უსრული წინადადების გამოცხადებული წევრები შეიძლება აღვადგინოთ კონტექსტის მიხედვით, მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც უსრული წინადადების მნიშვნელობა გასაგებია კონტექსტის გარეშეც. ამ შემთხვევაში უსრული წინადადების გამოყენებას აპირობებს არაენობრივი დამატებითი ფაქტორები (ეესტ-მიმიკა, სიტუაცია...). ასე, მაგალითად, როცა მოუბარი თანამოუბარს ხელით ანიშნებს ამა თუ იმ საგანზე და თან მიმართავს სიტყვით მომამწოდეთ!, უსრული წინადადების მნიშვნელობა გასაგებია. ან კიდევ, როცა ესა თუ ის პირი შემხვედრ მეგობარს მიმართავს სიტყვით საით?, გასაგებია, რომ მნიშვნელობით ეს ერთი სიტყვა იგივეა. რაც: შენ საით მიდიხარ? დასახელებულ შემთხვევებში უსრული წინადადების გამოყენებას აპირობებს ეესტი და გარკვეული სიტუაცია.

ენობრივი და არაენობრივი ფაქტორები ყოველთვის ვერ უზრუნველყოფს უსრული წინადადების მნიშვნელობის გაგებას მსმენელისათვის. ასე, მაგალითად, მოუბრის მიერ ნათქვამი უსრული წინადადების მნიშვნელობა ზოგჯერ არ არის ნათელი თანამოუბრისათვის, რაც ამ უკანასკნელის რეპლიკას იწვევს, რომ დაზუსტდეს ნათქვამის მნიშვნელობა.

— გიორგი გიახლათ, — მოახსენა ერთს სალამოს მოსამსახურემ არჩილსა.

— ვინ გიორგი? — ჰკითხა არჩილმა.

— ოთარაანთ ქვრივის შვილი.

— მობრძანდეს (ჰავ., 443).

წინადადება. რომელშიც ქვემდებარედ და დამატება-ობიექტად იგულისხმება პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელები (მე, ჩვენ, შენ, თქვენ), სრულია, თუ სხვა წევრი არ აკლია.

— დამინახე? — დაგინახე (ქ. ლორთქ.): ხვალ მოსკოვს მივდივარ; შეგობარმა წერალი მომწერა; წავიდეთ ჩქარა, მომყეი (ვაჟა).

სრულ და უსრულ წინადადებათა შესახებ წიგნში გატარებული თვალსაზრისის მიხედვით ანგარიში ეწევა არამთავარ წევრებსაც. ენათმეცნიერებაში არსებობს სხვა თვალსაზრისიც, რომლის მიხედვითაც სრულია წინადადება, თუ მას არ აკლია რომელიმე მთავარი წევრი, ხოლო უსრულია წინადადება, თუ აკლია მთავარი წევრი, ე. ი. ამ თვალ-

საზრისის მიხედვით სრულ და უსრულ წინადადებათა მესახებ მსკელობისას არამთავარი წევრების როლი უგულვებელყოფილია.

მარტივი წინადადების სტრუქტურულ ტიპს. მ-ს ნოდელს, მთავარი წევრები ქმნიან. თუ მარტივ წინადადებაში გამოტოვებულია რომელიმე მთავარი წევრი, ასეთი წინადადება უსრული იქნება არა მარტო წინადადების სტრუქტურული მოდელის მიხედვით, არამედ აზრის გადმოცემის თვალსაზრისითაც. ამასთანავე, აზრის მეტ-ნაკლები სისრულითა და სიზუსტით გადმოცემისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ არამთავარ წევრებსაც. ეს რომ ასე არ იყოს, საფუძველი გამოეცლება: მათ არსებობასაც. ამიტომ ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ მარტივი წინადადების სტრუქტურული მოდელის სისრულე-უსრულობა აზრის გადმოცემის სისრულე-უსრულობისაგან: სტრუქტურული მოდელის მიხედვით სრული წინადადება აზრის გადმოცემის თვალსაზრისით შეიძლება უსრული აღმოჩნდეს და პირიქით, უსრული — სრული.

§ 125. უქვემდებარე წინადადება. უსუბიექტო ანუ უქვემდებარე ჰქვია ისეთ წინადადებას, რომელშიც შემასმენელთან ქვემდებარე არ მოპოვება და არც ივარაუდება. მაგ.: ტყეში თანდათან ჩამობნელდა (გვ., 460): ამ წინადადებაში შემასმენელს (ჩამობნელდა) ორი არამთავარი წევრი ახლავს: ადგილის გარემოება (ტყეში) და ვითარების გარემოება (თანდათან); ქვემდებარე არაა და ასეთად არც შეიძლება ვიგულისხმოთ რომელიმე სახელი. მაშასადამე, დასახელებული წინადადება უქვემდებარე წინადადებაა (სრული, გავრცობილი).

ზოგიერთ ენაში (მაგ., რუსულში) უქვემდებარე წინადადება ყოველთვის ერთშემადგენლიანია. ქართულში. სადაც ამ მხრივ განსხვავებული ვითარებაა, უქვემდებარე წინადადება მთავარ წევრთა შედგენილობის მიხედვით სამგვარია: ერთშემადგენლიანი, ორშემადგენლიანი და სამშემადგენლიანი¹. უქვემდებარე წინადადება გაუვრცობელია ან გავრცობილი.

ერთშემადგენლიანი უქვემდებარე წინადადება მხოლოდ ერთ მთავარ წევრს შეიცავს — შემასმენელს; იგი გაუვრცობელია ან გავრცო-

¹ А. Н. Гвоздев, დასახელებული წიგნი, გვ. 153.

ქვემდებარის მიხედვით გამოიყოფა შემდეგი ტიპის წინადადება: უქვემდებარე, განუსაზღვრელიპირიანი, განზოგადოებულპირიანი წინადადება. ცალკე ტიპად არის აგრეთვე გამოყოფილი სახელდებითი წინადადება. ყველა დასახელებული ტიპის წინადადება ვეროაფელ ენებში ერთშემადგენლიანია: ერთშემადგენლიანად არის მიჩნეული დასახელებული ტიპები უმ. დღესი დაწყებულებების „თახამედროვე ქართული ენის პროგრამაში“ და ასეთად არის ისინი გახზილული ნ. ბასილაიას სპეციალურ შრომაში: ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის ახალ ქართულში (ა. შ. გორკის სახელობის სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, №—XI, 1958, გვ. 367—406). ერთშემადგენლიანი წინადადების ტიპებად არის განხილული ისინი ა. კიზირიას წიგნშიც: მარტივი წინადადების შემადგენლობა ძველ ქართულში, 1922. გვ. 121—122.

ბილი არამთავარი წევრებით. მაგ.: დაბნელდა, დაუკუნეთდა (ვაჟა, 5, 14); გარიყრაჟდა (ვაჟ., 439); თანდათან დაბნელდა (ვაჟა, 5, 246); სახლში მეტად ბნელოდა (კლდ., 1, 204).

ორშემადგენლიან უქვემდებარო წინადადებაში ორი მთავარი წევრია — შემასმენელი და დამატება-ობიექტი (პირდაპირი ან ირიბი).

ა) უქვემდებარო წინადადება შეიცავს შემასმენელსა და პირდაპირ დამატებას: ღამე რთვილს აგდებს (ვაჟა, 6, 236); სდებს თოვლს (ვაჟა, 5, 318); დაიწყო გაბმული წვიმები და დაიჭირა სიცივეები (გოგ., 76); დაუშვა კოკისპირული წვიმა (ვაჟა, 6, 326).

ბ) უქვემდებარო წინადადებაში შემასმენელი და ირიბი დამატებაა: თომას თვალთ დაუბნელდა (ვაჟ., 1, 234); მთიელს გააჟრჟოლა (ყაზ.); მატარებელს მცხეთაში დაათენდა (გვეტ., 67).

სამშემადგენლიანი უქვემდებარო წინადადება შეიცავს შემასმენელს, ირიბ დამატებასა და პირდაპირ დამატებას: ზამთარში ფანჯრის მინებს შიგნიდან ოფლს დაასხამს ხოლმე (გოგ., 209); მთის წვერებს, თუ პატარა წამოწვიმა, მაშინვე თოვლს მოჰკიდებს (ვაჟა, 6, 236); [თაგვს] ტანზე ჰირის ოფლი დაასხა (იქვე, 169); ერთხელ გოგიას... სიციხეც მისცა (ვაჟ., 1, 121).

სამშემადგენლიანი უქვემდებარო წინადადება მიღებულია ოთხშემადგენლიანისაგან, ორშემადგენლიანი — სამ- ან ოთხშემადგენლიანისაგან, ერთშემადგენლიანი — ორ- ან მეტშემადგენლიანისაგან. უქვემდებარო წინადადების შემასმენელი, როგორც ეს ზემოთ დამოწმებული მასალიდანაც კარგად ჩანს, წარმომდგარია არა მარტო გარდაუვალ, არამედ გარდამავალ ზმნათაგან.

უქვემდებაროდ იხმარება ჩვეულებრივ ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელი პირნაკლი ზმნები მე-3 პირის მხ. რიცხვის ფორმით: ბნელა, ცივა, თბილა, გრილა, ცხელა, თოვს, წვიმს, ყინავს, ქუხს, ელავს, გაწაფხულდა. დაზამთრდა, თენდება, ბნელდება, ბინდება, ღამდება, ეჩინელავს, გარიყრაჟდა, ჩამოცხა, წამოწვიმა, მოთოვა, ჩამოთბა და მისთ. ამათგან ზოგი ყოველთვის უქვემდებაროდ იხმარება (ცივა, თბილა, ცხელა და სხვ.) ზოგი კი იშვიათად ქვემდებარეიანიც გვხვდება. მაგ.: თოვლი თოვს, ჭიხვი ფეხს უცემს (ვაჟა, 6, 178); გათენდა დილა (ყაზ., 1, 15); უცებ მთაბარი შავად დაბნელდა (ნონ., 65); წვიმა წვიმს იმათ თავზედა (ვაჟა, 5, 318); თვალთა გულებში შუქი ბინდდება (ა. გომ.).

ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელ პირნაკლ ზმნებს გადატანითი მნიშვნელობით ხმარებისას აქა-იქ ქვემდებარედ შეიძლება ადამიანის სახელიც დაუკავშირდეს. მაგ.: მას აქეთ პავლე სულ დაბნელ-

და, წელში უარესად მოიხარა (ჯავ., 1, 113); ვითა და ვ ღ ა მ დ ი, ისევ გ ა ვ ს თ ე ნ დ ი! (გურ., 146).

განსაკუთრებით ხშირია უქვემდებაროდ ხმარება ისეთი ზმნებისა, რომელნიც ადამიანის (და ცხოველის) ჭანჭრთელობის ვითარებასა და მისი ორგანიზმის ფიზიოლოგიურ მოვლენებს გამოხატავენ: მაშთქან-რ.ის, მასლოკინებს, მაზმორებს, მახველებს, მაკანკალებს, მაიხცა-ხებს, მაიციებს, მაიხველებს, ტანში მკვალავს, მფარჟოლებს, მზარავს, მუხლებში მტებს, მაძიგიგებს, მაძმარებს, მაართოლებს, მცივა. მცხელა და სხვა. ქვემდებარე იშვიათად ამ ტიპის ზმნებთანაც არის ნახმარი: გაფთრებული მ ო ხ უ ც ი მთრთოლარე თითს ა ქ ა ნ კ ა ლ ე ბ - და (ჯავ.); მე მაჟრჟოლებს ჩემი დიდი დ რ ო ე ბ ა (ლეონ.).

უქვემდებაროდ იხმარება აგრეთვე შესაძლებლობის ანუ პოსიბი-ლიტური და გუნების ვნებითის ზოგიერთი ფორმა: წაისვლება, იცხო-ვრება. დაიდგომება, წაევსლება, ეცხოვრება, დაედგომება, ეტირება, ემღერება, ეცინება...

ზმნა ზოგჯერ კარგავს დამატება-ობიექტსაც (ერთს ან ორივეს). მაგ., მ ო უ ჭ ი რ ა სამპირიანი ზმნაა (მოუჭირა მან მას იგი), მაგრამ ზოგჯერ უდამატებოდ იხმარება: ყინვამ მოუჭირა (ქავ., 470). აქ არ ჩანს, ყინვამ რ ა მოუჭირა და რ ა ს მოუჭირა. მსგავსი მაგალითებია: წ ვ ი მ ა მ უ ხ შ ი რ ა. სიომ დაჰბერა. წ ვ ი მ ა მ უ მ ა ტ ა (ლორთქ.); წ ვ ი მ ა კოკისპირულად ა ს ხ ა მ დ ა (ვაჟა, 6, 240); მ დ ი ნ ა რ ე მ ი კ ლ ო (ლორთქ.); დაგვიზაძთრდა. დ ღ ე მ ი კ ლ ო და ღ ა მ ქ ე მ ი მ ა ტ - (წერ., 7, 288).

სახელი ერთსა და იმავე ზმნასთან ხან ქვემდებარედ არის შეწყო-ბილი და ხან დამატებად, ე. ი. ზმნა ერთ შემთხვევაში უსუბიექტოდ არის ნახმარი, მეორე შემთხვევაში — უობიექტოდ. მაგ.: ეს-ეს არის ჟუჟუნა წ ვ ი მ ა მ გ ა დ ა ი ლ ო (ვაჟა, 6, 343); წ ვ ი მ ა გ ა დ ა ი ლ ო (ჯავ., 1, 281); გოგონას ცივმა ო ფ ლ მ ა და ა ს ხ ა (ნ. დუმბ.) — ცხე-ნებს ო ფ ლ ი და ა ს ხ ა (დ. შენგ.).

უსუბიექტო (და უობიექტო) წინადადება ხშირად რთული წინა-დადების ნაწილია. მაგ.: გ ა რ ე თ ც ი ო და თ უ ც ხ ე ლ ო და, წ ვ ი მ დ ა თ უ მ ზ ი ა ნ ო ბ და (ჯავ., 3, 378); ა მ ა ს ო ბ ა შ ი და ბ ი ნ დ - ლ ა და მთელი ბუნება საძილედ გაეშზადა (ვაჟა, 6, 345); ის ე ც ხ ე - ლ ა, რომ მზეზე კვერცხი მოიხარშება (ჯავ., 4, 293); უ კ ვ ე ბ ნ ე ლ ო - და, როცა აკაკიმ თვალი გაახილა (გვეტ., 360); გ ა ზ ა ფ ხ უ ლ დ ე - ბ ო და თ უ ა რ ა. ის მთელ დღეს ვენახში ატარებდა (ლომ., 26).

§ 126. განუსაზღვრელპირიანი (ქვემდებარეგაუჩინარებულ) წინა-

ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 89. დ. უ ზ ნ ა ძ ე impersonalia, ჩეხის მეცნიერება, № 1, 1923. ბ. ბ ა ს ი ლ ა ი ა, დასახელებული შრომა, გვ. 374.

დადება. განუსაზღვრელპირიანია ანუ ქვემდებარეგაუჩინარებულა წინადადება, რომელშიც ქვემდებარე არ მოიპოვება და მოქმედ პირად არც შეიძლება ვიგულისხმოთ რომელიმე კონკრეტული საგანი, მაგრამ ზმნას არა აქვს დაკარგული სუბიექტური პირის გაგება. ასეთ წინადადებაში ქვემდებარე გაუჩინარებულა, მაგრამ მოქმედად მაინც იგულისხმება ვილაცა გაურკვეველი პირი (თუ პირები), რომლის ვინაობაც არ არის განსაზღვრული და არც არის ამის საჭიროება მოუბრისა და თანამოუბრისათვის: მთავარი ყურადღება გადატანილია თვით მოქმედებაზე, მოქმედის ვინაობა კი არ არის მნიშვნელოვანი და ამის გამო ის განუსაზღვრელი რჩება. მაგ.: მეორე დილით საგინაშვილი ყელგაბოქრლი იპოვეს (ჯავ., 4, 334). იპოვეს ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა, რომელთანაც წარმოდგენილია პირდაპირი დამატება (საგინაშვილი), ქვემდებარე კი არ არის და ასეთად კონკრეტულად არც ერთი სახელი არ ივარაუდება (კონტექსტისა თუ სხვა რაიმე პირობის მიხედვით), მაგრამ მოქმედად მაინც იგულისხმება ვილაცა. მაშასადამე, დასახელებული წინადადება განუსაზღვრელპირიანი ანუ ქვემდებარეგაუჩინარებული წინადადებაა.

განუსაზღვრელპირიან წინადადებაში შემასმენელი მე-3 სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმით არის გადმოცემული, თუნდაც მოქმედად ერთი პირი იყოს. ზმნის ფორმა შეიძლება იყოს სხვადასხვა დროისა. მაგ.: ვარდსა ჰკითხეს: „ეგზომ ტურფა რამან შეგქმნა ტანად, პირად?“ (რუსთ.); აჰ მინდიაზე ამბობენ დაუჭერებელ ამბებსა (ვაჟა); დამ-ლამ ჰხედავენ სურათსა ზევისგან ნაგალს¹ გორაში (ვაჟა); ომში ბევრი წაიყვანეს დედისერთა ძეო (ხალხ.).

ქვემდებარეგაუჩინარებული წინადადება იმდენ შემადგენლიანია, რამდენი პირიც არის ზმნის ფორმაში. მაგ., ხედავენ ორპირიანი ზმნაა, რომლის ქვემდებარე განუსაზღვრელია, გაუჩინარებულა და ამის გამო წინადადებაში ორი მთავარი წევრია: შემასმენელი (ჰხედავენ) და დამატება-ობიექტი (სურათსა).

განუსაზღვრელპირიანი წინადადება განსხვავდება უქვემდებარო წინადადებისაგან (§ 125). უქვემდებარო წინადადებაში ქვემდებარე არ არის და არც იგულისხმება, განუსაზღვრელპირიან წინადადებაში კი თუმცა ქვემდებარე არ მოიპოვება და ასეთად რომელიმე კონკრეტულ სახელს ვერც ვივარაუდებთ, მაგრამ იგი განუსაზღვრელად მაინც იგულისხმება.

უქვემდებარო და განუსაზღვრელპირიანი წინადადება განსხვავდება უსრული წინადადებისაგან, რომელშიც ზოგჯერ ქვემდებარე გამო-

1 ნაგალ-ი — იგივეა, რაც გაგლილი: დაღწილი, დამსხვრეული, დანაყილი, გათელილი: ალ. კინკარაული, ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი, 1969.

ტოვებულია, მაგრამ კონტექსტისა თუ რაიმე პირობის მიხედვით იგულისხმება და ამის გამო მისი აღდგენა ადვილია (§ 124).

განუსაზღვრელპირობანი წინადადება აღნაგობის მიხედვით შეიძლება იყოს მარტივი, შერწყმული ან რთული წინადადების შემადგენელი ნაწილი: უძალდო ქვეყანაში კატას ა ყ ე ფ ე ბ დ ნ ე ნ ო (ანდ.); შ ე ა ქ ე ს მურია და შ ე ა ქ ა მ ე ს მგელსაო (ანდ.); ბავშვი ჭერ არ დაბადებულიყო და აბრამს არ ქ მ ე ვ დ ნ ე ნ ო (ანდ.); შენზედ ა მ ბ ო ბ ე ნ, რომ ხარ მამაცი (ჭავ., 152).

§ 127. განზოგადებულპირობანი წინადადება. ზმნა ზოგჯერ განზოგადებულ მოქმედებას გამოხატავს, ე. ი. ისეთ მოქმედებას, რომელიც ეხება არა კონკრეტულად ზმნის ფორმით ნაგულისხმევ პირს, არამედ საერთოდ ყველას. ისეთ წინადადებას, რომელშიც ზმნით ნაგულისხმევი პირი განზოგადებულია, განზოგადებულპირობანი წინადადება ჰქვია. მაგ., წინადადებაში: ამყოლს ა ქ ყ ე ვ ო, დამყოლს და ა ქ ყ ე ვ ი ო (ანდ.) რიი გარდაუვალი ზმნაა, რომლებშიაც სუბიექტური პირი მეორეა, ირიბ-ობიექტური — მესამე. ორივე ზმნა განზოგადებულ მოქმედებას გამოხატავს, რომელიც ფორმალურად მე-2 სუბიექტურ პირს ეხება, მაგრამ ეს პირი წინადადებაში განზოგადებულად არის წარმოდგენილი, ე. ი. მოქმედება ეხება არა კონკრეტულად მე-2 სუბიექტურ პირს, არამედ, საერთოდ, ყველას. ამ წინადადების შინაარსი იგივეა, რაც: ყოველი კაცი ამყოლს აქყვეს, დამყოლს დაქყვეს.

ერთპირობანი ზმნაში განზოგადებული მოქმედება სუბიექტურ პირს ეხება, ორ- და სამპირობანი კი იგი შეიძლება ეხებოდეს როგორც სუბიექტურ პირს, ისე ობიექტურსაც (ირიბს). სუბიექტური თუ ობიექტური პირი, რომელსაც განზოგადებული მოქმედება ეხება, ჩვეულებრივ მეორეა მხრობით რიცხვში, იშვიათად მრავლობითშიც. „სათანადო ნაცვალსახელების შეწყობა არ უნდა (თუმცა კი ზოგჯერ გვხვდებოდეს)“¹ მაგ.: თბილისიდან რომ აღმოსავლეთისკენ წ ა ხ ვ ი დ ე, ერთი დღის მოგზაურობას შემდეგ მ ი ა დ გ ე ბ ი ერთს გრძელს მთასა, რომელსაც ჰქვიან ცივი (გოგ., 221); რასაც და ს თ ე ს. მასვე მო მ კ ი (ანდ.); სადაც მ ი ხ ვ ი დ ე, იჭაური ქული და ი ხ უ რ ე ო (ანდ.). როგორც ჯ ი ჰ ი რ დ ე ს, ისე გ ი ღ ი რ დ ე ს (ანდ.); თუ წყალი არ მო გ ყ ვ ე ს, წყალს შ ე ნ მიკყევიო (ანდ.); რაც ე ე ზ ა რ ე ბ ო დ ე ს, ის გეძალბოდისო (ანდ.).

განზოგადებული მოქმედება იშვიათად შეიძლება გადმოიციეს პირველი სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმითაც. მაგ., თვალთ ვ ხ ე დ ა ვ თ, ყურით ვ ი ს მ ე ნ თ მნიშვნელობით იგივეა, რაც: ყოველი კაცი თვალთ ხედავს, ყურით ისმენს.

„განზოგადებული მოქმედება გადმოიციემა აგრეთვე III სუბ. პი-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 91.

რის ფორმით აწმყოში (იშვიათად მყოფადში), რომელსაც ხოლმეობითის გაგება აქვს. „სახლის შენებას საძირკვლიდან იწყებენ“. ეს ნიშნავს, რომ სახლის შენებას „ყოველი კაც იყოველთვის საძირკვლიდან იწყებს“.¹

მე-3 პირის ფორმებთან, რომლებიც განზოგადებულ მოქმედებას გამოხატავენ, ქვემდებარე გაუჩინარებულა.

§ 128. სახელდებითი წინადადება. სახელდებითია წინადადება, რომლითაც აღინიშნება საგანი თუ მოვლენა რისიმე მტკიცების გარეშე. ასეთი წინადადება ყოველთვის ერთშემადგენლიანია; მასში შემასმენელი არ არის და იგი არც გამოტოვებულად იგულისხმება. მთავარი წევრი გადმოცემულია არსებითი სახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმით (მხოლოდითსა თუ მრავლობითში), რის გამოც მას ნომინატიურ წინადადებასაც ეძახიან. მაგ.: უღაბო. საღამო. იწყება ქარიშხალი. ცა მოღუშულია (ლორთქ.); სასადილო ოთახი. კანკელს საჩრდილობელი აფარია. მკრთალი სინათლე. სამოვრის ჩუხჩუხი არღვევს სიჩუმეს (ლორთქ., 2. 334).

სახელდებითი წინადადება ყოველთვის წართქმითია, გაუვრცობელი ან გავრცობილი. ასე, მაგალითად. უღაბო და საღამო გაუვრცობელი სახელდებითი წინადადებებია, სასადილო ოთახი და მკრთალი სინათლე — გავრცობილი ატრიბუტული განსაზღვრებით. მომყოლი სიტყვა შეიძლება იყოს მართულიც.

სახელდებითი წინადადება აღნიშნავს საგანს თუ მოვლენას, რომელიც არის ახლანდელ დროში. იგი მეტწილად მხატვრულ ლიტერატურაში გამოიყენება ბუნების სურათების თუ მოვლენების აღწერისას, უეცარი, სწრაფად ცვლებადი მოვლენებისა და შემთხვევების გადმოსაცემად და სხვ. ასე, მაგალითად, ნ. ზომლეთელის მოზრდილი ლექსი „საქართველო“ მხოლოდ სახელდებითი წინადადებებისაგან შედგება. აი ორი სტროფი ამ ლექსიდან.

ბრინჯაო. კრამიტი. ვაზი და სურო.
შავი ქვა. ნახშირი კუპრი და ნავთი.
მარხლი. ურემი. ცული და ჟოო.
ნავი და ზორანი. ტივი და კავთი.
ქედები. კლდეები. სერები. მთები.
მტკვარი და რიონი. ალაზან-ენგური.
შინდერები. ველები. ძროხები. ცხვრები.
ზურნა. სალამური. დაფი და ჩანგური.

სახელდებით წინადადებას ზოგჯერ წინ უძღვის ჩვენებითი „სიტყვები“: აი (ა), აჰა. ჰაი, ჰა... მაგ.: აი ცხოვრების ბედნიერი აღმოცენება, აი მალთაყვა, უახლოეს დღეთა მშვენება (პ. იაშვი, „მალთაყვა“); აჰა

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 91.

საზღვარიც (ჯავ., 2, 195); ჰაი ტყე, ჰაი წისქვილი, ჰაი ქორაი (ბარნ., 2, 66); ჰა ბურთი, ჰა მოედანი (წერ.).

სახელდებითი წინადადება წარმოითქმის თხრობითის ან ძახილის ინტონაციით. თხრობითის ნიმუშები ზემოთ ბლომად არის დამოწმებული, ამიტომ აქ ძახილისას დავასახელებთ. მაგ.: აჰა სადგურიც! (ჯავ., 2, 576); აჯერ ტფილისიც! (ჯავ., 134); ჰაი ჩვენი მსხალი, ჰაი ჩვენი მრუდე მსხალი! (ბარნ., 2, 72).

სახელდებითი წინადადება შეიძლება იყოს რთული წინადადების ნაწილი: ა ჰ ა ი მ დ რ ო თ გ ა ნ ე რ თ ი ს ა ხ ე ა მ ო დ ე ბ უ ლ ი, რო-მელნიც ერთად გვინატრია უცხოეთში ჩვენ (ჯავ., 140); ა ი ს ა ხ ლ ი, რომელშიაც შენ დაიბადე, დაუცუენებდი პატარაობის დროს, ა ი შ ე ნ ი პ ა ტ ა რ ა ა კ ვ ა ნ ი, რომელშიაც იწექი... (გოგ., 232).

სახელდებითს წინადადებას ჰგავს ნაწარმოების, დაწესებულების, შალაზიის, ქუჩის სახელწოდება და სხვ. მაგ.: „ოთარაანთ ქვრივი“, „შელის ნუკრის ნაამბობი“, „სათაგური“, „გველის მკამელი“, უნივერსიტეტის ქუჩა“ და მისთ.

ნაწარმოების სახელწოდება შემასმენლით ან შემასმენლის შემცველი წინადადებითაც გადმოიციემა. მაგ., ვ ა ე უ შ ა ვ ე ლ ა ს მოთხრობებია: „კლდემ ერთხელ თქვა“, „როგორ გაჩნდნენ ბუები ქვეყანაზე?“, „ამოდის, ნათლება!“

VII. სიტყვათა განლაგება მარტივ წინადადებაში

§ 129. სიტყვათა განლაგებისათვის ქართულში: სიტყვათა განლაგების (რიგის) მიხედვით ენები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. ამ მხრივ ჩვეულებრივ ენათა ორ წყებას გამოყოფენ: ენები, რომლებშიც სიტყვათა განლაგება თავისუფალია, და ენები, რომელთაც სიტყვათა მყარი განლაგება ახასიათებს. განსხვავებას ქმნის ენის მორფოლოგიური ტიპი: უაფიქსო ენებში სიტყვათა ურთიერთობას ძირითადად სიტყვათა ადგილმდებარეობა განსაზღვრავს. აფიქსებიან ენებში კი სიტყვათა ურთიერთობისათვის მთავარია გრამატიკული ფორმა (§ 3). მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სიტყვათა განლაგების მიხედვით ენათა ორ დასახელებულ ჯგუფად დაყოფა რამდენაღმე მაინც პირობითია: არ არსებობს ენა, რომელშიაც სიტყვათა განლაგება აბსოლუტურად თავისუფალი იყოს, ანდა მყარი¹.

ქართული ენა, როგორც ვიცით, მდიდარია სიტყვათა მიმოსახრელი აფიქსებით, ე. ი. ისეთი აფიქსებით, რომელთა მეშვეობითაც გარკვეული მ-მართება მყარდება სიტყვებით აღნიშნულ საგნებსა და მოვლე-

¹ Ж. Вендрес, Язык, М., 1937. გვ 137.

ნებს შორის (§ 4). ამითაა გამოწვეული, რომ ქართულში (და, საერთოდ, აფიქსებიან ენებში) სიტყვათა მყარი განლაგების საპირობება არ არის, როგორც ამას ადგილი აქვს უაფიქსო ენებში. სიტყვათა განლაგება ქართულში შედარებით თავისუფალია. ეს კი, თავის მხრივ, წინადადებაში სიტყვებისათვის ადგილების შეცვლის დიდ შესაძლებლობას იძლევა, რაც ფართოდ შეიძლება გამოვიყენოთ სტილისტიკური მიზნებისათვის, აზრის სხვადასხვა ნიუანსის გადმოსაცემად.

სიტყვების განლაგება ქართულ წინადადებაში, როგორც აღინიშნა, შედარებით თავისუფალია, მაგრამ აბსოლუტურად თავისუფალი მაინც არ არის: ხშირად ამა თუ იმ წინადადებაში წარმოდგენილ სიტყვათა განლაგების ყველა შესაძლო ვარიანტი ერთნაირი ღირებულებისა არ არის. ზოგი ბუნებრივია, ჩვეულებრივი, საყოველთაოდ ხმარებული, ზოგიც — ხელოვნური, ნაძალადევი თუ ნაკლებ ბუნებრივი, ან კიდევ სრულიად მიუღებელი. გვაქვს ერთგვარი შეზღუდვა, ე. ი. სიტყვათა რამდენადმე მყარი წყობა გარკვეული შემთხვევებისათვის. ასე, მაგალითად, განსაზღვრება ახალ ქართულში ჩვეულებრივ საზღვრული წევრის წინ დგას (§ 101); წინ უსწრებს აგრეთვე გარემოება თუ უბრალო დამატება სახელზმნით გადმოცემულ წევრს (§ 132); შემასმენლის წინ დგას კითხვით წინადადებაში კითხვითი ნაცვალსახელებითა და კითხვითი ზმნიზედებით გადმოცემული ქვემდებარე-დამატება და გარემოება (§ 16).

წინადადება, როგორც ვიცით, მოდალობისა და აგებულების მიხედვით სხვადასხვაგვარია; ამას კი დიდი მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა განლაგებისათვის წინადადებაში. ის, რაც ერთი ტიპისათვის ბუნებრივია და ჩვეულებრივი, მეორისათვის შეიძლება სრულიად უჩვეულო იყოს. თვით ერთი ტიპის წინადადებაში, მაგალითად, თხრობით მარტივ წინადადებაში, არ შეიძლება სიტყვათა განლაგების საკითხი ერთნაირად იდგეს უქვემდებარო ან ერთ-, ორ- და სამპირიან ზმნათა შემცველ წინადადებაში. ეს კი, თავის მხრივ, იმაზე მიგვიბრუნებს, რომ სიტყვათა განლაგება ცალ-ცალკე იქნეს განხილული წინადადების ტიპების მიხედვით. ეს, მით უმეტეს, ითქმის ქართული მარტივი წინადადების შესახებ, რომელიც მთავარ წევრთა შედგენილობის მიხედვით არსებითად განსხვავდება ევროპულ ენათა მარტივი წინადადების შედგენილობისაგან¹.

§ 130. სიტყვათა განლაგება უქვემდებარო წინადადებაში. შემასმენელს, რომელიც უსუბიექტო (და უობიექტო) ზმნით არის გადმო-

¹ სიტყვათა განლაგების საკითხი ქართულ წინადადებაში ჯერ კიდევ არ არის მეცნიერულად სათანადოდ შესწავლილი. პირველი მკვლევარია, რომელმაც ამ საკითხს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა, ს. ა. რ. გ. ა. მ. ე. ა. (ქართული სადასიტყვაობა, თბ., 1915). გამოკვლევის ფარგალი ახალი სალიტერატურო ქართულია, ხოლო პირდაპირი საგანი — სიტყვათა დალაგების წესი „ქართული სადასიტყვაობაში“ (გვ. 3).

ცემული, შეიძლება ახლდეს გარემოება (ჩვეულებრივ ადგილისა, დროისა, ვითარებისა), იშვიათად უბრალო დამატებაც. ამ ტიპის წინადადებაში შემასმენელი ჩვეულებრივ ბოლოშია, ხოლო გარემოება მის წინ დგას: საშინლად ცხელოდა (ვაჟა, 5, 13); თანდათან დაბნელდა (იქვე, 246); ამასობაში დაბინდდა (ვაჟა, 6, 345); ოთახში ცხელოდა (ჯავ., 1, 23).

დამოწმებულ მაგალითებში თითო გარემოებაა, მაგრამ შეიძლება ერთდროულად იყოს ორი ან მეტი გარემოება სხვადასხვა სახისა. თუ წინადადებაში ადგილისა და ვითარების გარემოებაა, ან კიდევ დროისა და ვითარებისა, — შემასმენლის წინ ვითარების გარემოება დადგება, ხოლო დროისა თუ ადგილის გარემოება თავში მოექცევა. მაგ.: ქობში საკმაოდ ჩამობნელდა (ყაზ., 1, 217); სახლში მეტად ბნელოდა (კლდ., 1, 204). ტყეში თანდათან ჩამობნელდა (გვეტ., 460); ღამით ცოტაოდნად წამოეწვიმა (ჯაფ., 111).

თუ შემასმენელს სამივე სახის გარემოება ახლავს, ჩვეულებრივი, ე. ი. ბუნებრივი განლაგება ასეთი იქნება: დ რ ო ის გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — ა დ გ ი ლ ის გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — ვ ი თ ა რ ე ბ ის გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი: — გუშინ ტყეში ძალიან ბნელოდა. შეიძლება პირველი ადგილი ადგილის გარემოებამ დაიკავოს, მეორე — დროისამ: ტყეში გუშინ ძალიან ბნელოდა.

გარემოება იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს შემასმენლის შემდეგაც, მაგრამ დასახელებულ წევრთა ზემოთ წარმოდგენილი განლაგება უფრო ბუნებრივია.

თუ უქვემდებარო წინადადებაში წარმოდგენილია დამატება (პირდაპირი ან ირიბი), იგი უსწრებს შემასმენელს, ან მოსდევს მას. მაგ.: ღამე რთელის აგდებს (ვაჟა, 6, 236); კოკისპირული წვიმა დაუშვა (ვაჟა, 6, 146); დაუშვა კოკისპირული წვიმა (ვაჟა, 6, 326); საშინელი ცუდი დარები დაეჭირა (ნინ., 212); მთები დათოვა, აცივდა (ვაჟა).

§ 181. უბრალო დამატებისა და გარემოების ადგილი სახელშვნით-გადმოცემულ წინადადების წევრთან. სახელშვნა და მასთან დაკავშირებული უბრალო დამატება თუ გარემოება, საზოგადოდ, არ შეიძლება ერთმანეთისაგან გაითიშოს. ამასთანავე, უბრალო დამატება და გარემოება, ცალკე თუ მიმყოლი სიტყვებითურთ, ჩვეულებრივ სახელშვნით-გადმოცემული წინადადების წევრის წინ დგას. მაგ.: ს ი ც ი ვ ი ს ა გ ა ნ დ ა ფ ი ჩ ხ ე ბ უ ლ ი ტ ო ტ ბ ი კ ა ნ კ ა ლ ბ ე ნ დ ა ც ა ხ ე ბ ე ნ (რაზ., 96); შ ი მ შ ი ლ ი თ შე წ უ ხ ე ბ უ ლ ი მ გ ლ ბ ი ლ მ უ ო დ ნ ე (იქვე, 20); ტ ვ ე ო ბ ი თ დ ა ბ რ უ ნ ე ბ უ ლ ი ძ მ ე ბ შ ი ყ ო ფ ნ ი თ ა ს ტ კ ბ ე ბ ო დ ა (ვაჟა); ა ლ ე ქ ს ი ძ ლ ი ე რ გ ა მ ბ ე დ ა ვ ი ბ ა ვ შ ვ ი ი ყ ო (გოგ., 5); მეორე ზამთარს გიორგიმ ქალაქს ჩასვლა ველარ გაბედა (გაბ., 145).

გარემოება და უბრალო დამატება სახელშვნით-გადმოცემულ წევრს

ზოგჯერ ერთდროულად ახლავს. ამ შემთხვევაში სახელზმნის წინ ჩვეულებრივ გარემოება დგას, ხოლო ამ უკანასკნელის წინ — უბრალო დამატება. მაგ.: ფრთხილს ძალს პატრონის გარეთ გასვლა არ გამოეპარა (ვაკ., 471); ღრუბლები საგანსანსხევროდ დაფარული მზე მცხრალად აშუქებდა (გვეტ.).

სახელზმნით გადმოცემულ წევრს ერთდროულად შეიძლება ახლდეს რამდენიმე სხვადასხვა შინაარსის გარემოება: ცივ ამინდში ხანგრძლივად გარეთ ყოფნის შემდეგ აგიზგიზებულ ბუხართან ჭდომა ნამდვილი ბედნიერება იყო (ს. კლდ., 4).

უბრალო დამატება და გარემოება ჩვეულებრივ უსწრებს სინტაქსურად მასთან დაკავშირებულ ზედსართავსა და ზმნიზედსაც: ყურძნით სავსე გოდრები საღამოს ბინდში ვენახის სანაპიროდან დარაჯებით გამოიყურებოდნენ (ჭაფ.); ამ კლდესაც ხავერდივით მწვანე ხავის ჯადაპყვრია (ვაჟა, 5, 86); ვენახს ქვრივი ძალიან კარგად უვლიდა (ვაკ., 428).

§ 132. სიტყვათა განლაგება ერთპირიანი ზმნის შემცველ წინადადებაში. თუ შემასმენელი ერთპირიანი ზმნით არის გადმოცემული, სიტყვათა განლაგების ორი ვარიანტია შესაძლებელი.

1. ქვემდებარე — შემასმენელი: მთა მწვანდებოდა (ვაჟა, 6; 3); ქარი გრიალებდა (რაზ., 92); დედამიწა განათდა (ყაზ., 1, 22).

2. შემასმენელი — ქვემდებარე: დადგა ზამთარი (ვაჟა, 6, 17); დადგა გაზაფხული (რაზ., 5); ამოვიდა მზე (რაზ., 6).

შემასმენელი თავშია ან ბოლოში მაშინაც, როცა ქვემდებარე გავრცობილია მიმყოლი სიტყვებით: შიმშილით შეწუხებული მგლები ღმუროდნენ (რაზ., 20); გამოჩნდა მშვენიერი ვაკე ქვეშის აღმართისა (ყაზ., 1, 22).

წინადადება შეიძლება გავრცობილ იქნეს შემასმენელთან დაკავშირებული არამთავარი წევრებითაც. რომელთაც, თავის მხრივ, შეიძლება ახლდეს მიმყოლი სიტყვები. განვიხილოთ ამგვარ წინადადებაში სიტყვათა განლაგების რამდენიმე ძირითადი შემთხვევა.

1. შემასმენელთან ერთად წინადადებაში წარმოდგენილია ქვემდებარე და ადგილის გარემოება. ეს ორი უკანასკნელი შეიძლება გავრცობილ იქნეს მიმყოლი სიტყვებით. ამ წევრთა დალაგების ძირითადი შემთხვევებია:

ა) ადგ. გარემოება — ქვემდებარე — შემასმენელი: გზაზე ცხენოსნები გამოჩნდნენ (გრ. აბ.); ტყეში ერთი მუხა იდგა (ვაჟა, 5, 194); ირგვლივ სრული სიჩუმე ჩამოვარდნილიყო (ყაზ., 1, 115).

ბ) ქვემდებარე — ადგ. გარემოება — შემასმენელი: გუდამაყრელები მთაში მიდიოდნენ (ყაზ., 2, 438); მზე დასავლენ

თისაჲც გადიწურა (ვაჟა, 6, 339); მატარებელი გორის სადგურში შე-
ლიოდა (კ. ლორთქ., 3, 9).

ორივე განლაგება ბუნებრივია, გავრცელებული, მაგრამ ამა თუ იმ
კონკრეტულ შემთხვევაში ერთ-ერთს ეძლევა უპირატესობა: სტილის-
ტიკურად ეს ორი შემთხვევა ერთნაირი ღირებულებებისა არ არის, ისინი
აზრის სხვადასხვა ნიუანსს გადმოსცემენ, სახელდობრ: შემასმენლის
წინ ლოგიკური მახვილის მატარებელი წინადადების წვერი ექცევა.

შეიძლება შეგვხვდეს ამ წვერთა სხვაგვარი წყობაც, სახელდობრ:
ა დ გ. გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ე: მი-
წოდორში გაშლილიყო მშვენიერი უსუნო ყვავილი (გოგ., 7); ქვეით
ჯიშართა მკვირცხლი თოფის სროლა (ყაზ., 2, 298).

ან კიდევ: ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ე — შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ა დ გ. გ ა-
რ ე მ ო ე ბ ა: ქარი სისინებს ნაპრალეებში (გ. რჩ.); კოლოები აპუტუნ-
დნენ კრაქის ირგვლივ (დ. შენგ.).

2. თუ წინადადებაში ქვემდებარესა და შემასმენელთან ერთად ვი-
თარების გარემოებაა წარმოდგენილი, ჩვეულებრივი წყობა ასეთია:
ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ე — ვ ი თ. გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი:

მდინარე წყნარად მოკამყამებდა (ვაჟა, 6, 28); მატარებელი ზანტად
დაიძრა (გვეტ., 67); პატარა გუგულები თანდათან მოიზარდნენ (გოგ.,
36).

გვხვდება ამ წვერთა სხვაგვარი განლაგებაც, რაც სტილისტიკური
ზინებისათვის არის გამოყენებული, სახელდობრ:

ა) ვ ი თ. გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ე — შემასმენელი:
ყველაზე უფრო მკათიოდ ელიკოს ხმა ისმოდა (ქიაჩ., 3, 196).

ბ) ვ ი თ. გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ქ ვ ე მ დ ე ბ ა-
რ ე: თეთრად გადილესა მთები (ვაჟა); თეთრად ქათქათებს მინდორი
ქმლვ., 1, 45).

გ) შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ე — ვ ი თ. გ ა რ ე მ ო-
ე ბ ა: დუღუნებდნენ ყვავილები ერთხმად (ვაჟა, 6, 303).

— 3. შემასმენლის წინ იკავებს ადგილს ჩვეულებრივ დროისა და
მიზნის გარემოებაც: ბავშვი განთიადზე დაიბადა (ს. კლ., 15); ფრინვე-
ლები გასაფრენად ემზადებოდნენ (რაზ.).

ხშირია შემთხვევა. როცა დროის გარემოება იწყებს წინადადებას,
შას ქვემდებარე მოსდევს, ხოლო წინადადების ბოლოში შემასმენელია:
ალიონზე ცა მოიწმინდა (გვ., 406); მალე სალამოს ექვსი საათი შეს-
რულდა (ევდ., 3, 33).

4. ხშირად წინადადებაში რამდენიმე სხვადასხვა შინაარსის გარე-
შობაა (მაგ., ადგილისა და ვითარებისა, ადგილისა და დროისა, ადგი-
ლისა და მიზნისა...). განვიხილოთ ამ ტიპის წინადადების ორიოდ შემ-
თხვევა:

ა) ქვემდებარესა და შემასმენელთან ერთად წარმოდგენილია ადგილისა და ვითარების გარემოება (ცალკე ან მიმყოლი სიტყვებითურთ, გვხვდება სხვადასხვა წყობა, რომელთაგან გავრცელებულია:

1. ადგ. გარემოება — ქვემდებარე — ვით. გარემოება — შემასმენელი: საძოვრებიდან ძროხები ზოზინით ბრუნდებოდნენ (გვეტ., 71).

2. ქვემდებარე — ადგ. გარემოება — ვით. გარემოება — შემასმენელი: გამწარებული დელა-ჩიტი ხიდან ხეზე მოუსვენრად დაფრინავდა (გვეტ., 108).

3. ადგ. გარემოება — ვით. გარემოება — შემასმენელი — ქვემდებარე: გაუვალ ჰაობებს შუა აქლემის კუზივით მოჩანდა ერთი მომცრო ბორცვი (გვეტ., 397).

4. ქვემდებარე — ვით. გარემოება — შემასმენელი — ადგ. გარემოება: დარცხენილი ძალლი უხალისოდ გაბრუნდა დერეფნისაკენ (ჯაფ., 18).

5. ადგ. გარემოება — ვით. გარემოება — ქვემდებარე — შემასმენელი: ღია სარკმლიდან უეცრად საყვირის ხმა შემოიჭრა (ს. კლდ., 59).

ბ) წინადადებაში ადგილისა და დროის გარემოებაა (გარდა ქვემდებარე-შემასმენლისა). მყარი წყობა არც ამ შემთხვევაში გვაქვს. უფრო გავრცელებულია:

1. დრ. გარემოება — ქვემდებარე — ადგ. გარემოება — შემასმენელი: ცოტა ხნის შემდეგ ურმები სოფელში შემოვიდნენ (ევდ., 3, 265).

2. დრ. გარემოება — ადგ. გარემოება — ქვემდებარე — შემასმენელი: ამ დროს ჩვენის სოფლიდამ მამლის ყივილიც მოისმა (ვაჟა, 5, 248).

3. ქვემდებარე — დრ. გარემოება — ადგ. გარემოება — შემასმენელი: ვანო გუშინ სოფელში წავიდა.

4. დრ. გარემოება — ქვემდებარე — შემასმენელი — ადგ. გარემოება: ორი კვირის შემდეგ შიშია დაბრუნდა ხევსურეთში (ვაჟა, 6, 477).

ზოგჯერ წინადადებაში ორზე მეტი სხვადასხვა სახის გარემოებაა, ან კიდევ რამდენიმე გარემოებასთან ერთად უბრალო დამატებაც არის წარმოდგენილი. მაგ: ყურძნით სავსე გოდრებც სალამოს ბინდში ვენახის სანაპიროდან დარაჯებივით გამოიყურებოდნენ (ევდ., 3, 129); ვანოს მამა დილით ადრე ურმით ქალაქს მიდიოდა (გოჯ., 61).

პირველ მაგალითში წინადადების წევრები (მიმყოლი სიტყვებითურთ) ასეა დალაგებული: ქვემდებარე — დრ. გარემოება — ადგ. გარემოება — ვით. გარემოება — შემასმენელი.

მ ე ნ ე ლ ი. მეორეში: ქვემდებარე — დ რ. გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — უბრალო დამატება — ა დ გ. გ ა რ ე მ ო ე ბ ა — შემასმენელი. ასეთი დალაგება, რა თქმა უნდა, ერთადერთი არ არის.

როგორც ზემოთ განხილული შემთხვევებიდან ჩანს, სიტყვათა მყარი რიგი არა გვაქვს, მაგრამ შეინიშნება წინადადების წევრების უფრო-უაფრცუნლებული და ბუნებრივი განლაგება. ასე, მაგალითად, შემასმენელი მეტწილად ბოლოშია (უფრო იშვიათად შუაში და მით უმეტეს თავში), ვითარების გარემოება შემასმენლის წინ დგას, ადგილისა და დროის გარემოება იწყებს წინადადებას ან შემასმენლის წინ ექცევა და სხვ. სიტყვათა სხვადასხვაგვარი განლაგებით სხვადასხვა ნიუანსია გადმოცემული. დიდ როლს ამ მხრივ ლოგიკური მახვილი ასრულებს.

§ 133. სიტყვათა განლაგება ორპირიანის გარდაუვალი ზმნის შემცველ წინადადებაში. ქვემდებარის, ირიბი დამატებისა და შემასმენლის განლაგების ექვსი ვარიანტია შესაძლებელი:

1. ქვემდებარე — ი რ ი ბ ი დ ა მ. — შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი: მთვარე ღრუბელს მიეთარა (გ. შტაბ., 231).

2. ქვემდებარე — შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ი რ ი ბ ი დ ა მ.: ღამე უმოთხოვა ქვეყანას (ვაგ., 439).

3. ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა — ქვემდებარე — შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი: ვიქტორს სახე გაუბრწყინდა (ჯაფ., 115).

4. ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა — შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ქვემდებარე: დაღლილ აბდულას გაუწყდა მოგონებათა ძაფი (ევდ., 3, 35).

5. შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ქვემდებარე — ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა: მოჰფარებოდა მთვარე ღრუბელს.

6. შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა — ქვემდებარე: მოჰფარებოდა ღრუბელს მთვარე.

ამ ექვსი შესაძლო ვარიანტიდან პირველი და მესამე ყველაზე უფრო გავრცელებულია და ჩვეულებრივი, ამათ შემდგომ — მეორე და მეოთხე, ხოლო მეხუთე და მეექვსე ვარიანტები იშვიათია (და მეტწილად პოეზიაში გვხვდება).

თუ მთავარი წევრები პირველი ვარიანტის მიხედვით არის დალაგებული და წინადადებაში შემასმენელთან დაკავშირებული უბრალო დამატება ან გარემოება მოპოვება, ისინი მეტწილად ქვემდებარესა და ირიბ დამატებას შორის. ან ი რ ბ დამატებასა და შემასმენელს შორის მოექცევიან. მაგ.: დ-დრონ-ხეებ-წვერებ-ით ცას ებჯინებოდნენ (ვაჟა); ბაღლები მაშინვე ჩ-ბუხის ძებნას შეუდგნენ (ვაჟა, 6, 272); მეგობრის ნუგეშ-ან-სიტყვები იოთამს გულზე მაღამოდ წაესო (ვაჟა, 6, 245).

თუ მთავარი წევრები მე-2 ვარიანტის მიხედვით არიან განლაგებული, უბრალო დამატება და გარემოება ჩვეულებრივ შემასმენლის წინ

დგას: ბეკინა გაკვირვებით მიაჩერდა შვილს (კლდ., 1, 128); არჩილი გვერდით მიუჯდა გვადის (ქიაჩ., 3, 43); გახარებული ბეკეა ხუსხუსით გაჰყვა წყეულ მელასა (რაზ.).

შენიშვნა: მიზნის გარემოება მეტწილად ბოლოშია: ანუსია ეცაკარებს ბრძანების ასასრულელებლად (კლდ., 1, 204).

თუ მთავარი წევრები განლაგებულია მე-3 ვარიანტის მიხედვით, შემასმენელთან დაკავშირებული არამთავარი წევრები (მიმყოლი სიტყვებითურთ) უსწრებენ ირიბ დამატებას ან მოსდევენ მას, ან კიდევ შემასმენლის წინ თუ შემდეგ დგანან. მაგ.: იმ დამესოთარაანთ ქერივს დილამდე ძილი არ მიჰკარებია (კავ., 438); მეტისმეტი შრომისაგან ნისლებს ოფლი სდენოდათ (ვაჟა, 6, 96); ნადობაიძის სიტყვებზე მწყემსებს ჩოჩქოლი შეუდგათ (რაზ., 129). ოთარაანთ ქერივს სოფლის ნაპირას ერთი კაი მოზრდილი ფიცრული ეღვა (კავ., 427); ტყეს თანდათან ჩრდილი მოეფინა (ვედ., 3, 210); ლელას ცრემლები წამოუვიდა სიცილისაგან (ვაჟა, 5, 7).

§ 184. სიტყვათა განლაგება ორპირიანი გარდამავალი ზმნის შემცველ წინადადებაში. ქვემდებარის, პირდაპირი დამატებისა და შემასმენლის განლაგების ექვსი შემთხვევაა აგრეთვე შესაძლებელი:

1. ქვემდებარე — პირ. დამატება — შემასმენელი: სალამურმა ქეთინი დაიწყო (გვეტ., 43).

2. ქვემდებარე — შემასმენელი — პირდ. დამატება: ხეები განაგრძობდნენ თათბირს (ვაჟა, 6, 142).

3. პირდ. დამატება — ქვემდებარე — შემასმენელი: ტყის მღუმარებას ქვემეხების ქუხილი არღვევდა (გვეტ., 429).

4. პირდ. დამატება — შემასმენელი — ქვემდებარე: ანუსი შეაფიქრანა რძლის მდგომარეობამ (გვეტ.); შავი ზღვის ზვირთებს მიაპობდა გემი „დალანდი“ (ტაბ.).

5. შემასმენელი — პირდ. დამატება — ქვემდებარე: მოაგორებს მღვრიე ტალღებს კლდეებში ჩაქედილი მტკვარი (რაზ.).

6. შემასმენელი — ქვემდებარე — პირდ. დამატება: განაგრძობდნენ ხეები თათბირს.

ამ ექვსი ვარიანტიდან ჩვეულებრივია პირველი სამი, ხოლო დანარჩენები იშვიათად შეიძლება შეგვხედეს.

თუ მთავარი წევრები პირველი ვარიანტის მიხედვით არის დალაგებული და წინადადებაში შემასმენელს ახლავს გარემოება ან უბრალო დამატება, ისინი ჩვეულებრივ უსწრებენ პირდ. დამატებას ან შემასმენელს. მაგ.: გოგრამ გაზაფხულზე მეცხვარეობა მოიწადინა (ვაჟა, 5, 220); მართამ ბუხრიდან ცეცხლიანი მუგუზალი მოარ-

ბენინა (ევდ., 3, 278); პატარა გოგომ ჩ ა ფ ი თ წყალი მოარბენინა (კლდ., 1, 179); კუდაც თ ა ვ მ ო მ წ ო ნ ე დ უ ლ ვ ა შ ე ბ ს ა ც მ ა უ ნ ე ბ ლ ა (ვაჟა, 6, 171); მხედარმა ცხენი ს ა ძ ო ვ ა რ ზ ე გაუშვა (იქვე, 297); მენახირეები ნახირს ს ო ფ ლ ი ს კ ე ნ ძ ო ვ ნ ი თ მოაყოლებენ (რაზ., 59).

თუ მთავარი წევრები მეორე ვარიანტის მიხედვით არის დალაგებული, შემასმენელთან დაკავშირებული არამთავარი წევრები ჩვეულებრივ შემასმენლის წინაა მოთავსებული: თოვლმა მ თ ლ ა დ დაფარა დეღამიწა (ევდ., 3, 236); განთიადი ნ ე ლ ა შლიდა ფრთებს (ქიაჩ., 3, 416); ცეცხლი წ ი თ ლ ა დ ანათებდა ოთახს (დ. შენგ., 1, 22).

იშვიათად შემასმენელი წინაა წამოწეული და მას მოსდევს პირდაპირი დამატება, ქვემდებარე კი ბოლოშია: მოაგორებს მღვრიე ზვირთებს კლდეებში ჩაჭედული მტკვარი (რაზ., 238); სოფლის ორლობებში დაიწყეს კრიჭინი მძიმედ დადებულ თივის ურმებმა (ვაჟ., 456).

§ 185. ხიტყვათა განლაგება ხამპირიანია ზმნის შემცველ წინადადებაში. ხამპირიანი ზმნის შემცველ წინადადებაში, როგორც ვიცით, ოთხი, მთავარი წევრია: შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდ. დამატება და ირიბი დამატება. ამ წევრთა განლაგების 24 ვარიანტია შესაძლებელი, რომელთაგანაც ზოგი ბუნებრივია, გავრცელებული, ზოგიც — იშვიათად ხმარებული. ეს ვარიანტები ერთი წინადადების მაგალითზე ასეთ სურათს გვაძლევს¹.

1. S—Oι—Oδ—P:	ვანომ დედას წერილი მისწერა.
2. S—Oι—P—Oδ;	ვანომ დედას მისწერა წერილი.
3. S—Oδ—P—Oι:	ვანომ წერილი მისწერა დედას.
4. S—Oδ—Oι—P:	ვანომ წერილი დედას მისწერა.
5. S—P—Oι—Oδ:	ვანომ მისწერა დედას წერილი.
6. S—P—Oδ—Oι:	ვანომ მისწერა წერილი დედას.
7. Oι—S—P—Oδ:	დედას ვანომ მისწერა წერილი.
8. Oι—S—Oδ—P:	დედას ვანომ წერილი მისწერა.
9. Oι—Oδ—P—S:	დედას წერილი მისწერა ვანომ.
10. Oι—Oδ—S—P:	დედას წერილი ვანომ მისწერა.
11. Oι—P—S—Oδ:	დედას მისწერა ვანომ წერილი.
12. Oι—P—Oδ—S:	დედას მისწერა წერილი ვანომ.
13. Oδ—P—Oι—S:	წერილი მისწერა დედას ვანომ.
14. Oδ—P—S—Oι:	წერილი მისწერა ვანომ დედას.
15. Oδ—S—Oι—P:	წერილი ვანომ დედას მისწერა.

¹ წევრებს აღენიშნაეთ ლათინური ასოებით, S ქვემდებარეს ნიშნავს, P — შემასმენელს, Oι — ირიბ დამატებას, Oδ — პირდ. დამატებას.

16. Od—S—P—Oi:	წერილი ვანომ მისწერა დედას.
17. Od—Oi—P—S:	წერილი დედას მისწერა ვანომ.
18. Od—Oi—S—P:	წერილი დედას ვანომ მისწერა.
19. P—Oi—S—Od:	მისწერა დედას ვანომ წერილი.
20. P—Oi—Od—S:	მისწერა დედას წერილი ვანომ.
21. P—S—Oi—Od:	მისწერა ვანომ დედას წერილი.
22. P—S—Od—Oi:	მისწერა ვანომ წერილი დედას.
23. P—Od—S—Oi:	მისწერა წერილი ვანომ დედას.
24. P—Od—Oi—S:	მისწერა წერილი დედას ვანომ.

დასახელებული შემთხვევებიდან თხრობითს წინადადებაში უფრო გავრცელებულია ის ვარიანტები, როცა წინადადებას იწყებს ქვემდებარე ან ირიბი დამატება, შემასმენელი კი ბოლოშია ან შუაში, ხოლო პირდაპირი დამატება და შემასმენელი რომ პირველ ადგილზე იყოს, ეს იშვიათია და მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევებში შეიძლება შეგვხვდეს. დავასახელებთ სიტყვათა განლაგების გავრცელებული ვარიანტების რამდენიმე მაგალითს:

დარეჩანმა შამანდუხს ნაბადი დაუგო (ვაეა).

ვერხვი დიდ მუხას გადახვევს მკლავებს (შან).

ვანომ გრძნობიერი წერილი მისწერა დედ-მამას (ვაეა).

ყველამ თვალი კოდალას მიაპყრო (ვაეა).

ირაკლიმ სიხარულით ჩამოართვა ხელი მირზას (ჯვეტ.).

ურმების ქარავანს მთვარე უნათებდა გზას (მიხ. მრევლ.).

ადამიანებს გაჭირვება ხასიათს უფუჭებს (გამს.).

დაცვარულ ზალახს ვერცხლის ზარნიში მოავლო მთვარემ (კლორთქ.).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ხშირად სამპირიან ზმნასთან დაკავშირებულ მთავარ წევრთაგან გამოტოვებულია ქვემდებარე ან დამატება. ასეთ შემთხვევაში ესა თუ ის წევრი შეიძლება ისეთ ადგილზედაც შეგვხვდეს, რომელიც არ არის ბუნებრივი მაშინ, როცა წინადადებაში ყველა მთავარი წევრი მოიპოვება.

თუ წინადადებაში შემასმენელთან დაკავშირებული არამთავარი წევრებიც არის წარმოდგენილი, ისინი ჩვეულებრივ ირიბი დამატების ან შემასმენლის წინ იკავებენ ადგილს, ან იწყებენ წინადადებას. მაგ.: ირაკლიმ ს ი ხ ა რ უ ლ ი თ ჩამოართვა ხელი მირზას (გვეტ., 93); თვალუბგაბრწყინებული მარო ა ლ ტ ა ც ე ბ ი თ უჩვენებდა კაჭკაქს დამებნსა (რაზ., 318); პეტრემ ყმაწვილებს ქ ე ე შ გაუშალა თავისი ნაბადი... (ჭავ., 408); მარინემ ჩუმი ლ ი ლ ი ნ ი თ სკივრს ხუფი ახადა (გვეტ., 433); აკაკიმ მადლობის ნიშნად ხალხს თავი დაუკრა (გვეტ., 359);

დ ი დ ი ხ ვ ე წ ი ს შ ე მ დ ე გ ბ ი ძ ა მ ლ ა დ ა ს კ ა კ ა ნ ა თ ი გ ა უ უ კ ე თ ა (ე ვ დ . 3, 116).

სიტყვათა განლაგებისათვის წამყვანია შემსმენლის პოზიცია. მთავარ წევრთა ადგილისათვის, როგორც საერთო.ღ, აქაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ლოგიკურ მახვილს.

შერწყმული წინადადების სინტაქსი

VIII. შერწყმული წინადადება

§ 180. შერწყმული წინადადებას რაობა. წინადადებაში ხშირად შოიპოვება რამდენიმე ერთგვარი წევრი. ლოში სინტაქსისაგან თ ვ ა ლ ე ბ ი დ ა ნ და კ ბ ი ლ ე ბ ი დ ა ნ ცეცხლსა ყრიდა (ვაჟა, 6, 250): აქ შემასმენელს ახლავს ორი ერთნაირი შინაარსისა ადგილის გარემოება (თვალეზიდან და კბილეზიდან), რომელნიც ერთმანეთთან თანწყობის საშუალებით არიან შეერთებული. მათ კითხვაც ერთი დაესმის: საიდან? — თვალეზიდან. საიდან? — კბილეზიდან. მაშასადამე, თ ვ ა ლ ე ბ ი დ ა ნ და კ ბ ი ლ ე ბ ი დ ა ნ ო რ ი ერთგვარი ადგილის გარემოებაა. წინადადებაში ერთ წევრთან შეიძლება იყოს დაკავშირებული ერთი სახელწოდების რამდენიმე არაერთგვარი წევრიც. მაგ.: ო რ ი ბ ი ჳ ი ყ ა ნ ი დ ა ნ მ ო დ ი ო დ ა ს ო ფ ლ ის ა კ ე ნ (გოგ.) შემასმენელს აგრეთვე ორი ადგილის გარემოება ახლავს, მაგრამ სხვადასხვა შინაარსისა: პირველი (ყანიდან) გამოსვლის პუნქტს აღნიშნავს (კითხვა: საიდან? — ყანიდან), ხოლო მეორე (სოფლისაკენ) — გეზს, საითყენაც სუბიექტის მოძრაობა არის მიმართული (კითხვა: საითყენ? — სოფლისაკენ). მაშასადამე, ყ ა ნ ი დ ა ნ და ს ო ფ ლ ის ა კ ე ნ ერთ წევრთან (შემასმენელთან) დაკავშირებული არაერთგვარი ადგილის გარემოებებია. ამგვარად, ერთგვარი წევრები, რომელნიც ასრულებენ ერთნაირ სინტაქსურ ფუნქციას, შინაარსობრივ ერთნაირად მიმართებიან ერთ საერთო წევრს. მიუგებენ ერთსა და იმავე კითხვაზე და ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან თანწყობის საშუალებით.

როგორც ითქვა, ერთსა და იმავე კითხვაზე მიუგებენ, მაგრამ ეს არ არის საკმარისი წევრთა ერთგვარობისათვის: არის შემთხვევა, როცა ერთსა და იმავე კითხვაზე მიუგებენ ერთი სახელწოდების არაერთგვარი წევრებიც. მაგ.: დ ი დ ი ჳ რ ე ლ ი კ ა ტ ა ტ ა ხ ტ ზ ე მიდი-მოდოდოდა (ვაჟა): ა? წინადადებაში ქვემდებარესთან (კატა) ორი ატრიბუტული განსაზღვრებაა (დიდი, ჳრელი), რომელთაც ერთი და იგივე კითხვა დაესმის (რომელი?), მაგრამ არ არიან ერთგვარი განსაზღვრებები: მათ შორის შინაარსობრივ განსხვავებაა (ჳ რ ე ლ ი ფერს აღნიშნავს, დ ი

დი — სიდიდეს), თანაც კრელი უშუალოდ განსაზღვრავს ქვემდებარეს (რომელი კატა? — კრელი კატა), დიდი კი — ქვემდებარეს მის უშუალო განსაზღვრებიანად (რომელი კრელი კატა? — დიდი კრელი კატა). მაშასადამე, დიდი კრელი კატა ტახტზე მიდის მოდიოდა მარტივი წინადადება.

ისეთ წინადადებას, რომელშიც რამდენიმე ერთგვარი წევრი მოიპოვება, ერთგვარწევრებიანი ანუ შერწყმული წინადადება ჰქვია (§ 22).

ერთგვარი წევრები გაუვრცობელია ან გავრცობილი მიმყოლი სიტყვებით. მაგ.: მური აღრიწავს, ყეფს, ტრიალებს (რაზ., 13); ერთგვარი შემასმენლები გაუვრცობელია. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: ჩვენი პატარა მდინარე მრისხანედ აბურცდა და მღვრიე ტალღებს შეუწყვეტლივ სცემდა თავის ვიწრო ნაპირებსა (გოგ., 195). ეს წინადადებაც შერწყმულია შემასმენლების მიხედვით. პირველს ახლავს ვითარების გარემოება (მრი სხანედ აბურცდა), მეორეს — ვითარების გარემოება (შეუწყვეტლივ სცემდა) და პირდაპირი და ირიბი დამატება თავ-თავისი განსაზღვრებითურთ (სცემდა მღვრიე ტალღებს, სცემდა ვიწრო ნაპირებს).

ზოგჯერ ერთგვარი წევრებია ერთი სახელწოდების, მაგრამ შინაარსით განსხვავებულ წევრთა წყვილები. მაგ.: სახლიდან ეკლესიამდე და მერე ეკლესიიდან სასაფლაომდე კუბო არჩილს ეჭირა (ჭავ.). ამ წინადადებაში ორი ერთგვარი ადგილის გარემოებაა: 1. სახლიდან ეკლესიამდე; 2. ეკლესიიდან სასაფლაომდე. თვითუღმოსოფრის ორ-ორი ადგილის გარემოებაა გაერთიანებული, რომელთაგანაც პირველი (სახლიდან, ეკლესიიდან) გამოსვლის პუნქტს აღნიშნავენ, მეორე (ეკლესიამდე, სასაფლაომდე) — მიწევისას.

ერთგვარი წევრები უმეტესად ერთი და იმავე მეტყველების ნაწილით გადმოიცემა; მათ ჩვეულებრივ გრამატიკული ფორმაც ერთი აქვთ; მაგრამ, იმასთან დაკავშირებით, რომ ერთი და იგივე წევრი შეიძლება გადმოიცეს სხვადასხვა მეტყველებს ნაწილით და სხვადასხვა ფორმით, ერთგვარი წევრები ზოგჯერ სხვადასხვა მეტყველების ნაწილს განეკუთვნება და ფორმითაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. მაგ., კოდებს. სადღვებებს, კასრებს სულ ცაცხვისაგან აკეთებენ (რაზ., 149). აქ სამი ერთგვარი პირდაპირი დამატებაა, რომელნიც არსებითი სახელით არიან გადმოცემული და მათ გრამატიკული ფორმაც ერთი აქვთ: სამივე ებიანი მრავლობითის მიცემითი ბრუნვის ფორმაა. ერთხელ მე და პაპა ჩემი ერთ ადგილს შევიყარე-ნით (ჭავ.) შერწყმულია ქვემდებარეების მიხედვით, რომელთაგანაც პირველი (მე) უბრუნველი ნაცვალსახელით არის გადმოცემული, მეორე (პაპაჩემი) — არსებითი სახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმით.

...თოვლის წყლებმა დაიწყეს ცელქად დენა მინდვრად და ხე-
ვებში (ვაჟა, 5. 95). ამ წინადადებაში ორი ერთგვარი ადგილის გა-
რემოება ერთი და იმავე მეტყველების ნაწილთ არსად მოცემული,
მაგრამ სხვადასხვა ბრუნვისა და რიცხვის. ფორმით.

ერთგვარ წევრებს, რომელნიც ერთ საერთო წევრთან არიან დაკავ-
შირებული, შეიძლება ახლდეს საერთო დაქვემდებარებული წევრი.
მაგ.: მაქლობელ ბალებსა და ზვრებში მეზობელი გლეხები მუყაითად
ტრიალებდნენ (გვეტ., 260). ორ ერთგვარ ადგილის გარემოებას (ბა-
ლებსა და ზვრებში) ახლავს საერთო განსაზღვრება (მაქლობელ).

შერწყმულ წინადადებაში ზოგჯერ საერთო წევრი გამოტოვებულია,
მაგრამ ადვილად იგულისხმება ზმნის ფორმ-სა თუ კონტექსტის მიხე-
დვით. მაგ.: კ ა რ ე ბ ი შე ე ვ ა ლ ე და შე ე ვ ე დ ი (ჯავ., 2, 135); გ ა -
ს უ ქ ლ ა, გ ა ლ ა დ ა, გ ა ი ბ ა რ ჯ ლ ა, გ ა ი ზ ა რ დ ა (რაზ., 94).
მ ო ი ფ ი ქ რ ე, ა წ ო ნ -დ ა წ ო ნ ე და ისე მოიქეცი (გვეტ., 18).

პირველ წინადადებაში გამოტოვებულია მე, მეორეში — ფ ი თ -
რ ი, მესამეში — შე ნ.

ზოგჯერ ერთი და იგივე სიტყვა რამდენჯერმე მეორდება, რაც აძ-
ლიერებს ექსპრესიულობას. განმეორებული სიტყვები ერთგვარ წევრე-
ბად არ ითვლება. მაგ.: მზეო, ა მ ო დ ი, ა მ ო დ ი! (ხალხ.); მე ს მ ი ს,
ძ ე ს მ ი ს სანატრელი ხალხთ ბორკილის ხმა მტვრევისა! (ვაჟ., 60);
...ჯანუწყვეტლივ ჰ ქ ე რ ა ვ ს, ჰ ქ ე რ ა ვ ს და ჰ ქ ე რ ა ვ ს (ჯავ., 1,
80).

ტოლად-შერწყმული სიტყვები წინადადებაში ერთი წევრია. ამის
გამო დ ა-ძ მ ა ე რ თ მ ა ნ ე თ ს გა დ ა ე ხ ვ ი ა (გოგ.) მარტივი წი-
ნადადებაა, ხოლო დ ა და ძ მ ა ე რ თ მ ა ნ ე თ ს გა დ ა ე ხ ვ ი ვ -
ნ ე ნ — შერწყმული.

შერწყმული წინადადება ფართოდ არის გავრცელებული ენაში. იგი
ძველ ქართულშიც გავრცელებული სინტაქსური კონსტრუქციაა. შერ-
წყმული წინადადება მოხდენილი სინტაქსურ-სტილისტიკური საშუა-
ლებაა აზრის გადმოსაცემად: ერთგვარი წევრები უფრო სრულად, ამო-
მწურავად გადმოსცემენ გადმოსაცემის შინაარსს, აძლიერებენ წი-
ნადადებას სემანტიკურ მხარეს, მის ექსპრესიულობასა და ემოციურობ-
ას.

§ 187. შერწყმული წინადადების ტიპები. შერწყმული წინადადე-
ბა მრავალგვარია. იგი შეიძლება იყოს: ერთგვარქვემდებარიანი, ერთ-
გვარშემასმენიანი, ერთგვარდამატებიანი, ერთგვარგანსაზღვრებიანი,
ერთგვარგარემოებიანი, ნარევი. ზოგი წევრი (მაგ., დამატება, გარე-
მოება) რამდენიმე სახისაა. ამის შესაბამისად შერწყმული წინადადე-
ბაც მრავალგვარია შესაძლებელი. დავასახელოთ მაგალითები:

1. რამდენიმე ქვემდებარე ერთ შემასმენელთან: ტ ყ ე, მ ი ნ დ ო -

რ ი და ვ ე ლ ი ბიბინებდა (ევდ., 3, 176); ამწვანდა მთები, ტყე და მინდვრები. (ჭავ., 9).

2. რამდენიმე შემასმენელი ერთ ქვემდებარესთან: ჩანჩქერს მიადგა კალმახი, შეცბა, შეკრთა და გაჩერდა (მ. ლებ.); ხეობა გაღორმავდა. დავიწროვდა, ამაღლდა, დაბნელდა (ჭავ., 1, 457).

3. რამდენიმე პირდაპირი დამატება ერთ შემასმენელთან: თოვლს დაეფარა თეთრად მინდორი, ტყე და ველი (ევდ., 3, 312); ყვავილები ამკობენ წიფელს, რცხილას, მუხას და ფოთლებშორთოლარე ვერხვსა (ჭავა, 5, 155).

4. რამდენიმე ირიბი დამატება ერთ შემასმენელთან: ფრინველებსა და ცხოველებს მოუსვენრობა ეტყობოდათ (რაზ., 212); ყველა კლდესა, ღრესა, ხევსა და ტყეს ეფარებოდა (ჭავა, 6, 83).

5. რამდენიმე ერთი შინაარსის უბრალო დამატება ერთ შემასმენელთან: ფიქრობს ხმელი წიფელი თავის თავზე, წარსულზე, აწმყოსა და მომავალზე (ჭავა, 5, 89); იბრძვიან ხმლით, ხიშტით, ხანჯლით, რევოლვერის ტარებით, თოფის კონდახებით, ხელებით, ფეხებით და კბილებით (ჭავ., 3, 269); მიხაროდა დედის, ძმის, ნათესავების, მეზობლების ნახვა (ქიაჩ., 1, 44).

6. რამდენიმე ერთგვარი განსაზღვრება ერთ საზღვრულთან: კეთილი და პატიოსანი გული კარგია (ჭავ., 479); უთავბოლო, უზარმაზარი, უღრანი და ბნელი ტყე ათასი იღუმალებით იყო სავსე (ჭავ., 1, 116); ხარ-ირემმა რქებით ჩამოუმტვრია რცხილისა და წიფლის ტოტები (ჭავა, 5, 262).

7. რამდენიმე ერთგვარი გარემოება ერთ შემასმენელთან:

ა) ადგილისა: [ჩანჩურას] ყურიდან, შუბლიდან, ცხვირიდან და ხელებიდან სისხლი თქრიალით ჩამოსდიოდა (ჭავ., 1, 11); აივანზე და ეზოში ცარავინ ჩანდა (ბარნ., 1, 297).

ბ) დროისა: გაზაფხულზე და ზაფხულში თებერა სრულეებით მიეფარებოდა ჩვენი თვალიდან (ბარნ., 2, 406)

გ) ვითარებისა: ცისა ლაყვარლზედ მოჩანდა იგი თეთრად და აუშლვრევლად (ჭავ., 255); ტბა მოსვენებით და შეუშფოთებლად იდგა (ჭავა, 5, 98).

დ) მიზეზისა: დამწყვედული საქონელი შიმშილისა და წყურვილისაგან ძირს ეფინა (გვეტ., 66); [ჩოხა] უფრო შემოდგომის ხიდან ჩამოვარდნილ ფოთოლსა ჰგავდა სიძველისა და გაურეცხაობის გამო (რაზ., 155).

ე) მიზნისა: იქ ყვავილები გაშლილა ჩემსაზრდოდ, საწუწ-

ნელადო (წერ.); გასამხნეველად და შესაქცევად ზეჟერია მ ბევრი რამ უამბო ილიას (გვეტ., 258).

რამდენიმე ერთგვარი არამთავარი წევრი (უბრალო დამატება, გარემოება...) შეიძლება ახლდეს სახელზმნით (საწყისით თუ მიმლეობით) გადმოცემულ წინადადების ამა თუ იმ წევრსაც: მთლად ტყავში, ნაბადსა და ყაბალახში გახვეული პატარა ბიჭი ცხენს მიერეკებოდა (ყაზ.); კარებში და კედლებთან ჩამწკრივებული სტუმრები გულიანად ხარხარებდნენ (ჭავ., 1, 16); [გიორგის] კოხტად და ფაქიზად ჩაცმა-დახურვა უყვარდა (ჭავ., 431).

პირველ წინადადებაში სამი ერთგვარი უბრალო დამატება ახლავს მიმლეობით გადმოცემულ განსაზღვრებას (ვახვეული), მეორეში — ორი ერთგვარი აღგილის გარემოება მიმლეობითვე გადმოცემულ განსაზღვრებას (ჩამწკრივებული), მესამეში კი — ორი ერთგვარი ვითარების გარემოება საწყისით გამოხატულ წინადადების მთავარ წევრს — ქვემდებარეს (ჩაცმა-დახურვა).

წინადადებაში შეიძლება იყოს რამდენიმე წყება ერთგვარი წევრებისა. ისეთ წინადადებას, რომელშიც მოიპოვება რამდენიმე (ორი ან მეტი) წყება ერთგვარი წევრებისა, ნარევი სახის შერწყმული წინადადება ჰქვია. მაგ.: გარეული ბატები მწკრივად და სისინით მისდევდნენ მწვანე ბალახს და გამძაგებით მისთიბავდნენ (ვაჟა, 5, 98); შრომა და სიყვარული აძლევს შნოს და ლაზათს ადამიანის სიცოცხლეს (ვაჟა, 6, 78). პირველ წინადადებაში ერთ ქვემდებარესთან ორი შემასმენელია (ბატები მისდევდნენ და მისთიბავდნენ); ამთგან პირველს ორი ვითარების გარემოება ახლავს (მწკრივად და სისინით მისდევდნენ). მეორე წინადადებაში ერთ შემასმენელთან ორი ქვემდებარეა (შრომა და სიყვარული აძლევს) და ორი პირდაპირი დამატება (აძლევს შნოსა და ლაზათს). მაშასადამე, ორივე წინადადება ნარევი სახის შერწყმული წინადადებაა.

შერეული სახის შერწყმული წინადადება ზოგჯერ უფრო გართულეული სახითაც გვხვდება. მაგალითად: ჭია-მატლები უხდნენ მცენარეებს ფესვებსა, ყლორტებსა, ფოთლებსა, — კოკორსა, ყვავილსა და ნაყოფს და ძლიერ ამცირებენ მოსავალს ბოსტნისას, ვენახისას, ნახანათისისას (გოგ., 136). ამ წინადადებაში ერთგვარ წევრთა სამი წყებაა, სახელდობრ: ორი შემასმენელი ერთ ქვემდებარესთან (ჭია-მატლები უხდენ და ამცირებენ), ექვსი პირდაპირი დამატება პირველ შემასმენელთან (უხდნენ ფესვებსა, ყლორტებსა, ფოთლებსა, კოკორსა, ყვავილსა და ნაყოფს) და სამი განსაზღვრება ერთ საზღვრულთან (მოსავალს ბოსტნისას, ვენახისას, ნახანათისისას).

მერყეული წინადადების წარმომავლობის, მისი სხვა ტიპის წინადადებასთან შიშობითობისა და ამასთან დაკავშირებით ტერმინის შესახებ გრამატიკულ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა.

ან ტონ I-ისა და ანტონის სკოლიდან გამოსულ გრამატიკებში სინტაქსის საგანს „ლექსთა თხზვა“ ანუ სიტყვათა შეკავშირება წარმოადგენს. წინადადებებიანი სინტაქსი, ე. ი. სინტაქსი როგორც მოძღვრება წინადადების წყარებსა და წინადადების ტიპებზე, საკმაოდ შეყოფილ ჩვენში მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში დამკვიდრდა. ამ მხრივ, პირველ რიგში, აღსანიშნავია არ. ქუთათელი ა. ი. ს. და თ. ე. ო. დ. ა. ნ. ა. ს. გრამატიკები. შემდეგი დროის გრამატიკოსები (ა. ბენაშვილი, მ. ჭანაშვილი, სიღ. ხუნდაძე, ი. ნიკოლაიშვილი, მ. კელენჯერიძე), მეტ-ნაკლები სხვაობისა და მიუხედავად, ამ შემთხვევაში განაგრძობენ და ამკვიდრებენ უკვე არსებულ ტრადიციას¹. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, წინადადების ტიპებზე ცოტა რამ 80-იან წლებამდე შექმნილ გრამატიკებში მოიპოვება. ასე, მაგალითად, ანტონ I-ს გათვალისწინებულ აქვს შეწყობა რამდენიმე ქვემდებარესთან შემასმენლისა რიცხვში², აგრეთვე არსებით სახელთან რამდენიმე მასპლურელისა ბრუნვასა და რიცხვში³, ხოლო ს. დ. ო. დ. ა. ნ. ა. ს. ამ ტიპის წინადადების კვალიფიკაციას აქვს მოცემული და მისი წარმომავლობის გზაზედაც მიუთითებს. იგი წერს: „წინადადება მასპლურელთა კუქმდებარისა და შესმენლისა ვანიყოფების მარტივად და რთულად“⁴. რთულ წინადადებაში ნაკულისსმეცია რამდენიმე ერთგვარქვემდებარისი და ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება. „რთული წინადადება. — წერს ს. დ. ო. დ. ა. ნ. ა. ს. იგი, რომელიც მდგომარეობს მრავალთა კუქმდებარეთა და შესმენლითაგან“⁵. ანალოგიური ცნობები მოიპოვება

გაიოზრექტორის, პლ. იოსელიანისა და დ. ჩუბინაშვილის გრამატიკებშიც. ძველი გრამატიკოსები აღნიშნავენ, რომ ამ ტიპის წინადადება შიშობულია მარტივ წინადადებათა შეერთებით ან მარტივნი ერთგვარი წევრის დამატებით.

არ. ქუთათელი ა. ი. ს. ერთგვარწყევრებიან წინადადებას რთული წინადადების ერთ-ერთ სახეობად თვლის და მას „გაერთებულ წინადადებას“ უწოდებს. იგი მას ასე განმარტავს: „გაერთებულ წინადადება არის ისეთი წინადადება, რომელშიც ერთი ქვემდებარეა და რამდენიმე შემასმენელი, ან — რამდენიმე ქვემდებარე და ერთი შემასმენელი, ან — ერთი ქვემდებარე, ერთი შემასმენელი და რამდენიმე ამხსნელი სიტყვა, რომელიც მიუკვებენ ერთს და იმავე კითხვად“⁶. ავტორი შენიშნავს, რომ ასეთი წინადადება შეიძლება დაეყოს რამდენიმე მარტივ წინადადებად⁷. ანალოგიური აზრია გამოთქმული თ. ე. ო. დ. ა. ნ. ა. ს. გრამატიკაშიც, ტერმინიც იგივეა გამოყენებული⁸. ამავე ტერმინს იყენებენ თავიანთ გრამატიკებში ა. ბენაშვილი⁹ და მ. ჭანაშვილი¹⁰. უკანასკნელი სამი ტიპის წინადადებას გამოყოფს: მარტივს, გაერთებულსა და რთულს. მ. ჭანაშვილი რთულში ქვეწყობილს განიხილავს, გაერთებულ წინადადებაში კი ის ერთგვარქვემდებარისისა და ერთგვარშემასმენლიან წინადადებას გულისხმობს. ის წერს: „გაერთებულ წინადადებად იწოდება ისეთი, რომელშიც რამდენიმე ქვემდებარე ანუ რამდენიმე შემსმენელი (დედა, მამა და ჩემი ძმები ცხოვრობენ სოფელში; ბულბული ვარდზედ ზის, ვალობს და მხიარულობს)“¹¹. ს. ხუნდაძე ერთგვარწყევრებიან წინადადებას შეერთებულს უწოდებს¹², ამავე ტერმინს იყენებს მ. კელენჯერიძე¹³. ი. ნიკოლაიშვილი ერთგვარშემასმენლიან წინადადებას რთული წინადადების ნიმუშად ასახელებს თავის მოკლე გრამატიკაში¹⁴, ვრცელ გრამატიკაში კი ამ ტიპის წინადადებას ბან რთულში განიხილავს¹⁵, ხან კიდევ სხვა სახის ერთგვარწყევრებიან წინადადებასთან ათანაბრებს და ყველას ერთად შეერთულ წინადადებად ანუ უწოდებს¹⁶. ი. სიბერულიძე ერთგვარშემასმენლიან წინადადებას რთულ სათქმელად ასახელებს „ენის დაკვირვებაში“ და მას „შეკავშირებულს“ ეძახის¹⁷. „ქართული ენაში“ — ერთგვარწყევრებიან წინადადებას, ხოლო ქართული ენის გრამატიკაში¹⁸ ყველა ტიპის ერთგვარწყევრებიანი წინადადებას აღსანიშნავად ნაშბარია ტერმინი შეერთული წინადადება¹⁹. ამ უკანასკნელ ტერმინს ამჟამად არ.

1 არს. ჩიქობავა, რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? წერილი IV ეურნალში: „კომუნისტური აღმშენებლობა“, 1930, № 5, გვ. 502. 2 ანტონ I, ქართული ლრამატიკა, 1885, § 318, გვ. 216; § 328, გვ. 221. 3 იქვე, გვ. 222. 4 ს. დ. ო. დ. ა. ნ. ა. ს. შემოკლებული ქართული ლრამატიკა, 1830, გვ. 78. 5 იქვე,

ნ ი ქ ო ბ ა ვ ა ხ მ ა რ ო ბ ს 20. ტერმინი შე რ წ ყ მ უ ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა ქართულში პირველად ა. შ ა ნ ო ძ ე მ იხმარა თავის სასკოლო გრამატიკის პირველ გამოცემაში²¹. ეს ტერმინი დამკვიდრდა საშუალო და უმაღლესი სასწავლებლების ქართული ენის პროგრამებში, გრამატიკულსა და მეთოდურ ლიტერატურაში.

როგორც ზემოთ წარმოდგენილი ცნობებიდან ჩანს, პარალელურ წევრთა შემცველი წინადადების აღსანიშნავად ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მრავალი ტერმინია ნახმარი, სახელდობარ: გაერთებული წინადადება, შეერთებული წინადადება, შერთული წინადადება, შეკავშირებული წინადადება, შერწყმული წინადადება, ერთგვარწევრებიანი წინადადება (ან: წინადადება ერთგვარი წევრებით). ამასთანავე, ზოგიერთ გრამატიკაში ის რთულად იწოდება. ეს ტერმინები შერჩეულია და შემუშავებული იმისდა მიხედვით, თუ როგორ ეხატებოდათ, ერთგვარწევრებიანი წინადადების წარმოშელობა, მისი მიმართება მარტივსა თუ რთულ წინადადებასთან. მაგრამ ის, რაც ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მოგვეპოვება ერთგვარწევრებიანი წინადადების გენეზისისა და ამ ტიპის წინადადების მარტივსა თუ რთულ წინადადებასთან მიმართების შესახებ, ანალოგიურია იმისა, რაც ვაქვეს, პირველ რიგში, რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. ეს ითქმის თვით ზემოთ დასახელებული ტერმინების შესახებაც, რომლებიც სათანადო რუსული ტერმინების შესაბამისად არის შემუშავებული.

ტერმინი „შერწყმული წინადადება“, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამჟამად დამკვიდრებულია ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. ზოგიერთი ავტორი რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაშიც ამ ტერმინის გამოყენებას აძლევს უპირატესობას. „შერწყმული წინადადება“ და „ერთგვარწევრებიანი წინადადება“ ჩვენთვის სინონიმური მნიშვნელობის ტერმინებია; პირველი ტერმინის გამოყენება არ გულისხმობს, რომ ამ ტიპის წინადადება მიღებულია რადენიმე მარტივისაგან შერწყმის გზით.

§ 188. ერთგვარ წევრთა შეერთების საშუალებანია. ერთგვარ წევრთა შეერთება ორგვარია: კავშირიანი და უკავშირო.

კავშირიანია შეერთება, თუ ერთგვარ წევრთა გადასაბმელად გამოყენებულია საგანგებო სიტყვა — გაერთებელი კავშირი. მაგალითად: ზევი ღ რ მ ა ვ დ ე ბ ო დ ა დ ა ვ ი წ რ ო ვ დ ე ბ ო დ ა (ჯავ., 2, 571); აქ ორ ერთგვარ შემასმენელს აერთებს მაჭგუფებელი და კავშირი.

უკავშიროა შეერთება, თუ ერთგვარ წევრთა გადასაბმელად არ არის გამოყენებული საგანგებო სიტყვა — კავშირი: ზურაბი გ ა ო ც დ ა, დ ა ღ ო ნ დ ა, გ ა ბ რ ა ზ დ ა, (ჯავ., 2, 220); ისინი შეჰხაროდნენ. ს ი ც ო ც ხ ლ ე ს. ბ უ ნ ე ბ ა ს, გ ა ზ ა ფ ხ უ ლ ს (ევდ., 3, 132). ამ შემთხვევაში ერთგვარ წევრთა შეერთების მთავარ საშუალებას წარმოადგენს ინტონაცია: ყოველი ერთგვარი წევრი თანაბარმახვილიანია, ერთმანეთს

გვ. 79. 6. ა. რ. ქუთათელიძე, პირველ-დაწყებითი ქართული გრამატიკა, 1888, გვ. 23. 7 იქვე. 8 თ. შორდანიძე, ქართული გრამატიკა, 1889, გვ. 34—35. შ. ბენაშვილი, მოკლე ქართული გრამატიკა, 1894, გვ. 30—31, 40. 10. შ. ჯანაშვილი, ქართული გრამატიკა, 1906, გვ. 134. 11 იქვე, 12 სილ. ზუნდაძე, ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1894, გვ. 87. 13 ბ. კელენჯერიძე, ქართული პრაქტიკული გრამატიკა, 1920, 1925, 14 ი. ნიკოლაიშვილი, ქართული მოკლე გრამატიკა, მეთხვე გამოცემა, თბ., 1919, გვ. 44—45. 15 მისივე, ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1927, გვ. 108—109; 126. 16 იქვე, გვ. 130. 17 ი. სიხარულძე, ენის დაკვირვება, 1929, გვ. 225. 18 მისივე, ქართული ენა, 1932, გვ. 158. 19 ი. სიხარულძე, ქართული ენის გრამატიკა, 1936, გვ. 9—10, 113—114. 20 არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 300. 21 ა. შანოძე, ქართული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელო არასრული საშუალო და საშუალო სკოლის V—VII კლასებისათვის, 1939, გვ. 9—10, 140.

შორის კი პაუზაა, ე. ი. ერთგვარ წევრთა წარმოთქმისათვის დამახასიათებელია ე. წ. ჩამოთვლის ინტონაცია. ამგვარი ინტონაცია დამახასიათებელია კავშირიანი შეერთების ზოგიერთი შემთხვევისთვისაც.

თუ ერთგვარი წევრები გავრცობილია მიმყოლი სიტყვებით, ჩამოთვლის ინტონაცია მოიცავს მთელ სიტყვათა ჯგუფს. ნაწერში ერთგვარ წევრთა შორის პაუზების ადგილას მძიმე დაისმის. მაგ.: მშვენიერი ბუნება, ნათელი მთვარე, ნაზი ბუნება განმარტობული ოცნებისათვის რიდავდა კაცს (ყაზ., 1, 89).

ერთგვარ წევრთა უკავშირო შეერთება ქმნის ღია, დაუხშავ კონსტრუქციას: ახლავს იერი ერთგვარ წევრთა ჩამოთვლის დაუმთავრებლობისა, ე. ი. ქმნის შესაძლებლობას, დაემატოს ახალი ერთგვარი წევრი. უკავშირო შერწყმულ წინადადებაში. ჩვეულებრივ ჩამოთვლა-დაჯგუფებაა ერთგვარი წევრებისა, ამიტომ მათ შორის შეიძლება ჩავსვათ მაჯგუფებელი და კავშირი.

თუ ერთგვარი წევრი ორზე მეტია, შეერთება შეიძლება იყოს კავშირიანიც და უკავშიროც. მაგ.: ბ ნ ე ლ ი, თ ბ ი ლ ი და წ ყ ნ ა რ ი ლ ა ე ი ყო (ჯავ., 1, 132); ც ხ ვ ა რ ი, ძ რ ო ხ ა, თ ხ ა, ც ხ ე ნ ი და ა ქ ლ ე მ ი ლ ო მ-ს საყვარული საქმელია (გოგ., 178); ქ ვ ა, მ დ ე ლ ო, ჯ ა გ ი, ა უ ბ უ ჩ ქ ნ ა რ ი სალამს აძლევდა მას (ბარნ., 2, 351). ამ წინადადებებში ორი უკანასკნელი ერთგვარ წევრი კავშირითაა შეერთებული, დანარჩენები — უკავშიროდ, ჩამოთვლის ინტონაციით. ასეთ შემთხვევაში მაჯგუფებელი და კავშირის ხმარება უკანასკნელ წევრებს შორის მიუთითებს, რომ ერთგვარ წევრთა დასახელება დამთავრებულია.

უკავშიროდ ერთდება ჩვეულებრივ სინონიმური მნიშვნელობის სიტყვები, რომლებიც ავსებენ და აზუსტებენ ერთმანეთს. სინონიმური მნიშვნელობით გამოიყენება ზოგჯერ სიტყვები, რომლებიც ჩვეულებრივ არ არიან სინონიმები. მაგრამ ერთ-ერთი გამოყენებულია გადატანითი მნიშვნელობით და ამ შემთხვევაში სინონიმად უდგას გვერდში წინა ერთგვარ წევრს.

ზოგიერთ წინადადებაში უკავშირო შეერთებას ქმნის ანტონიმების კავშირიანი წყვილულები: მზე და ჩრდილი, ნათელი და ბნელი, ტყვილი და ამება ერთმანეთში გაება და ჩაეწნა (ჯავ., 447); კაცი თუ დედაკაცი, დიდი თუ პატარა თავგამოდებით მუშაობდა (ვაჟა, 6, 430).

შინაარსობლივი მიმართება ერთგვარ წევრთა შორის სხვადასხვაგვარია. ამ მიმართებათა გამოხატვის ძირითადი საშუალებებია ინტონაცია და მათგანობელი კავშირები.

უკავშირო შეერთებისას ჩვეულებრივ ერთგვარ წევრთა დაჯგუფება გვაქვს, იშვიათად — დაპირისპირება (მაგ., ლენოს არა გთხოვ — წყალს). კავშირიან შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრთა ურთიერთმიმართება უფრო მრავალფეროვანია.

§ 189. კავშირიანი შერწყმული წინადადება. ერთგვარ წევრთა შესაერთებლად გამოყენებულია მაერთებელი კავშირები: მაჭაუფებელი, მაცალკეებელი, მაპირისპირებელი.

1. მაჭაუფებელი კავშირებია: და, თუ (დას მნიშვნელობით), ც—ც, არც—არც, ვერც—ვერც, ნურც—ნურც, კიდევც—კიდევც, როგორც—ისე, არა მარტო—არამედ, არა თუ—არამედ...

და: შერწყმულ წინადადებაში აერთებს ორ ერთგვარ წევრს (ზოგჯერ ორ არაერთგვარ წევრსაც. § 148): ყველა და წყნარ და და მშვიდ და (ყაზ., 2, 505). თუ წინადადებაში ერთგვარი წევრი ორზე მეტია, ჩვეულებრივ ორი უკანასკნელია და-თი შეერთებული, დანარჩენები—ინტონაციის საშუალებით: ბნელი, თბილი და წყნარი დამე იყო (ჯავ., 1, 132).

და (აგრეთვე თუ) ზოგჯერ წყვილ-წყვილად აერთებს ერთგვარ წევრებს. წყვილეულის წევრები ან ანტონიმებია, ან კიდევ შინაარსობლივ ერთმანეთთან ახლო დგანან რაიმე ნიშნის მიხედვით. მაგ.: მისი უთვალავი სხივები ბრწყინვალეობით მოეფინა ცასა და ქვეყანას, მთასა და ბარს. ტყესა და მინდორს (ლომ., 377); მრავლად მოიკითხეს ნათესაეები: მინდია და ჯაგა. აპარეკა და ბათაკა, წიქა და დათვია, მგელიკა და ძილუკა, სამძიმარი და თია, ნუნუკი და კმარა (ჯავ., 2, 455); ტყე ჰქუხს და ტირის, სისინებს და ჰბლუის, შრიალებს და მოსთქვამს (ჯავ., 4, 185); ყმაწვილი და კქრიალა, ცოცხალი და განაზებული, მშვენიერი და კეკლუცი ელეონორა იყო ქალი მდიდარის მებატონის ვახტანგ ხელთბნელისა (ყაზ., 2, 315).

შერეული სახის შერწყმულ წინადადებაში და შეიძლება ნახმარი იყოს რამდენჯერმე. მაგ.: ტყის ნადირი და ფრინველები გაფრთხნენ და გადაიკარგნენ (ვაჟა, 5, 35). ამ წინადადებაში პირველი და ქვემდებარეებს აერთებს, მეორე — შემასმენლებს.

ზოგჯერ დას სხვა ელფერი ახლავს — აღნიშნავს ერთის მიმართებას მეორე საგნისა თუ მოვლენისადმი. მაგ., აკაკი წერეთელი და ხალხური პოეზია მნიშვნელობით ამას უდრის: აკაკი წერეთლის დამოკიდებულება ხალხური პოეზიისადმი.

ზოგიერთი მწერლის ინდივიდუალური სტილისათვის დამახასიათებელია და კავშირის სხვა ნიუანსით გამოყენებაც, სახელდობრ: ერთერთი ერთგვარი წევრი დასმულია საერთო წევრის წინ, რაც არ გვაპარაუდებინებს კიდევ სხვა ერთგვარი წევრის დასახელებას, ნამდვილად ასეთი წევრი დასახელებულია დამატებით და შემოერთებულია და კავშირის საშუალებით. მაგ.: მიიმდერო და ელისბარ ნელის ხმით და მიდიო და (ბარნ., 3, 110); ისინი ყოველთვის სუფთად იყვნენ ჩაძმულნი და კოხტად (ბარნ., 2, 303). სიტყვათა ასეთი განლაგება

ქართულისათვის არ არის დამახასიათებელი. ჩვეულებრივ ითქმის: მი-
ლიოდა და მიიმღეროდა... სუფთად და კობტად...

და კავშირის წინ მდგომი სახელი მიცემითში, ნათესაობითსა და
მოქმედებითში ჩვეულებრივ გავრცობილია: ფ რ ი ნ ვ ე ლ ე ბ ს ა და
ცხოველებს მოუსვენრობა ეტყობოდათ (რაზ., 212); ა დ ა მ ი ა ნ ის ა
და ვეფხვის მოკვლა ერთნაირი ცოდვა არისო (ვაჟა, 6, 134); სუფრიდან
წამოშლილი სტუმრები ახლა ს ი ც ი ლ ი თ ა და ალტაცებული ყიჟინით
გაეშურნენ ყაფლანისაკენ (გვეტ., 12).

თუ მიცემითსა და ნათესაობითში დასმულ ერთგვარ წევრებს (უბ-
რალო დამატებასა და გარემოებას) ერთი და იგივე თანდებული მოუ-
დის, უშუალოდ დ ა-ს წინ მდგომი ჩვეულებრივ უთანდებულოდ იხმა-
რება: ნადირები მიიმალნენ თბილს ბ უ ნ ა გ ე ბ ს ა და სოროებში (გოგ.,
76); [ჩოხა] უფრო შემოდგომის ხიდან ჩამოვარდნილ ფოთოლსა ჰგავ-
და ს ი ძ ე ლ ის ა და გაურცხაობის გამო (რაზ., 155).

თუ ერთგვარ წევრებს გაძლიერების მიზნით ც ნაწილაკი დაერთვის,
დ ა-ს წინ მდგომიც თანდებულიანია: ერეკლემ მალე ბრწყინვალედ
გაიმარჯვა ს პ ა რ ს ე ლ ე ბ ზ ე და ც და ოსმალეზედაც (გოგ.).

როცა ერთგვარი წევრები ორზე მეტია, დ ა-ს წინ მდგომი ჩვეუ-
ლებრივ უთანდებულოა, დანარჩენებთან სჯობს თანდებულის განმეო-
რება: ფიქრობს ხმელი წიფელი თ ა ვ ი ს თ ა ვ ზ ე, წ ა რ ს უ ლ ზ ე,
ა წ მ ყ ო ს ა და მ ო მ ა ვ ა ლ ზ ე (ვაჟა, 5, 89).

თუ დ ა-თი შეერთებული ერთგვარი წევრები სხვადასხვა თანდ-
ბულს მოითხოვენ, ან კიდევ მომდევნო წევრი უთანდებულოა, ხოლო,
წინამავალი იმავე სინტაქსური ფუნქციის გადმოსაცემად თანდებულს
საჭიროებს, დ ა-ს წინ მდგომი ყოველთვის თანდებულიანია: განიერ მ-
არმარილოს კ ი ბ ე ს თ ა ნ შ ე ს ა ვ ა ლ შ ი კ არ ის ხალხი ირევა (ვაჟ.,
3, 146); ...შეკრებილ ხალხს ე ზ ო ე ბ შ ი და მ ო ე დ ნ ე ბ ზ ე ცეცხლი
დაენტო (ბარნ., 1, 259); [მიმინო] მთელი დღე დაყმენდილი დალაწლ-
აწებდა მ ი ნ დ ო რ შ ი, ჰ ა ლ ე ბ შ ი და ს ო ფ ლ ა დ (რაზ., 178).

ერთგვარ წევრებს (გარდა შემასმენლებისა) გაძლიერების მიზნით
შეიძლება დაერთოს ც (ც ა) ნაწილაკი, რომელსაც რამდენადმე მაჯგუ-
ფებელი კავშირის ფუნქციაც აქვს: ხ ა ლ ი ჩ ა ც მ ო ა რ თ ვ ი, მ უ თ ა-
ქ ა ც ა, ჰ ვ ე შ ს ა გ ე ბ ი ც (ვაჟ., 365); ხშირად მოუკლავს პავლეს ი რ ე-
შ ი ც, ფ ო ც ხ ვ ე რ ი ც, ა ფ თ ა რ ი ც (ვაჟ., 1, 113).

ერთგვარ შემასმენლებს ამავე მიზნით ც-ს ნაცვლად კ ი დ ე ც უძლ-
ვის წინ: კ ი დ ე ც ვ ზ ხ ი ნ ო ბ დ ი, კ ი დ ე ც ვ მ ღ ო რ ო დ ი (ვაჟ., 153). ასეთ
შემთხვევებში შეიძლება დ ა კავშირიც იქნეს ნახმარი.

უკუთქმით წინადადებაში ც ნაწილაკის განმეორებულად ხმარება
აუცილებელია. ამ შემთხვევაში იგი დაერთვის არა წინადადების წევრს,
არამედ უარყოფით ნაწილაკებს და ვლებულობთ: არც — არც, აღარც, —

აღარც (აღარც—არც), ვერც—ვერც, ნურც—ნურც. მაგ.: სისხლი სისხლით არც დაბანილა, არც დაიბანება (ვაჟა, 6, 161); აღარა მახსოვს მაშინ აღარც თავი, აღარც სახლი, აღარც დედა, არც ცხოვრება (ვაჟა, 6, 116); ვერც კლიტე, ვერც კედელი, ვერც ლობე ვერ იმაგრებს ამ სათოკე ქურდებსა (გოგ., 189); ნუ შეეფარვი, ჩემო მფრინავო, ნუცა სიცხესა, ნუცა აედარსა (ბარ.);... ნუ მოუშვებ ჩემთან ნურც ქორს, ნურც ალალს (ვაჟა, 6, 325).

ზოგჯერ დაკავშირიც არის ნახმარი: იმ დალოცვილსა ვერვინ ასწრებდა ვერც ხენას, ვერც თესვას და ვერცა მკასა (ქავ., 155).

როცა უუთუქმით წინადადებაში შემასმენელი წინ არის წამოწეული, მაშინ მას მაინც ახლავს უარყოფის ნაწილაკი ც-ს დაურთველად: არ მიყვარს არც მაგისტანა სიმალლე, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუკარებლობა (ქავ., 256; აგრეთვე მე-2, მე-4 და მე-5 მაგალითი).

თუ შემასმენელს გადავწევთ, მას უარყოფითი ნაწილაკი აღარ უნდა: არც მაგისტანა სიმალლე მიყვარს, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუკარებლობა.

თუ-ს ზოგჯერ და-ს მნიშვნელობა აქვს, ე. ი. აჭგუფებს ერთგვარ წევრებს: ...კაცითუ დედაკაცი, დიდითუ პატარათავგამოდებით მუშაობდა (ვაჟა, 6, 430); მარჯვნივთუ მარცხნივ შრავალი დელეთუნაკადული უერთდება აქ მდინარეს (ბარნ., 2, 133).

მაჩგუფებელი კავშირების მნიშვნელობით გამოიყენება აგრეთვე საპირისპირო ცალების მქონე ზოგიერთი კავშირიც: არა მარტო — არამედ ...ც (არა მხოლოდ — არამედ... ც), არა თუ — არამედ კიდევ, როგორც — ისე... მაგ.: ამათ [ბუზებს] გაბეზრებული ჰყავთ არამარტო ადამიანები, არამედ შინაური ცხოველებიც (გოგ., 118); [სუტყვას] ვაზებისათვის არამარტო მტევნები, არამედ ტოტები და ფოთლებიც კი დაემტვრია, დაეგლიჯა და დედამიწაზე მოეფინა (ლომ., 362); იმას უნდა ეზრუნა არამხოლოდ თავის თავზე, არამედ სხვაზედაც (ბარნ., 2, 356); როგორც მეფე, ისე დარბაისლები გაოცებული შეაჩერდნენ (წერ., 273); როგორც ვაგონებში, ისე სადგურებში საშინელი ხმაური იღვა (გვეტ., 67) ¹.

2. მაცალკეებელი კავშირებია: ხან—ხან (ხან—ხანაც, ხან—ხან კიდევ...), ან—ან (ან—ანდა, ან—ან კიდევ), თუ, გინდ—გინდ, თუნდ—თუნდ. უკანასკნელ წევრებს შორის ზოგჯერ და-ც არის ნახმარი.

ხ ა ნ — ხ ა ნ (ვარიანტებითურთ) აღნიშნავს მოქმედების მონაცვ-

¹ როგორც — ისე გამოყენებულია რთულ ქვეწყობილ წინადადებაშიც. ამ ტიპის შერწყმული წინადადება, გ. როგავას აზრით, „კონსტრუქციით... ქვეწყობილის შეკვეცილი სახეობაა“. ჰიმოტაქსის საკითხისათვის ქართულში: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, 1948, გვ. 370.

ლებობას, რიგრიგობას დროში: მზე ხ ა ნ გამოაშუქებს, ხ ა ნ თვალებს ხუჭავს (ევდ., 3, 125); მისი ხმალი ხ ა ნ კრაზანასავით ჰბზუოდა, ხ ა ნ წეკპლასავით შხუოდა, ხ ა ნ ა ც გველივით სისინებდა (ჯავ. 4, 211), [არსენა] უნებურად ხ ა ნ ხმალზე ისვამდა ხელს, ხ ა ნ ხანჯალს აწვალბდა, ხ ა ნ კ ი დ ე ვ წელზე დამბაჩას ისინჯავდა (ჯავ., 4, 58).

ა ნ — ა ნ (ცარიანტებითურთ) მიუთითებს, რომ ერთიმეორის გამო-მრიცხველ შესაძლებლობათაგან შესრულდება ერთ-ერთი, ან არჩე-ვანი უნდა გაკეთდეს ერთ-ერთზე, ან კიდევ ჩამოთვალა ისეთი საგნე-ბისა თუ მოვლენებისა, რომლებიც არ გამოირიცხავენ ერთმანეთს: ან მოგყვან ი მ ცხენს, ან თავს შევსწირავ შენს მეგობრობას (წერ.); დიდ მტერს კაცი ან შეეხვეწება და ან გარდაეხვეწება. სწორ მტერს ან პასუხს უზამს, ან მოუფრთხილდება (საბა, 78). აღამიანები თითო-თითოდ ან ჯგუფ-ჯგუფად მოდიოდნენ (ნ. დუმბ.). ან მიღებულა ან უ-საგან, რომელიც წინათ ჩვეულებრივ მაკალკევე-ბელი კავშირის ფუნქციას ასრულებდა. ამეამად ან მაკალკევებელი კავ-შირია, ან უ — მაიგივებელი. თუ დ ა და ან გადასმულია, ვლებულობთ ან დ ა-ს: იყიდე ან ყურძენი, ან ვაშლი, ან დ ა ატამი.

ა ნ უ მაკალკევებელ კავშირად იშვიათად ახალ ქართულშიც გვხვდე-ბა: არს არტისტის გულში კრიზისი ან განახლების, ან უ დაცემის (ტაბ.); ან დაეიხნათ ჩვენი ხალხი, ან უ გავწყდეთ ბრძოლის ველად (გრიშ.).

თ უ ზოგჯერ საკალკევებელი კავშირ ა: იმათ წინ იდგა სამი თ უ ოთხი შეკუმშული და აწურწურებული არყი (ვაჟა, 5, 15).

ა ნ -ს უახლოვდება მნიშვნელობით გ ი ნ დ (< გინდა), თ უ-გ ი ნ დ და თ უ ნ დ (< თუ უნდა), ც ნაწილაკის დართვით თ უ ნ-დ ა ც. ზოგჯერ დ ა-ც არის ნახმარი. მაგ.: ეგ შენი მადლობა გ ი ნ დ ა გახიე, გ ი ნ დ ა გაფხრიწე (ჯავ., 426); აწი, ჩემო მიხეილ, გ ი ნ დ გ ა-დაუშვი და გ ი ნ დ გადმოუშვი წყალი (ლორთქ., 2, 191); შენ თ უ ნ დ წადი. თ უ ნ დ დარჩი (ჯავ.).

3. მაპირისპირებელი კავშირებია: მაგრამ, ხოლო, კი, ოლონდ, თუმცა, არამედ. ამ ჯგუფში შემავალი კავშირები ერთგვარ წევრებს ერთმანეთს უპირისპირებენ. კ ი საპირისპირო სიტყვის შემდეგ დგას, დანარჩენები კი იწყებენ ყოველთვის მეორეს. მაგ.: უმთვარო, მა გ-რ ა მ ნათელი ლამე იყო (ლორთქ., 2, 62); ხოსრომ თუთის ნაწილი გა-ლიაში ჩაყარა, ხ ო ლ ო დანარჩენი პეშვით თვითონ შექამა (გვეტ., 108); ცარციტ სწერდნენ ხის ფიცარზე, კურდღლის ფეხით კ ი შლიდნენ და-წერილსა (გოგ., 53); იმღერეთ, ო ლ ო ნ დ ნუ აბლაღვლებით (ჯავ., 3, 426); ნოდარის მოწინააღმდეგე ჯგუფი პატარა იყო, თ უ მ ც ა უფრო სალი და მოსაწონი პაზრის მატარებელი (ბარნ., 3, 51).

ა რ ა მ ე დ ცალკე არ გვხვდება. იგი უპირისპირდება ამათ: არ.

კი არ, როდი, არამცთუ: ჩვენ, ირმები, ენით არ ვლაპარაკობთ, არამედ თვალებით (ევლ., 3, 205); ...ეს ხმა სიჩუმეს კი არ არღვევს, არამედ რატომღაც ამძაფრებს კიდევაც (ს. კლდ., 49); ბებერ მუხებს და იფნებს ხალხი როდი სწუნობდა, არამედ ეთაყვანებოდა სწორედ ამ სიბერისათვის (ვაჟა, 6, 355); ამ საშინელის წამის დროს ძმანი ხერხეულიძენი არამც თუ არ შედრკნენ, არამედ ლომებად გადაიქცნენ და უფრო მომეტებული თავის განწირვით იბრძოდნენ (გოგ., 68).

მაპირისპირებელი კავშირი ზოგჯერ რამდენიმე ერთგვარ წევრს აპირისპირებს რამდენიმე ერთგვარ წევრთან: მყინვარი!.. დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი (ვაჟ., 255).

მაგრამ-ს გასაძლიერებლად შეიძლება ახლდეს მაინც: თათრები ერთი ოთხად მეტნი იყვნენ ქართველებზე, მაგრამ მაინც საშინლად დამარცხდნენ (გოგ.).

§ 140. ერთგვარქვემდებარეანი შერწყმული წინადადება. ერთგვარ ქვემდებარეებს ბრუნვის ფორმა ერთი აქვთ: ან ყველა სახელო-ზითშია, ან მოთხრობითში, ანდა მ-ცემითში: ტყე, მიწდორი და ველი ბიბინებდა (ევლ., 3, 176); ხის ფოთლებმა და მცენარეებმა კანკალი დაიწყეს (ვაჟა, 5, 15); სვავეებს, ორბებს, ყაჯირებს, ყვავეებს და მოსისხლე ფრინველთაც უკვე სუნი აეღოთ (ვაჟა, 6, 97)

ერთგვარ ქვემდებარეებს რიცხვის ფორმა ერთნაირი აქვთ ან სხვადასხვა, სახელდობრ:

ა) ყველა ერთგვარი ქვემდებარე მხოლოდში დგას: ამ ტყეში ცხოვრობდა თავვი, კურდღელი და მელია (რახ.).

ბ) ყველა ერთგვარი ქვემდებარე მრავლობითშია: ქუჩები, ბალები და ჭალები მოყვრათლო ფოთლით არის დაფარული (ვაჟ., 1, 277).

გ) ერთგვარ ქვემდებარეთაგან ზოგი მხოლოდით რიცხვშია, ზოგიც — მრავლობითში: ამწვანდა მთები, ტყე და მიწდვრები (ვაჟ., 9).

თუ ერთგვარ ქვემდებარეთაგან რომელიმე მათგანი უბრუნველი სიტყვითაა გადმოცემული. მათ შორის ფორმობლივი განსხვავებაა: ერთხელ მე და პაპაჩემი ერთს ადგილს შევიყარენით (ვაჟ., 76).

ერთგვარ ქვემდებარეებს შეიძლება ახლდეს ან არ ახლდეს ამასნელი ანუ მიმყოლი სიტყვები. ამ მხრივ სამგვარი შემთხვევაა გასარჩევი:

ა) ყველა ერთგვარი ქვემდებარე გაუფრცობელია: დილ-დილით მთები და მიდამოები ჭირხლით ჭაღარავდება (ვაჟ., 2, 544).

ბ) ყველა ერთგვარ ქვემდებარეს ცალ-ცალკე ახლავს თავისი ამხსნელი სიტყვა (თუ სიტყვები): ლამაზი ღულუნა მტრედები, ჩასუქებული გვრიტები, კაი ვარიის ტოლა ყელსახვევიანი ქედნები და სხვა მრავალი ფრინველი გუნდ-გუნდად მოსდებოდნენ ამ ხნულებს (ლომ.).

გ) ერთგვარ ქვემდებარეთაგან ზოგი გაუვრცობელია, ზოგიც — გავრცობილი: ბ ა ღ ი და მ ა ხ ლ ო ბ ე ლ ი ქ უ ჩ ე ბ ი ხალხს ვეღარ იტევდა (გვეტ., 165).

ერთგვარ ქვემდებარეებს შეიძლება ახლდეს საერთო დაქვემდებარებული სიტყვები, რაც ქმნის უფრო მჭიდრო სინტაქსურ კონსტრუქციას: ჩ ვ ე ნ ი ხუმრობა, მღერა, სიცილი ხეზედა მძინარ ფრინველს აფრთხობდა (ჭავ., 153); ა თ ა ს გ ვ ა რ ი ჭია და მწერი დაძვრებოდა იმის ახლოს (რაზ., 1). პირველ წინადადებაში ერთგვარი ქვემდებარეების საერთო განსაზღვრებაა ჩ ვ ე ნ ი, მეორეში — ა თ ა ს გ ვ ა რ ი.

ერთგვარი ქვემდებარეებისა და შემასმენლის წყობა (რიგი) არაა მყარი. ჩვეულებრივია ორგვარი წყობა:

ა) შემასმენელი ერთგვარი ქვემდებარეების შემდეგაა: აქა-იქ კომში, მსხალი, ჭერამი, ვაშლი და ატამი ყვითელ ქარვასავით ჰქათქათებს (ჭავ., 4, 291).

ბ) შემასმენელი უსწრებს ერთგვარ ქვემდებარეებს: ამწვანდა მთები, ტყე და მინდვრები (ჭავ., 9); გაფრინდა ბავშვობის დღეები, მინდვრებუ, ჭალები, ტყეები (ტაბ.).

შემასმენელი იშვიათად ერთგვარ ქვემდებარეებს შორისაც გვხვდება: უბრალო საქმეს... მოჯამაგირე აკეთებდა და დედაკაცი (ბარნ., 2, 259). ამ წევრთა ასეთი განლაგება ენისათვის არ არის დამახასიათებელი. ბუნებრივი ქართულია: ... მოჯამაგირე და დედაკაცი...

ერთგვარ ქვემდებარეებთან შემასმენლის რიცხვში შეწყობისათვის მნიშვნელობა აქვს ამ წევრთა გადმომცემ სიტყვათა ლექსიკურ შინაარსს, მათ წყობას, კავშირებს... აღვნიშნავთ რამდენიმე ძირითად შემთხვევას:

1. ერთგვარ ქვემდებარეებთან შეწყობილი შემასმენელი, რომელიც პირველი ან მეორე პირის ფორმითაა გადმომცემული, ყოველთვის მრავლობითში დგას: მ ე და ი ს დიდი მ ე გ ო ბ რ ე ბ ი ვ ი ყ ა ვ ი თ (ლომ., 381); შ ე ნ და შ ე ნ ი თ ო ფ ი ს უ ლ მ უ ლ ა მ გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ უ ლ ე ბ ი ხ ა რ თ (ვაჟა, 5, 67).

2. შემასმენელი, რომელიც მოსდევს სულიერი საგნების სახელებით გადმომცემულ ერთგვარ ქვემდებარეებს, ჩვეულებრივ მრავლობითში დგას: ა რ ჩ ი ლ ი და კ ე ს ო შ ე ბ რ უ ნ დ ნ ე ნ ო თ ა ხ შ ი (ჭავ., 452); ერთი კ ა ც ი და ერთი და თ ვ ი და ძ მ ო ბ ი ლ დ ნ ე ნ (საბა, 32).

გვხვდება შემასმენლის მხოლოდობითი დასმის შემთხვევებიც: დ ი დ ი და პ ა ტ ა რ ა, კ ა ც ი და ქ ა ლ ი ი მ ა ს მ ი ს დ ე ვ დ ა (ვაჟა, 6, 123);

ქალი, კაცი, გოგო, ბიჭი ეზიდება ზამთრის სარჩოს (ერ.);
კაცი თუ დედაკაცი, დიდი თუ პატარა თავგამოდებით მუ-
წაობდა (ვაჟა, 6, 430)

3. თუ სულიერი საგნების სახელებით გადმოცემულ ერთგვარ ქვემ-
დებარეებს საერთო განსაზღვრებად ახლავს ისეთი სიტყვა, რომლის
ლექსიკური მნიშვნელობა მრავალზე მიუთითებს (ბევრი, მრავალი,
ურიცხვი, რამდენიმე, ყველა და ორი და მისი მომდევნო რაოდენობი-
თი რიცხვითი სახელები), შემასმენელი მხოლობითში დგას (როგორც:
თვით ქვემდებარეები): იქ ბევრი მსუქანი ბატი და ინდაური
და გოგავს (ვაჟა); ურიცხვი ქალი და კაცი ქალაზე შემოე-
ფინა (ვაჟა, 3, 245); ბლიდან რამდენიმე კაცი და ქალი გა-
მორბოდა (ც. ლორთქ., 3, 41).

4. თუ ჭერ შემასმენელია და შემდეგ სულიერი საგნების სახელე-
ბით გადმოცემული ერთგვარი ქვემდებარეები, ზოგჯერ შემასმენელი
უახლოეს (პირველ) ქვემდებარეს უწევს ანგარიშს და მხოლობითში დგას:
სისხლისაგან დაცილილი ხოსრო მესამე დღეს ინახულა ცოლმა
და სიმამრმა (გვეტ., 137); მოვიდა ყალი და მოწამენი
(საბა); კარების წინ იდგა ქალი და ვიღაც უცნობი ვაჟი (ლორთქ.);
დაიძრა არწივი და მასთან ერთად ფრინველნი (ვაჟა, 6, 34).

5. უსულო საგნების სახელებით გადმოცემულ ერთგვარ ქვემდე-
ბარებთან შემასმენელი ჩვეულებრივ მხოლობითში დგას: ტყე, მი-
დორი და ველი ბიბინებდა (ევდ., 3, 176); დაშრა ცივი წყა-
როები, მოჩუხჩუხებეხევები, ნაკადულეები... (ვაჟა, 6, 183).

უსულო საგანთა სახელებით გადმოცემულ რამდენიმე ქვემდე-
ბარესთან ხშირია შემასმენლის მრავლობითში შეწყობა, თუ იგი აქტიურ
სუბიექტს გულისხმობს: სიცივე და სიციხე ერთნაირად შიშით
ააჟრჟოლებდნენ ხოლმე საბრალო იას (რაზ., 1).

6. მაკალკევებელ კავშირებთან შემასმენელი უახლოესს უწევს ან-
გარიშს. მაგ., ხან ის მღერის, ხან მისი შვილები, მაგრამ: ხან მისი შვი-
ლები მღერიან, ხან ის; ან ბავშვი წაუა ან ბავშვის მშობლები, მაგრამ:
ან ბავშვის მშობლები წაველენ, ან თვითონ ბავშვი...

სულიერ საგანთა სახელებით შეერთებით მიღებული ტოლად-შერ-
წყმული რთული სახელით გადმოცემულ ქვემდებარესთან ხშირია შე-
მასმენლის როგორც მხოლობითში, ისე მრავლობითში შეწყობა. სტრუ-
ქტურულად ასეთი წინადადება მარტივია (და არა შერწყმული).

ა) შემასმენელი მხოლობითში დგას: დამმა ერთმანეთს გადა-
ეხვია (გვეტ., 424); ქალ-ვაჟი უზარმაზარ წიფლის ხეს აკკე-
როდა (ჯაფ., 201).

ბ) შემასმენელი მრავლობითშია: დამმა მხურვალედ გადაე-

ზ ვ ი ვ ნ ე ნ ერთმანეთს (კლდ., 1, 137); ც ო ლ-ქ მ ა რ მ ა გ ა ო ც ე ბ ი თ ერთმანეთს შე ხ ე დ ე ს (ჟავ., 379).

შემასმენელი მხოლოდობითში შეძლება შეგვხვდეს ამ ტიპის რამდენიმე ქვემდებარესთანაც: მოხუცებული დ ე ღ-მ ა მ ა, წ ვ რ ი ლ ი, აღზრდას მოკლებული დ ა-ძ მ ა მ ი მ ე ტ ვ ი რ თ ა დ ა წ ვ ა ნ ი კ ო ს ს ი ნ დ ი ს ს და ძალას ატანდა მუშაობისათვის ხელი მოეკიდა (გაბ., 1, 418).

თუ ტოლად-შერწყმულ სახელში უსულო (არაცოცხალი) საგნების სახელება. შემასმენელი ჩვეულებრივ მხოლოდობითში დგას: მ თ ა-ბ ა რ ი ზ ა ნ ზ ა რ ე ბ დ ა (ვაჟა, 5, 285); დ ა ი წ ყ ო ც ე კ ვ ა მ თ ა-ბ ა რ მ ა (ვაჟა, 6, 149): ტ ყ ე-ვ ე ლ ი ლ ა ღ ა დ ბ ი ბ ი ნ ე ბ ს! (ეგდ., 1, 140).

ამ ტიპის ქვემდებარესთან იშვიათად შემასმენელი მრავლობითშიც გვხვდება: ს ი კ ვ დ ი ლ-ს ი ც ო ც ხ ლ ე ს ც ვ ლ ი ა ნ ერთმანეთს (ეგდ., 1, 148).

თუ ტოლად-შერწყმული სახელით გადმოცემული ქვემდებარე მხოლოდობითში დგას, შემასმენლის მხოლოდობითში დასმა უფრო ბუნებრივი ჩანს.

§ 141. ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადება. შემასმენელ მარტივია ან შედგენილი. ამის შესაბამისად ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადებაც სხვადასხვაგვარია, სახელდობრ:

ა) ქვემდებარეს ახლავს რამდენიმე მარტივი შემასმენელი: ქ ა ლ ი გ ა ჩ უ მ დ ა, გ ა ყ უ ჩ დ ა, დ ა ნ ა ზ დ ა, დ ა პ ა ტ ა რ ა ვ დ ა, დ ა ს უ ს ტ დ ა (ლორთქ., 2, 56).

ბ) წინადადება შერწყმულია შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილების მიხედვით: ლ ა მ ე ი ყ ო მ შ ვ ე ნ ი ე რ ი, ყ უ ჩ ი დ ა თ ბ ი ლ ი (ყაზ., 2, 57); ჰ ა ო ბ ი თ ა ნ დ ა თ ა ნ ღ რ მ ა დ ა წ ე ბ ო ვ ა ნ ი ხ დ ე ბ ო ღ ა (გვეტ., 454); ე ლ ე ნ ე დ ა რ ჩ ა ქ ვ რ ი ვ ი, მ დ ი დ ა რ ი, მ შ ვ ე ნ ი ე რ ი და თითქმის ბ ე დ ნ ი ე რ ი (გაბ., 141); [არწივის] ფრთები ა ქ ვ ს გ რ ძ ე ლ ი. მ ო ყ ვ ა ნ ი ლ ი დ ა ღ ო ნ ი ე რ ი (გოგ., 146).

დასახელებულ მაგალითებში მეშველ რზნა ერთხელ არის დასახელებული, მაგრამ ზოგჯერ იგი შეიძლება განმეორდეს: მყინვარი!.. დ ი-დ ე ბ უ ლ ი ა მ ყ უ დ რ ო დ ა მ შ ვ ი დ ო ბ ი ა ნ ი, მაგრამ ც ი ვ ი ა დ ა თ ე თ რ ი (ჟავ., 255).

გ) ერთგვარ შემასმენელთაგან ზოგი მარტივია, ზოგიც — შედგენილი, ან შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი: ბ უ ხ ა რ ი რ ც ხ ი ლ ს კ უ ნ ძ ე ბ ი თ ი ყ ო გ ა მ ო ტ ე ნ ი ლ ი და საამურად ღ უ დ ღ უ დ ე ბ-დ ა (ვაჟა, 5, 63); [ნიკა]... თითქმის დ ა ე წ ი ა მ ა მ ა ს და მისებრ მ ა ღ ა-ღ ი, მ ხ ა რ ბ ე ჰ ი ა ნ ი, ტ ლ ა ნ ქ ი, ჩ უ მ ი დ ა მ ო უ ხ ე შ ა ვ ი ე ა-მ ო დ გ ა (ჯავ., 1, 119).

წინადადებაში ზოგჯერ წარმოდგენილია ერთგვარი შემასმენლები, ქვემდებარე კი იგულისხმება წინა ნათქვამისა თუ ზმნის ფორმათა მი-

ხედვით: ვიცხოვრე, ვიარე, ვნახე და გავიგე (ჯავ., 3, 427); მუდამ ლალი ხარ, თავისუფალი, მხნე და მხიარული (ჯავ., 3, 484); გასუქდა, გალალდა, გაიზარჭლა, გაიზარდა (რახ., 94).

ქვემდებარისა და ერთგვარი შემასმენლების წყობა რამდენადმე თავისუფალია. გასარჩევია სამი შემთხვევა:

ა) ქვემდებარეს მოსდევს ერთგვარი შემასმენლები: განახლებული ბუნება იმოსებოდა, ირთვებოდა და იკაზმებოდა (კლდ., 1, 294); აკაკიმ ყელსახვევი მოიხსნა, პიჭაკი სკამზე მიაკიდა, ცოტა ხანს ოთაზში გაიარ-გამოიარა, შემდეგ გაზეთი აიღო და წაიკითხა (გვეტ., 359).

ბ) ქვემდებარე ერთგვარ შემასმენლებს შორისაა: დაჭრიკინებდა, დახტოდა, ჭრიჭინობელა პატარა და უშრომ-უზრუნველობით მთელი ზაფხული ატარა (წერ.), მიიმღეროდა ელისბარნელის ხმით და მიდიოდა (ბარნ., 3, 110); გულცივი იგი დაბოროტი (ბარნ., 3, 414).

გ) ქვემდებარეს უსწრებს ერთგვარი შემასმენლები: თრთის და კანკალეებს ცაზე ვარსკვლავი (ტაბ.); გაოხრებული და გატიალეებული იმინდვრები (ვაჟა, 5, 37).

დასახელებული შემთხვევებიდან ყველაზე უფრო გავრცელებულია პირველი ვარიანტი.

ერთგვარი შემასმენლები ქვემდებარეს ერთსა და იმავე ბრუნვაში მოითხოვენ, ანდა სხვადასხვაში. როდესაც ქვემდებარესთან რამდენიმე ისეთი შემასმენილია დაკავშირებული, რომლებიც ქვემდებარეს სხვადასხვა ბრუნვაში მოითხოვენ (გარდამავლობისა და სერიების მიხედვით). ქვემდებარე ბრუნვაში პირველ უახლოეს შემასმენელს უწევს ანგარიშს. მაგალთად: გაფრინდა მერცხალი. გაშალა ფრთები, გაინაგარდა და სიხარულის ჭიკჭიკით ჰაერი შეათრთოლა (ყაზ., 2, 338). ამ წინადადებაში ერთ ქვემდებარესთან (მერცხალი) ოთხი შემასმენელია დაკავშირებული: გაფრინდა, გაშალა, გაინაგარდა და შეათრთოლა. ამთგან პირველი ზმნა გარდაუვალა და ქვემდებარეს სახელობითში იწყობს, ხოლო დანარჩენები ქვემდებარეს მოთხოვითში მოითხოვენ. დასახელებულ წინადადებაში პირველ ადგილზე გარდაუვალი ზმნით გადმოცემული შემასმენელია (გაფრინდა) და ქვემდებარეც მასთან არის ბრუნვაში შეწყობილი. პირველ ადგილზე რომ ვეორე (ან მესამე, ანდა მეოთხე) ზმნა დაესვათ, ქვემდებარე მას გაუწევს ანგარიშს და მოთხოვით ბრუნვაში გადადგება: მერცხალმა გაშალა ფრთები, გაფრინდა, გაინაგარდა და სიხარულის ჭიკჭიკით ჰაერი შეათრთოლა.

შემასმენლები ჩვეულებრივ ზმნათა ერთი და იმავე დროის ფორ-

მებით არის გადმოცემული, იშვიათად — სხვადასხვა დროის ფორმები-
ო.ა.ც. მაგალითად:

1. შემასმენლებად ახლანდელი დროის ფორმებია: შემოდგომის
დღე თ რ თ ი ს და კ ა ნ კ ა ლ ე ბ ს (არ. სულაყ.); ზამთრისაგან დაშრალ
მდელის მზე ა თ ბ ო ბ ს და ა ხ ა ლ ი ს ე ბ ს (გრიშ.).

2. შემასმენლებად წარსული დროის ფორმებია: ქარი ამ დროს ზ მ უ-
ო და, კ ვ ნ ე ს ო და და გ მ ი ნ ა ვ და (არაგვ.); მიძინებულმა ქალამ
გ ა მ ო ი ღ ვ ი ძ ა და უჩვეულოდ ა ხ მ ა უ რ და (მიხ. მრევლ.); სოფლის
გოგო-ბიჭებს და ე წ ნ ა თ გვირგვინები, და ე კ რ ი ფ ა თ ბლომად ყვა-
ვილები და სოფლისაგან მღერით მ ი დ ი ო დ ნ ე ნ (ვაჟა, 3, 86).

3. შემასმენლებად მომავალი დროის ფორმებია:... სახარე ხბორებს
ე ი ყ ი დ ი, ხარებს და ვ ზ რ დ ი, მ ო ვ ხ ნ ა ვ, მ ო ვ თ ე ს ა ვ და ა შ ე-
ნ ე ბ უ ლ ი შ ე ვ ი ქ მ ნ ე ბ ი (საბა); შ ე მ ო ვ ა ქ ა ლ ი, და ჯ დ ე ბ ა ქ ვ ა ზ
და მწარედ, მწარედ ა ქ ვ ი თ ი ნ დ ე ბ ა (ტაბ.).

4. შემასმენლებად ახლანდელისა და მომავლის ფორმებია: აღმო-
სავლეთით მ ო დ ი ს ვარსკვლავი და ჩ ა ე შ ვ ე ბ ა ამ ნანგრევებში
(ვაჟა, 3, 60).

5. შემასმენლებად წარსულისა და მომავალი დროის ფორმებია:
დამპალი რიკულები ბუდიდან გ ა მ ო ვ ა რ დ ნ ი ლ ა და აგერ-აგერ
შუბლით მიწას და ე ხ ე თ ქ ე ბ ი ა ნ (ყ. ლორთქ., 1, 291).

6. შემასმენლებად წარსულისა და ახლანდელი დროის ფორმებია:
და ჯ და არზაყან და წყლის დენას ა ყ ო ლ ე ბ ს თვალს (გამს.).

7. შემასმენლებად სამივე დროის ფორმებია: აკაკიზე ბევრი და-
წ ე რ ი ლ ა, ი წ ე რ ე ბ ა და და ი წ ე რ ე ბ ა (ნაკ., 179).

ერთგვარი შემასმენლები ჩვეულებრივ ზმნათა ერთი და იმავე
მწკრივის ფორმითაა გადმოცემული: უღრანი ტყე დ ე ლ ა ვ ს, ფ უ ს-
ფ უ ს ე ბ ს და ღრმა ოხვრით ო ხ რ ა ვ ს (ჯავ., 2, 450); გარეთ ქარი
ქ რ ო და, ლ მ უ ო და საზარლად და ნამქერს ა ნ ი ა ვ ე ბ და (ვაჟა, 6,
47); [სპილო] ხორთუმის ერთი დაკვრით ცხენს წ ა ა ქ ო ვ ს და ვეებე-
რთელა ხეს და ა მ ტ ვ რ ე ვ ს (გოგ., 182); მათია წ ა მ ო დ გ ა, ჯ ა წ-
მ ი ნ და ხანჯალი, ჩ ა ა გ ო ქ არ ქ ა შ შ ი და მ ო ი ბ ა ნ ა და შ ე ი ხ ვ ი ა
მსუბუქი ჰრილობა (ყაზ., 1, 77); შემხმარი ყანები სეტყვას ერთიანად
ჩ ა ე რ ე გ ვ ა და მიწასთან გ ა ე ს წ ო რ ე ბ ი ნ ა (ლომ.).

არცთუ იშვიათად ერთგვარი შემასმენლები სხვადასხვა მწკრივის
ფორმითაა გადმოცემული:

1. ერთგვარ შემასმენლებად წყვეტილისა და უწყვეტლის ფორმე-
ბია: მეცხვარე ი ჯ და და სევდიანად სალამურს ა კ ა კ ა ნ ე ბ და (რან.,
6). ხარები ი წ ვ ნ ე ნ ე ზ ო შ ი და ზანტად ი ც ო ხ ნ ე ბ ო დ ნ ე ნ (გამს.).

2. ერთგვარ შემასმენლებად II თურმეობითისა და უწყვეტლის
ფორმებია: ალალი გ ა ჰ კ ვ რ ი ყ ო მიწას და გაჩქარებით მ ო ც უ-

რ ა ვ დ ა პ ა ე რ შ ი (რ ა ზ . , 7) ; [მ გ ე ლ ს] წ ი თ ე ლ ი ე ნ ა გ ა დ მ ო ე გ დ ო , ხ ო -
ლო თავის ნამოქმედარს თვალს არ ა შ ო რ ე ბ დ ა (ვ ა ჟ ა , 6 , 97) .

3. ერთგვარ შემასმენლებად აწმყოსა და მყოფადის ფორმებია:
...მერცხლები ...ერთად ი კ რ ი ბ ე ბ ი ა ნ და მერე გუნდ-გუნდად გ ა -
უ დ გ ე ბ ი ა ნ ხოლმე გზას (გ ო გ .) ; აღმოსავლეთით მ ო ღ ი ს ვ არ ს კ ე -
ლავი და ჩ ა ე შ ვ ე ბ ა ამ ნანგრევებში (ვ ა ჟ ა , 3 , 60) .

4. ერთგვარ შემასმენლებად ხოლმეობითისა და უწყვეტლის მწკრი-
ვის ფორმებია: შაშვი ხან მ ა ყ ვ ლ ი ა ნ შ ი ჩ ა ფ რ ი ნ დ ე ბ ო ღ ა ს ტ გ ე -
ნით, ხან მ ო ს წ უ რ ა ვ დ ა ფ რ თ ე ბ ს და მ ი ჰ ქ რ ო ღ ა (ე ვ დ . , 3 , 176) .

5. ერთგვარ შემასმენლებად წყვეტილისა და აწმყოს ფორმებია:
ღ ა ჯ ღ ა ა რ ზ ა ყ ა ნ და წყლის დენას ა ყ ო ლ ე ბ ს თ ვ ა ლ ს (ვ ა მ ს .) ; ლ უ -
კ ა ი ა მ გ არ ე თ გ ა მ ო ი ყ ვ ა ნ ა კ ა ც ზ ე ა მ ბ ა ი ა და შ არ ვ ა შ ი ძ ე ბ ი ს ა ხ ა ლ
მოსახლეობას ა ც ნ ო ბ ს . (ვ ა მ ს .) .

6. ერთგვარ შემასმენლებად წყვეტილისა და II თურმეობითის
ფორმებია: ქართველები ისევ ძველებურად ი დ გ ნ ე ნ თავიანთ სიმაგ-
რეებზე, უამრავი კოცონი დ ა ე ნ თ ო თ და ბ ა ნ ა კ ი ს ა ქ ო რ წ ი ლ ო ს უ ფ -
რასავეთ გ ა ე ჩ ა ღ ე ბ ი ნ ა თ (გ რ . ა ბ .) .

7. ერთგვარ შემასმენლებად I თურმეობითისა და მყოფადის მწკრი-
ვის ფორმებია: დამპალი რიკულები ბუდიდან გ ა მ ო ვ ა რ დ ნ ი ღ ა
და აგერ-აგერ შუბლით მიწას დ ა ე ხ ე თ ქ ე ბ ი ა ნ (ქ . ლ ო რ თ ქ .) .

გვხვდება ერთგვარი შემასმენლების სხვადასხვა მწკრივის ფორ-
მებით გადმოცემის სხვა შემთხვევებით.

ერთგვარი შემასმენლები შეიძლება გამოხატავდეს:

ა) მოვლენათა ერთდროულობას: თან ჰ კ ე რ ა ვ დ ა ქ ა ლ ი . თ ა ნ ნ ე -
ლის ხ მ ი თ ღ ი ღ ი ნ ე ბ დ ა (ბ ა რ ნ . , 3 , 198) .

ბ) მოვლენათა თანამიმდევრობას: მათია წ ა მ ო ღ გ ა , გ ა წ მ ი ნ დ ო
ხ ა ნ ჯ ა ლ ი , ჩ ა ა ჯ ო ქ ა რ ქ ა შ შ ი და მ ო ი ბ ა ნ ა და შ ე ი ხ ვ ი ა მ ს უ -
ბუქი ქ რ ი ლ ო ბ ა (ყ ა ზ . , 1 , 77) .

მოვლენათა თანამიმდევრობა ზოგჯერ ლექსიკური საშუალებითაც
არის გამოხატული: დარბაზი ჯ ე რ ხ ი თ ხ ი თ ე ბ ს , მ ე რ მ ე ხ ა რ ხ ა -
რ ე ბ ს (ჯ ა ვ . , 2 , 520) ; ჯ ე რ ჩ ა მ ო ვ ჯ ე ქ ი , მ ე რ ე დ ა ვ წ ე ქ ი , შ ე მ -
დ ე გ გ ა ვ ი ა რ - გ ა მ ო ვ ო ა რ ე (ჯ ა ვ . , 3 , 552) ; [ჯ უ რ ხ ა] ჯ ე რ კ ო ნ დ ა -
ხ ე ბ ს ა კ ე თ ე ბ დ ა , მ ე რ მ ე თ ო ფ ის ნ ა წ ი ლ ე ბ ს ა ს ხ ა მ დ ა , ბ ო ლ ო ს
ხ ა რ ბ ა ზ ნ ე ბ ზ ე ღ ა ც გ ა დ ა ვ ი დ ა (ჯ ა ვ . , 2 , 476) .

გ) მოვლენათა მიზეზ-შედეგობრიობას: არჩილი კომისიის წ ე ვ რ ი
ი ყ ო და ამიტომ მიეჩქარებოდა (ჯ ა ფ . , 127) ; მე მხოლოდ ა დ ა მ ი ა ნ ო
ვ ა რ და ამ ი ტ ო მ მხოლოდ სიციცხლეს გ ა პ ა ტ ი ე ბ . (ჯ ა ვ . , 2 , 229) ;
ქერ დაუდულარი მაქარია და ბ უ ყ ბ უ ყ ე ბ ს (ჯ ა ვ . , 446) .

დ) მოვლენათა თანამიმდევრობასა და მიზეზ-შედეგობრიობას:
ცხრა მთას იქით ამოვარდნილმა ქარიშხალმა გულის ფიცარი შე უ ნ -

გ რ ი ა ზურიას და მუხასავით ფესვმაგარი ხარატელი ორთავ მუხლზე
წ ა მ ო ა ჩ ო ქ ა (მიხ. მრველ., 10).

ე) სუბიექტის მოქმედების ჩამოთვლა-დასახელებას: ჩიტები ე ღ ი ვ-
ე ღ ი ვ ე ბ დ ნ ე ნ. გ ა ლ ო ბ დ ნ ე ნ. უ ს ტ ვ ე ნ დ ნ ე ნ (ყაზ., 2, 165);
მურია ლ რ ი ხ ა ვ ს, ყ ე ფ ს, ტ რ ი ა ლ ე ბ ს (რაზ., 13); უღრანი ტყე ღ ე-
ლ ა ვ ს, ფ უ ს ფ უ ს ე ბ ს, ღ რ მ ა ო ხ ვ რ ი თ ო ხ რ ა ვ ს (ჭავ., 2, 450).

ვ) დაპირისპირებას, მონაცვლეობა-რიგრიგობას, ერთ-ერთის არ-
ჩევას (სხვების გამორიცხვით): მფრინავი წ ა ბ ა რ ბ ა ე ღ ა, მაგრამ
არ წ ა ქ ე ე უ ლ ა (თ. ჭილ.); ციციხო ხ ა ნ ი ც ი ნ ო ღ ა, ხ ა ნ ტ ი-
რ ო ღ ა (დ. შენგ., 1, 45); ჩხიკვი ა ნ შველსავით და ი ხ ა ვ ლ ე ბ დ ა,
ა ნ ხ ის ტ ო ტ ე ბ ზ ე ქ უ რ დ უ ლ ა დ და ი წ ყ ე ბ დ ა ფ რ ე ნ ა ს (ვაჟა).

ერთგვარი შემასმენლებით გამოხატულ მოქმედებათა მიმართება
თქმულთ არ ამოიწურება.

ერთგვარ შემასმენლებს ჩვეულებრივ ერთი და იმავე რიცხვის ფორ-
მე: აქვთ. მაგრამ გვხვდება მათი სხვადასხვა რიცხვის ფორმით შეწყო-
ბის შემთხვევებიც, სახელდობრ:

ა) მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან ზოგჯერ პირველი შე-
მასმენელი მხოლოდითი რიცხვის ფორმითაა შეწყობილი, სხვები—
მრავლობითისა: პატარა მდინარეებმა ე მ ო ი მ ა ტ ა და ვაი-ვაგლახით
მ ო ა გ ო რ ე ბ ე ნ ლ ო დ ე ბ ს ა, კ ლ დ ე ე ბ ს, ხ ე ე ბ ს ძ ი რ ი დ ა მ ჰ გ ლ ე ქ ე ნ
(ვაჟა, 5, 54); ეს ნაწილაკები ი ხ მ ა რ ე ბ ა კ ი თ ხ ვ ის პ ა ს უ ხ ა დ და მთელი
წინადადების მაგივრობას ე წ ე ვ ე ი ა ნ (ა. შ., 630).

ბ) პირველი შემასმენელი მხოლოდითშია და მომდევნო შემასმე-
ნლები მრავლობითში. თუ ქვემდებარეს (მხოლოდითში დასმულს) გან-
საზღვრებად ახლავს ისეთი სახელი, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობა
მრავალს (ორს და ორზე მეტს) გულისხმობს, ან კიდევ თვით ქვემდე-
ბარეა ასეთი სახელით გადმოცემული: მართლაც ბუდის შორიასლოს
წნორზე ო რ ი კ ა ქ კ ა ქ ი ი ჯ დ ა და ბავშვებს ყურადღებით ა თ ვ ა-
ლ ი ე რ ე ბ დ ნ ე ნ (რაზ., 318); მეორე დღეს... წ ყ ვ ე ი ლ ი შ ო შ ი ა შ ა-
რ შ ა ნ დ ე ლ ბ უ დ ე ს და ს ტ რ ა ლ ე ბ დ ა და ჩემთვის გაუგებარ ე ნ ა ზ ე
ერთმანეთს რაღაცას ჩ ა ლ უ კ ლ უ კ ე ბ დ ნ ე ნ (რაზ., 214); რ ა მ დ ე-
ნ ი მ ე კ ა ც ი მ ი უ ა ხ ლ ო ვ დ ა გ უ გ უ ა ს, გ ა უ ხ ს ნ ე ს ხ ე ლ ე ბ ი და
წ ი ნ წ ა ა ყ ე ნ ე ს (ყაზ., 2, 309); ს ა მ ი მ ა თ გ ა ნ ი ყ ა შ ა ს თ ა ნ მ ი ვ ი-
დ ა, შ ე ა რ ც ხ ვ ი ნ ე ს და დამწვიდება ს ც ა დ ე ს, მაგრამ ამაოდ (ჭავ.,
1, 193): ს უ ფ რ ა დ ა ნ ყ ე ე ლ ა ა ი შ ა ლ ა და წ ა ს ა ს ე ლ ე ლ ა დ მ ო ე მ ზ ა-
დ ნ ე ნ (დალ.).

§ 142. პირდაპირდამატებიანი შერწყმული წინადადება. ერთგვარია
პირდაპირი დამატებები, რომლებიც დაკავშირებული არიან ერთ შემა-
სმენელთან. მაგ.: სვავმა თავი აიღო და თვალები გაახილა (ვაჟა, 5, 7).
აქ წინადადებაში ორი პირდაპირი დამატებაა: თ ა ვ ი და თ ვ ა ლ ე ბ ი.

მაგრამ ეს წინადადება არ არის შერწყმული პირდაპირ დამატებათა მიხედვით: ერთი პირდაპირი დამატება (თავი) პირველ შემასმენელს ახლავს (თავი აილო), მეორე კი (თვალეზი) — მეორე შემასმენელს (თვალეზი გაახილა). მაშასადამე, ეს წინადადება ერთგვარშემასმენლიან შერწყმული წინადადებაა. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: თოვლს დაეფარა თეთრად მინდორი, ტყე და ველი (ევდ., 3, 312). აქ ერთ შემასმენელთან სამი პირდაპირი დამატებაა დაკავშირებული, მაშასადამე, ეს წინადადება შერწყმულია პირდაპირი დამატების მიხედვით.

ყველა ერთგვარი პირდაპირი დამატება ან მიცემითში დგას, ანდა სახელობითში, ე. ი. ერთსა და იმავე ბრუნვაშია: ყვავილები ამკობენ წიფელს, რცხილას, მუხას და ფოთლებ-მორთოლარე ვერხვსა... (ვაჟა, 5, 155); იმისმა ხმამ დაიარა მთები და ქლდეები (ვაჟა, 5, 15). პირველ მაგალითში ყველა პირდაპირი დამატება მხოლობითში დგას. მეორეში — მრავლობითში, მაგრამ შეიძლება ერთგვარი პირდაპირი დამატებები სხვადასხვა რიცხვის ფორმით იქნეს გადმოცემული, როგორც ეს, მაგალითად, ამ წინადადებაში გვაქვს: ჭია-მატლები უხდენენ მცენარეებს ფესვებსა, ყლორტებსა, ფოთლებსა, კოკოსსა, ყუავილსა და ნაყოფს... (გოგ., 136).

ერთგვარი პირდაპირი დამატებები უსწრებენ შემასმენელს ან მოსდევნ მას: სასმელი, საჭმელი, სათელი, საკმელი ჩანაწყობა ნაეში (გურ., 227); შენ ასჯერ დაამტკიცე შენი ერთგულება, ქველობა და პატროსნება (ვაჟ., 2, 442).

გვხვდება ისეთი შემთხვევაც, როცა ერთგვარ პირდაპირ დამატებათაგან ზოგი უსწრებს შემასმენელს, ზოგიც მოსდევს მას: ჩაი მოიტანეს, ნამცხვარი, სასმელები, ხილეული (ბარნ., 2, 402). ასეთი განლაგება არ არის ბუნებრივი ენისათვის.

შემასმენელსა და ერთგვარ პირდაპირ დამატებებს შორის ზოგჯერ სხვა წევრებია ჩამდგარი: მინდვრები და ქედები გოლვას სულ მთლად გადაეჭკნო (ვაჟ., 406). ამ წინადადებაში ერთგვარ პირდაპირ დამატებებსა და შემასმენელს შორის ქვემდებარე და ვითარების გარემოებაა.

თუ პირდაპირ დამატებებად ჩვენ ნაცვალსახელის მნიშვნელობის გადმომცემი სიტყვებია, შემასმენელი მრავლობითშია: მამამ მე და ჩემი ძმა ქალაქში წაგვიყვანა. მსგავსი ვითარებაა მეორე პირის ფორმასთანაც. თუ ქვემდებარე მხოლობითშია: მამამ შენ და შენი ძმა ქალაქში წაგვიყვანათ (ან: მე შენ და შენს ძმას ქალაქში წაგვიყვანთ).

§ 148. რამდენიმე ერთგვარი ირიბი დამატება წინადადებაში. რამდენიმე ერთგვარი ირიბი დამატება შეიძლება ახლდეს როგორც გარდაუვალი, ისე გარდამავალი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელს. გარდა-

უვალ ზმნასთან ასეთი დამატებები შესაძლებელია სამსავე სერიაში, ჯარდამავალთან — პირველსა და მეორეში. ბრუნვის თვალსაზრისით მათ შორის განსხვავება არ არის — ყველა მიცემითში დგას. განსხვავებული მათ შეიძლება ჰქონდეს რიცხვის ფორმა (ისევე, როგორც ერთგვარ ქვემდებარეებსა და ერთგვარ პირდაპირ დამატებებს). მაგ.: ისინი შეჰხაროდნენ ს ი ც ო ც ხ ლ ე ს, ბ უ ნ ე ბ ა ს, გ ა ზ ა ფ ხ უ ლ ს (ევედ., 3, 132); ჩ ი ტ თ ა, ბ უ ზ თ ა და კ ი ნ კ ვ ე ლ თ ა ე გ ე ბ ე ბ ო ლ ა სა ლ მ ი თ ა (ვაჟა, 4, 3); თანდათან მოსწყდა ქალი ნ ა თ ე ს ა ე ე ბ ს, ნ ა ც ნ ო ბ ე ბ ს, მთელ ხ ა ლ ხ ს (ბარნ., 3, 86).

თუ ერთგვარ ირბ დამატებებში პირველი პირის ნაცვალსახელიც ურევა, ან ასეთი დამატებები ჩ ვ ე ნ ნაცვალსახელის მნიშვნელობისაა, შემასმენელი ირ-ბობიექტური პირის მიხედვით ყოველთვის მრავლობითშია: და გ ვ რ ჩ ა ბუხარი მ ე და ბ ე რ უ ა ს (ვაჟა, 5, 63).

მსგავსი ვითარებაა თ ქ ე ე ნ ნაცვალსახელის მნიშვნელობის გადმომცემ ირბ დამატებებთანაც, თუ შემასმენელი არ არის შეთანხმებული ქვემდებარესთან: შე ნ და შე ნ ს მ უ ხ ა ს მოგინდათ ჩემი ძალღონე, ჩემი ამაგიო, — ბევრჯერ უთქვამს ჩვენთვის დედამიწას (ვაჟა); და გ რ ჩ ა თ ბუხარი შე ნ და ბერუას.

მე-3 პირის ფორმასთან შეწყობილ რამდენიმე ერთგვარ ირბ დამატებას (მხოლოდითა თუ მრავლობითში დასმულს) შემასმენელი ზოგჯერ მრავლობითში შეეწყობა (თუ იგი არაა შეთანხმებული ქვემდებარესთან): და თ ვ ს ა, მ გ ე ლ ს ა და მ ე ლ ი ა ს ყანწები ე პ ყ რ ა თ ხელშია (ვაჟა, 4, 165); ფ რ ი ნ ვ ე ლ ე ბ ს ა და ც ხ ო ვ ე ლ ე ბ ს მოუსვენრობა ე ტ ყ ო ბ ო ლ ა თ. (რაზ., 212);

ხშირია შეუთანხმებლობაც: ცხენოსანი მ ი უ ა ხ ლ ო ვ და გ ა გ ი ს და მის ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ ს (ყაზ., 1, 24); ყველა კ ლ დ ე ს ა, ლ რ ე ს ა, ხ ე ვ ს ა და ტ ყ ე ს ე ფ ა რ ე ბ ო ლ ა (ვაჟა, 6, 83).

ერთგვარი ირბი დამატებები უსწრებენ შემასმენელს ან მოსდევნ მას. ან შემასმენელი ირბ დამატებებს შორისაა, ან კიდევ მათ შორის სხვა სიტყვებითა ჩამდგარი: ხ ე რ ხ ს ა, ს ა ტ ე ხ ს ა, ხ ე ლ ე ჩ ო ს, ნ ა ჯ ა ხ ს. ც უ ლ ს ვ ე ნ ა ც ვ ა ლ ე ბ ი (წერ.); თავისი პატარა ბასრი კბილებით თავიც ფესვებს უ ფ უ ქ ე ბ ს პ უ რ ს ა, ს ი მ ი ნ დ ს ა, ქ ე რ ს ა, შ ვ რ ი ა ს ა, ლ ო მ ს ა და სხვა კ ი რ ნ ა ხ უ ლ ს ა (გოგ., 134); ბევრს ს ო ფ ლ ე ბ ს გა და ე ვ ლ ო თ ა ვ ს, ტ ყ ე ს და მ ი ნ დ ო რ ს, დაბალ გ ო რ ა კ ე ბ ს (ვაჟა, 6, 87); ა მ ი ტ ო მ ს ა და ი მ ი ტ ო მ ს ჩ ი რ ა ძ ე ყ უ რ ს ა ლ ა რ უ გ დ ე ბ ს (ჯავ., 2, 179).

§ 143ა. ერთგვარ შემასმენლიანი შერწყმული წინადადების შედგენილობა მთავარ წევრთა მიხედვით. ერთგვარი შემასმენლები შეიძლება გადმოიცეს ერთ-, ორ- და სამპირიანი ზმნებით. ამის გამო ერთგვარ შე-

მასმენელთა შედგენილობა მთავარ წევრთა მიხედვით სხვადასხვაგვარია. დაეასახელებთ ძირითად შემთხვევებს:

1. შემასმენლები გადმოცემულია ერთპირიანი ზმნებით. მათი საერთო წევრია ქვემდებარე, რომელიც ჩვეულებრივ პირველ შემასმენელთან არის დასახელებული, იშვიათად — მომღვენოსთანაც: ზ უ რ ა ბ ი გ ა ო ც ლ ა. დალონდა, გაბრაზდა (ჯავ., 2, 230); ქ ა ლ ი გაჩუმდა, გაყუჩდა, დანაზდა. დაპატარავდა, დასუსტდა (ლორთქ., 2, 56); თრთის და კანკალებს ვ ა რ ს კ ე ლ ა ვ ი (ტაბ.).

ქვემდებარე ზოგჯერ არ არის დასახელებული, მაგრამ ადვილად იგულისხმება კონტექსტისა თუ ზმნის პირიან ფორმათა მიხედვით: გასუქდა. გალალდა, გაიბარჯლა გაიზარდა (რაზ., 94). კონტექსტის მიხედვით ქვემდებარედ იგულისხმება „ფითრი“.

2. შემასმენლები გადმოცემულია გარდამავალი ზმნებით. საერთო წევრია ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება კი თავ-თავისი აქვთ: ს ვ ა ვ - მ ა თ ა ვ ი ა ი ლ ო და თ ვ ა ლ ე ბ ი გაახილა (ჯავა, 6, 7); ა რ ს ე ნ ა მ პ ი რ ი ს ა ხ ე მოიწმინდა, თ ვ ა ლ ე ბ ი გაახილა და ვარსკვლავებით მოკედლო ც ა დაინახა (ჯავ., 4, 460).

3. გარდამავალი ზმნებით გადმოცემულ შემასმენლებთან საერთო წევრებია ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება. მთავარ წევრთა განლაგების სამი შემთხვევა გვაქვს:

1. ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება დასახელებულია პირველ შემასმენელთან: ბ ა რ ი კ ლ დის ც რ ე მ ლ ს გულზე დაიყრის, შეისრუტავს, შეისიხლბორცებს (ჯავა, 5, 135); ზამთრისაგან დამზრალ მ დ ე - ლ ო ს მ ზ ე ათბობს და ახალისებს (გრიშ.).

2. ქვემდებარე დასახელებულია პირველ შემასმენელთან, პირდაპირი დამატება — მომღვენოსთან: [მ] ტ რ ე დ ე ბ მ ა ეხლა გაიგონეს და დაისწავლეს არწივის ს ა ხ ე ლ ი (ჯავა, 5, 99).

3. პირველ შემასმენელთან დასახელებულია პირდაპირი დამატება, მომღვენოსთან — ქვემდებარე: კრელი პ ე პ ე ლ ა დაათრო და ჯააბრუა რ ა მ ა (წერ.).

4. შემასმენლები გადმოცემულია ორპირიანი გარდაუვალი ზმნებით. რომელთაც თავ-თავისი ირიბი დამატება ახლავს: ყველანი გამოეთხოვნენ მ ა ს პ ი ნ ძ ე ლ ს და გაუღვნენ თავ-თავიანთ გ ზ ა ს (კლდ., 1, 255).

5. როცა შემასმენლები გადმოცემულია სამპირიანი ან ორპირიანი გარდაუვალი ზმნებით, საზიარო შეიძლება იყოს ქვემდებარე და ირიბი დამატება. მთავარ წევრთა განლაგება აქაც სამგვარია:

ქართული ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადების სტრუქტურულ თავისებურებას ეხებიან ამ საკითხისადმი მიძღვნილ გამოკვლევებში რ. ჭ ი კ ა მ ძ ე და ზ ბ რ კ უ ლ ი ძ ე.

ა) ქვემდებარე და შემასმენელი დასახელებულია პირველ შემასმენელთან: შ ა ლ ვ ა გადაეხვია უცნობ ქ ა რ თ ვ ე ლ ს და კარვის კარამდე მიჰყვა (გრ. აბ., 476); ძ ა რ ლ ვ ი ძ ა რ ლ ვ ს ედავებოდა და იქნებ ებრძოდა კიდეც (ლ. გოთ.).

ბ) პირველ შემასმენელთან დასახელებულია ქვემდებარე, მომდევნოსთან — ირიბი დამატება: შ ე ნ უნდა ეყმო და ე ძ მ ო უ მ ა რ თ ლ ო დ და ჩ ა გ რ უ ლ ს ა ო (წერ.).

გ) პირველ შემასმენელთან ირიბი დამატებაა, მომდევნოსთან — ქვემდებარე: ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ს აუტკრემლდა და აუთამამდა მარცხენა ო. ვ ა ლ ი (ლ. გოთ.).

ქვემდებარე ზოგჯერ გამოტოვებულია და იგულისხმება: მგლის ლ ე ე ვ ს მგელაჟა დავარქვი და ლამაზი საყელური შევაბი (კ. ლორთქ., I, 139).

6. შემასმენლები გადმოცემულია გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნებით, რომელთა საზიარო წევრიც მხოლოდ ქვემდებარეა: მოხუცმა ხელი ჩაიქნა და შეწყვეტილ ზღაპარს მიუბრუნდა (კ. ლორთქ., I, 269); ბიძინამ თავი ჩაღუნა და ღრმა ფიქრებს მიეცა (ჯაფ., 163); ავტომობილმა გადაიარა ხიდი და ქარხანასთან გაჩერდა (ს. კლდ., 35).

7. მრავალშემასმენლიან წინადადებაში შემასმენელთა ნაწილს შეიძლება საზიარო დამატებაც მოეპოვებოდეს. მაგ.: გადაუხვია მოხუცმა ტყეში, გამოქრა ჯოხი და დაბჯინა (წერ.). ამ წინადადებაში ქვემდებარეს სამი შემასმენელი ახლავს, რომელთაგანაც ბოლო ორი შემასმენლისათვის საზიაროა პირდაპირი დამატება. ახლა ვნახოთ ასეთი წინადადება: მათია წამოდგა, გაწმინდა ხანჯალი, ჩააგო ქარქაშში და მოიბანა და შეიხვია მსუბუქი ჭრილობა (ყაზ., I, 77). აქ ქვემდებარეს ხუთი შემასმენელი ახლავს, რომელთაგანაც მეორისა და მესამის საზიარო პირდაპირი დამატებაა „ხანჯალი“, მეოთხისა და მეხუთისა — „ჭრილობა“.

§ 144. რამდენიმე ერთგვარი უბრალო დამატება. უბრალო დამატება: როგორც ვიცით, თავისი ფორმითა და შინაარსით მრავალგვარია. ამის გამო უბრალო დამატებათა მიხედვით შერწყმული წინადადებაც მრავალგვარი შეიძლება იყოს. წინადადება რომ შერწყმული იყოს, ყველა ერთგვარი შინაარსის უბრალო დამატება ერთსა და იმავე წევრთან უნდა იყოს დაკავშირებული. მაგ.: თ ო ფ ი თ დაქრლი დათვი კ ბ ი ლ ე ბ ი თ გ ლ ე ყ ჯ და ყველაფერს. აქ ორი ერთგვარი შინაარსის (საჭურჭლის) უბრალო დამატებაა (თ ო ფ ი თ და კ ბ ი ლ ე ბ ი თ), მაგრამ წინადადება მარტივია და არა შერწყმული, რადგანაც ისინი სხვადასხვა წევრთან არიან დაკავშირებული (თ ო ფ ი თ და კ რ ი ლ ი, კ ბ ი ლ ე ბ ი თ გ ლ ე ყ ჯ და). ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: იბრძვიან ხ მ ლ ი თ, ხ ი შ ტ ი თ, ხ ა ნ ჯ ლ ი თ, რევოლუერის ტ ა რ ე ბ ი თ, თოფის კ ო ნ და ხ ე ბ ი თ, ხ ე ლ ე ბ ი თ, ფ ე ხ ე ბ ი თ და კ ბ ი ლ ე ბ ი თ (ჯაფ., 3, 269). ამ წინადა-

დებაში რვა ერთგვარი შინაარსის (საქურვლის) დამატება დაკავშირებულია ერთსა და იმავე წვერთან — შემასმენელთან. მაშასადამე, ეს წინადადება შერწყმულია საქურვლის დამატებათა მიხედვით.

ერთგვარ უბრალო დამატებებს ბრუნვის ფორმა ერთნაირი აქვს. განსხვავება მათ შორის შეიძლება იყოს რიცხვის მიხედვით: ხაჭაპურის გამოცხობამდე გადაიდო ქ ა თ მ ე ბ ი ს და ღ ო რ ი ს დაკვლა (ნინ., 133).

თუ უბრალო დამატების გადმოსაცემად თანდებულისი ფორმას საჭირო, უკავშირო შეერთებისას ჩვეულებრივ ყველა ერთგვარი უბრალო დამატება თანდებულისა: საგუშაგოზე მდგარი ფარნა ფიქრობდა ს ა ტ რ ფ ო ზ ე, დ ე დ ა ზ ე, მეგრულ ფ ა ც ხ ა ზ ე (გვეტ., 370); ორივეს მადლობით გვიცემდა გული მ ზ ი ს ა დ მ ი, ქ ვ ე ყ ნ ი ს ა დ მ ი (ს. კლ., 25).

ზოგიერთი თანდებული უკავშიროდ შეერთებულ უბრალო დამატებებთან შეიძლება ერთხელ იყოს ნახმარი: [მგლები] ასე თათბირობდნენ თ ა რ ე შ ი ს, ლ ა შ ქ რ ო ბ ი ს შესახებ (ვაჟა, 6, 8).

თუ ერთგვარი უბრალო დამატებები მაჭგუფებული კავშირით (და, თუ) არის შეერთებული, კავშირის წინ მდგომი ჩვეულებრივ უთანდებულოა, მაგრამ გვხვდება თანდებულის დართვითაც: მძიმე უღელი მე მიწევი ჩემის ს ა ხ ლ-კ ა რ ი ს და ო ჟ ა ხ ი ს თ ვ ი ს (ვაჟ., 157), დიდ ვ ა ე ბ ა ს ა და ს ა გ ო ნ ე ბ ე ლ შ ი ჩავარდა თავების გუნდი (ვაჟა, 6, 170); მერცხალი დილის გარიყრაყიდან სალამოს ეამამდინ დაულალავად დანავარდობს ბ უ ზ ე ბ ზ ე, კ ო ლ ო ე ბ ზ ე, ქ ი ნ-ქ ლ ე ბ ზ ე და სხვა ამგვარ მ წ ე რ ე ბ ზ ე (გოგ., 118).

§ 145. რამდენიმე ერთგვარი და არაერთგვარი განსაზღვრება წინადადებაში. საზღვრულს შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ერთგვარი ან არაერთგვარი განსაზღვრება.

რამდენიმე განსაზღვრება ერთგვარია, თუ ისინი უშუალოდ არიან დაკავშირებული საზღვრულთან და ერთნაირად მიემართებიან მას, ერთმანეთს უერთდებიან მყარტებელი კავშირებით ან უკავშიროდ — მხოლოდ ჩამოთვლის ინტონაციით. მაგ., წინადადებაში „ბ ნ ე ლ ი, თ ბ ი ლ ი და წ ყ ნ ა რ ი ლამე იყო“ (ვაჟ., 1, 132) სამი ატრიბუტული (ფორმის მიხედვით შეთანხმებული) განსაზღვრებაა. რომლებიც უშუალოდ უკავშირდებიან საზღვრულს ცალ-ცალკე. ამასთანავე, ორი უკანასკნელი და კავშირითაა შეერთებული. პირველი ორი კი — ჩამოთვლის ინტონაციით, მაგრამ მათ შორის შეიძლება და კავშირის ჩასმაც (ბ ნ ე ლ ი და თ ბ ი ლ ი). მაშასადამე, ბ ნ ე ლ ი, თ ბ ი ლ ი და წ ყ ნ ა რ ი ერთგვარი განსაზღვრებებია, ხოლო თვით წინადადება — ერთგვარგანსაზღვრებიანი შერწყმული წინადადება.

არაერთგვარია ატრიბუტული განსაზღვრებები, თუ ისინი, გარდა

უახლოესისა, უშუალოდ არ უკავშირდებიან საზღვრულს და სხვადასხვაგვარად მიემართებიან მას. მაგ.: ი ა მ შ ვ ე ნ ი ე რ ი პ ა წ ა წ ი ნ ა ს უ ნ ი ა ნ ი ყ ვ ა ვ ი ლ ი ა (რახ., 143). ამ წინადადებაშიც სამი ატრიბუტული განსაზღვრებაა, მაგრამ არაერთგვარი: აქ საზღვრულს უშუალოდ მხოლოდ უკანასკნელი უკავშირდება (ს უ ნ ი ა ნ ი ყ ვ ა ვ ი ლ ი ა), დანარჩენები კი — საზღვრულს მომდევნო განსაზღვრებიანად, ე. ი. პ ა წ ა წ ი ნ ა განსაზღვრავს ს უ ნ ი ა ნ ყ ვ ა ვ ი ლ ს. ხოლო მ შ ვ ე ნ ი ე რ ი — პ ა წ ა წ ი ნ ა ს უ ნ ი ა ნ ყ ვ ა ვ ი ლ ს. მაშასადამე, ეს წინადადება მარტივი გავრცობილია და არა შერწყმული.

არაერთგვარად ითვლება ისეთი განსაზღვრებებიც, რომელთაგანაც მომდევნო ხსნის და განმარტავს წინას და მნიშვნელობით მასთან არის გაიგივებული: დაღუნდარძის ქალი და ანუსი მ ე ო რ ე, ს ა მ ზ ა დ ო თ ა ხ შ ი გ ა ვ ი დ ნ ე ნ (გვეტ., 116). ასეთ განსაზღვრებებს შორის შეიძლება ჩაისყვას მიაგივებელი კავშირიც: მ ე ო რ ე, ე. ი. სამზად (ან: მეორე, სახელდობრ სამზად...).

წერაში უკავშიროდ შეერთებულ ასეთ განსაზღვრებებს შორის შვიდის დასმა-დაუსმელობა ცვლის ნათქვამის აზრს. მაგალითად, შევადაროთ ერთმანეთს:

ზ ვ ა მ ა მ ო თ ხ რ ა მ ე ო რ ე თ ა ვ -
მ ო მ წ ო ნ ე მ უ ხ ა.

მ ე ო რ ე განსაზღვრავს საზღვრულს მის უახლოეს განსაზღვრებიანად: თავ-
მომწონე მუხა. იგულისხმება, რომ პირ-
ველი მუხაც თავმომწონეა.

ზ ვ ა მ ა მ ო თ ხ რ ა მ ე ო რ ე, თ ა ვ -
მ ო მ წ ო ნ ე მ უ ხ ა.

თ ა ვ მ ო მ წ ო ნ ე აზუსტებს წინა გან-
საზღვრებას (მეორე-ს), იგულისხმება,
რომ პირველი მუხა არაა თავმომწონე.

ერთგვარ განსაზღვრებათა გამოყენების ორი ძირითადი შემთხვევაა გასარჩევი:

1. ერთგვარი ატრიბუტული განსაზღვრებები ასახელებენ საზღვრულით ვადმოცემულ საგანთა ერთი რაგის განმასხვავებელ ნიშნებს: ზავშემა ბაღში წ ი თ ე ლ ი, ყ ვ ი თ ე ლ ი და თ ე თ რ ი ყ ვ ა ვ ი ლ ე ბ ი დაკრიფა. საგანი აქ ბევრია (ყ ვ ა ვ ი ლ ე ბ ი), რომლის ნაწილებიც დახასიათებულია მათ-მათი ფერის მიხედვით. იგულისხმება, რომ ზოგი ყვავილი წ ი თ ე ლ ი ა, ზოგი—ყ ვ ი თ ე ლ ი და ზოგიც—თ ე თ რ ი. ამავე ტიპის ერთგვარი განსაზღვრებები გვაქვს შემდეგ წინადადებებში: ...მოქჳონდა წ ი თ ე ლ ი. მ წ ვ ა ნ ე და ც ი ს ფ ე რ ი ბ უ შ ტ ე ბ ი (ს. იაშვ., 191); ცაში ასგან და ათასგან ელავდნენ წ ი თ ე ლ ი, ყ ვ ი თ ე ლ ი, ც ი ს ფ ე რ ი და მ წ ვ ა ნ ე ე ლ ე კ ტ რ ო ს წ ა რ წ ე რ ე ბ ი (ჭავ., 3, 189). ასეთ შემთხვევებში საზღვრული მრავლობითშია.

2. ერთგვარი განსაზღვრებები ასახელებენ ერთი და იმავე საგნის სხვადასხვა ნიშან-თვისებას: ის პ ა ტ ი ო ს ა ნ ი, გ ა ნ ა თ ლ ე ბ უ ლ ი

დამშრომელი ქალი ყოფილა (ბარნ., 2, 113); იაგო მარჯვე, ყოჩაღი, გულადი დამოაზრებულ ბიჭი იყო... (ყაზ., 1, 179).

ერთგვარი განსაზღვრებები შეიძლება ახლდეს საზღვრულ-მსაზღვრელიან სიტყვათა შეკავშირებას: ტანზედ მაცვია პატარა, მოკლებე წვიანი, თეთრის თვლებით მოწინწკლული თხელი ქათიბი (ვაჟა, 5, 9). აქ საზღვრულია თხელი ქათიბი, ე. ი. არსებითი სახელითა და მისი ატრიბუტული განსაზღვრებით გადმოცემული სიტყვათა შეკავშირება. პატარა, მოკლებე წვიანი და მოწინწკლული ერთგვარი ატრიბუტული განსაზღვრებებია, რომელთაგანაც უკანასკნელი გავრცობილია მიმყოლი სიტყვებით (თეთრის თვლებით მოწინწკლული). ზოგჯერ ერთგვარი განსაზღვრებები გადმოცემულია კავშირიანი წყვილეულებით: ყმაწვილი და ცქრიალა, ცოცხალი და განაზებული, მშვენიერი და კეკლუცი ელეონორა იყო ქალი მდიდარის მებატონის ვახტანგ ხელთუბნელისა (ყაზ., 2, 315).

კავშირთაგან ერთგვარ განსაზღვრებათა შესაერთებლად ჩვეულებრივია მაჭგუფებელი კავშირი და (ზოგჯერ თუ-ც: წითელი თუ ყვითელი ყვავილები). იშვიათად გვხვდება სხვა ჩგუფის მაერთებელი კავშირით შეერთების შემთხვევაც (მაგ.: მაპირისპირებელი მაგრამ კავშირით): უმთვარო, მაგრამ ნათელი დამე იყო (ლორთქ., 2, 62), ღრუბლიანი, მაგრამ წყნარი დღე იყო (ევდ., 3, 33); ქერა, მაგრამ მბრწყინავი და რბილი თმები... ბევრს მოხევის ქალს შურს აღუძრავდა (ყაზ., 2, 6). მესამე მაგალითში „მაგრამ“ მის წინ მდგომს უპირისპირებს ორ ერთგვარ განსაზღვრებას.

უკავშიროდ შეერთებული ერთგვარი განსაზღვრებები ხშირად სინონიმური მნიშვნელობისაა: დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი (ჭავ., 256).

მომდევნო ერთგვარ განსაზღვრებათაგან საზღვრულთან მჭიდრო კავშირშია უახლოესი. აქვე აღსანიშნავია ერთი გარემოება: საზღვრულის წინ მდგომი არაერთგვარი განსაზღვრებები საზღვრულის შემდეგ გადასმისას შეიძლება ერთგვარ განსაზღვრებებად გადაიქცეს. მაგ.: მინდორში გაშლილიყო მშვენიერი უსუნო ყვავილი (გოგ., 7). ამ წინადადებაში ორი არაერთგვარი განსაზღვრებაა. ეს განსაზღვრებები რომ საზღვრულის შემდეგ გადავსვათ, ერთგვარი ვახდებთან: მინდორში გაშლილიყო ყვავილი მშვენიერი, უსუნო.

რამდენიმე ერთგვარი ატრიბუტული განსაზღვრება ხშირად სახელობითში, მოთხრობითში, მიცემითსა და წოდებითში დასმულ საზღვრულს ახლავს (სხვა ბრუნვის ფორმებთან იშვიათად გვხვდება). ამას-

თანაღე. პირდაპირი წყობისას მოთხრობითსა და მიცემითში დასმულ საზღვრულთან ჩვეულებრივ დასწინ მდგომ ყველა ერთგვარ განსაზღვრებას შეიძლება დაერთოს ბრუნვის ნიშანი: ხელმოკლემ, კეკვიანმა, ყბედმა, ქვეშქვეშამ და ხერხიანმა ოსმა კარგად იცოდა, რომ იმისმა ბატონმა ღალისა და მახანდისა არაფერი არ იცოდა (ჯავ., 1, 248); გაბურძგენილსა და ქუქყიან წვერზე გრძელფრჩხილებიანი თითები დაისვა (გვეტ., 261); ვიწროსა და ჩაბნელებულ ტანას გაჰყენენ (ჯავ., 1, 143); ახალგაზრდას. ღამაზსა და პატიოსან ქვრივს მრავალი მთხოვნელი ჰყავდა (ჯავ., 4, 38).

წინადადებაში ზოგჯერ რამდენიმე სუბსტანტიური განსაზღვრებაა, რომლებიც ფორმით მართული არიან ან მართულ-შეთანხმებული: აღის, ბოლის, მიწისა და ქვების სვეტი მალა ავარდა, აიშოტა და ზეცას ასწვდა (ჯავ., 3, 262); სიმიინდის, პურის, ქერის, ფეტვის, ბრინჯის მარცვლები... ძალიან გვიყვარს (რაზ., 26); მადლსაც სიშართლისას. პატიოსნებისას, სიყვარულისას. ნუჯეშისცემისას, ერთმანეთის განკითხვისას. შეწყენარებისას, შენდობისას. — დასაბამად. სათაედ სიბრაღელს მადლი აქვს (ჯავ., 523); იმის ბინაში აგრეთვე მრავლად მოიპოვებოდა ნისკარტები ბელურასი, წიპრიასი. ქერონა ჩიტისა (ვაჟა, 5, 189).

ატრიბუტული და სუბსტანტიური განსაზღვრებები ზოგჯერ ერთგვარი წვერებია. სუბსტანტიური განსაზღვრება მართულია ან მართულ-შეთანხმებული, ატრიბუტული — შეთანხმებული. ეს უკანასკნელი ჩვეულებრივ კუთვნილებითი ნაცვალსახელით არის გადმოცემული (შეიძლება ზედსართავითაც): ... ლექსის მაგიერ ზედიზედ ვწერ ჩემსა და ზეინაბის სახელებს (გვეტ., 264); დულან ოქროს და წითელ ღვარებად კვირა დღეობით შენი ქუჩები (პ. იაშვი.); ბევრს რასმე ითხოვდა სოფელი, მაგრამ ზოგს სათხოვარზე უნდა სდუმდენ ბაგენი ჩვენი და სოფლისანიცა (ვაჟა 5. 226).

წინადადებაში შეიძლება იყოს რამდენიმე ერთგვარი პრედიკატული განსაზღვრებაც: ის თვალეზდაქყეტილი. გაყვითლებული და გაშტერებული იწვა (ლომ., 19); ჯავარა გაფითრებული და გაშტერებული შესჩერებოდა დარეჯანს (ვაჟა, 5. 51).

§ 148. რამდენიმე ერთგვარი გარემოება წინადადებაში. გარემოება, როგორც ვიცით, სხვადასხვა სახისაა. ამის შესაბამისად ერთგვარგარემოებიანი შერწყმული წინადადებაც სხვადასხვაგვარია. ამათგან ზოგი სახე გავრცელებულია ენაში (მაგ., ვითარებისა, ადგილისა), ზოგი —

იშვიათი (მაგ., დროისა, მიზეზისა და მიზნისა). განვიხილოთ მოკლედ თვითთვეული მათგანი ცალ-ცალკე.

1. რამდენიმე ერთგვარი ადგილის გარემოება ჩვეულებრივ გადმოცემულია ერთი და იმავე მეტყველების ნაწილით: ასე ხდებოდა ხშირად ხან აქ, ხან იქ (გვეტ., 156); ნისკარტიდან, კლანჭებიდან არწივს სისხლი სდიოდა (ვაჟა, 6, 472); გაგიყვებით მიყვარდა ტყე-ღრეებში, მთა-კლდეებში ხეტიალი (ვაჟა, 6, 128).

სახელით გადმოცემულ ერთგვარ ადგილის გარემოებებს უმეტესად ერთი და იმავე ბრუნვ-ს ფორმა აქვს, იშვიათად — სხვადასხვა ბრუნვისა: მინდვრად, მთად, ჭალად ერთად დადიან (გურ.); „ბოროტი კაცი დამარცხდა!“ — მთასა და ბარად გაისმა (ვაჟა, 4, 172); იყო ხალისი სოფლად, ჭალაქად, ოქროყანაში. ზეარში. მდელოზე (ლ. ასათ., 105).

ერთსა და იმავე ბრუნვაში მდგომ ერთგვარ ადგილის გარემოებებს ზოგჯერ სხვადასხვა თანდებული დაერთვის: აივანზე და ეზოში არავინ ჩანდა (ბარნ., 1, 297); კარებში და კედლებთან ჩამწკრივებული სტუმრები გულიანად ხარხარებდნენ (ჯავ., 1, 16).

თუ შიკემით ბრუნვაში დასმულ ერთგვარ ადგილის გარემოებებს ერთი და იგივე თანდებული მოუდის, და-ს წინ მდგომი ჩვეულებრივ უთანდებულოა: ბულბულები ჭალებსა და ტყეებში საამურად უსტვენენ (გოგ., 161).

ერთგვარ ადგილის გარემოებათა შეერთება კავშირიანიც არის და უკავშიროც. კავშირთაგან, გარდა მაჭგუფებლისა. მაკალკევებელიც არის გამოყენებული: წითელი ალი ხან ერთგვან ამოვარდება, სან კიდევ მეორეგვან (ჯავ., 3, 343): ან აქ იცხოვრე, ან იქ.

შემასმენელთან დაკავშირებული ერთგვარი ადგილის გარემოებები უსწრებენ მას ან მოსდევენ: სამხრეთით, აღმოსავლეთით და დასავლეთით მთები ტყით იყვნენ დაფარულნი (ბარნ., 1, 13); გულმა მართლა გამიწია გომბორისკენ, კახეთისკენ, ბარისკენ, ხალხისკენ და ნათესავებისკენ (ჯავ., 2, 535).

2. ერთგვარ დროის გარემოებათა შემცველი შერწყმული წინადადება იშვიათად გვხვდება. როცა გვაქვს, ჩვეულებრივ ორწევრიანია და კავშირიანი. კავშირებიდან აქ იხმარება მაჭგუფებელი (და, თუ) და მაკალკევებელი (ან): [სარდიონს] გაზაფხულობით და ზაფხულობით ბაღში განსვენება უყვარდა (ვაჟა, 6, 24); გაზაფხულზე და ზაფხულში თებერა სრულებით მიეფარებოდა ჩვენ თალიდან (ბარნ., 2, 406); ...თავისი დროის ზარებით გაქლენთილი ბატონი ზაფხულში და შემოდგომაზე ნაშინდარში ცხოვრობდა...

(ჯავ., 1, 240); ძუძუს აღარა ვწოვ, მხოლოდ ბალახის ნამსა ვსუტავ
დ ი ლ ი თ და ს ა ლ ა მ ო თ ი... (ჯავა, 5, 9); ან ხეალ ჩამოვა, ან ზეგ.

3. რამდენიმე ერთგვარი ვითარების გარემოების შემცველი შერწყ-
მული წინადადება ყველაზე მეტად არის გავრცელებული ენაში. ხში-
რად შეერთება უკავშიროა, რაც ქმნის ღია ანუ დაუხშავ წყობას: აქ მე-
წისქვილედ დაბერებულყო უ ც ო ლ ო დ, უ შ ვ ი ლ ო დ, უ თ ვ ი ს-
ტ ო მ ო დ (ქავ., 452). ორწევრიანი კავშირიანიც არის და უკავში-
როც. კავშირთაგან აქ შეიძლება შეგვხვდეს სამივე სახის კავშირი
(მაჯგუფებელი, მაცალკეებელი, მაპირისპირებელი): ტ ბ მ ო ს ე ე ნ ე-
ბ ი თ და შ ე უ შ ფ ო თ ე ბ ლ ა დ ი ღ ვ ა (ჯავა, 5, 98); დედისერთა სანდრო
ძალიან სათუთად და ნებიერად იზრდებოდა (წერ., 7, 113);
[მონადირე] მიდის ხ ა ნ გ ზ ი თ, ხ ა ნ უ გ ზ ო დ (ჯავა, 6, 468);
ჰკითხა მკაცრად, მაგრამ ა ლ ე რ ს ი ა ნ ა დ; შვილი დ ი ნ ჯ ა დ,
ჰ კ ე ი ა ნ ა დ ყურს უგდებდა დედას (ჯავა, 5, 96).

როცა ერთგვარი ვითარების გარემოება წინადადებაში ორზე მე-
ტია, ორი უკანასკნელი ხშირად კავშირითაა შეერთებული, დანარჩე-
ნები — უკავშიროდ: ჩემი ავტო დარიალში ზ ა თ ქ ი თ, ღ რ ი ა-
ლ ი თ და გ უ გ უ ნ ი თ შემოვავდე (ჯავ., 3, 482).

ერთგვარი ვითარების გარემოებები შეიძლება ახლდეს სახელზმნა-
საც: [გიორგის] კ ო ხ ტ ა დ და ფ ა ქ ი ზ ა დ ჩაცმა-დახურვა უყვარ-
და (ქავ., 431); ... ხეები, დედამიწა წ ი თ ლ ა დ, ყ ვ ი თ ლ ა დ და
მ წ ვ ა ნ ე დ დაფარული გაპლუოდა (ჯავა, 5, 95).

ერთგვარი ვითარების გარემოებები, რომელნიც გადმოცემული არი-
ან ერთი და იმავე ან სხვადასხვა მეტყველების ნაწილებისაგან მიღებუ-
ლი ზმნიზედებით, ფორმობლივ ერთნაირია, ანდა განსხვავებული: ...დარ-
ბაზში ფ ა ხ ი თ, რ ი ხ ი თ და მ უ ქ ა რ ი თ შეცვივდნენ (ჯავ., 3, 301);
ის მიდიოდა წყლისკენ შ ე უ ჩ ე რ ე ბ ლ ი ვ და მ ო უ ა ზ რ ე ბ ლ ი ვ
(ყაზ., 2, 47): დაქუსული თვალები არასოდეს არ იცქირებოდნენ პ ი რ-
და პ ი რ და თ ა მ ა მ ა დ (გვეტ.); ისინი მიდიოდნენ მ ხ ი ა რ უ-
ლ ა დ, ს ი მ დ ე რ ი თ და თოფის ს რ ო ლ ი თ (ყაზ., 2, 248).

ერთგვარი ვითარების გარემოებები კონტექსტში ზოგჯერ ისე უახ-
ლოვდებიან და ავსებენ ერთმანეთს, რომ მათ სინონიმური მნიშვნელობა
ეძლევათ: მიველ წ ყ ნ ა რ ა დ, ფ ე ხ ა კ რ ე ფ ი თ, თ ა ვ ა ზ ი ა ნ ა დ
(ევდ., 3, 313); ორივენი ფ ე ხ ა კ რ ე ფ ი თ, ფ რ თ ხ ი ლ ა დ, უ ხ-
მ ო დ დაიძრნენ ადგილიდან (რაზ., 39); მიდიოდა დ რ ო და უ დ-
გ რ ო მ ლ ა დ, შ ე უ ყ ო ვ ნ ე ბ ლ ა დ, შ ე უ ფ ე რ ხ ე ბ ლ ა დ (ბარნ.,
2, 332).

ვითარების გარემოებებს შორის კავშირი ზოგჯერ ახსნა-განმარტე-
ბითი ხასიათისაა: მეფემ წერილი ს ა ჯ ა რ ო დ, ხ მ ა მ ა ლ ლ ა წაიკი-

თხა (ვაჟა); ციხელის სიტყვები კარგად, გარკვევით გვესმოდა. (ვაჟა).

ასეთი ვითარების გარემოებები უკავშიროდ არიან შეერთებული, მაგრამ ზემოთ განხილული ერთგვარი გარემოებებისაგან განსხვავდებიან (მათ შორის შეიძლება ვიხმაროთ მაიგივებელი კავშირი: ე. ი., ანუ მაგ., საჯაროდ, ე. ი. ხმამაღლა; კარგად, ე. ი. გარკვევით).

ერთგვარი ვითარების გარემოებები უსწრებენ შემასმენელს ან მოსდევენ მას (როგორც ეს ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდანაც კარგად ჩანს).

4. რამდენიმე ერთგვარი მიზეზის გარემოების შემცველი შერწყმული წინადადება იშვიათია. იგი ჩვეულებრივ ორწევრიანია და შეერთებულია მაჩვენებელი კავშირით: დამწყვედელი საქონელი შ ი მ შ ი ლ ის ა და წ ყ უ რ ვ ე ლ ის ა გ ა ნ ძირს ეფინა (გვეტ.); [ჩოხა] უფრო შემოდგომის ხიდან ჩამოვარდნილ ფოთოლსა ჰგავდა ს ი ძ ე ე ლ ის ა და გა უ რ ე ე ხ ა ო ბ ის გამო (რაზ., 155); ხმა არავინ გასცა რ ი დ ის ა და კ რ ძ ა ლ ვ ის ა გ ა ნ (ჭავ., 460); ბავშვები ტიროდნენ შ ი შ ი თ და ს ი ც ი ე თ (ყაზ., 1, 408); ლეთისოს... ს ი ბ რ ა ზ ი თ და ს ი მ წ ა რ ი თ ყელში ნერწყვი უშრებოდა (ვაჟა 5, 168).

5. იშვიათად გვხვდება რამდენიმე ერთგვარი მიზნის გარემოების შემცველი წინადადებაც. ჩვეულებრივ აქაც ორი ერთგვარი წევრია, უკავშიროდ ან მაჩვენებელი კავშირით შეერთებული: [მამალმა]... მტრების გასაგულისებლად, გასაჯავრებლად სამჭერ ზედი-ზედ დაიყვილა (ვაჟა, 6, 212); იქ ყვავილები გაშლილა ჩემ საზრდოდ, საწუწნელადო (წერ.); გასამხნეებლად და შესაქცევად ზეჟერია ბევრი რამ უამბო ილიას (გვეტ., 258); ჩვენ ხედვად დასმენად ულონონი ვართ... (ჭავ., 466).

§ 147. განმაზოგადებელი სიტყვები ერთგვარ წევრებთან. წინადადებაში ხშირად მოიპოვება ერთგვარ წევრთა განმაზოგადებელი (გამაერთიანებელი, შემკრები) სიტყვა. მაგ.: იხვსა, ბატსა და ქათამსა — ყველას გავჰკარი კბილია (ხალხ.). ერთგვარი წევრებია იხვსა, ბატსა და ქათამსა, ხოლო მათი გამაერთიანებელი ანუ შემკრები სიტყვაა ყველას. შემასმენელთან უშუალოდ ეს უკანასკნელია დაკავშირებული.

ერთგვარი წევრები და მათი გამაერთიანებელი სიტყვა ერთსა და იმავე კითხვაზე მიუგებენ და ერთსა და იმავე სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებენ. მაგალითად, მოყვანილ წინადადებაში ერთგვარი წევრები და ამ წევრთა გამაერთიანებელი სიტყვა — ყველა ირიბი დამატებაა.

განმაზოგადებელი სიტყვა დასახელებულ მაგალითში მოსდევს ერთგვარ წევრებს, მაგრამ ასეთი სიტყვა ხშირად უსწრებს მათ. ეს ორი

წყობა არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, ამიტომ განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

განმაზოგადებელი მნიშვნელობისაა სიტყვა, რომელიც კრებს და აერთიანებს ერთგვარ წევრებს. ამას მაშინ აქვს ადგილი, როცა ასეთი შემკრები თუ გამაერთიანებელი სიტყვა მოსდევს ერთგვარ წევრებს. ამ მნიშვნელობით ხმარება ჩვეულებრივ ნაცვალსახელები და ნაცვალსახელური წარმომავლობის ზმნიზედები (ყველა, ყველაფერი, ყოველივე. ყველგან...). მაგ.: კ ა ც ი, მ ხ ე ც ი და ჩ ი ტ ე ბ ი — ყ ვ ე ლ ა ს ა ქ მ ე ს ჰ კ ი დ ე ბ ს ხ ე ლ ს ა (ერ.); ბ ა ვ შ ვ ე ბ ი, დ ე დ ა კ ა ც ე ბ ი, ხ ნ ი ე რ ე ბ ი — ყ ვ ე ლ ა ნ ი მ ო გ რ ო ვ დ ნ ე ნ (ჯავ., 3, 498); ხ ვ ნ ა, თ ე ს ვ ა, თ ო ხ ნ ა, მ კ ა — ყ ვ ე ლ ა ფ ე რ ი შ ე ის წ ა ვ ლ ა პ ა წ ი ა ა კ ა კ ი მ (ვედ., 3, 144); ჰ უ რ ჰ ე ლ ი. კ ო ლ ო ფ ე ბ ი, ა ვ ე ჟ ი — ყ ო ვ ე ლ ი ვ ე ი მ ს ხ რ ე ო ლ ა (ჯავ., 3, 469); ნ ი ბ ლ ი ა, ლ ო ბ ე მ მ ძ ვ რ ა ლ ა, წ ყ ლ რ ს ჩ ი ტ ა, ლ ა ლ ლ ა. წ უ ა, მ წ ყ ე რ ჩ ი ტ ა და ა თ ა ს ი ს ხ ვ ა — ს უ ლ ყ ვ ე ლ ა ს ა ო მ რ ა დ ე მ შ ა დ ე ბ ო ლ ა (რახ., 187); მ ა გ ი დ ა ხ ე, თ ა რ ო ე ბ ზ ე. ს კ ა მ ე ბ ზ ე, ლ ო გ ი ნ ე ბ ზ ე — ყ ვ ე ლ გ ა ნ წ რ გ ნ ე ბ ი ე ყ ა რ ა (დ. შენგ.).

განმაზოგადებელ-გამაერთიანებელი სიტყვა მესამე წინადადებაში პირდაპირი დამატებაა (ყ ვ ე ლ ა ფ ე რ ი), მეექვსეში—ადგილის გარემოება (ყ ვ ე ლ გ ა ნ). დანარჩენებში — ქვემდებარე. ერთგვარი წევრებ-ც იგივე წევრია წინადადებისა, რაც მათი გამაერთიანებელი სიტყვა. ნაცვალსახელით გადმოცემულ გამაერთიანებელ სიტყვას და ერთგვარ წევრებს ბრუნვის ფორმა ერთი და იგივე აქვთ (ნ. პირველი 5 მაგალითი). რიცხვას ფორმა კი შეიძლება ერთნაირი ჰქონდეთ (ნ. II მაგალითი), შეიძლება—სხვადასხვა (ნ. I მაგალითი). შემასმენელი რიცხვითი გამაერთიანებელი სიტყვით გადმოცემულ ქვემდებარეს უწევს ანგარაშს (ნ. I და II წ-ნადადება).

როცა ერთგვარ წევრებს მეორე ადგილი უჭირავს. ვითარება რამდენადმე განსხვავებულია: ამ შემთხვევაში ერთგვარი წევრები ხსნიან. აკონკრეტებენ და ზუსტებენ ასახსნელი სიტყვისა თუ სიტყვათა შეკავშირების მნიშვნელობას. მაგ.: ც ა შ ი ა რ ხ ე ი ნ ა დ ლ ა ს ც უ რ ა ვ დ ნ ე ნ ც ი ს მ ე ფ ე ნ ი — ა რ წ ი ე ლ. ქ ო რ ი, ს ვ ა ვ ი და ძ ე რ ა (ჯავ., 1, 116). ასახსნელი ანუ დასაზუსტებელია ც ი ს მ ე ფ ე ნ ი, ხოლო ამსხნელი და დამაზუსტებელი — ა რ წ ი ე ლ, ქ ო რ ი, ს ვ ა ვ ი და ძ ე რ ა. ამ შემთხვევაში ც ი ს მ ე ფ ე ნ ი კ ი არ აზ ო გ ა დ ე ბ ს ერთგვარ წევრებს, არამედ თვით იხსნება და ზუსტდება ერთგვარი წევრების მიერ. ასეთ ასახსნელ-დასაზუსტებელ სიტყვებს განმაზოგადებელი, ხოლო მათ ამსხნელ სიტყვებს ერთგვარი წევრები მხოლოდ პირობით შეიძლება ეუწოდოთ.

ასახსნელ-დასაზუსტებელი წევრი შეიძლება გადმოიცეს ცალკე

სიტყვითაც და სიტყვათა შეკავშირებითაც: ყველა ზედ წამომესია: ბუ, კოტი, ყვავი, ყვანჩალა, (მღვ., 1, 268); ფრინველები დიდს კეუას იჩენენ ყველა თავის მოქმედებაში: საკმლის შოვჩაში, ბუდის კეთებაში, მტრის მოგერიებასა და იმის მოტყუებაში, შეილების დაზრდასა და იმათ დაფრენაში (გოგ., 154). პირველ წინადადებაში ასახსნელ-დასაზუსტებელი წევრი ერთი სიტყვითაა გადმოცემული (ყველა), მეორეში — სიტყვათა შეკავშირებით (ყველა თავის მოქმედებაში).

დასაზუსტებელ-ასახსნელი სიტყვა, რომელიც ყოველთვის ერთგვარ წევრთა წინ დგას, ლექსიკურად და გრამატიკულად მრავალფეროვანია: იგი შეიძლება გადმოიცეს როგორც ნაცვალსახელებითა და ნაცვალსახელური ზმნიზებდებით, ისე მეტყველების სხვა ნაწილებითაც — არსებითი სახელებით, ზედსართავეებით, რაოდენობითი რიცხვითი სახელებით... მაგ.: ყველა შეინძრა და შეძრწუნდა: დაბლა დედაშიწა, გარშემო კედლები, მალლა ქერი, ჰერის ბანი, ბანს ზევით ტირიფები (ვაჟა); ყველაფერი გქონიათ: სახლი, ბალი, ოჯახი... (ჯავ., 2, 136); წელან ყოველივე უამბო ექიმს: ჭუნის სენის დასაწყისი, სირბილი ეტლით, ქროლვა ავტომობილით და დაგვიანება მატარებელზე — პირველზე, მეორეზე და მესამეზედაც (ჯავ., 2, 91); შინ არავინ არ დაუხვდა: არც დავითი, არც ამირანი (ჯავ., 2, 20); არაფერი არ ჰქონდა საზრუნველი: არც ბინა, არც საზრდო, არც ჩაცმადანხურვა (ბარნ., 3, 101); ნურავის დაზოგავთ: ნურც დიდს, ნურც პატარას, ნურც ბებრს და ნურც ყმაწვილს (წერ., 7, 175); ნეტავი მართლა რითიმე წინ იყვეს: ანსწავლით, ან გვართ და ან ქონებითი (კლდ., 1, 223); ყველგან ერთსა და იმავეს ალაპარაკებდა: ქუჩებში, ოჯახებში, მოედნებზე და ხელისუფლებთანაც (ჯავ., 3, 347); მწვან-ლ-ბალახეულს გარდა კალთაში სურნელოვანი ყვავილებიც უყრია: მთის შროშანი და დიუი, ქარცხვი და ასკილი, მთის კრაზანა და ზამბახი (ჯავ., 4, 180); შიგ უამრავი განძი იყო: ოქრო, ვერცხლი, თვალის და მარგალიტი (წერ., 7, 210); შეკაზმულობაც თავისებური ჰქონდა ამ მერანს: მსუბუქი, კოხტა, მინანქრებით მორთული (ბარნ., 2, 104); შიგორნი სხედან: ქალი და მამაკაცი (ჯავ., 1, 447).

ხშირია ასახსნელ-დასაზუსტებლად ისეთი არსებითი სახელები, რომლებიც ერთგვარ წევრთა მიმართ გვაროვნულ ცნებას გამოხატავენ: ერთმა ვინმემ აუზებში წვილით ევზი გააჩინა: ღორჯო, ჩხამა, თევზ-ნაფოტა, გველანა და კაპარჭინა (წერ.). წვილით ევზი გვაროვნული ცნებაა, ღორჯო, ჩხამა, თევზ-ნაფოტა, გველანა და კაპარჭინა კი სახეებს წარმოადგენენ.

ამხსნელ-დამაზუსტებლის ფუნქციით ერთგვარი წევრები შეიძლება იყოს თითქმის ყოველგვარ წევრთან:

1. ქვემდებარესთან: ყველა ფერი მოიპოვებოდა ღუქნებში: სანოვაგე თუ სასმელები, საციქველი, ფეხთსაცმელი, წვრილმანი (ბარნ., 2, 246).

2. შემასმენელთან: ბიჭები გარს უვლიდნენ ურმებს: უწყობდნენ, ასწორებდნენ, ამაგრებდნენ, აკრავდნენ (ბარნ., 2, 141).

ხშირია ისეთი შემთხვევა, როცა ერთგვარი წევრები შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს აზუსტებენ: მისი ჩამოსვლა მართლაც უცხოო იყო: დინჯი, ვაქქაცური, მომხიბლავი (დად. 409); სახლში სხვა იყო თენგიზი: გულხალვათი, ხელგაშლილი, უნვი, დარდიმანდი (ბარნ., 2, 304).

3. პირდაპირ დამატებასთან: სამთავერთად გაგვიწვია — მე, წიქა და თოთია (ჯავ., 2, 522); მრავლად მოიკითხეს ნათესავები: მინდია და გაგა, აპარეკა და ბათაკა, წიქა და ლათვია, მგელიკა და ძილუკა, სამძიმარი და თია, ნანუკი და კმარა (ჯავ., 2, 455).

4. ირიბ დამატებასთან: ყველას გამოეხმაურა იგი: მიხაკსაც, სუმბულსაც, ყაყაროსაც, ნარგიზსაც, იასამანსაც, ტუხტსაც, ყვითელს თუ წითელს (ბარნ., 3, 89).

5. სხვადასხვა სახის უბრალო დამატებასთან: შინა საქმის გარდა მხარდამხარ მისდევენ კაცებს გარე საქმეშიაც: თივის აგროვებაში, ზიდვაში, მკაში, კალოში (ბარნ., 1, 15); შენთვის არის საჭირო. სიღონი, შენთვის, ისევ შენთვის და შენი ნათესავებისათვის: შვილისთვის, ქმრისთვის, დედისთვის (ჯავ., 2, 115); ბედნაკრავ მეგობარს ყველაფრით უსმენდა: ყურებით, გულით, თვალებით, შუბლით, ტვინით და კბილებითაც... (ჯავ., 2, 218).

6. განსაზღვრებასთან: დარისპანისათვისაც არჩეული ჰყავდასაუკეთესო საძძლო: მშვენიერი, ნასწავლი, გვარის შვილი, მდიდარი (ბარნ., 2, 104).

7. ადგილის გარემოებასთან: ყველგან ერთსა და იმავეს ალაპარაკებდა: ქუჩებში, ოჯახებში, მოედნებზე და ხელისუფლებთანაც (ჯავ., 3, 347); ფიქრობდა, თუ საით წასულიყო: ქალაქში, ბაზრობაზე, თუ შინისკენ (ქიაჩ., 3, 33); ეონა არსადა ჩანდა: არც სახლში, არც ეზო-ყურეში (ბარნ., 2, 449).

8. ვითარების გარემოებასთან: დავასაფლავეთ ეპოქალურად:

ზ უ რ ნ ი თ, თ ა რ ი თ, ღ უ ღ უ კ ი თ და შოპენის მ ა რ შ ი თ (ჯავ., 3, 515).

სხვა სახის გარემოებებთან ამ ტიპის ამხსნელი ერთგვარი წევრები ჩვეულებრივ არ გვხვდება.

ზოგჯერ ასახსნელ-დასაზუსტებელი წევრი ორია და ამხსნელ-დამაზუსტებელ-წევრებზე ამის შესაბამისად არის წარმოდგენილი: გვერდით ძ მ ე ბ ი და ბ ი ძ ე ბ ი ჰყავდა: ქ ე შ ი ლ ა, გ ი ბ ა, ტ ე ლ ა, მ ე შ -თ ა და ბ რ ი ნ კ ა (ჯავ., 2, 267); ყ ვ ე ლ ა ნ ი და ყ ვ ე ლ ა ფ ე რ ი ე რ -თ მ ა ნ ი თ შ ა ა რ ი ა: ზ ა რ ბ ა ზ ა ნ ი და თ ო ფ ი, ხ მ ა ლ ი და ხ ი შ ტ ი, ც ხ ე ნ ო ს ა ნ ი რ ა ქ ე ე ი თ ი, მ ტ ე რ ი და მ ე გ ო ბ ა რ ი (ჯავ., 3, 264); ...შეშხარიან ყ ვ ე ლ ა ს ა და ყ ო ვ ე ლ ი ვ ე ს: დათენთილ მ ზ ე ს, მომავალ უ რ მ ე ბ ს, უცნობ მ ა ვ ა ლ ე ბ ს, ნ ა ც ნ ო ბ მ ე ზ ო ბ ლ ე ბ ს, ბუზღუნა თ ო ლ ი ა ს. გაოცებულ ბ ო ჩ ო ლ ა ს, ე რ თ მ ა ნ ე თ ს, თ ა ვ ი ა ნ თ თ ა ვ ს ა და მაილიან ც ხ ო ვ რ ე ბ ა ს (ჯავ., 2, 147).

ზოგჯერ ერთგვარი წევრები მოთავსებულია ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის, ან კიდევ ქვემდებარესა და მის მომდევნო ასახსნელ წევრსა და შემასმენელს შორის.

ს ა მ მ ი — მ ე. მ ა მ ა ჩ ე მ ი და ბ ი ძ ა ჩ ე მ ი — ერთ ოთახში დაეწეჭით დასაძინებლად (ვაჟა, 5, 69); ყ ვ ე ლ ა ფ ე რ ი — კ ა ბ ა ც, ს ა მ ქ ა უ ლ ი ც და ქალის ყოველი კ უ ნ თ ი ც — საუცხოოდ იყო შეზაიებული... (ჯავ., 3, 545); ხ ე ე ბ ი: არყი, წიფელი, თხილი, თამელი, ღუღგულა გარშემო მეხვევიან და მყარაულობენ... (ვაჟა, 5, 31); კ ლ დ ს ა მ თ ე რ ო ვ ნ ა დ — ყ ვ ი თ ლ ა დ, ლ უ რ ჭ ა დ და შ ა ვ ა დ გა მოიციქირებოდა (ვაჟა, 6, 87).

ერთგვარი წევრები. როგორც ითქვა, აკონკრეტებენ და აზუსტებენ მათ წინ მდგომი განმაზოგადებელი (resp. დასაზუსტებელი) სიტყვის იმ მნიშვნელობას, რომელიც აქვს ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში. ერთგვარი წევრების მიმართება მისდამი ახსნა-განმარტებითი ხასიათისაა. ამიტომ მათ შორის შეიძლება აღდგეს მაიგივებელი კავშირები (ე. ი. ანუ), ან ამ ფუნქციით გამოყენებული ზოგიერთი სხვა სიტყვაც (სახელდობრ, მაგალითად, როგორცაა...). ასეთი სიტყვები წინადადებაში ზოგჯერ წარმოდგენილია კიდევ: წვრილ ლექსებს გარდა დაეწერე რ ა მ დ ე ნ ი მ ე პ ო ე მ ა, ს ა ხ ე ლ ო ბ რ: „ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „აჩრდილი“. „დიმიტრი თავდადებული“, „განდეგლი“ და დრამატული ეპიზოდი „დიდა და შვილი“ (ჯავ., 9, 312); აქა-იქ ოთახის სამკაულად იყარა სხვადასხვანაირი ნივთები, მაგალითები: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წაღებები, პირმოტეხილი სპილენძის თუნგი, ქონიანი შანდალი. სპილენძის საჩაიეში მოხარშული მყარალა-ბალახი, ზურგიელის ნაჭერი და სხვანი და სხვა-

ნ ი (ჭავ., 326); — მოგიყვებ? — ო-ო, ეს დიდი ამბავია, ე. ი. გ რ ძ ე ლ ი
და რ თ უ ლ ი (დად., 176).

§ 148. არაერთგვარწევრებიაწი შერწყმული წინადადება. ერთ სა-
ერთო წევრთან იშვიათად დაკავშირებულია რამდენიმე სხვადასხვა წევ-
რი. რომლებიც ერთმანეთთან მაერთებელი კავშირით ან უკავშიროდ
ისე არიან შეერთებულნი, როგორც ერთგვარი წევრები! მაგ, გ ი ვ ი
შ ა დ უ რ ი მ უ ლ ა მ და ყ ვ ე ლ გ ა ნ ბ რ ა ლ ი ა ნ ი ა (ჭავ., 3, 479).
ამ წინადადებაში შემასმენელთან ორი სხვადასხვა სახის გარემოებაა
დაკავშირებული, რომლებიც ერთმანეთთან და კავშირით არიან შეერ-
თებული (მ ა რ ა დ და ყ ვ ე ლ გ ა ნ). დავასახელოთ ამ ტიპის შერწყ-
მული წინადადების რამდენიმე შემთხვევა:

1. წინადადება შერწყმულია ვითარების გარემოებისა და პრედი-
კატული განსაზღვრების მიხედვით, რაც აიხსნება ამ უკანასკნელის სია-
ხლოვით პირველთან (§ 112): ის მიდიოდა წ ყ ნ ა რ ა დ და დ ა ფ ი ქ-
რ ე ბ უ ლ ი (ყაზ., 2, 355); ...ელგუჯა... წ ყ ნ ა რ ა დ, ჩ უ მ ა დ და პ ი-
რ მ ო კ უ მ უ ლ ი იჭურვებოდა (ყაზ., 2, 305). ვითარების გარემოებისა და
პრედიკატული განსაზღვრების ასეთი დაკავშირება უმართებულო ჩანს.

ამავე სიახლოვით აიხსნება, რომ ზოგჯერ ვითარების გარემოებას
დამაზუსტებლად რამდენიმე პრედიკატული განსაზღვრება ახლავს: ახლა
ს ხ ვ ა ნ ა ი რ ა დ მოვდივარ სახლისკენ — მ ო თ ე ლ ი ლ ი, ნ ა ც ე მ ი
და შ ე რ ც ხ ვ ე ნ ი ლ ი (ჭავ., 3, 440). აჯობებდა, ვითარების გარემოე-
ბაც პრედიკატულ განსაზღვრებად გაფორმებულიყო: ახლა ს ხ ვ ა ნ ა ი-
რ ი მოვდივარ სახლისკენ — მ ო თ ე ლ ი ლ ი, ნ ა ც ე მ ი და შ ე რ ც ხ-
ვ ე ნ ი ლ ი.

2. წინადადება შერწყმულია ორი ან ორზე მეტი არაერთგვარი
გარემოების მიხედვით, რომლებიც ჩვეულებრივ შესაბამისი ზმნიზედე-
ბით არიან გადმოცემული: მ ა რ ა დ და ყ ვ ე ლ გ ა ნ, საქართველოვ, მე
ვარ შენთანა! (ჭავ., 128); რ ო დ ის და ს ა ი დ ა ნ გაჩნდა ბაზარში
ჩანჩურა — არც ერთმა ბებერმა ყასაბმა არ იცის... (ჭავ., 1, 2); ამისი
ვარსკვლავი მარტო ამოსულიყო ს ა დ ლ ა ც და რ ო დ ე ს ლ ა ც (ჭავ.,
452); ყ ვ ე ლ გ ა ნ და ყ ო ვ ე ლ თ ვ ი ს თვალწინ ფარდა მებლანდებო-
და (წერ., 1, 174); რ ო დ ის და რ ი ს თ ვ ი ს ჩამოვიდა სოფლიდან ეს
ადამიანი (ნაქ., 147): აბა, ს ა ი თ და რ ო გ ო რ, შვილო... (ვაჟა, 5, 249),
მეგობრებო! ს ა დ, რ ი ს თ ვ ი ს და რ ო დ ის ეჩქარებოდა ქართველს,
რომ დაგვიანებისთვის დაღონებულიყო?! (ჭავ., 3, 478).

3. წინადადება შერწყმულია რამდენიმე გარემოებისა და ქვემდე-
ბარის თუ დამატების მიხედვით: ვ ი ნ, ს ა ი დ ა ნ და რ ი ს თ ვ ი ს არ

1 А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1956,
გვ. 442.

მოსულიყო იმ სასწაულთმოქმედთან (ჯავ., 3, 127); ...აზრადაც არ მოსვლია, დაფიქრებულყო იმის შესახებ, თუ რით ან როგორ იცხოვრებდა ამ ქალაქში (ინნ., 264); ეს ამბავი არსად, არასოდეს და არავის აღარ გაუზიაროთ (ჯავ., 3, 39); ...უკან არ იხვედა არსად, არასოდეს, არაფერში (ჯავ., 1, 439); ვინ, როდის, რად ან როგორ გააბა ეს უხილავი სიმები — არც ეხლა მესმის (ჯავ., 1, 196).

საერთო წევრი ამ ტიპის წინადადებაში, როგორც წესი, შემასმენელია. ამასთანავე, ქვემდებარე და დამატება ნაცვალსახელით გადმოცემა, გარემოება — ზმნიზედით.

როგორც ვხედავთ, კავშირი ზოგჯერ არაერთგვარ წევრებსაც აერთებს.

IX. ბანკერძობული სიტყვები და ბამოთმები

წინადადების წევრთა განკერძოება

§ 140. განკერძოების რაობა და პირობები. წინადადების შემადგენლობაში ზშირად მოიპოვება აზრობლივად და ინტონაციურად გამოყოფილი წევრები, რომელნიც იძლევიან დამატებითს ცნობას ამა თუ იმ წევრის შესახებ. ამ მოვლენას განკერძოება ჰქვია, ხოლო თვით წევრებს — განკერძობული. განკერძობული წევრი არ ქმნის სიტყვათა შეკავშირებას იმ წევრთან, რომელსაც ის ახლავს, და ახასიათებს უფრო მეტი აზრობლივი დამოუკიდებლობა და გამომსახველობითი ძალა, ვიდრე იმავე სახელწოდების განუკერძობელ წევრს. ასახსნელ-განსამართავ სიტყვასა და განკერძობულ წევრს შორის დამოკიდებულება ზშირად ნახევრად პრედიკატულია, რის გამოც ასეთ შემთხვევაში ეს უკანასკნელი უახლოვდება დამოკიდებულ წინადადებას. მაგ.; ბედით კმაცყოფილი მონადირე სიამოვნებით დასცქეროდა ნანადირევს; ქვემდებარეს ახლავს ჩვეულებრივი ატრიბუტული განსაზღვრება მიმყოლი სიტყვითურთ (ბედით კმაცყოფილი). ეს განსაზღვრება რომ საზღვრულის შემდეგ გადავსვათ, იგი განკერძოვდება: მონადირე, ბედით კმაცყოფილი, სიამოვნებით დასცქეროდა ნანადირევს (ვაჟა, 6, 462). ეს განკერძობული განსაზღვრება, თავის მხრივ, ადვილად გადაკეთდება განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებად: მონადირე, რომელიც ბედით იყო კმაცყოფილი, სიამოვნებით დასცქეროდა ნანადირევს.

განკერძოება ვიწრო მნიშვნელობით ეხება მხოლოდ არამთავარ წევრებს: განსაზღვრებას, უბრალო დამატებასა და გარემოებას. მაგრამ წინადადებაში აზრობლივად და ინტონაციურად ზშირად გამოიყოფა ისეთი სიტყვები, რომლებიც ამა თუ იმ წევრის (მთავრისა თუ არამთავრის) დაზუსტებასა და ახსნა-განმარტებას გვაძლევენ.

დაზუსტება გულისხმობს ცნების მოცულობის დაეწროებას. მაგ.: ვ ე ნ ა ხ ი ს ბ ო ლ ო შ ი, კ ა კ ლ ე ბ ი ს გ ა ს წ ვ რ ი ვ, ბოსტანი იყო გამართული (ლომ., 354). ამ წინადადებაში ორი ადგილის გარემოებაა. ვ ე ნ ა ხ ი ს ბ ო ლ ო შ ი და კ ა კ ლ ე ბ ი ს გ ა ს წ ვ რ ი ვ, რომელთაგანაც პირველი შემასმენელთან არის დაკავშირებული (ვენახის ბოლოში... იყო გამართული). ხოლო მეორე განკერძოებულია და აზუსტებს პირველს. მაშასადამე, ადგილის გარემოება კ ა კ ლ ე ბ ი ს გ ა ს წ ვ რ ი ვ დამაზუსტებელია თანამოსახელე წევრისა.

იშვითად შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი განსაკუთრებული შემთხვევა, როცა დამაზუსტებელი წევრი უფრო ფართო ცნებას გამოხატავს, ვიდრე დასაზუსტებელი: აკაკი დაიბადა საჩხერეში, ზ ე მ ო ი მ ე რ ე თ შ ი ი.

ზოგჯერ დასაზუსტებელი წევრის განმეორებაა დამაზუსტებელი, რომელსაც ახლავს მასზე დამოკიდებული სიტყვები: შორს, ძ ა ლ ი ა ნ შ ო რ ს, საბრალო ხმით ბუ გაკივის (ვაჟა, 6, 181); კედლებს, ყ ო რ ი თ ა გ ე ბ უ ლ ს კ ე დ ლ ე ბ ს, ვათვალიერებდით (ვაჟა, 6, 158).

დამაზუსტებელ წევრს შეიძლება ახლდეს თავისი დამაზუსტებელი: ქვევით. კ ე დ ე ლ თ ა ნ, კ ა რ ე ბ ი ს ა ხ ლ ო ს, გაშავებული პურის კილობანი იღვა (რაზ., 52). ამ წინადადებაში სამი ადგილის გარემოებაა, რომელთაგანაც შემასმენელთან მხოლოდ პირველია დაკავშირებული (ქვევით იღვა), ხოლო ორი დანარჩენი განკერძოებულია. ამათგან პირველი (კედელთან) აზუსტებს შემასმენელთან დაკავშირებულ გარემოებას, ხოლო მეორე (კარების ახლოს) — წინა განკერძოებულ გარემოებას.

დამაზუსტებელ წევრებთან ახლო დგას ისეთი განკერძოებული სიტყვები, რომელნიც ხსნიან და განმარტავენ წინადადების წევრს: ქვებს ზუა ათასობით ეწყო თევზის პაწაწა კვერცხები, ანუ ქ ვ ი რ ი თ ი (გოგ.). განკერძოებულ სიტყვა (ქ ვ ი რ ი თ ი) იმავეს გამოხატავს, რასაც თ ე ვ ზ ი ს პ ა წ ა წ ა კ ვ ე რ ც ხ ე ბ ი.

განმმარტველი სიტყვები შეიძლება ახლდეს ყველა წევრს — მთავარსაც (ქვემდებარეს, შემასმენელს...) და არამთავარსაც (უბრალო დამატებას, განსაზღვრებას, გარემოებას). მათ წინ შეიძლება დავსვათ მაიგივებელი კავშირები (ე. ი. ანუ) და ამავე ფუნქციით გამოყენებული ზოგიერთი სიტყვა (სახელდობრ. მაგალითად, როგორცაა...), რომლებიც ზოგჯერ ნახშირია კიდევაც, ან მათი აღდგენა შეიძლება.

განმმარტველი სიტყვა ზოგჯერ ჩართულია წინადადებაში შენიშვნისა თუ ახსნა-განმარტების სახით და წერის დროს ფრჩხილებშია ჩასმული: ნატალიას მდგმურმა ქალებმა რომ თავიანთი ხელობით (მ ო ს ა რ ე ც ხ ე ო ბ ი თ) თავი ველარ ირჩინეს, ნატალია ჩაერია საქმეში... (ნინ., 267).

ზოგჯერ შემოერთებულია ესა თუ ის წევრი. რომელიც არ წარმოადგენს დაზუსტებასა თუ ახსნა-განმარტებას ამ სიტყვების პირდა-

პირი მნიშვნელობით: ივლისში ძალიან ცხელოდა, განსაკუთრებით თბილისში; პაპას ჰიროვით ეჯავრება ღუქანი, იქ ქეიფი და ფულების ხარჯვა, ნამეტნავად სასმელზე (ვაჟა, 6, 70).

ტერმინი განკერძოება ფართო მნიშვნელობით გულისხმობს როგორც საკუთრივ განკერძოებას, ისე დაზუსტებასა და ახსნა-განმარტებასაც. აგრეთვე შემოერთებასაც, რომელიც ახლო დგას პირველ ორთან.

თუ წინადადებიდან დასაზუსტებელსა და ასახსნელ-განსამარტავ სიტყვას (წევრს) ამოვიღებთ, მის ადგილს დამაზუსტებელი და განმმარტველი სიტყვა დაიჭერს. მაგ., ურმის ქარავანში პირველობა, ესე იგი წინაურმის მეთურობა, გლეხობაში სასახელოა (ჭავ, 409). ამ წინადადებაში ქვემდებარეს (პირველობა) ახლავს დამაზუსტებელ-განმმარტველი (წინაურმის მეთურმეობა), რომელიც ქვემდებარესთან შაიგოვებელი კავშირით (ესე იგი) არის შეერთებული. ქვემდებარე რომ ამოვიღოთ, მის ადგილს განკერძოებული დაიჭერს: ურმის ქარავანში წინაურმის მეთურობა გლეხობაში სასახელოა.

განკერძოებისათვის მნიშვნელობა აქვს სხვადასხვა პირობას, რომელთაგანაც ზოგი საერთოა ყველასათვის ან განკერძოებულ წევრთა უმეტესობისათვის, ზოგიც ამა თუ იმ ცალკეული სახის განკერძოებულისათვის არის დამახასიათებელი.

საერთო პირობები, რომელთაც მნიშვნელობა აქვთ წინადადების წევრთა განკერძოებისათვის, არის, მაგალითად: 1. სიტყვათა რაოდენობა; 2. წინადადების წევრის მიმყოლი სიტყვებით გავრცობის ხარისხი; 3. აზრობლივი მიმართება ერთი წევრისა მეორისადმი და სხვ.

1. სიტყვათა განლაგების მნიშვნელობა ხელშესახებია (ნათელია), რაღაც ერთი და იგივე სიტყვა ცალკე თუ მიმყოლი სიტყვებითურთ ერთ შემთხვევაში წინადადების ჩვეულებრივი წევრია. ადგილის შეცვლისას კი განკერძოებული ხდება. მაგ.: შიმშილით შეწუხებულნი ნგელი საშინლად ღმუოდა. აქ ქვემდებარეს ახლავს ჩვეულებრივი განსაზღვრება, რომელიც საზღვრულის წინ დგას და გავრცობილია მიმყოლი სიტყვით: შიმშილით შეწუხებულნი. ინვერსიული წყობისას იგი განკერძოვდება: მგელი, შიმშილით შეწუხებულნი, საშინლად ღმუოდა. ახლა ავიღოთ ასეთი მაგალითი: ჩვენთან სტუმრად იყო ექიმის გიორგი მაჩაბელი. ექიმის არსებითი სახელით გამოხატული განსაზღვრებაა, გიორგი მაჩაბელი კი საზღვრულია. მათ რომ ადგილები შევუწავლოთ, პირველი (ექიმი) განკერძოვდება: ჩვენთან სტუმრად იყო გიორგი მაჩაბელი — ექიმი.

2) წინადადების წევრი მიმყოლი სიტყვით (თუ სიტყვებით) გავრცობისას შეიძლება განკერძოვდეს. მაგ.: მალღაფოთლებში ელვარებს ვაშლი წითელი. ზედსართავი სახელით გადმოცე-

მული განსაზღვრება (წითელი), რომელიც საზღვრულის შემდეგ დგას, არაა განკერძოებული. მაგრამ, თუ მას გავევრცობთ მიმყოლი სიტყვით, იგი განკერძოვდება: მაღლა ფოთლებში ელვარებს ვაშლი, ს ი ს ზ ლ ი ვ ი თ წ ი თ ე ლ ი (წერ.).

13. სიტყვა, რომელიც აზუსტებს ან განმარტავს ამა თუ იმ წევრს, განკერძოებულია: მე უფროსი ვარ და თქვენთვის, უ მ ც რ ო ს ე ბ ი ს ა თ ე ს, ს ი რ ც ხ ი ლ ი, მე გამგზავნით (ვაჟა, 5, 282); ჩვენ, მ ც ე ნ ა რ ე ნ ი, ამას ვერ მოვახერხებთ (ვაჟა, 6, 44); შორიდანვე ისმოდა სოფი-ო ს, ს ო ს ი კ ა ს დ ე დ ი ს, ქეთინი (ვაჟა, 5, 132); იქ, ც ი ს კ ი დ უ რ ზ ე, ათასამდე მერცხალი შეკრებილიყო (ევდ., 3, 150); [გიორგის] ეხლა თბილად ეცვა, ი ქ ა უ რ უ ლ ა დ (ბარნ., 3, 38).

განკერძოებას ზოგიერთი კერძობითი ხასიათის პირობაც უწყობს ხელს. ასეთია, მაგალითად, აზრობლივად დაკავშირებულ სიტყვათა სინტაქსური დაუკავშირებლობა, განუკერძოებლობის შემთხვევაში ისეთ სიტყვასთან დაკავშირება, რომელსაც არ ახლავს ის და სხვ. მაგ., ნაცვალსახელებთან, როგორც წესი, არ შეიძლება სიტყვათა შეკავშირებაში (წყვილში) შევიდეს განსაზღვრება, რის გამოც ეს უქანასკნელი განკერძოებულია: ა ს ე გ ა ჩ უ მ ე ბ უ ლ ი, ს უ ლ გ ა კ მ ე ნ დ ი ლ ი, ის დარჩა რამდენიმე ხანს (ყაზ., 1, 354). მსგავსი მაგალითია: უფროს-მა, პ ე ტ რ ე მ, სწავლა დაასრულა, უმცროსი, დ ა თ ი კ ო, კვალდაკვალ მისდევდა (ჭავ., 3, 450). უ ფ რ ო ს ი და უ მ ც რ ო ს ი ზედსართავი სახელებია. რომლებიც აქ გასუბსტანტივებულია. რადგანაც ისინი საკუთარ სახელებს ვერ დაუკავშირდებიან ატრიბუტულ განსაზღვრებად, საკუთარი სახელები განკერძოებული არიან, რომლებიც ხსნიან და აზუსტებენ მათ წინ მდგომ ქვემდებარეებს. საკუთარი სახელების ნაცვლად რომ საზოგადო სახელი ჩავსვათ, განკერძოებას აღარ ექნება ადგილი: უ ფ რ ო ს მ ა ძ მ ა მ სწავლა დაასრულა, უ მ ც რ ო ს ი ძ მ ა კვალდაკვალ მისდევდა.

განკერძოება ზოგჯერ იმითაა გამოწვეული, რომ თავიდან იქნეს აცდენილი ამა თუ იმ წევრის იმ სიტყვასთან დაკავშირება, რომელთანაც იგი არ შედის სიტყვათა შეკავშირებაში: ასეთ დროს აღარაფერს ერიდებოდა და, გ ა წ ე წ ი ლ ი, გრივალის თაქროდა (ჭავ., 3, 469). განუკერძოებლობის შემთხვევაში გ ა წ ე წ ი ლ ი იქცეოდა განსაზღვრებად სიტყვისა გ რ ი ვ ა ლ ი ე თ. მსგავსი მაგალითებია: ქოხში ორს მხარეზე წიფლის, ც უ ლ ი თ გ ა თ ლ ი ლ ი, ფიცრები იყო გადებული (ვაჟა, 5, 159); ...ლევები, ყ ე ფ ი თ და წ კ მ უ ტ უ ნ ი თ, ხელგახეხა-ქილები შეცვივდნენ სოროში (გოგ., 75); ჯალათმა ორივე ხელი დაიმკლავა და, თ ა ვ ჩ ა ლ უ ნ უ ლ ი, ბრმა მოზვერივით წამოვიდა (ჭავ., 4 500). პირველი წინადადებიდან რომ ამოვცლოთ წ ი ფ ლ ი ს, განკერძოებაც არ გვექნება: ქოხში ორს მხარეზე ც უ ლ ი თ გ ა თ ლ ი ლ ი ფიცრე-

ბი იყო გადებული. განუკერძოებლად მეორე წინადადებაში „ყვეფით და წმუტუნით“ „გულგახეთქილებს“ დაუკავშირდება, ხოლო მესამეში „თავჩალუნული“ იქცევა განსაზღვრებად სიტყვისა „მოზვერივით“.

§ 150. განკერძოებული განსაზღვრება. განკერძოებული განსაზღვრება, რომელიც წინადადებაში გამოყოფილია ინტონაციურად, აზრობლივდაც უფრო დამოუკიდებელია, ვიდრე ჩვეულებრივი, განუკერძოებელი განსაზღვრება. იგი ამ უკანასკნელისაგან განსხვავდება ფუნქციის მიხედვითაც. მაგ.: ამ ტყეში უზარმაზარი ხეები იდგა თ ვ ა ლ ა უ წ ვ დ ე ნ ე ლ ი (ვჟა, 5, 261). ქვემდებარეს (ხ ე ე ბ-ს) ორი განსაზღვრება ახლავს: უ ზ ა რ მ ა ზ ა რ ი დ ა თ ვ ა ლ ა უ წ ვ დ ე ნ ე ლ ი. ამათგან პირველი ჩვეულებრივი განსაზღვრებაა, მეორე — განკერძოებული. ამ უკანასკნელს ახლავს ელფერი დამატებითი ცნობისა. მისი დამოკიდებულება ქვემდებარესთან ნახევრად პრედიკატულია, რის გამოც იგი ადვილად შეიცვლება განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებად: ხეები, რომლებიც იყო თ ვ ა ლ ა უ წ ვ დ ე ნ ე ლ ი. განკერძოებული განსაზღვრება ამ (და მსგავს) შემთხვევაში თითქოს განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების შეკუმშული სახეა.

განკერძოებულ განსაზღვრებას დასახელებულ მაგალითში არ ახლავს მიმყოლი სიტყვები, მაგრამ უფრო ხშირად ის გაერკობილია მასთან სინტაქსურად დაკავშირებული სიტყვებით: ხალხი, წ უ თ ი ს წ ი ნ ა თ ს უ ლ გ ა ნ ა ბ უ ლ ი, ეხლა მხიარულად ყაყანებდა (ჭავ., 413); კაცი, ს ი ც ხ ი ს ა გ ა ნ დ ა ო ს ე ბ უ ლ ი, ძლიერ სულს იქცევდა (ჭავ., 406). განკერძოებულ განსაზღვრებას პირველ წინადადებაში ახლავს დროის გარემოება (წუთის წინათ), მეორეში — ქვემდებარისებრი დამატება (სიცხისაგან).

განკერძოებული განსაზღვრება უფრო ხშირად საზღვრულის შემდეგაა, მაგრამ გვხვდება მის წინაც. იგი ჩვეულებრივ უშუალოდ დგას საზღვრულ წევრთან, იშვიათად კი გათიშულია მისგან: გამობრუნდა თუში, ნ ა ხ უ ლ ი თ გ ა ო ც ე ბ უ ლ ი (ჭავ., 472); იქვე ცივი წყარო გამოდის, ს ი ც ხ ე შ ი გ უ ლ ი ს გ ა მ ა გ რ ი ლ ე ბ ე ლ ი (ვჟა, 5, 100); მხოლოდ ერთი წიფლის-ჩიტი იჭდა პატარა წიფლის შიმელაზე დაღონებული, — ლ ა ბ უ ა, გ უ ლ წ ი თ ე ლ ი, — და სტიროდა (ვჟა, 5, 155); ...მეტი გაჭავერებისაგან ხ მ ა-გ ა კ მ ე ნ დ ი ლ ი, იგი მოაჯდა ცხენს (კლდ., 1, 160); რ ა ლ ა ც კ მ ა ყ ო ფ ი ლ ე ბ ი თ გ ა ტ ა ც ე ბ უ ლ თ, იმ ლორებს ერთმანეთისათვის ბეგრავრ წაუთავაზებიათ ღინგი (ჭავ., 325); გ ა ტ ა ც ე ბ უ ლ ი თ ა ვ მ ო ყ ვ ა რ ე ო ბ ი თ, რუ-სუღანი ივიწყებდა, რომ საქართველოში მეფური უფლება გადადიოდა შამიდან და არა დედიდან... (ჯოგ., 302); კ ო ნ ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე პ ო ლ შ ი პ ო ბ რ უ ნ ე ბ უ ლ ი, კრილობებს იშუშებდა მახარაი (გამს., 1, 30); ს პ ე ტ ა კ ი. მ თ ი დ ა ნ ნ ა შ ო ბ ი, კლდიდან გადმოქუხს ჩანჩქერი (ერ.).

| განკერძოებული განსაზღვრება ზოგჯერ განმარტოებულია, საზღვრული წევრი კი, რომელიც გამოტოვებულია, ადვილად იგულისხმება ზმნის პირისა თუ წინათ ნათქვამის მიხედვით: ს ა ჩ ხ ე რ ე ს მ ი მ ა ვ ა ლ ი, გზაში ერთ მოხუცებულ ცხენოსანს წამოვეწიე (წერ., 8, 100); ი რ ვ ე ლ ი ვ დ ა მ კ ვ ი დ რ ე ბ უ ლ ი მ ყ უ დ რ ო ე ბ ი თ თ ა ე მ ო ბ ე ზ რ ე ბ უ ლ ი, მოუთმენლად ელოდა ჩვენს მისვლას (გვეტ., 240); რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა მ დ ე ხ ა ლ ხ ი ს მ წ უ ხ ა რ ე ბ ი ს გ ა მ ო მ ხ ა ტ ვ ე ლ ი, შემდეგ თავის მშვენიერ ნაწარმოებებში ქვეყნის აღორძინებას უმღეროდა (გაზ. „თბ.“, 17/X-61, № 266).

განკერძოებული განსაზღვრება შეიძლება ერთგვარ წევრებსაც ახლდეს: ლუარსაბმა და დარეჯანმა, შ ი შ ი ს ა გ ა ნ ს უ ლ წ ა ს უ ლ თ ა ერთ დროს და ერთ ხმად კანკალით წამოიძახეს (კვა., 381).

ერთ საზღვრულთან ხშირად რამდენიმე ერთგვარი განკერძოებული განსაზღვრებაა. შეერთება კავშირიანიც არის და უკავშიროც: ზამთრის ლამე იყო, ც ი ვ ი, ს უ ს ხ ი ა ნ ი, ბ ნ ე ლ ი (ბარნ., 2, 294); ოთახში დუპილი ჩამოწვა — უ ხ ე შ ი, მ ძ ი მ ე და შ ე მ ხ უ თ ა ე ვ ი (ჯავ., 2, 114).

განკერძოებული ერთგვარი განსაზღვრებები ერთმანეთთან შეიძლება მაპირისპირებელი კავშირითაც შეერთდნენ: იქვეა ეკლესიის კარებთან დიდად შესამჩნევი ნაძვის ხე, ა შ ო ლ ტ ი ლ ი და ჩ ვ ე ნ ე ბ უ რ ი ჩ ი ჩ ი ლ ა კ ი ვ ი თ ქ ვ ე ვ ი თ ფ ა რ თ ო ლ გ ა შ ლ ი ლ ი, შ ე მ დ ე ე გ კ ი შ ე მ ო კ ვ ე რ ც ხ ლ ი ლ ი და ბ ო ლ ო ს ვ ი წ რ ო ტ ა ნ ი თ კ ი ს ე ბ ა ტ ყ ო რ ც ნ ი ლ ი (დად., 307).

განკერძოებულ განსაზღვრებაში ზოგჯერ იმდენად დიდია პრედიკატულობა, რომ იგი წარმოდგენილია დამოკიდებული წინადადებითურთ: ცოლ-ქმარნი, დ ა ჯ ე რ ე ბ უ ლ ნ ი რ ო მ მ ე მ კ ვ ი დ რ ე ე ყ ო ლ ე ბ ა თ და დ ა ვ ი თ ი ა ნ თ თ ვ ა ლ ე ბ ი დ ა უ დ გ ე ბ ა თ. სადილზედ გამხიარულდნენ (კვა., 385).

განკერძოებული განსაზღვრება საზღვრულთან იშვიათად კავშირით ან ამ ფუნქციით გამოყენებული ნაცვალსახელითა და ზმნიზედით არის დაკავშირებული: [მიხას] უყვარდა სიმღერაც, მ ა გ რ ა მ მ ხ ო ლ ო დ წ ყ ნ ა რ ი და ს ე ვ დ ი ა ნ ი (ბარნ., 2, 265); რ ო გ ო რ ც ც ხ ო ვ რ ე ბ ა შ ი გ ა მ ო უ ე დ ე ლ ს, დარიგებას მაძლევდა (წერ., 1, 66): მესამოცე წლების მოღვაწეებში, რ ო გ ო რ ც უ ფ რ ო დ ა ა ხ ლ ო ე ბ უ ლ ე ბ ი, ყველაზე წინ მეხატებიან: გ. წერეთელი, ს. მესხი და ნ. ნიკოლაძე (წერ., 1, 86); ამ სადგომთან იყვნენ სხვისთვის შეუშინეველი, ხოლო სალომესთვის ხილულის სიმებით დაკავშირებულნი მისი სასურველი ქმარი, მისი საყვარელი შვილები, თ უ მ ც ა ა წ მ ი ც ვ ა ლ ე ბ უ ლ ნ ი, მ ა გ რ ა მ მ ი ს თ ვ ი ს ი ს ე ვ ც ო ც ხ ა ლ ნ ი და მ ა რ ა დ მ ა ს თ ა ნ მ ყ ო ფ ნ ი (ბარნ., 3, 11); ცალი ფრთა კი, თ უ ნ დ ა ც ძ ლ ი ე რ ი, მარტო ბრალია (ბარნ., 2, 158); ყველა გონიერი კაცი, თ უ ნ დ ა

უწიგნოც, ზოგჯერ მწიგნობარისათვისაც კი ოსტატია (ჟავ., 450); სიბერე, ეს ოხერი, ცული ჰირი ყოფილა (ვაჟა, 6, 119); იაფი ჩითის კაბები ეცვათ, ისიც დაკერილ-დაკონკილი (ჯავ., 3, 410); მე, ისეც სველი, უფრო დავესვლი (ვაჟა, 5, 29).

განკერძობული განსაზღვრება ჩვეულებრივ მიმღეობით (უმეტესად ვნებითი გვარისა) და ზედსართავი სახელით გადმოიქცემა, იშვიათად — ზოგიერთი ნაცვალსახელითა და რიცხვითი სახელით. ვნებითი გვარის მიმღეობა, როგორც წესი, წარსული დროისაა. მაგ.: იგი ნომარს ადგილსა ჰგვანდა, სისხლით გადაღესილს (ვაჟა, 5, 96); და დაირღვევა იგი ბორკილი, შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების (ჟავ., 132); არყმა, კლდის შუაწელზე მდგომარემ, შეარხია ტოტები (ვაჟა, 6, 326); უფრო მეტად შეიყვარა ვანომ ერთი ბელურა ჩიტი, სხვებზე უფრო ცქვიტი, მარდი, ქოჩორა და ლამაზი (გოგ., 41); ...უმამაკაცო საქმე, ისიც ამისთანა, სამფეხა ცხენს ჰგავს (ჯავ., 3, 417); ცხენოსნები, რიცხვით ოცდახუთამდე, თანდათან უახლოვდებოდნენ იმ ადგილს... (ყაზ., 1, 23).

განკერძობული განსაზღვრება, თუ იგი არ წარმოადგენს განსაზღვრების დაზუსტებასა და ახსნა-განმარტებას, შეიძლება ახლდეს არსებითი (ან: გაარსებითებული) სახელით, ნაცვალსახელითა (ჩვეულებრივ პირისა) და რიცხვითი სახელით გამოხატულ წევრს: თიბათვის ღამე იყო, მშვიდი და მთვარიანი (გვეტ., 10); მუყათის ხელით სუფთად გამარგლილი, სავეს იყო ის ყოველგვარის მწვანელიულისა (ლომ., 354); ღდეს ის, ვარდივით გადაშლილა, სულით უმანკოა და გულით წმინდა (წერ., 7, 331); ცხოვრების დელვისაგან გატაცებული, ის თანდათან მიეჭანებოდა უფსკრულისაკენ... (წერ., 7, 334); მე, ამიქ დით წახალისებულს, ღდეღაღამ მეტი აღარა მეფიქრებოდა რა (წერ., 7, 47); ისინი, დიდხანს უხმოლ მიმავალნი, თავთავიანთი იარაღით მომზადებულნი, გულის ფანქალით ელოდნენ დათვთან ომს (ვაჟა, 5, 129);.. სხვები კი, თავზარდაცემულნი და დამფრთხალნი, უგზო-უკვლოდ დარბოდნენ (ჯავ., 3, 47); მესამე, მარჯვნივ მდგომარე. გახლდათ დარბაისელი, ხანში შესული თავადისშვილი ზაალ ზუმბერიძე (ჟავ., 652).

არსებითი სახელის შემდეგ მდგომ განკერძობულ განსაზღვრებას რომ ადგილი შეეუცვალოთ, იგი ხშირად ჩვეულებრივს განსაზღვრებად გადაიქცევა: თიბათვის მშვიდი და მთვარიანი ღამე იყო. განკერძობული განსაზღვრება უმეტესად შეიძლება ახლდეს ქვემდებარეს, პირდაპირ დამატებას, ირიბ დამატებასა და შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს, იშვიათად — არამთავარ წევრებსაც (უბრალო დამატებასა და გარემოებას). იგი ხშირად გვხვდება მიმარ-

თვისთანაც, რომელიც წინადადების წევრად არ ითვლება. ასეთი განსაზღვრება სრულად დაირთავს იმ ბრუნვის ნიშანს, რომელშიც დგას საზღვრული წევრი (ან ივარაუდება ფუნქციის მიხედვით). თუ ეს უკანასკნელი თანდებულიანია, განკერძოებული განსაზღვრებაც თანდებულს დაირთავს. მაგ., განკერძოებული განსაზღვრება ახლავს:

1. ქვემდებარეს: თეთრ ჩოხაზე შალის სარტყელი ერთყა, ფოჩებანი (ბარნ., 1, 315); არყმა, კლდის შუა წელზე მდგომარე მ, შეარხია ტოტები (ვაჟა, 6, 326).

2. პირდაპირ დამატებას: ყაფლანმა მთვარის შუჭზე ქალი დინახა, თმაგაჩეჩილი და ძონძებიანი (გვეტ., 71).

3. ირიბ დამატებას: [დღემ]... თვალი შეასწრო ვიორჯის, კაკლის ქვეშ ჩრდილში მწოლარეს (ვაჟ., 440).

4. შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს [ქორის ბახალები]... დაფრთხიანდნენ და პატარა ქორები დახდნენ. ამაცი, გულადი და შეუპოვრები (რაზ., 387).

5. უბრალო დამატებას: ...ერთი ფრთით. თუნდაც ძლიერთ, აფრენა როგორ შეიძლებოდა (ბარნ., 1, 132); წარმოიდგენდნენ თავისთვის დანგრეულ-დაფუშვილად, ლოდებად, ხეობებში მიფანტულ-მოფანტულად მდინარისაგან (ვაჟა, 6, 58); ...ოღონდ ერთი კიდევ დაეხედნა წამოწოლილ ქალისთვის, თუნდაც ავადმყოფის სარეცელზე წამოქცეული სათვის (ბარნ., 2, 456).

6. გარემოებას: ქალი ტაბტრევანში შესვეს. ოქროქსოვლით მოფარდა გულში. (ბარნ., 3, 251); მოწმენდილ ცაზე, ლაქვარდოვანზე, გამოჩნდა მთვარე, პირმოლიმარე (ტაბ.).

7. მიმართვას: ირემო, მთასა მყვირალო, რად ჩამოვარდი ბარადა? (ხალხ.).

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, განკერძოებული განსაზღვრება ყველა ბრუნვაში გვხვდება, მაგრამ ჩვეულებრივ იგი სახელობითში, მოთხრობითში, მიცემითსა და წოდებითში დასმულ სახელებს ახლავს.

ერთგვარ წევრებთან, მრავლობითში დასმულ ერთ საზღვრულთან, აგრეთვე ჩვენ და თქვენ ნაცვალსახელებთან განკერძოებული განსაზღვრება ჩვეულებრივ მრავლობითში დგას: ლუარსაბმა და დარეჭანმა, შიშისაგან სულწასულთა, ერთ დროს და ერთ ხმად კანკალით წამოძახეს (ვაჟ., 381); ფრინველნი. ჟერკიდევძილით მოცულნი. დღის მოლოდინით ჰკრთებოდნენ... (ყაზ., 2, 451); ამ სიცივეში, ზამთარში გარეთ შინაურ ცხოველს რა უხარია? ჟერ ჩვენ, ტყეში დაბადებულთ და გაზრდილთ, გვეძნელება ამ დროს ცხოვრება (ვაჟა, 5, 260).

განკერძობული განსაზღვრება ფუნქციის მიხედვით სხვადასხვა-
გვარია:

ა) ეფარდება განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას და ხშირად შეიძლება შეიცვალოს ამ ტიპის დამოკიდებულ წინადადებადაც (თუ იგი არ ახლავს პირის ნაცვალსახელებს); ნოდარი და მისი თანაშემწე. ალუბლის ხეებში ცარიელ ყუთებზე ჩამოსხდარი, ჰადრაკს თამაშობდნენ (გვეტ., 422). შდრ.: ნოდარი და მისი თანაშემწე. რომელსაც ალუბლის ხეებში ცარიელ ყუთებზე იყენენ ჩამოსხდარი, ჰადრაკს თამაშობდნენ.

ბ) ახლავს გარემოების მნიშვნელობა (მაგ., მიზეზისა, ღროისა, პირობისა, დათმობისა): გამხნევებული მეფის გამარჯვებით, ჩვენი ჭარი დაერია დაწოკებულ ლეკ-ოსმალთ და დაუწყო თიბვა, როგორც ბალახს (ვაჟა, 6, 55). შდრ. რადგანაც გამხნევებული იყო მეფის გამარჯვებით. ჩვენი ჭარი დაერია ლეკ-ოსმალთ და დაუწყო თიბვა, როგორც ბალახსა.

გ) ცალკე ჭგუფს ქმნის ისეთი განკერძობული განსაზღვრებები, რომლებიც აზუსტებენ, ხსნიან და განმარტავენ წინა განსაზღვრებას: ის კაბა ჩაიცვი, ჩალის ფერი (ბარნ., 3, 401). ამ წინადადებაში ორი განსაზღვრებაა ის და ჩალის ფერი. ეს უკანასკნელი განკერძობულია, რომელიც ხსნის და აზუსტებს ჩვენებითი ნაცვალსახელით გადმოცემულ განსაზღვრებას. ასეთი განკერძობული განსაზღვრება ყოველთვის მეორე ადგილზეა, გადმოცემულია ზედსართავით ან მრმლობით (იშვიათად — არსებითი სახელით, ნაცვალსახელით...) და, როგორც წესი, იმავე ბრუნვაში დგას, რომელშიც თვით საზღვრული და ასახსნელ-დასაზუსტებელი განსაზღვრება. ატრიბუტული განსაზღვრების მნიშვნელობას იშვიათად ხსნის და აზუსტებს სუბსტანტიური (resp. მართული) განსაზღვრება: [ქალს] რბილი ხელი ჰქონდა. ფაფუკი (ბარნ., 2, 402): ავადმყოფობამ საშიში ხასიათი მიიღო, სახიფათო (ბარნ., 3, 166): ტალს მოუხდა მისთვის უჩვეულო, დაცვითი თამაშის წარმოება (გაზ. „კომ.“, 22/X 59, № 247): აღრინდელი, რუსთველის. დრო სხვა იყო და ახლანდელი, ჩვენი, კიდევ სულ სხვაა... (წერ., 1, 286).

დასახელებული ტიპის ამხსნელ-დამაზუსტებელი განსაზღვრების წინ შეიძლება აღდგას მაიგივებელი კავშირიც: რბილი, ე. ი. ფაფუკი; საშიში, ე. ი. (ან: ანუ) სახიფათო; უჩვეულო, ე. ი. დაცვითი. ასეთი კავშირი ზოგჯერ ნახმარია კიდევ: ტარიელის მიერ დევთა დამარცხება ზღაპრულ. ე. ი. შეუძლებელ ამბად მიიჩნიეს (გაზ. „თბ.“, 7/1—63, № 5): ...ზღაპრული. ე. ი. არაადამიანური თვისებები მიმატებია (იქვე).

განსაზღვრებას შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ერთგვარი ამხსნელ-დამაზუსტებელი განსაზღვრება: აკი გითხარით, ტრფი-ალება ს ხ ვ ა ნიჭია-მეთქი, თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ი, ი შ ვ ი ა თ ი, გ ა ნ უ მ ე ო რ ე ბ ე ლ ი (ბარნ., 3, 279); — გეუბნები, ქალო, კ ა ც უ რ ი კ ა ც ი ა მეთქი კ კ უ ი ა ნ ი, მ ც ო დ ნ ე, ნ ი კ ი ე რ ი, დ ი ნ ჭ ი და ძ ლ ი ე რ ი (ჯავ., 2, 9); ყ ო ჩ ა ლ ი ბიჭია ზურაბი — ა ზ რ ი ა ნ ი, გ ა მ მ კ რ ი ა ხ ი, მ ხ ნ ე და გ ა მ ძ ლ ე (ჯავ., 2, 65); უცებ ისევ პ ი რ ვ ე ლ ი ჰანგი დაუ-კრა — ს ე ვ დ ი ა ნ ი, წ ყ ნ ა რ ი და ე ლ ე გ ი უ რ ი (ჯავ., 1, 220); — დიალ. დიალ. ს ა შ ი ნ ე ლ ი ხალხია — უ დ ი ე რ ი, მ ო ლ ა ლ ა ტ ე. მ ო უ დ რ ე კ ე ლ ი (ჯავ., 4, 352).

იშვიათად. როგორც ზემოთაც ითქვა, შეიძლება განკერძოვდეს სუბსტანტიური განსაზღვრებაც, რომელიც ფორმის თვალსაზრისით მართულია ან მართულ-შეთანხმებული. ასეთი განსაზღვრება ფუნქციის მიხედვით სხვადასხვაგვარია:

ა) სუბსტანტიური განსაზღვრება განკერძოებულია თავისი საზღვრულისაგან, ე. ი. განკერძოება გვაქვს ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით: უმეტეს წილს ნაჩაღნიკებისას, მ თ ი ს ა ს, აუცდენელად ნაზირ-ვეზირი უნდა ჰყავდეს (ყაზ.).

ბ) განკერძოებული სუბსტანტიური განსაზღვრება ხსნის და აზუსტებს წინა განსაზღვრებას. აქ ორი შემთხვევაა გასარჩევი:

1. ხსნის და აზუსტებს მართულ განსაზღვრებას: შორიდანვე ისმოდა სოფიოს, ს ო ს ი კ ა ს დ ე დ ი ს, ქვითინი (ვაჟა, 5, 132); ...თავდა-აზნაურობა ნამდვილად გადაგვარების. ანუ. უკეთ. გ ა დ ა შ ე ნ ე ბ ი ს გზაზე დგას (დალ., 368).

2. აზუსტებს ატრიბუტული (შეთანხმებული) განსაზღვრების მნიშვნელობას: ორივე დაფაზე ცალ-ცალკე ორი სურათი იყო დახატული საღებავით: ს ო ფ ი ო ს ი და ა მ ი რ ა ნ ი ს ა (ჯავ., 2, 34); ღვთისომ კოკლი დევის ზღაპარი დაიწყო და ორი სხვადასხვა ხმა, ე რ თ ი ბ ა ლ ლ ი ს ა და მ ე ო რ ე მ გ ლ ი ს ა, ერთად შეერთებული, დედის ტკბილ ნანასავით შაგვესმა და ჩაგვეძინა (ვაჟა, 5, 181).

თუ განკერძოებული განსაზღვრება რამდენიმეა, ფორმის მიხედვით ზოგი შეიძლება მართული იყოს, ზოგიც — შეთანხმებული: დილიდან სტუდენტებში ერთი მგზავრი გაერია — შ უ ა ხ ნ ი ს, შ უ ა ტ ა ნ ი ს, ჩ ა ს ხ მ უ ლ ი და შ ა ვ გ ვ რ ე მ ა ნ ი (ჯავ., 3, 51).

სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელიც ხსნის და განმარტავს წინა განსაზღვრებას, შეიძლება მიიგივებელი კავშირით იქნეს მასთან შეერთებული: ამ სახლის, ა ნ უ, როგორც თვითონ ოთარაანთ ქერივი ეძახდა, დ ა რ ბ ა ზ ი ს მოწყობილობისათვის რომ თვალი კარგად დაგვეკვირვებინათ, იტყოდით — ამის პატრონი შეძლებული კაცი უნდა იყოსო (ჯავ., 428); ყველანი, თითქოს შეთქმულობა ჰქონდათ. მხო-

ლოდ კარახელის შესანდობარს ჰსევამდენ, იმის მშობლებისას, „მგებრებისას“, ე. ი. მიიცივალე ბულები სა, რომელნიც კარახელს საიქიოს წინ მიეგებებოდნენ (ვჯაჲ, 6, 401).

განსაზღვრების განკერძოება გარკვეულ პირობებში ხდება. შეინიშნება ატრიბუტული განსაზღვრების განკერძოების რამდენიმე ძირითადი შემთხვევა:

1. მიმღეობითა და ზედსართავი სახელით გადმოცემული გავრცობილი განსაზღვრება, რომელიც საზღვრული სახელის შემდეგ დგას, ჩვეულებრივ განკერძოებულია: პეტრე. უწინდელ ზედ უფრო შიბერე ბული. ქალაქს მოდოდა (ვჯ., 409); მისი ეზო, საკმაოდ ფართო გლეხაკისათვის, გარს შემორტყმულია ტყრულის ღობითა (ვჯ., 427).

შეიძლება განკერძოვდეს გაუვრცობელი მომდევნო განსაზღვრებაც (მით უმეტეს მაშინ, თუ საზღვრულს პრეპოზიციული განსაზღვრება ახლავს): დიდი მთებია იქ, თოვლიანი (ნაკ., 187); თეთრ ჩოხაზე შალის სარტყელი ერთყა, ფოჩებია (ბარნ., 1, 351); ამ ტყეში უზარმაზარი ხეები იდგა, თვალა უწვდენელი (ვჯაჲ, 5, 261).

2. რამდენიმე მომდევნო ატრიბუტული განსაზღვრება, გავრცობილი თუ გაუვრცობელი, ჩვეულებრივ განკერძოებულია: ძაღლებმა ისევ ყმული გააბეს — ხანგრძლივი და შესაზარი (ვჯ.. 1, 132); ისევ ღუმული ჩაოწვა — ხანგრძლივი, ცივი და უხერხული (ვჯ., 3, 459); თახში ღუმული ჩაოწვა — უხეში, მძიმი და მემხეთავი (ვჯ., 2, 114); ზამთრის ღამე იყო, ცივი, სუსხიანი, ბნელი (ბარნ., 2, 294).

რამდენიმე მომდევნო განსაზღვრების განკერძოება აუცილებელია, თუ საზღვრულს უსწრებს ატრიბუტული განსაზღვრება. მაგრამ, თუ ასეთი განსაზღვრება არ უძღვის საზღვრულ სახელს, მომდევნო რამდენიმე გაუვრცობელი განსაზღვრება შეიძლება არ განკერძოვდეს. მაგ.: რით შეედრება უკუნი დღეს მოელვარეს, მზიანსა? (ვჯაჲ); გზის ნაპირად ღარზე წყარო მორბის ჩქარი და ნათელი (პ. იაშვი., 154).

3. ერთი ან რამდენიმე განსაზღვრება განკერძოებულია, თუ ის (ისინი) უძღვის ან მოსდევს ნაცვალსახელით გამოხატულ ქვემდებარესა თუ დამატებას: მეტი გაჯავრებისაგან ხმაგაკმენდელი, იგი მოაჯდა ცხენს (ყლდ., 1, 160); იგი, თითონ ზორბად მოსული, იჯდა ერთს პატარა მთის ცხენზედ (ვჯ., 258); მანკი, თავლა ფდას მულმა, პირშავად უნდა იაროს ქვეყანაზე? (ვჯ., 4, 362); ყველანი. თავთავიანთი იარაღით მომზადებულნი, გულის ფანჯალით ელოდენ დათვთან ომს (ვჯაჲ, 5, 129); ტანა-

დ ი, ძ ა რ ღ ე ი ა ნ ი, იგი მძიმედ მიაბიჯებდა ხევისაყენ (კ. ლორთქ., 1, 48); ჩვენც შორიახლოს ვუმზერდით მას, მ ხ ა რ ბ ე ჭ ი ა ნ ს, დ ა რ ბ ა - ი ს ე ლ ს, შ ა ვ ჩ ო ხ ა ა ხ ა ლ უ ხ ი ა ნ ს, პ ი რ დ ა პ ი რ დ ა ჯ ი ქ უ რ მ ო მ ზ ე რ ა ლ ს (ნ. კეცხა. „კომ.“. 22/VII-61).

4. განსაზღვრება, რომელსაც ახლავს გარემოების (დროის. მიზეზის, დათმობის, პირობის) მნიშვნელობა, განკერძოებულობა ყოველთვის: მე, ის ე ე ს ვ ე ლ ი. უფრო დავსველდი (ვაჟა, 5, 29); ცალი ფრთა კი, თუნდაც ძლიერი, მართო ბრალია (ბარნ., 2, 158); ეამოცდელი ხელით უმარჯვებდა მობაასეს, თუნდ მასთან მე-გობრულად მოლაპარაკეს (ბარნ., 2, 412); [ამირანმა] ცოლს მხოლოდ რამდენიმე სიტყვა მისწერა — ისიც მშრალი და უგულო (ჯავ., 2, 46.)

5. განსაზღვრება განკერძოებულია, თუ ის მოწყვეტილია საზღვრულს ან მასთანაა მაგრამ განუკერძოებლად შეიძლება სინტაქსურად სხვა სიტყვას დაუკავშირდეს: ლაქია გაოცდა და, გახარებულ ი, რესტორანის პატრონთან გაიქცა (ჯავ., 3, 82); ქოხში ორს მხარეზე წიფლის, ცულით გათლილი, ფიცრები იყო გადაებული (ვაჟა, 5, 159); საქონელი გამოცვივდა და, კუდაყრილი, ბლავილით გაიფანტა ტყეში (ჯავ., 1, 133); და წყაროს პირზე „ღიაცი, — ტურფა ლამაზი. — ქისჯისა, შუბლზე და მკერდზე წყალს ისხამს (ვაჟა, 3, 249); სოფლის გზას დავადექი, ათი ნაბიჯიც არ მქონდა გადადგმული, ძაღლის, ენით აუწერელი კივილი შემომესმა (ნ. დუმბ. 63.).

განკერძოებული განსაზღვრება, როგორც ეს ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდანაც კარგად ჩანს, ნაწერში მძიმით, ორწერტილით ან ტირეთი (ტირეებით) არის გამოყოფილი. მაგრამ იშვიათად იგი ფრჩხილებშია ჩასმული: [თავსაკრავზე] პაწაწა მსხლის მსგავსი მარგალიტი კიაფობს (მზითე. ში მონაყოლი), გაათერთებულ თავზე, ხორასნის ფარჩის მანდილი აქვს მოხვეული (ჯავ., 4, 46).

§ 151. განკერძოებული დანართი. /დანართი, როგორც ვიცით, ატრიბუტული განსაზღვრების ერთ-ერთ სახედ ითვლება (§ 140). იგი არსებითი სახელით არის გადმოცემული და განსაზღვრავს მეორე არსებითს, ჩვეულებრივ საკუთარს: გაზეთი „კომუნისტი“, პროფესორი რაზმაძე, ეურნალი „მნათობი“, გოგია უიშვილი და მისთ. გვაქვს განკერძოებული დანართიც, რომელიც განკერძოებულ განსაზღვრებას უახლოვდება და სახელით გამოხატული რომელიმე წევრის შემავსებელ ცნობას შეიცავს დაზუსტებისა თუ ახსნა-განმარტების სახით. იგი შეიძლება ახლდეს ქვემდებარეს. დამატებას (პირდაპირს, ირიბს, უბრალოს), შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს, მიმართვას... დანართი ასახსნელ-დასაზუსტებელ წევრს ანგარიშს უწევს

ბრუნვასა და რიცხვში. იგი გაუერცობელია ან გავრცობილი მიმყოლი სიტყვებით. მაგ.: კერაზე შეიდი წლის ბავშვი იჭდა, შვილი თამარისა (ვაჟა, 5, 24); ჭიშკრიდან დავინახეთ მოხუცი ქალი, გიორგის დედა (ლორთქ., 2, 99); ხალხი შეეხვეწა გიგოლას, გამოჩენილ მონადირეს (ვაჟა, 5, 118); ...იმანაც ჩიქლის (მანდილი) ტოტში გამოიკრა, რომ შევილისთვის, ღვთისოსთვის, წაეკითხებინა (ვაჟა, 6, 410); ეს იყო ბესია, მანას ერთადერთი ძმა (ნინ., 7); მშვიდობით მეორე წლამდე, პატარძალი — გაზაფხულო! (წერ., 7, 291).

ასახსნელ-დასაზუსტებელ წევრსა და მის დანართს შორის კავშირი ხშირად ნახევრად პრედიკატულია. მაგ.: ნისლი ფიქრია მთებისა (ვაჟა). ნისლი ქვემდებარეა, ფიქრია — შედგენილი შემასმენელი, ხოლო მთებისა — მართული განსაზღვრება შედგენილი უემასმენლის სახელად ნაწილისა (ფიქრი), რომელიც ადვილად შეიძლება გადავაქციოთ განკერძოებულ დანართად: ნისლი. ფიქრი მთებისა, როგორც ვაჟა ეძახოდა, მწვერვალებს ქვემოთ, ხევისკენ გადაეყარათ (აღიკ. ვაზ., 20/VII-62, № 30). ეს დანართი, თავის მხრივ, ადვილად შეიძლება გადავაკეთოთ განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებად: ნისლი, რომელიც არის ფიქრი მთებისა, მწვერვალებს ქვემოთ, ხევისკენ, გადაეყარათ.

თუ წინადადებიდან ამოვიღებთ იმ წევრს, რომელსაც დანართი ახლავს, მის ადგილს ჩვეულებრივ ეს უკანასკნელი იჭერს. მაგ.: ერთხელ ლომს, ნადირთ მეფესა, ხარი მოეკლა ირემი (ვაჟა, 3, 211). ამ წინადადებაში განკერძოებული დანართი ახლავს ქვემდებარეს (ლომს). ეს უკანასკნელი რომ ამოვიღოთ, დანართი შემასმენელს დაუკავშირდება და ქვემდებარე გახდება: ერთხელ ნადირთ მეფესა ხარი მოეკლა ირემი.

განკერძოებულ დანართს ზოგჯერ გარემოების ელფერი გადაკერავს: გიორგი სააკაძე, როგორც წინამძღოლი ჯარისა, იმავ წამს თადარიგს შეუდგა (გოგ., 285). მოკემულ წინადადებაში დანართი მნიშვნელოვნით უახლოვდება მიზეზის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას: რადგანაც წინამძღოლი იყო ჯარისა.

განკერძოებული დანართი ჩვეულებრივ მოსდევს იმ წევრს, რომელსაც ახლავს, იშვიათად კი უსწრებს მას: როგორც ფრთხილი კაცი, როსტომი შესდგომოდა თადარიგს (ბარნ., 2, 166); როგორც ხალხის შვილს, მეც ყოველგვარი მისი ზნე-ჩვეულება ძვალ-რბოლში მქანდა გამჭდარი... (წერ., 8, 165); პატარა ბავშვი, მეუოჩქე ბუხართან სახლში (ნ. ნად.): მეტად ღარიბი აზნაურნი, იგუც სხვა ზოგიერთივით დადიოდა მაშვლად აქა-იქ... (კლდ.. 1, 69) დანართი იშვიათად გათიშულია იმ წევრისაგან, რომელსაც ის ახ-

ლავს: თქვენმა სიძემ გაახლათ ჩემი თავი, ბიძინა ჩოლოყაშვილი
მა (წერ., 1, 229); ჩვენ გადავწყვიტეთ, ბაღღებმა, ერთად
ქავსულიყავით (ვაჟა, 6, 156); თინას ერთი ბიჭი ჰყავდა არჩეული —
ქექის შვილიყბაჩა (ჯავ., 1, 315).

განკერძობული დანართი, მიმყოლი სიტყვებით გავრცობილ-
იშვითად განმეორებაა იმ სიტყვისა, რომელსაც ის ახლავს: კედ-
ლებს, ყორით აგებულ კედლებს, ვათვალთვინებდით (ვაჟა,
6, 158).

განკერძობულ დანართს შეიძლება მოსდევდეს სხვა დანართი:
გრივალ წერეთლის შვილი, ნესტორ წერეთლის მამა, დიმი-
ტრი, რუსეთში იყო გამოზრდილი (წერ., 1, 30); — როგორ? მე,
ლომი, ნადირთა მემფე, ვეახლო ტარტლიანს, ყარტლიანს დათუ-
ნას, უიარაღო ხალხს რომ დაერია და დაგლიჯა და დაფლითა? (ვაჟა,
6, 250); ...ის კი მისმა შვილმა, დავით მემფემ, ამ თემში რაზის
მამამ, ციხეში ჩამაწყვდია (წერ., 7, 148); ლამდება. ვანოს სახლის
პატრონი, ქვრივი დედაკაცი, სალომე, ფუსფუსებს (ვაჟა,
6, 273).

განკერძობული დანართი შეიძლება ახლდეს არსებითი ან გაარ-
სებითებული სახელითა და ნაცვალსახელით გამოხატულ წევრს: ჩემი
მამული, საქართველო, დღეს მიცოცხლდება! (ჯავ., 140); უფ-
როსმა, პეტრემ, სწავლა დაასრულა, უმცროსი, დათიკო, კვალ-
დაკვალ მისდევდა (ჯავ., 3, 450); მეორე, უმცროსი, — უფროსსა
ჰგვანდა კიდევ და არცა ჰგვანდა (ჯავ., 407); მე, ქართველი ბუ-
ხაძე, ბალყარეთის მთებთან ვწევარ (ირ. აბ.); ჩვენ, მცენარე-
ნი, ამას ვერ მოვახერხებთ (ვაჟა, 6, 44); ერთ მათგანს, სახელდობრ
თილისძეს, შეუგროვებია ჭარი და გამოლაშქრებულა ფშავის
დასარბევად (ვაჟა, 7, 48).

განკერძობული დანართი ჩვეულებრივ არსებითი ან არსებითი
სახელის მნიშვნელობით გამოყენებული სიტყვითაა გადმოცემული,
იშვითად — ნაცვალსახელით: ჩვენი ქვეყანა, საქართველო, გა-
დვდებულა (ჯავ., 142); ოჰ, რამდენი მტერი გყავს! ოჰ, ადამიანი!..
რატომ არ გებრალუბი მე, პატარა? (ვაჟა, 5, 10); სერემმა სთქვა: —
მე სურამზე უფროსი ვარ და, მამასადამე, სურამი, ე. ი. მე, უნდა წა-
ვიდეს პურის სათხოვნელად (ვაჟა, 5, 282).

საზოგადო სახელს განკერძობულ დანართად შეიძლება ახლდეს
საკუთარი ან საზოგადო სახელი, საკუთარს — საზოგადო: ელიზბარმა,
რაც იმ ღამეს მოიხილა, ყველაფერი ძმას, ქურსიკას, და დედას,
სეთურს, უამბო (ვაჟა, 6, 391); ის იყო ყოვლად უვნებელი, მშვიდი
ცხოველი — ირემი... (ვაჟა, 6, 123); ზურაბს, ელიზბარის

მოხუცებულს მამას, არ მოსწონდა ელიზბარის ყოფა-ქცევა (ვაჟა, 6, 177).

იშვიათად განკერძოებული დანართი წარმოდგენილია წინადადებაში, ხოლო ის წევრი, რომელთანაც დანართი არის დაკავშირებული, გამოტოვებულია და იგულისხმება: როგორც პირველი მოწაფე, კლასიდან კლასში საჩუქრებით გადადიოდა (წერ., 8, 147): როგორც ავტორს, რა თქმა უნდა, დაბეჭდვა მწადდა ამ ნაწერებისა (ვაჟა, 7, 303).

განკერძოებული დანართი შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ერთგვარ 'ვერს: სოლო და სანდრო, სიკოს ბიძაშვილები, ორლობის ბოლოში ატუხულანი (ვაჟ., 1, 389).

ასახსნელ-დასაზუსტებელ წევრს შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ერთგვარი წევრი, ე. ი. შერწყმული იყოს (§ 147): მეორე დღეს მისი საუკეთესო შეგობრები — მცხეთელი არჩილა, დუშელი მიხი და კასპელი ვანო — გულცივად დაუხვდნენ (ვაჟ., 1, 68). სახელით გამოხატულ წევრს ზოგჯერ რამდენიმე ერთგვარი განკერძოებული დანართი ახლავს: ქალი, ე. ი. ცოლი მოკლულისა და ქალიშვილი მკვლელისა, სწყევლის თავის მამას... (ვაჟა, 7, 86).

განკერძოებულ დანართს იშვიათად განსაზღვრებითი დამოკლებული წინადადება ახლავს: შარჯეკლები, ე. ი. ის კაცები, რომელთაც დედუფალი მოიყვანეს, მოსძებნიან ნეფეს, მოიყვანენ და სათავეში დასმენ (ვაჟა, 7, 155); ეს აზრები აღუძრა ლეთისოს შალვაშვილს, მისი მამის მცხეთაში, რომელიც 600 — 700-მდე ცხვარი ეყვლებოდა (ვაჟა, 6, 415).

განკერძოებული დანართი უკავშირება ან კავშირიანი. საკავშირებლად გამოყენებულია როგორც საკუთრივ კავშირები (მაგალითად, მაიგივებელი), ისე კავშირის ფუნქციით გამოყენებული სიტყვები და ნაწილაკები: ე. ი., ანუ, და უფრო კი, და ნამეტნავად, როგორც. ...ც კი, მაგალითად, სახელად, გვარად, სახელდობრ, მოდგმით, წარმოშობით, ტომით, ჩამომავლობით, ერთგვანებით, ხელობით, ისიც, წოდებით, უშეტესად, უფრო მეტად, ნამეტნავად, განსაკუთრებით, მერე, ვთქვათ და მისთ.

სახელი, რომელიც აერთებს განკერძოებულ დანართს ასახსნელ-დასაზუსტებელ წევრთან, მოქმედებითი ან ვითარებითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი და მიუთითებს საგნის ვინაობაზე — წარმომავლობაზე, პროფესიაზე, სახელზე, გვარზე, სოციალურ მდგომარეობაზე და სხვ. მაგ.: „შაბაში“, ესე იგი მუშაობის შეწყვეტის დრო, უკვე შოტანებული იყო (ევდ., 3, 244); გურიის მუშა ხალხს, ანუ გლეხობას, თოფისთვის მოეკიდა ხელი (ნინ.); ამის გამო სხვა ცხოველებს, და უფრო კი ღორებს, საზრდო აკლდებათ (ვაჟა,

6, 257): მეცხვარემ, და ნამეტნავად თუშმა, იცის ყადრი ამ ერთგულის და მართლა საქებარის ოთხფეხისა... (ჭავ., 472): კობას, როგორც სტუშარს, და ფარჩოს, როგორც იქმყოფებთის უფროსს, ცალკე მხარაფეს... (ყაზ., 1, 272): ყველა იქ იყო, ვანოცკი: სხვა ნათესავებიცა გყავთ. მაგალითად მე (ჭავ., 3, 461): ლამას დარჩა ერთი მცირეწლოვანი ვეი, სახელად დავითი... (გოგ., 300): ფარნას გულითადი ამხანაგი, მეთსახელად ციციქა, მოახლოებულ პროფესორს გაუბედავად შეეკითხა... (გვეტ., 372); ...მისი ქმარი, სახელად ოტია, გვარად ქამუშაძე, წოდებით აზნაური, იყო ნამდვილი გლეხი (კლდ., 1, 296); ...ჯერ ერთი ჩვენი ძმთაგანი, სახელდობრ ერემი, უნდა დაგვექორწინებინა (ჭავ., 5, 273); აბო, ტომით (ან: ეროვნებით, ჩამომავლობით, მოდგმით...) არაბი, მერვე საუკუნის დამლევს აწამეს თბილისში; ეს ობიექტი, წარმოშობით ირიბი, თავის ალაგას რჩება სხვა ობიექტის შეყვანის შემდეგაც (ა. შ., 347); ყველას ძალიან მოსწონს შენი ლექსები, განსაკუთრებით ქალებს (წერ., 1, 73); ზოგიერთი ისე მოგვხვდება გულზე, ნამეტურ ლექსები, რომ ტირილი მოგიწდება (ლორთქ., 2, 100); აბა დილით გაკეთებული საქმელი, მერე ჩიხირთმა, ვახშმისათვის რაღად გადმოიდგება (ჭავ., 497); [ლუარსაბი] ზამთარში კიდევ პერანგზედ ქურქს წამოისხამდა, თუ ვინმე დიდი კაცი არ ეწვეოდა, ვსთქვათ თუნდა დიანბეგი (ჭავ., 329).

რიგ შემთხვევაში განკერძოებული დანართი თითქოს განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების შეკუმშული სახეა (მდრ.: ერთი იმ დროის კაცი, სახელად გოჩი, ზღვის პირად სცხოვრობდა... (ჭავ., 5, 33) — ერთი იმ დროის კაცი, რომელსაც სახელად გოჩი ერქვა, ზღვის პირად ცხოვრობდა), ან ნაწილი წინადადებისა, რომელშიც გამოტოვებულია შემასმენელი (მდრ.: ყველას ძალიან მოსწონს შენი ლექსები, განსაკუთრებით ქალებს — ყველას ძალიან მოსწონს შენი ლექსები, მაგრამ განსაკუთრებით ქალებს მოსწონთ).

განკერძოებულ დანართს შეიძლება ახლდეს გარკვეული ემოციური იერი, რაც აძლიერებს ექსპრესიულობას. ამ ტიპის დანართებია, მაგალითად, ამ წინადადებაში: მას, ძლევამოსილ რაინდს. ათჯერ და ოცჯერ შეეძლო გამარჯვების რაშზე მჭდარიყო (ჭავ., 3, 332): და მღერის, მღერის კალამის წვერი, კალამის წვერი — ბუღბუღის ნისკარტი (პ. იაშვილი, „პარნასი“); მთვარე — თეთრი ხოხობი გაეხირა ტოტებში (პ. იაშვილი, „არკვეთის ღამეები“).

განკერძოებულ დანართსა და ასახსნელ-დასაზუსტებელ წევრს რომ ადგილები შევუნაცლოთ, სხვადასხვა შედეგს მივიღებთ:

ა) განკერძოებული დანართი განკერძოებულ დანართადვე დარჩება: მე, როგორც ოჯახის კაცმა, მადლობა გადაუხადე (ვაჟა, 5, 178) — როგორც ოჯახის კაცმა, მე მადლობა გადაუხადე.

ბ) შეიცვლება მათი სინტაქსური ფუნქცია: განკერძოებული დანართი ასახსნელ-დასაზუსტებელ წევრად იქცევა, ხოლო წინადადების წევრი — განკერძოებულ დანართად: ზურაბს, ელიზბარის მოხუცებულს მამას, არ მოსწონდა ელიზბარის ყოფაქცევა (ვაჟა, 6, 177) — ელიზბარის მოხუცებულს მამას, ზურაბს, არ მოსწონდა ელიზბარის ყოფაქცევა.

განკერძოებული დანართის ადგილი ხშირად მყარია: ასახსნელი წევრისა და დანართისათვის ადგილების ამგვარი შეცვლა შეუძლებელია.

თუ ასახსნელ-დასაზუსტებელი წევრი თანდებულისაა, როგორც წესი, განკერძოებული დანართიც იმავე თანდებულს დაირთავს: თავადების ზნეკითქვენთვის, მშრომელი გლეხებისათვის, გამოსადეგი არ არის (დად., 299); ბატონი ვახტანგი აყვედრიდა ლევანს და მუდამ ილიკოზე უთითებდა, როგორც მაგალითზე... (ბარნ., 3, 52); რაკეთილი არიან ბიძია ხოსრო და ბიცოლა კესარია, როგორ შზრუნველობას იჩენენ მისდამი,ობოლირმასადმი (გვეტ., 194).

განკერძოებული დანართი მიმყოლი სიტყვებითურთ ნაწერში გამოყოფილია შვიდით (შვიდებით) ან ტირეთი (ტირეებით), მაგრამ ზოგჯერ იგი ფრჩხილებშიც არის ჩასმული: სირა (ჩიბუხის ტარი) დააქუცმაცეს და აქეთ-იქით გადაყარეს (ვაჟა).

§ 153. განკერძოებული გარემოება. გარემოების განკერძოება, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, ქართულში იშვიათი მოვლენაა. მაგ.: ერთი იმ დროის კაცი, სახელად გოჩი, ზღვის პირად სცხოვრობდა გამოქვაბულში, სულ მარტოდ მარტო (ვაჟა, 5, 33). შემასმენლისაგან განკერძოებულია ვითარების გარემოება, რომელიც აზრობლივად უფრო დამოუკიდებელია და ლოგიკურად ხაზგასმული, ვიდრე იგივე გარემოება განუკერძოებლად. გარემოების ამგვარ განკერძოებას სტილისტიკური მიზნით მიმართავენ, რომ ის მეტი გამომსახველობითი ძალით აღიჭურვოს.

გარემოების განკერძოება, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, გულისხმობს ისეთ შემთხვევასაც, როდესაც ერთი გარემოება მიემართება სხვა (წინა) გარემოებას და ხსნის და აზუსტებს მის მნიშვნელობას. მაგ.: გამოლმა, მარაბდის ზემოთ, თრიალეთის თეთრი ქედი ბზინავდა (ჯავ., 4, 142): აქ ორი ადგილის გარემოებაა: გამოლმა და მარაბდის ზემოთ. ამათგან პირველი (გამოლმა), შემასმენელს

ახლავს (სად ბზინაედა? — გამოღმა), ხოლო მეორე (მარაბდის ზემოთ) განკერძოებულია, რომელიც აზრობლივ წინა გარემოებას უკავშირდება და აზუსტებს მის მნიშვნელობას (გ ა მ ო ლ მ ა, მაგრამ სახელდობრ, სად? — მარაბდის ზემოთ). თუ წინადადებიდან ამოვიღებთ შემასმენელთან დაკავშირებულ გარემოებას, განკერძოებული გარემოება მის ადგილს დაიჭერს: მ ა რ ა ბ დ ის , ზ ე მ ო თ თ რ ი ა ლ ე თ ის თეთრი ქედი ბზინაედა.

ქართულში სწორედ გარემოების ამგვარი განკერძოებაა გავრცელებული. ამასთანავე, ჩვეულებრივია ადგილის, დროისა და ვითარების გარემოებათა განკერძოება, ხოლო მიზეზისა და მიზნის გარემოებათა განკერძოების შემთხვევები ძალზე იშვიათია.

ა) გ ა ნ კ ე რ ძ ო ე ბ უ ლ ი ა დ გ ი ლ ის გ ა რ ე მ ო ე ბ ა. ცალკე აღებული ადგილის გარემოების განკერძოება იშვიათად გვხვდება. მაგ.: ახალუხისას, ს ა რ ტ ყ ე ლ ს ზ ე ე თ, ო რ ს ა ნ სა მ ს ლ ი ლ ს თ უ შე ი კ რ ა ე და (ვაჟა, 6, 111). აქ ერთი ადგილის გარემოებაა, რომელიც განკერძოებულია. ასეთივე განკერძოებაა ასეთ წინადადებაშიც: ძ ა ლ ი ა ნ ც ხ ე ლ ო და, მ თ ა შ ი ც კ ი.

ქართულში ხშირია ისეთი შემთხვევა, როცა ორი ადგილის გარემოებიდან მეორე ხსნის და აზუსტებს პირველს, ე. ი. განკერძოებულია: ჩ ე მ წ ი ნ, ც ო ტ ა მ ო შ ო რ ე ბ ი თ, გამოჩნდა დიდი სასახლე (ვაჟა, 6, 147): ლ ო ბ ე ს თ ა ნ, ე რ თ ი ფ უ რ ც ლ ი ს ბ ი ს ს ი ა ხ ლ ო ვ ე ს, მოჩანდა ძველი ჩალური... (ვაჟ., 325); იქვე, პ ა ტ ა რ ა პ ა ლ ო ე ბ ზ ე და ბ მ უ ლ ი კ რ უ ხ ე ბ ი ს ი რ გ ვ ლ ი ე. ოქროსფერი წიწილები წიოდნენ (გვეტ., 68).

წინადადებაში ზოგჯერ რამდენიმე განკერძოებული ადგილის გარემოებაა, რომელთაგანაც ჩვეულებრივ ყოველი მომდევნო აზუსტებს მის წინა გარემოებას: ქ ე ვ ე თ, კ ე დ ე ლ თ ა ნ, კ ა რ ე ბ ი ს ა ხ ლ ო ს, გაშავებული პურის კიდობანი იღგა (რაზ., -52); ბერაანთ სახლის ბოლოს, მ უ რ ყ ი ა ნ შ ი, წ ი ს ქ ვ ი ლ ის ს ა რ უ ი ს გ ვ ე რ დ ზ ე, დარეჯანის ყვირილი, ჭაგრობა ისმოდა (ვაჟა, 5, 50): შ ო რ ს, ხ რ ა მ ი ს წ ყ ლ ის გ ა ღ მ ა, ბ ო რ ჩ ა ლ ო ს და ლ ო რ ი ს ს ა ზ ღ ვ ა რ ზ ე, ლელვარის თოვლიანი მწვერვალი იწოდა (ვაჟ., 4, 142); ქ ე ვ ე თ, ხ ე ვ ს - გ ა ღ მ ა, ვ ე რ ი ს ბ ა ლ შ ი, არლანი უკრავდა (გვეტ., 54).

განკერძოებული ადგილის გარემოება დასახელებულ მაგალითებში უშუალოდ მოსდევს დასაზუსტებელ ადგილის გარემოებას, მაგრამ ზოგჯერ (თუმცა იშვიათად) გათიშულია მისგან: ჭ ა რ ი ა ლ გ ე თ ის პ ი რ ა ს ი ყ ო და ბ ა ნ ა ნ ა კ ე ბ უ ლ ი, ქ ო თ ი შ შ ი... (ბარნ., 1, 375); ახლა გაღმიდან დაუწყო თვალიერება, რ ი ყ ი ს მ ხ რ ი დ ა ნ (ბარნ., 2, 223); აქ კიდევ შეიძლებოდა შეველა, ა მ მ ო რ ე ვ შ ი, მაგრამ იქ, იმ უცნაურ ჩანჩქერში, ვინღა რას გააწყობს! (წერ., 7, 133).

აზრობლივი მიმართება განკერძოებულსა და იმ გარემოებას შორის, რომელსაც ის ახლავს, სხვადასხვაგვარია:

ა) პირველი გარემოება გამოხატავს უფრო ფართო, ზოგად ცნებას, ვიდრე განკერძოებული: სადაც შორს, ჰალის ბოლოში, პოტი კიოდა (ჯავ., 1, 34); სახლის წინ, მარჯვნივ, ბაღა გაეშენებინათ... (ბარნ., 1, 211).

ბ) განკერძოებული ადგილის გარემოება უფრო ზოგადს გამოხატავს, ვიდრე მის წინ მდგომი გარემოება: ვაჟა-ფშაველა დაიბადა ჩარგალში. ფშავში; მელიტონი დაიბადა ზუგდიდს, სამეგრელოში, 1878 წელს („სახ. გან“, № 96, 1972). ამ ტიპის განკერძოება იშვიათია.

გ) განკერძოებული გარემოება იმავე მოცულობის ცნებას გამოხატავს. რასაც მის წინ მდგომი: საწერეთლოში, ზემო იმერეთში, ბევრი კარგი სოფელია... (წერ., 1, 6). ამ ტიპის განკერძოებული ადგილის გარემოება წინა გარემოებასთან შეიძლება შეერთებული იყოს მაიგივებელი კავშირით: ორივე გზამ მივციყვანა... რომში, ე. ი. ჰეშმარიტებასთან (გოგ., 2, 118); საზეიმო განწყობილებაა არჩევნების წინა დღეებში რესპუბლიკის ერთ-ერთ სამრეწველო და კულტურულ ცენტრში — ქუთაისში („ახ. კომ.", 14/VIII-59).

განკერძოებული ადგილის გარემოება და წინა გარემოება ერთი და იმავე ან სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით გადმოიცემა. ამ მხრივ გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა:

ა) განკერძოებული და მის წინ მდგომი ადგილის გარემოება — ორივე ზმნიზედითაა გადმოცემული: წინათ აქ, ირგვლივ, ყველგან სალი კლდეები იყო (ლორთქ., 2, 288); მე იქ, მაღლა, მეზარებოდი და შენ კი აქ, დაბლა, დამხვდი? (წერ., 8, 89).

ბ) პირველი გარემოება ზმნიზედითაა გადმოცემული, განკერძოებული — სახელით: აქ, ხევსკენ, იღვა უზარმაზარი კაკალი (ბარნ., 2, 180); სახლის წინ მტკვარი მარჯვნივ დაქანებულიყო, ბურჯები ისაკენ (ბარნ., 2, 224).

გ) განკერძოებული და ასახსნელ-დასაზუსტებელი ადგილის გარემოება — ორივე სახელით არის გადმოცემული. აქ შეინიშნება რამდენიმე შემთხვევა, სახელდობრ:

1. დასაზუსტებელი და განკერძოებული გარემოებები, ერთსა და იმავე ბრუნვაშია და ერთსა და იმავე თანდებულს დაირთავს: შუაგულტყეში, ერთ თითქმის მიუვალ ნაპრალში, გამოქვაბულში, ისხდნენ ახალგაზრდა ბიჭები ცეცხლის წინ და მწვადებს აშიშხინებდნენ! (წერ., 264).

2. ბრუნვა ერთია, თანდებული (ან ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით) — სხვადასხვა: ორივე გზამ მივციყვანა... რომში, ე. ი. ჰეშმარიტებასთან (გოგ., 2, 118); მთებს აქეთ, ცისკამა

რაშიც, ძერა ტრიალებდა (გვეტ., 159); ომგადახდილი ლაშქარი
ალანის გამომღამა დაბანაყდა, ჭიჭიყის ბოლოს (ბარნ.,
3, 282): — სადა ვარ? — ჩემთან, სენაკში... (ლორთქ., 2, 23);
კარების მარჯვენა, წინა კედლის სისწვრივ, ცხელს
ჰქონდა გამართული ლოგინი (ვაჟა, 6, 158).

3. ბრუნვის ფორმა ერთია, მაგრამ ერთი თანდებულობა, მეორე — უთანდებულო: ღობესთან, ერთის ფურცლის ხის სიახლოვეს, მოჩანდა ძველი ჩალური... (ვაჟ., 325).

4. ბრუნვის ფორმაც სხვადასხვაა და თანდებულოც (ან: ზმნიზედა თანდებულის ფუნქციით): საბძლისა და გომურის შუა, ბოსტნის კუთხეში, ერთი წამით არსენას დედა მელანო და პაპა მახარა გამოჩნდნენ (ვაჟ., 4, 39); ბაღჩაში, თალარის გარეთ, ორუაქაცს ეძინა გაუხდელს (ბარნ., 2, 36); საწოლის ზევით, კედელზე, უბრალო ჩარჩოში ჩასმული სურათები ეკიდა (გვეტ., 468); ტყის ფერდობზე, ძირიდან დაწყებული მწვერვალამდე, მშვენიერი ნაძვის ტყეა ამართული (ევდ., 3, 312).

ბ) განკერძოებულ დროის გარემოება. დროის გარემოების განკერძოება უფრო იშვიათად გვხვდება, ვიდრე ადგილის გარემოებისა. აქაც გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა:

1. განკერძოებულია ცალკეული დროის გარემოება: კავკასიონის ქედი თოვლით არის დაფარული, ზაფხულშიც კი; მას ფეხით სერილობა ძალიან უყვარდა, განსაკუთრებით მზიან ამინდში; შინ მხოლოდ დასაძინებლად შედიოდა, შეღამებისას (გ. შატბ.); ზოგჯერ, უფრო კი ავდარში, თოფს აიკიდებს და ტყეს ოათვალეირებს (ვაჟ., 1, 115); იქ ძალიან ცხელოდა, განსაკუთრებით ივლის-აგვისტოში.

② შედარებით უფრო ხშირია, როცა განკერძოებული დროის გარემოება აზუსტებს და განმარტავს წინა დროის გარემოებას: ამჟამად იქ, ნოემბრის დაშლევს, ისევ ზაფხულია (ვაჟ., 2, 99).

აზრობლივი მიმართების თვალსაზრისით აქაც იმისი მსგავსი სურათი გვაქვს, რაც ადგილის გარემოების განკერძოებისას:

ა) განკერძოებული დროის გარემოება უფრო მცირე დროის მონაკვეთს აღნიშნავს, ვიდრე დასაზუსტებელი: იმავე დღეს, მზის ჩასვლისას, საქართველოს ძლევაშოსილი ლაშქარი დიდის ამბით დაბრუნდა სიღნაღში (ლომ., 446); ქორწილის მეორე დღეს, სადოლის შემდეგ, ჩვენი ლუარსაბი შექეიფიანებულნი წავიდა და ფანჩატურში დაწვა (ვაჟ., 352); 1582 წელს, აპრილში, მეფის კარს დიდი მხიარულობა იყო (ბარნ., 1, 106).

3. განკერძოებული დროის გარემოება განმარტავს წინა გარემოებას, ე. ი. აღნიშნავს დროის იმავე მონაკვეთს, რასაც ასახსნელ-დასა-

ხუსტებელი. ამ შემთხვევაში შეიძლება მაიგივებელი კავშირიც (ე. ი.) იქნეს გამოყენებული: ბოლოს, ბ ე რ ი ფ ი ქ რ ის ა და ტ ო რ ტ მ ა ნ ის შ ე მ დ ე გ, ტყეში გადასახლება გადასწყვიტა (ჯავ., 1, 114); ქალ-ვაჟის ერთმანეთისადმი თანაგრძნობა აღრევე დაიწყო, პ ა ტ ა რ ა ბ ი ღ ა ნ ვ ე (ბარნ., 3, 201); ამ დროს, ეს ე ი გ ი მ ე ს ა მ ო ც ე წ ლ ე ბ შ ი, იტალია და უნგრეთი სცილილობდნენ განთავისუფლებას და ებრძოდნენ ავსტრიას (წერ., 1, 71); მეორე დღეს, კ ე ი რ ა ს, ელიზ-ბარი სანადიროდ ემზადებოდა (ვაჟა, 6, 180); ეს ამბავი მოხდა მარია-მობისთვის სამს, ხ უ თ შ ა ბ ა თ ს (ბარნ., 2, 202); ...ალარც განშორე-ბია მას ბოლომდის, მ ო ლ ო ზ ნ ა დ ა ლ კ ე ვ ე ც ა მ დ ის (ბარნ., 3, 343); ეხლა, ამ გ ა ჭ ი რ ვ ე ბ ის დ რ ო ს, ამავე ადგილს მიჰმართა ქალმა (ბარნ., 2, 180).

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი შემთხვევა, როცა განკერ-ობული დროის გარემოება უფრო ზოგადს აღნიშნავს, ვიდრე წინა გარემოება: თამარი დაიბადა პირველ მაისს, 1954 წ ე ლ ს.

გ) გ ა ნ კ ე რ ძ ო ე ბ უ ლ ი ვ ი თ ა რ ე ბ ის გ ა რ ე მ ო ე ბ ა, მხატვრულ ლიტერატურაში საკმაოდ გავცელებულია ვითარების გა-რემოების განკერძოება. აქ ორი ძირითადი შემთხვევაა გასარჩევი:

1. ერთი ან რამდენიმე ერთგვარი ვითარების გარემოება განკერ-ძობულია შემასმენლისაგან: ერთი იმ დროის კაცი, სახელად გოჩი, ზღვის პირად სცხოვრობდა გამოქვაბულში, ს უ ლ მ ა რ ტ ო დ მ ა რ ტ ო (ვაჟა, 5, 33); დანიშნულ დღეს, და პ ი რ ე ბ ის ა მ ე ბ რ, ოტია გამოწყობილი ყავისფერ ჩოხაში, სატინის წითელ წინწკლებიანი ახალ-ხით, თმა-წვერ შეკრეპილი, ნათხოვარი ცხენით ჩამოვიდა ქალაქში ბიაშვილთან... (კლდ. 1, 245); მეორე ღამეს, ჩ ე ვ უ ლ ე ბ ის ა მ ე ბ რ, ავანთე ლამპარი, დავწექ და დავიძინე (წერ., 1, 125); ...ღედა პირვე-ლი მიღვა თაროზე, ჩამოიღო ხელის კანკალით მალიდან ჩანგური და, ა ნ დ ე რ ძ ის ა მ ე ბ რ, სიფრთხილით ჩამოჰკრა სიმებს... (წერ., 1, 149); პელაგო მას შიგ თვალეში შესცქეროდა—მ კ ე ა ხ ე დ. ც ი ვ ა დ და ბ ღ ე რ ი თ (ჯავ., 1, 352).

ამ ტიპის განკერძოებულ ვითარების გარემოებას ზოგჯერ დათმო-ბის ელფერი გადაჰკრავს: დამთანხმდნენ, თ უ მ ც ა უ გ ე მ უ რ ა დ (ბარნ., 2, 272); — დამპირდი, რომ... — შესდგა მთიელი, მაგრამ მა-შინვე, თ უ მ ც ა ჩ უ მ ა დ, მაგრამ მ ტ კ ი ც ე დ და მ კ ა ფ ი ო დ. და-უმატა — დამპირდი, რომ მაზიარებდი (ყაზ., 2, 452).

2. განკერძობული ვითარების გარემოება აზუსტებს და ავსებს წინა ვითარების გარემოებას: მრავალნაირი ფიქრები ერთად, რ ე უ ლ ა დ, გონების თვალწინ წარმომიდგნენ (ჯავ., 250). აქ ორი ვითარების გარემოებაა: ე რ თ ა დ და რ ე უ ლ ა დ. ამათგან პირველი შემასმენელს უკავშირდება (როგორ წარმომიდგნენ? — ე რ თ ა დ), ხოლო მეორე

განკერძობულია და აზუსტებს პირველის მნიშვნელობას (ერთად, მაგრამ. სახელდობრ, როგორ? — რეულად). განკერძობული ვითარების გარემოება დასახელებულ წინადადებაში უშუალოდ მოსდევს დასახესტებელ გარემოებას. ამავე ტიპის მაგალითებია:.. თვალი თვალს უსწორდება ისე, უ ე მ თ ხ ვ ე ე ი თ (ტაბ.); თუ ბატონები არ მიუთითებდნენ, ისე, თ ა ვ ი ს თ ა ვ ა დ, ხელს არაფერსა ჰკიდებდნენ (წერ., 7, 38); ...ქვაბები გამოჩნდა შავად, შ ა ვ ს ყ ო რ ნ ე ბ ი ვ ი თ (ვაჟა, 6, 365); ციხელის სიტყვები კარგად, გ ა რ კ ვ ე ე ი თ გვესმოდა (ვაჟა, 6, 143); ერთხანს იბორჯა, შერმე კ ი მ ლამესაც ისე დაიძინა, როგორც ყოველთვის ეძინა — მ შ ვ ი დ ა დ, უ მ ა ნ კ ო დ და ა რ ხ ე ი ნ ა დ (ჯავ., 3, 126).

განკერძობული ვითარების გარემოება გათიშულია წინა გარემოებისაგან: ამაყ და გულმართალ ბიქს ბუნება ნებას არ აძლევდა მონურად მოცქეულიყო, ს უ ლ მ დ ა ბ ლ ა დ (ბარნ., 3, 40); ის კი ეუცხოვა ქალს, რომ მეფე ესე უბრალოდ მოეგება მას, ს უ ლ ო თ ხ ი კ ა ც ი ს ხ ლ ე ბ ი თ (ბარნ., 3, 257); [გიორგის] ეხლა თბილად ეცვა, ი ქ ა უ რ უ ლ ა დ (ბარნ., 3, 38).

წინადადებაში ზოგჯერ წინა გარემოების რამდენიმე დამაზუსტებელი ვითარების გარემოებაა, ე. ი. შერწყმულია: ...ჩემი გულიც მოტორივით მუშაობდა — მ ტ კ ი ც ე დ, მ კ ა ფ ი ო დ და ხ ა ლ ვ ა თ ა დ (ჯავ., 3, 485); ...ორივეს ცხენების და ლაღივით სინჯაუდა: ღ ი მ ი ლ ი თ, უ რ ც ხ ვ ა დ და მ ო უ რ ი დ ე ბ ლ ა დ (ჯავ., 2, 291); ყველა მოწმე, როგორც ერთი კაცი, ერთნაირად იმეორებდა — მ ტ კ ი ც ე დ, დ ა ე ი ნ ე ბ ი თ და რ ი ხ ი ა ნ ა დ (ჯავ., 3, 390).

რამდენიმე ერთგვარი განკერძობული ვითარების გარემოება შეიძლება ახლდეს ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ ქვეწყობილ წინადადებას: ისე მიეგებენ ერთმანეთს, თითქოს ერთი დღის უნახავნი იყვნენო: დ ი ნ ჯ ა დ, მ შ რ ა ლ ა დ, გ უ ლ გ რ ი ლ ა დ (ჯავ., 2, 455); ...იმ ლამესაც ისე დაიძინა, როგორც ყოველთვის ეძინა — მ შ ვ ი დ ა დ, უ მ ა ნ კ ო დ და ა რ ხ ე ი ნ ა დ (ჯავ., 3, 126).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. მიზეზისა და მიზნის გარემოებათა განკერძობება იშვიათია. დამაზუსტებელი მიზეზის გარემოებაა, მაგ., შემდეგ წინადადებაში: ბოლოს თარაში მის გამო, ა რ ზ ა ყ ა ნ ი ს გ ა მ ო, ვადაეკიდა იმ ...ტარბებს (გამს.)¹. მიზნის გარემოების განკერძობების მაგალითია: ...დედაჩემმა განგებ, გ ა მ ო ს ა ც დ ე ლ ა დ, სწორედ ამ ადგილზე მოიცხო ტყლაპიო (წერ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. წინადადებაში შეიძლება იყოს რამდენიმე სხვა-

¹ ნ. ბ ა ს ი ა ი ა ქართული მართლწერის ძირითადი საკითხები, 1956, გვ. 258

დასხვა სახის განკერძოებული გარემოება (მაგ., დროის და ადგილი-სა): ერთხელ, გაღმა, საბურთალოზე, მზის ჩასვლისას. ჰადარს ქვეშ, მოუყარათ თავი ახალგაზრდა ოჯახიშვილებს და თათბირობდნენ (წერ., 8, 172). მზის ჩასვლისას განკერძოებული დროის გარემოებაა, საბურთალოზე და ჰადარს ქვეშ — ადგილისა.

§ 158. განკერძოებული (დამაზუსტებელი) შემასმენელი. შემასმენელი, როგორც ვიცი, წინადადების ძირითადი წევრია. ამიტომ მისი განკერძოება, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, შეუძლებელია. მას, ისევე, როგორც სხვა მთავარ წევრებს, შეიძლება ახლდეს ისეთი შემასმენელი, რომელიც განმარტავს და აზუსტებს მის მნიშვნელობას. მაგ.: [ხვარამზე] კარგა ხანს იყო ამ ყოფაში და ბოლოს ეშველა — მოკვდა (ნიწ., 341). მესამე შემასმენელი (მოკვდა) ხსნის და განმარტავს წინა შემასმენელს (ეშველა-ს), რომელიც, ამ ახსნა-განმარტების გარეშე, შეიძლება კაცმა სულ სხვაგვარად გაიგოს. ასეთ დამაზუსტებელ შემასმენელს განკერძოებული მხოლოდ პირობით შეიძლება ეუწოდოთ.

დასახლებულ მაგალითში შეერთება უკავშიროა, მაგრამ ზოგჯერ იგი წინა შემასმენელთან მიაგივებელი კავშირით არის შეერთებული. განკერძოებული შემასმენელი ხშირად გავრცობილია მასთან სინტაქსურად დაკავშირებული სიტყვებით: ...შვილდის ბაწარს ჰკრებს, ანუ, როგორც ფშაველი ამბობს, სძახს (ეაჟა, 5, 73); ლოცვის შემდეგ პირს გავისველებდით, ე. ი. რასმე ვისაუზმებდით (წერ., 1, 36); მერსებლას შარშან ჭირისაგან საქონელი დაეხოცა (დაელია) (ეაჟა, 7, 32).

დამაზუსტებელი შეიძლება ახლდეს შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილსაც: შშვენიერი იყო ბუნება, მომხიბლავი (ბარწ., 2, 442); ეს წუთი შიძიმე იყო მისთვის, აუტანელი (ბარწ., 2, 282).

მარტივ შემასმენელს თუ შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს ზოგჯერ რამდენიმე ერთგვარი დამაზუსტებელ-განმარტებელი ახლავს: ბიჭები გარს უვლიდნენ ურმებს: უწყობდნენ, ასწორებდნენ, ამაგრებდნენ, აკრავდნენ (ბარწ., 2, 141). შეკაზმულობაც თავისებური ჰქონდა ამ მერანს: მსუბუქი, კოხტა მინანქრებით მორთული (ბარწ., 3, 197).

შემასმენელს, რომელიც აზუსტებს და განმარტავს წინა შემასმენლის კონკრეტულ მნიშვნელობას, შეიძლება ახლდეს საკუთარი ქვემდებარე (და სხვა წევრებიც): შენ იყავ მაშინ გასათხოვარი, ესე იგი შენ ჭერ გაყიდული არ იყავ (ქავ., 513). ამ ტიპის დამაზუსტებელ წინადადებას შეიძლება განმარტებითი ეუწოდოთ (§ 616).

§ 164. ორიოდე დამატებითი ცნობა არამთავარ წევრთა განკერ-

ძოების შესახებ. წინადადებაში ზოგჯერ მოიპოვება ისეთი განკერძოებულიც, რომელიც უბრალო დამატებისა თუ გარემოების გაგებას იძლევა. ასეთია, მაგალითად, გარდა და მიუხედავად იანდებულიანი გამოთქმები, რომლებიც სასკოლო გრამატიკებში ჩვეულებრივ ჩართულადაა მიჩნეული.

გარდა ჩვეულებრივ ნათესაობითის ფორმას დაერთვის და ორჯარი მნიშვნელობითი იხმარება:

ა) გამოყოფს და გამორიცხავს სახელით აღნიშნულ საგანს: ...ყველანი, გარდა მამიჩემისა, შემოვუსხედით სუფრას (ვაჟა, 5, 69); უცხოელებიც, ერთი გარდა, ჭერ თვალებგაფართოებული უსმენდნენ (დად., 37); ...მისვლას ვერაფინა ბედავდა, გარდა არწიებისა (ვაჟა, 6, 473); გარეთ, სახეზე კი არაფერი ეტყობათ, გარდა მტერობისა (ვაჟა, 5, 315); ცოდნა, გარდა ანბანისა, არაფერი ჰქონდა (ვაჟა, 5, 91); [მელიებს] ერთხელ მთელი დღე არაფერი უქამიათ, გარდა დამპალი ვაშლებისა (გოგ., 76).

ბ) გამოყოფს და ჩაიციხავს სახელით გადმოცემულ საგანს; პაეულემ ...გოგისა, ტანისამოსის გარდა, ხმელი ხილიც მიუტანა (ჭავ., 1, 118); ...გარდა ბულბულისა, აქ სხვა მგალობლებიც გახლავანთ (ვაჟა, 6, 352); ამოდენა ხალხში, ლამაზ მემანქანეთა გარდა, კიდევ ერთი ქალი ურევია (ჭავ., 3, 251).

გარდა ას მნიშვნელობით იხმარება მეტიც, რომელიც აგრეთვე ნათესაობითის ფორმას დაერთვის: არ მოუკლავს ვეფხვი, ერთი მეტრ. და ისიც უნებურად თურმე შემოაკვდა (ვაჟა, 6, 134); „წიგნის“ სწავლა მთაში საკუთარი მეცადინეობით არის გავრცელებული და, ვფიქრობ, ამ მხრივ, მაგალითად, ფშავ-ხევსურეთს, გურიის მეტრ. სხვა მხარე ვერ შეედაროს (ვაჟა, 7, 341).

ასეთ გამოთქმებს, რომელთაც განკერძოებული უბრალო დამატების მნიშვნელობა აქვთ, ზოგჯერ დამოკიდებული წინადადებაც ახლავს: ...ვერაფინ დავინახე, პატარა ბავშვის გარდა, რომელიც ბურთს დასდევდა (ჭავ., 2, 134); მცხეთელებს, გარდა იმისა, რომ ფაცერს გვიდგამენ იქ. სადაც არავი ერთვის მტკვარს, შემოულიათ სხვანაირი, გუდულის მსგავსი ბადეები, რომელსაც საორაგულე ბადეს ეძახიან (ვაჟა, 6, 330).

მიუხედავად აგრეთვე ნათესაობითის ფორმას დაერთვის და მთელ გამოთქმას გარემოების მნიშვნელობა აქვს, სახელდობრ, დათმობისა: მიუხედავად ამისა, ქამუშაძეების წინადადება არ იქნა ღირსეულად მიღებული (კლდ., 1, 215); მიუხედავად ამახირებულობისა, ის ძალიან საყვარელი ვინმე იყო და საქართველოც განსხვავებულად უყვარდა (წერ., 1, 84); მიუხედავად ასე-

თი გამარჯვებისა, მორჩადის ბრძოლას ნათელი აკლდა (გვერ. 173).

განკერძოებული გარემოების მნიშვნელობა აქვს ისეთ გამოთქმას, როგორცაა: უპირველესად ყოვლისა: მწერალს, უპირველესად ყოვლისა, საკუთარი „ენა“ უნდა ჰქონდეს (ვაჟა, 7. 309).

წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი
სიტყვა-გამოთქმები

§ 15წ. მიმართვა. განკერძოებულ სიტყვას ან სიტყვათა შეკავშირებას, რომელიც აღნიშნავს მისამართ პირს, მიმართვა ჰქვია. მაგ.: შენ იცნობ კარგად. სოლომონ, ჩემს გულს (ბარ. 52). მიმართვაა სოლომონ, რომელიც სინტაქსურად არ არის დაკავშირებული რომელიმე წევრთან. აქ მიმართვა შედის წინადადების შემადგენლობაში, მაგრამ იგი ზოგჯერ ცალკე დგას: — თამრო!.. — შევეკილე მე კანკალით და თრთოლით. — გაბრიელ!.. — მომადება იმან და ზედ მკერდზედ ფერმიხდილი დამეცა (ვაჟ., 317).

მოყვანილ მაგალითებში მიმართვა ერთი სიტყვით არის გადმოცემული, ე. ი. გაუფრცობელია, მაგრამ იგი ხშირად გაუფრცობილია მიმყოლი სიტყვებით. მიმართვასთან უშუალოდ დაკავშირებული სიტყვა ჩვეულებრივ განსაზღვრებაა, იშვიათად — სხვა არამთავარი წევრიც: პოი, ბნელო ღამევე! მეჭავრები შენ მე! (ვაჟ., 257): ბუნების ძალნო, შეიწყნარეთ საბრალო ფესვების მუდარა (ვაჟა, 5, 256): ძალნო ბუნებისანო, მოგროვდით ჩემთან, მოისმინეთ მუდარა ჩემი (ვაჟა, 6, 5). პირველ წინადადებაში მიმართვას ახლავს შეთანხმებული განსაზღვრება (ბნელო). მეორეში — მართული (ბუნების). მესამეში — მართულ-შეთანხმებული (ბუნებისანო).

მიმართვასთან უშუალოდ დაკავშირებულ წევრს შეიძლება ახლდეს თავისი ამხსნელი სიტყვა და ა. შ. მაგ.: რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის ცვრით პირდაბანილო ქვეყანავ! (ვაჟ., 257). აქ მიმართვას უშუალოდ ახლავს შეთანხმებული განსაზღვრება (პირდაბანილო), რომელსაც, თავის მხრივ, ახლავს უბრალო დამატება (ცვრით). ხოლო ამ უკანასკნელს — მართული განსაზღვრება (დილის).

მაშასადამე, მიმართვას შეიძლება ახლდეს არამთავარი წევრები, მაგრამ თვითონ გრამატიკულად არ უკავშირდება რომელიმე წევრს და წინადადების წევრადაც არ ითვლება. ამიტომ მას. ცალკე თუ მასთან დაკავშირებული სიტყვებითურთ, წინადადებაში სრულად განკერძოებული ადგილი უჭირავს.

მიმართვა გადმოიცემა არსებითი სახელით. მეორე პირი, რომელ-

საც მოუბარი მიმართავს, საზოგადოდ, ადამიანია, ამიტომ მიმართავდ ქალიან ხშირია ადამიანთა საკუთარი სახელები, აგრეთვე ნათესაობის. სქესის, ასაკის, წოდების, პროფესიის, თანამდებობის აღმნიშვნელი სიტყვები. მიმართვა პოეტურ მეტყველებაში არცთუ იშვიათად გვხვდება არამოუბარი საგნების მიმართაც, ამიტომ მიმართვის როლში ხშირად იხმარება როგორც სხვა სულიერ საგანთა (ცხოველების, ფრინველების...), ისე უსულო და განყენებულ საგანთა სახელებიც. მაგ.: — გამარჯობა, გიორგი — გავიმარჯოს, არსენ! (ჯავ., 4, 547); რას ამბობ. კაცო! (ჯავ., 443); ეინა ხარ, შვილო? (ჯავ., 192); გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს სამძღვარი! (ბარ., 29); ტყე ხშირია, კურდღელო, და დაბურული (რაზ., 336); არა სტყუი, არა, ბატონო მამალო (ვაჟა, 6, 198); თავისუფლებაც. შენ ხარ კაცთა ნეთსაყუდარი (ჯავ., 141); სულო ბოროტო, ეინ მოგიბო ჩემად წინამძღვრად? (ბარ., 33).

მიმართვა არსებითი სახელის გამოტოვებისას ზედსართავი სახელით, მიმღობით, ნაცვალსახელით და რიცხვითი სახელითაც გადმოცემა, რომელიც ამ შემთხვევაში არსებითი სახელის მნიშვნელობით არიან გამოყენებულნი: ღიმილი მინც მიჩვენეთ თქვენი, კარგებო! (ვაჟა, 5, 317); რა გატირებს, ჩემო კარგო!.. (ჯავ., 460); ნუ გეშინიან, პატარავ, არ დაშრები, არ დაიკარგებიო! (ვაჟა, 5, 61); ისმინე, სწავლის მძებნელო! მოყევე დავითის მცნებასა (გურ.); მშვიდობით, ჩემნო, თვალში ცრემლით განებებთ თავსა (ჯავ., 4).

ნაცვალსახელთაგან მიმართვად უფრო ხშირად მეორე პირის ნაცვალსახელებია გამოყენებული. ცალკე ეს ნაცვალსახელები მიმართვის როლში იშვიათად გვხვდება, უფრო ხშირად მათ ახლავს მიმყოლი სიტყვები, რომლებიც იძლევიან მისამართი პირის თვისებრივ დახასიათებას. ნაცვალსახელებს ჩვეულებრივ ჩამოშორებული აქვს ნ. ასეთი მიმართვა სასაუბრო მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი და ატარებს შინაურულობის, ზოგჯერ უხეშობის ელფერს: შენ, ეი, ჩიტუნიავ, მე, არწივი, თქვენი მეფე, მოვედი, მოვილოცო შენი ღღესასწაული (ვაჟა, 6, 348); თქვენ, ეი, ხალხნო და ჯამათნო, სმენა იყოს და გაგონება (რაზ., 151); მოგწყინდა განა, შეცუღლუტო, წიგნის კითხვა? (ჯავ., 274); გაგეგებათ, თქვესაწყლებო? (რაზ., 307); თქვე ასეთებო, თქვე ისეთებო, ჩემი ჩურჩხელებისათვის გვერდები გიტყენიათო... (ევლ., 3, 183).

ნაცვალსახელები შეიძლება განშეორდეს შენა-სა და თქვენა-ს სახით: ეჰ, შენ დალოცვილო, შენა, რა ქნან? (რაზ., 284); აი, თქვესაძაგლებო, თქვენა, კინალამ წიწილებს არ შემეპაამეს! წინათვე ვერ გამაგებინებდით, თქვე კუდიანებო, თქვენა! — იციანოდა მამა (რაზ., 325).

არსებითი სახელით გადმოცემულ მიმართვას არაიშვიათად მოსდევს მეორე პირის ნაცვალსახელის შემცველი მიმართვა განსაზღვრებად, რომელიც მისგან განკერძოებულია: კ ა ტ ა ვ, შ ე ა მ ო ს ა გ დ ე ბ ო, ც ო ტ ა ხ ა ნ ს დ ა მ ა ც ა ლ ე ო! (ვაჟა, 2, 59); ბ ი ქ ო, შ ე ო ჭ ა ხ ბ ქ ო რ ო, ს უ, გაჩუმიდი, რას ამბობ, შ ე თ ა ვ ხ ე ღ ო? (ვაჟა, 5, 290).

მოუბარი (პირველი) პირი ზოგჯერ თავისთავსაც მიმართავს. ამ შემთხვევაში მიმართვად თვით მოუბარი პირის სახელია, ან უკუქცევითი ნაცვალსახელი თ ა ვ ი პირველი პირის კუთვნილებით ნაცვალსახელთან ერთად, ან კიდევ მეორე პირის ნაცვალსახელი შ ე ნ, რომელსაც ახლავს უკუქცევითი ნაცვალსახელი მიმყოლი სიტყვებითურთ: პ ა, პ ე ტ რ ე ვ ი — არიგებდა პეტრე თავისთავს, — არ გაბრიყვდე. ეშმაკმა არ გაცდინოს, მართალი არ გეგონოს!... (ვაჟ. 410): ჩ ე მ ო თ ა ვ ო, ბ ე დ ი არ გიწერია (წერ.); [სვავი მიმართავს თავისთავს]: რ ა ზ ე კ დ ე ბ ი მ შ ი ე რ ი, შ ე ბ რ ი ყ ვ ო ჩ ე მ ო თ ა ვ ო, ა დ ე ქ (რაზ., 103).

„კუთვნილებითი შენი და თქვენი წოდებითს ვერ აწარმოებენ. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ხელოვნურს, რუსული ენის ზეგავლენით გაკეთებულს „თქვენო აღმატებულებავ“ და მისთანა ფორმებს: გლენები ვახლავან, თ ქ ვ ე ნ ო მ ა ღ ა ლ ა ღ მ ა ტ ე ბ უ ლ ე ბ ა ვ, ახლო-მახლო სოფლების თავი კაცები არიან (ჯავ., 4, 98).

მიმართვის გამოყენების სფერო საკმაოდ მრავალფეროვანია. იგი ხშირად გვხვდება დიალოგებში (იშვიათად ავტორის მეტყველებაშიც), ლოზუნგებში, მოწოდებებში, მისალმება-გამომშვიდობების ფორმულებში, კერძო და საჭმიან მიმოწერაში, საზოგადოების წინაშე წარმოთქმულ სიტყვებში...

მიმართვა შეიძლება განმეორდეს, რაც აძლიერებს ემოციურობას, მის ექსპრესიულობას. განმეორების ხასიათი სხვადასხვაგვარია:

ა) მიმართვა მეორდება უცვლელად: პ ე, ც ა ო, ც ა ო, ხ ა ტ ე ბ ა შ ე ნ ი ჭ ე რ კ ი დ ე ვ გ უ ლ ზ ე დ მ ა ქ ვ ს დ ა ჩ ნ ე უ ლ ი! (ბაო.); მ თ ე ბ ო, მ თ ე ბ ო რ ა ს ე ლ ი თ, ვ ის ე ლ ი თ? (ვაჟა, 5, 317).

განმეორებული მიმართვა შეიძლება გათიშულ იქნეს (მაგ., ჩართულით, წინადადების წევრებით და სხვ.): დ ა რ ე ჭ ა ნ, შ ე ნ ი კ ი რ ი მ ე, დ ა რ ე ჭ ა ნ ს ი ზ მ ა რ ი ც ხ ა დ დ ე ბ ა! (ვაჟ., 379).

ბ) გაუერცობელ მიმართვას განმეორებისას შეიძლება დაერთოს განმსაზღვრელი სიტყვები... შ ვ ი ლ ე ბ ო, ჩ ე მ ო ტ კ ბ ი ლ ო შ ვ ი ლ ე ბ ო, თ ქ ვ ე ნ გ ე ნ ა ც ვ ა ლ ო ს თ თ ქ ვ ე ნ ი: ... დ ე ღ ა მ შ ო ბ ე ლ ი (ვაჟა, 6, 323).

გ) გაერცობილ მიმართვას განმეორებისას შეიძლება დაემატოს ახალი განსაზღვრება: ო პ, ჩ ე მ ო შ ვ ი ლ ო, ჩ ე მ ო პ ა ტ ა რ ა ვ, პ ა

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 101.

წაწკინტელა შვილო. ვინ იცის. ცოცხალი ხარ თუ მკედარი? (ვაჟა, 6, 289).

გაუერცობელი მიმართვის განმეორების თავისებურ შემთხვევას წარმოდგენს ისეთი ორგზისი განმეორება, როცა მეორე პირველთან შეერთებულა აი (პა, პაი) ნაწილაკით. ასეთი განმეორება გვხვდება სასაუბრო მეტყველებაში და გამოხატავს დაყინებითსა და დაბეჭითებითს მისწრაფებას, მიიპყროს იმ პირის ყურადღება, ვისაც მიმართავს მთქმელი: პ ე ტ რ ე. ა ი პ ე ტ რ ე! — დაუძახა შორილამ თივის მდგმელს (ვაჟ., 457); ბ ე კ ო. პ ა ბ ე კ ო! (ვაჟა, 6, 366); გ ი ო, პ ა ი გ ი ო! — მოისმა ამ დროს ხმა გარედან (ვედ., 3, 62); მ ა მ ა, პ ა ი მ ა მ ა! — დაიძახა პატარა მიხამ (ლომ., 343).

ერთი და იმავე პირისა თუ საგნისადმი ზოგჯერ რამდენიმე მიმართვა არის ნახმარი. ასეთი მიმართვები ერთგვარებია, რომელთა ემოციურობისა და გამომსახველობის ძალა უფრო მეტია, ვიდრე ერთეული მიმართვისა: გ ი ო რ გ ი შ ვ ი ლ ო! არ მეტყვი, ბ ი ჯ ო, რა წაგვიკიდა? (ვაჟ., 437); უი, შენ კი გენაცვალოს დედა-შენი, ჩ ე მ ო ქ ე ბ ა ვ და დ ი დ ე ბ ა ვ! (ვაჟ., 433).

განმეორებულ მიმართვას ან რამდენიმე მიმართვას ერთი და იმავე პირისადმი შეიძლება თან ახლდეს შემასმენლის განმეორება, ან ერთგვარი შემასმენელი: ადე, ბ ი ჯ ო. ადე, შ ვ ი ლ ო, გაილვიძე, ყველამ წაასხა საქონელი! (ვაჟა, 6, 151); იხტუნე, გ ი უ ლ. ჩაბუქნე, გ ი უ ლ. უფრო ბევრ ფულს მოგცემენ! (რაზ., 166).

როცა ერთი და იმავე პირისა თუ საგნისადმი რამდენიმე მიმართვაა. რომელიმე მათგანი შეიძლება განმეორდეს: მაშ კარგი!... და თ ო! ბ ი ჯ ო! და თ ო! — დაყვირა ლუარსაბმა (ვაჟ., 337); გ ი უ ლ, შ ვ ი ლ ო, შ ვ ი ლ ო, სად იყავ აქამდე, ვინ გამოგწუნა მაგრე და გამოგხრა, შ ვ ი ლ ო?! (რაზ., 171).

თუ მეორე პირი ან მეორე პირად წარმოდგენილი საგანი მრავალია და სხვადასხვა, მიმართვაე შეიძლება რამდენიმე იყოს, რომელთაგანაც თვითეული გარკვეული პირისა თუ საგნის მისამართით არის ნახმარი: ს ო ს ი კ ა, ზ ა ქ ა რ ა, ბ ე რ უ ა, თ ე დ უ ა! — ყვიროდა ვაბრაზებულ სარდიონი (ვაჟა, 6, 25); თქვენ, შ ვ ე ვ ა რ დ ე ნ ო. ქ ო რ ნ ო და გ ა ვ ა ზ ნ ო, ეცადეთ, რომ რამდენი კაციც ჩვენ ბრძოლას დაგვიწყებს. იმდენსევე ქული მოსტაცოთ (ვაჟა, 6, 34); ნუ ტირით, დ ა ნ ო და ძ მ ა ნ ო! (ვაჟა, 6, 169).

მიმართვა და მისი განსაზღვრება შეიძლება გათიშულ იქნეს ერთმანეთისაგან: მ თ ა ო! გადმიშვი, მ ა ლ ა ლ ო, რას ნისლი მოგიხვევია? (ვაზ., 2, 391).

მიმართვას ხშირად მოსდევს განკერძოებული განსაზღვრება, რომელიც იძლევა მიმართვით აღნიშნული საგნის თვისებრივ დახასია-

თებას. განკერძოებული განსაზღვრება მიმართვას შეიძლება ახლდეს, ერთზე მეტიც: პირიმზევ, ტუ რ ფ ა ვ, ლ ა მ ა ზ ო სი შენის სილამაზის მზეს, ათასში ერთხელ მინც გადმომხედე, მალირსე შენი ღიმილი! (ვაჟა, 5, 239); ხომ არ დაგვიჩინა, შევ-კლდეო, ბოღმანადველით შედედე ბულო, უბედურო, უდაბურო, გულდრძუვო — გავუშეორე კვალად (ვაჟა, 6, 21); ირემო, მთასა მყვირალო, რად ჩამოვარდი ბარადა? (ხალხ.).

განკერძოებულ განსაზღვრებას, რომელიც მიმართვას ახლავს, ზოგჯერ დათმობის შინაარსი აქვს: მეც შენსავეთ, ჩემო ჭაბუკო მკითხველო, თუნდა მონუცო და დარბაისელო, ჭაბუკობისას სოფლად მიკრეფია იის კონები, თაიგულად შემეკრავს და მოკრძალებით მიმირთმევია იმისათვის... (დად., 85).

ერთგვარი მიმართვებისაგან უნდა გავარჩიოთ მიმართვა და მისი განკერძოებული დანართი (დანართები): ნიავო მთისავ, ბუნებდის მაცოცხლებელო სულო! დამბერე, გააგრილე ჩემი მხურვალე გული (ვაჟა, 5, 240); ტყეო, დედა მიწის გვირგვინო, მუდამაც იხარე ფოთლოთ და ნაყოფით (ვაჟა, 6, 5); არწივო, მედიდურო ფრინველო თუ გწამს ღმერთი, ეცადე, რომ ჩემს თვალებს არ აჩვენო, როცა უცოდველად სულდგმულთა სისხლს აქცევ (ვაჟა, 5, 240).

დასახელებულ მაგალითებში ერთგვარი მიმართვები კი არა გვაქვს. როგორც შეიძლება იფიქროს კაცმა, არამედ მიმართვა და მისი დანართი მიმართვები, რომლებიც აზუსტებენ წინა მიმართვის მნიშვნელობას.

რამდენიმე მიმართვა ერთი და იმავე ან სხვადასხვა პირისა თუ საგნისადმი, ან კიდევ მიმართვის მიმყოლი დანართები და განსაზღვრებები შეიძლება შეერთებულ იქნეს უკავშიროდ ან შეერთებელი კავშირებით: ვაჰმე, ვაჰმე! ვაი ჩემო ამაგო, ჩემო უნაყოფო შრომაე! — ამბობდა მწარე ღიმილით მოხუცი (ვაჟა, 5, 274); დაგიმიწდა, თოფო და ხმალო, თქვენი ფანდი ვაუკაცი... (ვაჟა, 429); ლომო და გშირო ტარიელ, ვის თავი გრანზებია (რუსთა. 285, 2); შენ გენაცვალე, ტყეე დაბურულო, ჩემო სიცოცხლეე, სულო და გულო... (ვაჟა, 5, 157); ნეტავი შენა, შავნისლო, შეუპოვარად მდინარო, ხან ქვეყნის დამბნელებელო, სანზღვის უბეში მძინარო! (ვაჟა, 1, 19); ...ის, რასაკვირველია, დაირღვევა ღვთისა და თქვენის წყალობითა, ჩემო ძველის გზის მოყვარეე, მაგრამ მაინც კიდევ საყვარელო ქართველო... (ვაჟა, 387).

მიმართვას არაიშვიათად შეიძლება ახლდეს მოქმელის ამა თუ იმ გრძნობის, ემოციის გამოხატვა, რომელიც მთელ გამონათქვამს ეკუთვნის. ეს ემოცია შეიძლება იყოს ალერსობითი, ზიზღისა, დაცინვისა,

თანაგრძნობისა, საყვედურისა, დანანებისა, შიშისა, თხოვნა-მუდარისა, გულთბილობისა... ამა თუ იმ ემოციური შეფერილობის გამოსახატავად მნიშვნელობა აქვს მიმართვის ლექსიკურ შინაარსს, განსაზღვრებას, შორისდებულებს, ინტონაციას. მაგ.: ე ჰ, ძ მ ო ბ ი ლ ო — ვ უ-თხარი გულნატყენად (ჟავ., 272); აფსუსს აფსუსს წ ი ს ქ ე ი ლ ო (ვაჟა, 5, 113); ჰ ა ი, თ ქ ე ე ლ ა ჩ რ ე ბ ო, თ ქ ე ე ნ ა ე გ არის თქვენი ბი-ჭობა? (ვაჟა, 6, 168); ე ჰ, დ ე დ ი... ზოგჯერ ძილიც ძილი არ არის... (ჟავ., 437); ო ჰ, რ ა კ არ გი ხარ, ჩ ე მ ო დ ე დ ი ლ ო! (რაზ., 337); ჰ ო ი, ბ ნ ე ლ ო დ ა მ ე ე! მეჭავრენი შენ მე! (ჟავ., 257); ჰ ი, შ ე უ მ ა დ უ-რ ო, შე ნ ა (ვაჟა, 6, 99); ე ჰ, შ ე დ ა ლ ო ც ვ ი ლ ო, შე ნ ა, რ ა ქ ნ ან? (რაზ., 284).

მიმართვას საკუთარი ფორმა აქვს — წოდებითი ბრუნვა. ამ ბრუნვაში დასმულ სახელს კი, როგორც ვიცით, თანამედროვე ქართულში დაერთვის ო ან ვ, ან კიდევ სახელი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი და იგი ფორმობლივ სახელობითისაგან არ განსხვავდება: მ ზ ე ო, დამხედვი წ ვ ი მ ა ვ, დამნამე (ვაჟა, 5, 239); რას მიჩივი, დ ე დ ა? (ჟავ., 441).

ზოგიერთი სახელი ჩვეულებრივ მიმართვისათვის არის გამოყენებული. ასეთია დ ე დ ი ლ ო და მ ა მ ი ლ ო. ესენი ი ლ სუფიქსით ნაწარმოები კნინობითის ფორმებია, რომელთაც დაერთვის წოდებითის ო-ც და ალერსობითის მნიშვნელობა აქვს: როდის მოვა მამა, დ ე დ ი-ლ ო? (რაზ., 296); შენი ჭირიმე, მ ა მ ი ლ ო, ზღაპარი გვითხარი (ჟავ., 419).

ამ ფორმებს ხშირად ეკვეციებათ მარცვალი ლ ო და გვაქვს: მ ა მ ი, დ ე დ ი: ე გვეც დრომ იცის, დ ე დ ი! (ჟავ., 438); რა უნდა მოკლა, მ ა მ ი? (ვაჟა, 6, 306).

ი ლ სუფიქსი გვხვდება სხვა სახელებშიც (მამობილი, დედობილი, ძმობილი...), რომლებიც წარმოშობით მიმღეობის ფორმებია და, გარდა წოდებითისა, სხვა ბრუნვათა ფორმებსაც აწარმოებენ (მაგ., ძმო-ბილი, ძმობილმა, ძმობილხ, ძმობილხს, ძმობილხთ, ძმობილად, ძმო-ბილო), დ ე დ ი ლ ო და მ ა მ ი ლ ო კი მხოლოდ მიმართვისათვის არიან გამოყენებული.

რამდენიმე საზოგადო სახელი, რომლებიც ი კ ო-თი არიან ნაწარმოები, ჩვეულებრივ მიმართვისას იხმარება. ასეთებია: დედიკო, მამიკო, დაიკო, ძამიკო, შვილიკო, ბიჭიკო, ბებიკო... ამათაც ალერსობითის მნიშვნელობა აქვთ. ისტორიულად წარმოქმნის აფიქსია ი კ, ხოლო ო ფუძესთან შეზრდილი წოდებითი ბრუნვის ნიშანია. ჩვეულებრივ მიმართვისათვის არის აგრეთვე გამოყენებული ა-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი სახელი, რომელიც ო სუფიქსით არის ნაწარმოები: დაია, ძამია (<ძამაია)... დამცირებისა თუ ალერსობითობის

მნიშვნელობა აქვს მიმართვად გამოყენებულ ისეთ ფორმებს, რომლებიც წარმოქმნილია კნინობითის სხვა მაწარმოებლებით (ა, უკ, უნ, გართულებით: უკ-ა, უნ-ა, უნ-ია...). მაგ.: კმარა, ჩ ე მ ო შ ე ი ლ ი კ ო კ მარა... (გრძ.). დილა მშვიდობისა, დილა კარგად ყოფნისა, ჩ ე მ ო კ ე თ ი ლ ო დ ა ი ა ვ ე! (ევდ., 3, 176); — გამარჯობა, ბეკეკო! — მიესალმა თავვი, — გაგიმარჯოს, თ ა გ უ ნ ა ვ, — უპასუხა ამაყად ბეკეკამ (რაზ., 334); შენ, ე ი ჩ ი ტ უ ნ ი ა ვ, მე, არწივი, თქვენი მეფე, მოვედი, მოგილოცო შენი ღღესასწაული (ვაჟა, 6, 348); არა, გ ლ ა ხ უ კ ა ვ? (ჟავ., 280).

ი კ ო-თი ნაწარმოები საკუთარი სახელები ფუძედ არის გაგებულნი და სხვა ბრუნვებსაც აწარმოებენ: დათიკო, დათიკომ, დათიკოს... შეიძლება იბრუნოს ამ სუფიქსით (ი კ ო-თი) ნაწარმოები საზოგადო სახელებიც, რომელთაც საკუთარი სახელის მნიშვნელობა აქვთ მოპოვებული (დედიკო, დედიკომ, დედიკოს...); ჩავეტკები და ჩამიტკებო ჩემმა დე დ ი კ ო მ ა ც (წერ.).

ა-ზე დაბოლოებულ ზოგიერთ საზოგადო სახელს (მაგ.. ნათლიდედა, ნათლიმამა), აგრეთვე ა-თი და ოა-თი წარმოქმნილ საკუთარ სახელებს, მიმართვად გამოყენებისას, ხშირად ეკვეციებათ ბოლოკიდური ა: ბრძენი დედაკაცი ხარ, ნ ა თ ლ ი დ ე დ, ბრძენი!.. (ჟავ., 446); გაბედე მეთქი, ნ ა თ ლ ი მ ა მ, გაბედე! (ჭონქ.); მოდი, ბ ი ძ ი ნ, ჭერთაზე შემოგავლო, რომ შენი ხველა-სურდო ამას გაჰყვეს (რაზ., 369) ძილი ნებისა, ა რ ს ე ნ ი (ჯავ., 4, 184); გეთაყვა, დ ა თ უ ნ ი (<დათუ-ნა), ოძელანთან ვერ გადახვალ? (ჯავ., 4, 38).

ზოგიერთი მწერლის ნაწერებში მიმართვად შეიძლება შეგვხვდეს მართულ-შეთანხმებული განმარტოებული განსაზღვრება ან სხვაგვარი წარმოების ფორმებიც: ბეჩაობით გაზრდილი ვარ, ძ მ ი ს ა ვ (ვაჟა, 5, 27); ნუნუა მქეიან, ძ მ ი ს ა ო (ვაჟა, 3, 236); აი, ეგ არის, შ ვ ი ლ ო ს ა ნ, ხორველა, ეგ არის ნამდვილად (ვაჟა, 5, 247); შენ, ე ი, მყვირალა, ღვინოს კი არა სვამ, შ ვ ი ლ ო ნ ი ა ვ, და რა იქნება? (ვაჟა, 5, 285).

ადამიანის საკუთარი სახელი, მიმართვად გამოყენებული, ძველ ქართულში არ დაირთავდა ბრუნვის ნიშანს, ე. ი. ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი. ეს მოქმედი ნორმაა ახალ სალიტერატურო ქართულშიც: ლ უ ა რ ს ა ბ! — დუძახა მას დაეთმა (ჟავ., 367); მშვიდობით, ჩ ე მ ო გ ა ბ რ ი ქ ლ! (ჟავ., 294); სად ბრძანდებოდი, ჩ ე მ ო შ ე რ მ ა დ ი ნ? (ჟავ., 307).

მაგრამ ახალ ქართულში, ამასთან ერთად, არცთუ იშვიათად, ადამიანის საკუთარ სახელს დართული აქვს წოდებითი ბრუნვის ნიშანი. ამგვარი შემთხვევა გვხვდება საშუალ ქართულშიც. მაგ.: ჰე, ა ს მ ო თ ო, მოგვივიდა მოწყალება ღმერთისა ზენით (რუსთ., 1357, 2); მე

მესმის, ჰეკეიანო პეტრეე, შენი გულის ვითარება (ჯავ., 275); პეპიავ, კაცო, შენა ხარ? (ჯავ., 311); ოპ, სალამო მშვიდობისა, ეფემიავ! (ვაჟა, 6, 162); დაასხი, ერეკლეე! (ჯავ., 4, 80); დავვისხი, ზურავ, თორემ ყელში გოლვა ჩაგვიდგა (ჯავ., 4, 80); შენა ხარ, არჩილო? (ჯავ., 225).

სალიტერატურო ქართულში მიუღებელია, რომ ადამიანის საკუთარი სახელით გამოხატულ მიმართვას დართული ჰქონდეს წოდებითი ბრუნვის ნიშანი.

მიმართვა ყოველთვის უთანდებულოა, მაგრამ მას შეიძლება დართოს ზოგიერთი ნაწილაკი: „სად წახველ, ჩემო მადლო-მეთქი“—ედუდუნებდი (ვაჟა, 5, 61); შეილო გიორგი-მეთქი, ჩემო კარგო და პატიოსანო-მეთქი, თქვენმა მზემ, სწორედ ამ სიტყვით, ერთი მოდი და შენის ლამაზ-ლამაზ, მადლიან თათებითა ნიჩაბი აიღე და ბანი დამიტკეპნე (ჯავ., 404); დიახ, თითონ თავის პირით მიბრძანა: ჩემო დარო, ვიცი, რა სიყვარული და ტრფილება გაქვს შენა და ჩემს ცოლსაო. წადი, ფეხთით მოუჭექო, იამება, შენ რომ გნახავსო... (ჯავ., 534).

მიმართვას, რომელიც წინადადების შემადგენლობაშია მოქცეული, საზოგადოდ, მტკიცედ განსაზღვრული ადგილი არა აქვს: იგი შეიძლება იყოს წინადადების თავში, წინადადების შიგნით ან წინადადების ბოლოს: ბუნების ძალნო, შეიწყნარეთ საბრალო ფესვების მუდარა (ვაჟა, 5, 256); მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის. მიმცემი (ჯავ., 256); მე გაბრეულმა ყველაფერი მითხრა, ჩემო კარგო! (ჯავ., 307).

თუ წინადადება ერთწევრიანია, მიმართვა შეიძლება იყოს თავში ან ბოლოში: მზეო, დამხედე! (ვაჟა., 5, 239); გამიშვი. ადამიანო! (ჯავ., 298). ასეა მაშინაც, როცა წინადადება ერთზე მეტ წევრს შეიცავს, მაგრამ ამ წევრების ერთმანეთისაგან გათიშვა შეუძლებელია. მაგ.: სად ბრძანდებოდი, ჩემო შერმადინ? (ჯავ., 307). მიმართვა ბოლოშია. იგი შეიძლება თავში გადმოვსებათ: ჩემო შერმადინო, სად ბრძანდებოდი?, მაგრამ წინადადების შიგნით ვერ მოვათავსებთ (სად, ჩემო. შერმადინ, ბრძანდებოდი? არაბუნებრივია).

მიმართვას, როგორც ითქვა, არა აქვს მყარი ადგილი წინადადებაში: იგი თავშია ან ბოლოში, ან კიდე წინადადებაშია მოქცეული. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შეინიშნება გარკვეული შემთხვევები, როცა მისი ამა თუ იმ ადგილას მოთავსება ერთგვარი უპირატესობით სარგებლობს, სახელდობრ:

ა) მიმართვა ჩვეულებრივ თავშია, როცა ის ნახმარია ვისიმე ყურადღების მისაპყრობად. ასე, მაგალითად, მოწოდებები, ლოზუნგე-

ბი, საზოგადოების წინაშე წარმოთქმული სიტყვები, კერძო წერილები, როგორც წესი, მიმართვით იწყება. თავშია მიმართვა ჩვეულებრივ მაშინაც, როცა იგი მეორდება: პ რ ო ლ ე ტ ა რ ე ბ ო ყ ე ლ ო მ ა ქ ე ე -
ყ ნ ი ს ა, შეერთდით!; ს ა ყ ვ ა რ ე ლ ო ძ ი ა ე! გზოეთ მომირტევოთ
ესდენ ხანს ჩემგან მოუწერლობა (ბარ., 77); და თ ო! ხორცი ხომ ჩ ა .
მოიტანე ბაზრიდამ? (ჯავ., 332); დ ე დ ი! დ ე დ ი! ეს რ ა ამბავი. * (ჯავ.,
447).

ბ) მიმართვა ბოლოშია. ჩვეულებრივ მისალმება-გამომშვიდობე-
ბის ფორმულებში, კითხვითსიტყვიან კითხვითსა და მოწონება-აღტა-
ცების შინაარსის ძახილის წინადადებებში; მიმართვა, როგორც წესი,
მოსდევს მიგებითი სიტყვებით გამოხატულ „სიტყვა-წინადადებას“,
ხოლო მიმართვის შემდეგ ხშირად წარმოდგენილია „სიტყვა წინადა-
დების“ მნიშვნელობის გამომხატველი წინადადება: — გამარჯობა,
გ ი ო რ გ ი! — ვაგიმარჯოს, ა რ ს ე ნ! (ჯავ., 4, 547); — ლამე მშვიდო-
ბისა, ძ მ ე ბ ო! — ძილი ნებისა, ა რ ს ე ნ! (ჯავ., 4, 184); საით მიდიხარ.
ა რ ს ე ნ? (ჯავ., 4, 114); რა მშვენიერი რამა ხარ, დ ი ლ ო ს რ ი ე რ ა -
ე ო! რა მშვენიერი რამა ხარ, დ ი ლ ი ს ც ე რ ი თ პ ი რ დ ა ბ ა ნ ი ლ ო
ქ ე ე ყ ა ნ ა ვ! (ჯავ., 257); ოპ, რა კარგი ხარ, ო ც ნ ე ბ ა ე ტ კ ბ ი ლ ო
ვ აუა, 6, 293); არა, ჩ ე მ ო ს ა ყ ვ ა რ ე ლ ო დ ა ო! (ჯავ., 467); არა,
ბ ა ტ ო ნ ე ბ ო, ჩ ე მ ი ძ მ ა ჭ ვ ა რ ს არ იწერს (ჯავ., 367); დიახ, ბ ა ტ ო ნ ო,
მ ე ვ მ ლ ე რ ო დ ი (ჯავ.).

გ) თუ ქვემდებარე და დამატება გამოხატულია მეორე პირის ნაც-
ვალსახელებით, მიმართვა ჩვეულებრივ წინადადებაშია მოქცეული:
შენ, ჩ ე მ ო გ ა ბ რ ი ე ლ, შვარდენი პყოფილხარ (ჯავ., 282); შენ,
ჩ ე მ ო ძ მ ა ო, ის ვენახი ველარ დაგიბრუნდება (ჯავ., 396); თქვენ,
ჩ ე მ ო ს ა ყ ვ ა რ ე ლ ო ტ რ ე დ ე ბ ო, მხიარულადა ბრძანდებით
(ვაჟა, 5, 103).

როცა მეორდება წინადადების წევრი (საზოგადოდ. შემასმენელი)
ან თვით წინადადება (მთლიანად ან ნაწილობრივ), მიმართვა ჩვეულებ-
რივ განმეორებულ წევრებსა თუ წინადადებებს შორის არის. რაც
ხელს უწყობს ნათქვამის დანაწევრებას აზრობლივად და ინტონაციუ-
რად: დამსეტყვე, ც ა ო. დამსეტყვე, აქა ვარ ჩემის თავითა (ვაჟა, 1,
118); უყურე, ვ ა რ დ ო, უყურე, რა ჩოხას გიქსოვს ეს ფეიქარა (რაზ.,
109); რა ამბავია, ძ მ ე ბ ო, რა ამბავია? (ჯავ., 288); რას ამბობ, ა დ ა -
მ ი ა ნ ო, რას? (ჯავ., 305).

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მიმართვა ჩვეულებრივ მთა-
ვარსა და დამოკიდებულს შორისაა: მიგიხვდი, ჩ ე მ ო მ ო ხ ე ე ე ე,
რა ნესტართა ხარ ნაჩხვლეთი (ჯავ., 262); იცით, ძ მ ე ბ ო, რა მოვო-
გონე? (რაზ., 272); თქვენ იცით, ჩ ე მ ო პ ა ტ ა რ ა მ კ ი თ ხ ე ლ ე -
ბ ო, კ ო შ ი რ ა არის? (ყაზ., 2, 162); ისიც კარგია, ჩ ე მ ო პ ი რ უ-

ზ ყ ვ ო, რომ იქა ჰკვდები, სადაც დაიბადე (ჟავ., 264).

მიმართვა წინადადებაშია ჩვეულებრივ მაშინაც, როცა იგი გა-
შობატავს მისამართი პირისადმი გულთბილ დამოკიდებულებას, ხო-
ლო თვით წინადადება მრავალწევრიანია: მოძრაობა და მარტო მოძრა-
ობა არის, ჩ ე მ ო თ ე რ გ ო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცე-
მი (ჟავ., 256); მე მესმის, ჰ კ ვ ი ა ნ ო პ ე ტ რ ე ვ, შენი გულის ვითა-
რება (ჟავ., 275).

ინტონაციურად მიმართვა მრავალფეროვანია. ამისათვის მნიშ-
ნელობა აქვს მის ფუნქციას, ადგილს, გავრცობის ხარისხს. სპეციფი-
კური ინტონაცია დამახასიათებელია გაუფრცობელი მიმართვისათვის,
რომელიც ცალკე, წინადადების გარეშე დგას. ასეთი მიმართვა იხმა-
რება შორ მანძილზე დასაძახებლად, მისამართი პირის ყურადღების
შისაპყრობად, ან კიდევ პასუხად დამძახებლის მისამართით და წარ-
მოითქმის ძახ-ლ-ის ინტონაციით, ე. ი. ამაღლებული ტონით, რამდენა-
დმე განგრძობილადაც. ამგვარი მიმართვა ფუნქციით უახლოვდება
ბრძანებისა თუ კითხვით წინადადებას: ლ უ ა რ ს ა ბ! ლ უ ა რ-
ს ა ბ! — დაუძახა ქმარსა. რომელიც შორიახლო ბოლთასა სცემდა...
(ჟავ., 337); — და თ ო! და თ ო! — დაუყვირა ბატონმა. — ბ ა ტ ო-
ნ ო! — სადაც შორილამ მოისმა დათოს ხმა (ჟავ., 346); — ც ი-
რა! — ბ ა ტ ო ნ ო? (წერ.); — დ ე დ ი, დ ე დ ი ლ ო, პ ა დ ე დ ა!
(არაგვ.).

განგრძობილად შეიძლება წარმოითქვას მიმართვა მაშინაც, რო-
ცა ის წინადადების ბოლოშია: — საით ხარ, ბ ი ჰ ო ო? — აქეთ, აქეთ,
შამი! (ევლ.); ნუ შემჭამ, მ გ ე ლ ო ო! — დაიბღვლა საწყაღმა ბეყე-
კამ (რაზ.).

მიმართვა. რომელიც წინადადებას თავშია ჩვეულებრივ გამოყო-
ფილია წინადადებისაგან ინტონაციურად: წარმოითქმის უფრო მაღა-
ლი ტონით, ვიდრე თვით წინადადება, და მისგან გამოიყოფა მეტნაკ-
ლები ხანგრძლიობის პაუზით. მაგ., წინადადებაში „და თ ო! ხორცი
ხომ ჩამოიტანე ბაზრიდამ?“ (ჟავ., 332) მიმართვა მაღალი ტონით წარ-
მოითქმის და დიდი პაუზით, მაგრამ წინადადებაში „და თ ო, ხორცი
ხომ ჩამოიტანე ბაზრიდამ?“ იგივე მიმართვა მცირე პაუზით გამოიყოფა
წინადადებას და ტონიც უფრო დაბალია, ვიდრე პირველ შემთხვევაში.

გაუფრცობელი მიმართვა უფრო მაღალი ტონით წარმოითქმის,
ვიდრე გავრცობილი: კ ე ს ო, ნათლიდედას ჩაი მოართვი (ჟავ., 445);
ჩ ე მ ო პ ა ტ ა რ ა მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ე ბ ო, მე მინდა გაიმბოთ ჩემი თავ-
გადასავალი (ევლ., 3, 132).

მიმართვა, რომელიც წინადადებას შიგნითაა მოქცეული, ჩვეუ-
ლებრივ დაბალი ტონით და სწრაფი ტემპით წარმოითქმის; წინადადე-
ბისაგან გამოიყოფა პაუზებით, განსაკუთრებით მაშინ, თუ მიმართვა

გაერცობილია და ისეთ ადგილას არის, სადაც წინადადება ნაწევრდება აზრობლივ და ინტონაციურ ნაწილებად (მაგ., მთავარსა და დამოკიდებულს შორის და სხვ): შენ, ჩემო გაბრიელ, შევარდენი ჰყოფილხარ (ჭავ., 282); ყველას, ჩემო დაო, თავისი თავი აბარია (ჭავ., 398); მალე გაიგებ, ჩემო ხმატკბილო აშულო, შენგან დავალებული ჩიტები რა წვეულებას გაგიმართავენ (რახ. 187).

მიმართვა, რომელიც წინადადების ბოლოშია, ჩვეულებრივ მცირე პაუზით გამოეყოფა წინადადებას: მე გაბრიელმა ყველაფერი მიიხრა, ჩემო კარგო! (ჭავ., 307); შენი კითხვა მაკვირვებს, კესო! (ჭავ., 467).

§ 150. ჩართული. ჩართული ჰქვია წინადადების წევრებთან გრამატიკულად დაუკავშირებელ სიტყვასა თუ სიტყვათა შეკავშირებას, რომელიც გადმოგვცემს, როგორ უყურებს მთქმელი წინადადებაში გამოხატულ აზრს ან თვით გამოთქმის ფორმას, ან კიდევ მიუთითებს წყაროს და სხვ.

ჩართული, რომელიც ინტონაციურად (ნაწერში სასვენი ნიშნით) გამოყოფილია წინადადებისაგან, მეტწილად ეხება მთელ წინადადებას, იშვიათად კი — მის რომელიმე წევრს¹. მაგ.: რასაკვირველია, ჩემი ბრძანება მყისვე ასრულდა (ჯავა, 5, 279), ჩართული აქ მთელ წინადადებას ეხება. ახლა ვნახოთ ასეთი წინადადება: მეღმაც სიცილი დაიწყო, რასაკვირველია, ძალაუნებურად (ჯავა, 5, 103). აქ ჩართული ეხება არა მთელ წინადადებას, არამედ მის ერთ წევრს, სახელდობრ ვითარების გარემოებას (ძალაუნებურად), რომელსაც ის უსწრებს უშუალოდ. ზოგჯერ ჩართული უშუალოდ მოსდევს იმ წევრს, რომელსაც ის ეხება: კატა მოჰპარვოდა, ჭიბეც გამოეჭამა და კალმახიც, რასაკვირველია (ჯავა, 5, 184). აქ ჩართული ეხება პირდაპირ დამატებას — კალმახიც.

ჩართული სიტყვა და სიტყვათა შეკავშირება მნიშვნელობის მიხედვით მრავალგვარია. ძირითადი ჯგუფებია:

1. ჩართული სიტყვა და გამოთქმა გამოხატავს მოდალობას, ე. ი. იმას, თუ როგორ უცქერის მთქმელი თქმულის შინაარსს, როგორც ფაქტს თუ როგორც შესაძლებელ-სავარაუდოს. ამის შესაბამისად ამ ჯგუფში ჩართულ სიტყვა-გამოთქმათა ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა:

ა) ჩართული გამოხატავს, რომ მთქმელი დარწმუნებულია თქმულის უეჭველობა-უტყუარობაში: ცხადია, თავისთავად ცხადია, რათქმა უნდა, უეჭველია, რასაკვირველია, უთუოდ, აშკარაა, მართლაც და სხვ. მაგ.: სასამართლოში გაირჩევა და იქ, ცხადია, ჩვენ მოვი-

¹ Современный русский язык. Синтаксис, под редакцией проф. Е. М. Галкино-Федорук, 1957, гл. 319.

გებთ (დად., 487); რაღა თქმა უნდა, არც ამ სახლის პატრონი იჭდა გულზელდაკრებილი (ლომ., 218); ყაშამ, რა თქმა უნდა, მეორე გზა აიჩრია (ჯავ., 1, 178); ავადმყოფს, უეჭველია, რაღაცა აწუხებდა (ყაზ., 2, 450); იმ დღეს საცოლო არ აჩვენეს, რასაკვირველია (ჯავ., 366); რასაკვირველია, ეგ აგრე იქნება (ჯავ., 345); იმათ, რასაკვირველია, ზრდილობიანად მიგვილეს (წერ., 1, 160); ადგა მართლაც. ერთ ღამეს და გასწია მზეთუნახავის გამოსატაცებლად (ვაჟა, 5, 189).

ბ) გამოხატავს მთქმელის ვარაუდს, წინადადებაში გამოთქმული აზრის საეგებიოდ თუ საეჭვოდ მიჩნევას: მგონია, ვგონებ, შესაძლებელია, ალბათ, როგორც ეტყობოდა, ვიმედოვნებ და სხვ. მაგ.: მამათქვენი, მგონია, მაშინ მიცვალებული იყო (ჯავ., 353); [პირიზუმ] გუშინ, ვგონებ, მეც გადმომხედა (ვაჟა, 238); შენ, ჩანს, მარტოკას არ გეყო (ვაჟა, 4, 83); იქიდან, ალბათ, მტერს მოელის (ვაჟა, 5, 134); სალხინოსაკენ, ეტყობა, წვიმს (დად., 8); როგორც ეტყობა, სვიმონა დღეს მხიარულ გუნებაზეა (ლომ., 184); თადა, ეტყობოდა, ფიქრში იყო გართული (დად., 261); ერთხელ, თუ არ ვცდები, ჩემს ბალობაში, ვგონებ, ცელქამა ჰკითხა (ვაჟა, 7, 242).

2. ჩართული გამოხატავს მთქმელის გრძნობას, რომელსაც იწვევს თქმულის შინაარსი, და იძლევა ფაქტის შეფასებას: საბედნიეროდ, ჩვენდა სასიხარულოდ, სამწუხაროდ, საუბედუროდ და სხვ. მაგ.: საქართველოში, ჩვენდა საბედნიეროდ, ის ერთი არ არის (დად., 32); ამის ნიშნებს, ჩვენდა სასიხარულოდ, ეხედვით დღეს (ვაჟა, 7, 306); უცბად, მისდა იღბლად, გალმიდან გადმოდგა უფროსი ტარტაროზი (ვაჟა, 5, 341); საუბედუროდ, ღამბალომ თვალეზი გაახილა (ჯავ., 1, 212); ამ დროს, ჩემდა საუბედუროდ, ინსპექტორი შემოვიდა (წერ., 1, 54); ბევრს, სამწუხაროდ, შინაარსიც არ ესმის ფშაურის ლექსებისა (ვაჟა, 7, 107)).

3. ჩართული გამოხატავს წინადადებაში გამოთქმული აზრის წყაროს, ე. ი. იმას, თუ ვის ეკუთვნის ის: როგორც იტყვიან, ამბობენ, როგორც გადმოგვცემენ, ჩემი აზრით, გაზეთების ცნობით და მისთ. მაგ.: ვაჟაკს, ფშავლის წარმოდგენით, სიღარბაისლე უხდება (ვაჟა, 7, 67); ელოს, როგორც ვითონ ამბობს, არ ახსოვს (ნაქ., 213); მისი ფიქრით, ეს ასეც უნდა ყოფილიყო (დად., 187); ეგ მარტო ღამაზე ფრაზაა, ჩემის ფიქრით (ჯავ., 509); როგორც იტყვიან, სახლში ეკლის ჯაჯი რომ გექნია მთელი დღე, არაფერს მოედებოდა (ვაჟა, 6, 157); დიალ, გმირი, ფშავლის აზრით, თავის საკუთარ ნამუსს უფროთხილდება (ვაჟა).

4. ჩართული სიტყვა და სიტყვათა შეკავშირება გვიჩვენებს, თუ როგორ აფასებს მთქმელი მეტყველების სტილს, აზრის გამოხატვის

ფორმას. ეს ჩვეულებრივი მრავალფეროვანია: უკეთა ვთქვათ, უკეთ რომ ვთქვათ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მოკლედ რომ ვთქვათ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სიმართლით რომ ვთქვათ, ჩვენთვის რომ ვთქვათ, ასე რომ ვთქვათ და სხვ. მაგ.: იმაზე ზრუნვა ძმის, ანუ, უკეთა ვთქვათ, ძმობილის მოვალეობა იყო (ყაზ.): არიან, ასე რომ ვთქვათ. ვინციობის გულსათვის (ვაჟა, 7, 240); ის ხომ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სრულიად ხელუხლებელი ყამირა (დად., 446); სირცხვილი იყო, სხვა რომ არა ვთქვა, რა ეს არ აღმენუსხა... (დად., 17); ჩვენთვის რომ ვთქვათ, წერა მაინც არც სხვა-სხვით იცოდა (ვაჟა, 5, 347); სამართლით რომ ვთქვათ, ენა უფრო ცოდვიანია ფიქრზე (ვაჟა, 7, 187); წვიმა ისეთ დროს მოდიოდა, როცა, ხალხურად რომ ვთქვათ, დანა და ყელი ერთად იყო (ჯაფ., 208).

5. ჩართული გამოხატავს ამა თუ იმ სახის მიმართვას თანამოუბრისადმი. ასეთი გამოთქმა ჩვეულებრივ შეიცავს ზმნის მე-2 პირის ფორმას, რომელიც კილოს მიხედვით ბრძანებითა ან თხრობითი: წარმოიდგინეთ, ნუ გაგიკვირდებათ, მერწმუნეთ, დამეთანხმებით, შენ ხარ ჩემი ბატონი და მისთ. მაგ.: მე, ნუ გაგიკვირდებათ, ასე ვფიქრობ (ვაჟა, 6, 383); ეს დედაკაცი გახლდათ, როგორც თავად აცმიხვდებოდით, ბეკინა სამანიშვილის ქვრივი ელენე (კლდ., 194); ამ აბლაუბდაგადასკუპდას, ნუ დაივიწყებთ, განათლებული კაცი ამბობს (ვაჟა, 7, 370); მე, იცით, რასა ვფიქრობ, — განაგრძო კულამ (ვაჟა, 6, 170); მიმიყვანეს იქა, შენ ხარ ჩემი ბატონი, და მითხრეს... (ვაჟა, 5, 22).

6. ჩართული გვიჩვენებს აზრების თანამიმდევრობას, ან კიდევ ერთგვარ დამოკიდებულებას წინ გამოთქმულ აზრთან თუ აზრებთან (დასკვნას, შედეგს, დაპირისპირებას...): ჭერ ერთი, ერთი, მეორე, პირველი, მერმე, კიდევ, მაშასადამე, ამგვარად, პირიქით (პირუკუ), ერთი სიტყვით, სხვათა შორის, მაგალითად, ნაწილობრივ და სხვ. მაგ.: ორგვარი თავლაფდასხმა ის იყო, რომ, ერთი, კესარიამ ღლების შეილი შეიყვარა და, მეორე, ჭვარდაუწერლად შეილიც გაიჩინა (დად., 111); შინაარსი ამ წერილისა მკითხველებს უკვე ეცოდინებოდა და, მაშასადამე, მისი გამეორება საჭირო არაა (ვაჟა, 7, 257); არც გორგი ემდუროდა თავის ბედსა, პირიქით. უხაროდა კიდევ თავისი ბედი (ვაჟ., 456); ბატიკომ არ ისურვა დარჩენა, იმიტომ რომ, ჭერ ერთი, ჩქარობდა. მერმე კიდევ აღდგომის დღესასწაული არცთუ ისე სწამდა (დად., 203); ყველა ის, ვიმეორებ, ჩვენის უცოდინრობით და შეუგნებლობით გვემართება (ვაჟა, 7, 255); ბიძაჩემმა, სხვათა შორის, ერთის დათვის ამბავი მითხრა (ვაჟა, 5, 68); ხევსურეთს, მაგალითად, მოაკლდა მთების შემოსავალი მეცხვარეო-

ბისაგან (ვაჟა, 7, 433); ამ რიგად, შირაქელების ბედი ბეწვზე ჰქიდა (ვაჟა, 7, 300); ერთი სიტყვით, სჯობია ორივენი გაჩუმდნენ (ჯავ., 3, 388); სახლი, როგორც ვთქვით, ფიცრულია (ჯავ., 427).

7. ჩართულია აგრეთვე საალერსო სიტყვა-გამოთქმები და ზოგიერთი ფიცილის ფორმულა, რომელთაც შორისდებულის მნიშვნელობა აქვთ: გენაცვალე, გეთაყვა, შენი ჰირიმე, შენი კენესამე, თქვენმა მზემ, ღმერთმანი, ძმობამ, დედაშვილობას და მისთ. მაგ.: ყმაწვილის გული, შენი ჰირიმე, აღრეულა ყვაილსა ჰგავს (ჯავ., 269); აი ეხლაც, შენი კენესამე, ერთი გაბმა აბრეშუმი მოგართვი (ჯავ., 337); ნუ დაგვკარგავ, შენ გეცალე, ამ ჩვენი გაჭირვებულობისათვის (კლდ., 1, 269); არ ვიცი, ღმერთმანი, ასე რადა ჰხდება? (ვაჟა, 6, 349); შენ ნუ მომიკვდები, იმისთანა ქალის მნახველი არა ვარ (ჯავ., 366); ერთი წყალი დამალევიწე, შენს გაზრდას (ბარნ., 2, 426); იროდიონ, შენმა გაზრდამ, ძალიან მიამა შენი ნახვა! — უთხრა აკაიმ (ნაქ., 80); არა, თქვენმა მზემ, ჩემო რძალო, მე ჩემს მაზღზედ არ მომიხსენებია (ჯავ., 340).

ჩართული სიტყვა-გამოთქმები იმდენად მრავალფეროვანია, რომ დასახელებული შემთხვევები ამ მრავალფეროვნებას ვერ ამოწურავს, იგი მრავალფეროვანია გადმოცემის საშუალებათა მიხედვითაც. ასე, მაგალითად, როგორც ეს ზემოთ წარმოდგენილი მასალიდანაც კარგად ჩანს, ჩართულის გადმოსაცემად გამოყენებულია სახელები (სრსეებითი, რიცხვითი), ზმნიზედები, ზმნები და სრულმნიშვნელოვან სიტყვათა შეკავშირება, ხშირად მთელი წინადადებაც. ამით აიხსნება, რომ ერთი და იგივე სიტყვა თუ გამოთქმა ერთ შემთხვევაში წინადადების წევრია, მეორე შემთხვევაში — ჩართული. მაგ., ამ გვარად ვითარების გარემოებაა წინადადებაში: ყველა მთიელი მწყემსი სამთო ქობს ამ გვარად აკეთებს (ვაჟა), მაგრამ ჩართულია, როცა ვამბობთ: ამ გვარად, დასკვნები ეკვმიუტანელი ჩანს. ასევე, ერთი სიტყვით ჩართულია წინადადებაში: ერთი სიტყვით, სჯობია ორივენი გაჩუმდნენ (ჯავ., 3, 388), მაგრამ წინადადების: ორგანული ნაწილია ამ წინადადებაში: ერთი სიტყვით მოგახსენებთ (ვაჟა).

ჩართული წინადადება მნიშვნელობის მიხედვით ჩართულ სიტყვა-გამოთქმათა ამა თუ იმ ჭკფუს განეკუთვნება. იგი წინადადების შემადგენლობაში შედის უკავშიროდ ან საკავშირებელი სიტყვის საშუალებით (როგორც, თუ, რომ...), მაგრამ ორსავე შემთხვევაში წინადადებისაგან გამოყოფილია ინტონაციურად და განკერძოებით დგას.

ჩართულს, რომელიც ზმნის ფორმას შეიცავს, ზოგჯერ რომ კავშირი მოსდევს წინადადების ნაწილითურთ, რაც სალიტერატურო ქართულისათვის მიუღებელია: ეს სტუმრები, რაღა თქმა უნდა, რომ უფრო თავადაზნაურობისაგან შედგებოდა (დად., 302); ისინიც

ყოველი მხრით მოფრინავენ, ერთმანეთს მისდევენ მტაცებელს და, თქვენ წარმოიდგინეთ, რომ აქევენ (დალ., 302); შენ, ვგონებ, რომ ღობემძვრალასაც კი ვერ გაუმკლავდები (ვაჟა, 6, 348).

რომ კავშირი სამსავე შემთხვევაში უმართებულოდ არის ნახმარი.

ჩართულ წინადადებაში ისეთებიც გამოიყოფა, რომლებიც იძლევიან დამატებითს ცნობას ან შენიშვნას ძირითადი წინადადებისა და მისი ნაწილების შესახებ; ამ ტიპის ჩართული მოთავსებულია ძირითადს წინადადებაში ან წინადადების ბოლოს (თავში შეუძლებელია); იგი შეიძლება იყოს კავშირიანიც და უკავშიროც: ძლივს არ გავისტუმრე ურმები (ტყუილიც უყვარდა ჩვენს ლუარსაბსა), ძლივს (ვაჟ., 334); აი ამოდენა (დაბლა ხელითა ჩვენა) ხელში მჭერიხართ, მითამაშებიხართ (ვაჟ., 353); აი, ეს წიგნი (აქ უჩვენა კარგა მოზრდილი ყდიანი რვეული) თქვენი მამულის შესავალ-გასავლის წიგნი გახლავთ (ლომ., 319); იმ წუთებში ბეჟიას, — ასე ეძახდნენ მწყემსს, — ფრინველად გადაქცევა უნდოდა (ყაზ., 2, 67); ქათმებიც, თითქოს ესმოდათ ლექსოს დარიგება, ხმას როდი იღებდნენ (ვაჟა, 6, 107); შენ, ჩიტუნიავ, მომილოცნია (რას ულოცავს, ის ავიწყდება: ალბათ არ ციცის) (ვაჟა, 6, 349); ჩემი პირისაბის სუსხმა თანდათან იკლო (რა ჩემი ბრალია, დროს სცოდნია სევედის წაშლა და ამორეცხვა) (ვაჟ., 1, 477); გარდა ამისა, მე ძლიან კარგად მესმის შოვალეთობა დედისა და ცოლისა (ღმერთო ჩემო, რა ბავშვური იტიინია!) (ვაჟ., 1, 488).

§ 167. შორისდებულა. შორისდებული, რომელიც ადამიანის გრძნობასა და ნება-სურვილს უშუალოდ გამოხატავს, თავისი დანიშნულებით წინადადების ბადალია. იგი დაუნაწევრებელი ენობრივი ერთეულია და ამა თუ იმ გრძნობასა და ნება-სურვილს გამოხატავს ზოგადი სახით, თვით გრძნობისა და ნება-სურვილის დაუსახელებლად. ამიტომ შორისდებულს ხშირად ახლავს წინადადება, რომელიც მის მნიშვნელობას უფრო მეტი გარკვეულობითა და სიცხადით გადმოგვცემს.

ნება-სურვილის გამოხატვითი შორისდებული, რომელიც ეფარდება ზმნის ბრძანებითი კილოს ფორმას, წარმოადგენს თანამოუბრი-სადმი მიმართვას, რომ უკანასკნელმა შეასრულოს ესა თუ ის მოქმედება: სუ, ჩუმად-მეთქი! (ვაჟა, 5, 309); სუ, იყუჩე! (ვაჟ., 4, 538); სუთისუთი — დაიძახეს რამდენიმე ბიჭმა ერთად (რაზ., 125); ციც! უპირველესად კანონი და წესიერება! (შანშ.); აბათ, აპათ, ბალღებო! (ვაჟა); არიქათ, ჩქარა, ბიჭებო, ცხენები! (რაზ.).

შორისდებულების მეორე ჯგუფი, რომელიც შედგენილობით მრავალრიცხოვანია, მოლაპარაკის შინაგანი განცდებისა და გრძობების გამოძახილს წარმოადგენს გარემომცველი სინამდვილის მოვლენებსა და თანამოუბრის ნათქვამზე: ყოჩაღ, ბიჭო! — წამოიძახა ყველამ (ბარნ., 1, 146); ჰმ, ჰმ — წარმოთქვა მამალმა თავმომწონედ (ვაჟა, 6, 199); აბაიმე, აბაიმე! — სთქვა გულში პეტრემ, ეხლა კი ცოტა წყენითა (ვაჟ., 412); ფუუუჰჰჰ (ვაჟა); უჰ, უჰ! შენმა მზემ, კარგი რამ მოიგონე (ვაჟ., 349); ერიჰაჰა! ეკარგი კაპუეტი დაგიპერიათ! — სთქვა ერთმა (ვაჟ., 1, 382).

შორისდებულის მნიშვნელობა აქვს მისალმების, გამომშვიდობების, ბოდიშისა და მადლობის გამომხატველ გამოთქმებს: გამარჯობა! ნახვამდის! მშვიდობით! გმადლობთ! უკაცრავად! და მისთ.

შორისდებულს, რომელიც წინადადების ეკვივალენტია, სიტყვა-წინადადებასაც უწოდებენ. ასეთი შორისდებული შეიძლება იყოს ერთ-ერთი კომპონენტი რთული წინადადებისა: ჰაი, ჰაი, რომ ცოდოა (ვაჟ., 459); ჰაი, ჰაი, რომ ვაჟაკს შერცხვენილს სიცოცხლეს სიკვდილი ურჩენია, გაწბილებას — ცოცხლოვ მიწაში ჩამარხვა (ყაზ., 2, 278); დასწვდა, ბატონებო, ი შეშინებულ ქალს, შემოიგდო ტახტაზე და ჰერო! (ბარნ., 3, 50); მარო, ისეთი კარგია რკინისგზა, ისეთი, რომ ჰაა! (ლომ., 477).

შორისდებული ხშირად დამოუკიდებელი კი არ არის, როგორც ეს ზემოთ განხილულ შემთხვევებში გვაქვს, არამედ შედის წინადადების შედგენილობაში და აძლევს მას ემოციურ იერს. ამ მნიშვნელობით ნახშიარი შორისდებული განეკუთვნება წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელ სიტყვა-გამოთქმებს.

შორისდებული, რომელიც სახელის მნიშვნელობით არის ნახშიარი, ბრუნვის ფორმას იღებს და წინადადების წევრია. მაგ.: ოთხი გამოქცეული ვაის გაეყარა და ვუის შეეყარა (ვაჟ., 4, 447). ვაის და ვუის ორივე მიცემითშია და, როგორც წინადადების წევრი, ირიბი დამატებაა.

შორისდებული ინტონაციურად მრავალფეროვანია. ნაწერში შორისდებულის შემდეგ მძიმე ან ძახილის ნიშანი დაისმის.

§ 158. მიგებითი ნაწილაკები. მიგებითი ნაწილაკები დადასტურებითია ან უარყოფითი. დადასტურებითია: ჰო, კი, დიახ (დიად). უარყოფითია: არა, ვერა. მიგებითი ნაწილაკები წინადადების მაგვირობას ეწევიან და ამიტომ მათ ჩვეულებრივ „სიტყვა-წინადადებას“ ეძახიან. ასეთი „სიტყვა-წინადადება“ წინადადების წევრი არ არის; იგი დაუნაწევრებელი ერთეულია, რომელიც ცალკე აღებული, არაფერს აღნიშნავს, მაგრამ მეტყველებაში საკომუნიკაციო ფუნქციას ას-

რულებს, გამოხატავს მოძალობას და ეკვივალენტია სრული თუ უსრულ-
ლი წინადადებისა. იგი არსებითად განსხვავდება ერთსიტყვიანი უსრულ-
ლი წინადადებისაგან მაგ., შევადაროთ ერთმანეთს დ ი ა ხ და შ ე ა ს-
რ უ ლ ა პასუხად კითხვისა: ბავშვმა დავალბა შეასრულა? დ ი ა ხ
„სიტყვა-წინადადება“, წინადადების წევრი არ არის, შ ე ა ს რ უ ლ ა
კი, უსრული წინადადება და, როგორც წინადადების წევრი, შემასმე-
ნელია.

ასეთი „სიტყვა-წინადადების“ ნაწილაკად მიჩნევა და მისი განკერ-
ძობულ სიტყვა-გამოთქმებში შეტანა რამდენადმე პირობითია.

მიგებითი ნაწილაკები იხმარება არა მარტო კითხვის პასუხად, არა-
მედ ბრძანების, თხოვნის ან რაიმე ვარაუდის დასადასტურებლად, ან
უარსაყოფად, ან კიდევ წინა თქმულის გასაძლიერებლად თუ დასაპი-
რისპირებლად. მათი კონკრეტული მნიშვნელობა, საზოგადოდ, ირკვე-
ვა კითხვისა და კონტექსტის მიხედვით. ამიტომ ერთი და იგივე ნაწი-
ლაკი სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა შინაარსს გადმოგვცემს.

დადასტურებითი ნაწილაკები სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება,
სახელდობრ:

ა) წარმოადგენს დადასტურებითს პასუხს დასმულ კითხვაზე. თუ
რა მნიშვნელობით არის ნახმარი დადასტურებითი ნაწილაკი, — ეს გა-
საგებია კითხვის მიხედვით. მორიდებულ საუბარში პასუხად დ ი ა ხ
(დიალ) იხმარება. პასუხად ნახმარი დადასტურებითი ნაწილაკი შეიძ-
ლება განმეორდეს. ნაწილაკს ხშირად მოსდევს წინადადება. რომელიც
ვადმოგვცემს მის მნიშვნელობას მოცემულ შემთხვევაში: — გეტყობა,
ქართველი უნდა იყო. — დ ი ა ხ. ქართველი ვარ (გვ., 466); — გაიგო-
ნეთ, რაც ვითხარით? დაიხსოვით? — დ ი ა ხ. ბატონო, დ ი ა ხ (ჟავ.); —
მაშ ქათმები არ გინახავს, ფრინველები სახლების კარმიდამოში? —
დაეკითხა მამალი. — კ ი, კ ი. როგორ არ მინახავს (ჟავ.); — ისევე შენ
უნდა წახვიდე საზამთროს ქირაზე? — ჰო, დედი! სხვებს არა სცალი-
ანთ (ბარნ., 2, 66).

ამავე ფუნქციით გამოიყენება ზოგიერთი სიტყვა თუ სიტყვათა
შეკავშირება: — გაათავეთ მოლაპარაკება? — რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა
(კლდ., 1, 58); — ხომ ნამდვილად ნახე? — რ ა თ ქ მ ა უ ნ დ ა: — აღარ
გაათაუებ? — რ ო გ ო რ ა რ ა! ხომ ხედავ? — მკითხა მამაჩემმა. — რ ა-
ტ ო მ ა რ ა! (წერ., 1, 12); — ეხლა, დარეჯან, შეილის ქორწილში ლე-
კურს არ ითამაშებ? — რ ა ტ ო მ (ჟავ., 386); — დასაწყისია განთი-
ადისა, განა, ჩემო კარგო? — ს წ ო რ ე დ (ჟავ., 469); — იცნობ შენ,
ოტია? — ა ბ ა რ ა, ძალიან კარგად! (კლდ., 1, 233).

ა ქ რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა, რ ა თ ქ მ ა უ ნ დ ა, რ ო გ ო რ ა რ ა,
რ ა ტ ო მ ა რ ა, რ ა ტ ო მ, ს წ ო რ ე დ, ა ბ ა რ ა ყველა დადასტურე-

ბითი ნაწილაკის მნიშვნელობით არის ნახმარი, ოღონდ თვითეულს ახლავს თავისებური ემოციური იერი.

ბ) მიგებითი ნაწილაკი გამოხატავს არა პასუხს დასმულ კითხვაზე, არამედ თანხმობას: — მგონი მწყურები მაშინ მოილევიან, როცა სამალავი და საფარავი აღარ არის მინდვრებში. — დ ი ა ლ, შემოდგომაზე მწყური იღვეა (ჭავ.); — თუ ჩემი სიყვარული გაქვს, ჩემო ვერჩკა, ერთი ბოთლი ეხლავე შემომირბენინე! — კ ი, ბატონო! (კლდ.).

ამავე მნიშვნელობით შეიძლება შეგვხვდეს ზოგიერთი სხვა სიტყვაც ან სიტყვათა შეკავშირება: — ნუ შემირისხავ, ძვირფასო, ნუ ამიქოლავ შენკენ გზას. — კ ა რ გ ი, ყმაწვილო! (ბარნ., 2, 51); დაღამდა მოვიდა თითონ ბერა და მოახსენა მღვდელს, მეფე-დედოფალი მოდის და წამობრძანდითო. — კ ე თ ი ლ ი (ბარნ., 3, 435); — ბოროტმოქმედი ეხლავე დააპატიმრეთ! — ა რ ი ს, ამხანაგო კაპიტანო; — ეს ამბავი, როგორც ჩანს, ტყუილია. — რ ა თ ქ მ ა უ ნ დ ა.

გ) მიგებითი (დადასტურებითი) ნაწილაკი ადასტურებს და აძლიერებს თვით მთქმელის აზრსა თუ ნათქვამს: როცა ქარი უბერავს, სხვა ხეები ერწყვიან, მხოლოდ ხმელი წიფელი არ ინარევა; წინათ-კი, როცა იგი ჭანსადად იყო, სიცოცხლით საესე, კარის ბერვაზე დაიწყებდა ზღვასავით ღელვას; მისი ტოტები და ფოთლები ჰეჰა-ჰუხილივით ხმაურობას ასტებდნენ. ხმელის წიფლის ტოტები ამაყად დეღამიწას სცემდნენ. ასკდებოდნენ. დ ი ა ლ. ეხლა ქარს ველარ მიჰყვება ხმელი წიფელი სხვა ხეებივით, ძელებებურად, შეუპოვრად გულ-მკერდს ველარ უპობს ქარიშხალს (ჭავა, 5, 87); ეს ამბავი დღის თორმეტ საათზე მოხდა, დ ი ა ხ, სწორედ თორმეტ საათზე.

უარყოფითი ნაწილაკების გამოყენების სამი შემთხვევაა აგრეთვე გასარჩევი:

ა) ნაწილაკი წარმოადგენს უარყოფით პასუხს დასმულ კითხვაზე. უარყოფითი ნაწილაკი შეიძლება განმეორდეს, რაც აძლიერებს ექსპრესიულობას. როგორც დადასტურებითის ნაწილაკებს, ამათაც შეიძლება ახლდეს წინადადება, რომელიც გადმოგვცემს ნაწილაკის მნიშვნელობას მოცემულ შემთხვევაში: — როგორ? არ ირთავს? — ა რ ა (ჭავ., 359); — ვა! შენს მოსეს! განა უნახავს საღმე? — ა რ ა, არსად არ უნახავს, მაგრამ შეუტყვია (ჭავ., 359); — ნიაღვარმა ხომ არაინ დაგახრჩოთ, ნიაღვარმა? — დანახვის უმაღვე დაუძახა მან ცოლსა. — ა რ ა, ა რ ა, ნუ გეშინიან. — უპასუხა ცოლმა (ლომ., 364); — რასაც ფრთები არა აქვს, ვერ გაფრინდება? მაგალითად, კაცი ვერ გაფრინდება? — ვ ე რ ა (წერ., 1, 49).

ბ) უარყოფითი ნაწილაკი წარმოადგენს არა პასუხს დასმულ კითხვაზე, არამედ გამოხატავს, რომ მთქმელი არ ეთანხმება თანამოუბრის მიერ გამოთქმულ აზრს: — ნიშნობის ღამეს ფულს სრულად ჩა-

გაბარებ, ეხლა თუ გინდა, ეს ხუთი თუმანი ბე ისევ წაიღე. — არა, ათი თუმანი მიბოძე, რა ვიცი, იქნება როგორ დამჭირდეს, აქ ხომ ვერ გამოვიქცევი (ჭავ., 361).

უარყოფითი პასუხი დასმულ კითხვაზე თუ გამოთქმული აზრისადმი დაუთანხმებლობა შეიძლება გამოიხატოს შორისდებულთ რა აჰ და ნ წ უ (ნ წ), რომელთაც არა-ს მნიშვნელობა აქვთ. რა აჰ გადმოიციემა აჰ-ით; ვერც ნ წ უ და ნ წ ბგერათა კომპლექსები გადმოსცემენ ზუსტად ნაგულისხმევ შორისდებულს¹. — მერე... არ გეშინოდა? — შემომივილა დედამ. — არაი დავასხვერტებდი ხოლმე რიყეზე. — რომ ეტინა? — ნ წ უ, ამპაა წყალში როდი იცბინება, შხამი როდი აქ თან (წერ., 12); — როდის იყო, ნათლი, ეგ ამბავი? — ჩაეკითხნენ მეზობლები. — დიდხორველობის დროს თუ იქნებოდა. — ნ წ, არა (ს. მგალ.); ავად ხომ აღარაა? — არა, აჰ (კლდ., 1, 41); — თუ შეილი ყავდა მინც იმ დედინაცვლობაში? — აჰ შეილი არც უწინდელ ქმრის ხელში ყოლია და არც ამ მეორე ქმრის ხელში (კლდ., 1, 134); — ხელად ერთი ზაქუსკა მოგვართვი, თუ ქალი ხარი — აჰ, შენ არ მომიცვდე, მე დარჩენა არ შემეძლოს... (კლდ., 1, 56).

გ) წარმოადგენს უარყოფით პასუხს მთქმელის მიერვე დასმულ კითხვაზე, ან უარყოფს მისსავე წინათ თქმულს, რომელიც არ არის კითხვითი შინაარსისა. ამ შემთხვევაში იგი გამოყენებულია მონოლოგში, რომელსაც შინაგანი დიალოგის სახე აქვს. უარყოფის ნაწილაკს გასაძლიერებლად შეიძლება ახლდეს სიტყვები: ს უ ლ ა ე, ს რ უ ლ ე-ბ ი თ ა ე, ს რ უ ლ ი ა დ ა ე... მაგ.: არა აყვავდეს იმედი! გულს ვერ გაძიტებს ჭალარა (წერ.); იქნება იმისი მოკვლა სურდათ და სიკვდილს გაექცა?! არა, მურიაა შიშს არ უფრთხის (რაზ., 11); გოგოლანთ ბიჭმა რომ ხუთი მანეთი გადმოგვივდო იმ დღეს, ძალიან ღარიბია? ს უ ლ ა ე არა (ბარნ., 3, 435); ეგებ ვინმემ იფიქროს, რომ ამგვარი საქმეების ჩამდენი და საქმეში აჩქარებული მამაჩემი მჩატე ჰქუის ყოფილიყოს. ს რ უ ლ ი ა დ ა ე არა, ძლიერი გონების კაცი იყო, მოსწრებულს, და ენამჭევრი, თუმცა კი ხშირად ენამწარეც (წერ., 1, 21); განა მეტად ხელმომჭირნო იყო, ან ვისმე ავიწროებდა და სხვის მარჯვენით მუქთად სარგებლობასა სცდილობდა ს რ უ ლ ე ბ ი თ ა ე არა! (ბარნ., 3, 102).

მიგებითი ნაწილაკები ზოგჯერ კითხვისა და ძლიერ გრძნობასაც გამოხატავენ: არჩილმა გამოვაგზავნა, არა? (ჯფ., 47); პოო? მაიკოს

¹ „ზორბში წარმოებული შევეთრა — სახმო სიმების ხშვა-სკომით — და ახათებეს მეგრულს (მაგ., სიტყვაში რ უ ლ ე); ქართულ მეტყველებაში ვეხვდება, როგორც კენესის ან ჭინთვის ბგერა, აგრეთვე აკრძილვის შორისდებულში: რა აჰ. მეგრულში იგი ფონემაა, ქართულში არა“. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 88.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 643.

ვეპეება ლევანის ნაამაობი? კეთლი და პატიოსანი (ჯავ., 1, 143); იცი, დელი, მე ეხლა წავალ, დავიძინებ და მალე გათენდება. პო? (ბარნ., 1, 53): — არ მოხვალ? — სად უნდა წამოვიდე, ყმაწვილო? — არა? (კლდ., 1, 160).

მიგებით ნაწილად იშვიათად შეიძლება დამოკიდებული წინადადება ახლდეს: — რაო, რაო? ჩემი ბრალია, ეგეც ჩემი ბრალია? — დ ი ა ხ , რ ო მ შ ე ნ ი ბ რ ა ლ ი ა (ეედ.)

რთული წინადადების სინტაქსი

x. რთული წინადადების შედგენის საშუალებანი და ტიპები

§ 159. რთული წინადადების რაობა. რთული წინადადება შედგება ორი ან ორზე მეტი მარტივი თუ შერწყმული წინადადებისაგან: დამდა და ყველანი განსვენებას მიეცნენ (ყაზ., 1, 115); ტყემ მოისბა ფოთოლი, აგერ მერცხალიც ჭყივის, ბალში ვაზი ობოლი მეტის ლხენითა ტირის (ჯავ., 71); გაირა ბნელმა და გულჩათხრობილმა ზამთარმა და მასთან ერთად გაქრა სევდის ამშლელი ტყვიისფერი ღრუბელი, რომელიც მწუხრის ზეწარსავით აბნელებდა მთის წვერებს და ხეებს (ყაზ., 2, 268). პირველი წინადადება ორი მარტივისაგან შედგება, მეორე — სამისაგან, მესამე კი — ერთი მარტივისა და ორი შერწყმულისაგან.

მარტივი წინადადება სიტყვით ან სიტყვათა შეკავშირებით გადმოიციება, რთული კი რამდენიმე წინადადების შეერთებისაგან წარმოდგება. ეს მომენტი არსებითად განასხვავებს ამ ორი ტიპის წინადადებას ერთმანეთისაგან სტრუქტურულად. რთული წინადადების ნაწილები, ე. ი. მასში გაერთიანებული მარტივი (და შერწყმული) წინადადებები სტრუქტურულად ემთხვევიან ცალკე აღებულ მარტივ (და შერწყმულ) წინადადებებს, მაგრამ მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაცაა. მგა. და ღამ და უქვემდებარო წინადადებაა ცალკე და მაშინაც, როცა ის რთულის ნაწილს წარმოადგენს. მაშასადამე, სტრუქტურულად ორსავე შემთხვევაში ერთნაირია. მაგრამ მათ შორის მნიშვნელოვანი სხვაობაცაა: და ღამ და ცალკე დამოუკიდებელი, დასრულებული, ინტონაციურად დამთავრებული ერთეულია. იგივე და ღამ და, როგორც რთული წინადადების ნაწილი, დაკავშირებულია სხვა წინადადებასთან და ამის გამო არ არის დამოუკიდებელი, დასრულებული, ინტონაციურად დამთავრებული სინტაქსური ერთეული: აზრობლივ და ინტონაციურად დამთავრებულ ერთეულს წარ-

მოადგენს მთლიანად რთული წინადადება და არა რომელიმე მისი ნაწილი. ამიტომ არის, რომ რთული წინადადების ნაწილების წინადადებად მიჩნევა რამდენადმე პირობითია. რთული წინადადება არ წარმოადგენს მარტივ (და შერწყმულ) წინადადებათა ფორმალურსა თუ მექანიკურ შეერთებას. რთული წინადადება აზრობლივ და ინტონაციურად ერთი მთლიანი, დასრულებული, დამთავრებული სინტაქსური ერთეულია, ხოლო მასში გაერთიანებული მარტივი (თუ შერწყმული) წინადადებები ამ მთლიანი ერთეულის ორგანული ნაწილებია. მაშასადამე, რთული ჰქვია ისეთ წინადადებას, რომელიც შედგება რამდენიმე (ორი ან ორზე მეტი) მარტივი თუ შერწყმული წინადადებისაგან და აზრობლივ და ინტონაციურად ერთ მთლიან დასრულებულ ერთეულს წარმოადგენს.

რთულში შემავალი მარტივი (თუ შერწყმული) წინადადება შეიძლება გამოვყოთ და შეუცვლელად ცალკე ვიხმაროთ როგორც აზრობლივად და ინტონაციურად დასრულებული, დამთავრებული ერთეული. მაგ., ყველანი განსვენებას მიეცნენ. ცალკე აღებული, დასრულებული, ინტონაციურად დამთავრებული ერთეულია. მაგრამ ხშირად ასეთი გამოცალკეება შეუძლებელია: რთული წინადადების ნაწილები დამოუკიდებლად არ შეიძლება ვიხმაროთ. მაგ., ორი მარტივი წინადადებისაგან შედგება როგორც ის ცხოვერობს, ისე ვიცხოვრებ (ჭავ.), მაგრამ ცალკე აღებული ისინი დამოუკიდებელ, დამთავრებულ ერთეულებად არ შეიძლება ვიხმაროთ.

რთულში გაერთიანებულ მარტივსა თუ შერწყმულ წინადადებებს თავ-თავისი მთავარი (და არამთავარი) წევრები მოეპოვებათ, რომლებიც სინტაქსურად არ არიან დაკავშირებული სხვა წინადადების რომელიმე წევრთან; მაგრამ გვაქვს ამ წესიდან გადახვევის შემთხვევაც, სახელობრ: ერთი წინადადების ესა თუ ის წევრი სინტაქსურად ანგარიშს უწევს არა მარტო იმ წინადადების რომელიმე წევრს, რომელშიც შედის, არამედ სხვა წინადადების ერთ-ერთ წევრსაც. მაგ.: ცა მოიცვა ღრუბლებმა, რომლებსაც ქარი აქანებდა (ბარნ., 1, 65). ეს რთული წინადადება ორი მარტივისაგან შედგება: 1) ცა მოიცვა ღრუბლებმა; 2) რომლებსაც ქარი აქანებდა. მიმართებითი ნაცვალსა-

1 ტერმინი „რთული წინადადება“, ა. პეშკოვსკის აზრით, გაუპართლებელია. იგი მის ნაცვალდ ხმარობს ტერმინს «сложное целое». «Термин «сложное предложение» мы отвергаем, так как он называет не с к о л л е к т и в н о е предложение одним «предложением» и тем создает путаницу». Русский синтаксис в научном освещении, გვ. 455.

ხელი პირდაპირი დამატებაა და მიცემითში დგას, რადგანაც ზმნა-შემასმენელი (აქანებდა) პირველი სერიის ფორმაა. რიცხვში ეს ნაცვალსახელი ანგარიშს უწევს, ე. ი. ეთანხმება, პირველი წინადადების ქვემდებარეს: ღრუბელმა, რომელსაც; ღრუბლებმა, რომლებსაც. მაშასადამე, ეს ნაცვალსახელი (ამ შემთხვევაში პირდ. დამატება) ბრუნვაში ანგარიშს უწევს იმ წინადადების შემასმენელს, რომელშიც თვითონ შედის, ხოლო რიცხვში — პირველი წინადადების ქვემდებარეს. (§ 10).

ზოგჯერ რთული წინადადების ნაწილებს საერთო სიტყვაც მოეპოვება. აქ გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა:

ა) საერთო სიტყვა მეორდება რთული წინადადების ნაწილებში და ერთი და იგივე წევრია: გუგუნებს თ ე რ გ ი, ხმაურობს თ ე რ გ ი (ტაბ.); ზოგ ი იჭდა, ზოგ იც იღვა, ზოგ ი ნიჩბებს იმარჯვებდა (გვ. 439); და ფ რ თ ხ ნ ე ნ ვაზები, და ფ რ თ ხ ნ ე ნ ქალები, და ფ რ თ ხ ნ ე ნ ყანები, და ფ რ თ ხ ნ ე ნ ველები (მ. მაჭ.). პირველ ორ წინადადებაში საერთო სიტყვა ქვემდებარეა, მესამეში — შემასმენელი. თუ საერთო სიტყვას ერთხელ ვიხმართ, პირველი და მესამე წინადადება შერწყმულად გადაკეთდება.

ბ) საერთო სიტყვა დასახელებულია რთული წინადადების პირველ ნაწილში, მომდევნო ნაწილში (თუ ნაწილებში) იგულისხმება იმავე წევრად: მე რომ დილით შინიდან გამოვდივარ, ენას შაქარში ვავლებ, რომ ტკბილად ვილაპარაკო (ლეონ., 34). ეს რთული წინადადება სამი მარტივისაგან შედგება. ქვემდებარე დასახელებულია პირველში, მომდევნო ორში კი იგულისხმება.

გ) თუ საერთო სიტყვა ადვილად იგულისხმება კონტექსტის ან ზმნის პირიან ფორმათა მიხედვით, ის შეიძლება რთული წინადადების პირველ ნაწილშიც არ იქნეს დასახელებული: თვალს რომ ვავლებდი, ვხედავდი თმა-წვერს მალაღის მთისასა (ვაჟა, 1, 262); ხუვს რომ გასცდნენ აღმართს შეუდგნენ (ვაჟა, 5, 125). გამოტოვებული საერთო სიტყვა ორივე წინადადების ნაწილებში ქვემდებარედ იგულისხმება.

დ) საერთო სიტყვა დასახელებულია რთული წინადადების პირველ ნაწილში. მომდევნოში გამოტოვებულია და იგულისხმება სხვა წევრად: თორელს ცრემლი წასკდა და თვალებზე ხლი აიფარა (გრ. აბ., 526); ვაჩე გაშრა და ენა ჩაუვარდა (გრ. აბ., 436). პირველ წინადადებაში საერთო სიტყვაა თორელს, რომელიც ირიბი დამატებაა პირველ ნაწილში, ხოლო მეორე ნაწილში ქვემდებარედ იგულისხმება. მეორე რთულ წინადადებაში საერთო სიტყვაა ვაჩე. რუბელიც ქვემდებარეა პირველ ნაწილში, ხოლო მომდევნოში ირიბ დამატებად იგულისხმება.

ე) საერთო სიტყვა, რომელიც არ არის დასახელებული, რთული

წინადადების ნაწილებში იგულისხმება სხვადასხვა წევრად: მივდივარ და მომდევნ გვერდით აკაციები (მ. მაჭ.); ოთხმოც წელს მიადრია და არაფერი ასტკივებია (ლოენ., 50); ხელები გაუცივდა და ვერცოლამ აიტანა (გრ. აბ., 667). პირველ მაგალითში საერთო სიტყვა მე ნაცვალსახელი, მეორეში — ნინია (კონტექსტის მიხედვით), მესამეში — თორელი (ესეც კონტექსტის მიხედვით). მე და ნინია ქვემდებარედ იგულისხმება რთული წინადადების პირველ ნაწილში (მე მივდივარ; ნინიამ მიადრია), ირიბ დამატებად — მეორეში (მე მომდევნ; ნინიას ასტკივებია), ხოლო თორელი ირიბ დამატებად იგულისხმება პირველ შემასმენელთან, პირდაპირ დამატებად — მეორესთან.

ვ) რთული წინადადების ნაწილებისათვის იშვიათად საერთოა რამდენიმე წევრი, რომლებიც დასახელებულია პირველ ნაწილში: ეხლა თებერას ეზოში ქათამი დადიოდა, ძალი იყვებოდა, ღორი ღრუტუნებდა (ბარნ., 2, 428).

§ 160. რთულში გაერთიანებულ წინადადებათა დაკავშირების საშუალებაა. რთულში გაერთიანებულ წინადადებათა აზრობლივი მიმართება მრავალფეროვანია. მათი ერთ მთლიან ერთეულად შეერთება-შეკავშირებისა და სხვადასხვა მიმართების გამოხატვის საშუალებებია: 1) ინტონაცია, 2) კავშირები, 3) მიმართებითი სიტყვები, 4) მისათითებელი (საკორელაციო) სიტყვები, 5) წინადადებათა წყობა (განლაგება), 6) ზმნის მწკრივთა ფორმები.

1. ინტონაცია. ინტონაცია რთული წინადადების ნაწილების შეერთებისა და მათი ურთიერთმიმართების გამოხატვის ერთ-ერთი ძირითადი საშუალებაა. მაგ., რთული წინადადება: წვიმამ გადილო, მაგრამ ცაზედ მზე მაინც არა ჩანდა (ვაჟა, 5, 160). ეს რთული წინადადება ორი მარტივისაგან შედგება: 1) წვიმამ გადილო, 2) მაგრამ ცაზე მზე მაინც არა ჩანდა. აქ დამთავრებულობის ინტონაცია მეორე მარტივი წინადადების ბოლოსაა, პირველი მარტივი წინადადების წარმოთქმა კი დაუმთავრებლობასთან ერთად მომდევნო წინადადებასა და მასთან კავშირს გვევარაულებინებს. რთული წინადადების ინტონაცია მრავალფეროვანია, რომელიც, გარდა აღნიშნულისა, რთული წინადადებას ნაწილებს შორის სხვადასხვაგვარ მიმართებასაც გამოხატავს.

2. რთული წინადადების ნაწილების შესაერთებლად გამოყენებულია შეერთებელი და შაქვემდებარებელი კავშირები, რომლებიც წარმოადგენენ მასში შემავალ წინადადებათა შეერთებისა და მათ შორის გარკვეული მიმართების დამყარების ტიპობრივ საშუალებას. მაგ., ზემოთ დასახელებულ მაგალითში კავშირი მაგრამ შეერთებს და თანაც აპირისპირებს მეორე მარტივ წინადადებას პირველთან.

3. საკავშირებელი სიტყვებია მიმართებითი ნაცვალსახელები და

მიმართებითი ზმნიზედები: ვინც, რაც, რომელიც... სადაც, საიდანაც, როგორც, როდესაც... ესენი ერთდროულად ორ ფუნქციას ასრულებენ: აერთებენ ერთ წინადადებას მეორესთან (როგორც კავშირები) და თანაც ამა თუ იმ წევრს გამოხატავენ. მაგ.: მოხდა ის, რა ც ფშავში ხშირად ხდება (ვაჟა, 6, 423). რაც აერთებს მეორე წინადადებას პირველთან, რითაც ის კავშირის ფუნქციას ასრულებს, თანაც ქვემდებარედ არის შეწყობილი მეორე წინადადების შემასმენელთან, ე. ი. წევრ-კავშირია. კავშირები დამხმარე სიტყვებია, წევრ-კავშირები კი — სრულმნიშვნელოვანი.

4. რთული წინადადების ერთ ნაწილში ხშირად მოიპოვება ნაცვალსახელი ან ზმნიზედა, რომელიც წინადადების წევრის მხოლოდ ზოგად დასახელებას წარმოადგენს, მის კონკრეტულ მნიშვნელობას კი ხსნის და განმარტავს მეორე წინადადება: მაგ., ზემოთ დასახელებული რთული წინადადების პირველ ნაწილში ქვემდებარე გადმოცემულია ის ნაცვალსახელით, რომლის კონკრეტულ მნიშვნელობასაც ხსნის და განმარტავს მეორე წინადადება. ასეთ ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს, რომლებიც ნახმარი არიან რთული წინადადების ერთ ნაწილში და აუცილებლად ვარაუდობენ მათს ამხსნელ წინადადებას, მისათითებელი ანუ საკორელაციო სიტყვები ჰქვია. ისინი, ე. ი. კორელატები, წარმოადგენენ რთული წინადადების ნაწილების შეერთების ერთ-ერთ საშუალებას. ასეთი მისათითებელი სიტყვებია: ის, ისეთი, იქ, ისე და მისთ. მაგრამ ასეთი სიტყვები ყოველთვის როდია მისათითებელი. ხშირად ისინი უკვე ცნობილისა და კონკრეტულის აღსანიშნავად იხმარება. მაგ.; ბუნება ნამქერს პირში აყრიდა მგზავრს, სუნთქვას უძნელებდა, სულს უხუთავდა, მაგრამ ის მიინც წინ მიიწევდა (ვაჟა, 6, 321). ის აქ მ გ ზ ა ვ რ ის ნაცვალა და საკორელაციო სიტყვას არ წარმოადგენს.

5. ცალკეულ წინადადებებს რთულის შემადგენლობაში გარკვეული იდგილი უჭირავთ. ხშირად მათი რიგი რამდენადმე თავისუფალია: ადგილების შეცვლა არ იწვევს მათ შორის დამყარებული მიმართების დარღვევასა თუ შეცვლას. მაგ.: უკვე ბნელოდა, როცა აკაკიმ თვალი გაახილა (გვ., 360). ამ რთული წინადადების ნაწილებს რომ ადგილებში შეეუნაცვლოთ, მიმართება მათ შორის არ შეიცვლება: როცა აკაკიმ თვალი გაახილა, უკვე ბნელოდა. მაგრამ ხშირად რთულში გაერთიანებულ წინადადებათა იდგილი განსაზღვრულია, მყარია: მათთვის იდგილების შეცვლა ან სრულიად შეუძლებელია, ანდა განსხვავებულ მიმართებას იწვევს. მაგ.: ცა მოიწმინდა და გამოჩნდა მზე (ლორთქ., 2, 288). არ ითქმის: გამოჩნდა მზე და ცა მოიწმინდა. წინადადებათა იდგილი მყარია. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: ჰაერში დატრიალ-

და ზაფხულის სუნი და ბუნებამ გაიღვიძა (ყაზ., 2, 165). ამ რთულში შემავალ მარტივ წინადადებებს რომ ადგილები შეეუწავლოთ, მათ შორის რამდენადმე განსხვავებული აზრობლივი მიმართება დამყარდება: ბუნებამ გაიღვიძა და ჰაერში დატრიალდა ზაფხულის სუნი. მაშასადამე, როგორც განხილული მაგალითებიდანაც ჩანს, რთულში გაერთიანებულ წინადადებათა ურთიერთმიმართებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მათ რიგს, განლაგებას.

6. რთული წინადადების ნაწილებს შორის გარკვეული მიმართების დასამყარებლად მნიშვნელობა აქვს ზმნის დროისა და კილოს (მწკრივის) ფორმების გამოყენებას. ხშირად რთულის ნაწილებში ერთი და იმავე მწკრივის ფორმებია ნახმარი, ზოგჯერ კი — სხვადასხვა მწკრივისა. მაგ.: ერთბაშად რაღაცა შრიალი მოიხსიან და ამბანაგები შეკრთენ (ყაზ., 1, 115): ამ რთულ წინადადებაში ორი მარტივი წინადადებაა გაერთიანებული და შემასმენლები ორევეში წყვეტილის ფორმით არის გადმოცემული. მეორე შემასმენლის სხვა მწკრივის ფორმით ხმარება შეუძლებელია. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: ბარტყები ნისკარტს სცემენ ნაჭუქსა, რომ გამომატვრიონ და გამოვიდნენ გარეთ (გოგ., 12). რთული წინადადების პირველ ნაწილში აწმყოს მწკრივის ფორმაა (სცემენ), მეორეში — მეორე კავშირებითისა (გამომატვრიონ და გამოვიდნენ). «გახარებულმა ალაღმა გასწია ტყისკენ, რომ იქ შეეკამათავისი მსხვერპლი» (რაზ., 7): აქ პირველ ნაწილში წყვეტილის ფორმაა ნახმარი (გასწია), მეორეში — მეორე თურმეობითისა (III კავშირებითის მნიშვნელობით). რთულის მეორე ნაწილში ზმნის მწკრივის ფორმათა გამოყენებას განსაზღვრავს პირველ ნაწილში ნახმარი ზმნის ფორმა. მაშასადამე, რთული წინადადების ნაწილებში მწკრივების ფორმათა გამოყენება გარკვეულ კანონზომიერებას ექვემდებარება.

ზემოთ განხილულ სინტაქსურ საშუალებათაგან ერთდროულად რამდენიმეა გამოყენებული. გარდა აღნიშნულისა, წინადადებათა მიმართება ზოგჯერ სხვა საშუალებითაც არის გამოხატული. მაგ.: ქართველების ბედზე ბრძოლის ველი ვიწრო იყო და ამის გამორეკების ბრბო ვერ იშლებოდა თავისუფლად (ლომ., 427). ამ რთულ წინადადებაში მეორე მარტივი წინადადების აზრობლივი მიმართება პირველთან ლექსიკური საშუალებითაც არის გადმოცემული. ამის გამომიგვიითივებს, რომ პირველში მიზეზია დასახელებული, მეორეში — შედეგი.

§ 101. რთული წინადადების ძირითადი ტიპები. რთული წინადადების ნაწილების აზრობლივი და გრამატიკული მიმართება მრავალფეროვანია. ტრადიციულად რთულ წინადადებებს ორ დიდ ჯგუფად ყოფენ: რთულთანწყობილად და რთულქვეწყობი-

ლ ა დ. თანწყობა და ქვეწყობა რთულ წინადადებათა შედგენის ძირითადი საშუალებებია. წინადადებათა თანწყობას პარატაქსის უწოდებენ (ბერძ. parataxis), ქვეწყობას — ჰიპოტაქსის (ბერძ. hypotaxis).

თანწყობა გულისხმობს ერთიმეორის მიმართ გრამატიკულად თანასწორ წინადადებათა შეერთება-დაკავშირებას, ხოლო თანწყობის საშუალებით მიღებულ წინადადებას რთული თანწყობილი წინადადება ჰქვია. მაგალითად, რთული თანწყობილი წინადადება მგლები ღმუროდნენ მდუმარ ველებზე და წეროები ტირიოდნენ ცაში (ნ. ნად.). ამ რთულ წინადადებაში ორი მარტივი წინადადებაა: 1) მგლები ღმუროდნენ მდუმარ ველებზე, 2) წეროები ტირიოდნენ ცაში. ეს ორი მარტივი წინადადება, რომლებიც აქ და კავშირით არიან შეერთებული, ერთიმეორის მიმართ გრამატიკულად თანასწორი, ტოლი წინადადებაებია და ამის გამო შეუცვლელად ცალცალკე შეიძლება ვიხმაროთ, როგორც დამოუკიდებელი სინტაქსური ერთეულები. მაგრამ მოცემულ რთულ წინადადებაში ისინი გაერთიანებულია ერთ რთულ სინტაქსურ ერთეულად. მათი გაერთიანების საფუძველს ამ წინადადებაებში გამოხატულ მოვლენათა ერთდროულობა წარმოადგენს.

ქვეწყობა ჰქვია ისეთ წინადადებათა დაკავშირებას, რომლებიც გრამატიკულად ერთიმეორის მიმართ არ არიან თანასწორი: ერთი გაბატონებულია, მეორე კი მასზეა დაქვემდებარებული.

ქვეწყობის საშუალებით მიღებულ წინადადებას რთული ქვეწყობილი წინადადება ეწოდება. გაბატონებულ წინადადებას მთავარი ჰქვია. დაქვემდებარებულს კი — დამოკიდებულა. მაშასადამე, რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებია მთავარი და დამოკიდებული წინადადება. მაგალითად: ტაფობის შუა ადგილს მოჩანდა მრგვლად ამალეებული გორაკა, რომელსაც ფერდოები შემოსილი ჰქონდა ვერხვის ტყითა (ყაზ., 2, 654). პირველი წინადადება (ტაფობის შუა ადგილს მოჩანდა მრგვლად ამალეებული გორაკა) მთავარია, მეორე კი — დამოკიდებული. მთავარი წინადადება ამ მაგალითში დამოკიდებული წინადადება და ის ცალკე შეიძლება ვიხმაროთ, დამოკიდებული წინადადება კი წარმოდგენილი სახით (შეუცვლელად) ცალკე არც შეიძლება ვიხმაროთ. დამოკიდებული წინადადება იძლევა დამატებითს ცნობას მთავარი წინადადების ქვემდებარის შესახებ (გორაკა), განსაზღვრავს მას წინადადების სახით დამოკიდებული წინადადება, საზოგადოდ, ასრულებს რომელიმე წევრის ფუნქციას, ან კონკრეტულად ხსნის და განმარტავს მთავარ წინადადებაში მისათითებელი (საკორელაციო) სიტყვის ზოგად მნიშვნელობას. დასახელებულ მაგალითში დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრების სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს მთავარი წინადადების ქვემდებარესთან. ახლა ვნა-

ხოთ ეს წინადადება: ისეთი ბნელი დამე იყო, რომ კაცს თვალთან მიტანილი თითის დანახვაც არ შეეძლო (წერ., 1, 147). პირველი წინადადება (ისეთი ბნელი დამე იყო) აქაც მთავარია, მეორე კი—დამოკიდებულის. მთავარში მოიპოვება ნაცვალსახელი ისეთი, რომლის მნიშვნელობის ახსნა-განმარტებასაც დამოკიდებული წინადადება იძლევა. ქვეწყობის პროცესი ნათლად ჩანს, როცა დამოკიდებული წინადადება ამათუ იმ წვერის სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს, ან კიდევ ის მთავარში წარმოდგენილი მისათითებელი სიტყვის ახსნა-განმარტებას წარმოადგენს. მაგრამ მოიპოვება ისეთი ტიპის დამოკიდებული წინადადებებიც, რომლებიც არ ასრულებენ ამათუ იმ წვერის ფუნქციას და არც მთავარის რომელიმე სიტყვის მნიშვნელობას განმარტავენ. მაგალითად: ბორბლები რალაც უცნაურად ხმაურობდნენ, რაც თეოს წინათ არასოდეს შეუშინევია (გვეტ., 67). აქ დამოკიდებული წინადადება „რაც თეოს წინათ არასოდეს შეუშინევია“ არ ასრულებს რომელიმე წვერის ფუნქციას და არც დაზუსტება და განმარტებაა მთავარი წინადადების რომელიმე სიტყვისა. ის მთლიანად მთავარს მიემართება.

რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებს მკერთებელი კავშირები აერთებენ, რთული ქვეწყობილისას კი — მაქვემდებარებელი კავშირები და მიმართებითი სიტყვები (წვერ-კავშირები). გვაქვს უკავშირო შეერთების შემთხვევებიც.

ზემოთ დასახელებულია თანწყობისა და ქვეწყობის ტიპობრივი შემთხვევები. მაგრამ ის, რაც ითქვა, თანაბრად არ ვრცელდება რთულ თანწყობილსა და რთულ ქვეწყობილში შემავალ ყველა წინადადებაზე. ამდენად, ზემოთ თქმული ამ ორი ტიპის წინადადების შესახებ რამდენადმე პირობითია. მართლაც, რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილები ყოველთვის თანასწორი არ არიან ერთმანეთის მიმართ. ხშირად რთულ თანწყობილში გავრთიანებულ წინადადებათგან პირველია თავისთავადი, დამოუკიდებლად გაფორმებული. მომდევნო წინადადების გრამატიკული გაფორმება კი პირველზეა დამოკიდებული და, ამდენად, პირველის გარეშე მოკლებულია აზრობლივ დამოუკიდებლობასაც. მაგ.: მამა გავიდა მეორე ოთახში და ჩვენც გავყევით (კავ., 419) ამ რთული თანწყობილი წინადადების პირველი ნაწილი (მამა გავიდა მეორე ოთახში) თავისთავადი, დამოუკიდებლად გაფორმებული მარტივი წინადადებაა. მეორე მარტივი წინადადება (ჩვენც გავყევით) არ არის ისეთი თავისთავადი და დამოუკიდებლად გაფორმებული, როგორც პირველი: თუ ვის გავყევით და სად გავყევით. — ეს გასაგებია პირველი წინადადების მიხედვით. მაშასადამე, ვერ ვიტყვი, რომ ამ რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილები ერთმეორას მიმართ ყოველმხრივ თანასწორია.

რთული ქვეწყობილი წინადადება, როგორც ვიცით, მთავარისა

და დამოკიდებულისაგან შედგება. მთავარი წინადადება ხშირად რამდენადმე თავისთავადია, დამოუკიდებელია: სოფელს გვერდით ჩამოუდიოდა მდინარე, რომლის ნაპირებზე ვენახები იყო გაშენებული (ბარნ., 2, 342). მთავარი (სოფელს გვერდით ჩამოუდიოდა მდინარე) არ მოითხოვს დამოკიდებულს, ის აქ დამოკიდებული წინადადების გარეშეც შეიძლება ვიხმაროთ. მაგრამ ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როცა მთავარი მოითხოვს დამოკიდებულს და ამ უკანასკნელის გარეშე ის დამოუკიდებლად არც შეიძლება ვიხმაროთ. ასეთ შემთხვევებში დაქვემდებარება ორმხრივია, საერთოერთოა. მაგალითად: ისე ცხელა, რომ მზეზე კვერცხი მოიხარშება (ჯავ., 4, 293). პირველი წინადადება (ისე ცხელა) მთავარია, მაგრამ ის არ არის თავისთავად დამოუკიდებელი და ცალკე, დამოკიდებული წინადადების შეუხამებლად, შეუცვლელად არც შეიძლება ვიხმაროთ. მასთანადამე, რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების ურთიერთმიმართება სხვადასხვაგვარია.

მკვეთრი ზღვარის გავლება რთულ თანწყობილსა და რთულ ქვეწყობილ წინადადებებს შორის ზოგჯერ ძნელდება. მართლაც, მათი ნაწილების აზრობლივი მიმართება ზოგჯერ ისე უახლოვდება ერთმანეთს, რომ სინონიმური მნიშვნელობის წინადადებებს ვლბებულობთ. მაგალითად, ამ ჯურღმულის მარცხენა და უკანაკედელი მუდამ სველი იყო, რის გამონესტი იდგა და სუნთქვა პირდა (გვეტ., 76) რთული ქვეწყობილი წინადადებაა, რომლის აზრიც რთული თანწყობილი წინადადებით ასე გადმოიკემა: ამ ჯურღმულის მარცხენა და უკანაკედელი მუდამ სველი იყო და ამის გამონესტი იდგა და სუნთქვა პირდა. აქ, თანწყობილ წინადადებაში, დაქვემდებარების ელემენტებიც მოიპოვება: როგორც ქვეწყობილი, ისე თანწყობილი წინადადების პირველ ნაწილში მიზეზია დასახელებული, მეორეში კი — შედეგი. ამ თვალსაზრისით მათ შორის არსებითი განსხვავება არც არის.

რთულ წინადადება ენაში ისტორიულად ვაცილებით გვიან შემუშავდა, ვიდრე მარტივი წინადადება. ეს ბუნებრივიცაა: ადამიანის მრტყველება მის აზროვნების ღონესთან არის შეფარებული. პირველყოფილი ადამიანის აზროვნება, როგორც ეს საყოველთაოდ არის აღიარებული, პრიმიტიული იყო და უაღრესად კონკრეტული. ამიტომ ადამიანი სინამდვილის სხვადასხვა მხარეს, საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ბუნების მოვლენებს აღინდელ ხანაში გამოხატავდა მარტივი წინადადებებით, რომლებიც არ იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული. შემდეგ კი ადამიანის აბსტრაქტული აზროვნების განვითარებასა და მისი გონებრივი პირბოლის გ. ვარსა თოქმანთან დაკავშირებით იგი თანდათან უფრო ღრმად ჩასწვდა სინამდვილის მოვლენებსა და მათ შორის არსებულ კავშირსა თუ მიმართებას. ამის შემდეგ ცალ-

ეულ მარტივ წინადადებათა შეერთებით შემუშავდა რთული წინადადება, რომელიც სინამდვილის შემცენების უფრო რთულ პროცესს ასახავს.

რთული წინადადების წარმოქმნა ადამიანის აზროვნებისა და მეტყველებას განვითარების წინადადების მიჩვენებელია, იგი ენის სინტაქსური წყობის შემდგომ განვითარებისა და სრულყოფის მაჩვენებელია.

ვარაუდობენ, რომ მარტივ წინადადებებს პირველ ხანებში სვამდნენ ერთმანეთზე მყოფობით რაიმე საკანგებო სიტყვებით დაკავშირება-გადაბმის გარეშე, ე. ი. უკუაპირა შეერთება უფრო ადრინდელია, ვიდრე კავშირისა.

ამასთანავე, მეცნიერებაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ თანწყობა უფრო ადრინდელია და წინადადებათა ერთმანეთთან გადაბმვა-დაკავშირების უფრო პირველადი სპეციფიკაა, ვიდრე ქვეწყობა, რომელიც განვითარებულია პირველადი ენის გარდატეხის გზით თვით აზროვნების ფორმის განვითარება-გაღრმავების შესაბამისად.

პარატაქსი ანუ წინადადებათა თანწყობა ტიპობრივია სასაუბრო მეტყველებასთან, პიპრატაქსი ანუ ქვეწყობა — წერილობითსათვის. ეს უკანასკნელი უარობელია და სინტაქსურ ნორმად იქცევა ენის განვითარების უმაღლეს საფეხურზე. მისი ჩამოყალიბება განვითარებული აზროვნების კუთვნილებაა, იგი კვლისხმობს სინაქსურ მსჯელობას და გამოხატავს უფრო რთულსა და მრავალფეროვან მიმართებებს მოკლეობა შორის, ვიდრე თანწყობა, რომელიც ანალიზურ მსჯელობას შეესაბუთება.

რთული ქვეწყობილი წინადადების სათავე არ არის შეუქრობა, მაგრამ მის განმტოვებასა და თანწყობილი წინადადებისაგან მკვეთრად გამოყოფას, როგორც ვარაუდობენ, სწორედ შეუქრობამ შეუწყობ ხელი.

რთული წინადადების სინტაქსური ბუნება, შეიძლება ითქვას, თეორიულად ჭკრიკედ არ არის სრულყოფილად გამოქვეყნული, მიუხედავად იმისა, რომ მოძღვრებას რთული წინადადების შესახებ სკამბოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს.

XVIII საუკუნის დასრულებისათვის საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ჩვეულებრივია ტერმინები „მთავარი და დამოკიდებული წინადადება“, ხოლო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მოძღვრება პარატაქსისა და პიპრატაქსზე უფრო სრული და განამდევრული ხდება.

ცნობები რთული წინადადების შესახებ რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში პირველად ნ. გრეჩის გრამატიკაშია წარმოდგენილი, ხოლო დასრულებული სახით რთული წინადადების ტიპებზე მოძღვრება მოკლელი აქვს თ. ბუნაევი, რომლის გრამატიკული შეხედულებებიც საფუძვლად დაედო რუსულ გრამატიკის XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში.

ტრადიციული მოძღვრება პარატაქსისა და პიპრატაქსზე ზოგჯერ თმა ენათმეცნიერება ეპვის ქვეშ დაყავს. ასე, მაგალითად, ეს მოძღვრება მკვეთრად გააჩრტვა მ. პეტერსონმა, რომელმაც სრულებით უარყო თანწყობისა და ქვეწყობის სრულობა. თანწყობასა და ქვეწყობას, მ. პეტერსონის აზრით, არ მოეპოვებათ განმასხვავებელი ობიექტური ნიშნები, ამიტომ არც იმის საპირობაა, რომ შეინარჩუნონ რთული წინადადების ტიპებზე შექმნილი მოძღვრების შემკავრობა.¹⁰

ა. პეტერსონმა, რომელმაც სრულყოფილი წერილი მიუძღვა რუსულ ენაში

¹ A. Meib. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М.-Л., 1938, зб. 375; А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении, М., 1956, зб. 474. ² ა. პეტროვიჩი, დასაბუთებული წიგნი, зб. 173. ³ А. Б. Шаниро. О принципах классификации подчиненных предложений: «Русский язык в школе», 1937, № 2, зб. 14.

⁴ კ. დონდუა, მიმართებითი ნაცვალსაბნისა და მისი მართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში, ონისის მოამბე, V-VI 1940, зб. 330.

⁵ Н. С. Поспелов. О грамматической природе сложного предложения: Вопросы синтаксиса современного русского языка, под редак. акад. В. В. Виноградова, М., 1950, зб. 321. ⁶ А. Г. Руднев. Синтаксис современного русского языка, зб. 262. ⁷ Н. Г. Греч. Практическая русская грамматика, 1827. ⁸ Ф. И. Буслаев. Опыт исторической грамматики, 1858. ⁹ С. И. Абакумов. О придаточных предложениях: «Русский язык в школе», 1938, № 2, зб. 88. ¹⁰ М. Н. Петерсон. Очерк синтаксиса русского языка, М., 1923, зб. 32-33. ¹¹ А. М. Пешковский. Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений? (критика): «Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики», 1930.

პარტაქსისა და ქობოტაქსის საკითხს, კრიტიკულად განიხილა ზ. პეტერსონის შეხედულება. ა. პეტერსონმა დაასახელა რამდენიმე არსებითი ხასიათის ნიშანი, რომლებიც განსხვავებენ ერთმანეთისაგან რთულ თანწყობილსა და ქვეწყობილ წინადადებას, და ამით დამატებითად დაასაბუთა რთული წინადადების დასახელებული ტიპების არსებობა რუსულ ენაში.

იგივე ითქმის რთული წინადადების ტიპების თაობაზე ქართულ ენაში. მართლაც, ჩვენ არ ვგაქვს რაიმე საფუძველი, რომ უარყოთ ქართულში თანწყობა და ქვეწყობა, როგორც ერთმანეთისაგან განსხვავებული სინტაქსური პროცესები. ამიტომ ქვემოთ რთული წინადადების განვიხილავთ დასახელებული ტიპების მიხედვით ცალკე. ჩასაც ზურგს უშვებრებს არა მარტო ტრადიცია, არამედ, რაც მთავარია, ის, რომ ასეთი დაყოფა გამართლებულია გრამატიკულად.

რთული წინადადების შესახებ ცნობები ჯერ კიდევ ანტონის სკოლის გრამატიკებში მოიპოვება, მაგალითად, სოლ. დოდაშვილისაში (1830); მაგრამ რამდენადმე დასრულებული სახით რთული წინადადების საკითხები (ძირითადად ქვეწყობილისა) ჩვენს სინამდვილეში პირველად არ. ქუთათელაძისა და თ. ფორდანის გრამატიკებში წარმოდგენილი, XIX საუკუნის 80-იან წლებში დამკვიდრებულ ტრადიციას, მეტ-ნაკლები სხვაობისდა მიუხედავად, ამ მხრივაც აგარძელებენ შემდეგ დროის გრამატიკები (მ. ჯანაშვილისა, სოლ. ხუნდაძისა, ი. ნიკოლაიშვილისა, დ. კელაშვილისა). ქართული გრამატიკებიდან ყველაზე სრულად და თანამოდებულად, რამდენადც ეს სასკოლო გრამატიკაშია შესაძლებელი, რთული წინადადების ტიპები განხილულია პროფ. ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკაში“ (1939). როპლის მე-4 გამოცემაში (1948) რთული წინადადების სინტაქსი კიდევ უფრო მეტი სისრულით არის წარმოდგენილი. აღსანიშნავია ისიც, რომ ტერმინები თანწყობა, ქვეწყობა, თანწყობილი და ქვეწყობილი პირველად ა. შანიძის სასკოლო გრამატიკაში (1939) არის ნახმარი.

XI. რთული თანწყობილი წინადადება

§ 102. თანწყობილ წინადადებათა შეერთების საშუალებანი. რთული თანწყობილი წინადადება კავშირიანია ან უკავშირო. მაგ.: ქვეთინებდა შველი, კვენსოდა ჭეირანი, ოხრავდა ირემი (ეგვ., 3, 316); მოწმენდილი ცა გაკრიალებულიყო და მზის სხივი მთის წვერებს შესთამამებდა (ყაზ., 2, 436).

პირველ, წინადადება უკავშიროა, მეორე — კავშირიანი. უკავშირო თანწყობილ წინადადებათა შეერთების ერთ-ერთი ძირითად საშუალებას ინტონაცია წარმოადგენს. კავშირთაგან წინადადებათა შესაერთებლად აქ გამოყენებულია მეერთებელი კავშირები: მაგვფუგბელი, მაცალკეებელი და მამპირისპირებელი. მეერთებელი კავშირები არა მარტო წინადადებათა გადაბმის საშუალებაა, არამედ მათი აზრობლივი მიმართების გამოხატვის საშუალებაც. ინტონაცია გარკვეულ როლს ასრულებს კავშირიანი შეერთების დროსაც. კავშირების საშუალებით თანწყობილ წინადადებათა შორის მრავალფეროვანი მიმართების გამოხატვა შეიძლება, უკავშირო შეერთება კი ასეთ შესაძლებლობას მოკლებულია. გარდა კავშირებისა და ინტონაციისა, რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილების აზრობლივი მიმართების გამოხატვისათვის მნიშვნელობა აქვს ზმნის ფორმებსა და ისეთი სიტყვისა თუ სიტყვების გამოყენებას, რომლებიც ამა თუ იმ მიმართებას უფრო ნათლად

და ზუსტად გამოხატავენ. მაგ.: უცებ გაღმა ხრიალი მოისმა. მ ე რ მ ე საზარელმა ხარხარმა მოხეტია, შ ე მ დ ე გ ი ს გიჟური სიცილი უძირო ხეობას სასოწარკვეთილი გოდებდა და დრტყინება მოედო, ბ ო ლ ო ს ის თავგანწირული ვალალი და ძრწუნვა, ხევით-ხევამდე არეცილი. სად-ღაც წყვილიადში დაიკარგა (ჯავ., 2, 451); ჩვენ შორის ნიადაგი ჭ ე რ-გაიკარა, მ ე რ მ ე ხნულმა გაიარა, ის ხნული არხად გადაიქცა და ბ ო ლ ო ს ღრმა ხრამს დაემსგავსა (ჯავ., 2, 545). ორივე წინადადება უკავშიროს რთული თანწყობილი წინადადებას. მის ნაწილებში ნახშირი დროის ზმნიზედები მიგვითითებენ მოქმედებათა თანამიმდევრობაზე, ე. ი. წინადადებათა აზრობლივი მიმართება ლექსიკური საშუალებითაც არის გადმოცემული.

თუ რთულ თანწყობილ წინადადებაში ორზე მეტი წინადადებაა გაერთიანებული, შეერთება შეიძლება კავშირიანიც იყოს და უკავშიროც: განათხული გავიდა, დადგა შემოდგომა, დაიწყო გაბმული წვიმები და დაიკირა სიცივეები (გოგ., 76). აქ მესამე და მეოთხე წინადადება და კავშირით არის შეერთებული, დანარჩენები — უკავშიროდ.

§ 163. მაჭგუფებელკავშირიანი რთული თანწყობილი წინადადება. მაჭგუფებელ კავშირთან თანწყობილი წინადადების ნაწილების შესაერთებლად ყველაზე ხშირად და კავშირია გამოყენებული. დათი შეერთებული წინადადებები წმირად სტრუქტურულად ერთიმეორის მიმართ თანასწორი წინადადებებია: ხმაურობა თანდათან სუსტდებოდა და ღამის უფსკრული მიდამოს ქურდულად ეპარებოდა (ყაზ., 2, 446); წმინდა გაკრიალებულ ჰაერში ისარივით დაქროდა მარად მზიარული მერცხალი და კოპწია მარდი ტოროლა ზარივით წკრიალა ვალობით ლაქვარდ სივრცეში დაქანაობდა (ლომ., 347); დაიჭექა თოფმა დაბლა და მაღლა ქორმა შეიფრთხილა (წერ., 1, 235).

მაგრამ ხშირია ისეთი შემთხვევაც, როდესაც თავისთავადი, სტრუქტურულად დამოუკიდებლად გაფორმებული არის პირველი ნაწილი, მეორის გაფორმება კი განსაზღვრულია პირველით და, ამდენად, ის მოკლებულია თავისთავადობასა და სტრუქტურულ დამოუკიდებლობას. დავსახელებთ ამის ორიოდ შემთხვევას:

ა) რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებს. მოეპოვებათ საერთო სიტყვა, რომელიც დასახელებულია პირველ ნაწილში, მეორე ნაწილში კი გამორთვებულია და იგულისხმება სხვა წევრად: ც ი ც ი ა წყნარად სუნთქავდა და ცხვირის ნაზი ნესტოები ებებებოდა (ყაზ., 2, 97).

საერთო სიტყვაა ც ი ც ი ა, რომელიც ქვემდებარეა პირველ მარტოვ წინადადებაში (ციცია სუნთქავდა) და ირიბ დამატებად იგულისხმება მომდევნო წინადადების შემასმენელთან (ციცია სუნთქავდა) ცხვირის ნესტოები

ბი ე ბ ე რ ე ბ ო ლ ა). ზოგჯერ რთული თანწყობილი წინადადების პირველ ნაწილში რამდენიმე საერთო სიტყვაა დასახელებული. მაგ.: ა ს ე თ ხ მ ა უ რ ო ბ ა ს ა და ო ც ნ ე ბ ა შ ი მ ზ ე ე ჩ ა ვ ი დ ა და ბ ი ნ დ მ ა ე მ ო ა ლ წ ი ა (ჯავ., 2, 281).

ბ) თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილში ნახმარია ნაცვალსახელი ან ზმნიზედა, რომელთა კონკრეტული მნიშვნელობა გასაგებია პირველ ნაწილში დასახელებული სიტყვის მიხედვით: გაზაფხულითაც წ ე რ ო ე ბ მ ა გადაიარეს წინა და შემოდგომითაც ისევ ო ს ო ნ ი მოდიან (რახ., 17); პაექრობაში ზოგჯერ ლ ა შ ა ე ჩ ა ვ ე რ ე ო ლ ა და მ ო ს ო ხ მ ის გაგონება ხალისს გვმატებდა (გვეტ., 240); წყალზე ს ხ ვ ე ბ ი ე ჩ ა მ ო ს უ ლ ი ე ვ ე ნ ე ნ და ი მ ა თ გ ა ნ გაიგო. [თებერამ] ეს ახალი ამბავი (ბარნ., 2, 454); იმ ოთახის კ ა რ ე ბ ი ლ ი ი ყ ო ლ ა ი ქ ი დ ა ნ მოზრდილი დარბაზი მოჩანდა (ჯავ., 1, 18).

დ ა-თი შეერთებული წინადადებათა აზრობლივი მიმართება სხვადასხვაგვარია, სახელდობრ: რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში ნახმარი ზმნები გამოხატავს:

ა) ე რ თ დ რ ო უ ლ მ ო ვ ლ ე ნ ე ბ ს: ბალში ნელი სიო ფ უ ს ფ უ ს ე ბ ს და კუთხეში თავვი ც ო ღ ვ ი ლ ო ბ ს (ჯავ.); ნალევრდალს ფერფლი ე ფ ა რ ე ბ ო ლ ა და მიდამო იღუმალებით ი ვ ს ე ბ ო ლ ა (ყახ., 2, 405); ყორანი ი ჩ დ ა მუხის ერთ ხმელს ტოტზე და თვალებიდან ცრემლი დაპალუპით ჩ ა მ ო ს დ ი ო ლ ა (ვაჟა); ტურა-მელები ფრინველებს ო პ ა რ ა ვ დ ნ ე ნ, მგლები ოთხფეხს ი ტ ა ე ბ ღ ნ ე ნ და დათვი იქაურობას ტ ო რ ა ვ დ ა და ა ნ ა დ გ უ რ ე ბ დ ა... (წერ., 8, 170).

იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა დ ა-თი შეერთებული წინადადებები ერთდოულ მოვლენებს გამოხატავენ, მაგრამ ერთმანეთის მიმართ დათმობითის შინაარსისანი არიან: პირველ ნაწილში გამოხატული აზრის მიხედვით არ არის მოსალოდნელი ის, რაც მეორე ნაწილშია გამოთქმული, და პირიქით: შემოდგომა იდგა და მაინც ცხელოდა (მიხ. მრევლ.).

თანწყობილი წინადადების ნაწილებში ნახმარი ზმნები ჩვეულებრივ ერთი და იმავე დროის ფორმებია, მეტწილად ერთია მწკრივიც. ერთდროულობას შეიძლება ხაზი ვაესვას საერთო დროის გარემოების გამოყენებით პირველ ნაწილში: ს ა ლ ა მ ო ზ ე ბ ა ე მ ვ ს ხ მ ა ჩ ა უ წ ყ და და გონება დაეკარგა (ჯავ.).

ბ) თ ა ნ ა მ ი მ დ ე ვ რ უ ლ მ ო ვ ლ ე ნ ე ბ ს: ჩქარა ჩავიდა მზე და დღის სიცხე ლამის სიომ შესცვალა (ყახ., 2, 102). იგულისხმება, რომ ჯერ ჩ ა ვ ი დ ა მ ზ ე და შემდეგ დ ღ ი ს ს ი ც ხ ე ლ ა მ ი ს ს ი ო მ შე ე ც ვ ა ლ ა. მსგავსი მაგალითია: კარი სწრაფად გაიღო და ოთახში ქალი შემოვიდა (რ. ინან.). მოვლენათა თანამიმდევრობა ჩვეულებრივია, როცა წარსულში მომხდარ ფაქტებზეა საუბარი. თუ რა

დროით არის დაცილებული ერთი მოქმედება მეორისაგან, — ეს შეიძლება აღნიშნულ იქნეს მომდევნო წინადადებაში სათანადო სიტყვების ხმარებით: ერთ ადგილს რალაც შეინძრა და წუთს შემდეგ ვილაცა კაცი გამოჩნდა (ყაზ., 2, 355); ამოვარდა ქარი და ცოტახნის შემდეგ კოკისპირული წვიმა დაუშვა (კ. ლორთქ., 3, 61); საათმა სასაცილოდ გაიქცა და მალე დუმილიც ჩამოვარდა (დ. შენგ.); სიმღერა მინელდა და მალე დუმილიც ჩამოვარდა (დ. შენგ.).

გ) მოვლენათა მიზეზ-შედეგობრიობას: მე ექიმი ვარ და საქმე მე უნდა გადავწყვიტო (ჯავ., 1, 213). პირველ წინადადებაში მიზეზია დასახელებული, მეორეში — შედეგი. ამ წინადადების აზრი ისაა, რომ რადგანაც მე ექიმი ვარ, ამიტომ საქმე მე უნდა გადავწყვიტო. მიზეზ-შედეგობრიობაა გამოხატული შემდეგ მაგალითებშიც: იმან ხელი ჰკრა პაპას და პაპა წაიქცა (ყაუა, 5, 21); ერთხელ ყანაში ღორი მოკლეს და მთელი დღე არაფერი მიჰპია (წერ., 42); ვენახს ქერიბი ძალიან კარგად უვლიდა, ძალიან აბატიებდა და ვენახიც კარგ მოსავალს იძლეოდა (ჭავ., 428). ასეთ წინადადებებში და კავშირის შემდეგ შეიძლება ვიხმაროთ ზმნიზედები ამიტომ, იმიტომ, ამის გამო და მისთ., რომლებიც აზუსტებენ და უფრო ნათლად წარმოგვიდგენენ თანწყობილ წინადადებათა აზრობრივ მიმართებას. ასეთი სიტყვები ზოგჯერ წარმოდგენილია კიდევ, რომლებიც მიზეზის გარემოებად შედიან წინადადებაში და თანწყობილი წინადადების ნაწილების მიმართებასაც უფრო ნათლად გამოხატავენ: მრავალ ცხარე ბრძოლაში მორჩავე გაუკაწრავი დარჩენილა და ამის გამო სოფლად არაკად ლაპარაკობდნენ (გვეტ., 173); ქართველების ბედზე ბრძოლის ველი ვიწრო იყო და ამის გამო ლეკების ბრბოვერ იშლებოდა თავისუფლად (ლომ., 427); ღვინო მეყვეა, არაყი — მწარე, ჩაი — ცხელი, პირს დაგვწვავს და იმიტომ არ ვიახლებით (რაზ. 26); კვირტი სკდებოდა და ტოტი იმიტომ ირხეოდა (კ. ლორთქ., 3, 21).

კავშირი და ზოგჯერ გამოტოვებულია: [პავლე] მუყაითი, ერთგული, ბეჯითი და ჩუმი მუშაკი იყო, ამიტომ შემამულეც და ნაცნობ-მეგობრებიც აფასებდნენ და ღიღს პატივსა სცემდნენ (ჯავ., 1, 112).

ამ ტიპის თანწყობილი წინადადება უახლოვდება ქვეწყობილს და აზრის შეუცვლელად ასეთად აღვილდაც გადაკეთდება.

მოვლენათა თანმიმდევრობა ხშირად გართულებულია მიზეზ-შედეგობრიობის გამოხატვით: ჰალას ნისლი დააწვა შავად და ისედაც ჩამობურულ-ჩამობნელებული არე-მარე უფრო დაბნელდა. აქ იგულისხმება: ა) ჯერ „ჰალას ნისლი დააწვა შავად“ და მერე „ისედაც ჩამობურულ-ჩამობნელებული არე-მარე უფრო დაბნელდა“; ბ) ამას-

თანავე, ქალას რომ „ნისლი დააწვა შავად“, ეს მიზეზია იმისა, რომ „ისედაც ჩამობურთულ-ჩამობნელებული არე-მარე უფრო დაბნელდა“. მაშასადამე, აქ ერთდროულად მოვლენათა თანანიმდევრობაც არის გამოხატული და მიზეზ-შედეგობრიობაც. მსგავსი მაგალითია: დაიქვეა დაბლა თოფმა და მალა ქორმა შეიფრთხილა (წერ., 1, 235).

დ) დ ა-თი შეერთებული წინადადება ზოგჯერ ანსნა-განმარტებასა თუ განსაზღვრებას წარმოადგენს იმისას, რაზედაც პირველ წინადადებაშია ლაპარაკი. მეორე წინადადებაში დ ა-ს შემდეგ ჩვენებითი ნაცვალსახელია (ე ს), რომელიც ჩვეულებრივ ქვემდებარეა და გარკვეულ მიმართებას აყარებს თანწყობილი წინადადების პირველ ნაწილთან. მაგ.: გავარდა ერთბაშად თოფი და ე ს ნიშანი იყო საერთო იერიშისა (ყაზ.). „და ეს“ მნიშვნელობით ახლოა მიმართებით ნაცვალსახელთან რ ა ც, მთლიანად წინადადება — ქვეწყობილთან და მიმართების შეუცვლელად აღვიღადაც გადაკეთდება ამ უკანასკნელად: გავარდა ერთბაშად თოფი, რ ა ც ნიშანი იყო საერთო იერიშისა.

ამ ტიპის რთული თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილი ზოგჯერ დამატებითს ცნობას იძლევა არა მთლიანად პირველზე, არამედ არსებითი სახელით გამოხატულ მის რომელიმე წევრზე. ამ შემთხვევაში ჩვენებითი ნაცვალსახელის შემდეგ განმეორდება პირველი წინადადების ის სიტყვა, რომელსაც აზუსტებს და განსაზღვრავს მეორე წინადადება. მაგ.: ქალაქში არსებობდა ქალთა სასწავლებელიც და ე ს სასწავლებელი ქალაქის მეორე ნაპირას იყო გამართული (ბარნ., 2, 303). „და ეს სასწავლებელი“ შეიძლება შეიცვალოს მიმართებითი ნაცვალსახელით „რომელიც“ და თანწყობილი წინადადება გადაკეთდეს სინონიმური მნიშვნელობის რთულ ქვეწყობილ წინადადებად: ქალაქში არსებობდა ქალთა სასწავლებელიც, რომელიც ქალაქის მეორე ნაპირას იყო გამართული. შეიძლება ჩვენებით ნაცვალსახელს მოსდევდეს ისეთი სიტყვა, რომელიც პირველ წინადადებაში, მართალია. არ არის დასახელებული, მაგრამ აზრის მიხედვით იგულისხმება: დაპკრავდა კოდალა ნისკარტს სადმე ხმელ ხეს და ე ს ხ მ ა თოფის ხმასავით მოედებოდა ამ უდაბურს ტყეს (რან., 147); ჩვენც მაშინავე წინ დაეუხვებოდით და ე ს ხ ა ლ ხ ი ც ფაცაფუციით ყიდულობდა ხოლმე ჩვენგან ჩატანილ ხილეულობას (ლომ.).

ე) დ ა-თი შეერთებულ თანწყობილ წინადადებათა შორის რეზიკა-თად დაპირისპირება ან განსხვავებული მიმართებაა, ვიდრე ეს ზემოთ განხილულ შემთხვევებში გვაქვს: ამისაგან შენ ისწავლე და შენ მე მასწავლეო! (საბა, 31). მნიშვნელობით ეს იგივეა, რაც: ამისაგან შენ ისწავლე, შენ კი მე მასწავლეო. დაპირისპირებაა ამ მაგალითშიც: წინ მე გავრბოდი კურდღელივით და უკან ისინი მომდევდნენ კივინით (წერ., 1, 45). რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილები ჩვეულებ-

რივ თხრობითია. იშვიათად გვხვდება, როცა ამ ტიპის წინადადების პირველი ნაწილი თხრობითია, მეორე (resp. დას მომდევნო) — კითხვითი, ან კიდევ კითხვითია ორივე ნაწილი: მთელმა კახეთმა ვერა უყო რა და ახლა ორი ათასი კაცი თუ პირებთ გადაუნას? (წერ., 1, 230); ქორი ორივე ფეხებით გახლავსთ ჩამოკიდებული, გაფართოვალად, და ერთი ტყვია ორივე თასმას ხომ ვერ მიუდგებოდა? (წერ., 1, 235); ნუთუ არადაშელიამ ყველაფერზე ხელი ჩაიქნია და სიცოცხლემ ფასი დაკარგა მის თვალში? (კ. ლორთქ.).

ვ) რთული თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილი წარმოდგენილია წინადადების ტოლფასი გამონათქვამით — შორისდებულითა თუ მიმართვით, რომელსაც უძღვის შორისდებული: მოვა მატარებელი და — ჰაი და (ო. იოს.); ოთახში შევიხედე და ჰოი საკვირველებზე! (ო. ღვებ.). დას მომდევნო ნაწილი პირველ მაგალითში ბრძანებითი წინადადების ტოლფასია, მეორეში — ძახილის წინადადებისა.

ზ) რთული თანწყობილი წინადადების პირველი ნაწილი წარმოდგენილია უშემასმენლოდ, ჩვეულებრივ დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულებით: კიდევ წუთი და ცა ტყვიისფრად მოიქცა (ყაზ.); ცოტახანი და ყავრის სახურავზე წვიმის მომსხო წვეთებმა გაიბრაზუნეს (ქიაჩ., 321); წამიცი და უზარმაზარი მტაცებელი ნაფლეთებდად აქცევედა მერცხალს (გ. შატბ.); ერთი ორი დღე და ისევ კარგად გავხვდები (ბარნ., 1, 279); ერთი კვირაცი და მიწა გაშრება (კ. ლორთქ.); ორი-სამი ყლაპი და რძე გათავდა. (კ. ლორთქ.)

იშვიათად რთული წინადადების ორივე ნაწილი უზმნოდ არის წარმოდგენილი: აი საგანი და აი გზაც მისდა მისალწევალ (ქავ.); შენა და წაგნის აბურად ავდება? (ქავ.); აწმყოს დიდება დიდი და ღღეს მომავალს ვაშა! (ტაბ.).

უარყოფითი რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში ვამეორდება ც-დართული უარყოფითი ნაწილაკები: არც, ვერც, ნურც, აღარც, ვეღარც... ეს ნაწილაკები ათავსებენ მაჭვეფებელი კავშირისა და გაძლიერებითი ნაწილაკის ფუნქციებს. და შეიძლება იყოს ნასმარი და შეიძლება არა. წინადადებებს ჩამოთვლას ხასიათი აქვს: არც ჩოჩქოლა იხმის, არც შეჭუჩული ხალხი მოსჩანს (ჯავ., 3, 475); ქათამს არც მკრეღა ნისკარტი აქვს, არც ბასრი ბრწყალაბი ასია, არც ღონიერი ფრთების პატრონია (გოგ., 93); აღარწვიმს სისხლის წვიმები, აღარც ქუსს ჩოფკაშვილის გარია (ჯავ., 3, 432).

თანწყობილი წინადადების ნაწილებში შეიძლება სხვადასხვა უარ-

1 ამ საკითხს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ნ. უსტიაშვილმა.

ყოფითი ნაწილაკი იყოს ნახმარი: ვ ე ლ ა რ ც გაჭავრებამ გასკრა, ა ლ ა რ ც ცემამ იმოქმედა (ბარნ., 2, 407); ა რ ც მე ვერჩი, ნ უ რ ც მე მერჩიან (ჯავ., 3, 343).

§ 104. მაცალკევებელკავშირიათ რთული თანწყობილი წინადადება. მაცალკევებელი კავშირები ჩვეულებრივ მეორდება რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში. წინადადებათა მიმართება დაახლოებით ისეთივეა, როგორიც ამავე კავშირებით შეერთებულ ერთგვარ წევრთა შორის.

ან ცალკეც გვხვდება, მაგრამ ჩვეულებრივ განმეორებულად იხმარება. განმეორებისას ის ასეთ ვარიანტებს გვაძლევს: ან — ან, ან — ანდა, ან — ან არადა, ან — ან კიღევ. ან კავშირის ხმარება გულისხმობს რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში დასახელებულ ამბავთაგან ერთ-ერთის არჩევას, ან ერთ-ერთის შესრულების შესაძლებლობას სხვების გამორიცხვით. პირველ წინადადებაში ან ზოგჯერ არ არის ნახმარი: ან მონადირე წამომადგება თავს, ან მგელს შეეფეფეთები (ვედ., 3, 186); ღამით საღმე ტურა დაიჩხავლებს, ან აფთარი აგოდდება, ან მგელი დაიღმუვლებს (ჯავ., 2, 510); [მაყვალას] ან დათვი დაჟაჭრადა, ან მგლების კერძად შეიქმნებოდა, ან კიღევ, რაც უფრო ძნელი იყო, თოვლში გახვეული მიწასაც კი ველარ ეღირსებოდა სამარედ (ყაზ., 2, 353); ან უნდა ჭვარი დაიწეროს, ან არა და აქედამ ცოცხლები ველარ წახვალთ! (ჯავ., 367).

ან კავშირი ზოგჯერ კითხვით წინადადებებს აერთებს: ბეჯანი რალს ფიქრობდა, ან დაობლებულ ბატკანს რა დავმართა? (ჯავ., 6, 288); ვინ არის შენთვის იგი, ან რა ხარ შენ იმისთვის? (ჯავ., 3, 350).

რთული თანწყობილი წინადადება. რომლის ნაწილებიც ან კავშირით არის შეერთებული, ზოგჯერ უკავშიროდ შეერთებული დამოკიდებული წინადადების როლს ასრულებს, წინა წინადადების მნიშვნელობის ერთგვარ დაზუსტებასა და კონკრეტოზაციას წარმოადგენს: შენ ეს მითხარი: მაშიდა როგორაა, ან ბიძია ავთანდილი რაა იქს? (გვეტ., 36); [საპეგამ] ბოლოს ამიკრძალა მის კლასში შესვლა და რჩევაში ითხოვა: ან მე აღარ ვიქნები, ან ის მოწაფე გააგდეთო (წერ., 55).

ხ ან ყოველთვის განმეორებულად იხმარება. გასაძლიერებლად. გარდა პირველისა, შეიძლება ნაწილაკიც დაერთოს: კი, ც, კიღევ. თანწყობილ წინადადებათა შორის შეიძლება და კავშირით იქნეს ნახმარი. რთულში შემავალ წინადადებათა რაოდენობა არ არის განსაზღვრული: შეიძლება იყოს ორი და ორზე მეტიც. პირველ წინადადებას „ხან“, შეიძლება არ იწყებდეს. ის ამ შემთხვევაში იმ სიტყვის წინ იკავებს ადგილს. რომელიც ლოგიკურ მახვილს ატარებს. „ხან — ხან“ აღნიშნავს რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში დასახელებულ

ბული ამბებისა თუ მოვლენების მონაცვლეობას დროში: ხ ა ნ წვიმდა, ხ ა ნ თოვლდა (რახ., 320); მის შორიახლო ხ ა ნ შევარდენი გამოინავარდებდა, ხ ა ნ ქორი გამოიქროლებდა (ვაჟა); ხ ა ნ დათვი ბურტყუნებდა, ხ ა ნ მგელი ყმუოდა და ხ ა ნ კ ი დ ე ვ ტურების ჩხავილი აყრუებდა იქაურობას.

შერწყმულსა და რთულ თანწყობილ წინადადებაში, როგორც ვიცით. ერთნაირი (მაერთებელი) კავშირებია გამოყენებული. ამიტომ რთულ წინადადებაში ზოგჯერ ერთი და იგივე კავშირი ერთ შემთხვევაში ერთგვარ წევრებს აერთებს, მეორე შემთხვევაში თანწყობილი წინადადების ნაწილებს. მაგალითად: ის ხ ა ნ ილიმებოდა ტბილად, ხ ა ნ ფიქრს ეძლეოდა, ხ ა ნ უზომოდ ქიკვიკებდა და ხ ა ნ ხანგრძლივი სიჩქმე მოიცავდა, ხ ა ნ გაუნძრევლად იჭდა ერთ ალაგას, ხ ა ნ საათობით დაეხეტებოდა ოთახებში (გაბ.).

„განდ“ და „თუნდ“ განმეორებულად იხმარება (გინდ — გინდ. თუნდ — თუნდ) და მნიშვნელობით ერთნაირია. ესენი მიგვიჩვენებენ, რომ თანწყობილი წინადადების ნაწილებში დასახელებულ ამბავთაგან ერთ-ერთი უნდა იქნეს არჩეული: გ ი ნ დ მე წავალ, გ ი ნ დ შენ წადი (ან: თ უ ნ დ მე წ ა ვ ა ლ. თ უ ნ დ შე ნ წ ა დი).

მატალკეებელი კავშირის ფუნქციით იხმარება ზოგჯერ „თუ“, რომელიც თანწყობილი წინადადების ნაწილებს კითხვის შინაარსს აძლევს. მაგალითად: მართალია ეგ თქვენი სიტყვები, თუ ხუმრობთ? (ლომ., 142).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა : ზოგჯერ თუ ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებებს აერთებს. ამ შემთხვევაში თუ კითხვას აღარ გამოხატავს: არაინიცოდა, შეუადლე იყო თუ სალაპო, გარეთ ციოდა თუ ცხელოდა, წვიმდა თუ მზიანობდა (ვაჟ., 3, 378).

თანწყობილი წინადადების ნაწილებში ჩვეულებრივ ერთი და იმავე დროისა და კილოს ფორმებია ნახმარი, საზოგადოდ. ერთი და იმავე მწკრივისა.

§ 145. მაპირისპირებელ კავშირთან რთული თანწყობილი წინადადება. მაპირისპირებელ კავშირთაგან რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილების შესაერთებლად ჩვეულებრივია მ ა გ რ ა მ. ხ ო ლ ო და კ ი. ამათგან ყველაზე გავრცელებულია მ ა გ რ ა მ კავშირი, ხ ო ლ ო და კ ი უფრო სამწერლობო ენის კუთვნილებათ.

მ ა გ რ ა მ კავშირი იწყებს ყოველთვის თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილს და აპირისპირებს მას პირველთან. მაგ.: დღე იყო, მ ა გ რ ა მ მზე გამქრალიყო (ვაჟა, 6, 96). თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილი ისეთ ამბავს გადმოგვცემს, რომელიც არ არის მოსალოდნელი პირველი ნაწილის მხედვით. მაგრამ კონკრეტულ შემთხვევაში

ეს შესაძლებელია. მართლაც, თუ დღე იყო, არ არის მოსალოდნელი, რომ მზე გამქრალიყო.

ზოგჯერ დაპირისპირებული წინადადება ზღუდავს იმას, რაზედაც პირველ ნაწილშია ლაპარაკი: შეხ გინდა დაძინო, მაგრამ მე არ დაგაძინებ. შენ გინდა ის ქალი დაივიწყო, მაგრამ მე არ დაგავიწყებ (ყაზ., 1, 76).

მაგრამ კავშირის ზოგჯერ აძლიერებს ნაწილაკი მაინც: წვიმამ გადილო, მაგრამ ცაზედ მზე მაინც არა ჩანდა (ვაჟა, 5, 160); მამამ ცალკე მიუაღერსა თებროს, მაგრამ ის მაინც სლუქუნებდა (ვაჟა, 6, 340).

თუ თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილში ქვემდებარე გამოტოვებულია, მაგრამ ის იგულისხმება პირველ ნაწილში დასახელებული საერთო სიტყვის მიხედვით, მაინც ჩვეულებრივ უშუალოდ მოსდევს მაგრამ კავშირს: ჩაი პირს უთუთქავდა მირზას, მაგრამ მაინც შეუსვენებლად სვამდა (გვეტ., 92); ეწყინა მეუღლის სიტყვა ლევანს, მაგრამ მაინც თავი შეიმაგრა (ბარნ., 3, 326).

მაგრამ იშვიათად მომდევნო წინადადებას აპირისპირებს სხვა ჯგუფის მებრუნებული კავშირებით შეერთებულ წინადადებებთან: ხან ეკალი ეღება, ხან მაყვალის სწევს უკან, მაგრამ გაგნა მაინც მისდევს ციკანს (ეგდ., 3, 192).

პირველი ნაწილი იშვიათად თხრობითი წინადადებაა, მეორე კი — კითხვითი: ლევანი ეს კარგი, მაგრამ ჩემი ბრძანება? (ბარნ., 3, 276); ღმუთუნებდა ტოტია და უღრენდა კბილს ხან ერთს, ხან მეორეს, მაგრამ იმისი ღრენა ვის შეაშინებდა? (ვაჟა, 6, 10); ამგვარი რამ ბევრი უთხრა, მაგრამ გამგონესა დიყო? (წერ., 300); ყველას გვეცინებოდა, მაგრამ ვინ გაბედდა და სიცილს უფროსთან? (წერ., 1, 158). ასეთ კითხვით წინადადებას ჩვეულებრივ რიტორიკული ხასიათი აქვს. მაგალითად, მეორე და მესამე მაგალითში კითხვითი წინადადების შინაარსი ასეთია:... მაგრამ იმისი ღრენა ვერავის შეაშინებდა;... მაგრამ გამგონე არსად იყო.

საერთო სიტყვა ჩვეულებრივ პირველ ნაწილშია დასახელებული, მეორეში კი იგულისხმება სხვა წევრად (იშვიათად იმავე სახელობის წევრადაც): ელგუჯა მიდიოდა ლაშქრად. მაგრამ გული კი შინ დარჩენოდა (ყაზ., 1, 17). „ელგუჯა“, რომელიც პირველ ნაწილშია დასახელებული და ქვემდებარეა, ირიბ დამატებად იგულისხმება მეორე ნაწილში. იშვიათად საერთო სიტყვა საპირისპირო წინადადებაშია დასახელებული: ხან ეკალი ეღება, ხან მაყვალის სწევს უკან, მაგრამ გაგნა მაინც მისდევს ციკანს (ეგდ., 3, 192). საერთო სიტყვაა გაგნა, რომელიც დასახელებულია მესამე (საპირისპირო) წინადადებაში და ქვემდებარეა, ხოლო პირველსა და მეორეში იგულისხმება: პირველ-

ში — ირიბ დამატებად (გ ა გ ნ ა ს ეღება ეკალი), მეორეში — პირდაპირად (გ ა გ ნ ა ს მაყვალი სწევს უკან). მსგავსი მაგალითია: რამდენჯერმე შეეკითხა ირემა გზაში, მაგრამ მ ა ხ ა რ ე მ პასუხი არ გასცა (არაგვ.). საერთო სიტყვა, თუ ის ადგილად იგულისხმება ზმნის პირიან ფორმათა მიხედვით, ზოგჯერ გამოტოვებულია ორივე ნაწილში: პირი დავალე, მაგრამ სათქმელი კბილებში გამეჭედა (ჯავ., 2, 478).

მეორე ნაწილში ზოგჯერ ნაცვალსახელია, რომელიც ცვლის პირველ ნაწილში ნახმარ არსებით სახელს: მამამ ცალკე მიუღალერსა თ ე ბ რ ო ს, მაგრამ ის მაინც სლუკუნებდა (ვაჟა, 6, 340); დილის მ ზ ე ჯერ არსად ჩანდა, მაგრამ მ ი ს ი სხივები ქვევიდან უკვე ელაშუენებოდნენ კავკასიის მთის მწვერვალს (ევდ., 3, 119); ფრთოსნებში ყველაზე თვალწარმტაცი ხ ო ხ ო ბ ი იუო, მაგრამ მ ა ს კეკლუცობაში არც კაკაბი ჩამოუვარდებოდა (ევდ., 3, 316); ხ ო ს ი ტ ა მ ფეხი მოითრია, მაგრამ ი გ ი ც მიჰყვა პაპას (ლ. გოთ.).

ჩვენებითი ნაცვალსახელი იშვიათად მთლიანად პირველ ნაწილს მიემართება, ან განსაზღვრებად უდგას ისეთ სიტყვებს, რომლებიც პირველ ნაწილში არ არიან დასახელებული, მაგრამ საერთო აზრის მიხედვით იუარაუდება: ნათელი და თბილი დღეები ზამთარშიაც გამოვარდება ხოლმე, მაგრამ ის გაზაფხული არ არის (რაზ., 377); იქ ხშირი ტყე აღარ იყო: ათასში ერთგან თითო-ოროლა არუი და ცირცელი იღა, მაგრამ ეს ტ ი ტ ვ ე ლ ი ნაწილი მთისა ბალახით და ყვავილებით იყო მდიდარი (ვაჟა, 5, 158). ასეთ შემთხვევებში თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილი განსაზღვრების ელემენტს შეიცავს; ის იძლევა ახსნა-განმარტებითი ხასიათის შემავსებელ დამატებითს ცნობებს მთლიანად პირველი ნაწილის ან მისი რომელიმე წევრის შესახებ (დაპირისპირებასთან ერთად).

ხ ო ლ ო კავშირი იწყებს აგრეთვე ყოველთვის თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილს და აპირისპირებს მას პირველთან, თუმცა ეს დაპირისპირება აქ ისე მკვეთრი არ არის, როგორც მ ა გ რ ა მ კავშირით შეერთებისას. მაგალითად: ირმა ტარანს ძმრიან საწებელში აწყობდა, ხ ო ლ ო ეფროსინე კეცებზე ჰადებს აკრავდა (გვეტ., 160). ამ თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილი არ გამოხატავს ისეთ რამეს, რაც არ არის მოსალოდნელი პირველი ნაწილის მიხედვით. აქ თანწყობილი წინადადების ნაწილები სტრუქტურულად ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი მარტივი წინადადებებია, მაგრამ ხშირად მეორე ნაწილის გაფორმება პირველზეა დამოკიდებული. გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა, სახელდობრ:

ა) პირველ წინადადებაში დასახელებული სიტყვა მეორე ნაწილში იგულისხმება იმავე ან სხვა წევრად: კ უ რ დ ღ ე ლ ს დაჰყუტრილი თვალეხი უფრო დაეჰყუტა, ხოლო თვალეხიდან ცრემლი ჩამოსდიოდა

(ვაჟა). დედ-ს პასუხი ვეღარ გაიგონა ლ ე ქ ს ო მ, ხოლო მამის სიტყვების გაგონებაზე ერუანტელმა თავში დაჰკრა და ფეხებში გაურბინა (ვაჟა, 6. 106); მაღალ მატარებელმა სიჩქარეს უმატა, ხოლო მღვერებმა თანდათან სირბილს უკლეს (გვეტ., 43).

ბ) თანწყობილი წინადადების პირველ ნაწილში დასახელებულ სიტყვას (თუ სიტყვებს) მეორე ნაწილში ნაცვალსახელი ენაცვლება: დაბლა დაეშვა ხეს დატვირთული ტოტები; ხოლო მისი ჩრდილი წინ წამდგარიყო ლბილ მდელოზე (ბარნ., 3, 264); მამალი დაკოდალა ყველაფერს კარგად ჰხედავდნენ დაბლა, ხოლო იმათ ვინ დაინახავდა? (ვაჟა, 6. 209).

მეორე ნაწილში დასახელებული ნაცვალსახელი იშვიათად პირველ ნაწილს მიემართება მთლიანად: ტყუილი გამოდგა ქალის ოცნებები, ხოლო ვაჟი ამასში სრულებითაც არ იყო დამნაშავე (ბარნ., 3, 130).

გ) თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილში მეორდება პირველ ნაწილში ნახმარი სიტყვა, რომელსაც განსაზღვრებად ჩვენებითი ნაცვალსახელი ახლავს. მაგალითად: თვითონ სოფელი ლიახვის ნაპირზე ვიწრო ზოლად გაჰიმულა, ხოლო თვიმურაზის ნასახლარი იმსოფლის თავზე მაღალი ტახტით აღმართულა (ვაჟ., 2. 302).

დ) თანწყობილი წინადადების პირველ ნაწილში ნახმარ სიტყვას მეორე ნაწილში ენაცვლება მასთან მნიშვნელობით ახლო მდგომი სიტყვა, რომელსაც განსაზღვრებად შეიძლება ახლდეს ჩვენებითი ნაცვალსახელი: მატარებელი მარგოს ქართლისაყენ მიაქროლებდა, ხოლო დედაკაცის აჩუყებული გული კენესით უკანვე იწევდა (ვაჟ., 2, 277); ბორცვს ერთის მხრივ შემორტყმული აქვს გრეხილი ხევი მდინარისა, ხოლო მეორე მხრივ ამ მაღლობის კალთები ჩაფენილია ზღვაში (ბარნ., 3, 192).

თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილი ზოგჯერ პირველი ნაწილის რომელიმე წევრისა თუ მთლიანად პირველი წინადადების ერთგვარ განსაზღვრებას თუ დამატებითს ცნობასაც შეიცავს. მაგ.: იქ დამსწრე საზოგადოება დიდის ამბით, ტაშის კერით და ქება-დიდებათ მიეგება ახალგაზრდა ორატორს, ხოლო ეს უკანასკნელი მძიმე თავის დაკვრით და გულზე ხელის მიდებით უხდიდა ყველას მაღლობას (ლომ., 216); ტყუილი გამოდგა ქალის ოცნებები. ხოლო ვაჟი ამასში სრულებითაც არ იყო დამნაშავე (ბარნ., 3, 130).

თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილი ამ მაგალითებში მნიშვნელობით დამოკიდებულ წინადადებას უახლოვდება. მართლაც, „ხოლო ეს უკანასკნელი“ და „ხოლო ამაში“ რომ მიმართებითი ნაცვალსახელებით შეეცვალოთ, რთული წინადადების მეორე ნაწილის აზრობლივი მიმართება პირველთან არსებითად არ შეიცვლება, თუმცა კონსტრუქციულად სხვა ტიპის წინადადებას მიეილება. მაგალითად: იქ დამ-

სწრე საზოგადოება დიდის ამბით, ტაშის კვრით და ქება-დიდებათ მი-
ეგება ახალგაზრდა ორატორს, რომელიც მძიმე თავის დაკვრით და
გულზე ხელის მიღებით უხდიდა ყველას მადლობას; ტყუილი გამოდგა
ქალის ოცნებები, რაშიც ვაჟი სრულებითაც არ იყო დამნაშავე. მა-
შასადაძვე, ხოლო კავშირით შეერთებული წინადადება დაპირისპირე-
ბასთან ერთად ზოგჯერ რამდენადმე დაქვემდებარებული წინადადების
ფუნქციასაც ასრულებს.

ხოლო კავშირის უახლოვედა ფუნქციით კი, რომელიც არასო-
დეს არ იწყებს თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილს. ის იმ სი-
ტყვის (თუ სიტყვების) შემდეგ იკავებს ადგილს, რომელზედაც (თუ
რომლებზედაც) მოდის ლოგიკური მახვილი. ასეთი სიტყვა (თუ სიტყ-
ვები) უმეტესად ქვემდებარეა, უფრო იშვიათად — სხვა წევრი: მე
ქერს შევსცქეროდი, და თიკო კი ისევ ქუჩას ათვლიერებდა (ჭავ.,
3, 457); თითისოდენა ბაღი კივილით იბადება, ვაჟკაცი კი ფეხა-
რფით უნდა გაიპაროს ამ ქვეყნიდან (ჭავ., 3, 474); ერეკლემ და როს-
ტომმა მარჯვნივ აუხვიეს, ზურა და სულხანი კი ურმას გაჰყენენ
და მარცხნივ დაეშენენ (ჭავ., 4, 460); ბარში შემოდგომა მოდის, აქ
კი ზამთრის პირს ვხედავ (ჭავ., 2, 544).

თანწყობილი წინადადების ნაწილებს იშვიათად აქაც მოეპოვებათ
საერთო სიტყვა (სიტყვები): ძალუა მართა მხოლოდ თვალს
აჭუეტდა, სმენით კი აღარაფერი ესმოდა (ბარ., 2, 75). ძალუა მარ-
თა ქვემდებარეა პირველ ნაწილში, ირიბ დამატებად იგულისხმება
მეორეში. მონადირე და დირს დასდევდა, ნადირი კი მო-
სადირეს თვითონვე წააწყდაო (ჭავ., 3, 277); აქ ორი სიტყვაა
საერთო, რომლებიც თანწყობილი წინადადების ნაწილებში მეორედ-
და და სხვადასხვა წევრებია მაგ., პირველ ნაწილში მონადირე
ქვემდებარეა, ნადირს — ირიბი დამატება, მეორე ნაწილში კი ქვე-
მდებარეა ნადირი, ირიბი დამატება — მონადირეს.

პირველ ნაწილში დასახელებულ სიტყვას მეორე ნაწილში შეიძ-
ლება ნაცვალსახელი შეენაცვლოს: წელან კოტი მარც გაჰკიოდა. ეხ-
ლა კი ისიც მიუყრდა (ჭავ., 2, 569).

თანწყობილი წინადადების ნაწილებს იშვიათად საერთო სიტყვა
მოეპოვებათ, რომელიც ერთი და იგივე წევრია: ირგვლივ ზოგნი
უკვე იცინოდნენ, ზოგნი კი შიშნაქამ თვალს აფეთებდნენ (ჭავ.,
3, 262). ზოგნი ქვემდებარეა ორვე შემასმენელთან.

„კი“ ზოგჯერ ისეთ წინადადებაშიც გვხვდება, რომელიც წინა წი-
ნადადებასთან სხვა კავშირითაც არის შეერთებული (და, მაგრამ, ხო-
ლო): სხვები ლხინობდნენ და მე კი ლული ცრემლისა თვალზე არა
მშრებოდა (ჭავ., 152); დილის მზე ჯერ არსად ჩანდა, მაგრამ მისი
სხივები კი ქვევიდან უკვე ელამუნებოდნენ კავკასიის მთის მწვერვალს

(ევდ., 3, 119); მტრედები გაცვრით მიდიოდნენ, ხოლო მწყერი კი მალე დაიძალა და ბალახებში ჩაეშვა (ვაჟა, 5, 98).

ორი მაპირისპირებელი კავშირის ამგვარი ხმარება გაუმართლებელია. დასაპირისპირებლად ერთ-ერთი მათგანიც საკმარისია.

ოლონდ ზოგჯერ მაპირისპირებელი კავშირია რთულ თანწყობილ წინადადებაში: პეტრე დადგმას შინც აპირებდა, ოლონდ ერთი რამ აბრკოლებდა (დ. შენგ.); სიჩუმე ჩამოვარდა, ოლონდ მონადიმეთა.. სიმღერა შინც სწვდებოდა წიგნის თაღის ოთახს (ლ. გოთ.). ეს კავშირი სხვა ფუნქციითაც იხმარება.

§ 106. მაიგივებელკავშირთან რთული წინადადება. მაიგივებელ კავშირთან ერთი წინადადების მეორესთან შესაერთებლად ჩვეულებრივ ესე იგი (ე. ი.) არის გამოყენებული, იშვიათად — ან უ-ც. ამ ტიპის კავშირით შეერთებული წინადადება წარმოადგენს მთელი წინადადების ან მისი რომელიმე ნაწილის დაზუსტებასა თუ ახსნა-განმარტებას წინადადების სახით. ან უ-ს შემდეგ ჩვეულებრივ ჩართული იხმარება: იგი კანონის გარეშე დგას, ესე იგი მას ყოველივე უფლება აყრილი აქვს (ჯავ., 3, 362); შენ იყავ მაშინ გასათხოვარი, ესე იგი შენ ჭერ გაყიდული არ იყავ (ჯავ., 513); მეცადინეობამ რწმუნებულებს ამაოდ არ ჩაუარა და, როგორც იყო, თამარისეული დაიხსნეს მტრის ხელიდან, ან უ. როგორც თავად ხალხი ამბობდა, დრო შამ თავისთავი თავად დაიხსნაო (ვაჟა, 6, 377).

მაიგივებელი კავშირით შეერთებული წინადადება, რომელსაც დანართის სახე აქვს წინადადების სახით, ფუნქციურად დამოკიდებულ წინადადებას უახლოვდება. მას, როგორც ზემოთაც ითქვა, პირობით განმარტებითი წინადადება შეიძლება ვუწოდოთ (§ 153).

განმარტებითი წინადადება ზოგჯერ დამოკიდებულ წინადადებას ახლავს. ამ შემთხვევაში მაიგივებელ კავშირთან ერთად მასში შეიძლება ნახმარ იქნეს მაქვემდებარებელი კავშირი თუ წვერ-კავშირი, ზოგჯერ კი ასეთი სიტყვა გამოტოვებულია: [მდინარე] დაიბადება თუ არა, ე. ი. თავს იჩენს თუ არა სადმე შივარდნილ მთის ქალთაზე, მაშინვე იწყებს ქონვას ნელ-ნელა, ახალფეხადგმულ ბავშვივით... (წერ., 1, 3); როცა არ ვმუშაობდი, ესე იგი როცა მიწას არ ვჩიჩქნიდი, რომელიმე წიგნს გადავშლიდი და განდეგილი ბერივით ვკითხულობდი (ჯავ., 1, 411); დიად, ჩემო ბატონო, იმისთანა ხალხი, რომლის გამოხატულებაც ეამთა ვითარებით უმაღლესს საგნებიდამ მართო ჰამა-სმაზედ დამდგარა, ან ურომელსაც მცირე საგნებიდან გონება მადლა ვეღარ აუცილებია, ის ხალხი უფრო შებრალების ღირსია, ვიდრე განციტბ-

ვისა (ვაგ., 510); როცა ავიბარგე, ე. ი. ჩემი ერთადერთი ბო-
ხჩის ოდენა ტყავის ხურჯინი ჩავაგდე პოვოს-
კაში, მოეუბრუნდი ჩემს ახლად გაცნობილს ფრანსიელს გამოსასა-
ლმებლად (ვაგ., 247).

თუ განმარტებითი წინადადება კითხვითს ახლავს, თვითონაც კი-
თხვითია: — ძალიან კარგი, ბერიკაცო, ძალიან კარგი! მაშ ეხლა ეს
მითხარი: არც წინათ ატარებდი? ფულს არ აგროვებდი? ე. ი. საჩუ-
ქარს არავეინ გაძღვედა ან არიღებდი? — დაეკითხა
კვალად ბოქაული ხევისბერს (ვაგ.).

§ 167. უკავშირო რთული წინადადების ზოგადი დახასიათება. უკა-
ვშიროა რთული წინადადება, რომლის ნაწილებიც ერთ მთლიან სინ-
ტაქსურ ერთეულად გაერთიანებულია ინტონაციის საშუალებით კავ-
შირებისა და მიმართებითი სიტყვების დაუხმარებლად, ე. ი. გარეგ-
ნული კავშირის გარეშე. უკავშირო რთული წინადადების სინტაქსურ
მთლიანობას განაპირობებს მისი ნაწილების სტრუქტურული აგებუ-
ლება და აზრობლივი მიმართება.

მართალია, უკავშირო რთული წინადადების ნაწილების დაკავში-
რება გარეგნულად არ არის გამოხატული, მაგრამ ეს არ იძლევა იმის
მტკიცე საფუძველს, რომ ისინი არ გავმიჯნოთ ერთმანეთისაგან და არ
დაუყოთ ორ ჯგუფად — რთულ თანწყობილად და რთულ ქვეწყობი-
ლად, ასეთი დაყოფა შეიძლება რამდენადმე ხელოვნურიც იყოს და
პირობითი, მაგრამ ამას მაინც გარკვეული გამართლება აქვს. ისევე
როგორც კავშირიან რთულ წინადადებათა დაყოფას თანწყობილად
და ქვეწყობილად¹, სახელდობრ:

ა) უკავშირო რთული წინადადების ნაწილები ტიპობრივად ერთ-
გვარია ან არაერთგვარია. როცა უკავშირო რთული წინადადების ნა-
წილები ერთგვარია, მათი აზრობლივი მიმართება დაახლოებით ისეთი-
ვეა, როგორც კავშირიანი რთული თანწყობილი წინადადების ნაწი-
ლებისა: გამოხატავენ მოქმედებათა ერთდროულობას, თანამიმდევრო-

¹ რთულ წინადადებათა სისტემაში უკავშირო წინადადებათა ადგილისა და
ხასიათის შესახებ გრამატიკულ ლიტერატურაში სხვადასხვა აზრია გამოთქმული.
ზოგი ავტორი, მაგ. ნ. პოსპელოვი, უკავშირო რთულ წინადადებათა თანწყობი-
ლად და ქვეწყობილად დაყოფას გაუმართლებლად თვლის. რადგანაც უკავშირო
რთული წინადადების ნაწილებს შორის დაკავშირება არ არის გამოხატული ფორ-
მალურად, მაართებელი თუ მაქვემდებარებელი კავშირის საშუალებით, ჩვენ არა
გვაქვს საფუძველი, რომ უკავშირო რთული წინადადების შემადგენლობაში გამოე-
ყოთ და ერთმანეთისაგან გაიმიჯნოთ უკავშირო რთული თანწყობილი და ქვეწყობი-
ლი წინადადებები.

Современный русский язык. синтаксис. изд. Московского университета.
1958. гл. 415. აგრეთვე წერია: О грамматической природе и принципах клас-
сификации бессоюзных сложных предложений. Крებულ-ში: Вопросы синтакси-
са современного русского языка, под ред. акад. В. В. Виноградова, М., 1950.
33-338—351.

ბას, დაპირისპირებას... ამ ტიპის რთულ უკავშირო წინადადებაში შეიძლება ჩავსვათ ესა თუ ის მათემატიკური კავშირი. მაგ., უკავშირო წინადადებაა: ტახები კბილებს იღესაუდენ, დათეები ყალბზე დგებოდენ. (ვაჟა, 6, 309). შეიძლება ვიხმაროთ მაპირისპირებელი კავშირი: ტახები კბილებს იღესაუდენ. დათეები კი ყალბზე დგებოდენ. უკავშირო და კავშირიან რთულ წინადადებათა სიახლოვით აიხსნება, რომ ერთი და იმავე შედგენილობის რთული წინადადების ნაწილები ერთ შემთხვევაში შეიძლება უკავშიროდ იყოს შეერთებული, მეორე შემთხვევაში კი — კავშირის საშუალებით. მაგ., უკავშირო რთული წინადადება „ბევრი უშალეს, არ დაიშალა“ (წერ.) ასეც გვხვდება: ბევრი უშალეს, შ ა გ რ ა მ არ დაიშალა... (ბარნ. 1, 125).

ბ) უკავშირო რთული წინადადება, რომლის ნაწილებიც არ არის ერთგვარი, ერთიმეორის მიმართ თანასწორი, უახლოვდება კავშირიანი რთული ქვეწყობილი წინადადებას ამა თუ იმ შემთხვევას. ამ ტიპის უკავშირო რთულ წინადადებაში ხშირად შეიძლება ჩავსვათ ესა თუ ის მაქვემდებარებელი კავშირი ან მიმართებითი სიტყვა. მაგ., ვაღდებუ ლი ხარ, ჩვენი სურვილი უყოყმანოდ შეასრულო (გვეტ., 276) უკავშირო წინადადებაა, რომლის შინაარსიც იჯივია, რაც კავშირიანი ქვეწყობილისა: ვაღდებუ ლი ხარ. რომ ჩვენი სურვილი უყოყმანოდ შეასრულო.

§ 148. უკავშირო რთული თანწყობილი წინადადება. თანწყობილი წინადადებათა უკავშირო გადაბმა ჩვეულებრივი მოვლენაა ხალხურ მეტყველებაში და სალიტერატურო ენაში. ის განსაკუთრებით ფართოდ არის გამოყენებული მხატვრულ ლიტერატურაში, როცა ჩამოთვლია სხვადასხვა ამბისა, ან აღწერაა რომელიმე მოვლენისა, ან კლდე დაპირისპირება.

ა) უკავშირო თანწყობილი წინადადების ნაწილებში აღწერა თუ ჩამოთვლია ერთდროული მოვლენებისა. შემასმენლები, როგორც წესი, გადმოცემულია ერთი და იმავე დროისა და კილოს ფორმებით (იშვიათად სხვადასხვა დროის ფორმებითაც). ზმნები ჩვეულებრივ ერთი და იმავე მწკრივის ფორმებია, იშვიათად — სხვადასხვა მწკრივისა. მაგ.: ქარი ქროდა, თოვდა, ნამქერი ტრიალებდა (რაზ., 89); ზოგი წიოდა, ზოგი სტვენდა, ზოგი ღმუროდა (დ. შენგ., 2, 136); [ტყეში] ერთ ადგილას მღევებსავით ჩამწკრივებულან უზარმაზარი მუხები, მეორე ადგილას ალვის ხესავით მაღლა ცაში ატყორცნილან ჰანდრები, მესამე ადგილას მშვენიერ სუნს ჰფენენ ხშირფოთლიანი ცაცხები, მეოთხე ადგილას ამშვენიერებენ ტყეს დიდი წიფელი, მაგარი ნეკერჩხალი და სხვანი (გოგ., 57).

ამ ტიპის წინადადებისათვის დამახასიათებელია ჩამოთვლის ინტონაცია.

უკავშირო რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში არცთუ იშვიათად მეორედება რომელიმე სიტყვა, რომლითაც ერთი და იგივე წევრია გადმოცემული: გუგუნებს თერგი, ხმაურებს თერგი (ტაბ.); წაქრდა შერცხალი, წავიდა გუგული (ვაჟა, 6, 17); უძირო აკაცის ხედვა, უძირო აკაცის გული (ტაბ.); ყველას მოსწონს თავი, ყველას უხარია სიცოცხლე, ყველას უყვარს ბუნება (ვაჟა, 5, 31); სადღაც მატარებელი კიოდა, სადღაც ნახშირის მღევე-ბი ქშინავდნენ (მხ. მრეკლ., 481).

გვხვდება ისეთი შემთხვევაც, როცა საერთოა რამდენიმე სიტყვა, რომელთაგანაც ზოგი შეიძლება ერთსა და იმავე წევრს გადმოსცემდეს რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში, ზოგიც — სხვადასხვას. ამასთანავე, რომელიმე სიტყვა შეიძლება ნახშირი იყოს ერთ-ერთ ნაწილში, იგულისხმებოდეს — მეორეში: ბევრჯერ იცით გვაჯობეს, ბევრჯერ ჩვენ ვაჯობეთ (ვაჟა, 5, 161). „ბევრჯერ ერთი და იგივე წევრია ორივე ნაწილში, „იმთ“ ქვემდებარეა პირველ ნაწილში, ირიბ დამატებად იგულისხმება მეორეში; „ჩვენ“ ქვემდებარეა „ვაჯობეთ“ ზმნასთან, ირიბ დამატებად იგულისხმება ამავე ზმნის „გვაჯობეს“ ფორმასთან.

თუ საერთო სიტყვა დამოუკიდებელი ზმნა ან მეშველი, მისი გამოტოვება მომდევნო ნაწილებში ტირეთი აღინიშნება: დღეს დამე მოსდევს, დარს — ავდარი, ტკბილს — მწარე, სიცოცხლეს — სიკვდილი, ლხინს — მწუხარება, ასეთია წუთისოფელი (ვაჟა, 6, 235); ცხრა-კარი მთლად მიტოვებულია, ბატონო! წყალსადენი — გატეხილი, აუზი — ღორღით სავსე, ქვევრები — პირლია, ოთახები — ჩაობებული (ბარს., 3, 349).

ბ) უკავშირო რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილები გამოხატავს მოვლენათა თანამიმდევრობას: გადილო უუქუნა წვიმამ, ცამ ისევ მოიკრიალა, მზე ზღვის ტალღებზე დაეშვა, სხივები ააცილა (მღვ.).

მოვლენათა თანამიმდევრობა ზოგჯერ დამატებით ლექსიკური საშუალებით (დროის ზმნისხედებით) არის გადმოცემული: ჯერ შინდი აყვითლდა, მერმე პანტა, მავალო, კუნელი და ტყემალი აიპენტნენ, ათეთრდნენ და შევარდისფერდნენ (ჯავ., 1, 121); უცებ გაღმა ხრიალი მოისმა. მერმე საზარელმა ხარხარმა ამოხეთქა, შემდეგ ის გიჟური სიცილი უძირო ხეობას სასოწარკვეთილ გოდებად და დრტვინვად მოედო, ბოლოს ის თავგანწირული ვალალი და ძრწუნვა, ხევით-ხევამდე არეკილა. სადღაც წყვილიადმი და-კარგა ჯავ., 2, 451).

ერთდროულობისა და თანამიმდევრულ მოვლენათა გამოხატვულ წინადადებათა რაოდენობა შეიძლება იყოს ორი და ორზე მეტიც.

გ) უკავშირო რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის დაპირისპირებაა. ასეთი რთული წინადადება ჩვეულებრივ ორი მარტივი წინადადებისაგან წარმოდგება. მეორე ნაწილში შეიძლება ჩავსვათ რომელიმე მაპირისპირებელი კავშირი: მაგები კმუნეამ მოიცვა, დედებს ცრემლისაგან დასეტყვილ ლაწივებზე ნაოკები უმრავლდებოდათ (გვერ., 155); გასპარამ დოში დაალობ, მე ცხვრის ხორცი ჩავსკერ ქვაბში (ცაჟა, 5, 244); ქვეყანა მოსვენებული იყო, კახეთის ცა — მოწმენდილი (ბარნ., 3, 266); აქ იყვნენ მარტოკა კაცები, ქალები არსად ჩანდნენ (ყაზ., 2, 249).

უკავშირო რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილები ერთმანეთისაგან მძიმით გამოიყოფა, მაგრამ ზოგჯერ ამ ნაწილებს მეტი დამოუკლებლობა ახასიათებს და ამის გამო მათ შორის წერტილ-მძიმე დაისმის. მაგალითად: ბინდი შეთხელდა; ცამ ფერი შეიცვალა; ბაღში ჩიტებმა ევილ-ხეილი ასტეხეს; საღლაკ კაკაბი კაკანებს (ჩაგ., 2, 300).

როცა რთულ თანწყობილ წინადადებაში ორზე მეტი წინადადებაა, ხშირად უკანასკნელი კავშირითაა შეერთებული, დანარჩენები კი — უკავშირობა: ჰუხა ჰგმინავს, წიფელი ჰბურტყუნებს, თელა ჰკენესის, იფანი შიშინებს, ხმელი ხე ჰჭრიჭინებს და ნედლი ოხრავს (ჩაგ., 4, 185); ჩამოცხა, ჩამოხნულდა და მოისმა ქვეა-ქუხილი (ყაზ., 2, 354); იქეჟა, გრგვინვა მოისმა. იელა საღლაკ ცაშია, მაგრამ ნამი კი არა ჩანს არსად ცის კამარაშია (ერ.).

§ 168 ა. შერწყმულ და რთულ თანწყობილ წინადადებათა მხგავსება და განხვავება. ინდოევროპულ ენებში აგებულების მიხედვით წინადადების ორ ძირითად ტიპს გამოყოფენ — მარტივსა და რთულს. ერთგვარწევრებიანი ანუ შერწყმული წინადადება მარტივი წინადადების გაფართოებულ სახედ ითვლება. დასახელებულ ენებში ზმნა ერთიანი და ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება კარგად არის გარჩეული რთული თანწყობილი წინადადებისაგან: თუ ერთ-ქვემდებარესთან რამდენიმე შემასმენელია დაკავშირებული, წინადადება შერწყმულია; მაგრამ თუ ყოველ შემასმენელს თავისი ქვემდებარეაქვს, წინადადება რთული თანწყობილი იქნება. შერწყმული წინადადების მიმართება რთულ თანწყობილთან ქართულში ასე მარტივად ვერ გადაწყდება. მიზეზი ქართული ზმნის მრავალპირიანობაა: ორპირიან ზმნასთან მორფოლოგიურად ორი მთავარი წევრია დაკავშირებული (გარდამავალთან — ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება, გარდაუვალთან — ქვემდებარე და ირიბი დამატება), სამპირიანთან — სამი. მაშასადამე, წინადადების მაორგანიზებელი წევრებია არა მარტო ქვემდებარე და შემასმენელი; არამედ პირმიმართი დამატებებიც. ამიტომაც, რომ ქართულში გვაქვს არა მარტო ერთ- და ორმთავარწევრიანი მარტივი წინადადება, არამედ სამ- და ოთხმთავარწევრიანიც (§ 123). ზმნის მრავალ-

პირიანობით არის გამოწვეული, რომ ორპირიანი და სამპირიანი ზმნებით გადმოცემულ ერთგვარ შემასმენელთა საზიარო მთავარი შეიძლება იყოს არა მარტო ქვემდებარე, არამედ მასთან ერთად პირმიმართი დამატებაც (ერთ-ერთი ან ორივე). სათანადო ნიმუშები განხილულია ზემოთ (§ 144). არტუ იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა შემასმენლებს თავ-თავისი ქვემდებარე მოეპოვებათ, ხოლო პირმიმართი დამატება (მეტწილად ძრიბი) მათი საზიარო წევრია. მაგ.: დედოფალს ისევ ცრემლი მოეძალა და ხმა აუკანკალდა (გრ. აბ., 645). ირიბი დამატებაა „დედოფალს“, რომელიც დასახელებულია პირველ შემასმენელთან და ამავე წევრად იგულისხმება მეორესთანაც. როგორია ეს წინადადება აგებულების მიხედვით? შერწყმულია თუ რთული თანწყობილი? ამგვარ წინადადებათა ჩვენეული კვალიფიკაცია მოცემულია ქვემოთ, აქ მხოლოდ ერთს აღვნიშნავთ: ამ ტიპის წინადადების სიახლოვე იმდენად დიდია ორივესთან, რომ ერთმა იგი შეიძლება შერწყმულად დასახელოს, მეორემ — რთულ თანწყობილად. ხშირია ისეთი შემთხვევები, როცა მცირეოდენი ცვლილებით რთულ თანწყობილი წინადადება შერწყმულად იქცევა, შერწყმული — რთულ თანწყობილად. მაგალითად, რთული თანწყობილი წინადადებაა „მარეხიც მეფეებს შუა იდგა და ხსიც სხვებივით ღელავდა (არაგვ.)“. ამ წინადადებიდან რომ ამოვიღოთ „ისიც“ ნაცვალსახელი, წინადადება შერწყმული გახდება: მარეხიც მეფეებს შუა იდგა და სხვებივით ღელავდა. ცხადია, განსხვავება დასახელებულ რთულ თანწყობილსა და მისგან მიღებულ შერწყმულს შორის უფრო ფორმალურია და არა არსებითი, რადგანაც მესამე პირის ნაცვალსახელი „ღელავდა“ ზმნასთან დაუსახებლბლადაც იგულისხმება.

ქვემოთ მოკლედ აღვნიშნავთ, რა მსგავსება და განსხვავებაა ერთგვარშემასმენლიან შერწყმულ წინადადებასა და რთულ თანწყობილ წინადადებას შორის. დავასახელებთ რამდენიმე ისეთ შემთხვევასაც, როცა ძნელდება წინადადების ამა თუ იმ ტიპისათვის მიკუთვნება.

ერთგვარშემასმენლიან შერწყმულ წინადადებასა და რთულ თანწყობილ წინადადებას შორის შემდეგი ძირითადი მსგავსებაა:

1. როგორც შერწყმულ, ისე რთულ თანწყობილ წინადადებაში რამდენიმე შემასმენელია. გვაქვს წინადადების ნაწილთა თანწყობა.

2. წინადადების სტრუქტურულ ნაწილთა შეერთება უკავშიროა, ან კავშირიანი. მსგავსია წინადადებათა ინტონაცია.

3. საზიაროა მავრთებელი კავშირები: მაჭკუფებელი, მაყალკევებელი და მპაირისპირებელი.

თქმულის საილუსტრაციოდ დავასახელებთ ამ ორი ტიპის წინადადებებს ერთმანეთთან შეპირისპირებით:

შერწყმული წინადადება

1. გარეთ ქარი ზმუის. კვსის (ჭაე.)
2. მზე ჩაიწურა და მოეფარა მთებს (ეაეა)
3. მზე ხან გამოაშუქებს. ხან თვალებს ხუჭავს (ეედ.)
4. ან უნდა მოვკვდე, ან უნდა გვაკვდე (წერ.)
5. მფრინავი წაბარბაცდა, მაგრამ არ წაქცეულა (თ. კილ.)
6. თელაბიჭი დამშვიდდა. ხოლო შერიქიფეობა აღარ იყისრა (ეაეა)
7. ჩემს ლექსს მღეროდ. შინაარსი კი არ იცოდი (გრძ.)

რთული თანწყობილი წინადადება

1. გუგუნებდა სუფრა, ლულუნებდა ბუხარი (ლეონ.)
2. იდგა ზამთარი და მოდიოდა თოვლი (გ. რჩ.)
3. გარეთ ხან ბარდნის, ხან წვიმა სერის (მიხ. მრეველ.)
4. ან მონადირე წამომადგება თავს, ან მგელს შეეფეფეთები (ეედ.)
5. დღე იყო, მაგრამ მზე გამქრალიყო (ეაეა)
6. ენა ადამიანისა სველია, ხოლო გული მისი მგელია (ჭაე.)
7. ყველჯან ცივა, აქ კი ცხელა. (გ. რჩ.)

4. ანრობრივი მიმართება შემასმენლებს შორის მსგავსია: ორივე ტიპის წინადადებაში შეიძლება იყოს გადმოცემული მოქმედებათა ერთდროულობა. თანამიმდევრობა, მიზეზ-შედეგობრიობა, თანამიმდევრობა და მიზეზ-შედეგობრიობა, დაპირისპირება, მოქმედებათა მონაცვლეობა და სხვ.

შერწყმულ და რთულ თანწყობილ წინადადებათა განსხვავება მოკლედ ასეთია:

1. შერწყმული წინადადების შემასმენლები ერთ ქვემდებარესთან არიან დაკავშირებული, რთული თანწყობილი წინადადებას შემასმენლებს თავ-თავისი ქვემდებარე აქვს.

2. შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ შემასმენელთა თანწყობაა, რთულ თანწყობილ წინადადებაში კი მასში შემავალ წინადადებათა თანწყობა.

3. მაერთებელი კავშირები შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრებს აერთებენ, რთულ თანწყობილ წინადადებაში კი მასში, გაერთიანებულ წინადადებებს.

4. მართალია, შემასმენლებით გამოხატულ მოქმედებათა ერთნაირი მიმართება (ერთდროულობა, თანამიმდევრობა და სხვ.) გვაქვს ერთგვარშემასმენლიან შერწყმულ წინადადებასა და რთულ თანწყობილ წინადადებაში, მაგრამ განსხვავებაც არსებითი ხასიათისაა: შერ-

წყმულ წინადადებაში შემასმენლებით გამოხატული მოქმედებანი და ამ მოქმედებათა მიმართება ერთ ქვემდებარეს მიეწერება, რთულ თანწყობილ წინადადებაში კი — რამდენიმეს. მაგ., ამ თვალსაზრისით შევადაროთ ერთმანეთს ეს ორი წინადადება: „დათო იჭდა და ფიჭრობდა“ (გ. რჩ.) და „დათო წიგნს კითხულობდა და ნინო რადიოს უსმენდა“. ორივე წინადადებაში ორ-ორი შემასმენელია და გამოხატულია მოქმედებათა ერთდროულობა, მაგრამ პირველ მაგალითში ყველაფერი ეს ერთ ქვემდებარეს მიეწერება, მეორეში — ორს.

ასეთია მოკლედ რთულ თანწყობილ და შერწყმულ (ერთგვარშემასმენლიან) წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება, მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა წინადადების სინტაქსური კვალიფიკაცია ასე მარტივად ვერ გადაწყდება: ერთმა შეიძლება შერწყმულ წინადადებად ჩათვალოს, მეორემ — რთულ თანწყობილად. ასეთი შემთხვევებია:

1. შემასმენელთა საერთო წევრია ირიბი დამატება, ხოლო ქვემდებარე ყოველ შემასმენელს საკუთარი აქვს: თეიმურაზხ გული აუჩუყდა და ცრემლი მოერია (ჭავ., 2, 288); ქალს თვალეზი აუციმიციმდა და ტუჩებზე ღიმილმა გადაურბინა (ო. იოს., 220); თორელს გატეხილი გაუმთელდა, დათეთქვილი დაუამდა და წყლულები მოუშუშდა (გრ. აბ., 658); ვაჩეს სახე წამოენთო და გულმა ბაგაბუგით დაუწყო ცემა (გრ. აბ., 437); შურიას ფერდი ფერდზე მიეკრა, მუხლები მოკერა, თვალეზი სინათლე დაეკარგა, ბეწვი აებურძგნა (რაზ., 68); ქალს ლოყებზე სიმკრთალე დაჰკრავდა, ხოლო ლაწებზე ოდნავ ლალი უჰკვიოდა (გვეტ., 277).

ირიბი დამატება, როგორც ვიცით, წინადადების მთავარი წევრია. დასახელებულ მაგალითებში ყოველ შემასმენელს საკუთარი ქვემდებარე მოეპოვება, ხოლო ირიბი დამატება საზიარო წევრია. დაისმის კითხვა: როგორია ეს წინადადებები აგებულების მიხედვით — შერწყმული თუ რთული თანწყობილი? იმის გამო, რომ ირიბი დამატება მთავარი წევრია და ყველა შემასმენელი მასთან არის დაკავშირებული, თითქოს შეიძლება ვთქვათ, რომ დასახელებული წინადადებები შერწყმულიაო. მაგრამ საქმე ისაა, რომ დამატება-ობიექტს (ირიბსა თუ პირდაპირს) არ შეიძლება ახლდეს ისეთი შემასმენლები, რომელთაც არ მოეპოვებათ თავ-თავისი ქვემდებარე. ამასთანავე, ქვემდებარეს შეიძლება ახლდეს ისეთი შემასმენლები, რომელთაც არ ახლავს ირიბი (თუ პირდაპირი) დამატება. ქვემდებარის ხვედრითი წონა, მისი სინტაქსური ძალა ბევრად აღემატება დამატება-ობიექტებისას (§ 64). დასახელებულ მაგალითებში ყოველ შემასმენელს საკუთარი ქვემდებარე აქვს, ასე რომ ეს წინადადებები ისეთ რთულ თანწყობილად უნდა ჩათვალოთ, რომლის ნაწილებსაც საზიარო წევრი აქვთ ირიბი დამა-

ტების სახით. ეს თვალსაზრისია გატარებული ამ სახელმძღვანელოს წინა გამოცემებშიც.

2. ზმნები უსუბიექტოდ არიან წარმოდგენილი და მათ არც დამატება ახლავს: გარეთ ისევ წვიმს და სულ იწვიმებს (ო. ჰილ.). ამ ზმნებთან ერთი და იგივე სუბიექტია დაკარგული, ასე რომ ეს წინადადება შერწყმულად უნდა დასახელდეს. ასევე შერწყმულად უნდა ჩავთვალოთ წინადადება, სადაც გარდამავალი ზმნებით გადმოცემულ შემასმენლებთან ერთი და იგივე სუბიექტი ივარაუდება დაკარგულად: ...ცივი წვიმები გადააბა, მერე თოვლი მოაყოლა (ო. იოს.).

3. ზმნები უქვემდებაროდ არიან ნახმარი. მათთან წარმოდგენილია (ან იგულისხმება) ირიბი დამატება: კაჭკაქს გააცივა და გააციხლა შიშისაგან (ვაეა, 6, 26); მას ბინაში ახლაც უწვიმს და უთოვს (განაგონი); ახლა აქ, ტყეში, მაწვიმს და მათოვს (ნონ., 54). პირველი წინადადების შემასმენლებთან ერთი და იგივე ქვემდებარე ივარაუდება დაკარგულად, მომდევნო წინადადებათა შემასმენლებთან კი სხვადასხვა. ამიტომ პირველი წინადადება შეიძლება ჩაითვალოს შერწყმულად, მომდევნო ორი — რთულ თანწყობილად.

XII. რთული ქვეწყობილი წინადადება

§ 100. რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილები. მათი ზოგადი დახასიათება. რთული ქვეწყობილი წინადადება, როგორც ვიცით (§ 161), მთავარისა და დამოკიდებული წინადადებისაგან შედგება. მთავარი გაბატონებული, წამყვანი წინადადებაა, დამოკიდებული კი — დაქვემდებარებული. მაგ., რთული ქვეწყობილი წინადადებაა: სოფელმა კარგად იცოდა, რომ ოთარაანთ ქვრივს ტყუილ-ბრალობაში ობოდა და მუქარა არ უყვარდა (კავ., 425). აქ მთავარია სოფელმა კარგად იცოდა. ხოლო მომდევნო წინადადება დამოკიდებულია. მთავარ წინადადებაში არ არის აღნიშნული, თუ რა იცოდა სოფელმა კარგად, ამის შესახებ საჭირო ცნობას დამოკიდებული წინადადება გვაწვდის.

რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების ურთიერთობა ანალოგიურია მისა. რაც გვაქვს ჩვენ სიტყვათა დაქვემდებარების შეკავშირებაში, სადაც ერთი სიტყვა მთავარია, მეორე კი — დამოკიდებული, წამყვანი სიტყვის ამხსნელი (§ 6).

ერთი წინადადების მეორისადმი დაქვემდებარება სხვადასხვა სინტაქსური საშუალებით ხორციელდება, ე. ი. დაქვემდებარებას აქვს თავისი ნიშნები, რომელთა უმეტესობაც გარეგნულად არის გამოხატული, ზოგი კი მის შინაგან ნიშანს წარმოადგენს:

ა) დამოკიდებული წინადადების მთავარისადმი დაქვემდებარების ძირითადი საშუალება საგანგებო სიტყვებია: მაქვემდებარებელი კავშირები (რომ, თუ, რათა, თუშეცა...) და მიმართებითი სიტყვები: მიმართებითი ნაცვალსახელები (ვინც, რაც, რომელიც, როგორიც, რამდენიც...) და მიმართებითი ზმნიზედები (სადაც, საითკენაც, საიდანაც, როგორც...): ეტყობოდა, რა მწელს კარგი ღვინის მოსაგალი იქნებოდა (ლომ., 29); ქალმა იგრძნო, რაც მომხდარიყო (ბარნ., 2, 111); ცოტა მოშორებით ორმო იყო, სადაც საქონლის სასმელი წყალი გუბებოდა (გვეტ., 40).

მაქვემდებარებელი კავშირი მხოლოდ დამოკიდებული წინადადების გადაბმის, მისი მთავარისადმი დაქვემდებარების საშუალებაა (ის წინადადების წევრს არ წარმოადგენს), მიმართებითი სიტყვა კი არა მარტო დაქვემდებარების საშუალებაა, არამედ ერთ-ერთი წევრიც დამოკიდებული წინადადებისა. მაშასადამე, მიმართებითი სიტყვა წინადადების წევრიც არის და მაქვემდებარებელი კავშირის როლსაც ასრულებს, ე. ი. წევრ-კავშირია. მაგ., პირველ მაგალითში დამოკიდებულს მთავართან აერთებს მაქვემდებარებელი კავშირი „რომ“, მეორეში — მიმართებითი ნაცვალსახელი „რაც“, მესამეში კი — მიმართებითი ზმნიზედა „სადაც“. ამათგან „რაც“ დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარეა, „სადაც“ — ადგილის გარემოება, ხოლო „რომ“ წინადადების წევრი არ არის.

მაქვემდებარებელი კავშირი და მიმართებითი სიტყვა მტწლად რწყებს დამოკიდებულ წინადადებას, როგორც ეს ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში გვაქვს, მაგრამ ზოგჯერ (უფრო პოეზიაში) დამოკიდებულ წინადადების შიგნითაა; ეკალში ვარდი შევნიშნე, ობლად რომ ამოსულყო (წერ.); მას დედის ძუძუ ტბალი შხამადაც შერგება, მაკელისთვის სიკვდილი ვისაც დაზარებია! (კავ., 43).

მაქვემდებარებელი კავშირი თუ წევრ-კავშირი დამოკიდებული წინადადების სტრუქტურულ ნაწილს წარმოადგენს, ის დამოკიდებული წინადადების გარეგნული ნიშანია: თუ რთული წინადადების რომელიმე ნაწილში მოიპოვება მაქვემდებარებელი კავშირი ან მიმართებითი სიტყვა, — ეს იმის მანიშნებელია, რომ წინადადება მთლიანად რთული ქვეწყობილია, ხოლო თვით ასეთი სიტყვის შემცველი წინადადება — დამოკიდებული.

ბ) მთავარ წინადადებაში ხშირად მოიპოვება ისეთი სიტყვა. რომელიც დამოკიდებულ წინადადებას გვევარაუდებინებს. ასეთი სიტყვები ჩვეულებრივ ჩვენებითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედებია, რომელთა ზოგად მნიშვნელობასაც აკონკრეტებს და აზუსტებს დამოკიდებული წინადადება. დამოკიდებული წინადადების მისათითებელ

სიტყვებს, რომლებიც მთავარშია, საკორელაციო სიტყვები ჰქვია (§ 160, 4). ასეთი სიტყვები რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების დაკავშირების ერთ-ერთი გარეგნული საშუალებაა. ამასთანავე, ნაცვალსახელებითა და ზმნიზებებით გადმოცემული კორელატები ამა თუ იმ წევრადაც შედიან მთავარ წინადადებაში. მაგ.: ტყეში ისეთი სიჩუმე ჩამოწვა. რომ ღრმა ხევიდან წყაროს ჩურჩულიც კი მოისმა (ჩავ., 4. 339): აქ დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს მკვემდებარებელი კავშირი „რომ“; ამასთანავე, მთავარი წინადადების ქვემდებარეს განსახლებად ახლავს ჩვენებითი ნაცვალსახელი „ისეთი“. რომელიც საკორელაციო სიტყვაა და დამოკიდებულ წინადადებას მოითხოვს. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, ამ ნაცვალსახელის ზოგად მნიშვნელობას ხსნის და განმარტავს. მაშასადამე, რთულ ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში ხშირად გვხვს ორ-ორ სიტყვა (ერთი — მთავარში, მეორე — დამოკიდებულში), რომლებიც ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს აკავშირებენ. ასეთი წყვილ-წყვილი სიტყვებია: ისე — რომ, ისეთი — რომ, იმიტომ — რომ, იმისთვის — რომ, ისეთი — როგორც, იქ — სადაც, მაშინ — როცა და სხვა. მაგ.: ჩ ისე ცხელა, რომ მზეზე კვერცხი მოიხარშება (ჩავ., 4. 293); ზოგჯერ ტყეში ისეთი სიმშვიდე ჩამოვარდებოდა, რომ საკუთარი სუნთქვაც კი ისმოდა (ჩავ., 1, 116); [მგლები] თავს იმით რომ იყრიდნენ ერთად, რომ ტყეში აღარაფერი ეგულებოდათ (ვაჟა, 6, 8); მე ჩონგური მისთვის მინდა, რომ სიმათლეს მსახურებდეს (წერ.); კაკალმაც ისეთი პასუხი მომცა, როგორც მუხამ (რაზ., 90); სადაც ჰალა თავდებოდა, ფშაც იქ ერეოდა მდინარეში (ვაჟა, 5, 311); მაშინ თორმეტის წლისა ვიყავი, როცა ბატონმა სახლს მომამორა (ჩავ., 152).

ხშირად მთავარში მისათითებელი (საკორელაციო) სიტყვა თუ საპირისპირო კავშირი არ არის, მაგრამ ასეთი სავარაუდო სიტყვა შეიძლება აღვადგინოთ: შემეცდარია [ის]. ვინც გულს იტეხს (წერ.); თუმცა მაისი დადგა. [მაგრამ] მათს ბაღში ერთი მწვანე ბალახიც არ მოჩანდა (ჩავ., 3, 447); თედომ იარა, იარა და მივიდა [იქ]. სადაც მელიას სორო იყო (რაზ., 343)!

ხშირია ისეთი შემთხვევაც, როცა მთავარში არ არის კორელატი და ასეთად არც შეიძლება ვივარაუდოთ რომელიმე სიტყვა: მაიკო თანდათან ცივი ხმით ჰკიოდა, რაც თეოფილეს გულზე ლურსმანივით ეჭობოდა (გვეტ., 113); ერთბაშად გორაზედ გამოჩნდა გოჩა, რომ ელსაც თეთრი თმა გაშლოდა (ყაზ., 1, 306).

მისათითებელი სიტყვა, როცა ის მთავარი წინადადების ბოლოს ჩოხვდება, ზოგჯერ იკვლავს ადგილს. დამოკიდებულ წინადადებას ეკედ-

1 აღდგენილი სავარაუდო სიტყვა კვლავ რთულ ფრჩხილებშია ჩასმული.

დღეობა და რთულ კავშირს ვლდებულობთ: იმიტომ რომ, ისე რომ, ასე რომ, ისე როგორც, მაშინ როცა... მაგ.: ლუარსაბი წამოხტა, მიეგება ძმას, ვერაფერი კი ვერა ჰკითხა, ი მ ი ტ ო მ რ ო მ რ ცხვენოდა (ჭავ., 366); შშვენიერი საღამო იყო, ასე რომ იმ ღამეს იქ დაერჩი (ჭავ., 255): დაეამზადებ ყველაფერს, ისე რომ მაინცდამაინც ბევრს არ შეგაწუხებ (ბარნ.. 1, 181).

დაკავშირება რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის ცალმხრივია ან ორმხრივი. ცალმხრივია, როცა მთავარ წინადადებაში საკორელაციო სიტყვა არ მოიპოვება. და ორმხრივია, როცა მთავარში ასეთი სიტყვაა. ამის გამო კავშირი მთავარსა და დამოკიდებულს შორის, მათი ერთმანეთთან შერწყმის პროცესი ყოველთვის ერთნაირი არც არის. კავშირი ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის, საზოგადოდ, უფრო მკიდროა მაშინ, როცა მთავარში მოიპოვება მისათითებელი სიტყვა, რომელიც დამოკიდებულ წინადადებას გვევარაუდებინებს. მთავარი წინადადება, რომელიც მისათითებელ სიტყვას არ შეიცავს, უფრო თავისთავადია, უფრო დამოუკიდებელია (როგორც სტრუქტურულად, ისე შინაარსითაც), ვიდრე ისეთი მთავარი წინადადება, რომელიც ასეთ სიტყვას შეიცავს. მართლაც, შეუვადართ ერთმანეთს ეს ორი წინადადება: ისინი მე ყურს არ მიგდებენ, რ ო გ ო რ ც არ უგდებს დიდი სალი კლდე ყურს ქარის გრიალს, ფრინველის ფრთის შეხებას (ვაჟა, 5, 307); მამაჩემი ისე უვლიდა ვენახსა, რ ო გ ო რ ც დედა უვლის თავის შვილსა (გოგ., 138). ამ მაგალითებში მთავარი წინადადებებია: „ისინი მე ყურს არ მიგდებენ“ და „მამაჩემი ისე უვლიდა ვენახს“. პირველში მისათითებელი სიტყვა არ არის და უფრო დამოუკიდებელია, ვიდრე მეორე, რომელშიც ნახმარი „ისე“ ზმნიზედა გვანიშნებს, რომ მას დამოკიდებული წინადადება უნდა მოჰყვეს.

თუ მთავარში მისათითებელი სიტყვა მოიპოვება, ჩვეულებრივ დამოკიდებულშიც არის მაქვემდებარებელი კავშირი თუ წვერ-კავშირი. მაგრამ იშვიათად გვხვდება ამ წესიდან გადახვევის შემთხვევა: მთავარში წარმოდგენილია მისათითებელი ნაცვალსახელი ან ზმნიზედა, და უკიდებულში კი მაქვემდებარებელი კავშირი თუ წვერ-კავშირი არ მოიპოვება და რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილთა შეერთების გარეგნული ნიშანი მხოლოდ კორელატია. მაგ.: ის ე თ ი ლხინი გავმართოთ, ჩვენ დაგვენატროდეს ყველაო (რაზ., 338); კაკბის კალათა ზევიდან წნელით გავწან-გამოვწან ისე, ბუზიც ძლივს გაძვრება შიგა (ვაჟა, 6, 145). აქ, დამოკიდებულ წინადადებებში, შეიძლება ჩავსვათ „რომ“ კავშირი, მაგრამ მაქვემდებარებელი სიტყვის ასეთი აღდგენა ზოგჯერ შეუძლებელია ან ერთობ ხელოვნური: მე არაფერი აღარ მესმოდა, ისე შორს ვიყავ (ჭავ., 278).

რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს ხშირად საერთო

სიტყვაც მოეპოვებათ, რომელიც დასახელებულია ერთ ნაწილში და იგულისხმება მეორეში იმავე ან სხვა წევრად, ან კიდევ იგულისხმება ორივე ნაწილში ზმნის პირიანი ფორმებისა თუ იმ კონტექსტის მიხედვით, საიდანაც რთული ქვეწყობილი წინადადება ამოღებული. მაგალითად: „პირი რომ დაიბანა ნუშომ, ჩაიდანს მოუჭდა“ (ბარნ., 1, 143). „ნუშომ“ ქვემდებარეა დამოკიდებულ წინადადებაში და ქვემდებარევე იგულისხმება მე-2 (მთავარ) წინადადებაში. „ეს რომ წავიკითხე, ელდა მეცა“ (ბარნ., 1, 328); იგულისხმება „მე“: დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთან — ქვემდებარედ, მთავარის შემასმენელთან — ირბ დამატებად. ჭ ა ყ ო მ ისე დაიხეიხეინა, რომ მ ი ს ი ხმა ლიახვის ქალას ჩასწედა (ჭ ა ე ვ., 2, 337): აქ პირველ ნაწილში დასახელებულ არსებობის მეორე ნაწილში ნაცვალსახელი ცვლის.

თუ რთული წინადადების ნაწილებში არ არის მაქვემდებარებელი და მისათითებელი სიტყვები, მაგრამ ამ ნაწილების ურთიერთმიმართება დაქვემდებარებითია, საქმე გვაქვს უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებასთან. მაგ.: რაიბულს ამედი ქქონდა, ღვინოს იაფად შილდაში იყიდდა (ვაეა, 6, 433).

§ 170. დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაცია ფუნქციის მიხედვით. სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით დამოკიდებული წინადადება მრავალგვარია.

დამოკიდებულ წინადადებათა ფუნქციები თავიდანვე გათანაბრებულ იქნა წინადადების წევრთა ფუნქციებთან: დამოკიდებული წინადადება ამა თუ იმ წევრის სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს, ის ამა თუ იმ წევრის გაფართოებული სახეაო.

წინადადების წევრი მრავალია. ამის შესაბამისად გამოიყო დამოკიდებული წინადადების მრავალი სახე: ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი, გარემოებითი (ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა, მიზნისა), აგრეთვე შედეგობითი, პირობითი, დათმობითი. ცალკე სახედ გამოყოფენ ზოგჯერ შემასმენლურსა და მთავრის მიმართ დამოკიდებულ წინადადებებსაც. დამოკიდებულ წინადადებათა სახელწოდებანიც მეტწილად წინადადების წევრთა სახელებისაგან არის ნაწარმოები. მაგ, გვაქვს „ქვემდებარე“, აქედან — „ქვემდებარული“, „დამატება“ — „დამატებითი“, „განსაზღვრება“ — „განსაზღვრებითი“ და ა. შ. დამოკიდებულ წინადადებათა ამგვარი კლასიფიკაცია ფართოდ გავრცელებულა სამეცნიერო ლიტერატურაში და დამკვიდრდა სასკოლო გრამატიკებში.

დამოკიდებულ წინადადებათა უმეტესობა ამა თუ იმ კითხვაზე მოგვიგებს. კითხვაში შედის მთავარი წინადადება, პასუხს კი დამოკიდებული წინადადება იძლევა. დამოკიდებული წინადადების კითხვა იგივეა, რაც მისი შესაბამისი წევრისა. მაგ, განსაზღვრებითი დამოკი-

დებული წინადადება განსაზღვრების კითხვებზე მოგვიგებს, დამატებითი — დამატებისა და ა. შ., რაც დამოკიდებული წინადადების დაქვემდებარების შინაგანი ნიშანია. მაგ.: ონისემ ერთბაშად ვერ მოიაზრა, რომ ფიფქს თოვლში ნადირობა მართლა საშიში იყო (ყაზ., 2, 266). კითხვა: რა ვერ მოიაზრა ონისემ ერთბაშად? პასუხი: — რომ ფიფქს თოვლში ნადირობა მართლა საშიში იყო. მთავარი წინადადების შემასმენელი (მოიაზრა) ოპიტიანი გარდამავალი ზმნით არის გადმოცემული. მასთან ქვემდებარე წარმოდგენილია (ონისემ), პირდაპირი დამატება კი აკლია, რომლის სინტაქსურ ფუნქციასაც დამოკიდებული წინადადება ასრულებს. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: მაგ. ტუსადს ისე სძინავს, რომ ზარბაზანიც ვერ გააღვიძებს (ყაზ., 3, 397). კითხვა: მაგ ტუსადს როგორ სძინავს? — ისე. „ისე“, მაგრამ სახელდობრ როგორ? — რომ ზარბაზანიც ვერ გააღვიძებს. დამოკიდებული წინადადება ხსნის მთავარში ზმნიზედით (ისე) წარმოდგენილ ვითარების გარემოებას, კითხვაც ვითარების გარემოებისა დაესმის, მაშასადამე, ის ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებაა.

კითხვების ხერხს ფართოდ იყენებენ სკოლაში დამოკიდებულ წინადადებათა სწავლების დროს. მაგრამ ის არ არის საიმედო საშუალება დამოკიდებულ წინადადებათა ფუნქციის გამოსარკვევად: დამოკიდებული წინადადების ზოგიერთ სახეს სრულებით არ დაესმის კითხვა, ან კიდევ კითხვის დასმა მეტად ხელოვნურია, ნაძალადევი, ხოლო ზოგჯერ ერთსა და იმავე კითხვაზე სხვადასხვა სახის დამოკიდებულ წინადადებაც მოგვიგებს.

დამოკიდებულ წინადადებათა სახეებსა და წინადადების წვერებს შორის სრული პარალელიზმი არა გვაქვს: დამოკიდებულ წინადადებებში ისეთი სახეებიც მოიპოვება, რომელთაც შესაბამისი წვერი არ გააჩნიათ. ასეთებია, მაგალითად: შედეგობითი, მთავრის მიმართი და სხვ. სრული პარალელიზმი არა გვაქვს მაშინაც კი, როცა დამოკიდებულ წინადადებას შესაბამისი წვერი მოეპოვება: დამოკიდებული წინადადება ხშირად აზრის ნათლად და ზუსტად გამოხატვის უფრო მოქნილი და სრულყოფილი საშუალებაა, ვიდრე წინადადების წვერი, მაშასადამე, მათი გამომსახველობითი ძალა ერთნაირი არ არის. ამასთანავე, ქვეწყობილ წინადადებებში ისეთი შემთხვევებიც მოგვეპოვება, რომლებიც ახლო დგას რთულ თანწყობილთან. მაგრამ ყოველივე ეს მაინც არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ უკუვაგდოთ დამოკიდებულ წინადადებათა ტრადიციული კლასიფიკაცია.

რთული ქვეწყობილი წინადადების შესწავლა-განხილვისას ზოგჯერ ყურადღებას ერთ-ერთ მხარეს აქცევენ — სტრუქტურულს ან ფუნქციურს, ზოგჯერ კიდევ ორივეს. შესამე თვალსაზრისს მეტი გამართლება აქვს, განსაკუთრებით პრაქტიკული თვალსაზრისით. ქვე-

წყობილი წინადადების სრული, ყოველმხრივი განხილვა გულისხმობს სტრუქტურული და ფუნქციური მხარის მთლიანობაში გათვალისწინებას, აღნიშნავს იმისას, თუ რას მიემართება დამოკიდებული წინადადება, რა ფუნქციას ასრულებს ის და რა საშუალებით უერთდება მთავარ წინადადებას. ამის შესაძლებლობას უფრო მარჯვედ სწორედ დამოკიდებულ წინადადებათა ტრადიციული კლასიფიკაცია იძლევა.

მოდერნა დამოკიდებული წინადადების სახეებზე XIX ს. პირველ ნახევარში შემუშავდა.

დამოკიდებული წინადადებები ჩვენს სინამდვილეში პირველად არ. ქუთათელაძის გრამატიკაში (1888) წამოღვენილი, სადაც შემდეგი სახეობა განხილული: განმარტებითი, დამატებითი და გარემოებითი: დროისა, ადგილისა, ვითარებისა (ავტორის ტერმინით მოქმედების — გვარი დამოკიდებული წინადადება), მიხეზისა და მიზნისა. თ. ეორდანიას გრამატიკაში (1889) დამატებით დასახელებულია პარობითი, სილ. ხუნდაძისა და შ. ჯანაშვილის გრამატიკებში, გარდა ზემოთ დასახელებული სახეებისა, შესულია დათმობითი დამოკიდებული წინადადება. ამასთანავე, შ. ჯანაშვილი ვითარების გარემოებითი დამოკიდებულ წინადადების განხილვისას ცალკე გამოყოფს ვითარებით-შედარებითს, ი. ნიკოლაიშვილისა და შ. ქელენჯერიძის გრამატიკებში იგივე სახეობა წამოღვენილი, რაც სილ. ხუნდაძისა და შ. ჯანაშვილისაში, ოღონდ ერთი განსხვავებით: ი. ნიკოლაიშვილის გრამატიკაში (მოკლესა თუ ვრცელში) არ არის შესული პარობითი და დათმობითი დამოკიდებული წინადადებანი.

ფორმალისტური თვალსაზრისით შედგენილ გრამატიკებში წინადადების არამთავარი წევრების ერთ ჯგუფში (ამხნელ სიტყვებში) გაერთიანებას, ე. ი. წინადადების წევრებზე ტრადიციული მოძღვრების უპყგდებას, ხუნდაძისა და ქელენჯერიძის დამოკიდებულ წინადადებათა სახეების უგულებელყოფა, ჩვენს სინამდვილეში ამის ნათელი დადასტურებაა ი. ფერდანიასა და ი. სიხარულიძის „ენის დაკვირვება“ (1927), ი. სიხარულიძის „ენის დაკვირვება“ (1929), „ქართული ენა“ (1932) და „ქართული ენის გრამატიკა“ (1935).

მასთანავე, დამოკიდებულ წინადადებათა სახეების განხილვის ტრადიცია, რომელიც ჩვენში XIX საუკუნის 80-იან წლებში დამკვიდრდა, შეწყდა XX საუკუნის 20-იან წლებში; ეს ტრადიცია კვლავ აღდგა თავის უფლებებში პროფ. ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკაში“ (1939). ამ სახელმძღვანელოში, გარდა მანამდე ნაყოში სახეებისა, დამატებით (ჩვენს სინამდვილეში პირველად) შეტანილია ქვედადებარული დამოკიდებული წინადადება.

ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკაში“ არსებითი ცვლილება განიცადა მეოთხე ვამოცემისას (1948). წიგნი ორად გაიყო, მეორე ნაწილი (სინტაქსი) ავტორმა ღიდალ გაღამაშვავა და შეავსო, ცვლილება შეეხო, კერძოდ, დამოკიდებულ წინადადებათა სახეებსაც. ამ ვამოცემაში დამატებით განხილულია დამოკიდებული წინადადების ორი სახე — შედგობითი და მთავარი და მთავარი და მთავარი, ამასთანავე, დამატებითი დამოკიდებული წინადადების განხილვისას გამოყოფილია პარობითი, ი. ნიკოლაიშვილისა და შ. ქელენჯერიძის დამატებითა გიგების შემცველი დამოკიდებული წინადადებანი.

ჩვენს წიგნში („ქართული ენის სინტაქსი“, 1956), გარდა იმ სახეებისა, რომლებიც ა. შანიძის გრამატიკაშია განხილული, შესულია შემასწავლებელი დამოკიდებული წინადადება, ბოლო უფრო ადრე დამოკიდებული წინადადების ეს სახე — „ქართული წინადადების სწავლების მეთოდოლოგიაში“ (1950).

ასეთია მოკლედ, ზოგადად დამოკიდებულ წინადადებათა განხილვის ისტორია ქართული ენის გრამატიკების მიხედვით.

ქართული რთული ქვეწყობილი წინადადების წარმოქმნისა და განვითარების დადგენა, რასაც დიდი მეცნიერული ინტერესი იხლავს, ისტორიული სინტაქსის ერთ

ერთელესი საკითხია, ამ პრობლემის ჭეშოვანად გამოკვლევა მოითხოვს ქართულსა და მისი მონათესავე ენების შიდარი და მ-აუღფეროვანი მასალის გულმოდგინედ შესწავლას, სხვადასხვა თვალსაზრისით მიდგომასა და ღრმა მეცნიერულ ანალიზს. ამ მიმართულებით ჩვენში საქმიან დიდი ყვლევა-ძიება ჩატარებული და საგულისხმო შედეგებიც არის მოპოვებული.

რთული ქვეწყობების წინადადების გენეზისის თაობაზე ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში საყურადღებო მოსაზრებებია გამოთქმული. ამ მხრო განსაკუთრებით საგულისხმოა კ. დონდუას, შ. ძიძიგუჩიის, გ. როგავას და ფ. ერთელიშვილის გამოკვლევები.

მეცნიერებაში დამკვიდრებულია აზრი, რომ ქართული რთული ქვეწყობები წინადადების დასაბამი მწერლობამდელ ქართულშია საგულეებელი. აქველი სამწერლობო ენა უკვე თავიდანვე კარგად იცნობს ჰიპოტაქსის საქმიან მდინარე ფორმებს და, საერთოდ, წინადადებათა დამკვეყმდებარებელ საშუალებებს, თავისთავად ეს მოვლენაც უფლებას მისცემდა შეკვლევარს ევარაუდებინა, რომ ჩვენი თნდაც ყველაზე უფრო ურთუარა აღრინდელი ძველები ქართული სამწერლობო ენის მერმინდელი მდგომარეობის გამოშსაველინი არიან და რომ ქართული ენის დასაწყის საფეხურებზე ჰიპოტაქსის ძალი გაცილებით უფრო სუსტი და განსაზღვრული იქნებოდა¹.

თუ რა ცვლილებები განიცადა ქართული ენის ჰიპოტაქსურმა კონსტრუქციამ, როგორი უნდა ყოფილიყო მისი აღრინდელი სახე და როგორი სახე მიიღო ზან მერმინდელ სამწერლობო ენაში, ამ კითხვებზე პასუხის გასაცემად კ. დონდუა განიხილავს ისეთ მოვლენებს, რომელთაც ის ქართული ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის გარდამავალ საფეხურებად მიიჩნევს. ეს მოვლენებია: ნაცვალსახელთა სემანტიკური და ფუნქციური დაუნუსტებლობა, ე. წ. „სინტაქსური ასიმლიაცია“, ჩვენებითი ნაცვალსახელის პლეონასტურად ხმარება მთავარ წინადადებაში და ასიდენტურობა პარდაპირ მერყეულებში და რაც ზმნებთან, მერტარე გომონობისა (verba sentiendi) და თქმის (verba declarandi) სემანტიკის ზმნებთან, კ. დონდუას მოსაზრებები იმ მოვლენებთან დაკავშირებით მოკლედ ასეთია:

ასიდენტურობა ანუ რთული ქვეწყობილი წინადადებას კომპონენტთა უკავშირად შეერთება, რომლის მოქმედების არეც განსაზღვრულია ძველ ქართულში, გარდამავალი საფეხურის მართალი მამევენებლობა.

ძველ ქართულში გვხვდება ჩვენებითი ნაცვალსახელის პლეონასტურად ანუ ლოგირის და გრამატიკული თვალსაზრისით ზედმეტად მთავარ წინადადებაში, იგურისხმება ამ ტიპის მავალითები: ტ ა ლ ა ნ ტ რ ს ი მ ბ ა მ ს ი ა, რომელ სიყრმით ჩემოთგან მომეც, განვამრავლე ი გ ი, ჩვენი დღევანდელი თვალსაზრისით ნაცვალსახელის (იგი) ხმარება მთავარ წინადადებაში გაუბრატლებელია, მაგრამ უნდა ეთვარდოდოთ, რომ აღნიშნული პლეონაზმი ანარკთა ქართული წინადადებას განვიითარებინ იმ საფეხურისა, როდესაც ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია იქმნებოდა, მაგრამ ჭერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული².

კ. დონდუა სპეციალურ გამოკვლევაში ვრცლად განიხილავს რთული ქვეწყობილი წინადადების ისეთ კონსტრუქციას, რომელიც ცნობილია „სინტაქსური ასიმლიაციის“ ანუ „ტრაქციის“ სახელით და რომელთანაც ავტორის თქმით, მკიდოდ არის დაკავშირებული ნაცვალსახელის პლეონასტურად ხმარება. „სინტაქსური ასიმლიაცია“ გულისხმობს ისეთ კონსტრუქციას, როცა მიმართებითი ნაცვალსახელი მისამართ სტრუქტურის ბრუნვის ფორმას ლებს („პროგრესული ასიმლიაცია“) ან (უფრო ხმარად) თვითონ ის „დამსგავსებს“ ბრუნვაში მთავარი წინადადების შესამართ სტრუქტურას („გრეტრესული ასიმლიაცია“), და ეს შაშინ, როცა ენაში შემუშავებული ნორმების მიხედვით ერთ-ერთი მთგანი (დამსგავსებელი) სხვა ბრუნვაშია მოსალოდნელი.

ავტორი ასახელებს „სინტაქსური ასიმლიაციის“ ასეთ ნიმუშებს:

¹ კ. დონდუა, დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში: თსუ-ს შრომები, ტ. 37, 1949, გვ. 193.

² იქვე, გვ. 196.

³ კ. დონდუა მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართ სტრუქტურის ერთობისათვის ძველ ქართულში: ენიმის მოამბე, V—VI, 1940, გვ. 329—336.

1. იყოს ქ ა ლ წ უ ლ ს ა (უნდა იყოს: ქალწული), რ ი მ ე ლ ს ა ე კ რ ქ ე შ ...
2. ხ ი უ ო ს მ ე ვ ი ნ თ ე წ ე ნ ე გ ა ნ ი ქ ა ც ი, რ ი მ ე ლ ი (უნდა იყოს: რომელსა) ხოხოედეს ძმ მისი ზღრსა!...

ქ. ღონღუამ ნათესაუს, რომ ეს შოველნა ასიმილიაციის კანონით ვერ აიხსნება; ამ შოველენას მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ თანდათანობრივად, როცა ასეთი რთული ქვეწყობილი წინადადება აყალიბდებოდა, მაგრამ ჩერ კიდეე ჩამოყალიბებული არ იყო, მიმართებით ნაცვალსახელი ერთსა და იმავე დროს მისამართის სიტყვასაც უნდა ეკუთვნებოდა და საკუთრივ — დამოკიდებული წინადადების შემასმენელსაც სხვაგვარად რომ ეთქვათ, მიმართებით თ ი მ ა ც ე ლ ი წ არ მ ი ა დ ე ნ ს შ ი ს ა მ ა რ თ ი ს ი ტ ე ყ ვ ს (Bezusawort) ატრბუტს². ეს კი ამ ნაცვალსახელის აღწერაში რთული ფუნქცია უნდა ყოფილიყო, მიმართებითობის გამოხატვა კი შეორეულ ფუნქციას წარმოადგენს. მიმართებითი სიტყვები კითხვითი ნაცვალსახელებისაგან მომდინარეობენ. ქართული სამწერლობო ენის პირველ საფეხურზე მათ შორის ჭერ კიდეე არ იყო ფორმალურად გარჩევეამ.

მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის შეთანხმება ბრუნვაში ირბი მაჩვენებელია იმისა, რომ მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა გამოყოფის პროცესი ჭერ კიდეე არ. დამთავრებულა³, მამსადაძმე, ესაა გარდაშევილი საფეხური რთული ქვეწყობილი წინადადების კონსტრუქციის გამოქმდეშეების გზაზე. სამწერლობო ენის განვითარებას უნდა გამოეწვია ქვეყნობის საშუალებათა დიფერენციალა. რთული ქვეწყობილი წინადადების სტრუქტურის შეტი სიმძლავრით გამშტკიცება⁴. ამ მხრივ მეტიდ მნიშვნელოვანია ჩვენებითი ნაცვალსახელის როლი. ჩვენებითი ნაცვალსახელით (ნაწვერით) გართულბული მაქვემდებარებელი ერთეულები (იდეეს იგი, სადა იგი, რა იგი, რომელი იგი...) ანამდელი რელატიურობას იჩენენ, უნაცვალსახელით კი თანდათან ირბი კითხვათა ფორმებად იქცევიან⁵. მაგრამ მაკვემდებარებულ სიტყვათა და მაქვემდებარებულ კავშირთა ფორმალური გამოყოფა მათზე ჩვენებითი ნაცვალსახელის დაართვით არ მთავრდება.

ძველი ქართლის ტექსტებში საკმაოდ აღრე გამოჩნდება ენკლიტიკური ნწილაკი — ო ა, რომელიც მოწოდებელი იყო აბსოლუტურად დაემკვიდრებინა პიპოტქსური წრობა, განსაკუთრებით ახალ ქართულში⁶.

დასასრულ, ქ. ღონღუას აბრით, დამოკიდებულ წინადადებათა განვითარების აღრნდელ საფეხურებზე უნდა მიუთითებდეს საკავშირებულ ერთეულთა ციღრე, ვითარ, რა, რომელი სემანტიკური და ფუნქციური დაუზუსტებლობა.

ქ. ღონღუა აღნიშნავს, რომ მაკვემდებარებელი სიტყვების მიმართებით ნაცვალსახელით და შწინაზედებულ გარდაქმნას თავისი ისტორია აქვს, ასეთი ევოლუცია მიმართებითი სიტყვების კითხვით, resp. ჩვენებით ნაცვალსახელთაგან შეკვეთი გამოყოფასა და მათ მიერ საკუთარი სინტაქსური ფუნქციების გამოქმდეშეებას გულისხმობს. უკვე დიდი ხანია ცნობილი ის ფაქტი, რომ მიმართებითი სიტყვები კითხვითი (resp. ჩვენებითი) ნაცვალსახელებისაგან წარმოიშეა⁷. ქ. ღონღუა დასძენს, რომ აქართული სამწერლობო ენის პირველ საფეხურებზე ჭერ კიდეე არ იყო ფორმალური გარჩევა მიმართებითის და კითხვითის ნაცვალსახელის შორის⁸. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი არ აკეთებს დასკვნას, რომ დამოკიდებელი წინადადება კითხვითისაგან მომდინარეობს.

შ. ძიძიუკო რ. ა. რთული ქვეწყობილი წინადადების წარმოქმნისა და განვითარების საკითხს განხილავს კავშირის კატეგორიისთან დაკავშირებით. ქართული ენის რთული ქვეწყობილი წინადადების კონსტრუქცია, შ. ძიძიუკის

1. ქ. ღონღუა, დამოკიდებელი წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, გვ. 198. 2. შიისევი, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში, გვ. 335. 3. შიისევი, დამოკიდებელი წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, გვ. 201—202. 4. შიისევი, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში, გვ. 336. 5. შიისევი, დამოკიდებელი წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, გვ. 203. 6. იქვე. 7. იქვე, გვ. 205. 8. იქვე, გვ. 201—202. 9. იქვე, გვ. 202.

აზრით, ძირითადად აღმოცენებულია თანწყობის კონსტრუქციების საფუძველზე. იგი ერთ აღრიხედელ გამოკვლევაში აღნიშნავდა, რომ „პირობითი დამოკიდებული წინადადება კონსტრუქცია გამოუმუშავებულია კითხვითი სიტყვის შემცველი წინადადებისაგან, რომელიც თავდაპირველად დამოუკიდებელ კითხვით წინადადებას წარმოადგენდა, ხოლო ღრთაა ეითარებაში ეს კითხვითი სიტყვა ვარჯის „მოწყობილობის“ თაისთავადობის“, სინტაქსური კავშირი ხდება და ამით ქვეწყობის კონსტრუქცია მუშავდება“¹.

მ. ძიძგურის ანალოგიური აზრი აქვს გამოთქმული არა მარტო პირობითის, არამედ სხვა სახის დამოკიდებელ წინადადებათა წარმოქმნის თაობაზე მონოგრაფიაში „ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის“ (1959, გვ. 356—364). ასე, მაგალითად, მ.ძიძგურის თანახმად ნაცვალსახელის შემცველ კონსტრუქციებთან დაკავშირებით იგი წერს: „ენის განვითარების იმ უძველეს საფეხურებზე, როდესაც ჰიპოტაქსური შეხამებანი ჭერ კიდევ არ არსებობდა, მიმართებითი ნაცვალსახელიანი კონსტრუქციის დასაბამ კონსტრუქციად უნდა მივიჩნიოთ პარატაქსული შეწყობა ორი წინადადებისა, რომელთაგანაც ერთი კითხვით წინადადებას წარმოადგენდა კითხვით წინადადებაში მოცემული იყო კითხვითი ნაცვალსახელი, მისამართი სიტყვა და შეხამებული, როგორც აუცილებელი ელემენტები; კითხვითი ნაცვალსახელი (რომელი...) ივარაუდება, როგორც მისამართი სიტყვის (სახელის) ატრიბუტი“².

რთულ ქვეწყობილი წინადადების გენეზისის საკითხს სპეციალურ გამოკვლევა მიუძღვნა გ. რ. გ. ა. ვ. მ., რომლის აზრითაც ყოველი სახის დამოკიდებული წინადადება ქართულში კითხვითი წინადადებასაგან მომდინარეობს. ა. როგავა წერს: „საბოლოო საუკუნის ცნობილი სლავისტების სწავლებლა, რომ ვერძოდ რუსულ ენაში დამოკიდებული წინადადება წარმოშობილია კითხვითი წინადადების საფუძველზე. რთულ ქვეწყობილი წინადადებაში შემავალი ერთი კომპონენტი — კითხვითი წინადადების (res.p. დამოკიდებელი წინადადების) კითხვითი ნაცვალსახელები და ზნისართები გადაიტანენ დამოკიდებული წინადადების კავშირებად, მიმართებით ნაცვალსახელად და მიმართებით ზნისართად.“

...ქართული ჰიპოტაქსიდ ასეთივე აგებულებისაა, დამოკიდებული წინადადება აქაც, კითხვითი წინადადებისაგან მომდინარეობს. ქვეწყობილი წინადადება სტრუქტურულად წარმოადგენს კითხვითი წინადადებისა და მისი სასაბუხო წინადადების შეერთების შედეგს. ოდნოდ, ამ შეერთების საფუძველზე კითხვითი წინადადებას (res.p.) დამოკიდებელი წინადადებას, უკვე დაკარგული აქვს კითხვითი შინაარსი“³.

გ. რ. გ. ა. ვ. მ. აღნიშნავს, რომ ქართულში ექვსი ძირითადი კითხვითი სიტყვაა: ვინ, რა, რომელი, სად, ოდეს, თუ. ეს სიტყვები, მეტწილად ნაწილაკდართული, გამოყენებულია რთული ქვეწყობილი წინადადების კავშირებად⁴.

...ყოველი სახის დამოკიდებული წინადადება, წარმოშობით, წარმოადგენს კითხვითი წინადადებას. შემეპართებელ კავშირებად ასეთ წინადადებას მხოლოდ კითხვითი წინადადების აღმნიშვნელი საშუალებანი აქვს გამოყენებული.

განსაზრტებით კი კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზნისართები, რომელთაც შემდეგში დართვითი სათანადო ნაწილაკები — ესე, ეგა, იგი, ცა“⁵.

თ. ვ. რ. თ. ლ. მ. შ. ვ. ლ. ი. ა. ვ. ის ქვეშ აყენებს დამოკიდებულ წინადადების კითხვითი წინადადებისაგან წარმომავლობას და იძლევა საკუთარ ვარაუდს.

თ. ვ. რ. თ. ლ. მ. შ. ვ. ლ. ი. ა. ვ. ის სიტყვებთან დაკავშირებით წერს: „...ძველსავე ქართულში შეიმჩნევა, რომ ვ. ვ. ნ, რა ნაცვალსახელისათვის კითხვითობის გამოხატვა არ წარმოადგენს მათ ერთადერთ ფუნქციას. ვ. ვ. ნ, რა ნაცვალსახელები იხმარება აგრეთვე მნიშვნელობით „ვინაჲ“, „რამე“⁷, ასეთივე ორგვარი მნიშვნელობა უჩანს ოდეს და სადა ზნისრებებს. ...კითხვითი პარალელურად ეს ნაცვალსახელები და ზნისრებები განესაზღვრელობით შინაარსის შემცველი ნაცვალ-

¹ მ. ძიძგურის, პირობითი და დამატებითი დამოკიდებული წინადადების დამოკიდების საკითხისათვის ძველსა და საშუალო ქართულში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების VI სასემინარო სესია, 1942 წლის 24—25 აპრილი მუშაობის შედეგად და მოხსენიებათა თეზისები, 1942, გვ. 13.

² მ. ძიძგურის, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები, გვ. 365. ³ გ. რ. გ. ა. ვ. მ., ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში: ქუთაისის პედაგოგიკის შრომები: ტ. VIII, 1948, გვ. 356. ⁴ ი. ქვე, გვ. 367. ⁵ ი. ქვე, გვ. 366. ⁶ თ. ვ. რ. თ. ლ. მ. შ. ვ. ლ. ი. ა. ვ. ის, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, 1, ჰიპოტაქსის საკითხები, გვ. 195—214. ⁷ ი. ქვე, გვ. 196.

სახელები იყვნენ. მიმართებითად კითხვითი ნაცვალსახელები და ზმნიზებლები კი არ არის გამოყენებული, არამედ ნაცვალსახელები და ზმნიზებლები, რომლებიც ერთ შეძახებაში შეიძლება ერთდროულად კითხვითი და მეორე შემთხვევაში განუსაზღვრელობით მინააღსანი ყოფილიყვნენ. ჰიარს თუ-ს სპეციფიკურ კითხვით სიტყვად მიჩნევა.

დამოკიდებული წინადადების გენეზისი ავტორის სხვაგვარად აქვს წარმოუგენი-
ლო. მიმართებით ნაცვალსახელში, აღნიშნავს ფ. ვ რ თ ე ლ ი შ ე ი ლ ი, ორი ფუნ-
ქციაა შეთავსებული: იგი განსაზღვრავს მისამართ სიტყვას მათითების საშუალებით
და თანაც მისი ნაცვალა დამოკიდებულ წინადადებაში. ახალი თვისებრიობის მქო-
ნი ნაცვალსახელის (ვ. თ. მიმართებითი ნაცვალსახელის) გაჩენას, ფ. ვ რ თ ე ლ ი-
შ ე ი ლ ი ს აზრით, საფუძვლად უნდა ჰქონდეს გამეორებათა მოშლის ტენდენცია. ავტორი აღნიშნავს, რომ არც თუ და ო დ ე ა კ ე მ ი რ ი ა ნ ი დ ა მ დ ა მ დ ე ბ უ ლ ი წ რ ა ნ დ ა-
დება მომდინარეობს კითხვითი წინადადებისაგან.

ასეთია მოკლედ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მო-
საზრებები რთული ქვეწყობილი წინადადების გენეზისის თაობაზე.

იჩვენება, რომ ენის განვითარების ძველ საფეხურებზე მარტივი წინადადებები
ერთმანეთს უკავშირდებოდა ლოგიკური მიმართების საფუძველზე ასილენურად.
მათ ერთ ენობრივ მთლიანობად შემკერდულ საშუალებას ინტონაცია წარმოადგენს.
ასეთი შეერთება გვევლება ენის განვითარების შემდგომ საფეხურებზედაც. იგი არც
ახალი ჰარტულისათვის არის უცხო.

ქართული რთული ქვეწყობილი წინადადების სინდენტური ანუ კავშირანი კონ-
სტრუქცია ჩამოყალიბდა უფრო გვიან, ენის ისტორიის შემდგომ საფეხურებზე, ქა-
რთული სლოტერატური ენის უძველეს საფეხურებზე იგი უკვე ჩამოყალიბებულია.
მისი წარმოქმნის დასაბამი მწერლობამდელ ქართულშია საგულეებელი.

საკავშირებელი ერთეულები ძირითადად ზმნიზებულ-ნაცვალსახელური წარ-
მოშავობისაა. სიტყვები, რომელთაგანაც შემდგომ საკავშირებელი ერთეულები
წარმოიქმნა. თავდაპირველად დამოკიდებული მარტივი წინადადების წევრები იყო.
ბევრი ფაქტი უქვრს მხარს იმას, რომ ისინი კითხვითი სიტყვები იყო, ხოლო მათი
შემოცვლილი წინადადება — კითხვითი. მიმართებითობის გამოხატვა მათ განუვითარ-
დათ, თუმცა თავდაპირველად მიმართებითი სიტყვები (რისი მიმართებითი ნაცვალ-
სახელები და ზმნიზებლები) გარეგნულად იმეორებენ შესაბამის კითხვით სიტყვებს,
ი. ი. ფორმოზოლოგ ისინი ერთმანეთისაგან არ იყო გაჩეულები. კითხვითი სიტყვე-
ბისაგან მიმართებითი სიტყვები გარეგნულად გარჩეულ იქნენ ენის განვითარების
შემდგომ საფეხურებზე მათზე ჩვენებითი ნაცვალსახელის (ნაწევრის) და ნაწილად
იათვით, რაც რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივი სიმბოლავით განსტარების
მიჩვენებულია. ამასთანავე, დამოკიდებული წინადადების ყველა სახე ერთი ხოვან-
ებისა არ არის: ზოგი მათგანი უფრო ადრე ჩამოყალიბდა, ზოგიც — უფრო გვიან.
მათი წარმოშობა არ უნდა იყოს ერთგვარი.

იჩვენება საერთო კანონზომიერება: ქართული რთული ქვეწყობილი წინადად-
ების გენეზისის ბევრი რამ აქვს საერთო სხვა ენების ამავე ტიპის წინადადების გენე-
ზისთან.

§ 171. დამოკიდებული წინადადების ადგილი. ზოგადად თუ ვიშ-
ჯელებთ, დამოკიდებული წინადადების პოზიცია მთავარის მიმართ
სამგვარია: დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარს, მოსდევს
მას, ანდა მთავარ წინადადებაში მოქცეული. მაგალითად:

ა) დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარს: რ ო ც ა დ ა-
ვ ი თ ი შ ი ნ მ ი ე ი ლ ა, სალამო ხანი იყო (ქავ., 366); გ ი ო რ გ ი
რ ო მ შ ი ნ მ ი ე ი ლ ა, ყველაფერი უამბო დედას (ქავ., 436).

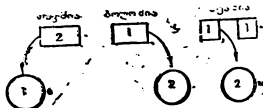
ბ) დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს: მზე გადაბრლი
იყო, რ ო დ ე ს ა ე ა ვ ი შ ა ლ ე ნ ი თ (ბარნ., 1, 21); ისეთი ბნელი და-

1. ფ. ვ რ თ ე ლ ი შ ე ი ლ ი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში
I, კიპოტაქისის საკითხები, გვ. 210. 2 იქვე, გვ. 203. 3 იქვე, გვ. 206. 4 იქვე,
გვ. 207—208. 5 იქვე, გვ. 213.

მე იყო, რომ კაცს თვალთან მიტანილი თითის და-
ნახვაც არ შეეძლო (წერ., 147).

გ) დამოკიდებული წინადადება მთავარშია: ის ქუჩა, სადაც
არსებდა იყო ჩასაფრებული, სიგრძით ორასი ნაბიჯი
ძლივს იქნებოდა (ჯავ., 4, 451); კობტა ლამაზი ქუჩი, რომელიც
ციცრელის ფესვებთან იდგა, წერაქვის წვერმა მოგლიჯა
და უფსკრულში გადაუძაბა (რახ., 137).

დამოკიდებული წინადადების ადგილი სქემებით ასე შეიძლება
გაღმოიყოს¹:

რთული წინადადების ნაწილების წყობას, მათს რიგს, როგორც ვი-
ციტ (§160, 5), დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ ნაწილებს შორის ურთი-
ერთმიმართების დასამყარებლად. ეს ითქმის, კერძოდ, რთული ქვეწყო-
ბილი წინადადებაში შემადგენლობაში შემავალ წინადადებათა შესახე-
ბაც. შეინიშნება, რომ მთავარსა და დამოკიდებული წინადადებისათ-
ვის ადგილების შეცვლა ხშირად არ იწვევს მათ შორის დამყარებულ
მიმართების შეცვლასა თუ დარღვევას. დასახელებული შემთხვევები-
დან სამივეა შესაძლებელი, ოღონდ გარკვეულ შემთხვევებში შეიძლე-
ბა საჭირო გახდეს სიტყვათა წყობის შეცვლა, მათი გადასმა მთავარსა
თუ დამოკიდებულ წინადადებაში. მაგალითად: მამალს, დახოცილი
ფრინველები რომ დაინახა, ცახცახი დააწყებინა
(ჯავ., 6, 209). აქ დამოკიდებული წინადადება მთავარშია, მაგრამ შე-
იძლება მათ ადგილებზე შევუნაცვლოთ: დახოცილი ფრინვე-
ლები რომ დაინახა, მამალს ცახცახი დააწყებინა. ან: მამალს
ცახცახი დააწყებინა, დახოცილი ფრინველები რომ და-
ინახა. თუ მთავარი წინადადება ერთი სიტყვით ან სიტყვათა ისეთი
შეკავშირებით არის გაღმოცემული, რომლის გაკვეთაც არ შეიძლება,
დამოკიდებული წინადადება შეიძლება უსწრებდეს მთავარს, ან მოს-
დევდეს მას. მაგალითად: უკვე ბნელოდა, როცა აკაკიმ თვა-
ლი გაახილა (გვეტ., 360). აქ დამოკიდებული მოსდევს მთავარს,
მაგრამ შეიძლება მთავარის წინაც: როცა აკაკიმ თვალი გა-

¹ ოთხკუთხედი მთავარ წინადადებას აღნიშნავს, წრე — დამოკიდებულს.

ახილა. უკვე ბნელოდა. ახლა ვნახოთ ასეთი მაგალითი: ხშირი ბურუსი. რომელიც დაბლა ჩამოწოლილიყო დაკუნთკუნთად იღო დედამიწაზე, ძალზე აბნელებდა იქაურობას (ყაზ., 1, 344). დამოკიდებული წინადადება, რომელიც აქ მთავარშია, შეიძლება გადავსვათ მთავარის შემდეგაც: იქაურობას ძალზე აბნელებდა ხშირი ბურუსი, რომელიც დაბლა ჩამოწოლილიყო დაკუნთკუნთად იღო დედამიწაზე. დამოკიდებული წინადადება რომ მთავარის წინ გადავსვათ, კავშირი ქვეწყობილ წინადადების ნაწილებს შორის გაწყდება და მთელი წინადადება უაზრო გახდება.

მთავარისა და დამოკიდებული წინადადების წყობა ხშირად მყარია, ე. ი. დამოკიდებული წინადადებისათვის ადგილის შეცვლა შეუძლებელია. ამისათვის მნიშვნელობა აქვს როგორც დამოკიდებული წინადადების ტიპს, მის სინტაქსურ ფუნქციას, ისე მისი მთავართან შეერთების საშუალებასაც: მაგალითად, დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავარს უერთდება რთული კავშირებით „იმიტომ რომ“, „ასე რომ“, „ისე რომ“, ყოველთვის მთავარი წინადადების შემდეგაა: ჩემს სიტყვასაც გავაგებინებ, იმიტომ რომ შეილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის (ჭავ., 250); გიორგი გვერდზედ დაეწინათ, ასე რომ პირისახე კესოსაქენა ჰქონდა (ჭავ., 460).

მყარია ჩვეულებრივ უკავშირო ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების წყობა: დამოკიდებული წინადადება თავშია ან ბოლოში. ასე, მაგალითად, თუ უკავშიროდ შეერთებული დამოკიდებული წინადადება დროზე მიუთითებს, ის თავშია, თუ მიზეზზე — ბოლოში. მაგალითად: წყალში ჩავაგდე — წყლად გადაიქცა, ცეცხლში ჩავაგდე — ხმად გადაიქცა (გამოცანა: მარილი), იგულისხმება: როცა წყალში ჩავაგდე, წყლად გადაიქცა, როცა ცეცხლში ჩავაგდე, ხმად გადაიქცა. აქ დამოკიდებული წინადადება დროზე მიუთითებს და მისი ადგილი მთავარი წინადადების წინაა. ახლა ვნახოთ ასეთი მაგალითი: ლამქარს გამარჯვება აღარ ახარებდა: მტერმა გული მოსტაცა იმას (ბარ., 1, 127). აქ იგულისხმება: ლამქარს გამარჯვება აღარ ახარებდა, რადგანაც (ან: იმიტომ რომ) მტერმა გული მოსტაცა იმას. დამოკიდებული წინადადება მიზეზზე მიუთითებს, მისი ადგილი ბოლოშია.

ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებისათვის ადგილების შეცვლა, როცა ეს შესაძლებელია, ხშირად სტრუქტურული ხასიათის ცვლილებას იწვევს. მაგალითად: თუ მცა დამეიყო, მაგრამ ქუჩებში ისევ ირეოდა ხალხი (ბარ., 1, 177). დამოკიდებული წინადადება რომ მთავარის შემდეგ გადავსვათ, მაპირისპირებელი კავშირი „მაგრამ“ ამოვარდება: ქუჩებში ისევ ირეოდა ხალხი, თუ მცა დამეიყო.

სტრუქტურული ხასიათის ცვლილება ზოგჯერ უფრო დიდია: იცვლება სიტყვათა წყობა ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში, რამდენაღმე ამ ნაწილების მიმართება და მთლიანად რთული წინადადების გამომსახველობითი ძალაც. ამიტომ უნდა გვახსოვდეს, რომ, როცა დამოკიდებული წინადადების პოზიცია მთავარის მიმართ არ არის მყარი და მას შეიძლება ადგილი შევუნაცლოთ, ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების ყველა შესაძლო წყობა ერთნაირი ღირებულებისა არაა სინტაქსურად და სტილისტიკურად: ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში ამ ნაწილების დალაგების რამდენიმე შესაძლო ვარიანტიდან უპირატესობა ერთ-ერთს ეძლევა.

§ 172. ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება. ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ასრულებს ქვემდებარის როლს მთავარი წინადადების შემასმენელთან ან კონკრეტული შინაარსით ავსებს მთავარ წინადადებაში ნაცვალსახელით გადმოცემული ქვემდებარის ზოგად მნიშვნელობას. მაგ.: ვინც ძმა არ გაიტანოს, იყოს წყეული უკუნითი უკუნისამდე (ჯავ., 4, 356). მთავარი წინადადების შემასმენელს (იყოს წყეული) ქვემდებარე აკლია. ნაკლული ქვემდებარის როლს აქ დამოკიდებული წინადადება ასრულებს. კითხვა: ვინ იყოს წყეული? პასუხი: ვინც ძმა არ გაიტანოს, ახლა ვნახოთ ასეთი წინადადება: წმინდაა იგი, ვისაც ეღირსა მამულისათვის თავის დადება (ქავ., 129). აქ მთავარი წინადადების შემასმენელთან ქვემდებარე ნაცვალსახელით (იგი) არის გადმოცემული, რომლის მნიშვნელობააც ხსნის და განმარტავს დამოკიდებული წინადადება. კითხვა. ვინ არის წმინდა? — იგი. იგი, მაგრამ კონკრეტულად ვინ? — ვისაც ეღირსა მამულისათვის თავის დადება.

ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება მოგვიგებს ქვემდებარის კითხვებზე: ვინ? ვის? რა? რამ? რას? ამ კითხვებზე (გარდა „რამ“ კითხვისა) მოგვიგებს დამატებითი დამოკიდებული წინადადებაც. კითხვების საშუალებით რომ ამოვიცნოთ დამოკიდებული წინადადების სახე, უნდა დავადგინოთ კითხვითი სიტყვის სინტაქსური ფუნქცია: რა წევრიც არის კითხვითი სიტყვა, მისი შესაბამისი იქნება დამოკიდებული წინადადება.

ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება შესაძლებელია როგორც ერთპირიან, ისე ორსაპირიან ზმნებთანაც, მაგრამ არა ყოველგვარ პირიან ფორმასთან. ნაცვალსახელი, რომლის კონკრეტულ შინაარსსაც დამოკიდებული წინადადება გადმოგვცემს, შეიძლება იდგეს ქვემდებარის ერთ-ერთ ბრუნვაში (ამა თუ იმ რიცხვში). ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადების კორელატებად გამოყენებულია ჩვენებითი და განსაზღვრებითი ნაცვალსახელები: მონდა ის, რაც

ფშავში ხშირად ხდება (ვაჟა, 6, 423); ვინც ხალხის ხსოვნაში ცოცხლობს, ის მკვლარად არ ჩაითვლება (გ. შატბ., 444); ვისაც ენა აქვს, შენ ყველა გაქვს (ვაჟ., 151); რაც მოხდა, ყველაფერი ისინი მაროვით ეჩვენებოდა (ბარ., 1, 183).

ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება მაშინაც, როცა განსაზღვრებითი და ჩვენებითი ნაცვალსახელები ერთადაა წარმოდგენილი მთავარ წინადადებაში: განვითარებულს ადამიანს ეზიზღება ყველა ის, ვინც შიშა პბადებს, ვინც თავის ძალით სხვას იმორჩილებს, სხვის ნებას თავის ნებაზე ათამაშებს (ვაჟა, 6, 366); ამ სამარეებში მარხია ყოველივე ის, რისთვისაც ეხლა გული მეწვის, გული შედაგება (ვაჟ., 419).

დამოკიდებული წინადადების მისათითებელი ნაცვალსახელი შეიძლება აღვადგინოთ, როცა არ არის ის მთავარში, და ზოგჯერ გამოვტოვოთ კიდევ. მაგ., წინადადება „შემცდარია, ვინც გულს იტებს“ (წერ.) შეიძლება ასეც ვიხმაროთ: შემცდარია ის, ვინც გულს იტებს. ამით აიხსნება, რომ ერთსა და იმავე შემსამენელთან მისათითებელი ნაცვალსახელი ხან არის და ხან არა. მაგალითად: რასაც არ მოელოდენ, ის მოხდა (ვაჟა, 6, 9), მაგრამ: რაც მოხდა, მოხდა (ვაჟ., 2, 175).

თუ მთავარში ქვემდებარე განსაზღვრებითი ნაცვალსახელით არის გადმოცემული, მისი გამოტოვება არ შეიძლება: რაც უკმაღდის ვთქვი, ყველაფერი გამართლდა (ჯახ., 3, 344). „ყველაფერი“ რომ გამოვტოვოთ, მთავარის შემსამენელთან შეიძლება ვივარაუდოთ არა ეს ნაცვალსახელი, არამედ ჩვენებითი „ის“. ეს ორი ნაცვალსახელი კი მნიშვნელობით ერთი და იგივე არ არის. ასევე, როცა მთავარში არ არის მისათითებელი ნაცვალსახელი, იქ შეიძლება აღვადგინოთ ჩვენებითი ნაცვალსახელი და არა განსაზღვრებითი.

მთავარი წინადადება, რომელშიც არ არის ქვემდებარე ან ასეთად ჩვენებითი ნაცვალსახელია, უახლოვდება ქვემდებარე გაუჩინარებულ წინადადებას.

ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აქვთებს:

ა) მაქვემდებარებელი კავშირები: რომ, თუ; ბ) მიმართებითი ნაცვალსახელები: ვინც, რაც, რომელიც (სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით); გ) მიმართებითი მნიშვნელები: სადაც, როცა... ამათგან გავრცელებულია „რომ“ „ვინც“ და „რაც“, ხოლო დანარჩენი სიტყვები შედარებით იშვიათად გვხვდება. „ვინც“ მაშინ იხმარება, როცა მთავარის ქვემდებარედ ადამიანი იგულისხმება, ხოლო „რაც“ მაშინ, როცა ასეთად სხვა რამ არის ნაგულისხმევი. „სადაც“ ყურადღებას ადვილზე ამახვილებს, „როცა“ — დროზე და ა. შ. მაგ.: გვადისათვის ცხადი იყო, რომ ამ აღმინდელმა შეხვედრამ საშუალოდ ჩატეხა ხიდი არჩილ ფორიასა და მას შორის (ქიაჩ., 3, 250):

წინა ფანჯრიდან მოჩანდა, თუ როგორ უხვად ცვიოდა თოვლის ფანტელები (გვეტ., 91); ვინც ეგრე იქცევა: ის აკლებს ქვეყანას ლაზათს და ლაზათის მიმცემს სიცოცხლეს (ყაზ., 2, 427). მოხდა ის, რასაც იქ არავინ მოელოდა (ქიაჩ., 3, 101): ცხელს ცრემს ისინი ღვრიდნენ, რომელთაც მკვდარი იღათევი არ დაინდეს და იმის ლეშს გიახლნენ (ვაჟა, 6, 260); სირცხვილი ის არის, როცა შენ შენდათავად არ ვარგხარ და არ ცდილობ სწავლას (წერ., 51). სადაც კი ღობეებში რამე კაჰკაჰები მსხდარი ყვენენ, აიშალნენ და კუდამოძუებულებმა ვენახებს შეათარეს თავი (რაზ., 293).

ქვემდებარულად უნდა იქნეს გაგებული დამოკიდებული წინადადება. რომელიც მთავარში რიცხვითი სახელით გამოხატული ქვემდებარეს მნიშვნელობას აზუსტებს (უახლოვდება განსაზღვრებობას); იმათ ორი, რომლებიც უნდა ჯამოს ცლოდენ... გვერდზე უღგნენ (ვაჟა, 5, 147); ერთი რომელსაც ჩერქეზული ქული ეხურა, იქნებოდა ჩვიდმეტ-თექვსმეტი წლისა... (ვაგ., 485).

მთავარისა და დამოკიდებულის შემასმენლები ზოგჯერ ერთი და იმავე ზმნით ან ერთი ძირისაგან ნაწარმოები ფორმებით გადმოიციემა. ამ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება შეერთებულია მთავართან მიმართებითი ნაცვალსახელით „რაც“. მაგ.: რაც მოხდა, მოხდა! (ბარნ., 2, 65); მე რაც მომივა, მომივა (გვეტ., 319). რაც მართალია, მართალია! (ვაგ., 3, 324); რაც მოსახდენია მოხდეს! (ვაგ.).

ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ მოსდევს მთავარს ან უსწრებს მას. მისათითებელი ნაცვალსახელი მთავარში შეიძლება იყოს და შეიძლება არა (ორსავე შემთხვევაში). დამოკიდებული წინადადება იშვიათად მთავარშია. ამ შემთხვევაში ყოველთვის წარმოდგენილია მისათითებელი ნაცვალსახელი, რომლითაც იწყება რთული წინადადება, ხოლო მთავარის დანარჩენი ნაწილი დამოკიდებულის შემდეგ არის მოთავსებული: ის. ოთხ ბოძზე რომ სპილენძის ხუფივითა დგას, საზარე იყო (ბარნ., 1, 17). ის. რაც გულში მაშინ დამიტრიალდა, არც სიხარულს ჰგვანდა და არც ნაღველსა (ვაგ., 294); ყველა, ვინც კი პირველად თოფს აიღებს, კურდღელს ემუქრება (ვაჟა, 5, 58).

ცალკე უნდა გამოიყოს ისეთი შემთხვევები, როცა მთავარ წინადადებაში ზმნა-შემასმენელი არ არის, მაგრამ დამოკიდებული წინადადება ქვემდებარულად უნდა იქნეს გაგებული. აქ გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა:

ა) მთავარ წინადადებაში არ არის შემასმენელი, მაგრამ ის შეიძ-

ლება ვივარაუდოთ კონტექსტისა თუ სხვა ვითარების მიხედვით: მტერს, რომ მე წუხელ ვიტანჯე (ვაჟა, 4; 53); ის შენ მტერს. რაც იქნენ დაგვხვდა (რაზ., 44); — ეგ რა მოგვსვლია? — ის, ჩემო კარგო, რაც თავმოწონებულს არ-ცოდნას მოსდის ხოლმე ყოველთვის (კავ., 450).

ბ) მთავარში წარმოდგენილი ზედსართავი შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია: კარგი, რომ იმათი მამა მომეშველა (ვაჟა 5, 209); „კარგი“ ხშირად გაძლიერებულია ნაწილაკით „კიდევ“: კიდევ კარგი, რომ ამ სიარულმა ტყუილად არ ჩაგვიარა.. (ვაჟა, 5, 169).

გ) მთავარი წინადადება გადმოცემულია შორისდებულით, რომელიც წინადადების ბადალია და მასთან დამოკიდებული წინადადება შეერთებულია მაქვემდებარებელი კავშირით: აფსუსს, რომ არ განვაგრძე სწავლა! (ბარნ., 3, 434): ვაი, რომ ყველა ეს მაგონდება მხოლოდ გაყვრით (ბარნ., 2, 266).

შორისდებული შეიძლება შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად იქცეს: აფსუსია, რომ წაიღოს, — შეახალისა ეკამ (ბარნ., 1, 146).

დასახელებულ შემთხვევებში, როგორც წესი, დამოკიდებული წინადადება ბოლოშია.

§ 178. დამატებითი დამოკიდებული წინადადება. დამატებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ასრულებს დამატების როლს მთავარის რომელიმე წევრთან (ჩვეულებრივ შემასმენელთან) ან ხსნის და აზუსტებს მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ნაცვალსახელით გამოხატული დამატების მნიშვნელობას.

დამატება, როგორც ვიცით, თავისი ფორმითა და შინაარსით სხვადასხვა სახისაა. ამის შესაბამისად დამატებითი დამოკიდებული წინადადებაც სხვადასხვაგვარია; ის შეიცავს ერთ-ერთი დამატების გაგებას: პირდაპირისას, ირიბისას, ან უბრალო დამატებისას.

დამატებითი დამოკიდებული წინადადება შესაბამისი დამატების კითხვებზე მოგვიგებს. მთავარ წინადადებასთან მას იგივე მაქვემდებარებელი კავშირები და წევრ-კავშირები აერთებენ, რომლებიც ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებას. საერთოა მთავარში მისათითებელი ნაცვალსახელებიც.

1. პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება ასრულებს პირდაპირი დამატების როლს მთავარის შემასმენელთან, ან ხსნის მთავარ წინადადებაში ნაცვალსახელით გამოხატული პირდაპირი დამატების მნიშვნელობას. ამ ტიპის დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მაშინაა შესაძლებელი, როცა მთავარი წინადადების შემასმენელი გარდამავალი ზმნით (ორპირიანით თუ სამპირიანით) არის გადმოცემული.

პირდაპირი დამატების ბრუნვებია მიცემითი და სახელობითი. ამიტომ მისათითებელი ჩვენებითი თუ განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი მთავარში, აგრეთვე კითხვითი „ვინ“ და „რა“ წარმოდგენილ იქნება მიცემითის ფორმით (როცა მთავარის ზმნა პირველ სერიაშია) ან სახელობითისა (როცა მთავარის ზმნა მეორე ან მესამე სერიის რომელიმე შწკრივის ფორმაა); ბარამმა უეცრად დაინახა, რომ მ ნ ე შ ო ე ბ ს შ ო რ ი ს ი ა ს ა მ ო ე ყ ო თ ა ვ ი (დად., 169); მთავარი წინადადების შემასმენელი ორპირიანი გარდამავალი ზმნით არის გადმოცემული, რომელსაც აკლია პირდაპირი დამატება. ნაკლული პირდაპირი დამატების მაგივრობას აქ დამოკიდებული წინადადება ასრულებს. კითხვა: რა დაინახა ბარამმა? პასუხი: რომ ნეშოებს შორის იას ამოეყო თავი. „ნუ მომაგონებ იმას, რაც არ მინდა მოვიგონო“ (ვაჟა, 5, 309); მთავარის შემასმენლად აქ სამპირიანი გარდამავალი ზმნაა. მასთან ნაცვალსახელით გამოხატული პირდაპირი დამატება მიცემითში დგას. დამოკიდებული წინადადება ხსნის ამ ნაცვალსახელის მნიშვნელობას. კითხვა: რას ნუ მომაგონებ? — იმას. „იმას“, მაგრამ სახელდობრ რას? ამის პასუხს დამოკიდებული წინადადება იძლევა: რაც არ მინდა მოვიგონო. „იმ ღამეს გავიგე ის, რაც ჩემს სიცოცხლეში არ გამიგია“ (ვაჟა, 6, 4); მთავარი წინადადების ზმნა აქ მეორე სერიის (წყვეტილის) ფორმად და ამიტომ ნაცვალსახელით გამოხატული პირდაპირი დამატება სახელობითშია. კითხვა: რა გავიგე იმ ღამეს? — ის. „ის“, მაგრამ სახელდობრ რა? — რაც ჩემს სიცოცხლეში არ გამიგია. მაშასადამე, ორ უკანასკნელ მაგალითში დამოკიდებული წინადადება ხსნის მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ნაცვალსახელით გამოხატული პირდაპირი დამატების მნიშვნელობას.

პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადების მისათითებელი ნაცვალსახელი მთავარში იშვიათად გვხვდება. ასეთი ნაცვალსახელით, თუ ის არ არის განსაზღვრებითი (ყველა, ყველაფერი, ყოველივე...), ჩვეულებრივ შეიძლება ამოვიღოთ კიდეც, ან აღვადგინოთ ზმნის პირდაპირობიექტური პირის მიხედვით (როცა ის არ არის მთავარ წინადადებაში). ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება ბოლოშია ან თავში (უფრო იშვიათად). როცა თავშია, „საკავშირებლად ჩვეულებრივ „ვინც“ და „რაც“ ნაცვალსახელებია გამოყენებული. პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება მთავარშიც მოექცეს, მაგრამ ეს პოზიცია მისთვის არ არის დამახასიათებელი: ირამ ვერ გაარკვია, თუ რომელი მხრიდან მოდიოდა ხმა (გვეტ., 204); ტასიას მოტყუილება რომ აღვილიო საქმე იყო, ეს კარგად იცოდა გოჩამ (ქიან., 3. 161); სპირიდონმა ყოველივე მოსპო, რაც ამირანს მოაგონებდა, გარდა ავე-

ჯეულობისა (ჯავ., 2, 30); [ბაბუცამ] მეორე დღესვე ყველაფერი შეიტყო, რაც კი იმის ქეთილს სულსა და გულსა სწყუროდა (ლომ., 473); ვინც ჩამოგვრჩა, დაგვიხოცეს (ბარნ., 1, 127): რისთვის ივიწყებთ იმათ. რომელთაც მამულის სახელს თავი შესწირეს (წერ., 2, 49):

2. ირიბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება ასრულებს ირიბი დამატების როლს მთავარის შემასმენელთან, ან ხსნის მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ნაცვალსახელით გამოხატული ირიბი დამატების მნიშვნელობას. ირიბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მაშინ არის შესაძლებელი, როცა მთავარი წინადადების შემასმენელი ორპირიანი გარდაუვალი ან სამპირიანი გარდამავალი ზმნით არის გაღმოცემული (გარდაუვალთან სამსავე სერიაში, გარდამავალთან — პირველსა და მეორეში).

ირიბი დამატების ბრუნვა, როგორც ვიცით. მუდამ მიცემითია. აპიტომ მისათითებელი ნაცვალსახელი მთავარში და კითხვითი ნაცვალსახელბოც ყოველთვის მიცემითში დგას. მაგალითად: მას დედის ძუძუ ტბილი შხამადაც შერგებია, მამულისთვის სიკვდილი ვისაც დაზარებია! (ჯავ., 43): დამოკიდებული წინადადება ხსნის მთავარში ნაცვალსახელით გამოხატული ირიბი დამატების მნიშვნელობას. კითხვა: ვის შერგებია დედის ძუძუ შხამად? — მას, — ვის მას? — მამულისთვის სიკვდილი ვისაც დაზარებია. ქალი ვერ მიხვდარჩიყო, თუ რას ნიშნავდა იმისი საუბარი (ყაზ.); მთავარში არ არის მისათითებელი ნაცვალსახელი და დამოკიდებული წინადადება თვითონ ასრულებს ირიბი დამატების როლს მთავარის შემასმენელთან. კითხვა: რას ვერ მიხვდარჩიყო ქალი? პასუხი: თუ რას ნიშნავდა იმისი საუბარი.

ირიბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება, ისევე როგორც პირდაპირი დამატებითი, ჩვეულებრივ ბოლოშია ან თავში. მისათითებელი ნაცვალსახელი აქაც შეიძლება იყოს მთავარ წინადადებაში და შეიძლება არა. განსხვავება მათ შორის არ არის მაქვემდებარებელი კავშირებისა და საკავშირებელი სიტყვების გამოყენების თვალსაზრისითაც. მაგ.: მოზრდილი შიუნა მიხვდა, რომ მისი პატარა მეგობარი მეტად გულუბრყვილო იყო (ჯავ., 164); გაქირვებულნი მტერიც რომ შეჰქარებოდნოდათ, იმასაც არ მოაკლებდნენ ზრუნვას (ბარნ., 1, 353); ჩხიკვი სულაც არ მოელოდა თუ იმისი სტუშრობა ასეთ თავზარს დასცემდა ბედნიან იმის ეზოში გაშლილ ქათმებს (რაზ., 217); ვისაც არ შეუძლიან მუშაობა, არც გასამრჯელო ეკუთვნის (ბარნ., 3, 181); მოვესწრები, რაც მინდოდა ზამთრისაგან და ჩაგრულსა (წერ.); ვემუქრებოდნი იმათ, რომელნიც

ხელს უწყობდნენ ამ უკუღმართობას... (ლომ., 140);
რა შეედრება, როცა სვანეთში მატარებელი ატორტ
შანდება (პ. იაშვილი, „პოეზიის ინჟინრებს“).

ცალკე გვუფს ქმნის ისეთი შემთხვევები. როცა მთავარი წინადა-
დება უშემასმენლოა (ის უნდა ვიგულისხმოთ). დამოკიდებული წინადა-
დება, როგორც წესი. ბოლოშია და მთავარ წინადადებასთან მიმართე-
ბითა ნაცვალსახელით არის შეერთებული. მთავარი წინადადება სტრუქ-
ტურულად განსაზღვრულია: შედგება რაბი დამატებისა და ქვემდე-
პარისაგან. პირველი მისათითებელი ნაცვალსახელით არის გამოხატუ-
ლი. მეორე კი სახელით ან გაარსებითებული ნატკრითი ნაწილაკითა
თუ შორისდებულით: სიცოცხლე და გაბარება მას. ვინც ამ განსაცდე-
ლის დროს გულს სიხარული და იმედი მოგვინა! (ქიარ., 3. 425): ნე-
ტაე იმასა, ვინცა პირნათლად სოფლად იარა (ვაეა. 4. 132): ნეტაე
იმასა. ვინც ღია გულით კაცსა კაცური უთხრა სიმღერა (ლ. ასათ.);
ვაი იმასა, ვინც მუჩიას არ მოერიდება (რაზ., 12).

მთავარში ზოგჯერ რომელიმე არამთავარი წევრიც მოიპოვება:
ვაი მაშინ იმას, ვინც ცოდვილია (ვაეა, 5. 84).

3. უბრალო დამატებით დამოკიდებული წინადადება
ასრულებს უბრალო დამატების როლს მთავარ წინადადების რომე-
ლიმე წევრთან (ჩვეულებრივ უშემასმენლოან), ან ხსნის მთავარში ნაც-
ვალსახელით გამოხატული უბრალო დამატების მნიშვნელობას. უბ-
რალო დამატება, როგორც ვიცით. სხვადასხვა შინაარსისაა, ამის შესა-
ბამისად უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინადადებაც სხვადა-
სხვაგვარაა. ის შეიძლება ასრულებდეს მოქმედების ობიექტის, საკურ-
ვლის ან სხვა სახის დამატების როლს.

უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მოგვიგებს იმა-
ვე კოხვანზე. რაზედაც შესაბამისი უბრალო დამატება. მისათითებელი
ნაცვალსახელიც, რომელიც მიტწილად წარმოდგენილია მთავარ წინა-
დადებაში. დგას უბრალო დამატების რომელიმე ბრუნვაში (თანდებუ-
ლით ან უთანდებულოდ). ამ ტიპის დამატებითი დამოკიდებული წინა-
დადება შესაძლებელია როგორც გარდაუვალი (ერთ- და ორპირიან),
ისე გარდაუვალი (რო- და სამპირიან) ზნებთხან: გვალი... იმასზე ფიქ-
რობდა. თუ საით წასულიყო: ქალაქში. ბაზრობაზე
თუ შინისკენ (ქიარ., 3. 33): დამოკიდებული წინადადება ხსნის
ნაცვალსახელით გამოხატულ უბრალო დამატებას. კოხვან: რასზე
ფიქრობდა გვალი? — იმაზე. „იმაზე“, მაგრამ სახელდობრ? — თუ
საით წასულიყო: ქალაქში. ბაზრობაზე თუ შინისკენ. ახლა ენახოთ
ასეთი მაგალითი: მე დარწმუნებული ვარ. რომ ეგ ცრემლი გულ-
წრფელია (ვაე., 479): მთავარში არ არის ნაცვალსახელი და და-
მოკიდებული წინადადება თვითონ ასრულებს უბრალო დამატების

როლს. კითხვა: რა ში ვარ მე დარწმუნებული? პასუხი: რომ ეგ ცრუ-
 მლი გულწრფელია. ორივე შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება.
 უშუალოდ თუ ნაცვალსახელის მეშვეობით მთავარი წინადადების შე-
 მასმენელთან არის დაკავშირებული. მაგრამ უბრალოდ დამატებითი
 დამოკიდებული წინადადება. გარდა შემასმენლისა, ისეთი სიტყვებით
 გამოხატულ წევრებთანაც არის შესაძლებელი, რომელთაც შეიძლება
 დაუკავშირდეს უბრალოდ დამატება (მაგ.: უპირო ზმნებთან, ხარისხის
 ფორმებთან). მაგ.: მე მხოლოდ იმის თქმა მინდოდა, რომ მაგ
 ბაეშვილის გვერდით მეც მეკუთვნის პატარა
 ადგილი. მეტი არაფერი (ჭავ., 2, 23). აქ დამოკიდებული
 წინადადება ხსნის ნაცვალსახელს, რომელიც საწყისთან არის დაკავ-
 შირებული (იმის თქმა) და პირდაპირისებრი უბრალოდ დამატებაა. „ცოლ-
 ქმარი, დაჯერებულნი რომ მე მკვიდრე ეყოლებათ და
 დავითიანთ თვალები დაუდგებათ, საღილზე გამზიარ-
 ულდენ“ (ჭავ., 385): აქ უბრალოდ დამატებითი დამოკიდებული წი-
 ნადადება „რომ მე მკვიდრე ეყოლებათ და დავითიანთ თვალები დაუდ-
 გებათ“ ახლავს მიმღებას (დაჯერებულნი), რომელიც განკერძოებუ-
 ლი განსაზღვრებაა ქვემდებარისა. ამ ტიპისაა შემდეგი წინადადებაც:
 დარწმუნებულნი, რომ იმათ არავინ ხედავდა, ისინი წყნარად სიფრთხი-
 ლით მიიპარებოდნენ ბუჩქებს შუა (ყაზ., 31). ახლა გავანალიზოთ წი-
 ნადადება: შენ რომ გუშინ კაცი გაგაცანე... ჩაახუ
უკეთესი მეგობარი მე არ მყავს. „უკეთესი“ უფროობითი ხარისხის
 ფორმაა, რომელიც სინტაქსურად განსაზღვრება: „უკეთესი მეგობა-
 რი“. უფროობითი ხარისხის ფორმას ახლავს უბრალოდ დამატება (იმ ა-
 ზე უკეთესი), რომლის მნიშვნელობასაც ხსნის დამოკიდებული წინა-
 დადება: შენ რომ გუშინ კაცი გაგაცანი.

უბრალოდ დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უმე-
 ტესად მაქვემდებარებელი კავშირით (რომ, თუ) უერთდება (და მთა-
 ვარის შემდეგაა), უფრო იშვიათად — მიმართებითი სიტყვებით.

უბრალოდ დამატებითი დამოკიდებული წინადადება, როგორც ზე-
 პოთაც ითქვა, ხსნის ამა თუ იმ ბრუნვაში დასმულ უბრალოდ დამატე-
 ბას, რომელიც ნაცვალსახელით არის გამოხატული, ან ასრულებს ასეთი
 დამატების როლს. დაეასახელოთ სათანადო მაგალითები:

ა) დამოკიდებული წინადადება ხსნის მიცემითში დასმულ უბრალოდ
 დამატებას, ნაცვალსახელით გამოხატულს, ან ასრულებს ასეთი დამატე-
 ტების როლს: იმათი [სანთლების] მადლი მხოლოდ იმაში მდგუ-
 მარეობს, რომ ცოცხალს და მკვდარს ერთნაირად
 უნათებენ (ვაჟა, 5, 90); ამის შემდეგ ილაპარაკეს მასზე. თუ
 რის გაგება სურდათ ამ მკითხაობით (ლომ.): მე

დარწმუნებული ვარ [იმაში], რომ ეს საქმე სრული გაუგებრობაა (ჯავ., 2, 174).

ბ) დამოკიდებული წინადადება ხსნის ნათესაობითში დასმულ უბრალო დამატებას, ან ასრულებს ასეთი დამატების როლს: ...შექმნეს გაცხარებული ბჭობა იმის შესახებ, თუ სად უფრო შეიძლება ოღა ბევარი სოკოს შოვნა (გვეტ., 148); ქალები გაუუჩნდნენ იმის გასაცხად, თუ რა შთაბეჭდილებას მოახდენდა ცარა შათზე (გვეტ., 370); ვინც საქართველოს შემუსრავს, იმისთვის ადვილი იქნება სპარსეთის დამცირება (ბარნ., 1, 80).

გ) დამოკიდებული წინადადება ხსნის მოქმედებითში დასმულ უბრალო დამატებას, ან ასრულებს ასეთი დამატების როლს: ვგალობ და ვგალობ და იმით ვხარობ, რომ მე ქვეყანას გალობათ ვატკობ (ჯავ.); ...ნათესავეების დახმარებით ჯაყო მალულად ვაჭრობდა... ყველაფრით, რაც ხელში მოჰხვდებოდა (ჯავ., 2, 270).

დამატებითი და ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება ზოგჯერ კითხვითს სიტყვას შეიცავს, მაგრამ წინადადება არ გამოხატავს კითხვას. ასეთი დამოკიდებული წინადადება მთავართან „თუ“ კავშირით არის შეერთებული: წინა ფანჯრიდან მოჩანდა, თუ როგორ უხვად ცვიოდა თოვლის ფანტელები (გვეტ., 91); ელიკო უკვე მიმხვდარიყო, თუ რისთვის მოსულ იყვნენ მასთან სტუმრები (ქიან., 3, 158); ივანემ სწრაფად წარმოიდგინა, თუ რა ჯოჯოხეთი მოელოდა მის ოჯახს უბლების შემდეგ (ნინ., 223).

მაქვემდებარებელი კავშირი („თუ“) ხშირად გამოტოვებულია: მის მაფიქრებდა, როგორი თვალით შეხედავდა მიხაქეთეთოს (ბარნ., 2, 272); ქალი ვერ მიმხვდარიყო, რამიზე ზოთ არ ეძინებოდა... (ყაზ., 2, 435).

ქვემდებარულისა და დამატებითის მთავართან შესაერთებლად ზოგჯერ მიმართებითი ნაცვალსახელი (ვინც, რაც) და მაქვემდებარებელი კავშირი „რომ“ ერთდროულად არის გამოყენებული: ის მხდოლა ვინც რომ შიშით გაინაბა, დაიძინა (ევედ., 2, 145); ერთ ბუნჯერ დედაკაცს კატომ სულ ერთიანად დაახოცინა, რაც რომ მამლები და ყვინჩილები ჰყავდა (ლომ., 62). პირველ მაგალითში დამოკიდებული წინადადება ქვემდებარულია, მეორეში — დამატებითი. დასაკავშირებლად საკმარისია მიმართებითი ნაცვალსახელი.

მთავარსა და დამატებით (აგრეთვე ქვემდებარულ) დამოკიდებულ წინადადებაში ჩვეულებრივ ერთი და იმავე დროის ფორმებია ნახმა-

რი (უმეტესად წარსული დროისა). ხშირად მათი მწეროვეც ერთი და იგივეა. გვაქვს დროის ფორმათა როგორც აბსოლუტური, ისე მიმართებითი მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევები (ერთდროეობა და უწინარესობა-შემდგომობა). მაგ.: შორიდგან კარგად ვხედავდკ რომ კურდღლის ბურტყლი ნარის ბუმბულივით მაღლა მიმოჰქონდა ქარსა (ვაჟა, 5, 59): მთავარსა და დამოკიდებულში ერთი და იმავე დროისა და მწეროვის ფორმებია ნახმარი. გვაქვს მოქმედებათა ერთდროეობა. მაგრამ ხშირია ისეთი შემთხვევა. როცა ერთი ზმნით გამოხატული მოქმედება უწინარესია, მეორისა — შემდგომი. მაგალითად: ბარამმა უეცრად დაინახა, რომ ნეშოებს შორის იასამოეყოთავი (დ.დ., 169): აქ მთავარ წინადადებაში ზმნა წყვეტილის ფორმაა (დაინახა). დამოკიდებულში — II თურმეობითისა მართალია. ორივე ზმნა წარსულის ფორმაა, მაგრამ ერთმანეთის მიმართ ამ ზმნებით გამოხატულ მოქმედებათაგან ერთი უწინარესია (ამოეყო), მეორე კი — შემდგომი (დაინახა). უწინარესობა დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება და II თურმეობითის საშუალებით გადმოიციმა ქართულში, შემდგომობა კი — წყვეტილით. ოღონდ, თუ დამოკიდებული წინადადება დამატებითია, ან ქვემდებარული, შემდგომობის აღსანიშნავად მთავარში სულ რამდენიმე ზმნა შეიძლება იყოს გამოყენებული: ვხახე, შევინიშნე, დავინახე, დავერწმუნდი, აღმოჩნდა, გამოიჩევა და მისთანანი¹.

§ 174. განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება. განსაზღვრებითია დამოკიდებული წინადადება, რომელიც რაიმე ნიშნის მიხედვით ახასიათებს ანუ განსაზღვრავს მთავარ წინადადებაში არსებით სახელით გამოხატულ წევრს, ან გადმოგვცემს ასეთ წევრთან განსაზღვრებად დაკავშირებულ მისათითებელი ხაცვალსახელის კონკრეტულ შინაარსს. მოგვიგებს განსაზღვრების კითხვებზე: რომელი? როგორი? რანაირი? რამდენი?.. (სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით). მაგალითად: ხალხი თავს დაპბრუნავდა გაშოტილ ხარირემს, რომელიც ამ დილით მონადირეებს მოეკლათ (ვაჟა, 6, 337). მთავარი წინადადების ირიბ დამატებას აქ ორი განსაზღვრება ახლავს: ერთი — ატრიბუტული განსაზღვრების სახით (გაშოტილ ხარირემს,) ხოლო მეორე — დამოკიდებული წინადადების სახით (ხარირემს, რომელიც ამ დილით მონადირეებს მოეკლათ). კითხვა: რომელ გაშოტილ ხარირემს დაპბრუნავდა ხალხი? პასუხი: რომელიც ამ დილით მონადირეებს მოეკლათ. ახლა ვნახოთ ასეთი მაგალითი: ზოგჯერ ტყეში ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდებოდა, რომ სავსე უთაროსუნთქვაც კი ისმოდა (ვაჟა, 1, 116): აქ მთავარი წინადადე-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ 218:

ბის ქვემდებარეს (სიჩუმე) ახლავს განსაზღვრებად ჩვენებითი ნაცვალსახელი (ისეთი), რომლის შესაბამის კონკრეტულ შინაარსსაც დამოკიდებული წინადადება გადმოგვცემს. კითხვა: როგორი სიმშველდე ჩამოვარდებოდა ზოგჯერ ტყეში? — ისეთი. „ისეთი“, მაგრამ საბუნდობრივად როგორი? — რომ საკუთარი სუნთქვაც კი ისმოდა.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება ახლდეს რამდენიმე ერთგვარ წევრსაც. მაგალითად: ოთახში შემოვიდნენ ხაზუა, ვიღაც მოხუცებული კაცი, ონისე და ყმაწვილი ქალები, რომელსაც შემოეხვივნენ ძიძიას (ყაზ., 701).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება იშვიათად განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებსაც (დანართს, მიმართვას...) ახლავს: მარჯვლები, ე. ი. ის კაცები, რომელთაც დედუფალი მოიყვანეს, მოსძებნიან ნეფეს, მოიყვანენ და სათავეში დასმენ (ვაჟა, 7, 155): ...მარტობაშიც არსად მარტო არა ხარ, პოი, ორფეხოც ხოველო, რომელსაც ადამიანს გეძახიან (ვაჟ., 256).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება განსაკუთრებით ახლო დგას განკერძოებულ განსაზღვრებასთან, ისე ახლო, რომ ხშირად სინონიმური მნიშვნელობის წინადადებებს ვლენულობთ. ამ სიახლოვის გამო განკერძოებული განსაზღვრების ნაცვლად ზოგჯერ შეიძლება ვიხმაროთ განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება და, პირველად. განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების ნაცვლად — განკერძოებული განსაზღვრება. მაგალითად: ამ სახლს მარჯნივ წაღმით დახურული მარანი ედგა, ოთხკუთხივ ღია და ფარღალა (ვაჟ., 427). განკერძოებული განსაზღვრება რომ დამოკიდებული წინადადებით შევცვალოთ, მივიღებთ: ამ სახლს მარჯნივ წაღმით დახურული მარანი ედგა, რომელიც ოთხკუთხივ ღია და ფარღალა იყო. მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება აზრის ზუსტად და მრავალფეროვნად გამოხატვის უფრო დიდი შესაძლებლობით არის აღჭურვილი, ვიდრე განკერძოებული განსაზღვრება.

განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს:

ა) მიმართებითი ნაცვალსახელები: ვინც, რაც, რომელიც, როგორაც, რანაირიც, რამდენიც (სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით); ბ) მიმართებითი ზმნიშვნელები: სადაც, საიდანაც, საითკენაც, როდესაც (როცა)... გ) მკვეთმდებარებელი კავშირები: რომ, თუკი, სანამ, ვითომ, თითქოს (თითქო)... საზღვრულ წევრს მთავარ წინადადებაში შეიძლება ახლდეს შემდეგი ჩვენებითი ნაცვალსახელები: ის, იმ, ისეთი, იმდენი, იმისთანა... ამათგან ზოგიერთი „ვე“ ნაწილაკის დართვითაც იხმარება: ისეთივე, იმდენივე... „ისეთი“ მისათითებლად იშვიათად მრავლობითის

ფორმითაც გვხვდება. მაგ.: უცნობო მეგობარო, მუდამ ერიდეთ ისეთ ადამიანს, ვინც მუდამ სდუმს და თითქმის არასოდეს არ იცინის (ჯავ., 3, 567); ძალითა ხიმაკაურს იმ ვაჟაკობისა და ერთგულებისათვის, რაც მან ასპინძის ომში გამოიჩინა, ნეფე ერეკლემ სიგელით დიდი მამული უბოძა (ვაჟა, 6, 55); ის ცრემლი, რომელიც თვალთ მოშადგა მაშინ, ნეტარების ცრემლი იყო (ბარნ., 1, 300); ათასში ერთხელ მოუვა ადამიანი იმისთანა ბედი, როგორშიაც მე ჩავევარდი მაშინ (ბარნ., 1, 309); ...დაახლოებით ისეთივე ბაასი გავმართეთ იმავე სასადილოს დარბაზში, რანაირიც ზაფხულში მე და ჩემს წინამორბედს გვექონდა (ჯავ., 1, 225); იმდენი ნიჟი არა მქონდა, რამდენიც სურვილი და ბეჭითობა (წერ., 1, 47); ის ქუჩა. სადაც არსენა იყო ჩასაფრებულო, სიგრიტით ორასი ნაბიჯიც ძლივს იქნებოდა (ჯავ., 4, 450); მაღლე ოქროპირი იმ ოთახში გავიდა, საიდანაც შეუწყვეტილად ისმოდა ირმას კისკისი (გვეტ., 192); არის ხოლმე ისეთი წამები. როდესაც სიტყვას ადგილი აღარა აქვს კაცის მწუხარებაში (ყაზ.,.); ის დრო წავიდა, როცა ქმარი ტირანი იყო ოჯახში! (ჯავ., 2, 506); ისეთი ერთმულა ასტყდა, რომ ტყე ზანზარებდა (ვაჟა, 6, 353); თუკი ჩემი საყვარელი გოგონა თვალცრემლიანი ივლის, ისეთი სკოლა და სწავლა რაში მეპირანება? (ვაჟა, 6, 341); ასე მიდიოდა მოხუცის დღეები იმ დრომდის, სანამ ერთს ზამთარს თოვლს ვიწრო ხევში არ ჩაეჩუმქრა (ყაზ., 2, 314); ხმა დაეყარეთ, ვითომ უძოში მიბრძანდებით სალოცავად (ბარნ., 1, 89); ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდა, თითქო ყველა და ყოველივე ქვად გადაქცეულიყო (ჯავ., 4, 112); ისეთი ხმაურობა დადგა, თითქოს ტყე და მთაბარი იქცეოდა (ვაჟა, 5, 13).

განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარ წინადადებასთან აერთებს აგრეთვე რომელ ნაცვალსახელისაგან წარმოქმნილა წვერ-კავშირები: ურომლოდაც, ურომლისოდაც, ურომლისობაც, ურომელთოდაც... მაგ.: სოფლის მასწავლებელთ უფრო ბავშვის ზნეობაზედ უნდა იმოქმედონ, უნდა შეძლებისამებრ გაუღვიძონ გულში ის კაცობრიული გრძნობა, ურომლოდაც ცხოვრებაში ადამიანი უფრო მხეცად გამოიყურება, ვიდრე ადამიანად (ჯავ., 5, 365); შენს თეთრ ტაძარში სიწმინდეს ვპოვებ, ურომლისოდაც განმამარტოებს მხოლოდლა შიში, მომიცავს სრულად (ა. კალანდაძე); გამოთქმის გაადვილების მიზნით ენამ ხელი აიღო ისეთ ელემენტზე

ურომლისობა აზრის გაგებას ხელს არ უშლის (ა. შ., 70); უნდა მიეთითებინა ერთ-ერთ იმ ატრიბუტზე, ურომლისობაც ხელს უშლის იმის დაჭერებას („მნათობი“, № 6, 1971, გვ. 91); ჩვენ წინა წერაღში ჩამოვთვალეთ ის ოთხნი უმთავრესნი დედა-აზრნი, ურომელთოდაც თვითმმართველობა თვითმმართველობად არ უნდა იხსენიებოდეს (ჟეკ., 6, 47).

როცა დამოკიდებული წინადადების შემასმენლად იგვე ზმნა, რაც მთავარი წინადადებისა, ის დამოკიდებულ წინადადებაში შეიძლება გამოტოვებულ იქნეს. მაგალითად: კაკალმაც ისეთი პასუხი მომცა, როგორც მუხამე (რახ., 90); იმდენი ნიჭი არა მქონდა, რამდენიც სურვილი და ბეჭითობა (წერ., 1, 47).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების მთავართან შესაერთებლად მაქვემდებარებელ კავშირთაგან ყველაზე ხშირად გამოყენებულია „რომ“, მიმართებით ნაცვალსახელთაგან — „რომელიც“, ხოლო მიმართებით ზმნიზედათაგან — „სადაც“, „როცა“... განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება კონსტრუქციულად ხშირად ემთხვევა სხვა სახის დამოკიდებულ წინადადებას. მაგალითად „ვინც“ და „რაც“ ნაცვალსახელები (სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით), გარდა განსაზღვრებითისა, მთავართან აერთებს ქვემდებარულსა და დამატებით დამოკიდებულ წინადადებათ; თანაც ერთი და იგივე დამოკიდებული წინადადება ერთ შემთხვევაში შეიძლება ქვემდებარული იყოს, მეორე შემთხვევაში — დამატებითი, მესამე შემთხვევაში კი — განსაზღვრებითი. თუ როდის რა სახის დამოკიდებულ წინადადებად უნდა ჩავთვალოთ ის, ამას მთავარი წინადადების შედგენილობა, მისი კონსტრუქცია განსაზღვრავს. მაგალითად: ის, ვინც ეს ამბავი მითხრა, აქ არის. „ის“ ქვემდებარება, მაშასადამე, დამოკიდებული წინადადება ქვემდებარულია. ის, ვინც ეს ამბავი მითხრა, აქ მომიყვავით. „ის“ პირდაპირი დამატებაა, დამოკიდებული წინადადება დამატებითა. ის კაცი, ვინც ეს ამბავი მითხრა, აქ არის. ამ მაგალითში „ის“ განსაზღვრებაა, მაშასადამე, დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითი ყოფილა.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებანი მნიშვნელობის თვალსაზრისით სხვადასხვაგვარია: ერთი ჭკფუთი იძლევა მთავარი წინადადების საზღვრული წევრით აღნიშნული საგნის თვისებრივ დახასიათებას. ამ ჭკფუთის დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს „როგორც“, „რანაირც“, „თითქოს“ (თითქო), ხოლო მთავარში მისათითებლად გვაქვს „ისეთი“ (ისეთივე), „იმისთანა“. მაგალითად: კობაძე მოიხედა იქით და დაინახა ისეთივე გალავებული ხარი, როგორც იდგა კლდის წვერზე (ყაზ., 349); როგორც ავთანდილი შენ იყავ, მეც იმისთანა შერმადი-

ნობა გაგრიწე (ვაგ., 319) „ისეთი (ისეთივე) — როგორიც“, „ისეთი (ისეთივე) — რანაირიც“, „იმისთანა — როგორიც“ აღნიშნავს ნიშან-თვისებათა თანხედრობას, იგივეობას. „ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდა, თორქოს სუფრაზე მიცვალე ბული დაასვენესო“ (ვაგ., 2, 257); „თორქოს“ აღნიშნავს მსგავსებას, სიახლოვეს, მაგრამ რაც ნამდვილად არ არის. ყველა დასახელებულ შემთხვევაში ყურადღება ექცევა საგნის თვისებრივ დახასიათებას.

განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებათა მეორე ჯგუფი გამოყოფს საზღვრული სიტყვით აღნიშნულ საგანს ამავე სიტყვით აღნიშნულ საგანთაგან. ამ ჯგუფს საკავშირებლად აქვს მიმართებითი სიტყვები, ხოლო მთავარში მისათითებლად — ის (იმ): სამიკიტნოს ის პაწია ოთახი. სადაც აკაკის ჯდომა უყვარდა, მერცხლის ბუდესავით გადსცქეროდა რიონს (გვეტ., 357); მოიტანეთ აქ იმ კენჭების ფქვილი, ამ ავსულმა რომ წისქვილს დააყარა (ვაგა, 5, 112); ბუს დალოცვისა კოდალას ნამეტნავად ის ნაწილი მოეწონა, რომლითაც პირველი მას მრავლად საზრდოს მოპოვებას უქადიდა (ვაჟა, 6, 94).

გარდა აღნიშნულისა, შეინიშნება სხვა ნიუანსებიც, მაგ.: განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავართან „რომ“ კავშირით არის შეერთებული, ხოლო მთავარში მისათითებლად გვაქვს „ისეთი“, ხშირად აღნიშნავს ერთგვარ შედეგსაც. მაგალითად: ისეთი ბნელი ღამე იყო, რომ კაცს თვალთან მიტანა ილითითის დანახვაც არ შეეძლო (წერ., 1, 147). აქ, ამ მაგალითში, დამოკიდებული წინადადება ერთგვარ შედეგს გადმოგვცემს, რითაც ის მთავარი წინადადების საზღვრული წევრის თვისებრივ დახასიათებასაც იძლევა.

თუ მისათითებელი ნაცვალსახელი არ არის მთავარში, ზოგჯერ შეიძლება აღვადგინოთ, მაგრამ ხშირად ის არაა საჭირო და ამის გამო არც მისი ჩასმა შეიძლება მთავარი წინადადების საზღვრული წევრის წინ. მაგალითად: საუკუნო იყოს ხსენება გმირებისა, რომლებმაც თავის უფლებებისათვის ბრძოლაში ვაჟკაცური სიკვდილი ჰპოვეს და სამშობლოს სახელი დიდებით შეიმოსეს (ქიაჩ., 3, 264). აქ შეიძლება აღვადგინოთ მისათითებელი ნაცვალსახელი იმ (საუკუნო იყოს ხსენება იმ გმირებისა). ახლა ვნახოთ ასეთი მაგალითი: ყველანი სიხარულით მიეგებნენ ონიესს, რომელიც მისვლის შემდეგ ყველაზე დემეტს მხიარულებდა... (ყაზ., 709). მთავარში მისათითებელი ნაცვალსახელი არ არის და არცაა შესაძლებელი, რომ ვიხმაროთ. ნართლაც, არ ითქმის: „იმ ონიესს“ ან „ისეთ ონიესს“. ასეთ შემთხვევებში დამო-

კლებული წინადადება არ გამოყოფს საზღვრულ საგანს სხვა საგანთან და არც მის თვისებრივ დახასიათებას იძლევა, არამედ გადმოგვცემს რაიმე დამატებითს ცნობას საზღვრული წევრის შესახებ.

მთავარი წინადადება, რომელსაც განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ახლავს, იშვიათად უშემასმენლოა. ასეთი მთავარი წინადადება შეიცავს გასუბსტანტივებულ შორისდებულს „ვარი“. ან ჩვენებით ნაწილსაც „აგერა“: ვაი ი მ ო ჯ ა ს ს. საცა ის შევა (ვეტ., 123): ვაი მისი ბრალი, ვისაც კარგი ხუჭუჭი თმა ჰქონდა! (წერ., 46): აგერცის კამარაზე შეფენილი გამჭვირვალე ღრუბელი, რომლისთვისაც [ა] დახრილ მზეს ვარდისფერი კუწუბი შემოურტყამს გარს (ბარნ. 3, 98).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება უმეტესად მოსდევს მთავარს ან მთავარშია, ხოლო მთავარის წინ იშვიათად გვხვდება. მნიშვნელობა აქვს საკავშირებელ სიტყვას. ასე, მაგალითად, დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავარს უერთდება „რომელიც“ მიმართებითი ნაცვალსახელით ან მიმართებითი ზმნიხედით. ჩვეულებრივ მთავარშია ან მთავარის შემდეგ (უფრო ხშირად). მაგ.: ამ მშვენურ მადამოს ზევიდამ დასკქერის ის სახლი, რომელშიაც აკაკი დებიბა და (ვედ., 3, 144); მონადირემ, რომელიც ირმებს მისდევდა, გაბრიყვებულს მგელს თვალი შეასწრო (ვაჟა. 6, 51); მწყემსიც გამოეშვიდობა და მიმართა იმ მთას, სადაც ცხენებს საზაფხულო საძოვარი ჰქონდათ (ყაზ. 567); ის ქუჩა, სადაც არსენაი ყოჩასაფრებელი, სიგრაძო ორას-ნაბიჯიც ძლივს იქნებოდა (ჯავ., 4, 450).

ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება მთავარის წინ იშვიათია: რომელი კუნთიც შემეძრევა, რუსიკოსაც ის კუნთიც უამაშდება (ჯავ., 6, 441).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ ბოლოშია, როცა ის მთავართან შეერთებულია სიტყვებით: რომ. თითქოს, როგორც, ვითომ; თავში ან ბოლოში, თუ ის მთავარს უერთდება მიმართებითი ნაცვალსახელით „როგორც“. „ვინც“ და „რაც“ ნაცვალსახელებით შეერთებული დამოკიდებული წინადადების ადგილი არ არის მყარი: ის თავშიც გვხვდება, შუაშიც და ბოლოშიც.

მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიხედები, როგორც ვიცით, წევრ-კავშირებია: ისინი ერთ-ერთ წევრად შედიან დამოკიდებულ წინადადებაში და ამავე დროს აერთებენ მას მთავარ წინადადებასთან. მიმართებითი ზმნიხედები ენაცვლებიან მიმართებით ნაცვალსახელს („რომელიც“), როცა მთავარის მისამართი სიტყვა უნდა განისაზღვროს ადგილის ან დროის მიხედვით. მიმართებითი ზმნიხედები (სადაც, საითყენაც, როდესაც...) დამოკიდებული წინადადების

შემასმენელთან არიან დაკავშირებული, მიერთვიან მას, ხოლო მიმართებითი ნაცვალსახელები სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით იხმარება და, ვარდა შემასმენლისა, შეიძლება დაუკავშირდნენ დამოკიდებული წინადადების სხვა წევრსაც (თუმცა უმეტესად ესენიც დამოკიდებული წინადადების შემასმენელთან არიან დაკავშირებული). მიმართებით ნაცვალსახელთაგან „რომელიც“ იხმარება ებ-იანი და ნარ-თანიანი მრავლობითი რიცხვის ფორმითაც. ამიტომ ყველაზე მეტი თავისებურება სწორედ ამ ნაცვალსახელთან არის დაკავშირებული, რაც საგანგებო განხილვას მოითხოვს.

„რომელიც“ სინტაქსურად ორ წევრს უწევს ანგარიშს: რიცხვში ეს ნაცვალსახელი მთავარი წინადადების იმ წევრს ეწყობა, რომელსაც მიემართება, ხოლო ბრუნვაში — დამოკიდებული წინადადების იმ წევრს, რომელთანაც ის სინტაქსურ კავშირშია. (§ 10, § 159). მაგალითი: ც ა მ ო ი ც ვ ა ღ რ უ ბ ე ლ მ ა , რ ო მ ლ ე ბ ს ა ც ქ ა რ ი ა ქ ა ნ ე ბ დ ა... (ბარნ., 1, 65). „რომლებსაც“ მიცემით ბრუნვაში დგას, რადგანაც ის პირდაპირ დამატებად არის შეწყობილი გარდამავალი ზმნის I სერიის ფორმასთან (რომლებსაც აქანებდა), ხოლო რიცხვში ის მთავარი წინადადების ქვემდებარეს ეთანხმება (ღრუბლებმა, რომლებსაც, მაგრამ: ღრუბლებმა, რომელსაც).

„რომელიც“ საკავშირებლად ყველა ბრუნვის ფორმით იხმარება. ვარდა ვითარებით-წოდებითისა. მაგრამ უფრო ხშირად ეს ნაცვალსახელი დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს ეწყობა ქვემდებარედ ან ერთ-ერთი სახის დამატებად და პირველ სამ ბრუნვაში დგას. ამ ნაცვალსახელით, როცა ის მიცემითში, ნათესაობითისა ან მოქმედებითში დგას. შეიძლება გადმოიციეს უბრალო დამატება, განსაზღვრება, გარემოება.

ა) მიმართებითი ნაცვალსახელი სახელობითშია: ელისო, რ ო მ ე ლ ი ც წყაროსთან იჭ და, ეძლეოდა თავის მწუხარებას... (ყაზ., 195); ხალხი თავს დაპბრუნავდა გაშოტილ ხარ-ირემს, რ ო მ ე ლ ი ც ამ დილოთ მონადირეებს მ ო ე კ ლ ა თ (ვაჟა, 6, 337).

მიმართებითი ნაცვალსახელი პირველ მაგალითში ქვემდებარეა, ეორეში — პირდაპირი დამატება.

ბ) მოთხრობითშია: კრულ არს კაცი, რ ო მ ე ლ მ ა [ც] დ ა ა მ ყ ა რ ო ს იმედი თვისი მხოლოდ სხვაზე (ბარნ., 2, 148). „რომელმაც“ ქვემდებარეა.

გ) მიცემითშია (და სხვადასხვა წევრად შედის დამოკიდებულში): ბუჩქებს ამოფარებული მენახირეები, რ ო მ ე ლ თ ა ც მთაზე საქონელი აღრიანად აე რ ე კ ა თ, ჩუმიად აღევნებდნენ თვალს იქაურობას (გვეტ., 12); ქალი პასუხის მაგივრად გადაეხვია თავის მშობელს, რ ო მ ე ლ ს ა ც სიტყვა გა ა მ წ ყ ვ ე ტ ი ნ ა პირში ამ შემთხვევამ (ყაზ.,

200); ხამის უმტვერო თეთრი პერანგი, რომელზედაც უბრალო თოკი ქამრად შემოეკირა, რალაცა საოცნებოდ მოგაჩვენებდათ მოხუცს (ყაზ., 718); კესო დედით ქუთაისში ესტუმრა შორეულ ნათესაეს, რომელთანაც ბინადრობდა ოქროპირი (გვეტ., 131).

ღ) ნათესაობითშია: გმირის ტირილი გამწარებული ვეფხვის რუხ-რუხსა ჰგავნდა, რომლისთვისაც ვილაც თავზედ მონადირეს ლეკვები მოუპარავს (ვაჟა, 6, 389); ველს მდინარე ჩამოუდიოდა. რომლის ხევსაც ტრიფები ანიშნებდნენ: ორივე მხარეს მოსჯროდნენ იგინი (ბარნ., 1, 309); ძოწენიძე გაფაციცებული დასცქეროდა ვიწრო ბილიკს, რომლის იქით თვალწუვდენი წყვარამი იყო (გვეტ., 180).

მიმართებითი ნაცვალსახელი პირველ მაგალითში უბრალო დამატებაა, მეორეში — მართული განსაზღვრება, ხოლო მესამეში — ადგილის გარემოება (თანდებულის მნიშვნელობით გამოყენებულ ზმნიზე-დასთან ერთად).

ე) მოქმედებითშია: ამ ადგილს ახლო-მახლოდ არა აქვს სათალი ქვა, რომლითაც ტაძარი აშენებულ იქნა (ყაზ., 717). აქ მიმართებითი ნაცვალსახელი უბრალო დამატებაა.

ნათესაობითში დასმულ ნაცვალსახელს ნაწილაკი ც (ცა) შეიძლება სულ ჩამოსცილდეს ან მომდევნო სიტყვაზე (საზღვრულზე, ცალკე მდგომ თანდებულსა თუ თანდებულის მნიშვნელობით გამოყენებულ ზმნიზედაზე) იქნეს გადატანილი. მაგ., ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში გვაქვს ასეთი შემთხვევები: „რომლის ხევსაც“, „რომლის იქით“. „ც“ ჩამოშორდება და მომდევნო სიტყვაზე გადავა, როცა ნაცვალსახელი განსაზღვრებად არის გამოყენებული სხვა ბრუნვის ფორმით. მაგალითად: რომელი წიგნიც მე გათხოვე, სწორედ ის წიგნი უნდა დამიბრუნო. ასეთი ნაცვალსახელები მაინც მიმართებითია (და არა კითხვითი). „რომელიც“ მიმართებითი ნაცვალსახელი, როგორც ითქვა, რიყხეში ანგარიშს უწევს მთავარი წინადადების იმ წევრს, რომელსაც დამოკიდებული წინადადება მიემართება. მიმართებითი ნაცვალსახელის მთავარის საზღვრულ წევრთან შეწყობის ძირითადი შემთხვევებია:

ა) თუ მთავარის საზღვრული წევრი მხოლოდობითში დგას, მიმართებითი ნაცვალსახელიც მხოლოდობითშია: დიდი კოდი, რომელიც მეორე კუთხეში იდგა, სავსე იყო სიშინდის ფქვილით (ლორთქ., 2, 219).

ბ) თუ მთავარის საზღვრული სახელი მრავლობითშია, მიმართებითი ნაცვალსახელიც მრავლობით რიყხეში დაისმის: ჰაერში გაისმა გლობა და ქიკვიკი ფრინველებისა. რომელთაც მთელი საშობის ნეტარება მოელოდათ (ყაზ., 711).

გ) თუ მთავარის საზღვრულ წევრს განსაზღვრებად ახლავს ისეთი სახელი, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობაც ერთზე მეტს გულისხმობს (რიცხვითი სახელები: ორი, სამი... ბევრი, მრავალი; ნაცვალსახელები: რამდენიმე, ყველა...), საზღვრული სახელი მხოლოდობითში დგას, მიმართებითი ნაცვალსახელი კი მრავლობითშია: ვიწროებში ცის ტატნობზე გამოჩნდა ო რ ი კ ა ც ი, რ ო მ ლ ე ბ ი ც გულადად და შეუპოვრად მოდიოდნენ (ყაზ.); ქოხის ქვევით ფერდოზედ გამოჩნდა რ ა მ დ ე ნ ი მ ე კ ა ც ი, რ ო მ ე ლ ნ ი ც გამოქვაბულისაკენ. მოდიოდნენ (ყაზ., 2. 436).

დ) როცა მიმართებით-ნაცვალსახელი მთავარის რამდენიმე ერთგვარ წევრს მიემატება. ის მრავლობითში დაისმის: წუთიც და გზაზედ ქ ა ლ ი და კ ა ც ი გამოჩნდა, რ ო მ ე ლ თ ა ც ერთი დატვირთული ვირი მოჰყავდათ (ყაზ., 738).

თუ შისამართი სიტყვა ტოლად-შერწყმული სახელით არის გადმოცემული. მიმართებითი ნაცვალსახელი მრავლობითშია. უხმოდ მიჰყვებოდა ბილიკს ქ ა ლ - ვ ა ე ი, რ ო მ ე ლ თ ა ც ჭერაც წარმოუთქმელი სასიყვარულო სიტყვები უყვოდათ გულში (გამს.).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ერთგვარ წევრთაგან მიმართებითი ნაცვალსახელი ზოგჯერ მხოლოდ უკანასკნელს მიემატება და მხოლოდობითია (როგორც შისამართი სიტყვაც): აქ იყენენ ბარონესა და ბ ა ბ ო ვ ა ე ლ ე ნ ი შ ე ლ ი, რ ო მ ე ლ ი ც ჭერ კ'დევე ვერ დაბრუნებულეყო თბილისს (დად. 505); შიგ სანდრო აბრიძე, იმისი ცოლი და მოხუცებული დედა კ ა ც ი ისხდნენ, რ ო მ ე ლ ი ც წელახ კოტეს მიჰყავდა (ჭავ., 1, 283); ასე დიდხანს გასცქეროდა ის ნიავისაგან ზღვასავით ატოკებულ, სიშწიფემორეულ ყანას. ლურჯი ქათობით შემოსილ მთებს. მ ტ კ ვ ა რ ს, რ ო მ ლ ი ს ზედაპირზე მზის აცურებული შუქი ელვარებდა (გვეტ., 40).

„რომელიც“ მიმართებითი ნაცვალსახელი, როგორც ვიცით, იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას. ამიტომ დამოკიდებულ წინადადებაში პირველ ადგილს სწორედ ის წევრი იკავებს, რომელიც ამ ნაცვალსახელით გადმოიცემა. ეს ნაცვალსახელი მეტწილად უშუალოდ მოსდევს მთავარი წინადადების საზღვრულ წევრს, მაგრამ ზოგჯერ მათ შორის ჩამდგარია მთავარის სხვა სიტყვა თუ სიტყვები. გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა, სახელობრ:

ა) თუ დამოკიდებულ წინადადება მთავარშია, მიმართებითი ნაცვალსახელის წინ ყოველთვის მთავარის საზღვრული წევრი დგას: პაწაწინა კოხტა, ე ზ ო. რ ო მ ე ლ ი ც ბოძებზე შეყენებული ერთსართულიანი სახლის წინ გაშლილიყო, ცოლიკაურის ტალავერს დაეჩრდილა (ჭავ., 94).

ბ) თუ დამოკიდებულ წინადადება ბოლოშია, მიმართებითი ნაც-

ვალსახელის წინ ჩვეულებრივ მაშინაც მთავარის საზღვრული წვერი დგას: აცახცახებულმა ირამმა შეამჩნა ქვევიდან ბანდალით მომავალი ქგზაერი, რომელიც მისგან კარგა მოშორებით ტალახში კლებამდე ჩაეფლო (გვეტ., 204).

2) როცა დამოკიდებული წინადადება ბოლოშია, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მთავარის საზღვრული სახელის გათიშვა სხვა სიტყვითა თუ სიტყვეთ არ იწვევს ორაზროვნებას, თუ:

1. მიმართებით ნაცვალსახელსა და საზღვრულ სახელს შორის მთავარის შემასმენელია: მზის ამოსვლისას კურღელს წააწყდა, რომელიც გზის პირას ბალახსა ჰკიციდა (ბარნ., 1, 294).

ასეთ შემთხვევაში შეიძლება განმეორდეს მთავარის საზღვრული წვერი: იმ სიმაღლე დედაკაცი ხანდახან მარტო ჯუბას ჩაიკვამდა, ჯუბას, რომელიც ერთი-ორად სიმაღლეს უმატებდა (ვაჟა, 5, 43).

2. მთავარის საზღვრულ წვერს ახლავს მისათითებელი ნაცვალსახელი: ხოსრო თანდათან იმრაინდა დესახებოდა კესოს, რომელზედაც ხშირად უოცნებია მას (გვეტ., 131); ...სანარჩელი იმკომისიის წვერებს ასახელებდა, რომელსაც მშენებლობისათვის უვალუური უნდა ედევნებინა, წესი დაეცვა და შეჭიბრების შედეგები შეემოწმებინა (ქიაჩ., 3, 206).

ზოგჯერ მთავარის საზღვრულ წვერსა და მიმართებით ნაცვალსახელს შორის მისამართი სიტყვის განკერძოებული განსაზღვრებაა: აქეთ მარაოსავით იშლებოდა ქართლის ბარაქიანი ველი, ვრცელი და უბორკო. რომელსაც მტკვარი ტაშის მთებიდან ჰყოფდა და ნაპირზე ვერცხლის ქობასავით უვლიდა (გვეტ., 75).

თუ მთავარის საზღვრულ წვერს მისათითებელი ნაცვალსახელი არ ახლავს, მიუღებელია მთავარში სიტყვათა ისეთი განლაგება, როცა მიმართებით ნაცვალსახელსა და მთავარის იმ სიტყვას შორის, რომელსაც დამოკიდებული წინადადება მიემართება, ჩამდგარია არსებითი სახელით გადმოცემული სხვა წვერი. მაგალითად: ამ სიტყვებმა მწარედ გაკენწლეს ონისეს გული, რომელსაც სიმღერა თანდათან უახლოვდებოდა... (ყაზ., 701). საჭიროა სიტყვების გადასმა: გული ონისესი, რომელსაც... ან კიდევ ასეთი მაგალითი: ცოცხალი გოჭებო უკანა ფეხებით ეკირათ, რომლებიც საშინლად ჰყვიტიინებდნენ (არაგვ.). უმჯობესია ეს წინადადება სხვაგვარად გაიმართოს, თუნდაც ასე: ცოცხალი გოჭები, რომლებიც უკანა ფეხებით ეკირათ, საშინლად ჰყვიტიინებდნენ.

„ვინც“ ნაცვალსახელი, რომელიც მთავარ წინადადებასთან სხვადასხვა სახის დამოკიდებულ წინადადებას აერთებს (ქვემდებარულს, დამატებითს, განსაზღვრებითს), ერთნაირად მიემართება მხოლობითსა თუ მრავლობითში დასმულ სახელს. როცა „ვინც“ დამოკიდებული

წინადადების ქვემდებარეა ან ირიბი დაძაბება და მრავლობითში დასმულ სახელს (ნაცვალსახელსა თუ არსებითს) მიემართება, მასთან შემასმენელი ზოგჯერ მრავლობითის ფორმათა ნახმარი: ყ ვ ე ლ ა ნ ი, ვ ი ნ ც დათვზე ე შ ზ ა დ ე ბ ო დ ნ ე ნ, ფეხზე დადგნენ (ვაჟა, 5, 122); მიემართავ ი მ ა თ, ვ ი ნ ც ე ხ ლ ა მ მ მ ო ბ ე ნ (პ. იაშვილი, „ცხოვრება ალიოზა ჭაფარიძისი“); ... ი მ გ ლ ე ხ ე ბ ს კ ი, ვ ი ნ ც ყველაზე ბეჭითად ც დ ი ლ ო ბ დ ნ ე ნ შათი დაქერის დროს, არაფერი აღარ შეარჩინეს (ჭავჭავაძე, 1, 101); თავიანთ ლექსებში ამაგებდნენ ი მ პ ო ე ტ ე ბ ს, ვ ი ნ ც სიყვარულის, მთვარისა და ბულბულის ქებას კიდევ ბ ე დ ა ვ დ ნ ე ნ (გამსა, 1, 103); ცრუბენ ი ს ი ნ ი, ვ ი ს ა ც ჰ გ ო ნ ი ა თ, რომ სიკეთე არ ფასდება („ახ. კომ“. № 90, 28. 07. 1977). ასეთ შემთხვევებში დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი მხოლოდობითი უნდა დაიხსნას.

მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში ზმნის ფორმათა გამოყენების თვალსაზრისით დაახლოებით აქაც ისეთი სურათი გვაქვს, როგორც ქვემდებარულისა და დამატებითის შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში. ზმნის ფორმები ხშირად ერთი და მათვე დროისაა (უმეტესად წარსულისა); მწკრივის მიხედვით ეს ფორმები ერთი და იგივეა ან სხვადასხვა. თანამიმდევრობის მიხედვით გვაქვს ერთდროულობაც და უწინარესობა-შემდგომობაც. მაგ.: ტყეში ისეთი სიჩუმე ჩ ა მ ო წ ვ ა, რომ ღრმა ხევიდან წყაროს ჩურჩულიც კი მ ო ი ს მ ა (ჭავჭავაძე, 4, 339). „ჩამოწვა“ და „მოისმა“ ორივე წარსული დროის ფორმაა წყვეტილის მწკრივისა. ერთი მოქმედება (მოისმა) უშუალოდ მოსდევს მეორეს (ჩამოწვა). ამასთანავე, აქ მიზეზ-შედეგობრიობაც არის გამოხატული: ტყეში რომ „სიჩუმე ჩამოწვა“, მიზეზია იმისა, „რომ ღრმა ხევიდან წყაროს ჩურჩულიც კი მოისმა“. ახლა ენახთ ასეთი მაგალითი: ბუჩქებს ამოფარებული მენახირეები, რომელთაც მთაზე საქონელი აღრიანად აერეკათ, ჩუმად აღევნებდნენ თვალს იჭაურობას (გვეტ., 12). მთავარში უწყვეტლის ფორმა ნახმარი (ადეხებდნენ). დამოკიდებულში — II თურმეობითისა (აერეკათ). ერთი მოქმედება (აერეკათ) უწინარესია, მეორე (ადეხებდნენ) — შემდგომი. უწინარესობა-შემდგომობა გვაქვს ამ მაგალითშიც: ამ დროს ძალღმა ყვავი და ი ნ ა ხ ა, რომელიც გზაზედ ჩ ა მ ო მ ქ დ ა რ ი ყ ... (ყაზ., 535). უწინარესობა აქაც II თურმეობითის ფორმათ არის გადმოცემული (ჩამომქდარიყო), შემდგომობა კი — წყვეტლისა (დაინახა).

§ 175. შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება. გრამატიკულ ლიტერატურაში ხშირად ცალკე ტიპად გამოყოფენ ე. წ. შემასმენლურ დამოკიდებულ წინადადებას. ასეთი დამოკიდებული წინადადება ახლავს მთავარი წინადადების შედგენილ შემასმენელს, რომლის სახელით ნაწილიც ჩვენებითი ნაცვალსახელით არის გადმოცემული და

მოითხოვს ახსნა-დახუსტებას. მაგალითად: მე როგორც დავ-
ბადე, ისეთი ვარ მუდამ წამს, მუდამ ეამს, ყოველ შემთხვე-
ვაში (ვაჟა, 5, 309). მთავარი წინადადების შედგენილი შემასმენლის
სახელადი ნაწილი ჩვენებითი ნაცვალსახელია (ისეთი), რომლის ზო-
გად მნიშვნელობასაც კონკრეტული შინაარსით ავსებს დამოკიდებუ-
ლი წინადადება: „როგორც დავიბადე“. კითხვა: როგორი ვარ მე? —
ისეთი. „ისეთი“, მაგრამ სახელდობრ როგორი? პასუხს დამოკიდებული
წინადადება იძლევა: როგორიც დავიბადე. მამასადამე, შემასმენ-
ლურად იწოდება ისეთი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთა-
ვარი წინადადების შედგენილ შემასმენელში შემავალი ნაცვალსახელის
კონკრეტულ შინაარსს გადმოგვცემს.

მთავარი წინადადების შედგენილ შემასმენელში შემავალი ნაცვალ-
სახელი (ის, იგი, ისეთი, იმისთანა, ისეთივე, ამისთანა...) ყოველთვის
სახელობით ბრუნვაში დგას, ხოლო მეშველად ჩვეულებრივ „ვარ“ და
მისი მონაცვლე ზმნათა ფორმებია გამოყენებული. დამოკიდებელი
წინადადება მოგვიგებს კითხვებზე: როგორია? ვინ არის? რა არის?
და მისთ. მთავარს უერთდება მაქვემდებარებელი კავშირით „რომ“ და
პიმართებითი ნაცვალსახელებით: ვინც, რაც, როგორიც, რომელიც...
დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს (უფრო ხშირად) ან უს-
წრებს მას, მაგ.: მე მართო ისა ვარ, რომ ჩემს ჯავრსა რა-
ვის შევარჩენ (ვაჟა, 425); დროება მაშინ იმისთანა იყო,
რომ ამგვარს ხმებს გასავალი ექხებოდა უმე-
ცარს ხალხში (ვაჟა, 5, 25); ...ყოველგვარი სათამაშოც უთუ-
ოდ ისეთია, რომელიც ჭკუაგონებასა და სხეულს
სწორების, ავარჯიშებს (წერ., 9); შუბლის მოყვანილობაც
სწორედ ისეთი მაქვს, როგორიც უნდა ჭკონდეს ნი-
ჭიერ აღამიანს (ბარნ., 3, 434).

შემასმენლური დამოკიდებული წინადადებისა და მისი მთავარს
პიმართება ძირითადად ორგვარია:

- ა) გამონატულა თანხელობა, იჯიეობა: როგორიცაა მცენა-
რე, ისეთივეა ნაყოფი (ანდ.).
- ბ) მთავარში უარყოფთა იმისა, რაც დამოკიდებულშია ნათქვამი:
ის აღარავარ, რაც ვიყავ (წერ.).

გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება

§ 176. აღვილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება აღ-
ვილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ხსნს
მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ზმნაზედით გამონატული აღვი-

ლს გარემოების მნიშვნელობას ან ასრულებს მთავარში გამოტოვე-
 ზული ადგილის გარემოების როლს. ის მოგვიგებს კითხვებზე: სად?
 სა-დან? საითკენ? სადამდე? მთავარ წინადადებასთან მას აერთებს მა-
 ქვემდებარებელი კავშირი „რომ“ და მიმართებითი ზმნიზედები: სა-
 და(ც), საიდანა(ც), საითკენა(ც), საითაც... მთავარში ჩვეულებრივ მოიპო-
 ვება მისათითებელი ზმნიზედა: იქ, იქვე, იქით, იქითკენ, იქიდან, ყველ-
 გან, მუნ... მაგალითად: სა და ა ც კ ა ლ ა თ ა ე დ ე ბ ო დ ა, ფ შ ა ც
 ი ქ ე რ ე ო დ ა მ დ ი ნ ა რ ე შ ი (ვაჟა, 5, 311): ადგილის გარემოება მთავარში
 გადმოცემულია მისათითებელი ადგილის ზმნიზედით („იქ“), რომლის
 მნიშვნელობასაც ხსნის დამოკიდებული წინადადება. კითხვა: სა და
 ე რ ო დ ა ფ შ ა მ დ ი ნ ა რ ე შ ი? — იქ. „იქ“, მაგრამ სახელდობრ სად? — სა-
 და ც კ ა ლ ა თ ა ე დ ე ბ ო დ ა. ახლა ვნახოთ ასეთი მაგალითი: სა და ა ც მ ო -
 ე ს წ რ ო დ ე დ ა მ ი წ ა ს თ ო ვ ლ ი ს ა გ ა ნ გ ა ნ თ ა ე რ ს უ ფ -
 ლ ე ბ ა, თავყითელა ყვავილს და დათვის ტერეფას ამოეყოთ თავი (რაზ.
 195): მთავარში არ მოიპოვება მისათითებელ-ზმნიზედით გამოხატული
 ადგილის გარემოება. ის გამოტოვებულია. დამოკიდებული წინადადება
 თვითონ ასრულებს მთავარში გამოტოვებული ადგილის გარემოების
 როლს, ცვლის მას. კითხვა: სა და ამოეყოთ თავი თავყითელა ყვავილს
 და დათვის ტერეფას? პასუხი: სადაც მოესწრო დედამიწას თოვლისა-
 გან განთავისუფლება, მთავარ წინადადებაში ყოველთვის შეიძლება აღ-
 ვადგინოთ გამოტოვებული ზმნიზედა. მაგ. დასახელებულ წინადადებაში
 გამოტოვებულია „იქ“. რომ აღვადგინოთ, მივიღებთ: სადაც მოესწრო
 დედამიწას თოვლისაგან განთავისუფლება, იქ თავყითელა ყვავილს
 და დათვის ტერეფას ამოეყოთ თავი.

„რომ“ კავშირით შეერთებული ადგილის გარემოებითი დამოკიდე-
 ბული წინადადება ჩვეულებრივ თავშია, იშვიათად კი მთავარშია მოქ-
 ცეული. მთავარ წინადადებაში. როგორც წესი. მოიპოვება ზმნიზედით
 გადმოცემული ადგილის გარემოება, რომლის მნიშვნელობასაც ხსნის
 და კონკრეტული შინაარსით ავსებს დამოკიდებული წინადადება: ე ზ ო -
 შ ი რ ო მ დ ი დ ი კ ა კ ა ლ ი დ გ ა ს და გ ზ ი ს კ ე ნ მ ს ხ ე ი -
 ლ ი ფ ე ს ვ ი ა ქ ე ს გ ა წ ვ დ ი ლ ი, იქ ერთი ორმო თხილი მაქვს
 შენახული (ვაჟა, 6, 169); მე და დედაჩემი. ა გ ე რ ტ ყ ი ა ნ ო ს ე რ რ
 რ ო მ წ ა მ ო წ ო ლ ი ლ ა და ა ქ ე თ ი ქ ი თ ხ ე ე ე ბ ი ჩ ა უ დ ი ს.
 ი ქ ე ც ო ვ რ ო ბ დ ი თ... (ვაჟა, 5, 10).

როცა დამოკიდებული წინადადება მთავარშია, ზმნიზედით გამო-
 ხატული ადგილის გარემოება შეიძლება იყოს არა მარტო მთავარის იმ
 ნაწილში, რომელიც უსწრებს დამოკიდებულს, არამედ იმ ნაწილშიც.
 რომელიც მოსდევს მას. მაგალითად: ყველანი იქვე, ყანის პირ-
 შ ი რ ო მ პ ა ნ ო ტ ა დ გ ა ს, იქ მოქუჩდენ (ვაჟა, 5, 217).

მიმართებითი ზმნიზედებით შეერთებული ადგილის გარემოებთ-

დამოკიდებული წინადადება უმეტესად თავშია ან ბოლოში. მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ზმნიზედის გამოტოვება იშვიათად ხდება და ისიც უფრო მაშინ, როცა დამოკიდებული წინადადება თავშია. ზოგიერთი ზმნიზედა, მაგალითად „ყველგან“, ყოველთვის წარმოდგენილია, მისი გამოტოვება შეუძლებელია. როცა მთავარ წინადადებაში გამოტოვებულია მისათითებელი ზმნიზედა, ის ყოველთვის შეიძლება აღვადგინოთ.

ს ა დ ა ც (ცარიანტებითურთ: სადაც კი, საცა, სად) მოუთითებს ადგილზე, სადაც არის საგანი ან ხდება მოქმედება, საითაც და საითკენაც გვიჩვენებს მოძრაობის მიმართულებას, საიდანაც კი — გამოსვლის პუნქტს. მაგ.: საცა ჰაერით ორთქლით ღარიბია, იქ თხელი ნაში იცის (გოგ., 208); ძერა აფრინდა და გასწია იქით, სადაც შტრედები ასწავლა ჰელმა (ვაჟა, 5, 105); იქ, სადაც ლოშის ტოტი ველარას სთესავს, ძელიის კუდმა უნდა მოიმკოსო! (წერ., 1, 241); პავლიამ... ლილით გასწია იქითკენ, სადაც კაქკაქები ისხდნენ (რახ., 293); მსხალს თვალი დარჩა იქით, საითკენაც ფითრი უჩვენებდა (რახ., 95); ნელი ნიაფი იქით უბერავდა. საიდანაც დათვი უნდა გამოსულიყო... (ჯავ., 1, 117); ...შირად მოჩანდნენ ყველგან, სადაც კი ბლომად მოიპოვებოდა ახალგაზრდა მოქეიფე ხალხი... (ჯავ., 3, 107); აბღია და რამდენიმე მოხუცი სტუმარს გამოეგებნენ გარეთ. სადაც მიესალმნენ სვიშონს (ყაზ., 103); სადაც აქამდის ხმლით და ძალით კვლობდა ქართველი, მუნ სამშვიდობო მოქალაქის მართავს აწ ხელი (ბარ.).

როცა დამოკიდებული წინადადება მთავარშია, დამოკიდებული წინადადების წინ ყოველთვის ზმნიზედით გამოხატული ადგილის გარემოებაა, ხოლო მთავარის დანარჩენი ნაწილი მოსდევს დამოკიდებულ წინადადებას: იქ, სადაც პირველად შევხვდი შაშვს, ხომ არ ეგულება რამე საუნჯე? (ვაჟა); იქ, სადაც მახვილი ვერა სკრის. პატარა ხერხს გააქვს და გამოაქვს (წერ., 1, 296).

მთავარში ზოგჯერ ორი ზმნიზედაა ნახმარი: ერთი — დამოკიდებული წინადადების წინ, მეორე — შემდეგ: ზოგან. სადაც ცულის ვერ გამოდგება. იქ პატარა ხერხს გააქვს და გამოაქვს ხოლმე! (წერ., 1, 241).

ადგილის გარემოებას შეიძლება მოსდევდეს მისათითებელი ზმნიზედა, რომელსაც ხსნის დამოკიდებული წინადადება. ამ შემთხვევაში ზუსტდება. იფარგლება და ამით უფრო კონკრეტდება იმ ადგილის გარემოების მნიშვნელობა, რომელიც სახელით არის გადმოცემული და უსწრებს მისათითებელ ზმნიზედას: გურიის დასავლეთს. იქ, სადაც

მ დ ი ნ ა რ ე ს უ ფ ს ა ე რ თ ვ ი ს შ ა ვ ს ზ ღ ვ ა ს, ძვეს ერთი მოზრდილი ვაკე ადგილი, რომელსაც ეწოდება გრიგოლეთი (ნინ., 85).

მიმართებითი ზმნიზედებით შეერთებული ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება კონსტრუქციულად არ განსხვავდება ამავე საკავშირებლებით შეერთებული განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებისაგან. განსხვავებას კმნის მთავარი წინადადების შედგენილობა, სახელდობრ ის, თუ რას მიემართებიან ეს ზმნიზედები მთავარ წინადადებაში — სახელსა თუ ზმნიზედს. პირველ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითია, მეორე შემთხვევაში კი — ადგილის გარემოებითი, მაგალითად: ვიწრო დარიალის ხეობაში, სადაც ეხლა მშვენიერი გზატკეცილი მიდის და შავ კლდეებს შუა გველსავით იკლაკნება, უწინ მხოლოდ ბილიკები იყო (ყაზ., 5). დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითია. მაგრამ დამოკიდებული წინადადება ადგილის გარემოებითია, როცა ვაშობთ: იქ, სადაც ეხლა მშვენიერი გზატკეცილი მიდის და შავ კლდეებს შუა გველსავით იკლაკნება, უწინ მხოლოდ ბილიკები იყო.

§. 177. დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. რთულ ქვეწობილ წინადადებაში, რომელიც დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას შეიცავს, გამოხატულია იმ ამბებისა თუ მოვლენა-შემთხვევების მიმართება დროის თვალსაზრისით, რაზედაც მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაშია ლაპარაკი. თანაც ისე, რომ ერთი წინადადება მეორისადრია დაქვემდებარებულად. დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ასეთი რთული ქვეწობილი წინადადების ნაწილს წარმოადგენს, დროის გარემოებითია. მოგვიგებს დროის გარემოების კითხვებზე. მაგალითად: როცა ირემი წაიქცა, მონადირემ ირმის გასწვრივ შენიშნა მიმავალი ვეფხვი (ვაჟა, 6, 134); ამ რთული ქვეწობილი წინადადების ნაწილებს შორის დროის მიხედვით გარკვეული მიმართებაა გამოხატული, სახელდობრ ის, რომ „როცა ირემი წაიქცა“, მაშინ შენიშნა მონადირემ ირმის გასწვრივ მიმავალი ვეფხვი. კითხვა: როდის შენიშნა მონადირემ ირმის გასწვრივ მიმავალი ვეფხვი? პასუხი: როცა ირემი წაიქცა. მაშასადამე, დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ემსახურება მთავარ წინადადებაში გადმოცემული ამბის, მოვლენისა თუ შემთხვევის ახსნასა და გარკვევას დროის თვალსაზრისით.

დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს: როდესაც, როცა, რომ, სანამ, თუ არა, რაწამს, რა, რაკი. როგორც კი, ვიდრე, რაც, როს, ოდეს. მთავარში ზოგჯერ შეიძლება იყოს: მანამ, მაშინ, მაშინვე... „როს“ და „ოდეს“ ამჟამად იშვიათად შეიძლე-

ბა შეგვხვდეს, ისიც პოეზიაში. მაგ.: როცა დაეითიშინ შივი-
და, საღამო ხანი იყო (ჭავ., 366); დილის ათი საათი იქნებოდა, რო-
დესაც მატარებელი ქალაქის სადგურის წიხ
გაჩერდა (ლომ., 482); ჩიტებმა რომ დაგვიინახეს, ურ-
ვილით აიშალნენ და მოედნენ ტყეს (ვაჟა, 5, 170); სანამ მოხუ-
ცი საშგზავრო ტანისამოსს იცვამდა, მაყვალა ტყა-
ვის პატარა ჩანთაში ულაგებდა წამლებს და კრილოზისათვის საჭირო
აარაღს (ყაზ., 615); უძრავად გაეშეშა ერთს ადგილას, სანამ ორის
დარბაისელის მუსაიფმა არ გაშომაფხიხლა (წერ.,
8, 76); წავიდა თუ არა აკაკი, მაშინვე წავედი იაკობის
სანახავად (ნაკ., 145); რაწამს კაცმა მომავალს ჭარხ
თვალი შეპკრა, მაშინვე თოფი ჰაერში გაისროლა (ყაზ.,
117); რაგაიგეს გვრიტის საქმე, მოინდომეს მათაც შეეღა
(მღვ.); რაკი მზე გადაიხრებოდა, გამოწყობილი გავიდო-
და სასეირნოდ (ბარნ., 3, 121); როგორც კი კოდალა გაი-
გულა სხვაგან, გუგული მაშინვე იმის ბუდესთან დაერკო
(რაზ., 122); ვიდრე მირზა გონს მოვიდოდა, ცხენი უკვე
მინდორზე მიქროდა (გვეტ., 41); ერთი თვე შესრულდა, რაც უშან-
გიმს იკვდილს გადამარჩინა (გვეტ., 315); როს გაზა-
ფხული დადგება, გავიფოთლები მწვანედა (ვაჟა, 5, 210);
ოდეს უდაბნოს გასწვრივ მთის წვერზედ მზე
სხივგაფენით ამოვიდოდა, იმ საჩემლით სხივი მისი სე-
ნაქმი სვეტად ბრწყინვალედ ჩაეშეშებოდა (ჭავ., 188).

მისათითებელი ზმნიწედა ზოგჯერ დამოკიდებულში გადადის და
ართულ კავშირს ვღებულობთ: ბერს თავის ნებით ყელი გამოუშვებია
ჩემთვის, მაშინ როდესაც ხელში მახვილი მჭებია (წერ., 7, 299);
ჩემი განსაცდელი რა სახსენებელია, შენი ჭირიმე. მაშინ როდეს-
საც მთელი საქრისტიანო განსაცდელშია ჩავარდნილი?! (წერ., 1,
228).

დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ
თავშია ან ბოლოში, მთავარის შიგნით კი იშვიათად გვხვდება. დამო-
კიდებული წინადადების ადგილისათვის მნიშვნელობა აქვს: რომელი
კავშირითაა ის მთავართან შეერთებული, როგორია დროული მიმარ-
თება მთავარსა და დამოკიდებულში გადმოცემულ მოქმედება-მოვლე-
ნებსა თუ ამბებს შორის...

დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებასა და მის მთავარს
ხშირად მოეპოვებათ საერთო სიტყვა, რომელიც გამოტოვებულია ორბ-
ვეში და იგულისხმება წინა ნათქვამისა თუ ზმნის პირიან ფორმათა მი-

ხედვით, ან კიდევ დასახელებულია ერთ-ერთში (ჩვეულებრივ იმაში, რომელიც პირველ ადგილზეა) და იგულისხმება მეორეში იმავე ან სხვა წევრად: წინანაურის წყაროსთან რომ მივიღო, პირზე წყალი შეისხა (ბარნ., 1, 233); ვაშლოვნის ხეცს რომ გავცდით, მაშინლა ამოვისუნთქეთ თავისუფლად (ბარნ., 2, 38); ფრინველნი რომ ამ გაზიდულობაში იყვნენ, მელა მოჰპარვოდათ ახლო (ვაჟა, 5, 290).

დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებასა და მის მთავარში გადმოცემულ მოქმედება-მოვლენათა დროული მიმართება და ამ მიმართების გამოხატვის საშუალებანი მრავალფეროვანია. მიმართების ძირითადი სახეებია: 1) მოქმედებათა ერთდროულობა და 2) თანამიმდევრობა. თვითელი მათგანი გულისხმობს რამდენიმე სახესხვაობას, კერძოობითი ხასიათის შემთხვევებს, რომლებიც საერთო ნიშნის შიხედვით ერთ-ერთ ძირითად სახეში ერთიანდებიან. ამა თუ იმ მიმართების გამოხატვის საშუალებაა კავშირები, ზმნათა დროისა და მწკრივის ფორმები, მთავარისა და დამოკიდებულის წყობა, აგრეთვე მისათითებელი სიტყვები მთავარში და სხვა ლექსიკური საშუალებანი, რომლებიც მთავარისა და დამოკიდებულ წინადადების ამა თუ იმ მიმართებას უფრო თვალნათლივ გახაზავენ.

ერთდროულობა, რომელიც „ჩვეულებრივ მხოლოდ წარსულშია გამოხატული“¹, გულისხმობს მთავარსა და დამოკიდებულში გადმოცემულ მოქმედებათა ისეთ შეფარდებას, როცა ორივე მოქმედება ერთ დროს ხდება, ე. ი. ერთმანეთს ემთხვევა დროის თვალსაზრისით. შეინიშნება ერთდროულობის რამდენიმე შემთხვევა:

ა) ის, რაც მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაშია გადმოცემული, გულისხმობს ორ ისეთ გრძლივსა და უწყვეტ მოქმედებას (მდგომარეობას, ნიშან-თვისებას), რომლებიც საესებით ერთდროულად ხდება: მამა და შვილი რომ ბულბულის იუბილეზე ბჭობდენ, ეს უკანასკნელი კეთილშოვნებას ჰფენდა მთელ არე-მარეს (ვაჟა, 6, 353); ისინი რომ სანთლებს აკეთებდენ, მე და ჩემი ამხანაგები შეინდწლის ისრებს ვაწებებდით... (ვაჟა, 5, 175).

სრული ერთდროულობის გადმოსაცემად ჩვეულებრივ უწყვეტლის ფორმებია ნახშირი, დასაკავშირებლად — რომ, როდესაც, როცა, სანამ...

ბ) ის, რაც მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაშია გადმოცემული, პერიოდულად მეორდება ერთსა და იმავე დროს: როდესაც თამარი ტირილდა, უსულო საგნებიც კი ბანს ეუბნებოდნენ (ვაჟა,

¹ ა. შანთიძე ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 217.

5, 26); როცა თქვენს სამეფოში სანადიროდ დაბრძანდები, მე მუდამ თვალს გადაეცნებ (ვაჟა, 6, 85).

ამგვარი მიმართება შეიძლება გადმოიციეს ერთი და იმავე მწერის ფორმებით (უწყვეტლისა. ხოლმეობითსა...), ზოგჯერ სწავლასზეა მწერივითაც. კავშირებია: როდესაც, როცა, რომ...

ვ) მთავარი წინადადების ზმნით გადმოცემული ერთგზისი მოქმედება ემთხვევა დამოკიდებული წინადადების ზმნით გამოხატული განგრძობილი მოქმედების ერთ. მომენტს. მაგალითად: არაგვს რომ გამოვიდით, ვალმა ნაპირად იხვების გუნდი აფრინდა და ყოინით გასწია თავქვე (ვაჟა, 5, 62).

მოქმედებათა თანამიმდევრობა გულისხმობს უწინარესობასა და შემდგომობას. აქ გასარჩევია ორი ძირითადი შემთხვევა:

ა) ის, რაც დამოკიდებულ წინადადებაშია გადმოცემული. უსწრებს იმას, რაზედაც მთავარშია ლაპარაკი. ასეთი მიმართება ზოგჯერ დამატებით ლექსიკური საშუალებითაც არის აღნიშნული: როდესაც გოჩამ დალოცვა გაათავა, ხალხს გამოუცხადა ნუგზარ ერისთავის სურვილი (ყაზ. 2, 277): პირი რომ დაიბანა ნუშომ, ჩიდანს მოუჭდა (ბარნ., 1, 148); რთველი რომ მოთავდებამე რე რადაც უცნაური სიჩუმე ჩადგება ქალებსა და ბალ-ვენესებში (კ. ლორთქ.).

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში თანამიმდევრობასთან ერთად ხშირად გამოხატულია ერთგვარი პირობა და მისი შედეგი. ასეა, მაგალითად, წინადადებაში: პატარა ქალები რომ კლასიდან გამოვიდოდნენ სწავლის შემდეგ დასასვენებლად, ის მაშინვე გაირეკავდა თავის კუკულებს და საჩქაროდ მიაფარებდა სადმე (რაზ., 31). აღნიშნულისთან ერთად აქ რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში მრავალგზისობაც არის გამოხატული.

დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომლის მოქმედებაც უსწრებს მთავარისას, ჩვეულებრივ თავშია. ორივე ნაწილში უმეტესად წყვეტილის ფორმებია ნახმარი. კავშირები მრავალფეროვანია გამოყენებული, სახელდობრ: როდესაც, როცა. რომ, რაკი, რა, რაც, რაწამს. როგორც კი, თუ არა. უკანასკნელ სამს სინონიმური მნიშვნელობა აქვს. ამათგან პირველი ორი (რაწამს, როგორც კი) იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას, „თუ არა“ კი მოსდევს დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს. ესენი მიგვითითებენ, რომ მთავარ წინადადებაში გამოხატული მოქმედება სწრაფად, ე. ი. უშუალოდ, მოსდევს დამოკიდებულ წინადადების ზმნით გადმოცემული მოქმედების დამთავრებას. მთავარში შეიძლება იყოს ამის მისათითებლად ზმნიზედა მაშინვე. მაგ.: რაწამს ფრინველები და პატარა ცხოველები გაიგონებენ არწივის ხმას,

მაშინვე აქეთ-იქით გულგახეთქილები იფანტებიან (გოგ., 146); როგორც კი კოდალა გაიგულა სხვაგან, გუგული მაშინვე იმის ბუდესთან დაერკო (რაზ., 122): მზემ გამოანათათუ არა, მაშინვე აღმოსავლეთისაკენ ცას მშვენიერი ფერადი რკალი გადაეკრა (გოგ., 206).

დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელსაც მთავართან აერთებს რაც, გვიჩვენებს მთავარ წინადადებაში გადმოცემული მოქმედების დასაწყისს, ხოლო მთავარი წინადადება იმას, თუ რა მოხდა დამოკიდებულ წინადადებაში დასახელებული მოქმედების შემდეგ. მაგალითად: ერთი თვე შესრულდა, რაც უშანგიმ სიკვდილს გადამარჩინა (გვეტ., 315). ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ ბოლოშია. მთავარ წინადადებაში შეიძლება იყოს მას შემდეგ (ან: მას აქეთ): თითქმის ერთი წელიწადი გავიდა მას შემდეგ, რაც ის ქალი აღარ მენახა (ჯავ., 3, 547): კარგა ხანი გავიდა მას აქეთ, რაც პირველად მიიქცია თებერამ ეონას ყურადღება (ბარ., 2, 422).

ასეთსავე დროულ მიმართებას გამოხატავს იშვიათად ისეთი დამოკიდებული წინადადებაც, რომელიც მთავართან შეერთებულია კავშირით რაკი. მაგალითად: მას აქეთ, რაკი შენდამივცან მე! სიყვარული, ჰოი, შამულო, გამიკრთა მე ძილი და შეება! (ჯავ., 72).

ბ) ის. რაც მთავარშია გადმოცემული, უსწრებს იმას, რაზედაც დამოკიდებულშია ლაპარაკი. მთავართან აერთებს: რომ, როცა, ვიდრე. სანამ: ამისი თქმა ძლივ გაათავა არჩილმა, რომ ოთახში ერთი ყვირილი დახმაურობა შემოესმათ (ჯავ., 451); ვიდრე ესტატე საუბარს დაიწყებდა, სოფლი ჩაის თადარიგს შეუდგა (ვაჟა. ნ. 163); სანამ ეს თოფს ხელმეორედ გასტენდა, ჭიხვი კლდეზე ავიდა და მარდად გაუსვა მალა ფრიალოებისაკენ (რაზ., 200).

სანამ და ვიდრე კავშირებით შეერთებული დამოკიდებული წინადადება დასახელებულ მაგალითებში უსწრებს მთავარს. მაგრამ იშვიათად შუაშია ან ბოლოში: მგლებმა ვიდრე დათვს ქებას შეასხამდნენ, ლომი და ვეფხვი დაკვამს (ვაჟა. ნ. 251): აღამიანი, სანამ რასმეს გადაწყვეტდეს, კარგად უნდა დაფიქრდეს (გ. ჩიქ.); არზაყან ვაშლის ხესთან იდგა, ვიდრე ძალღების გნიასი არ მიწყნარდა (გამს.); იქამდე ჩასცქეროდა ერთ წერტილს, სანამ ვინმე არ გამოაფხიზლებდა (ჯავ., 1, 131). დამოკიდებულ წინადადებაში მეტწილად ნახმარია ხოლმეობითის ფორმა, მთავარში — წყვეტილისა, მაგრამ გვხვდება

სხვა მწკრივების ფორმათა შეხამებაც, როგორც ეს დამოწმებული მაგალითებიდანაც კარგად ჩანს. სხვა კავშირებით (რომ, როცა...) შეერთებისას ორივე ნაწილში წყვეტილის ფორმაა, ან დამოკიდებულში წყვეტილია, ხოლო მთავარში შეიძლება სხვა მწკრივის ფორმაც შეგვხედეს (მაგ., II თურმეობითისა), ოღონდ აქ ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების დროული მიმართების უფრო თვალნათლივ გამოსახატვად მთავარში შეიძლება იყოს ნაწილაკი „უკვე“, რომელიც მიუთითებს, რომ მოქმედება შესრულებულია. მაგალითად: ბ ა ბ ო რ ო მ ა დ გ ა დ ი ლ ა ს. სარდიონი უკვე სამსახურში იყო წასული (კლდ., 1, 99); როცა უკანვე გაშოვიდნენ, კობტა გორის უკან უკვე მზე ამოსულიყო (ჯავ., 2, 51).

დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ზოგჯერ მთავარი წინადადების დროის გარემოებას მიემართება და აზუსტებს მას (მსგავსად განკერძოებული დროის გარემოებისა). მაგ.: ა ხ ლ ა, რ ო ც ა ა მ ს ტ რ ი ქ ო ნ ს ე წ ე რ, შუალამე იწვის, დნება (ტაბ.): ბ ო ლ ო ს. რ ო ც ა კ ვ ლ ა ვ შ ო ე ს შ ა დ ე დ ი ს უ ს ა ს ო ო ძ ა ხ ი ლ ი, კარისაქენ მოგონილი სიმშვიდით გაემართა (გვეტ., 215); ხ შ ი რ ა დ, როდესაც ყმაწვილი ვეღარაა ჰხედავს ტოლამხანაგს, უსულო საგნებს ესაუბრება ხოლმე (წერ., 1, 7); ხ ა ნ დ ა ხ ა ნ, რ ო ც ა ქ ე ვ ა ბ ი ს ს ა რ ქ ე ე ლ ს ო რ თ ქ ლ ი შ ე ა თ ა მ ა შ ე ბ დ ა, ოხშივარი პირდაპირ ცხვირში ეცემოდათ (ჯავ., 6, 273); წ ი ხ ა თ - კ ო. რ ო ც ა ი გ ი ჭ ა ნ ს ა ლ ა დ ი ყ ო, ს ი ც ო ც ხ ლ ი თ ს ა ვ ს ე, ქარის ბერვაზე დაიწყებდა ზღვასავით ღელვას (ჯავ., 5, 87); ე რ თ ხ ე ლ. ზ ა მ თ ა რ ი რ ო მ დ ა დ გ ა მ ე დ ა ჩ ე მ მ ა პ ა ტ ა რ ა ფ ა რ ე შ ე ბ მ ა შ ე ი ლ - კ ო დ ლ ე ბ ს კ ე თ ე ბ ა დ ე ვ ი წ ე თ (წერ., 1, 38).

როდესაც (როცა) დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებას ერთ-ერთი ძირითადი საკავშირებელია. მაგრამ თუ „როდესაც“ (როცა) მიემართება მთავარში სახელით გამოხატულ წევრს, დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითია (და არა დროის გარემოებითი): არიან ადამიანის ცხოვრებაში ი მ ი ს თ ა ნ ა წ უ თ ნ ი მ ა რ ტ ო ბ ი ს ა. რ ო ც ა ბ უ ნ ე ბ ა ს შ ე ნ თ ი თ ქ ო ს შ ე ნ ს ა ს ა ე ვ ბ ი ნ ე ბ დ ა ი გ ი თ ა ვ ი ს ა ს შ ე ნ გ ა გ ე ბ ი ნ ე ბ ს (ჯავ., 256); არის ხოლმე რ ს ე თ ი წ ა მ ე ბ ი, როდესაც სიტყვას ადგლი აღარა აქვს კაცის მწუხარებაში (ყაზ.). ის ძველი დრო მოაგონდა, როცა დახუნდარა მისი მესაიდუმლე იყო (ქ. ლორთქ.).

დამოკიდებული წინადადება იშვიათად ერთდროულად ხსნის და აზუსტებს მთავარ წინადადებაში ადგილსა და დროის მისათითებელი ზმნიზედების მნიშვნელობას, თვითონ კი მთავართან შეერთებულია ადგილისა და დროის მიმართებითი ზმნიზედებით. მთავარი და დამოკიდებული — ორივე არაერთგვარწევრებიანი შერწყმული წინადადებაა

(§ 148). მაგალითი: ყველა მის ქვეშევრდომს შეეძლო აერჩია გულს სწორი იქა და შაშინ, სადაც და როდესაც ჰპოვებდა მას ბედნიერი (ბარნ., 3, 249). ასეთი დამოკიდებული წინადადება ერთდროულად ორ ფუნქციას ასრულებს.

§ 178. ვითარების გარემოებით დამოკიდებული წინადადება. ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში პირობით ვაერთიანებთ ისეთ დამოკიდებულ წინადადებაებს, რომლებიც გამოხატავენ მსგავსება-შედარებას, ან კიდევ გვიჩვენებენ როგორობას, ზომა-ოდენობას და ჭერობას იმისას, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია ლაპარაკი. ასეთი დამოკიდებული წინადადებები ანალოგიურია საკუთრად ვითარების, აგრეთვე ზომა-ოდენობისა და ჭერობის გამომხატველი გარემოებებისა, რომლებიც ასევე პირობით ვითარების გარემოებაში გვაქვს გაერთიანებული, და მოგვიგებენ იმავე კითხვებზე, რომლებზედაც დასახელებული ტიპის გარემოებანი (როგორ? რანაირად? რამდენად? რამდენჯერ?).

ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში გაერთიანებული დამოკიდებული წინადადებანი როგორც სტრუქტურულად, ისე მთავართან მიმართების თვალსაზრისით მრავალფეროვანია. ისინი გამოხატავენ უფრო რთულსა და მრავალფეროვან მიმართებას, ვიდრე დასახელებული ტიპის გარემოებანი. მაშასადამე, ტერმინში „ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება“ ჩვენ ვგულისხმობთ სტრუქტურულად და ფუნქციურად ერთმანეთისაგან საგრძნობლად განსხვავებულ დამოკიდებულ წინადადებაებს.

ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერობს მაქვემდებარებელი კავშირები და მიმართებითი სიტყვები (ჩვეულებრივ მიმართებითი ზმნიშედები): რომ, ისე რომ, თუ, თითქოს, თორჟო, ვით, ვითომც, რამდენადაც, რამდენჯერაც, რაც (რაც უფრო). მთავარში ჩვეულებრივ მოიპოვება ვითარების, ზომა-ოდენობისა და ჭერობის ზმნიშედები: ისე, იმდენად, ისეთნაირად, იმგვარად; ესოდენ, უფრო (მით უფრო) ...ერთმანეთთან შეპირისპირებით ვლებულობთ ასეთ წყვილებს: ისე — რომ, იმდენად — რომ, ისეთნაირად — რომ, იმგვარად — რომ, ისე — თუ, ისე — როგორც, ისე — თითქოს (ისე — თითქოს), რამდენადაც — იმდენად, რამდენჯერაც — იმდენჯერ, ისე — ვითომც, ვით — ისე, რაც — ისე, რაც უფრო — მით უფრო... დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ თავშია ან ბოლოში, რისთვისაც მნიშვნელობა აქვს, რომელი კავშირითა თუ საკავშირებელი სიტყვით არის ის მთავართან შეერთებული და ამის შესაბამისად როგორი მიმართებაა გამოხატული რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის.

„რომ“ კავშირით შეერთებული ვითარების გარემოებითი დამო-

კიდებული წინადადება 'ეტწილად ბოლოშია. მისათითებელი ზმნიზე-
და, რომლის გამორთობებაც იშვიათად ხდება, უმეტესად მთავარს შე-
ძამსენელს ახლავს, მაგრამ ზოგჯერ ის შეიძლება ახლდეს ზედსართავი
სახელითა და უპირო ზმნით გადმოცემულ ვითარების გარემოებას,
განსაზღვრებას, აგრეთვე ადგილისა და დროის ზმნიზედას (ისე ახლოს,
ისე ადრე...). ყველა დასახელებულ შემთხვევაში დამოკიდებული წინა-
დადება ხსნის და აზუსტებს საყოველთაო ზმნიზედის მნიშვნელობას:
დაბლად ჩამოწოლილი ნისლი... ისე აბნელებდა იჭაურობას,
რომ კაცთათვის შიტანილს თითხვრე გააჩ-
ჩევდა (ყაზ., 217); ...თემურაზმა ისე მძლავრად ამოიხრა,
რომ გვერდით მდგომმა გლეხებმა გაოცებით
გაღმომხედეს (ჯავ., 2, 407); მოხუცმა ისე გადაკვრით
დაუწყო ლაპარაკი, რომ კობასთვის გამოაშქარავედა
იმისგან თავის დაფარვის სურვილი (ყაზ., 421);
ის ბიჭი ისე გაშოშტერებული იდგა, რომ სიტყვის გა-
ნმეორებას ვერ ახერხებდა (წერ., 33).

ექსპრესიულობის გასაძლიერებლად ზოგჯერ მიორდება მთავარის
შემასმენელი თუ ზმნიზედა მისათითებელი ზმნიზედითურთ: ისე
შეშეშინდა, ისე შეშეშინდა, რომ წამს სუყველაფერი და-
შავიწყდა (ლომ., 459); ეს ყველა ისე სწრაფად მოხდა, ისე
სწრაფად, რომ კაცი ძლივს მოასწრებდა თვალს (ყაზ., 212).

მისათითებელი ზმნიზედა შეიძლება მხოლოდ განმეორებულს ახლ-
დეს, ან ძარტო განმეორდეს: ამ დროს ცამ საშინლად დაიქეპა,
ისე საშინლად, რომ მთელმა სახლმა ზანზარი დაიწყო (ჯავ.,
6, 77); ისე ხარხარებდა, ისე, ისე, რომ... (რაზ., 74).

ბოლო შავალითში დამოკიდებული წინადადება არ არის წარმოდ-
გენილი. ის იშვიათად შეიძლება მარტო შორისდებულთ გადმოიცეს,
რომელიც მთავართან რომ კავშირით არის შეერთებული: აქებდნენ,
ისე აქებდნენ, რომ ჰა! (ლომ.). ყველაფერი ეს, რასაც სტილისტიკური
მიზნით მიმართავენ, დამახასიათებელია დასახელებული ტიპის ქვეწყო-
ბილი წინადადებისათვის.

„რომ“ კავშირით შეერთებული ვითარების გარემოებითი დამოკი-
დებული წინადადება (როცა მთავარშია „ისე“), გარდა ვითარებ-სა,
ხშირად ერთგვარ შედეგსაც გამოხატავს იმისას, რაზედაც მთავარ წი-
ხადადებაშია ლაპარაკი: ჩემი თოფი ისე გაცხელდა, რომ ხელსა
მწვავს (ჯავ., 3, 327). დამოკიდებული წინადადება „რომ ხელსა მწვავს“
ხსნის და აზუსტებს მთავარის ვითარების ზმნიზედას და თანაც გლ-
მოგვცემს იმ შედეგს, რომელიც მოსდევს თოფის გაცხელებას.

ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება
ახლდეს რამდენიმე ერთგვარ შემასმენელს, რომელთაც ცალ-ცალკე

უძღვის მისათითებელი ზმნიზედა: თინანომ ისე შეიგნო ეს თავის მოვალეობა, ისე შეუწყო ხელი ავადმყოფს, ისე შეუწონა მის ხასიათს. რომ სენი გაუადვილა ვაჟკაცს (ბარნ., 1, 354). „რომ“ კავშირი ზოგჯერ გამოტოვებულია. დამოკიდებულ წინადადებასა და მის სახეს გვანიშნებს მთავარში ნახმარი მისათითებელი ზმნიზედა. ასეთი დამოკიდებული წინადადება მთლად უკავშიროდ ვერ ჩაითვლება. რამდენადაც მთავარ წინადადებაში ნახმარი ზმნიზედა რთული წინადადების ნაწილების გაღამების საშუალებაა: ისე მძლავრად გასმა ძალის ღრიალი ამ სიჩუმეში, მკედარს წამოატუნებდა (ბარნ., 2, 375); ყაფლანი ისე იყო აღელვებული, ხმის ამოღება გაუჭირდა (გვერ., 95).

მისათითებელი ზმნიზედა იშვიათად დამოკიდებულს ეკედლება და ვლებულობთ რთულ კავშირს „ისე რომ“ (ასე რომ): აკაკიმ გაზეთებს დაუწყო თვლიერება, ისე რომ საუბარი არ გაუწყვეტია (გვ. 357); ხელმწიფემ ამოიხზრა, ისე რომ გულ-ღვიძლი თან ამოატანა... (წერ., 8, 120); ასლა სხვები გამოვიდნენ, ახლა კიდევ სხვები რიგ-რიგით, ასე რომ წესი არავის დაურღვევია (წერ., 1, 249).

„რომ“ კავშირით შეერთებული ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, როგორც უკვე ითქვა, ჩვეულებრივ მოსდევს მთავარ წინადადებას. მთავარსა და დამოკიდებულს რომ ადგილები შეეუნაცვლოთ, „რომ“ კავშირი ხშირად ამოვარდება. მაგალითად: ისე ჰქონდა კლდეს ცხვირი წამოწვდილი, რომ მომავალთა სურათი ცის ტატნობზედ იხატებოდა... (ყაზ., 2, 290), მაგრამ: მომავალთა სურათი ცის ტატნობზედ იხატებოდა, ისე ჰქონდა კლდეს ცხვირი წამოწვდილი. ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადება იშვიათად გვხვდება. მაგალითად: ყვიხჩილამ დაყვირებაც ვერ მოასწრო, ისე უცებ მოეკაქორს კლანკებში (რაზ., 313); მე არაფერი აღარ მესმოდა, ისე შორს ვიყავ (ვაგ., 278);

თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი გადმოცემულია მეორე კავშირებითის ან მეორე თურმეობითის ფორმით (III კავშირებითის მნიშვნელობით), დამოკიდებული წინადადების პირველ ადგილზე დასმისას „რომ“ შეიძლება არ ამოვარდეს (შეიძლება არ ამოვარდეს ზოგჯერ მაშინაც, როცა დამოკიდებული წინადადების ზმნა თხრობითი კილოს ფორმაც): ისე როგორ მოსცდება შეინდი, რომ ყვითლად აღარ გამოიყვითოს გაღმა პირშითილამ (ვაჟა, 5, 155) — ყვითლად რომ აღარ გამოიყვითოს გაღმა პირშითილამ, ისე როგორ მოსცდება შეინდი: ისე არსად გავიდოდა სიღონა წალვერიდან, რომ ჭუნანისთვის ერთი კონა ზამბახი არ მოეტანა (ყაზ.,

2, 78) — ქუანისთვის რომ ერთი კონა ზამბახი არ მოეტანა, ისე არსად გავიდოდა სიღონია წალვერიდან.

ვითარების ზმნიზებადთან, გარდა „ისე“ ზმნიზებისა, მთავარში შეიძლება იყოს ზოგიერთი სხვაიც: ასე, აგრე, იმწიხრად, ისეთაირად... მაგ.: შენ რომ გვონია, ასე უბრალოდ არ არის ეგ ნათქვამი (დად., 330); აგრე ხომ არ არის მართლა ქვეყანა მომართული, რომ ერთმა იშუშაოს და სხვამ იქვე იფოსი (ჯავ., 2, 154); ეს ისეთ ხაირად შითხრა, რომ... მაშინვე გამოვტრო აღდი (ჯავ.); უნდა იმგვარად დავლწოთ თქვენთა ციხეთა ბურჯები, რომ ხორნაბუჯში ხორნაბუჯს ეძებდეს ხორნაბუჯელი (ლ. ასათ.).

მთავარ წინადადებაში, რომელთანაც დამოკიდებული წინადადება „რომ“ კავშირით არის შეერთებული, მისათითებლად შეიძლება იყოს ზომა-ოდენობის ზმნიზება „იმდენად“. ეს ზმნიზება მთავარ წინადადებაში შეიძლება ახლდეს არა მარტო პირიან ზმნას, არამედ უპიროსაიც, აგრეთვე ზედსართავსა და თვით ზმნიზებასაც. დამოკიდებული წინადადება ხსნის და აზუსტებს ნიშან-თვისებისა თუ მოქმედების ზომა-ოდენობის ხასიათს, მის ხარისხს და თანაც გვიჩვენებს ერთგვარ შედეგს იმისას, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია ლაპარაკი. მაგ.: წისქვილმა იმდენად გააკვირვა ყველანი, რომ კარებსაც ეკი... და მშობით დახურულს კერს გაცვიფრებულნი სინჯავდნენ (ჯავა, 5, 110); იმდენად დაღმეკილი სახე ჰქონდა წამებისაგან, რომ მისი გარკვევა და დახსოვება თითქმის შეუძლებელი იყო, (ჯავ., 3, 518); ...მისი რწმენა იმდენად ძლიერი იყო, რომ შორწმუნე მამულიშვილს ყველგან ერთსა და იმავეს აღაპარაკებდა... (ჯავ., 3, 347).

„იმდენად“ ზმნიზების მნიშვნელობით მთავარში იშვიათად შეიძლება შეგვხედდეს ზმნიზება „იქამდის“ (იქამდე); კოდალა ეხლა იქამდის გათამამდა. რომ შეფესაც აუხირდა (ჯავა, 5, 290); აი, ამ პაპას გონება იქამდე შეზღუდული იქვს, რომ დღესაც სჯერა და ჰგონია... (ჯავა, 6, 76).

როცა მთავარ წინადადებაში მისათითებლად გვაქვს ზომა-ოდენობის ზმნიზება „იმდენად“ (იმდენადვე), დამოკიდებულ წინადადებას ჩვეულებრივ იწყებს მომართებითი ზომა-ოდენობის ზმნიზებავე „რამდენადაც“. ასეთი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ თავშია ზომა-ოდენობის მისათითებელი ზმნიზება მეტწილად წარმოდგენილია წინადადებაში (თუ გაორტოვებულია. მისი აღუვსენ აღვლად შეიძლება). ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება გადმოგვცემს ზღვარს იმ ზომა-ოდენობისას, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია ლაპარაკი: რამდენა-

დაც ღონე და სიძარდე ემატებოდათ ჩვენს პატარა თევზებს, იმდენად უფრო გულანდი ხდებოდნენ (გოგ., 195); რამდენადაც შოხუცი შეტს უყურებდა დაკრილს ვაქაყას, იმდენად მეტის მზრუნველობით ეკიდებოდა (ყახ., 49).

• მისათითებელ ზმნიზედას შეიძლება ახლდეს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი: რამდენადაც სურათთა კარგი, ორ: შოღენხად საძაგელია ნამდვილი (ჭავ., 247).

გვხვდება სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებული წესიდან გადახვევის შემთხვევები:

1. მისათითებელი და საკავშირებელი ზმნიზედები სახელობით ბრუნებაშია: რამდენიც სიტხე უჭერდა, იმდენი მწვევლებოდა ბრძოლა ბესოსა და ცეცოს შორის (ევდ., 3, 272); რამდენიც უფრო შეტს კითხულობდა, იმდენი უფრო ნათლად ხედავდა (ბარნ., 1, 46).

2. საკავშირებელი სიტყვა სახელობით ბრუნებაშია, მისათითებელი — ვითარებითში: რამდენიც შეტს ლაპარაკობდა, იმდენად უფრო ანჩხლებოდნენ (დ. შენგ., 2, 291).

როცა დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს მიმართებითი ზმნიზედა „რამდენჯერაც“, მთავარ წინადადებაში მისათითებლად გვაქვს (ან რგულისხმება) „იმდენჯერ“. ეს ზმნიზედები ჭერობას, მოქმედების განმეორებას გადმოგვცემენ. ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების ურთიერთმიმართება ისეთია, რომ დამოკიდებულ წინადადებაში გადმოცემული ყოველი განმეორებული მოქმედების შესაბამისად მეორდება ის, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია ლაპარაკი. მაგ.: რამდენჯერაც ნიავის შექვერვაზე სიმინდის ფუჩეჩი გაიშრილებდა, მუცელსაც იმდენჯერ ტანი აუცახცახდებოდა (ვაჟა, 5, 350); რამდენჯერაც ტახი კბილს გაჰკრავდა, დათვი თვითელს ჭრილობას ბლავილით ამოწმებდა (ვაჟა, 6, 259). ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება, როგორც წესი, უსწრებს მთავარს.

ზოგჯერ დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს „რაც“ ან „რაც უფრო“, მთავარში კი საპირისპიროდ მოიპოვება ერთ-ერთი ამათგანი: უფრო, მით უფრო, იმდენად, იმდენად უფრო... ამ შემთხვევაში რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების ურთიერთმიმართება ასეთია: იმის შესაბამისად, რაც დამოკიდებულ წინადადებაშია გადმოცემული, ძლიერდება და უფრო ინტენსიური ხდება მთავარი წინადადების შესასმენლით გადმოცემული მოქმედება: რაც დრო გადიოდა, ის უფრო მხეცდებოდა... (გვეტ., 317); რაც უფრო დრო გადიოდა, მით უფრო ძლიერდებოდა უიმედო ტრფო-

ფობის ალა (ბარნ., 2, 235): რ ა ც უ ფ რ ო მ ე ტ ი ა მ ა გ ი და ს-
დ ო შ ა ნ თ ა ვ ი ს მ ა შ უ ლ ს, ი მ დ ე ნ ა დ უ ფ რ ო და უ ა ხ-
ლო ვ და მ ა ს, გ ა ი ც ნ ო და და უ კ ა ე შ ი რ და (ბარნ., 3. 152): სა დ რ ო რ ა ც
უ ფ რ ო გ რ ძ ე ლ დ ე ბ ო და, უ ფ რ ო და უ ფ რ ო ე ტ ყ ო ბ ო და მ ხ ი არ უ ლ ე-
ბ ა ყ ვ ე ლ ა ს (წერ., 1, 16).

ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში ერთი და
იმავე მწკრივის ფორმებია ნახმარი (ჩვეულებრივ უწყვეტლისა). და-
შოკიდებული წინადადება, საზოგადოდ, მთავარის წინაა, მაგრამ იშვი-
ათად შეიძლება მოსდევდეს მას, როგორც ეს ამ მაგალითში გვაქვს:
[ბესიკს] მ ი თ უ ფ რ ო შ ე პ კ ე ნ ე ს ო და გ უ ლ ი, რ ა ც უ ფ რ ო უ ა ხ ლ ო-
ვ დ ე ბ ო და ს ა ხ ლ ს (ბარნ., 2, 319).

ერთი და იმავე მწკრივის ფორმებია ნახმარი ჩვეულებრივ რთუ-
ლი ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში მაშინაც. როცა დამოკიდე-
ბული წინადადება მთავართან შეერთებულია მიმართებითი ზმნიზე-
დით „რამდენჯერაც“, ხოლო მთავარ წინადადებაში მისათითებლად
შოიპოვება (ან იგულისხმება) „იმდენჯერ“. სხვა შემთხვევებში მთავარსა
და დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება როგორც ერთი და იმავე.
ისე სხვადასხვა მწკრივის ფორმები.

კავშირები „თითქოს“ (თითქო), „ერთომც“ სახლოვეს, ვარაუდს
გამოხატავენ, მაგრამ რაც ნამდვილად არ არის. მთავარში ჩვეულებრივ
შოიპოვება მისათითებელი ზმნიზედა „ისე“. დამოკიდებულ წინადადე-
ბა მოსდევს მთავარს, მაგრამ იშვიათად მთავარის წინაც გვხვდება. მაგ.:
ი ს ე გ ვ ე პ ც ე ო და, თ ი თ ქ ო ს დ ი დ ი ხ ნ ი ს ნ ა ც ნ ო ბ ე ბ ი ვ ყ ო-
ფ ი ლ ი ყ ა ვ ი თ (ბარნ., 2, 134)!. ც ა ი ს ე მ ო ი წ მ ი ნ და, თ ი თ ქ ო ც ო-
ც ნ ი თ და უ გ ვ რ ა თ ო (რახ., 130): თ ი თ ქ ო ზ ლ ვ ა გ ა დ მ ო-
ვ ა რ დ ნ ი ლ ა თ ა ვ ი ს ნ ა პ ი რ ე ბ ი და ნ ო, ი ს ე მ ო ჩ ა ნ და არ-
წ ი ვ ი ს ლ ა შ ქ ა რ ი (ვაჟა, 6, 35); მ ე ი ს ე მ ე ჩ ე ე ნ ბ ა. ვ ი თ ო მ ც ს ა ხ ი ს
მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ა შ ე მ ს ე ც ე ლ ო და (ვაჟ., 267).

ვითარების გარეშეხებით დამოკიდებულ წინადადებაში, როგორც
უკვე ითქვა, პირობით შეგვაქვს ისეთი დამოკიდებული წინადადებაც.
რომელიც შედარებას გამოხატავს. ასეთ დამოკიდებულ წინადადებას
მთავართან აერთებს „როგორც“ ან „ვით“, ხოლო მთავარშია „ისე“
ზმნიზედა, რომელიც იშვიათად შეიძლება გამოეტოვოთ. მთავარში
ლაპარაკია იმაზე, რაც უნდა იქნეს შედარებული, დამოკიდებულში
კი იმაზე, რასაც უნდა შევადაროთ. დამოკიდებული წინადადება ჩვეუ-
ლებრივ თავშია ან ბოლოში. მაგ.: პირველი რიგი მტრის ჯარისა ის ე
და ე მ ბ ო დ ე და მ ი წ ა ზ ე, რ ო გ ო რ ც ე ე ლ ი თ ძ ი რ შ ი მ ო ჯ რ ი-

1 მთავარ წინადადებაში კორელატად ზოგჯერ ნაცვალსახელია ნახმარი, უნდა
იყოს ვითარების ზმნიზედა: სთქვა და ისეთი ამოიხვეწა, თითქოს გულ-ღერძი
აშოატანო! (წერ., 7, 125). უნდა: ის ე ამოიხვეწა...

ლი გამხმარი ყანა იქცევა ძირს (გოგ., 257); როგორც გველს ეჯავრება გოგორდი, ისე მეზობლებს ეჯავრებოდათ შამაშენი (წერ., 267); ვით წყვილიად ღამეს გაანათებს ელვა, ისე მოულოდნელად ჩემი შავი კერი შენ განანათლე, (ლორთქ., 2, 301).

შედარების გამოხატველი დამოკიდებული წინადადება ხშირად უსრულია: მასში გამოტოვებულია ერთი ან რამდენიმე წევრი (უმეტესად შემასქენელი). ასეთი რამ მაშინ ხდება, როცა მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებას მოეპოვებათ საერთო სიტყვები, რომლებიც დასახელებულია მთავარში, ხოლო დამოკიდებულში ადვილად იგულისხმება. ასეთი უსრული დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ მოსდევს მთავარს. მაგ: ჩვენი არწივი ისე დასტურავს სივრცეში, როგორც შავი ნაფოტი უზარმაზარ ლურჯ მორევეში (ჯავ., 2, 525); მტერი პირდაპირ ისე საშიში არ არის, როგორც მოყვრულად შინ შელასავით შემოპარული (წერ., 1, 232); ჩემი ფანჯრიდან მთვარე ისე ჩანს, როგორც ვეებერთელა ლიმონის ნაქერი უზარმაზარ კიქაში (გვეტ., 311); მტკვარს მოჰყვებიან ფიჭვის ტივები, ვით მოცურავე თეთრი ქალები (პ. იაშვი., „თბილისი“).

ამ ტიპის უსრული დამოკიდებული წინადადება იშვიათად უსწრებს მთავარს ან მთავარშია, მაგრამ ისე, რომ მას უშუალოდ მოსდევს მისათითებელი ზმნიზედა „ისე“. მაგალითები: როგორც გრიგალი ქარიშხლისა, ისე გაქანდა რაზმი ქართველებისა (ლომ., 434); გამხნევებული ამირანა, როგორც ვეფხვი, ისე დატრი-ალდა (ლომ., 172).

მისათითებელი ზმნიზედა ზოგჯერ დამოკიდებულში გადადის: ისინი ვერ არჩევენ თავისიანს და სხვისიანს, ხშირად სასიკვდილოდაც იმეტებენ შინაურს, ოღონდ გარეულის გული კი მოიგონ, ისე როგორც ფატმანმა ჩაჩნაგირის განწირვით მოიგო უცხო მოყმის გული (წერ., 8, 157).

დამოკიდებული წინადადება ერთდროულად შეიძლება იყოს ვითარებას გარემოებითი და განსაზღვრებითი, ან ვითარების გარემოებითი და ადგილის გარემოებითი. ასეა მაშინ, როცა მთავარ წინადადებაში დასახელებულ დამოკიდებულ წინადადებათა კორელატებია, ხოლო დამოკიდებულს მთავართან აერთებს მათი შესაბამისი მაქვემდებარებელი კავშირი თუ წვერ-კავშირები: თეიმურაზმა ამ გუჯარებსა და წიგნებში ისე ღრმად ჩაჰყო ცხვირი და ისეთი ს გულმოდგინებით ჰქექავდა ნავაეს, რომ კინაღამ თვითონაც დაღბა, გაჩრჩილდა და გაქიავდა (ჯავ., 2, 239); ჩვენ კი ისე ვ ვყიდულობთ და იქიდან, როგორც დასაიდანაც სხვებიც ყიდულობენ (ბარნ.).

გვხვდება კორელაციებისა და წევრ-კავშირების მცდარად ხმარების შემთხვევებიც. მაგალითად, როგორც მიმართებითი ნაცვალსახელია, როგორც — მიმართებითი ზმნიზედა. პირველის შესაბამისი კორელაცია ისე (ისეთივე), მეორისა — ისე (ისევე), ასე რომ ერთმანეთთან შეპირისპირებით გვაქვს ასეთი წყვილები: ისეთი (ისეთივე) — როგორც, ისე (ისევე) — როგორც. არცთუ იშვიათად ან კორელატი არ არის სწორად შერჩეული, ან წევრ-კავშირი: ეს ნაწნავეები ისე (?) გრილი და შავი ეჩვენა, როგორც იყო იმ წუთში თვით ღეღამიწა (გამს., 1, 458); ისეთი სიჩუმე იღვა, როგორც (?) უფრინველო ტყეში! (ლეონ., 87); კესანეც ისეთივე სუსტი იყო, როგორც (?) ია (რაზ.);

როგორც ზოგჯერ რამდენიც წევრ-კავშირის ნაცვლად არის ნახმარი: არც ერთ თემას არ შთაუწერგავს იმდენი კარგულექსი, მოთხრობა თუ რომანი, როგორც (?) ხალხთა მეგობრობას (კ. ლორთქ. 3, 383).

იშვიათად ისეთი შემთხვევებიც გვხვდება, როდესაც ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მთავართან შეერთებულია მიმართებითი ნაცვალსახელით (რომელიც, რამდენიც, რაც) ან მაქვემდებარებელი კავშირით „თუ“, მთავარში კი მისათითებლად გვაქვს ვითარების ან ზომა-ოდენობის ზმნიზედა. მაგ.: ისინიც, მთის ჩვეულებისამებრ, ძალს ისე უჭავრდებოდნენ, რომელიც (?) უფრო წაქეზება იყო... (ყაზ., 286); რამდენსაც (?) იმხიარულებთ, იმდენად წუთის სოფელს დაამუნათებთ (ვაჟა, 5, 5); რასაც (?) შენ გვეტყვი და გვიჩვენე, ჩვენც ისე მოვიტყევი (ვაჟა, 5, 128); კვაპი ისე როგორ დაიძინებს, თუ რულეტს ერთი საათით მაინც არ მიეჭდეს, თუ რამდენჯერმე რვა და ცხრა არ გადაშალოს, თუ მაძრად არ ივახშმოს, ზედ ლიკიორი არ დააყოლოს (ჯავ., 3, 366); ძველად საქართველოში არც ერთი ეკლესია არ აშენდებოდა ისე, თუ უკან საქალბოც არ ექნებოდა მოდგმული (წერ., 1, 128). პირველ სამ წინადადებაში საკავშირებელი სიტყვა ვერ არის სათანადოდ შერჩეული.

§ 179. მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. მსჯელობის გარემოებებთან დამოკიდებული წინადადება, რომელიც აღნიშნავს ამის გამოშწვევ მიზეზს, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია ლაპარაკი. იმ მოვლევებს მიზეზის ვარემოების კითხვებზე: რატომ? რის გამო? (რა მიზეზით?). მთავარ წინადადებასთან მას აერთებს: რომ, იმატომ რომ, რადგანაც, ვინაიდან, რაკი, რახან, რალა. მთავარში მისათითებელი მიზეზის ზმნიზედებია: მიტომ, იმიტომ, ამიტომ, იმის გამო, ამის გამო. ერთმანეთთან შეპირისპირებით გვაქვს ასეთი წყვილები: იმიტომ — რომ, მიტომ — რომ, იმის გამო — რომ, რაკი — ამიტომ, რაკი — ამის გამო...

„რომ“ კავშირით შეერთებული მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ ბოლოშია. მთავარ წინადადებაში: თოქმის ყოველთვის არის მისათითებელი ზმნიზედა „მიტომ“, „მიიტომ“, ან „იმის გამო“: სხვისი სახელით წიგნს მიტომ გწერდი, რომ შეგხვედროდი მარტოს ფარულად (წერ.); გარეთ იმიტომ გამოვიდა, რომ შინ ჯდომა აღარ შეეძლო (ჯავ. 2. 271); ბედნიერება უფრო იმის გამო მიათქვცდება, რომ გზა-გზარამ დენსამეხი ფათს გადავრჩით უვნებლად. მშვიდობიანად (ვაჟა. 6, 328).

როცა „მიიტომ“ (ამიტომ) მთავარი წინადადების ბოლოში მოხდება. ზოგჯერ ის ინტონაციურად დამოკიდებულ წინადადებას ეკედლება და რთულ კავშირს ვღებულობთ: „მიიტომ რომ“ (ამიტომ რომ). ასეთ შემთხვევებში მძიმე რთული კავშირის წინ დაისმის და მთავარ წინადადებას მეტი დამოუკიდებლობა ახასიათებს: ამას „სუტ-კნენას“ ეძახობდნენ, იმიტომ რომ ამისი უბედური ქმარი მთელს იცოცხლებში კნიაზობას ეძებდა და ვერ დაშტკიცა (ჯავ. 352); ამათშიაც ყველაზე უპირველესი ფუტკარია. ამიტომ რომ მარტო კაცის მუშა კი არ გახლავსთ, ღვთის მოსამსახურეც არის (წერ. 8, 114)

როცა დამოკიდებული წინადადება პირველ ადგილზეა, მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ზმნიზედაა „ამიტომ“ (ან: ამის გამო): მაშ სევეერიანს რომ პაპიროსის ყიდვა და ყბედობა მოუნდეს, ამის გამო ადამიანი უნდა მოკვდეს? (ჯავ. 2, 32).

მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავართან შეერთებულია მიზეზის კავშირებით „რადგანაც“ და „ვინაიდან“. მოსდევს მთავარს (უმეტესად) ან უსწრებს მას. როცა ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება ბოლოშია. მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ზმნიზედა არ მოიპოვება, ხოლო როცა თავშია. მთავარში მისათითებლად შეიძლება იყოს „ამიტომ“ ან „ამის გამო“: წყალი გუბდებოდა ოღრო-ჩოღროებში. რადგანაც გამძღარი მიწა ველარ ისრუტავდა (ყაზ., 214); რადგანაც ძილიც გატეხილი მქონდა. წიგნის კითხვა დაეიწყე (წერ. 1. 125); უმცროსმა უფროსს უნდა გაუგონოს, ვინაიდან უფროსს მღტიჰკუა აქვსო (ვაჟა, 6, 72); ვინაიდან ჯუანშერის სიკვდილი თქვენ გედებათ. ამიტომ დარდიც თქვენვე უნდა აიკლოთ (ჯავ., 2. 72).

„რადგანაც“ და „ვინაიდან“ კავშირებით შეერთებული დამოკიდებული წინადადება იშვიათად მთავარშიც გვხვდება: ... ბატონები თავის

საკუთარ ძლევდლებს, რადგანაც სულ ერთად იყენენ, არა
კვოცნიდნენ ხელზე (წერ., 1, 28).

დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავართან შეერთებულა
რახანან რალაი კავშირით, ჩვეულებრივ პირველ ადგილზეა: რა-
ხან ეგრეა, ჩვენებურ ღვინოს დაგაღვივებ (კ. ლორთქ.); რალაი
თხოვება-გათხოვებაზე ჩამოვარდა სიტყვა, მართლა უნდა გაგიმეღვ-
ნოთ ჩემი წადილი (გვეტ.).

„რაკი“ დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების საკავ-
შირებელია (§ 175), მაგრამ ზოგჯერ ის მიზეზის გარემოებით დამოკი-
დებულ წინადადებას აერთებს მთავართან. ამ ტიპის მიზეზის გარემო-
ებითი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ თავშია, ხოლო მთა-
ვარში მისათითებლად შეიძლება იყოს „ამიტომ“, „ამის გამო“. თუ
მთავარ წინადადებაში მისათითებელი ზმნიზედა არ არის, მიზეზ-შედე-
გობრივი ურთიერთობა ისე მკვეთრად არ არის გამოხატული და დამო-
კიდებული წინადადება უფრო ხშირად დროისა და პირობა-მიზეზის
გაგებას იძლევა. მაგ.: რაკი ბინდი ახლოვდებოდა, ახლა
შგლებისთვის უნდა დაეთმოს სუფრა (რაზ.); რაკი ერთმანეთს
ელაპარაკებინან და სალამსაც აძლევენ, ამიტომ
შილოცვასაც უბრალო თავაზიანობად ჩასთვლიან (ჯავ., 2, 30); რაკი
თვით ეკლესიასთან ურმით არ შეიძლება ასე-
ლა, ამის გამო ყოველი მლოცავი აყენებს ურემს სოფელში,
სტოვებს აქ საქონელს და თვით ბარგი-ბარხანით მიდის ზემოთკენ
(ლომ., 71).

როცა დამოკიდებული წინადადება თავშია, ის ჩვეულებრივ მი-
ზეზ-პირობას გამოხატავს, ხოლო მთავარ წინადადებაში შედეგია გა-
დმოცემული. მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში ერთი და
იმავე ან სხვადასხვა მწკრივის ფორმებია ნახმარი.

მიზეზის კავშირია რამეთუ, რომელიც დამახასიათებელია ძვე-
ლი ქართლისათვის, ხოლო ახალ სალიტერატურო ენაში იშვიათად
შეიძლება შეგვხვდეს: გულისწყრომას ნუ მიეცემა, რამეთუ იტყვის
ბრძენი: „გულისწყრომა წიალსა შინა უგუნურთასა განისვენებს“ (ქიაჩ.);
მე მსაჯოს მარტო, რამეთუ მე ვარ ცოდვილ უფროის ყოველთა (გრ.
აბ.). რამეთუ კავშირის ხმარება დასახელებულ მაგალითებში კა-
ნონზომიერია, მაგრამ გაუმართლებელია რადგანაც კავშირის უგუ-
ლებელყოფისა და მის ნაცვლად რამეთუ-ს განუკითხავად ხმარე-
ბის ტენდენცია, რაც შეინიშნება ახლანდელ ეურნალ-გაზეთებში.

§ 180. მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. მიზნის
გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც გადმოგვცემს
მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლით გამოხატული მოქმედების
მიზან-დანისნულებას. ის მოგვიგებს კითხვებზე: რისთვის? რა მიზნით?

მთავარს უერთდება „რომ“ და „რათა“ კავშირების საშუალებით. ამათ-
გან საყოველთაოდ გავრცელებულია პირველი (რომ), „რათა“ კი უფ-
რო წიგნის ენისათვის არის დამახასიათებელი და თანამედროვე სალი-
ტერატურო ენაში შედარებით იშვიათად იხმარება. მთავარ წინადადე-
ბაში მისათითებლად შეიძლება იყოს (თუმცა იშვიათად) ნაცვალსახე-
ლური წარმოშობის მიზნის ზმნიზედები: იმისთვის, მისთვის...

მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ
ბოლოშია, თავში კი იშვიათად გვხვდება: თვალმიუწდომელი სიშორი-
დან გველივით მოიკლავნებოდა ჩუხჩუხა არაგვი და ერთგან კლდოვან
კიდეს გამეტებით ეხლებოდა, რომ ახალი გზა გაეკვლია..
(წერ., 221): ის წამდაუწყუმ წყალს ითხოვდა, რათა გამშრალი
პირი გაესველებინა (ყაზ., 319); მე ჩონგური მისთვის
მინდა, რომ სიმართლეს მსახურებდეს (წერ.); რათა
თვალზე მომდგარი ცრემლი დაემაღნა, მარაბდე-
ლი გატრიალდა და ნელი ნაბიჯით წავიდა ბინისაკენ (ჯავ., 4, 502).

მთავარსა და მიზნის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში
ზმნის ფორმათა გამოყენების თვალსაზრისით გარკვეული კანონზომი-
ერებაა: მთავარ წინადადებაში ჩვეულებრივ თხრობითი კილოს ფორ-
მაა ნახმარი, იშვიათად კავშირებითისა, დამოკიდებულში კი — კავში-
რებითისა ან თხრობითისა კავშირებითის მნიშვნელობით, დროის მი-
ხედვით ორივე ერთი და იმავე ან სხვადასხვა დროისაა. მთავარსა და
დამოკიდებულში ჩვეულებრივ სხვადასხვა მწკრივის ფორმებია ნახ-
მარი, იშვიათად — ერთი და იმავე მწკრივისა. გვაქვს შემდეგი შემ-
თხვევები:

ა) მთავარ წინადადებაში აწმყოს მწკრივის ფორმაა ნახმარი, და-
მოკიდებულში — II კავშირებითისა. ამ შემთხვევაში ამოსავალია ახ-
ლანდელი დროის თვალსაზრისი. დამოკიდებულ წინადადების შემას-
მენლით გამოხატული მოქმედება, რომელიც მიზანს გადმოგვცემს, უნ-
და შესრულდეს მომავალში: ბარტყები ნისკარტს სცემენ ნაჭუქსა,
რომ გამომტვრიონ და გამოვიდნენ გარეთ (გოგ., 120).

როცა მთავარი წინადადების შემასმენელი აწმყოს მწკრივის ფო-
რმაა, მიზნის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში შეიძლება
იყოს პირველი კავშირებითის ფორმაც: მე ჩანგური მისთვის მინდა,
რომ სიმართლეს მსახურებდეს (წერ.).

ბ) დამოკიდებულ წინადადებაში II თურმეობითის ფორმაა (III
კავშირებითის მნიშვნელობით), მთავარში კი — თხრობითი კილოს
ფორმა წარსული დროისა. მწკრივის მიხედვით ეს ფორმა ჩვეულებრივ

1 შ. ძიძიგურა, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, 1959, გვ.
260—279.

წყვეტილისაა, უფრო იშვიათად — უწყვეტლისა, ხოლმეობითისა, თურმეობითისა. ამ შემთხვევაში ამოსავალია წარსული დროის თვალსაზრისი. მიზანი, რომელიც დამოკიდებულ წინადადებაშია გადმოცემული, უნდა შესრულდეს წარსულში. მაგ.: მე მაშინვე კარები მივხურე, რომ ძაღლები შინ არ შეჰყოლოდნენ (ვაჟა, 5, 59); მოწაფეები ცერებზე დგებოდნენ, ან ბალის მოაჯირებზე აღოდნენ, რომ უფრო კარგად დაენახათ პოეტი (გვეტ., 357); ათასში ერთგან ყოჩი ყოჩს თუ დაჰკრავდა სადმე, რომ შეცივებული სხეული შეეთბოდა გათოშილი სისხლი მოძრაობაში მოეყვანა (ყაზ., 530); პატარას თავის სახლიდან მთელი ქალაქი უნდა გაეველო, რომ სკოლაში მისულიყო (ბარნ., 2, 303).

გ) მთავარში წყვეტილის ფორმაა, დამოკიდებულში — II კავშირებითისა. დამოკიდებული წინადადების ასეთი კონსტრუქცია მაშინ გვაქვს, როცა მთავარი წინადადების ზმნით გადმოცემული მოქმედების შესრულება უსწრებს თქმის მომენტს, მაგრამ მიზანი უნდა შესრულდეს მომავალში, ე. წ. თქმის მომენტის შემდეგ: ქორი აღელვებულ-აღშფოთებული გამოუდგაკოდალას, რათა იგი დასაჯოს ღირსეულად (ვაჟა, 6, 95).

დ) რთული ქვეწყობილი წინადადების ორივე ნაწილში II კავშირებითის ფორმაა, ოღონდ მთავარისას ახლავს უნდა ნაწილაკი. ამ შემთხვევაში ამოსავალი მომავლის თვალსაზრისია. მთავარი წინადადების შემასმენლით გადმოცემული მოქმედება უნდა შესრულდეს მომავალში, რასაც უნდა მოჰყვეს დამოკიდებელი წინადადებით გამიზნული მოქმედების შესრულება: უნდა მოგანანიებინოთ ცოდვები, რომ ძართლა ღირსეული ადამიანი და დგე (ვაჟა, 5, 334); ბურსაჰირის ღელე ზაფხულობით უნდა ნახოს კაცმა, რომ სრულიად გაიგოს და იგრძნოს მთის ბუნების სიტკბოება, მისი მშვენიერება (ყაზ., 524).

თანამედროვე ქართულში „ამისთვის“, „იმისთვის“, „მისთვის“ მიზნის ზმნიზღებია, „ამიტომ“, „იმიტომ“, „ამის გამო“, „იმის გამო“ — მიზეზისა. ამიტომ მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების მისათითებლად მთავარში მიზნის ზმნიზღედა უნდა ვიხმაროთ, მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების მთავარში კი — მიზეზისა. მაგრამ ზოგჯერ ვხვდებით ამ ზმნიზღების ერთიმეორის ნაცვლად გამოყენებას, რაც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ნორმათა მიხედვით დაუშვებელია. მაგ.: რადგანაც მწყემსებს შუქი პირდაპირ სახეში სცემდა, ამისათვის (?) იმათაც ხელებით მოეჩრდილებინათ თვალებისათვის და ისე გასცქეროდნენ (ყაზ.); იმის ფიქრით, მწყემსი იმიტომ (?) იყო გაჩენილი, რომ სეავისთვის ცხვრები დაეზარდნა (რაზ., 102).

პირველ მაგალითში დამოკიდებული წინადადება მიზეზის გარეშობითაა, მეორეში — მიზნისა, ამის გამო დღევანდელი ქართულის თვალსაზრისით პირველის მთავარში „ამიტომ“ უნდა (და არა: „ამისთვის“), მეორისაში კი — „იმისთვის“ (და არა: „ამიტომ“).

§ 181. შედგობითი დამოკიდებული წინადადება. შედეგობითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც გვიჩვენებს შედეგს ამისას, რაც მთავარ წინადადებაშია ნათქვამი. შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების მთავარისადმი დაქვემდებარება სუსტად არის გამოხატული: ის უფრო თავისთავადია, დამოუკიდებელია, ვიდრე, მაგალითად, ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი და ზოგიერთი სხვა სახის დამოკიდებული წინადადება. ეს აიხსნება იმით, რომ ის მთავარ წინადადებას შეეპარება მთლიანად და არა მის რომელიმე წევრს: წინადადების წევრებში მას შესაბამისი წევრი არ გააჩნია და არც მისათითებელი სიტყვა მოეპოვება მთავარში. ამიტომ დაუმთავრებლობას მხოლოდ მთავარის ინტონაცია გვაგვიჩვენებს...

შედგობითი დამოკიდებული წინადადების ადგილი მყარია: პირველ ადგილზე ჩვეულებრივ მთავარი წინადადებაა, მეორეზე — დამოკიდებული, ათასში ერთხელ შეიძლება მთავარში მოექცეს. მთავარ წინადადებასთან მას აერთებს შემდეგი კავშირები: ასე რომ, რის გამოც, რის შედეგადაც: ფარაჯაში გახვეულს გახადეს ფარაჯა, გადაცევის თეთრი პერანგი თავიდან ფეხებამდე, ასე რომ პირისახე აღარ უჩანდა (ვაგ., 412); ცეცხლი კი ოღნავ ბუბუბუდა კერაზე და ღრჩოლადა, რის გამოც ისეც ბნელზე ფარეხი კვამლით იბუბუბოდა (არაგვ., 33); ერთადერთი, რის გამოც სეცოცხლე კიდევ სურდა, შურისძიება იყო (გრ. აბ.); ზვორიკინამ რატომღაც არ მოისურვა ამ გზას გაყოლოდა, რის შედეგადაც დაისაჯა — წააგო პარტია (კომ., 22. 01. 1962)¹:

შედგობითი დამოკიდებული წინადადებისა და მისი მთავარის ურთიერთმიმართება დაახლოებით ისეთივეა, როგორც მიზეზის გარეშობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის, ოღონდ შემდეგი განსხვავებით: მიზეზის გარეშობითი დამოკიდებული წინადადება მიზეზს გადმოგვცემს, შედეგი კი მთავარშია დასახელებული, აქ კი, პირიქით, მიზეზი მთავარშია დასახელებული, შედეგი — დამოკიდებულში.

შედეგი, გარდა შედეგობითი დამოკიდებული წინადადებისა, ზოგ-

¹ სიშართლეს არ შეეფერება, თითქოს „ასე რომ“, „რის გამოც“ და მისთანანი კორელატები იყოს, ხოლო მათი შემცველი წინადადება — მთავარი. იხ. უშ. ყორღაძე, ერთი ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადების გაგებისათვის „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №1-2, 1985, გვ. 134.

ქერ გამოხატულია განსაზღვრებითსა და ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებშიც. მაგალითად: ისეთი ბნელი ღამე იყო რომ კაცს თვალთან მიტანილი თითის დანახვაც არ შეეძლო (წერ., 1, 147). დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითია. ისე ბნელოდა, რომ კაცს თვალთან მიტანილი თითის დანახვაც არ შეეძლო. აქ დამოკიდებული წინადადება ვითარების გარემოებითია. ორსავე შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება შედეგზედაც მიგვიბრუნებს; მაგრამ აქ ეს მნიშვნელობა არ არის ძირითადი: მას დამატებითი ხასიათი აქვს. შედეგობით დამოკიდებულ წინადადებაში შედეგის ჩვენება ძირითადია, რომელიც ჩვეულებრივ არაა გართულებული სხვა მნიშვნელობით. მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევაც, როცა ერთი და იმავე კავშირით შეერთებული დამოკიდებული წინადადება სხვადასხვა მნიშვნელობის შეერთებით არის გართულებული, ერთ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება ვითარების გარემოებითად უნდა იქნეს მიჩნეული, მეორე შემთხვევაში — შედეგობითად. ასეთი რამ მაშინ გვაქვს, როცა დამოკიდებული წინადადება, შეერთებულია რთული კავშირით „ისე რომ“, მაგალითად: მაშვალი ვინ დაგიდის? — ღიმილით კითხვა სოლომანმა, ისე რომ თავი არ შეუბრუნებია ბესარიონისაკენ (კლდ., 1, 68). დამოკიდებული წინადადება აქ ვითარების გარემოებითია. საშფო კარავი შალომზე დაჰკრეს, ისე რომ თავს დაჰყურებდა ეკლესიის შიდაშოს (ბარნ., 2, 150); შედეგის ჩვენება აქ ძირითადია, ასე რომ დამოკიდებული წინადადება უფრო შედეგობითია, ვიდრე ვითარების გარემოებითი.

შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადება სინონიმურია ისეთი რთული თანწყობილი წინადადებისა, რომლის მეორე ნაწილსაც იწყებს ზმნიზედა „ამიტომ“ ან „ამის გამო“. ამ ზმნიზედების წინ შეიძლება მაჩვენებელი კავშირიც („და“) იქნეს ნახმარი: კენიას მუღმივ სამიოდე მოშვლელი და მოსამსახურე ჰყავდა, ამიტომ იგი მალე უსაქმობის ჭაობმა ჩაითრია და ჩასწუნა (ჭავ., 2, 251); ქიტუას მხრივ ამნაირი ქცევა პირველი იყო და ამის გამო სოფიო გოხს ვერ მოსულიყო... (არაგვ., 137). ამ რთულ თანწყობილ წინადადებათა პირველ ნაწილში მიზეზია დასახელებული, მეორეში — შედეგი, ე. ი. აზრობლივი მიმართება აქაც ისეთივეა. როგორც შედეგობით დამოკიდებულ წინადადებასა და მის მთავარს შორის. ამიტომ არის, რომ ამ ტიპის რთული თანწყობილი წინადადება ადვილად გადაკეთდება შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ ქვეწყობილ წინადადებად; ხოლო ეს უკანასკნელი — რთულ თანწყობილად. მაგალითად, ზემოთ დასახელებულ რთულ თანწყობილ წინადადებათა აზრი რთული ქვეწყობილით ასე

გადმოიცემა: კნინას შუღმივ სამიოდე მომვლელი და მოსამსახურე ჰყავდა, ასე რომ იგი მალე უსაქმობის ქაობმა ჩაითრია და ჩასწუწნა: ქიტუას მხრივ ამნაირი ქცევა პირველი იყო. რის გამოც სოფიო გონს ვერ მოსულიყო.

შედგობითი დამოკიდებული წინადადებისაგან უნდა გარჩეულ იქნეს შემდგომობითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავართან შეერთებულია სიტყვებით „რის შემდეგაც“. მაგალითად: შიტრუამ ...ჯალაში გარეცხა და კარავზე გაფინა, რის შემდეგაც კარვის წინ ოპანეზას გვერდით ჩამოჯდა (არაგვ., 53); თედომ ერთი ორჯერ გაიარ-გამოიარა, რის შემდეგაც ლოგინს მიაშურა (არაგვ., 81).

შემდგომობითი დამოკიდებული წინადადება გადმოგვეცემს ისეთ აშბავს. რომელიც ხდება მთავარ წინადადებაში გადმოცემული მოქმედების შესრულების შემდეგ. ასეთი დამოკიდებული წინადადება ყოველთვის ბოლოშია. მოქმედების შემდგომობა აქ დაქვემდებარების საშუალებით არის გადმოცემული. შემდგომობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადება სინონიმურია ისეთი შერწყმული და რთული თანწყობილი წინადადებისა, სადაც შოვლენათა თანამიმდევრობა (უწინარესობა და შემდგომობა) არის გამოხატული.

§ 182. პირობითი დამოკიდებული წინადადება. პირობითი დამოკიდებული წინადადება გადმოგვეცემს პირობას, რომელზედაც არის დამოკიდებული იმის შესრულება, რაც მთავარ წინადადებაშია ნათქვამი. ურთიერთობა პირობით დამოკიდებულ წინადადებასა და მის მთავარს შორის ჩვეულებრივ ასეთია: დამოკიდებულ წინადადებაში პირობაა დასახელებული, მთავარში კი — შედეგი. მაშასადამე, ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადება პირობით-შედგობითია. პირობით დამოკიდებულ წინადადებას შეიძლება დაეუსვათ კითხვა: რა შემთხვევაში? (ან: რა პირობებში?). მაგ.: კოლოც კი წააქცევს ცხენსა, თუ დიდი მგელი უშველის (ანდ.). რა შემთხვევაში წააქცევს კოლოც კი ცხენსა? პასუხი დამოკიდებულშია მოცემული: თუ დიდი მგელი უშველის.

პირობითი დამოკიდებული წინადადება გარემოებითის შინაარსისაა, თუმცა მისი შესაბამისი წინადადების წევრი ქართულში ცალკე სახედ არა გვაქვს გამოყოფილი.

პირობით დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს: თუ, რომ, თუკი, უკეთუ, თორემ, როდესაც (როცა)... ამთგან უმეტესად პირველი ორია გამოყენებული, ხოლო სხვები შედარებით იშვიათად იხმარება. მთავარში კორელატად შეიძლება იყოს „მაშინ“... დამოკიდ-

ბული წინადადების ადგილისათვის მნიშვნელობა აქვს, თუ ის რომელი კავშირით არის შეერთებული მთავარ წინადადებასთან. პირობითი დამოკიდებული წინადადება, საზოგადოდ, უსწრებს მთავარს ან მოსდევს მას, მაგრამ ზოგჯერ მისი ადგილი განსაზღვრულია, მყარია. სხვადასხვა კავშირით შეერთებული პირობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადება ყურადღებას იქცევს ზმნის ფორმათა გამოყენების თვალსაზრისითაც, ამიტომ ეს შემთხვევები ცალ-ცალკე იქნება განხილული.

„თუ“—თი შეერთებული პირობითი დამოკიდებული წინადადება თავშია (უმეტესად) ან ბოლოში. ეს კავშირი იწყებს ჩვეულებრივ დამოკიდებულ წინადადებას, იშვიათად კი დამოკიდებულშია მოქცეული: თუ არ წივი მთებში ცხოვრობს, თავის ბუდეს მაღალსა და მიუვალს კლდეებში აყეთებს. თუ ბინა ვაკე ტყეში აქვს, მაშინ ბუდეს მაღალსა და მიუდგომელს ხეებზე იშენებს, (გოგ., 147); ვაკე კაცობა თუ სისულელესთან არის დაკავშირებული, ჩაღად არა ღირს (ვაჟა, 6, 474); გული ადგილიდამ უნდა მისძრას-მოსძრას კაცმა, თუ კაცს კაცის სიკეთე უნდა (ჭავ., 425); თუ აქ შერცხლები გაძრავლდნენ, მაშინ კივპკეებს საზრდო გამოელევათ! (წერ., 7, 281).

მთავარსა და დამოკიდებულში ერთი და იმავე ან სხვადასხვა მწკრივის ფორმებია ნახმარი. უფრო გავცელებული შემთხვევებია:

ა) დამოკიდებულში წყვეტილის ფორმაა, მთავარში — მყოფადისა: თუ მთელ ღამეს ასე ითოვა, ხვალ ვერც ერთი ავტომობილი გარაჟიდან ვერ გამოვა (გვეტ., 241); თუ მტერს ის გორაკი დაუთმეს, ერთი კაციც ველარ გავა ამ ჯოჯობეთიდან (ჭავ., 3, 265).

წყვეტილი, როგორც ვიცით, ღრთის მიხედვით წარსულია, მაგრამ აქ ის (როცა მთავარში მომავლის ფორმაა ნახმარი) წარსულში მომხდარ მოქმედებას კი არ გადმოგვეცემს, არამედ ისეთს, რომელიც თქმის შემდეგ, ე. ი. მომავალში, არის საეარაუდო მთავარში დასახელებული მოქმედების შესასრულებლად, როგორც პირობა. მაგალითად, როცა ვამბობთ „მთელ ღამეს ასე ითოვა“, იგულისხმება წარსულში მომხდარი მოქმედება, მაგრამ პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში: „თუ მთელ ღამეს ასე ითოვა“ იგივე ზმნა (ითოვა) მომავლის გაგებას გვაძლევს. ანალოგიური ვითარებაა მაშინაც, როცა დამოკიდებულში I თურძეობითის ფორმაა ნახმარი: თუ ხელი გაგინძრევიათ, აქვე გაგათავებთ (ჭავ., 3, 288).

ბ) დამოკიდებულში აწმყოს მწკრივის ფორმაა ნახმარი, მთავარში — აწმყოსავე ან მყოფადისა. ასეთ შემთხვევებში ზმნის ფორმა შეიძლება დაკლილი იყოს ამა. თუ იმ კონკრეტული ღრთის გაგებისაგან:

თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელი (გურ.), თუ ძალიან მოგწონს, გაჩუქებ (ჯავ., 2, 577).

როცა დამოკიდებულში აწმყოს მწკრივის ფორმა, მთავარში შეიძლება იყოს II კავშირებითის ან წართმითი ბრძანებითისა, რომელიც ფორმობლივ არ განსხვავდება წყვეტილისაგან და დროის მიხედვით მოშავალია. მაგ.: თუ ღამის გათევა გინდა მუქთად, ჭერ რაიმე უნდა დააშაო (გვეტ., 365); თუ განათლებულებში სდებ თავს, განათლებულადაც იცხოვრე! (ბარნ., 1, 321).

ბ) დამოკიდებულში მყოფადის ფორმა, მთავარში — მყოფადისავე ან II კავშირებითისა, რომელიც დროის მიხედვით მოშავალია (იშვიათად აწმყოსიც): თუ მაღლა ხეებს ახედავ, მრავალგვარ ფრინველს შენიშნავ (გოგ., 57); თუ ვაჟი იტყვის სიტყვას, ქალი იქნეს მოკლული, თუ ქალს წამოცდება სიტყვა, ვაჟს მოეკვეთოს თავი! (ლორთქ., 2, 328).

დასახელებული შემთხვევები ძირითადია, გავრცელებული, მაგრამ გვხვდება სხვა მწკრივის გამოყენების შემთხვევებიც. ასე, მაგალითად, დამოკიდებულში შეიძლება იყოს ხოლმეობითის ფორმა, მთავარში — ხოლმეობითისავე ან უწყვეტლისა, ან კიდევ მთავარში ხოლმეობითის ფორმა, დამოკიდებულში — III კავშირებითისა და სხვ. მაგ.: თუ ვინმე გაბედავ და აუგის თქმას, ენას მოჰკვეთდნენ (ბარნ., 3, 67); რაღა მიჰირდა, თუ მტრისას გაუღეტას გავიგონებდი (ვაჟა, 3, 174); დამენანებოდა იგი წარსული, თუ ცოდვად არ მიშაჩნდეს სინანული (ბარნ., 2, 34); მოკვდეს ბიჭი ფიცხელა, თუ აღამიანს ხელში ჩაუვარდეს (ვაჟა, 6, 169); ...ჩემს ვინაობას არ გეტყოდო, თუ ჩემი აღსასრული არ მოახლოებულყო (ვაჟ.).

„თუ“ კავშირისა და ნაწილაკების შეერთებისაგან არის წარმოდგარი პირობითის კავშირები „თუკი“ და „უკეთუ“ (<უკუეთუ), რომლებიც დღევანდელ ქართულში იშვიათად იხმარება: თუკი სახლი და ცარიელდება, ცარიელმა კედლებმა და ქამარ-ხანჯალმა რა მიშველოთ? (ვაჟა); უკეთუ ღრმად ჩაუკვირდოდა ფეხებში და ნაგასინჯე, არ შეიძლება არ მოიწონო (ვაჟა, 6, 72).

„რომ“ კავშირი, როგორც უკვე ითქვა, პირობითი დამოკიდებულ წინადადების გავრცელებული კავშირია. ამ კავშირით შეერთებული პირობითი დამოკიდებულ წინადადებაც უმეტესად თავშია, უფრო იშვიათად — ბოლოში. მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში მწკრივის ფორმათა გამოყენების თვალსაზრისით შემდეგი ძირითადი შემთხვევები გვაქვს:

ა) დამოკიდებულში II თურმეობითის ფორმა, მთავარში კი — ხოლმეობითისა. პირველი პირობას გადმოგვცემს, მეორე — შედეგს.

ერთიცა და მეორეც წარსული დროის ამბავს შეიცავს. პირობის გამომხატველი ზმნა, როგორც წესი, საწინააღმდეგო ფორმით არის გადმოცემული: თუ პირობა დადებითია, ზმნის ფორმა უკუთქმითია („არა“ ნაწილაკი ახლავს) და თუ უარყოფითია, ზმნის ფორმა წართქმითია (ე. ი. არ ახლავს „არ“ ნაწილაკი): ეს კეთილი და გონიერი ფინია რ ო მ ა რ შ ე ს წ რ ე ბ ო დ ა, რასაკვირველია, საწყალი ბავშვი და ი ხ რ ჩ ო ბ ო დ ა (გოგ., 169); მ ე რ ო მ დლიური მეწერნა, მაგაზე უკეთესს ვერ და ვ წ ე რ დ ი (ჭავ., 3., 395). პირველ მაგალითში დამოკიდებული წინადადების ზმნას ახლავს „არ“ ნაწილაკი (რომ არ შესწრებოდა), ე. ი. ფორმა უკუთქმითია, მაგრამ ძალის მოქმედება დადებითია, ე. ი. ფინია შეესწრო, მეორე მაგალითში დამოკიდებული წინადადების ზმნა წართქმითია (რომ მეწერნა), მაგრამ პირობა უარყოფითად არის გადმოცემული (ე. ი. არ მიწერია). პირველი მაგალითის ანალოგიური წინადადებაა: კლდის თავზე რ ო მ ხშირი დეკა არ და ხ ვ ე დ რ ო დ ა, ხანადირევი კლდეზე გა და ვ ა რ დ ე ბ ო დ ა და მონადირეს აღარაფერს არგებდა (ჯავა, 6, 462).

ბ) დამოკიდებულ წინადადებაში I ან II კავშირებითის ფორმანახმარი, მთავარში კი — ხოლმეობითისა ან მყოფადისა: მამაჩემი რ ო მ ა რ მ ა ტ ა ნ დ ე ს ძალას, სამკედლოში სულაც არ შ ე მ ო ვ ა დ გ ა მ დ ი ფეხსა (რაზ., 358): შ ე ხ რ ო მ მხარში ა მ ო მ ი დ გ ე ბ ო დ ე, ხვენს ბედს ვერ შ ე ა რ ყ ე ვ დ ა ეს მოულოდნელი ქარიშხალი (ბარნ., 2, 242): შერცხალი შემოდგომაზედაც ჩვენთან და რ ჩ ე ბ ო დ ა, რომ მარცვლეულობის და ხილეულობის ჭამა შ ე ე ძ ლ ო ს (გოგ., 119).

გ) დამოკიდებულში II კავშირებითის ფორმა, მთავარში — მყოფადისა: შ ე რ ო მ თქვენი ხ ე ლ მ წ ი ფ ე არ ვ ი ყ ო, ერთი წლის განძავლობაში ბელურეთი სულ ა მ ო ვ ა რ დ ე ბ ა (რაზ., 246): კაცი რომ სულელების კბილთა ღრეკას ა ჰ ყ ე ე ს, სად წ ა ე ა! (ჯავ., 447).

დ) ქვეწყობილი წინადადების ორივე ნაწილში იშვიათად ერთი და იმავე მწკრივის ფორმებია ნახმარი (მაგ., მყოფადისა): გულში რ ო მ შური შ ე ვ ა, მაშინ სულიც და ს ნ ე უ ლ დ ე ბ ა! (წერ., 7, 148).

„თუ“ და „რომ“ ზოგჯერ ერთდროულად არის გამოყენებული პირობითი დამოკიდებული წინადადების მთავართან შესაერთებლად: ამ ხიფათს შეიძლება კაცი გადურჩეს, თუ რ ო მ ოთახი ნათელი იყოს (ჭავ., 325): ...კიდევ დიდხანს დაერჩებოდით ასე, თუ რ ო მ ჩვენს უადმყოფსავე არ გამოვეყვანეთ ამ მდგომარეობილამ (ლომ., 22): გაშიკვავდეს მე ეს ენა, თუ რ ო მ ვისმე მოვეფერო (წერ.).

ორივე კავშირის ერთდროულად გამოყენება არ არის საკირო. მაგ., დასახელებულ მაგალითებში საკმარისია „რომ“ კავშირი.

დამოკიდებულ წინადადებას, რომელსაც მთავართან აერთებს „რო-

ცა“ (როდესაც), ზოგჯერ პირობითის შინაარსი ახლავს: ლუკმა მ ა შ ი ნ არის ტკბილი, რ ო ც ა კ ა ი კ ა ც ო ბ ი თ ა რ ის ნ ა შ ო ვ ნ ი (კავ., 278); დედალი მ ა მ უ ნ ე ბ ი ბ რ ძ ო ლ ა შ ი მ ხ ო ლ ო დ მ ა შ ი ნ გ ა ე რ ე ვ ი ა ნ, რ ო ც ა ი მ ა თ ი ს ი ც ო ც ხ ლ ე და ი მ ა თ ი შ ე ი ლ ე ბ ი ხ ი თ ა თ შ ი ჩ ა ვ ა რ დ ე ბ ა (გოგ., 190); ზ ა ფ ხ უ ლ ს ლ ა მ ე შ ი ნ ა მ ი მ ხ ო ლ ო დ მ ა შ ი ნ გ ა ჩ ნ დ ე ბ ა, რ ო ც ა დ ლ ს ი თ ძ ლ ი ე რ თ ბ ი ლ ა და ლ ა მ ი თ კ ი მ ე ტ ა დ გ რ ი ლ ა (გოგ., 209).

„თუ“ კავშირისა და „არა“ ნაწილაკის შეერთებისაგან არის წარმომდგარი პირობით-შედევობითის კავშირი „თორემ“¹. ეს კავშირი იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას, რომელიც ყოველთვის ბოლოშია, ე. ი. შოსდევს მთავარს. ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება, როგორც ეს აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში², წარმოადგენს ნახავს ისეთი ქვეწყობილი წინადადებისას, რომელიც შეიცავს პირობით დამოკიდებულ წინადადებას. მაგ.: მოსპე, თ ო რ ე მ მ ო გ ს პ ო ბ ს (ბარნ., 3, 58); დიდი დარდისთვის და სიხარულისათვისაც ადამიანი წინდაწინე უნდა შეამზადოთ, თ ო რ ე მ მ ო უ ლ ო დ ნ ე ლ ა დ კ ი რ ი ც და ლ ხ ი ნ ი ც ა დ ვ ი ლ ა დ გ ა ჯ ყ ლ ე ტ ე ნ მ ა ს (ჯავ., 1, 412).

დამოკიდებული წინადადება „თორემ მოგსპობს“ შინაარსით იგივეა, რაც: „თუ არ მოსპობ, მოგსპობს“; მეორე მაგალითში დამოკიდებული წინადადებით ის აზრია გამოხატული, რომ „თუ არ შეამზადებთ, კირიც და ლხინიც ადვილად გაჟყლეტენ მას.“ მაშასადამე, თ ო რ ე მ კ ა ვ შ ი რ ი ა ნ ი დ ა მ ო კ ი დ ე ბ ო ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა პ ი რ ო ბ ი თ ი დ ა მ ო კ ი დ ე ბ ო ლ ი წ რ ნ ა დ ა დ ე ბ ი ს შ ე მ ც ვ ე ლ ი ქ ვ ე წ ყ ო ბ ი ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ი ს შ ი ნ ა ა რ ს გ ა დ მ ო გ ვ ც ე მ ს. იგი გვიჩვენებს, თუ რა შედეგი მოჰყვება მთავარ წინადადებაში დასახელებული ამბის შეუსრულებლობას.

„თორემ“ ზოგჯერ აპირისპირებს ერთ წინადადებას მეორესთან: ფიცხი კაცია სამსონი, თორემ გული კეთილი აქვს (ჯაფ., 142).

მთავარი წინადადება, რომელსაც ახლავს პირობითი დამოკიდებული წინადადება, შეიძლება იყოს: თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი, ძახილისა, კითხვით-ძახილისა: ოფიცერი რომ ქვეითად ყოფილიყო, ჯ ა რ ის კ ა ც ე ბ ის ა გ ა ნ ვ ე რ ა ვ ი ნ გ ა ა რ ჩ ე ვ დ ა (ს. კლ., 29): თუ ეგრე გეშინოდა ჩემი დანახვისა, ქ ა ლ ი რ ა ლ ა დ მ ო ი ტ ა ც ე ? (ყაზ., 27); თუ ტყუილი გამოდგეს, დ ა მ ს მ ე ნ ს თ ა ვ ი გ ა ა გ დ ე ბ ი ნ ე (ბარნ., 1, 372); თუ მაგ ბავშვის გაყვიზიანებას ახლავე თავი არ დაანებე, ი ნ ა ნ ე ბ ! (ბარნ., 1, 143); აქ რომ ყოფილიყვნენ, ხ ო მ ა რ დ ა ე მ ა რ თ ე ბ ო დ ა თ ე გ უ ბ ე დ უ რ ე ბ ა ? (ვაჟა, 6, 39).

მთავარი წინადადება, რომელსაც პირობითი დამოკიდებული წინადადება ახლავს, ზოგჯერ უზნნოა. ამ შემთხვევაში მთავარი წინადადება

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 626. ² გ რ ო გ ა ნ ა, კიკოტაქსის საკითხისათვის ქართულში, გვ. 376; შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი დასახელებული წიგნი, გვ. 185 — 189.

სახელით ან წინადადების ტოლფასი გაარსებითებული შორისდებულით არის გადმოცემული, ან კიდევ ის მთავარ წევრად (ქვემდებარედ...) იყარაუდება ასეთ წინადადებაში. ამ ტიპის მთავარი წინადადება ჩვეულებრივ ძახილისაა: ვ ა ი, თუ შაგისი გარეგანი სიწყნარე შავი ღღის მომასწავებელი იყოს ჩვენთვის (ბარნ., 3, 70); თუ მოყვარე ხარ, მ ა შ ვ ა მ ა რ ჯ ო ბ ა (ვაგ., 149); თუ ეს ამბავი შეუტყვია ვისმე, ვ ა ი თ ქ ვ ე ნ ი ბ რ ა ლ ი (ვაგ., 365); კ ა რ გ ი. თუ შაიკ დაგვეთანხმა (ბარნ., 1, 53); ვ ა ი მ მ, თუ დაიჭირა დედაჩემი და თავის აღმასის კბილებით სწეწს (ვაჟა, 5, 14); ვ ა ი ი მ ი ს დ ე დ ა ს, თუ მეორეჯერ ჩამიყარდა ხელში (ვაგ., 2, 168); თუ ტყუილი აღმოჩნდეს ჩემი ნათქვამი, ა ჰ ა ჩ ე მ ი კ ი ს ე რ ი დ ა შ ე ნ ი ხ მ ა ლ ი, — უთხრა თევდორემ (ბარნ., 2, 213).

გვხვდება ისეთი შემთხვევა, როცა დამოკიდებულ წინადადებაში გამოტოვებულია შემასმენელი. მაგალითად: შე ნ რ ო მ ა რ ა, ახლა ან ტყვედ ვიქნებოდი, ან საღმე მკვდარი ვეგდებოდი (გვეტ., 443).

§ 183. დათმობითი დამოკიდებული წინადადება. დათმობითი დამოკიდებული წინადადება, რომლის მიხედვითაც არ არის მოსალოდნელი ის, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია ლაპარაკი. მაგალითად: მ შ ე ს თ უ მ ც ა უ ხ ვ ა დ მ ო ე ფ ი ნ ა დ ე დ ა მ ი წ ა ზ ე თ ა ე ი ს ი ს ხ ი ვ ე ბ ი, მ ა გ რ ა მ ჯ ე რ კ ი დ ე ვ გ რ ი ლ ო დ ა (მეგრ.). პირველი წინადადება დამოკიდებულია, მეორე — მთავარი. თუ „მშეს უხვად მოეფინა დედამიწაზე თავისი სხივები“, არ არის მოსალოდნელი, რომ „ჯერ კიდევ გრილოდეს“. მთავარი წინადადების შინაარსი უპირისპირდება და უგულვებელყოფს იმას, რაც დამოკიდებულ წინადადებაშია ნათქვამი.

დათმობითი დამოკიდებული წინადადება ზოგი ნიშნით ემსგავსება პირობით დამოკიდებულ წინადადებას: ორივე დამოკიდებული წინადადება პირობას გამოხატავს, მაგრამ მთავარში გამოთქმული ამბის მიმართება პირობისადმი სხვადასხვაგვარია, სახელდობრ: როცა დამოკიდებული წინადადება პირობითია, მთავარში ამ პირობის შესაბამისი მოქმედებაა გადმოცემული, ხოლო როცა დათმობითია, მთავარში გადმოცემული ამბავი საპირისპიროა დამოკიდებული წინადადებით დათქმული პირობისა. ერთმანეთს რომ შევეუპირისპიროთ ამ ორი ტიპის დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული წინადადებები, შემდეგს შევნიშნავთ:

ა) მთავარ წინადადებაში გადმოცემული ერთი და იმავე მოქმედების შესასრულებლად ამ ორი ტიპის დამოკიდებულ წინადადებაში ერთმანეთის საპირისპირო პირობაა დასახელებული: თუ გამოიდარა, სანადიროდ წავალ — თუნდაც არ გამოიდაროს, სანადიროდ მაინც წავალ.

ბ) დამოკიდებული წინადადებით გადმოცემული ერთი და იგივე მოვლენა, მოქმედება ერთ შემთხვევაში განაპირობებს მთავარში გად-

მოცემული მოქმედების შესრულებას, მეორე შემთხვევაში კი საპირისპიროა და კონტრასტული პირველისა: რომ გაწვიმდეს, სანადიროდ ველარ წავალ — თუნდაც (ან: რომც) გაწვიმდეს, სანადიროდ მაინც წავალ.

დათმობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადება უახლოვდება მაპირისპირებელ-კავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებას, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ უკანასკნელში არ არის გამოხატული პირობა და დაპირისპირება უფრო მკვეთრად არის გამოხატული, თანაც რთულში შემავალი წინადადებები ერთიმეორის მიმართ უფრო თანასწორია. მაგალითად: დაუშალეს, მაგრამ არ დაიშალა — თუმცა დაუშალეს, მაგრამ მაინც არ დაიშალა.

დათმობითის შემცველ რთულ წინადადებაში ზოგჯერ მაპირისპირისპირებელი კავშირიც გვხვდება, ასე რომ ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადება ახლო დგას თანწყობილთან, უფრო ზუსტად, მას გარდაშვალა საფეხური უკირავს თანწყობილსა და ქვეწყობილს შორის. ამის გამო მას თანწყობილ-ქვეწყობილადაც მიიჩნევენ, თანწყობილად — სტრუქტურულად, ქვეწყობილად — ლოგიკურად.

დათმობითი დამოკიდებული წინადადება შინაარსობლივ და სტრუქტურულად სხვადასხვაგვარია. მასში გამოყოფენ ორ ძირითად ჯგუფს. პირველი ჯგუფის დათმობითი დამოკიდებული წინადადება გადმოგვცემს რეალურად არსებულ შემაფერხებელ პირობას, რის მიუხედავადაც სრულდება გადმოცემული მოქმედება: თუმცა დამე იყო, მაგრამ ქუჩებში ისევ ირეოდა ხალხი (ბარს., 1, 117); მზეს თუმცა კარგა დაბლა დაეწია დასავლეთისაკენ, მაგრამ მაინც საშინელი სიციხის ბული ტრიალებდა ჰაერში (ლომ., 83).

მეორე ჯგუფის დათმობითი დამოკიდებული წინადადება გამოხატავს არა რეალურად არსებულ შემაფერხებელ პირობას, არამედ შესაძლებელ დაშვებას ისეთი პირობისას, რომელიც ჩვეულებრივ ზღვარდაუდებელია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ის მაინც ვერ დააბრკოლებს იმ მოქმედების შესრულებას, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია ლაპარაკი: რაც უნდა პირი მომკერძო, ბილწო არ შევეკვრი ზავითა (ვუა, 1, 118); რაც უნდა შორიდან ამოეღო მისი ხანში ნადირი, ისარს არ ააცდენდა (გოგ., 91).

პირველი ჯგუფის დათმობითი დამოკიდებული წინადადებისათვის დამახასიათებელია ზმნის თხრობითი კილოს ფორმა, მეორისათვის — კავშირებითისა.

დათმობითი დამოკიდებული წინადადების კავშირებითი: თუმცა (თუმც, თუმცალა); მიუხედავად იმისა, რომ; გინდ (გინდაც). თუნდ (თუნდა, თუნდაც), რომ, რაგინდ, თუგინდ, აგრეთვე „უნდა“ ნაწილაკიანი მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიზებები:

რაც უნდა, ვინც უნდა (სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით): სადაც უნდა, როგორც უნდა, როდესაც უნდა, რამდენჯერაც უნდა...

დათმობითი დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარს, ან მოსდევს მას.

პირველი ჯგუფის დათმობითი დამოკიდებული წინადადების ძირითადი კავშირია „თუმცა“ (თუმც, თუმცაღა), რომელიც ჩვეულებრივ იწყებს მას, იშვიათად კი თვით დამოკიდებული წინადადების შიგნით არის. როცა დამოკიდებული წინადადება თავშია, მთავარ წინადადებაში, როგორც წესი, მოიპოვება მაპირისპირებელი კავშირი „მაგრამ“, რომლის წინაც მძიმე იწყება. ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადება ემსგავსება მაპირისპირებელკავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებას. მაგ.: თ უ მ ც ა მ ა მ ა ს გ უ ლ ი მ ო უ ე ი დ ა. მ ა გ რ ა მ ს ი ც ი ლ ის გამო გაჯავრება ვერ მოახერხა (გოგ. 38); ქალი თუმცა და ი ლ ა ლ ა, და ს უ ს ტ დ ა, მ ა გ რ ა მ ბ უ რ ს ა კ ი რ ის გასაჯალს მშვიდობიანად მიაღწია (ყაზ., 534).

მთავარში ხშირად მოიპოვება ნაწილაკი „მაინც“ (<მაშინც), რომელიც კორელატის როლს ასრულებს, აგრეთვე — ნაწილაკი „კი“, რომელიც აძლიერებს დაპირისპირებას. ლოგიკური მახვილის ქვეშ დაყენებულ სიტყვას მთავარში ჩვეულებრივ დაერთვის ნაწილაკი „ც“. თ უ მ ც ა გ ზ ა ნ ა ც ნ ო ბ ი ი ყ ო, მ ა გ რ ა მ ბ უ ნ ე ბ ის ს ი დ ი ა დ ე მ შ ე ე ნ ი ე რ ე ბ ა მ მ ა ი ნ ც მ ო მ ტ ა ც ა თ ვ ა ლ ი (ბარნ., 1, 307); თ უ მ ც ა შ ე მ ო დ გ ო შ ა ი ყ ო. მ ა გ რ ა მ მ ა ი ნ ც საგრძნობლად ცხლოდა (რ. ჯაფ., 246); თ უ მ ც ა ლ ა წ ი ნ ა ლ მ ი თ თ ო ვ ლ ი მ ო ვ ი დ ა, მ ა გ რ ა მ ი მ დ ი ლ ა ს კ ი ც ა მ ო ი წ მ ი ნ დ ა (ნინ., 132); თ უ მ ც ო რ გ უ ლ თ ა ნ ვ ა რ და უ ნ დ ო ბ ა რ ი, მ ა გ რ ა მ ე რ თ ვ უ ლ თ ა ნ მ ე ც ვ ი ც ი ძ მ ო ბ ა (ჭავ., 151).

„მაგრამ“ ზოგჯერ გამოტოვებულია: თ უ მ ც ა ი ს მ ა ი ლ ა ს ქ ა რ ი მ ო უ მ ი ზ ე ზ ა, ნამდვილად კი სხვა იყო მიზეზი ასე უეცრად ურმის შებმისა (არაგვ., 72); თ უ მ ც ა ლ ა რ კ ქ ო ნ დ ა მ კ ლ ა ვ ე ბ შ ი ლ ო ნ ე, მ ა ი ნ ც კ ი ხ ე ლ ი შ ე მ ო უ ბ რ უ ნ ა (ჭავ., 159); თ უ მ ც [მგელს] ო რ ი ვ ე თ ვ ა ლ ი ც ი ს ა კ ე ნ კ ქ ო ნ დ ა ა მ ა რ თ უ ლ ი, მასთან ერთი თვალთ მაინც აღმატებლად იცქირებოდა (ვაჟა, 6, 49); თ უ მ ც ა მ ა ი ს ი და დ გ ა, მათს ბალში ერთი მწვანე ზალახიც არ მოჩანდა (ჯავ., 3, 447).

„თუმცა“-ს ზოგჯერ „კი“ ეხმარება: თ უ მ ც ა კ ი შ ე რ ჩ ა წ ა დ ი ლ ი ძ ვ ე ლ ი, შ რ ო მ ის ს უ რ ვ ი ლ ი ი მ უ ბ ე დ უ რ ს ა, მ ა გ რ ა მ ა რ ც ლ ო ნ ე და აღარც წელი აღარ მოსდევდა დროგარდასრულსა (ჭავ., 155).

როცა დამოკიდებული წინადადება ბოლოშია, მაპირისპირებელი კავშირი არ იხმარება: არა ცხლოდა, თ უ მ ც ა მ თ ლ ა დ მ ო წ მ ე ნ -

დილი იყო ცა (ბარნ., 3, 96); მის აწ გაქვავებულ სახეს არავითარი დელვა აღარ ეტყობოდა, თუ მცა მის გულში ორი მძლავრი გრძობა ებრძოდა ერთმანეთს (ბარნ., 2, 151).

მთავარ წინადადებაში, როცა ის პირველ ადგილზეა, იშვიათად შეიძლება იყოს „მაინც“: სროლა მაინც არა წყდებოდა, თუ მცა ტყვიები უბრალოდ იკარგებოდა და პირდაპირ თავის დანიშნულებას კვლავ ასრულებდა (ყაზ., 1, 32).

როგორც ზემო მოყვანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში, როგორც წესი, თხრობითი კილოს ფორმებია ნახშირი (წარსული ან ახლანდელი დროისა, უმეტესად პირველისა). ეს ფორმები ერთი და იმავე მწკრივისაა (წყვეტილი — წყვეტილი, უწყვეტელი — უწყვეტელი, აწყყო — აწყყო) ან სხვადასხვასი (უწყვეტელი — წყვეტილი და სხვ.)¹.

განხილული ტიპის დათმობითი დამოკიდებული წინადადების შინაარსისაა რთული ქვეწყობილი წინადადების პირველი ნაწილი, რომელიც შეიცავს ჩართულ სიტყვას „მართალია“, ხოლო მომდევნო წინადადებაში (მთავარში) მოიპოვება მაპირისპირებელი კავშირი „მაგრამ“. „მართალია“ მიღებულია მთავარი წინადადებისაგან, რომელიც ამჟამად ჩართულად არის ქცეული, წინადადებაში გამოიყოფა მძიმით (როცა თავშია) ან მძიმეებით (როცა დამოკიდებულის შიგნითაა), და რამდენადმე კავშირის როლს ასრულებს და გვანიშნებს კიდევ, რომ პირველ ნაწილს, რომელსაც დათმობითის შინაარსი აქვს, უნდა მოჰყვეს საპირისპირო შინაარსის წინადადება. მაგ.: მართალია, ერთმანეთის ცნობა არა ჰქონდათ, მაგრამ შორიდან პოეტების ფიზიკურ ყურამდისაც მისულიყო ქართველი რაინდის ჰეჰა-ქუხილი (ყავ., 3, 338); გაბრიელი, მართალია, ღარიბი ბიჭია, მაგრამ გლეხკაცი ღარიბობით არ დაიწუნება (ჰავ., 307); ჩვენ ყველანი, მართალია, ბულბულს ვაქებთ, მაგრამ გარდა ბულბულისა, აქ სხვა მაგლობლებიც გახლავანთ (ცაჟა, 6, 352). ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადება კიდევ უფრო ახლოს დგას მაპირისპირებელკავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებასთან. „მართალია“-ს შეიძლება შევუნაცლოთ „თუმცა“, წინადადების შინაარსი ამით არ შეიცვლება (მდრ.: მართალია, ერთმანეთის ცნობა არა ჰქონდათ, მაგრამ... — თუმცა ერთმანეთის ცნობა არა ჰქონდათ, მაგრამ...), მაგრამ მათ შორის განსხვავებაა: „თუმცა“ დათმო-

¹ „თუმცა“ წინათ პირობითის კავშირიც იყო: თუმცა უნდოდათ გასაყრელად, პირველ ერთად არ შეგვრიდა (რუსთ., 914, 4). შ. შიძიგური, დანახელებული წიგნი, გვ. 180 — 182.

ბითის ძირითადი კავშირია, „მართალია“ კი ჩართულია, რომელიც რამდენადმე კავშირის როლსაც ასრულებს და „ჩვენს გრამატიკულ ცნობიერებაში ჭერ კიდევ არა აქვს მას დაკარგული ურთიერთობა დამოუკიდებელ წინადადებასთან, რომლის გადაგვარებასაც იგი წარმოადგენს და რომლისაგან მას ასხვავებს მხოლოდ რიტმო-მელოდიკა“¹.

პირველ ჯგუფს განეკუთვნება აგრეთვე დათმობითი დამოკიდებული წინადადება, რომელსაც იწყებს მთელი გამოთქმა „მიუხედავად იმისა, რომ“: მიუხედავად იმისა, რომ მამაშინ სხვა საქმეებით ვიყავი გატაცებული, მარიამმა დამაინტერესა და დამაწერიანა საბავშვო მოთხრობა „დამეგობრდნენ“ (ნაკ., 17); არ ყოფილა მიწვეული აგრეთვე ეურნალისტთა საერთაშორისო ორგანიზაციის წარმომადგენლები, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ორგანიზაცია თავის რიგებში აერთიანებს დიდ ძალეროვნულ კავშირებს... („კომ.“, 14/IX-63, № 216).

„მიუხედავად იმისა, რომ“ შეიძლება შეიცვალოს კავშირით „თუმცა“.

მეორე სახეობის ანუ ჯგუფის დათმობით დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს: რომ, გინდ, თუნდ (თუნდა, თუნდაც) და „უნდა“ ნაწილაკიანი მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიხედები.

კავშირი „რომ“ მრავალ სხვადასხვა სახის დამოკიდებულ წინადადებას აერთებს მთავართან, ის გამოყენებული აქვს მეორე სახეობის დათმობით დამოკიდებულ წინადადებასაც (ეს კავშირი შედის აგრეთვე გამოთქმაში „მიუხედავად იმისა რომ“ რომელიც კავშირია პირველი ჯგუფის დათმობითი დამოკიდებული წინადადებისა). „რომ“ კავშირს დამოკიდებულში ეხამება ნაწილაკი „ც“, მთავარში კი შეიძლება იყოს „შაინც“, „მაშინაც“ მაგ.: ტოროლას მაინც არ მოვკლავ, ბევრიც რომ მქონდეს წამალი (ხალხ.); ადრე რომ მონდომებოდა სადილი, მაინც არა სჭამდა (წერ., 1, 20); ქვეყანამაც რომ გამწიროს, დამიკეტონ ყველგან კარი, მაინც არ მსურს, შენ რომა გყავს, იმისთანა მეგობარი (წერ.).

„გინდ“ და „თუნდ“ მაცალკეებელია შერწყმულსა და რთულ თანწყობილში, სადაც ეს კავშირები მეორდება. ერთგვარ წევრებსა და რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის შეიძლება „და“-ც ვიხმაროთ. რთულ ქვეწყობილში ეს კავშირები იწყებენ დათმობით დამოკიდებულ წინადადებას. მთავარში შეიძლება იყოს „მაინც“. მაგ.: უკეთეს ბინას ვერ ნახავ, გინდ მოვლო კი დით-კიდეთ (წერ.); ჩაიხედე, გამოჩნდება ყველა ნათლად, უტყუარად, გინდ იხმარონ ძელის ტყავი პირბადედ და ხელში ფ-

¹ შ. ძიძიგუჩია, დისახელებული წიგნი, გვ. 202.

რად (წერ.:) თუნდ სრულად მოსწყდნენ ვარჯიშ-
ლაგნი. მხემ ტანთ ჩაიცვას შავები, ისეც მზობას
მიზამენ შენი ფოფინა თვალები (ვაჟა, 1, 4).

ზოგჯერ „რომ“ კავშირიც არის ნახმარი: „თუნდაც რომ
შოვდე, რა ცული საქმისთვის მოვცდები?“ (ვაჟ.). დამოკიდებული
წინადადების შთავართან შესაერთებლად ამ შემთხვევაში საცმარისია
-თუნდაც“.

მეორე ჯგუფის დათმობითი დამოკიდებული წინადადების გავრ-
ცელებული კავშირია „უნდა“ ნაწილაკიანი მიმართებითი ნაცვალსახე-
ლები (სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით) და მიმართებითი ზმნიზედები:
რაც უნდა, რასაც უნდა, რაღაც უნდა, ვინც უნდა, ვისაც უნდა, რო-
გორც უნდა, სადაც უნდა... „უნდა“-ს ნაცვლად ზოგჯერ „გინდ“ გვხვდებ-
ა. მთავარ წინადადებაში აქაც შეიძლება იყოს „მაინც“. ამ კავშირებს,
ისევე როგორც II ჯგუფის სხვა კავშირებს, ზმნა ეწყობა პირველ ან
მეორე კავშირებითში, ან კიდევ მეორე თურმეობითში (III კავშირე-
ბითის ნაცვლად), მაგრამ აუცილებლად წართქმითი ფორმით, ე. ი. არ
უნდა ახლდეს „არ“ ნაწილაკი: რაც უსდა ცუდს გუნებაზე
იყოს კაცი. შოშია დარდს უქარვებს (გოგ., 124); რაც უნდა
მოხდეს, როგორც უნდა იქმნეს, უნდა გადარჩეს ორივე
(ლორთქ., 2, 338); ვინც უნდა დამარცხდეს, ჩვენ მაინც
გავიმარჯვებთ (ვაჟ., 3, 308); სადაც უნდა ვყოფილიყავი,
ძმადნაფიცი შორიხლოს შეგულვებოდა (ვაჟ., 2, 461); რაც გინდ
ითოვლო-იწვიშოთ, ეინიც მოიკლათ გულისა,
მაინც ვერაფერს დაგვაკლებთ, მადლი ჩანს გაზაფხულისა
(მღვ., 263).

არცთუ იშვიათად „არ“ ნაწილაკსაც ხმარობენ, რაც შეცდომად
ითვლება: მაგ.: რაღაც არ უნდა დამიჯდეს, ჩემი უნდა ვქნა (დ. შენგ.,
1, 221); რაც არ უნდა ჩაეცვა, ყველაფერი უხდებაოდა (დ. შენგ., 2,
143).

პირობით-დათმობითის შინაარსისა დამოკიდებული წინადადება,
რომელიც შთავარს უერთდება კავშირით „ოლონდ“ (ოლონც, ოლონ-
დაც, ოლონდ კი): მიქელა ჯანს არ იზოგავდა, ოლონდ თავისი გაწ-
ყობილი ოჯახი არ დანგრეოდა (გვეტ., 128); ვირმა ფეხით სიარული
მოინდომა, ოლონდ გზა გაეკვლიათ იმისთვის (ვაჟა, 5, 262); [დედო-
ფალმა] ყველაფერი აღუთქვა, ოლონდ კი მალე ეთქვა სათქმელი
?ბარნ., 2. 191).

ამ ტიპის წინადადება უახლოვდება მაპირისპირებელ-კავშირიან
რთულ თანწყობილ წინადადებას: იგი, შეიძლება ითქვას, შუალედური
ტიპის რთული წინადადებაა.

„ოლონდ“ (ოლონდ კი...) ზოგჯერ მთავარშია და რამდენადმე მაპი-

რისპირებელი კავშირის მნიშვნელობა აქვს, დამოკიდებული კი შეერთებულია კავშირებით „თუნდ“ (თუნდა), „თუ გინდ“: თუნდ ჩემს სიცოცხლეს სულ იქ დაველევი, ოღონც ჩემ სიმონას ვშველოს რაიმე (ლომ., 70); თუნდა ენასაც მოვიკვენტო, ოღონდ კი დავითს ნუ გაახარებ (ჭავ., 373).

„ოლონდაც“ ზოგჯერ სიტყვა-წინადადების (resp. მთავარი წინადადების) როლს ასრულებს: ოღონდაც, რომ წავიდა! (ჭავ., 2, 517); ოღონდაც, რომ ცარიელი დარჩები (ჭავ., 475); ოღონდაც, რომ ვიცი (ჭავ., 476).

§ 184. მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება. მთავრის მიმართად იწოდება ისეთი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთელ მთავარ წინადადებას მიემართება და გამოხატავს მოქმელის დასკვნას, შეფასებასა თუ რაიმე სახის შენიშვნას იმის შესახებ, რაც მასში (resp. მთავარში) არის გადმოცემული. მაგალითად: ბორბლები რალაც უცნაურად ხმაურობდნენ, რაც თეოს წინათ არასოდეს შეუშინებია (გვეტ., 67). პირველი წინადადება მთავარია, მეორე — მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება, ეს უკანასკნელი არ წარმოადგენს მთავარი წინადადების რომელიმე წევრის ახსნა-განმარტებას, არ გადმოგვცემს მთავარი წინადადების რაიმე შემავსებელ ცნობას, არამედ გამოხატავს ავტორის შენიშვნას, რომ ის, რაც მთავარ წინადადებაშია გადმოცემული, „თეოს წინათ არასოდეს შეუშინებია“.

მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება მოსდევს ყოველთვის მთავარ წინადადებას, რომელთანაც მას აერთებს მიმართებითი ნაცვასახელი „რაც“ (სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით). მთავარ წინადადებაში არ მოიპოვება იმის რაიმე მანიშნებელი, რომ მას მოსდევს დამოკიდებული წინადადება. მხოლოდ მთავარის ინტონაცია გვიჩვენებს, რომ წინადადება არ არის დასრულებული. მაგ.: მაიკო თანდათან ცივი ხმით ჰკიოდა, რაც თეოფილეს გულზე ლურსმანოვით ეჭდობოდა (გვეტ., 113); ამ მოგზაურობის შედეგი, ჩვენდა საუბედუროდ, ძალიან სამწუხარო გამოდგა, რამაც ძალიან დაგვალონა და დაგვაფიქრა (ვაჟა, 7, 351); მაშინვე გამოვედი სასწავლებლიდან, რითაც ყველა გავაკვირვე... (წერ., 7, 77)

მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადება ახლო დგას ისეთ რთულ თანწყობილთან, რომლის მეორე ნაწილი გადმოგვცემს დასკვნასა თუ შეფასებას იმისას, რაზედაც პირველ ნაწილშია ლაპარაკი. მაგალითად: გავარდა ერთბაშად თოფი და ესნიშინი იყო საერთო იერიშისა (ყაზ.). „და ეს“ რომ შეეცვალოთ მიმართებითი ნაცვალსახელით „რაც“, წინადადება მთავრის მიმართად გადაკეთდება: გავარდა ერთბაშად თოფი. რაც

ნიშანი იყო საერთო იერიშია. ასევე, „რაც“-ს რომ შეეუწნავლოთ ჩვენებითი ნაცვალსახელი „ეს“ (თუ მიმართებითი ნაცვალსახელი სხვა ბრუნვაშია, შენაცვლებული ნაცვალსახელიც იმ ბრუნვაში დადგება), რთული ქვეწყობილი წინადადება თანწყობილად გადაიქცევა: მაიკო თანდათან ცივი ხმით კიოდა და ეს თეოფილეს გულზე ლურსმანივით ექდობოდა; ამ მოგზაურობის შედეგი, ჩვენდასაუბედუროდ, ძალიან სამწუხარო გამოდგა და ამან ძალიან დაგვალონა და დაგვაფიქრა. თუ „და“-ს არ ვიხმართ, მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება დამოუკიდებელ წინადადებად გადაკეთდება, რომელიც წინა წინადადებას წერტილ-მძიმით გამოეყოფა: მაიკო თანდათან ცივი ხმით კიოდა; ეს თეოფილეს გულზე ლურსმანივით ექდობოდა. ამ მოგზაურობის შედეგი, ჩვენდასაუბედუროდ, ძალიან სამწუხარო გამოდგა; ამან ძალიან დაგვალონა და დაგვაფიქრა.

შენიშვნა: ტერმინი „მთავრის მიმართი“ მეტად პირობითია: მთავარს მიემართება ზოგიერთი სხვა სახის დამოკიდებული წინადადებაც (მაგ., შედეგობითი), რომელთაგანაც ის გამოირჩევა. ქართულში ეს ტერმინი პირველად ა. შანიძის სასკოლო გრამატიკაში გვხვდება.¹

§ 185. რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილთა განმარტობა. ზოგჯერ მარტო დამოკიდებული წინადადებაა წარმოდგენილი, მთავარი კი იგულისხმება კონტექსტის მიხედვით. ასეთი რამ უმეტესად გვხვდება კითხვა-პიკების დროს, დიალოგებში. თუ გვინდა დავადგინოთ დამოკიდებული წინადადების სახე, საჭიროა ალვადგინოთ სავარაუდო მთავარი წინადადება. მაგალითები:

1. — მე ვარაუდით მივხვდი, რომ ორმოცია.

— რომ არ იყოს ორმოცი?

— ჯარიმა გადამახდევინე (ჭავ., 331).

იგულისხმება: რომ არ იყოს ორმოცი, მაშინ რას იზამ? (ან: „...მაშინ რა გიყო“ და მისთ.), მაშასადამე, დამოკიდებული წინადადება პირობითია.

2. — რა მოგცე?

— რაც შენი ნებაა (ჭავ., 444).

აქ იგულისხმება: ის მომეცო, რაც შენი ნებაა. დამოკიდებული წინადადება პირდაპირდამატებითია.

3. — ჩემს ნამუსზედ აგდებ, რალა?

— რა ცული თამასუქი ეგ არის!

— ჩემი ნამუსი რომ შენს კაიკაცობას არ გასწვდეს!

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II. 1948, გვ. 165.

— არა უშავს-რა! (ჭავ., 444).

დამოკიდებული წინადადება პირობითია. იგულისხმება: „ჩემი ნა-
მუსი რომ შენს კაი-კაცობას არ გასწვდეს, მაშინ...“

4. — რომელი ქვეყანა სჯობია, მამლარი თუ მრთალი?

— ორივენი ერთადა. უერთ-ურთოდ ქვეყანა გონჯაა.

— ო რ შ ი რ ო მ ე რ თ ი ა მ ო გ ა რ ჩ ე ვ ე ნ ო ნ ? (ჭავ., 259)-

აქ იგულისხმება: ორში რომ ერთი ამოგარჩევიონ, რომელს ამ-
ჯობინებდი? (ან: რომელს ირჩევდი?). დამოკიდებული წინადადება
აქაც პირობითია.

რთულ ქვეყნობილ წინადადებაში კითხვა, როგორც წესი, მთა-
ვარს ეხება, მაგრამ როცა მთავარი წინადადება გამოტოვებულია, მა-
შინ კითხვითია თვით დამოკიდებული წინადადება (1-ლი, მე-3 და
მე-4 მაგალითი).

მთავარი წინადადება შეიძლება გამოტოვებულ იქნეს გაბმულ
მეტყველებაშიც, ე. ი. არა კითხვა-მიგების დროს. მაგალითად: სოფ-
ლის გზირისათვის რომ გეკითხათ, ოთარაანთ ქვრივის კარ-მიდამოში
მზისა და წვიმის მეტს არავის შეეძლო გავლა ქვრივის უნებურად (ჭავ.
424). პირველი წინადადება დამოკიდებულია, მეორე კი გარეგნულად
თითქოს მთავარია, მაგრამ ნამდვილად ეს წინადადებაც დამოკიდებუ-
ლად უნდა იქნეს გაგებული, მიუხედავად იმისა, რომ მასში დამოკიდე-
ბული წინადადების გარეგნული ნიშანი (მაქვემდებარებელი კავშირი)
არ მოიპოვება. მთავარი რომ აღვადგინოთ, მივიღებთ: სოფლის გზირი-
სათვის რომ გეკითხათ, [გვიპასუხებდათ, რომ] ოთარაანთ ქვრივის კარ-
მიდამოში მზისა და წვიმის მეტს არავის შეეძლო გავლა ქვრივის უნე-
ბურად. მსგავსი მაგალითებია: სხვა ხეებს რომ უყუროთ, დატვირთუ-
ლნი დგანან ბუნების მონიჭებულის საჩოთი (ვჯა, 5, 86); თუ ძალა-
ზედ დადგებით, არც ჩვენ ვართ ლაჩრები (ყაზ.). პირველში შეიძლება
აღვადგინოთ „შენიშნავთ, რომ“, მეორეში — „ნახავთ, რომ“ (ან: გაი-
გებთ, რომ).

ზემოთ დასახელებულ მაგალითებში განმარტობული მთავარი
წინადადებებია: „ჭარიმა გადასახდევინე“, „რა ცუდი თამასუქი ეგ
არის“, „არა უშავს-რა!“ დავასახელებ უფრო ნათელ მაგალითს: —
რომ მართლა ეშმაკები იყვენ, რას მიზმენ? — ჰკუთისაგან შეგ-
შლიან. — მოშიში არ ვახლავარ! — რომ მოგახრჩონ? — დაამატა:
სიცოლით. — არც ის მენალვლება კიდევ! (წერ., 7, 205).
„რომ მოგახრჩონ“ განმარტობული დამოკიდებული წინადადებაა.
„ჰკუთისაგან შეგშლიან“ და „არც ის მენალვლება კიდევ“ — მთავარი.
ამ უკანასკნელთ საყვარულო დამოკიდებული წინადადებები რომ შევეუ-
წყოთ, მივიღებთ: „რომ მართლა ეშმაკები იყვენ, ჰკუთისაგან შეგშლი-
ან“ და „რომ მომახრჩონ, არც ის მენალვლება კიდევ!“

რთული თანწყობილი წინადადების ერთ ნაწილს იშვიათად დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენს, მისი მთავარი კი გამოტოვებულია: ადგილი კარგია, მაგრამ ტყე რომ შორსა გაქვს თ? (ყაზ., 175).

ცალკე უნდა გამოიყოს ისეთი შემთხვევა, როცა წინადადება შეიცავს შექვემდებარებელ კავშირს, ე. ი. გარეგნულად თითქოს დამოკიდებულია, მაგრამ მთავარი არაა და არც გამოტოვებულად ივარაუდება. ასეთ წინადადებაში მოიპოვება „სწორედ რომ“ ან „მართლა რომ“ და კატეგორიულს ხდის ნათქვამს, აძლიერებს მას: იმის კბილები სწორედ რომ აღმასია (გოგ. 177); სპარსული ქული სწორედ რომ არ უნდა მეხუროს მე (გოგ., 269); მართლა რომ შესაბრაღისია ეგ საწყალი (ჭავ., 286); მართლა ც რომ ძაღლის ხეცია! (ჭავ., 3, 359).

ამ ტიპის წინადადება ზოგჯერ რთული თანწყობილი წინადადებისათვის შერწყმულის ნაწილადაც არის წარმოდგენილი: ფრინველს მართლა ც რომ აბრაზებდა იმათი ყოფაქცევა და დროს ელოდა ორივესთვის დღე დაებნელებინა (ეჟა, 6, 61); მერმე გაამშვენიერა და სწორედ რომ კეკლუცად მოაწყო თავისი ბალი (ბარნ., 1, 177).

როცა „მართლა“ და „სწორედ“ იწყებენ წინადადებას, ისინი ზოგჯერ მთავარ წინადადებად არიან გაგებული და მომდევნო სიტყვებისაგან მიძიმით გამოყოფილი: მართლა, რომ ცისკარია (ბარნ., 1, 360); სწორედ, რომ კარგი ჰაერია (ყაზ., 2, 43).

მთავარი წინადადება, როგორც ეს დამოკიდებულ წინადადებათა განხილვისას არის აღნიშნული, ზოგჯერ შორისდებულით, ნაწილაკით არის გადმოცემული... აკლია ზმნა. აქ დამატებით შეიძლება შევნიშნოთ:

ა) მთავარ წინადადებად ზმნური წარმოშობის ნაწილაკია, დამოკიდებულს იწყებს „რომ“, ხოლო შემასმენლად II კავშირებითის ფორმია ნახმარი: ლამის, რომ არ შეეწიროს (ეჟა, 3, 246); ლამის, რომ ჩემი სამეფო შეარცხენოს (ეჟა, 5, 344).

ბ) მთავარა: წინადადება გადმოცემულია ქვემდებარის ბრუნვაში დასმული სახელით (მარტო ან მსაზღვრელოთურთ), ხოლო ზმნა-შემასმენელი არ არის და ამჟამად არც ივარაუდება: შენმა მზემ, რომ კარგია! (ჭავ., 348); ლომისის მადლმა, რომ კარგად არის (ყაზ., 59); ძმობამ, რომ კარგა ჰყოლია (ეჟა, 3, 178).

ზოგიერთი ფიცილისათვის თხოვნის ფორმულა დასმულია მოთხოვნითში ან მიცემითში და დამოკიდებულ წინადადებად სავარაუდოდ ნაწილი უკავშიროდ არის წარმოდგენილი: მამამევილობამ, ბევრს არ გთხოვ, შენს მიწას მიმბარეო (წერ.); ბიჭო, მახარე, არიქა, მამამე-

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 635.

შვილობას, ცეცხლი მომიტანე! (ჯეა); მოიცა, ქალო, დაძმობას, ცოტას იარე წყნარადა (ჯეა). შეიძლება ვივარაუდოთ: მამაშვილობამ იცის, რომ... მამაშვილობას გაფიცებ, რომ... დაძმობას გაფიცებ, რომ... ზოთხრობითი საკუთრივ ქვემდებარის ბრუნვაა, მიცემითი — დამატება-ობიექტებისაც. მოთხრობით ბრუნვაში ფორმულები ქვემდებარისაგან არიან წარმომდგარი, მიცემითში დასმული — პირდაპირი დამატებისაგან.

იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევა, როცა მთავარ წინადადებად მხოლოდ ქვემდებარება წარმოდგენილი, ხოლო დამოკიდებულ წინადადებად სავარაუდო ნაწილი უკავშიროდ არის მასთან შეერთებული: — ქალბატონმა, სახლის ქირა გამოგზავნეთო! — რაო? (არაგვ.); — შენ სადღა მიხვალ? — მე თქვენთან. მამაჩემმა, მამაშენი ჩვენსა გადმოვიდესო, ბახაც წამოიყვანოსო (რ. ინან.).

§ 186. უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება. რთულ უკავშირო წინადადებათა ერთი წყება აზრობლივ და სტრუქტურულად ახლო დგას რთულ კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებასთან. ამ ტიპის რთული უკავშირო წინადადების ერთი ნაწილი მოგვარებებს მთავარ წინადადებას, მეორე კი დამოკიდებულს, რომელიც, საზოგადოდ, იმავე სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს, რასაც კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება: „შეის მაფიქრებდა, როგორი თვალით შეხედავდა მისა ქეთეთოს“ (ბარნ., 2, 272); მეორე წინადადება ხსნის და აზუსტებს პირველ წინადადებაში ნაცვალსახელით გადმოცემული ქვემდებარის ზოგად მნიშვნელობას და ავსებს მას კონკრეტული შინაარსით ისევე, როგორც კავშირიანი ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება: შეის მაფიქრებდა, თუ როგორი თვალით შეხედავდა მისა ქეთეთოს. კიდევ მაგალითი: დარწმუნებული ვარ, არავინ დაიზარებს მოსვლას (გვეტ., 273): აქ შეიძლება ჩავსვათ კავშირი „რომ“. დარწმუნებული ვარ, რომ არავინ დაიზარებს მოსვლას. მეორე წინადადება ორსავე შემთხვევაში უბრალო დამატებითია, ე. ი. ერთი და იმავე ფუნქციისა. მაშასადამე, როცა უკავშირო რთული წინადადების ერთი ნაწილი მეორის მიმართ ამა თუ იმ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადების ფუნქციისაა, მას შეიძლება შეეუნაცვლოთ რთული კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება. მაგრამ უკავშირო რთულ წინადადებაში ისეთი შემთხვევები გვხვდება, რომელთაც, მართალია, უკავშირო ქვეწყობილთ ვაკუთვნებთ, მაგრამ მათ კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებაებს ვერ შეეუნაცვლებთ. ასეთ შემთხვევაში უკავშირო რთული წინადადების ნაწილთაგან ერთი მეორის მიმართ აზრობლივ დაქვემდებარებითს მიმართებაშია, ე. ი. დამოკიდებული წინადადების როლში გვევლინება, მაგრამ არ ასრულებს ამა თუ იმ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადების სინ-

ტაქსურ ფუნქციას. ასეთ უკავშირო წინადადებებს არ მოეპოვებათ პარალელი რთულ კავშირიან წინადადებებში, ამდენად მათი ქვეწყობილი წინადადებისადმი მიკუთვნება პირობითია.

უკავშირო ქვეწყობილი წინადადების ნაწილთა შეერთებისა და მათ შორის გარკვეული ლოგიკური მიმართების დამყარების ერთ-ერთ ძირითად საშუალებას ინტონაცია წარმოადგენს, ხოლო წერაში ამას, თუ სრულად არა, რამდენადმე მაინც სათანადო სასვენი ნიშნების დასმით გამოვხატავთ. მაგრამ უკავშირო ქვეწყობილი წინადადების ნაწილთა ურთიერთმიმართების გამოსახატავად, გარდა ინტონაციისა, მნიშვნელობა აქვს შემდეგ მომენტებს: 1) წინადადებათა წყობას, რომელიც ჩვეულებრივ მყარია; დამოკიდებული წინადადება ან თავშია, ან ბოლოში, მისთვის ადგილის შეცვლა შეუძლებელია; 2) მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში ზმნის ფორმათა ხმარების გარკვეული კანონზომიერებება და სხვ.

უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებებში სამი ძირითადი შემთხვევა გამოიყოფა:

ა) მთავარ წინადადებაში საკორელაციო სიტყვაა, რომელიც გარკვეული სახის დამოკიდებულ წინადადებას გვაგარაულებინებს, როგორც მის ამხსნელსა და დამაზუსტებელს, თვით დამოკიდებულში კი არ მოიპოვება საკავშირებელი სიტყვა, მაგრამ მისი აღდგენა ადვილია. მაგალითად: ის ე იყო ნე წაწოლილი, მარჯვე ბიჭები უხელოდ გავდიოდით ზედ (ბარნ., 2, 72). პირველი წინადადება მთავარია, რომელშიაც მოიპოვება მისათითებელი ვითარების ზმნა: „ისე“, რომელიც გვაგარაულებინებს ამ ზმნიზედის ზოგადი მნიშვნელობის კონკრეტული შინაარსით შემავსებელ დამოკიდებულ წინადადებას. ამ ტიპის რთული წინადადება, რომელიც მთლად უკავშიროდ არ ჩაითვლება, ადვილად გადაკეთდება მაქვემდებარებელკავშირიან ქვეწყობილ წინადადებად: ის ე იყო ხე წაწოლილი, რ ო მ მარჯვე ბიჭები უხელოდ გავდიოდით ზედ.

ბ) არც მთავარშია საკორელაციო (მისათითებელი) სიტყვა და არც დამოკიდებულშია მაქვემდებარებელი კავშირი: არა მგონია, თბილისის ბაღალი ქალაქი სადმე იყოს (გვეტ., 241). აქ შეიძლება ჩავსვათ მაქვემდებარებელი კავშირი „რომ“: არა მგონია, რ ო მ თბილისის ბაღალი ქალაქი სადმე იყოს.

დასახელებული ტიპის უკავშირო წინადადებებში ხშირად „გამოტოვებულია“ „რომ“ ან „თუ“. „თუ“-ს გამოტოვება¹ ჩვეულებრივია, როცა დამოკიდებული წინადადება შეიცავს კითხვითს სიტყვას: ვანომ და ცაცამ არ იცოდნენ, [თუ]! რ ო გ ო რ გადაეხადნათ ამ კეთილის კა-

¹ სავარაუდო კავშირი კვადრატულ ფრჩხილებშია ჩასმულს.

ცისათვის მადლობა (ეგდ., 3, 15). თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენლად კავშირებითის ან კავშირებითის მნიშვნელობით ნახმარი 11 თურქმენობითის ფორმაა, „რომ“ კავშირი ჩვეულებრივ გამოტოვებულია: მეშინიან, [რომ] რამე უბედურება ა რ ა უ ტ ე ხ ო ს თავის თავს (ბარნ., 3, 80); ნაბრძანები იყო, [რომ] სწრაფად გ ა ე მ ა გ რ ე ბ ი ნ ა თ ეს ადგილები (ბარნ., 1, 341).

„რომ“-ის „გამოტოვება“ ხშირად გვხვდება მაშინაც, როცა დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი თხრობითი კილოს ფორმით არის გადმოცემული: რუსუდანი დარწმუნდა, [რომ] ირაკლი აღარ ხ უ-შ რ ო ბ დ ა (გვეტ., 93); რაიბულს იმედი ჰქონდა, [რომ] ლეინოს იაფად შილდაში ი ყ ი დ ა (ვაჟა, 6, 433).

უკავშირო რთულ წინადადებათა ერთი წყება ისეთია, რომ „გამოტოვებული“ არაფერი ჩანს, ოღონდ ერთი წინადადება მეორის მიმართ დაქვემდებარებითის მიმართებაშია, ემსახურება მისი მნიშვნელობის ახსნა-განმარტებას, აზრის უფრო სრულად და დაწერილებით გადმოცემას...

პირველ რიგში ქვემოთ განვიხილავთ ისეთ უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებებს, რომელთაც მოუპოვებათ პარალელი კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებებში, ხოლო შემდეგ — ისეთებს, რომელთაც ასეთი პარალელი არ გააჩნიათ.

1. უკავშიროდ შეერთებული ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება მოსდევს ყოველთვის მთავარს, რომელიც სტრუქტურულად არ განსხვავდება კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების მთავარისაგან: მთავარში ქვემდებარე არ არის, ან ის გადმოცემულია ნაცვალსახელით: ცხადად ეტყობოდა, ყ ვ ე ლ ა ძ ა ლ ლ ი ს ც ნ ო ბ დ ა ც ო ფ ი ა ნ ს დ ა ე რ ი ღ ე ბ ო დ ა (რაზ., 354); კიდევ კარგი, ც ო ც ხ ა ლ ს გ ხ ე დ ა ე (გვეტ., 319); მე ის მაფიქრებდა, რ ო გ ო რ ი თ ე ა ლ ი თ შ ე ხ ე დ ა ვ დ ა მ ი ხ ა ქ ე თ ე თ ო ს (ბარნ., 2, 272).

პირველსა და მეორე მაგალითში შეიძლება ჩავსვათ „რომ“, მესაქეში — „თუ“.

2. უკავშიროდ შეერთებული დამატებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც აგრეთვე ყოველთვის მთავარის შემდეგაა, შეიძლება იყოს: პირდაპირი, ირიბი და უბრალო. მთავარს აკლია დამატება, რომლის მაგივრობასაც უკავშიროდ შეერთებული წინადადება ასრულებს.

ა) დამოკიდებული წინადადება პირდაპირდამატებითია: ხალხმა დაინახა, ი რ ე მ ი რ ო გ ო რ ჩ ა ი ღ უ ჰ ა ზ ღ ე ა შ ი ... (ვაჟა).

ბ) დამოკიდებული წინადადება ირიბდამატებითია: ქალი ვერ მიმხედარიყო, რ ა მ ი ზ ე ზ ი თ ა რ ე ძ ი ნ ე ბ ო დ ა ... (ყაზ., 2, 435).

გ) დამოკიდებული წინადადება უბრალო დამატებითია: დარწმუ-

ნებული ვარ, არავეინ დაიზარებს მოსვლას (გვეტ., 273).

როცა დამატებითი დამოკიდებული წინადადება (აგრეთვე ქვემდებარული) კითხვითს სიტყვას შეიცავს, შეიძლება ჩავსვათ „თუ“, სხვა შემთხვევებში კი — „რომ“. მთავარის შემდეგ ჩვეულებრივ მიმდის წერენ, იშვიათად კი — ორწერტილს (ან ტირეს): უნდა გამოვტყდეთ: შალვა შაინც მიყვარდა — თავისებურად, დროგამოშვებით. უცნაურად, ახირებულად (ჯავ., 1, 479); აკაის ნირად ჰქონდა — ამ დროს ქუთაისს უთუოდ წავიდოდა (გვეტ., 354).

3. დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითია. მთავარში ზოგჯერ მოიპოვება მისათითებელი ნაცვალსახელი „ისეთი“, რომლის მნიშვნელობასაც ხსნის და აზუსტებს მომდევნო წინადადება: ისეთი ლხინი გავმართოთ, ჩვენ დაგვნატროდეს ყველა (არზ.).

4. დამოკიდებული წინადადება დროის გარემოებითია, რომელიც უსწრებს მთავარს და ამ უკანასკნელს წერაში ტირეთი გამოეყოფა. ეფარდება ისეთ წინადადებას, სადაც კავშირად გამოყენებულია „როდესაც“ („როცა“), გამოხატავს მოქმედებათა ერთდროულობას ან თანამიმდევრობას: [ყვავი] ზის — ჩხავის, დაფრინავს — ხხავის (ვაჟა, 6, 353); კახურივთქვი — ვერაგინ მომყვა. ღვინო დავლიე — ყველა გავლახე. ჭირითში გაველ — უკან დავყარე. სროლა გავმართეთ — ყველას ვაჯობე. ქალებს გავხედე — ცეცხლი დავანთე (ჯავ., 3, 531).

5. დამოკიდებული წინადადება ვითარების გარემოებითია, რომელიც მოსდევს მთავარს ან უსწრებს მას. მთავარში ჩვეულებრივ წარმოდგენილია მისათითებელი ზმნიზედა „ისე“. ამ ტიპის წინადადებაში შეიძლება ჩავსვათ „რომ“ კავშირი: აქლემის საპალნე ისე არ დაპატარავდება, [რომ] ვირისა აღარ გამოვციდესო (ანდ.); ისე შაინც დაადგი ფეხები, [რომ] ყვავილები არ გასთელო (ვაჟა, 6, 301); ხშირად ოთხი თვე [ისე] გავა, [რომ] კაცს ვერ დავინახე თვალით (ვაჟა, 5, 27).

6. დამოკიდებული წინადადება მიზეზის გარემოებითია, რომელიც მოსდევს მთავარს და წერაში მისგან ორწერტილით გამოიყოფა: ლაშქარს გაძარჯვება აღარ ახარებდა: მტერმა გული მოსტაცა იმას (ბარნ., 1, 127); ქექა-ქუხილი ჩვენ არ გვაშინებს: ქუხილი წვიმის მომასწავებელია და წვიმა ხომ ძუძუს გვაწოვებს დედამიწის გულზე (ვაჟა, 5, 30). შეიძლება ჩავსვათ კავშირი „რადგანაც“ (ან: „იმიტომ რომ“), თუმცა სტილისტიკურად უპირატესობა უკავშირო შეერთებას ეძლევა.

7. დამოკიდებული წინადადება მიზნის გარემოებითია: წვერხმელი ხეებიც შე დამხარიან ზევიდამ, თვითონ თავშიშველნი-

ტოტებს მე მაფარებენ: ჩვენს იას არ შეგვიცივდეს, ან არაფერმა არ აწყინოსო (ვაჟა, 5, 31).

8. დამოკიდებული წინადადება შედეგობითის შინაარსისაა: ქარმა, ავდარმა და სივრცემ თავისი იმოქმედეს: ქალმა ველარ გაძლო და გაერჯოლებულს ცახცახი დააწყებინა (ყაზ.); მტაცებელ ფრინველებს ვერ ენდობიან მშვიდობიანი ფრინველები: მიკუნიჭულან ზოგნი ბარდებში, სხვები — ფოთლებით შებურულ ხეებზე სხედან (ვაჟა, 6, 351).

9. დამოკიდებული წინადადება პირობითის შინაარსისაა, ყოველთვის პირველ ადგილზეა და წერაში მთავარისაგან ტირეთი გამოიყოფა: მიწამ ყანა გაგიკეთოს — ნუ ჩამოკიდები, მოგიცდინოს — ნუ შემოსწყრები (ხალხ.); მისცემ — მადლობას გეტყვის, არ მისცემ — არაფრად შეიმჩნევს (ლორთქ., 2, 175).

პირობითის შემცველი უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება ანალოგიურია დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი უკავშირო ქვეწყობილი წინადადებისა: ერთნაირია წინადადებათა წყობა, ანტონაცია, ზმნის ფორმათა გამოყენება, წერაში სასვენი ნიშანი. ამით აჩხნება, რომ მათი ერთმანეთისაგან გამიჯვნა ზოგჯერ პირს კიდევ.

უკავშირო რთული წინადადებები მრავალფეროვანია. ზემოთ განხილულ შემთხვევებში უკავშიროდ შეერთებული წინადადების სინტაქსური ფუნქცია შედარებით კარგად ჩანს: მათ შეიძლება შევუნაცვლოთ კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადებები. მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არ არის. უკავშირო რთულ წინადადებებში ისეთებიც გვხვდება, რომლებიც ქვეწყობილ წინადადებას უფრო განეკუთვნება, ვიდრე რთულ თანწყობილს, მაგრამ ამა თუ იმ ტიპისადმი მიკუთვნება ძნელდება. ხშირია ისეთი შემთხვევები, როცა უკავშირო რთული წინადადების მეორე ნაწილი, რომელიც წინადადებისა თუ წინადადებათა წყებისაგან შედგება, წარმოადგენს პირველი ნაწილის ახსნა-განმარტებას, მისი შინაარსის გაშლილად და დაწვრილებით გადმოცემას: ორბი ძვალს ათამაშებდა: ჩამოაგდებს დედამიწაზე და დაეტანება; მერე ისევ წაიღებს, წავა, წავა მალა, გაუშვებს კლანჭებიდან და ჩამოაყვება თვითონაც თანს (ვაჟა, 5, 30); ბუნება შეიცვალა: მოუსვენარი ზუზუნა ქარების ადგილი წყნარად მრხველმა ნიავმა დაიჭირა, მიწა შეთბა და მოაცოცხლა მცენარენი, ბალახმა იგრძნო თავისი ძალა, წამოიწია და თეთრად გადაფარებული თოვლის სუდარი ჭერ დედამიწას ააშორა და მალე, მზის დანმარებასთან ერთად, წყლად აქცია და ქვევით ხეებში ხრიალით და უგზო-უკვლოდ გააქანა (ყაზ., 710).

XIII. რამდენიმე დამოკიდებულ წინადადებათა რთული ქვეყნობილი წინადადება

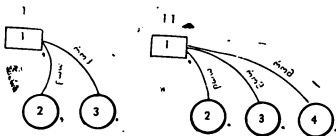
§ 187. რამდენიმე ერთგვარი და არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადება ერთ მთავართან. რთული ქვეყნობილი წინადადება ხშირად შეიცავს არა ერთ, არამედ რამდენიმე დამოკიდებულ წინადადებას, რომელთა დაქვემდებარებაც ორგვარია: თ ა ნ ა დ ა ქ ე ე მ დ ე ბ ა რ ე ბ ა და თ ა ნ ა მ ი მ დ ე ვ რ უ ლ ი დ ა ქ ე ე მ დ ე ბ ა რ ე ბ ა. თანდა-
დაქვემდებარება გვაქვს მაშინ, როცა რამდენიმე დამოკიდებული წინადადება უშუალოდ არის დაკავშირებული მთავარ წინადადებასთან, ხოლო თანამიმდევრულია დაქვემდებარება, როცა დამოკიდებულ წინადადებას ახლავს თავისი დამოკიდებული. მაგალითად: რ ო მ დ ა ა ს რ უ ლ ა ე ს ნ ა ტ ვ რ ა, ნ ა ხ ა, რ ო მ ფ რ თ ე ბ ი ე ს ხ მ ე ბ ა (წერ.). მთავარი წინადადებაა ნ ა ხ ა, რომელსაც ორი დამოკიდებული წინადადება უშუალოდ ახლავს. ამათგან პირველი (რომ დაასრულა ეს ნატვრა) დროის გარემოებითა და უსწრებს მთავარ წინადადებას, ხოლო მეორე (რომ ფრთები ესხმება) პირდაპირდამატებითა და მოსდევს მას. მაშასადამე, აქ გვაქვს დამოკიდებულ წინადადებათა თანდაქვემდებარება, ე. ი. პირველი და მესამე თ ა ნ ა დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი წინადადებაებია. ახლა ენახოთ ასეთი მაგალითი: ი გ ი დ ა ჯ დ ა მ თ ის პ ი რ ა დ ე რ თ ს ხ ე ზ ე, ს ა ი დ ა მ ა ც მ ო ჩ ა ნ დ ა ს ო ლ ჭ ა და ი ს ქ ო რ ა ფ ი, რ ო მ ე ლ ზ ე დ ა ც [მ] ტ რ ე დ ს ბ უ დ ე ჰ ჰ ო ნ დ ა გ ა კ ე თ ე ბ უ ლ ი (ვკე, 5, 106). ამ რთულ წინადადებაშიც სამი წინადადებაა გაერთიანებული. ამათგან პირველი (იგი დაჯდა მთის პირად ერთ ხეზე) მთავარია, ორი დანარჩენი — დამოკიდებული. დამოკიდებულ წინადადებათაგან მთავარს უშუალოდ პირველი ახლავს (საიდანაც მოჩანდა სოლჭა და ის ქორაფი), მეორე კი (რომელზედაც მტრედს ბუდე ჰქონდა გაკეთებული) დამოკიდებულის დამოკიდებულია. მაშასადამე, დამოკიდებულ წინადადებათა დაქვემდებარება აქ თ ა ნ ა მ ი მ დ ე ვ ე რ უ ლ ი ა.

თანადამოკიდებული ანუ მთავართან უშუალოდ დაკავშირებული დამოკიდებული წინადადებაები ორი სახისაა: ე რ ო გ ვ ა რ ი და ა რ ა ვ რ თ გ ვ ა რ ი.

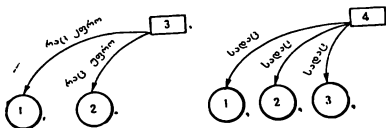
ერთგვარია ერთ მთავართან დაკავშირებული დამოკიდებული წინადადებაები, რომლებიც ერთნაირი არიან ფუნქციის მიხედვით (მაგალითად, ყველა ქვემდებარულია, ან დამატებითი, ან განსაზღვრებითი, ან კიდევ ადგილის გარემოებითი და ა. შ.) და ერთნაირად მიემართებიან მთავარი წინადადებას ერთსა და იმავე წევრს (ან მთლიანად მთავარს). საერთოა მათი პოზიცია: უსწრებენ მთავარ წინადადებას, ან მოსდევენ მას, ან კიდევ ყველა მთავარ წინადადებაშია მოქცეული.

ჩვეულებრივ საკავშირბელი სიტყვაც ერთნაირია, იშვიათად სხვადასხვაც, მაგრამ ერთი და იმავე ფუნქციისანი. ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათა შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების ძირითადი შემთხვევებია:

1. მთავარს მოსდევს რამდენიმე ერთგვარი დამოკიდებული წინადადება: 1. იგი ვერა ჰხედავდა (1), რომ ჩვენ მაშინ მიწაში ცრემლსა ვღვრიდით (2), რომ ჩვენმა ცოდვა-მადლმა დედამიწაც აატირა (3) (ვაჟა, 5, 255); 2. განა არ იცის აკმიაშ (1), რომ დიდი დოვლათია საჭირო (2), რომ ნაომარ ქვეყანას გამოკვება სჭირდება (3), რომ უხვი მოსავალი გამარჯვების საწინდარია (4) (მხ. მრეველ., 34). პირველ მაგალითში მთავარს ორი ერთგვარი დამოკიდებული წინადადება მოსდევს, მეორეში — სამი. ამ წინადადებათა სქემები ასეთია:

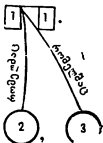

2. ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები უსწრებენ მთავარ წინადადებას: 1. რაც უფრო ცვდებოდა მისი ეტლი (1), რაც უფრო ხანში შედიოდა თვითონ ტანტალა (2), მით უფრო გულბრძუ და ხარბი ხდებოდა იგი (3) (მხ. მრეველ., 179); 2. ხადაც უსამართლობა მძვინვარებს (1), ხადაც აჯამობა დაყიალებს (2), ხადაც უაზრობა და უგრძნობლობაა (3), ნამდვილი ხოლერაც იქა ბუღობს (4) (ვაჟა, 7, 208). ამ წინადადებათა სქემებია:

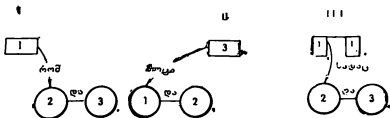
3. ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები მთავარ წინადადებაშია მოქცეული: ანზორა მოხუცებული, დავრდომილი (1), რომელმაც მთელი ყმაწვილკაცობა გაატარა მამულის დასაცავად ბრძოლაში (2),

რომელმაც შესწირა სამი შვილი სამშობლოს თავისუფლებას (3), აწ თავის მარტო ერთი ქალითა ესალმებოდა თავის ქვეყანას (1) (ყაზ., 194). მთავარი წინადადების ქვემდებარეს ორი განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ახლავს, სქემა ამ წინადადებისა ასეთია:

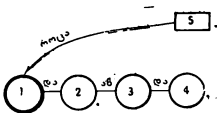

ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები ერთმანეთის მიმართ თანწყობილი არიან. ამიტომ არცთუ იშვიათია შემთხვევა, როდესაც მაქვემდებარებელი კავშირი თუ წევრ-კავშირი ერთხელ არის ნახშიარი, დამოკიდებული წინადადებები მათგანთაგან ერთი კავშირით არიან შეერთებული, ან კიდევ დამოკიდებული წინადადებები მათგანთაგან ერთი კავშირით (ჩვეულებრივ და-თი) მათგან ერთი შეერთებული, როცა ყველა ერთგვარი დამოკიდებული წინადადება მაქვემდებარებელი კავშირით თუ წევრ-კავშირით არის შეერთებული მთავარ წინადადებასთან. დავასახელებთ ამ ტიპის წინადადებათა ორიოდ შემთხვევას:

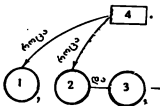
1. თანწყობილი წინადადება, რომელიც ორი დამოკიდებული წინადადებისაგან შედგება, ერთმანეთთან მათგანთაგან ერთი კავშირით არიან შეერთებული, მთავართან ერთი მაქვემდებარებელი კავშირითა თუ წევრ-კავშირით: ვიცოდი (1), რომ ისინი ბატონები იყვნენ (2) და მე მათი შვილი ვიყავი (3) (წერ.); 2. როცა მტრედისფრად აყვავდა ცა (1) და მარინი ჩაქრა (2), მხოლოდ მაშინ ჩასთვლიმა ოდნავ (3) (გამს., 2, 486); 3. დიდ ღარბაზში (1), ხადაც სხვა დროის ფართალი ელაგა (2) და ნოქარ-მუშტრის ყრამული იდგა (3), ახლა დიდი სუფრა იყო გამწვანებული (1) (ლ. გოთ.). რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილების განლაგება და დაკავშირება კარგად ჩანს მოცემულ სქემებში:

2. ორზე მეტი ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები ერთმანეთთან მაერთებელი კავშირით არიან შეერთებული, მთავართან — ერთი მაქვემდებარებელი კავშირით ან წევრ-კავშირით: როცა წვიმდა (1) და ქუხდა (2), ან თოვდა (3) და ქარბუქი ტრიალებდა (4), მურია თვალმოუხუშავი იქდა ხოლმე ფარეხის კარებზე (5) (რახ., 13). სქემა ამ წინადადებისა:

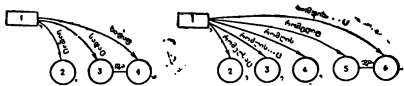
3. ორზე მეტ ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათაგან ბოლო წინას მაერთებელი კავშირით უერთდება, სხვები მთავარს — მაქვემდებარებელი კავშირით თუ წევრ-კავშირით: როცა სადილს უკან ლაზათიანად გამოიძინებდნენ ცოლ-ქმარნი (1), როცა სალამოზედ ნიავე ფრთას გაშლიდა (2) და ბაღის ლობის გრძლად გაწოლილი ჩრდილი ეზოს მოადგებოდა (3), — მაშინ კნენია დარეჯანი ერთ ბალან-გაცეივნულ ხალიჩას ჩრდილში გააშლევინებდა და დაბრძანდებოდა ხოლმე თავ-მომწონე პატარძალივით თავდახურული, წარბებ-აჯიმული და გამოპრანჭული (4) (ჭავ., 336). ამ წინადადების სქემა ასეთია:

4. ყოველი ერთგვარი დამოკიდებული წინადადება უშუალოდ უკავშირდება მთავარ წინადადებას მაქვემდებარებელი სიტყვით. ამასთანავე, ბოლო დამოკიდებული წინადადება წინასთან მაერთებელი კავშირით არის შეერთებული. თუ მაქვემდებარებელი სიტყვა მიმართებითი ნაცვალსახელია, ის შეიძლება სხვადასხვა ბრუნვაში იდგეს. მაგ.:

1. ისინი შეიჭრებოდნენ იმ ტაძრისაგან (1), ხადაც თემის ყრილობა

უნდა მომხდარიყო (2), ხადაც თემის საბჭო იყო გამართული (3) და ხადაც ერთხელ ხალხისაგან გადაწყვეტილებას ყველა მთიელი ემონებოდა და განუკითხველად ასრულებდა (4) (ყაზ., 716); 2. კარგი სანახავია ახალგაზრდა ბიჭი (1), რომელსაც ჭერ ცხოვრების ტალღა არ მოხვედრია (2), რომლის გულიც დროთა ვითარებისაგან არ გაქსუებულია (3), რომლის სინდისი ქვეყნის უკუღმართ ბრუნვას არ შეუბღალავს (4), რომელიც მძიმე ტვირთის ქვეშ არ მოხრილა (5) და რომლის ოცნებანიც ვარდისფრად იფანტებიან ლაქვარდოვან უფესკრულში (6) (წერ., 8, 285). ამ წინადადებათა სქემებია:

5. ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებებს შეიძლება აერთებდეს შაცალკევებელი ან მაპირისპირებელი კავშირიც: აჩქარებულ ხელს ყველაფერი ჩაუწერია (1), რაც საკუთარი თვალით მინახავს (2) ან რაც სხვისაგან გამოიგონია (3) (ქ. ლორთქ., 3, 285); 2. ერთი საათის შემდეგ (1), როცა ოთახი დაულაგეს და ხელცარიელი მონახვერე შეიყვანეს (2), როცა თვედორე კისერგადაჭრილივით ბადრიჯნის მოსარწყავად წავიდა (3), ხოლო მაკრინე ბოსტნის მეორე კუთხეში ხელახლად მოიკალა (4), იმ ოთახში ერთხელ კიდევ შეიხედა ბუღლულა თავმა და ახალმოსულს ჰკითხა... (5) (ჯავ., 2, 150).

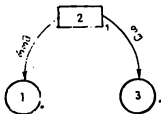
როცა მავრთებელი კავშირის შემდეგ დამოკიდებული წინადადების მთავარ წინადადებასთან შესაერთებლად არ არის ნახმარი მაქვემდებარებელი კავშირი თუ წვერ-კავშირი, იგი ჩავარდნილია, ე. ი. გამოტოვებულია, და მისი აღდგენა შეიძლება, მაგრამ ეს წინადადებას არ მოუხდება.

არაერთგვარია ერთ მთავართან დაკავშირებული რამდენიმე დამოკიდებული წინადადება, რომლებიც სხვადასხვა ტიპს განეკუთვნებიან, ან კიდევ ერთი ტიპისანი არიან, მაგრამ მიემართებიან მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს. გასარჩევია არაერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათა რამდენიმე ძირითადი შემთხვევა:

1. მთავარი წინადადების ერთსა და იმავე წევართან (შემასმენელთან) დაკავშირებულია ორი სხვადასხვა სახის დამოკიდებული წინადადება: მოხუცებულისათვის რომ ამ წამს თვალი

გედევნებინათ (1). უეპველად შეამჩნევდით (2), თუ იგი როგორ უძრავად იწვა (3) (არაგვ., 11). მთავარია „უეპველად შეამჩნევდით“, რომელსაც ორი დამოკიდებული წინადადება ახლავს. ამათგან პირველი (მოხუცებულისათვის რომ თვალი გედევნებინათ) პირობითია, მეორე კი (თუ იგი როგორ უძრავად იწვა) — პირდაპირ-დამატებითი. დამოკიდებულ წინადადებათა პოზიცია მთავარი წინადადების შიშართ სხვადასხვაგვარია: ერთი უსწრებს მთავარს, მეორე კი მოსდევს მას.

სქემა

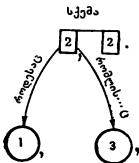

არაერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათაგან ზოგჯერ პირველი მაქვემდებარებელი კავშირითაა შეერთებული, მეორე კი — უკავშიროდ. მაგალითად: რომ ფრინველებისათვის გაბედულება შიეცა, არწიემა უბრძანა, შთაებერათ ბუკნაღარისათვის (ვუა, 5, 290). მთავარს უძღვის მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, მოსდევს პირდაპირდამატებითი. ეს უკანასკნელი უკავშიროდაა შეერთებული.

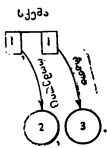
2. მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს ახლავს არაერთგვარი (სხვადასხვა ტიპის) დამოკიდებული წინადადებები. მაგალითად: რაწამს ნუნუ მოეფარა სახლებს, მახამ მოუთმენლად დაუწყო ძახილი ერთ პატარა ბიჭს, რომელიც იქვე კოკებს თამაშობდა (ყაზ., 270). მთავარი წინადადების შემასმენელთან (დაუწყო) დაკავშირებულია დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (რაწამს ნუნუ მოეფარა სახლებს), ხოლო მთავარის ირიბ დამატებასთან (ბიჭს) — განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება (რომელიც იქვე კოკებს თამაშობდა). ამ მაგალითში არაერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათაგან ერთი თავშია, მეორე — მთავარის შემდეგ. გვხვდება ამ ტიპის არაერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათა სხვაგვარი განლაგებაც, სახელდობრ:

ა) ერთი დამოკიდებული წინადადება უსწრებს მთავარს, მეორე კი მთავარშია: როდესაც გონს მოვედი და არემარეს

თვალი გადავავლე (1), უზარმაზარი მთა-ხრიოცი (2), რომ-
ლის წვერზე და ცნანგრევი ციხეა (3), წინ მქონდა
ამართული (2) (არაგვ., 184).

ბ) პირველი დამოკიდებული წინადადება მთავარშია, მეორე —
მთავარის შემდეგ: ყმაწვილი ბიჭი (1), რომელიც იქვე აჭდა
(2), გამოევიდა ძალს (1), რათა მოეშორებინა ჩვენკენ
მომავლის კაცისათვის (3) (ყაზ., 165).

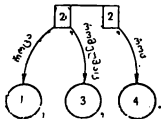
3. მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს მიემართება ერთი და
იმავე ტიპის წინადადებები. მაგალითად: კობა, რომელიც ბა-
ზარში ასცდა თავის ამხანაგებს, მოულოდნელად შე-
ხვდა ერთს მოხუცს გლაბაკს, რომელიც მოწყალე ბას-
ითხოვდა (ყაზ., 421). აქ მთავარს ახლავს ორი განსაზღვრებითი და-
მოკიდებული წინადადება, რომელთაგანაც ერთი მთავარშია, მეორე
კი — მთავარის შემდეგ. პირველი განსაზღვრავს მთავარის ქვემდებარ-
ესს (კობა), მეორე — ირბი დამატებას (გლაბაკს). მსგავსი მაგალითია:
ხადაც დიტოსწავლობდა, იმ გიმნაზიაში ერთი ახალგაზრდა
ქართველი მასწავლებელი იყო, რომელიც სხვებს არა ჰგავდა (წერ.
1, 285).

4. უფრო რთულია ისეთი შემთხვევები, როცა მთავარი წინადადე-

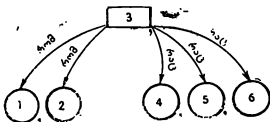
ბა შერწყმულია, რომლის ერთგვარ წევრებს ან სხვადასხვა წევრს ახლავს არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადებანი. მაგალითი: ნახა ჩემმა ყურშიამ, რომ ტიღუნა აღარა ხუმრობდა, ეძგერა, წააქცია და, მენ რომ არ მივშველებოდი, სულ ლუქმა-ლუქმა დაგლეჯდა (ეცა, 5, 27).

მთავარის პირველ შემასმენელთან (ნახა-სთან) დაკავშირებულია პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება (რომ ტიღუნა აღარა ხუმრობდა), მეოთხესთან (დაგლეჯდა-სთან) — პირობითი დამოკიდებული წინადადება (მენ რომ არ მივშველებოდი). შერწყმული წინადადების სხვადასხვა წევრს ახლავს არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადებანი შემდეგ მაგალითში: ამ დროს ძაღლმა, რომელიც შორიახლო იწვა და წაეყო ცხვირი მიწაში. დაიყუდა, მაგრამ, რაკი თვალი გაახილა და დაინახა ორი მთავალი დედაკაცი, ისეე ხმა გაიყვინდა და ღრუნით გაჭაერებულსავით ისეე ცხვირი ფეხებით ამოთხრილ მიწაში ჩაყო (ჭაგ., 339). მთავარია: ამ დროს ძაღლმა დაიყუდა, მაგრამ ისეე ხმა გაიყვინდა და ღრუნით გაჭაერებულსავით ისეე ცხვირი ფეხებით ამოთხრილ მიწაში ჩაყო. ეს წინადადება შერწყმულია შემასმენლების მიხედვით. მთავარში ორი დამოკიდებული წინადადებაა: პირველი — განსაზღვრებითი (რომელიც შორიახლო იწვა), — მეორე — დროის გარემოებითი (რაკი თვალი გაახილა და დაინახა ორი მთავალი დედაკაცი). განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ახლავს მთავარის ქვეშდებარეს (ამ დროს ძაღლმა, რომელიც...), შერწყმული წინადადების პირველ ნაწილშია, დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება კი — მეორე ნაწილში. შერწყმული წინადადების ნაწილებს, რომლებიც დამოკიდებულ წინადადებებს შეიცავს, აერთებს მაპირისპირებელი კავშირი „მაგრამ“.

სამი არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადება ახლავს მთავარ წინადადებას შემდეგს მაგალითში: როცა ისაკამ ზურგი მოიმაგრა (1), თავის ამხანავს (2), რომელმაც აღზარდა და გაწვართნა (3), ისეთი მოგვერდი უგდო (2), რომ ცარიელზე გაიყვანა (4) (არაგვ.). სქემა ამ წინადადებისა ასეთია:

მთავარ წინადადებას შეიძლება ახლდეს ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათა ორი წყება, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ არაერთგვარებაა: ეგრე რომ იყოს (1), ეგ ზნე რომ არ ვიცოდე კაცისა (2), დღესვე მთელი ქვეყნის თვალწინ გავფენდი (3), რაც კაცობრიობას ცოდვა ჩაუდენია (4), რაც შეცდომა მოჰსვლია (5), რაც საცოდაობა დატრიალებულა დედამიწის ზურგზე.. (6) (ვაჟა, 6, 22). აქ მთავარ წინადადებას უძღვის ორი ერთგვარი (პირობითი) დამოკიდებული წინადადება, ხოლო მოსდევს სამი ერთგვარი (პირდაპირდამატებითი) დამოკიდებული წინადადება. ამ რთული ქვეწყობილი წინადადების შედგენილობა და მის ნაწილთა ურთიერთმიმართება კარგად ჩანს თანდართულ სქემაში:

§ 188. თანამიმდევრული დაქვემდებარება. მთავარის დამოკიდებულს შეიძლება ახლდეს თავისი დამოკიდებული, ამას თავისი და ა. შ. ასეთ დაქვემდებარებას, როგორც უკვე ითქვა (§ 187), თანამიმდევრული დაქვემდებარება ეწოდება. მაგალითი: არყის ბრჭყვიალა ზეთიან ფოთლებს ნიაზე გაქონდათ შრიალი, როგორც ყინვიან და მზრალი თოვლის ფიფქი შრიალებს ხოლმე, როცა ქარი უბერავს და ერთმანეთს აყრის შაქრის ფერფლსავით თეთრსა და ბრჭყვიალა ფიფქსა (რახ., 136). პირველი წინადადება მთავარია, მეორე (როგორც...) — მასზე დამოკიდებული, ხოლო მესამე (როცა...) დამოკიდებულის დამოკიდებულია. თანამიმდევრულად დაქვემდებარებული წინადადებები შეიძლება ორზე მეტიც იყოს: ხმისკენ მობრუნებული მთისკაცი ვაოცებული დარჩა, როცა დაინახა, რომ ოთახში მისდა შეუმჩნევლად იგივე ყმაწვილები შემოსულიყვნენ, რომლებიც ამას წინათ კართან და დერეფანში შეეგებნენ (ქიან., 3, 346). აქ სულ ოთხი წინადადებაა, რომელთაგანაც პირველი მთავარია, ხოლო დანარჩენები თანამიმდევრულად დაქვემდებარებული დამოკიდებული წინადადებაა. მთავარი წინადადებებისადმი უშუალოდ დაქვემდებარებულ წინა-

დადებს 1-ლი ხარისხის დამოკიდებული წინადადება ჰქვია; 1-ლი ხარისხის დამოკიდებული წინადადებებისადმი დაქვემდებარებულს — მე-2 ხარისხის დამოკიდებული; მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადების დამოკიდებულს — მე-3 ხარისხის დამოკიდებული და ა. შ. მეორე მაგალითი სქემის სახით ასე შეიძლება გამოვხატოთ:

□ — მთავარი წინადადება: ხმისკენ მობრუნებული მთისკაცი გაოცებულა დაჩა.

↓

○ — 1-ლი ხარისხის დამოკიდებული: როცა დაინახა,

↓

○ — მე-2 ხარისხის დამოკიდებული: რომ ოთახში მისდა შეუმჩნეველად იჯივე ყმაყვილები შემოსულავენ.

↓

○ — მე-3 ხარისხის დამოკიდებული: რომლებიც ამას წინათ კართან და დერეფანში შეეგებნენ.

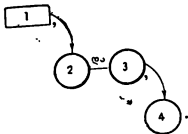
თანამიმდევრული დაქვემდებარებისას ერთმანეთის მომდევნო სხვადასხვა ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებებს შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორც მთავარსა და მის დამოკიდებულს შორის. ასე, მაგალითად, 1-ლი ხარისხის დამოკიდებული წინადადება დამოკიდებულია მთავარი წინადადებისათვის, მაგრამ მთავარი წინადადების როლს ასრულებს მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადების მიმართ; მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება დამოკიდებულია 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულის მიმართ, ხოლო მე-3 ხარისხის დამოკიდებული წინადადებისათვის მთავარია; მე-3 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება მხოლოდ დამოკიდებულია მე-2 ხარისხის დამოკიდებულის მიმართ, რადგანაც მომდევნო ხარისხის დამოკიდებული წინადადება არ ახლავს. ამიტომ არის, რომ ამა თუ იმ ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებაში, გარდა უკანასკნელისა, შეიძლება იყოს კორელატივი ანუ მისათითებელი სიტყვები.

სხვადასხვა ხარისხის დამოკიდებული წინადადებები შეიძლება უსწრებდეს მთავარს (იშვიათად მთავარშიცაა): როცა მდინარე ბროლიასაკენ გადაუხვია, რომლიც გადაღმა ანტიონია ბუკაძის სახლი ეგულებოდა, მდინარის შესართავთან ერთად ხალხის ხმაურობასაც მოჰკრა ყური (ქიან.). პირველი ხარისხის დამოკიდებული წინადადება თავშია; მას მოსდევს მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება, მთავარი კი ბოლოშია.

ამა თუ იმ ხარისხის დამოკიდებული წინადადება შეიძლება თავის მთავარში იყოს მოქცეული: [მთისკაცს] ცოტა მანძილი ჰქონდა გავლილი, როცა ანაზდეულად შენიშნა, რომ საძოვრის ერთი კუთხე, ხადანაც ბზიფის მთების მიღმა კავკასიონის მაღალი მწვერვალების ხედი უფ-

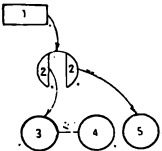
რო ფართოდ იშლებოდა, უცებ ცეცხლის აღმა დაფარა (ქიან., 2, 293). „მთისკაცს ცოტა მანძილი ჰქონდა გავლილი“ მთავარია, რომელსაც მოსდევს დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (როცა ანაზღეულად შენიშნა), რომელიც პირველი ხარისხის დამოკიდებული წინადადებაა. მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება (რომ საძვრის ერთი კუთხე უცებ ცეცხლის აღმა დაფარა) დაშატებითია (პირდაპირი), მე-3 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება (საიდანაც ბზიფის მთების მიღმა კავკასიონის მაღალი მწვერვალების ხედი უფრო ფართოდ იშლებოდა) განსაზღვრებითია, რომელიც მე-2 ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებაშია მოქცეული.

მთავარსა და ამა თუ იმ ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებას შეიძლება ახლდეს ერთი და იმავე ხარისხის რამდენიმე ერთგვარი ან არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადება: დიდმა ხანმა აღარ გაიარა (1), როდესაც მოისმა ტყის გამხმარი ტოტების ლაწალუწი (2) და გამოჩნდა ამაყად მომავალი ხარი ირემი (3), რომელსაც ყურები დაეცქვიტა (4). (ყაზ., 1, 243). მთავარს (დიდმა ხანმა აღარ გაიარა) ახლავს ორი 1-ლი ხარისხის დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (როდესაც მოისმა გამხმარი ტოტების ლაწალუწი და [როდესაც] გამოჩნდა ამაყად მომავალი ხარი ირემი), რომელთაგანაც მეორის ქვემდებარეს ახლავს მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება (განსაზღვრებითი: რომელსაც ყურები დაეცქვიტა). თანდართულ სქემაზე კარგად ჩანს ამ რთული ქვეწყობილი წინადადების შედგენილობა და მისი ნაწილების განლაგება:

ორი ერთგვარი განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ახლავს 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებას შემდეგ მაგალითში: ბოლოს გამოჩნდა, რომ იგი თვალყურ-მადე ვარიაციო ფილა იმ პატარა ქვეყნისა, რომელიც მის გარშემო ბედს შემოეხაზა და რომელიც იმის უფერული ცხოვრების მისაქცევ-მოსაქცევად დაენიშნა (ჭავ., 258). ორი არაერთგვარი მე-2 ხარისხის დამოკი-

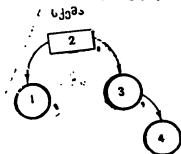
დებულები წინადადება ახლავს 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულს ამ მაგალითში: წინა ურმის კოფოზე ესკუპა შეიდი-რვა წლის სოფლელი ბავშვი, რომელიც, თუ კარგად დააქვრდებოდა, შეატყობდით, რომ მეტად მგრძობიარე იყო (გოგ.). „წინა ურმის კოფოზე ესკუპა შეიდი-რვა წლის სოფლელი ბავშვი“ მთავარი წინადადებაა. „რომელსაც შეატყობდით“ 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულები წინადადებაა (განსაზღვრებითი), რომელსაც ახლავს ორი მე-2 ხარისხის არაერთგვარი დამოკიდებულები წინადადება (პირობითი: „თუ კარგად დააქვრდებოდა“, და დამატებითი: „რომ მეტად მგრძობიარე იყო“). ამათგან ერთი (პირობითი) 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებაშია, მეორე (დამატებითი) კი — მოსდევს მას. ამ ტიპის წინადადება უფრო გართულებული სახითაც გვხვდება. მაგალითი: საიდან წარმოიდგენდა ავთანდილ იშხნელი (1), რომ თონა (2), რომელიც სადაც შემთხვევით ნახა (3) და რომელიც მართლა მოხიბლა ვაჟკაცი თავისი სათნო სილამაზით (4), სწორედ ის ობოლი გოგონა იყო (2), რომლის სამსახურში მოწყობასაც ასე დაჟინებით სთხოვდა თითქმის ნახევარი წლის განმავლობაში ვილაც ხელმოკლე მეეტლე მას (5) (მთხ. ძრეულ., 185). „საიდან წარმოიდგენდა ავთანდილ იშხნელი“ მთავარი წინადადებაა, რომელსაც ახლავს დამატებითი დამოკიდებულები წინადადება (რომ თონა სწორედ ის ობოლი გოგონა იყო); პირველი ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებას ახლავს სამი განსაზღვრებითი დამოკიდებულები წინადადება, რომელთაგანაც პირველი ორი ერთგვარია და პირველი ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებაშია მოქცეული. ხოლო მესამე („რომლის სამსახურში“...) მოსდევს მას. სქემა ამ წინადადებასა ასეთია:

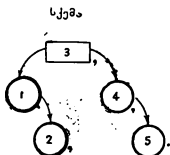
რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ერთდროულად შეიძლება იყოს თანადაქვემდებარება და თანამიმდევრული დაქვემდებარება. ასეთი დაქვემდებარების ძირითადი შემთხვევებია:

1. პირველი ხარისხის არაერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათაგან ერთ-ერთს ახლავს მომდევნო ხარისხის დამოკიდებულები წინადადება (წინადადებანი): როცა ბავშვთან მივიდა (1), დაინახა (2), რომ მას ქუდში იჭდა ხუთი პატარა ბარტყი (3), რომელიც ხის ფულუროში გაკეთებული იქნა (4) (გოგ., 44). მთავარია „დაინახა“, რომელსაც ახლავს ორი არაერთგვარი 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულები წინადადება (დროის გარემოებითი: „როცა ბავშვთან მივიდა“, და დამატებითი:

ბითი: „რომ მას ქულში უჯდა ხუთი პატარა ბარტყი“). ამათგან მთავარი წინადადების მომდევნო 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულს ახლავს მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება (განსაზღვრებით: „რომელნიც ხის ფულუროში გაკეთებული ბულიდან ამოესხა“).

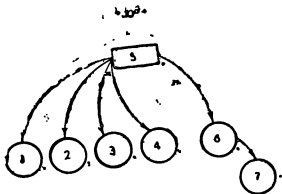
ამვე ტიპისაა შემდეგი წინადადებაც (იმ განსხვავებით, რომ მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება 1-ლი ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებაშია მოქცეული); როდესაც მარხილი გაუსწორდა, დაინახა, რომ ონისეს, რომელიც თითქოს სიცივეს მოჰფარებოდა, თავი ნაბაღში ჩაეყო (ყაზ., 2, 258).

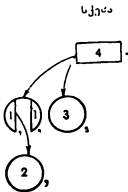
2. პირველი ხარისხის არაერთგვარ წინადადებათაგან ორივეს ახლავს მეორე ხარისხის დამოკიდებული წინადადება: როდესაც ონისემ გაიგო (1), რომ პეია შინიდან მოდოდა (2), ყურები აცქვიტა (3). რადგანაც იცოდა (4), რომ ეს კაცი მწყემსად გელას უდგა (5) (ყაზ., 574).

3. თანადაქვემდებარებისა და თანამიმდევრული დაქვემდებარების მაგალითია შემდეგი წინადადებაც: ვინც საქართველოს კარვად იცნობს (1), ვინც ჩვენი ღრის წარსულს ხანგრძლივად დაჰკვირვებია (2), ვინც აუწონ-დაუწონია გუშინდლიდან დღევანდელ დღეში გაღმოსული ტრადიცია (3), ვინც ფხიზელი თვალით გაუზომავს დღევანდლობა (4), მისთვის გასაგები უნდა იყოს (5), რომ ჩვენში ქალაქისა და სოფლის ურთიერთობას ძველთაგანვე ჰქონდა თავისი განუმეორებელი სპეციფიკა, თავისი ისტორიულად ჩამოყალიბებული სახე და ელფერი (6), რაც კიდევ უფრო მკაფიოდ წამოსწია და გამოაჩინა ჩვენმა დიდმა დრომ (7) (კ. ლორთქ. 3, 307). „მისთვის გასაგები უნდა იყოს“ მთავარი წინადადებაა, რომელსაც უძღვის ოთხი ერთნაირი (უბ-

რალო დამატებითი) დამოკიდებული წინადადება, მოსდევს ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, რომელსაც ახლავს მეორე ხარისხის დამოკიდებული წინადადება (განსაზღვრებით).

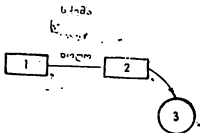
4. 1-ლი ხარისხის ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათაგან ერთ-ერთს ახლავს მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება: რ ო დ ე ს ა ც პურმარილმა, რ ო მ ე ლ ხ ა ც ისეთი მნიშვნელობა აქვს მთის ხალხში, რამდენიმედ დააკავშირა ისინი, რ ო დ ე ხ ა ც უალიონებს მოუკიდეს, ფარჩომ პირველმა დაიწყო (ყაზ., 335). «ფარჩომ პირველმა დაიწყო» მთავარი წინადადებაა, რომელსაც ახლავს ორი ერთგვარი პირველი ხარისხის დროის გარემოებით დამოკიდებული წინადადება, რომელთაგანაც პირველს (როდესაც პურმარილმა რამდენიმედ დააკავშირა ისინი) ახლავს მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადება (განსაზღვრებით: რომელსაც ისეთი მნიშვნელობა აქვს მთის ხალხში).

§ 189. ზერთული წინადადება. რთული წინადადება ხშირად ერთდროულად თანწყობილიც არის და ქვეწყობილიც. ასეთ რთულ წინადადებას ზერთული ანუ ნარევი სახის რთული წინადადება ჰქვია. ამ ტიპის რთული წინადადების ნაწილები ჩვეულებრივ შეერთებულია მაჭგუფებელი ან მაპირისპირებელი კავშირით (და, მაგრამ, ხოლო...), იშვიათად — უკავშიროდაც. ზერთული წინადადების ძირითადი შემთხვევებია:

1. ზერთული წინადადების მეორე ნაწილი ქვეწყობილია: ყველანი

გაჩუქდნენ და ჩამოვარდა ისეთი სიმშვიდე, რომ ბუზის გაფრენის ხმასაც კი გაიგონებდით (ყაზ., 690); შემოდგომის ცა მოიწმინდა და ისეთი კაშკაშა მთვარე დაადგა სვეტიცხოველს, როგორც შაისში მინახავს ხოლმე (გამს., 2, 463); ორი კაცი კიშკრის უკან აიტუზა, ექვსი კი ისე აცოცლა ავანზე, რომ ხის კიბეს ერთხელაც არ დაუკვნიესია (ჯავ., 4, 493); ხეობა დავიწროვდა, ხოლო ალაზანი ისე დაილია, რომ შისი ჩიფჩიფი ძლივსღა ისმოდა (ჯავ., 2, 449). პირველ ორ მაგალითში ზერთული წინადადების მეორე ნაწილი შეიცავს განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას, მესამე და მეოთხე კი — ვითარების გარემოებით.

ზერთული წინადადების მე-2 ნაწილი შეიძლება შეიცავდეს რამდენიმე დამოკიდებულ წინადადებას: ხშირი და გაერთებული შავი წარბები, ნაოქად შეკრულს შუბლთან ერთად, უფრო მომეტებულს სიმკაცრის ბეჭედს ასვამდნენ იმის ისეც უსიამოვნო სახეს და რამდენიმე ხაზი, რომელ [5] იც თვალის კილოებიდგან. სხვადასხვა მხარეს შუქსავით იბნეოდნენ, აშკარად გვიჩვენებდნენ, რომ ცხოვრებაში მოთმინების მიმყოლი არ უნდა ყოფილიყო (ყაზ., 728); ელგუჯამ ქალი წაიყვანა, გაგიკ მახამეთას გაუძღვა სასტუმროში, სადაც უნდოდა ძვირფასი სტუმრისათვის თავი მოექონა, რათა, ცოტაც არის, უფრო იაფად დაესვა ახლად მოყვანილი ქალი (ყაზ., 8).

პირველ მაგალითში ზერთული წინადადების მეორე ნაწილი შეიცავს ორ არაერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებას (განსაზღვრებითსა და დამატებითს), მეორეში კი — სხვადასხვა ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებებს.

2. ზერთული წინადადების პირველი ნაწილი ქვეწყობილია: ყველა დარწმუნებული იყო, რომ ერისთავების ლაშქარი იმერეთში მიდიოდა; მაგრაჰ იმ ღამესვე ელიზბარამ და

შალვამ მხარი უქციეს და საიდუმლოდ კახეთისკენ მიემართნენ (წერ., 1, 269); ქიალუაჲ საზრდოს ზიდაეს, რ ო მ გ ა ა ე ს ო ს თ ა ე ი ს ბ ი ნ ა, და ფუტკარიჲ მიზუზუნებს ყვაეილისკენ თაფლისთვინა (ერ.). პირველ მაგალითში ზერთული წინადადების პირველი ნაწილი შეიცავს უბრალო დამატებით დამოკიდებულ წინადადებას, მეორეში კი — მიზნის გარემოებით.

3. ზერთული წინადადების ორივე ნაწილი ქვეწყობილია, ე. ი. ნარევი სახის რთული წინადადება მიღებულია ქვეწყობილ წინადადებათა თანწყობით: რ ა გ ა ძ ლ ი ე რ დ ა, ცეცხლისა შუქმა ბნელი სენაკი სინათლით მორთო, ხ ო ლ ო რ ა შ უ ქ ი ი მ ა ც ე ც ხ ლ ის ა ს ტ უ შ ა რ ს ი ქ მ ქ ღ ო მ ე ლ ს ზ ე დ მ ი ე ფ ი ნ ა, გასაოცარი რაღაც შევნება განდეგილს თვალწინ წარმოედგინა (ჭავ., 191).

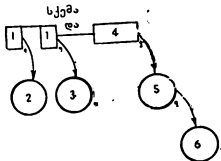
ამ წინადადების პირველ ნაწილში მთავარია „ცეცხლისა შუქმა ბნელი სენაკი სინათლით მორთო“, რომელსაც ახლავს დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (რა გაძლიერდა). მეორე ნაწილში მთავარი წინადადებაა „გასაოცარი რაღაც შევნება განდეგილს თვალწინ წარმოედგინა“, რომელსაც ახლავს აგრეთვე დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (რა შუქი იმა ცეცხლისა სტუმარს იქ მჭდომელს ზედ მიეფინა). რთული წინადადების ნაწილებს (ქვეწყობილ წინადადებებს) აერთებს მაპირისპირებელი კავშირი „ხოლო“. ქვეწყობილ წინადადებათა თანწყობა გვაქვს შემდეგ წინადადებაშიც: ის ქოტი, დაშლამოებით რ ო მ ი მ კ ა ლ ა შ ი გ ა კ კ ი ო დ ა, ჟრთოსან ღრინას ჰგავდა, ხ ო ლ ო ტ უ რ ა და მაჩვი, რ ო მ ე ლ ნ ი ც ს ი მ ი ნ დ ე ბ შ ი ჩ ხ ა ო დ ნ ე ნ და წ რ ი ბ ი ნ ე ბ დ ნ ე ნ, უზარმაზარ ნანუას ემსგავსებოდნენ (ჭავ., 1, 314).

ამ ტიპის რთული წინადადების ერთ-ერთი ან ორივე ნაწილი შეძლება შეიცავდეს ერთზე მეტ დამოკიდებულ წინადადებას. განვიხილოთ ორიოდ მაგალითი: კიდევე ბევრს ლაპარაკობდა ონისე, რ ო მ ე ლ ი ც თ ა ნ დ ა თ ა ნ ს უ ს ტ დ ე ბ ო დ ა და წ ყ ნ ა რ დ ე ბ ო დ ა, მ ა გ რ ა მ ი მ ა ს ყ უ რ ს აღარავინ უგდებდა, რ ა დ გ ა ნ ა ც ყ ვ ე ლ ა ნ ი ს ა შ ი შ მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა შ ი ი ყ ვ ე ნ და ი მ ა დ გ ი ლ ის ა კ ე ნ მ ი ე ს წ რ ა ფ ე ბ ო დ ნ ე ნ, ხ ა ლ ა ც გ ო რ ა დ ა ნ ა რ ჩ ე ხ ი ს ხ ა ლ ხ ი თ გ ა მ ა გ რ ე ბ უ ლ ი ყ ო (ყაზ., 742). ამ რთული წინადადების პირველ მთავარს (კიდევე ბევრს ლაპარაკობდა ონისე) ახლავს განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება (რ ო მ ე ლ ი ც თ ა ნ დ ა თ ა ნ ს უ ს ტ დ ე ბ ო დ ა და წ ყ ნ ა რ დ ე ბ ო დ ა), ხოლო მეორე მთავარს (იმას ყურს აღარავინ უგდებდა) — მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (რადგანაც ყველანი საშიშ მდგომარეობაში იყვნენ და იმ ადგლისაკენ მიესწრაფებოდნენ), ამ უკანასკნელს კი — განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება (სადაც გოჩა დანარჩენის ხალხით გამაგ-

რებულიყო). მაშასადამე, ამ რთული თანწყობილი წინადადების პირველი ნაწილი შედგება მთავარისა და დამოკიდებული წინადადებისაგან, მეორე ნაწილი კი — მთავარისა და 1-ლი და მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადებათაგან. რთული წინადადების ნაწილებს აერთებს მაპირისპირებელი კავშირი „მაგრამ“.

კიდევ მაგალითი: მე ლამაზ ნახა, რომ ჩემი საქმე ცუდად არისო, მიაშურა თავის სოროს, მაგრამ ერთი გულადი, ყველაზე უკეთესი მხედარი წამოეწია და, მანამ სრულ შეეფარებოდა სოროსი, კუდში ხელი სტაცა (ვაჟა, 5, 190). აქ პირველ მთავარს (მიაშურა თავის სოროს) ახლავს 1-ლი და მე-2 ხარისხის დამოკიდებული წინადადებანი, მეორე მთავარს კი — 1-ლი ხარისხის დამოკიდებული წინადადება.

რამდენიმე დამოკიდებულ წინადადებას შეიცავს ზერთული წინადადების ორივე ნაწილი შემდეგ მაგალითში: ექიმი (1), რომელიც დაუყენეს იაგოს (2), იმედობდა (1), რომ რამდენსამე დღეზედ ფეხზედ წამოაყენებდა ავადმყოფს (3). და იაგოც მოთმინებით მოელოდა ამ დღეს (4), რადგანაც წარმოუთქმელად გული ეღრინებოდა გირგოლაზედ (5), რომელმაც ისე უკაცურად გააბა ხათაბალაში (6). (ყაზ., 1, 284). ამ რთული წინადადების პირველ ნაწილს (პირველ მთავარს: ექიმი იმედობდა) ახლავს ორი არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადება: განსაზღვრებითი (რომელიც დაუყენეს იაგოს) და დამატებითი (რომ რამდენსამე დღეზედ ფეხზედ წამოაყენებდა ავადმყოფს), რომელთაგანაც პირველი მთავარშია, მეორე კი მოსდევს მას. ზერთული წინადადების მე-2 ნაწილს (მეორე მთავარს: იაგოც მოთმინებით მოელოდა ამ დღეს) უშუალოდ უკავშირდება მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (რადგანაც წარმოუთქმელად გული ეღრინებოდა გირგოლაზედ), ხოლო ამ უკანასკნელს — მე-2 ხარისხის

დამოკიდებული წინადადება (განსაზღვრებითი: რომელიმაც ისე უკაცურ-

რად გააბა ხათაბალაში). მაშასადამე, პირველ ნაწილში თანადაქვემდებარება გვაქვს, მეორე ნაწილში კი — თანამიმდევრული დაქვემდებარება. ქვეწყობილ წინადადებებს აქ აერთებს მაჭგუფებელი „და“ კავშირი.

4. გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა ზერთული წინადადების ყველა ნაწილს (ყველა მთავარს) ან რამდენიმეს ახლავს ერთი ან რამდენიმე საერთო დამოკიდებული წინადადება. განვიხილოთ ამ ტიპის რთული წინადადების რამდენიმე შემთხვევა:

ა) თქმულა და მართალიც არის, რო მ ბ ა ვ შ ე ვ ო ბ ა და ა ყ რ მ ო ბ ა ა დ ა მ ი ა ნ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს უ ბ ე დ ნ ი ე რ გ ს ი ღ რ ო ა (ქიაჩ., 1, 44): აქ ორი მთავარი წინადადებაა: 1) „თქმულა“ და 2) „მართალიც არის“; დამოკიდებული წინადადება (რომ ბავშვობა და ყრმობა ადამიანის ცხოვრების უბედნიერესი დროა) განეკუთვნება ორივე მთავარს და ორივესთვის ქვემდებარულია.

ბ) როცა ქარი უბერავს, სხვა ხეები ერწყვიან, მხოლოდ ხმელი წიფელი არ ინძრევა (ვაჟა, 5, 87): აქ ორ მთავარს უძღვის საერთო დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. ამგვარია ეს მაგალითებიც: ერთი რომ სჭრიდა და ჰკაფავდა, მეორე სხლავდა და მორებად ხერხავდა, მესამე კი მინდორზე ეზიდებოდა და იქ აწყობდა (ქიაჩ., 3, 54); როცა ზამთარი დადგება, ჩემი გულიც მაშინ ჩაშავდება და პირიმზეც მიწაში ჩადნება (ვაჟა, 5, 238). საერთო დამოკიდებული წინადადება დასახელებულ მაგალითებში მოსდევს ან უსწრებს მთავარ წინადადებებს. იგი შეიძლება მთავარშიც მოექცეს: იქ, სადა ცმარი ტას მამის ეული სახლი იდგა, ახლა ქერის ბურღო ეყარა და ქათმებისაგან გარს მტვერი და ბუნჯალი ირეოდა (ლეონ., 170). საერთო ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მოქცეულია პირველ მთავარში.

გ) ზაფხულის პაპანაქებაში უდაბნოში მყოფს ირემს ისე არ ენატრება დაწაფება ცივი წყლისა, მშიერს კატას ისე ძლიერ არ მისდის სული თევზის შესუსუნისათვის, დამშეული კაჭკაჭი ისე არ ეტანება წიწილის ჩაგდებას თავის კლანჭებში, როგორც მე მიწოდოდა კალმახის დაქერა, მაგრამ ვერ იქნა და ვერა (გოგ., 215); პირველ სამ მთავარ წინადადებას ახლავს საერთო ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. მსგავსი მაგალითია: უცაბედად მოვარდნილი კოკისპირული წვიმის თქეში ისეთი გამეტებით სხეპავდა ჭადრებს, ცაზე ისეთი მრისხანებით იკლაცნებოდა ელვა, ქარი ისეთი გაშმაგებით აწყდებოდა ხის კენწეროებს, რომ ყველაფერი ერთად თითქოს განგებ ამეტყველებულიყო მარტოხელა ქალის შესაშინებლად და გასაფრთხილებლად (მიხ. მრევ., 153). აქ სამ მთავარს ახლავს საერთო განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება.

დ) იმდენად გახუნდა, ისეთმა რამემ მოღრიკა, რომ ეხლა

ჩემი თავიციკადრა (ჯავ., 3, 548): აქ ორ მთავარ წინადადებას ახლავს საერთო დამოკიდებული წინადადება, რომელიც პირველისათვის (იმ დენად გახუნდა) ვითარების გარემოებითია, მეორისათვის (ისეთმა რამემ მოდრიკა) — განსაზღვრებითი.

ე) როცა დროს ატარებენ, ისეთი მოღუშული სახე აქვთ, ისე მწყრალად გამოიყურებიან, რომ თვით მზეს დაუქარგავენ სიციცხლეს და ეკალს გაახმოებენ (ლორთქ., 2, 345). აქ სულ ოთხი წინადადებაა: ამათგან ორი მთავარია და ორი დამოკიდებული. პირველი დამოკიდებული (როცა დროს ატარებენ) საერთო დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებაა ორივე მთავარისათვის. მეორე დამოკიდებული წინადადება (რომ თვით მზეს დაუქარგავენ სიციცხლეს და ეკალს გაახმოებენ) საერთოა აგრეთვე ორივე მთავარისათვის, მაგრამ სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქციისა: პირველისათვის (ისეთი მოღუშული სახე აქვთ) — განსაზღვრებითი, მეორისათვის (ისე მწყრალად გამოიყურებიან) — ვითარების გარემოებითი.

შენიშვნა: ამა თუ იმ ტიპის რთული წინადადების ნაწილებში შეიძლება შიიპოვებოდეს განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები, რომელთაც ზოგჯერ შეიძლება დამოკიდებული წინადადებაც ახლდეს.

XIV. რთული ქვეწყობილი წინადადების შეცვლა მარტივით და მარტივისა — რთულით

§ 110. რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლის წესები. დამოკიდებულ წინადადებათა უმეტესობა, როგორც ციციტ, იმავე სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს, რასაც წინადადების წევრები. ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება ან ხსნის და აზუსტებს მთავარში მისათითებელი სიტყვით (კორელატი) გადმოცემული წევრის ზოგად მნიშვნელობას და ავსებს მას კონკრეტული შინაარსით, ან კიდევ ასრულებს მთავარი წინადადების ნაკლები წევრის როლს წინადადების საბით (§ 161, 169). ასე, მაგალითად, ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება ქვემდებარის ფუნქციას ასრულებს, დამატებითი — დამატებითისას, განსაზღვრებითი — განსაზღვრებისას, გარემოებითი — გარემოებისას (§ 170). ამიტომ არის, რომ წინადადების წევრი და მისი შესაბამისი დამოკიდებული წინადადება ერთსა და იმავე კოთხეზე მიუგებს, ამასთანავე დამოკიდებულ წინადადებას ხშირად შეიძლება შევუნაცლოთ შესაბამისი წინადადების წევრი, წინადადების წევრს კი — შესაბამისი დამოკიდებული წინადადება. შ ი მ შ ი ლ ი თ შეწუხებულ მგლები ღმუოდნენ (რახ.): „შეწუხებული“ ენებითი გვარის მძიმეობით გადმოცემული განსაზღვრებაა, რომელსაც ახლავს მიზილი სიტყვა „შიმშილით“. ამ წინადადების შინაარსი რთული ქვეწყო-

ბილი წინადადებით ასე გადმოიკემა: მგლები, რომლებიც შიმშილით იყვნენ შეწყუხებულნი, ღმუროდნენ. როგორც ვხედავთ, განსაზღვრება თავისი მიმყოლი სიტყვითურთ განსაზღვრებით დაპოკიდებულ წინადადებად გადაკეთდა, მაგრამ წინადადების შინაარსი იგივე დარჩა. ახლა ავიღოთ ასეთი რთული ქვეწყობილი წინადადება: ვინც წამსვლელია, წავიდეს. დაპოკიდებული წინადადება ქვემდებარულია. მარტივი წინადადება რომ შევუნაცვლოთ, მივიღებთ: „წამსვლელი წავიდეს“. ვინც წამსვლელია, წავიდეს“ და „წამსვლელი წავიდეს“ შინაარსით ერთნაირია.

მარტივი წინადადებით იშვიათად შეიძლება გადმოვცეთ ისეთი რთული ქვეწყობილი წინადადების შინაარსი, რომელიც შეიცავს რამდენიმე დაპოკიდებულ წინადადებას. მაგალითად: „გავაღეთ თუ არა კარი, დავინახებ ძაღლი, რომელიც სისხლში იყო მოსვრილი“. აქ მთავარ წინადადებას (დავინახებ ძაღლი) ახლავს ორი არაერთგვარი დაპოკიდებული წინადადება: დროის გარემოებითი: „გავაღეთ თუ არა კარი“, და განსაზღვრებითი: „რომელიც სისხლში იყო მოსვრილი“. ამ რთული წინადადების აზრი მარტივით ასე შეიძლება გადმოიკეს: „კარის გაღებისთანავე დავინახებ სისხლში მოსვრილი ძაღლი“ (ან: კარის გაღებისთანავე დავინახებ ძაღლი. სისხლში მოსვრილი). თქმული იმასაც გულისხმობს, რომ ზოგჯერ მარტივი წინადადების აზრი შეიძლება გადმოვცეთ ისეთი რთული წინადადებით, რომელიც რამდენიმე დაპოკიდებულს შეიცავს. მაგალითად: „გათენებისთანავე მამა ტყეში წავიდა შეშის მოსატანად“. ამ მარტივი წინადადების აზრი რთულით შეიძლება ასეც გადმოიკეს: როგორც კი გათენდა, მამა ტყეში წავიდა, რომ შეშა მოეტანა.

როცა მოცემული გვაქვს მზამზარეული რთული ქვეწყობილი წინადადება და მას მარტივს ვუნაცვლებთ, ჩვენ, არსებითად. საქმე გვაქვს ერთი აღნაგობის წინადადების სხვა ტიპის წინადადებად გადაკეთებასთან. რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლა ჩვეულებრივ მაშინაა შესაძლებელი, როცა დაპოკიდებული წინადადება ამა თუ იმ წვერის სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს. ასეთებია: ქვემდებარული, დამატებითი (სხვადასხვა სახისა), განსაზღვრებითი და გარემოებითი (სხვადასხვა სახისა). იშვიათად ისიც არის შესაძლებელი, რომ სხვა ტიპის დაპოკიდებული წინადადების შემკველ რთულ წინადადებასაც შევუნაცვლოთ მარტივი წინადადება. პირველად განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როცა დაპოკიდებული წინადადება ამა თუ იმ წვერის როლს ასრულებს. ამ ტიპის დაპოკიდებული წინადადების შემკველი რთული ქვეწყობილის მარტივით შეცვლა შემდეგნაირად ხდება:

1. დაპოკიდებული წინადადების კავშირი თუ წვერ-კავშირი ამოვარდება:

2. ამოვარდება აგრეთვე მთავარი წინადადებიდან მისათითებელი ანუ საკორელაციო სიტყვა (თუ მასში ასეთი მოიპოვება).

3. დამოკიდებული წინადადების ზმნა საწყისად ან მიმღობად გადაკეთდება და დამოკიდებული წინადადების შესაბამის წევრად მთავარს შეუერთდება, ხოლო დანარჩენი სიტყვები იმავე წინადადების მას მიმყოფ სიტყვებად გადააყვება.

მაშასადამე, გადაკეთების დროს მოიშლება დაქვემდებარება და ამის შედეგად, თუ მთავარი და დამოკიდებული მარტივი წინადადებებია, მივიღებთ მარტივ გავრცობილ ან გაუვრცობელ წინადადებას. მაგალითად: ის წამდაუწყემ წყალს ითხოვდა, რათა გამშრალი პირი გაეცვლებინა (ყაზ., 319). დამოკიდებული წინადადება მიზნის გარემოებითია. მარტივად რომ გადავკეთოთ, მივიღებთ: „ის წამდაუწყემ წყალს ითხოვდა გამშრალ პირის გასასვლებლად“. მთავარი წინადადება უცვლელი დარჩა, დამოკიდებული წინადადების ზმნა კი მიმღობად გადაკეთდა და მიზნის გარემოებად შეეწყო მთავარის შემსმენელს. პირდაპირი დამატება (პირი) პირდაპირისებრ უბრალო დამატებად გადაიქცა (პირის გასასვლებლად), ხოლო პირდაპირი დამატების განსაზღვრება (გამშრალი პირი) პირდაპირისებრ დამატებას განსაზღვრებადვე გადააყვა. ამ შემთხვევაში რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაცვლად მარტივი გავრცობილი წინადადება მივიღეთ. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: ვინც მოითმენს, ის მოიგებს. ამის შესაბამისი მარტივია: მომთმენი მოიგებს. მარტივად გადაკეთებისას მიმართებითი ნაცვალსახელი „ვინც“ და კორელატი „ის“ ამოვარდა; დამოკიდებული წინადადების ზმნა მიმღობად გადაკეთდა და ქვემდებარედ შეეწყო მთავარის შემსმენელს. გადაკეთების შედეგად მარტივი გაუვრცობელი წინადადება მივიღეთ.

თუ რთული ქვეწყობილი წინადადების ერთ-ერთი (ან ორივე) ნაწილი შერწყმულია, გადაკეთებისას შერწყმულ წინადადებას მივიღებთ. მაგალითად: ვინც კარგსაქმეს აკეთებს, ის საერთო სიყვარულსა და პატივისცემას იმსახურებს. აქ დამოკიდებული წინადადება მარტივია, მთავარი კი — შერწყმული პირდაპირი დამატების მიხედვით. გადაკეთებისას მივიღებთ ამავე ტიპის შერწყმულ წინადადებას: კარგი საქმის მკეთებელი საერთო სიყვარულსა და პატივისცემას იმსახურებს. თუ ერთგვარი წევრები დამოკიდებულ წინადადებაშია, გადაკეთებისას შეიძლება შეიცვალოს შერწყმული წინადადების ტიპი. მაგალითად: ვინც დროზე ხნავს და თესავს, ის კარგ მოსავალს იღებს. დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ქვემდებარულია, ერთგვარშემსმენლიანი შერწყმული წინადადებაა. შენაცვლებისას დამოკიდებული წინადადების ზმნები მიმ-

ლებებად გადაკეთდება და ქვემდებარეებად შეეწყობა მთავარ წინადადების შემასმენელს, ე. ი. შეიცვლება შერწყმული წინადადების ტიპი: დროზე მხვენილი და მთესველი კარგ მოსავალს იღებს.

შერწყმული წინადადება ენაცვლება ისეთ რთულ ქვეწყობილ წინადადებასაც, რომელიც შეიცავს რამდენიმე ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებას. მაგალითად: კარგა გვიანი იყო, ნადიმში რომ გათავდა და სტუმრები [რომ] წავიდნენ (კლდ., 119) — კარგა გვიანი იყო ნადიმის გათავებისა და სტუმრების წასვლის დროს.

თქმულის მიხედვით იგულისხმება, რომ, თუ შერწყმულ წინადადებას რთული ქვეწყობილი შევეუნაცვლეთ, მთავარი ან დამოკიდებული, ანდა ორივე (იმის მიხედვით, თუ რა ტიპის შერწყმული წინადადების გადაკეთებას მივმართავთ) შერწყმული იქნება. მაგალითად: ჯაფისაგან დაღლილი ფუტკარი წყალში ჩავარდა და იხრჩობოდა (გოგ.). ეს წინადადება, რომელიც შემასმენლის მიხედვით არის შერწყმული, ქვეწყობილად ასე გადაკეთდება: ფუტკარი, რომელიც ჯაფისაგან იყო დაღლილი, წყალში ჩავარდა და იხრჩობოდა. მთავარი წინადადება შერწყმულია, დამოკიდებული — მარტივი.

რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლა ზოგჯერ რამდენადმე განსხვავებულად ხდება, ვიდრე ეს ზემოთ არის ნაჩვენები, სახელდობრ:

ა) თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი შედგენილია, გადაკეთებისას შეშველი ზმნა ჩამოშორდება, ხოლო სახელადი ნაწილი დამოკიდებული წინადადების შესაბამის წევრად გადავა მთავარ წინადადებაში. მაგალითად: მეურმეებმა მორეკეს საქონელი, რომელიც სიცხის გატეხაზე მინდვრად იყო გასული — მეურმეებმა მორეკეს საქონელი, სიცხის გატეხაზე მინდვრად გასული (ან: მეურმეებმა მორეკეს სიცხის გატეხაზე მინდვრად გასული საქონელი); ვინც ჰქვიაანია და გონიერი, იმას უნდა მივუყვეთ კვალზეო (ვაჟა) — ჰქვიაანსა და გონიერს უნდა მივუყვეთ კვალზეო.

ასე ხდება მაშინაც, როცა დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი მარტივია, მაგრამ რთული ფორმით არის გადმოცემული (შეიცავს ვნებითი გვარის მიმღობასა და მეშველ ზმნას): მეურმეებმა მორეკეს საქონელი, რომელიც სიცხის გატეხაზე მინდვრად გასული იყო (ჰვა.) — მეურმეებმა მორეკეს საქონელი, სიცხის გატეხაზე მინდვრად გასული (ადგილის შეცვლით: მეურმეებმა მორეკეს სიცხის გატეხაზე მინდვრად გასული საქონელი).

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ზოგჯერ საწყისური წარმოშობის აბსტრაქტულ სახელად იქცევა: ეს ყველამ ვიცით, რომ მგლები გაუშაძღარნი არიან (ცახელი) — ყველამ ვიცით მგლების გაუშაძღრობა; ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ვანო გულადია — ჩვენ კარგად ვიცით ვანოს გულადობა.

ბ) რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს, როგორც ვიცით, ზოგჯერ რომელიმე სიტყვა საერთო აქვთ, რომელიც დამოკიდებულ წინადადებაშია ნახსენები და იმავე ან სხვა წევრად იგულისხმება მთავარ წინადადებაში. თუ დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე ან დაშატება (პირდაპირი, ირიბი) მთავარშიც ქვემდებარედ ან დაშატებად იგულისხმება (ან აქ ის პირის ნაცვალსახელით არის გადმოცემული). შენაცვლება-გამარტივებისას შიმყოლ სიტყვად კი არ გადაკეთდება, არამედ უშუალოდ დაუკავშირდება მთავარის შემასმენელს ერთ-ერთ დასახელებულ წევრად. მაგალითად: როგორც კი დალია ავადმყოფმა წამალი, მაშინვე დაშვიდდა — ავადმყოფი წამლის დალევისთანავე დაშვიდდა: დაიძინათუ არაბავშვმა, მაშინვე ლოგინში ჩავაწვინე — დაძინებისთანავე ბავშვი ლოგინში ჩავაწვინე; სოფლიდან რაც ხორაგი წამოვიღეთ, მესამე დღეს გამოგველია (კონქ.) — სოფლიდან წამოღებული ხორაგი მესამე დღეს გამოგველია.

გ) შენაცვლება-გამარტივებისას ზოგჯერ ემატება ახალი სიტყვა. რომელიც საჭიროა რთული წინადადების შინაარსის გადმოსაცემად. მაგალითად: თუ გაწვიმდა, სასეირნოდ ვერ წავალთ — გაწვიმების შეშტხვევაში სასეირნოდ ვერ წავალთ; რადგანაც გაწვიმდა, სასეირნოდ ვეღარ წავედით — გაწვიმების გამოსასეირნოდ ვეღარ წავედით.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებას ყოველთვის ვერ შევცვლით მარტივით. მაგალითად: ისეთი ბნელი ღამე იყო, რომ კაცს თვალთან შიტიანილი თითის დანახვეაც არ შეეძლო (წერ., 147). დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითია, მაგრამ მისი განსაზღვრებად გადაკეთება არ შეიძლება, ე. ი. ამ რთულ ქვეწყობილ წინადადებას მარტივი წინადადებით ვერ შევცვლით. ხშირად ასევე შეუძლებელია, რომ მარტივ წინადადებას რთული ქვეწყობილი წინადადება შევუნაცვლოთ. მაგალითად, „მზეს უმღეროან ჩიტები“ (ყალან., „საქართველოო ლამაზო“) რთულ ქვეწყობილ წინადადებად არ გადაკეთდება.

რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლა, საზოგადოდ, მაშინაა შესაძლებელი, როცა დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენლისაგან ადვილად იწარმოება უპირო ფორმა — საწყ-

სი ან მიმლეობა (იმის მიხედვით, ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში რომელი მათგანია საჭირო).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ წინადადების წევრებსა და შესაბამის დამოკიდებულ წინადადებებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა: დამოკიდებული წინადადება აზრის სრულად და ზუსტად გამოხატვის უფრო მდიდარსა და მრავალფეროვან საშუალებას წარმოადგენს, ვიდრე შესაბამისი წინადადების წევრი. ეს ბუნებრივიცაა: დამოკიდებული წინადადების პირიან ფორმას მარტივში უპირო ენაცვლება. პირიანი ფორმა მდიდარია გრამატიკული კატეგორიებით; ის ერთდროულად მრავალ ცნებას გამოხატავს; მისი გამომსახველობითი ძალა დიდია; უპირო ფორმა მას ვერ შეედრება; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მარტივი წინადადება ხშირად აზრის გამოხატვის უფრო მოქნილი საშუალებაა, ვიდრე რთული ქვეწყობილი წინადადება. ცხადია, რთული ქვეწყობილი და მისი შესაბამისი მარტივი წინადადება სტილისტიკურად ერთნაირი ღირებულებისა არ არის. ამიტომ ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში ამათგან ერთ-ერთს ეძლევა უპირატესობა (იმის მიხედვით, თუ რომელი უფრო ნათლად, ზუსტად და ბუნებრივად გამოხატავს ვადმოსაცემის შინაარსს).

§ 101. ხხვადახხვა ტიპის დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლის შემთხვევები.

1. ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების შეცვლა მარტივით შემდგენილად ხდება: ა) მისათითებელი ნაცვალსახელი (თუ ასეთი მოიპოვება) და შაქვემდებარებელი კავშირი თუ წევრ-კავშირი ამოვარდება; ბ) დამოკიდებული წინადადების მარტივი შემასმენელი საწყისად ან შესაბამისი გვარის მიმლეობად გადაკეთდება და ქვემდებარედ შეეწყობა მთავარი წინადადების შემასმენელს, ხოლო დანარჩენი წევრები იმავე წინადადებისა მიმყოლ სიტყვებად გადაჰყვება მას: გურიელს ის აწუხებდა, რომ ქალი უსიამოვნოდ შეეგება ამ სასიამოვნო ამბავს (ბარნ., 3, 220) — გურიელს აწუხებდა ქალის უსიამოვნოდ შეგება ამ სასიამოვნო ამბისადმი; ვინც ეს დაწერა, გენიოსია — ამის დამწერი გენიოსია; რაც დაიკარგა, აღარ დაგვიბრუნდება — დიკარგული აღარ დაგვირუნდება.

თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი შედგენილია, გადაკეთების უროს შეშველი ზმნა ჩამოშორდება, ხოლო სახელადი ნაწილი ან საწყისური წარმოშობის აბსტრაქტულ სახელად იქცევა, ან კიდევ არ შეიცვლება და ისე დაუკავშირდება ქვემდებარედ მთავარის შემასმენელს: მე ძალიან მახარებს, შენ რომ ასეთი გულადი

ხარ — მე ძალიან მახარებს შენი ასეთი გულადობა; ეტყობა, რომ ქართველია (ჭავ., 325) — ეტყობა ქართველობა; ვინც ვაჟაკია, წამოვიდეს (ჯავ.) — ვაჟაკი წამოვიდეს. თუ შეერთება უკავშიროა, ცხადია, მაქვემდებარებელი სიტყვის ამოვარდნას არ ექნება ადგილი. მაგალითად: ვაჟაკობა ის არის, კაცმა შტერი მოკეთედ გაიხადოს (ვაჟა, 6, 73) — ვაჟაკობა არის კაცის მიერ შტრის თავის მოკეთედ გახდომა.

2. დამატებითი დამოკიდებული წინადადება, როგორც ვიცით, სხვადასხვაგვარია: პირდაპირი, ირიბი და უბრალო. მარტივად გადაკეთების წესი დაახლოებით აქაც ისეთივეა, როგორც ქვემდებარულისა: დამოკიდებული წინადადების მარტივი შემასმენელი საწყისად ან შიშლვობად გადაკეთდება და მთავარის შემასმენელს შეეწყობა ერთ-ერთი სახის დამატებად (იმის მიხედვით, თუ რა სახისაა დამოკიდებული წინადადება):

ა) პირდაპირ დამატებად: მთელმა სოფელმა გაიგო, რომ ვანომ ტყეში დათვის მოკლა — მთელმა სოფელმა გაიგო ვანოს მიერ ტყეში დათვის მოკვლა; ვინც ეს გააკეთა, დააჩილოვებს — ამის გამკეთებელი დააჩილოვებს; რაც დამაბარეს, სიტყვა-სიტყვით გადავეცი — დამაბარებულ სიტყვა-სიტყვით გადავეცი.

ბ) ირიბ დამატებად: რა შეედრება, როცა სვანეთში მატარებელი ატორტმანდება (მ. იაშვი.) — რა შეედრება სვანეთში მატარებლის ატორტმანებას; შენი ცოლვა მიეცეს, ვინც შენ ეგრე გამოგზარდაო (წერ.). — შენი ცოლვა მიეცეს შენს ეგრე გამოგზარდეო; შენი ცოლვა მიეცეს, ვინც შენ ეგრე გამოგზარდეო — შენი ცოლვა მიეცეს შენ მიერ ეგრე გამოგზარდილსაო.

გ) უბრალო დამატებად: ექიმი დარწმუნებული იყო, რომ ავადმყოფი მალე განიკურნებოდა — ექიმი დარწმუნებული იყო ავადმყოფის მალე განიკურნებაში; დიდხანს ფიქრობდა კრუხი იმაზე, რაც ჩხიკვმა უამბო — დიდხანს ფიქრობდა კრუხი ჩხიკვის ნაამბობზე (რახ.).

თუ შემასმენელი შედგენილია, მეშველი ზმნა ჩამოშორდება. სახელადი ნაწილი კი ან არ შეიცვლება, ან აბსტრაქტულ სახელად გადაკეთდება და დამატებად შეეწყობა მთავარის შემასმენელს. მაგალითად: ვინც მოწინავეა, იმას ყველა აქებს — მოწინავეს ყველა აქებს; ყველამ ვიცით, რომ ზოგიერთი ბავშვი გულმავე იწყობა — ყველამ ვიცით ზოგიერთი ბავშვის გულმავე იწყობა; ვინც ჰკვიანია და გონიერი, იმას უნდა.

მივყვეთ კვალზეო (ვაჟა) — ჭკვიანსა და გონიერს უნდა მივყვეთ კვალზეო; მე დარწმუნებული ვარ, რომ ეგ ცრემლი გულწრფელია (ქავ., 479) — მე დარწმუნებული ვარ მაგ ცრემლის გულწრფელობაში; შენვე დარწმუნდები, რომ მე ცაშდე მართალი ვარ (ვაჟ., 2, 197) — შენვე დარწმუნდები ჩემს ცამდე სიმართლეში.

დამოკიდებული წინადადების I და II პირის (ზოგჯერ მესამესაც) ნაცვალსახელთა ადგილს მარტივში სათანადო კუთვნილებითი (ჩემი, ჩვენი, შენი, თქვენი, თავისი...) დაიჭერს: ბავშვებმა ვერ გაიგეს, რომ მე სანადიროდ წავედი — ბავშვებმა ვერ გაიგეს ჩემი სანადიროდ წასვლა; ბავშვებმა ვერ გაიგეს, რომ შენ სანადიროდ წახვედი — ბავშვებმა ვერ გაიგეს შენი სანადიროდ წასვლა; ბავშვებმა ვერ გაიგეს, რომ ჩვენ სანადიროდ წავედით — ბავშვებმა ვერ გაიგეს ჩვენი სანადიროდ წასვლა; ბავშვებმა ვერ გაიგეს, რომ თქვენ სანადიროდ წახვედით — ბავშვებმა ვერ გაიგეს თქვენი სანადიროდ წასვლა; ბავშვებმა ვერ გაიგეს, რომ ის სანადიროდ წავიდა — ბავშვებმა ვერ გაიგეს მისი სანადიროდ წასვლა; ბავშვებმა ვერ გაიგეს, რომ ისინი სანადიროდ წავიდნენ — ბავშვებმა ვერ გაიგეს მათი სანადიროდ წასვლა.

„თუ დამოკიდებული წინადადების ზმნა სასხვისო ქცევით არის ნახმარი, სათანადო კუთვნილებითი ნაცვალსახელი უნდა: დედას შეატყობინეს, რომ შვილი მშვიდობით დამიბრუნდა — დედას შეატყობინეს ჩემი შვილის მშვიდობით დაბრუნება“¹.

3. განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული წინადადების მარტივით შეცვლა ჩვეულებრივ მაშინ არის შესაძლებელი, როცა დამოკიდებულს აერთებს მიმართებითი ნაცვალსახელი ან კავშირი „რომ“. შენაცვლებისას დამოკიდებული წინადადების მარტივი შემასმენელი მიმღობად გადაკეთდება და განსაზღვრებად შეცნობა მოავარის ასახსნელ წევრს (კორელატი და კავშირი თუ წევრ-კავშირი აქაც ამოვარდება). მაგალითად: აი აქ არის ის კაცი, ვინც ეს ამბავი თქვა — აი აქ არის ამ ამბის მთქმელი კაცი; ამ საიღუმლოებით საესე სიჩუმეში, რომელიც მკვდართა საშფლობელოს მოგაგონებდათ, ერთბაშად გამოისმა ჭიანურის წყნარი ხმა (ვაჟ., 190) — ამ მკვდართა საშფლობელოს მოგონებელ საიღუმლოებით საესე სიჩუმეში ერთბაშად გამოისმა ჭიანურის წყნარი ხმა. მოყვანილ მაგალი-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, 1948, გვ. 174.

თებში დამოკიდებული წინადადების ზმნა მოქმედებითი გვარის მიმღობად გადაკეთდა. ასე ხდება, როცა მიმართებითი ნაცვალსახელი ქვემდებარეა მოქმედებითი გვარის ზმნისა.

თუ მიმართებითი ნაცვალსახელი პირდაპირი დამატებაა ან ქვემდებარე ენებითი გვარის ზმნისა, მაშინ დამოკიდებული წინადადების ზმნა ენებითი გვარის მიმღობად გადაკეთდება. მაგალითად: ხალხი თავს დაპბრუნავდა... ხარ-ირემს, რ ო მ ე ლ ი ც (პირდ. დამ.) ამ დილით: შონადირეებს მოეკლათ (ვაჟა, 6, 337) — ხალხი თავს დაპბრუნავდა შონადირეებისაგან ამ დილით მ ო კ ლ უ ლ ხარ-ირემს; ხშირმა ბურუსმა, რ ო მ ე ლ ი ც (ქვემდ. ენებითისა) უცებ ჩ ა მ ო წ ვ ა , ძალზე და აბნელა იქაურობა — უცებ ჩ ა მ ო წ ო ლ ი ც მ ა ხშირმა ბურუსმა ძალზე დააბნელა იქაურობა.

თუ დამოკიდებული წინადადების შედგენილ შემასმენელში მეშველად „არის“ (ან მისი შონაცვლე ერთპირიანი) ზმნაა და სახელადი ნაწილი ზედსართავი სახელით ან მიმღობით არის გადმოცემული, გადაკეთების დროს მეშველი ზმნა ჩამოშორდება, ხოლო სახელადი ნაწილი მთავარის მისამართ სიტყვას განსაზღვრებად შეეწყობა: ბავშვი, რომელიც ბ ე ჯ ი თ ი ა, ყველას უყვარს — ბ ე ჯ ი თ ი ბავშვი ყველას უყვარს; მეფე გაუმასპინძლდა ჯარს, რ ო მ ე ლ ი ც დ ა ბ ა ნ ა კ ე ბ უ ლ ი ი ყ ო მტკერის გაღმა (ბარნ., 1, 100) — მეფე გაუმასპინძლდა მტკერის გაღმა დ ა ბ ა ნ ა კ ე ბ უ ლ ჯ ა რ ს.

თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი III სერისის რთული ფორმითაა გადმოცემული, მასში შემავალი მიმღობა არ შეიცვლება და ისე დაუდგება განსაზღვრებად მთავარი წინადადების მისამართ წევრს. მაგალითად: ხშირი ბურუსი, რომელიც დაბლა ჩ ა მ ო წ ო ლ ი ლ ი ყ ო..., ძალზე აბნელებდა იქაურობას (ყაზ., 1, 344) — დაბლა ჩ ა მ ო წ ო ლ ი ლ ი ხშირი ბურუსი ძალზე აბნელებდა იქაურობას; ეკალში ვარდი შევნიშნე, ობლად რომ ა მ ო ს უ ლ ი ყ ო (წერ.) — ეკალში ობლად ა მ ო ს უ ლ ი ვარდი შევნიშნე!

თუ დამოკიდებული წინადადების შედგენილი შემასმენელი „აქვს“ ზმნისა და ენებითი გვარის მიმღობისაგან შედგება, გადაკეთების დროს მეშველი ზმნა ჩამოშორდება, ხოლო დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე ფუძის სახით შეუერთდება შედგენილ შემასმენელში შემავალ მიმღობას და ორივე ერთად დაუდგება განსაზღვრებად მთავარი წინადადების საზღვრულ წევრს, მაგალითად: კედელზე ეკადა ძველი ხმალი, რომელსაც ე ა ნ გ ი ჰქონდა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი — კედელზე ეკადა ე ა ნ გ მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი ძველი ხმალი; ეზოში შემოვიდა პატარა ბიჭი, რომელსაც თვალებზე ქ უ დ ი ჰქონდა ჩ ა მ ო ფ ხ ა ტ უ

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, 1948, გვ. 175.

ლი — ეზოში შემოვიდა თვალეზზე ქუდ ჩამოფხატული პატარა ბიჭი.

დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე ან პირდაპირი დამატება ფუძის სახით შეიძლება შეუერთდეს დამოკიდებული წინადადების მართვი შემასმენლისაგან მიღებულ ენებითი გვარის მიმლეობასაც. მაგალითად: ამოვალეზინე სკივრიდან ჩემი ხანჯალი, რომელსაც უანგი (ქვემდებარე) მოჰკიდებოდა... (ვაჟა, 5, 66) — ამოვალეზინე სკივრიდან ჩემი უანგ მოკიდებულ იხანჯალი; არწივი, რომელსაც ფრთები (პირდ. დამ.) შეეკუმშა, ისარივით მიჭროდა თავისი მსხვერპლისაყენ — ფრთებშეკუმშული არწივი ისარივით მიჭროდა თავისი მსხვერპლისაყენ.

როცა განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება მრავალსიტყვიანია და მთავარის ასახსნელ წევრს ახლავს განსაზღვრება, უფრო ბუნებრივი ჩანს, რომ ის განკერძოებულ განსაზღვრებად გადაკეთდეს. მაგალითად: ქალაქში მიმავალი პეტრე, რომელიც გააკვირვებულ იყო უცნობის ვინაობით, ხმას არ იღებდა — ქალაქში მიმავალი პეტრე, უცნობის ვინაობით გააკვირვებულ ი, ხმას არ იღებდა.

განსაზღვრება (ჩვეულებრივი თუ განკერძოებული), თავის მხრივ, შეიძლება გადაკეთდეს განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებად. მაგალითად: არწივის საგან შეშინებულ იწეროები სულ დაბლა და დაბლა ეშვებოდნენ (რაზ.). — წეროები, რომელიც არწივის საგან იყვენენ შეშინებულ ი, სულ დაბლა და დაბლა ეშვებოდნენ; კესოს ტახტზე გადაეშალა დახაზული ქალაღი, სხვადასხვა ფერად აქრელებულ ი (ვაჟ.) — კესოს ტახტზე გადაეშალა დახაზული ქალაღი, რომელიც სხვადასხვა ფერად იყო აქრელებულ ი.

4. ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების ზმნა ჩვეულებრივ საწყისად გადაკეთდება, ნათესაობითში დაისმის და დაერთვის „ადგილას“ (ან: „ადგილიდან“, „ადგილისაყენ“, „ადგილამდე“) და ორივე ერთად ადგილის გარემოებად შეეწყობა მთავარის შემასმენელს. მაგალითად: საც დამიღამდეს, იქ გამითენდეს (ბარ.) — დაღამების ადგილას გამითენდეს; სადაც დაიბადა, იქიდან ჩამოვიდა — დაბადების ადგილიდან ჩამოვიდა; სადაც დათვი მოეკლათ, ბავშვებიც იქითკენ გარბოდნენ; — ბავშვებიც დათვის მოკვლის ადგილისაყენ გარბოდნენ; სადაც ცხვარი დაეკლათ, მწყემსმა იქამდე ძლივს მიაღწია — მწყემსმა ცხვრის დაკვლის ადგილამდე ძლივს მიაღწია.

5. დროის გარეშობითი დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი საწყისად გადაკეთდება და სათანადო ფორმით, ცალკე თუ სხვა სიტყვის დართვით, დროის გარემოებად შეეწყობა მთავარი წინადადების შემასმენელს. საკავშირებელი სიტყვა და კორელატი, როგორც წესი, აქაც ამოვარდება. მაგალითად: დაიჩქარა თუ არა ზარი, ბავშვები კლასებში შევიდნენ — ზარის დარეკვისთანავე ბავშვები კლასებში შევიდნენ.

საწყისი დროის გარემოებად, როგორც ვიცით (§ 70, 71, 73), ნათესაობითში ან ვითარებითში დაისმის. ნათესაობითში დასმულს დაერთვის „თანავე“, „შემდეგ“, „დროს“, ხოლო ვითარებითში — „მდე“ („მდის“). იგი ზოგჯერ ნათესაობით-მიცემითის რთული ფორმით არის წარმოდგენილი, რომელიც „დროს“-დართული ნათესაობითის ბადალია და წარმომდგარია ამ უკანასკნელის ჩამოშორების შედეგად. რა შემთხვევაში როგორ უნდა გადაკეთდეს დამოკიდებული წინადადების ზმნა. — ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორია მთავარისა და დამოკიდებულის ზმნებით გადმოცემული მოქმედების მიმართება დროის თვალსაზრისით: ერთდროულია თუ ერთისა უსწრებს მეორეს. გასარჩევია სამი ძირითადი შემთხვევა:

ა) თუ მთავარისა და დამოკიდებულის ზმნათა მოქმედება ერთდროულად ხდება, მარტივად გადაკეთებისას საწყისი ნათესაობითში დაისმის და დაერთვის „დროს“ ან ნათესაობით-მიცემითის რთულ ფორმას მიიღებს. მაგალითად: სოფელში რომ შევდიოდით, ძაღლები ყეფდნენ — სოფელში შევსვლისას (ან: შესვლის დროს) ძაღლები ყეფდნენ; როცა გაზაფხული დადგა, ჩიტები ბუდის კეთებას შეუდგნენ — გაზაფხულის დადგომისას ჩიტები ბუდის კეთებას შეუდგნენ.

თუ დამოკიდებული წინადადების ზმნით გადმოცემულ მოქმედებას უშუალოდ (ცხელ კვალზე) მოსდევს მთავარი წინადადების ზმნის მოქმედება. საწყისი ნათესაობითში დაისმის და „თანავე“ დაერთვის. ასეთ შემთხვევაში კორელატია „მაშინვე“, ხოლო დამოკიდებულ წინადადებას ჩვეულებრივ აერთებს „როგორც კი“, „თუ არა“, „რაწამს“... მაგალითად: როგორც კი ხალხი ახმაურდა, იგი ფეხზე წამობტა... (ლორთქ., 2, 65) — ხალხის ახმაურებისთანავე იგი ფეხზე წამობტა; მოვიდა თუ არა თქვენი კაცი, მაშინვე მახარობელი ვაფრინე დედოფალთან (ბარნ., 1, 92) — თქვენი კაცის მოსვლისთანავე მახარობელი ვაფრინე დედოფალთან; რაწამს ფეხის ხმა მიწყენარდა, ტყიდან გამოვიდა ერთი მოხუცებული კაცი (ყაზ.) — ფეხის ხმის მიწყენარებისთანავე ტყიდან გამოვიდა ერთი მოხუცებული კაცი.

თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი შედეგნილია, დრო-

ის გარემოებად ჩვეულებრივ სახელადი ნაწილი გადაკეთდება: როცა პატარა ვიყავი, თვეზაობა ძლიერ მიყვარდა — პატარაობისას თვეზაობა ძლიერ მიყვარდა.

ბ) თუ მთავარი წინადადების ზმნით გადმოცემული მოქმედება უსწრებს დამოკიდებული წინადადების ზმნისას, დამოკიდებული წინადადების ზმნა, საწყისად გადაქცეული, ვითარებითში დაისმის და „მდე“ (ან „მდის“) დაერთვის. მაგალითად: სანამ პატრონი მოვიდოდა, ორიოდე გზა კიდევ ჩამოიტანეს... (რზ.) — პატრონის მოსვლამდე ორიოდე გზა კიდევ ჩამოიტანეს; ვიდრე მირზა გონს მოვიდოდა, ცხენი უკვე მინდორზე მიჭროდა (გვეტ., 41) — მირზას გონს მოსვლამდე ცხენი უკვე მინდორზე მიჭროდა.

გ) თუ მთავარი წინადადების ზმნით გადმოცემული მოქმედება მოსდევს დამოკიდებული წინადადების ზმნისას, გადაკეთების დროს საწყისი ნათესაობითში დაისმის და „შემდეგ“ დაერთვის. მაგალითად: ვახშამი რომ გაათავეს, ისევ ბაქანზე ავიდნენ (ჯავ., 3, 46) — ვახშმის გათავების შემდეგ ისევ ბაქანზე ავიდნენ; ვირი მას შემდეგ, რაც თვალშავასთან დაბინავდა, მუდამ მძლარი იყო (ვაჟა, 5, 265) — ვირი თვალშავასთან დაბინავების შემდეგ მუდამ მძლარი იყო.

თუ მთავარისა და დამოკიდებულის საერთო სიტყვა ქვემდებარედ ან პირდაპირ თუ ირიბ დამატებად ნახსენებია დამოკიდებულ წინადადებაში და ერთ-ერთ დასახელებულ წევრად იგულისხმება მთავარი წინადადებისთვისაც, იგი ქვემდებარედ ან დამატებად უშუალოდ შეეწყობა მთავარის შემასმენელს. დამოკიდებულის შემასმენელი აქაც იმავე წესით გადაკეთდება, როგორც სხვა შემთხვევაში. მაგალითად: როდესაც გოჩამ დალოცვა გაათავა, ხალხს გამოუცხადა ნუგზარ ერისთავის სურვილი (ყაზ., 2, 277) — დალოცვის გათავების შემდეგ გოჩამ ხალხს გამოუცხადა ნუგზარ ერისთავის სურვილი; პირი რომ დაიბანა ნუშომ, ჩაიდანს შოუჭდა (ბარნ., 1, 148) — პირის დაბანის შემდეგ ნუშო ჩაიდანს შოუჭდა; ეს რომ დაინახა მთისკაცმა, სახეზე კმაყოფილების ღმილმა გადაურბინა (ქიაჩ., 3, 323) — ამის დანახვისას მთისკაცს სახეზე კმაყოფილების ღმილმა გადაურბინა.

დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება იშვიათად შეიძლება განკერძოებულ დროის გარემოებადაც იქცეს: ხანდახან, როცა ქვაბის სარქველს ორთქლი შეათამაშებდა, ოხშივარი პირდაპირ ცხვირში ეცემოდათ (ვაჟა, 6, 273) — ხანდახან, ქვაბის სარქველის ორთქლისაგან შეთამაშებისას, ოხშივარი პირდაპირ ცხვირში ეცემოდათ; ერთხელ, როცა წიგნის კი-

თხვა გავათავე... მომისვა გვერდით და დაიწყო თავისუფლად ლაპარაკი (ჟავ., 283) — ერთხელ, წიგნის კითხვის გათავებების შემდეგ, მომისვა გვერდით და დაიწყო თავისუფლად ლაპარაკი; ბოლოს, როცა ერთმანეთის ვინაობა კარგად გაიგეს, დამეგობრდნენ კიდევ — ბოლოს, ერთმანეთის ვინაობის კარგად გაგების შემდეგ, დამეგობრდნენ კიდევ.

6. მარტივი წინადადება შეიძლება შევენაცვლოდ ვითარებების გარემოებებით დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული წინადადების ზოგიერთ შემთხვევას. შენაცვლება ჩვეულებრივ მაშინაა შესაძლებელი, როცა დამოკიდებული წინადადება მსგავსება-შედარებას გამოხატავს. გამარტივებისას მაქვემდებარებელი სიტყვა და კორელატი ამოვარდება, ხოლო სხვა მხრივ გასარჩევია რამდენიმე ძირითადი შემთხვევა:

ა) დამოკიდებული წინადადების ზმნა საწყისად გადაკეთდება, ნათესაობითში დაისმის, „ებრ“ (ან: „მებრ“) თანდებული დაერთვის და ვითარების გარემოებად შეეწყობა მთავარი წინადადების შემასმენელს: მონადირე სწორედ ისე მოიქცა, როგორც ურჩიეს (გოგ.) — მონადირე სწორედ [მათი] რჩევისამებრ მოიქცა; კობალაც ისე მოიქცა, როგორც დევმა დაარიგა (ჯავა) — კობალაც დევის დაარიგებისამებრ მოიქცა.

ბ) დამოკიდებული წინადადების ზმნა მიმღეობად გადაკეთდება, ვითარებით ბრუნვაში დაისმის და ისე შეეწყობა ვითარების გარემოებად მთავარი წინადადების შემასმენელს. თუ შემასმენელი უარყოფითია, ე. ი. უკუთქმითი ნაწილაკი ახლავს, მიმღეობაც უკუთქმითი შეენაცვლება. მაგალითად: სახელმძღვანელო შედგენილია ისე, რომ შესაბამება პროგრამას — სახელმძღვანელო შედგენილია პროგრამის შესაბამისად; თედემ სამი წელი დაჰყო ისე, რომ კაცის სახე არ დაუნახავს (ჯავა, 5. 112) — თედემ სამი წელი დაჰყო კაცის სახის დაუნახავად; ოთხი წელიწადი ვიცხოვრე დურგალთან ისე, რომ ჩვენს სოფელში არ მივბრუნებულვარ (ლომ., 51) — ოთხი წელიწადი ვიცხოვრე დურგალთან ჩვენს სოფელში მიუბრუნებლად; აკაკიმ გაზეთებს დაუწყო თვლიერება, ისე რომ საუბარი არ გაუწყვეტიდა (გვ., 357) — აკაკიმ გაზეთებს დაუწყო თვლიერება საუბრის გაუწყვეტლად.

გ) თუ დამოკიდებულ წინადადებაში, რომელიც მსგავსება-შედარებას გამოხატავს, შემასმენლად მთავარი წინადადების ზმნის ფორმაა, ან შემასმენელი სულ გამოტოვებულია, მაგრამ იგულისხმება, გამარტივებისას შესადაარებელი სიტყვის (ქვემდებარის თუ დამატების) სახელობითის ან მიცემითის ფორმას „ვით“ თანდებული დაერთვის.

და ვითარების გარემოებად შეეწყობა მთავარის შემასმენელს. მაგალითად: როგორც ის ცხოვრობს, ისე ვიცხოვრებ (ჯავ., 148) — შასავეით ვიცხოვრებ; [ლახტი] ბოლსა და ჰვარტლს ისე გაუშავებია, როგორც ყორნის ბოლო (ვაჟა, 6, 120) — ლახტი ბოლს და ჰვარტლს ყორნის ბოლოსავით გაუშავებია; მტკვარს მოჰყვებიან ფიჭვის ტივები, ვით მოცუტავე თეთრი ქალები (პ. იაშვი, „თბილისი“) — მტკვარს მოჰყვებიან ფიჭვის ტივები მოცუტავე თეთრი ქალებივით; მისი ცხოვრება ისე წაუჟითხეს, როგორც კარგი რომანი (ჯავ., 3, 395) — მისი ცხოვრება კარგი რომანივით წაუჟითხეს; ყბედს ისე სჯიან, როგორც მოლაღატეს და ჯაშუსს (ჯავ., 3, 373) — ყბედს მოლაღატესა და ჯაშუსსავით სჯიან.

საერთო სიტყვა, რომელიც დასახელებულია მთავარში და დამოკიდებულში გამოტოვებულია, მარტივად გადაკეთებისას აღდგება: იასეს სახლი არ იყო ისე გაოხრებული, როგორც იოთამესი (ბარნ., 1, 386) — იასეს სახლი არ იყო გაოხრებული იოთამესსახლივით.

„ვით“ თანდებულიან ფორმებს შეიძლება შევუნაცვლოთ „ებრ“ თანდებულიანი: მისებრ, ყორნის ბოლოსებრ და მისთ, მაგრამ პირველი („ვით“ თანდებულიანი) უფრო ბუნებრივი ჩანს.

აქ ნაჩვენებია შენაცვლება-გადაკეთების ძირითადი შემთხვევები, ასე რომ ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადება ზოგჯერ შეიძლება რამდენადმე განსხვავებულადაც გადაკეთდეს მარტივად.

შენიშვნა: — ვით (და -ებრ) თანდებულიანი სახელი რომ უფრო ვითარების გარემოებაა (ვიდრე უბრალო დამატება), ამას ადასტურებს ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადებისათვის მარტივი წინადადების შენაცვლების ზემორე დასახელებული მაგალითები.

7. მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების ზმნა საწყისად გადაკეთდება, ნათესაობითში დაისმის, „გამო“ თანდებული დაერთვის და მიზეზის გარემოებად შეეწყობა მთავარი წინადადების შემასმენელს. მაქვემდებარებელი კავშირი და კორელატი. საერთო წესის თანახმად, ამოვარდება. მაგალითად: ყველას აშინებდა სიკვდილი იმიტომ, რომ საზრდოს შოვნა გაძნელდა (ვაჟა, 6, 17) — ყველას აშინებდა სიკვდილი საზრდოს შოვნის გაძნელების გამო; რადგანაც გაწვიმდა, სასეირნოდ ველარ წავედით — გაწვიმების გამო სასეირნოდ ველარ წავედით; რაკი ბინდახლოვდებოდა, ახლა მგლებისთვის უნდა დაეთმოთ სუფრა (რაზ.). — ბინდის შოახლოვების გამო ახლა მგლებისთვის უნდა დაეთმოთ სუფრა.

8. მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი ჩვეულებრივ მომავალი დროის მიმღობად გადაკეთდება, ვითარებით ბრუნვაში დაისმის და მიზნის გარემოებად შეეწყობა მთავარის შემასმენელს, კავშირი და მისათითებელი ზმნიზედა (თუ ასეთი მოიპოვება) ამოვარდება. მაგალითად: ქიალუაც საზრდოს ზიდავს, რომ გაავსოს თავის ბინა (ერ.) — ქიალუაც საზრდოს ზიდავს თავის ბინის გასავსებად; ის წამდაუწუმ წყალს ითხოვდა, რათა გამშრალი პირი გაეცვლებინა (ყაზ.) 319) — ის წამდაუწუმ წყალს ითხოვდა გამშრალი პირის გასაცვლებლად.

მიზნის გარემოება, როგორც ვიცით (§ 91), საწყისის „თვის“ თანდებულნიანი ნათესაობითთაც გადმოიცემა. ამიტომ მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი შეიძლება საწყისადაც გადაკეთდეს, ნათესაობითში დაისევს და „თვის“ თანდებული დაერთოს. მაგალითად: ქართველი მეომარნი თავგანწირულად იბრძოდნენ, რომ სამშობლო დაეცვათ — ქართველნი მეომარნი თავგანწირულად იბრძოდნენ სამშობლოს დაცვისათვის (გოგ.). მიმღობის გამოყენება უფრო ბუნებრივია, ასე რომ მიზნის გარემოების გადმოსაცემად უძობესია, დამოკიდებული წინადადების ზმნა ვნებით გვარის მიმღობად გადაკეთდეს (და არა საწყისად): ქართველი მეომარნი თავგანწირულად იბრძოდნენ სამშობლოს დასაცვად.

დამოკიდებული წინადადების ზმნა ზოგჯერ სა— თავსართ-ბოლოსართით წარმოქმნილ სახელად გადაკეთდება და ვითარებით ბრუნვაში დაისმის: ბიძაჩემი ხშირად მიდიოდა მთაში, რათა ჭიხვებსა და არჩევებს ენადირნა — ბიძაჩემი ხშირად მიდიოდა მთაში ჭიხვებსა და არჩევებს სანადიროდ; ბავშვები ეზოში შეკრებილიყვნენ, რომ ბურთი ეთამაშნათ — ბავშვები ეზოში შეკრებილიყვნენ ბურთის სათამაშოდ.

რთულ წინადადებას, რომელიც შეიცავს ამა თუ იმ წევრის შესაბამის დამოკიდებულ წინადადებას, როგორც განხილული მასალიდან ჩანს, მეტ-ნაკლებად შეიძლება შეენაცვლოს მარტივი წინადადება, მარტივს კი — რთული წინადადება. შესანაცვლებელი წინადადების აზრს შენაცვლებული წინადადება, ცხადია, მეტ-ნაკლები სიზუსტით გადმოგვცემს.

ზოგიერთი ტიპის დამოკიდებულ წინადადებას, როგორც ვიცით (§ 70), ან სრულიად არ მოეპოვება შესაბამისი წინადადების წევრი, ანდა არ არის კარგად გამოკვეთილი და ცალკე წევრად გამოყოფილი. ამ ტიპის დამოკიდებულ წინადადებათა შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების შინაარსი ზოგჯერ შეიძლება მარტივითაც გადმოვცეთ დაახლოებით. გადაკეთების წესები ზოგჯერ ანალოგიურია იმისა, რაც ზე-

მთ გვაქვს მოცემული, ზოგჯერ კი არსებითად განსხვავებულიც, სახელდობრ: ანალოგიურია პირობითისა და დათმობითის შემცველ რთულ წინადადებათა გადაკეთება, განსხვავებული — შედეგობითისა და მთავარის შიშართ დამოკიდებულ წინადადებათა შემცველი რთული წინადადებათა. განვიხილოთ ეს შემთხვევები ცალ-ცალკე:

1. პ ი რ ო ბ ი თ ი დამოკიდებული წინადადების ზმნა საწყისად გადაკეთდება, ნათესაობითში დაისმის, დაერთვის „შემთხვევაში“ და ორივე ერთად, როგორც წინადადების წევრი, პირობის გარემოებად უნდა იქნეს მიჩნეული. კავშირი (და კორელატი) ამოვარდება. მაგალითად: აქ რ ო მ ყ ო ფ ი ლ ი ყ ვ ე ნ ე, ხ ო მ არ დაეშართებოდათ ეგ უბედურება?! (ევა, 6, 39) — აქ ყ ო ფ ნ ი ს შე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი ხ ო მ არ დაეშართებოდათ ეგ უბედურება?!; თ უ მ ტ რ ე რ ს ი ს გ ო რ ა კ ი დ ა უ თ შ ე ს, ერთი კაციც ველარ გავა ამ ჯოჯოხეთიდან (ჯავ., 3, 265) — მ ტ რ ი ს ა თ ვ ი ს ი მ გ ო რ ა კ ი ს და თ შ ო ბ ი ს შე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი ერთი კაციც ველარ გავა ამ ჯოჯოხეთიდან.

თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი უარყოფითია („არ“ ნაწილაკი ახლავს), მაშინ ის უკუთქმითი მიმღეობისაგან „ობა“ სუფიქსით წარმოქმნილ სახელად გადაკეთდება, ნათესაობითში დაისმის და „შემთხვევაში“ დაერთვის. მაგალითად: ჩ ხ უ ბ ი რ ო მ ა რ მ ო ს ვ ლ ო და თ, ეს ამბავი ჩვენამდე ხომ არც კი მოაღწევდა? (ჯავ., 453) — ჩხუბის მოუუსკვლელობის. შე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი ეს ამბავი ჩვენამდე ხომ არც კი მოაღწევდა? ეს კეთილი და გოხიერი ფინია რომ არ შესწრებოდა, რასაკვირველია, საწყალი ბავშვი დაიხრჩობოდა (გოგ., 168) — ამ კეთილი და გოხიერი ფინიას შეუუსწრებლობის შემთხვევაში, რასაკვირველია, საწყალი ბავშვი დაიხრჩობოდა.

2. და თ მ ო ბ ი თ ი დამოკიდებული წინადადების მარტივი შემასმენელი საწყისად გადაკეთდება, ნათესაობითში დაისმის და დაერთვის თანდებულ „მიუხედავად“. კავშირი ამოვარდება. მაგალითად: თ უ მ ც ა შ ა ი ს ი და დ გ ა, მათს ბალში ერთი მწვანე ბალახიც არ შოიანდა (ჯავ., 3, 447) — მიუხედავად მაისის და დგომისა, მათს ბალში ერთი მწვანე ბალახიც არ შოიანდა; ქ ა ლ ი თ უ მ ც ა და ი დ ა ლ ა, და ს უ ს ტ რ და, მაგრამ ბურსაჰირის გასაველს მშვიდობიანად შიალწია (ყაზ., 534) — მიუხედავად და დლისა და დასუსტებისა, ქალმა ბურსაჰირის გასაველს მშვიდობიანად შიალწია; შ ი უ ხ ე და ვ ა დ ი მ ი ს ა, რ ო მ ღ რ მ ა დ მ ო ხ უ ც დ ა. თავს მაინც კარგად გრძნობდა — მიუხედავად ღრმად მოხუცებისა, თავს მაინც კარგად გრძნობდა.

თუ შემასმენელი შედგენილია, მეშველი ზმნა ჩამოშორდება, სა-

ხელადი ნაწილი კი აბსტრაქტულ სახელად იქცევა, მაგალითად: თუ მცა შოხუცებულო იყო, მაგრამ თავს კარგად გრძნობდა — შიუხედავად მოხუცებულობისა, თავს კარგად გრძნობდა; თუ მცა მსჯელობა დაშაჯერებელი იყო, მაგრამ ზოგმა მაინც არ გაიზიარა მისი მოსაზრება — შიუხედავად მსჯელობის დაშაჯერებლობისა, ზოგმა მაინც არ გაიზიარა მისი მოსაზრება. ასეთივეა შენაცვლების ხასიათი, როცა დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი უარყოფითია: ონისე, თუ მცა ლაპაქაქში შონაწილეობას არ იღებდა, მაინც იმათ არ შორდებოდა და გაჩუმებული ყურს უგდებდა (ყაზ., 568) — შიუხედავად ლაპაქაქში შონაწილეობის მიუღებლობისა, ონისე იმათ არ შორდებოდა და გაჩუმებული ყურს უგდებდა.

3. შედეგობითი. დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ წინადადებას იშვითად თითქოს ენაცვლება მარტივი. მაგალითად: ცეცხლი... ხრჩოლავდა, რის გამოც ისეც ბნელი ფარები კვამლით იბურებოდა (არაგვ.). მარტივი იქნება: ცეცხლის ხრჩოლების გაშო ისეც ბნელი ფარები კვამლით იბურებოდა; დამოკიდებული წინადადებიდან ამოვარდა საკავშირებელი (რის გამოც), სხვა მხრივ იგი უცვლელი დარჩა. ცვლილება შეეხო მთავარს, რომლის ზმნაც საწყისად გადაკეთდა, ნათესაობითში დადგა, „გამო“ დაერთო და მიზეზის გარემოებად შეეწყო დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს. მაგრამ ამგვარი მარტივი შეიძლება შეენაცვლოს მიზეზ-შედეგობრიობის გამოხატველ რთულ თანწყობილ წინადადებასაც: ცეცხლი ხრჩოლავდა და ისეც ბნელი ფარები კვამლით იბურებოდა. შენაცვლებისას, საერთო წესის თანახმად, სახელზმნად უნდა იქცეს დამოკიდებული წინადადების ზმნა და არა მთავარისა, ასე რომ რთული წინადადების მარტივად გადაკეთების ზოგადი წესი აქ დარღვეულია. მაგრამ ამის გამო იმის მტკიცება, რომ რთული წინადადების პირველი ნაწილი იყოს დამოკიდებული, მაქვემდებარებელკავშირიანი მთავარი, როგორც ერთგან ზემოთაც აღინიშნა (გვ. 380), სიმართლეს არ შეეფერება. მარტივი წინადადება „ცეცხლის ხრჩოლების გაშო ისეც ბნელი ფარები კვამლით იბურებოდა“ ნამდვილად ბადალია მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადებისა: რადგანა ცეცხლი ხრჩოლავდა, ისეც ბნელი ფარები კვამლით იბურებოდა (და არა წინადადებისა: ცეცხლი ხრჩოლავდა, რის გამოც ისეც ბნელი ფარები კვამლით იბურებოდა). მაშასადამე, შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული წინადადებისათვის მარტივის შენაცვლება პირობითია.

4. მსგავსი ვითარებაა მთავრის მიმართი დამოკიდებუ-

ლი წინადადების შემცველი რთული წინადადებისათვის მარტივის შენაცვლების მხრივაც. მაგალითად: გაზაფხული დადგა, რამაც ბუნება ერთბაშად გაშალა და გაშალა. მთავარია „გაზაფხული დადგა“, ხოლო „რამაც ბუნება ერთბაშად გამოაღვიძა“ მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადებაა. ამ რთული წინადადების აზრი თითქოს შეიძლება გადმოვცეთ შემდეგი მარტივით: გაზაფხულის დადგომამ ბუნება ერთბაშად გამოაღვიძა. როგორც ვხედავთ, წევრ-კავშირი (რამაც) ამოვარდა, სხვა მხრივ დამოკიდებული წინადადება უცვლელი დარჩა. ცვლილება განიცადა მთავარმა: პირიანი ფორმა (დადგა) საწყისად გადაკეთდა და ქვემდებარედ შეეწყო დამოკიდებულის შემასმენელს, ხოლო ქვემდებარე (გაზაფხული) ნათესაობითში გადადგა და ქვემდებარისებრი დამატება გახდა. გადაკეთების ზოგადი წესი აქაც დარღვეულია. მარტივი წინადადება „გაზაფხულის დადგომამ ბუნება ერთბაშად გამოაღვიძა“ ნამდვილად ფარდი ჩანს ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული წინადადებისა: გაზაფხულის დადგა, ამან ბუნება ერთბაშად გამოაღვიძა. ახლა ავიღოთ ასეთი წინადადება: გემმა ორი ხაათით დაიგვიანა, რასაც არავინ მოელოდა. დამოკიდებული წინადადება აქაც მთავრის მიმართია. ამ რთულ წინადადებას თითქოს ენაცვლება შემდეგი მარტივი წინადადება: გემის ორი საათით დაგვიანებას არავინ მოელოდა. მიმართებითი ნაცვალსახელი ამოვარდა, მთავრის შემასმენელი კი, საწყისად გადაქცეული, ირიბ დამატებად შეეწყო დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს, გადაკეთების ზოგადი წესი აქაც დარღვეულია. მარტივი წინადადება „გემის ორი საათით დაგვიანებას არავინ მოელოდა“ ნამდვილად შესაბამისი ჩანს ისეთი რთული წინადადებისა, რომელიც შეიცავს დამატებით დამოკიდებულ წინადადებას: გემმა რომ ორი საათით დაიგვიანა, ამას არავინ მოელოდა. მაშასადამე, მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული წინადადების მარტივით შეცვლაც პირობითი ჩანს.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებას ზოგჯერ შეიძლება შევუნაცვლოთ რთული თანწყობილი წინადადება, რომელიც შესაძლებელია წინადადების აზრს თითქმის ზედმიწევნით გადმოგვცემს. ასეთი შენაცვლება მაშინაა შესაძლებელი, როცა დამოკიდებული წინადადება დათმობითია, ან შედეგობითი, ან კიდევ მთავრის მიმართი.

ა) დათმობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების ზოგიერთი შემთხვევა, როგორც ვიცით, ახლოს დგას მაპირისპირებელ-კავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებასთან (§183). ამის გამო მცირეოდენი ცვლილების შედეგად რთული ქვეწყობილი წინადადება ადვილად გადაკეთდება რთულ თანწყობილად,

თანწყობილი კი — ქვეწყობილად. მაგალითად, რთული ქვეწყობულია წინადადება: თ უ მ ც ა მ ა მ ა ს გ უ ლ ი შ ო უ ვ ი დ ა, მ ა გ რ ა მ ს ი ც ი ლ ის გ ა მ ო გ ა ჯ ა ვ რ ე ბ ა ვ ე რ მ ო ა ხ ე რ ხ ა (გოგ., 38). დათმობის კავშირი (თუმცა) რომ ამოვიღოთ, წინადადება თანწყობილი გახდება: მამას გული შოუვიდა, მაგრამ სიცილის გამო გაჯავრება ვერ მოახერხა.

ბ) შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების ზოგი შემთხვევა, როგორც ზემოთაც არის აღნიშნული (§ 181), სინონიმურია მიზეზ-შედეგობრიობის გამოხატველი რთული თანწყობილი წინადადებისა. ამის გამო აღნიშნული ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადება და რთული თანწყობილი წინადადება შეიძლება შევუნიაცვლოთ ერთმანეთს. მაგალითად: რთული ქვეწყობილი წინადადებაა: შეატყობინა იმათაც საქმის გარემოება, რის გამოც ისინი შეიარაღდნენ აბჯარ-აბგრით (ვაჟა, 5, 305). სინონიმური თანწყობილი წინადადებაა: შეატყობინა იმათაც საქმის გარემოება და ამის გამო ისინი შეიარაღდნენ აბჯარ-აბგრით.

გ) სინონიმური რთული თანწყობილი წინადადება მოეპოვება მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ ქვეწყობილ წინადადებასაც (§§ 163; 184). მაგალითად, ქვეწყობილია: [სვაფი] თავისთავს თითქმის არწივის ტოლ-ამხანაგად სთვლის, რ ა ი ც ფ რ ი ნ ვ ე ლ თ ა უ გ უ ნ უ რ ო ბ ა ს ღ ი რ ს ე უ ლ ა დ ვ ე რ დ ა უ ფ ა ს ე ბ ი ა (ვაჟა, 6, 349). შესაბამისი რთული თანწყობილია: სვაფი თავისთავს თითქმის არწივის ტოლ-ამხანაგად სთვლის და ეს ფრინველთა უგუნურებას ღირსეულად ვერ დაუფასებია.

სხვადასხვა ტიპის წინადადებათა გადაკეთება-შენაცვლების შემთხვევები ბშირია მწერალთა თხზულებების შავებსა და ვარიანტებში. აქ ისეთი შემთხვევებიც გვხვდება, როცა შერწყმულია შეცვლილი მარტივით. მაგ., ლექსში „ფიქრნი მტკვრის პირას“ საბოლოოდ მიღებული ტაეპი „ნელად მოღელავს მოღუღუნე მტკვარი ანკარა“, რომელიც მარტივი წინადადებაა, ორ ავტოგრაფში ერთგვარშემასმენლიან წინადადებად არის წარმოდგენილი: „ლურჯად მოღელავს და დუღუნებს მტკვარი ანკარა“¹. მარტივი წინადადება შეიძლება შეენაცვლოს რთულ თანწყობილსაც. მაგ.: ბნელოდა და ოთახში ვერაფერს ვაგარჩიე — სიბნელის გამო ოთახში ვერაფერს ვაგარჩიე.

¹ გრ. კიკნაძე, მტკვრელების სტილის საკითხები, თბ., 1957, გვ. 210.

რთული ქვეყნობილი წინადადებისათვის მარტივის შენაცვლებას ენაში დიდი ხნის ისტორია აქვს. აღსანიშნავია, რომ ორივე ტიპის წინადადება — რთული და მისი ბადალი (თუ შეიძლება ითქვას, მისი შემცველი) მარტივი წინადადება — ძველ ქართულშივე გვხვდება. მაგ., IX და X საუკუნის ერთი და იმავე ტექსტის ორი სხვადასხვა რედაქციაში გვაქვს პარალელური წინადადებები.¹

გრამატიკულ ლიტერატურაში რთული ქვეყნობილი წინადადებისათვის მარტივის შენაცვლებას მოძღვრება თან დაეყვანა დამოკიდებულ წინადადებათა სახეებზე მოძღვრებას, მაგრამ შენაცვლების ხასიათი და ამ ორი ტიპის წინადადების ერთმანეთთან დამოკიდებულების საკითხი სხვადასხვაგვარად იყო გაგებული.

რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ყარაგა ხანს იყო გავრცელებული მოსახრება, რომ დამოკიდებულები წინადადება „მოკლდება“ და ამის შედეგად ოთხეულობილი წინადადება იქცევა მარტივ წინადადებად.

„შეორე, ამის საბირთვიო მიმართულების თანახმად, რთული წინადადება არ მოკლდება და არც შეიძლება შემოკლების მარტივად. ერთისა და იმავე შინაარსის მარტივი და რთული წინადადება წარმოიშვა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად და სხვადასხვა დროს და ამაღნად არ შეიძლება ელემენტარული რთული წინადადების გადაქცევაზე მარტივად და პირიქით. აქ სხვადასხვა ტიპის წინადადების შენაცვლება და არა შემოკლება. მკვთრად აქვს გამოთქმული ეს მოსახრება დ. ოვსიანოვი-კოვლიკოვსკის... სასკოლო სახელმძღვანელოში: „სტრუქტურით არ არის სწორი და არც უნდა გავიგოთ ეს ფორმა, როგორც შემოკლება მარტივებითი ნაცვალსებლიანი დამოკიდებული წინადადებისა, რუსული ენის ისტორია გვიჩვენებს, რომ კონსტრუქციები 1. Люди, которые были крепостными...“ (ადაშიანები, რომლებიც იყვნენ ყმები...) და 2. Люди, бывшие крепостными...“ (ადაშიანები, ყოფილი ყმები...)“ წარმოიშვა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ძველი ენის ცნობილი კონსტრუქციისაგან და მეორე სრულებით არ წარმოადგენდა პირველის „შემოკლების“ შედეგს. ამჟამად ისინი ადვილად ენაცვლებან ერთმანეთს. მაგრამ ეს კიდევ არ გვაძლევს უფლებას მიმღეობიან ფორმას ვუწოდოთ „შემოკლებული დამოკიდებული წინადადება“².

დ. ოვსიანოვი-კოვლიკოვსკი ამ შემთხვევაში იყვარება ა. პოტეხინისა და სხვათაგანთან ერთად მოძღვრებას. ა. პოტეხინმა გააკრიტიკა „შემოკლების“ თეორია, ნათელყო დამოკიდებელი წინადადებას თანდათანობით ჩამოყალიბებისა და განვითარების პროცესს. რომ ერთი და იმავე შინაარსის მარტივი და რთული წინადადება წარმოიშვა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად და სხვადასხვა დროს. „შემოკლების“ თეორიის კრიტიკა ა. პოტეხინის სკოლის უფრო დამსახურებამ ითვლება.

ა. პეშკოვსკის სასკოლო გრამატიკის ერთ-ერთ ნაწილად ენობრივ მოკლებებზე ისტორიული თვალსაზრისის უქონლობა მიაჩნდა³. სინტაქსიკან ამის როლს მავალითა „შემოკლებას“ ასახელებს. ტერმინი „შემოკლებული დამოკიდებული წინადადება“, ა. პეშკოვსკის თქმით, უნებლიეთ ბადებს აზრს, რომ რაღაც „შემოკლება“ „მოკლდება“, რაც არ არის სწორი როგორც ისტორიული, ისე თანამედროვე სინტაქსური ცნობიერების თვალსაზრისით⁴.

როგორც ვ. თოდუნი ა აღნიშნავს, ამჟამად შეხატულობის შედეგად ითვლება, რომ ახლა რუსული ენის სასკოლო სახელმძღვანელოებში რთული წინადადების შემოკლებების, მარტივად გადაქცევაზე — არა დაბარაო, არამედ შენაცვლებაზე (заменив-ზე)⁵.

ტერმინი, როგორც ვიცით, პირობითია. ამიტომ, როცა ამჟამად რთული ქვეყნობილი წინადადების მარტივით შეცვლისა თუ შენაცვლებაზე, ან კიდევ პირველის

1 ვ. თოდუნი, რთული ქვეყნობილი წინადადების მარტივით შენაცვლებისათვის ქართულში: ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში, კრებული, X—XI, 1960, გვ. 23. 2 ვ. თოდუნი, დასახელებული წერილი, გვ. 5.

3 С. И. Абакумов. О придаточных предложениях. გვ. 89.

4 А. М. Пешковский. Школьные и научные грамматика, გვ. 46.

5 იქვე, გვ. 48. 6 ვ. თოდუნი დასახელებული წერილი, გვ. 6.

(რთული ქვეყნობის) მეორედ (მარტივად) გადაკეთებაზე ვლანარყოფთ, ეს ის არ უნდა გავიგოთ, რომ შენაცვლებული და შესანაცვლებელი ერთმანეთის ეკვივალენტია და ისტორიულად ერთი მეორისაგან არის მიღებული.

რუსულის „...მისგანაც ვითარება შეიმჩნევა ქართულშიც“¹ ა. რ. ქუთათელაძის და თ. ყორღანისა და გრამატიკეში, სადაც პირველად არის წარმოდგენილი დამოკიდებულ წინადადებათა სახეები ჩვენს სინამდვილეში. ლაპარაკია დამოკიდებული წინადადების „შემოკლებაზე“. მაგალითად, არ. ქუთათელაძის დამოკიდებულ წინადადებათა განხილვის შემდეგ ცალ-ცალკე წარმოდგენილი აქვს შემოკლების ნიმუშები დამატებით, განმარტებითაც, აგრეთვე მოქმედების-გვარისა, მრზხისა და მიზნის გარემოებით დამოკიდებული წინადადებისა, ხოლო შემდეგ—შემოკლებას წესი: „დამოკიდებული წინადადება შემოკლება ამგვარად: ან ჩამოიცილოს კავშირის, რომლის ძალითაც ის თავ-წინადადებას უერთდება, ან წინადადებაში ზმნა ზმნისაგან ნაწარმოებ ზედ-შესრულად იქცევა, ანდა უბრალო ამხსნელი სიტყვების სახეს მიიღებს“⁷. როგორც ამ წესიდან ჩანს, არ. ქუთათელაძის კავშირგამოტოვებული რთული წინადადებაც შემოკლებულად მიაჩნია, რის გამოც რთულ ქვეყნობილ წინადადებას ზოგჯერ ი. ი. „შემოკლებული“ წინადადება უდგას გერადოთ. მაგ:

„მოსე ცდილობდა, რომ ებრაელები ეგვიპტელები ისაგან გამოეხსნათ“.

მოსე ცდილობდა ებრაელები ეგვიპტელები ისაგან გამოეხსნათ“.

მოსე ცდილობდა ებრაელები გამოეხსნათ ეგვიპტელები ისაგან“.

თ. ყორღანისა და ქერ ლაპარაკობს მარტივი წინადადების რთულად გადაქცევაზე, მეორე—დამოკიდებულის შემოკლებაზე. მისი აზრით, დამოკიდებული წინადადება, რომელიც საზღვრავს მთავარის ქვეშდებარეს, განმარტებითია, რომელიც — მთავარის შემასმელებელი — დამატებითი (აქ შემოდის გარემოებითი). „უკანასკნელ, თუ დამატებითი წინადადებათა საზღვრენ შესმენილის გარემოებათა: დროს, მრზხისა, მიზანსა და სხვ., მაშინ იფიქრებინ ამბატებით-წინადადებად გარემოებითად“¹⁰ და ასახელებს უკანასკნელის სახეებს მაგალითებითურთ, ხოლო შემდეგ (§21, განხილულია „შემოკლება დამატებითა წინადადებათა“. თ. ყორღანისა, რომელსაც „შემოკლებული“ წინადადება ენის ღირსებად მიაჩნია, წერს: „უკეთესი ქართული მწერლები და თუთ ხალხიც სცილობენ „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქვას“, რადგან „გრძელი სიტყვა საწყინოა“ და ამის გამოც არ უყვართ დამატებითი წინადადებანი. რომელნიც მეტად აგრძელებენ სიტყვას და აბნელებენ ჰაზრსა“¹¹. ამ პარაგრაფის დასასრულის ნათქვამი: „რუსთელის, ბესიკის და ჩხეიძის ნაწერებში მოკლე-სიტყვაობა ქართული (ლაკონიზმი) მაღალ წერტილამდე აყვანილია. არა ვგონებთ, რომ ქართული სხვა ენას დაუეარდეს ამ მხრით“¹². მოცემულია შემოკლების ასეთი წესი: „შემოკლება შემოიღებულია ორგვარი: ა) გამოკლება თანდებულ-კავშირთა, რომლითაც დამოკიდებულნი წინადადებანი ეკავშირებიან მთავართ, მაგ., ხ ა მ ს (რომ) შ ა მ ა ი ი გ ე ლ ო ე ნ ო ბ დ ე ს“; ბ) ს ე თ ო მ ო ფ უ რ მ ა დ ა მ წ ი ხ ლ ო ს, (რომ) ჩ ე მ ზ ე დ მ ე ტ ს ი წ ვ ე ლ ვ ი დ ე ს... ბ) გარნა უფრო ხშირად დამატებითი წინადადება სიტყვათა გარდი-გარდმოსხმითა დამატებით-სიტყვებად გა-

1 ე. თ. ო. ფ. რ. ი. ა. დასახელებული წერილი, გვ. 10.

2 ე. თ. ო. განსაზღვრებით. 3 ე. თ. ო. ვითარების. 4 არ. ქუთათელაძე, პირველ-დამატებითი ქართული გრამატიკა, მე-4 გამოცემა, 1894, გვ. 25—29. 5 ე. თ. ო. მთავარ წინადადებას. 6 ე. თ. ო. ზედსართავად. 7 არ. ქუთათელაძე, დასახელებული შრომა, გვ. 29. 8 ი. ი. ვ. გვ. 25. 9 თ. ყორღანისა, ქართული გრამატიკა, 1889, §20, 1. 38—39. 10 ი. ი. ვ. გვ. 40. 11 ი. ი. ვ. გვ. 41. 12 ი. ი. ვ. გვ. 42.

დოკუმა ხოლმე, მაგ.: „გვესმა, რომ კარგი სანადირო არის —
„კარგი გვესმა სანადირო“; „ავთანდილს უთხრა, რომ
იგი დამჭდარიყო“ — „ავთანდილს უთხრა დაჭლომა“; ხრძა-
ლიმისთვის გვეკიდია, რომ მტერს პასუხი გავსცეთ —
„მტერი მტერის პასუხის ვასაცემად გვეკიდია“. აქვე წი-
წმოდგენილია მარტივის რთულად გადაქცევის ორივე მაგალითი.

სილ. ხუნდაძე, რომელიც კავშირებისა და წევრ-კავშირების ამოღებით „შე-
მოკლებაზე“ არაფერს ამბობს, რთული ქვეწყობილი წინადადების ამოღებად გადა-
კეთების წესებს უფრო სრულად წარმოგვიდგენს. ამ გადაკეთებას სილ. ხუნდაძე
„დამოკლებას“ წინააღმდეგაა შემოკლებას“ ეძახის. იგი წერს: „დამოკლებელი
წინადადება შეიძლება შევამოკლოთ ხოლმე და მთავარი წინადადების რამე ნაწილად
ვაქციოთ: თუ დამატებითი დამოკლებულია — დამატებათ, თუ განსაზღვრებით-
თა — განსაზღვრებათ, და თუ გარემოებითა — იმ გარემოებით სი-
ლიტყვით, რა გარემოებისაც არის თვით დამოკლებული წინადადება (ადგილის,
დროის, მიზეზის, მიზნის თუ ვითარების“. შემდეგ დასაბუღებული რიგითვე წარმოდ-
გენილია „შემოკლების“ ნიმუშები, ოღონდ პირველ ორთაშ მარტივად მოცემულია
შემოკლების წესები: „როცა შემასმენელი ზნაა, დამატებითი დამოკლებული წინა-
დადება სახელზე მით შემოკლება“ (სწავლული ამტკიცებენ, რომ
ქართული წერა-კითხვა პირველი ფარნაოზის დროს შეიძლება — „სწავლული
ამტკიცებენ ქართული წერა-კითხვის ფარნაოზის დროს სი-
ლიტყვით“). მაგრამ თუ „დამატებითი დამოკლებული წინადადება შექა-
სმენელი შედგენილია, მაშინ დამოკლებული წინადადება არსებითი
სახელით შემოკლება“ და ეს არსებითი სახელი შედგენილი შემასმენ-
ლის სახელადი ნაწილისაგან იწარმოება („ვიცი, რომ შენ გულკეთილი ხარ“ — „ვი-
ცი“ შენი გულკეთილია“). განსაზღვრებითი დამოკლებული
წინადადება მიძლეობით შემოკლება, როცა შემასმენელათ ზნა ზის“ („კა-
ცი, რომელსაც საწყალი ხალხი ემართება, პატივისცემის ღირსია“ — „საწყალი
ხალხის შემართლებელი კაცი პატივისცემის ღირსია“).
მაგრამ „თუ დამოკლებული წინადადების შემასმენელი შედგენილია, მაშინ
დამოკლებული წინადადება ამ შემასმენლის სახელით შემოკლები-
ბა ხოლმე:

ის კაცი, რომელიც თვითი და პატროსანი აკა, ყველას უყვარს: — ასე
შემოკლება: „ეთილი და პატროსანი აკა ყველას უყვარს“.

მ. ჭანაშვილის გრამატიკაში „შემოკლებაზე“ არაფერია ნათქვამი, ოღონდ
დამოკლებულ წინადადებათა განხილვისას მოცემულია თითო-ორი მაგალითი და-
მატებითი, აგრეთვე დროის, ვითარების, მიზეზისა და მიზნის გარემოებით დამოკ-
ლებულ წინადადებათა „შემოკლებისა“.

განმარტებითი (განსაზღვრებითი) დამოკლებული წინადადების განხილვისას „შე-
მოკლების“ მაგალითები არ არის დასაბუღებული, თანაც აქ, გარდა საკუთრივ გან-
საზღვრებითისა, ისეთი მაგალითებიც არის შესული, რომლებიც ამაჟამად ქვემდებარ-
ულად, დამატებითად და ვითარების გარემოებითად არის გაგებული.

ი. ნიკოლაიშვილის მოკლე გრამატიკაში სწერია: „წინადადების მეორე
ხარისხის წევრები გამოითქმის არა მარტო ცალკე სიტყვებით, არამედ მთელი წინა-
დადებათა. მგლების გაუშაძრობა ყველამ ვიცით. ამ წინადადებაში დამატე-
ბა ერთი სიტყვითაა გამოთქმული „გაუშაძრობა“, იგივე წინადადება ჩვენ შეგვიძ-
ლია ისე გამოვთქვათ: ყველამ ვიცით, რომ მგლები გაუშაძრანი არიან უკანასკნელ
წინადადებაში დამატება მთელი წინადადებითაა გამოთქმული: „რომ მგლები
გაუშაძრანი არიან“. ანაირადვე შეიძლება წინადადებით გამოითქვას გან-

1. თ. უორდანი, ქართული გრამატიკა, გვ. 41. 2. სილ. ხუნდაძე, ქართუ-
ლი გრამატიკა, მე-5 გამოცემა, ქუთაისი, 1917, გვ. 124. 3. იქვე, გვ. 124. 4. იქვე,
გვ. 125. 5. იქვე. 6. მ. ჭანაშვილი, ქართული გრამატიკა, 1906, გვ. 145—150.

სახლურებაც და გარემოებითი სიტყვებით¹. დამოკიდებული წინადადების „შემოკლებასა“ და „შენაცვლებაზე“ ამ ავტორის შოკლესა თუ ვრცელ გრამატიკებში არაფერია ნათქვამი.

მ. კ ე ლ ე ნ წ ე რ ი ძ ე ს გრამატიკაში ჯერ განხილულია „დამოკიდებულ წინადადებათა წარმოშობა და კლასიფიკაცია“, შემდეგ დამოკიდებულ წინადადებათა სახეებზე.

დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაციის დროს ავტორისათვის ამოსავალია მათი წარმოშობა, რომელიც მას ასე ჰქვს წარმოდგენილი: რთული წინადადება ეთდება მარტივისაგან კავშირების დახმარებით ამ უკანასკნელის ერთ-ერთი მეორეხარისხოვანი წევრის გავრცობით დამოკიდებულ წინადადებად, რომელიც იგივეა, რაც მარტივი წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრა, ოღონდ უფრო განვითარებული. „რადგან ვრცელი წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრებია განსაზღვრა, დამატება და გარემოება (ადგილისა, დროისა, მიზეზისა, მიზნისა და ვითარებისა), ამიტომ მათგან ნაწარმოები დამოკიდებული წინადადება შეიღწაიროს: განსაზღვრებითი, დამატებითი, გარემოებითი, ადგილისა, დროისა, მიზეზისა, მიზნისა და ვითარებისა“². ყველაფერ ამს უსწრებს მარტივისა და მისგან „მოდებული“ სხვადასხვა სახის დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების მავალითები. შემდეგ, დამოკიდებული წინადადების ცალკეული სახეების განხილვისას, ლაპარაკია მათს „შემოკლებადეც“, ოღონდ ზოგიერთ სახესთან (პირობითთან, დათმობითთან) ნათქვამია, რომ არ შემოკლებადო³.

ი. ს ი ბ ა რ უ ლ ი ძ ი ს „ენის დაკვირვებასა“ (1929) და „ქართული ენაში“ (1932) ამ საკითხთან დაკავშირებით არაფერია ნათქვამი. ამავე ავტორის „ქართული ენის გრამატიკაში“ (1936), მართალია, დამოკიდებული წინადადების სახეების ტრალიკული გაგება უკვლევებელია, მაგრამ ლაპარაკია მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაზე, როგორც რთული წინადადების კომპონენტებზე, და წარმოდგენილია ერთი ტიპისათვის მათის შენაცვლება ასეთი დასათურებით: „მარტივი წინადადების აზრის გამოხატვა რთული წინადადების საშუალებით“ და „რთული წინადადების შინაიზრის გადმოცემა მარტივი წინადადებით“⁴. თვითუღთან გარჩეულია შენაცვლების ორიოდე შემთხვევა (ცხადია, დამოკიდებული წინადადების სახის დაუსახებლად) და მოცემულია განხილული მავალითების შესაბამისი წესებიც ერთობ ზოგადად: ასე, მავალითად, მარტივისათვის რთულის შენაცვლებასთან დაკავშირებით ნათქვამია: „მარტივი წინადადების ქვეშეხარე და შემასმენელი უკვლეად გადაღის მთავარი წინადადების ქვემდებარედ და შემასმენლად, ხოლო ამხსნელი სიტყვა, რომელიც სახელზმნით ირის გამოხატული, დამოკიდებული წინადადების შემასმენლად იქცევა“⁵. რთულისათვის მარტივის შენაცვლების წესი ასეა წარმოდგენილი: „მთავარი წინადადების ქვემდებარე — შემასმენელი მარტივი წინადადებაში გადაღის, ხოლო დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი მარტივი წინადადებაში გადასვლის დროს სახელზმნად იქცევა და ამხსნელ სიტყვად გვევლინება“⁶.

ა. შ ა ნ ი ძ ი ს სასკოლო გრამატიკის მე-3 გამოცემაში (1946) რთული ქვეწყობილი წინადადებისათვის მარტივის შენაცვლება ცალკე თავად არის შესული ასეთი სათაურით: „რთულ ქვეწყობილ წინადადებათა შემოკლება“⁷. აქ პირველად აღნიშ-

1 ი. ს ი ბ ა რ უ ლ ი ძ ე ლ ი, ქართული შოკლე გრამატიკა, მე-4 გამოცემა, თბ., 1919, გვ. 45. 2 მ. კ ე ლ ე ნ წ ე რ ი ძ ე ს, ქართული პრატიკული გრამატიკა, ქუთაისი, 1925, გვ. 72—81. 3 ი ქ ე ე, გვ. 73. (5 157). 4 ი ქ ე ე, გვ. 81. 5 ი. ს ი ბ ა რ უ ლ ი ძ ე ს, ქართული ენის გრამატიკა, 1936, გვ. 128.

6 ი. ს ი ბ ა რ უ ლ ი ძ ე ს, ქართული ენის გრამატიკა, 1936, გვ. 128. 7 ი ქ ე ე, გვ. 129. 8 ა. შ ა ნ ი ძ ე ს, ქართული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელო V—VII კლასებისათვის, 1946, გვ. 161.

ნელია რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივად გადაკეთების ხასიათი და შედეგად, ხოლო შემდეგ თანამიმდევრულად განხილულია დამატებითი, განსახლებებითი, აგრეთვე დროისა და მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების გადაკეთება. საკმაოდ სრულად არის დადგენილი და მოცემული დასახელებულ დამოკიდებულ წინადადებათა შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივად გადაკეთების წესები (გვ. 162—164). ამ გრამატიკის მე-4 გამოცემაში (1948) დამატებით შესულია ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადების გადაკეთება (გვ. 173) სახელმძღვანელოს ბოლო გამოცემებში „გადაკეთება“ აღნიშნულ სახეთა განხილვის უკავშირდება.

ჩუენს წიგნში („ქართული ენის სინტაქსი“, 1958) ცალკე თავად არის შესული რთული ქვეწყობილი წინადადების შეცვლა მარტივით და მარტივისა — რთული“ (გვ. 265—281); შეცვლის შემთხვევები და წესები აქ კიდევ უფრო სრულად არის წარმოდგენილი.

საკითხის ისტორია, შენაცვლების წესები, საერთოდ, ამ პარობლემასთან დაკავშირებული თეორიული და პრაქტიკული საკითხები განხილულია ვ. თოფურაძის სპეციალურ წერილში „რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივი წინადადებით შენაცვლებისათვის ქართულში“¹.

§ 102. რთულ თანწყობილ და რთულ ქვეწყობილ წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება. რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი, როგორც ვიცით, რთული წინადადების ორი სხვადასხვა სახეა. მსგავსება მათ შორის ის არის, რომ ერთიცა და მეორეც, „შედგება ერთზე მეტი წინადადებისაგან და ერთმანეთთან შეკავშირებულია ან ინტონაციით (და პაუზით), ან ინტონაციასთან ერთად კავშირით, ხოლო განსხვავება მათ შორის სტრუქტურულთან ერთად ფუნქციონირიცაა“². ეს განსხვავება მოკლედ ასეთია:

თანწყობილში გაერთიანებული წინადადებები ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად თანასწორია, ქვეწყობილი კი წარმოდგება ერთმანეთის მიმართ არათანასწორუფლებიან წინადადებათა შეერთებისაგან: ერთი გაბატონებულია, მთავარია, მეორე კი მასზე დაქვემდებარებული. ეს უკანასკნელი ჩვეულებრივ ასრულებს ამა თუ იმ წევრის სინტაქსურ ფუნქციას, მიუგებს შესაბამისი წევრის კითხვაზე. თანწყობილი წინადადება ანალოგიურია ერთგვარი წევრებისა, ქვეწყობილი კი — სიტყვათა დაქვემდებარებითი დამოკიდებულებისა, სადაც ერთი სიტყვა წამყვანია, მთავარია, მეორე კი — მისი ამხსნელი (მაგ., მაღა-

1 ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში, კრებულო X—XI, 1960, გვ. 3—26.

2 თოფურაძის წერილს ახლავს ასეთი შენიშვნა: „წყობილია მოხსენებლად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის (გამგე პროფ. ა. შანიძე) საჯარო სხდომაზე 1944 წლის 22 მაისს. იბეჭდება ოდნავ გავრკობილად“ (გვ. 3).

3 თოფურაძის, მშობლიური ენის სწავლების საკითხები საშუალო სკოლაში, III, კრებულში: ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში, X—XI, თბ., 1960, გვ. 3.

ლი სახლი). ეს განსხვავება ნათლად ჩანს წინადადებათა ასეთი დაპირისპირებისას: ცა მოიწმინდა და გამოჩნდა მზე (ლორთქ., 2, 288). ამ რთულ თანწყობილს რომ ქვეწყობილი შეეუნაცვლოთ, მივიღებთ: როცა ცა მოიწმინდა, გამოჩნდა მზე. თანწყობილში „ცა მოიწმინდა“ თავისთავადი, დამოუკიდებელი წინადადებაა, ქვეწყობილში კი ის დამოკიდებულია და კითხვაზე მიუგებს: როდის გამოჩნდა მზე? პასუხს დამოკიდებული წინადადება იძლევა: „როცა ცა მოიწმინდა“.

რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი, როგორც ზემოთ ითქვა, ერთმანეთისაგან განსხვავდება სტრუქტურულად, მათში გამოყენებული გრამატიკული საშუალებების მიხედვით. ძირითადი ნიშნები, რომლებითაც რთული წინადადების ეს ორი ტიპი განსხვავდება ერთმანეთისაგან, შემდეგია:

1. რთულ თანწყობილში გამოყენებულია მავრთებელი კავშირები: მაჭფუთებელი, შაცალკევებელი და შაპირისპირებელი, რთულ ქვეწყობილში კი — მაქვემდებარებელი კავშირები. გარდა ამისა, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში საკავშირებლად გამოყენებულია მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიზედები, რომლებაც ასრულებენ კავშირის ფუნქციას და ამავე დროს ერთ-ერთ წევრადაც შედიან დამოკიდებულ წინადადებაში, ე. ი. წევრ-კავშირებია. რთულ თანწყობილ წინადადებაში წევრ-კავშირები არ იხმარება.

რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორიც ერთგვარ წევრებს შორის შერწყმულ წინადადებაში, რთული ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტ წინადადებათა მიმართება კი წამყვანი და მიმყოლი სიტყვების ურთიერთობას მოგვაგონებს.

2. რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში კავშირი შედის დამოკიდებულ წინადადებაში, მისი ნაწილია. ამიტომ დამოკიდებული წინადადებისათვის ადგილის შეცვლისას კავშირი მას გადაჰყვება. ის იწყებს დამოკიდებულს ან დამოკიდებულ წინადადებაშია. მაგალითად: ონისემ ერთბაშად ვერ მოიაზრა, რომ ფიფქ თოვლში ნადირობა მართლა საშიში იყო (ყაზ.) — რომ ფიფქ თოვლში ნადირობა მართლა საშიში იყო, ონისემ ერთბაშად ვერ მოიაზრა.

რთულ თანწყობილ წინადადებაში კავშირი მხოლოდ აერთებს და ამყარებს გარკვეულ მიმართებას შეკავშირებულ წინადადებებს. შორის, ჩვეულებრივ შეერთებულ წინადადებებს შორის არის მოთავსებული და არ განეკუთვნება რომელიმე წინადადებას, თუმცა ფონეტიკურად ის მომდევნოს ეკედლება. ამით არის გამოწვეული, რომ რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებისათვის ადგილის შენაცვლებისას (როცა ეს შესაძლებელია აზრობლივი მიმართების დაურღვევლად) კავშირი თავის ადგილას რჩება. მაგალითად: კოდალა ხეს უკაკუ-

ნებს და ტოროლა ცაში გალობს (ერ.) — ტოროლა ცაში გალობს და კოდალა ხეს უკაქუნებს.

რთულ თანწყობილში ზოგი კავშირი მეორდება მასში შემავალ წინადადებებთან, რაც მიუთითებს მათს ერთგვარობაზე, ქვეწყობილში კი ასეთი რამ შეუძლებელია.

3. მთავარ წინადადებაში ხშირად მოიპოვება მისათითებელი სიტყვა (კორელატი), რომელიც დამოკიდებულ წინადადებას გვაეარაუდებინებს: ბნელა ის ე, რომ აღარ ჩანს თითი, თვალთან მიტანილი (წერ., 2, 239); იქნებ აკვანში ის ყრმა წევს, ვისიც არ ითქმის სახელი (კავ., 101). ასეთი მისათითებელი სიტყვა თანამიმდევრული დაქვემდებარების დროს შეიძლება იყოს დამოკიდებულშიც, რომელიც მომდევნო ხარისხის დამოკიდებული წინადადებისათვის მთავარის როლს ასრულებს.

რთული თანწყობილი წინადადება ამ მხრივ არსებითად განსხვავდება რთული ქვეწყობილისაგან.

4. რთულ თანწყობილ წინადადებაში ერთი წინადადება მოსდევს მეორეს: ცხელი ზაფხული გათავდა და გრილი შემოდგომა მოვიდა (კავ., 1, 268).

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ერთი წინადადება (დამოკიდებული) ხშირად მეორეში (მთავარში) არის მოქცეული: საძაგელი ჩხიკვი, რომელიც ისე მამინებდა წინათ, ეხლა სრულებით არ მეჩვენა ისე საზარელი (კავ., 5, 13).

5. რთული ქვეწყობილი წინადადების აზრი შეიძლება გადმოიცეს მარტივი (ან: შერწყმული) წინადადებით: ეკალში ვარდი შევნიშნე, ობლად რომ ამოსულიყო (წერ.) — ეკალში ობლად ამოსული ვარდი შევნიშნე.

რთულ თანწყობილ წინადადებას, საზოგადოდ, ვერ შევეუნაცვლებთ მარტივ წინადადებას.

6. რთულ თანწყობილსა და რთულ ქვეწყობილს შორის განსხვავებაა მათში გაერთიანებულ წინადადებათა რაოდენობის თვალსაზრისითაც. რთულ თანწყობილში ხშირად ორზე მეტი (სამი, ოთხი...) წინადადებაა: ჩამობნელდა, ჩამოცხა და მოისმა ქექა-გრილი (ყაზ., 2, 354); მუხა ჰგმინავს, წიფელი ჰბურტყუნებს, თელა ჰკენისის, იფანი შიშინებს, ხმელი ხე კრიკინებს და ნედლი ოხრავს (კავ., 4, 185). ქვეწყობილი წინადადება ყოველთვის ორი წინადადების — მთავარისა და დამოკიდებულის — შეერთებისაგან წარმოდგება¹.

7. რთული თანწყობილისაგან რთული ქვეწყობილი განსხვავდება

¹ А. Н. Гвоздев, დასახელებული წიგნი, გვ. 183.

ინტონაციურადაც. თანწყობილისათვის დამახასიათებელია ჩამოთვლი-
სა და დაპირისპირების ინტონაცია, ქვეწყობილისათვის — დაქვემდებ-
ბარებისა...

8. რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში ზმნის დროის ფორმები ჩვეულებრივ ძირითადი (აბსოლუტური) მნიშვნელობით იხ-
მარება. შემასმენლებით გამოხატული მოქმედება, საზოგადოდ, ერთ
ფიზიკურ დროს გულისხმობს. მაგალითად: თავმჯდომარემ ზარი და-
აწკარუნა და დარბაზში სიჩუმე ჩამოვარდა (დად., 507);
მე პერს შვეც ცქეროდი, დათიკო კი ისევ ქუჩას ათვალიე-
რებდა (ჯავ., 3, 457); ირაკლის სიფიცხე იპყრობდა, მაგრამ
თავს იკავებდა (გვეტ., 96); ირმა ტარანს ძმრიან საწებელში აწ-
ყობდა, ხალა ეფროსინე კეცებზე ჰადებს აკრავდა (გვეტ.,
160); მოწმენდილმა ცამ უცებ დაიქუხა და ჩემს სულში ცეცხლის
ჯრიგალი შემოიჭრა (ჯავ., 1, 480).

რთულ ქვეწყობილში გვხვდება დროის ფორმათა მიმართებით
შნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევები. ამის მიხედვით არის შემუ-
შავებული უწინარესობა და შემდგომობა. „უწინარესობა დამოკიდე-
ბულ წინადადებაში იხმარება და II თურმეობითის საშუალებით გად-
შოიკვება ქართულში, შემდგომობა კი — წყვეტილით“¹. მაგალითად:
ბარამა უეცრად დაინახა, რომ ნეშოებს შორის იას ამოეყო
თავი (დად., 169).

რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში მწკრივის ფორმათა
გამოყენების ისეთი შემთხვევები გვხვდება, რასაც თანწყობილში არა
აქვს ადგილი (§ § 180; 182). სხვათა შორის, პირობითი და შედეგობი-
თი კილოს ფორმები მართო ქვეწყობილის ნაწილებში გვხვდება. „ეს
„კილოები“ უერთმანეთოდ არ გვხვდება, არამედ მუდამ ერთად, მაგრამ
რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში: ერთი დამოკიდებულ-
ში, მეორე — მთავარში“.

9. რთულ თანწყობილში, როგორც წესი, პირველი წინადადება
სრულად წარმოდგენილი, მომდევნოში კი შეიძლება გამოტოვებულ
უქნეს სიტყვა თუ სიტყვათა შეკავშირება, რომელიც ადვილად იგულის-
ხმება პირველი წინადადების მიხედვით. მაგალითად: ყორანი იჭდა მუ-
ხის ერთს ხმელს ტოტზე და თვალებიდან ცრემლი დაჰაღუპით ჩამოს-
დიოდა (ვაჟა). მეორე წინადადება უსრულია, აკლია ირიბი დამატება —
„ყორანს“, რომელიც დასახელებულია პირველ ნაწილში და ამის გამო
ადვილად იგულისხმება.

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, § 264, გვ. 218.

2 იქვე, §257 ა, გვ. 213.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარს, თუნდაც ის პირველ ადგილზე იყოს, ხშირად აკლია ესა თუ ის წევრი. მაგალითად: ქალმა იგრძნო, რაც მომხდარიყო (ბარნ., 2, 111). მთავარს აკლია პირდაპირი დამატება, ნაკლები წევრის მაგივრობას დამოკიდებული წინადადება ასრულებს.

ასეთია მოკლედ ის თავისებურებანი, რომლებიც განასხვავებს რთულ თანწყობილსა და რთულ ქვეწყობილს ერთმანეთისაგან. ეს თავისებურებანი, ერთად აღებული, ნათლად ადასტურებს, რომ თანწყობა და ქვეწყობა სხვადასხვა სინტაქსური კატეგორიებია და, ამგვარად, რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი რთული წინადადების სხვადასხვა ტიპია, ერთმანეთისაგან ფუნქციურად და სტრუქტურულად განსხვავებული.

ცხადია, თანწყობილსა და ქვეწყობილში გაერთიანებულ ყველა შემთხვევას ერთნაირად არ ახასიათებს აღნიშნული თავისებურებანი; თანაც თანწყობილსა და ქვეწყობილს შორის ზოგჯერ ძნელდება მკვეთრი ზღვარის დადება, უახლოვდებიან ერთმანეთს მათში გაერთიანებულ წინადადებათა აზრობლივი მიმართების თვალსაზრისით, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ასეთ შემთხვევებშიც შეინიშნება სტრუქტურული თავისებურება, რომლის მიხედვითაც რთული წინადადება შეიძლება მიეკუთვნოს რომელიმე ტიპს — თანწყობილს ან ქვეწყობილს.

XV. პირდაპირი და ირიბი ნათქვამი

§ 103. პირდაპირისა და ირიბი ნათქვამის რაობა. ისეთ ნათქვამს, რომელიც სხვას ეკუთვნის და ავტორს ჩართული აქვს თავის ნათქვამსა თუ ნაწერში, სხვათა სიტყვა ანუ სხათა ნათქვამი ჰქვია. სხვათა სიტყვას განეკუთვნება აგრეთვე ავტორის მიერ წინათ ნათქვამი (თუ განაზრახი), რომელსაც ის იმეორებს და ჩაურთავს თავის ნათქვამში.

სხვათა სიტყვა ორგვარია: პირდაპირი და ირიბი.

თუ ვისიმე ნათქვამი (ან განაზრახი) მოლაპარაკისა თუ დამწერის მიერ სიტყვა-სიტყვით (ე. ი. უცვლელად) არის გამეორებული, ამას პირდაპირი ნათქვამი ჰქვია. მაგ.: შოთა წერს: „მოყვარე მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერია.“ აქ პირველი წინადადება ავტორის სიტყვებია, მეორე კი სხვათა სიტყვა ანუ სხვათა ნათქვამია.

პირდაპირ ნათქვამს ჩვეულებრივ ახლავს ავტორის შენიშვნა, თუ ვის ეკუთვნის, ვისი მისამართით ან რა პირობებშია ის თქმული და სხვ. ავტორის სიტყვები უსწრებს პირდაპირ ნათქვამს, მოსდევს მას ან პირ-

დაპირ ნათქვამშია მოქცეული. მაგ.: — როგორ მოგეწონა ეს ამბავი? — ჰკითხა არჩილმა დას, როცა ოთახში შევიდნენ (ჭავ., 452); ბოლოს ჰკითხა მან: „ვინა ხარ, შვილო? ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა? (ჭავ., 192); — მე, სწორედ მოგახსენოთ, — დაიწყო ხელახლად გლახამა, — ჩემს ვინაობას არ გეტყოდ, თუ ჩემი აღსასრული არ მოახლოვებულ იყოს (ჭავ., 268).

თუ ვისიმე ნათქვამი (ან განაზრახი) ავტორის მიერ არ არის უცვლელად გამეორებული, არამედ სხვისი ნათქვამის აზრია გადმოცემული, თავისი თვალსაზრისით, ამას ირიბი ნათქვამი ჰქვია. მაგ., პირველი წინადადება რომ ირიბად გადავაკეთოთ, მივიღებთ: როცა ოთახში შევიდნენ, არჩილმა ჰკითხა დას, თუ როგორ მოეწონა მას ეს ამბავი. გადაკეთებისას შეიცვალა ზმნის ობიექტური პირი: „მოგეწონა“-ში ობიექტური პირი მეორეა, „მოეწონა“-ში კი — მესამე. პირდაპირმა ნათქვამმა, რომელიც დამოუკიდებელი, თავისთავადი კითხვითი წინადადებაა, დაკარგა კითხვითობა, დამატებით დამოკიდებულ წინადადებად გადაკეთდა და „თუ“ კავშირით შეუერთდა ავტორის სიტყვებს — მთავარ წინადადებას.

თუ პირდაპირი ნათქვამი თხრობითა (ან ბრძანებითა), შესაბამისი ირიბი ნათქვამი „რომ“ კავშირით შეუერთდება მთავარს (ე. ი. ავტორის სიტყვებს): „მე არა ვარ მტაცებელი ფრინველი“, — თქვა ბულბულმა — ბულბულმა თქვა, რომ ის არ არის მტაცებელი ფრინველი.

ირიბი ნათქვამი ისტორიულად მეორეულია. იგი პირდაპირი ნათქვამის გადამუშავება-გადაკეთების შედეგად არის მიღებული. ირიბი ნათქვამი, როგორც წესი, მეორე ადგილზეა, ავტორის ნათქვამი კი — პირველზე. ირიბი მეტყველება საკმაოდ გავრცელებულია ახალ ქართულში, მაგრამ იგი არც ძველი ქართლისათვის არის უცხო: მისი გამოყენების შემთხვევები გვხვდება ქართული ენის უძველეს ძეგლებშიც¹.

ირიბი ნათქვამი რომ პირდაპირად გადავაკეთოთ, მაქვემდებარებელი კავშირი ამოვარდება და აღდგება იმ სახით, როგორც ის ითქვა (ან შეიძლება იქმნელიყო) იმ პირის მიერ, ვისაც ის ეკუთვნის:

¹ მცდარია, გრ. შანიძის მოსაზრებები, თითქოს ირიბი ნათქვამი უცხო იყოს ძველი მწერლობისა და ხალხური შემოქმედებისათვის, რომ იგი „ქართული ენის ბუნების საწინააღმდეგო ფორმაა და მისი განდევნისათვის უნდა ეიბრძოლოთ“ (იხ. ჟურნ. „ცისკარი“, 1965, № 3, გვ. 128). გრ. შანიძის ყალბი თვალსაზრისის საფუძვლიანი კრიტიკა მოცემულია შ. ძიძიგურის წერილში: „ირიბი მეტყველების დასაცავად (ჟურნ. „ცისკარი“, 1965, № 7).

ი რ ი ბ ი ნ ა თ ქ ე ა მ ი

1. ბატონმა გვიბრძანა, რომ ქამე-
ნეში შეგვერეკა საჩენხე-
ში (წერ., 1, 30).
2. დედაჩემმა უჩრია [მამაჩემს], რომ
შეც წავეყვანე ქუთაისში
და ექიმებისათვის ეჩვენე-
ნებინა ჩემი თავი (წერ.,
1, 38).
3. ...შერე უბრძანა, რომ გარეთ
გავიდეს (კავ., 359).

პ ი რ დ ა პ ი რ ი ნ ა თ ქ ე ა მ ი

1. — ქამეჩენი შერეკეთ საჩე-
ხეში! — გვიბრძანა ბატონმა.
2. დედაჩემმა უჩრია [ჩემზე მამაჩემს]:
„ესეც წაიყვანე ქუთაის-
ში და აჩვენე ექიმებს“.
3. „გადი გარეთ“ — უბრძანა მერე-

ირიბი ნათქვამი ზოგჯერ საწყისით არის გადმოცემული: მერმე უბრძანა და აჭდომა და ქამა პური ს (საბა, 20). ამისი შესაბამისი ირიბი ნათქვამი დამოკიდებული წინადადების სახით: მერმე უბრძანა, რომ დამჭდარიყო და პური ექამა. ამათი შესაბამისი პირდაპირი ნათქვამია: მერმე უბრძანა: „დაჭევი და პური ქამე“.

პირდაპირი ნათქვამი, რომლის საშუალებითაც ავტორს შეუძლია გადმოგვეცეს სხვისი ან თავისივე წინანდელი ნათქვამი თუ ნაფიქრ-ნაგრძნობი, აზრის გამომხატველობითი საშუალებებით მდიდარია, ირიბ ნათქვამთან შედარებით ცხოველი, ზუსტი და ემოციური. მასში ხშირად მოიპოვება მიმართვა. შორისდებული, მოდალური სიტყვები და ნაწილაკები, რომელნიც შესაბამის ირიბ ნათქვამს არ გადაპყვებიან, ან იცვლიან როლს. ირიბი ნათქვამი ასეთ შემთხვევებში, პირდაპირთან შედარებით, უფერულია და არაზუსტი. ამასთანავე, პირდაპირი ნათქვამის ირიბად გადაკეთება ყოველთვის არ შეიძლება (და არცაა სასურველი). როცა ორივე კონსტრუქციაა შესაძლებელი, არჩევანი კეთდება ერთ-ერთზე.

პირდაპირი ნათქვამი ხშირად დაიალოგის სახით არის წარმოდგენილი. ამ შემთხვევაში პირდაპირ ნათქვამს შეიძლება არ ახლდეს: ავტორის სიტყვები, როგორც ეს გვაქვს, მაგალითად, დრამატულ თხზულებაში (და რამდენადმე სხვა ტიპის ნაწარმოებშიც).

— რა ამბავია?

— რალაც ჩხუბი მოსვლიათ.

— ვისა და ვის?

— გიორგისა და მეჩინიბეს.

— რაზედ?

— სწორედ არც მე ვიცი. აი, გიორგი მოვა და შეეცდობთ (კავ.,

451).

ხშირად პირდაპირ ნათქვამს ახლავს ავტორის შენიშვნა.

— სად მიხვალ? — კ კ ი თ ხ ა ნ ო დ ა რ მ ა .

— შენ სადღა მიხვალ? — მ ი უ გ ო ს ა რ დ ი ო ნ მ ა (ჯავ., 2, 196).

§ 194. სიტყვახიტყვითი ნაწილაკები პირდაპირ ნათქვამთან. პირდაპირ ნათქვამს ხშირად დაერთვის სიტყვახიტყვითი ნაწილაკები, რომლებიც გამოხატავენ სხვისი ან თავისივე წინანდელი ნათქვამის გამოკრებას. ესენია: —, თქო (<თქვა), —მეთქი (<მე ვთქვი).

ო შესაშე პირის ნათქვამს (ან განაზრახის გამომხატველ სიტყვებს) დაერთვის, ამიტომ მას სხვათა სიტყვის ნაწილაკი ჰქვია: თუ არ გაუგონათ, ეხლა გაიგონონო, — ამბობდა ხოლმე [ოთარაანთ ქერიცი] (ჯავ., 427); ლუარსაბი გაიწურა: ეს რა წამოვროხეო, — თქვა გულშია (ჯავ., 331).

სხვათა სიტყვის ო ხშირად დაერთვის ანდაზებს, რადგანაც ანდაზების მოქმედებად შესაშე პირი იგულისხმება: მჩხავანა კატა თავეს ვერ დაიქერსო; კარგი შეილი დედის გულის ვარდიაო. აქ იგულისხმება: თქმულა, ამბობენ, ნათქვამია... ეს სიტყვები ზოგჯერ მოიპოვება კიდევ: საწყალ კაცს ქვა აღმართში მისწევიაო, ნათქვამია (რაზ.).

„სხვათა სიტყვის ო ჩვეულებრივია აგრეთვე „თითქოს“ („თითქო“) სიტყვასთან, რომელიც წარმოშობით ზმნის ფორმას შეიცავს“¹: მძიმე და განიერი მხარბეკი ისე მოემარჯვა, თითქოს საშიში მტრის დასახედრად მომზადებულაო (ქიაჩ.); თითქოს ზღვა გადმოვარდნილა თავის ნაპირებიდანაო, ისე მოჩანდა არწივის ლაშქარი (ვაჟა, 6, 35).

—მეთქი აღნიშნავს პირველი პირის ნათქვამის (ან განზრახ-ნაფიქრალის) გამეორებას: ამ ერთმა შაშვმა როგორ შემამინა-მეთქი, — ვჯავრობდი (რაზ.); ახ, ერთი ის საკრავი ნეტავი ჩემი იყოს-მეთქი, — ვიფიქრე (რაზ.).

ნათქვამი, რომელსაც —მეთქი დაერთვის, ჩვეულებრივ უცვლელადაა გამეორებული: — ტყუილია! ტყუილია-მეთქი (ჯავ., 2, 307); — კმარა! კმარა-მეთქი (იქვე, 409); — მაგას ნულარ მკითხავ, კალმით ნახატია. ცოტა ქვემოთ: — გითხარ — კალმით ნახატია-მეთქი; (ჯავ., 357); — რა გაყვირებს? — კკითხა და სიჩუმის შემდეგ გაიმეორა: — რა გაყვირებს-მეთქი (ჯავ., 1, 46).

პირდაპირი ნათქვამი შეიძლება ერთგვარი ცვლილებითაც განმეორდეს: მაგრამ თეიმურაზი ჯერ არ მომკვდარა! არც მოკვდება ასე აღვილაღ! დიაღ, არ მოკვდება-მეთქი (ჯავ., 2, 410); — იცი, რა იყო გიორგი... გიორგი მთელი წიგნი იყო, ხიდგალმა დაწერილი. გიორგი წიგნი-მეთქი, მთელი წიგნი ცხოვრებისა, სულ სხვა ასობით დაწერილი (ჯავ., 468).

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948, გვ. 179.

თუ ზმნის პირველი პირის ფორმა მრავლობითი რიცხვისაა, -**ო** იხ-
მარება: ბებერია ეგ ტიალი, როგორ ბუხბუხებს, როგორ რუხრუხებ-
სო! — ვ ა მ ბ ო ბ დ ი თ ჩვენ (ვაჟა). ვ ა მ ბ ო ბ დ ი თ რომ მხოლო-
ბითში დავაყენოთ, -**ო**-ს -**მ** ე თ ქ ი შეცვლის: ბებერია ეგ ტიალი, რო-
გორ ბუხბუხებს, როგორ რუხრუხებს-**მ** ე თ ქ ი — ვამბობდი მე.

-**თ** ქ ო (-**თ** ქ ე ა) დაერთვის პირველი პირის ისეთ ნათქვამს, რომე-
ლიც შეორე პირმა მესამეს უნდა გადასცეს: დაჩეჯანმა... ბარათი მის-
ცა გოგოს, ამ სიტყვის უედ-დატანებით: როგორც გითხარი, ისე მოიქე-
ცი-**თ** ქ ო (ვაჟ., 341); უთხარი, ძალიან დიდი საქმე აქვს, უეკველად ამა-
ლამ ჩამოდი-**თ** ქ ე ა (ნინ.). სალიტერატურო ენაში-**თ** ქ ე ა ნაწილაკის
ხმარება შეცდომად ითვლება.

-**მ** ე თ ქ ი ნაწილაკის ნაცვლად ზოგიერთ კილოში, მაგ., იმერულში,
-**თ** ქ ე ა (-**თ** ქ ო) იხმარება: მე მოვახსენე, რომ ამა და ამ სოფლიდან
ვარ-**თ** ქ ე ა და ამა და ამ კაცის შვილი-**თ** ქ ე ა (კლდ.); სიტყვა მივეცი
პატიოსანი, თქვენი შვილის მეთვალყურე ვ ი ქ ნ ე ბ ი-**თ** ქ ე ა, მე ვუ-
პატრონებ, თუ რაჟე გასაკირი შე ხ ე დ ა-**თ** ქ ე ა (კლდ., 1, 36); დავ-
პირდი, რომ მსაჯულს მე თვითონ მო ვ ე ლ ა პ ა რ ა კ ე ბ ი-**თ** ქ ო
(წერ., 8, 102).

სალიტერატურო ქართულის მიხედვით უნდა იყოს: ...ვარ-**მ** ე თ ქ ი,
შვილი-**მ** ე თ ქ ი, ვიქნები-**მ** ე თ ქ ი, შეხვდა-**მ** ე თ ქ ი, მოველაპარაკები-
მ ე თ ქ ი.

-**ო** უშუალოდ დაერთვის ნათქვამს, -**მ** ე თ ქ ი და -**თ** ქ ო კი დეფი-
სით გამოეყოფა.

ნაწილაკი მარტივ წინადადებაში ერთხელ იხმარება, შერწყმულსა
და რთულში კი შეიძლება რამდენჯერმე იქნეს ნახმარი. იგი ჩვეულებ-
რივ ზმნა-შემასმენელს დაერთვის, იშვიათად — სხვა წევრსაც. ნაწილა-
კიანი სიტყვა მეტწილად წინადადების ბოლოშია.

§ 195. ხიტყვათა რიგი ავტორიხეულ წინადადებაში. ავტორიხეულ
წინადადებაში, რომელიც პირდაპირ ნათქვამს ახლავს, სიტყვათა განლა-
გება რამდენადმე მყარია, აქ რამდენიმე შემთხვევაა გასარჩევი:

1. ავტორიხეულ წინადადებაში, რომელიც უსწრებს პირდაპირ
ნათქვამს, შემასმენელი ჩვეულებრივ ქვემდებარის შემდეგ დგას: პა-
ტარა ნ უ ც ა მ თ ქ ე ა: „ჩემს დედოფლებს უთუოდ კითხვა უნდა ვას-
წავლო“ (გოგ.).

ირიბი დამატება უსწრებს შემასმენელს ან მოსდევს მას: ვანომ
ჩ ი ტ ე ბ ს შესძახა: „ჰე, ჩიტებო ჩიორებო, მალხაზნო და ნაცარებო!
სად ყოფილხართ, რა გინახავთ, დედაჩემი არ გინახავთ?“ (გოგ.); მგზა-
ვრმა ჰკითხა მ ე უ რ მ ე ს: „ძმობილო, ვისია ის ხარო?“ (გოგ.);

¹ ეს გარემოება აღნიშნული აქვს ზოგიერთ ძველ გრამატიკოსსაც. იხ. პ. კ ე ო-
ც ა რ ა მ ე ქ, ქართული სწორმეტყველება, 1888, გვ. 146.

ამ ტიპის წინადადებაში ვითარების გარემოება ჩვეულებრივ შემასმენლის წინ დგას, ხოლო დროისა და ადგილისა იწყებს წინადადებას. მერცხალმა ა ლ ე რ ს ი ა ნ ა დ ჩამოსკიკჭიკა: „თქვენი სახლის ერთ კუთხეში ბუდე შქონდა ანაშენი და ყოველთვის თვალწინ მედგა მხნე, გამრჯელი დედაშენი“ (გოგ.); პ ა ტ ა რ ა ხ ა ნ ს უ კ ა ნ ლუარსაბმა წამოიძახა: — დარეჯან, აბა, თუ ჰკვიანი დედაკაცი ხარ, გამოიციან, ა ი მ ფიცარზედ რამდენი ბუზი ზის? (ჟავ., 330).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ქვემდებარისა და შემასმენლის შებრუნებული წყობაც (ისიც უფრო პოეზიაში): ბოლოს ჰ კ ი თ ხ ა მ ა ნ: — „ვინა ხარ, შეილო? ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა?“ (ჟავ.).

2. ავტორისეულ წინადადებაში, რომელიც სხვათა ნათქვამშია ჩართული ან მოსდევს მას, შემასმენელი ქვემდებარის წინ დგას: — მართალი ბრძანებაა, შენი ჰირიმი! — მი ი უ გ ო პ ე ტ რ ე მ (ჟავ.)

თუ წინადადებაში ირიბი დამატებაცაა, ჩვეულებრივი წყობა ასეთია: შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა — ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ე: — ეს რა ამბავია? — ჰ კ ი თ ხ ა დ ა ს ა რ ჩ ი ლ მ ა (ჟავ.); გვხვდება ამ წვერთა ასეთი წყობაც: შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი — ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ე — ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა: — ჩხუბი მოგივიდა? — ჰ კ ი თ ხ ა ა რ ჩ ი ლ მ ა გ ი ო რ გ ი ს (ჟავ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: თუ ავტორისეული წინადადება ახლავს მოუბრისაგან დასმულ კითხვაზე თანამოუბრის მიერ კითხვითვე გაცემულ პასუხს, ქვემდებარე ჩვეულებრივ შემასმენლის წინ დგას: — შენი სახელი, ძმობილო? — მკითხა იმან, — გაბრიელ. შენი? — ე ხ ლ ა მ ე ვ კ ი თ ხ ე (ჟავ.): — აბა, როგორ? — ჰკითხა ლუარსაბმა. — ხომ სტიროდი სიზმარშია? — ეხლა დ ა რ ე ჟ ა ნ მ ა ჰ კ ი თ ხ ა (ჟავ.).

ვითარების გარემოება შემასმენლის წინ დგას ან მოსდევს მას: — ვაი.. — უ ფ რ ო გ ა კ ვ ი რ ვ ე ბ ი თ შეჰყვირა ლუარსაბმა (ჟავ.); — სად ბრძანდებოდი, ჩემო შერმადინ? — მითხრა დ ა კ ი ნ ე ი თ დათიკომ (ჟავ.).

გარემოება მთავარი წვერების შემდეგ, ე. ი. ავტორისეული წინადადების ბოლოშიც გვხვდება: — ისა ვთქვი, რაც შენ გაიგონე; — მითხრა იმან ნ ა ღ ვ ლ ი ა ნ ა დ, — უარესს ეგა სჯობია (ჟავ.); — გაფრენილან, თორემ ორმოცი იყო, — თქვა სულელმა თ ა ვ ი ს გ ა ს ა მ ა რ თ ლ ე ბ ლ ა დ (ჟავ.).

ზოგჯერ შემასმენელს ერთდროულად ახლავს რამდენიმე გარემოება (მაგ.: დროისა და ვითარებისა, ადგილისა და ვითარებისა), რომლებიც უსწრებენ შემასმენელს ან მოსდევენ მას, ან კიდევ ერთი შემასმენლის წინ დგას, მეორე კი — შემდეგა. მაგ.: — შეილო! — ც ო ტ ა

სიჩუქის შემდეგ თანაგრძნობით დაიწყო ისევ ონოფრემ (ყაზ.); — ვუი, ვუი, ვუი! — გაისმა ოთახში ბლავილსავით ვილაციის ტირილის ხმა (ჭავ.); — ქმარი არ მოსვლია? — კარგა სიჩუქის შემდეგ თანაგრძნობით დაიწყო ისევ ონოფრემ (ყაზ.).

§ 100. დამოკიდებული წინადადების ადგილი ავტორისეულ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში. ავტორისეული წინადადება, ცალკე აღებული, შეიძლება იყოს რთული ქვეწყობილი. მაგ.: — დედი, დედი! ეს რა ამბავია? — ჰკითხა გაცილებით შვილმა, როცა ეს სამზადისი დაინახა (ჭავ.). პირდაპირი ნათქვამი აქ თავშია. ხოლო ავტორის სიტყვები მოსდევს მას. დამოკიდებული წინადადება (როცა ეს სამზადისი დაინახა) მოსდევს მთავარს. პირდაპირ ნათქვამსა და ავტორისას რომ ადგილები შევეუნაცვლოთ, მივიღებთ: როცა ეს სამზადისი დაინახა, შვილმა გაცილებით ჰკითხა: „დედი, დედი! ეს რა ამბავია?“ პირდაპირ ნათქვამსა და ავტორისეულს რომ ადგილები შევეუნაცვლოთ, ამის შედეგად ავტორისეულ წინადადებაში შეიცვალეს ადგილები მთავარმა და დამოკიდებულმა წინადადებებმა. მაშასადამე, ავტორისეულ ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადების ადგილისათვის მნიშვნელობა აქვს, პირდაპირ ნათქვამსა და ავტორისეულს რა პოზიცია უჭირავს ერთმანეთის მიმართ:

1. თუ ავტორისეული რთული ქვეწყობილი წინადადება მოსდევს პირდაპირ ნათქვამს ან მასშია მოქცეული, დამოკიდებული წინადადება მთავარის შემდეგაა: — რა გქვიან, მეგობარო? — ვკითხე მას, როდესაც სახლში შევედი (ევედ.); — როგორ მოგეწონა ეს ამბავი? — ჰკითხა არჩილმა დას, როცა ოთახში შევიდნენ (ჭავ.).

2. თუ ავტორისეული რთული ქვეწყობილი წინადადება უსწრებს პირდაპირ ნათქვამს, დამოკიდებული წინადადება თავშია: თავს რომ წაადგა, უთხრა: გიორგის.. შვილო!.. არ მეტყვი, ბიჭო, რა წაგეკიდა? (ჭავ.); რაზე შეულის ხელმძღვანელმა რომ გაიგო ეს ამბავი, თქვა: „რას ცხარობთ, ყმაწვილებო, დაანებეთ კამათს თავი“ (გრიშ.).

ავტორისეულ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადება მეტწილად დროის გარემოებითა ან განსაზღვრებითი.

დამოკიდებული წინადადება შეიძლება მთავარშიც მოექცეს, მაგრამ ისე, რომ მთავარის შემასმენელი მაინც ქვეწყობილის ბოლოში იქნება: შემოვიდა გიორგი და, ქუდ მოხდილი გაჩერდა რა კარებთან, სთქვა: — სალამო შვიდობისა (ჭავ., 443); რომ ჩააფუჩეჩოს თავისი მახეში გაბმა, კბილების კრაქუ-

ხ ი თ, რ ო მ ე ლ ს ა ც კ ნ ე ი ნ ა ლ ი მ ი ლ ს ე ძ ა ხ ლ ა, ს თ ქ ვ ა: — და-
ლახვრა ლმერთმა — ეგ ველარ მოვიფიქრე, ბიკოსი (ვაგ., 331).

პირველ მაგალითში მთავარი წინადადება შერწყმულა შემასმე-
ნლის მიხედვით. დამოკიდებული წინადადება სინტაქსურად მეორე შე-
მასმენელთან (სთქვა) არის დაკავშირებული და მის წინ დგას. მეორე
მაგალითში მთავარს ორი დამოკიდებული წინადადება ახლავს, რომელ-
თაგანაც ერთი უსწრებს მას, ხოლო მეორე მთავარის შიგნითაა მოქცე-
ული.

XV. გაბმული მეტყველება და წინადადება

§196ა. გაბმული მეტყველების სინტაქსისათვის. გაბმულ მეტყველე-
ბაში წინადადება წინადადებასთან არის დაკავშირებული, ამიტომ ცალ-
კე გამოყოფილ წინადადებაში ზოგი რამ ხშირად აუხსნელი და გაუგე-
ბარი დარჩება იმ კონტექსტის გაუთვალისწინებლად, საიდანაც ის არის
ამოღებული. აზრობრივად და სტრუქტურულად ერთმანეთთან დაკავ-
შირებული წინადადებები ქმნიან ერთ მთლიან რთულ სინტაქსურ ერ-
თეულს, დამოუკიდებლად კი მოკლებული არიან იმ აზრობრივ სისრუ-
ლეს, სიცხადესა და კონკრეტულობას, რაც მათ კონტექსტში ეძლევა.
მაგ.: ტყეში ერთი მუხა იდგა. ამ მუხას შუა წელში ერთი ნუ-
ე რ ი ჰქონდა. ნუე რ შ ი რ ა ლ ა ც ფ რ ი ნ ე ვ ე ლ ი მ ო ჩ ა ნ დ ა (ვაეა). ამ ნა-
წყვეტში სამი სრული მარტივი წინადადებაა, მაგრამ პირველი წინადა-
დების გარეშე მეორე, ხოლო პირველისა და მეორის გარეშე მესამე
მოკლებულია საჭირო სიციხადესა და კონკრეტულობას.

ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულ წინადადებათა ნაერთი,
რომელსაც პირობით გაბმული მეტყველების სინტაქსურ ერთეულს
ვუწოდებთ, შეიძლება იყოს მთელი აბზაცი ან მისი ნაწილი.

გაბმული მეტყველების სინტაქსი ამჟამად სერიოზული კვლევა-
ძიების საგანია. ცოტა რამ ზოგიერთი საკითხის განხილვისას ამ წიგნ-
შიც არის გათვალისწინებული (§§ 124; 185; 193).

გაბმული მეტყველების სინტაქსის პრობლემათა სათანადოდ გაშუ-
ქებას დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს.

§ 196ბ. გაბმული მეტყველების სინტაქსურ ერთეულთა სახეები.
გაბმული მეტყველების სინტაქსური ერთეულები სტრუქტურულად და
სემანტიკურად სხვადასხვაგვარია. ჩვეულებრივ ორ სახეს გამოყოფენ —
ჯაჭვურკავშირიანსა და პარალელურკავშირიანს¹.

გაბმული მეტყველების ჯაჭვურკავშირიან სინტაქსურ ერთეულ-

¹ Р. Н. Попов, Д. П. Валькова, Л. Я. Маловицкий, А. К. Федоров. Современ-
ный русский язык, М., 1978, стр. 441.

ში წინადადებები მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული აზრობრივად და სტრუქტურულად. აზრი ვითარდება თანდათან. ახასიათებს ლექსიკურ ერთეულთა განმეორება, ნაცვალსახელთა და ზმნიზედათა ხმარება, სინონიმთა მონაცვლეობა, გამორთვება სიტყვისა, რომელიც იგულისხმება წინა ნათქვამის მიხედვით. მაგ.: თეიმურაზი მთელ ზაფხულს გარინდული დადიოდა. მისი თავი, გული და ნებისყოფა შუაზე გაიხლიჩა. დანიშნულმა ხევისთავმა აიკოდა, რომ იმის სი-
 ცოცხლეში და ხევისთავთა მიღებული გვარის ისტორიაში უდიდესი გარდატეხა ხდებოდა (ჯავახ., 2, 248). ამ ნაწყვეტში სამი წინადადებაა. ამათგან პირველი მარტივია, მეორე—შერწყმული, მესამე — რთული ქვეწყობილი. პირველ წინადადებაში დასახელებული თეიმურაზი მეორეში ნაცვალსახელით არის შეცვლილი, ხოლო მესამე წინადადებაში ის გვართ არის მოხსენიებული. ამასთანავე, მეორე და მესამე წინადადებათა მიხედვით უფრო გასაგები ხდება, რატომ დადიოდა თეიმურაზი მთელ ზაფხულს გარინდული. სიტყვის გამორთვების ნიმუშია: კაიშაური კვდება. განწირულია. ფეხები გუშინვე მოსწყდა. სიღამბლე ქვევიდან ეპარება. დღეს თუ ხვალ გულშიც წასწყდება (ჯავახ., 2, 143). აქ პირველ წინადადებაში დასახელებული კაიშაური მომდევნოებში გამორთვებულია და იგულისხმება ქვემდებარედ ან ირიბ დამატებლად.

გამგებლი მეტყველების პარალელურკავშირიან სინტაქსურ ერთეულში წინადადებები უფრო დამოუკიდებელი ნაწილებია. პირველი წინადადება განმაზოგადებელი შინაარსისაა, მომდევნოები სხვადასხვაკუთხით ავსებენ და სრულყოფენ მის შინაარსს. არ ახასიათებს ნაცვალსახელთა და ზმნიზედათა ხმარება, სინონიმთა მონაცვლეობა, სიტყვათა გამორთვება... მაგ.: მზემ თავი ამოყო, მიდამო გაანათა, გაათბო და გააცოცხლა. დილის ნისლით შემოსილი სოფელი და კაშკაშა მზე ერთმანეთს უცინოდნენ. დიდი არხის წყალი ღიღინებდა, მოუსვენარი ლიახვი ზღაპარს მღეროდა (ჯავახ., 2, 419). ან კიდევ: ბნელი და თბილი ღამეა. მთის ნიავეი ჰალას აშრიალებს. ლიახვი შხუის. შორიდან ხანდახან ტურის ჩხავილი და ჰოტის კივილი ისმის. აქვე ჰალაში ზოგჯერ ღამის ფრინველი ფართხალებს. წვრილფეხა ცხოველი ბუჩქებში ფაჩუნებს (ჯავახ., 2, 283).

XVI. პუნქტუაცია

§ 197. პუნქტუაციის დანიშნულება. დამწერლობის მქონე ენებში. მეტყველება ორგვარია: ზეპირი და წერიითი. პირველი სმენით აღიქმება, მეორე — მხედველობით. „წერიითი მეტყველება ფართოდ არის გა-

მოყენებული ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლის საშუალებად ზეპირ-მეტყველების გვერდით¹.

წერის დანიშნულებაა, პირობითი ნიშნებით გამოვხატოთ ზეპირი მეტყველების სიტყვები. ამისათვის ვიყენებთ გრაფიკულ ნიშნებს — ასოებს, რომლებიც გამოსახავენ ცალკეულ სამეტყველო ბგერებს. ამ ნიშნებით გადმოვცემთ ენაში არსებულ ყველა სიტყვას თუ სიტყვათა შეკავშირებას. მაგრამ „წერითი მეტყველება ვერასოდეს ვერ ასახავს ზეპირ მეტყველებას ისეთი სიზუსტით, რომ გასწიოს ნამდვილი ცოცხალი ზეპირი მეტყველების მაგივრობა“². მიუხედავად ამისა, წერითი მეტყველების შექმნა-შემუშავება კაცობრიობის უდიდესი მონაპოვარია, მისი მნიშვნელობა კულტურის ისტორიაში განუზომელია.

ზეპირი მეტყველების სიტყვათა ასოების საშუალებით გამოხატვა არ არის საკმარისი იმისათვის, რომ დაწერილი იყოს ნათელი, ადვილად წასაკითხი და გასაგები. ამიტომ წერის დროს ვიცავთ გარკვეულ წესებს და ვიყენებთ დამატებითს გრაფიკულ ნიშნებს. ასე, მაგალითად, სიტყვასა და სიტყვას შორის ვტოვებთ თავისუფალ არეს, ახალი აზრების შემცველ წინადადებასა თუ წინადადებათა წყებას ახალი შეწყველი სტრიქონით (აბზაცით) ვიწყებთ; წინადადების ბოლოს თუ წინადადების შიგნით ვხმარობთ ისეთ ნიშნებს, როგორცაა: წერტილი (.), კითხვის ნიშანი (?), მძიმე (,), ძაბილის ნიშანი (!), წერტილ-მძიმე (;), მრავალწერტილი (...), ორწერტილი (:), ტირე (—), ფრჩხილები (()), ბრჭყალები („“). ამ ნიშნებს სასვენი ნიშნები ჰქვია, რომელთა გამოყენება ხელნაწერსა და ნაბეჭდ ტექსტებში გარკვეულ სისტემას ქმნის.

პუნქტუაცია (გერ. Punctuation < ლათ. სიტყვისაგან punctum—წერტილი) არის სასვენი ნიშანთა გამოყენებისა და დასმის წესების ერთობლიობა ხელნაწერსა თუ ნაბეჭდ ტექსტებში.

პუნქტუაციას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს წერითი მეტყველების სრულყოფისათვის. თუ რაოდენ დიდია სასვენი ნიშანთა გამოყენების მნიშვნელობა, — ეს ერთ მაგალითზედაც შეიძლება დაინახოთ თვალნათლივ. მაგალითად, რომ შეგვხვდეს სიტყვები: მ ა შ ბ ა ლ ა ხ ი მ წ ვ ა ნ ე ა მ წ ვ ა ნ ე ა ჩ ა ლ ა ჩ ა ლ ი ს ფ ე რ ი ც ა ც ი ს ფ ე რ ი სასვენი ნიშნების დაუსმელად, გაგვიძნელებდა დადგენა იმისა, თუ რისი თქმა სურდა დამწერს კონკრეტულად. მაგრამ ამ სიტყვებით გადმოცემული აზრები ნათელია და გასაგები, როცა ვკითხულობთ:

— მ ა შ ბ ა ლ ა ხ ი მ წ ვ ა ნ ე ა ?

— მ წ ვ ა ნ ე ა .

1 არნ. ჩიქობავა. ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 175. 2 იქვე.

- ჩალა?
- ჩალისფერი.
- ცა?
- ცისფერი (ჯავ., 1, 308).

სიტყვები ქალაღზე უცვლელი დარჩა. არ შეგვიცვლია აგრეთვე არც სიტყვათა რიგი და არც მათი ფორმა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჯანსხვევა ადვილად შესამჩნევია.

სასვენი ნიშნები მიგვითითებენ, როგორ ნაწევრდება ტექსტი წინადადებებად, წინადადებები — შემადგენელ ნაწილებად, რომელთა წასვენი ნიშნებით გამოყოფასაც მნიშვნელობა აქვს როგორც აზრის ნათლად გადმოცემისათვის, ისე დაწერილის სწორად გაგებისათვის. პუნქტუაციის ძირითადი დანიშნულება სწორედ ესაა¹. მაგრამ სასვენ ნიშნებს დამატებით ფუნქციაც აქვთ. ასე, მაგალითად, კითხვის ნიშანი წინადადების ბოლოს დაისმის და მას გამოყოფს მომდევნო წინადადებისაგან, მაგრამ იგი, ამასთან ერთად, გვანიშნებს, რომ წინადადება, რომელსაც ის ბოლოში უზის, კითხვითია. ზოგი ნიშანი გამოყოფს წინადადების ერთ ნაწილს მეორისაგან და თანაც აღნიშნავს მათს ლოგიკურ მიმართებას. მაგ.: ლაშქარს გამარჯვება აღარ ახარებდა: მტერმა გული მოსტაცა იმას (ბარნ. 1, 127). აქ ორწერტილი აღნიშნავს არა მარტო რთული წინადადების დანაწევრებას ორ შემადგენელ ნაწილად, არამედ ამ ნაწილების ლოგიკურ მიმართებასაც: მეორე ნაწილში დატახტვას მიზნად იმისა, რაზედაც პირველშია ლაპარაკი, ე. ი. მნიშვნელობით ეს უკავშირო რთული წინადადება ეფარდება შემდეგ კავშირთან რთულ ქვეწყობილ წინადადებას: ლაშქარს გამარჯვება აღარ ახარებდა, რადგანაც მტერმა გული მოსტაცა იმას.

პუნქტუაცია, გრაფიკასა და ორთოგრაფიასთან ერთად. წერითი შეტყვევების ერთ-ერთი ძირითადი ელემენტია. იგი დამწერს ეხმარება, რომ მან ნათლად და ზუსტად გადმოსცეს წერილობით ის, რის გადმოცემაც მას სურს, ხოლო წამკითხველს — დაწერილი წაიკითხოს და გაიგოს ისე, როგორც ეს დამწერს ესმის. ამ მხრივ პუნქტუაციის მნიშვნელობა ძალიან დიდია. ამიტომ ბუნებრივიცაა, რომ პუნქტუაციის წესების ცოდნა და სასვენი ნიშნების სწორად გამოყენება ადამიანის წიგნიერების მაჩვენებელია.

პუნქტუაცია არ არის გრამატიკის ნაწილი, მაგრამ იგი მჭიდროდ არის დაკავშირებული გრამატიკასთან, უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, სინტაქსთან. პუნქტუაციის წესების გააზრებულად შესწავლა ძირითადად სწორედ სინტაქსის კურსის შესწავლასთან დაკავშირებით არის შესაძლებელი: სინტაქსური კონსტრუქციების შესწავლა ადვი-

¹ С. И. Абакулов, Методика пунктуации. М., 1954, В. 5.

ლებს პუნქტუაციის წესების შეგნებულად დაუფლებასა და მათს გამოყენებას წარმატებით.

პუნქტუაციის საფუძველი ლოგიკურ-სინტაქსურია.

§ 108. ქართული პუნქტუაციის ისტორიიდან. პუნქტუაციის ის სისტემა, რომელიც ამჟამად გვაქვს, ახალია. იგი ჩვენში XIX საუკუნეში დამკვიდრდა, რასაც, როგორც საერთოდაც, წიგნისა და ჟურნალ-გაზეთების ბეჭდვის გავრცელებამ შეუწყო ხელი. ეს სისტემა არ არის საკუთრივ ქართული, იგი საერთო-ევროპულია; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სასვენ ნიშანთა გამოყენება სხვადასხვა ენაში რამდენაღმე სპეციფიკურიცაა და, ამდენად, შეიძლება ვილაპარაკოთ სხვადასხვა ენის პუნქტუაციურ სისტემებზედაც.

პუნქტუაცია, საზოგადოდ, გაცილებით გვიან შემუშავდა, ვიდრე დამწერლობა. შემდეგაც ყველა პუნქტუაციური ნიშანი ერთბაშად არ შექმნილა. იგი დროთა ვითარებაში იცვლებოდა და უფრო სრულყოფილი ხდებოდა. თავდაპირველად კი, როცა ანბანური დამწერლობა შემუშავდა, რაც, თავისთავად, კაცობრიობის ისტორიაში უდიდესი მონაპოვარია, „ადამიანი ჯერ იმდენად განვითარებული და დახელოვნებული არ იყო, რომ წერისა თუ წარწერის ამოჭრის დროს სიტყვებისა და წინადადებათა დაყოფაზე ეფიქრა. მაშინ ის მხოლოდ იმაზე ზრუნავდა, რომ ასოები სწორად გამოეყვანა. ამიტომ ყველგან და ყველა ენაზე უძველესი წარწერები ისეა შედგენილი, რომ ასო ასოს მისდევს და არც სიტყვები და არც, მით უმეტეს, წინადადებები ერთიმეორისაგან დაშორებულიც კი არ არის. სად თავდება ერთი სიტყვა და სად იწყება მეორე, არა ჩანს. არც ის ჩანს, სად თავდება ერთი წინადადება და სად იწყება ახალი. ეს თვით მკითხველმა უნდა გამოარკვიოს. მხოლოდ შემდეგში მიუხედა ადამიანი სიტყვების ერთიმეორისაგან განცალკევების მნიშვნელობას და საამისოდ ნიშნები იქნა შემოღებული. მაგრამ ეს სასვენი ნიშნები კი არ ყოფილა, რომელთა საშუალებით წინადადება წინადადებისაგან და თვით ერთს წინადადებაშიც წევრთაშორისი გრამატიკულ-ლოგიკური დამოკიდებულება აშკარად ეხატებოდა, არამედ მხოლოდ სიტყვათა მექანიკური განცალკევება იყო. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ამ ხანაში არამცთუ სიტყვებსა, ჰყოფენ ნიშნებით ერთიმეორისაგან, არამედ რთულ სიტყვებსაც ანაწილებენ... რთული სიტყვების ნაწილებს შორისაც იმგვარადვე იყო ხოლმე ნიშანი ჩასმული, როგორც დამოუკიდებელ სიტყვებს შორის.

დიდ ხანს, საუკუნეთა განმავლობაში, კაცობრიობას განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნების საჭიროებაზე წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა. და უმათოდ წერდა და კითხულობდა. ამიტომ შედარებით ძალიან გვიან გაჩნდა განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნები. მათი აუცილებლობის

ზხრიც ნელნელა განმტკიცდა და მხოლოდ თანდათანობით ჩამოყალიბდა მათი ხმარების წესრიგიც¹.

პუნქტუაციის სათავე დაკავშირებული არის გრამატიკის შექმნასთან, გრამატიკისა, რომელიც პირველად ჩამოყალიბდა როგორც „საწერაიეთხოვ ხელოვნება“. „გრამატიკა დამუშავდა ალექსანდრიიში ჭერკიდევ ჩვენ ერამდე (ე. ი. ქრ. წინ) რამდენიმე საუკუნით ადრე. მისი შექმნა გამოწვეული იყო პრაქტიკული საჭიროებით: წინანდელი წერილობითი ძეგლების (ჰომიროსისა და სხვების ნაწარმოებთა (ენა უკვე ძნელი გასაგები გახდა ბერძენთათვის, აუცილებელი იყო თხზულებათა ენის შესწავლა და სათანადო კომენტარების შედგენა, რაც ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა გააკეთეს“². პუნქტუაციურ ნიშანთა შემოღებაც, რაც აგრეთვე პრაქტიკული საჭიროებით იყო გამოწვეული, ამ მეცნიერთა სახელებთან არის დაკავშირებული (III—II სს. ჩვენს ერამდე). ტრადიციის მიხედვით პუნქტუაციის პირველ შემქმნელად ითვლება ალექსანდრიელი ფილოლოგი არისტოფანე ბიზანტიელი (დაახლ. 257—180 ჩვენს წელთაღრიცხვამდე), რომელმაც სხვადასხვა ნიშანი გამოიყენება ჰომიროსის ტექსტებში³.

1-ლი საუკუნის დასაწყისში ჩვენს ერამდე სასვენ ნიშანთა სისტემა გააზრებულია თეორიულადაც. დიონისე ტრაკიელი „ტექნე გრამატიკე“-ში, რომელშიც ჩამოყალიბებულია ალექსანდრიელ მეცნიერთა მუშაობის შედეგი, წარმოდგენილია წერტილის ხმარების გარკვეული სისტემა (დაახლოებით დღევანდელი მძიმის, წერტილისა და მრავალწერტილის ფუნქციით)⁴. IX საუკუნეში ბერძნებს მძიმეც აქვთ გამოყენებული (როგორც სასვენი ნიშანი).

როგორია ამ მხრივ საქმის ვითარება ქართულში? „სახარების ხანმეტი ტექსტები ცხად-ყოფენ, რომ როგორც განკვეთილობისა, ისევე სასვენი ნიშნები ქართულ მწერლობაში უკვე VI-ს ში უხმარიათ. შემდეგ, არაბთა ბატონობაში VII—VIII სს.-ში მომხდარი შედარებითი დაქვეითების წყალობით, სასვენი ნიშნების ხმარებას გადაჩვეულან და მხოლოდ განკვეთილობის ნიშნები-ლა უხმარიათ“⁵. ძველად ქართულშიც წერტილების სისტემა იყო გამოყენებული. „თავდაპირველად წერტილს ხმარობდნენ მხოლოდ „განსაკუთრებულად სიტყვასა“, რომ სიტყვები ერთიმეორისაგან გაეყოთ და მათი წაკითხვა გაე-

¹ ი. ჭავჭავაძის მიხედვით, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 144. ² ვ. თოფურია, მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში, ვურნ., „ახალ სკოლისაკენ“, 1929, № 11—12, გვ. 92. ³ В. Ф. Иванов, История и принципы русской пунктуации, 1962, гл. 4.

⁴ «Дионисий различал три знака препинания: 1) точку — знак законченной мысли, 2) среднюю точку, которая ставится для того, чтобы передохнуть, и 3) малую точку — знак мысли, еще не законченной по нужающейся в предложении». В. Ф. Иванов, დასახელებული შრომა, გვ. 8. ⁵ ი. ჭავჭავაძის მიხედვით, ქართული პალეოგრაფია, გვ. 144.

ადვილებინათ. საამისოდ ორი ან სამი წერტილი იყო მიღებული. ამ დროს არც ავტორები, არც გადამწერელნი მოთხოვნი აზრთა ერთმეორისაგან გამოყოფაზე არ ფიქრობდნენ, ისე რომ თვით წამკითხველის საქმე იყო და მის ცოდნასა და მხედველობაზე იყო დამოკიდებული, თუ როგორ გაეგო თხზულების სინტაქსური აგებულება და ავტორის აზრი¹.

ეფრემ მცირემ (XI ს. II ნახევარი) საფუძვლად წერტილი აიღო და პუნქტუაციის მთელი სისტემა შეიმუშავა. ეს სისტემა ფართოდ გავრცელდა ჩვენში. ეფრემ მცირე წერტილს (.) ხმარობს „მცირედ სასუნად“, ორწერტილს (:) — განსაკუთრებულად სიტყუსა, ე. ი. ფრაზების ერთმანეთისაგან გამოსაყოფად, სამწერტილს (:.) — „დიდად სასუნად“ და ექვსწერტილს (:::) — „სრულიად დასაბოლოებლად და ახლად დასაწყებლად სიტყუსა“. ექვსწერტილი ზოგჯერ ხმის საქცევად ანუ საინტონაციო ნიშნადაც აქვს ნახმარი.

XV—XVI სს-ში შეინიშნება გარკვეული ცვლილება სასვენ ნიშანთა გამოყენების საქმეში. ასე, მაგალითად, ანა დედოფლისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“, რომელიც XV ს.-ის ბოლო წლებშია გადაწერილი, სასვენ ნიშნად ნახმარია მძიმე (,) ხოლო ყოველი სიტყვის შემდეგ ე. ი. განკვეთილობის ნიშნად, სამი წერტილი (:.) ზის². სულხან-საბა ორბელიანს მძიმე საინტონაციო ნიშნად მიაჩნია (და არა სასვენ ნიშნად). იგი წერს: „სადა სიტყუას ქუეით უჯდეს, მუნ კმისა დადაბლება კამსა“.

XVIII ს.-ის მეორე ნახევარში ჩვენში მიღებულ იქნა ანტონ I-ლის მიერ შემუშავებული წესები: მძიმე სასვენ ნიშნად წინადადების შიგნით, წერტილი — წინადადების ბოლოს, ხოლო „დასასრულ სიტყუსა“ — ორწერტილი. ანტონ I-ლს კითხვის ნიშანიც მოეპოვება. იგი წერს: „ყოველნი კითხუანი, რომელ არიას ძიებანი მიგებისანი, სათანადო არიან მახულ ყოფად, მაგალითებრი: ვინ ხარ შენ? ილია ხარა?“³

XIX ს.-ში, როგორ ზემოთაც აღინიშნა, პუნქტუაციის ახალი, საერთო-ეროვნული, სისტემა დამკვიდრდა ჩვენში. ეს სისტემა დროდადრო განიცდიდა ერთგვარ ცვლილებას. ეხამებოდა ქართული ენის სინტაქსურ წყობას და უფრო სრულყოფილი ხდებოდა, თუმცა ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით ერთგვარობა დღესაც არ არის მიღწეული: გვხვდება სხვადასხვა ნიშნის ერთი და იმავე ფუნქციით გამოყე-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ქართული პალეოგრაფია, გვ. 145. ² იქვე, გვ. 145—146.: აგრეთვე: „О знаках препинания при изданий древнегрузинских текстов“, 1961, გვ. 1—2; ³ იქვე, გვ. 3. აგრეთვე: ქართლის ცხოვრება და მისი ანასეული ხელნაწერი: ქართლის ცხოვრება, 1942, გვ. XVIII. ⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, 1928, გვ. 116. ⁵ ქართული ლიტერატურა, 1885, წიგ. 33. 296.

ნების შემთხვევები, ან კიდევ ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთნი რომ სასვენ ნიშანს წერენ, მეორენი სასვენი ნიშნის ხმარებას გაუმართლებლად თვლიან. ასე, მაგალითად, ს. გორგაძე, რომელიც სპეციალურად ეხებოდა სასვენ ნიშანთა ხმარების საკითხს. აღნიშნავდა, რომ კავშირიან რთულ წინადადებაში მძიმის ხმარება, ერთი მხრივ, ზედმეტია და, მეორე მხრივ, აბსურდიო¹. ს. გორგაძის ეს აზრი არ იქნა გაზიარებული: ამჟამად კავშირიანი რთული წინადადება-ს ნაწილებს შორის მძიმე იწერება, თუ ისინი არ არიან შეერთებული და კავშირით.

სასვენ ნიშანთა ხმარების ძირითადი წესები

§100. წერტილი. წერტილი უძველესი ნიშანია, რომელიც იხმარებოდა განკვეთილობისა და სასვენ ნიშნად. ამჟამად სასვენი ნიშანია. ტერმინი წერტილი „ზმნა“ „წერტვა-საგან ნაწარმოები მიმდებობა, რაც ჩხვლეტასა ნიშნავდა“². ეს ნიშანი მონაწილეობს ორწერტილში (:), მრავალწერტილში (...), წერტილ-მძიმეში (;), იხმარება აგრეთვე კითხვისა და ძახილის ნიშნებთან (?!). წერტილი, როგორც სასვენი ნიშანი, დაისმის:

1. დამთავრებული თხრობითი წინადადების ბოლოს, რომელიც აგებულიების მიხედვით შეიძლება იყოს მარტივი (სრული ან უსრული, გავრცობილი ან გაუვრცობელი), შერწყმული და რთული. მაგ.: დადგა გაზაფხული, პაერში სითბო დატრიალდა. ყველგან ამოყვეს თავები პატარა ნაზმა ყვავილებმა და მიესალმნენ ერთმანეთს გრძელი ძილის შემდეგ. ირგვლე ათასნაირი მწერები აიორვნენ. ჩიტებმაც მოძებნეს ადგილი ბუდეებისათვის, სადაც უნდა დაბინავებულიყვნენ და გამოეჩეკათ ბარტყები. (რაზ., 5).

ამ ნაწყვეტში ხუთი თხრობითი წინადადებაა. ამათგან პირველი, მეორე და მეოთხე მარტივია, მესამე — შერწყმული. მეხუთე — რთული.

2. ისეთი ბრძანებითი წინადადების ბოლოს, რომელიც თხრობითისებრ მშვიდ წარმოთქმას გულისხმობს: შენ აქ მოიკადე. ჯერ მე წავალ და შენ შენც წამოდი. (ჯავ., 1, 60). ჯერ დაწყნარდი და მერე ერთხელ კიდევ მოვიფიქროთ. (ჯავ., 1, 137).

წინადადებას, რომელსაც ბოლოში წერტილი უზის, ზოგჯერ მოსდევს მაპირისპირებელი კავშირით დაწყებული წინადადება (ან წინადადებათა წყება). მაგ.: ვერხვს უყვარს ყვავილები, იმის ჩრდილის ქვეშ, მის ახლო-მახლო რომ იშლებიან და იზრდებიან. ხოლო ვერხვისათვის ეს იყო გულსაკლავი, რომ დიდი ხნის სიცოცხლე არც ამ საბრალოთა ჰქონდათ. (ვაჟა, 6, 39). — ვინ გტანჯავს? ვინ გაწვალებს, ის

¹ ს. გორგაძე, ქართული მართლწერა, ქუთაისი, 1961, გვ. 58—59.

² ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, გვ. 145.

ულმერთო? შენ რა გმართებს ვისი? — ვუთხარი მე. — არაფერი. მ ა გ რ ა მ არიან ისეთნი, რომ სხვისა ტანჯვით და დაღონებით თითონა ზარობენ. (ვაჟა, 6, 14).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: წერტილი დაისმის სიტყვის შემოკლებისას (ამ შემთხვევაში ის სასვენი ნიშანი არ არის): ა. წ. (=ამა წლის), ა. შ. (=ასე შემდეგ), ე. ი. (=ესე იგი).

§ 200. კითხვის ნიშანი. კითხვის ნიშანი წინადადების ბოლოს დაისმის, გამოყოფს მას მომდევნოსაგან და თანაც მიგვითითებს, რომ წინადადება ან სიტყვა-წინადადება, რომელსაც ის ბოლოში უზის, კითხვითია. თუ წინადადება რთულია, კითხვითი შეიძლება იყოს ყველა მასში შემავალი წინადადება, ან ზოგიერთი მათგანი. მაგ.: რას გალობდა შაშვი? ნუთუ არ არი სიტყვები იმის გალობაში? (ვაჟა, 6, 344); არის სადმე განა ისეთი ფრინველი, რომ არ ჰსმენოდეს ბუღბუღის გალობა და არ დამტყპარიყოს მისი ტბილხმოვანებით? (ვაჟა, 6, 347); ვინ არის შენთვის იგი, ან რა ხარ შენ იმისთვის? (ჯავ., 3, 350); გასწიეს ამ საცოდავებმა ოსმალეთისკენ, მაგრამ ბევრმა ჩააღწია დანიშნულს ადგილს? (ყაზ., 218); — შენი სახელი, ძმობილო? — მკითხა იმან. — ჯაბრბელ, შენი? — ეხლა მე ვკითხე. — გლახუკა. — სადაური ხარ? — რაჰველი. შენა? (ჯავ., 271); არჩილმა გამოგაგზავნა, არა? (ჯავ., 47); ჰოო? მაიკოს ეეკვება ლევანის ნაამბობი? კეთილი და პატიოსანი (ჯავ., 1, 143).

თუ დამოკიდებული წინადადება კითხვით სიტყვას შეიცავს, მაგრამ მთავარი: არაა კითხვითი, წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშანი არ დაისმის: ირმაჲ ვერ გაარკვია, თუ რ ო მ ე ლ ი მხრიდან მოდიოდა ხმა. (გვეტ.); ქალი ვერ მიმხვდარიყო, რა მიზეზით არ ეძინებოდა, (ყაზ.).

იშვიათად კითხვითია დამოკიდებული წინადადება, მთავარი კი ბრძანებითია ან თხრობითი. ამ შემთხვევაში რთული წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშანი დაისმის: მარქვი, რა უყავ, სად წარმიღე სულის მშვიდობა, რისთვის მომიკალ ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება? (ბარ.); ერთხელ მაინც მკითხე: „ეგრე რათა ხარ?“ (გ. ორბ.); ვფიქრობდი: მამ რისთვის მორთო ესე ლამაზად წუთისოფელი? (ჯავ.).

§ 201. ძახილის ნიშანი. ძახილის ნიშნის ფუნქციაა, აღნიშნოს წინადადების ემოციური იერი. ამასთანავე, რაკი ის წინადადებისა თუ სიტყვა-წინადადების ბოლოს დაისმის, გამოყოფს მას მომდევნოსაგან (წერტილთან ერთად). ძახილის ნიშანი იხმარება მრავალ შემთხვევაში, იგი დაისმის:

1. ძახილის წინადადების ბოლოს, რომელიც მრავალფეროვან გრძნობითს იერს გამოხატავს, მაგრამ ეს მითითება ზოგადია და კონკრეტულად არ გვიჩვენებს, რა ხასიათისაა წინადადების ემოციური იერი: თურმე წყალი არ დაჰკლებიან (ვაჟა, 5, 116); არც ერთი ჰრილობა სა-

სიკვდილო არაა (ყაზ.); ვიშ, რა დილაა, რა დილა! (ლორთქ., 2, 318).

2. ბრძანებითი წინადადების ბოლოს (მაგრამ არა ყოველთვის — § 199): გაჩუმდი გაჩუმდი ხმა ჩაიწყვიტე! (წერ.); ნუ მარცხვენ ყაჩაღს, გამეცა, წადი (ჭავ.); გაიყვანეთ! — უბრძანა მან შემსრულებელს (კლდ.).

3. ცალკე მდგომი ან წინადადებისაგან გამოყოფილი მიმართვის ბოლოს (რომელიც ზოგჯერ მეორდება); ლუარსაბ! — დაუძახა ძმას დავითმა (ჭავ., 367); ლუარსაბ! ლუარსაბ! — დაუძახა [დარეჯანმა] ქმარსა (ჭავ., 337); შვილო გაბრიელ! ნუ მიწყენ კი და მე სიარული აღარ შემიძლიან (ჭავ., 313).

4. შორისდებულის ბოლოს, რომელიც ცალკე დგას ან მომდევნო წინადადებისაგან ინტონაციურად მკვეთრად არის გამოყოფილი: ჰმ! — წაიდუღუნა როსტომელამ (ვაჟა); რა რიგად ჩამოცხა უჰ! (ჭავ., 371); უჰ! ეგეც კარგია (ჭავ., 348); ვა! შე რაღა ჩავიცვა? (ჭავ., 314); ს უ თ! ს უ თ! — დაიძახა რამდენიმე ბიჭმა ერთად (რაზ., 125); ბ ი ჳ ო ს ი შენ აღარა ჰხუმრობ (ჭავ., 435).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: კითხვით-ძახილის წინადადების ბოლოს ორი ნიშანი დაისმის: კითხვისა და ძახილისა: დათვმა როგორ უნდა დამხეგვოს! (ვაჟა); სად გაგონილა, სად თქმულა! (ვაჟა); აჰ! მაგას როგორ ამბობ?! (ყაზ.).

§ 202. მრავალწერტილი. მრავალწერტილით აღინიშნება:

1. სათქმელის დაუმთავრებლობა, შეწყვეტა, წინადადებისა თუ სიტყვის ნაწილ-ნაწილ (ნაწყვეტ-ნაწყვეტად) გამოთქმა, მოულოდნელი გადასვლა ერთი საგნიდან მეორეზე და სხვ., რასაც იწვევს ავტორის მღელვარება, მისი მძიმე სულიერი მდგომარეობა, მოზღვავებული გრძნობა, სხვათა ჩარევა და სხვ. ჩვეულებრივ იწერება სამი წერტილი ერთმანეთზე მიყოლებით. მრავალწერტილი იწერება კითხვისა და ძახილის ნიშნებთან ერთადაც. მაგ.: — ეგ აგრეა, მართალსა ბრძანებ, მაგრამ..... — მაგრამ რა? — მაგრამ ისა, შენი ჳირიმე, რომ... — მესმის რისი თქმაც გინდა (ჭავ., 290); — კიდეც!.. კიდეც მეძახის!.. დღევანდელ დღეს დაიბადა, დღევანდელ დღეს!.. მოვდივარ, მოვდივარ!.. — (ჭავ., 471); — ვინ არის იმის საყვარელი? — ჩვენი გაბრო. — გაბრო?! (ჭავ., 300); თებრო სიტყვებს ნახევარს ჰყლაპავდა, თან თვალებს იშმენდდა: — მას... მას... წავლე... ბელა... — როგორც იყო, გამოავნო (ვაჟა).

მრავალწერტილი დაისმის ენის მოკიდების, ბორძიკის აღსანიშნავად: ს...სსაკვირველია! ს...საოცარია! არაფერი არ მ...მესმის (ჭავ.), 2. სიტყვისა თუ სიტყვების გამოტოვება ციტირებისას, რაც კითხვის დროს ინტონაციურად არ აღინიშნება, მაგ.:

ის როგორა სწერს, ავთანდილი, როსტევენსა?

„მე იგი ვარო...“

ვის სიკვდილი მოყვრისათვის

... თამაშად და მიჩანს მღერად“.

ქარგი სიტყვა არის, თუ მოყვარედ ქვეყანა მიაჩნია ადამიანსა (ჯავ.). პირველ ტაეპში გამოტოვებულია რამდენიმე სიტყვა. სრულად ეს ტაეპი ასე იკითხება: მე იგი ვარ, ვინ სოფელსა არ ამოვ-
კრეფ კიტრად ბერად.

§ 202. მძიმე. მძიმე, როგორც სასვენი ნიშანი, მრავალ შემთხვე-
ვაში იხმარება, მაგრამ მისი ძირითადი ფუნქცია ორგვარია:

ა) იგი მიჩნავს ანუ აცალკევებს წინადადებაში შემავალ ერთგვარ
ენობრივ ელემენტებს, სახელდობრ:

1. ერთგვარ წევრებს შერწყმულ წინადადებაში, თუ ისინი არ არი-
ან შეერთებული და და თუ კავშირებით:

ქუჩები, ბაღები და ქალები მოყვითალო ფოთლით არის დაფენილი
(ჯავ., 1, 277); ქვა, მღელი, ჭაგი თუ ბუჩქნარი სალამს აძლევდა მას
(ბარნ., 2, 351); ღრუბლიანი, მაგრამ წყნარი დღე იყო (ევდ., 3, 33);
ხოლო თუთის ნაწილი გალიაში ჩაყარა, ხოლო დანარჩენი პეშეთთ
თვითონ შეკამა (გვეტ., 108).

2. რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებს, რომლებიც და-
თი არ არიან ერთმანეთთან შეერთებული: ენკენისთვე გაიწურა, გადა-
ყვითლდა მთა და ველი, ღვინობისთვემ მოატანა, სოფლად გაჩნდა
ყველგან რთველი (მღვ.); ბუენი რალას ფიქრობდა, ან დაობლებულს
ბატკანს რა დაემართა? (ვაჟა, 6, 288); არც მე ვერჩი, ნურც მე მერჩიან
(ჯავ., 3, 343); მე ჭერს შევსკქეროდი, დათიკო კი ისევ ქუჩას ათვალიე-
რებდა (ჯავ., 3, 457); ანუსი ცეცხლის გაჩაღებას შეუდგა, ხოლო ირ-
მამ მოკლე კომბალი და ტაშტი მოიმარჯვა (გვეტ., 102); ფრთოსნებში
ყველაზე თვალწარმტაცი ხოხობი იყო, მაგრამ მას კეკლუცობაში არც
კაკები ჩამოუვარდებოდა (ევდ., 3, 316).

3. ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებებს, თუ ისინი არ არიან
და-თი შეერთებული: ისინი მიეშურებოდნენ იმ ტაძრისაკენ, სადაც
თემის ყრილობა უნდა მომხდარიყო, სადაც თემის საბჭო იყო გა-
მართული და სადაც ერთხელ ხალხისაგან გადაწყვეტილებას ყველა
მთიელი ემონებოდა და განუკითხველად ასრულებდა (ყაზ., 716).

ბ) გამოყოფს წინადადებაში შემავალ სხვადასხვა ელემენტს — სი-
ტყვას, სიტყვათა შეკავშირებასა თუ წინადადებას. ამ შემთხვევაში მძი-
მე იხმარება წყვილად (გამოსაყოფი ელემენტის წინ და შემდეგ). ეს
ორი მძიმე ერთ ფუნქციას ასრულებს და ყოველთვის ერთად იხმარება.
მაგრამ თუ გამოსაყოფი ელემენტი წინადადების თავშია ან ბოლოში,
მაშინ ერთი მძიმე იწერება, რომელიც კიდევ მიჩნავს და კიდევ გამო-
ყოფს წინადადებისაგან ამა თუ იმ ენობრივ ელემენტს.

მძიმეებით (როცა გამოსაყოფი ერთეული წინადადების შიგნითაა)

ან შიშით (როცა გამოსაყოფი ენობრივი ელემენტი წინადადების თავში ან ბოლოში) გამოიყოფა:

1. განკერძოებული განსაზღვრება: ი ა ს , ბ ნ ე ლ ს ხ ე ე შ ე მ ო ს უ ლ ს ა , დიდი ჭანდრები ფარავდა (ვაჟა, 1, 82); მაისის ღამე იყო. ბ ა დ რ ა მ თ ვ ა რ ი თ გ ა ბ რ წ ყ ი ნ ე ბ უ ლ ი (ბარნ., 2, 7); მ უ ყ ა ი თ ი ს ხ ე ლ ი თ ს უ ფ თ ა დ გ ა მ ა რ გ ლ ი ლ ი , სავსე იყო ის ყოველგვარი მწვანელიუღითა (ლომ., 354).

2. განკერძოებული გარემოება: გამოღმა, მ ა რ ა ბ დ ი ს ზ ე მ ო თ , თრიალეთის თეთრი ქედი ბზინავდა (ჯავ., 4, 142); მეორე დღეს, კ ვ ი რ ა ს , ელიზბარი სანადიროდ ემზადებოდა (ვაჟა, 6, 180); ახლა გაღმიდან დაუწყო შენობას თვალიერება, რ ი ყ ი ს მ ხ რ ი დ ა ნ (ბარნ., 2, 223).

3. დანართი (მაგრამ არა ყოველთვის, § 206, 5): ერთხელ ლომს, ნ ა დ ი რ თ მ ე ფ ე ს ა , ხარი მოეკლა ირემი (ვაჟა, 3, 211); რ ო გ ო რ ც ფ რ თ ხ ი ლ ი კ ა ც ი , როსტომი შესდგომოდა თადარიგს (ბარნ., 2, 166); თქვენმა სიძემ გაახლათ ჩემი თავი, ბ ი ძ ი ნ ა ჩ ო ლ ო ყ ა შ ვ ი ლ მ ა (წერ., 1, 229).

4. მიმართვა (გარდა იმ შემთხვევისა, როცა მიმართვის შემდეგ. ძახილის ნიშანია საკირო); მარად და ყველგან, ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ვ , მე ვარ შენთან!... (ჯავ., 128); ოპ, რ ა კ არ გი ხარ, ო ც ნ ე ბ ა ვ ტ კ ბ ი ლ ო ! (ვაჟა, 6, 293); ბ უ ნ ე ბ ი ს ძ ა ლ ნ ო , შეიწყნარეთ საბრალო ფესვების მუდარა (ვაჟა, 5, 256).

5. ჩართული სიტყვა-გამოთქმა თუ წინადადება: მტერი, რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა , არ აშორებდა თვალს ბრძოლის ველს (ვედ., 3, 173); რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა , ჩემი ბრძანება მყისვე ასრულდა (ვაჟა, 5, 279); იმ დღეს საცოლო არ .აჩვენეს, რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა (ჯავ., 366); სახლი, რ ო გ ო რ ც ა ვ თ ქ ე ი თ , ფიცრულია (იქვე, 427).

6. შორისდებული (გარდა იმ შემთხვევისა, როცა იგი მოითხოვს ძახილის ნიშანს): უ უ ჰ , რამდენი ნისლია! (ჯავ., 2, 100); ახ, ვინ გვიმტრო, ახ, ვინ არის? (გრიშ.).

7. მიგებითი სიტყვა-წინადადება მომდევნო (იშვითად წინა) წინადადებისაგან: — განა დიდი ხანია, რაც მელი? — ა რ ა , მაგრამ ლოდინი, თუნდ ერთის წუთისა, მაინც მოსაწყენია (ჯავ., 503); — ანდრია მოვიდა თიანეთიდან? — დ ი ა ლ , გუშინ მოვიდა (ბარნ., 1, 13).

8. დამოკიდებული წინადადება მთავარისაგან: ის ქუჩა, ს ა დ ა ც ა რ ს ე ნ ა ი ყ ო ჩ ა ს ა ფ რ ე ბ უ ლ ი , სიგრძით ორასი ნაბიჯიც ძლივს იქნებოდა (ჯავ., 4, 451); რ ო ც ა დ ა ვ ი თ ი შ ი ნ მ ი ვ ო დ ა , საღამო ხანი იყო (ჯავ., 366); ისეთი ბნელი ღამე იყო, რ ო მ კ ა ც ს თვალთან მ ი ტ ა ნ ი ლ ი თ ი თ ი ს დ ა ნ ა ხ ვ ა ც ა რ შ ე ე ძ ლ ო . (წერ., 1, 147).

§ 204. წერტილ-მძიმე. წერტილ-მძიმე ყოველთვის ერთნაირი ენობ-
რივი ელემენტების — ერთგვარი წევრებისა თუ ერთგვარი წინადა-
დებების გამმიჯნავი სასვენი ნიშანია, რომელსაც საშუალო ადგილი
უჭირავს საკუთრივ წერტილსა და მძიმეს შორის. წერტილ-მძიმის ხმა-
რების ძირითადი შემთხვევებია:

1. წერტილ-მძიმე დაისმის, როცა წინადადებები რამდენადმე და-
შოუჯიდებელი არიან და მათ შორის აზრობლივი კავშირი არაა ისე
მკვიდრო, როგორც მძიმის დასმის შემთხვევაში, ან წინადადებები მე-
ტად გავრცობილია, განსაკუთრებით თუ წინადადების (ან წინადადება-
თა) შიგნით მძიმეც არის ნახმარი:

ბინდი შეთხელდა; ცამ ფერი შეიცვალა; ბალში ჩიტებმა ჟივილ-
ხიელი ასტეხეს; სადღაც კაკაბი კაკანებს; მარგო კი ისევ ვილაც უჩი-
ნარს ებრძვის და თანდათან ბრძოლის ველს თითო ნაბიჯით უთმობს
(ჯავ., 2, 300); მზე დასავლეთისკენ გადიწურა; საღამო აბლოვდებოდა;
მონადირენი შინ წასასვლელად გაემზადნენ; ქალები ურემში ჩალაგ-
დნენ; ვაჟები ცხენებზე ამხედრდნენ (ვაჟა, 6, 339).

2. წერტილ-მძიმე დაისმის მრავალ ვრცელ ერთგვარ დამოკიდე-
ბულ წინადადებათა გასამიჯნავად, მით უმეტეს მაშინ, თუ დამოკიდე-
ბულ წინადადებათა შიგნით მძიმეა ნახმარი: დაავიწყდა, თუ რამდენ-
ჯერ დაუქამა შეჩვენებულმა [ჩხიკვმა] შაშვს ბუდეში გამოსაჩეკად გამ-
ზადებული კვერცხები; რამდენჯერ სრულიად ღლაპი, დაუბუბლავი
ბარტყები გადუსანსლა; რამდენჯერ აატირა ცხარე ცრემლით, რამდენ-
ჯერ გაამწარა, ააშფოთა იქამდის, რომ შაშვის საცოდაობით ტყეც-კი
ტიროდა (ვაჟა, 6, 343).

3. ვრცელ შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრთა ერთი მთლი-
ანი მონაკვეთის ასეთივე მონაკვეთისაგან გასამიჯნავად.

ალექსანდრე გავგავაძე

მისი ლექსი შევებით, ლხენით
ხან მეჩლისში მოფრინდება,
გულს ჩაგვეკრის, ლაღობს, ხარობს,
გამღერებს და ამღერდება;
ხან ღონდება ნაზ ქალსავეთ
უიშედო სიყვარულთ,
ხან იფეთქებს კაბუქსავეთ
და განდევნის სევდას გულით;
ხან ბუჩქებში მიმალული
ზის მარტო, ვით იადონი,

შეკეფის სატრფოს გულსაკლავად,
 ტრფობის ისრით განაწონი;
 ხან რბის ველად, მარტოდ გალობს
 უდაბნოში, ვითა მწირო,
 შეკეენესს შე-ბედს ქვეყნისასა,
 ქვეყნისათვის ანატროი;
 ხან დაყურებს ნაღვლიანად,
 დაფიქრებით გოგჩის ტბასა
 და ემღერის მწვავის მოთქმით
 დაუდგრომელ დროთ ბრუნვასა...

ი. კავკავაძე

§ 205. ორწერტილი. ორწერტილი იხმარება შერწყმულსა და რთულ წინადადებაში. ის მიგვითითებს, რომ მომდევნო ნაწილი ახსნა-განმარტებასა თუ გაშლილად გადმოცემას წარმოადგენს იმისას, რაც წინ არის ნათქვამი.

ორწერტილი დაისმის:

1. 'შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრთა წინ, როცა განმაზოგადებელი ანუ გამაერთიანებელი სიტყვა მიმყოლი სიტყვებითურთ თავშია: ამას იძახდნენ სტუმრად მოწვეულნი ფ რ ი ნ ვ ე ლ ნ ი: ჩხიკენი, ქერონები, წიპრიები, ნიბლიები, კაკბები, გნოლები, ლობემძებრლები, ბოლოცეხლები, კიეკვანი, კოდალები, გვრიტნი, მტრედნი და სხვანი შრავალნი (ვაჟა, 5, 284); სხვა ყ ვ ე ლ ა ფ ე რ ი მღუმარებს: ხე, ქვა, ტყე, მთა და მინდორი (ვაჟა, 6, 15).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. თუ განმაზოგადებელ სიტყვას მოსდევს ისეთი სიტყვა, რომელიც მიუთითებს ერთგვარ წევრთა ჩამოთვლაზე (მაგალითად, სახელდობრ, როგორიცაა), ასეთი სიტყვის წინ მძიმე იწერება, შემდეგ კი — ორწერტილი: აქა-იქ ოთახის სამკაულად ეყარა სხვადასხვანაირი ნ ი ვ თ ე ბ ი, შ ა გ ა ლ ი თ ე ბ რ: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წ ა ლ ე ბ ი, პირმოტეხილი სპილენძის თ უ ნ გ ი, ქონიანი შ ა ნ დ ა ლ ი, სპილენძის საჩაიფში მოხარშული მ ყ რ ა ლ ა ბ ა ლ ა ხ ი, ზურგიელის ნაჭერი და სხვანი და სხვანი (ჭავ., 326).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ერთგვარ წევრთა წინ ორწერტილი შეიძლება მაშინაც დაისვას, როცა წინადადებაში არ არის განმაზოგადებელი სიტყვა, მაგრამ დამწერს სურს მითითება ერთგვარ წევრთა ჩამოთვლაზე: თან მოტანილი მქონდა: ერთი ტყვიის მამალი, თუნუქის საყვირი და რეზინის ბურთი... (ვაჟა, 5, 66); აქ იყო: მოხუცი, ახალგაზრდა, დიდი, პატარა, ქალი და დედაკაცი (რაზ., 257); ამ მიწებში ეთესა: პური, ქერი, სიმინდი, ლობიო, დიკა, მუხუდო, შვრია, ფეტვი, უგრეხელი და სხვ. (ლომ., 346).

2. უკავშიროდ შეერთებული რთული წინადადების პირველი ნაწილის შემდეგ, თუ მეორე ნაწილი პირველის მიზეზს, მიზანს ან შედეგს გამოხატავს, ან კიდევ გაშლილად გადმოგვეცემს პირველი ნაწილის ან მისი რომელიმე წევრის მნიშვნელობას:

ზამთრობით [ვერხვი] ძლიერ დაჩაგრული იყო: აბეზარი მთის ქარიშხალი მოსვენებას არ აძლევდა, ახეთქებდა აქეთ-იქით... (ვაჟა, 6, 38); წვერხმელი ხეებიც მე დამხარიან ზევიდან, თვითონ თავშიშველნი, ტოტებს მე მაფარებენ: ჩვენს იას არ შეგვიცივდეს, ან არაფერმა არ აწყინოსო. პირდაპირ შხაპუნა წვიმას არ უშვებენ ჩემამდის: წვიმას შეუძლიან ერთბაშად ჩამომაცალოს ფოთლები (ვაჟა, 5, 31); ბუნება შეიცვალა: მოუსვენარი ზუზუნა ქარების ადგილი წყნარად მრხეველმა ნიავემა დაიჭირა, მიწა შეთბა და მოაცოცხლა მცენარენი, ბალახმა იგრძნო თავისი ძალა, წამოიწია და თეთრად გადაფარებული თოვლის სუღარი ჭერ დედამიწას აამორა და მალე, მზის დახმარებასთან ერთად, წყლად აქცია და ქვევით ხეებში ხრიალით და უგზო-უქვლოდ გააქანა (ყაზ., 710).

3. ავტორის სიტყვების შემდეგ, თუ მას პირდაპირი ნათქვამი მოსდევს: ჩვენი დამთხვეული თერგი ვლადიკავკასთან ის თერგი აღარ არის, რომელზედაც ჩვენს პოეტს უთქვამს:

„თერგი რბის, თერგი ღრიალებს,
კლდენი ბანს ეუზნებინ“...

იქ ისე დამდოვრებულა, ისე დადუმებულა, თითქო ან როზგ-ქვეშ არის გატარებულიო, ან დიდი ჩინი მიუღიაო (ჭავ., 248); მარწყემა თქვა: „მოვალ პირველად, მე ვერა მისწრებს ხილია“ (ხალხ.).

§ 208. ტირე. ტირე, რომელიც წინადადების შიგნით დაისმის, ფუნქციის მიხედვით მრავალფეროვანია. ეს ნიშანი ზოგჯერ იქაც გვხვდება, სადაც ორწერტილი, შიშვე და ფრჩხილები იხმარება, ტირე წყვილადც გამოიყენება — გამოსაყოფი ენობრივი ელემენტის წინ და შემდეგ ტირესთან ერთად შეიძლება ნახმარ იქნეს სხვა სასაგენი ნიშანიც (მაგ.. შიშვე).

ტირე დაისმის:

1. შემასმენლის გამოტოვებისას:

სიკვდილსა გლოვა უხდება,
მკვლარს ძმას — ტირილი დისაო,
ტყესა — ხარ-ირმის ნაფრენი,
ზოგ დროს — ყმული მგლისაო,
ვაჟკაცსა — ომში სიკვდილა,

ხელში ნატეხი ხმლისაო,
ომს — ლხინი გამარჯვებულთა
და დამარცხება მტრისაო.

ვაჟა

2. შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილის (მეშველი ზმნის) გამოტოვებისას: სიტყვა თესლია, საქმე — ნაყოფი (წერ.); ჩემი ხატია სამშობლო, სახატე — მთელი ქვეყანა (წერ.).

3. შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრთა შემდეგ, თუ შემკრები (განმაზოგადებელი) სიტყვა მომდევნოა: იხესა, ბატსა და ქათამსა — ყ ე ე ლ ა ს ვავჟკარი კბილია (ხალხ.); დამჟკნარნი დიყი, შუჟყა. შამბი, არყა, ცაცხვი და ურძანი — ყ ე ე ლ ა ნ ი ერთად შფოთავდნენ (ვაჟა, 5, 61).

4. ე ს (და ე გ) ნაცვალსახელის წინ, რომელიც მოსდევს და ცვლის სახელობითში დასმულ ქვემდებარესა თუ პირდაპირ დამატებას: ხელოვნება — ე ს ოქროა, მიწის გულში დამარხული (ტაბ.); ნაკადული — ე ს შენა ხარ! (გრიშ.); უხასიათობა — ე გ ერთგვარი ხასიათი არისო (დად.).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ტ-რე დასმ-ს ჴვეულებრივ ამ ნაცვალსახელების წინ მაშინაც, თუ ისინი მოსდევენ და ცვლიან მთელ წინადადებას ან მის წევრს, რომელიც შეიძლება გამოტოვებულ იქნეს, მაგრამ იეარაუდება: ლეშს ეღვა ზვეით თავთანა მხარი, — ე ს ყველამ იხილა (ვაჟა); ზღვად დარხებულ მინდორს გაუხარაა, ბელტს აბრუნებს — ე ს ნიკორა ხარია (ქალან.); მე მიყავლია და გათენდება თუ არა. — ე გ ლმერთმა აცის! (ვაჟ.).

5. დანართისა თუ ამხსნელ-დამაზუსტებელი სიტყვებს გამოსაყოფად (რომ იგი არ იქნეს გაგებული ერთგვარ წევრად). როცა გამოსაყოფი ელემენტი წინადადებაშია, ის შეიძლება ორივე მხრიდან ტირეთი გამოიყოს: ბრწყინავს ქართლი — ვ ა რ დ ი ს ბ ა დ ი (ლეონ.); [ვანოს] თვალწინ უდგია თავის სახლი, პატარა ძმა, რომელიც ძალიან უყვარს, ძროხა — ო ჟ ა ხ ა, ცხენი — ნ ი შ ა, ტახი — ნ ი ს ლ ა, ძაღლი — ა ფ თ ა რ ა და, წარმოიდგინეთ, მამალიც-კი (ვაჟა); ირჩევს დასაწოლად მოხერხებულს ადგილს, ადვილად გაიგოს მტრის — ა დ ა მ ი ა ნ ი ს და მ გ ლ ი ს — მ ო ა ხ ლ ო ე ბ ა (ვაჟა); ჩემი ბაღლები — შ ა ლ ვ ა და ნ ე ნ ე — წინ მომეგებნენ (ვაჟა).

6. რამდენიმე მომდევნო განკერძოებული განსაზღვრების წინ. ძაღლებმა ისევ ყშული გააბეს — ხ ა ნ გ რ ძ ლ ი ე ვ ი და შ ე ს ა ზ ა რ ი (ვაჟ., 1, 132); ისევ ღუმილი ჩამოწვა — ხ ა ნ გ რ ძ ლ ი ე ვ ი, ც ი ვ ი და უ ხ ე რ ხ უ ლ ი (ვაჟ., 3, 459); საცოდავია მასთან უდაბნოს ხირხატა მიწა — დ ა რ ბ ე უ ლ ი, გ ა მ ო ფ ი ტ უ ლ ი და გ ა მ ო ქ ა რ-

უღი (ლეონ.); შეხვალ შიგნით, ნახავ დარბაზს — სადას, ნათელს, ქეთილ შობილს (პ. იაშვილი, „თეატრი“).

ასეთ განსაზღვრებათა წინ ზოგჯერ ორწერტილსაც წერენ: პირისახე თითქო მარმარილოსაგან აქვს გამოკვეთილი: მშვიდი, უძრავი და საესე (ჯავ., 2, 26).

7. უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებს შორის, თუ პირველი ნაწილი (წინადადება) მეორის მიმართ პირობითის ან დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შინაარსისაა: მომცემ ჯაგარს — დაეგრებ ბაწარს (მღვ.); (ყვავი)... ზის — ჩხავის, დაფრინავს — ჩხავის (ფავ); წყალში ჩავავდე — წყალად გადაიქცა, ცეცხლში ჩავავდე — ხმად გადაიქცა (გამოცანა — მარილი).

8. ზოგჯერ ჩართული სიტყვებისა თუ წინადადების გამოსაყოფად (ნაცლად მძიმეებისა და ფრჩხილებისა): იმ წუთებში ბეჯიას — ასე ეძახდნენ მწყემსს — ფრინველად გადაქცევა უნდოდა (ყაზ.); ხელი ხელს დაჰკრეს, დავითი — მეორე დღეს პატარძალი აღარ აჩვენეს — შინ წამოვიდა და მოსე თავის სახლში დარჩა (ჯავ., 363).

9. რამდენიმე ერთგვარ ადგილისა თუ დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებასა და მთავარს შორის (მძიმესთან ერთად):

სადაც დიდებულს შთისა მყინვარსა
ორბნი, არწიენი ვერ შეჰხებთან;
სად წვიმა-თოვლი, ყინულად ქმნილი,
შისიგან აროდეს არა დნებთან;
სად უდაბურსა მას მყურდროებას
კაცთ რიაშული ვერ შესწვდენა;
სად მეუფება ჰქეპა-ქუხილსა
ყინულს და ქართა მხოლოდ შთენია, —
უწინდელს დროში ღვთისა მოსავთა
გამოუქვამავთ მუნ მონასტერი
და იმ ყინულში შეთხრილს ღვთის ტაძარს
ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი.

ე. ჰევკავაძე

10. დიალოგის მონაწილეთა ყოველი ნათქვამი ჩვეულებრივ ტირეთი (და აბზაციით) იწყება.

- გამარჯობა, გიორგი!
- გაგიმარჯოს, არსენ!
- გეძებდი და კიდეც შეგხვდი.

∴ — გერიდებოდი და მინც შეგხვდი. ეხლა რა გინდა?
— ეხლა ის მინდა, რომ ცხენიდან ჩამოხვიდე და სუფრა დამილო-

ცო.

— რა სუფრა! რომელი სუფრა! (ჯავ., 4, 547).

11. ავტორის სიტყვების გამოსაყოფად პირდაპირი ნათქვამისაგან.

— ქალაქისკენ! — ყ ვ ი რ ო დ ნ ე ნ ზ ო გ ი ე რ თ ე ბ ი.

— იმერეთისკენ! — ი ძ ა ხ ო დ ნ ე ნ მ ე ო რ ე ნ ი.

— შარაბდისკენ! — ბ ლ ა ო დ ნ ე ნ მ ე ს ა მ ე ნ ი (ჯავ., 4, 26).

12. ტირე დაისმის ორ სიტყვასა თუ ციფრს შორის, რომლებიც აღნიშნავენ რაოდენობას მიახლოებით: ჰალის ბოლოს, ასე 4 — 5 ვერსის მანძილზე, პატარა სოფელი მოჩანდა (ვაჟა); დარეჯანი იქნებოდა 50 წლისა, მაგრამ 30 — 35 წლისას ჰგავდა (ვაჟა); [ლეთისოს] 600 — 700-მდე ცხვარი ეყოლებოდა (ვაჟა).

§ 207. ფრჩხილები. ფრჩხილები ერთი ნიშანია. ფრჩხილებში ჩაისმის:

1. სიტყვა თუ სიტყვათა შეკავშირება, რომელიც წინა სიტყვის ახსნა-განმარტებას შეიცავს: სირა (ჩიბუხის ტარი) დააქუცმაცეს და აქეთიქით გადაყარეს (ვაჟა); შემოდგომით არაგვი წმნდება (წმინდაედება) და ამ ორმოებს გამოცდილი თვალი ადვილად იპოვნის წყალში (ვაჟა):

2. ჩართული წინადადება (განსაკუთრებით მაშინ, თუ ის ვრცელია), როცა ავტორი იძლევა გზადაგზა დამატებითს ცნობას, ახსნას თუ შენიშვნას სხვათა შორის, გაკვრით: საყვარელო დედაც და მამაც! პირველად მრავალ მოკითხვას მოგახსენებთ (დასაწყისი სახლის პატრონმა უკარნახა) და ვთხოვ... (ვაჟა); ძლივს არ გავისტუმრე ურმები (ტყუილიც უყვარდა ჩვენს ლუარსაბს), ძლივს (ვაჟ.; 334); დათო! ხორცი ხომ ჩამოიტანე ბაზრიდამ? (იმ სოფელში ბაზარიც გახლდათ). — დიად, შენი ჭირიმე (ვაჟ., 332).

3. ზოგჯერ ფრჩხილებში ჩაისმის წინადადების ნაწილი (მაგ., დამოკიდებული წინადადება), წინადადებასთან გრამატიკულად დაკავშირებული სიტყვა თუ სიტყვათა შეკავშირება: ...შუბლზე მუქლურჯი თავსაკრავი ადგას, რომელზედაც პაწაწა მსხლის მსგავსი მარგალიტი კიაფობს (მ ზ ი თ ე ვ შ ი მ ო ნ ა ყ ო ლ ი), გათეთრებულ თავზე ხორასნის ფარჩის მანდილი აქვს მოხვეული (ჯავ., 4, 46); ეზოს ბოლოში, უზარმაზარი ქანდრის ქვეშ, სამპირი სუფრა იშლება, ფიცრებსა და მაგიდებზე (რ უ ს უ ლ ი წ ე ს ი თ) — ალგეთელ თავად-აზნაურთათვის, მიწაზე გამოიღო ფარდაგებსა და ქეჩებზე (ქ ა რ თ უ ლ ი ა დ ა თ ი თ) — ზაალის ყმებისთვის (ჯავ., 4, 45); ...თვითონ ალექსანდრემ უნდა მოსპოს, თორემ რუსის მომხრე თავადაზნაურები პირს შეპკრავენ, ქვეყანას გაპყიდიან (რ ო გ ო რ ც მ რ ა ვ ა ლ ჭ ე რ გ ა უ უ ი დ ი ა თ) და მაშინ... (ჯავ., 4, 66); ერთხელ ერთ ყვავსა შავ-პრელსა,

ავსა (რომელიც არის წიწილის მტერი) საღაღც ეშოვნა ყველის ნაკერი (წერ.).

შენიშვნა: ფრჩხილებში ჩაისმის ნაწერში მოყვანილი (დამოწმებული) ადგილის წყაროს ჩვენება: ასეთსავე ქება-დიდებას ასხამს ბერი ხელაშვილი თუშებს („კალმასობა“, გვ., 410); აი ყველა ის მასალა, რომლითაც მე ვხელმძღვანელობდი „ბაბტრონის“ წერის დროს... (ვაჟა, 7, 334).

§ 208. ბრწყალები. ბრწყალების გამოყენების ძირითადი შემთხვევებია:

1. ბრწყალებში ჩაისმის უცვლელად, სიტყვა-სიტყვით მოყვანილი სხვათა ნათქვამი. ამ შემთხვევაში ბრწყალები აღნიშნავს, რომ ის, რაც ბრწყალებშია ჩასმული, ავტორს კი არ ეკუთვნის, არამედ სხვას. ზოგჯერ ავტორი სიტყვიერადაც მიუთითებს, თუ ვის ეკუთვნის ბრწყალებში ჩასმული ნათქვამი, ზოგჯერ კი არ არის ავტორის სიტყვიერი მითითება ამის შესახებ და მხოლოდ ბრწყალები გვანიშნებენ, რომ ბრწყალებში ჩასმული ნათქვამი სხვას ეკუთვნის. მაგ.:

წამობთა კაკო ლომივით ზეზე,
თოფი მოზიდა და შიჟენა
და, რა იბილა მხედარი ველზე.
შეკვლა: „შითხარ, ვინა ხარ შენა?
რისთვის მოსულ ხარ, — მოუყარად თუ მტრადა? —

(ვაგ., 149.).

იმ საღამოს სტეფანწმინდას ამოვედი. მშვენიერი საღამო იყო, ასე რომ იმ ღამეს იქ დავჩრჩ, რათა თვალი გამეძლო მშვენიერის სანახავების ხილვითა. ოხ, საქართველოვ!

„სხვა საქართველო საღარის,
რომელი კუთხე ქვეყნისა?“

ოთახიდან გარეთ გამოვედი და შევხედე სტეფანწმინდის პირდაპირ აყუდებულს შყინვარსა, რომელსაც ყაზიბეგას მთას ეძახიან (ვაგ., 255).

შენიშვნა: ბრწყალებში ჩაისმის ავტორისავე წინანდელი ნათქვამი, რომელიც სიტყვა-სიტყვით არის მოყვანილი: რედაქტორს საზეზე სასოწარკვეთილება დაეტყო, მაგრამ ისევ მე მივუბრუნდი და დიდის ბოდიშით მოვახსენე: „მშვენიერი, საუცხოო ლექსებია, მაგრამ ის შეჩვენებული ცენზურა არ გაუშვებს-მეთქი“! (წერ., 1, 101).

2. ბრწყალებში ჩაისმის ირონიულად, აგრეთვე ჩვეულებრივისაგან განსხვავებული მნიშვნელობით ნახმარა სიტყვა (თუ სტყვები). სახელწოდებანი წერებენ-სა. ქურჩანა-გაზეთებისა, თხზულებათა... მაგ.: თვით

მამამ ასწავლა „სამამაცონი ზენი“ (ვაჟა): აჲ ჰოემების ჭგუფს ეკუთვნის „სტუმარ-მასპინძელი“ და „გველის მკამელი“ (ვაჟა, 3, 451); „ლომონათი“ პირველად ლომნის წვენით შეზავებულ შუშხუნა სასმელს აღნიშნავდა.

შ ე მ ო კ ლ მ ბ ა ნ ი

ი. აბ. — ირ. აბაშიძე	ქ. ლორთქ. — ქ. ლორთქიფანიძე
გრ. აბ. — გრ. აბაშიძე	ლორთქ. — ნ. ლორთქიფანიძე
ანდ. — ანდაზა	რ. მარგ. — რ. მარგალი
არაგვ. — შ. არაგვისპირელი	მ. მაჟ. — მ. მაჟარაიანი
არ.ს. — ლ. არვახიანი	ლ. მეგრ. — ლილია მეგრელიძე.
ლ. ასათ. — ლადო ასათიანი	დ. მეგრ. — დ. მეგრელი
„ახ. კომ.“ — ვახ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“	მ. მ. მრგელ. — მ. მ. მრგელიშვილი
გ. ახვლ. — გ. ახვლედიანი	წლ. — შ. შლეგილი
ბარ. — ნ. ბარათაშვილი	ნ. ნად. — ნ. ნადირაძე
ბარნ. — ე. ბარნოვი	ნაქ. — ნ. ნაკაშიძე
გაბ. — ე. გაბაშვილი	ნინ. — ე. ნინოშვილი
გამს. — ქ. გამსახურდია	ნონ. — ი. ნონეშვილი
გვერ. — რ. გვერტაძე	გრ. ორბ. — გრ. ორბელიანი
გოგ. — ი. გოგებაშვილი	რ.ზ. — თ. რაზიკაშვილი
ღ. გოთ. — ლ. გოთოა	გ. რჩ. — გ. რჩეულიშვილი
ი. გომ. — ა. გომიშვილი	რ.სთ. — შ. რუსთაველი
გ. გ. — ი. გრიშაშვილი	საბა — სულხან-საბა ორბელიანი
გურ. — დ. გურამიშვილი	„საქ. ისტ.“ — „საქართველოს ისტორია“
დად. — შ. დადიანი	ლ. სულ. — ლ. სულაბერიძე
დავ. — ი. დავითაშვილი	ა. სულაქ. — ა. სულაქაური
თ. დონე. — თ. დონეაშვილი	ტაბ. — გ. ტაბიძე
ნ. დუმბ. — ნ. დუმბაძე	ტ. ტაბ. — ტ. ტაბიძე
ევდ. — ი. ევდოშვილი	გ. თანჯ. — გ. თანჯიძე
ერ. — რ. ერისთავი	ქიან. — ლ. ქიაჩელი
ვაჟა — ვაჟა-ფშაველა	რ. ქორ. — რ. ქორქია
„თბ.“ — ვახ. „თბილისი“	ქუჩ. — გ. ქუჩიშვილი
პ. იაშვ. — პ. იაშვილი	ა. ლ. — ა. ლლონტი
რ. ინან. — რ. ინანიშვილი	ყაზ. — ა. ყაზბეგი
ო. იოს. — ო. იოსელიანი	ა. შ. — ა. შანიძე
კალან. — ა. კალანდაძე	შან. — ს. შანშიაშვილი
კეცხ. — ნ. კეცხოველი	გ. შატბ. — გ. შატბერაშვილი
ქლდ. — დ. ქლდიაშვილი	შორ. — შვიდარე
ს. ქლდ. — ს. ქლდიაშვილი	ჟ. შანი. — დ. შინგლაია
„ომ.“ — ვახ. „ომუნისტი“	გ. ჩიქ. — გ. ჩიქოვანი
მ. ლებ. — მ. ლებანიძე	წერ. — ა. წერეთელი
ლემხ. — გ. ლემონიძე	„ა.“ — ი. პაეჭაიაძე
ი. ლის. — ი. ლისაშვილი	ო. ზღ. — თ. ჰილაძე
„ლიტ. გაზ.“ — „ლიტერატურული გაზეთი“	ხალხ. — ხალხური
ლომთ. — ქ. ლომთათიძე	ხეც. — ხეცურული
ლომ. — ნ. ლომოური	ჭაი. — მ. ჭაიხიშვილი
	ჭაფ. — რ. ჭაფარიძე

საილუსტრაციო-საანალიზო მასალასთან ნაჩვენებია წყარო (თუ ჩვენ არ გვეკუთვნის). ზოგიერთი მაგალითი აღებულია ა. შ ა ნ ი ძ ი ს სასკოლო გრამატიკებში შესული სავარჯიშოებიდან, აგრეთვე ალ. ლ ო მ ნ ტ ი ს „ქართული წინადადებიდან“ (1961). ა. კ ი ზ ი რ ი ა ს წიგნიდან „ქართული ენა“ (I, ფონეტიკისა და მორფოლოგიის პრაქტი-

კუმბი, 1960) და ჩვენსავე „ქართული ენის სინტაქსში“ (1958) წარმოდგენილი საილუსტრაციო და სავარჯიშო მასალიდან. ასეთ მაგალითებთან ჩვეულებრივ მხოლოდ ავტორია დასახელებული. ორიოდ მაგალითი ამოდებულია თარგმნილი თხზულებიდან. ასეთი მაგალითები მიწერილი აქვს შთარგმნელს. სადაც „დედა ენა“ არის დამოწმებული, იგულისხმება ი. გოგებაშვილის „დედა ენა“ (ნაწ. II, 1914). გამოტოვებული ადგილები მრავალწერტილით არის აღნიშნული (თუმცა არა ყოველთვის), ხოლო აღდგენილი სავარაუდო სიტყვები კვადრატულ ფრჩხილებშია ჩასმული. ზოგიერთი მაგალითი დამოწმებულია ოდნავი ცვლილებით (მართლწერის თვალსაზრისით).

როცა ავტორთან ერთად ფრჩხილებში ნაჩვენებია გვერდი, ან ტომი და გვერდი, იგულისხმება შემდეგი გამოცემები:

- აჩავეისპირელი შ., რჩეული ნაწერები, თბ., 1927.
- ასათიანი ლ., რჩეული ლექსები და პოემები, თბ., 1956.
- ახულელიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.
- ბარათაშვილი ნ., ლექსები, პოემა, წერილები, თბ., 1939.
- ბარნოვი უ., ტ. I, 1961; ტ. II, 1961; ტ. III, 1961.
- ბერძენიშვილი ნ., ჯავახიშვილი ი., ჯანაშია ს., საქართველოს ისტორია, ნ. I, 1946.
- ვაბაშვილი ე., რჩეული ნაწერები, მოთხრობები, 1932; რჩეული ნაწერები, I, 1953.
- ვახტანგაძე კ., დავით აღმაშენებელი, I, 1942.
- ვეტაძე რ., პროზა, თბ., 1946.
- ვაგეაშვილი ი., მოთხრობები, თბ., 1940; თხზულებანი, ტ. II, 1954.
- ვაშაშვილი დ., დავითიანი, თბ., 1931.
- ვადაშვილი შ., გვირგვინიანების ოჯახი, თბ., 1956.
- ველიშვილი ირ., ტ. I, ლექსები, თბ., 1935; მოთხრობები, ტ. III, თბ., 1937.
- ვაჟა-ფშაველა, ტ. I, თბ., 1923; ტ. II, 1950; ტ. III, 1930; ტ. IV, 1932; ტ. V 1936; ტ. VI, 1939; ტ. VII, 1956.
- ვაშვილი პ., ლექსები, პოემა, მოთხრობები, თარგმანები, თბ., 1957.
- ვოსკელიანი ო., ნოველები, ვარსკვლავთ ცეცხი, თბ., 1965.
- ვლდაშვილი დ., ტ. I, თბ., 1933.
- ვლდაშვილი ს., ახალი მოთხრობები, თბ., 1950.
- ლომოური ნ., მოთხრობები, თბ., 1926.
- შეგვრიძე ლ., ნანა, თბ., 1961.
- შრეელიშვილი შიბ., მოთხრობები, ტ. I, თბ., 1971.
- ლორთქიფანიძე ნ., რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1953.
- შლიშვილი შ., ლექსები I, თბ., 1936.
- ნაკაშიძე ნ., მოგონებები, თბ., 1956.
- ნინოშვილი ე., თხზულებათა სრული კრებული, თბ. 1954.
- ნონეშვილი ი., აბავი ერთი ქალიშვილისა, თბ., 1956.
- ორბელიანი ვრ., ლექსები, თბ., 1935.
- ორბელიანი სულხან-საბა, სიბრძნე სიყრუისა, თბ., 1939.
- რაზივაშვილი თ., საბავშვო მოთხრობები, თბ., 1947.
- ქიაჩელი ლ., ტ. I, თბ., 1946; ტ. III, 1950.
- დლონტი ალ., ქართული წინადადება, თბ., 1961.
- უაბიძე ა., რჩეული ნაწერები, თბ., 1937; ტ. I, თბ., 1948; ტ. II, 1948.
- შანიძე, ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953.
- შანიძე ა., ქართული ხალხური პოეზია, I, ხეცსურული, 1931.
- ცურაბაძე იაკობ, მარტოლობა მუშანიისი, თბ., 1938.
- წერეთელი ა., ტ. I, თბ., 1925; ტ. II, 1926; ტ. VI, 1956.
- ქავთავაძე ი., თხზულებათა სრული კრებული, I, თბ., 1937.
- ჯავახიშვილი შ., ტ. I, თბ., 1958; ტ. II, 1959; ტ. III, 1960; ტ. IV, 1961.
- ჭავჭავაძე რ., ხევის პატარძალი, თბ., 1951.

წინამდებარე წიგნი განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ პედაგოგიური ინსტიტუტების სტუდენტთათვის. იგი შედგენილია ამ სასწავლებელთა ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტების თანამედროვე ქართული ენის პროგრამის შესაბამისად, თუმცა შინაარსისა და თვალსაზრისის მიხედვით მათ შორის ერთგვარი განსხვავებაცაა. აღნიშნული პროგრამისაგან არსებითად არ განსხვავდება უნივერსიტეტის ქართული ენის პროგრამა (რედაქტორი ვ. თოფურია). ამდენად, ჩვენი აზრით, ეს სახელმძღვანელო გარკვეულ დახმარებას გაუწევს უნივერსიტეტის სტუდენტობასაც: იგი დაეხმარება აგრეთვე ქართული ენის შესწავლებლებს და ყველას, ვინც ამ ენის სინტაქსის საკითხებით არის დაინტერესებული.

ქართული ენის გრამატიკული წყობა, როგორც ცნობილია, რთულია და თავისებური. მისი ფონეტიკური თუ მორფოლოგიური სისტემა შედარებით კარგად არის შესწავლილი, მაგრამ ამასვე ვერ ვიტყვით ქართული ენის სინტაქსის მიმართ. მართალია, ისტორიული და თანამედროვე სინტაქსის საკითხებზე არა ერთი და ორი საყურადღებო გამოკვლევა მოგვეპოვება, მაგრამ ბევრი საკითხი ჯერ კიდევ არ არის მეცნიერულად შესწავლილი და დამუშავებული. დღემდე არა გვაქვს უმაღლესი სასწავლებლებისათვის სინტაქსის სახელმძღვანელო. აღსანიშნავია ისიც, რომ სინტაქსის სფეროში საერთოდაც ბევრია სადავო საკითხი. ყოველივე ეს, ერთად აღებული, ნათლად გახაზავს იმ სიძნელე-სირთულესა და პასუხისმგებლობას, რაც უმაღლესი სასწავლებლებისათვის სინტაქსის სახელმძღვანელოს შედგენა-შემუშავებასთან არის დაკავშირებული.

წიგნში განხილული ზოგიერთი საკითხი არაა წმინდა სინტაქსური. ისინი უფრო სტილისტიკის სფეროს განეკუთვნებიან. ეს არ არის შემთხვევითი: სინტაქსთან ორგანულად არის დაკავშირებული სტილისტიკა, რომელიც მისი მონათესავე დარგებისაგან ჯერ კიდევ არ არის მკვეთრად გამოიჯნული და კარგად გამოკვეთილი სამეცნიერო დისციპლინა.

სინტაქსი საიმედო საფუძველია პუნქტუაციის შეგნებულად შესწავლისათვის. ამიტომ სინტაქსის სახელმძღვანელოებში ჩვეულებრივ

პუნქტუაციის საკითხებსაც ეხებიან. ეს ასეა ამ წიგნშიც: პუნქტუაცია წიგნის ბოლოს, ისევე როგორც „ქართული ენის სინტაქსში“, ცალკე თავად არის წარმოდგენილი. ამ თავში პუნქტუაციის თეორიული და პრაქტიკული საკითხები საქმაოდ ვრცლად არის განხილული, თვით წინადადების ტიპებსა და განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებზე მსჯელობისას კი მხოლოდ ზოგადი მითითებაა ამა თუ იმ სასვენო ნიშნის ხმარების შესახებ.

ბუნებრივად დაისმის კითხვა: რა მიმართებაშია წინამდებარე წიგნი ჩვენსავე „ქართული ენის სინტაქსთან“, რომელიც პირველად 1956 წელს დაიბეჭდა, ხოლო მეორედ, გადამუშავებული და შეესებული, 1958 წელს გამოიცა?

„ქართული ენის სინტაქსი“, როგორც ამ წიგნის ბოლოს ტყვაობაში გვაქვს აღნიშნული, დიდ ნაწილში შეიცავს პროფ. ა. შანიძის სასკოლო გრამატიკაში (ნაწ. II, სინტაქსი, 1948 წ.) განხილული მასალის უფრო ვრცლად და სრულად გადმოცემას და განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ პედაგოგიურ სასწავლებელთათვის. მასში სინტაქსის საკითხები განხილულია მარტივად, მოკლედ: თეორიულ ნაწილს ახლავს სავარჯიშოები (აგრეთვე სასვენ ნიშანთა ხმარების წესები ცალკე პარაგრაფებად), რომელთაც დაახლოებით წიგნის მეხუთედი ნაწილი უჭირავს. ამასთანავე, „ქართული ენის სინტაქსში“ ზოგიერთი საკითხის შესახებ სრულიად არაფერია ნათქვამი, ან მხოლოდ გაკვრით არის ლაპარაკი.

წინამდებარე წიგნი „ქართული ენის სინტაქსისაგან“ არსებითად განსხვავდება. აქ თეორიულ მასალას არ ახლავს სავარჯიშოები და არც სასვენ ნიშანთა ხმარების წესებს აქვს დათმობილი ცალკე პარაგრაფები (წინადადების ტიპების განხილვისას); მოიცავს საკითხთა უფრო ფართო წრეს, თანაც საკითხები განხილულია უფრო ვრცლად, ღრმად და საფუძვლიანად საგანგებოდ შერჩეული საილუსტრაციო-საანალიზო მასალის მოხმობითა და სამეცნიერო ლიტერატურის დამოწმებით (თუმც არასრულად). „ქართული ენის სინტაქსიდან“ უცვლელად აქ მხოლოდ მცირე ნაწილი თუ არის გადმოსული, ასე რომ წინამდებარე სახელმძღვანელო, საერთოდ, ახლად არის დაწერილი.

შრომა, რომელიც დიდ ნაწილში ავტორის ხანგრძლივი დაკვირვებისა და კვლევა-ძიების შედეგს წარმოადგენს, ძირითადად ქართულ-რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურას ემყარება. ქართული წყაროებიდან მთავარია პროფ. ა. შანიძის შრომები, განსაკუთრებით ზემოთ დასახელებული გრამატიკა (ნაწილი II, სინტაქსი, 1948 წ.) და „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“, რომელნიც საიმედო საფუძველს ქმნიან უმაღლესი სასწავლებლებისათვის სინტაქსის სახელმძღვანელოს შესადგენად.

წინამდებარე წიგნი ამ ტიპის სახელმძღვანელოს შექმნის პირველი ცდაა. იგი, ალბათ, არ იქნება უნაკლო. თუ რამდენად არის მიღწეული მიზანი, ამისი განსჯა პირუთენელი მკითხველისათვის მიგვიჩნდება. ჩვენ კი ჩვენდა თავად დიდი მადლობით მივიღებთ ყოველ შენიშვნას, რომელიც ხელს შეუწყობს წიგნის შინაარსის გაუმჯობესებასა და სრულყოფას.

II გამოცემისათვის

„თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი“ რამდენადმე გადამუშავებულია წინამდებარე გამოცემისათვის. დაემატა ორი პარაგრაფი: „სიტყვათა დაქვემდებარებითი შეკავშირების ტიპები“ (§ 11 ა) და „წყვილების შედგენილობა შეტყველების ნაწილთა მიხედვით ცალმხრივი დაქვემდებარებისა“ (§ 11 ბ). ახლად დამატებულ პარაგრაფს ნომერი უმეორდება, ოღონდ წინა პარაგრაფისაგან გასარჩევად ასო აქვს დართული: ა, ბ. არაერთი პარაგრაფი შეივსო დამატებითი ცნობებითა და მარჯვე მაგალითებით: განმეორებული მაგალითები ბევრგან შეიცვალა ახლით: გასწორდა შემთხვევით გაპარული შეცდომები; დაზუსტდა და რედაქციულად დაიხვეწა ზოგიერთი ადგილი; შეიცვალა ორიოდ დასათაურება და ტერმინი. ამასთანავე, ზოგი რამ გამოტოვებულ იქნა.

წიგნის გამოსაცემად გამზადებისას გავითვალისწინეთ პროფ. ი. იმნაიშვილის, პროფ. ა. კიზირიას და პროფ. ი. ქავთარაძის შენიშვნები, რომელთაც ხელი შეუწყვეს ნაშრომის გაუმჯობესებას. ჩვენს მოვალეობად მიგვაჩნია სამივე მკვლევარს გულითადი მადლობა მოვახსენოთ.

III გამოცემისათვის

მე-3 გამოცემა საგრძნობლად განსხვავდება მეორე გამოცემისაგან. დაემატა ერთი თავი (XVა. გაბმული მეტყველება და წინადადება) და ორი პარაგრაფი: 1. „§ 14ა. ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადების შედგენილობა მთავარ წვერთა მიხედვით“; 2. „§ 163ა. შერწყმულ და რთულ თანწყობილ წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება“. განმეორებულ პარაგრაფს აქაც ნომერი უმეორდება, ხოლო წინა პარაგრაფისაგან გასარჩევად ა ასო დაერთვის. მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადა წიგნის არაერთმა სხვა განყოფილებამაც. ამასთანავე, პირველად ამ გამოცემაშია წარმოდგენილი რთულ სინტაქსურ კონსტრუქციათა სქემები, რომლებიც ნათლად წარმოაჩენენ მათს შედგენილობას, კომპონენტთა განლაგებას, დაკავშირების საშუალებებსა და სასვენ ნიშანთა დასმის წესებს.

5. 05. 1986

ავტორი

ს ა რ ჩ ე ბ ი

I. წინადადება. ხატუვათა შეკავშირება

§ 1. სინტაქსი როგორც გრამატიკის დარგი. სინტაქსის საგანი	3
§ 2. წინადადება როგორც სინტაქსური ერთეული	6
§ 3. სინტაქსური კავშირი	8
§ 4. სინტაქსური კავშირის გამოხატვის ძირითადი საშუალებანი	9
§ 5. წყვილები. წყვილთა რაოდენობა წინადადებაში	14
§ 6. სიტყვათა მიმართების ტიპები წინადადებაში	15
§ 7. სიტყვათა სინტაქსური შეკავშირების სახეები	17
§ 8. შეთანხმება	17
§ 9. მართვა	19
§ 10. სინტაქსური დაქვემდებარება ერთი სიტყვისა ორი სხვადასხვა სიტყვისა- დმი ერთდროულად	22
§ 11. მართვა	23
§ 11ა. სიტყვათა დაქვემდებარებითი შეკავშირების ტიპები	23
§ 11ბ. წყვილების შედგენილობა მეტყველების ნაწილთა მიხედვით ცალმხრივი დაქვემდებარებისას	25

II. წინადადების ტიპები მოდალობის (რაგვარობის) მიხედვით

§ 12. წინადადების ტიპები მტკიცების მიხედვით	30
§ 13. წინადადების ტიპები მოდალობის მიხედვით	31
§ 14. თხრობითი წინადადება	32
§ 15. კითხვითი წინადადება	32
§ 16. კითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადება	33
§ 17. კითხვით-ნაწილაკიანი წინადადება	35
§ 18. კითხვითი წინადადება, რომელიც არ შეიცავს კითხვითს სიტყვას	37
§ 19. ბრძანებითი წინადადება	42
§ 20. ძახილის წინადადება	44
§ 21. წინადადების მოდალობის გამოხატვის საშუალებანი	47
§ 22. წინადადების ტიპები აგებულების მიხედვით	48

მარტივი წინადადების სინტაქსი

III. წინადადების მთავარი წევრები

§ 23. წინადადების წევრის რაობა	50
§ 24. წინადადების მთავარი და არამთავარი (შეორებაარისხოვანი) წევრები	51
§ 25. მთავარ წევრთა რაოდენობა წინადადებაში	53
§ 26. არამთავარი წევრები მთავარ და არამთავარ წევრებთან	53
§ 27. მეტყველების ნაწილები სინტაქსური თვალსაზრისით	54

შემასწავლებელი

§ 28. შემასწავლებლის რაობა. კითხვები	57
§ 29. მარტივი შემასწავლებელი	58
§ 30. შედგენილი შემასწავლებელი	59
§ 31. შედგენილი შემასწავლებლის სახელადი ნაწილის გადმოცემა	60
§ 32. სახელადი ნაწილის ბრუნვა	61
§ 33. შედგენილი შემასწავლებლის ზმნური ნაწილი	62
§ 34. ილწებრილობითი ენებითი შემასწავლებელი	65

ქვემდებარე

§ 35. ქვემდებარის რაობა	66
§ 36. ქვემდებარის გადმოცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით	67
§ 37. ქვემდებარის ბრუნვები	68
§ 38. ქვემდებარის კითხვები	69
§ 39. ქვემდებარე გარდამავალ ზმნასთან	70
§ 40. ქვემდებარე გარდაუვალი ზმნის მე-3 პირის ფორმასთან	71
§ 41. ქვემდებარე პირველი და მეორე პირის ფორმებთან	73
§ 42. ქვემდებარე ბრძანებითის ფორმასთან	74

— დამატება-ობიექტები

§ 43. დამატებათა ორი ძირითადი წგუფი	75
§ 44. დამატება-ობიექტების გადმოცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით	76
§ 45. დამატება-ობიექტების ბრუნვები და კითხვები	77
§ 46. პირდაპირი დამატება	78
§ 47. ირიბი დამატება	79
§ 48. დამატება-ობიექტების შეხვედრა ბრუნვაში	81
§ 49. დამატება-ობიექტები პირველი და მეორე პირის ფორმებთან	82
§ 50. ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება „იცის“ და „უწყის“ ზმნებთან	84
§ 51. ბრუნვაუცვლელი დამატება პირდაპირი დამატების მნიშვნელობით	85
§ 52. ქვემდებარისა და დამატების საკითხი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან	87
§ 53. ქვემდებარე და დამატები გარეგნულად მსგავს შემასმენლებთან	95

— შემასმენლის ურთიერთობა ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებთან რიცხვში

§ 54. შემასმენლისა და მასთან შეწყობილი მთავარი წევრების სინტაქსური ურთიერთობის ძირითადი საკითხები	98
---	----

— ქვემდებარე და შემასმენელი

§ 55. შემასმენელი მხოლოდობითი დასმულ ქვემდებარესთან	100
§ 56. შემასმენელი მრავლობითი დასმულ ქვემდებარესთან	102
§ 57. შეღვენილი შემასმენელი მრავლობითი დასმულ ქვემდებარესთან	106
§ 58. შემასმენლის რიცხვი პირველი და მეორე პირის ნაცვალსაბელებით გადმოცემულ ქვემდებარესთან	107

— დამატება-ობიექტები და შემასმენელი

§ 59. პირდაპირი დამატება და შემასმენელი	108
§ 60. ირიბი დამატება და შემასმენელი	111
§ 61. მსგავსება და განსხვავება ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს შორის	113

IV. წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრები. უბრალო დამატება /

§ 62. ზოგადი ცნობები უბრალო დამატების შესახებ	113
§ 63. უბრალო დამატება მიცემითში	115
§ 64. უბრალო დამატება ნათესაობითში	118
§ 65. უბრალო დამატება მოქმედებითში	125
§ 66. უბრალო დამატება ვითარებითში	129

გარემოება

§ 67. გარემოების რაობა, სახეები და გადმოცემის საშუალებანი	130
---	-----

ადგილის გარემოება

§ 68. ადგილის გარემოების რაობა. კითხვები	131
§ 69. ზმნიზება ადგილის გარემოებად	132
§ 70. მიცემითი ადგილის გარემოებად	133
§ 71. ნათესაობითი ადგილის გარემოებად	135
§ 72. მოქმედებითი ადგილის გარემოებად	137
§ 73. ვითარებითი ადგილის გარემოებად	139

— დროის გარემოება

§ 74. დრო-ს გარემოების რაობა. კითხვები	141
§ 75. ზმნიზება დროის გარემოებად	141
§ 76. მიცემითი დროის გარემოებად	142
§ 77. ნათესაობითი დროის გარემოებად	144
§ 78. მოქმედებითი დროის გარემოებად	145
§ 79. ვითარებითი დროის გარემოებად	147

— ვითარების გარემოება

§ 80. ვითარების გარემოების რაობა. კითხვები	148
§ 81. ზმნიზება ვითარების გარემოებად	149
§ 82. მიცემითი და სახელობითი ვითარების გარემოებად	150
§ 83. ნათესაობითი ვითარების გარემოებად	151
§ 84. მოქმედებითი ვითარების გარემოებად	151
§ 85. ვითარებითი ბრუნვა ვითარების გარემოებად	152

— მიზეზის გარემოება

§ 86. მიზეზის გარემოების რაობა. კითხვები	153
§ 87. ზმნიზება მიზეზის გარემოებად	154
§ 88. ნათესაობითი მიზეზის გარემოებად	154
§ 89. მოქმედებითი მიზეზის გარემოებად	155

— მიზნის გარემოება

§ 90. მიზნის გარემოების რაობა. კითხვები	155
§ 91. მიზნის გარემოების გამოხატვის საშუალებები	156

† პირობისა და დათმობის გარემოებანი

§ 92. პირობისა და დათმობის გარემოებათათვის	158
--	-----

— განსაზღვრება

§ 93. განსაზღვრების რაობა. კითხვები	158
§ 94. განსაზღვრების სახეები	159

† ატრიბუტული განსაზღვრება

§ 95. ატრიბუტული განსაზღვრების ვადმოცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით	161
§ 96. ზედსართავი სახელი (მიმღობითურთ) განსაზღვრებად	161
§ 97. რიცხვითი სახელი განსაზღვრებად	162
§ 98. ნაცვალსახელი განსაზღვრებად	163
§ 99. არსებითი სახელი ატრიბუტულ განსაზღვრებად	165
§ 100. განსაზღვრება წინადადების სხვადასხვა წევრთან	165
§ 101. განსაზღვრების ადგილი	167
§ 102. რამდენიმე განსაზღვრება ერთ საზღვრულთან	169

**განსაზღვრების ხინტაქსური ურთიერთობა წინადადების
საზღვრულ წევრთან**

§ 103. ძირითადი მომენტები წინადადების საზღვრულ წევრთან გამსახლეების ხინტაქსური ურთიერთობისა	172
§ 104. ატრიბუტული განსაზღვრება და საზღვრული	172
§ 105. მომღვენო ატრიბუტული განსაზღვრება და საზღვრული	173
§ 106. გათიშული ატრიბუტული განსაზღვრება და საზღვრული	180
§ 107. სუბსტანტიური განსაზღვრება და საზღვრული	183
§ 108. სუბსტანტიური განსაზღვრების გარჩევა უბრალო დამატებისაგან	185

პრედიკატული განსაზღვრება

§ 109. საკითხის ისტორიისათვის	186
§ 110. პრედიკატული განსაზღვრების ძირითადი ნიშნები	189
§ 111. პრედიკატული განსაზღვრების გაღმოკევა	191
§ 112. პრედიკატული განსაზღვრების მიმართება ატრიბუტულ განსაზღვრებასა და ვითარების გარემოებასთან	192
§ 113. პრედიკატული განსაზღვრების ადგილი წინადადებაში	195

V. ბრუნვათა ფუნქციები

§ 114. წინასწარი შენიშვნები	196
§ 115. სახელობითი ბრუნვის ფუნქციები	197
§ 116. მოთხრობითი ბრუნვის ფუნქცია	197
§ 117. შიკეშითი ბრუნვის ფუნქციები	198
§ 118. ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციები	199
§ 119. მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციები	200
§ 120. ვითარებითი ბრუნვის ფუნქციები	201
§ 121. წოდებითი ბრუნვის ფუნქცია	202

VI. მარტივი წინადადების ტიპები

§ 122. მარტივი წინადადება მთავარ წევრთა შედგენილობის მიხედვით	203
§ 123. გაუერკობელი და გავერკობილი წინადადება	204
§ 124. სრული და უსრული წინადადება	206
§ 125. უქვემდებარე წინადადება	209
§ 126. განსაზღვრულპირიანი (ქვემდებარეკუჩრარებული) წინადადება	211
§ 127. განზოგადებულპირიანი წინადადება	213
§ 128. სახელთი წინადადება	214

VII. ხიტყვათა რიგი მარტივ წინადადებაში

§ 129. სიტყვათა რიგისათვის ქარულში	215
§ 130. სიტყვათა რიგი უქვემდებარე წინადადებაში	216
§ 131. უბრალო დამატებისა და გარემოების ადგილი სახელზნით გაღმოკემულ წინადადების წევრთან	217
§ 132. სიტყვათა რიგი ერთპირიანი ზნის შემცველ წინადადებაში	218
§ 133. სიტყვათა რიგი ორპირიანი გარდაუვალი ზნის შემცველ წინადადებაში	221
§ 134. სიტყვათა რიგი ორპირიანი გარდაუვალი ზნის შემცველ წინადადებაში	222
§ 135. სიტყვათა რიგი სამპირიანი ზნის შემცველ წინადადებაში	223

შერწყმული წინადადების ხინტაქსი

VIII. შერწყმული წინადადება

§ 136. შერწყმული წინადადების რაობა	225
§ 137. შერწყმული წინადადების ტიპები	227
§ 138. ერთპირიანი წევრთა შეერთების საშუალებანი	231
§ 139. სამპირიანი შერწყმული წინადადება	233

§ 140. ერთგვარქვემდებარაინი შერწყმული წინადადება	237
§ 141. ერთგვარქვემდებარაინი შერწყმული წინადადება	240
§ 142. პირდაპირდამატებიაინი შერწყმული წინადადება	244
§ 143. რამდენიმე ერთგვარი ირიბი დამატება წინადადებაში	245
§ 143ა. ერთგვარქვემდებარაინი შერწყმული წინადადების შედგენილობა მთავარ წევრთა მიხედვით	246
§ 144. რამდენიმე ერთგვარი უბრალო დამატება	248
§ 145. რამდენიმე ერთგვარი და არაერთგვარი განსაზღვრება წინადადებაში	249
§ 146. რამდენიმე ერთგვარი გარემოება წინადადებაში	252
§ 147. განმარტავადებული სიტყვები ერთგვარ წევრებთან	255
§ 148. არაერთგვარწევრებიანი შერწყმული წინადადება	260

IX. განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები

წინადადების წევრთა განკერძოება

§ 149. განკერძოების რაობა და პირობები	261
§ 150. განკერძოებული განსაზღვრება	265
§ 151. დანართი	272
§ 152. განკერძოებული გარემოება	277
§ 153. განკერძოებული (დამაზუსტებელი) შემასმენელი	283
§ 154. ორიოდღე დამატებითი ცნობა მეორეხარისხოვან წევრთა განკერძოების შესახებ	285

წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვა-გამოთქმები

§ 155. მიმართვა	285
§ 156. ჩართული	295
§ 157. შორისდებული	299
§ 158. მიგებითი ნაწილაკები	300

რთული წინადადების ხინტაქსი

X. რთული წინადადების შედგენის საშუალებანი და ტიპები

§ 159. რთული წინადადების რაობა	304
§ 160. რთულში ვაერთიანებულ წინადადებათა დაკავშირების საშუალებანი	307
§ 161. რთული წინადადების ძირითადი ტიპები	309

— XI. რთული თანწყობილი წინადადება

§ 162. თანწყობილ წინადადებათა შეერთების საშუალებანი	314
§ 163. მარჯვფეხელ-კავშირიაინი რთული თანწყობილი წინადადება	315
§ 164. მარცხენაფეხელ-კავშირიაინი რთული თანწყობილი წინადადება	320
§ 165. შაირისპირებელ-კავშირიაინი რთული თანწყობილი წინადადება	321
§ 166. შიგვეთბელ-კავშირიაინი რთული წინადადება	326
§ 167. უკავშირო რთული წინადადების ზოგადი დახასიათება	327
§ 168. უკავშირო რთული თანწყობილი წინადადება	328
§ 168ა. შერწყმულ და რთულ თანწყობილ წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება	330

— XII. რთული ქვეწყობილი წინადადება

§ 169. რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილები და მათი ზოგადი დახასიათება	334
§ 170. დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაცია ფუნქციის მიხედვით	339
§ 171. დამოკიდებული წინადადების იდგილი	344
§ 172. ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება	347
§ 173. დამატებითი დამოკიდებული წინადადება	350
§ 174. განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება	356
§ 175. შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება	366

— გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებაანი

§ 176. ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება	367
§ 177. დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება	370
§ 178. ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება	376
§ 179. მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება	383
§ 180. მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება	385
§ 181. შედეგობითი დამოკიდებული წინადადება	358
§ 182. პირობითი დამოკიდებული წინადადება	390
§ 183. დამოკიდებითი დამოკიდებული წინადადება	395
§ 184. მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება	401
§ 185. დამოკიდებული წინადადება მთავრის გარეშე	402
§ 186. უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება	405

XIII. რამდენიმე დამოკიდებულ-წინადადებაანი რთული ქვეწყობილი წინადადება

§ 187. რამდენიმე ერთგვარი და არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადება მთავართან	410
§ 188. თანამიმდევრული დაქვემდებარება	418
§ 189. ზერთული წინადადება	424

XIV. რთული ქვეწყობილი წინადადების შიგნით მარტივით და მარტივია-რთულით

§ 190. რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შიგნით შიგნის წესები	428
§ 191. სხვადასხვა ტიპის დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შიგნის შემთხვევები	433
§ 192. რთულ თანწყობილ და რთულ ქვეწყობილ წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება	451

XV. პირდაპირი და ირიბი ნათქვამი

§ 193. პირდაპირისა და ირიბი ნათქვამის რაობა	455
§ 194. სიტყვა-სიტყვითი ნაწილაკები პირდაპირ ნათქვამთან	458
§ 195. სიტყვათა რიგი ავტორისეულ წინადადებაში	459
§ 196. დამოკიდებული წინადადების ადგილი ავტორისეულ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში	461

XV. გაბმული შეტყველება და წინადადება

§ 196ა. გაბმული შეტყველების სინტაქსისათვის	462
--	-----

XVI. პუნქტუაცია

§ 197. პუნქტუაციის დანიშნულება	463
§ 198. პართული პუნქტუაციის ისტორიიდან	466

სახეენ ნიშანთა ხმარების ძირითადი წესები

§ 199. წერტილი	469
§ 200. კითხვის ნიშანი	470
§ 201. ძახლის ნიშანი	470
§ 202. მრავალწერტილი	471
§ 203. მძიმე	477
§ 204. წერტილ-მძიმე	474
§ 205. ორწერტილი	475
§ 206. ტირე	476
§ 207. ფრჩხილები	479
§ 208. ბრჭყალები	490
შემოკლებანი	491
ბოლოსიტყვაობა	482
I გამოცემისათვის	488
II გამოცემისათვის	483
III გამოცემისათვის	485

Квачадзе Леван Михайлович
СИНТАКСИС ГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА
(на грузинском языке)

რედაქტორი ე. პოლოლიკაშვილი
მხატვრული რედაქტორი გ. ზაკალაშვილი
ტექნიკური რედაქტორი მ. შიშინაშვილი
უფ. კორექტორი ე. ბაბალაშვილი
კორექტორი ლ. გოგეშვილი

ИБ № 3729.

Учебное издание для вуза.

ვადეცა წარმოებას 3. 12. 87. ხელმოწერილია დასაბუქდად 24. 08. 88.
ქალაქის ზომა 60X90¹/₁₆, ქალაქი № 2. ბეჭედის ბერძნული მართალი, გარ-
ხურა ვენა, ნაბეჭდი თაბახი 30, 75. საღებავგატარება 30, 75. სააღრ-
საგამომცემლო თაბახი 30, 75. ტირაჟი 2.000. შექვ. № 417.

ფახი 1 მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 55

Издательство «Ганатლება». Тбилиси, ул. Орджоникидзе, 50.

1 9 8 8

საქართველოს სსრ გამსახკომის სამხრეთ ოსეთის საოლქო პოლიგრაფიულ
საწარმოო გაერთიანება, ცხინვალი, მოსკოვის, 5.

Юго-Осетинское областное производственно полиграфическое
объединение. Госкомиздата ГССР
383570, г. Цхинвали, ул. Московская, 5.